

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DOKTORA PROGRAMI**

**TELHÎSÜ'L-MİFTÂH'IN TÜRKÇE TERCÜMELERİ VE MÜTERCİMİ BİLİNMEYEN
TÜRKÇE BİR TERCÜMESİ (METİN-İNCELEME)**

DOKTORA TEZİ

Ahmet AKDAĞ

EYLÜL-2018

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DOKTORA PROGRAMI**

**TELHİSÜ'L-MİFTÂH'IN TÜRKÇE TERCÜMELERİ VE MÜTERCİMİ BİLİNMEYEN
TÜRKÇE BİR TERCÜMESİ (METİN-İNCELEME)**

DOKTORA TEZİ

Ahmet AKDAĞ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mücahit KAÇAR

EYLÜL-2018

TRABZON

ONAY

Ahmet AKDAĞ tarafından hazırlanan "Telhîsü'l-Miftâh'ın Türkçe Tercümeleri ve Mütercimi Bilinmeyen Türkçe Bir Tercümesi (Metin-İnceleme)" adlı bu Çalışma 09.11.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM	Başkan	☒	☐	
Prof. Dr. Mücahit KAÇAR	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. İlyas KARSLI	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Sadık YAZAR	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒ
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Ahmet AKDAĞ

03.09.2018

ÖN SÖZ

Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhisü'l-Miftâh* adlı eseri, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinin bir özeti olması; belâgatle ilgili, Sekkâkî'nin eserinde yer almayan bazı kısımları içermesi, kimi âlimlerin konuyla alakalı görüşlerini barındırması ve bazı meselelere dair birtakım tenkitler getirmesinden dolayı belâgat sahasında önemli bir eser konumundadır. Bu özelliklerinden ötürü *Telhisü'l-Miftâh*, pek çok farklı dile çevrilerek eserin bazı kısımları ve örnek gösterilen beyitleri şerh edilmiştir.

Bu çalışmada, *Telhis*'in Türkçe tercümeleri üzerinde durulmuş ve bunlardan mütercimi bilinmeyen bir tercümesinin metni neşredilmiştir. Temel olarak dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde *Telhis*'in ana konusu olan belâgat ilmi üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm, Hatîb el-Kazvîni'nin hayatı, eserleri ve belâgate dair *Telhisü'l-Miftâh* adlı eserinin Türkçe tercümelerine ayrılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, eldeki verilerden hareketle mütercim hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuş, mütercimi bilinmeyen *Telhis* tercümesinin nüsha tavsifleri yapılmış ve eserin üç nüshadan yararlanılarak meydana getirilen transkripsiyonlu metnine yer verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise metni neşredilen mütercimi bilinmeyen *Telhis* tercümesinin incelemesi yapılmıştır. Bu bölümde eser evvela usul, muhteva, dil ve imla açısından irdelenmiş ve ardından eserde geçen belâgat terimleri ile özel adların açıklamalı indeksi oluşturulmuştur. Sonuç bölümünde, *Telhis*'in Türkçe tercümeleri ile metni neşredilen tercümeyle dair yapılan bazı değerlendirmeler bulunmaktadır.

Doktora tez konumun belirlenmesinde, tezin şekillenmesinde ve nihayete ermesi sürecinde hiçbir desteğini esirgemeyen, her daim fikirleriyle bana kılavuzluk eden danışman hocam Prof. Dr. Mücahit KAÇAR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Metinde geçen Arapça ibarelerin okunması ve anlamlandırılması hususunda yardımda bulunan Doç. Dr. İlyas KARSLI'ya, tezin yazılma aşamasında tavsiyeleriyle yol gösteren Doç. Dr. Sadık YAZAR ve Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR'a, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde yer alan nüshanın temin edilmesine yardımcı olan Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR ve Doç. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU'ya ve tezin kontrolleri hususunda çeşitli vesilelerle yardımda bulunan Arş. Gör. Gülşen ÖZÇAMKAN AYAZ'a yardımlarından ötürü müteşekkirim. Ayrıca doktora eğitimim boyunca 2211 Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı kapsamında bana maddi destekte bulunan Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na teşekkür ederim.

Eylül, 2018

Ahmet AKDAĞ

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ	1-6

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BELÂGATİN TARİHİ GELİŞİMİ.....	7-28
1.1. Belâgatın Tarifi	7
1.2. Arap Edebiyatında Belâgat	8
1.2.1. Birinci Dönem	11
1.2.2. İkinci Dönem.....	13
1.2.3. Üçüncü Dönem.....	17
1.2.4. Dördüncü Dönem	18
1.3. Fars Edebiyatında Belâgat.....	19
1.4. Türk Edebiyatında Belâgat.....	20
1.5. Belâgat Ekolleri.....	26
1.5.1. Kelâmî Ekol.....	27
1.5.2. Edebî Ekol	27
1.5.3. Karma Ekol.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

2. HATİB EL-KAZVİNÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TELHİSÜ'L-MİFTÂH ADLI ESERİNİN TÜRKÇE TERCÜMELERİ	29-125
2.1. Hayatı.....	29
2.2. Eserleri	32
2.2.1. Telhîsü'l-Miftâh	32
2.2.2. el-Îzâh.....	34
2.2.3. es-Sûru'l-Mercânî fî Şi'ri'l-Errecânî.....	35
2.3. Telhîsü'l-Miftâh'ın Türkçe Tercümeleri.....	36
2.3.1. Tercüme-i Telhîsü'l-Miftâh	36
2.3.2. Arûzî Mehmed Bosnevî, Tercüme-i Ebyât-ı Telhîs	36
2.3.3. Abdülganî Gürânî, Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh	36
2.3.3.1. Eserin Tanıtımı	36
2.3.3.2. Eserde İzlenen Usul	37
2.3.3.3. Muhteva Analizi	40
2.3.4. Vak'anüvîs Halîl Nûrî, Matla'ü'n-Nûr	42
2.3.4.1. Eserin Tanıtımı	42
2.3.4.2. Eserde İzlenen Usul	43
2.3.4.3. Muhteva Analizi	45
2.3.5. Ahmed Nazîf Efendi, Tercüme-i Telhîs-i Meânî.....	54
2.3.6. Telhîsü'l-Miftâh'ın Beyân Bölümünün Mütercimi Bilinmeyen Bir Tercümesi	54
2.3.6.1 Eserin Tanıtımı	54
2.3.6.2. Eserde İzlenen Usul	54
2.3.6.3. Muhteva Analizi	56
2.3.7. Mehmed Fahreddin Dinçkol, Telhis (Meani-Beyan-Bedî) Kur'an Edebiyatı.....	57
2.3.7.1. Eserin Tanıtımı	57
2.3.7.2. Eserde İzlenen Usul	57
2.3.7.3. Muhteva Analizi	59

2.3.8. Nevzat H. Yanık-Mustafa Kılıçlı-M. Sadi Çögenli, Telhîs ve Tercümesi	
Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı.....	67
2.3.8.1. Eserin Tanıtımı.....	67
2.3.8.2. Eserde İzlenen Usul.....	67
2.3.8.3. Muhteva Analizi.....	68
2.3.9. Mahmut Şevket Ustaosmanoğlu-Halil İbrahim Şahin, Telhis Tercümesi	
(Kur'an'daki Edebiyat).....	71
2.3.9.1. Eserin Tanıtımı.....	71
2.3.9.2. Eserde İzlenen Usul.....	71
2.3.9.3. Muhteva Analizi.....	74
2.3.10. Telhîsü'l-Miftâh, Cümle Yayınları.....	85
2.3.10.1. Eserin Tanıtımı.....	85
2.3.10.2. Eserde İzlenen Usul.....	85
2.3.10.3. Muhteva Analizi.....	88
2.3.11. Kaynaklarda Telhîs'in Tercümeleri Arasında Anılıp Çalışmamıza Dâhil	
Edilmeyen Eserler.....	97
2.3.11.1. Muhammed bin Muhammed Altıparmak, Şerh-i Telhîs/Telhis	
Tercümesi.....	97
2.3.11.2. Abdunnâfi İffet Efendi, en-Nef'ül-Mu'avvel fi Tercemeti't-Telhîs	
ve'l-Mutavvel.....	100
2.4. Telhîsü'l-Miftâh'ın Türkçe Şerhleri.....	100
2.4.1. Ebû'l-İsme Mustafa İsameddîn Üsküdarî el-İstanbulî, et-Tansîsü'l-Muntazar	
fi Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar.....	100
2.4.2. Mehmed Zihnî Efendi, el-Kavlü'l-Ceyyid fi Şerh-i Ebyâti't-Telhîs ve	
Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid.....	106
2.4.3. Mustafa Behçet bin Mehmed Sâlim, Behçetü'l-Erîb Şerhu Telhîsü'l-Hatîb.....	111
2.4.4. Ahmet Müderrisoğlu, Telhis Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat.....	114
2.4.5. Selim Köroğlu, Geniş İzahlı Telhis Tercümesi.....	117
2.5. Telhîsü'l-Miftâh Üzerine Yazılan Diğer Türkçe Eserler.....	119
2.5.1. İsmâ'il Rüsûhî Ankaravî, Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha.....	120
2.5.2. Mefhûm-ı Telhîs.....	122

2.5.3. Hâzâ fi Beyâni Ta'birâtı İsti'ârât fi't-Telhîs	123
---	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TELHÎSÜ'L-MİFTÂH'IN MÜTERCİMİ BİLİNMEYEN TÜRKÇE BİR

TERCÜMESİ.....	126-399
3.1. Mütercim Hakkında	126
3.2. Nüsha Tavsifleri.....	131
3.2.1. 06 Mil Yz A 9716.....	123
3.2.2. 06 Mil Yz A 3347.....	132
3.2.3. R-3865	132
3.3. Metnin Oluşturulmasında Dikkat Edilen Hususlar	133
3.4. Metinde Kullanılan Transkripsiyon Alfabetesi.....	135
3.5. Metin	136

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.TELHÎSÜ'L-MİFTÂH'IN MÜTERCİMİ BİLİNMEYEN TÜRKÇE TERCÜMESİNİN

İNCELEMESİ	400-456
4.1. Eserin Tercüme Usulü.....	400
4.2. Muhteva Analizi.....	407
4.3. Dil ve İmla Hususiyetleri	420
4.4. İndeks	424
4.4.1. Belâgat Terimleri İndeksi.....	424
4.4.2. Özel Adlar İndeksi.....	442
SONUÇ.....	457
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	460
SÖZLÜK	473
ÖZGEÇMİŞ.....	508

ÖZET

Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eseri, yazıldığı günden itibaren belâgat sahasında önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu eser üzerine çeşitli dillerde şerh, tercüme, haşiye, muhtasar vb. olmak üzere çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu çalışmada, *Telhîsü'l-Miftâh*'ın Türkçe tercüme ve onun mütercimi bilinmeyen bir tercümesi üzerinde durulmuştur.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; belâgatin tanımı, Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki tarihî seyri ve Arap edebiyatındaki belâgat ekolleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, Hatîb el-Kazvîni'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra *Telhîsü'l-Miftâh* üzerine yazılmış Türkçe eserler tanıtılmıştır. Bu bölümde *Telhîs* üzerine yazılan Türkçe tercüme, usul ve muhteva açısından ayrıntılı bir şekilde tanıtılırken şerh ve diğer türlerdeki Türkçe eserler ise ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, *Telhîs*'in mütercimi bilinmeyen Türkçe bir tercümesi ele alınmıştır. Bu bölümde evvela mütercim hakkında değerlendirmede bulunulmuştur. Ardından söz konusu tercümenin nüsha tavsifleri yapılmıştır. Daha sonra metni neşredilen tercümenin, Milli Kütüphane yazmaları arasında 06 Mil Yz A 9716 ve 06 Mil Yz A 3347, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde R-3865 numarasıyla kayıtlı mevcut üç nüshasından hareketle oluşturulan transkripsiyonlu metnine yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde, metni neşredilen tercümenin incelemesi yapılmıştır. Söz konusu tercüme; usul, muhteva, dil ve imla açısından incelendikten sonra eserde yer alan belâgate dair kelimeler ile özel adların indeksine yer verilmiştir. Çalışmanın sonuna metnin anlaşılabilirliğini kolaylaştırmak amacıyla sözlük ilave edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hatîb el-Kazvîni, *Telhîsü'l-Miftâh*, belâgat, tercüme.

ABSTRACT

Khatîb al-Qazwînî's *Telhîsü'l-Miftâh* has occupied a significant place in the field of rhetoric since its completion. A large number of works such as interpretations, translations, apostils, summaries and treatises were written on *Telhîsü'l-Miftâh*. In this work, the Turkish translations of *Telhîsü'l-Miftâh* and its anonymous translation are examined.

This study consists of four parts. The first part focuses on the definition of the rhetoric and its history in Arabian, Persian and Turkish literatures and rhetoric schools of Arabic literature.

In the second part, after brief information about the life and works of Khatîb al-Qazwînî, Turkish works on *Telhîsü'l-Miftah* are introduced. In this section, Turkish translations of *Telhîs* are examined in detail in terms of their methods and contents but its commentaries and other types of Turkish works are briefly explained.

In the third part, a Turkish translation of *Telhîs*, whose translator is unknown, is examined. In this section, first translator's identity was questioned. After that, the copies of this translation are presented. Finally, the transcribed text, which was created from the three existing copies was added to last part of this section. Two of these copies are found in the National Library under registration number 06 Mil Yz A 9716 and 06 Mil Yz A 3347. One of these copies is found in the Gazi Husrev-Beg Library under registration number R-3865.

In the final section, the published version of the text is analyzed. After the analysis of the text in terms of method, content, language and spelling; an index of words of rhetoric and the specific names is added. At the end of the study, a dictionary was made in order to help understanding the text.

Keywords: Khatîb al-Qazwînî, *Telhîsü'l-Miftah*, rhetoric, translation.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
Ar.	: Arapça
b.	: bin
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Far.	: Farsça
H	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
M	: Miladi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
mm	: Milimetre
MÖ	: Milattan Önce
öl.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
T.	: Türkçe
t.y.	: Tarih yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vr.	: varak

GİRİŞ

Savaş, ticaret, göç, seyahat vb. olgular, milletler arasında iletişime ve çeşitli etkileşimlere sebeptir. Kültürel alışverişler de böylesi çeşitli ilişkilerin sonucu olup dil, bu alışverişin rolü yadsınamaz bir unsurdur. Bir milletin, başka bir milletin dil kültüründen herhangi bir şey alıp kullanabilmesi için ya kendi ürünlerini karşı milletin diline aktarması ya karşı milletin dil ürünlerini kendi diline çevirmesi ya da milletlerin birbirinin dillerini bilmesi gerekmektedir. Bunun sonucu olarak da insanlık tarihinin erken zamanlarından itibaren tercüme faaliyetleri başlamıştır.

Tercüme kelimesinin kökeni hakkında ittifak edilmiş bir görüş söz konusu değildir. Bu kelimenin Arapça kökenli olduğunu söyleyenler olduğu gibi Ârâmîce, Farsça, Süryânîce veya Akadca kökenli olduğunu söyleyenler de mevcuttur (Yazar, 2011: 13). Sözlüklerde “Bir lisândan diğer bir lisâna çevirme” (Şemseddîn Sâmî: 2007: 395), “Kelâmın me’âlini diğer lisân üzere ifâde etmek ve kelâmın me’âlini diğer lisân üzere ifâde eden ibâre ve bir lisânı âher lisân ile tefsîr ü beyân eylemek” (Hüseyn Remzî, 1887/88: 260), “Bir lisânı âheriyle tefsîr ü beyân eylemek, bir lisândan âher lisâna naklolunan makâl ü me’âl” (Ebuzziyâ Tevfik, 1888/89: 319) vb. şekillerde tarif edilen tercüme, kısaca, bir dile ait herhangi bir ifadenin başka bir dile aktarılmasıdır. Bu aktarma işi sözlü veya yazılı olabilmektedir. Aktarma işini sözlü olarak yapan kişiye tercüman, yazılı olarak yapan kişiye ise mütercim denilmektedir (Şemseddîn Sâmî: 2007: 395). Tercüme işini ifade etmek üzere Uygur Türkçesinde kullanıldığı tespit edilen “evirmek, yaratmak, çevürmek, aktarmak, döndermek” tabirlerine zaman içerisinde “nakletmek, terceme etmek, tasnif etmek, tagyîr etmek, terceme olmak, Türkî suretinde söylemek, nazm nakleylemek, be-tazmîn getürmek, mütercem etmek, Türkçe nazm inşâ eylemek, Türkçe kılmak, Türkîce dîbâce giyürmek, dîbâ-yı Rûmî giyürmek vb.” gibi kullanımlar da eklenmiştir (Paker, 2014: 43-44; Tekin, 2008: 103). 19. yüzyıldaki tercüme kavramına dair değerlendirmelerde bu kavram; nakl, iktibas, taklid, nazire, tahvil, müsterak, hulâsa gibi tülerle ilişkilendirilmiştir. 19. yüzyılın sonlarındaki metinlerde tercüme ile alakalı “şerh ve izah ederek yazmak, bast ve temhid ederek yazmak, terceme yolu yazmak” gibi kullanımlara rastlamak mümkündür (Demircioğlu, 2009: 174).

Fa‘lale veya dehreze vezninde olup “t-r-c-m” kök harflerinden türediği düşünülen tercüme kelimesi, klasik Türk edebiyatı metinlerinde genelde terceme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu kelimenin Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki bazı harekeli metinlerde tercüme şeklinde harekelendiği de görülmektedir. (Demircioğlu, 2009: 160).

Tercüme tarihinin, Tevrat’ta yer alan Babil söylencesi ile başladığı rivayet edilmektedir. Faruk Yücel, bu hususa şu şekilde değinmektedir:

Daha önce tek bir dile sahip olan insanların, gücü simgeleyen ve gökyüzüne kadar ulaşan bir kulenin yapımına girişmeleri, Tanrı tarafından bir başkaldırı olarak görülür. Kendisiyle boy ölçüşülmesine öfkelenen Tanrı, bu kulenin yapımını engellemek için insanların dillerini bölerek, onları cezalandırır. Bu nedenden dolayı kulenin yapımı için gerekli olan ortak iletişim dilinin ortadan kalkmasıyla, var olan dil birliği bozulur. Bu engele karşı gerekli bir gereksinim olarak gelişen çevirinin işlevlerinden birinin, belki de soyut düzlemde insanların kaybetmiş oldukları ortak dili, birbirleriyle anlaşabilmek için yeniden sağlamaktır. Başka bir söyleyişle, Tanrı tarafından cezalandırılmasına karşın, insan, çeviri ile diller arasındaki engelleri aşarak, dilini bilmediği başka insanlarla iletişim kurma olanağını aramaktadır (2016: 14).

İnsanlık tarihinde tercüme faaliyetinin yazılı olarak ilk defa MÖ 3. yüzyılda Livius Andronikus tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Livius Andronikus, Homeros'un Odyssea'sını Yunancadan Latinceye tercüme etmiştir (Sucu, 2006: 126). Cicero ve Horace, Antik Çağ'da Yunanca edebî türleri Latin edebiyatına tercüme ederek Latince tercüme faaliyetleri gerçekleştiren kişiler arasında ismi anılan önemli kişilerdendir. Bu iki şahıs, sözcüğü sözcüğüne ve anlamına göre tercüme hususunda fikirler öne sürerek çeviribilimin ilk kuramcıları arasında anılmışlardır (Yazar, 2010: 98).

İslam tarihinde tercüme faaliyetlerinin en yoğun olarak yaşandığı dönem Abbâsîler dönemidir. Bu dönemde Müslümanlar, Müslüman olmayan milletlerin hâkim olduğu coğrafyaları fethetmiş ve bu fetihler neticesinde Müslümanlar ile fethedilen memleketlerdeki milletler arasında kültürel etkileşimler başlamıştır. Bu dönemde Müslüman Arapların Helen, Fars ve Hint kültürleriyle tanıştığı ve söz konusu milletlerden bazı eserleri Arapçaya tercüme ettikleri bilinmektedir. Abbâsî hükümdarlarından Me'mûn, 830 yılında Bağdat'ta Beytülhikme adlı bir merkez kurarak tercüme faaliyetlerinin hızlanması ve genişlemesini sağlamıştır. Emevîler devrinde daha çok tıp, kimya ve astronomi sahalarında yapılan tercüme dikkat çekmekte iken Abbâsîler devrinde bunlara cebir, geometri, mantık, metafizik vb. alanlar da eklenmiştir. Söz konusu tercüme faaliyetleri sayesinde Müslüman âlimler, dinî ilimlerin yanı sıra pozitif ilimlerde de önemli eserler ortaya koymuşlardır (Sucu, 2006: 126-127). Sadık Yazar, tercümenin altın çağı olarak anılan Abbâsîler dönemi tercüme faaliyetinin şu üç sebepten ötürü dünyadaki diğer tercüme faaliyetlerinden ayrıldığını dile getirmiştir:

- a) Yukarıda da ifade edildiği gibi tercümenin yapıldığı kaynak dillerin genişliği.
- b) Tercüme edilen konuların genişliği. Bu dönemde, astroloji, simya ve diğer mistik bilimler; quadrivum (dörtlü) konuları: aritmetik, geometri, astronomi ve müzik teorisi; tarih boyunca Aristoteles felsefesinin bütün alanları: metafizik, etik, fizik, zooloji, botanik ve özellikle mantık-Organon; bütün sağlık bilimleri: tıp, farmakoloji ve veterinerlik; askerlik sanatı üzerine Bizans yazmaları, popüler bilge söz derlemeleri; hatta şahin terbiyeciliğiyle ilgili kitaplar gibi kenarda köşede kalmış çeşitli yazı türleri tercüme edilmiştir. (...)
- c) En önemlisi de bu dönemdeki tercüme faaliyetinin organize edilmiş olup toplumun bütün katmanlarınca desteklenmiş olması. Herhangi bir kişi veya grubun özel projesi olmayan bu tercüme dönemine, halifeler ve emirler, devlet memurları ve komutanlar, tüccarlar ve bankerler, müderrisler ve bilim adamları gibi Abbasi toplumunun bütün seçkin kimseleri destek verdi (2010: 101-102).

Türklerde tercüme faaliyetleri, İslamiyet öncesinde bazı Türk topluluklarının Budizm ve Maniheizm gibi dinleri benimsemeleri sonucu başlamıştır. Bu topluluklar benimsedikleri dinlerin kutsal metinlerini anlamak için söz konusu metinleri kendi dillerine aktarmaya başlamışlardır. Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra ise Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak için onu Türkçeye çevirme gayretleri içerisine girmişlerdir. Bu gayretlerin sonucu olarak Kur'ân-ı Kerîm başta satır arası olmak üzere çeşitli şekillerde tercüme edilmiş ve daha sonra söz konusu tercümelemlerin tek başına Kur'ân'ı anlamak için yeterli olmadığı anlaşılınca tefsir çalışmaları başlamıştır (Sucu, 2006: 127-128). Kur'ân-ı Kerîm, Sâmânoğulları hükümdarlarından Mansur bin Nûh devrinde bir âlim topluluğu tarafından 956 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir (Ersöz, 1993: 169). O zamandan günümüze kadar Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçeye tercüme süreci devam etmiştir.

Kaynaklara göre Türklerin yaptığı ilk tercüme, miladi VI. asırda Göktürk Kağanlığı zamanına aittir. Çin kaynaklarında Göktürk kağanlarından To-po Kağan zamanında Nirvânasûtra adlı bir eserin Türkçeye tercüme edildiği yazılmaktadır (Mahdum, 2001: 26).

Uygurlar döneminde tercüme faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu dönemde başta Çince olmak üzere Sanskritçe, Toharca, Tibetçe ve Soğdca gibi dillerden çeşitli eserler tercüme edilmiştir (Mahdum, 2001: 28). Uygurlar dönemine ait ilk tercümelemler, Budizm'e ait kitap parçaları ile Mânî dinine ait ilahi parçalarından yapılmıştır (Paker, 2008: 101). Uygurlar'ın Toharcadan yaptıkları ilk tercüme, Budist mehdisi "Maytri ile buluşma" anlamına gelen *Maytrisimit* adlı eserdir (Paker, 2008: 102-103). Uygurlar döneminde Çince'den tercüme edilip günümüze ulaşan en önemli eser, *Altun Yaruk*'tur. Bu eser, 10. yüzyılın başlarında Bişbalıklı Şinku Seli Tutung adlı bir uygur rahibi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir (Paker, 2008: 104-105).

Anadolu Selçuku Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'da çeşitli beylikler kurulmuştur. Beylikler dönemi, tercüme eserler açısından velut bir dönemdir. Bu dönemde başta Arapça ve Farsçadan olmak üzere çok sayıda eser Türkçeye tercüme edilmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu Anadolu beyliklerinin yöneticileri telif eserler yazılması konusunda da âlim ve şairleri teşvik etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarındaki tercüme faaliyetleri daha çok satır altı Kur'ân tercümelemleri, kırk hadis tercümelemleri ve dinî metinlerin tercümelemleri şeklinde tezahür etmiştir. 14. yüzyıldan itibaren ise ilmî ve edebî metinlerin tercümelemlerinde artışlar olduğu görülmektedir. Söz gelimi, Mehmed'in *Işknâme*'sini, Ahmedî'nin *Cemşid ü Hurşid*'i ile *İskendernâme*'sini, Kadioğlu'nun *Kâbüsnâme* çevirisini, Mehmed bin Şeyh Mustafâ'nın *Kavsnâme* tercümesini, Fahrî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'ini, Mes'ûd bin Ahmed'in *Süheyl ü Nevbahâr*'ini, Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev*'ini vb. ilk dönemde yapılan edebî tercümelemler arasında zikretmek mümkündür.

16. yüzyılda *Leylâ vü Mecnûn*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Ferhâd ü Şîrîn* gibi aşk mesnevilerinin tercümelerinde artışların gözlendiği bir dönemdir. Bu yüzyılda aynı zamanda *Heft-Peyker* ve *Şehnâme* gibi tarihî-destânî eserlerin tercümesi de yapılmıştır. Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Ma'nevî*'si ile Attâr'ın *Pend-nâme* ile *Mantuku't-Tayr*'ı, 16. yüzyılın tercüme faaliyetlerine kaynaklık eden önemli eserlerindendir. Yine Sa'dî'nin *Gülistân*'ı, Kâşîfi'nin *Ravzatü'ş-Şühedâ*'sı, Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'si, *Kelile ve Dimne*, *Tûtînâme*, *Sinbadnâme* vb. eserler de bu yüzyılda tercüme edilmiştir (Yazar, 2010: 147-149).

17. yüzyılda hem edebî eserlerin hem de dinî-tasavvufî ve ahlakî mesnevilerin tercümesinde bir düşüş söz konusudur. Buna rağmen *Leylâ vü Mecnûn*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Gül ü Nevrûz*, *Şehnâme*, *Mesnevî-i Ma'nevî*, *Pend-nâme*, *Kasîde-i Bürde* gibi eserlerin tercüme yapılmıştır. Bu yüzyılın yaptıkları tercümelemlerle öne çıkan isimleri arasında Altıparmak Mehmed Efendi, Mehmed bin Ahmed bin İbrâhîm Edirnevî, Abdülmecîd Sivasî, La'lîzâde Abdülbâkî bin Mehmed vb. kişileri zikretmek mümkündür (Yazar, 2010: 152-155).

18. yüzyıl, yukarıda ismi zikredilen eserlerin yanı sıra birçok eserin tercüme edildiği bir dönemdir. Bu dönemde belâgate dair eserlerin tercümesinde de artış söz konusudur. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi, çalışmamızın birinci bölümünde "Türk Edebiyatında Belâgat" başlığıyla yer almaktadır.

19. yüzyıl ise Doğu edebiyatlarından yapılan tercümelemlerin yanı sıra Batı'dan yapılan tercümelemlerde artışların olduğu bir yüzyıldır. Bu yüzyılda Yusuf Kâmil Paşa'nın *Telemak* tercümesi ile birlikte ilk defa edebiyatımıza roman türü girmiştir.

Klasik Türk edebiyatının tercüme metinlerinde herkesçe kabul görmüş veya genel olarak uygulanmış bir usul söz konusu değildir. Bu sebeple söz konusu metinlerde çeşitli yöntemlere başvurulduğu görülmektedir. 19. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilen tercüme faaliyetlerinde; meâlen, tevsî'en, hülâsa, iktibâs, taklîd, tanzîr ve tahvîl olmak üzere çeşitli tercüme stratejileri uygulanmıştır (Demircioğlu, 2003: 17). Klasik Türk edebiyatı dönemi tercüme metinlerinde ise genel olarak harfiyen (sözcüğü sözcüğüne, kelime kelime, tahte'l-lafz) ve meâlen (anlama göre, tefsirî, manevî) olmak üzere iki yöntem kullanılmıştır. Bunlardan harfiyen tercüme, kaynak metnin söz dizimi esas alınarak yapılabildiği gibi aktarılan dilin söz dizimi esas alınarak da yapılabilmektedir.

Harfî tercüme türü, nazım ve terkipteki uygunluğu gözetmekle birlikte tercüme edilen kaynak metnin bütün manalarının muhafazasına da riayet ederek, kelamı bir dilden hedef dile aynen nakletmektir. Bu tür bir tercüme aynı dildeki müteradif veya eşanlamlı kelimeleri birbirinin yerine koymakla da olabilir (Yılmaz, 2016: 4).

Meâlen (tefsiri) tercümede lafızdan ziyade anlama önem verildiğinden hedef dilin söz dizimine göre metnin yeniden inşa edilmesi söz konusudur.

Tefsiri tercüme ise, aslın bütün manalarını korumak kaydıyla, aslın tertip ve nazmına riayet etmeksizin doğrudan doğruya manasının diğer dile aktarılması, o dilde apaçık hâle getirilmesidir. Bu tercümede mühim olan, mana ve maksatların tam olarak, mükemmelce ifade edilmesidir. İşte bu sebeple, bu tercümeyle manevî tercüme adı da verilir (ez-Zehebî, 1976'dan aktaran: Gürbüz, 2009: 22).

Tercüme ile ilgili faaliyetler için sadık ve serbest olmak üzere iki kavramdan daha bahsedilmektedir. Sadık tercümede; kaynak metnin, eksiltme veya ekleme yapılmaksızın erek dile aktarılması esastır. Serbest tercümede ise sadık tercümenin aksine hem eksiltme hem de eklemelere başvurulabilmektedir (Yazar, 2011: 219-222). Yukarıdaki terimlerin yanı sıra tercüme faaliyetleri için söz konusu edilen kavramlardan birisi de telif-tercüme hususudur. Serbest tercüme usulüyle yapılan kimi tercümelerde serbestlik bazen öyle bir dereceye varır ki metin, yeni bir telif eser mahiyeti kazanabilmektedir. İşte bu tür eserler için bazı araştırmacılar telif-tercüme kavramını kullanmıştır (Yazar, 2011: 231-232). Çalışmamızın ikinci bölümünde tanıtılan eserlerden İsmâîl Ankaravî'nin *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha* adlı eseri, bu kategoride değerlendirilebilecek türdendir.

Osmanlı dönemi metinlerinde tercüme, telif ve şerh kavramları arasında keskin bir ayrım söz konusu olmadığı için bu terimlere dair klasikleşmiş bir tasnif yapmak zordur. Bazı Osmanlı dönemi âlimlerinin tercüme olarak adlandırdıkları eserlere bakıldığında bu eserlerde uygulanan yöntemlerin günümüzdeki tercüme kavramından anlaşılan mana ile örtüşmedikleri görülmektedir.

Agâh Sırrı Levend, klasik Türk edebiyatında yapılan tercümelemleri “Aslını bozmamak için kelime kelime çeviriler, kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun yapılan çeviriler, konusu aktarılarak yapılan çeviriler, genişletilerek yapılan çeviriler” (Levend, 1988: 80) şeklinde dört grupta incelemiştir.

Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın tercüme tarifi ile tercümenin, kaynak metne sadıkiyetine dair görüşü şu şekildedir:

Bir sözün mânâsını diğer bir dilde, dengi bir ifade ile aynen olduğu gibi dile getirmektir. Tercümenin, aslının mânâsına tamamen uygun olması için açıklıkta, delalet ettiği mânâda, özetlemede, etraflıca açıklamada, umûmî mânâda, özel mânâda, kayıtsız ve şartsız olmada, kayıt ve şarta bağlamada, kuvvette, isabet etmede, güzel anlatmada, beyan üslubunda; kısacası ilimde, sanatta, asıldaki anlatım tarzına uygun olması gerekir. Yoksa tam bir tercüme değil, eksik bir anlatım olmuş olur. Halbuki değişik diller arasında ortak noktalar ne kadar çok olursa olsun herbirini diğerinden ayıran birçok özellikler de vardır (2015:3).

Belâgat ilmine dair Türkçe ilk eserler, kaynaklardaki mevcut bilgilere göre 15. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Bu eserlerin dayanak noktaları, belâgat sahasının önemli kitaplarından *Miftâhu'l-Ulûm*, *Telhîsü'l-Miftâh*, *Mutavvel* ve *Muhtasaru'l-Meânî* gibi eserlerdir. Bu eserlerin Arapça olması, belâgat ilmini öğrenmek isteyip de Arapçayı tam anlamıyla bilmeyen talebelerin işini hayli zorlaştırdığından bazı Osmanlı âlimleri yukarıda ismi geçen eserleri Türkçeye tercüme veya şerh etmeye başlamışlardır. Çalışmamızda, bu eserlerden *Telhîsü'l-Miftâh*'ın Türkçe tercüme üzerine durularak, 16. yüzyılda yapılmış ve mütercimi bilinmeyen bir tercümesinin üç nüshadan hareketle oluşturulmuş transkripsiyonlu metni neşredilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BELÂGATİN TARİHİ GELİŞİMİ

1.1. Belâgatın Tarifi

Belâgat, sözlük anlamı itibarıyla “lisânı fasîh, düzgün ve beyânı güzel olmak, ulaşmak, varmak, bir şeyin son noktasına gelmek, bitirmek, bir konuda yeterli olmak, olgunlaşmak, ergen olmak” (Erkan, 2012: 623; Güceyüz, 2015: 6) vb. karşılıkları bulunan “بَلَغَ/b-l-ğ” kök harflerinden türeyen bir masdar olup “duruma uygun olan, gâyeye ulaştıran, maksadı güzel ve düzgün ifade eden etkili söz söyleme” (Erkan, 2012: 620), “sözde açıklık” (İrmak, 2011: 13) vb. anlamlara gelmektedir. Hulûsi Kılıç, “b-l-ğ” kök harflerinden türeyen bülûğ kelimesinin manalarından “ulaşmak, olgunlaşmak, erginlik çağına varmak” gibi manaların belâgat için de kullanılmasının doğru olmadığını belirtmiştir (1992: 380).

Genel olarak, sözün fasih olup muktezâ-yı hâl ve makama uygun söylenmesi şeklinde tarif edilen belâgat hakkında bazı âlim ve araştırmacıların yorum ve tanımları şu şekildedir:

Câhız (öl. 868): “Lafız mânasıyla, mâna da lafzıyla yarışmadıkça; lafız kulağına dokunmadan önce, mâna kalbine vâsıl olmadıkça, hiçbir söz belâgat ismine layık olmaz.” (el-Câhız 1975’ten aktaran: Karuko: 2014: 20).

Kudâme b. Ca’fer (öl. 948): “Belâgat, kelam seçkinliği, tertip güzelliği ve lisân fesâhati ile beraber, kasdolunan mânayı kuşatabilen bir sözdür.” (Kudâme b. Ca’fer 1930’dan aktaran: Karuko: 2014: 20).

Fahreddîn er-Râzî (öl. 1209): “Belâgat; konuşanın, kalbinde yer alan mananın özünü, onu bozacak kısaltmadan ve usandıracak uzatmadan sakınmak suretiyle ifade etmesidir.” (Fahreddîn er-Râzî 1985’ten aktaran: Güceyüz, 2015: 7).

es-Sekkâkî (öl. 1229): “Konuşanın, manayı ifade etmek için kazandığı meleke sonucu, nazmın hakkını verip, teşbîh, mecaz ve kinaye çeşitlerini düzgün bir şekilde kullanmasıdır.” (es-Sekkâkî, 1987’den aktaran: Güceyüz, 2015: 8).

el-Kazvînî (öl. 1338): “Belâgat terimi ile de sadece son ikisi (kelâm ve mütekellim) nitelendirilir. Kelâmın belâgatı, fasih olmasının yanı sıra, muktezâ-yı hâle (ortama) uygunluğudur.

Mütekellimin belâgatı: Kendisiyle belâgatlı bir söz kurabilen bir yetenektir.” (Yanık vd., t.y.: 2, 4-5).

İsmâil Ankaravî (öl. 1631): “Belâgat muktezâ-yı makâma riâyet eylemeden ibâret olduysa onunla ancak kelâm ve mütekellim vasfolunur müfred vasfolunmaz.” (Summak, 1999: 10).

Ahmed Cevdet Paşa (öl. 1895): “İlm-i belâgat, kelâmın mezâyâsını bildiren bir fendir. Kelâmın mezâyâsı, muktezâ-yı hâle tatbiki ve teşbîh ü mecâz ve kinâyelerinin hakkıyla edâsı ve sanâyi‘-i bedî‘iyye ile tezyîni husûslarıdır.” (Karabey ve Atalay, 2000: 3).

M. A. Yekta Saraç: “Bir düşünce ve duygunun yerinde ve zamanında manası en açık şekilde ve akıcı bir dille ifade edilmesidir.” (2013: 35).

1.2. Arap Edebiyatında Belâgat

İnsan hayatının olağan akışı içerisinde varlığını sürdüren belâgatın, kadim milletlerden Arap, Fars, Yunan, Rum ve Hint kültürlerinde eskiden beri farklı biçimlerde varlığını sürdürdüğü rivayet edilmektedir (Yalar, 1997: 37).

Belâgat terimi, meleke ve ilim olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. Batı dillerinde meleke anlamında belâgat için “eleguence”, ilim anlamında belâgat için “rhetorique” kelimeleri kullanılmıştır. Eleguence, “bir düşünceyi veya duyguyu sözlü veya yazılı olarak yerinde ve yeterince ifade edebilme melekesidir.” (Taşdelen, 2015: 216). Rhetorique ise “düzgün ve yerinde söz söylemenin prensiplerini ve usulünü inceleyen bilimin adıdır.” (Taşdelen, 2015: 216).

Meleke olması yönüyle belâgat, sözün fasih olup yer ve zamana uygun söylenmesidir. Yer ve zamana uygun olarak söylenen fasih söz, yazılı veya sözlü olabilmektedir. Belâgat, henüz ilim hâline gelmeden önce meleke olarak insanların dilinde var olmuştur. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de “خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ / O, insanı yarattı ve ona beyânı öğretti.” (Rahmân: 3-4) denilerek belâgatın insanda doğuştan beri varlığını sürdüren bir meleke olduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi mecâz, istiâre, teşbîh, mübâlağa gibi daha sonra belâgat ilminin birer terimi hâline gelen sanatlar, insanoğlunun dilinde her zaman var olagelmıştır. Cahiliye Dönemi’nin sözlü ve yazılı edebiyatında, Kur’ân-ı Kerîm’de ve Hazret-i Peygamber’in hadislerinde yukarıda bahsedilen sanatlara dair birçok örneğe rastlamak mümkündür. Belâgatın insanda doğuştan itibaren sahip olunan bir meleke olduğu anlayışı İbnü’l-Mukaffâ’dan başlayıp Câhız, Kudâme b. Ca’fer ile devam etmiş ve Rummânî’ye kadar süregelmiştir (Kılıç, 1992: 380-381).

Belâgatın bazı konularını ele alarak onları belli bir forma oturtmaya çalışanların ilk olarak Yunanlılar olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim Aristo tarafından yazılan *Retorika* ve *Poetika* adlı

eserlerde belâgat ve hitabetin bazı konularından söz edilmiştir (Yalar, 1997: 37). Araplarda ise İslam'dan önce belâgatin şair, kâtip, hatip ve ediplerin dilinde meleke olarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Cahiliye devrinde şair, şiir ve hatibin toplum hayatında önemli bir yeri olduğundan Arap şairleri, şiir konusunda yeteneklerini ispatlayabilmek için Ukâz, Dûmetü'l-Cendel, Micennetü's-Sahr ve Suhar gibi panayırlarda şiirlerini; hatipler ise hutbelerini devrin belâgat ve fesâhat alanlarında otoriter olan Kureyş'in önde gelen kişilerinin kritiğine sunmuşlardır (Furat, 1996: 64). Böylece söz konusu şiir veya nutuklar "ister şiir ister nesir olsun, bir edebî metni tahlil edip, sebep belirterek bir takım değerlendirmede bulunulması" (Özdoğan, 2000: 9) şeklinde tarif edilen edebî tenkide tabî tutulmuştur. Hem lafız hem de mana bakımından değerlendirilen bu şiirlerden en çok beğenilen yedi şiir, Kâbe'nin duvarına asılmıştır. Bu panayırlarda beğenilip Kâbe'nin duvarına asılan şiirler, aynı zamanda belâgat ve fesâhat bakımından en üstün olanlardır. Cahiliye devrindeki şiir ve edebî tenkit şeklinde teşekkül eden bu edebî birikim, belâgat çalışmalarına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Belâgat; sarf, nahiv vb. ilimlere göre daha geç dönemlerde müstakil bir ilim dalı hâline gelmiştir. Belâgatin terimlerinin doğuşu, meselelerinin ortaya çıkması, ona dair eserlerin yazılması vb. hususlar bakımından ilimleşme süreci, diğer edebî ilimlerden daha sonra mümkün olmuştur. Önceleri şiir tenkidi şeklinde başlayan belâgat çalışmaları, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulünden sonra dinî ilimleri de kapsayarak gelişimini sürdürmüştür (İrmak, 2011: 15).

Belâgatin bir ilim olarak ortaya çıkışını sağlayan etkenleri İslam öncesine yani Cahiliye Dönemi'ne ve İslam sonrasına ait etkenler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. İslam öncesi döneme ait etkenler; şiir, hitabet ve darb-ı mesellerdir. İslam sonrasına ait etkenleri ise Kur'ân-ı Kerîm, hadis, tefsir, fıkıh, şiir, kitabet, kelim ve felsefe şeklinde sıralamak mümkündür (Taşdelen, 2015: 219).

Belâgatin ilim hâlini alması, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını anlamak amacıyla yapılan dil ve belâgat çalışmalarından sonra mümkün olmuştur. "Müslümanlar, onun i'câzını delillendirmek, âyetlerini doğru anlamak, üslubundaki incelikleri görebilmek ve ondan doğru dinî hükümler çıkarabilmek için muazzam bir çaba içine girmişlerdir." (Taşdelen, 2015: 220). Araplar, Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği zamanda sözü belîğ bir şekilde söyleme birikim ve yeteneğine sahiptiler. Arapların dilinde zaten mevcut olan icâz ve ihtisâr, Kur'ân'ın nüzulünden itibaren i'câz ve ulûmu'l-Kur'ân'ı da içine alarak gelişmiştir. Kur'ân'ın tahaddisiyle yani mucize yönüyle Araplara söz konusunda meydan okuması, onları Kur'ân'ın i'câzını anlamak için çeşitli çalışmalara sevk etmiş; bunun da sonucu olarak belâgatin ilke, metot ve terminolojisi ortaya konulmaya başlanmıştır. (Yalar, 1997: 39; Kılıç, 1992: 381; Güceyüz, 2015: 29). Ahmet Coşkun, Kur'ân'ın nüzülü ile başlayan belâgatin ilmî seyri hakkında şu cümleleri kurmuştur:

Belâgat ilminin gelişip zirveye ulaşmasında Kur'ân-ı Kerîm'in etkisi inkâr edilemez. Bir taraftan Kur'ân'ın Belâgat ve i'câzı, bu ilmin oluşup gelişmesine zemin hazırlamış, bir taraftan da onu anlama, i'câzını ortaya koyma, bu yolla da Rasûlullah'ın nübüvvetini isbat etme gayretleri, edebî sanatların kâidelerini vaz etmeye ve temel prensiplere bağlamaya götürmüştür. İslâm bilginleri hicrî III. asırdan itibaren başlayan bu çalışmaları bir dinî vecibe olarak gördükleri için büyük bir vecd ve heyecan içinde gayelerine doğru ilerlemiş ve başarılı olmuşlardır (2002: 270).

Belâgatın bir ilim olarak varlığına kavuşmasında nahiv, kelam, tefsir, fıkıh, edebî tenkit, felsefe ve mantık gibi ilimlerin de katkısı olmuştur. Çünkü bu ilimler de Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılmasını hedeflemiştir (Yalar, 1997: 39). Nahiv âlimleri dil kaidelerinin tespitinde Kur'ân-ı Kerîm'den temel bir kaynak olarak faydalanmışlardır. Onlar, ayetlerin i'râbı ve üslup yapısı üzerinde durmuş ve ayetlerdeki teşbîh, mecâz, kinâye gibi sanatlara değinmişlerdir (Bulut, 2015: 27). “Dil ve nahiv âlimleri, yaptıkları çalışmalarda, dil maddelerini toplamış, kuralları düzenlemiş ve dilbilgisi formüllerini oluşturmakla yetinmeyerek, lafızların anlamları, dilin üslupları ve belâgat ölçüleri ile ilgili derin incelemeler yapmışlardır.” (Shareef, 2015: 32). Müfessirler, Kur'ân'daki garip lafızların manalarının öğrenilmesi için gayret sarf etmiş ve kelimelerin i'râbına yönelik Mecâzü'l-Kur'ân, Garîbü'l-Kur'ân, Meâni'l-Kur'ân vb. adlarla telif ettikleri kitaplarda Kur'ân'daki mecâz, teşbîh, istiâre vb. sanatlara yer vermişlerdir. Fıkıh âlimleri, usul kaidelerinin tespiti için yaptıkları çalışmalarda ayetlerdeki lafız-mana delâletini dikkate almış, lafızlardaki âmm-hâs, hakikat-mecâz, sarîh-kinâye vb. konular üzerinde durmuşlardır. Kelam âlimleri, Kur'ân'ın sözlerinin mucize olduğunu ispat etmek için bazı çalışmalar yapmışlardır (Bulut, 2015: 27). Rivayetçilerin de edebî metinleri iletirken kelimelerin çeşitli kullanılışları hakkında görüşler ileri sürmesi belâgate katkı sağlamıştır (Shareef, 2015: 31-32). Kâtiplerin kaleme aldıkları yazıların büyük bir bölümünü edebî sanatlarla süslemeleri de belâgat ilminin gelişmesine katkı sağlayan âmillerdendir (Taşdelen, 2015: 222).

Yukarıda bahsedilenlerin yanı sıra siyasal, sosyal ve kültürel bazı faktörler de belâgatın ilimleşme sürecine katkıda bulunmuştur. İslam dininin Arap yarımadasının dışındaki farklı milletler tarafından kabul edilmesi, söz konusu milletleri Kur'ân'ı hakkıyla anlama çabaları içerisine sokmuştur. Böylece Arapların dışındaki milletlerden de Kur'ân'ın belâgati üzerine çalışan âlim ve kâtipler ortaya çıkmıştır.

Belâgatın gelişmesinde İslam toplumları arasında ortaya çıkan çeşitli grupların da etkisi olmuştur. Söz gelimi kelam mezheplerinden biri olan Mutezile, kendi zamanındaki inkârcılara karşı mücadele ederken dile çok önem vermiştir. Mutezile âlimleri, dili iyi kullanarak rakiplerine üstünlük sağlamaya çalışmışlardır. Dilin etkili bir şekilde kullanılmasında belâgatın önemli bir yeri vardır. Her grubun dili kullanma üslubu birbirinden farklı olabilmektedir. Bu farklılıklar, belâgatın gelişmesine katkıda bulunmuştur (Çağmar, 2003: 8).

İlim olması yönüyle belâgat, sözü düzgün ve yerinde söylemenin usul ve kaidelerini incelemiştir. Tarihî süreçte ilim hâlini alıncaya kadar mecâz ve fesâhat, beyân, bedî, nakdû's-şi'r,

fesâhat, belâgat ve delâilü'l-i'câz, meânî ve beyân gibi çeşitli adlarla anılan belâgat, ilim hâlini almasıyla birlikte meânî, beyân ve bunlara ilave edilen bedî olmak üzere üç fenne ayrılmıştır. Hatîb el-Kazvînî'den itibaren ise ulûmü'l-belâga adıyla meânî, beyân ve bedî olmak üzere üç ilim hâlindeki klasik adlandırmasına kavuşmuştur (Kılıç, 1992: 381). Meânî, “kelâmın/sözün yerinde kullanılmasını, muhatap veya konuşanın durumuna uygun olarak ifade edilmesini sağlayan ve cümlenin dil kuralları çerçevesinde uğradığı değişikliklerden bahseden bir ilimdir.” (Saraç, 2013: 55). Beyân, “bir maksadı değişik yollarla ifade etmenin metot ve kurallarından bahseden bir ilimdir.” (Saraç, 2013: 97). Bedî ise “manaya delâleti açık ve durumun gereğine uygun olan sözü lafız/ses ve mana yönlerinden güzelleştiren usul ve maharetlerden (muhassinât) bahseden bir ilimdir.” (Saraç, 2013: 153).

İslami devir belâgat kaynakları arasında Kur'ân-ı Kerîm'in yanı sıra Hazret-i Peygamber'in hadislerini, dört raşid halifenin siyasî ve dinî hitabe ile vecizelerini ve kimi edebî mahsulleri de saymak mümkündür (Yıldırım, 2010: 5).

Belâgatin kavram ve ıstılahları, önceleri karışık ve dağınık bir hâlde ele alınmıştır. Bazı kavramlar, günümüzde karşılık geldiği manaya karşılık gelmemiştir. Söz gelimi mecâz, hicri üçüncü asrın başlarında anlam genişlemesi veya ifadede serbestlik manasında kullanılmıştır. Bu yönüyle dil, nahiv ve belâgatte bu manadaki her şeyi kapsamıştır. Zaman içerisinde belâgatin diğer kavram ve terimleri ortaya çıkmaya başlamış ve bu kavramlar, yavaş yavaş belâgatte karşılık geldikleri terim anlamlarını kazanmaya başlamıştır (Kınar, 2004: 41).

İlmî bir zemine oturtulmadan önce pratik olarak edipler tarafından eserlerinde tatbik edilen belâgat, el-Câhız, İbnü'l-Mu'tezz ve Abdülkâhir el-Cürcânî gibi âlimler tarafından ilmî bir zemine oturtulmuş; es-Sekkâkî ve el-Kazvînî tarafından da sistematik bir hâle getirilerek bugünkü tasnifi yapılmıştır (Özdoğan, 2002: 97).

Arap edebiyatında Cahiliye Dönemi şiiriyle başlayıp Abbâsîler döneminde yoğunluk kazanan belâgate dair çalışmalar, kaynaklarda dört dönem hâlinde incelenmiştir.

1.2.1. Birinci Dönem

Birinci dönem, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulünden yaklaşık 10. yüzyılın sonlarına kadarki süreci kapsamaktadır. Dil ve edebiyat, tefsir, edebî tenkit ve kelam ilimlerinin karışık bir şekilde ele alındığı bu dönemin belâgate dair çalışmalarında asıl maksat, Kur'ân-ı Kerîm'i hakkıyla anlamaktır. Bu maksadın sonucu olarak 11. yüzyıldan sonra kaleme alınan eserlerle belâgat, bağımsız bir ilim hâlini almaya başlamıştır. Bu dönemin âlimlerinin büyük çoğunluğu aynı zamanda tefsir alanında da önemli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Onun için bu dönemde yazılan tefsirlerde de belâgate dair kimi konulara rastlamak mümkündür (Kılıç, 1992: 381).

Bu dönemde, İslam dininin Arap milletlerinin yanı sıra başka milletler tarafından da kabul edilmesi, Kur'ân-ı Kerîm'in bazı mesajlarının söz konusu milletler tarafından yanlış anlaşılabilceği endişesini doğurmuş ve bunun sonucu olarak Arap dili gramerini ele alan eserler kaleme alınmaya başlamıştır. Bu eserler içerisinde belâgate dair kaidelere de yer verilmiştir. Söz gelimi, Sîbeveyhî'nin *Kitâb* adlı eserinde mûsned, mûsnedün ileyh, takdim-tehir, muhâlefet-i kıyâs, hazf, emr, nehy vb.; Müberred'in *el-Kâmil* adlı eserinde mecâz, temsil, emr, istiâre, teşbîh vb. ve Câhız'ın *el-Beyân ve 't-Tebyîn* adlı eserinde ise teşbîh, mecâz, istiâre, kinâye, i'câz, muktezâ-yı hâl vb. konulara yer verilmiştir. Bunların yanı sıra Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı, *İ'râbü'l-Kur'ân*'ı ve *Meâni'l-Kur'ân*'ı, İbnü'l-Mu'tezz'in *Kitâbu'l-Bedî'si*, İbn Kuteybe'nin *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*'ı vb. eserlerde de belâgat ilminin bazı konuları ele alınmıştır. Bu dönemde Kur'ân'ın i'câzı üzerinde duran kelimcilerin bazı eserleri ve edebî tenkitle ilgili yazılan eserlerde de belâgatin kimi konularına yer verilmiştir (Kılıç, 1992: 381).

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (öl. 822) *Meâni'l-Kur'ân*'ı, Kur'ân'ın i'câzı üzerine yazılan ilk örneklerden biridir. el-Ferrâ, ayetleri nahiv ilmi açısından inceleyerek şiirle istişhâda, dilin kullanım şekilleri ve filolojik açıklamalara eğilmiştir. Eserinde teşbîh, kinâye, mecâz, istiâre gibi belâgatin bazı konularını ele almıştır (Taşdelen, 2015: 235).

Ayetlerin dil açısından yorumlandığı Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (öl. 824) *Mecâzü'l-Kur'ân* adlı eseri, Kur'ân'daki garip kelimelerin tefsiri, Kur'ân'ın metodunun açıklanması, kelimenin hazfi, takdim ve tehir gibi Arap dilindeki nazım cihetleri vb. konuları ihtiva etmektedir (Kınar, 2004: 31).

el-Câhız (öl. 870), *el-Beyân ve 't-Tebyîn* isimli eserinde Kur'ân-ı Kerîm'in fesâhat ve belâgati ile Kureyş kabilesi ve diğer Arapların fesâhatinden bahsetmiştir. el-Câhız, eserinde fesâhat ve belâgate sahip olmayan sözleri eleştirmiş, bir sözün fasih olmasının şartlarını zikretmiş, belâgatin kimi konuları hakkında bilgi vermiştir (Çelik, 2011: 87). Bu eser, belâgate dair izler taşıyan ilk somut çalışmadır (Irmak, 2011: 16). el-Câhız, eserinde “Cahiliye dönemi, İslam'ın ilk dönemleri, Emevî ve Abbâsî devirlerinin hatip ve şairlerinden edebî numuneler verirken, her dönemin belli başlı siyasî, içtimaî ve ahlaki olaylarına kendisine has tarafsızlığıyla temas eder.” (Karuko, 2014: 111).

İbn Kuteybe (öl. 889), Kur'ân'ın üslubu ve onun üslubunun Arapların konuşmalarındaki mecâzlara nasıl cereyân ettiği hususları üzerinde yoğunlaşmıştır (Kınar, 2004: 31).

İbnü'l-Mu'tezz'in (öl. 908) *Kitâbu'l-Bedî'* adlı eseri, kimi şairlerin sanat açısından karşılaştırılarak belâgate dair konuların toplu olarak verilmeye başlandığı ilk eserdir. Müellif, eserinde belâgatin meânî, beyân ve bedî olmak üzere her üç fenninin konularına yer vermiştir.

Eserin isminde geçen bedî' lafzıyla yalnızca bedî ilminin manavî ve lafzî sanatları değil, aynı zamanda meânî ve beyân ilimleri de kastedilmiştir (Irmak, 2011: 18).

İslam dininden önce sözlü olarak ortaya çıkan edebî tenkit, Abbâsîler'den itibaren yazılı olarak gelişme aşamasına geçmiştir. Edebî tenkitle ilgili kimi eserlerde de belâgat ve belâgatin bazı konularına değinilmiştir. İbn Kuteybe'nin *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ'sı*, İbnü'l-Mu'tezz'in *Tabakâtu's-Şuarâ'sı*, Ebü'l-Ferec el-İsfâhânî'nin *el-Eğâni'si*, Kudâme b. Cafer'in *Nakdu's-Şi'r* ve *Nakdu'n-Nesr'i*, İbn Munkız'ın *el-Bedî' fi Nakdi's-Şi'r'i* bu dönemin edebî tenkit hususunda yazılan ve muhtevasında bazı belâgat konularına da değinen eserlerindedir (Kılıç, 1992: 382).

Kudâme b. Cafer'in (öl. 948?) *Nakdu's-Şi'r* adlı eseri, şiir tenkidine bir sistem getirmesi yönüyle önemli bir eserdir. *Nakdu's-Şi'r*, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde şiirin tarifi ve unsurları, ikinci bölümde güzel bir şiirin taşınması gereken şartlar, üçüncü bölümde ise bir şiiri güzel olmaktan çıkartan özellikler üzerinde durulmuştur. Bu eserde belâgatin tasrî, teşbîh, tetmîm, müsâvât, îgâl vb. konularına da yer verilmiştir. Kudâme b. Cafer, bu eseriyle kendisinden sonra gelen Abdülkâhir el-Cürcânî, Sekkâkî, İbn Ebü'l-İsba' gibi âlimleri etkilemiştir (Taşdelen, 2015: 254-255).

1.2.2. İkinci Dönem

İkinci dönem, 10. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın sonlarına kadarki süreci kapsamaktadır. Bu dönemde belâgat, müstakil bir ilim olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde yazılan eserlerde belâgatin terimlerinin yavaş yavaş belirlenmeye başladığı görülmektedir. Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Kitâbü's-Sinâ'ateyn'i*, İbn Reşîk'in *el-Umde'si*, Ebû Tâhir Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî'nin *Kânûnü'l-Belâga'sı*, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Delâ'ilü'l-İ'câz* ile *Esrârü'l-Belâga'sı*, Zemaşerî'nin *el-Keşşâf'ı*, Ziyâuddîn b. el-Esîr'in *el-Meselü's-Sâir fi Edebi'l-Kâtibi ve's-Şâir'i*, Fahreddîn er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz'ı*, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm'unun* üçüncü kısmı, Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* ile *el-İzâh'ı* bu dönemin belâgate dair önemli eserlerindedir (Kılıç, 1992: 382).

Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 1009'dan sonra), *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* adlı eserinde el-Câhız'ın *el-Beyân ve't-Tebyîn* isimli kitabındaki eksiklik ve tertipsizliği eleştirir. Müellif, kelâmın iyisiyle kötüsünü birbirinden ayırt etmek için gerekli ölçütleri ortaya koyarak icâz, itnâb, teşbîh, güzel telif ve güzel giriş gibi konular üzerinde durduktan sonra bedî ilminin bölümlerini şerh etmiştir. Her bölümdeki konuları şerh ettikten sonra başta Kur'ân'dan olmak üzere çeşitli misaller getirmiştir (Kınar, 2004: 35). Ebû Hilâl el-Askerî, eserinde bedî ilmine ait sanatları otuz beşe ulaştırmıştır. Eserinde İbnü'l-Mu'tezz ve Kudâme b. Cafer gibi âlimlerin hakkını teslim eden Ebû Hilâl el-Askerî, kendisinin, onların bedî ilmine ait kavramlarının üzerine altı kavram daha eklediğini dile getirir. Müellif, eserini mantık ve kelam üslubunu benimseyen mütetekellimlerin üslubu üzerine

değil, aksine yazar, şair ve söz ustalarının tarzında kaleme aldığını dile getirmiştir (Taşdelen, 2015: 258-259).

İbn Reşîk el-Keyrevânî'nin (öl. 1063) şiir sanatı ve şiir eleştirisi hakkındaki *el-Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Adâbih ve Nakdih* adlı eseri, Arap şiirini edebî açıdan inceleyen önemli bir eserdir. Edebî tenkit ve belâgatle ilgili konuları ihtiva eden bu eserin en önemli özelliği, edebî tenkit ve belâgatle ilgili eserlerin muhtevasını aktarması ve edebî istilâhların zaman içerisinde uğradıkları değişiklikleri sunmasıdır. Eserin otuz birinci bölümünden yetmişinci bölümüne kadarki kısmında belâgat ve beyân ilimleri ele alınmıştır (Çelik, 2011: 89).

Belâgatın bir ilim olarak ilk defa, nazım teorisinin kurucusu ve belâgatın üstâdı (şeyhu'l-belâga) olarak bilinen Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (öl. 1078) Arap belâgatini bir disiplin hâline getiren ve kendinden sonraki belâgat çalışmalarına kaynaklık eden *Delâilü'l-İ'câz ve Esrâru'l-Belâga* adlı eserlerinde işlendiği kabul edilmektedir. Kur'ân'ın mucizeliğini söz dizimine bağlayan el-Cürcânî, onun i'câzını anlama çabaları sonucu ortaya çıkan tartışmalardan hareketle *Delâilü'l-İ'câz*'da anlam bilimini -sonraki adıyla meânî ilmini- kurmuştur. Ona göre söz diziminin amacı nahvin manalarını arayıp bulmaktır (Güman, 2008: 11; Shareef, 2015: 22). Müellif, Kur'ân ve şiirlerden getirdiği misallerle takdim ve tehir, istifhâm, nefy, hazf, tarif ve tenkir, kasr, fasl ve vasl gibi meânî iliminin bazı konuları üzerinde durmuştur. *Esrâru'l-Belâga*'da ise önceki çalışmalardan faydalanarak beyân ilminin bazı konularını ele alarak kendisinden sonraki belâgat çalışmalarının temelini atmıştır (Yalar, 1997: 48). Abdülkâhir el-Cürcânî, Kur'ân'ın i'câzını anlamaya ulaşmanın nazımdaki fesâhat ve belâgat gerçeğini bilmekle mümkün olabileceğini savunmuş ve kendi zamanına kadar insanların bu konuya birçok kere el atmasına rağmen bu gayelerine ulaşamadıklarını belirtmiştir. el-Cürcânî, bu eksikliği gidermek için konunun özüne el atarak Kur'ânî ve edebî örnekleri tahlil etmiştir. O, belâgat ve tenkit araştırmalarında nahvî ve mantıkî ölçütlere başvuran ilk âlimlerdendir (Kınar, 2004: 36, 38). el-Cürcânî, meânî ilminin de kurucusu kabul edilmektedir (Shareef, 2015: 24). Abdülkâhir el-Cürcânî, gerçek belâgatın lafızdan ziyade manadan kaynaklandığını dile getirmiştir. Hasan Taşdelen, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin belâgat tarihi açısından önemini şu şekilde dile getirmiştir:

- a) Belâgatı belli prensiplere bağlamaya çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında *Delâilü'l-İ'câz*'ı meânî alanında, *Esrâru'l-Belâga*'sı ise beyan alanında bu amaçla yapılmış çalışmalardır.
- b) O bir taraftan prensipler tespit etmeye çalışırken, diğer taraftan da edebî hisse ve zevke sürekli vurgu yapmıştır. Âdeta ilim ve sanatı mezcut etmiştir. Zira o, izah ettiği konularda örnekleri açıklarken, hitap şekliyle sürekli olarak edebî zevki, hisleri muhatap almış, ardından akla ve mantığa hitap etmiştir (2015: 268).

Mutezile âlimlerinden Zemahşerî'nin (öl. 1143) 1132 yılında yazmaya başlayıp iki yılda tamamladığı *el-Keşşâf* adlı eseri; lügat, nahiv ve belâgat ilkeleri doğrultusunda Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Bu eser, başta Fahreddîn er-Râzî olmak üzere birçok âlimin yararlandığı temel bir kaynak mahiyetindedir. Zemahşerî, kendisinden önceki önemli kıraat,

tefsir ve belâgate dair eserlerden faydalanarak ayetleri, dil ve belâgatin kurallarıyla eski Arap şiirini de esas alarak tefsir etmiştir. Eserde kelimelerin mecâzî manalarına da zaman zaman değinildiği görülmektedir (Özek, 2002: 329-330). “Abdülkâhîr el-Cürçânî’nin teorik anlamda ortaya koyduğu meânî ve beyân konularını Kur’ânî söylem çerçevesinde pratiğe dök[müş ve] bedî’ disiplinini, bağımsız bir disiplin olarak kabul etmeyip meânînin kapsamına sokarak ihmal etmiş” (Kızıklı, 2011: 1022) olan ez-Zemahşerî “Cürçânî’nin (471/1143) belirlediği belâgat esaslarını Kur’ân üslubuna uygulayan ilk kişi olarak ilim dünyasındaki mümtâz yerini almıştır. Eserinde Kur’ân üslubunun inceliklerini ortaya koyarak edebî tefsîr ekolünün öncüsü olmuştur.” (Irmak, 2011: 19).

Fahreddîn er-Râzî’nin (öl. 1210) Kur’ân-ı Kerîm’in i’câzını ispatlamak amacıyla kaleme aldığı *Nihâyetü’l-Îcâz fî Dirâyeti’l-Îcâz* adlı eseri, bir mukaddime ve altı babdan oluşmaktadır. Eserde fesâhat, teşbîh, hakîkat ve mecâz, istiâre, kinâye, bedî ilminin kimi konuları ile i’câz, takdîm ve tehir, fasl ve vasl gibi belâgat konuları üzerinde durulmuştur (Çelik, 2011: 104-107). er-Râzî, bu eserini Abdülkâhîr el-Cürçânî’nin *Delâ’ilü’l-Îcâz ve Esrârü’l-Belâga* adlı eserleri ile Reşîdüddîn Vatvât’ın *Hadâiku’s-Sihr* adlı eserinden hareketle kaleme almıştır. Eserde belâgat ilmi, felsefeci ve mantıkçı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Râzî’nin bu eseriyle birlikte belâgatte edebî zevkin göz ardı edilip kuralcılık ve donukluğun yerleştiği dönemin başladığına kanaat getirilmektedir. Bu eserde er-Râzî, belâgat ilimlerini ilmî kurallara bağlayarak belâgatin konularını düzene koymuştur. Bu durum, edebî zevkten uzaklaşarak felsefî terim ve kavramların ağırlık kazanmaya başlamasıyla sonuçlanmıştır. (Yalar, 1997: 49, 55).

Belâgat sahasında çığır açan Sekkâkî (öl. 1229), *Miftâhu’l-Ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümünü belâgate ayırmıştır. Bu bölümde belâgati, meânî ve beyân olmak üzere iki kısma ayırmış ve buna belâgat ve fesâhat kavramları ile bedî sanatlarını zeyl olarak ilave etmiştir. Belâgat terminolojisi bu eserde daha sistemli bir hâle getirilmiştir. Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*’un belâgate dair üçüncü kısmını Abdülkâhîr Cürçânî, Zemahşerî ve Fahreddîn er-Râzî’nin yukarıda değinilen eserlerinden yararlanarak yazmıştır (Yalar, 1997: 49). Sekkâkî, belâgatin müstakil bir ilim hâlini almasında önemli bir yere sahiptir. Hasan Taşdelen, Ahmed Matlûb’dan yararlanarak Sekkâkî’nin belâgat ilmine getirdiği yenilikleri şu şekilde sıralamıştır:

- a) Arap belâgati Sekkâkî’den önce, meânî, beyân ve muhassinât adlarını taşıyan üç ana kategoriye ayrılmamıştı. Belâgati bu şekilde ilk defa ele alan kişi Sekkâkî’dir.
- b) Daha önce Abdülkâhîr’in meânî’n-nahv veya nazım adını verdiği konulara ilk defa Sekkâkî meânî adını vermiştir. Aynı zamanda o, teşbih, mecaz ve kinayeyi bütün türleriyle beyân olarak ilk defa adlandıran kişidir. Yine bu iki alanın dışında kalan ve sözü süslemeye yarayan unsurlara muhassinât adını vermiş ve bunları lafzî ve mânevî olmak üzere ikiye ayırmıştır. (...)
- c) Cümlelerin rükünleri olan mûsned ve mûsnedün ileyhten meânî ilminin konularında ilk defa yararlanan kişi Sekkâkî’dir. O, bunu felsefe ve mantık kavramlarından yararlanarak yapmıştır.
- d) Sekkâkî’nin belâgat anlayışı Abdülkâhîr’in belâgat anlayışının bir uzantısıdır. Bu açıdan bakıldığında, Sekkâkî ekolünün Abdülkâhîr ile başladığı, Fahreddîn er-Râzî ile devam ettiği ve Sekkâkî ile zirveye ulaştığı söylenebilir. Ancak bu ekolün bu şekilde gelişmesi belâgatin ruhunu zedeleyici olmuştur. Alternatif olarak İbnü’l-Kayyim el-Cevziyye el-Fevâid’inde ve Alevî et-

Tırâz’ında eski tarzda bir şeyler dile getirmek istemişlerse de, yeteri kadar etkili olamamışlar ve belâgat incelemelerine Sekkâkî ile şârih ve telhisçi takipçileri mühürlerini vurmuşlardır.
e) Modern belâgat ilmi araştırmalarında artık Sekkâkî ekolünün herhangi bir etkinliği kalmamıştır (2015: 294-295)

Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*’un mukaddime kısmında eserin metodu ve yazılış amacı hakkında bilgi vermiştir. Mukaddime kısmında Sekkâkî bu eseri yazma gayesini şu şekilde açıklamıştır:

İlimleri uygun bir şekilde birbirinden ayırmak, yerine göre özetleyici ifadeler kullanmak, her ilme uygun temel ilkeleri belirlemek, uygun deliller getirmek, selefte ait görüşleri mümkün olduğunca takrir etmek, selefin az önem verdiği konularda yol gösterici olmak, daha önce hiç kimse tarafından keşfedilmemiş nokteler tespit etmek, kendisine bu kitabı yazması için ısrarda bulunan zekilerin ricasına uygun bir şekilde zekilerin anlayış kapasitesini esas alan bir üslûp kullanmak (Alak, 2009: 63).

Belâgatin kavramsal temelleri *Miftâhu’l-Ulûm* ile birlikte atılmıştır. Belâgatin genel kaidelerini ortaya koyarak belâgat ilmini tedvin eden Sekkâkî, meânî ve beyân ilimlerinin konularını belli bir sistem dâhilinde ele almışken bedî ilminin konuları için böyle bir tasarrufta bulunmamıştır. Yazar, eserin genel yapısını ortaya koyduğu mukaddime kısmında da bedî ilminden söz etmemiş ve bedîyi bir ilim olarak sunmamıştır (Smyth, 2013: 229). Hatîb el-Kazvînî, *Miftâhu’l-Ulûm*’un bedî konusuna dair olan kısmını geliştirerek belâgatin günümüze kadar devam eden meânî, beyân ve bedî şeklindeki klasik tasnifini oluşturmuştur. *Miftâhu’l-Ulûm*’un üçüncü kısmı, kendisinden sonraki belâgat çalışmalarının temel kaynaklarından biri olmuştur. *Miftâhu’l-Ulûm*’un zaman zaman anlaşılması zor bir üslubunun olması, kendisinden sonra bu eser üzerine çok sayıda şerh, haşiye, zeyl, ihtisar, talikat vb. türlerde eser yazılmasına sebep olmuştur.¹

Sekkâkî’den sonraki dönemde belâgate dair orijinal eserlerin yazılmayıp onun yerine artık şerh ve haşiyelerden müteşekkil bir belâgat dönemine girildiği görülmektedir. Bundan sonra yazılan eserler, belâgate hatırı sayılır bir katkı sağlamayıp önceki eserlerin muhtevalarının bazen tertip bakımından değiştirilerek aktarılmasından ibarettir (Taşdelen, 2015: 272).

Ziyâuddîn b. el-Esîr’in (öl. 1239) *el-Meselû’s-Sâir fî Edebi’l-Kâtibi ve’ş-Şâir* adlı eseri, birçok edebî tahlil ihtiva etmektedir. Ziyâuddîn b. el-Esîr, Kur’ân araştırmaları konusunda önemli bir yer teşkil eden bu eserinde Kur’ân’ın satır aralarında daha öncekilerin değinmediği beyân türlerine rastladığını dile getirmiştir (Kınar, 2004: 37).

¹ Miftâhu’l-Ulûm üzerine yazılan şerh, haşiye, zeyl, ihtisar, telhis vb. eserler için bk. Yüksel Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî’nin “el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 19-23; Musa Alak, *Kemalpaşazâde’nin Şerhu Tağyîri’l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 65-101.

Bu dönemin belâgate dair en önemli eserlerinden ikisi de Hatîb el-Kazvîni'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'un belâgate dair üçüncü kısmı üzerine yazdığı *Telhîsü'l-Miftâh* ile *el-Îzâh* isimli eserleridir. Bu ikisi hakkında, Hatîb el-Kazvîni'nin hayatı ve eserlerinden bahsedilen bölümde bilgi verilmiştir.

1.2.3. Üçüncü Dönem

14. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonlarına kadar devam eden dönem, belâgate bir duraklamanın yaşandığı dönemdir. Bu dönemde kaleme alınan eserler, müstakil eserler olmaktan ziyade çoğunlukla Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'u ile Kazvîni'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ı üzerine yazılan şerh, haşiye, ihtisar, talikat vb. türlerdedir. Bu dönemin belâgate dair eserlerinde meânî, beyân ve bedî tasnifi aynen devam etmiştir. Bunun yanı sıra Hazret-i Peygamber'i methetme amacıyla yazılan, her beytinde bedî ilminin en az bir sanatının kullanıldığı bedî'iyât şeklinde bir nazım şekli ortaya çıkmış ve bu nazım şekliyle de çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Üçüncü dönem olarak adlandırılan bu dönemin önemli belâgat kaynakları arasında Adudüddîn el-Îcî'nin *el-Fevâidü'l-Gıyâsiyye*'si, Taftâzânî'nin *el-Mutavvel ale't-Telhîs*'i ile *Muhtasaru'l-Meânî*'si, Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin *el-Misbâh fi Şerhi'l-Miftâh*'ı, Hasan Çelebi'nin *Hâşiye alâ Şerhi'l-Mutavvel*'i ve Ebü'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî'nin *Hâşiyetü Ebi'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî ale'l-Mutavvel*'i gibi eserleri saymak mümkündür (Kılıç, 1992: 382).

Sadeddîn Taftâzânî (öl. 1390), Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eserini *Mutavvel* adıyla evvela şerh etmiş ve ardından bu şerhi *Muhtasaru'l-Meânî* adıyla özetlemiştir. *Mutavvel*, 1347 yılında Herat'ta, *Muhtasaru'l-Meânî* ise 1355 veya 1356 yılında Gücdüvan'da yazılmıştır. Belâgate dair çokça rağbet gören bu iki eser de Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur (Kumbasar, 2006: 153-154). Hem *Mutavvel* hem de *Muhtasaru'l-Meânî* üzerine şerh, haşiye ve talikat türlerinde olmak üzere birçok eser kaleme alınmıştır.

Taftâzânî, yukarıda zikredilen iki eserinde Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Delâilü'l-Îcâz ve Esrâru'l-Belâga* adlı eserlerinden de yararlanmışır. Ancak el-Cürcânî'nin eserlerinde edebî bir zevk hâkim olmasına rağmen Taftâzânî'nin eserlerinde kelam ilmine ait bilgilere çokça yer verilerek daha çok külli kurallar üzerinde durulduğu görülmektedir (Hazer, 1994: 81). Ahmet Matlûb, Taftâzânî'nin yukarıda bahsedilen tutumunu şu şekilde eleştirmiştir:

Taftâzânî'nin bu iki kitabı belâgatta kelâmî bir yol izler ve her ikisi de el-Kazvîni'nin planından dışarı çıkmaz. Kendinden önceki şarihlerin de peşinden gitmiştir. İbareyi, kelimeleri açıklıyor, sonra görüşünü söylüyor. Üslûbu zayıftır, içine Arapça olmayan unsurlar karışmıştır. Sözü zor, üslûbu düğümlü kılmış olan felsefî terimler, aklî teoriler ve kelâmî cümleler, güzelliğini kaybettiriyor. Taftâzânî aklî ve felsefî eğilimin baskısından kurtulamadı. Belâgatı bozmak, ona zulmetmek için aklî ve felsefî olana yer açtı. Eğer böyle değilse teşbihte söylemiş olduğu şu sözünün ne anlamı vardır: 'Mütekellimlere göre hareket bir cismin bir yerde iken başka bir yerde

bulunmasıdır. Hareketle cismin iki ayrı yerdeki durumunun toplamını kastediyorum. Hekimlere göre hareket, tedrici olarak kuvvetten fiile geçiştir.’ (el-Mutavvel, s. 316). Bunda bir tuhafılık yoktur, çünkü kelâm ilminde ve usûlü fıkhıta ileri derecede âlimdi.” (1967’den aktaran: Hazer, 1994: 80-81).

Taftâzânî, söz konusu eserlerinde kaynak metni parantez içerisinde kelimelere, kelime gruplarına, cümlelere bölmüş; kaynak metindeki bazı kelimelerin anlamlarını vermiş, kelimelerin köklerini araştırarak müfred veya tekillerini zikretmiş, ibarede ihtisar amacıyla zikredilmeyen zamirlerin mercilerini belirtmiş, kaynak metinde kısa geçilen bazı konuları detaylandırmış, kaynak metinde şahit olarak verilen beyitlerin veya sözlerin ait oldukları şair ve zatların adlarını zikretmiştir (Hazer, 1994: 82). Taftâzânî, *Telhîs*’in şerhi olan *Mutavvel* adlı eserinin ihtisarı mahiyetindeki *Muhtasarü’l-Meânî*’yi kaleme alış sebebini şu şekilde açıklamıştır:

Geçmişte *Telhîsü’l-Miftâh* için bir şerh yapmıştım. Ve bu şerh ile onu çiralardan sabah ile müstağni kıldım. O şerhe latif nükteler yerleştirdim. Bu nükteler ile fikirler (manalar) cömert oluyordu. Ve onu güzel gerdanlıkla da süsledim. Fikirlerin eli onu kalıba dizdi. Sonra ilimde önde olanlar ve zekilerden bir topluluğu gördüm ki; benden bu şerhe tüm himmetimi ona sarf ederek onun manalarını beyan edip gizliliklerini ortaya çıkaracak şekilde o şerhi ihtisar ve iktisar etmemi istediler. Benden böyle bir kitabı talep etmelerinin sebebi şu idi. Onlar şuna şahid oldular ki; Tahsilcilerin himmetleri (*Mutavvel*’in) nurlarından doğanı elde etmekten kasır idiler. Ve yine (*Mutavvel*’i) tahsil etmeye çalışanların azimleri onun sırlarını keşfetmede tembeldi. ... Sonra bu kitabı yazıp, taleplerine cevap vermem için beni sıkıştırmaları, sadece onların aşklarını, hırsını, gündüzün sıcaklığında ve şiddetli susuzlukta, suya olan ihtiyacı arttırdığı gibi arttı. Ben de onların taleplerine uygun olarak ikinci kez tekrar bir şerh yapmaya başladım (Arslan, 2014: 17-20).

Seyyid Şerîf el-Cürçânî’nin (öl. 1413) *el-Misbâh fi Şerhi’l-Miftâh* adlı eseri, es-Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-Ulûm*’unun belâgate dair üçüncü bölümü üzerine yazdığı şerhidir. Cürçânî bu eserini, Semerkant’ta ders okuturken talebelerinin isteği üzerine kaleme almıştır. *Miftâhu’l-Ulûm* üzerine yazılan en güzel üç şerhten biri kabul edilen ve İslam dünyasında çok fazla rağbet gören bu eser, yazıldığı zamandan medreselerin kapatıldığı 1924 yılına kadar Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu eserin okutulduğu medreselere Miftâh Medreseleri (Otuzlu Medreseler) adı verilmiştir. İslam dünyasında çokça tutulan Cürçânî’nin bu eseri üzerine haşiye ve talikat türlerinde birçok eser yazılmıştır (Çelik, 2009: 50; Bulut, 2014: 30-31).

1.2.4. Dördüncü Dönem

Dördüncü dönem, 19. yüzyılın sonlarından günümüze kadar devam eden dönemdir. Bu dönemde İslam dünyası Batı ile temasa geçmeye başladığı için dönemin belâgatçıları klasik tarzı devam ettirenler ile Batı’nın tesiriyle belâgate yeni bir yüz kazandırmak isteyenler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Klasik tarzı devam ettiren eserlere Hüseyin b. Ahmed el-Mersafi’nin *el-Vesiletü’l-Edebiyye ile’l-Ulûmi’l-Arabiyye*’sini, Ahmed el-Hâşimî’nin *Cevâhirü’l-Belâga fi’l-Meânî ve’l-Beyân ve’l-Bedi*’sini ve Ahmed Mustafa el-Merâgî’nin *Ulûmü’l-Belâga*’sını; belâgate

yeni bir yüz kazandırmak isteyenlere ise Emîn el-Hûlî'nin *Fennü'l-Kavl el-Belâga ve İlmü'n-Nefs*'ini ve Ali el-Cârim ile Mustafa Emîn'in *el-Belâgatü'l-Vâziha*'sını örnek vermek mümkündür (Kılıç, 1992: 383).

Kimi araştırmacılar belâgati sanat, tasnî ve tasannu şeklinde de dönemlere ayırmıştır. Bunlara göre sanat dönemi, Cahiliye devrinin ilk yıllarından hicri üçüncü asrın sonlarına kadarki dönemdir. Tasnî dönemi, hicri dördüncü asrın sonlarına kadar devam eden dönemdir. Tasannu dönemi ise hicri beşinci asırla birlikte başlamaktadır (Çağmar, 2003: 14).

1.3. Fars Edebiyatında Belâgat

Kur'ân-ı Kerîm, Arapça nazil olduğu için onun dil ve belâgati üzerine ilk çalışmaları Araplar yapmıştır. Fars şairleri, ilk zamanlar belâgat konusunda Arap belâgat kaidelerini taklit etmişlerdir. İlk dönem Fars şairleri, Arapçadan dillerine geçen birçok kelimenin de etkisiyle Arap edebi sanatlarından faydalanmaya başlamışlardır. Bu şairler arasında Şehîd-i Belhî (öl. 937), Rûdekî (öl. 940-41), Dakîkî vb. kişiler yer almaktadır. Unsûrî (öl. 1039-1040), Ebû Saîd Ahmed b. Mahmûd-ı Menşûrî-i Semerkandî ve Katrân-ı Tebrîzî (öl. 1089) gibi Samânîler'in son ve Gazneliler'in ilk dönemlerinde yaşayan İranlı şairler, bedî ilmine ilgi duymuş ve şiirlerine bunu yansıtmışlardır. Ancak söz konusu zamana kadar Fars edebiyatında belâgate dair herhangi bir eser yazılmamıştır (Yazıcı, 1992: 383-384).

Belâgate dair ilk Farsça eser, 11. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Muhammed b. Ömer er-Râdûyânî'nin (öl. 1088) *Tercümânü'l-Belâga* isimli eseridir. Râdûyânî, bu eserini Ebû'l-Hasan Nasr bin Hasan el-Mergînânî'nin *Kitâbü'l-Mehâsin fi'n-Nazm ve'n-Nesr* adlı eserinden yararlanarak kaleme almıştır (Yazıcı, 1992: 384).

Tercümânü'l-Belâga'dan sonra Fars edebiyatındaki belâgate dair en önemli eser, Reşîdüddîn Vatvât (öl. 1177) tarafından kaleme alınan *Hadâiku's-Sihr fi Dekâiki's-Şi'r* adlı eserdir. Bir mukaddime ile başlayan bu eserde bedî sanatının 71 türü ele alınmıştır. Bedî sanatlarından sonra eseri hâtîme ile sonlandıran Vatvât, söz konusu sanatlara Arapça ve Farsça şiirleri misal olarak göstermiştir. Vatvât'ın bu eseri, Fars edebiyatında kendinden sonra yazılan belâgate dair birçok çalışmanın kaynağı olmuştur. Vatvât'ın bu eseri, ilk defa Emîn eş-Şevâribî tarafından Farçadan Arapçaya tercüme edilmiştir. (Yazıcı, 1992: 383-384; Çelik, 2011: 103).

Şems-i Kays'ın (öl. 1236'dan sonra) aruz, kafiye, bedî ilmi ve şiir tenkidi konuları üzerine kaleme aldığı *el-Mu'cem fi Me'yarihi Eş'âri'l-Acem* adlı eserini de Fars edebiyatının belâgate dair konularını ihtiva eden eserler arasında zikretmek gerekmektedir. Bu eserin belâgatle ilgili kısmı eserin kafiye ile birlikte bedî ilminden bahsedilen ikinci bölümüdür. Şems-i Kays'ın bu eseri ilk defa Mirzâ Muhammed Han Kazvînî tarafından neşredilmiştir (Çiçekler, 2010: 508).

Fars edebiyatında 12. yüzyıldan itibaren muammâ sanatı hakkında bazı eserler yazılmıştır. Bedî-i Tebrîzî'nin *el-İhyâ fî Halli'l-Muammâ'sı*, Şerefeddîn Ali Yezdî'nin *Hulel-i Mutarraz der-Fenn-i Muammâ ve Lugaz'ı*, Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Hilyetü'l-Hulel ile Risâle-i Muammâ'sı*, Mîr Hüseyin-i Muammâyî'nin *Destûr-ı Muammâ'sı*, Seyfî-i Buhârî'nin *Risâle der-Muammâ'sı* bunlardan birkaçıdır (Yazıcı, 1992: 384). Bunlardan Mollâ Câmî'nin muammâ ile ilgili risalesi Anadolu sahasında önemli bir yer teşkil etmiştir. Câmî'nin muamma risalesi üzerine Edirneli İbrahim, Râgıb-ı Âmidî, Mustafa Sürûrî, Salâhî-i Uşşâkî, Kınâlızâde Alî Efendi, Fethullah Ârifî, Lâmi'î, Muhyî-i Gülşenî ve Niyâzî-i Mısrî gibi kişiler şerh yazmıştır (Hamza, 2011: 10).

1.4. Türk Edebiyatında Belâgat

Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra bu dinin kelime, deyim, terim ve kavramlarını da öğrenmeye başlamışlardır. Söz konusu kavram ve terimleri öğrenme hususunda doğrudan Arapçadan istifade ettikleri gibi kendilerinden evvel İslam'ı kabul eden Fars'lardan da istifade etmişlerdir (Hacımuftuoğlu, 1999: 206). Belâgat hususunda Türk âlimleri genelde Arap âlimlerinin bazen de Fars âlimlerinin yazdıkları eserlerden yararlanmışlardır. Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm'u*, Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh'ı*, Taftâzânî'nin *Mutavvel ile Muhtasaru'l-Meânî'si* Türk âlimlerinin en çok etkilendikleri belâgat eserleridir. Bu eserler, uzun bir müddet Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan bu kitapların zamanla daha iyi anlaşılması zaruretinin ortaya çıkmasıyla birlikte Osmanlı âlimleri tarafından da belâgate dair eserler yazılmaya başlanmıştır. Osmânî âlimlerinin kaleme aldıkları belâgate dair eserlerin büyük çoğunluğu Arapça olup yukarıda adları zikredilen eserlere yazılan şerh, haşiye, ihtisar, zeyl, talikat vb. türler mahiyetindedir.² M. A. Yekta Saraç, Osmanlı âlimlerinin yazdıkları eserlerin çoğunun Arapça olmasının sebebinin "Arapça dönemin bilim dili ve en önemlisi üç milleti birbirine bağlayan ve belâgat ilminin tedvinine zemin olan Kitabın dili idi." (Saraç, 2004a: 330) cümlesiyle açıklamıştır. Osmanlı âlimlerinin yazdıkları Türkçe eserler ise genelde şerh, tercüme ve telif niteliğine sahiptirler.

²Osmanlı âlimleri tarafından kaleme alınan belâgate dair Arapça eserler için şu çalışmalara müracaat edilebilir: İbrahim Şaban, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Belagata Dair Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 13, 2008, s. 119-134; İbrahim Şaban, "Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 17, 2011, s. 108-132; Ahmet Sami Benli, **Başlangıçtan Fatih Devri Sonuna Kadar Belagata Dair Eser Veren Osmanlı Âlimleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991; Ömer İshakoğlu, **Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004; M. A. Yekta Saraç, "Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları", *Journal of Turkish Studies Günay Kut Armağam III*, 28/1, 2004, s. 311-344; Murat Aytekin, **Vak'anüvis Halîl Nûrî'nin "Matla'u'n-Nûr" Adlı Telhîs Tercümesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006; İsmet Şanlı, **Muhammed bin Muhammed Altıparmak Telhîs Tercümesi [Tenkitli Metin]**, Ürün Yayınları, Ankara, 2010; Yüksel Çelik, **es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî'nin "el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009; Recep Dikici, **Arapça Belâgat Kaynakları**, Ma'rif Yayınları, İstanbul, 2016.

Osmanlı medreselerinde okutulan dersler temel olarak cüziyyat denilen hesap, hendese, hey'et ve hikmet; âlet ilimleri olarak kabul gören belâgat, mantık, kelâm, Arap sarf, nahiv, dil ve edebiyatı; yüksek ilimler denilen tefsir, hadis ve fıkıh derslerinden oluşmuştur (İpşirli, 2003: 328). Osmanlı medreselerinin eğitim müfredatında belirli kitaplar des kitabı olarak takip edilmiştir. Takip edilen bu kitapların neredeyse tamamı Arapça iken eğitim dili Türkçe, eğitim metodu ise takrir tarzında olmuştur. İktisâr (başlangıç), iktisâd (orta) ve istiksâ (ileri) seviyelerinde ele alınan her ders için en az üç kitap okutulmuştur. Belâgat ilmiyle ilgili eserlerden *Telhîsü'l-Miftâh* iktisâr düzeyinde, *Muhtasarü'l-Meânî* iktisâd düzeyinde ve *Mutavvel* ile *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâga* ise istiksâ düzeyinde okutulmuştur (İpşirli 2003: 328; İzgi, 1997: 72).

Osmanlı döneminde belâgat çalışmaları medrese çizgisi telifleri ve medrese dışı telifler olmak üzere iki koldan gelişmiştir. Medrese çizgisinde yazılan eserler, *Miftâh* ve *Telhîs*'in muhteva tertibine uygun olarak genelde *Miftâh*, *Telhîs*, *Mutavvel*, *Muhtasar* ve Seyyid Şerîf Cürçânî'nin *Şerh-i Miftâh* adlı eserleri üzerine yazılan şerh ve haşiye türlerindedir (Saraç, 2004a: 328). Medrese çizgisinde Osmanlı âlimlerinin takip ettiği eserlerden *Telhîsü'l-Miftâh* üzerine Abdülganî el-Gürânî, Vak'anüvîs Halîl Nûrî, Ebü'l-İsme Mustafa İsâmeddîn Üsküdarî el-İstanbulî, Mehmed Zihnî Efendi, Mustafa Behçet b. Mehmed Sâlim, İsmâ'il Ankaravî gibi klasik dönem âlimlerinin tercüme, şerh veya telif olarak kaleme aldıkları eserler, çalışmamızın "Telhîsü'l-Miftâh'ın Türkçe Tercümeleri" bölümünde tanıtılmıştır. Bunların dışında yine bu telif çizgisinde olmak üzere Muhammed bin Muhammed Altıparmak, Sadeddîn Taftâzânî'nin *Muhtasarü'l-Meânî* adlı eserini *Mutavvel*'den de faydalanarak tercüme etmiştir. Aynı şekilde Abdunnâfi İffet Efendi ise Taftâzânî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* üzerine yazdığı *Mutavvel* adlı şerhini Türkçeye tercüme etmiştir.

Medrese dışı telif çizgisinde yazılan eserler ise *Miftâh* ve *Telhîs* gibi medreselerde okutulan kitapların tertibinin dışında kalan ve doğrudan belâgat eserleri olarak değil, belâgatın bazı konularını ihtiva eden belâgatle ilgili eserler şeklinde nitelendirilmiştir (Saraç, 2004a: 333-334).

15. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Molla Lütî (öl. 1494) Arapça bilmeyenlere belâgat ilmini öğretmek amacıyla belâgate dair bir eser kaleme almıştır. Daha sonra Molla Lütî'nin oğlu tarafından bir mukaddime eklenerek temize çekilip Kanuni Sultan Süleyman'a sunulan bu eser, bir mukaddime, üç bâb, bir hâtîme ve bir tetimmeden oluşmaktadır. Mukaddimedede, muhâdara ve belâgat kavramları arasındaki ayırım üzerinde durulmuştur. Eserin ana bölümlerinden birinci bâb, kelâmın haber ve inşa çeşitleri, fasıl ve vasıl, îcâz ve itnâb, kasr gibi konulara tahsis edilmiştir. İkinci bâbda, haber ve inşa konuları iki fasılda ele alınmıştır. Birinci fasılda, haber hakkında açıklama yapılmış, fâide-i haber ve lâzım-ı fâide-i haber terimleri tanıtılmıştır. İkinci fasıl ise inşa konusuna ayrılmıştır. Üçüncü bâbda ise müsnedün ileyh, müsned ve ahvâl-i müteallikât-ı fi'l konuları üzerinde durulmuştur. Hâtîme kısmı beyân ilminin konularına tahsis edilmiştir. Tetimmede ise mukâbele, mûraât-ı nazîr, îhâm, muhtemelü'z-zıddeyn, tecnîs, kalb, tarsî', hayfa ve hüsn-i mukatta gibi konular mevcuttur (Aksoy, 1991: 42-55; Gökyay ve Özen, 2005: 257).

Belâgate dair Anadolu sahasında yazılan ilk Türkçe eserlerden biri 1483 yılına ait olduğu tahmin edilen *Tercüme-i Alâiyye*'dir. Mütercimi belli olmayan bu eser, evvela Arapça yazılmış ve ardından yine müellif tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bir mukaddime, üç bâb, bir hâtıme ve bir tetimmeden oluşan bu eserin mukaddimesinde belâgatin mukeddemâtı, hâtımede şu'besi ve tetimmede levâhiki ele alınmıştır. Mütercim, girişte eserin temel kısımları olan üç bâbda kelamın hey'eti, envâ'-ı kelamın hey'eti ve eczânın hey'âtı konuları üzerinde durduğunu belirtmiştir (Yazar, 2011: 988-989).

Şeyh Ahmed el-Bardahî'nin 1502 yılında yazdığı *Kitâbu Câmi 'i Envâi 'l-Edebi 'l-Fârisi* isimli eseri, esas olarak aruz üzerine yazılmış olmasına rağmen eserde bazı belâgat terimlerine de yer verilmiştir. Şeyh Ahmed el-Bardahî, bu eserin "Der-kısm-ı şî'r ü tecnisât ü teşbîhât-ı gazeliyât ve mecâz-ı mürsel ve arûz ve asl-ı ta'miye" başlıklı beşinci bölümünde bazı edebî sanatlar, şiir çeşitleri, aruz ve muamma üzerinde durmuştur. Bu kısımda belâgatin konularından reddü'l-acüz ale's-sadr, îhâm, cinâs ve çeşitleri, teşbîh ve çeşitleri, mecâz-ı mürsel ve alakaları konularına yer verilmiştir (Saraç, 2004a: 330-331).

Şerîf Ahmed b. Yûsuf, 1577 yılında belâgate dair *Risâle fî Ulûmi 'l-Belâga* adlı Arapça eserini telif etmiştir. Müellif, 1581 yılında bu eserini daha geniş kitlelere hitap etmek için *Tercüme-i Risâle fî Ulûmi 'l-Belâga* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. (Irmak, 2013: 168-170). Şerîf Ahmed b. Yûsuf'un bu eseri ile yukarıda bahsedilen Molla Lütî'nin eseri arasında giriş kısmı hariç hiçbir fark yoktur. Bu yönüyle Şerîf Ahmed b. Yûsuf'un eserinin Molla Lütî'nin eserinin bir kopyası veya ondan yapılan intihal bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Sadık Yazar, Şerîf Ahmed b. Yûsuf'un eseri ile yukarıda değinilen *Tercüme-i Alâiyye* adlı eserin de giriş bölümleri hariç birebir aynı olduklarını her iki eserden verdiği örnek cümlelerle delillendirmiştir (Yazar, 2011: 990-992). Bundan hareketle Molla Lütî'nin eseri ile *Tercüme-i Alâiyye*'nin aynı eserin farklı nüshaları olup Şerîf Ahmed b. Yûsuf'un eserinin ise bu eserden çalıntı yoluyla meydana getirilmiş bir eser olduğu ihtimali söz konusudur. Aynı zamanda Şerîf Ahmed b. Yûsuf'un yukarıda bahsedilen eseri müstensih vasfıyla istinsah etmiş olma ihtimali de vardır. Bunun yanı sıra bu üç eserin başka bir eserin farklı nüshaları veya intihalleri olması da mümkündür.

15 veya 16. yüzyıl şairlerinden Şerîfi tarafından kaleme alınan *Hadîkatü 'l-Fünûn*, belâgatin birçok konusunu ihtiva etmesi açısından önemli bir eserdir. Bir mukaddime, üç bâb ve bir hâtımeden oluşan bu eserde Arapça ve Farsça beyitlerin yanı sıra Türkçe beyitler de misal getirilmiştir. Eserin mukaddime kısmında fesâhat ve belâgat; birinci bâbında teşbîh, istiâre, tevriye, tenâsüb, te'kîd, tazmîn, iktibâs, aks-i cümel, kalb ve tecnîs; ikinci bâbında kalb, cinâs, iştikâk, reddü'l-acüz ale's-sadr ve muammâ; hâtıme bölümünde ise müvârede, musâlete, nakl, selh, ihtizâ, vasl ve fasl, takdîm ve te'hîr konuları üzerinde durulmuştur (Kaçar, 2012: 24-33). Şerîfi her ne kadar misal getirdiği bazı Arapça beyit, şiir veya sözleri *Telhîsü 'l-Miftâh*, *Mutavvel* ve *Muhtasar*

gibi eserlerden almışsa da eserin tertibinde adı geçen eserlerin tertibine uymamış ve belâğatin meânî, beyân ve bedî şeklindeki klasik tasnifi doğrultusunda sanatları ayırmamıştır.

Muslihiddîn Mustafa Sürûrî (öl. 1562) tarafından 1549 yılında yazılan ve bir mukaddime, üç makale ve bir hâtimeden oluşan *Bahru'l-Maârif* adlı eserin, ikinci ve üçüncü makaleleri belâğatin bazı konuları hakkındadır. Eserin ikinci makalesinde bazı edebî sanatlar ele alınmıştır. Bu kısım, Reşidüddîn Vatvât'ın *Hadâiku's-Sihr* adlı eserinin muhtasar bir tercümesi mahiyetindedir. Eserin üçüncü makalesi ise teşbîh çeşitleri ve *Enîsü'l-Uşşâk*'ın meseleleri hakkındadır. Sürûrî, eserin bu kısmını Şerefüddîn Râmî'nin sevgililerin vasıflarını anlatmak için kullanılan teşbîh ve mecâz unsurlarını konu edinen *Enîsü'l-Uşşâk* adlı eserinden faydalanarak yazmıştır (Şafak, 1991: 434-435).

Bazı kaynaklarda, 16. asır şairlerinden Muidî'nin yazdığı *Miftâhu't-Teşbîh* adlı risale de belâgate dair kitaplar arasında gösterilmiştir (Erünsal, 1988: 217). Ancak bu eser, müstakil bir belâgat kitabı veya belâgate dair bir kitap değil; sevgilinin uzuvlarına ait benzetmeleri konu edinen bir risaledir. Bir mukaddime, 21 bâb ve bir hâtimeden meydana gelen bu eser de Şerefüddîn Râmî'nin *Enîsü'l-Uşşâk* adlı eserinden faydalanılarak yazılmıştır. *Miftâhu't-Teşbîh*, “sevgilinin fiziksel güzelliğinin şiirde ne tür teşbîhlerle ele alınacağı” (Kaçar, 2012: 15) konusu üzerinedir. Bu yönüyle *Miftâhu't-Teşbîh*, “sadece pratik amaçlı, şiir yazmak isteyenler ve gazel-serâ olanlar için benzetmeler konusunda bir kılavuz olması maksadı ile yazılmıştır.” (Saraç, 2004a: 332).

16. yüzyıl şair ve âlimlerinden İsmâ'îl Rüsûhî Ankaravî'nin (öl. 1631) *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha* adlı eseri, belâgat konularını derli toplu olarak ele alan ilk Türkçe kitap olarak kabul edilmektedir (Kaçar, 2012: 15). Bu eser, Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'i ile Hâce-i Cihân namıyla meşhur olan Mahmud bin Muhammed el-Gilânî'nin *Menâzuru'l-İnşâ* adlı eserleri esas alınarak belâgat ve inşâ hakkında yazılmıştır. Ankaravî'nin eseri, bir mukaddime ve dört bâbdan oluşmaktadır. Bâblar da kendi aralarında fasıllara ayrılmıştır. Müellif, birinci bâbda evvela kelime ve kelâm kavramlarından bahsetmiş ve ardından isnâd ve çeşitleri ile belâğatin tarifi üzerinde durmuştur. İkinci bâbda beyân ilmini ele almış; beyân ilminin tanımını yaptıktan sonra teşbîh, mecâz ve hakikat, mecâz-ı mürsel, istiâre, kinâye, ta'rîz, telvîh, remz ve işâret konularından bahsetmiştir. Üçüncü bâbda nazım şekilleri ve şiire dair bazı kavramlar hakkında bilgi verdikten sonra bedî ilmi kapsamında ele aldığı sec', tıbâk, mürâ'at-i nazîr, leff ü neşr, tecrîd, medh bimâ yüşbihü'z-zemm, zemm bimâ yüşbihü'l-medh, tecâhül-i ârif, cinâs, kalb, iştikâk, reddü'l-acüz ale's-sadr, lüzûmu mâ lâ-yelzem, tazmîn, tarsî, iktibâs konuları ile kelâm, şiir, nesir, selâset, letâfet kavramları üzerinde durmuştur. Dördüncü bâbda ise ilm-i inşâ ve kitâbet (mektûb ve çeşitleri, risâle) konularını işlemiştir (Summak, 1999: 1-89).

17. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Alî b. Hüseyin Amâsî'nin *Risâletün mine'l-Arûz ve Istılâhi's-Şi'r* adlı eseri temelde aruz üzerine yazılmıştır. Ancak eserde muammâ, cinâs, îhâm ve teşbîh gibi belâğatin bazı konularına da kısaca değinilmiştir (Kaçar, 2012: 15).

Ebü'l-İsme Mustafa İsmâeddîn Üsküdarî el-İstanbulî'nin (öl. 1788-1789) *Tercüme-i Ni'âmu's-Sevâbiğ fi Şerhi Kelimi'n-Nevâbiğ* adlı eseri yeri geldikçe belâğatin bazı konularına yer vermesi açısından önemlidir. Bu eser, Zemahşerî'nin *Kelimü'n-Nevâbiğ* adlı eserine Taftâzânî'nin yazdığı *en-Ni'âmu's-Sevâbiğ* adlı şerhinin Türkçe tercümesidir. Kaynak metnin kelimelerini gramer, sarf ve nahiv açısından inceleyerek en doğru tercümei meydana getirmek için uğraşan mütercim, yeri geldikçe ele aldığı kelimenin hangi edebî sanata örnek teşkil ettiğine değinip misallerle konuyu anlatma yoluna başvurmuştur (Demir, 2016: 40-41).

Müstakimzâde Sadeddîn (öl. 1788) tarafından 1773 yılında kaleme alınan *Istılâhât-ı Şi'riyye*, belâgate dair istiâre, iktibâs, îhâm, tecnîs-i hat, ta'miye, reddü'l-acüz ale's-sadr, sec', kalb-i lafzî, lügâz, muammâ gibi bazı terimlerin tarifini içermektedir. Belâgate dair terimlerin yanı sıra bu eser, şiir hakkında bir değerlendirme, nazım şekilleri, vezin ve kafiye ile ilgili terimleri de ihtiva etmektedir (Tolasa, 1986: 363-380). Müstakimzâde'nin bu eseri, belâgat konusunda yazılan bir eser olmayıp edebiyat terimleri ansiklopedisi niteliğindedir.

Bardahî, Sürurî ve Müstakimzâde'nin eserleri arasında muhteva bakımından bir benzerlik söz konusudur. M. A. Yekta Saraç, bu üç eser arasındaki benzerlik hakkında şu cümleleri sarf etmiştir:

Yukarıda bahsettiğimiz eserlerin üçü arasında benzerlikten öte bir aynılık vardır. Üç risalenin giriş kısımlarındaki birçok cümlenin aynen tekrarlandığını görüyoruz. Bunların birbirini takip ettiklerini gösteren diğer bir husus da eserlerin muhteva-kadrosu itibariyle benzerlikleridir. Bardahî'nin eserinin bahse konu bölümündeki ıstılahlar ile Sürurî'nin eserinin mukaddimesindeki ıstılahların sıralamasını karşılaştırdığımızda ilginç bir durum gördük. Belli bir esasa göre sıralanmayan gelişigüzel intibainı veren bu sıralamada farklı maddeler istisna, müşterek maddeler aynı sırayı takip etmektedir.

Bu eserler arasındaki benzerlikler ve aynılıklar tesadüf ile izah edilemez. İki ihtimal vardır. Ya bunlardan biri diğerlerine örneklik teşkil etmektedir ya da bunların hepsinin ortak bir modeli vardır. Yukarıda Bahru'l-Meârif üzerine yapılan bir doktora tezinde Sürurî'nin eserinin edebî sanatlar kısmının Vatvat'ın eserinden büyük ölçüde aktarma olduğunu ortaya konulduğunu söylemiştir. Biz de Bardahî'nin eserini zikredilen kadro itibarı ile Sürurî'nin ve Vatvat'ın eseri ile karşılaştırmasını yaptığımızda aynı tarz bir benzerlik gördük. Ayrıca Bardahî ve Müstakimzâde'nin eserleri ile Sürurî'nin eseri arasında da üslup, cümle ve hatta kullanılan kelimelerde dahi yakın benzerlikler bulunmaktadır. O halde Vatvat'ın eseri bu eserlerin takip ettikleri ortak örnektir (2004a: 333).

18. yüzyılda yaşamış olan Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî, İranlı Hamîdeddîn Ebubekir Ömer b. Mahmûd el-Belhî'nin *Riyâzü'l-Kavâid Hiyâzü'l-Fevâid* veya *Makamât-ı Hamîdiyye* olarak adlandırılan ve içerisinde belâğatin bazı terimlerini de ihtiva eden eserini birtakım tasarruflarla tercüme etmiştir. Eserde ele alınan terimler genelde bedî ilminin terimleri olsa da mecâz, teşbîh, kinâye gibi beyân ilminin terimlerine de yer verildiği görülmektedir. Bedî'ıyyât türünün

örneklerinden olan bu eser, her ne kadar tercüme de olsa belâğatin beyân ve bedî fenlerine ait terimlerin tanım ve tariflerini içermesi bakımından önemlidir (Saraç, 2004b: 286-287).

18. yüzyıl şairlerinden Hasan Yâver tarafından mesnevi tarzında kaleme alınan *Kitâb-ı Fenniye-i Eş'âr*, 441 beyitten müteşekkildir. Aruzun müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün kalıbıyla yazılan bu eserde evvela şiir yazacak birisinin neler yapması gerektiği, şiirin temel kuralları, şiirde kullanılacak kelimelerin seçimi, şiir ve şairin faziletleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra söz sanatlarından teşbîh, cinâs, kinâye, tezâd, tevriye, îhâm, iltifât, terdîd, ıslâh-ı şî'r, ilmâm, ta'lik-i muhâl ve fikr-i iddi'âi gibi sanatlar örneklerle açıklanmıştır. Bazı nazım şekillerinden de bahseden Yâver, hâtîme bölümüyle mesnevisini sonlandırmıştır (Kaçar, 2009: 98). Belâğatin bazı konularını şiir formatında ele alan bu eser, hem teknik hem de üslup bakımından orijinaldir.

Yukarıda zikredilen eserlerin haricinde, Osmanlı âlimleri tarafından mecâz, kinâye, teşbîh, istiâre vb. konularda Türkçe müstakil risaleler de yazılmıştır. Bu bağlamda yazılan eserlerin büyük çoğunluğu Mahmûd el-Antakî'nin *Alâka*, Ebulkasım Semerkandî'nin *Ferîde* ve İsmâmeddîn el-İsferâyîni'nin *Ferîde* üzerine yazdığı şerhi kaynak alınarak yazılmıştır. Belli konular etrafında yazılan risaleler, genelde yukarıda zikredilen eserlerin şerh, haşiye veya tercümeleridir. Bu şekilde yazılan eserlerden birkaçının adı şu şekildedir: *Der-beyân-ı Teşbîhât*, *Risâle-i İsti'ârât*, *Tercüme-i İsti'âretü'l-İsâm*, *Ta'bîru Misâlu İsti'âretü'l-Ferîdiyye li-Kâsım el-Leysî* ve *Misâli İsti'âretü'l-İsmâmeddîn*, *Tercüme-i İsti'âre*, *Su'âl-i Ferîde*, *Risâle-i İstiâre-i Ferîde*.

Tanzimat dönemiyle birlikte diğer türlerde olduğu gibi belâgate dair yazılan eserlerde de Batı tesiri görülmektedir. Özellikle o zamana kadar Arapça olan bilim dilinin yerini Fransızcaya bırakmaya başlamasıyla birlikte okulların ders müfredatlarında da değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Bu değişiklikler, beraberinde yeni müfredata uygun eserler yazma gereksinimi doğurmuştur. Böylece “ilk önceleri yeni okulların ders müfredatlarına uyum gibi pratik gayeleri olan bu telif çabası daha sonra reddedilen edebiyatın yerine ikame edilmeye çalışılan yeni tarz edebiyat anlayışın ürünlerine paralel bilinçli bir hareket hâlini almıştır.” (Saraç, 2004a: 341). Osmanlı âlimlerinin yüzünü Batı'ya döndüğü Tanzimat döneminde yazılan eserlerin bazısı klasik belâgat anlayışının devamı niteliğinde iken bazısı ise geleneği bırakıp batı retoriğini esas almıştır. Söz gelimi, Mehmed Tâhir Selâm'ın *Tercüme-i Mizânü'l-Edeb*, Saîd Paşa'nın *Mizânü'l-Edeb*, Mehmed Rıfat'ın *Mecâmiu'l-Edeb* ve Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye* gibi eserleri eski belâgat anlayışının sonucu olarak yazılan ürünler iken Recaizâde Mahmûd Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyât*, Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ* vb. gibi eserler ise Batı retoriğini esas alarak yazılmıştır (Saraç, 2004a: 341). Edebiyatımızda farklı yönelişlerin başladığı yenileşme döneminin genelde ders kitabı olarak hazırlanan belâgate dair eserleri şunlardır:

Mehmed Nüzhet, *Mugni'l-Küttâb*

Selîm Sâbit, *Mi'yâru'l-Kelâm*

Mehmed Mihri, *el-Eserü'l-Celil fî Medh Alâ İsmâil*
Ahmed Hamdî, *Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi*
Süleyman Paşa, *Mebâni'l-İnşâ*
Ali Cemâleddîn, *Arûz-ı Türki İlm-i Kavâfi Sanayi'-i Şi'riyye ve İlm-i Bedî*
Ahmed Hamdî, *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*
Mihalicî Mustafâ Efendi, *Zübdetü'l-Beyân*
el-Hac İbrâhîm, *Hadikatü'l-Beyân*
Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*
Recâizâde Mahmûd Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyât*
Abdurrahman Fehmî, *Tedrisât-ı Edebiyye*
Abdurrahmân Süreyyâ, *Mizânu'l-Belâga*
Diyarbakırlı Saîd Paşa, *Mizânu'l-Edeb*
Alî Nazîf, *Zînetü'l-Kelâm*
Muallim Nâcî, *Istîlâhât-ı Edebiyye*
Ali Nazîma, *Muhtıra-i Belâgat*
Ruşçuklu M. Hayri, *Belâgat*
Mehmed Rifat, *Mecâmiu'l-Edeb*
İbnülkâmil Mehmed Abdurrahmân, *Belâgat-ı Osmâniyye*
Menemenlizâde Mehmed Tâhir, *Osmânî Edebiyatı*
Mehmed Celâl, *Osmânî Edebiyatı Numûneleri*
İsmâil Hakkı, *Esrâr-ı Belâgat*
Mehmed Şükrî, *İlm-i Belâgat*
Süleymân Fehmî, *Edebiyât*
Reşîd, *Nazariyât-ı Edebiyye*
Mustafa İzzet, *Def'ü'l-Mesâlib fî Edebi's-Şâiri ve'l-Kâtib*
Mihaliçli Mustafa Efendi, *Zübdetü'l-Beyân*.

Belâgate dair çalışmalar, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Mücahit Kaçar, Cumhuriyet'in ilanından 2007 yılına kadarki süreçte belâgat üzerine yapılan çalışmaların listesini bir makalede vermiştir.³

1.5. Belâgat Ekolleri

Belâgat ekollerinin ortaya çıkmasında Kur'an-ı Kerîm ile birlikte kâtipler, şairler, mantıkçılar, felsefeciler, kelamcılar vb. kişiler etkili olmuştur. Şair ve kâtiplerin etkisi ile edebî

³Bahsedilen çalışma için bk. Mücahit Kaçar, "Cumhuriyet Dönemi (1923-2007) Türk Edebiyatında 'Belâgat' Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10, 2007, s. 315-330.

ekol; kelâmcı, mantıkçı ve felsefecilerin etkisi ile kelâmî ekol ortaya çıkmıştır. Hem kelâmî ekol hem de edebî ekolün tesirinin görüldüğü eserler ise karma ekole dâhil edilmiştir.

1.5.1. Kelâmî Ekol

Meşârika ekolü, Acem ve felsefeciler usulü adlarıyla da bilinen kelâmî ekol, daha çok Fars, Türk ve diğer kavimlerin yerleştiği Horasan ve Mâverâünnehir gibi İslam dünyasının doğu coğrafyasında hâkim olmuştur. Belâgat anlayışının temelinde Aristo mantığına dayalı kuralcılık ilkesinin yattığı bu ekol, aynı zamanda felsefeci akım veya Arap dışı unsurların yöntemi şeklinde de adlandırılmıştır. Edebî örneklerle az miktarda rastlanılan kelâmî ekole mensup eserlerde mantıkî tarifler ve tasnifler ile felsefî ve mantıkî terimler hâkimdir. Bu ekolün temsilcileri, kolay anlaşılır metinler yerine mantık kurallarına uygun tarifler ve bu tariflere getirdikleri misallerle anlaşılması zor metinler meydana getirmişlerdir. Bu metinlerin anlaşılması zor olduğundan şerh, haşiye ve talikat türü eserlerin yazılması bir zaruret hâlini almıştır. Abdülkâhir el-Cürcânî'nin belâgatının devamı niteliğindeki kelâmî ekol, Fahreddîn er-Râzî ile ağırlık kazanmaya başlayarak günümüzde yapılan belâgat çalışmalarına kadar devam etmiştir. Günümüzdeki belâgat çalışmalarının ekseriyeti bu ekol esas alınarak yapılmaktadır. Bu ekole mensup eserlerde şiir, darb-ı mesel gibi edebî örnekler az kullanılmıştır. Bu özelliğinden dolayı kelâmî ekolün, belâgati şekilci bir yapıya büründürüp edebî zevkten uzaklaştırdığı söylenmiştir. Kelâmî ekole mensup eserlerden birkaçını şu şekilde sıralamak mümkündür: Kudâme b. Cafer'in *Nakdu's-Şi'r*'i, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Delâilü'l-İ'câz*'ı, Zemaşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Fahreddîn er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-Î'câz*'ı, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'u, Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ı, Bahâuddîn es-Subkî'nin *Arûsu'l-Efrâh*'ı, Taftâzânî'nin *el-Mutavvel ale't-Telhîs*'i ile *Muhtasarü'l-Meânî*'si vb. (Kılıç, 1992: 382; Yalar, 1997: 52-53).

M. Akif Özdoğan, kelâm ekolü mensuplarının tutumlarını “Bu ekol mensupları Arap edebi zevki yerine dönemin revaçta olan mantık, felsefe kelimeleri ile de temayüz ettiklerinden edebiyatta ve belâgatta bu ilimlerin şekilci, kuralcı ve sistematize edici özelliklerini kullanmışlardır.” (Özdoğan, 2002: 99) sözleriyle belirtmiştir.

1.5.2. Edebî Ekol

Edebî ekol, daha çok Arapçanın ana dil olarak kullanıldığı Arabistan, Irak, Suriye ve Mısır'da hâkim olmuştur. Onun için bu ekole Mısır, Şam ve Irak ekolü de denmiştir. Bu ekolün temsilcileri, edebî zevk ve sanat ölçülerini esas alarak kelâmî ekolün aksine anlaşılması kolay metinler ortaya koymaya çalışmışlardır. Dolayısıyla bu ekole mensup kişilerin eserleri üzerine şerh, haşiye ve talikat türü eserler yazmaya pek ihtiyaç duyulmamıştır. Bunlar, konuların tarif ve taksimi üzerinde fazla durmayıp edebî örneklerle bolca yer vermeye gayret göstermişlerdir. Genelde şair ve kâtiplerden oluşan bu ekolün temsilcileri, herhangi bir sanat veya kuralı bir veya birkaç cümleyle

tarif etmekle yetinirken söz konusu sanat veya kurala dair manzum veya mensur çok sayıda misal getirmişlerdir. Edebî ekole mensup kişilerin Kur'ân'ın belâgatini incelemek ve fesâhatını anlamak ile güzel sözün hazzına varabilmek ve bu tür sözler üretebilmek şeklinde iki temel amaçları söz konusudur. Söz gelimi, bu ekole mensup kişilerden İbnü'l-Mut'tezz'in, istiâre ve cinâs sanatlarını tarif ederken Kur'ân ve hadisin yanı sıra çok sayıda şiir parçasını örnek olarak verdiği görülmektedir. İbn Reşîk'in *el-Umde*'si, İbn Sinân el-Hafâcî'nin *Sırru'l-Fesâha*'sı, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Esrâru'l-Belâga*'sı, Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Kitâbu's-Sinâ'ateyn*'i, Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr'in *el-Meselü's-Sâir*'i ile *el-Câmi'ü'l-Kebîr*'i bu ekole mensup kişilerin yazdıkları eserlerden birkaçıdır (Hacımüftüoğlu, 1988a: 118; Kılıç, 1992: 383; Taşdelen, 2015: 282).

Bazı kaynaklarda edebî ekol; Arap ve bülegâ ekolü ile meğâribe ekolü olmak üzere iki farklı ekol şeklinde değerlendirilmiştir.

1.5.3. Karma Ekol

Karma ekol, edebî zevk ve sanat ölçülerinin yanı sıra birtakım mantıkî tarif ve taksimlere de yer vermiştir. Bu ekole dâhil edilen eserlerde hem kelâmî ekol hem de edebî ekolün izlerine rastlanmaktadır. Karma ekole mensup gösterilen el-Câhız'ın *el-Beyân ve't-Tebyîn*'i, Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Kitâbu's-Sinâ'ateyn*'i, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Delâilü'l-İ'câz*'ı, İbn Sinân el-Hafâcî'nin *Sırru'l-Fesâha*'sı gibi eserlerin büyük çoğunluğu edebî ekole mensup eserlerdendir. Yalnızca Yahyâ b. Hamza el-Alevî'nin karma ekole misal getirilen *et-Tirâzu'l-Mutedammin li-Esrâri'l-Belâga ve Ulûmi Hakâiki'l-İ'câz* adlı eseri bu durumun istisnasıdır (Yalar, 1997: 54).

İKİNCİ BÖLÜM

2. HATİB EL-KAZVİNİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TELHİSÜ'L-MİFTÂH ADLI ESERİNİN TÜRKÇE TERCÜMELERİ

2.1. Hayatı

Tam adı Ebü'l-Ma'âlî Kâdi'l-Kudât Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvînî eş-Şâfi'î olup uzun süre Şam Emevî Camisi'nde hatiplik yaptığından el-Hatîb el-Kazvînî veya Hatîbu Dımaşk olarak ün yapmıştır (Yalar, 1997: 8).

Kazvînî'nin soy ağacı Abbâsî halifelerinden el-Me'mûn'un ünlü komutanlarından şair, belâgat ehli, cömert ve saygın bir kişi olan Ebû Dulef el-İclî'ye kadar dayanmaktadır. Kazvînî, Güney Irak'ta Hîre civarında yerleşmiş olan Benî İcl kabilesine mensuptur. Onun hakkında bilgi veren kaynakların birçoğu, doğum tarihini 1268, doğum yerini ise Musul olarak belirtmişlerdir. Kazvîn'e nisbet edilişi ise ailesinin bir süre orada yaşamış olmasından ileri gelmektedir. Ailesinin Kazvîn'den ne zaman göç ettiği, aynı şekilde Musul'a ne zaman yerleştiği hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Ancak Moğolların 1228'de Hemedân ve Kazvîn'i işgal edip yağmalamalarından sonra Kazvîn'den göç ettikleri tahmin edilmektedir (Durmuş, 2002: 156; Yalar, 1997: 8-9).

Babası ve büyük kardeşi birer âlim olan Kazvînî'nin, ilk tahsilini babasından yaptığı nakledilmektedir. Babası devrin önemli âlimlerinden Abdurrahmân b. Umer el-Kazvînî'dir. Babasından sadece temel bilgileri öğrenmekle yetinmemiş, aynı zamanda ileri derecede fıkıh ilmi de öğrenmiş ve henüz genç yaşta iken fakîh denebilecek bir mertebeye kavuşmuştur. Babasının yanı sıra devrinin diğer âlimlerinden de istifade eden Kazvînî, özellikle Şâfi'î mezhebine mensup olması hasebiyle bu mezhebin fıkıh ile ilgili ilim tahsili yapmıştır. Devrinin meşhur âlimlerinden el-Erbilî'den usûl-i fıkıh ve usûlu'd-dîni tahsil etmiştir (Shareef, 2015: 67; Yalar, 1997: 10-11).

Moğollar, 1258 yılında Bağdat'ı işgal ederek Abbâsî hilafetine son vermişlerdir. Moğolların Musul'u da işgal etmeleri sonucu, Kazvînî'nin ailesi Anadolu'ya göç etmiştir. Kazvînî, Anadolu'da da tahsiline devam etmiş ve henüz yirmi yaşında iken ilk kadılık görevine başlamıştır. İlk kadılık görevine tahminen 1288 yılında atanan Kazvînî'nin söz konusu görevi ne kadar sürdürdüğü bilinmemektedir. Bazı kaynaklar, onun kadılık görevini yaptığı ilk yerin Niksar olduğunu belirtmişlerdir. Anadolu'da 3-5 yıl kaldığı tahmin edilen Kazvînî, babasının burada vefatından sonra ailesiyle birlikte Şam (Dımaşk)'a göç etmiştir. Bazı kaynaklar, onların Anadolu'dan

ayrılışlarının 1290'da, bazıları ise 1291'de gerçekleştiğini dile getirmiştir. Ancak büyük kardeşinin 1291 yılında Şam'da müderrislik yaptığının bilinmesi, onların 1290 yılında göç ettikleri ihtimalini daha da kuvvetlendirmektedir (Yalar, 1997: 11-12).

Birinci tahsil devresi babasından aldığı derslerle başlayan Kazvîni'nin ikinci tahsil devresi Şam'a göç etmesiyle başlamıştır. Burada Şemseddîn el-Eykî, Şihâbeddîn el-Erbilî, Ebü'l-Abbâs el-Fârûsî, Takiyüddîn Süleymân b. Hamza ve el-Birzâlî gibi devrin meşhur âlim ve müderrislerinden aklî ve naklî ilimlerde ders almıştır. Adları geçen âlimlerden fıkıh usulü, usûlu'd-dîn, hadis, Arap dili ve belâğati vb. ilimleri öğrenmiştir (Yalar, 1997: 13).

Şam'da 37 yıl gibi uzun bir müddet yaşayan Hatîb el-Kazvîni, burada çeşitli görevler ifa etmiştir. Anadolu'dan göç edip Şam'a varduktan kısa bir süre sonra, takriben 1291 yılında el-Badrâiyye Medresesi'nde muîd yani yardımcı müderrislik görevine atanmıştır. 1294 yılında el-Mesrûriyye Medresesi'nin müderrisi olmuştur. Bu medresede verdiği ilk derste kardeşi İmâmuddîn, başkadı Şihâbeddîn el-Hoyî ve İbn Teymiye gibi kişiler kendisini dinlemeye gelenler arasındadır. 1295 yılında kardeşinin el-Emîniyye Medresesi'ne atanmasıyla birlikte kardeşinin yerine ez-Zâhiriyye el-Berrâniyye müderrisliğine atanmıştır. Kardeşinin başkadılığı sırasında kadı naipliği de yapmıştır. 1300 yılında kardeşinin vefatı üzerine Kazvîni, el-Emîniyye Medresesi müderrisliğine atanmıştır. 1306'da İbn Sasra'nın başkadılığı sırasında ikinci kez kadı naibi olarak atanmış, fakat İbn Sasra ile anlaşmazlığa düşmesinden dolayı bir yıl sonra bu görevden alınmıştır. 1307 yılında Şam Emevî Camisi'nin hatibi olmuştur. Bu görevini uzun bir müddet ifa ettiğinden dolayı günümüze kadar ulaşan Hatîb şeklindeki sabit unvanı almıştır. 1325 yılında Sultan Nâsır Muhammed b. Kalavun, Kazvîni'yi Mısır'a davet etmiş ve Cemâleddîn ez-Zur'î'den boşalan Şam Başkadılığı görevine onu atamıştır. 1327 yılına kadar Şam Başkadılığı ve hatiplikle birlikte el-Adiliyye ve el-Gazzâliyye medreselerinin de müderrisliğini yapan Kazvîni, bu tarihten sonra Sultan Nâsır'ın daveti üzerine Mısır'a gitmiştir (Yalar, 1997: 15-16).

Sultan Nâsır Muhammed b. Kalavun, Kazvîni'yi, iyice yaşlanan ve gözleri bozulan Bedreddîn İbn Cemâ'a'dan boşalan Mısır Başkadılığı ve en-Nâsiriyye, es-Sâlihiyye ve el-Kâmiliyye medreselerinin müderrisliği görevlerine atamıştır. Bu göreve atanmasıyla birlikte sultana yakınlığı artan Kazvîni'nin, Şam Başkadılığı ve naipliği görevleri sona ermiştir. Sultanın takdirini kazanan Kazvîni, 1332 yılında sultan ile birlikte hacca gitmiştir. Mısır Başkadılığı görevi süresince halka iyi davranıp vakıf mallarından muhtaçlara yardımda bulunmuş ve böylece halkın da sevgisine mazhar olmuştur. Mısır'daki görevi 1338 yılına kadar süren Kazvîni, Şam'da olduğu gibi burada da çok sayıda talebe yetiştirmiştir (Yalar, 1997: 20-21).

Mısır Başkadılığı görevindeyken kariyerinin yanı sıra maddi durumu da iyileşen Kazvîni, Nil kenarında kendisine bir konak yaptırmıştır. Ancak çocuklarının bazı yanlışlarıyla birlikte bu

durum, onun geleceğini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Çünkü bu tutumu, onun defalarca sultana şikâyet edilmesine neden olmuştur.

Kaynaklar, oğlu Abdullah'ın, zevke, eğlenceye ve mala düşkün, açgözlü, kâdıllardan ve diğer kimselerden rüşvet alan sefih biri olduğunu, çok miktarda mal edinmenin yanında, çok sayıda at besleyip bunlar için özel bakıcılar ve biniciler tuttuğunu, devlet yetkililerinin çocukları ve emîrlerin köleleriyle yatıp kalktığını ve bu suçları açıkça işlediğini kaydederler (Yalar, 1997: 21-22).

Kazvîni ve oğlu, bu müsrifane davranışlar yüzünden Sultan Nâsır'a çokça şikâyet edilmiş ve bunun üzerine sultan, Kazvîni'yi Kâhire'den çıkartıp Şam'a göndermiş, sonra bazı araçlar vasıtasıyla tekrar geri getirtmiş, ancak söz konusu davranışların devamı üzerine 1338 yılında onu Mısır Başkadılığı'ndan azlederek Şam Kadılığı vazifesine atamıştır. Kazvîni, Şam'a döndükten kısa bir süre sonra felç olmuş ve 1338 yılında vefat etmiştir (Yalar, 1997: 22). Kazvîni'nin naaşı, Emeviyye Camisi'nin önündeki Mekâbirü's-Sûfiyye kabristanına defnedilmiştir (Durmuş, 2002: 156).

Kazvîni'nin kaynaklara göre Abdullâh, Bedreddîn Muhammed, Abdurrahîm Tâceddîn ve Abdulkerîm Muhammed Sadreddîn olmak üzere dört oğlu olmuştur. Hayatının yaklaşık elli yılını müderrislik yaparak geçirmiş olan Kazvîni, çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Salâhuddîn es-Safedî, İbn Akîl el-Halebî, Bahâuddîn es-Subkî, et-Tilmisânî, Abdurrahmân b. Hasan el-Esnevî, Abdullâh el-Mağribî el-Menûfî gibi kişiler Kazvîni'nin yetiştirdiği ünlü talebelerden birkaçıdır (Shareef, 2015: 65-69).

Hayatı boyunca devlet bürokrasisinde görevlerde bulunması ve çeşitli ilimlerde yaptığı tahsiller göz önüne alındığında Kazvîni'nin çok yönlü bir ilmî şahsiyete sahip olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle fıkıh usulü ve akâid konularında otoriter bir kimliğe sahip olan Kazvîni, aynı zamanda hatip ve muhaddis; belâgat ilimlerine vâkıf ve Arap dili ve edebiyatı hususunda âlim biridir. Onun sahip olduğu ilmî derinlik, hâliyle eserlerine de yansımıştır. Mehmet Yalar, Kazvîni'nin ilmî şahsiyeti hakkında “tatlı bir anlatım üslubuna sahip olmak, fasîh konuşma yeteneği, derin kavrayış, keskin zekâ, nüktedânlık ve güzel yazma gibi hususlar başta sıralanmaktadır.” (Yalar, 1997: 23) cümlesini sarf etmiştir. Kazvîni, Arapçanın yanı sıra Farsça ve Türkçeyi de çok iyi bilen bir âlimdir.

Kazvîni, edebî ekolün egemenlik sahası olan Suriye ve Mısır çevresinde yaşamış olmasına rağmen kelâmî ekolü benimsemiştir. Mehmet Yalar, Kazvîni'nin kelâmî ekole mensubiyeti hakkında şu cümleleri kurmuştur: “el-Kazvîni, tercihini kelâmî ekolden yana yaparken, bu ekolün sadece bir mensubu olmakla kalmamış, aynı zamanda ona son şeklini de vererek orijinalitesine nokta koyan ve kendisinden sonraki belâgat çalışmalarına yüzyıllar boyunca yön veren kişi olarak da kabul edilmiştir.” (Yalar, 1997: 57).

2.2. Eserleri

2.2.1. Telhîsü'l-Miftâh

Telhîsü'l-Miftâh, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinin belâgate dair olan üçüncü bölümünün hülâsası yani özetidir. Nerede ve ne zaman yazıldığı tam olarak bilinmeyen *Telhîsü'l-Miftâh*, yazıldığı günden itibaren belâgat alanında önemli bir yer teşkil etmiş ve günümüze kadar yapılan belâgat çalışmalarının temel kaynaklarından biri hâline gelmiştir.

el-Havlî, Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* ile *el-Îzâh* adlı eserlerini Mısır'da yazdığını belirtmiştir. el-Havlî'nin bu beyanına göre her iki eserin Kazvî'nin Mısır'a gidiş tarihi olan 1327 yılından sonra yazılmış olması gerekmektedir. İzzeddîn et-Tenûhî ise Kazvî'nin Şam kadılığına atandıktan sonra bu iki eseri kaleme aldığı ifade etmiştir. Ahmed Matlûb, bu iki görüşün de doğru olmadığını belirterek *el-Îzâh*'ın hicri 724/miladi 1327 tarihli bir yazma nüshasına Kahire'deki Yazma Eserler Enstitüsü'nde rastladığını dile getirmiştir. Ahmed Matlûb'un bu ifadesine göre *Telhîs*'in şerhi olan *el-Îzâh*, Kazvî'nin Şam Başkadılığı'na atanmasından önce yazılmıştır. Bu durum, her iki eserin de 1327 tarihinden önce Şam'da yazılmış olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Yalar, 1997: 78).

Mehmet Yalar, *Telhîsü'l-Miftâh*'ın önemi ve özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- a. Eserin başında, el-Miftâh'ta bulunmayan bir "mukaddime"ye yer verilerek burada fesâhat ve belâgat konularının etraflıca anlatılması, el-Miftâh'ta ise bu iki konunun "beyân" ilminden sonra zikredilmesi
- b. Eserin sonunda, yine el-Miftâh'ta bulunmayan bir hâtîme ile bir fasıl eklenerek hâtîmede "serikat" diye adlandırılan çalıntı söz kullanma metotlarının, fasılda ise kompozisyon tekniğinin kısaca anlatılması
- c. el-Miftâh'ta yer alan girift, lüzumsuz ve uzun ifadelerin ayıklanması
- d. Kapalı konuların îzah ve örneklerle açıklanması
- e. Düzgün olmayan birtakım terim ve tanımların daha açık ve tutarlı terim ve tanımlar şeklinde değiştirilmesi
- f. Konuların daha uygun bir biçimde düzenlenmesi
- g. Daha önceki belâgat alimlerinin eserlerinde rastlanan bilgilerin eklenmesi
- h. Başka eserlerde bulunmayan, el-Kazvî'ye ait ilave görüş ve îzahlara yer verilmesi
- ı. İfade üslûbunda güzellik ve anlatımda açıklık
- k. Çok ünlü olması ve belâgat ilminde yazılmış en faydalı eser olarak kabul görmesi
- l. Doğuda ve batıda çok sayıda alim tarafından, ders kitabı olarak okutulma, özetlenme, terceme, şerh ve nazım gibi, üzerinde çok yoğun ve çeşitli çalışmalar yapılmış olması (1997: 82-83).

Telhîsü'l-Miftâh, yalnızca *Miftâhu'l-Ulûm*'un belâgate dair üçüncü bölümünün bir özeti değil, aynı zamanda Kazvî'nin ve belâgat sahası âlimlerinin konuyla alakalı görüşlerine yer vermesi açısından orijinal bir eser hüviyetine sahiptir. Tertip bakımından da *Telhîs* ile *Miftâhu'l-Ulûm* arasında birtakım farklılıklar söz konusudur. Söz gelimi, fesâhat ve belâgat kavramlarına *Miftâhu'l-Ulûm*'da beyân ilminin konularından sonra yer verilmişken *Telhîs*'te bu kavramlara, *Miftâh*'ta yer

almayan mukaddime bölümünde değinilmiştir. *Telhîsü'l-Miftâh*'ın sonunda bulunan ve şiirle ilgili kavramlara değinilen hatime bölümü ise *Miftâhu'l-Ulûm*'da yer almamaktadır. Kazvînî, *Miftâhu'l-Ulûm*'un eksikliklerini tamamlamış, gereksiz yerlerini eserine almamış ve yeri geldikçe Sekkâkî'yi eleştirmiştir. Söz gelimi, meânî ilminin tarifi, aklî mecâz, müsnedün ileyhin nekre oluşunun ifade ettiği anlamlar, müsnedün ileyhin te'kîdi, hakikat ve mecâz, iltifât, kalb, takdîm, fasl ve vasl, istiârenin bazı kısımları vb. konularda Sekkâkî'nin bazı görüşlerine karşı çıkmış ve kendisinin öne sürdüğü fikirlerinin haklılığını ispat yoluna gitmiştir.

Telhîsü'l-Miftâh bir dibace, bir mukaddime, üç ana bölüm ve bir hatimedden oluşmaktadır.

Dibace kısmında Kazvînî, kendi eserinin yazılış sebebini açıklarken *Miftâhu'l-Ulûm*'u kendisinden önce belâgat sahasında yazılmış eserlerin en faydalısı, belâgat kaidelerini bir arada toplaması açısından en zengini ve güzeli olarak methetmiş; ancak söz konusu eserde bazı gereksiz uzatmalar, muğlak ifadeler bulunduğunu ve bu kısımların tekrar gözden geçirilmeye ve açıklanmaya muhtaç olduğunu belirtmiştir. Kazvînî, aynı zamanda *Telhîs*'i, *Miftâh*'ın tertibinden daha kolay anlaşılır bir tertip üzere yazdığını, *Miftâh*'ın lafızlarını aşırı kısaltmaya gitmediğini ve başka yazarların kitaplarında gördüğü faydalı bilgileri de ilave ederek eseri kaleme aldığını dile getirmiştir (Yanık vd., t.y.: 1).

Kazvînî, *Telhîsü'l-Miftâh*'ın mukaddime kısmında ana hatlarıyla fesâhat ve belâgat kavramları üzerinde durmuştur. Fesâhati; kelimenin fesâhati, kelâmın fesâhati ve mütekellimin fesâhati şeklinde üç kısma ayırmış ve bu kavramların her birini tek tek açıklamıştır. Belâgati ise kelâmın belâgati ve mütekellimin belâgati olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Bu tasniflerden sonra yazar, belâgatin a'lâ ve esfel mertebelerine değinmiştir.

Telhîs'in birinci bölümünde meânî ilminin konuları ele alınmıştır. Bu kısım, eserin en geniş bölümüdür. Bu bölümde ahvâl-i isnâd-ı haberî, ahvâl-i müsnedün ileyh, ahvâl-i müsned, ahvâl-i müteallikât-ı fi'l, kasr, inşâ, fasıl ve vasıl, îcâz, itnâb ve müsavât gibi konular üzerinde durulmuştur.

Eserin ikinci bölümünde beyân ilminin konuları ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle beyân ilminin tarifi yapılmış ve akabinde bu ilmin konuları olan teşbîh, hakikat ile mecâz ve kinâye konuları örnekleriyle anlatılmıştır.

Eserin üçüncü bölümünde ise bedî ilmi ele alınmıştır. Bu bölümde mutâbakat (tîbâk, tezâd), mürâ'atü'n-nazîr, irsâd, müşâkele, müzâvece, aks, rücû', tevriye, istihdâm, leff ü neşr, cem', tefrîk, taksîm, cem' ma'a't-tefrîk, cem' ma'a't-taksîm, cem' ma'a't-tefrîk ve't-taksîm, tecrîd, mübâlağa, mezhebül-kelemî, hüsnü't-ta'lîl, tefrî', te'kîdü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem, te'kîdü'z-zem bimâ yüşbihü'l-medh, istitbâ', idmâc, tevcîh, hezl, tecâhül-i 'ârif, kavlu bi'l-mûceb, ittîrâd, cinâs, reddü'l-

‘acüz ‘ale's-sadr, sec‘, müvâzene, kalb, teşrî‘ ve lüzûmu mâ-lâ-yelzem sanatları üzerinde durulmuştur.

Bedî ilminin konuları nihayete erdirildikten sonra hatime kısmına geçilmiştir. Hatime kısmı *Miftâhu'l-Ulûm*'da yer almamaktadır. Yazar, hatime bölümünde serîkat-ı şî'riyye, iktibâs, tazmîn, akd ü hall, telmîh ve kompozisyona dair berâ'at-ı istihlâl, iktizâb ve tahallüs konuları üzerinde durmuştur.

Bedî ilmi, Kazvînî ile birlikte belâgatten bağımsız bir ilim hâline gelmiştir. Bu ilmin genel olarak kabul gören tarifini Kazvînî yapmıştır. Sekkâkî, îcâz, ıtnâb, i'tirâz ve iltifât gibi konulara bedî kısmında yer vermişken Kazvînî bu konuları meânî ilminin konularına dâhil etmiştir. Sekkâkî, bedî bahsinde on altı manevî ve dört lafzî olmak üzere toplam 20 sanata yer vermişken Kazvînî bunlara on beş manevî ve üç lafzî sanat daha ekleyerek bedî ilmini toplamda 38 sanata çıkarmıştır (Durmuş, 2002: 157).

Kazvînî, “belâgatı sadece yaşanan, tadılan, fakat anlatılamaz bir duyuş olmaktan çıkarıp belirli tanım, ilke ve kuralları bulunan ve bunlar yoluyla başkalarına, özellikle de anadili Arapça olmayanlara da kolaylıkla anlatılabilen ilmî bir disipline dönüştür[müştür]” (Bulut, 2016: 34).

Telhîsü'l-Miftâh, kendisinden sonra belâgat alanında yeni bir çığır açmış ve onun üzerine şerh, tercüme, haşiye, ihtisar, nazım vb. çok sayıda eser yazılmıştır. *Telhîs* üzerine yazılan Türkçe eserlere çalışmamızın *Telhîs*'in Türkçe tercümelerinin tanıtıldığı bölümünde yer verilmiştir.⁴

İlk defa 1813 yılında Kalküta'da basılan *Telhîsü'l-Miftâh*'ın daha sonra çok sayıda neşri gerçekleşmiştir.

2.2.2. el-Îzâh

el-Îzâh, Kazvînî'nin daha önce kaleme aldığı *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eserinin şerhidir. Kazvînî, *Telhîs*'in kısa tutulan ifadelerini genişletmek, kapalı ve anlaşılması güç kısımlarını açıklığa kavuşturmak vb. sebeplerden *Telhîs*'te olmayan bazı misaller de getirerek *el-Îzâh*'ı yazmıştır.

Kazvînî, *el-Îzâh*'ın girişinde bu eseri kaleme almasının sebebini şu şekilde açıklamıştır:

Bu, belâgat ilmine dâir bir kitap olup ona el-Îdâh adını verdim ve onu *Telhîsü'l-Miftâh* diye adlandırdığım kısa kitabımın tertibine uygun hazırladım. Ancak, ona bir şerh mahiyetinde

⁴ *Telhîs* üzerine yazılan Arapça ve Farsça eserler için bk. Yalar, a.g.e., s. 83-91; Shareef, a.g.e., s. 83-88; AYTEKİN, a.g.e., s. 62-66; Şanlı, a.g.e., s. XLIX-LV.

olması için bu eserde sözü uzun tuttum. Şöyle ki problem teşkil eden yerlerini îzah edip, özet olarak yer verilen meselelerini ayrıntılı hâle getirdim (el-Îzâh'tan aktaran: Yalar, 1997: 93).

Kazvîni'nin bu cümlelerinden de anlaşıldığı üzere *el-Îzâh*'ın tertibi, *Telhîs*'in tertibine uygun olup *el-Îzâh*, şerh olması hasebiyle *Telhîs*'ten daha kapsamlıdır.

el-Îzâh, bir mukaddime, üç ana bölüm ve bir hatimedden oluşmaktadır. *el-Îzâh*'ta olup *Telhîs*'te bulunmayan tek konu bedî ilmi kapsamında yer verilen istitrâd konusudur. Bunun haricindeki konular birebir örtüşmektedir. Tertip ve konular haricindeki temel fark, *el-Îzâh*'ta konuların daha kapsamlı bir şekilde ele alınması ve *Telhîs*'te olmayan manzum veya mensur misaller getirilmesidir (Yalar, 1997: 94). Kazvîni, *el-Îzâh* adlı eserinin tertibi ve konularının muhtevası hakkında şu cümleleri sarf etmiştir:

Ayrıca, el-Miftâh'ta yer alıp da et-Telhîs'te bulunmayan veya Şeyh Abdulkâhir el-Cürçânî'nin Delâilu'l-Î'câz ve Esrârü'l-Belâga adlı iki eserinde yer alan, fakat el-Miftâh'ta yer almayan konular ile muttali olabildiğimiz diğer bazı kimselerin açıklamalarını da ele aldım. Böylece, bütün bunların özünü çıkartarak, herşeyi yerli yerine otursun diye, düzene koydum. Bir de bunlara, düşüncemin mahsulü olan ve başkalarında rastlayamadığım görüşleri ekledim. Bu durumuyla eser, belâgat ilminin dağınık meselelerini toparlamış oldu (el-Îzâh'tan aktaran: Yalar, 1997: 93)

Kazvîni'nin *el-Îzâh* adlı eseri, *Telhîs*'e göre daha ayrıntılı olduğundan *Telhîs*'e kıyasla bu eser üzerine daha az sayıda şerh, haşiye vb. kaleme alınmıştır.⁵

2.2.3. es-Sûru'l-Mercânî fi Şi'ri'l-Errecânî

Bazı kaynaklarda *eş-Şezeru'l-Mercânî fi Şi'ri'l-Errecânî* adıyla da kaydedilen bu eser, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hasan el-Errecânî'nin Kazvîni tarafından beğenilen şiirlerinin derlendiği muhtasar bir eserdir. Kazvîni, Errecânî'ye hayran olduğunu belirtmiş ve onun Acemlerin övünç kaynağı olduğunu dile getirmiştir. Burada bahsedilen Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hasan el-Errecânî, 1069'da Şirâz'da doğup 1149'da Tüster'de vefat eden ünlü Fars şairlerinden biridir (Yalar, 1997: 35; Shareef, 2015: 77).

Bazı kaynaklarda, yukarıda zikredilen eserlerin haricinde Kazvîni'nin, es-Sâvî'nin Lâmiyye'sine ve İbnü'l-Fârız'ın Tâiyye'sine birer şerh yazdığı kaydedilmiş olsa da bugün elimizde bu eserlerin herhangi bir nüshası mevcut değildir.

⁵ *el-Îzâh* üzerine kaleme alındığı tespit edilen şerh, haşiye vb. eserler için bk. Yalar, a.g.e., s. 94-97; Durmuş, a.g.e., s. 157.

2.3. Telhîsü'l-Miftâh'ın Türkçe Tercümeleri

Yaptığımız araştırma ve taramalar sonucunda *Telhîsü'l-Miftâh*'ın kaynaklarda zikredilen toplam 10 Türkçe tercümesi tespit edilmiştir. Bu tercümelere Arûzî Mehmed Bosnavî'nin *Tercüme-i Ebyât-ı Telhîs* ve Ahmed Nazîf Efendi'nin *Tercüme-i Telhîs-i Meânî* adlı eserlerinin, kaynaklarda her ne kadar adları geçmiş olsa da herhangi bir nüshasına ulaşamamıştır. Bu nedenle çalışmamızda bu iki eserin ayrıntılı tanıtımı yapılamayıp yalnızca adlarına yer verilmiştir.

Aşağıda tanıtılan eserlerin haricinde Cemalettin Kaplan, Recai Karakoç, Ali Kara ve Ahmet Akgündüz gibi âlim ve araştırmacıların da *Telhîsü'l-Miftâh*'a dair tercümeleri internet ortamında video veya ses kaydı olarak paylaşılmıştır. Çalışmamızda *Telhîsü'l-Miftâh*'ın yazılı metin hâlindeki tercümeleri üzerinde durulduğu için bu kişilerin tercümeleri de bu bölüme dâhil edilmemiştir.

Çeşitli kaynaklarda *Telhîsü'l-Miftâh*'ın tercümeleri arasında gösterilen Abdunnâfi İffet Efendi'nin *en-Nef'ü'l-Mu'avvel fi Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel* adlı eseri ile Muhammed bin Muhammed Altıparmak'ın *Şerh-i Telhîs/Telhîs Tercümesi* adlı eserleri çalışmamıza dâhil edilmemiştir. Zira, Abdunnâfi İffet Efendi'nin eseri kaynaklarda zikredilenin aksine, doğrudan *Telhîsü'l-Miftâh*'ın tercümesi olmayıp Taftâzânî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* üzerine yaptığı *Mutavvel* adlı şerhinin tercümesidir. Muhammed bin Muhammed Altıparmak'ın eseri ise Taftâzânî'nin, *Telhîs*'in şerhi olarak kaleme aldığı *Mutavvel* adlı eserinin ihtisârı olan *Muhtasaru'l-Meânî* adlı eserinin tercümesidir. Bu sebeple söz konusu iki esere *Telhîs*'in tercümeleri arasında yer verilmemiştir.

2.3.1. Tercüme-i Telhîsü'l-Miftâh

Çalışmamızın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde, bu eserin transkripsiyonlu metni neşredilmiş, tanıtımı ve incelemesi yapılmıştır.

2.3.2. Arûzî Mehmed Bosnevî, Tercüme-i Ebyât-ı Telhîs

Bu eserin varlığından bahseden kişi Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'dir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1975: 261). Ancak tarafımızca yapılan tarama ve araştırmalar sonucu eserin herhangi bir nüshasına ulaşamamıştır.

2.3.3. Abdülganî Gürânî, Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh

2.3.3.1. Eserin Tanıtımı

Eserin mütercimi olan Abdülganî Gürânî hakkında tezkireler, ansiklopediler ve edebiyat tarihi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Abdülganî Gürânî'nin bu eseri,

Telhisü'l-Miftâh'ın dibace ve mukaddime kısımlarının, Taftâzânî'nin *Mutavvel* ile *Muhtasaru'l-Meânî* adlı eserlerinden yararlanılarak yapılan bir tercümesidir. Eserin bazı bölümleri, şerh türü eserlerde görülen birtakım özelliklere sahiptir. Sadık Yazar (2011:15)'ın da belirttiği gibi şerh ve tercüme kavramları gelenek içerisinde bazı uygulamaları bakımından birbirlerine yaklaşmış ve birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Kanaatimizce bu durum, Abdülganî Gürânî'nin eseri için de söz konusudur. Eserin bir kısmı her ne kadar şerh özelliği gösterse de genel görünümünün tercümeyle yakın olması hususu göz önünde bulundurularak eserin, çalışmamızda tercüme başlığı altında verilmesi uygun görülmüştür.

Abdülganî Gürânî'nin eserinin günümüze kadar iki nüshası tespit edilebilmiştir. Bu nüshalardan biri Süleymaniye Kütüphanesi Kemankeş Bölümü 542 numarada diğeri ise Türk Dil Kurumu Yazmaları A 273/7 numarada 125b-136b sayfaları arasında kayıtlıdır. Abdülganî Gürânî'nin bu eserinin metni tarafımızca Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi'nin 2015 yılındaki 15. cildininin 1. sayısında 321 ile 342. sayfalar arasında "Abdülganî Gürânî ve Tercüme-i Dibâce-i Telhis-i Miftâh Adlı Eseri" başlığıyla yayımlanmıştır.

2.3.3.2. Eserde İzlenen Usul

Eserde kelime kelime veya ibare ibare tercüme usulü benimsenmiştir. Mütercim, ilk önce kaynak metnin kelime veya ibarelerine yer vermiş ve ardından söz konusu kelime veya ibareleri Türkçeye tercüme etmiştir. Örneğin, *Telhis*'teki "إِذْ بِهِ يُعْرَفُ دَقَائِقُ الْعَرَبِيَّةِ وَأَسْرَارُهَا" cümlesini bütün olarak "Zirâ ol 'ilm-i belâgat sebebi ile bilinür 'ulüm-ı 'Arabiyyenüñ daķık maħalleri ve gizlü nükteleri" (Akdağ, 2015: 329) şeklinde tercüme ederken "خُلُوصُهُ" kelimesini ise "müfredün ħulûşla muttaşif olmışıdır ya' nî müfredün ħâlî vü pāk olmışıdır" (Akdağ, 2015: 331) şeklinde yalnızca kelime olarak tercüme etmiştir.

Abdülganî Gürânî'nin eseri, kaynak metnin motamot bir tercümesi değildir. Mütercimin bazen bir kelime, ibare, cümle veya beyti tercüme ettikten sonra onunla ilgili açıklayıcı mahiyette birtakım bilgilere de yer verdiği görülmektedir. Mütercim, açıklayıcı mahiyetteki bilgileri, Taftâzânî'nin *Mutavvel* ile *Muhtasaru'l-Meânî*, Cevherî'nin *es-Sihâh*, Zemahşerî'nin *el-Fâ'ik fi Garâibi'l-Hadis* gibi eserlerden alıntılanmıştır. Söz gelimi, *Telhis*'in " وَأَفْضَلُ مَنْ أُوتِيَ الْحِكْمَةَ وَفَصَلَ " cümlesi, "daħi şol Muħammed ki ħikmet ve faşlu'l-ħiṭâb i'ṭâ olunmuş kimesnenün efdalidür" (Akdağ, 2015: 328) şeklinde tercüme edildikten sonra *Muhtasar* (bk. Arslan, 2014a: 29-30) ve *Mutavvel*'den (bk. Taftâzânî, t.y.: 8-9) yararlanılarak şu açıklama yapılmıştır: "Faşlu'l-ħiṭâbdan murâd Qur'an-ı Kādîm'dür. Ve ħikmetden maķşüd Qur'an-ı 'Azîm'den istiħrâc olunan aħkâmıdır. Ve faşlu'l-ħiṭâbuñ izâfesi şifatuñ mevşûfına izâfesi ķâbilindendir. Pes el-ħiṭâb el-fâşıl taķdirinde olur" (Akdağ, 2015: 328).

Tercümede kaynak metnin bazı cümlelerinde yer alan kimi kelimelerin sözlük veya terim anlamları gösterilmiştir. Söz gelimi, fesâhat kelimesinin anlamı "feşâhat aşl-ı luğatda lebenüñ pāk u şāfi ve lükmeden hālî olub lisānuñ hirmān u inṭilākla ittişāfidur" (Akdağ, 2015: 331) şeklinde verilmiştir.

Mütercim, eserinin bazı bölümlerinde tercüme ettiği kısmın daha iyi anlaşılması için Türkçe beyit, tekerleme ve Farsça beyit örnekleri vermiştir. Örneğin, ta'kîd-i ma'nevî konusuyla ilgili "Ehl-i diller meclisinde sen ırağ olma şaşkın / Kim bu meclisten ırağ olan olur Hakk'a yakın" (Akdağ, 2015: 335) beytini, tenâfûr-i kelimât konusuyla ilgili "bir berber bir berbere bre berber berü baq" (Akdağ, 2015: 333) tekerlemesini ve ta'kîd-i lafzî konusuyla ilgili Farsça

ازین سو هزار و ازان سو هزار
چو بر هم زدند کشته شد صد هزار

beytini örnek vermiştir.

Telhîs'te bir mısrası misal getirilen bazı beyitlerin diğer mısralarının da tercümede yer aldığı görülmektedir. Tenâfûr-i hurûfa "كَرِيمُ الْجَرَشِيِّ شَرِيفُ" "كَرِيمُ الْجَرَشِيِّ شَرِيفُ", kerâhet fi's-sem'e "كَرِيمُ الْجَرَشِيِّ شَرِيفُ", tenâfûr-i kelimâta "وَلَيْسَ قُرْبَ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرٌ", kesret-i tekrâra "سَبَّوحٌ لَهَا مِنْهَا عَلَيْهَا شَوَاهِدٌ" ve tetâbu'-ı izâfâta "حَمَامَةٌ جُرْعَى حَوْمَةِ الْجَنْدَلِ اسْجَعِي" şeklinde misal getirilen beyitlerinin diğer mısralarına da tercümede yer verilmiştir.

Mütercim, *Telhîs*'te şâhid gösterilen beyitleri tercüme ederken genellikle *Muhtasaru'l-Meânî* ve *Mutavvel*'den yararlanarak beyitlerdeki kelimeleri sarf ve nahiv kaideleri açısından incelemiştir.

Kaynak metinde şâhid gösterilen beyitler tercüme edilirken bazen evvela söz konusu beyitlerdeki kelimelerin anlamları verilmiş ve ardından beytin tercümesi yapılmıştır. Mütercimin bu tutumu, *Telhîs*'te tenâfûr-i hurûf konusuna misal getirilen İmru'u'l-Kays'ın

غَدَائِرُهُ مُسْتَنْزَرَاتٌ إِلَى الْعُلَى
تَصِلُ الْعُقَاصِ فِي مُنْتَى وَمُرْسَلِ

beytinin tercümesinde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Ve gādā'ir cem'-i gādiredür gīsū dimekdür. Ve müsteşzirât merfû'ât veyâ mürtefi'ât ma'nâsınadır. Hem lâzım ve hem müte'addî lâkin iktizâ'-i maqâma göre müte'addî olmak ensebdür. Ve 'ulâ 'ulyānuñ cem'idür ve 'ulyā a'lānuñ te'nîsidür. Ve 'uqāş 'aķīşanuñ cem'idür ve 'aķīşa rişte ile bağlanmış saçuñ bir bölüğine dirler. Ve müşennâ meftûl dimekdür ve mürsel anuñ hîlâfidür. Ve hâşıl-ı ma'nâ budur ki ol fer'ûñ gīsüsü yukarıya kaldırılmışdur ve gizlenmişdür mecmû' olan gīsüsü meftûl u gayr-ı meftûlünde (Akdağ, 2015: 331-332).

Telhis'teki şâhid beyitlerden bazıları ise nahiv kaideleri açısından tahlil edildikten sonra tercüme edilmiştir. Söz gelimi, ta'kîd konusuna misal getirilen Ferezdak'ın

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمَلَّكَاتٌ
أَبُو أُمَّهِ حَىُّ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ

şeklindeki beyti tercümede şu şekilde ele alınmıştır:

Beyt-i mezbûrda olan ما harfdür ليس ma' nāsına. Ve مثله lafzen merfû' ma'nuñ ismidür ve الناس في zarf-ı müstaķır maħallen mañşûb haber-i ma'dur ve الـ harf-i istiṣnā ve مملّكاً müsteṣnādur ve ابو lafzen merfû' mübtedādur ve امه muẓāfun ileyh ve muẓāfdur ve حى müsteṣnā minhdür ve bedel vāķi' olmuşdur ism-i ma'dan ve ابو lafzen merfû' haber mübtedādur ve يقاربه cümlesi şıfat-ı 'dür. Pes bu beyt ta'ķid-i lafziden hālî degildir. Zîrā nazm sebebiyle müsteṣnā ki مملّكاً'dür müsteṣnā minh üzre ki 'dür taķdîm olunmuşdur ve bedel ile ki 'dür. Mübeddelün minh ile ki 'dür çok fāşıla vāķi' olmuşdur ve mübtedā ile ki ابو'dür haber ile ki ابو mā-beyninde ecnebī ki 'dür fāşıla vāķi' olmuşdur. Ve şıfatla mevşûf ortasındaki يقاربه 'dür. ابو kelimesi ecnebī dūşmedür. Pes taķdîr-i kelām böyle olur ابو امه ابو مملّكاً ابو امه ابو (Akdağ, 2015: 334).

Eserde -kelime kelime veya ibare ibare tercüme edilmesinden kaynaklanıyor olsa gerek- zaman zaman devrik cümlelere yer verilmiştir. Söz gelimi, "قَابِلًا لِلِاخْتِصَارِ" ibaresi "iḥtişāra ķābil idi muṭavvel olan yirleri" (Akdağ, 2015: 329) şeklinde devrik olarak tercüme edilmiştir.

Mütercim, kimi zaman bir kelime veya ibareyi tercüme ettikten sonra "ya' nī" diyerek söz konusu kelime veya ibare hakkında açıklayıcı mahiyette bir veya birkaç cümle daha sarf etmiştir. Örneğin, *Telhis*'teki "فَإِنَّ مَقَامَاتِ الْكَلَامِ مُتَّفَاوِتَةٌ" ifadesini "Zîrā taḥķiken mevāzi'-i kelām muḥtelifedür" (Akdağ, 2015: 336) şeklinde tercüme ettikten sonra "ya' nī" diyerek şu açıklamayı yapmıştır:

Ya' nī bir maķāma muṭābık kelām āḥer maķāmuñ maķāline muğāyirdür ve tefāvüt-i maķāmāt-ı kelām 'ayn-ı tefāvüt-i aḥvāl-i muḥteẓayātudur. Pes hāl ile maķām müteğāyir bi'l-mefhūm olub mā-beynlerinde muğāyir i' tibārīdür. Zîrā şey'-i vāḥiddür ki kelāma zamān olmaķ i' tibāriyle aña hāl ıtlāķ olunur ve kelāma maḥal olmaķ ḥasebi ile aña maķām dinilür (Akdağ, 2015: 336).

Abdülganî Gürânî, tercümenin bazı yerlerinde yararlandığı eser veya eser sahiplerinin adlarını zikretmiştir. Söz gelimi, kelâmdaki belâgat konusunun tarifinde geçen muktezâ-yı hāl tabirinden bahsedilirken Abdülkâhir Cürċânî'nin *Delâilü'l-İcâz* adlı eserine şu şekilde göndermede bulunmuştur:

Muşannifün الكلام والبلاغة في الكلام didügi için pes ma'lüm oldu ki muḥteẓâ-yı hāl ve i' tibār-ı münāsib şey'-i vāḥidden 'ibāretdür. Vaķtā Ḥazret-i Şeyḥ Delā'ilü'l-İcâz'ın ba'zı mevāzi'inde buyurmuşlardı ki feşāḥat ma'nāya rāci' bir şıfatdur ve ba'zı mevāzi'inde vuşlāt-ı kelām lafz içündür ma' nī için degildir. Zîrā me' ānī tariķde maṭrūḥadur herkes anı bulur gerek 'Arabî ve gerek 'Acemî ve eger ferdî ve eger bedevî (Akdağ, 2015: 337).

2.3.3.3. Muhteva Analizi

Eser, Arapça bir girişle başlamaktadır. Bu Arapça giriş kısmında eserin kaleme alınma sebebi açıklanmıştır.

Mütercim, Telhîs'in dibace kısmındaki "أَمَّا بَعْدُ" ifadesi hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

Ya' nî Hüdâ-yı Müte'âl'e hamd ve Resûl-i Ekrem'e ve âl ü aşhâb-ı güzîne şalât u rahmetden sonra بَعْدُ esmâ'-i münkaṭı' adandır. Ya' nî izâfeden münkaṭı' zürüfdandır. Pes خُذْ الصَّلَاةَ وَالصَّلَاةَ بَعْدُ taḳdîrinde olur. أَمَّا بَعْدُ kelîme-i faşlu'l-ḥiṭâbdur. Bu ma' nî ile ki faşıludur ḥuṭbe ile ḥiṭâb mâ-beyninde ḥuṭbe hamd ü beyâna müstemil kelâma ıtlâk olunur ve ḥiṭâb maḳşûdı mutaẓammın olan kelâma dinilür (Akdağ, 2015: 328-329).

Abdülganî Gürânî, kaynak metindeki "وَلَكِنْ كَانَ غَيْرَ مَصُونٍ عَنِ الْحَشْرِ وَالنَّطْوِيلِ" cümlesini "Ammâ ol kısm-ı şâliṣ maḥfûz degil idi ḥaşv u taṭvîlden ya' nî zâ'id-i müstaḡnî ' anhdan ve aşl-ı murâd üzre fâ'idesüz olan zâ'id den." (Akdağ, 2015: 329) şeklinde tercüme ettikten sonra cümledeki ḥaşv ile taṭvîl kavramları arasındaki farkı şöyle dile getirmiştir: "Ve ḥaşv ile taṭvîl mâ-beyninde fark olur kim ḥaşvde ziyâde olan müte'ayyendür ve taṭvîlde ziyâde olan müte'ayyen degildir." (Akdağ, 2015: 329).

Mütercim, ta'kîd kavramını şu şekilde tanımlamıştır: "Ve ta'kîdden murâd ma'nâsı muḡlaḳ olub sühûletle fehmi ḳâbil olmayandan ' ibâretdür." (Akdağ, 2015: 329).

Telhîs'in mukaddime kısmının tercümesine geçilmeden önce mukaddime kelimesinin anlamı ve eserin muhtevasına dair olan aşağıdaki açıklama, Taftâzânî'nin *Muhtasar* ile *Mutavvel* adlı eserlerinden yararlanılarak yapılmıştır:

مقدمه Ya' nî bu bir muḳaddimedür. Pes هذه مقدمه taḳdîrindedür ve lafz-ı muḳaddime taḳaddüm ma'nâsına olan ḳaddemedden me'ḥûzedür veyâ müte'addî olan ḳademedden müstaḳ olub اِبَاعِ الشَّاةِ ḳâbilinden olur. Ve muḳaddime aşl-ı vaz' da ceyşden muḳaddem ta'yîn olunan ' askere ıtlâk olunur ki Türkîde aña çarḫacı dirler. Ba' de ber-vech-i isti'âre muḳaddime-i kitâbla muḳaddime-i ' ilm için vaz' olındı. Ve muḳaddime-i kitâb maḳşûddan evvel maḥz-ı irtibât u intifâ' için mezkûr olan kelâmdur. Muḳaddime-i ' ilm şol şey'dür ki şürû'-ı mesâ'ilde mevḳûfun ' aleyh ola. Ve bu muḥtaşarda mezkûr muḳaddime-i kitâbdur. Ve muḳaddime-i kitâbla muḳaddime-i ' ilm mâ-beyninde fark ḥafî degildir. Ve egerçi bu muḳaddime ba'zî yârân-ı sühân-sencâna ve bu ma'nâ-yı ra'nâ eger ihvân-ı nüktedâna pes perde-i ḥafâda ḳalub âyîne-i zâmîrlerinde şüret-peẓîr olmamışdır. Ve muşannif ' aleyhi'r-raḫme bu muḥtaşarı bir muḳaddime ve üç fen üzre tertîb eyledi. Zirâ bu kitâbda meşûr ve bu risâlede mezbûr yâ mesâ'il ve maḳâşid veyâ maḳşûddan evvel maḥz-ı irtibât u intifâ' için ba'zî fevâ'idür. İkinci kısım muḳaddimedür. Ve evvelki kısım daḫi üç nev' üzeredür. Zirâ yâ ḡarâz ol ' ilmden edâ-yı merâmda ḥaṭâdan ictinâb eylemekdür ve ol fenn-i evveldür veyâ ḡarâz ol ' ilmden ta'kîd-i ma'nevîden ihtirâzdur ve ol fenn-i şânîdür veyâ ḡarâz taḫsîn-i vücûh-ı kelâmdur ve ol fenn-i şâliḡdür. Ve bu taḳsîm küllün eczâsına taḳsîmi ḳâbilindedür küllünün cüz'iyâtına degildir (Akdağ, 2015: 330-331).

Kazvînî, belâgatle müfredin deḡil, kelâm ve mütekellimin vasıflandığını belirtmiştir. Abdülganî Gürânî, Kazvînî'nin bu görüşünün sebebini şöyle açıklamıştır: "Ya' nî kelâm-ı belîḡ ve

recül-i belîğ dinülür ancak kelime-i belîğa dinülmez. Zîrâ istikrâ vü tettebbu' -ı kelâm-ı 'Arabda kelime-i belîğa işidilmemişdür." (Akdağ, 2015: 331).

Mütercim, tenâfûr-i hurûf, garâbet, muhâlefet-i kıyâs, za'f-ı te'lîf, tenâfûr-i kelimât ve ta'kîd terimlerini şu şekilde tarif etmiştir: Tenâfûr-i hurûf "kelime lisân üzre şaķil olub anuñla nuṭṭ müte' assir olmaḫ[tır]." (Akdağ, 2015: 331), garâbet "kelime vaḫşet-âmîz olub ma' nâsı ğayr-ı zâhir ve isti' mâli me'nûs olmamaḫ[tır]." (Akdağ, 2015: 331), muhâlefet-i kıyâs "luğatuñ ḳânûn ve ḳâ' idesine muḫâlif olmaḫdan ya'nî vâzı'-ı luğatdan şâbit olan ḳânûnuñ ḫilâfı üzre zâhib olmaḫ[tır]." (Akdağ, 2015: 331), za'f-ı te'lîf "ve za' f-ı te' lîfden murâd cumhûr-ı nuḫât mâ-beyninde meşhûr olan ḳavâ' idüñ ḫilâfına zâhib olmaḫdur." (Akdağ, 2015: 333), tenâfûr-i kelimât "kelâmuñ kelimâtı lisân üzre şaķil olmaḫdan ḫâliş olmuşıdır ve egerçi her kelime ḫadd-i zâtında faşîḫa ola." (Akdağ, 2015: 333) ve ta'kîd ise "bir ḫalel vâķi' olmaḫ sebebiyle kelâmuñ delâleti zâhir olmamaḫdan ḫâliş olmuşıdır." (Akdağ, 2015: 333).

Tenâfûr-i hurûf konusu tercüme edilirken misal getirilen " ما لَكُمْ تَكَاكُثُمْ عَلَيَّ تَكَاكُثُكُمْ عَلَى ذِي جَنَّةٍ " cümlesi *Telhis*'te yer almayıp onun şerhi olan *Mutavvel*'de (Taftâzânî, t.y.: 18) geçmektedir. Mütercim, bu sözün kim tarafından, nerede ve ne zaman söylendiği hakkında iki farklı kaynakta yer alan bilgileri şu şekilde aktarmıştır:

Cârullâh 'allâmeden menḳûldür ki Ebû ' Alḳame Başra küçelerinde seyr ider iken nâ-gâḫ başına sevdâ ğalebe idüb bî-ḫoḫ düşdükdü üzerine âdem cem' olub barmaḳların şıḳub üznine ezân okur iken içlerinden ḳaçub ما لَكُمْ تَكَاكُثُمْ dimege başladı. Ba' zı aşḫâb bıraḳuñ şunu didiler. لَانَ شَيْطَانَهُ يَنْكَلِمُ Ammâ Cevherî'den menḳûl olan budur ki İbni ' Ömer ' İsi-i Nahvî ḫimârından düşüb üzerine âdem cem' olduḫda bunlara teveccûḫ idüb bu kelâm-ı belîğ anuñdur (Akdağ, 2015: 332).

Abdülganî Gürânî, ta'kîd-i lafzî ile ta'kîd-i ma'nevînin ayırımını şu şekilde yapmıştır:

Yâ nazm sebebiyle kelâmda taḳdîm ü te'ḫîr veyâ ḫazf ü tezkîr vâķi' olmaḫla ma' nî zâhir olmaya ve aña ta' ḳîd-i lafzî dirler. Ve eger ḫalel intikâl-i ma' nâda ola ya' nî zihni-sâmi' luğat-ı i' tibârî ile mefhûm olan ma' nâya menḳûl olub şâ' irüñ ḳaşd eylediği ma' nâya intikâl eylemeye aña ta' ḳîd-i ma' nevî dinilür (Akdağ, 2015: 334).

Bu ayırmadan sonra ta'kîdin bir çeşidini de "Ta' ḳîdüñ bir kısmı daḫi oldur ki levâzım-ı ba' îde ve vesâyiṭ-i keşîre sebebi ile zihni-sâmi' luğat-ı i' tibârî ile mefhûm olan ma' nâya meşğûl olmaḫla maḳşûd-ı bi'z-zât olan ma' nânüñ intikâlinde ḫalel-pezir olub sühûletle fehm itmeye." (Akdağ, 2015: 334) şeklinde tarif etmiştir.

Telhis'te sözün fasîḫ olabilmesi için kesret-i tekrârdan uzak olması gerektiği hususuna misal getirilen

وَتُسْعِدُنِي فِي غَمْرَةٍ بَعْدَ غَمْرَةٍ
سَبَّوحٌ لَهَا مِنْهَا عَلَيَّهَا شَوَاهِدٌ

şeklindeki beyit tercüme edilirken aşağıda görüldüğü gibi evvela kelimelerin anlamları ve nahiv açısından kaideleri üzerinde durulmuş ve ardından beyit tercüme edilmiştir:

سَبَّوحٌ feresdür ve is'ād-ı mu'āvenet ma'nāsınadır. Ve غَمْرَةٌ şiddetdür ve سَبَّوحٌ şadr-ı beytde olan تَسْعِدُنِي'nün fā'ilidür. Ve لَهَا cümlesi fā'ilüñ şifâtudur. Ve مِنْهَا hâldür شَوَاهِدٌ'den ve عَلَيْهَا zarf-ı lağv şevâhide müte'allıkdur. Ve شَوَاهِدٌ fā'il-i zarfdur ki ol لَهَا'dur. Ya'nî mu'āvenet ider baña bir şiddetden sonra bir şiddetde bir at ki anuñçün andan aña niçe 'alāmât hâşıldur. Ya'nî necib ü şâil olduğına kendinden kendine niçe 'alāmât-ı beyyinât vardır (Akdağ, 2015: 336).

Mütercim, kelâmdaki belâgat konusuna dair "وَالْبَلَاغَةُ فِي الْكَلَامِ مُطَابَقَتُهُ لِمُقْتَضَى الْحَالِ مَعَ فَصَاحَتِهِ" cümlesini "Kelâmuñ muqteżâ-yı hâle muṭâbık olmasındur ol kelâm faşih olduğu hâlde." (Akdağ, 2015: 336) şeklinde tercüme ettikten sonra misal getirerek konuyu şu şekilde açıklamıştır: "Meşelâ muḥâtabuñ hûkme münkir olması hâldür te'kîd iktizâ ider ve te'kîd muqteżâ-yı hâldür. Pes münkire زَيْدٌ قَاعِدٌ ve levḥ-i zamîri naşş-ı inkârdan sâde olana قَاعِدٌ زَيْدٌ dimek muqteżâ-yı hâle muṭâbık bir kelâmdur." (Akdağ, 2015: 336).

2.3.4. Vak'anüvîs Halîl Nûrî, Matla'u'n-Nûr

2.3.4.1. Eserin Tanıtımı

Eserin müellifi olan Halîl Nûrî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Genç yaşta kaleme intisap eden Halîl Nûrî, 1784'te hâcegân, 1787'de top arabacıları kâtibi, 1790'da maliye tezkirecisi ve rûznâmçeci ve 1794'te vak'anüvîs olmuştur. Vak'anüvîslik görevini dört yıl sürdüren Halîl Nûrî, 1788/89 yılında vefat etmiştir (Aytekin, 2006: 97-98). Halîl Nûrî'nin *Matla'u'n-Nûr* haricinde *Dîvân* ve *Târîh-i Osmânî* (Nûrî Târîhi) olmak üzere iki eseri daha mevcuttur.

Vak'anüvîs Halîl Nûrî'nin *Matla'u'n-Nûr* adlı eseri, *Telhîs*'in mukaddime kısmının bir bölümü ile ilm-i bedî ve hatime kısımlarının tamamının tercümesinden müteşekkildir. *Matla'u'n-Nûr*, muhtevastaki konuların tarif ve tanımları bahsinde *Telhîs*'in tercümesi mahiyetinde iken *Telhîs*'te misal getirilen beyitlerin izahı bahsinde ise tercümeden ziyade şerhe yaklaşmaktadır. Çünkü müellif, *Telhîs*'te misal getirilen beyitleri yalnızca tercüme etmekle yetinmemiş, söz konusu beyitlerin bahir ve vezinlerini göstermiş, beyitlerdeki kelimelerin manalarını vermiş, kelimelerin nahiv özelliklerine değinmiş ve beyitlerin istişhâd yönlerini açıklamıştır. Müellifin şâhid gösterilen beyitlerin izahında başvurduğu bu tutum, daha çok şerh türü metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Ancak hem daha önce de değinildiği gibi gelenek içerisinde şerh ve tercüme türü eserlerin bazı özellikleri bakımından birbirlerine yaklaştığı hem de Halîl Nûrî'nin eserinin şâhid gösterilen

beyitler dışındaki bölümlerde daha çok tercüme özelliği göstermesinden dolayı eser, *Telhîs*'in tercümeleri başlığı altında değerlendirilmiştir.

Matla 'u'n-Nûr'un şimdiye kadar tespit edilen tek nüshası Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Yazma Eserler Kataloğu İsmail Saib Koleksiyonu 3768 numarada kayıtlıdır. Halil Nûrî'nin bu eseri, Murat Aytekin tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Abdülkadir Gürer'in danışmanlığında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında 2006 yılında tamamlanan Aytekin'in çalışması, 276 sayfadan oluşmaktadır. Aytekin'in bu çalışması, temelde dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; belâgat ve belâgatin tarihi, ikinci bölümde; *Telhîs*'in Türkçe tercüme, şerh ve hâşiyeleri, üçüncü bölümde; Vak'anüvîs Halil Nûrî'nin hayatı ve eserleri, dördüncü bölümde ise *Matla 'u'n-Nûr*'un incelemesi ve transkripsiyonlu metni yer almaktadır.

2.3.4.2. Eserde İzlenen Usul

Halil Nûrî, *Telhîs*'te misal getirilen mısra, beyit, şiir, ayet, hadis ve kelâm-ı kibârın haricindeki ifadelerin orijinal dildeki yazımlarını eserine dâhil etmemiştir. Söz konusu kısımlar dışındaki cümlelerin yalnızca Türkçe tercümelerine yer vermekle iktifa etmiştir.

Mütercim, Kazvî'nin konuları ele alırken misal getirdiği ayet, hadis veya şiirlerdeki bazı kelimelerin anlamlarını verdikten sonra bunların misal getirilmelerinin sebebini açıklamıştır. Örneğin, mutâbakat sanatına misal getirilen "وَ تَحْسِبُهُمْ آيِقَاطًا وَ هُمْ رُقُودٌ" (Kehf:18) ayetindeki kelimelerin manalarını ve ayetteki hangi kelimelerin söz konusu sanata örnek teşkil ettiklerini şu şekilde bildirmiştir: "Yağaza nevmüñ zıddıdır uyanıklık ma' nāsına. Eykâz yaqzuñ cem' idür. Raqd nevmdür; ruqūd rāqidüñ cem' idür. Bu şüretde eykâz ve ruqūd ezdāddan ve ism olmağ üzre vāki' oldı." (s. 148).

Mütercim, *Telhîs*'te misal getirilen beyitlerin kime ait olduklarını bildirmiştir. Aynı zamanda bu beyitlerin bâhirleri ile vezinlerini de vermiştir. Aynı vezinle yazılan beyitlerde ise tekrardan kaçınmak için söz konusu veznin ilk verildiği şiire göndermede bulunmuştur. Söz gelimi, irsâd sanatına misal getirilen

إِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ شَيْئًا فَدَعُهُ
وَ جَاوِزُهُ إِلَى مَا تَسْتَطِيعُ

beytinin bâhir ve veznini "Beyt-i mezkr bâhr-i vâfirüñ 'arüz-ı ülâsınuñ çarbından mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün mefâ' ilün mefâ' ilün fe' ülün veznine mu'âbıkdur." (Aytekin, 2006: 155) şeklinde verirken müzâvece sanatına misal getirilen

إِذَا مَا نَهَى النَّاهِي فَلَجَّ بِي الْهَوَى
أَصَاخَتْ إِلَى الْوَأَشِيِّ فَلَجَّ بِهَا الْهَجْرُ

beytinin vezniyle alakalı "Beyt-i mezkûrūñ vezni 'teraddâ' beyti gibidür." (Aytekin, 2006: 158) şeklindeki cümlesiyle daha önce ele alınan bir şiire gönderme yapmıştır.

Telhis'te şâhid gösterilen beyitler tercüme edilirken motamot bir tercümeden ziyade şerhe yakın bir tutum benimsenmiştir. Beyitlerdeki kelimelerin manaları ve gramer özellikleri verilmiş ve ardından me'âl-i beyt denilerek beytin anlamına geçilmiştir. Bazı beyitlere dair bunların yanı sıra konuyla alakalı *Telhis*'te bulunmayan birtakım bilgiler ilave edildiği görülmektedir. Müellifin söz konusu ilavelerinin büyük çoğunluğunun kaynağı, Taftâzânî'nin *Mutavvel* ve *Muhtasarul-Meânî* adlı eserleridir.

Matla 'u'n-Nûr'da bazı sanatların *Telhis*'te geçmeyen adlarına yer verildiği görülmektedir. Örneğin, *Telhis*'te mürâ'âtü'n-nazîre tenâsüb ve tevfiik adlarının da verildiği belirtilmişken *Matla 'u'n-Nûr*'da bunlara îtilâf ve telfik adları da ilave edilmiştir. Aynı şekilde tercümede tevcih sanatı için yapılan muhtemelü'z-zıddeyn, teşrî' sanatı için yapılan tevşih ile zü'l-kâfiyeteyn ve lüzûmu mâ-lâ-yelzem sanatı için yapılan iltizâm, tazmîn, teşdîd, i'nât gibi adlandırmalar da *Telhis*'te bulunmamaktadır.

Halîl Nûrî, bazı sanatların *Telhis*'teki tariflerine ek olarak kelimelerin lûgat anlamlarını da vermiştir. Söz gelimi, irsâd sanatını tercüme ederken irsâd kelimesinin lûgat manasını şöyle vermiştir: "Lûgatde irşâd tarîkde raķîb naşbına dirler. Ba'zlar kelâmı bürd-i müsehheme teşbîhe buña tesehhüm daħi didiler. Bürd-i müsehhem kendüde huţuţ-ı müsteviyye olan bir nev' şiyâba dirler." (Aytekin, 2006: 154). Bazı sanatları ise kendisi tarif ettikten sonra o sanatla ilgili kaynak metindeki kısmı tercüme etmeye başlamıştır. Örneğin, idmâc sanatını "İdmâc edmedendür ki bir kimse bir şey'ini şevbine leff eylese في ثوبه ادمج شئى dirler." (Aytekin, 2006: 192) şeklinde tarif ettikten sonra tercüme etmiştir.

Mütercim, bazı konularda Taftâzânî gibi âlimlerin görüşlerine başvurmuştur. Örneğin, *Telhis*'te tevriye sanatına misal getirilen Tâhâ Suresi'nin 5. ayeti ile Zariyât Suresi'nin 47. ayetini tercüme ettikten sonra Taftâzânî'nin konuyla alakalı görüşüne şu şekilde yer vermiştir:

Sa'dü'd-dîn merhûm dir ki bu maħalde mezkûr olan iki âyet-i kerîmenüñ bu vechle ma'nâ-yı şerîfleri müfessirînden ehl-i zâhir iştiħârına mebnîdür. Yoksa bu maķâmda taħķîķ-i laţif-i haķîkat ve mecâz tekellüfine câħit olmayup mücerred-i 'uzmet ü şânını temşîl ü taşvîr ile küñh-i celâli üzre tevķîfdür (Aytekin, 2006: 160-161).

Halîl Nûrî, eserinde zaman zaman soru-cevap usulüne başvurarak ele aldığı konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. *Telhis*'te leff ü neşr sanatına örnek verilen " وَ مِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ "

"لَتَسْكُنُوا فِيهِ وَ لَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ" (Kasas: 73) ayeti hakkında Halil Nûrî'nin " 'adem-i ta'yîn ne cihetle vâkı' olur diyü su'âl olunursa egerçi bi-hasebi'l-hâl leyle rāci' olmağla 'adem-i ta'yîn ne cihetle vâkı' olur diyü su'âl olunursa egerçi bi-hasebi'l-lafz leyl ve nehârdan her birine 'â'id olmağla şâlih olduğundan 'adem-i ta'yîn mütehaqqıq olur." (Aytekin, 2006: 163) şeklindeki cümleleri onun bu tutumunu göstermektedir.

Telhîs'te bir mısrası veya bir beyti misal getirilen bazı şiirler tercüme edilirken söz konusu şiirlerin diğer mısrası veya diğer beyitlerinden bir ya da birkaçına yer verildiği görülmektedir. Örneğin, kaynak metinde tecâhül-i ârif sanatına Züheyr'in bir mısrası misal getirilmişken tercümede söz konusu beytin diğer mısrasına da yer verilmiştir. Aynı şekilde kaynak metinde cem' ma'a't-tefrîk ve't-taksîm sanatına Ebû't-Tayyib'in bir beyti misal getirilmişken tercümede söz konusu beytin öncesindeki beyte de yer verilmiştir.

Kaynak metinde iktibâs konusu anlatılırken verilen örneklerdeki iktibâsların hangi sure veya hadisten yapıldığı belirtilmezken tercümede iktibâsların kaynağı belirtilmiştir. Söz gelimi, *Telhîs*'te muktebesin asıl manasından başka manaya nakledilmesi hususuna misal getirilen İbn Rûmî'nin

لئن أخطأت في مدحيك
ما أخطأت في منعي
لقد أنزلت حاجاتي
بوادٍ غير ذي زرعٍ

şeklindeki mısralarının kaynağı mütercim tarafından şu şekilde bildirilmiştir: "Şâ'ir Hâkî Ta'ālā hazretlerinin cenâb-ı İbrâhîm 'aleyhi's-şalâvat ve't-teslîmiden hikâyet olmak üzere ' رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ' بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ (İbrâhîm: 37) kavli-i şerîfinden iktibâs eyledi." (Aytekin, 2006: 242).

2.3.4.3. Muhteva Analizi

Murat Aytekin'in tezinde *Matla'u'n-Nûr*'un transkripsiyonlu metni 146 ile 261. sayfalar aralığını kapsamaktadır.

Halil Nûrî, eserine besmele, hamdele ve salvele ile giriş yapmıştır. Bu girişten sonra eserin sebep-i telifine yer vermiştir. Halil Nûrî, sebep-i telif bölümünde evvela bedî ilminin önemine değinmiş ve ardından kendisinden önce bu ilmi Türkçe derli toplu bir biçimde kaleme alan bir eser mevcut olmadığını belirttikten sonra Kazvî'nin, *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eserinin bedî kısmını faydalı olması ümidiyle Türkçeye tercüme ettiğini vurgulamıştır.

Eserin 146-147. sayfalarında *Telhis*'in mukaddime kısmının bir bölümünün tercümesi yer almaktadır. Bu bölümde *Telhis*'in mukaddime kısmının tamamı tercüme edilmeyip yalnızca müfred, kelâm ve mütekellimde fesâhat ile kelâm ve mütekellimde belâgat konuları tercüme edilmiştir. *Telhis*'te bu konulara misal getirilen mısra ve beyitler, tercümeyle dâhil edilmemiştir. Ancak konunun sonuna *Telhis*'te bulunmayan şu Arapça kıt'a ilave edilmiştir:

صفة الكلام مع الكلم و كلمة
قد عبر و اعنها بلفظ فصاحة
و اعلم كذ اهل المعانى عبروا
عن اولين كليهما بلاغة (Aytekin, 2006: 147).

Mütercim, bedî ilminin tarifinin yapıldığı cümleyi tercüme ettikten sonra bu ilmin manevî sanatlar kısmına geçmiştir. Bu kısım, eserin 148. sayfasından itibaren başlayıp 199. sayfasında son bulmaktadır. Manevî sanatlar bölümünde ele alınan konuların sayfa ve sayfa aralıkları şöyledir: Mutâbakat 148-153, mürâ'âtü'n-nazîr 153-154, irsâd 154-155, müşâkele 155-158, müzâvece 158, aks 158-159, rücû' 159-160, tevriye 160-161, istihdâm 161-162, leff ü neşr 162-164, cem' 164-165, tefrîk 165-166, taksîm 166-167, cem' ma'a't-tefrîk 167-168, cem' ma'a't-taksîm 168-170, cem' ma'a't tefrîk ve't-taksîm 170-173, tecrîd 173-177, makbûl mübâlağa 177-181, mezheb-i kelâmî 181-183, hüsn-i ta'lîl 183-187, tefrî' 187, te'kidü'l-medh bi-mâ yüşbihü'z-zem 187-190, te'kidü'z-zem bi-mâ yüşbihü'l-medh 190-191, istitbâ' 191-192, idmâc 192, tevcîh 192-194, hezl 193-194, tecâhül-i ârif 194-196, kavlu bi'l-mûcib 196-198, ittîrâd 198-199.

Halîl Nûrî, mutâbakat sanatı başlığı altında *Telhis*'te yer almayıp *Mutavvel* ve *Muhtasar*'da bulunan tedbîc sanatına da yer vermiştir. Mütercim, tedbîci "Lafz-ı tedbîc zeyyene ma'nâsına olan debbece'l-ma'arü'l-arđ kavlından me'hûzdur. Ta'rîfi: Medhden ve ğayrıdan bir ma'nâda kinâye yâ tevriye kaçdı için elvân zıkr olına." (Aytekin, 2006: 149) şeklinde tanımladıktan sonra onu, tedbîcî'l-kinâye ve tedbîcî't-tevriye olmak üzere iki kısma ayırmış ve ardından *Telhis*'te tıbâku'l-selbî'ye misal getirilen Ebû Temmâm'ın

تَرَدَّى ثِيَابِ الْمُؤْتِ حُمْرًا فَمَا آتَى
لَهَا اللَّيْلُ الْأَوْ هِيَ مِنْ سُنْدُسٍ حُضْرٍ

beytini tedbîcî'l-kinâyeye ve *Telhis*'te yer almayan Harîrî'nin bir cümlesini ise tedbîcî't-tevriyeye örnek göstermiştir.

Telhis'te mürâ'âtü'n-nazîr sanatına misal getirilen Buhtürî'nin

كَأَفْسَى الْمُعْطَفَاتِ بَلْ
الْأَسْهُمِ مَنْرِيَّةً بَلْ الْأَوْتَارِ

şeklindeki beyti mütercim tarafından şu şekilde tercüme ve izah edilmiştir:

Beyt-i mezkûr baħr-i ĥafifûñ ‘arûz-ı ũlâsınuñ ėarb-ı evvelinden fâ‘ ilâtün mefâ‘ ilün fâ‘ ilâtün * fâ‘ ilâtün mefâ‘ ilün mef‘ ũlün veznine muţâbıķdur. فُسى kavsuñ cem‘ idür. Mu‘ atţafât be-ma‘ nâ muĥayyât ya‘ nî iki ķat, eshüm sehmüñ cem‘ idür. Mebriyyeten yonılmış, menĥüteten ma‘ nâsına. Evtâr veterüñ cem‘ idür ki yay kirişidür. şâ‘ ir beyt-i mezkûrda biribirine münâsib ũç emr zıkr eyledi. Anlaruñ biri ķavs biri sehm biri veterdür. Me‘âl-i beyt: şâ‘ irüñ mevşûfı olan ebler güyâ iki ķat egilmış yaylar gibidür. Belki yonılmış oķlar gibidür. Belki yaylaruñ kirişleri gibidür dimekdür. Bõyle evşâf ile murâd neĥâfetlerinden kinâyetdür (Aytekin, 2006: 153).

İrsâd sanatı tercüme edilirken nesirde irsâd konusuna *Telhîs*'te bulunmayan iki cümle örnek olarak verilmiştir.

Mütercim, *Telhîs*'te müşâkele sanatına misal getirilen "صِبْغَةَ اللَّهِ" (Bakara: 138) ayetini tercüme ederken bahsedilen ayetin hangi olaya binaen indirildiğini açıklamıştır.

Kaynak metinde tevriye-i mücerredeye "الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى" (Tâhâ: 5) ayetinin örnek gösterilmesinin sebebi mütercim tarafından şu şekilde izah edilmiştir: "İstevânuñ ma‘ nâ-yı ķarîbi istiķrârdur. Ma‘ nâ-yı ba‘ îdi istilâdur. Bu âyetde istevâdan murâd ma‘ nâ-yı ba‘ îdi olan istilâdur. Ve'l-ĥâşıl istevâ cülûs ve ittikâ gibi ma‘ nâ-yı ķarîbi olan istiķrâra mülâyim bir şey'e muķârin olmadı." (Aytekin, 2006: 160).

Tercümede leff ü neşr sanatına örnek gösterilen "هو شمس و اسد و بحر جودًا و بهاءً و شجاعةً" ifadesi *Telhîs*'te yer almamaktadır. Bu ifade *Muhtasar*'da düzensiz leff ü neşr sanatına misal getirilmiştir.

Mütercim, taksîm sanatının *Telhîs*'teki tarifini tercüme ettikten sonra taksîm ile leff ü neşr sanatları arasındaki farkı şu şekilde belirtmiştir. "Ķayd-ı izâfet ile leff ü neşr ĥâric ķalur. Zîrâ leff ü neşrde gerçi müte‘ addidüñ her biri olan şey' zıkr olunup lâkin maĥallerine redd ve izâfesi sâmi‘e ĥavâle olınmış idi. Taķşimde ise ‘ale't-ta‘ yin mütekellimüñ muzâf ķalması meřrûĥtur." (Aytekin, 2006: 166).

Halîl Nûrî, *Telhîs*'te taksîm sanatına şâhid gösterilen Mütelemmis'in

وَأَلَّا يُقِيمُ عَلَىٰ صَنِيمٍ يُرَادُ بِهِ
إِلَّا الْأَدْلَانَ غَيْرَ الْحَيِّ وَالْوَيْدُ

هَذَا عَلَى الْخَسْفِ مَرْبُوطٌ بِرُمَّتِهِ
وَأَنَّ يُشْحُ فَلَا يَرْتِي لَهُ أَحَدُ

şeklindeki iki beytinin kelimelerinin anlamlarını verdikten sonra şu açıklamayı yapmıştır:

Hāzā ile ğayra işāret idüp dir ki: "Bu züill üzere rümmesiyle merbûtdur. Zā ile daĥi vetede işāret idüp bunun daĥi başını daĥķ u şaĥķ iderler, bir kimse taraĥķüm itmez." Şā'ir evvelā ğayr-ı vetedi zıkr idüp ba' deĥū ĥasf üzere rabı ğayra şoĥra şecci vetede 'aley't-ta'yin muzāf eyledi. Ĥāzā ve zā kelimeleri ĥurba işāretde mütesāvī olup her biri ğayra, vetede işārete muĥtemel olmaĥla beyt-i mezkūra 'adem-i ta'yin ĥasebiyle şan'at-ı taĥsım olmayup belki leff ü neşr kısmından olur su'āline cevāb virilür ki ĥāzā ve zānuĥ mütesāvī olduĥı müselleme degüldür. Hāzādaki ĥarf-i tenbih ki hādur zāya dāĥil olması müşārün-ileyhüĥ ziyāde ĥarib olduĥına işāret ve zānuĥ ĥarf-i tenbihden mücerred olması müşārün-ileyhüĥ ĥāyet ĥarib olduĥına 'alāmetdür. Binā'en-'aleyh beyt-i mezkürde hāzā ĥarib olan ğayr için ve zā ĥarib olan veted için olur. Bu maĥüle i'tibārāt-ı 'ibārāt-ı büleĥāda ihmāl olunmaz. Belki belāĥat bu ĥüne letā'ife ri'āyetden 'ibāretdür (Aytekin, 2006: 167).

Mütercim, Ebü't-Tayyib'in kaynak metinde cem' ma'a't-tefrık ve't-taksım sanatına

سَأَطْلُبُ حَقِّي بِالْقَنَاءِ وَمَشَائِخِ
كَأَنَّهُمْ مِنْ مَا التَّمْتُمُوا مَرْدُ

ثِقَالٍ إِذَا لَأَقُوا خَفَافٍ إِذَا دُعُوا
كَثِيرٍ إِذَا شَدُّوا قَلِيلٍ إِذَا عُذُّوا

şeklinde misal getirilen beyitleri hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: "Bu beytlerde şā'ir aĥvāl-i meşāyiĥi zıkr idüp aĥvālden her birine münāsib olanı ol ĥāle izāfet eyledi. Şöyle ki ĥāl-i mülāķātı şıķlete ĥāl-i du'āyi ĥufte, ĥāl-i şeddi keşrete, ĥāl-i ta'dādı kıllete muzāf eyledi. Emr-i mezkürün biri daĥi bir şey' aķāmını istifā itmekdür." (Aytekin, 2006: 173).

Halil Nürî, tecrîd sanatının yollarından hiçbir harf kullanılmadan yapılan tecrîde misal getirilen Kutāde'nin

فَلَيْنَ بَقَيْتُ لِأَرْحَلَنَّ بَعْرُوَةَ
نَحْوِي الْعَنَائِمِ أَوْ يَمُوتَ كَرِيمُ

şeklindeki beytinin, iltifāt sanatına örnek gösterilebileceĥi görüşünü şu şekilde eleştirmiştir: "Beyt-i mezkür tekellümden ĥıybete iltifāt ĥabīlinden olur su'āline iltifāt şan'at-ı tecrîde münāfi olmamaķ üzere cevāb virilür." (Aytekin, 2006: 175).

Mütercim, makbül mübālaĥa konusunu tercüme etmeye başlamadan önce mübālaĥanın mutlaka merdüde veya makbüle olması gerektiĥini savunanların görüşünü şu şekilde eleştirmiştir: "Maķbüle ĥaydı maķbüleyi merdüdeden iĥtirāz ider ki merdüdesi muĥassenātdan olmaz ve mübālaĥa muṭlaķā maķbüle yāĥūd muṭlaķā merdüde olmaķ üzere zu'm idenlerün ĥavllerini redde işāretdür." (Aytekin, 2006: 177).

Telĥis'te te'kidü'l-medh bi-mā yüşbihü'z-zem konusuna misal getirilen

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُؤْفَاهُمْ
بِوَنِّ قُلُوبٍ مِنْ قِرَاعِ الْكُتَابِ

beytinin kelimelerinin manası mütercim tarafından verildikten sonra beytin ta'lîk bi'l-muhâle örnek teşkil ettiği belirtilmiş ve ardından A'râf Suresi'nin 40. ayetinin "حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِبَاطِ" şeklindeki kısmı ta'lîk bi'l-muhâl konusuna örnek gösterilmiştir.

Kazvînî, *Telhîs*'te Sekkâkî'nin Kur'an'da bulunan müteşâbih ayetleri de tevcîhten saydığını belirtmiştir. Halîl Nûrî, tercümesinde evvela Sekkâkî'nin bu düşüncesine dair Taftâzânî'nin görüşleri ile bu görüşlerin kaynağına ve ardından konuyla ilgili kendi düşüncelerine şu şekilde yer vermiştir:

Bu maħalde Sa'dü'd-dîn merhûm dir ki i'tibâr-ı mezkûrdan murâd müteşâbihât-ı Qur'an-ı Kerîm'ün vecheyn-i muhtelifeyne ihtimâlidür ki bu i'tibâr ile tevcîhden olur ve iki ihtimâlün 'adem-i tesâvîsi sebebiyle daħi tevcîhe muğâyir olur. Zîrâ müteşâbihâtta iki ma'nânun biri karîb biri ba'iddür. Bu vech Sekkâkî merhûmun ekşer-i müteşâbihât-ı Qur'an-ı Kerîm tevriye ve ihâm kabîlindendür didiği kavline mebnîdür. Câ'izdür ki vech-i müfâraķat müteşâbihâtta iki ma'nânun ezdâddan olması vâcib olmayup yalnız biri birine muğayeret ile kifâyet olunması ola (Aytekin, 2006: 193).

Kaynak metinde tecâhül-i ârif sanatına misal getirilen

بِاللَّهِ يَا ظَنِّيَّاتِ الْقَاعِ قُلْنَ لَنَا
لِيَلَايَ مِنْكُمْ أَمْ لِيَلِي مِنَ الْبَشَرِ

beyti Halîl Nûrî tarafından tercüme edildikten sonra Taftâzânî'nin konuyla ilgili düşüncesi şu şekilde aktarılmıştır: "Şan'at-ı tecâhülün envâ'ı keşret üzere olmağla zikri sebķat iden şanâyî' anlardan bir nebze-i ķalîledür." (Aytekin, 2006: 196).

Mütercim, *Telhîs*'te ittirâd sanatına misal getirilen

إِنْ يَقْتُلُوكَ فَقَدْ تَلَّاتِ عُرُوشَهُمْ
بِعَيْنِيَّةِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ شِهَابِ

beytini tercüme ederken tetâbu'-ı izâfât teriminden bahsederek tetâbu'-ı izâfâtın her zaman kerih görölmediğini söylemiş ve buna Hazret-i Peygamber'in bir hadisini örnek göstermiştir. Mütercimin bahsedilen kısımdaki tetâbu'-ı izâfâta dair cümleleri şöyledir:

Beyt-i mezkûr tetâbu'-ı izâfât kabîlinden olmağla muħassenâtdan ma'dûd olmaz, diyü su'âl olunursa şöyle cevâb virilür ki, tetâbu'-ı izâfât istikrâhdan sâlim oldığı şüretde melâħat u leţâfeti mücibdür. Hattâ şeh-süvâr-ı meydân-ı feşâħat ve yegeh-tâz-ı mizmâr-ı belâġat 'aleyhi's-şalâvat ve't-taħiyyet efendümüz ħazretlerinün "El-kerîm bin el-kerîm bin el-kerîm Yusûf bin Ya'ķub bin

İshāk bin İbrāhīm" hadīs-i şerīfleri tetābu¹-ı izāfāt kabīlinden olmağla tetābu¹-ı izāfātūñ muḥassenātdan oldığına bürhān-ı ḳaviyyūl-bünyāddur (Aytekin, 2006: 198-199).

Bedī iliminin ikinci kısmı olan lafzî sanatlar, eserin 199 ile 228. sayfaları arasındadır. Bu kısımdaki sanatlardan cinās 199-206., reddü'l-acüz ale's-sadr 206-216., sec² 216-222., kalb 222-223., teşrî³ 223-224., lüzûmu mâ lâ-yelzem 224-228. sayfaları arasını kapsamaktadır.

Kazvîni'nin cinās-ı lâhık konusuna misal getirdiği " ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ (Mü'min: 75) ayeti tercüme edilirken Taftâzânî'nin bu konuyla ilgili görüşlerine şu şekilde yer verilmiştir: "Sa'dü'd-dîn merḥûm dir ki fâ ile mîmün⁴ 'adem-i teḳârübünde naẓar vardır. Zîrâ ikisi de şefevîyyedür. Ḳaldı ki teḳârüb ile murād aḥad-hümâ âḫirinde idğām olunmak ise teḳârübe mişāl olan hâ ile hemze bunuñ ḫilâfinadır." (Aytekin, 2006: 205).

Cinās konusunun alt başlıklarından maktûb-ı mücennah konusu tercüme edilirken kaynak metinde yer almayan

لاح انوار الهدى
كفه في كل حالمن

beyti örnek gösterilmiştir.

Halîl Nûrî, reddü'l-acüz ale's-sadr sanatının nazımdaki geliş şekilleriyle alakalı Kazvîni'nin izahlarını yeterli görmemiş ve konuyla alakalı *Mutavvel*'den şu kısmı alıntılamıştır:

Muşannif-i merḥûm şibh-i iştikâḳla mütecânisine mülḫaḳa aḳsâm-ı sâ'ire gibi mişāl irād itmek iḳtîzâ ider iken yalnız zikri âti lev ihtîşartüm beyti ile li-ecli'l-iḫtişâr iktifâ itmeleriyle tesmîmen li'l-fâ'ide şülûşe-i bâḳiye daḫi Muṭavvel'den istiḫrâc ile 'ale't-tertib maḥalline şebt u imlâ olunmak tensîb olındı (Aytekin, 2006: 207).

Nazımda reddü'l-acüz ale's-sadr sanatının tekrarlanan lafızlarından birinin beytin sonunda diğeri ise ikinci mısranın başında yer alması hususuna *Telhis*'te

وَ إِنْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا مُعْرَجَ سَاعَةٍ
قَلِيلًا قَاتِي نَافِعٍ لِي قَلِيلُهَا

beyti misal getirilmişken tercümeye bu beytin evvelindeki

المام على الدار التي لو وجدتها
اهلها ماكان وحشًا مقيلهاها

beyti de dâhil edilmiştir.

Kazvîni, reddü'l-acüz ale's-sadr sanatının nazımında on üç farklı şekilde gelebileceğini vurgulayıp konuya misaller getirmiştir. Halîl Nûrî, Kazvîni'nin bu tasnifine üç madde daha eklemiş ve eklediği bu maddelere örnekler vermiştir. Halîl Nûrî'nin ilave ettiği üç madde ve bu maddelere örnek gösterdiği beyitler şu şekildedir:

Şibh-i iştikâkla mütecânisine mülhâkuñ biri mısrâ'-ı evvelüñ şadrında oldığı Hârîrî'nün (beyt): و
مطلع الى / و مضطلع بتلخيص المعاني

Mülhâkuñ biri mısrâ'-ı evvelüñ âhîrinde oldığı şâ' irüñ (beyt): لمعمرى لقد كان الثريا مكانه

Mülhâkuñ biri mısrâ'-ı şânînüñ şadrında oldığı şâ' irüñ (beyt): فاضحى الان مثواه في الثرياء/
(Aytekin, 2006: 214-215).

Mütercim, sec' sanatını tercüme ederken kaynak metinde yer almayan " وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا " (Fîl: 1-2) ile " أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ " (Mürselât: 1-2) "فَأَلْعَاصِفَاتِ عَصْفًا" ayetlerini ve " حصل النطاق و الصامت و هلك الحاسد و الشامت " ifadelerini tercüme eklemiştir.

Telhîs'te sec' konusunun alt başlıklarından taştîre misal getirilen

تَدْبِيرُ مُعْتَصِمٍ بِاللَّهِ مُنْتَقِمٍ
لِلَّهِ مُرْتَعِبٍ فِي اللَّهِ مُرْتَقِبٍ

beyti tercüme edilirken söz konusu beytin öncesindeki beyte de yer verilerek taştîrin bu beyitte nasıl yer aldığı şu şekilde açıklanmıştır:

Beyt-i mezkûruñ vezni "mā aḥsene'd-dīne" beyti gibidür. Şaṭr-ı evvelüñ sec' i mīm olmak üzere şaṭr-ı şânînüñ sec' i bā olmak üzere mebnîdür. Şâ' ir Mu' taşım Bi'llāh'ı medh siyâkıında tedbîrini vaşf idüp kendüyi daḥi şöyle vaşf ider ki: Allāh için düşmeden intikām alur ve Haḳ Ta' ālānuñ rızası olan şey'e rāḡib ve şevābına mütereḳkıbdür. Mu' taşım Bi'llāh mülük-i ' Abbāsiyye'den birinüñ ismidür. [' Ammūriye]yi feth itdikde Ebū Temmām inşād itmişdür. Muntaḳım, murtaḡıb, murtaḳıb lafzlarında ḥarf-i ' āṭif maḥzūfdur. Tedbîrü mübtedādur, ḥaberi beyt-i şālîşde dir ki, evvel beyt budur: تقدمه جيش من الرعب / لم يرم قوماً و لم ينهض الى بلد ya' nī evşāf-ı mezkûre ile muttaşif olan Mu' taşım Bi'llāh'ıñ tedbîri bir mertebe aḥsendür ki bir ḳavm ile ḳaşd-ı ḥışām ve bir beldenüñ teşhîrine ḳıyām u i' tizām eylese tedbîrinden evvel ol belde ahālîsine ru' b u ḥaşyet-i ' askeri muḳaddime-i ceş olup bi'z-zarûre ḥavflarından emrine rām olurlar (Aytekin, 2006: 219-220).

Halîl Nûrî, *Telhîs*'te müvâzenenin çeşitlerinden biri olan mümâselenin anlatıldığı kısmı tercüme ederken Taftâzânî'ye şu şekilde atıfta bulunmuştur: "Şan' at-ı mümâşelenüñ eş' ār-ı Fârsîde keşret üzere olup ḥattā şu' arā-yı ' Acemden Ebu'l-Farac ez-Zūzenî'nüñ ekşer-i medāyihî mümâşele üzere oldığın ve sonra Enverî daḥi aña iḳtizā idtigin Sa' dü'd-dīn merḥûm işâret itmişdür." (Aytekin, 2006: 221-222).

Kalb konusu tercüme edilirken misal getirilen "ارانا الا له هلالاً اناراً" mısrası *Telhîs*'te yer almamaktadır.

Tercümede lüzûmu mâ lâ-yelzem konusu tercüme edilirken örnek verilen

فَمَا نَبِّكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَ مَنْزِلٍ
بِسِقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدُّخُولِ وَ حَوْمَلٍ

beyti, *Telhîs*'te ibtidâ konusuna misal getirilmiştir.

Telhîs'te bedî ilminin sonunda bir cümleyle bahsedilen aslî'l-hüsn konusu, tercümede daha geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu kısımda lafızların manaya tabi olup mananın lafızlara tabi olmaması gerektiği vurgulanmıştır. Mütercim, konuya kaynak metinde bulunmayan misaller getirerek açıklık kazandırmaya çalışmıştır.

Eserin 228 ile 261. sayfaları aralığında hatime kısmının tercümesi bulunmaktadır. Bu kısımda bahsedilen konulardan sirkat-ı şî'r 228-240., iktibâs 240-243., tazmîn 243-249., akd ve hall 247-249., telmîh 249-252., ibtidâ 252-254., berâ'at-ı istihlâl 254-255., tahallus 255-256., iktizâb 256-257., faslu'l-hitâb 257-259. ve intihâ 259-261. sayfa aralıklarını kapsamaktadır.

Telhîs'te sirkat-ı şî'r'in konularından nesh ve intihâle Abdullah bin Zübeyr'in Ma'n bin Evs'in sözünü alarak kendisininmiş gibi okuması misal getirilmişken tercümede bu misale yer verilmemiştir. Mütercim, yukarıdaki misal yerine Hutay'a ile İmru'u'l-Kays'ın beyitlerini *Telhîs*'te bahsedilen konuda bulunmamalarına rağmen örnek vermiştir.

Mütercim, sirkat-ı şî'r'in konularından selhi şu şekilde tarif etmiştir: "Selh şât va şâta müşâbih hayvânātuñ cildini keş u nez' itmege dirler. Elfâz-ı me' ânînüñ libâsı menzilesinde olmağla gūyâ bir ma' nānuñ libâsını libâs-ı āhire tebdîl eylemiş gibi olur." (Aytekin, 2006: 233-234).

Telhîs'te zâhir olmayan hırsızlık konusunun alt başlıklarından; mananın başka bir yere taşınmasına Buhtürî ile Ebû Tayyib'in, ikinci beytin birinci beytten daha kapsamlı olmasına Cerîr ile Ebû Nüvvâs'ın ve ikinci beytin manasının birinci beytin manasına ters düşmesine Ebû Şeys ile Ebû Tayyib'in beyitleri misal getirilmiştir. Yukarıda bahsedilen toplam 6 beyit tercümede yer almamaktadır.

Tercümede tazmîn konusuna örnek gösterilen

قد قلت لما اطلعت جناته
حول الشفيق الغض روضة اس

اعذاره السارى العجول ترفقا
ما في وقوفك ساعة من باس

beyitleri ile Sehîm bin Vesîl'e atfedilen iki beyit *Telhis*'te bulunmamaktadır.

Mütercim, telmîh konusunu tercüme ederken Kazvî'nin tasnifinin eksik olduğunu ve tercümede Taftâzânî'nin *Mutavvel* adlı eserinden hareketle bu eksikliğin tamamladığını şu şekilde belirtmiştir:

Telmîh yâ nazmda yâ neşrde olur. Her birinde daği müşârün ileyh yâ kışşa yâ şî'r yâ meşel olur. Bu şüretde gerçi altı kısma münkasım olup lâkin Muşannif-i merhûm yalnız nazmda kışşa ile şî're telmîhe mişâl irâd itmekle tetmîmen li'l-fâ'ide emşile-i sâ'ire daği Muţavvel'den istihrâc ile mahalline sebt u idrâc olındı (Aytekin, 2006: 249).

Bu açıklamalardan sonra telmîh konusuyla ilgili evvela *Telhis*'te yer alan üç örnek üzerinde durulmuş ve ardından bu konuyla ilgili *Telhis*'te bulunmayan üç örnek daha verilmiştir. Mütercim, ilave ettiği üç örneği de tercüme ve şerh etmiştir.

Mütercim, iktizâp konusunu tercüme ederken şairleri; "câhiliyyûn, muhadramûn, mütekaddimûn ve muhaddesûn" olmak üzere dört tabakaya ayırmıştır. Bunlardan câhiliyyûn tabakasına; İmrû'u'l-Kays, Züheyr ve Tarafe'yi, muhadremûn tabakasına; Hassân Velîd'i, mütekaddimûn tabakasına; Ferezdak, Cerîr ve Zü'r-rümme'yi, muhaddesûn tabakasına ise; Buhtürî ve Ebû Tayyib'i dâhil etmiştir.

Halîl Nûrî, faslu'l-hitâb konusunu tercüme ederken bazı âlimler ile İbn Esîr'in görüşlerini şu şekilde nakletmiştir:

'Ulemâ-yı fenn didiler ki hamddan şoñra "ammâ ba' du" lafz-ı faşlu'l-hiţâbdur. Hattâ İbn-i Esîr dir ki 'ulemâ-yı beyândan ehl-i taḥkîkûñ icmâ'ı bunuñ üzerinedür ki faşlu'l-hiţâb "ammâ ba' du"dur. Zirâ mütekellim her emr-i zî-şânda kelâmını Cenâb-ı Bârî ḥazretlerinüñ zıkr ü taḥmîdiyle iftitâḥ ider. Vaḳtâ ki bundan ğaraza ḥurûcî murâd ide Ḥaḳ Ta'âlâ'nuñ zıkrıyle ğarazınuñ beynini "ammâ ba' du" ile faşl ider (Aytekin, 2006: 258).

Mütercim, *Telhis*'in tercümesini bitirdikten sonra "Ma'lûm ola ki bu 'ilm-i şerîfden ğaraz-ı muṭlak ancak Ḥazret-i Ḳur'ân-ı Kerîm'üñ belâgat ve feşâḥatde rütbe-i 'ulyâda olduĝına âşinâ olmaḳdur." (Aytekin, 2006: 260) ve "Şöyle ki kelâm-ı Bârî be-her ḥâl belâgatde rütbe-i 'ulyâ ve feşâḥatde ğayet kuşvâdedür." (Aytekin, 2006: 261) diyerek belâgat ve fesâhat bakımından en değerli kitabın Kur'ân-ı Kerîm olduĝunu vurgulamıştır.

Eserin sonunda " وقع الفراغ من تبييض هذه نسخة في العشر الثاني من العشر الثاني من الاول من اثني عشر من " (Aytekin, 2006: 261) şeklinde ferâĝ kaydı yer almaktadır. Ferâĝ kaydındaki bilgilerden hareketle eserin hicri 22 Muharrem 1199 / miladi 5 Aralık 1784 tarihinde temize çekildiĝi anlaşılmaktadır. Ancak bunun, eserin telifine mi yoksa istinsahına mı işaret ettiği belli değildir.

2.3.5. Ahmed Nazîf Efendi, Tercüme-i Telhîs-i Meânî

Edebiyat tarihi ile ilgili kaynaklarda (Şemseddîn Sâmî, 1898/1899: 4590; Bağdatlı İsmail Paşa, 1951: 188; Mehmed Süreyya, 1996: 1236; Bursalı Mehmed Tâhir, 1972: 281; Çiftçi, 413) adı zikredilen bu eserin; nerede ve ne zaman basıldığı veya herhangi bir nüshasının nerede olduğuna dair hiçbir bilgi verilmemiştir. Nitekim yaptığımız tarama ve araştırmalar sonucu şimdiye kadar eserin herhangi bir nüshasına ulaşamadık.

2.3.6. Telhîsü'l-Miftâh'ın Beyân Bölümünün Mütercimi Bilinmeyen Bir Tercümesi

2.3.6.1 Eserin Tanıtımı

Telhîsü'l-Miftâh'ın beyân bölümünün tercümesi olan bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Kemankuş Bölümü 649/3 numarada 48b-71b sayfaları arasında kayıtlı bulunmaktadır. Eserin ilk ve son sayfaları hariç her sayfasında 13 satır yer almaktadır. Mütercimi ve tercüme tarihi belli olmayan bu eser, kütüphanenin katalogunda "Risâle-i Bedî" başlığıyla kaydedilmiştir. Ancak muhtevasına bakıldığında eserin ismine dair herhangi bir adlandırmanın yapılmadığı, katalogda bildirildiğinin aksine eserin bedî ilmi ile alakalı olmayıp beyân ilmi hakkında olduğu görülmektedir. Yapılan araştırma ve mukayeseler sonucu eserin, *Telhîsü'l-Miftâh*'ın beyân bölümünün tercümesi olduğu anlaşılmıştır. Bu tercümenin transkripsiyonlu metni, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi'nin 2016 yılında yayımlanan 5/3. sayısının 1243-1266. sayfaları arasında tarafımızca yayımlanmıştır.

2.3.6.2. Eserde İzlenen Usul

Başlıkların kırmızı mürekkeple yazıldığı bu eserin tertibi, *Telhîsü'l-Miftâh*'ın ilgili kısmının tertibi ile birebir örtüşmemektedir. *Telhîs*'te beyân ilmi kapsamında teşbîh konusu ele alındıktan sonra hakikat ve mecâz konusuna geçilmişken bu eserde evvela hakikat ve mecâz konusu işlenmiş, ardından teşbîh konusuna geçilmiştir. Aynı şekilde mecâz-ı mürekkeb konusu *Telhîs*'te istiâreden sonra ele alınmışken bu eserde istiâreden önce gelmektedir.

Eserde *Telhîs*'in orijinal dildeki yazımlarına -misaller hariç- yalnızca terim veya kavramların tanıtılması esnasında yer verilmiştir. Örneğin, mecâz-ı mürekkeb konusunun tercümesi yapılırken evvela *Telhîs*'in mecâz-ı mürekkebin tarifine dair "هُوَ اللَّفْظُ الْمُسْتَعْمَلُ فِيمَا شُبِّهَ بِمَعْنَاهُ الْأَصْلِيِّ" cümlesi Arapça olarak yazılmış ve ardından bu cümle tercüme edilmiştir. Daha sonra mecâz-ı mürekkeb konusunun geri kalan kısmı Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu ve buna benzer terim veya kavramların tarifi dışındaki yerlerde ise *Telhîs*'in orijinal cümlelerine yer verilmeden doğrudan söz konusu bölümlerin Türkçeye tercüme edildiği görülmektedir.

Mütercim, bazen tercüme ettiği konuyla alakalı *Telhis*'te bulunmayan misaller getirmiştir. Söz gelimi, mecâz-ı mürsel konusunu tercüme ederken misal getirdiği "سال الميزاب" cümlesi *Telhis*'te bulunmamaktadır. Bu cümlenin mecâz-ı mürsele hangi yönden örnek teşkil ettiği ise şu şekilde bildirilmiştir: "Mizābuñ ma' nā-yı haqîqîsî Fārisîce nāv-dān didikleridür ma' nā-yı mecāzîsî māder ma' niyeyn beyninde olan 'alāqa hāliyyet ve maḥalliyyetdür ki müşābehētüñ gayrıdur. Hālūñ ismin maḥalle tesmiye қаbilindendür" (Akdağ, 2016: 1253).

Telhisü'l-Miftāh'ta şâhid gösterilen ayet ve şiirler, tercümede harekelenerek verilmiştir. Mütercim, *Telhis*'in beyân bölümündeki bazı konuları ve şâhid gösterilen şiirlerin bir kısmını eserine dâhil etmemiştir. Eserine dâhil ettiği şiirleri ise tercüme ettikten sonra genellikle bu şiirlerin mevzubahis konuya misal getirilmelerinin sebebini de açıklamıştır. Söz gelimi, *Telhis*'te "teşbîhin, müşebbehin imkân dâhilinde olduğunu bildirmek" maksadıyla yapılması hususuna misal getirilen

فَإِنْ تَفْقِ الْأَنْتَامَ وَ أَنْتَ مِنْهُمْ
فَإِنْ قَانَ الْمِسْكَ بَعْضُ دَمِ الْعَرَالِ

beyti mütercim tarafından şu şekilde tercüme ve izah edilmiştir:

Ya'nî sen enāmdan olduḡuñ hālide enāmi tefevvuḡ iderseñ 'aceb degüldür. Zîrā misk daḡı ḡazāluñ deminden ba' zıdur. Ammā bu cihetden misk sâ'ir demden mu' teberdür. Vaqtā ki şā'ir memdūhuñ enām üzere tefevvuḡımı iddi'ā eyledi ise bu ḡayşiyetle ki beynlerinde müşābehet ḡalmadı ve bi-re'siḡi bu aşl ve bi-nefsiḡi bu cins oldı. Pes bu da'vā zāhirde mümteni' olmaḡ ile müşebbehüñ hālini misküñ hāline teşbîh ile imkânımı beyān eyledi (Akdağ, 2016: 1256).

Mütercim, genellikle belâgate dair kelime ve kavramların hem lügat hem de terim manalarını vermiştir. Bu kelime veya kavramların lügat manaları genellikle mütercim tarafından esere ilave edilmişken terim manaları ise *Telhis*'teki tariflerden oluşmaktadır. Örneḡin, kinâyenin lügat manasını "Kināye luḡatde terk-i taşriḡe dirler." (Akdağ, 2016:1264) şeklinde verdikten sonra kinâyenin terim anlamı için *Telhis*'te yer alan "أَفْظُ أُرِيدَ بِهِ لِأَرْمُ مَعْنَاهُ مَعَ جَوَازِ إِزَادَتِهِ مَعَهُ" cümlesini aktarmış ve ardından bu cümleyi Türkçeye tercüme etmiştir.

Telhis'te bir mısrasını misal getirilen bazı beyitlerin veya şiirlerin kimi zaman diḡer mısrasına da tercümede yer verildiḡi görölmektedir. Söz gelimi, *Telhis*'te kinâyenin kısımlarından tek bir manaya olan kināye için "وَ الطَّاعِنِينَ مَجَامِعَ الْأَضْغَانَ" mısrasını misal getirilmişken tercümede söz konusu beytin "الضَّارِبِينَ بِكُلِّ أَبْيَضٍ مُحْدَمٍ" şeklindeki diḡer mısrasına da yer verilmiştir.

Mütercim, *Telhis*'te misal getirilen beyitlerin istiḡhād yönlerini açıklama vb. hususlarda Taftâzânî'nin *Mutavvel* ve *Muhtasaru'l-Meânî*, Zemehşerî'nin *el-Keşşâf* gibi eserlerinden istifade etmiştir.

2.3.6.3. Muhteva Analizi

Besmele ile başlayan eser, hakikat ve mecâz konularının tercümesi ile devam etmektedir. Eserin 48 ile 53. sayfaları arasında hakikat ve mecâz konularının tercümesi yer almaktadır.

Mütercim, hakikat ve mecâz konusunun alt başlıklarından mecâz-ı aklıyi tercüme ederken *Telhis*'te meânî ilminin konularından "ahvâl-i isnâd-ı haberî" başlığı altında yer verilen mecâz-ı aklıye dair olan kısmın bazısını da tercümesine dâhil etmiştir. Aynı zamanda bu kısımdaki "أَنْبَتَ اللَّهُ" ve "أَنْبَتَ الرَّبِيعُ الْبَقْلَ" misallerini de eserine almış ve bunları açıklamıştır.

Mecâz-ı mürselin alâkaları *Telhis*'te dokuz maddede özetlenmişken tercümede yirmi beş madde olarak zikredilmiştir. Mecâz-ı mürselin *Telhis*'te zikredilen alâkaları cüz'iyet, külliyyet, sebebiyyet, müsebbebiyyet, kevn-i sâbık, kevn-i lâhık, mahalliyyet, hâliyyet ve âlet şeklindedir. Tercümede ise mecâz-ı mürselin alâkaları şu şekilde verilmiştir: Şekl, sıfat, tezâd, sebebiyyet, âlet, müsebbebiyyet, külliyyet, cüz'iyet, melzûmiyyet, lâzımiyyet, ıtlâk, takayyüd, hâsın ismini âma ıtlak, umûm ('âmın ismini hâsa ıtlak), ma'nâ-yı mecâzî kable vukû'u'l-hükm sıfat-ı hakikiyye üzere olmak, ma'nâ-yı mecâzî ba'de tahakkuku'l-hükm sıfat-ı asliyyesi üzere olmak, mahalliyyet, hâliyyet, mücâveret, ma'nâ-yı mecâzî ma'nâ-yı hakikîden bedel olmak, isti'dâd, nekâret, ta'rîf bi'l-lâm, hazf ve ziyâde.

Eserin 53a ile 57b. sayfaları arasında teşbîh konusunun tercümesi yer almaktadır. *Telhis*'in teşbîh konusu kapsamında ele alınan bütün mevzuları, tercümede yer almamaktadır. Bu konuyla alakalı *Telhis*'te olup da tercümede bulunmayan mevzuları başlıklar itibarıyla şöyle sıralamak mümkündür: Vech-i şebihin mürekkebi-i hissî olması, vech-i şebihin mürekkebi-i aklî olması, teşbîhin müşebbeh ve müşebbehün bih itibarıyla dört kısmı (müfredi müfrede teşbîh, mürekkebi mürekkebe teşbîh, müfredi mürekkebe teşbîh, mürekkebi müfrede teşbîh), teşbîhin bölümleri (teşbîh-i melfûf, teşbîh-i mefrûk, teşbîh-i tesviye, teşbîh-i cem), vech-i şebih itibarıyla teşbîhin kısımları (mufassal, mücmel, temsîl, gayr-ı temsîl), karîb-i mübtezel, baîd-i garîb, edat itibarıyla teşbîhin kısımları (müekked, mürsel), garaz itibarıyla teşbîhin kısımları (makbûl, merdûd).

Eserin 57b ile 68b. sayfaları arasında istiâre konusunun tercümesi bulunmaktadır. Mütercim, isriâre-i mekniyye ile istiâre-i tahyîliyyeye dair olan kısmı tercüme ederken bu iki istiâre çeşidi hakkında çeşitli ihtilafların olduğunu belirtmiş ve konuyla alakalı Sekkâkî, Kazvîni, Zemahşerî ve diğer âlimlerin görüşlerine şu şekilde yer vermiştir:

Ma'lûm olsun ki isti'âre-i mekniyyede ve isti'âre-i tahyîliyyede ihtilâf olunmuşdur. Mekniyyede olan ihtilâf budur ki isti'âre-i mekniyye Keşşâf katında müşebbehün bihün lafzıdır ki müşebbeh için isti'âre kılınmışdur ve lâzımının zikriyle mermüzdur. Ya'nî lafz-ı sebu'dur lâzımı olan ezfâr ile remz olunmuşdur. Mezheb-i muhtâr dahi budur. Ammâ Sekkâkî katında isti'âre-i bi'l-kinâye müşebbehün lafzıdır ya'nî meniyyedür. Hâfîb-i Dimaşkî katında teşbîh-i muzmer fi'n-

nefs ya' nî nefsinde muzmer olan teşbîhe isti'âre-i bi'l-kinâye tesmiye ider. Meşelâ zamîrde meniyye sebu'a teşbîh olunur ve erkân-ı teşbîhden faқаt müşebbeh zıkr olunur ve müşebbehün bihün lâzımı zıkr ile nefsinde muzmer olan teşbîhe istidlâl olunur. Ammâ isti'âre-i taḥyîliyyede olan ihtilâf budur ki isti'âre-i taḥyîliyye 'inde's-selef mecâz-ı 'aqlîdür. Ya' nî mecâz fi'l-işbâtdur ki ma' nâ-yı ḥaḳîḳisinde müsta'meldür. Mezheb-i Ḥaḫîb de böyledür. Ammâ Sekkâkî katında isti'âre-i taḥyîliyye oldur ki ma' nâsı hissen ve 'aqlen şâbit olmaya belki şüret-i vehmiyye-i maḫza ola. Ya' nî vaḳtâ ki şâ'ir أَطْفَارُهَا إِذَا الْمَنِيَّةُ أَتَشَبَّهَتْ أَطْفَارَهَا ḳavlinde meniyyeyi sebu'a teşbîh eylediye vehm daḫi meniyyeyi sebu' şüretinde taşvîr eyledi. Ve sebu' uñ lâzımı olan ezfârı meniyye için ihtirâ' eyledi. Ya' nî meniyye için de ezfâr şüreti mişilli bir şüret ihtirâ' eyledi. Ba' de ol şüret-i vehmiyye ezfârı itlâk eyledi. Bu taḳdîrce isti'âre muşarraḫa olur. Zirâ müşebbehün bihün ya' nî ezfâr-ı muḫaffefenüñ ismi müşebbehe itlâk olındı ki ezfâr-ı muḫaffefeye şebîhe şüret-i vehmiyye-i maḫzadur. Ve daḫi selef katında mekniyyesüz taḥyîliyye bulınur. Mişâli أَطْفَارُ الْمَنِيَّةِ الشَّبِيهَةِ بِالسُّعْ أَهْلَكَتْ فَلَانَا gibi. Mişâl-i mezkûrda ezfâr isti'âre-i taḥyîliyyedür ki mekniyyesüz mevcûddur. Ammâ Keşşâf' uñ ḳavlinde fehm olınan budur ki mekniyyenüñ ḳarînesi taḥyîliyye olduḡı gibi taḫḫîḳiyye de olmaḳ câ'izdür (Akdaḡ, 2016: 1259-1260).

İstiâre konusu tercüme edilirken *Telhis*'teki tertibe uyulmadıḡı görölmektedir. Söz gelimi, *Telhis*'te istiârenin tarifi yapıldıktan sonra onun karînelerinden bahsedilmişken tercümede istiârenin karineleri konusu istiâre-i müreşşaha konusundan sonra gelmektedir. Aynı zamanda *Telhis*'te istiâre konusuna misal getirilen bazı ayet, şîir ve hadisler de tercümede bulunmamaktadır.

Beyân ilminin son konusu olan kinâyenin tercümesi, eserin 68b ile 71b sayfaları arasında yer almaktadır.

2.3.7. Mehmed Fahreddin Dinçkol, *Telhis* (Meani-Beyan-Bedî) Kur'an Edebiyatı

2.3.7.1. Eserin Tanıtımı

Eski Adalar vaiz ve müftüsü Mehmed Fahreddin Dinçkol tarafından yapılan bu tercümeyi Medine Balcı neşre hazırlamıştır. 1990 yılında İstanbul'da Ebrar Yayınları tarafından basılan eser, 221'i tercüme ve 60'ı Arapça metin olmak üzere toplam 281 sayfadan oluşmaktadır. Eser, "içindekiler", "yayıncıdan", "tercüme" ve "Arapça metin" başlıklarıyla toplam 4 bölümdür.

2.3.7.2. Eserde İzlenen Usul

Eserin ön söz mahiyetindeki "Yayıncıdan" bölümünde M. Fahreddin Dinçkol'un *Telhis*'i açıklamalı bir şekilde talebelerine okuttuḡı; ancak talebelerin artmasıyla söz konusu tercümenin daha fazla talebeye ulaşması için kitap hâlinde neşredilmesinin iktiza ettiḡi vurgulanmış ve eserin neşrinde nasıl bir yol izlendiḡi şu cümlelerle dile getirilmiştir:

Fahreddin Dinçkol Hoca Efendi'nin açıklamalı olarak okuttuḡı bu ilim, bu yolda artan talebelerin hepsine ulaşamadıḡından, bir kitap haline getirilme zarureti hasil oldu. Fesahat ve Belagat'ın daha iyi anlaşılması için, Meani'nin bazı bölümleri sorulu-cevaplı hazırlandı. Meani, beyan, bedi, *Telhis*'teki sıraya göre, talebelerin anlayacağı biçimde tercüme ve izah edildi. Gaye, *Telhis*'i okuyan talebe ve okutan hocaya yardımcı olmaktır. Bunun için *Telhis*'in şerh ve kayıtlardan arınmış Arapça metni de kitaba eklendi (Dinçkol, 1990: 7).

Mütercim, *Telhîsü'l-Miftâh*'ın mukaddime ile meânî bölümünün bir kısmında yer alan terimleri soru-cevap usulüyle tercüme etmiştir. Söz gelimi, kaynak metnin garâbetten bahsedilen kısmını şöyle tercüme etmiştir: "Soru: Garâbet nedir? Cevap: Kast olunan manaya açıkça delalet etmeyip, fesahatda o kelimenin o manada kullanılmamasıdır." (Dinçkol, 1990: 13).

Eserde kimi zaman kaynak metnin ilgili kısmı tercüme edildikten sonra söz konusu kısım hakkında birtakım ilavelerde bulunulduğu görülmektedir. Örneğin, kaynak metinde fesâhat terimi "الْفَصَاحَةُ يُوصَفُ بِهَا الْمُفْرَدُ وَالْكَلَامُ وَالْمُتَكَلِّمُ" (Fesâhat: Onunla müfred, kelâm ve mütekellim vasıflanır)." şeklinde tarif edilirken Dinçkol'un eserinde bu kısım şu şekilde tercüme edilmiştir:

Soru: Fesahat nedir?

Cevap: Kelimede, kelimede ve mütekellimde kavaidi ilmiyyeye mutabık bulunan ahvali beyan eden sıfattır.

Bu teknik ifadenin dışında şu şekilde de tarif edilebilir. Doğru ve düzgün söyleyiş, açık ve güzel ifade ile konuşmaya fesahat denir. Bir başka ifadeyle; lafızların söylenişinin tatlı, manasının da hemen söylenirken zihne girmesidir (Dinçkol, 1990: 12).

Mütercim, eserinde kaynak metinde misal getirilen ayet, cümle, mısra ve beyitlerin evvela Arap alfabesiyle yazılmış hâllerine yer vermiş ve ardından söz konusu kısımları tercüme etmiştir.

Dinçkol, *Telhîs*'te bazı konulara misal getirilen ayet, cümle, mısra ve beyitlerdeki hangi kelime veya ibarelerin hangi açıdan bahsedilen konuya misal teşkil ettiklerini izah etmiştir. Söz gelimi, kaynak metinde muhâlefet-i kıyâs konusuna misal olarak "الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَجَلِّ" mısrasının seçilme sebebini şu şekilde açıklamıştır: "Muhalefeti kıyas *الْأَجَلِّ* kelimesindedir. *أَجَلِّ* şeklinde şeddeli gelmesi gerekirken, şiirin veznine uydurmak için şeddesiz geldi, fakat fesahata uymaz." (Dinçkol, 1990: 13).

Bazı konular tercüme edilirken mütercim tarafından Türkçe örnekler ilave edildiği görülmektedir. Örneğin, tenâfir-i kelimât konusuna "Kartal kalkar dal sarkar, dal sarkar kartal kalkar." (Dinçkol, 1990: 14) tekerlemesi örnek verilmiştir.

Ana ve alt başlıkların büyük harflerle koyu/bold olarak yazıldığı bu eserde, sadeleştirilmek istenen kelime ve ibareler, daha önce geçen bazı konulara göndermeler ve bazı açıklamalar için parantez işareti kullanılmıştır. Bu hususa şu cümleyi örnek vermek mümkündür: "Ta'kid ya nazımda (lafızları takdim ve tehiri gibi dizilişinde) olur, ya da intikalde (yani lugat yönüyle önceki mananın zihne intikalinde bir kapalılık) olur." (Dinçkol, 1990: 14).

Mütercim; kasr, vech-i şebeh, teşbîh, teşbîhin kısımları, garîb-i mübtezel, baîd-i garîb, mecâz, istiâre, kinâye, cinâs ve reddü'l-acüz ale's-sadr gibi konuları şekiller üzerinde tasnif ederek tercüme etmiştir.

Tercümede tamlamalar izafet kesresiyle gösterilmemiştir. Bu hususa eserden seçilen şu iki tamlama örnek olarak gösterilebilir: "ahvali isnadi haberi" (Dinçkol, 1990: 19), "istiareyi temlihiyye" (Dinçkol, 1990: 146).

Mütercim, kimi zaman kaynak metinde şâhid gösterilen bazı mısra veya beyitlerin, kaynak metinde yer almayan diğer mısra veya beyitlerini de tercümeğe dâhil etmiştir. Örneğin, kaynak metinde isnâdın kısımlarından mecâz-ı aklî konusuna Ebü'n-Necm'in

مَيَّرَ عَنْهُ فُنُزًا عَنْ فُنُزٍ
جَذَبُ اللَّيَالِي أَبْطِي أَوْ أَسْرِعِي
أَفْنَاهُ قَبْلُ اللَّهِ لِلشَّمْسِ أَطْلَعِي

mısraları misal getirilmişken, tercümede bu üç mısranın yanı sıra şiirin dört mısrası daha yer almaktadır.

Tercümede bazı konuların tertibinin kaynak metinden farklı olduğu görülmektedir. Söz gelimi, isnâdın kısımlarından mecâz-ı aklî mevzusunda değinilen mecâz-ı aklînin kısımları konusu diziliş bakımından kaynak metin ile tercümede birbirinden farklıdır.

Kaynak metinde sirkat-i şi'r, iktibâs, tazmîn, akd ve hal, telmîh, berâ'at-ı istihlâl gibi konular hatime başlığı altında eserin sonuna ilave edilmiştir. Tercümede ise bu konular için ayrı bir başlık açılmayarak bunlar bedî ilmine dâhil edilmiştir.

2.3.7.3. Muhteva Analizi

Eser, "içindekiler" kısmıyla başlamaktadır. "İçindekiler" kısmından sonra "yayıncıdan" başlığıyla Ebrar Yayınları'nın eser hakkındaki iki sayfalık girişi yer almaktadır. Bu kısımda yayıncı, evvela *Telhîs*'in yazılma sebebine değinmiş, ardından eserin neşrinde takip edilen usul hakkında bilgi vermiş ve daha sonra eserden en çok kimlerin faydalanabileceğinden bahsetmiştir.

Eser, tercüme metni ile Arapça metin olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Tercüme metninin olduğu kısım, kaynak metnin sıralanışı esas alınarak I. kitap me'anî, II. kitap beyân ve III. kitap bedî olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır.

Eserin 11 ile 17. sayfaları arasında dibace ve mukaddime kısımlarının tercümesi yer almaktadır. Dibace kısmı tercüme edildikten sonra mukkadimme kısmındaki konulara geçilmeden önce meânî ilmi hakkında verilen şu bilgiler kaynak metinde bulunmamaktadır:

Soru: İlmi Meani nedir?

Cevap: Arapça lisanının hal ve durumunu (ahvali Arabi) muktezayı hale (icap eden durum-zaman-zemin ve muhatabın hali yönünden) uygun olarak bildiren bir ilimdir. Bir başka ifadeyle Arapça'nın (dilin) sırları ve incelikleri meani ilmi ile bilinir.

Soru: Bu ilmin mevzuu (konusu) nedir?

Cevap: Arapça terkiplerdir.

Soru: Meani'nin faydası nedir?

Cevap: Kast olunan mananın yerine gelmesini engelleyecek hatalardan kurtarır. Fasihi gayri fasihten ayırır. Mütakellimin hitabının anlaşılmasını sağlar. Arzu edilen gayeye ve lugata uygun düzgün cevap hazırlamaya yardım eder.

Soru: Arapça lisanının hal ve durumu (ahvali, Arabi) nedir?

Cevap: Lafza; takdim, tehir, tarif, tenkir ve benzeri durumların arız olması (sonradan gelmesi) halleridir.

Soru: Arapça lafızların hallerinin muktezayı hale (icap eden durum) mutabakatı (uygunluğu) ne sebeple mevsuf oldu (sıfatlandı)?

Cevap: Uygun olmayandan sakınmak için.

Soru: Meani, beyan ve bedi'de kaç şeye ihtiyaç vardır?

Cevap: Üç ilme mukaddime olan fesahat ve belağat'a ihtiyaç vardır (Dinçkol, 1990: 11-12).

Kaynak metinde mukaddime kısmında yer alan tenâfür-i hurûf, garâbet, muhâlefet-i kıyâs, za'f-ı te'lîf, tenâfür-i kelimât ve ta'kid konuları tarif edilmemiş ve bu konulara yalnızca misaller getirilmiştir. Tercümede ise söz konusu terimler, mütercim tarafından evvela tarif edilmiş ve ardından bu konulara dair *Telhîs*'teki misaller aktarılmıştır.

Mütercim, kaynak metinde za'f-ı te'lîfe misal getirilen "صَرَبَ غَلَامُهُ زَيْدًا" cümlesinde za'f-ı te'lîfin nasıl mevcut olduğunu şu şekilde izah etmiştir:

غَلَامُهُ'daki هُ zamiri Zeyd'e racidir. İsmi zahirden önce ona ait zamir zikredilmiştir. Nahivcilere göre, lafzen ve rütbeten muahher olan bir kelimenin zamirinin kendinden evvel gelmesi za'fi telif olduğundan fesahatı bozar. فِي دَارِهِ örneğinde Zeyd mübteda olmakla rütbeten mukaddem sayılır, lafzen geri kalması caizdir. Her ne kadar izmar kable zikir" olsa bile (Dinçkol, 1990: 13-14).

Telhîs'te nazımda ta'kide misal getirilen

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مَمْلَكًا
أَبُو أُمِّهِ حَيٌّ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ

beyti hakkında Dinçkol tarafından şu açıklama yapılmıştır: "Mübteda ile haber arasında sıfat olan حَيٌّ kelimesi, sıfat ile mevsuf arasında haber olan أَبُوهُ kelimesi girdiğinden, dizilişte bir karışıklıktan dolayı sözde ta'kid (dügüm) meydana gelmiştir. Aslında bu cümlenin sıralanışı şöyledir: حَيٌّ يُقَارِبُهُ إِلَّا " (Dinçkol, 1990: 14).

Eserin 17 ile 113. sayfaları aralığında meânî ilminin tercümesi bulunmaktadır. Meânî ilminin haberî isnâdın hâlleri konusu, eserin 19. sayfasında başlayıp 27. sayfasında son bulmaktadır. Mütercim, isnâdı şu şekilde tanımlayarak konuyu tercüme etmeye başlamıştır: "Bir kelime veya bir

kelime makamına kaim olan bir cümleyi diğerine eklemektir ki; iki kelimedenden birinin diğeri için sabit olup-olmadığına hükmedilir." (Dinçkol, 1990: 19).

Kaynak metinde; muhatabın, verilen haberi inkâr etmesinin neticesinde haberin, inkâr ölçüsünde pekiştirilerek ifadesinin gerekli olduğu hususu hakkında misal getirilen "إِنَّ إِلَيْكُمْ مَرْسَلُونَ" (Yasin: 14) ve "إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ" (Yasin: 16) ayetlerinin olduğu kısım tercümede bulunmamaktadır.

Dinçkol, Kazvî'nin mecâz-ı aklînin Kur'ân-ı Kerîm'deki misallerini sıraladığı kısımda yer verdiği "يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا" / O günün şiddeti çocukları ihtiyar yapar." (Müzemmil: 17) ayeti hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

Çocukları ihtiyar kılmak fiili ilahidir, mecazen zamana isnat olunmuştur. O günün çocukları ihtiyar etmesi, şiddetinden ve onda olan gam kederden kinayedir.

Soru: Kinaye hakikat halini murat etmek sahih olduğu zamanda idi, hakikatı iradeye mani olmayacaktı?

Cevap: Evet öyledir, fakat bazı kinayeden hakikatı murat mümteni olur, kelimada karine yoktur, bu hale muhalefet vardır. Buna kinaye üzerine müteferri mecaz derler. Burada kelam, "faraza" üzerine mebni olmuştur. Yani faraza sabi olsa o günün dehşetinden ihtiyarlardı demektir (Dinçkol, 1990: 25).

Eserin 27 ile 52. sayfaları aralığında müsnedün ileyhin hâlleri konusunun tercümesi bulunmaktadır. Mütercim, müsnedün ileyhin ism-i işaret olarak gelmesi konusunu tercüme ederken ism-i işareti aklî ve hissî olmak üzere ikiye ayırmış ve bunları şu şekilde tarif etmiştir:

1. İşareti Hissîye: El veya sair azayla işaretler. Esasen ismi işaretlerde asıl olan müşahadedir. Yani mütakellimin yanında hazır olan, görülen, yakın ve uzak bir şey olmasıdır. هَذَا غُلَامٌ Bu çocuk gibi.

2. İşareti Aklîye: Gözle görülmesi mümkün olup, lakin halihazırda olmayan bir şeye işareti aklîye denir. Bu, aklîyeyi hissi menzilesine tenzildir. "İşte O Rabbinizdir" ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبِّي (Dinçkol, 1990: 31).

Dinçkol, *Telhîs*'te iltifât konusunun hitaptan gaybete kısmında misal getirilen "حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِّ وَجْرَمِ الْفُلِّ" / Siz gemilerde idiniz. Gemiler de onları götürdü" (Yûnus: 22) ayeti hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Burada كُنْتُمْ ile başlayıp بِهَمَّ ile bitirdi, muhataba hitap ederken gemidekileri gaib sayarak sanki başkalarına onların taaccup edilecek hallerini beyan ediyor. Hatta siz gemide idiniz gemi de kendinde olanları yürüttü, onu hatırlıyor musunuz, demektir." (Dinçkol, 1990: 49).

Eserin 52 ile 64. sayfaları aralığında müsnedin hâlleri konusunun tercümesi yer almaktadır. Mütercim, kaynak metinde müsnedin hazfî konusuna misal getirilen "فَأَبَىٰ وَفَقِيَٰرٌ بِهَا لَعْرِبٌ" cümlesi hakkında şu açıklamada bulunmuştur:

Burada فَأَبَىٰ kelimesi النَّبِيِّ'nin isminin mahalli üzerine atfî caiz olmaz. Çünkü bir cümlelin haberi lafzan veya takdirenden geçmeden atfî yapılamaz. Ama cümleye mahzûf haber takdir edersek; فَأَبَىٰ kelimesinin النَّبِيِّ'nin isminin mahalli üzerine atfî edilmesi caiz olur. Çünkü o zaman haber takdirenden mukaddem sayılır. Ve müsned terk edilir (Dinçkol, 1990: 52).

Kaynak metinde müssnedin hazfîne misal getirilen " قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي / De ki: Rabbimin rahmet hazinelerine malik olsaydınız ..." (İsrâ: 100) ayetinde müssnedin hazfedilmesinin sebebi mütercim tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

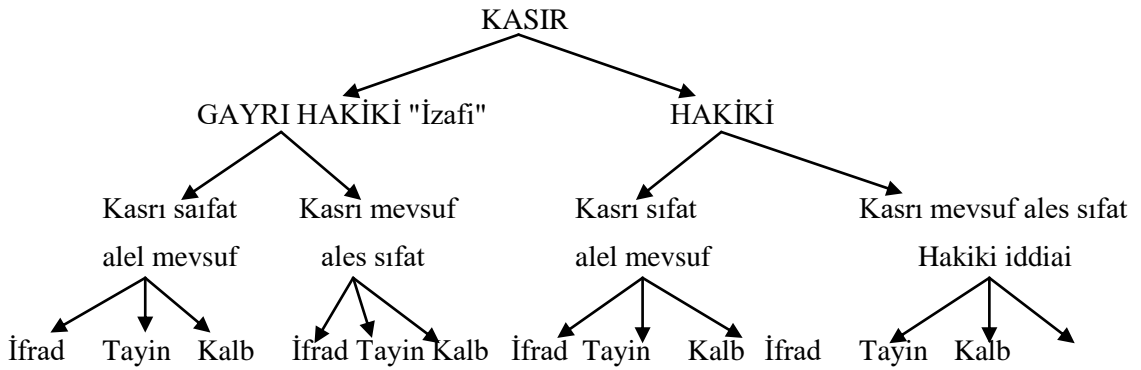
Burada أَنْتُمْ mübteda değildir, çünkü şart harfi olan لَوْ'den sonra fiil gelmesi gerekir. أَنْتُمْ mahzûf fiil olan تَمْلِكُونَ'nin failidir. Lüzumsuz sözden sakınmak için hazf olunmuştur. Çünkü mahzûf fiili tefsir eden müfesser cümle var. Cümlede bulunan أَنْتُمْ ise; تَمْلِكُونَ'deki zamiri muttasıldan bedel olarak geldi. Burada müssned ya لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ şeklinde isim cümlesi veya تَمْلِكُونَ أَنْتُمْ şeklinde fiil cümlesidir. Müsnedin hazf olması her iki tarafa meyilli olmasından daha fazla mana kazandırıyor (Dinçkol, 1990: 53).

Telhîs'te إِنْ ve إِذَا gibi geleceği ilgilendiren şart edatlarından bahsedilirken misal getirilen " فَأَيُّهَا / Onlara bir iyilik geldiğinde 'Bu bizim hakkımızdır' derlerdi. Başlarına bir kötülük geldiğinde de Musa ve beraberindekilerin uğursuzluğuna yorarlardı." (A'râf: 131) ayeti tercümede yer almamaktadır.

Mütercim, şart edatlarından لَوْ'den bahsedilen kısmı tercüme ederken kaynak metinde yer almayan "İlim Çin'de de olsa arayın." ve "Ben Kıyamet gününde ümmetimin çokluğuyla övünürüm." (Dinçkol, 1990: 59) hadislerini örnek göstermiştir.

Meânî ilminin konularından ahvâl-i müte'allikât-ı fi'l'in tercümesi, eserin 64 ile 69. sayfaları ve kasrın tercümesi 69 ile 78. sayfaları arasındadır.

Mütercim, kasrın lügat ve terim manalarını verdikten sonra konuyu tercüme etmeye başlamıştır. Eserin 72. sayfasında kasr ve çeşitlerini şekil üzerinde şöyle göstermiştir:

Mütercim, kaynak metinde kasr konusuna misal getirilen Ferezdak'ın

أَنَا الدَّائِدُ الْحَامِي الدِّمَارِ وَ إِنَّمَا
يُدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ أَنَا وَ مِثْلِي

beytinde kasrın mevcudiyeti hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Burada şair, يُدَافِعُ fiilinin müsnedi ileyhi (faili) olan أَنَا zamirini amilinden kasır için ayırdı ve مَا يُدَافِعُ عَلَى أَحْسَابِهِمْ إِلَّا أَنَا şeklini aldı. Bu kasır, kasrı sıfat alel mevsuftur, burada fiil gâib sigasıyla değil de mütekellim sigasıyla olsaydı tekit olur, kasır olmazdı." (Dinçkol, 1990: 74).

Meânî ilminin inşâ konusu eserin 78 ile 88. sayfaları arasında, fasl ve vasl konuları ise 88 ile 100. sayfaları arasında yer almaktadır.

Mütercim, kaynak metinde vasl ve fasl konularından bahsedilirken kullanılan cihet-i camia terimi için ayrı bir başlık açmıştır. Burada cihet-i camiayı "tezâyuf, tezâd, adem ve meleke, selb ve icab" olmak üzere dört alt başlıkta izah etmiştir.

Fasl ve vasl konularının tertibi, kaynak metin ile tercüme arasında farklılık arz etmektedir. Örneğin Sekkâkî'nin, iki cümle arasındaki cami'in üç şekilde olduğuna dair görüşlerinin sıralandığı kısım kaynak metinde kemâl-i inkıta, kemâl-i ittisâl ve vasl gibi konulardan sonra yer alırken söz konusu kısım tercümede vasl ve fasl konusunun hemen girişinde bulunmaktadır.

Meânî ilminin son konusu olan îcâz, itnâb ve müsâvât, eserin 100 ile 113. sayfaları arasında bulunmaktadır. Telhîs'te îcâz, itnâb ve müsâvat konusunun girişinde yer alan Sekkâkî'nin bu terimler hakkındaki görüşleri ve Sekkâkî'nin görüşlerinin eleştirildiği kısım, tercümede bulunmamaktadır.

Itnâb konusunda tezyîl ile îgâl arasındaki farkın belirtildiği tercümedeki şu kısım kaynak metinde bulunmamaktadır: "1. Tezyil iygalden daha umumi mana ifade edebilir. 2. İygal kelamın sonunda bulunur. Tezyil kelamın ortasında da bulunabilir. 3. İygal, tekitsiz ve cümle olmadan da gelebilmesi yönünden tezyilden ayrılır." (Dinçkol, 1990: 104).

Mütercim, *Telhîs*'te tezyîl konusuna misal getirilen "ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ / Biz, onları küfürlerinin karşılığında işte böyle cezalandırdık. Biz, küfürde bulunanlardan başkasını cezalandırır mıyız?" (Sebe: 17) ayeti hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ cümlesi tezyil ve tekittir, هَلْ nafiyledir. Ceza, nimete ve azaba şumulludur. إِلَّا'da kasır vardır, yani cezanın küfre tahsisi tekittir, çünkü önceki cümlede bunu ifade eder. Burada "kâfir" demeyip mübalağa sigasıyla "kefur" demesi Allahu Tealanın çok kimselere ikab etmeyip mağfîret ettiğini, ancak şükürden mübalağa ile imtina edenlere ikab ettiğini ilandır ki; bu yüzden mümin buraya dahil olmaz zira, müminin şükürden imtina bu hadde ulaşmaz. بِمَا كَفَرُوا'daki küfür ise, cezanın azab olduğuna delalet eder (Dinçkol, 1990: 104).

Eserin ikinci ana konusu olan beyân ilminin tercümesi, 115. sayfada başlayıp 164. sayfada son bulmaktadır. Beyân ilminin ilk konusu olan teşbihin tercümesi eserin 115 ile 138. sayfaları aralığındadır.

Dinçkol, vech-i şebih konusunu tercüme ederken 120 ve 124. sayfalarda konuyu şekil üzerinde göstererek anlatmıştır. Aynı zamanda teşbihin çeşitleri ile teşbihin müteaddid ve müfred yönleri itibarıyla taksimini de şekille göstermiştir.

Mütercim, kaynak metinde hatime olarak adlandırılan teşbih hakkındaki son kısmı misaller ilave ederek tercüme etmiştir. Aynı zamanda konunun sonunda teşbîhi garaz itibarıyla, edat itibarıyla ve mübalağa kuvveti açısından şekil üzerinde tasnif etmiştir.

Eserin 139 ile 161. sayfaları arasında hakikat ve mecâz konusunun tercümesi yer almaktadır.

Mütercim, kaynak metinde istiârenin karineleri mevzusuna misal getirilen

وَصَاعِقَةٌ مِنْ نَصْلِهِ تَنْكَبِي بِهَا
عَلَى أَرْوَسِ الْأَقْرَانِ حَمْسُ سَحَابٍ

(Övülen kişinin kılıcının keskinliğinden öyle saikalar vardır ki, onları beş bulut, muharebe edenlerin başları üzerinde döndürür)" beytinde söz konusu karinelerin nasıl mevcut olduğunu şu şekilde izah etmiştir:

"Bulut" memduhun parmakları için istiare edilmiştir. "Bulut" müstearun minh olmuştur. Şair; önce memduhun kılıcını ucundan yıldırımların çıkmasını sonra, bu yıldırımların akranlarının başına döndürüldüğü, daha sonra da o kılıcı beş rakamını zikr etmesi ve bulut kelimesinin çoğul sigasıyla gelmesi, parmak manasına geldiğine karinedir. Memduh; beş parmağı ve avucunun döktüğü mali ganimetler ve düşmana yağın belaların dökülmesine ve parlak kılıçları da o buluttan çıkan yıldırımlara benzetti. Beş parmağını da buluta benzetti. Şairin bulut ile muradı parmak uçları olduğu anlaşıldı. Burada ismi müstearın karinesi müteaddid manalardan husule gelmiştir (Dinçkol, 1990: 144).

Dinçkol, istiârenin kısımları konusuna geçmeden önce nahiv, meânî ve beyân ilimleri ile istiâre bölümünde kullanılan terimlerin birbirinden farklı olduğunu vurgulamıştır. Mütercim, bu görüşünü زَيْدٌ أَسَدٌ cümlesini örnek vererek misallendirmiştir. Buna göre Zeyd; nahiv ilminde mübteda, meânî ilminde müsnedün ileyh, beyân ilminde müşebbeh ve istiâre bölümünde müstearun leh, esed ise nahiv ilminde haber, meânî ilminde müsned, beyân ilminde müşebbehün bih ve istiâre bölümünde ise müstearun minhi temsil etmektedir.

Mütercim, kaynak metinde istiâre-i mücerredeye misal getirilen "عَمُرُ الرِّدَاءِ إِذَا تَبَسَّمَ ضَاحِكًا" / O gülerek tebessüm ettiği vakit kaftanı katbekattır." mısrasında, istiârenin şu şekilde yer aldığını belirtmiştir:

Burada عَمُرٌ bir şeyi ihata ve o şey üzerinde biriken şeydir. Yani gitgide o şeyin birikerek katmerleşmesidir. Bu yüzden bu kelime hırkadan ziyade ihsana münasip olur. Çünkü hırka "setir" ile sıfatlanır "gamir" ile sıfatlanmaz. Setirde tereküm (üstüste yığılmak) yoktur, gamirde

Mesela bir gözü kör olan terzi Ömer'e: Beşir ibni Berd bir cübbe sipariş vermiş. Terzi de onunla eğlenmek için, sana bir cübbe biçeyim ki cübbe midir kefen midir belli olmasın demiştir. Beşir de sana bir şiir söyleyeyim ki lehine mi aleyhine mi olduğu belli olmasın diyerek şu şiiri söyler: لِي عُمُرُو وَ قَبَاءُ لَيْتَ عَيْنِيهِ سَوَاءٌ خَاطُ

Mefhumubeyt: Ömer bana bir cübbe dikti keşke iki gözü musavi olsaydı. Burada iki gözün musavi olsun sözü; hem ikisi de kör olsun, hem ikisi de açılınsın manalarına ihtimallidir. Hem lehine dua hem aleyhine beddua olabileceğinden tevcih olmuştur (Dinçkol, 1990: 189).

Kaynak metinde Sekkâkî'nin, Kur'ân'daki müteşabih ayetleri de iki yöne ihtimalli olmaları cihetiyle tevcih sanatına misal gösterdiği vurgulanmıştır. Mütercim bu kısmı tercüme ederken söz konusu ayetlerden üç tanesini örnek göstermiştir.

Eserin 194. sayfasında cinâs-ı tâm, 198. sayfasında genel olarak cinâs ve 203. sayfasında ise reddü'l-acüz ale's-sadr konuları şekil üzerinde tasnif edilmiştir.

Dinçkol, sec'in çeşitlerinden tarsî' konusunu tercüme ederken Namık Kemal'in "Eczâ-yı beşer câlib-i ta'cîl-i fenâdır / İbkâ-yı eser mûcib-i tahsîl-i bekâdır" (Dinçkol, 1990: 204) beytini misal getirmiştir.

Kaynak metinde bedî ilminden sonra hatime başlığı altında yer verilen sirkat-i şi'r, tazmîn, telmîh, iktibâs, akd ve hal, ibtidâ, hüsn-i tahallus, intihâ, berâ'at-ı istihlâl gibi konuların tercümede herhangi bir ayırım ve açıklama yapılmadan bedî ilminin devamı olarak ele alındıkları görülmektedir.

Telhis'te iktizâb konusuna misal getirilen "هَذَا ذِكْرٌ وَ إِنَّ لِلْمُنْقِيْنَ لِحَسَنٍ مَّأَبٍ" / İşte bu, bir hatırlatmadır. Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır." (Sad: 49) ayeti hakkında mütercim tarafından şu açıklama yapılmıştır:

Bu ayette هَذَا'dan önce Cenâb-ı Hak çok peygamberleri yad edip cennetlikleri de zikir etmeyi murad etti, araya هَذَا lafzını getirdi. Burada هَذَا'nın gelişi vasıldan daha güzel bir fasıl makamıdır. Çünkü bir kelamdan öyküp diğerine girmeye tekitle aracılık etmektedir (Dinçkol, 1990: 220).

Eser, *Telhis*'in bu tercümesinin yeni nesil gençlerine faydalı olması temennisinde bulunularak Allah'a hamd ve sena ile sonlandırılmıştır.

Tercüme kısmından sonra *Telhis*'in Arapça metni yer almaktadır. Bu kısım ise 90 sayfadır.

2.3.8. Nevzat H. Yanık-Mustafa Kılıçlı-M. Sadi Çögenli, *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı*

2.3.8.1. Eserin Tanıtımı

Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı ve M. Sadi Çögenli tarafından yapılan bu tercüme Huzur Yayınları basmıştır. Eserin basım yılı belirtilmemiştir. "İçindekiler", "Önsöz", "Hatîb el-Kazvîni Hayatı ve Eserleri", "Tercüme Metni" ve "Telhîs'in Arapça Metni" şeklinde 5 bölümden oluşan eser, tercüme kısmı 173 ve Arapça metin kısmı 266 olmak üzere toplam 439 sayfadan müteşekkildir.

2.3.8.2. Eserde İzlenen Usul

Eser, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde *Telhîs*'in tercümesi, ikinci bölümde ise orijinal metni yer almaktadır. Mütercimler, okuyucu ve araştırmacılara kolaylık sağlaması amacıyla tercüme kısmını konularına göre ana ve alt başlıklara ayırmışlardır. Başlıklar koyu/bold bir biçimde hem Arapça hem de Türkçe olmak üzere iki şekilde yazılmıştır. Ancak bedî bölümündeki alt başlıklar, Arapça yazılmamıştır.

Tercüme metninin olduğu ilk bölümde, kaynak metinde şâhid gösterilen beyit, cümle, ibare ve ayetlerin evvela Arap alfabesiyle yazılmış hâllerine yer verilmiş ve akabinde söz konusu kısımlar Türkçeye tercüme edilmiştir. Adı geçen kısımların tercüme harflerle gösterilmiştir. Bu hususa eserden alıntılanan şu kısmı örnek göstermek mümkündür: " *حَمَامَةٌ جَزَعِي* *حَوْمَةَ الْجُنْدَلِ اسْجَعِي* *Ey Havmetu'l-cendel'in kumsalının güvercini, haydi öt.*" (Yanık vd., t.y.: 4).

Mütercimler, gerek bazı kelimeleri sadeleştirme gerekse metin içinde gönderme yapılan kelime, ifade veya cümleleri belirtme vb. gibi kendileri tarafından yapılan ilaveleri parantez içerisinde göstermişlerdir. Eserden alıntılanan aşağıdaki paragrafta mütercimlerin bu tutumlarını görmek mümkündür:

Kelâmın belâgatı, fasih olmasının yanısıra, muktezâyı hâle (ortama) uygunluğudur. Sözün söylendiği ortamların farklı olması nedeniyle, o (muktezâyı hâl) da çeşitlidir. Mesela belirsizleştirme, genelleme, öne alma ve zikretmekten herbirinin ortamı, karşıtının ortamından farklıdır. Yine faslın (sözü birbirine bağlaçla bağlamamanın) ortamı vaslın (sözü birbirine bağlaçla bağlamamanın) ortamına, icâzın (özlü ifadenin) ortamı da karşıtının ortamına aykırıdır (Yanık vd., t.y.: 4-5).

Mütercimler, izaha ihtiyaç duydukları hususlarla alakalı dipnotta birtakım açıklamalar yapmışlardır. Örneğin, kaynak metinde tenâfir-i kelimât konusuna misal getirilen " *وَأَلَيْسَ قُرْبٌ قَبْرٌ* " mısrasını "Harb'in mezarının yanında başka hiçbir mezar yoktur." şeklinde tercüme

ettikten sonra dipnotta şu açıklamaya yer vermişlerdir: "Örnek metinde geçen kelimeler fasih olmakla birlikte bir araya getirildiklerinde telaffuzlarında bir uyumsuzluk meydana gelmektedir." (Yanık vd., t.y.: 3).

Eserin hem tercüme kısmının yer aldığı birinci bölümünde hem de Arapça metnin bulunduğu ikinci bölümünde kaynak metinde geçen bütün ayetlerin; sure adları ve ayet numaraları dipnotta belirtilmiştir.

Mütercimler, kaynak metinde geçen belâgat terimlerinin lügat manalarını genellikle parantez içerisinde vermişlerdir. Örneğin, kaynak metinde kelâmın fesâhatından bahsedilen kısımda geçen za'f-ı te'lîf, tenâfûr-i kelimât ve ta'kîd terimleri hakkında parantez içerisinde şu ifadelere yer vermişlerdir: "Kelâmın fesâhatı, kelimelerinin fasîh olmasının yanı sıra ضَعْفُ التَّأْلِيفِ zafu't-te'lîf (nahiv kurallarına aykırılık), تَنَافُؤُ الْكَلِمَاتِ tenâfuru'l-kelimât (kelimelerin bir araya gelmesinden doğan telaffuz uyumsuzluğu) ve التَّعْقِيدُ takîd (dügümlü söz)den arınmasıdır." (Yanık vd., t.y.: 3).

Eserde genellikle motamot bir tercüme usulünün benimsendiği görülmektedir. Aşağıda kaynak metinden alınan bir paragraf ve söz konusu paragrafın mütercimler tarafından yapılan tercümesine yer verilerek mütercimlerin bu tutumları gösterilmektedir. Zikredilen kısım ve tercümesi şu şekildedir:

الْفِعْلُ مَعَ الْمَفْعُولِ كَالْفِعْلِ مَعَ الْفَاعِلِ فِي أَنَّ الْعَرَضَ مِنْ ذِكْرِهِ مَعَهُ إِفَادَةٌ تَلْبِيسُهُ بِهِ لَا إِفَادَةٌ وَفُوجِهِ مُطْلَقًا فَإِذَا لَمْ يُذَكَّرْ مَعَهُ فَالْعَرَضُ إِنْ كَانَ اثْبَاتَهُ لِفَاعِلِهِ أَوْ نَفْيَهُ عَنْهُ مُطْلَقًا نُزِّلَ مَنزِلَةَ اللَّازِمِ وَ لَمْ يُعَدَّرْ لَهُ مَفْعُولٌ لِأَنَّ الْمَقْدَرُ كَالْمَذْكُورِ (s.79)
Fiilin mef'ûl ile ilişkisi, fiilin fâil ile ilişkisi gibidir. Fâil ve mef'ûlün fiil ile birlikte zikredilmesinden maksat, fiilin her biriyle olan ilişkisini ifade etmektir; sadece fiilin mutlak manada meydana geldiğini ifade etmek değildir. Mef'ûlün bih, fâil(özne)sini almış geçişli fiil ile birlikte zikredilmediğinde maksat, mutlak manada fiilin fâil tarafından işlendiğini ispat veya nefyetmek ise (geçişli fiil) geçişsiz fiil konumuna indirilir ve ona bir mef'ûl takdir edilmez. Çünkü takdir edilen, zikredilen gibidir (Yanık vd., t.y.: 43).

Telhîs'in Arapça metninin olduğu ikinci kısım, akademik bir tutumla hazırlanmıştır. Mütercimler söz konusu kısımda metindeki ayet ve hadislerin künyesi, bazı kelime veya ifadelerin neye işaret ettiği, kimi kelime veya ibarelerin çeşitli nüshalardan kaynaklanan farklı şekilleri, bazı beyitlerin şâhid gösterilen mısralarının diğer mısraları, şâhid gösterilen beyit veya mısraların kime ait oldukları vb. birçok hususu dipnotta belirtmişlerdir.

2.3.8.3. Muhteva Analizi

Mütercimler, "Önsöz"de eser hazırlanırken hangi kitaplardan istifade ettiklerini bildirmişlerdir. Bu kısımdaki ifadelere göre Arapça metin, Taftâzânî'nin *Mutavvel* ve *Muhtasaru'l-Meânî* adlı eserleri esas alınarak hazırlanmıştır. Kaynak metindeki beyitler ise Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Kavlu'l-Ceyyid* ve Abdunnâfi İffet Efendi'nin *en-Nef'u'l-Mu'avvel Tercemetu't-Telhîs*

ve'l-Mutavvel adlı eserlerinden istifade edilerek tercüme edilmiştir. Mütercimler, aynı zamanda belâgat öğrenenlere, tercüme kısım ile Arapça metin arasında mukayese yapılabilmesini kolaylaştırmak amacıyla tercümenin metne sadık kalınarak yapıldığını vurgulamışlardır.

Tercüme metninden önce Hatîb el-Kazvî'nin hayatı ve eserleri hakkında 2 sayfalık bir malumat bulunmaktadır. Bu malumattan sonra tercüme kısmı başlamaktadır. Tercümenin yer aldığı kısım 173 sayfadır.

Eserin 2 ile 5. sayfaları aralığında mukaddime kısmının tercümesi yer almaktadır.

Kaynak metinde za'f-ı te'lîf konusuna misal getirilen ضَرَبَ غَلَامُهُ زَيْدًا cümlesi hakkında dipnotta şu açıklama yapılmıştır:

Bu örnekte izmâr kable'z-zikr hatasına düşülmüş, yani önceden zikredilmeyen bir isme zamir gönderilmiştir. Diğer bir deyişle, غَلَامُهُ'daki zamir kendisinden sonra gelen زَيْدًا'e dönmektedir ki, Arap gramerine göre zamirin ait olduğu kelimedenden önce getirilmesi caiz değildir (Yanık vd., t.y.: 3).

Eserin 6'dan 92. sayfaya kadarki kısmında meânî ilminin tercümesi bulunmaktadır. Meânî ilminin konularından ahvâl-i isnâd-ı haberî konusunun tercümesi, eserin 7 ile 12. sayfaları arasındadır. Meânî ilmi kapsamında ele alınan ikinci konu olan müsnedün ileyhin durumları, eserin 13 ile 34. sayfaları arasındadır.

Mütercimler, kaynak metinde iltifât konusuna örnek verilen cümlelerdeki hangi kelimelerin, olması gerektiğinden farklı yazılarak konuya misal teşkil ettiklerini dipnotta belirtmişlerdir. Örneğin, "إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُؤْتُرَ فَصَلَّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَزْ" ayetlerindeki لِرَبِّكَ kelimesi hakkında dipnotta şu bilgiyi vermişlerdir: "Bu ayette لَنَا yerine لِرَبِّكَ gelmiştir." (Yanık vd., t.y.: 31).

Kaynak metinde gelecek zaman kipinin geçmiş zaman kipiyle ifade edilmesi hususuyla alakalı وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ (Neml: 87) ayeti misal getirilmiştir. Kur'ân'da söz konusu ayetteki فَصَعِقَ kelimesinin yerinde فَفَزِعَ kelimesi yer almaktadır. Mütercimler, bu ayeti tercüme ederken söz konusu durumla alakalı dipnotta şu açıklamayı yapmışlardır:

Bu âyet, Neml suresi 87. âyette فَصَعِقَ'nın yerinde فَفَزِعَ yer almaktadır. Zümer suresi 68'de ise âyet, ... فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي فِي ... şeklindedir. Telhis'in metin ve şerhlerinde âyetin metni yukarıdaki şekilde yazıldığından biz de onlara uyarak aynı metni muhafaza etmeye çalıştık (Yanık vd., t.y.: 33).

Meânî ilminin konularından ahvâl-i müsnedin tercümesi, eserin 34 ile 43. sayfaları aralığındadır. Eserin 43 ile 48. sayfaları arasında ahvâl-i müte'allikât-ı fi'l, 48 ile 55. sayfaları arasında kasr, 55 ile 66. sayfaları arasında inşâ, 67 ile 80. sayfaları arasında fasl ve vasl konularının

tercümesi bulunmaktadır. Meâni ilmi kapsamında ele alınan son konu olan îcâz, itnâb ve müsâvâtın tercümesi ise eserin 80 ile 92. sayfaları aralığındadır.

Kaynak metinde haşv-i müfside misal getirilen

وَلَا فَضْلُ فِيهَا لِلشَّجَاعَةِ وَالنَّدَى
وَصَبْرُ الْفَتَى لَوْلَا لِقَاءُ شُعُوبٍ

beyti, "Sonunda ölüm olmasa ne cesaretin, ne cömertliğin ve ne de zorluklara göğüs germenin bir fazileti olmazdı." (Yanık vd., t.y.: 82) şeklinde tercüme edildikten sonra beyitte geçen النَّدَى kelimesi hakkında dipnotta şu açıklama yapılmıştır:

Çünkü insanın ölmeyeceğini düşünmesi, malını harcamayı kolaylaştırmayıp bilakis ileride hayatını devam ettirmek için ihtiyatlı davranmasını gerektirir. Bu bakımdan 'النَّدَى cömertlik' kelimesinin, cesaret ve zorluklara göğüs germe esnasında söylenmesi faydalı olmadığı gibi zararlı olmuştur (Yanık vd., 2001: 82).

Meânî ilminden sonra gelen beyân ilminin tercümesi, eserin 93 ile 128. sayfaları aralığındadır. Kaynak metinde beyân ilminin ilk konusu olarak ele alınan teşbîh konusu, tercümenin 94. sayfasında başlayıp 110. sayfasında son bulmaktadır.

Mütercimler, kaynak metinde teşbîhin iki tarafının (müşebbeh ve müşebbehün bihin) hissî, aklî veya birisinin hissî ötekinin aklî olması hususlarına örnek verilen cümlelerin olduğu kısmı, müşebbeh ile müşebbehün bih arasında hangi cihetten bir ilişki olduğu hususunu göstermeyerek yalnızca tercüme etmişlerdir. Bahsedilen kısmın orjinal metni ve mütercimler tarafından yapılan tercümesi şu şekildedir:

وَطَرَفَاهُ إِمَّا جِسِّيَّانِ كَالْحَدِّ وَالْوَرْدِ وَالصَّوْتِ الضَّعِيفِ وَالْهَمْسِ وَنُكْهَةِ الْعَنْبَرِ وَالرَّبِيقِ وَالْخَمْرِ وَالْجِدِّ النَّاعِمِ وَالْخَرِيرِ أَوْ عَقْلِيَّانِ كَالْعِلْمِ وَالْحَيَاةِ أَوْ مُخْتَلِفَانِ كَالْمَنِيِّ وَالسَّعِ وَالْعَطْرِ وَخُلُقِ كَرِيمٍ (s. 157). Teşbîhin iki tarafı (müşebbeh ve müşebbehün bih), ya hissî (duyusal) olur. Yanak ve gül, zayıf ses ve fisiltı, ağız kokusu ve anber, ağız suyu ve şarap, yumuşak ten ve ipek gibi. Veya aklî olur. İlim ve hayat gibi. Ya da farklı (biri duyusal, öteki aklî) olur. Ölüm ve yırtıcı hayvan, güzel koku ve güzel ahlâk gibi (s. 94).

Yukarıda görüldüğü üzere kaynak metinde yanak, güle; zayıf ses, fisiltıya; ağız kokusu, anbere; ağız suyu, şaraba; yumuşak ten, ipeğe; ilim, hayata; ölüm, yırtıcı hayvana; güzel koku, güzel ahlâka benzetilirken, tercümede söz konusu misallerdeki müşebbeh ile müşebbehün bih arasındaki benzerlik yönleri belirtilmeyerek her ikisi bir arada zikredilmiştir.

Beyân ilminin ikinci konusu olan hakikat ve mecâzın tercümesi, eserin 110 ile 125. sayfaları aralığındadır. Beyân ilmi kapsamında ele alınan son konu olan kinâyenin tercümesi ise eserin 125 ile 128. sayfaları arasında yer almaktadır.

Eserin üçüncü ana konusu olan bedî ilminin tercümesi, 129. sayfada başlayıp 160. sayfada son bulmaktadır.

Mütercimler, kaynak metinde istihdâm sanatına misal getirilen

فَسَقَى الْعَصَا وَالسَّكِينِيهِ وَإِنْ هُمْ
شَبُّهُ بَيْنَ جَوَانِحِي وَضُلُوعِي

beyti hakkında dipnotta şu izahı yapmışlardır: "Burada الْعَصَا kelimesine giden وَالسَّكِينِيهِ'deki zamirden onun yeri, شَبُّهُ'daki zamirden de onun ateşi kastedilmiştir." (Yanık vd., t.y.: 135).

Mütercimler, kalb sanatını dipnotta şöyle tanımlamışlardır: "Bir nazım veya nesrin tersinden yani sondan başa doğru okunduğunda da aynı metnin ortaya çıkmasıdır." (Yanık vd., t.y.: 158).

Eserin 161 ile 173. sayfaları aralığında ise hatime kısmının tercümesi yer almaktadır. Hatimededen sonra *Telhîsü'l-Miftâh*'ın Arapça metni gelmektedir. Bu kısım 266 sayfadan oluşmaktadır.

2.3.9. Mahmut Şevket Ustaosmanoğlu-Halil İbrahim Şahin, Telhis Tercümesi (Kur'an'daki Edebiyat)

2.3.9.1. Eserin Tanıtımı

Telhîs'in Mahmut Şevket Ustaosmanoğlu ve Halil İbrahim Şahin tarafından Türkçeye tercüme edilmesinden müteşekkil olan bu eser, 2012 yılında İstanbul'da Hanifiyye Kitabevi'nde basılmıştır. 709 sayfalık eser, "Ön Söz", "Yayıncıdan (Yayıncının Sözü)" ve tercüme metninden oluşmaktadır.

2.3.9.2. Eserde İzlenen Usul

Eserin yazarları, ön söz bölümünde evvela belâgat ve belâgatın tarihi hakkında kısaca bilgi vermişlerdir. Sonrasında da *Telhîsü'l-Miftâh*'ın belâgat sahasındaki önemine değinen yazarlar, çalışmalarında takip ettikleri usul hakkında okuyucuları bilgilendirerek ön sözü sonlandırmışlardır.

Bu eser, alışlagelen tercüme metotlarından farklı bir yol izlenerek hazırlanmıştır. Eserde tercüme edilecek paragrafın öncelikle Arapçası verilmiş, ardından "Terkîbi Mâna" başlığı altında Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Daha sonra aynı paragraf "Tahlîli Mâna" başlığı altında kelime kelime, ibare ibare veya cümle cümle tercüme edilmiştir. Tahlîli Mâna kısmında tercüme edilen

ibare veya kelimenin Arapçası yeniden verilmiş ve akabinde onun tercümesi yapılmıştır. Eserden alıntılanan aşağıdaki kısım, mütercimlerin bu tutumlarını göstermektedir:

Kaynak Metin:

وَمَقَامُ الْفَصْلِ يُبَايِنُ مَقَامَ الْوَصْلِ وَمَقَامَ الْإِيْجَازِ يُبَايِنُ مَقَامَ جَلَاظِهِ وَكَذَا خُطَابُ الذِّكْرِ مَعَ خُطَابِ الْغَيْبِ وَلِكُلِّ كَلِمَةٍ مَعَ صَاحِبَتَيْهَا مَقَامٌ وَارْتِفَاعٌ شَانَ الْكَلَامِ فِي الْحُسْنِ وَالْقَبُولِ بِمُطَابَقَتِهِ لِلِإِعْتِبَارِ الْمُنَاسِبِ وَأَنْجِطَاةُ بَعْدِيهَا

Terkibi Mâna: Ve yine fasıl makamı, vasıl makamına; icaz makamı, zıddı olan itnap ve müsavat makamına ters düşer. Zeki bir kimseyle konuşma makamı ile, zekâ seviyesi düşük bir insana seslenme makamları da böyledir. Her kelimenin, (cümle içinde) birlikte kullanıldığı kelime ile beraber bir makamı vardır. (Beliğ) bir kelâmın güzellik ve kabul hususunda şanınin (mertebesinin) yüksekliği, onun, durumun gereğine uygunluğu ile mümkündür. (Beliğ) bir sözün derece düşüklüğü de bu hususa riayet eksikliğinden dolayıdır.

Tahlili Mâna: وَمَقَامُ الْفَصْلِ فَاسِل (ayırma) makamı الْوَصْلِ مُبَايِن (bitiştirme) makamına zıttır الْإِيْجَازِ مُبَايِن (kısa ve özlü söz) makamı جَلَاظِهِ مُبَايِن (uzatma makamı olan itnaba) zıttır. وَكَذَا yine aynı şekildedir خُطَابُ الذِّكْرِ zeki bir kimseye söz söylemek (zıttır) مَعَ صَاحِبَتَيْهَا zeki olmayan bir kimseye söz söylemeye. Her kelimenin vardır لِكُلِّ كَلِمَةٍ birlikte kullanıldığı kelime ile birlikte مَقَامٌ mevki. الْكَلَامِ وَارْتِفَاعٌ شَانَ الْكَلَامِ kelâmın durumunun yükselmesi (edebî bir önem kazanması) فِي الْحُسْنِ وَارْتِفَاعٌ شَانَ الْكَلَامِ kabulde بِمُطَابَقَتِهِ uygunluğu ile لِلِإِعْتِبَارِ الْمُنَاسِبِ dikkat nazarına alınmasına وَأَنْجِطَاةُ بَعْدِيهَا kelâmın seviyesinin düşüşü (edebî değerini kaybetmesi) يَوْجِبُهَا yokluğuyla (mukteza-i hale uygun olmayışıyla)dır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 24-25).

Mütercimler, eserin ön sözünde yukarıda bahsedilen usulü takip etmelerinin sebebini şöyle açıklarlar:

Çok bilgi ve çok kavramı aktarmaya değil, gerektiği kadar bilgiyi anlaşılır bir şekilde sunmaya çalıştık. Mümkün olduğunca anlaşılır bir dil kullanmaya gayret ettik. Öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir metot seçtiğimizden şekilci bir üslûbu değil, anlaşılan ve kullanılan standart bir anlatımı benimsedik (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 3).

Mütercimlerin ifadesinden de anlaşıldığı gibi bu tercüme, *Telhisü'l-Miftâh*'taki cümlelerin hem bir bütün hâlinde hem de kelime kelime anlamlarını içermesi ve anlaşılır bir dille hazırlanması bakımından konuyla ilgili araştırma yapacaklara büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Tercümede, *Telhis*'te herhangi bir konuyla alakalı misal getirilen beyitlerin, ayetlerin ve kelâm-ı kibârın tercümesi koyu/bold olarak verilmiştir. Aynı zamanda bunların misal getirilmelerinin sebebine ve bunlardaki hangi kelimelerin konuya örnek teşkil ettiğine bazen dipnotta bazen de metinde köşeli parantez içerisinde değinilmiştir. Söz gelimi, garâbete örnek gösterilen

وَمُقَلَّةٌ وَحَاجِبًا مُرَجَّجًا
وَفَاحِمًا وَمَرْسِيًا مُسَرَّجًا

beyti "Ah, karası tam kara göz, ince ve upuzun kaş, simsiyah (kömür gibi) saç; kılıç gibi ince ve düz yahut Süreycî kabilesinin kılıcı yahut da şimşek gibi parlak burun." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 15) şeklinde tercüme edildikten sonra dipnotta şu açıklama yapılmıştır:

مُسْرَجًا kelimesi cümlede, edebiyat kurallarına göre kullanılmadığı için kendisinde garâbet vardır.Çünkü anlamı net olmayıp iki ihtimallidir: a-İncelik ve doğrulukta Süreyci kabilesinin kılıcı (gibi), b- Parlaklık bakımından şimşek ışığının aydınlığı (gibi). Hangi mananın kastedildiğini ilk anda anlamak oldukça zordur (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012:15).

Bu tutum, eserin genelinde sürdürülmüştür. Örneğin, *Telhis*'te hüsn-i ta'lîl bahsine örnek gösterilen Mütenebbî'nin

لَمْ يَخِكْ نَائِلُكَ السَّحَابُ وَأَنْمَا
حُمَّتْ بِهِ فَصَبَّيْبُهَا الرُّحَضَاءُ

beytini; "Bulut, senin cömertlik ve ihsanına benzemez. Ancak, senin vermen ve ihsanda bulunmandan etkilenerek bulut humma[ya] (sıtmaya) yakalandı. Döktüğü yağmur, humma hastasının teridir." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 601) şeklinde tercüme ettikten sonra şu açıklamayı yapmışlardır: "Burada, buluttan inen yağmur damlaları, bulut için sabit bir sıfattır ve genelde bu sıfat için açık bir sebep söz konusu değildir. Oysa şair, bunu, övdüğü kişinin ihsanda bulunması sebebiyle, bulutun hummaya yakalanması sebebine bağlamaktadır." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 601).

Tercümede, kaynak metinde sahiplerinin adlarına yer verilmeyip beyit veya sözleri örnek gösterilen kişilerin adları -kimi zaman parantez içerisinde olmak üzere- genellikle verilmiştir. İmru'u'l-Kays, Ebû Tayyib Mütenebbî, Abbâs b. Ahnef, Evs İbn Hacer, Ebû Hassan Ali b. Ahmed Cevherî gibi kişiler bu şekilde ismi zikredilenlerdendir.

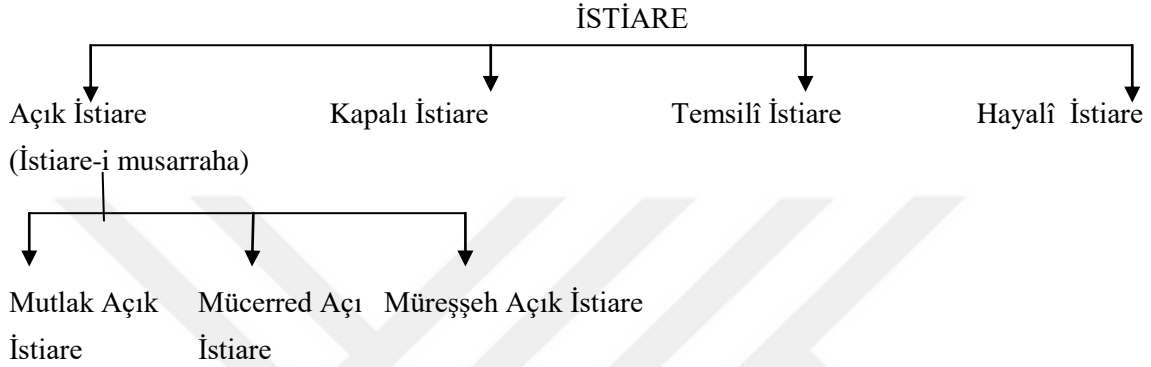
Tercümede metne yapılan ilaveler; eğer cümlede anlamı daha da sadeleştirilecek bir kelime veya konuyla ilgili metinde daha önce geçen bir kelime, kelime grubu ya da cümleye gönderme şeklindeyse parantez, eğer ilgili konuya dair açıklama içinse köşeli parantez içerisinde verilmiştir. Birinci duruma şu cümleyi örnek gösterebiliriz: "İstifham edatları çoğu kere istifham dışında da kullanılır. İstibta' (tembellik), taaccüp, sapıklığa tenbih (dikkat çekmek), korkutmak, takrir (sorunun cevabını yerleştirmek), inkâr (yahut yerleştirmemek) gibi" (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 282). İkinci duruma ise irsâd sanatı bahsinde, Rahmân Suresi'nin " الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ وَالنَّجْمُ " ayetlerinden sonra yapılan şu açıklamayı örnek gösterebiliriz:

Örnekte geçen النُّجْمُ kelimesinin anlamı, gövdesi üzerine duramayan, asma ve sarmaşık kabilinden yere yayılarak büyüyen bitkilerdir. Bunun dışında "yıldız" anlamına da gelmektedir. İşte bu anlamı itibariyle "tenasüb'e örnek olabilmektedir. Ancak, bir manası yönüyle böyle olduğu için "ihâm-ı tenasüp" adını almıştır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 561).

Ancak nadir de olsa bazı ilavelerin parantez veya köşeli parantez içerisine alınmayarak kaynak metinde yer alıyormuş gibi verildiği de görülmektedir. Örneğin, ta'kîd konusuna Kur'ân'dan

misal getirilen "وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا" (Şems: 7-8) ayetleri, kaynak metinde yer almamaktadır.

Mütercimler, beyân ilmi bahsinde teşbîh, vech-i şebeh, teşbîhin bölümleri, istiâre, diğer istiâre çeşitleri ve kinâye konularıyla ilgili müellifin tasniflerini şemayla göstermişlerdir. Örneğin, bunlardan istiâre çeşitleri bahsinin şeması şu şekilde çıkarılmıştır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 485):

2.3.9.3. Muhteva Analizi

Eser, "Müellifin Önsözü" kısmıyla başlamaktadır. *Telhîs*'in "أَلْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أُنْعَمُ وَ عَلَّمَ مِنَ النَّبِيَّانِ مَا " şeklindeki ilk cümlesi şöyle tercüme edilmiştir: "Beyan (ilminden) bilmediklerimizi (bize) öğretmesi ve (bunca) in'am ve ihsanda bulunması dolayısıyla Hamd Allah'a mahsustur." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 5). Mütercimler, eserin bu ilk kısmının tercümesini yaparken ana metinde geçen hamd, salât, hikmet, fasl-ı hitap, haşv, tatvîl, ta'kîd ve telhîs terimleri hakkında dipnotta bilgi vermişlerdir. Örneğin, söz konusu terimlerden ta'kîd şöyle açıklanmıştır:

Sözlükte düğümlemek demektir. Cümlenin âdetâ kördüğüm edilmesi ve manasının anlaşılmasız hâle gelmesidir. Örnek bir cümle verelim: "Evvelki gün İstanbul'da inşa edilmekte olan köprünün resmî açılışı yapılmıştır." cümlenin doğru şekli ise "İstanbul'da inşa edilmekte olan köprünün evvelki gün resmî açılışı yapılmıştır." şeklindedir. Çünkü köprü, evvelki gün inşa edilmedi, evvelki gün resmen açılışı yapıldı (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 7).

Telhîsü'l-Miftâh'ın mukaddime kısmında fesâhat ve belâgat terimleri üzerinde durulmuş ve bu konular örneklerle anlatılmıştır. Ustaosmanoğlu ve Şahin, söz konusu kısmın ilk cümlesini tercüme ederken cümlede geçen müfred kelimesiyle ilgili köşeli parantez içerisinde şu bilgiyi vermişlerdir:

Müfred kelimesi, tesniye ve cemi' karşılığı olmayıp kelâm karşılığıdır. Yani cümle olmayan, tek bir kelime anlamındadır. Bu cümleden olarak, kelime fasihtir veya değildir, kelâm fasihtir veya değildir, konuşan şahıs fasihtir veya değildir denebilir. Belâgata gelince, onunla son ikisi vasıflandığına göre, kelâm belîğdir veya değildir, konuşan şahıs belîğdir veya değildir demek mümkündür. Ancak kelime belîğdir veya değildir şeklinde bir ifade kullanılamaz (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 12).

Aynı şekilde bu kısımda yer alan fesâhat, belâgat, tenâfürü'l-hurûf, garâbet, muhâlefetü'l-kıyâs gibi terimlerin manaları da dipnotta yer almaktadır.

Eserin 31 ile 402. sayfaları arasında meânî ilminin tercümesi yer almaktadır. Meânî bahsinde şu terimler hakkında dipnotta bilgi verilmiştir: Fasl, vasl, i'câz, itnâb, müsavât, muktezâ-i zâhir, mecâz, mecâz-ı aklî, fâil, nâib-i fâil, müsnedün ileyh, târiz, işâret-i hissiye, işâret-i akliye, tağlip, kasr, inşa, istifham, emir ve nehiy, nidâ, haber, vasıl, fasıl, îcaz ve tezyîl.

Kaynak metinde haber cümlesinden bahsedilen bölümde Münâfikûn Suresi 1. ayetinin yalnızca إِنَّ الْمُنَافِقِينَ كَانُوا كَذِبُونَ kısmı yer almasına rağmen mütercimler, tercümenin 36. sayfasında ayetin tamamına yer vermişlerdir.

Eserin 41'den 65. sayfaya kadarki kısmında haber cümlesindeki isnadın hâlleri konusunun tercümesi yer almaktadır. Bu kısımda ele alınan ilk konu isnaddir. Mütercimler, isnadı "... bir kelimeyi veya kelime makamında bulunan bir cümleyi, diğer bir cümleye eklemek suretiyle bir hüküm bildirmektir." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 40) şeklinde tanımladıktan sonra kaynak metni tercümeyle başlamışlardır.

Eserin 42. sayfasında, kaynak metinde Yâsîn Suresi'nin 14. ayetindeki إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ifadesinin, 16. ayette إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ şeklini alması ve bu iki söyleyiş arasındaki farklar üzerinde durulmuştur. 43. sayfada ise mütercimler yukarıdaki ayetin örnek gösterilmesinin sebebi ve muktezâ-i zâhir hakkında şu bilgiyi vermişlerdir:

Hz. İsa (aleyhi selam) Hak dine davet için adamlarını elçi olarak, bir topluluğa (kavme) göndermişti. O kavim, bu elçilere inanmayıp onları yalancılıklı itham ettiler. Bunun üzerine, ayette geçen birinci ifadeyi okuyarak görevlerinin ne olduğunu anlatmaya çalıştılar. Ancak inkâr karşısında te'kitli (pekiştirilmiş) ifade kullanma gereğini duydular. Buna rağmen inandıramadıkları gibi, muhatapları inkârda daha ileri gidince ayetteki ikinci ifade şeklini kullandılar. Bu iki ifade arasında te'kit açısından fark vardır. İlk ifadede iki te'kit unsuru olmasına karşılık, inkârın şiddeti ve devamlılığı sebebiyle ikinci ifadede bu te'kitler üçe çıkarılmıştır. Muktezâ-i Zâhir (Yer ve duruma göre uygun ve açık söz): Muktezâ-i zâhire muvafık açık kelâm; yer ve muhatabına göre söylenmiş, halin gereğine aykırı düşmeyen en uygun söz anlamına gelir. Muktezâ-i zâhire muvafık açık kelâm üç halde bulunur:

1-İbtidâ-i Kelâm: Dinleyici tarafından şüpheye düşülmeksizin kabul edilen haberdir. Örnek: قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَرَهَقَ الْبَاطِلُ

2-Talebî Kelâm: Dinleyici, haber verilen şeyin doğruluğuna inanmazsa veya tereddütle karşılarsa bu takdirde, durum gereği sözü te'kit (pekiştirme) gerekir ki buna talebî kelâm denir.

Örnek: إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ

3-İnkârî Kelâm: Muhatabın, verilen haberi inkâr edip kabul etmemesidir. Yani, sözün işaret ettiği mana dinleyici tarafından asla kabul edilmezse bu noktada sözü te'kit etmek bir zaruret haline gelir. Örnek: إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ

Kaynak metinde isnadın kısımları başlığı altında hakikat-ı aklî ve mecâz-ı aklî konuları yer almaktadır. Bunlardan hakikat-ı aklînin tercümesinin yapıldığı bölümde kaynak metinde geçen "جَاءَ زَيْدٌ", "أَنْبَتَ الرَّبِيعُ الْبَقْلُ", "أَنْبَتَ اللهُ الْبَقْلُ"

yapmışlardır: "Birinci misalde hüküm, hem söyleyenin inancına, hem de gerçeğe uygun düşmektedir. İkinci misalde ise hüküm gerçeğe bağdaşmadığı hâlde söyleyenin inancını yansıtmaktadır. Üçüncü misalde verilen haber ne gerçeğe ne de inanca uymamaktadır." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 49). Aynı şekilde mecâz-ı aklînin tercüme edildiği kısımda da kaynak metinde yer alan örnekler hakkında bazı izahlarda bulunmuşlardır.

Eserin 66 ile 167. sayfaları aralığında müsnedün ileyhın hâlleri konusunun tercümesi bulunmaktadır.

Müsnedün ileyhın hazfî bahsinde kaynak metinde örnek gösterilen قَالِ لِي كَيْفَ أَنْتَ قُلْتُ عَلِيٌّ cümlesi Türkçeye "Sevgili bana: Nasılsın? dedi. Ben de: Hasta, dedim." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 66) şeklinde tercüme edildikten sonra cümledeki hazfînin nerede ve niçin olduğunu belirtmek amacıyla şu şekilde açıklama yapılmıştır:

Bu misalde, عَلِيٌّ haberdır. Mübtedası (müsned-i ileyhi) hazfedilen أَنَا'dır. Soruya cevap teşkil etmesi dolayısıyla zikrine gerek görülmemiştir. Aksi halde, bilinen bir şeyin söylenmesiyle abes ve gereksiz bir iş yapılmış olurdu. Diğer taraftan, bu misalde muhatabı, aklî değil delili düşünmeye sevk etmek gibi bir amaç da saklıdır. Soru karşısında "Ben hastayım" denilmesi, soran sevgiliye, hastalığının derecesi hakkında eksik bilgi verme şüphesi doğururdu. "Her halde fazla hasta değil ki, uzun uzun konuşabiliyor" izlenimi uyandırır. Oysa sadece 'hasta' denilerek, bu izlenim ortadan kaldırılmış oluyor. Ve sevgiliyi kendine acındırıp ilgisini çekmeye çalışıyor. Onu, bu düşüncelere sevk etmesi hazif sayesinde mümkün olabilmıştır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 66-67).

Ayrıca bu bölümün dipnotunda müsnedün ileyhın hazfînin dereceleri hakkında bilgi verilerek her bir dereceyle ilgili örnekler de sunulmuştur.

Müsnedün ileyhın zikri ve müsnedün ileyhın zamirle ma'rife olması mevzularıyla alakalı kaynak metinde yer alan örnekler ek olarak dipnotta ve metinde başka örnekler verilmiştir. Örneğin, müsnedün ileyhın ism-i mevsulle ma'rife olması hususuyla alakalı kaynak metindeki أَوْ كِنَايَةٍ ibaresinden sonra şu örnek ilave edilmiştir: "Kinâyeye örnek olarak şu ibareyi gösterebiliriz: أَبُو لَهُبٍ فَعَلَ كَذَا 'Ebu Leheb şöyle şöyle yaptı' sözünde 'Ebu Leheb' demiş olmakla onun cehennemlik olmuş olduğunu da dolaylı olarak anlatmış oluruz." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 77).

Eserin 168 ile 210. sayfaları arasında müsnedin hâlleri konusunun tercümesi bulunmaktadır. Müsnedin hâlleri konusunun alt başlıklarından müsnedin hazfî bahsiyle alakalı kaynak metinde verilen يَزِيدُ لِيْنِكَ ضَارِعٌ لِحُصُومَتِهِ cümlesi "Yezid'e ağlasın. O'na husûmet dolayısıyla zelil ve âciz durumda olanlar ağlasın." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 173) şeklinde tercüme edildikten sonra şöyle bir açıklama yapılmıştır: "Burada, 'Yezid'e ağlasın' deyince, akla gizli bir sual gelivermiştir. O sual, مَنْ يَنْكِبُهُ O'nu kim ağlatsın?' sualidir. Bu gizli (mukadder) suale cevap olmak üzere ضَارِعٌ getirilmiştir. İşte bu ضَارِعٌ kelimesi, mahzuf fiilin failidir. Başka bir deyişle mukadder bir sualin cevabıdır. Karîne de budur." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 173).

Ustaosmanoğlu ve Şahin, kaynak metinde **إِذَا** ve **إِنْ** gibi geleceği ilgilendiren şart edatlarının anlatıldığı kısmı şu şekilde tercüme etmişlerdir: "**إِنْ** ve **إِذَا** geleceği (ilgilendiren) şart edatlarıdır. Bununla beraber, **إِنْ**'de aslolan konuşana göre şartın meydana gelmesinde kesinlik olmamasıdır. **إِذَا** ise şartın vukuunda kesinlik ifade etmesine yöneliktir. Bundan dolayı, nadir bir hüküm için **إِنْ** kullanılır." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 181). Bu kısmın tercümesinden sonra köşeli parantez içerisinde şu bilgiler ilave edilmiştir:

Bu hususu biraz daha açmak gerekirse, konuşan kimse (mütekellim) meydana geleceğine dair kesin kanaati olmadığı şart için edat olarak **إِنْ** edatını kullanır. Vuku bulacağından emin olduğu şart için ise **إِذَا** edatını tercih eder. Bu yüzden, meydana gelmesi seyrek (nadir) olan hükümler için şart edatı olarak **إِنْ** kullanılırken, olması kuvvetle muhtemel olan ve mazî sigasıyla getirilen şart cümlelerinin başına **إِذَا** getirilir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 181).

Eserin 211 ile 232. sayfaları aralığında ahvâl-i müteallikât-ı fi'l konusunun tercümesi bulunmaktadır. Mütercimler, fiilin kendisine delâlet eden bir karine ile özel bir mefulle bağlanarak kinaye olup olmaması hususuyla alakalı olarak kaynak metinde örnek gösterilen **قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ** **يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ** (Zümer: 9) ayetinden sonra şu açıklamayı yapmışlardır:

Ayet-i Kerîme'de geçen **يَعْلَمُونَ** fiillerinin mefulleri mahzuftur. Burada kastedilen fiil (yani iş) mutlak manadadır. Yani, neyi bilen veya neyi bilmeyen? Burada umum ve husus itibar olunmadığı gibi, bir karine sebebiyle taalluk ettiği özel mefulden kinaye de değildir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 214).

Aynı zamanda bu açıklamanın sonuna dipnot düşerek müteaddi fiilin, lâzım fiil yerine konulduğu bazı durumlara dair şu açıklamaya yer vermişlerdir:

Müteaddi fiilin lâzım fiil yerine konulmuş olmasına örnekler: a)Umumî fertlere şumûlünü ifade etmek için **إِنْدَارِ السَّلَامِ (يَدْعُوكُمْ)** Burada, davetin umumî olduğuna aklî bir karine vardır. b) Bazı fertlere şumûlünü ifade etmek için **لِهَدَاكُمْ (هَدَايَتَكُمْ)** Burada, hidayet bazı kimselere olduğunun karinesi insanların tamamının Allah'ın davetine icabet etmemesi sebebiyledir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 214).

Eserin 233'ten 259. sayfaya kadarki kısmında kasr konusunun tercümesi bulunmaktadır. Dipnotta mütercimler tarafından kasrın tarifî yapılmış ve konunun daha iyi anlaşılması için Türkçe bir beyit misal getirilmiştir. Kasrın tarifî ve misal getirilen Türkçe beytin olduğu kısım şu şekildedir:

Kasr: Bir şeyin başka bir şeyi tahsisi, yani bir şeyin başkalarında bulunmayıp ancak bir şeyde bulunduğunu söylemektir. Bulunan şeye "maksur", kendinde bulunan şeye "maksurun aleyh" denir.

Acıyan yok bana kendi yüreğimden gayrı

Ağlayan yok bana öz merdümeğimden gayrı

Bu beyitte "acımak" ve "ağlamak" başkalarını dışarıda bırakarak şairin yüreğine ve göz bebeğine tahsis edilmiştir. Kasr manası Türkçemizde 'ancak, yalnız, başka, özge, belki, meğer, değil' edatları ile yahut nefy ve isabet yoluyla ifade edilir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 234).

Eserin 260-302. sayfaları aralığında inşâ konusunun tercümesi bulunmaktadır. Mütercimler, konuyu tercümeyle başlarken inşânın ne anlam ifade ettiğine şu şekilde değinmişlerdir: "Sıdka ve kizbe delalet etmeyen yani, doğruya veya yanlışta ihtimali olmayan söz veya cümlelerdir. İstifham, temenni, nehy, nida (ünlem) cümleleri bu gruba girerler." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 262).

Ustaosmanoğlu ve Şahin, *Telhîs*'te inşâ konusu kapsamında değinilen terimlerden istifhâmı şu şekilde tarif etmişlerdir:

İstifham: Sormak, bir şeyi zihnen öğrenmek istemektir. Bu Türkçede "mi" edatıyla ifade edilir. Bu edat, sorulan ne ise ona bitişirilir. Örneğin "Ahmet mi geldi?" ve "Ahmet geldi mi?" istifhamları arasında fark vardır. Birincisi gelenin Ahmet mi, başkası mı olduğunu soruyor; ikincisi ise Ahmet'in gelip gelmediğini soruyor (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 266).

Aynı şekilde inşâ konusunda değinilen hususlardan birisi de nidâdır. Nidânın anlatıldığı kısım tercüme edilirken dipnotta konu hakkında şu malumat verilmiştir:

Nidâ: Birine seslenmektir. Çağırana "münâdî" çağrılana ise "münâdâ" denilir. Birini çağırarak, onun dönüp bakmasını istemek olduğu için nidâ da taleb-i inşâdan sayılmıştır. Türkçedeki nidâ edatları 'ey, hey, behey, yâ, eyâ' kelimeleridir. Bunlar kelime ve terkiplerin başında bulunur. "Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!" mısraında olduğu gibi. Nidâ, lafzen veya takdire *أَدْعُوا* fiilinin yerine geçen yukarıda Türkçesi yazılı "هَيَّا، أَيَايَا" ve hemze "هَيَّا" gibi beş harften biri ile talepte bulunmaktadır. Bu harflerden هَيَّا ve أَيَا daha ziyade uzaktakileri çağırarak kullanılır" (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 299).

Eserin 303'ten 356. sayfasına kadarki kısmı fasıl ve vasıl konularının tercümesinden müteşekkildir. Mütercimler, fasıl ve vasıl konularının olduğu kısmı tercüme etmeye başlamadan önce dipnotta bu iki terimi örnekler de vererek şöyle tanıtmışlardır:

Vasıl: Bir cümleyi, diğer bir cümleye herhangi bir bağlaç yardımıyla atfetmek (bağlamaktır). Vasılın yapıldığı yerler a) Her iki cümle arasında birleştirici bir yön bulunduğunda ve atfi engelleyen herhangi bir şey bulunmadığında b) Atf yapılmadığı zaman, maksada aykırı bir manayı anlama şüphesi ortaya çıktığında (atf yapılır). Fasıl: BİR cümleyi diğer bir cümleye atfetmemek (bağlamamaktır). Fasılın yapıldığı yerler: a) İki cümle arasında tam bir birleştirici yön bulunduğunda (fasıl yapılır). b) Haber ve dilek sigaları ayrı olduğu için iki cümle arasında tam bir zıtlık bulunduğunda (fasıl yapılır). c) İkinci cümle, birinci cümledeki sorunun cevabı olunca (fasıl yapılır). d) Bir cümledeki önündeki iki cümleden hangisine bağlanacağı belli olmadığında. Çünkü birine bağlandığında mana bozulabilir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 304-305).

Kaynak metinde fasıl ve vasıl konuları hakkında verilen örneklerin daha iyi anlaşılması için mütercimler tarafından bazı açıklamalar yapılmıştır. Örneğin, vasıl konusuyla alakalı örnek gösterilen *لَا وَآيِدَكَ اللَّهُ* cümlesi "Hayır, Allah seni takviye eder." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 333) şeklinde tercüme edildikten sonra şu açıklama yapılmıştır:

Bu örnekte, hayır anlamında olan لَا, daha önce geçen bir söze cevap gibidir. Sanki *هَلْ الْأَمْرُ كَذَلِكَ* "durum böyle midir?" şeklinde sorulmuş, onun cevabında لَا "hayır öyle değildir" şeklinde cevap verilmiştir. Buna göre manen bir cümle-i haberiyyenin varlığı söz konusudur. *لَا وَآيِدَكَ اللَّهُ* cümlesi,

lafzen haber cümlesi olmakla birlikte dua makamında olduğu için ma'nen inşa cümlesidir. Bu itibarla aralarında kemal-i inkıta' vardır. Ancak bu takdirde muradın aksine bir mananın anlaşılması endişesi doğmaktadır. İşte bu endişeyi ortadan kaldırmak için vasil yapılması yoluna gidilmiştir" (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 333-334).

Eserin 357 ile 402. sayfaları aralığında îcâz, itnâb ve müsâvât konularının tercümelere yer almaktadır. İcâz, itnâb ve müsâvât terimlerinin manaları dipnotta şu şekilde verilmiştir:

İcâz (söz kısıltma): Herhangi [bir] mefhumu, kendinden az lafızlarla ifade etmeye denir (veya maksadı ifade etmek şartıyla az kelimeyle, çok manaları anlatmaya denir). Itnâb (söz uzatma): Herhangi bir fayda için maksadı, alışılmış ibareden fazla sözlerle ifade etmektir. Müsavat (eşitlik): Kastedilen herhangi bir manayı, kendisine eşit miktarda kelimelerle ifade etmeye denir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 357-358).

Telhîs'te îcâz konusuyla alakalı olarak lafzın manayı ifade etmede yeterli olması gerektiği ölçütü önemle vurgulanmıştır. Eğer lafız manayı ifade etmede yetersiz kalıyorsa bu îcâz değildir. Mütercimler bu hususla alakalı *Telhîs*'te örnek gösterilen *وَالْعَيْشُ خَيْرٌ فِي ظِلَالِ النَّوْكِ مِمَّنْ عَاشَ كَذَا* beytini "Ahmaklığın gölgesindeki hayat, sıkıntılı ve yorgun bir hayat sürmekten daha hayırlıdır." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 362) şeklinde tercüme ettikten sonra şu açıklamayı yapmışlardır:

Beytte yer alan lafızların delalet ettiği mana budur. Ancak bu ifadeden pek fazla bir şey anlaşılmamaktadır. Anlaşıyor ki, beytte bazı eksiklikler mevcuttur. Eksikler tamamlanırsa şöyle olur: *وَالْعَيْشُ النَّاعِمُ خَيْرٌ فِي ظِلَالِ النَّوْكِ مِمَّنْ عَاشَ فِي ظِلَالِ الْعَقْلِ كَذَا* Görüldüğü üzere beyte "النَّاعِمُ" ve "في ظلال العقل" ifadeleri eklenmiştir. Bu ilavelerden sonra mana şöyledir: "Ahmaklığın gölgesinde rahat bir hayat, aklın ve zekânın gölgesindeki zahmetle geçirilen hayattan daha hayırlıdır." Şairin asıl anlatmak istediği budur. Beyt, ilk şekliyle bunu ifade etmede yetersiz kalmıştır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 362).

Telhîs'te hazf konusuna misal getirilen "فَدَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ" (Yûsuf: 32) ayeti, "Yusuf dedi ki Rabbim! Benim için zindan, beni kendisine davet ettikleri şeyden daha sevgilidir." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 379) şeklinde tercüme edilmiştir. Ancak bu çeviri, *Telhîs*'te misal getirilen Yûsuf Suresi'nin 32. ayetinin mealı olmayıp bunun yerine aynı surenin 33. ayetinin mealidir. Yukarıda verilen ayetin meali ise "İşte hakkında beni kınadığımız şahıs budur." şeklinde olmalıdır.

Ustaosmanoğlu ve Şahin, itnâb bahsinde değinilen tezyîli şöyle açıklamışlardır: "Tezyîl: Lugatta kuyruk demektir. Terim olarak birbiriyle alakalı iki cümleden ikincisinin birinci cümleyi takip etmesidir. Bu cümle tekit görevi yapar." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 390).

Eserin 403 ile 547. sayfaları aralığında beyân ilminin tercümesi yer almaktadır. Kaynak metinde beyân ilmi kapsamında teşbîh, hakikat ve mecâz, istiâre ve kinâye konuları ele alınmıştır.

Mütercimler, beyân ilmi hakkında kaynak metindeki bilgilere ilaveten dipnotta şu cümlelere yer vermişlerdir:

İlm-i Beyan: Belâgat ilminin hakikat, mecaz, kinaye, teşbih, istiare gibi bahislerini öğreten bölümdür. Bu ilim, manayı çeşitli yollarla açıklar, yani bu konuya çeşitli açılardan bakabilme melekesi (becerisi) kazandırır. İnsanın düşünce yapısını geliştirir ve fikri açar.

Meydandadır Bedi' ile Meâni

Biz de okuduk biraz Beyânı (Namık Kemal) (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 404).

Bu bölümde aynı zamanda delâlet hakkında da açıklama yapmışlardır. Açıklamadan sonra kaynak metinde söz konusu edilen delâlet-i vaz'iyeye hakikat, delalet-i tazammuniyyeye mecâz ve delalet-i iltizâmiyyeye ise kinâye adını vermişlerdir.

Beyân ilmi tercüme edilirken dipnotta ilm-i beyân, delâlet, mecâz, kinâye, mecâz-ı mürsel ve istiâre terimlerinin tarifleri yapılmıştır.

Teşbih konusunun tercümesi eserin 408. sayfasından itibaren başlayıp 473. sayfasında son bulmaktadır. Mütercimler, dipnotta teşbihin kısımlarının adlarını "müşebbeh=benzeyen, müşebbehün bih=kendisine benzetilen, vech-i şebeh=benzetme yönü, edat-ı teşbih=benzetme edatı" (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 410) şeklinde zikrettikten sonra konuyla alakalı şu örneği vermişlerdir:

Arslan	gibi	cesur	adam
Müşebbehün Bih	Edat-ı Teşbih	Vech-i Şebeh	Müşebbeh

Eserin 474 ile 534. sayfaları aralığında hakikat ve mecâz konusunun tercümesi bulunmaktadır. Kaynak metinde hakikat ve mecâzın çeşitleri ve farkları ile ilgili verilen örnekler hakkında mütercimler tarafından bazı açıklamalar yapılmıştır. Örneğin, kaynak metinde hakikat ve mecâzdan her birinin lügavî, şer'î, has örfî ve âm örfî kısımlarına ayrıldığı söylendikten sonra bu kısımlara dair verilen yırtıcı hayvan ve kahraman bir kişiye arslan denmesi cümlesiyle alakalı "Malumdur ki, yırtıcı hayvana 'arslan' denmesi hakikat-i lugaviyedir, aynı kelimeyi cesur bir adam için kullanmak ise mecaz-ı lügavî olur." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 477); kip ve bir işe fiil denmesi cümlesiyle alakalı "Tarifi nahiv kitaplarında yapılan malûm kipler yani çekimler için 'fiil' denmesi hakikat-ı örfî-i hâs olur, fiil lafzını iş ve eylem anlamında kullanmak ise mecaz-ı örfî-i hâs olur." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 478) ve dört ayaklılara ve insana dabbe denmesi cümlesiyle alakalı ise "Dört bacaklı canlılar için 'dabbe' denmesi hakikat-ı örfî-i âmm olur, bu kelimeyi insan için kullanmak ise mecaz-ı örfî-i âmm olur." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 478) açıklamaları yapılmıştır.

Mecâz-ı mürsel ile ilgili olan kısım tercüme edilirken müellifin tarifine ek olarak şu açıklama yapılmıştır:

Mecaz, lafzın sözlükteki manasından başka bir manada kullanılmasıdır. Kendi lugat manasında kullanılmasına engel bir karine bulunması gerekir. Mecaz-ı mürsel, mecazın bölümlerinden biridir. Herhangi bir kelimenin mecaz-ı mürsel olabilmesi için: 1-Mecazi manada kullanılmış olması ve gerçek manasında ele alınmaması gerekir. 2-Kelime ile yerinde kullanıldığı varlık arasında benzetme gayesinin olmaması lazımdır (benzetme maksadı olursa istiare sanatı meydana gelmiş olur). *إني أراي أغصيرُ خَمْرًا* Ben kendimi şarap sıkarken görüyorum. Burada şarap "üzüm" yerine kullanılmış bir mecaz-ı mürseldir. Çünkü o üzüm neticede şarap olacaktır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 480-481).

Ustaosmanoğlu ve Şahin, *Telhis*'te hakikat ve mecâz konusu kapsamında ele alınan istiare hakkında dipnotta şu malumata yer vermişlerdir:

İstiare: Bir kelimenin anlamını muvakkaten (geçici olarak) diğer bir kelime adına kullanmak demektir. O halde istiare, kendi lügat manasında kullanılmaz. Kullanılmayacağına dair engel bir karine (yakın sebep) vardır. Bir askere "arslanım" dendiğinde bu hitap hakikat anlamında değildir. Çünkü bir asker, arslan kadar cesur olabilir, fakat arslan gibi dört ayaklı, kuyruklu ve yırtıcı pençeli değildir. Burada arslan kelimesindeki "cesaret" manasını muvakkaten almış ve hazır elbise gibi askere giydirmiş oluyoruz (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 486).

Mütercimler, kaynak metinde darb-ı mesellerin kalıplarının değişmemesi hususunun ele alındığı bölümü tercüme ederken şu açıklamayı yapmışlardır:

Yani, darb-ı mesellerin kalıpları değişmez. Buna şöyle bir örnek verelim: Genç bir erkekle evlenmek gayesiyle yaşlı kocasından ayrılma talebinde bulunan bir kadın, günün birinde ayrıldığı kocasından süt isteğinde bulunur. Buna cevap olarak, eski kocası şu karşılıkta bulunur: *بِالسَّيْفِ ضَيَعْتَ اللَّبَنَ* "Sen sütü yazın kaybettin..." zira, ayrılma talebine yaz mevsiminde bulunmuştu. İşte bu ifade darb-ı mesel olarak Arapçaya geçmiştir. Aslı itibarıyla burada kadına bir hitap vardır. Bundan dolayı hitap (ت)si kesre ile harekelidir. Ancak, erkek kadın kime karşı kullanılırsa kullanılsın bu söz kalıbında i'rabla ilgili bir hareke değişikliğine gidilmez. Diğer bütün darb-ı meseller de aynıdır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 514).

Beyân ilmi kapsamında ele alınan son konu kinâyedir. Kinâye konusunun tercümesi eserin 535 ile 547. sayfaları aralığındadır. Mütercimler, kinâye konusunun ilk paragrafını terkîbi mâna başlığı altında tercüme ettikten sonra kinâyenin önce genel bir şemasını, akabinde ise Sekkâkî'ye göre tasnifini vermişlerdir. Daha sonra kinâye sanatıyla ilgili köşeli parantez içerisinde şu cümleleri sarf etmişlerdir:

Kinâyede iki mana söz konusudur: 1-Lafzın delalet ettiği hakiki manası, asıl anlamı, 2-lafzın lazımı olan mana. Lafız söylendiği zaman bu iki mananın her birini murat etmeye mani bir durum söz konusu değildir. Hakiki ve asıl manayı murat etmede bir sakınca yoktur. Bununla birlikte lafzın lazımı olan, yani onunla özdeşleşmiş, ondan ayrılmayan bir mana daha vardır. İşte, hakiki manasının lazımı olan manayı murat etmek, daha doğrusu kendisiyle asıl mananın yanında lazımı olan (özdeş) manayı murat ettiğimiz lafız kinâyedir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 537).

Eserin 548 ile 705. sayfaları arasında bedî ilminin tercümesi bulunmaktadır. Bedî ilmi, manevî sanatlar ve lafzî sanatlar olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Manevî sanatlar kısmının tercümesi 548. sayfadan itibaren başlayıp 623. sayfada son bulmaktadır.

Mütercimler, tezâd ve tıbâk sanatları ile ilgili olarak dipnotta şu bilgiyi vermişlerdir: "Anlamca birbirine zıt olan kelimeleri bir arada kullanmaktır. 'Ağlarım yâdıma geldikçe gülüştüklerimiz' mısraındaki 'ağlarım' ve 'gülüştüklerimiz' kelimeleri bir arada kullanıldığı gibi." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 550).

Kazvîni tarafından bir şeyi tezâdın dışındaki münasibi ile bir araya getirmek şeklinde tarif edilen mürâ'ât-ı nazîri (tenâsüb) mütercimler şu şekilde tarif etmişlerdir:

Mürâat-ı Nazîri (tenasüp): Mana bakımından birbirine uygun kelimeleri bir arada zikretmektir.

Nev-bahâr oldu gelin azm-i gülistân edelim

Açalım gonca-i kalbi gül-i handân edelim

Altı çizili sözcükler anlamca birbirine çok yakın kelimelerdir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 559).

Manevî sanatlardan aks ve rücûnun olduğu kısımların tercümesinde şu açıklamalar yapılmıştır:

Aks: Bir mısraı tersinden okusan da düz okuduğundaki manayı veren bir düzenlemedir.

Cennet gibidir rûyun / rûyun cennet gibidir

Âdem doyamaz sana / sana doyamaz Âdem

Başka bir örnek:

Kibârın kelâmı / kelâmın kibârıdır

Rücû': Kişinin önce söylediği sözü reddeder görünerek sözün geri kalan kısmında önce söylediğini kuvvetlendirici sözler söylemesidir. Yani fikri söylüyor sonra onu reddediyor ve bu sözleri kuvvetlendirici yeni sözler sıralıyor. Abdülhak Hamid'den bir örnek:

"Makber / makber değil bir türbe / türbe değil bir mabed / mabed değil bir küre / küre değil bir fezâ-yı bî-intihâ olmalıydı..." Burada mezar, bir mezar oluştan da sonsuz bir uzay oluşa kadar yükseltiyor (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 568-569).

Telhîs'te "Bazı şeyleri ayrıntılı yahut özet olarak zikredip sonra da dinleyenin bunları yerli yerine koyacağına olan güveni göstermek için tayin etmeksizin her birini getirmektir." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 573) şeklinde tanımlanan leff ü neşr sanatı hakkında mütercimler, dipnotta şu bilgiyi vermişlerdir:

Lugatta toplamak sonra dağıtmak demektir. İbarede birden fazla kavramı söyledikten sonra bununla ilgili özellikleri belirtmeye veya yeni kelimeler söylemeye denir. Önce söylenen kelimeyi takip ederek onunla ilgili yeni kelimeler söylenirse mürettep (düzenli); sıra bozulursa müşevveş (düzensiz) leff ü neşr meydana gelir (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 574).

Bu bilgiden sonra konuyla alakalı Kur'ân-ı Kerîm'den Hucurât Suresi'nin 7. ayeti müretteb leff ü neşr için misal getirilmiştir: "وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبِيبٌ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ وَرَبِّئْتَهُ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ" (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 575).

Kaynak metinde tecrîd sanatıyla alakalı olarak örnek gösterilen "لِي مِنْ فُلَانٍ صَدِيقٌ حَمِيمٌ" Benim için falan (kişiden) samimi dost vardır." cümlesinin daha anlaşılır bir mahiyet kazanması için mütercimler tarafından şu açıklama yapılmıştır:

"Falan kişi" yerine bir isim koyarak örneği ele alalım. Mesela *أَحْمَدَ صَدِيقُ حَمِيمٍ* Ahmet'te (yani onun şahsında) benim samimi bir dostum var. Bu ifadeden, sanki Ahmet ve bir de samimi bir dost olarak onun bir misli anlaşılması gerekir. Oysa, bu ifadede iki şahıs değil; tek şahıs söz konusudur. İşte dostluğun verdiği kemal mertebesini mübalağa ile belirlemek için tecrit cihetine gidilir. Tecridin diğer kısımlarında da hep bu temel esası görmek mümkündür (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 588).

Mübâlağa sanatının olduğu kısım tercüme edilirken dipnotta mübalağanın türleri olan teblîğ, iğrâk ve gulüvv hakkında bilgi verilmiş ve ardından Mehmet Âkif'in "Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker / Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alını değer" (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 592) mısraları örnek gösterilmiştir.

Hüsn-i ta'lil sanatı mütercimler tarafından şu şekilde tarif edilmiştir:

Bir olayın meydana gelmesine hayali ve şairane bir sebep göstermektir. Gösterilen sebep gerçek olmamalıdır. Zira sebep gerçek olursa bu, sadece ta'lil (illet) olur, hüsn ü ta'lil olmaz. Hüsn ü ta'lile bir örnek:

Hâk-i pâyine yetem der ömrlerdür muttasıl
Başını taştan taşa vurup gezer âvâre su

(Su, senin -Hz. Peygamberin- ayağını bastığın toprağa yetişmek için hiç durmadan ömür boyu başını taştan taşa vurarak gezmektedir.) Bu şiirde Fuzûlî, Fırat ve Dicle nehirlerinin güneye doğru dağları, taşları aşarak akmalarına sebep olarak; Hz. Peygamberin ayak bastığı topraklara ulaşma arzusunu gösteriyor (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 600).

Mütercimlerin manevî sanatlar bahsinde kaynak metne ilavede buldukları sanatlardan birisi de idmâc sanatıdır. Mütercimler, idmâcî "Medh içinde medih, zem içinde zemdir. İdmâc ile istitbâ arasındaki fark; istitbâ'nın sadece medihle ilgili olması, idmâcın ise hem medhi hem de zemmi kapsamasıdır." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 615) şeklinde tarif ettikten sonra konuyla ilgili şu örneği vermişlerdir:

İddimâca örnek: "Öyle terbiyeli bir kişidir ki bulunduğu yerde edep dışı söze cesaret edilemez." "Öyle bozguncu bir adamdır ki ayak bastığı yerde huzurdan söz edilemez." Birinci zat hem edepli hem de yanında terbiyesizlik yapılamayacak kadar vakarlı. İkinci kişi ise hem fasık hem de bozguncu. Katmerli medih ve zem söz konusu olmaktadır (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 615).

Telhis'te tecâhül-i ârif konusyla alakalı Sekkâkî'nin, tecâhül-i ârif tabiri yerine sevka'l-ma'lûm mesâka ğayrihi tabirini kullandığı belirtilmiştir. Mütercimler, Sekkâkî'nin bu tercihinin sebebini şöyle açıklamışlardır: "Sekkâkî'nin tecâhül-i ârif tabirini kullanmaktan kaçınması, bu sanata İlahî Kelâm'da yer verilmesinden dolayıdır. Bu durumda Allah (celle celaluhu)'a karşı -haşacehalet isnat etmek gibi bir duruma düşülmesinden endişe etmiştir." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 618).

Bedî ilminin lafzî sanatlar kısmının tercümesi ise 624. sayfada başlayıp 661. sayfada nihayete ermektedir. Lafzî sanatlar kısmında cinâs, reddü'l-acüz ale's-sadr, sec', muvâzene, kalb, teşrî' ve lüzûmu mâ lâ-yelzem sanatları üzerinde durulmuştur.

Mütercimler, cinâs konusunu tercüme ederken dipnotta şu beyitleri örnek göstermişlerdir:

Cinasa çeşitli örnekler:

Ey kimsesizler, el veriniz kimsesizlere

Onlardır ancak el verecek kimse sizlere

Geçtikçe bembeyaz gezinenler üçer beşer

Bildim ki âhiret denilen yerdedir beşer

Her nefeste işledik yüz bin günâh

Bir günâha etmedik hiçbir gün âh (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 627).

Sec´ bahsinde mütercimler, *Telhis*'te yer almamasına rağmen evvela sec´ kelimesinin lügat anlamını vermişlerdir. Kelimenin lügat anlamı "Lügatta seci"; güvercin, kumru ve benzeri kuşların nağmelerini tekrarlamak suretiyle ötmelerine denir." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 649) şeklinde verildikten sonra dipnotta sec´ in terim anlamı şu şekilde verilmiştir:

Seci': Nesirde (düz yazı) fasıla sonlarının aynı harf olmasıdır. Yani seci', nesrin kafiyesidir. Seci', kelimenin kendi bünyesindeki aslî harf olup sonradan katılma harf olmamalıdır. Mesela 'irfânımız' ile 'iz'ânımız' lafızlarında seci', kelimenin aslî harfi olan 'n' harfinin tekrarıyla oluşmuştur (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 649).

Eserin 662 ile 705. sayfaları aralığında hatime kısmının tercümesi bulunmaktadır.

Mütercimler, iktibâsla ilgili kısmı tercüme ederken dipnotta konuyla ilgili şu bilgiyi vermişlerdir:

İktibas: Nazım ve nesirde ifadeyi süsleyip manayı kuvvetlendirmek için ayet ve hadis kullanmaya denir. Başka yazarlardan alıntı yapmaya da bu isim verilir. Türk şiirinden bazı örnekler:

Zâlimlere bir gün dedirir kudret-i Mevlâ

Tallâhi le-kat âserek Allâhu aleyna

"Yemin ederiz Allah'a ki Allah seni bizden üstün tutmuştur" mealindeki Yûsuf suresinin 91. ayeti iktibas etmiştir.

Lâ yûsel'e binlerce suâl olsa kurbân

İnsan bu muammalara dehşetle nigâhbân (Âkif) (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 685).

Telmîh bahsinde Ebû Temmâm'ın *Telhis*'te yer alan

قَوْلَهُ مَا أَدْرِي أَأَخْلَامُ نَائِمٍ
أَلَمْتُ بِنَا أَمْ كَانَ فِي الرُّكْبِ يَوْشَعُ

beyti, "Allah (celle celaluh)'a yemin ederim ki ben bilmiyorum. Bize, uyuyan bir adamın gördüğü karışık rüyalar mı vaki oldu; yoksa kafile içinde Hz. Yuşa' mı var?" (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 695) şeklinde tercüme edilmiş ve beyitle ilgili şu açıklama yapılmıştır:

Rivayete göre Hz. Yuşa' (aleyhisselam) bir cuma günü, düşmanlarıyla savaşa tutuşmuş. Güneş gittikçe alçalmaya başlayınca düşmanlardan kurtulmadan güneşin batacağından endişe etmiş. Çünkü, Yahudi inancına göre cumartesi savaş haramdı. İşte Hz. Yuşa' (aleyhisselam) Allah (celle celaluh)'tan güneşi durdurup cuma gününün uzamasını niyaz etmiştir. Şair de bu konuya işaret ediyor (Ustaosmanoğlu ve Şahin, 2012: 695).

Mütercimler, bu açıklamanın sonuna dipnot düşerek telmîh hakkında bilgi vermişlerdir.

Eserin tercüme kısmı 705. sayfada son bulmaktadır. Eserin sonuna "İçindekiler" kısmı ilave edilmiştir. Bu kısım, eserin 706 ile 709. sayfaları aralığını kapsamaktadır.

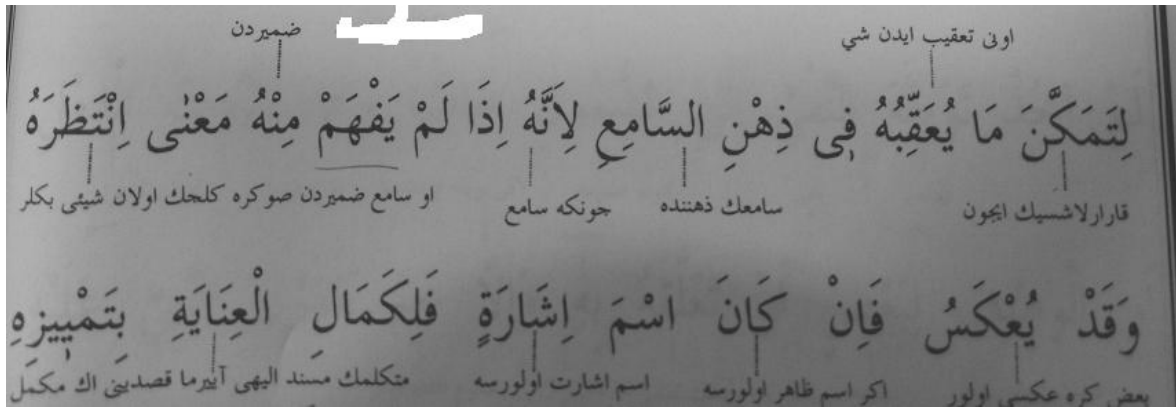
2.3.10. Telhîsü'l-Miftâh, Cümle Yayınları

2.3.10.1. Eserin Tanıtımı

Telhîsü'l-Miftâh'ın bu tercümesi, Cümle Yayınları tarafından Ekim 2014'te İstanbul'da basılmıştır. Eserin mütercim(ler)inin kim olduğu belirtilmemiş olup dizgisini Metin Koca yapmıştır. Toplam 182 sayfadan oluşan bu eser, bütünüyle Arap harfli yayımlanmıştır. Ancak çalışmamızda eserden yapılan alıntılar, tarafımızca Latin alfabesine aktarılarak verilmiştir.

2.3.10.2. Eserde İzlenen Usul

Telhîsü'l-Miftâh'ın bu tercümesi usul bakımından diğer tercümelere tamamen farklılık göstermektedir. Bu eser, bazı klasik dönem eserlerinde rastlanan satır arası şerh veya tercüme usulü takip edilerek meydana getirilmiştir. Eserde evvela kaynak metnin cümlelerine yer verilmiş ve ardından bu cümlelerdeki kelime veya ibarelerin bazen üst bazen de alt taraflarına oklar çizilerek söz konusu kısımlar tercüme edilmiştir. Eserden alınan aşağıdaki kısım, mütercimin bu tutumunu göstermektedir:

Kaynak metinde misal getirilen mısra, beyit, şiir, ayet ve hadislerin bulunduğu kısımlar satır aralarında değil, ayrı bir sayfada tercüme edilmiştir. Söz konusu kısımlar için *Telhîs*'in ana metninin olduğu sayfanın karşısındaki veya ondan sonraki sayfalar kullanılmıştır. Bu sayfalarda evvela söz konusu kısımlar tekrar yazılarak eserin geri kalanındaki gibi kelime veya ibarelerin üst ya da alt kısımlarına oklar çizilmiş ve orada kelime veya ibarelerin manaları verilmiştir. Akabinde söz konusu mısra, beyit veya şiirin şairinin kim olduğu, manası ve nüktesinin ne olduğu belirtilmiştir. Örneğin, kaynak metinde ta'kîd konusuna misal getirilen

سَأَطْلُبُ بَعْدَ الدَّارِ عَنْكُمْ لَتَفْرُبُوا
وَتَسْكُبُ عَيْنَايَ الدَّمُوعَ لَتَجْمُدَا

beytinin şairi, manası ve nüktesi şu şekilde belirtilmiştir:

Şâir: Abbâs bin Ahnef'dir.

Ma'nâsı: (Bana sevgi ile) yaklaşmanız için sizden evimin uzak olmasını isteyeceğim. İki gözüm donmaları için yaş döküyorlar.

Nüktesi: "لَتَجْمُدَا" kelâmında ta'kîd-i ma'nevî var fesâhat yoktur. Çünkü gözlerin donmasından sâmi'in zihni gözyaşlarının akmasına gider de şâirin kastettiği sevinç ve sürûr ma'nâsına gitmez (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 8/1).

Misal getilen kısımların ayet olduğu durumlarda ise ayetin; Kur'ân-ı Kerîm'in hangi suresinden alındığı ve Kur'ân'ın kaçınıcı sayfasında yer aldığı, ma'nâsı ve mahall-i istişhâdının ne olduğu belirtilmiştir. Örneğin, kaynak metinde müsnedün ileyhin marife yapılması konusuna misal getirilen "وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُؤُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ" (Secde: 12) ayetinin hangi sureden alındığı, ayetin Kur'ân'daki sayfa numarası, ma'nâsı ve mahall-i istişhâdı şu şekilde belirtilmiştir:

Kur'ân-ı Kerîm'de: Secde Suresi ayet: 12 sahîfe: 417.

Ma'nâsı: (Ey habîbim!) Mücrimleri, Rablerinin huzurunda başlarını eğdikleri vakit bir görsen.

Mahall-i İstişhâd: Hitâbda asıl olan muayyen bir ferd için olmasıdır. Fakat bazı kere her bir muhâtaba şâmil olsun için gayr-ı muayyene terk edilir. Mesela bu ayet-i celîle, mücrimlerin hali o gün çok açık olduğu için yalnız bir muhâtaba mahsus değil, görmek şanıdan olan her bir muhâtaba şâmidir (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 24/2).

Eserde *Telhîs*'te misal getirilen kısımların tekrar ele alındığı sayfalar, yeni bir sayfa olarak değil; bir önceki sayfanın devamı niteliğinde "/" işareti ile bölünerek numaralandırılmıştır. Yani asıl sayfa .../1; söz konusu kısımların yer aldığı sayfalar ise .../2, .../3 vb. şekillerde numaralandırılmıştır.

Kaynak metinde misal getirilen ayet, hadis, mısra, beyit ve şiirlerin tekrar ele alınıp izah edildikleri sayfalarda şiir, ayet ve hadisler koyu/bold olarak yazılmıştır. Aynı zamanda şiirlerin şairi, ma'nâsı, nüktesi ile ayetlerin suresi, ma'nâsı ve mahall-i istişhâdı da koyu/bold yazılmış ve ardından iki nokta üst üste konarak söz konusu kısımların izahı yapılmıştır.

Kaynak metinde şâhid gösterilen mısra ya da beyitlerin kimi zaman diğer mısra veya beyitlerine de tercümede yer verildiği görülmektedir. Örneğin, kaynak metinde tenâfür-i hurûf konusuna misal getirilen "عَدَائِرُهُ مُسْتَشْرَرَاتٌ إِلَى الْعُلَى" mısrasının olduğu kısım tercüme edilirken, izah için olan ek sayfada bu mısranın alındığı beytin ikinci mısrası ile bir önceki beyte de yer verilmiştir.

Eserin ek sayfalarında tercüme edilip değerlendirilen ayet, hadis, mısra, beyit, şiir gibi şâhid kısımlar, *Telhis*'in ana metninin tercüme edildiği kısımlarda da yer almaktadır. Ancak burada bahsedilen kısımların, çoğu zaman yalnızca Arapça hâllerine yer verilmiş olup kelime ve ibarelerin alt veya üstlerinde herhangi bir tercümesi bulunmamaktadır.

Eserde yalnızca *Telhis*'teki şâhid kısımların tercümesi, öğelerin dizilişi bakımından kurallı cümleler şeklindedir. Eserin geri kalanı ise kelime kelime veya ibare ibare tercüme edildiği için devrik cümlelerden müteşekkildir.

Mütercim(ler), kimi zaman kaynak metinde şâhid gösterilen mısra veya beyitlerin kime ait olduklarını belirttikten sonra söz konusu şiirlerin kim için söylendiklerini de bildirmiştir. Söz gelimi, kaynak metinde kulağa hoş gelmeyen sözlerin de kelimenin fesâhatını bozduğuna misal getirilen "كَرِيمُ الْجَرَشِيِّ شَرِيفُ النَّسَبِ" mısrasının Ebü't-Tayyib Mütenebbî'ye ait olduğu vurgulandıktan sonra söz konusu mısranın Seyfü'd-devle lakabı ile meşhur olan Ebü'l-Hasan Alî hakkında söylendiği dile getirilmiştir (s. 7/2).

Kaynak metinde bir kısmı misal getirilen ayetlerin, tercümede genellikle tamamına yer verildiği görülmektedir. Örneğin, kaynak metinde haberin doğru veya yalan oluşuna Münâfikûn Suresi 1. ayetinin "إِنَّ الْمُنَافِقِينَ كَاذِبُونَ" şeklindeki kısmı misal getirilmişken tercümede söz konusu ayetin tamamına yer verilmiştir.

Mütercim(ler), kaynak metinde misal getirilen mısra, beyit ve şiirlerin birçoğu hakkında ek sayfalarda açıklama yapmasına rağmen bazısını herhangi bir açıklama yapmadan ve aynı zamanda metin içinde de tercüme etmeden geçmişlerdir. Örneğin, kaynak metinde müsnedün ileyhın takdim edilmesi konusuna misal getirilen

قَدْ اصْبَحْتُ أَمْ الْخِيَارِ تَدْعَى
عَلَى دَنْبَا كُلُّهُ لَمْ اصْنَع

beyti, tercüme edilmeden ve değerlendirmeye tabi tutulmadan geçilmiştir.

Eserde meânî ilmîne misal getirilen ayetler hakkında çoğunlukla ek sayfalarda bazı açıklamalar yapılırken beyân ve bedî ilimlerine misal getirilen ayetler hakkında herhangi bir açıklama yapılmadığı görülmektedir.

2.3.10.3. Muhteva Analizi

Eserin 1 ile 12. sayfaları aralığında dibace ve mukaddime kısımlarının tercümesi bulunmaktadır.

Eserin 2/2. sayfasında *Telhîsü'l-Miftâh*'ın musannifi Hatîb el-Kazvî'nin hayatı, *Telhîs* adlı eseri ve ilm-i meânî hakkında bilgi verildikten sonra Taftâzânî'nin *Muhtasar* adlı eserinden hamd ve şükr kelimeleri ile ilgili şu kısım alıntılanmıştır:

Hamd: باللسان على قصد التعظيم سواء تعلق بالنعمة او بغيرها التناء : İster bir nimete taalluk etsin ister nimetin gayrına taalluk etsin lisan ile ta'zîmi kâsd üzerine senâdır.
Şükr: فعل ينبؤ عن تعظيم المنعم لكونه منعمًا سواء كان باللسان او بالجنان او بالاركان : İn'âm edici olan Allah'ın ta'zîmden haber veren bir fiildir. İster lisan ile ister kalb ile isterse hal ve hareket ile olsun müsâvîdir.

Kaynak metinde ta'kîd konusuna misal getirilen

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمَلَّكَاتٌ
أَبُو أُمِّهِ حَىَّ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ

beyti hakkında tercümede şu açıklama yapılmıştır:

Şâir: Ferezdak, Emeviyye'den Hişâm bin Abdülmelik'in dayısı olan İbrâhîm bin Hişâm hakkında söylemiştir.

Ma'nâsı: Hayatta olan akrabası içinde Hişâm oğlu İbrâhîm'in yerini tutan ancak saltanat sahibi (padişah) vardır. Saltanat sahibinin annesinin babasıyla onun (Hişâm oğlu İbrâhîm) babası birdir.

Nüktesi: Mübteda ile haber arasına "حَىَّ" sıfat ile mevsuf arasına "أَبُوهُ" girmekle bir de müstesnâ minh olan "حَىَّ" kelimesinin ikinci mısra'a kalmasıyla nazımda bir hâlel (karışıklık) olmakla ta'kîd var fesâhat yoktur (*Telhîsü'l-Miftâh*, 2014: 8/2).

Eserin 13 ile 102. sayfaları arasında meânî ilmi ve tercümesi bulunmaktadır. Meânî ilminin ilk konusu olan ahvâl-i isnâd-ı haberî, eserin 15. sayfasında başlayıp 22. sayfasında son bulmaktadır.

Kaynak metinde, kelâmın muktezâ-yı zâhirin hilâfına gelmesi konusuna misal getirilen " وَلَا تَخَاطَبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِضُونَ " (Hûd: 37; Mü'minûn: 27) ayeti hakkında tercümede şu değerlendirme yapılmıştır:

Bu ayet-i celilede gayr-ı sâil olan Nûh aleyhisselâma haberi işaret eden وَلَا تَخَاطَبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا kavlı-i şerîfi söylenince, Nûh aleyhisselâm gayr-ı sâil iken sâil kılınmış ve kelâm muktezâ-yı zâhirin hilâfına muktezâ-yı hâle uygun olarak مُعْرِفُونَ dıye te'kîd ile gelmiştir. اِنَّهُمْ مُعْرِفُونَ kelâm-ı ibtidâîdir (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 17/2).

Tercümenin genelinde her ne kadar kaynak metinde misal getirilen ayetlerin anlamları ve misal getirilmelerinin sebebi ek sayfalarda izah edilmişse de mecâz-ı akli konusuna misal getirilen "فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ" (Hâkka: 21) ayeti hakkında herhangi bir izah yapılmadığı görülmektedir.

Eserin 22 ile 46/1. sayfaları aralığında meânî ilminin ahvâl-i müsnedün ileyh konusunun tercümesi bulunmaktadır.

Telhîs'te müsnedün ileyh'in hazfîne örnek verilen "قَالَ لِي كَيْفَ أَنْتَ قُلْتَ عَلِيٍّ" mısrasında, hazfîn nasıl ve niçin yapıldığı tercümede şu şekilde açıklanmıştır: "كَيْفَ أَنْتَ" sualine verilen cevap hikâye edilirken makûl kavlı cümle olması lazım iken müsnedün ileyh olan أَنَا'yı abesten ihtirâz etmek ve lafzî delilden daha kuvvetli olan akli delile udûli tahyîl için hazf olundu." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 23/2).

Kaynak metinde müsnedün ileyh'in marife olması konusuna misal getirilen "وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ" (Secde: 12) ayetinde müsnedün ileyh'in marife olarak getirilmesinin sebebi mütercim(ler) tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

Hitâbda asl olan muayyen bir ferd için olmasıdır. Fakat bazı kere her bir muhâtaba şâmil olsun için gayr-ı muayyene terk edilir. Mesela bu ayet-i celîle, mücrimlerin hâli o gün çok açık olduğu için yalnız bir muhâtaba mahsûs değil, görmek şanından olan her bir muhâtaba şâmidir (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 24/2).

Kaynak metinde müsnedün ileyh'in ism-i mevsûl ile marife olması konusuna örnek gösterilen Mü'min Suresi'nin "إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ" şeklindeki 60. ayeti, tercümede yanlışlıkla Mü'minûn Suresi'nin 60. ayeti olarak kaydedilmiştir.

Mütercim(ler), *Telhîs*'te müsnedün ileyh'in ism-i işâret ile marife yapılması konusuna misal getirilen "أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ" şeklindeki Bakara Suresi'nin 5. ayetine dair surenin 3. ve 4. ayetlerine de yer vererek şu açıklamayı yapmıştır:

Mahall-i İstişâd: Müşârun ileyh; الَّذِينَ, vasıflar; gayba îmân, namaz, infâk, Peygamber Efendimiz'e ve öncekilere indirilene ve ahirete inanmak. İsm-i işâret: أُولَٰئِكَ. İsm-i işâretten sonra gelenler: Dünyada hidâyet üzere olmak, ahirette felâha nâil olmaktır. Bu ayet-i celîlede müsnedün ileyh olan أُولَٰئِكَ'nin ism-i işâret ile marife olması; müşârun ileyh'in, ism-i işâretten sonra gelen dünyada hidâyet, ahirette felâha nâil olması, müşârun ileyh'den sonra gelen vasıflar gayba îmân, namaz, infâk, Peygamber Efendimiz'e öncekilere indirilene inanmaktan dolayılayık olduğuna tenbîh içindir (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 27/2).

Telhis'te mûsnedün ileyhın ifrâd ve nev'iyet cihetiyle nekre yapılmasına misal getirilen " وَاللَّهُ " Allah, her canlıyı sudan yarattı." (Nûr: 45) ayeti hakkında tercümede şu cümleler sarf edilmiştir: "Bu ayet-i celilede mûsnedün ileyhın gayrı olan كَلَّ دَابَّةٍ ve كَلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ'nin nekre olması ifrâd ve nev'iyet içindir. Yani Allah teâlâ her bir canlıyı bir sudan yarattı veya her bir nev'iyi o nev'îye mahsûs sudan yarattı demektir." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 30/3).

Kaynak metinde mûsnedün ileyhın te'hîri bahsinde zamir yerine işaret isminden başka bir isim kullanılması mevzusuna misal getirilen " قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ " (İhlâs: 1-2) ayeti hakkında tercümede şu açıklama yapılmıştır: "Bu ayet-i celilede mûsnedün ileyh olan ikinci اللَّهُ lafza-i celâli, ziyade temekkün için zamir yerinde ism-i zâhir gelmiştir. Muktezâ-yı zâhir هُوَ الصَّمَدُ'dür." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 41/3).

Mütercim(ler), *Telhis*'te iltifât konusu anlatılırken örnek gösterilen "تَطَاوُلَ لَيْلِكَ بِالْأَتَمِّدِ" mısrasının bahsedilen konuya misal gösterilmesinin sebebini ve bu mısranın Sekkâkî ve diğer âlimler tarafından nasıl yorumlandığını şu cümlelerle ifade etmiştir: "لَيْلِكَ" lafzında hitâb şairin kendinedir. Muktezâ-yı zâhir لَيْلِي iken mütekellimden muhâtaba udûl etti. Bu Sekkâkî'ye göre iltifât, cumhûra göre tecrîddir." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 42/2).

Eserin 46/1 ile 55/1 sayfaları arasında ahvâl-i mûsned konusu ve tercümesi bulunmaktadır. Mûsnedin hazfi konusuna misal getirilen " قُلْ لَوْ أَنَّهُمْ تَعْلَمُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي " (İsrâ: 100) ayetinde, hazfin nasıl gerçekleştiği mütercim(ler) tarafından şu şekilde izah edilmiştir:

Bu ayet-i celilede أَنْتُمْ mahzûf fiilin fâilidir. Çünkü لَوْ isim üzerine dâhil olmaz. Aslı: لَوْ تَعْلَمُونَ تَعْلَمُونَ'dir. Müfessir bulunduğundan abesten ihtirâz için müfesser olan mûsned hazf olundu. Zamir-i bariz muttasıl olan vav, zamir-i merfû' munfasıl olan أَنْتُمْ'e değiştirildi. Zât-ı hazfe karîne: Şart harfi olan لَوْ'nin isim üzerine dâhil olması. Ta'yîn-i mahzûfa karîne: Müfesser olan تَعْلَمُونَ'dür (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 46/3).

Kazvînî'nin tağlîb konusuna misal getirdiği " بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ " (Neml: 55) ayeti hakkında tercümede şu açıklama yapılmıştır: "Bu ayet-i kerîmede قَوْمٌ ism-i zâhir olması cihetinden gâiptir, Lût aleyhisselâmın hitap ettiği kimseler olması cihetinden muhâtabdır. قَوْمٌ lafzının ma'nâ cânibi, lafz cânibine tağlîb yapıldı ve sıfatı تَجْهَلُونَ diye muhâtab sigası ile getirildi." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 50/2).

Eserin 55/1 ile 61/1 sayfaları arasında ahvâl-i müteallikât-ı fi'l konusu ve tercümesi yer almaktadır.

Telhis'te müteaddi fiilin lâzım konumuna indirilmesi mevzusuna misal getirilen " قُلْ هَلْ يَسْتَوِي " قُلْ هَلْ يَسْتَوِي " (Zümer: 9) ayetindeki يَعْلَمُونَ ve يَعْلَمُونَ fiillerinin hangi açıdan konuya misal teşkil ettikleri şu şekilde izah edilmiştir: "Bu ayet-i celilede يَعْلَمُونَ fiilinde fiilin fâile isbâtı, لَا

يَعْلَمُونَ fiilinde ise fiilin fâilden nefyi kastedilerek lazım menziline indirilmiş, hususi bir mefûle müteallık olduğu hâlden kinâyeye edilmemiştir." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 56/2).

Mütercim(ler), Kazvîni'nin başta kastedilmeyen bir şeyin kastedilmiş olduğuna dair olan yanlış anlamayı ortadan kaldırmak için mefûlün hazfedilmesi konusuna örnek gösterdiği

وَكَمْ دُدَّتْ عَنِّي مِنْ تَحَامُلِ حَادِثٍ
وَسُورَةَ آيَاتٍ حَزْرُنَ إِلَى الْعَظْمِ

beytini tercüme ederken şöyle bir kaide zikretmiştir: "كَمْ ile mümeyyizi arasına bir müteaddi fiil girerse mümeyyizin evvelinde مِنْ kelimesi lazımdır. Müteaddi fiilin mefûlü كَمْ'dir, مِنْ تَحَامُلٍ değildir." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 58/2).

Kaynak metinde fiilin bazı ma'mûllerinin diğerlerinin önüne geçirilmesi hususuna örnek gösterilen "وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ" (Mü'min: 28) ayetinde, söz konusu durumun nasıl gerçekleştiği tercümede şu şekilde izah edilmiştir: "Bu ayet-i celîlede مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ sıfatının يَكْتُمُ إِيمَانَهُ sıfatından te'hîrinde ma'nânın beyanı karışacağı için مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ takdîm olundu." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 61/2).

Meânî ilminin kasr konusu, eserin 61/1. sayfasında başlayıp 68/1. sayfasında son bulmaktadır. *Telhîs*'te إِنَّمَا edatının kasr ifade etmesi konusuna misal getirilen "إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ" (Bakara:173) ayeti, tercümede yanlışlıkla Neml Suresi'nin 110. ayeti olarak kaydedilmiştir.

Mütercim(ler), kaynak metinde atıf edatı olan لَانَّمَا ile bir arada bulunmasının şartı mevzusuna misal getirilen En'âm Suresi'nin "إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ" şeklindeki 36. ayetine dair Sekkâkî ve Abdülkâhir Cürcânî'nin görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:

Atıf harfi olan لَانَّمَا ile bir arada bulunmasının şartı İmâm Sekkâkî'ye göre vasfın mevsûfa mahsûs olmamasıdır. Abdülkâhir'e göre şart değil ama güzel olmaz. Bu kâideye binaen bu ayet-i celîlede icâbet vasfı dinleyenlere mahsûs olduğu için İmâm Sekkâkî'ye göre إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ لَانَّمَا يَسْمَعُونَ kavli-i şerîfinden sonra لَا الَّذِينَ لَا يَسْمَعُونَ denilir. Abdülkâhir'e göre لَا الَّذِينَ لَا يَسْمَعُونَ denilebilir, lakin güzel olmaz (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 65/2).

Kazvîni'nin kasr-ı ifrâd konusuna misal getirdiği "وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ" ayeti tercüme edilirken evvela bir kaide bildirilmiş ve ardından o kaideden hareketle yukarıdaki ayet değerlendirilmiştir. Bahsedilen kaide ve ayetin değerlendirilmesi şu şekildedir:

Nefy ma'a'l-istisnânın kullanıldığı hükümde asıl olan muhâtabın bilmediği ve inkâr ettiği hükümlerden olmasıdır. Fakat bazı kere muhâtabın hâline münasip bir itibar ile ma'lûm, meçhûl menziline indirilir ve ma'lûm hükümde kasr-ı ifrâd veya kasr-ı kalb olarak nefy ma'a'l-istisnâ kullanılır. Bu kâideye binaen ayet-i celîlede ashâb-ı kirâmın Peygamber Efendimiz'in vefatını

büyütmeleriyle vefatı inkâr menziline indirildi ve kasr-ı ifrâd olarak nefy ma'a'l-istisnâ kullanıldı (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 66/2).

Mütercim(ler), *Telhîs*'te kasr konusuna misal getirilen En'âm Suresi'nin 36., İbrâhîm Suresi'nin 11., Bakara Suresi'nin 11. ve Ra'd Suresi'nin 19. ayetlerini yanlışlıkla Tâhâ Suresi'nin 67. ayeti olarak kaydetmiştir.

Kaynak metinde kasrın yollarından biri olan *إِنَّمَا* edatının kullanılması hususuna örnek gösterilen "*إِنَّمَا نَحْنُ مُصَلِّحُونَ*" (Bakara: 11) ayetinde *إِنَّمَا* edatının kullanılmasının sebebi mütercim(ler) tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

إِنَّمَا'nın kullanıldığı hükümde asıl olan, muhâtabın bildiği ve inkâr etmediği hükümlerden olmasıdır. Fakat bazı kere meçhûl, açık olduğu iddia edilerek ma'lûm menziline indirilir de *إِنَّمَا* kullanılır. Ayet-i celîlede münafıklar kendilerinin ıslah edici olduklarının açık olduğunu iddia ettikleri için *إِنَّمَا* kullanılmıştır (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 67/2).

Eserin genelinde *Telhîs*'te örnek verilen ayetlerin manası ek sayfada verilmişken kasr konusundaki Bakara Suresi'nin 12. ve Ra'd Suresi'nin 19. ayetlerinin manaları verilmemiştir.

Eserin 68/1 ile 77. sayfaları aralığında inşâ konusu ve tercümesi bulunmaktadır. *Telhîs*'te inşâ konusuna misal getirilen Enbiyâ Suresi'nin 80., Meryem Suresi'nin 73. ve Bakara Suresi'nin 211. ayetleri tercümede yanlışlıkla Tâhâ Suresi'nin 67. ayeti olarak kaydedilmiştir.

Kaynak metinde *هَلْ* edatının onay isteme ve muzâri fiili gelecek zamana tahsîs etmesi konusuna örnek verilen "*فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ*" (Enbiyâ: 80) ayeti hakkında tercümede şu açıklamaya yer verilmiştir:

هَلْ yalnız tasdikte kullanıldığı ve fi'l-i muzâriyi istikbâle tahsîs ettiği için zamanla alakalı olması daha açık olan fiile ihtisas meziyeti (fiile münasebeti hemzeden dolayı) olduğundan *فَهَلْ تَشْكُرُونَ* ve *فَهَلْ أَنْتُمْ تَشْكُرُونَ*'den şükür talebi üzerine daha çok delâlet eder. Çünkü olacak olan bir şeyi olmuş gibi göstermek kastın kemaline daha çok delâlet eder. Ayrıca bu *فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ* ayet-i celîlesi *فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ*'den şükür talebine daha çok delâlet eder. Çünkü *هَلْ* hemzeden fiili daha çok talep ettiğinden *فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ* kavli her ne kadar sübût için olsa da *هَلْ* ile beraber fiilin terki kastın kemaline daha çok delâlet eder (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 71/2).

Mütercim(ler), Kazvî'nin emir sigası için misal getirdiği bütün ayetlerdeki emrin amacını belirtmiştir.

Eserin 77 ile 91/1. sayfaları arasında fasl ve vasl konuları ile bunların tercümeleri yer almaktadır.

Kaynak metinde bir cümle bir cümleden sonra geldiğinde ikinci cümlenin birincisine i'râb yönünden ortak edilmesi kastedilmediği zaman ikinci cümlenin birinci cümleden ayrılacağı

hususuna misal getirilen "وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شِيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ" (Bakara: 14-15) ayetleri tercüme edilirken evvela söz konusu durumun bu ayette gerçekleşme biçimi şu şekilde açıklanmıştır:

Bu ayet-i celilede i'râb hükmünde ikinci cümle اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ'in birinci cümle إِنَّا مَعَكُمْ'e ortaklığı kastolunmadığı için atfolunmadı. Çünkü اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ münafıkların sözünden değildir. Ayrıca zarf ile ihtisasta ikinci cümlenin birinci cümleye ortak olmaması için اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ, قَالُوا üzerine atfolunmadı (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 78/2)

Bu açıklamanın ardından i'râbdan mahalli olan cümleler ile i'râbdan mahalli olmayan cümleler yedi maddede olmak üzere tablo hâlinde gösterilmiştir.

Kemâl-i ittisâl konusuna misal getirilen "لَا رَيْبَ فِيهِ" (Bakara: 2) ayeti tercüme edilirken ayetin "ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ" şeklinde tamamı zikredilmiş ve ayet hakkında şu cümleler sarf edilmiştir:

Bu ayet-i celilede mecâz tevehhümünü def için لَا رَيْبَ فِيهِ cümlesi, ذَلِكَ الْكِتَابُ'dan te'kîd-i manevî mertebesinde olduğu için aralarında kemâl-i ittisâl olup, atıf terk olundu. Ayrıca bu ayet-i celilede هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ cümlesi galat tevehhümünü def için ذَلِكَ الْكِتَابُ'dan te'kîd-i lafzî mertebesinde olduğu için aralarında kemâl-i ittisâl olup, atıf terk olundu (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 79/2).

Kaynak metinde fasl konusuna misal getirilen

وَتَظُنُّ سَلْمِي أَنِّي أَبْغِي بِهَا
بَدَلًا أَرَاهَا فِي الضَّلَالِ تَهِيمٌ

beytinde, iki cümle arasında atıf yapılmamasının sebebi mütercim(ler) tarafından şöyle izah edilmiştir: "أَرَاهَا cümlesi سَلْمِي تَظُنُّ üzere atfolunmuş olsa şairin muradına uygun olur. Fakat atıf harfi gelmiş olsa أَرَاهَا cümlesinin أَبْغِي cümlesi üzerine atfolunduğu tevehhüm olurdu. Bunu def için (şibh-i kemâl-i inkîtâ olduğu için) atf terk olundu." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 82/2).

Mütercim(ler), Kazvîni'nin vasl konusuna misal getirdiği " وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ " (Bakara: 83) ayetinde vasl yapılmasının sebebini şöyle açıklamıştır:

Bu ayet-i celilede üç cümle vardır; لَا تَعْبُدُونَ lafzen ihbârî ma'nen inşâîdir. İkinci cümle mahzûftur. Eğer mahzûfu تَحْسِبُونَ takdir edersek lafzen ihbârî ma'nen inşâîdir. Eğer mahzûfu أَحْسِبُوا takdir edersek lafzen ihbârî ma'nen inşâîdir. Üçüncü cümle قُولُوا'dür lafzen ma'nen inşâîdir. Bu cümleler arasında cihet-i câmi'a bulunmakla beraber yalnız ma'nen inşâîlikte ittifak ettikleri için aralarında tavassut beynel-kemâleyn olduğundan ikinci ve üçüncü cümleler atıfla getirildi (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 84/3).

Kaynak metinde fasl ve vasl konularına misal getirilen Âl-i İmrân Suresi'nin 174. ayeti yanlışlıkla Âl-i İmrân Suresi'nin 4. ayeti olarak kaydedilmiştir.

Eserin 91/1 ile 102. sayfaları arasında îcâz, itnâb ve müsâvât konuları ile bunların tercümeleri bulunmaktadır.

Kaynak metinde haşv-i gayr-ı müfsid konusuna örnek gösterilen "فَاعْلَمْ عِلْمَ الْيَوْمِ وَالْأَمْسِ قَبْلَهُ" mısrasındaki haşvin nasıl meydana geldiği tercümede şu şekilde açıklanmıştır: "dün ma'nâsına olup bugünün mâkabli ma'nâsını ifade ettiği hâlde bir de قَبْلَهُ'nun gelmesi haşv-i gayr-ı müfsid olmuştur." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 92/2).

Mütercim(ler), *Telhîs*'te îcâz-ı hazf konusuna misal getirilen "وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ / Ateşin başında durdurulduklarında bir görsen" (En'âm: 27) ayetinde hazfın nasıl gerçekleştiğini şu şekilde izah etmiştir: "Bu ayet-i celîlede şartın cevabının, vasfın ihâta edemeyeceği bir şey olduğuna delalet etmesi veya sâmi'in zihni mümkün olan her bir yola gitmesi için, şartın cevabı olan لَرَأَيْتَ أَمْرًا فَطِيعًا hazfolunmakla îcâz-ı hazf olmuştur." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 94/3).

Kaynak metinde hazfın delilleri konusuna misal getirilen Mâide Suresi'nin 3. ayeti, tercümede yanlışlıkla Neml Suresi'nin 3. ayeti olarak kaydedilmiştir.

Mütercim(ler), *Telhîs*'te itnâbın çeşitlerinden îgâle misal getirilen

وَإِنَّ صَحْرًا لَّنَاتَمَّ الْهُدَاهُ
كَأَنَّهُ عِلْمٌ فِي رَأْسِهِ نَارٌ

beytinde itnâbın şu şekilde yer aldığını açıklamıştır: "Şâire Hansâ kardeşini dağa teşbîh etmiş ve bu teşbîhi كَأَنَّهُ عِلْمٌ فِي رَأْسِهِ نَارٌ kavli ifade ettiği hâlde mübalağa için فِي رَأْسِهِ نَارٌ kavlini ziyade etmiş olmasıyla itnâb olmuştur. Itnâbın bu türüsüne îgâl ta'bîr olunur." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 97/2).

Eserin 102 ile 136. sayfaları arasında beyân ilmi ve tercümesi bulunmaktadır. Beyân ilminin konularından teşbîh, eserin 103 ile 119. sayfaları arasındadır.

Telhîs'te teşbîh-i melfûf konusuna misal getirilen İmru'u'l-Kays'ın

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَ يَابِسًا
لَدَىٰ وَ كِرْهَا الْعُنَابُ وَ الْحَسْفُ الْبَالِي

beyti, mütercim(ler) tarafından tercüme edildikten sonra teşbîh-i melfûfun beyitte nasıl yer aldığı şu şekilde izah edilmiştir: "Evvela iki müşebbeh zikredilip sonra leff [ü] neşr-i müretteb suretiyle

her birine bir müşebbehün bih getirilmiş ve teşbîh-i müfred melfûf olmuştur. Çünkü müşebbehler ve müşebbehün bihler peşpeşedir." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 114/2).

Kaynak metinde teşbîhin baîd-i garîb olmasına örnek verilen

لَمْ تَلَقْ هَذَا الْوَجْهَ شَمْسُ نَهَارِنَا
إِلَّا بِوَجْهِ لَيْسَ فِيهِ حَيَاءُ

beyti hakkında tercümede şu açıklama yapılmıştır: "Vechin şemse teşbîhi karîb-i mübtezel iken vechi şemse teşbîh edip güneşe hayasızlık isnâd etti ve teşbîh baîd-i garîb oldu." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 118/2).

Beyân ilminin ikinci konusu olan hakikat ve mecâz, eserin 119. sayfasından itibaren başlayıp 133. sayfasında son bulmaktadır.

İstiârede karinenin birden fazla olması mevzusuna Kazvîni

فَإِنْ تَعَاَفُوا الْعُدْلَ وَالْأَيْمَانَ
فَإِنَّ فِي أَيْمَانِنَا نِيرَانًا

beytini örnek göstermiş fakat bu karinelerin neler olduğunu belirtmemiştir. Mütercim(ler) ise eserinde bu beyitteki istiârenin karinelerini şu şekilde bildirmiştir: "Burada nîrânın suyûf ma'nâsına müste'âr olduğuna iki delil vardır ki onlar da فَإِنْ تَعَاَفُوا fiilinin adl ve eymâna taallukudur." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 123/2).

Kaynak metinde istiâre-i tebeiyye konusuna misal getirilen "فَقَتَلَ الْبُخْلَ وَ أَحْيَا السَّمَاحَا" mısrasının, adı geçen konuya örnek gösterilmesinin sebebi tercümede şu şekilde bildirilmiştir: "فَقَتَلَ ve أَحْيَا fiillerinin istiâresi istiâre-i tebeiyye olup karîne-i mâni'alık mefûlleri olmasıdır. Çünkü cimrilik katlolunan, cömertlik de ihyâ olunan bir şey değildir." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 127/2).

Eserde, kaynak metnin Sekkâkî'nin mecâz-ı lugavîye dair görüşlerinin aktarıldığı kısımdan fasl başlığı altında mecâzın bir harf eklemek veya hafzetmek suretiyle irab hükmünün değişen kelime için kullanılması kısmına kadarki bölümü, tercüme edilmeyerek yalnızca Arapçasının verilmesiyle iktifa edilmiştir.

Eserin 133 ile 136. sayfaları arasında beyân ilminin son konusu olan kinâyeye yer almaktadır. Mütercim(ler), *Telhîs*'te kendisiyle sıfatın talep edildiği kinâyeden bahsedilen kısımdan fasl başlığı altında belâgatle uğraşan âlimlerin mecâz ve kinâyenin, hakikat ve tasrihten daha belîğ olduğuna

dair dile getirilen görüşlerin aktarıldığı kısma kadarki bölümünü tercüme etmeyerek yalnızca Arapça metniyle esere dâhil etmiştir.

Eserin 136 ile 159/1. sayfaları arasında bedî ilmi ve tercümesi bulunmaktadır. Telhîs'te bedî ilmi, ma'nevî (ma'nâ ile ilgili) ve lafzî (lafızla ilgili) sanatlar olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır.

Ma'nâ ile ilgili (ma'nevî) sanatlar, tercümenin 136 ile 151/1. sayfaları arasındadır. Bunlardan mutâbakat (tezâd, tıbâk) eserin 136-138/1., mürâ'ât-ı nazîr (tenâsüb, tevfiik, teşâbüh-i etrâf) 138/1., irsâd (teshîm) 138/1-139/1., müşâkele 139/1., müzâvece 139/1., aks 139/1-140/1., rücû' 140/1., tevriye 140/1., istihdâm 140/1-141/1., leff ü neşr 141/1., cem' 141/1., tefrîk 141/1-142/1., taksîm 142/1., cem' ma'a't-tefrîk 142/1., cem' ma'a't-taksîm 142/1-143/1., cem' ma'a't-tefrîk ve't-taksîm 143/1., tecrîd 143/1-144/1., makbûl mübâlağa 144/1-145/1., mezheb-i kelâmî 145/1-146/1., hüsn-i ta'lîl 146/1-147/1., tefrî' 147/1., te'kidü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem 147/1-149/1., te'kidü'z-zem bimâ yüşbihü'l-medh 149/1., istitbâ' 149/1., idmâc 149/1-150/1., tevcîh 150/1., hezl 150/1., tecâhül-i ârif 150/1-151/1., kavlu bi'l-mûceb 151/1., ıttirâd 151/1. sayfa veya sayfaları aralığındadır.

Lafızla ilgili (lafzî) sanatlar ise eserin 151/1 ile 159/1. sayfaları arasını kapsamaktadır. Bu başlık altında yer verilen konulardan cinâs eserin 151/1-154/1., reddü'l-acüz ale's-sadr 154/1-156/1., sec' 156/1-158/1., kalb 158/1., teşrî' 158/1. ve lüzûmu mâ lâ-yelzem ise 158/1-159/1. sayfaları arasındadır.

Kazvî'nin müzâvece sanatına misal getirdiği

إِذَا مَا نَهَى النَّاهِي فَلَجَّ بِبِي الْهَوَى
أَصَاخَتْ إِلَى الْوَأَشِي فَلَجَّ بِهَا الْهَجْرُ

beyti hakkında tercümede şu açıklama yapılmıştır: "Şâir şart ile cezâda vâki نَهَى ile نَاهِي ile أَصَاخَتْ arasında müzâvece sanatı vardır. Çünkü şart ile cezâ arasında her birinin sonun[a] bir لَجَّ fiili gelmiştir. Şart ve cezânın sonuna bir لَجَّ fiili gelmekle beyitte müzâvece sanatı yapıldı." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 139/2).

Mütercim(ler), aks sanatının son kısımları, tevriye sanatının tamamı, rücû', istihdâm, taksîm, cem' ma'a't-tefrîk, cem' ma'a't-taksîm, makbûl mübâlağa, mezheb-i kelâmî, istitbâ', idmâc, kavlu bi'l-mûceb ve ıttirâd sanatlarının şâhid beyitleri haricindeki kısımları, hüsn-i ta'lîl, te'kidü'l-medh bimâ yüşbihü'z-zem, te'kidü'z-zem bimâ yüşbihü'l-medh, cinâs, reddü'l-acüz ale's-sadr, sec', teşrî' ve lüzûmu mâ lâ-yelzem sanatlarının ise bir kısmını tercüme etmemiştir.

Kaynak metinde reddü'l-acüz ale's-sadr sanatına misal getirilen

سَرِيْعٌ إِلَى ابْنِ الْعَمِّ يَلْطَمُ وَجْهَهُ
وَ لَيْسَ إِلَى دَاعِي النَّدَى بِسَرِيْعٍ

beytinin söz konusu sanata örnek gösterilmesinin sebebi mütercim(ler) tarafından şu şekilde açıklanmıştır: "Mükerrer olan iki lafızdan biri (بِسَرِيْعٍ) beytin sonunda diğeri ise (سَرِيْعٌ) birinci mısranın evvelinde olduğu için reddü'l-acüz ale's-sadr olmuştur." (Telhîsü'l-Miftâh, 2014: 155/2).

Eserin 159/1 ile 168/2. sayfaları arasında hatime kısmı ve tercümesi yer almaktadır. Hatime kısmında yer alan şâhid beyitler ek sayfalarda izah edilirken daha önceki bölümlerin aksine bu kısımların daha kısa bir şekilde geçildiği görülmektedir. Burada ya sadece beyitlerdeki kelimelerin ma'nâsı verilmiş ya da kelimelerin ma'nâsı ile birlikte şiirin şairi veya nüktesi de kısaca belirtilmiştir.

Mütercim(ler), Kazvî'nin iktibâs konusuna misal getirdiği beyitlerin hangi sure veya hadislerden alındığını belirtmiştir. Aynı şekilde tazmîn konusuna örnek gösterilen beyitlerin hangi şairin hangi şiirine tazmîn olduklarını da bildirmiştir.

Eserde hatime bölümünün bazı kısımları, bedî bölümünde olduğu gibi tercüme edilmemiştir.

Tercümenin sonuna *Telhîs*'te mukaddime ve meânî bölümlerinde şâhid gösterilen beyitlerin büyük çoğunluğunun tekrar yazılarak ma'nâları ve nüktelerinin verildiği bir bölüm eklenmiştir. Bu bölüm, 169. sayfadan itibaren başlayıp 182. sayfada sona ermektedir.

Yukarıda tanıtılan eserlerin haricinde Cemalettin Kaplan, Recai Karakoç, Ali Kara ve Ahmet Akgündüz gibi âlim ve araştırmacılar da *Telhîsü'l-Miftâh*'ı tercüme etmişlerdir. Ancak bu kişilerin tercümeleri kitap hâlinde basılmamış olup internet ortamında paylaşılan videolardır. Çalışmamızda *Telhîs*'in basılı olarak yayımlanmış veya yayımlanmamış tercümeleri üzerinde durulduğundan yukarıda zikredilen kişilerin isimlerinin anılmasıyla iktifa edilmiştir.

2.3.11. Kaynaklarda Telhîs'in Tercümeleri Arasında Anılıp Çalışmamıza Dâhil Edilmeyen Eserler

2.3.11.1. Muhammed bin Muhammed Altıparmak, Şerh-i Telhîs/Telhîs Tercümesi

Muhammed bin Muhammed Altıparmak tarafından kaleme alınan bu eserin şimdiye kadar iki nüshası tespit edilebilmiştir. Bu nüshalardan birisi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Bölümü 1790 numarada, diğeri ise Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 4534 numarada kayıtlıdır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha, "Terceme-i Telhîsu'l-Miftâh"; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüsha ise "Şerh-i Telhîs" ismiyle kayıtlıdır. Her iki nüshanın farklı

يقدر بها على ادراكات جزئية، ويجوز ان يريد به نفس الأصول والقواعد المعلومة، ولاستعمالهم المعرفة في الجزئيات. قال (يُعرَفُ بِهِ أَحْوَالُ اللَّفْظِ الْعَرَبِيِّ) أي هو علم يستنبط منه ادراكات جزئية، وهي معرفة كل فرد فرد من جزئيات الأحوال المذكورة، بمعنى ان أي فرد يوجد منها أمكننا ان نعرفه بذلك العلم. وقوله (الَّتِي يَهَا يُطَابِقُ) اللفظ (مُقْتَضَى الْحَالِ) احتراز عن الأحوال التي ليست بهذه الصفة، مثل الاعلال والادغام والرفع والنصب وما أشبه ذلك مما لا بد منه في تأدية أصل المعنى، وكذا المحسنات البيعية من التنجيس والترصيع ونحوهما مما يكون بعد رعاية المطابقة. والمراد انه علم يعرف به هذه الأحوال من حيث إنها يطابق بها اللفظ مقتضى الحال، لظهور ان ليس علم المعاني عبارة عن تصور معاني التعريف والتنكير والتقديم والتأخير والاثبات والحذف وغير ذلك. وبهذا يخرج عن التعريف علم البيان، إذ ليس البحث فيه عن أحوال اللفظ من هذه الحيثية، والمراد بأحوال اللفظ: الأمور العارضة له من التقديم والتأخير والاثبات والحذف وغير ذلك. ومقتضى الحال في التحقيق هو الكلام الكلي المتكيف بكيفية مخصوصة على ما أشار إليه في المفتاح، وصرح به في شرحه لا نفس الكيفيات من التقديم والتأخير والتعريف والتنكير على ما هو ظاهر عبارة المفتاح وغيره، والا لما صح القول بأنها أحوال بها يطابق اللفظ مقتضى الحال، لأنها عين مقتضى الحال، قد حققنا ذلك في الشرح. وأحوال الإسناد أيضا من أحوال اللفظ، باعتبار أن التأكيد وتركه مثلا من الاعتبارات الراجعة إلى نفس الجملة، وتخصيص اللفظ بالعربي مجرد اصطلاح، لأن الصناعة انما وضعت لذلك (Arslan, 2014a: 111-117).

Söz konusu cümle, Muhammed bin Muhammed Altıparmak'ın eserinde ise şu şekilde ele alınmıştır:

المُعَانِي الفُنُّ الْأَوَّلُ فِي عِلْمِ الْمُعَانِي 'ilm-i me'ānīdūr. 'ilm-i beyān üzerine taqđim olındı. Zīrā 'ilm-i me'ānī beyāndan müfred menzilesinedür mürekkebdēn zīrā muqteżā-yı hāle muṭābaqat rī'āyeti ki 'ilm-i me'ānīnūn mercī'idūr 'ilm-i beyānda mu'teberdür bir şey'i ziyādesiyle ki ma'nā-yı vāhidi ṭurūḡ-ı muhtelifede irāddur. Ol bir melekedür 'ilm ile murād bunda nefs-i uşul ü kavā'id daḡi olmaḡ cāyizdür. Ma'rifet cüz'ıyyāda isti'māl olduḡıçün Muşannif raḡimehu'llāh didi. يُعرَفُ Anuñ ile lafz-ı Arabīnūn aḡvālī bilinür ya'nī cüz'ıyyāt aḡvāl-i mezkūre istinbāt olunur. Şol ma'nāya kaḡı cüz'isi vārid olsa saña mümkün olur ki anuñ aḡvālīni bu 'ilm sebebiyle bilesin. الَّتِي يَهَا يُطَابِقُ مُقْتَضَى الْحَالِ ile aḡvāl ki lafz anuñ sebebiyle muqteżā-yı hāle muṭābıḡ olur. Böyle olmayan aḡvālden ihtirāzduz i'lāl u idḡām ve ref' ü naşb gibi daḡi buña müşābih aḡvāl ne varısa ki te'diye-i murādda muḡtācun ileyhādur. Kezālik muḡassenāt-ı bedī'ıyyeden ihtirāzduz. Tecnīs ü tarşī' ve ḡayrı gibi ki muqteżā-yı hāle rī'āyetden şonra i'tibār olunur. Murād budur ki bu 'ilm ile bu aḡvāl bilinür. Ol aḡvāl sebebiyle lafz muqteżā-yı hāle muṭābıḡ olur. Zīrā bu zāhirdür ki 'ilm-i me'ānī bu aḡvālūn taşavvurundan 'ibāret degüldür. Ta'rif ü tenkīr ve taqđim ü te'ḡirūn taşavvurı gibi meşelā bunuñla 'ilm-i beyān daḡi ḡāric oldı. Zīrā ol bu ḡayşiyetden baḡş itmez ve aḡvālden murād keyfiyyet-i maḡşūşadur ki lafza 'arīz olur taqđim ü te'ḡir ve ta'rif ü tenkīr gibi ki lafz bu keyfiyyāt sebebiyle muqteżā-yı hāle muṭābıḡ olur. Ol lafz-ı küllidür ki keyfiyyāt-ı maḡşūşa ile mütekeyyif olmuşdur nefs-i keyfiyyāt degüldür. Zīrā ol keyfiyyāt-ı nefs muqteżā-yı hāldür dense ḡüsn-i kelām nefs-i müstaḡim olmazıdı. Eger muqteżā-yı hālden murād nefs-i keyfiyyāt olsa aḡvāl-i isnād daḡi aḡvāl-i lafzda dāḡildür te'kid ve tecrīd gibi zīrā nefs cümleye rāci' olur ve lafz-ı Arabī ile taqyīd mücerred işlāḡdur. Zīrā şınā'at anuñ için mevzū'dur (Şanlı, 2010: 32-33).

Taftāzānī ve Altıparmak'ın eserlerinden alıntılanan yukarıdaki cümlelerdeki aynılık veya benzerlik, her iki eserin tamamında görülmektedir. Bunun yanı sıra Altıparmak'ın gerekli gördüğü yerlerde *Mutavvel*'den de alıntılar yaptığı görülmektedir. Bu hususlardan hareketle Altıparmak'ın eserininin, doğrudan bir *Telhīs* tercümesi olmayıp *Mutavvel*'den de yararlanılarak kaleme alınan bir *Muhtasaru'l-Meānī* tercümesi olduğunu söylemek mümkündür.

2.3.11.2. Abdunnâfi İffet Efendi, en-Nef'ü'l-Mu'avvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel

Çeşitli kaynaklarda *Telhîsü'l-Miftâh*'ın tercümeleri arasında gösterilen Abdunnâfi İffet Efendi'nin *en-Nef'ü'l-Mu'avvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel* adlı eseri, Taftâzânî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* üzerine yazdığı *Mutavvel* adlı şerhinin tercümesidir. Çalışmamızda *Telhîs*'in doğrudan tercümeleri üzerinde durulduğundan söz konusu eser çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

2.4. Telhîsü'l-Miftâh'ın Türkçe Şerhleri

Bu başlık altında *Telhîsü'l-Miftâh*'ın tespit edilen 5 Türkçe şerhi tanıtılmıştır. Ancak bu başlık altındaki eserler, tercümeler başlığı altındaki eserler gibi ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Bunun sebebi tezimizin üçüncü bölümünde transkripsiyonlu metni yayımlanan eserin tercüme olması ve bu nedenle çalışmamızın odak noktasınının *Telhîs* tercümeleri olmasıdır. Bu başlık altında *Telhîs* şerhlerinin genel olarak muhtevalarına ve şârihlerin üsluplarına değinilmiştir.

2.4.1. Ebû'l-İsme Mustafa İsâmeddîn Üsküdarî el-İstanbulî, et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Mustafa İsâmeddîn, Üsküdarlı olup Nakşibendî tarikatına mensuptur. Babasının adı Abdullâh'tır. Annesi Vak'anüvîs Seyyid Hakim Efendi'nin kız kardeşidir. Dinî ilimlerin yanı sıra edebî ilimleri de öğrenen Mustafa İsâmeddîn'in bazı kaynaklarda Edirne ve Üsküdar kadılığı da yaptığı belirtilmiştir. Mustafa İsâmeddîn, 1788 veya 1789 yılında Üsküdar'da vefat etmiş olup mezarının yeri bilinmemektedir (Demir, 2016: 22-25). Mustafa İsâmeddîn'in *et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar* adlı eseri haricinde yaklaşık 20 eseri daha mevcuttur.

Belâgat hakkında kaleme alınan *Telhîsü'l-Miftâh* ve *Muhtasaru'l-Meânî* adlı eserlerdeki beyitlerin şerhinden oluşan Ebû'l-İsme Mustafa İsâmeddîn Üsküdarî el-İstanbulî'nin *et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar* adlı eseri, Gökhan Demir tarafından 2016 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda doktora tezi olarak çalışılmıştır. Demir'in bu eser üzerine hazırladığı doktora tezi, temelde üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, *Telhîs* ve *Muhtasar*'ın belâgat tarihindeki yeri, Mustafa İsâmeddîn'in hayatı ve eserleri ile *et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar*'ın teknik ve muhteva özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, *et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar*'ın transkripsiyonlu metni yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise *et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar*'ın incelemesi yapılmıştır. İnceleme bölümünde evvela Mustafa İsâmeddîn'nin *et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar* adlı eserindeki şerh metodu ele alınmıştır. Ardından eserin indeksi çıkarılmıştır. İndeks

kapsamında eserdeki belâgat terimleri, aruz terimleri, özel isimler, eser isimleri ve yer adları listelenmiştir. Demir, okuyuculara kolaylık sağlaması amacıyla eserin sonuna bir de sözlük eklemiştir. Çalışmamızda *et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar*'dan yapılan alıntılar, Gökhan Demir'in yukarıda bahsedilen tezindedir.

Demir'in tezinde *et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar*'ın transkripsiyonlu metninin bulunduğu kısım, eserin 63. sayfasında başlayıp 445. sayfasında son bulmaktadır. Demir, Mustafa İsmâmeddîn'in eserinde şerh ettiği beyitleri numaralandırarak vermiştir. Buna göre Mustafa İsmâmeddîn, eserinde 9'u mükerrer olmak üzere toplam 340 beyit şerh etmiştir.

Mustafa İsmâmeddîn, eserinde nasıl bir şerh metodu uyguladığını ve kendisinden önce yazılan hangi eserlerden faydalanarak eserini kaleme aldığını eserin girişinde yer verdiği Arapça kısımda dile getirmiştir. Bu kısımda şârihin yararlandığı eserler listesinde zikrettiği eserler şunlardır: *Hâşiyetü's-Seyyidi's-Sened, Hâşiyet-i Hasan Çelebi ve Molla Hüsrev, Hâşiyetü'l-Hattabî, Şerhu'l-Mesâlik ve Tansîs, el-Mu'avvel li'l-Vahdî, Ma'âhidü't-Tansîs li'l-Ezherî ve'l-Abbâsî, Şerhi Ebyâti'l-Miftâh li-İbni'l-Hatîb Muhammed el-Mezesterî, Şürûhu'l-Miftâh, Şerhi Ebyâti'l-İzâh, Şerhu'l-Mevâkıf, Şerhu'l-Hidâye, Târih-i İbni Halkân, el-Kâmûs, es-Sihâh, Ferâidü'l-Harâid* (Demir, 2016: 64). Şârih, yine bu kısımda; her beytin aruz bahrini, kusurlarını ve zihafalarını gösterdiğini, beyitlerin sahiplerinin adlarını zikrettiğini, ifadeleri gramer bakımından tahlil ettiğini, kelimelerin kullanım şekilleri ve anlamlarına değindiğini, bazı ibareleri, delilleri, nükteleri ve deyimleri sınıflandırarak bunların ilişkili oldukları bazı ilim ve hikâyeleri kaydettiğini ve her bir beytin manasını lafızlara değinerek nahivcilere göre verdiğini dile getirmiştir (Demir, 2016: 64). *Telhîs*'te tak'îd-i manevî konusuna misal getirilen Abbâs bin Ahnef'in “سَأَطَّلِبُ بُعْدَ الدَّارِ عَنْكُمْ لِتَقْرُبُوا / وَ” “تَسْتَكْبِ عَيْنَائِي الدُّمُوعَ لِتَجْمُدَا” beytinin Mustafa İsmâmeddîn tarafından yapılan şerhi, şârihin eserin giriş kısmında bahsettiği şerh metodunu göstermesi amacıyla aşağıda verilmiştir:

Bu beyt bahr-ı tavîlün darb-ı şânîsindendir.

Тақтӣи саъл fe'ül maқbûz беесдедда mefâ'îlün renkem fe'ülün لتقربوا mefâ'îlün maқbûz وتسك fe'ül maқbûz
سَأَطَّلِبُ بُعْدَ الدَّارِ عَنْكُمْ لِتَقْرُبُوا / وَ mefâ'îlün دموع fe'ül maқbûz لتجمدا mefâ'îlün maқbûzdur.
Қа'или 'Abbâs bin Ahnefdür.

Açvelde dir ki zatlarınıñ bu'dınıñ hâtıra dağı hutürü mümkün olmadığına işaretden ötüri 'بعد' a muzâf idüp talebini tesvîf eyledi. اطلب, بعد الدار. mef'ülidür.

bu'diyyeti ta'lildür. لتقربوا fetḥ-i rā ile 'alime bābındandır. Ve لا تقربوا الصلوة انتم كاری ayet-i celîlesinde oldığı gibi. Ḥasüne bābından da gelür.

eslag olan bā'nun ref'iyle اطلب üzerine 'atf olunmaқdur. Zira taht-ı te'kidde olur. Ve bu rivâyet-i sahihedür. Ve Delâ'ilü'l-İcâzda şeyhün kelâmı buña mebnîdür ve naşbı tevehhümdür. Zira naşb olmsa üzerine 'atf olunup taқdîri سكب الدموع بعد لدار ساطلب dimek olur. Ve bunun ma'nası yoқdur. Yāḥūd لتقربوا üzerine 'atf olunup taқdîri سكب لتسكب الدموع بعد الدار dimek olur ve 'bu'dı kırbından kinâyedür. Pes 'bu'dı kırbı damوع'un 'sكب'ne 'illet olmaқ lâzım gelür. Bunun dağı ma'nası yoқdur. Te'emmel تسكب naşb ma'nasına sîga-i muzâri'dür. Döker dimekdür.

عينای mef'ülidür. دموع zamm-ı dāl-ı mühmele ile دمع kelimesinin cem'idür. دمع fetḥ-i dāl ve sükün-ı mīm ile gözyaşına dirler.

لتجمدā da olan lām'ın دموع'ın سكب'ni ta'lıl içündür. Zamiri عينای kelimesine rāci'dür. Pes şā'ir dümu'un sekbi ki bükādur anı firāk-ı eḥibbaya lāzım gelen ḥüznden kināye kıllup işābet itdi. Zirā bükā çok kerre firāk u ke'beye delil kıllınur. Ḥattā أبكائي و أضحكى dinilür. Baña isā'et itdi ve beni mesrūr kıldı dimekdür. Lākin cümüd-ı 'ayn ile devām telaqqī vü vişāli mücib olan ferḥ u sürürdan kināyedür. Ḥattā itdi. Zirā cümüd-ı 'ayndan müfāraḳat-i eḥibbāya bükā vü ḥüzn irādesi ḥālinde 'aynuñ dümü'ı buḥline intikāl vardur. Şā'irüñ mülāḳat-i eḥdika ve muvāşala-i eḥibbā ile ḥāşıl olan sürürü ḳaşdine intikāl yoḳdur ve bu sebebden du'āda عينك لا أبكالله عينك لا dinildiği gibi جمادة لا زلت عينك جمادة degildir. وسنة جماد وناقاة جماد dinilür.

Maṭar u leben olmazsa güyā bunlar maṭar u lebeni buḥl iderler. Ḥattā baḥile ḳaṭām vezni üzere cemād dinilür ve buḥl ma'nāsına cemed dinilür ve cümüd cevād muḳābelesinde de isti'māl olunur. Eger su'al olunursa şā'ir cümüdü muḳayyed-i muṭlaḳda isti'māl tariḳi üzere mecāzen 'aynuñ dem'den muṭlaḳ ḥulüvvünde isti'māl idüp şonra cümüd-ı 'ayn ile muṭlaḳ ḥulüvv 'ādet-i meserrete lāzım olduğundan meserretnden kināye eyledi. Cevāb budur ki bu te'vil ancaḳ kelāmuñ şıḥḥat u istiḳāmetine kāfidür. Kelāmi ta'ḳid-i ma'nevīden iḥrāc itmez. Zirā zāhirdür ki zihni buña suḥūlet ile intikāl itmez ve ta'ḳid-i manevīden ḥālī olan kelām ma'nā-yı evvelinden ma'nā-yı şānīsine min ciheti'z-zāhir intikāl olındur. Ḥattā sāmi' ma'nā-yı şānīsini ḥāḳa lafızdan fehm itdiği taḥayyül olına. Ammā şol kelām ki ma'nā-yı şānīsini olmaya. Ya'nı ḥavāşş u levāzımı olmaya. Öyle olan kelām ma'nāya delālet i' tibariyle bülēgānuñ 'indinde derece-i i' tibardan sāḳıṭ menzilesindedür. Muḳteżā-yı aḥvālī ri'āyet ḥayşiyetinden ne ḳadar mu'teber ise de.

Ma'nā-yı beyt: 'Ādet-i zamān ve deydene-i iḥvān naḳīz-i maṭlūbı ityān ve 'aks-i maḳşūd üzerine cereyān olmağla ben daḥi ile'l-an ḳurb u sürürtalebinde olup ḥüzn ü firāḳdan ḡayri bir şey' nümāyān olmamağla bundan şonra ḳurb u vişāli taḥşil için bu'd u firāḳı ṭaleb ve ferḥ u sürürü taḥşil için ḥüzn ü ke'beyi ṭaleb iderüm. Bu ma'nā ان تسكب بعد الدار üzerine 'aṭf olındığına göre. Ammā ان تسكب'nün şavāb olan ref'ine göre **ma'nā demek olur ki** müstaḳbelde ḳurb u vişāl ile sürür u ferḥḥāşıl olsun için el-an aḡlarum ve taḥazzün iderüm. Ve bu taḳdirce dümü'un sekbi taḥt-ı ṭalebde olmaz. Lākin şā'irdümü'un sekbi üzere mükıbb ve emr-i maṭlūba mülāzemet gibi mülāzemet eyledi ki dehre dümü'un sekbinde şā'irüñ maṭlūbı zannidüp zıddını ityān ide. Ve bu ma'nā miyān-ı ḳavimde meşḥūr olan ma'nādur. Bunda olan tekellüf ü ta'assüf ḥafı degildir ve bunıñ menşe'i me'ānide 'adem-i ta'ammuḳ ve selefden olan meherenüñ kelāmını kıllit-i tafaşşuḥdur ve şāḥiḥ olan şā'ire ṭaleb-i firāḳ ile ṭayyib-i nefsinde firāḳ üzerine sābit ü muḥkem olmasını murād ider ki güyā firāḳ şā'ire emr-i maṭlūbdur ve buña göre **ma'nā budur ki** elyevm ben nefsumı bu'd u firāḳ ile ṭayyib ve mükāsāt-i aḥzān u eşvāḳ üzerine muḥkem ü sābit kıllup ḡuşaş-ı aḥzānı tecerrü' itdirirüm ve aḥzān u eşvāḳ için 'aynumdan dem'i fā'iz olan ḥüznü taḥmīl iderüm ki bu taḥmīl ile da'ima olur. Vuşlata zā'il olmaz. Meserrete tesebbüb iderüm. Zirā şābr ferḥüñ miftāḥıdır ve her 'usra yüsür muḳarındur ve her bidāyetin nihayeti vardur. Bu Delā'ilü'l-'İcāzdan mefḥūm olındur ve buña göre ساطلب'de olan sīn-i mücerred te'kid içündür. Şāhib-i Keşşāfuñ ما قالوا سنكتب āyet-icelilesinde zıkr eylediği gibi. Ammā sīn fi'l-aşl istiḳbāl ü te'kid içündür ve kelimeyi ba'zı ma'nāsından tecrid 'indlerinde şāyi'dür (Demir, 2016: 85-87).

Şāriḥ, eserinde genel olarak şerḥ ettiği beyitlerin evvela Arap harfleriyle orijinalini yazmış, ardından bu beyitlerin bahirleri ile aruz bilgilerini vermiştir. Akabinde beyitlerin taktisini yapmıştır. Daha sonra şerḥ ettiği beyitlerin kime ait olduğunu bildirmiştir. Bunları yaptıktan sonra ele aldığı beyitteki kelimelere geçmiştir. Kelimelerin hem anlamlarını vermiş hem de gramer bakımından tahlilini yapmıştır. Kelimelerin tahlilini yaparken ele aldığı kelime ile ilgili herhangi bir kaynakta farklı bir bilgi varsa söz konusu bilgiyi kaynağını belirterek eserine alıntılanmıştır. Bu değerlendirmelerden sonra şāriḥ, “manā-yı beyt” diyerek şerḥ ettiği beytin Türkçe manasını vermiştir.

Bazı beyitler şerh edilirken kaide başlığı altında Arapçadaki herhangi bir kural hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Söz gelimi, *Telhîs*'te tenâfir-i hurûf bahsine misal getirilen “عَدَائِرُهُ مُسْتَسْرَرَاتٌ إِلَى الْعُلَى” mısrasının olduğu beyit şerh edilirken “kâide” başlığında şu kurala değinilmiştir:

Ḳā'ide: Eger müfredde şāliṣ vāḳi' olan medd zā'id olursa fe'ā'il vezni üzere olan cem' de hemzeye ḳalb olunur. Ḳılāde vü ḳalā'id şahīfe vü şahā'if risāle vü resā'il 'acūz ü 'acā'iz gibi. Ve eger müfredde şāliṣ vāḳi' olan medd zā'id olmazsa hemzeye ḳalb olunmaz. Ḳusūr ü ḳasāvīr ma' iṣet ü me' āyiṣ gibi (Demir, 2016: 70).

Şârih, eserinin daha önceki sayfalarında şerh edilen beyitlerin tekrarı söz konusu olduğunda bu beyitlere tekrar yer verilmemesinin sebebine değinerek beyitlerin önceki şerhlerine göndermede bulunmuştur. Söz gelimi, *Telhîs*'te istiâre konusuna misal getirilen

قَامَتْ تُظَلِّلُنِي وَمِنْ عَجَبِ
شَمْسٌ تُظَلِّلُنِي مِنَ الشَّمْسِ

beytini şârih, eserin önceki sayfalarında şerh ettiği için istiâre konusunda bu beyit hakkında “Taḳṭi' i mürūr itdi. Ḥafī buyrulmaya bu beyti tekrār irâddan murād bunda olan ta' accüb-i teşbīh unudıldığından ötüri binā' ḳılan şey' i 'ulüvv-i ḳadr üzerine binā' mişillidür.” (Demir, 2016: 280) sözlerini sarf etmiştir.

Şârih, şerh ettiği herhangi bir beytin kime ait olduğunun tam olarak bilinmediği durumlarda bazen beytin kâili malum değildir diyerek geçmişken bazen de diğer kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcutsa bu bilgiye yer vermiştir. Örneğin, muhâlefet-i kıyās konusuna misal getirilen “الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ” “أَلَا جَلَلٌ” mısrasının olduğu beyit şerh edilirken beytin kâili ile ilgili olarak şu cümlelerin sarf edildiği görülmektedir: “Ḳā'ili ma' lüm olmamağla şurrāḥ taḥrīr eylemediler. Ammā Ḥālid Ezherī taṣrīḥ-i şerḥüñ āḫirinde mıṣra'-ı şānī الواسع الفضل الوهوب المجزل -1 şānī Ebu'n-Necm el-'Iclidür dimiş.” (Demir, 2016: 74).

Şârih, bazen şerh ettiği herhangi bir beyitteki kimi kelimeler için oldukça geniş bilgilere yer vermiştir. Söz gelimi, yukarıdaki beyitte geçen “hamd” kelimesi hakkında şârihin oldukça tafsilatlı bir malumata yer verdiği görülmektedir. Şârih, evvela kelimenin sözlük manasına yer vermiş ve ardından kelimeyi nahiv kaideleri açısından incelemiştir. Aynı zamanda söz konusu kelime ile ilgili olarak Kara Halil'in *Hâşiye-i Şerh-i Muhtasar-ı Müntehî*, İsmâ'ın *Atvel* ve Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı eserlerindeki bilgilere de yer vermiştir.

Şârih, bazı beyitlerin sahibinin adını zikrettikten sonra söz konusu kişinin adının anlamı vb. hakkında da birkaç cümleye yer vermiştir. Örneğin, Ferezdak'ın bir beytini şerh ederken Ferezdak kelimesi hakkında şu cümleleri sarf etmiştir: “Ḳā'ili Ferezdaḳdur. Ferezdaḳ sefercel vezni üzere

tenevvüre düşmüş rağife dirler ki müfredi ferezdağadır. Yāhūd ekmeğ parçasına dirler. Ve Hemmām bin Ğālib bin Şa‘ sa‘ anuñ lağabıdır.” (Demir, 2016: 83).

Eserde iki veya daha fazla şekilde okunmaya müsait kelimeler ve özel adların yanlış okunmasını önlemek amacıyla şârihin söz konusu kelimelerin hangi harflerinin esreli, üstünlü veya zammeli okunacağını belirttiği görülmektedir. Örneğin, *Telhis*’te ahvâl-i isnâd-ı haberî konusuna misal getirilen

جَاءَ شَقِيقٌ عَارِضًا رُمَحَهُ
إِنَّ بَنِي عَمَّكَ فِيهِمْ رِمَاحُ

beytinin sahibinin adı “Kā’ili Hacl bin Nađla nām şā’ irdür. Hacl feth-i hā-i mühmele ve sükūn-ı cīm ile şā’ ir-i mezbūruñ ismidür ve benī Māzenūñ ‘ abdidür.” (Demir, 2016: 90) olarak zikredilerek söz konusu kelimenin Hacl şeklinde okunması gerektiği vurgulanmıştır. Aynı şekilde kaynak metinde müsnedün ileyhin hafzedilmesi konusuna misal getirilen

قَالَ لِي كَيْفَ أَنْتَ قُلْتَ عَلِيلُ
سَهْرٌ دَائِمٌ وَ حَزْنٌ طَوِيلُ

beytindeki hüzn kelimesinin okunuşu ile ilgili şu cümlelere yer verilmiştir: “حزن zamm-ı hā-i mühmele ile ve sükūn-ı zā-yı mu‘ ceme ile henn ma‘ nāsınadır. Cem‘i احزان gelir. Hüzn ile havfuñ farkı hüzn vāki‘ olana havf mutavaqqi‘ e itlāk olunur.” (Demir, 2016: 101).

Şârih, genelde şerh ettiği beyitlerin sahiplerinin adlarını zikretmiştir. Sahipleri belli olmayan şiirler içinse kâilinin malum olmadığını dile getirmiştir. Ancak bazı beyitlerde ne şiir sahibinin adına ne de söz konusu kişinin bilinmediğine dair herhangi bir cümleye yer vermediği görülmektedir. Demir’in tezinde şiir numarası 24, 25 ve 27 olan beyitleri bu duruma örnek göstermek mümkündür.

Mustafa İsâmeddîn, bazı beyitlerin şerhinde Arapça beyit, ayet, hadis ve kelâm-ı kibârdan misaller getirmiştir.

Şârih, bazı konularla ilgili başka âlimlerin eserlerine göndermede bulunduğu gibi yeri geldikçe kendi eserlerine de gönderme yapmıştır. Söz gelimi,

إِنَّ الَّتِي ضَرَبَتْ بَيْتًا مُهَاجِرَةً
بِكُوفَةِ الْجُنْدِ غَالَتْ وَدَهَا غُولُ

beytini şerh ederken beyitteki “غُول” kelimesi hakkında bilgi verdikten sonra “Pes naşş ile zāhir te‘āruz itse kuvvetinden ötürü naşş tercih olunur. Bu vech ü vecihden mā‘ada Kaşide-i Bānet Su‘ād üzere olan Türkī şerhimüzde vücūh-ı şettā zikr olındı. Mürāca‘at buyurıla.” (Demir, 2016: 106) cümleleriyle kendisinin Kasīde-i Bānet Suād üzerine yazdığı Türkçe şerhe göndermede bulunmuştur.

Şārih, kimi zaman bazı hayvan, bitki ve şehir adları hakkında geniş bir malumata yer vermiştir. Örneğin, kuknüs kuşu hakkında şunları söyler:

قنسس زامم-۱ کاف-۱ اولآ ve سوكون-۱ سانیه ve زامم-۱ نون iledür. Hasan Çelebi merhūm Muṭavvel Ḥāşiyesinde naql ider ki kuḡnūs bilād-ı Hinde bir ta’irdür. Beyāzlıkta ḡarb-ı meşel olmuştur. Ve birden ziyāde olmaz. Bin yıl yaşar. Ba‘zılar sene-i kāmilen yaşar dimiş. Burnı ḡāyet ṭavildür. Üzerinde üç yüz altmış deligi vardır. Kaçan taşvīt itse her birinden bir ḡüne şavt-ı ‘acib ve şadā-yı ḡarīb ḡurūc ider. ‘Ādeti budur ki her ḡün ḡaṭab-ı cem‘ idüp müddet-i ‘ömri tamām oldıḡda ḡaṭabuñ içine girüp kanatlarıyla bir rütbe raḡş u ḡarb ider ki kemāl-i sür‘at-i ḡarbindan nār peydā ve be-dīdār olup ḡaṭabı sūzān ider. Şonra kendü daḡı ol nār içre yanar ve remād olur. Ba‘de remādından Cenāb-ı Kādir-i Muṭlak kendü mişilli bir kuḡnūs daḡı ḡalk ider. Ba‘zılar burada bir kaḡd-ı ziyāde idüp dimiş ki remādından ba‘de müddet mişlini ḡalk ider. Ḥafī buyrulmaya Ḥasan Çelebinüñ bir kuḡnūs sözi yukarıda birden ziyāde olmaz didigine göredür. Ammā ba‘zı ḡavāşide Allāhü te‘ālā remādından emşāl-i ‘adīdesün ḡalk ider. Vāḡi‘ olmuştur. Ve Şeyḡü’l-islām Ḥafid şeyḡi ‘Ālim-i Rabbāni Zeyne’l-Arabdan naql ider ki Mışırda şuyun ḡaleyāni vaktinde tıynden fāre tevellüd ider diyü buyurmuş (Demir, 2016: 122).

Şārih, kaynak metnin beyān, bedī ve hatime kısımlarında yer alan beyitleri şerh ederken genellikle söz konusu beyitlerin kaynak metinde hangi sanata misal getirildiğini belirtmiştir. Aynı zamanda şārihin söz konusu sanat hakkında da bilgi verdiği görülmektedir. Kaynak metinde irşād sanatına misal getirilen

إِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ شَيْئًا فَدَعُهُ
وَجَاوِزُهُ إِلَى مَا تَسْتَطِعْ

beytini şerh ederken Mustafa İsmāeddīn’in irşād sanatı hakkında sarf ettiği aşıḡdaki cümleler, onun bu tutumuna örnek olarak gösterilebilir:

Bu beyt irşāda mişāldür. İrşād lūḡatde ḡazırlamak i‘dād ma‘nāsınadır. Buña göre vech-i tesmiye mütেকellim-i āherde gelmezden ol geleceḡi ḡazırladıḡından dinilmiştir. Muṭavvelde dimiş ki irşād raḡībün ṭarīḡi naşbıdır. Velev buña müsā‘ade ider. Daḡı vech-i münāsebet muḡāṭabı ‘acze munṭazır ve raḡīb ḡılmaḡ demek olur. İştılāḡda fıḡradan ve beyden ḡable’l-‘acz ‘acze delālet iden şey’i ḡılmaḡdır. Eger revī bilinür ise buña ba‘zılar teshīm tesmiye itdiler. Teshīm lūḡatde sehmden me’ḡūz naşīb ma‘nāsınadır. Buña göre vech-i tesmiye mütেকellim-i kelāma ḡusnden naşībini i‘ṭā itdiginden dinilmiştir (Demir, 2016: 297).

2.4.2. Mehmed Zihnî Efendi, el-Kavlü'l-Ceyyid fî Şerh-i Ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid

Mehmed Zihnî Efendi, 10 Temmuz 1846 yılında İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed olup Zihnî, zeki biri olması hasebiyle hocası tarafından kendisine verilen lakabıdır. Tahsilini tamamladıktan sonra 1864'te Meclis-i Vâlâ mülazımlığı, 1868'de Matbaa-i Âmire kâtipliği ve musahhihliği, 1879'da Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi muallimliği, 1883'te Mekteb-i Mülkiyye muallimliği, 1892'de Tedkîk-i Müellefât Komisyonu azalığı, 1894'te Meclis-i Kebîr-i Maârif azalığı, 1902'de Encümen-i Teftîş ve Muâyene Riyâseti başkanlığı görevlerine atanmıştır. Hadis ve tasavvuf ilimlerinde derin bir bilgiye sahip olan Mehmed Zihnî Efendi, 17 Aralık 1913 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir (Ermiş, 2011: 43-59). Mehmed Zihnî Efendi, *el-Kavlü'l-Ceyyid* haricinde akait, Arap dili ve edebiyatı, biyografi, dinler tarihi, fıkıh, hadis, tasavvuf vb. konularda çok sayıda eser kaleme almıştır.

Kazvîni'nin *Telhîsü'l-Miftâh*, Taftâzânî'nin *Mutavvel* ile *Muhtasarü'l-Meânî* ve Seyyid Şerîf Cürçânî'nin *Hâşiyetü ale'l-Mutavvel* adlı eserlerinde şâhid gösterilen beyitlerin şerhinden oluşan *el-Kavlü'l-Ceyyid*, üç kez basılmıştır. Bunlardan ilki 1886 yılında İstanbul'da Kütüphâne-i Şirket-i Mürettebiyye'de, ikincisi 1903 yılında Kazan'da ve üçüncüsü 20 Mayıs 1910'da İstanbul'da Dârü't-Tibâatü'l-Âmire'de basılmıştır (Ermiş, 2011: 247). Çalışmamızda, eserin 1910 yılında yapılan son baskısı esas alınarak alıntılar yapılmıştır.

Eserin mukaddime kısmında Mehmed Zihnî Efendi, bu eseri ilim öğrenmek isteyen talabelere kolaylık sağlaması ve onların edebiyata olan ilgilerini arttırması amacıyla kaleme aldığını belirtir.

Eser, şiir hakkında yapılan genel bir değerlendirme ile başlamaktadır. Burada aynı zamanda şiir hakkındaki ayet ve hadislerin bir kısmı nakledilmiş, beyitlerin altına açıklaması yazılarak şerh etme usulünün kiminle başlayıp kimlerle devam ettiğinden bahsedilmiş, Arap şiirinin vezinlerinin on beş bahirden oluştuğu belirtilerek bu bahirlerin isimleri zikredilmiş ve Arap şiirinin cahiliyye, muhadremîn, İslamiyye ve müvelledîn olmak üzere dört tabakadan oluştuğu belirtilerek her tabakaya giren şairlerden ikisinin adı söylenmiştir.

Eserin 2 ile 18. sayfaları arasında "şerh-i ebyât-ı hutbetü'l-Mutavvel" ve 19 ile 20. sayfaları arasında "şerh-i ebyât-ı hutbetü'l-Muhtasar" başlıklarıyla *Mutavvel* ve *Muhtasar*'da yer alan bazı beyitlerin şerhi bulunmaktadır. Kazvîni, Taftâzânî ve Cürçânî'nin yukarıda bahsedilen eserlerinin mukaddime kısımlarında yer alan şiirlerinin şerhi, "şerh-i şevâhidü'l-mukaddime" başlığıyla eserin 20 ile 47. sayfaları arasında yer almaktadır. Meânî bölümündeki şiirlerin şerhi, eserin 47. sayfasından başlayıp 244. sayfasında son bulmaktadır. Beyân bölümündeki şiirlerin şerhi 245 ile 320. sayfalar arasında, bedî bölümündeki şiirlerin şerhi 320 ile 443. sayfalar arasında ve hatime

kısımındaki şiirlerin şerhi ise 443 ile 528. sayfalar arasındadır. 528. sayfada eserin üç baskısı hakkında malumatın verildiği bir bölüm yer almaktadır.

Şârih, şerh ettiği beyitlerin kaynak metinlerde hangi konulara misal getirildiğini veya hangi başlıklar altında yer aldığını belirtmiştir. Örneğin, mukaddime kısmında yer alan beyitler, eserin 20 ile 47. sayfaları arasında "Şerh-i Şevâhidü'l-Mukaddime" başlığı altında, *Muhatasar*'ın hutbe kısmındaki beyitler 19 ile 20. sayfalar arasında "Şerh-i Ebyât-ı Hutbetü'l-Muhtasar", fasl ve vasl konusuna misal getirilen beyitler 190 ile 210. sayfalar arasında "Şerh-i Ebyâtu'l-Fasl ve'l-Vasl" gibi başlıklar altında verilmiştir.

Şârih, eserinde evvela şerh edeceği beytin bahrini vermiş, ardından söz konusu beytin hangi eserlerde misal getirildiğini, sahibinin kim olduğunu (kâilini) ve istişhâd yönünü bildirmiştir. Daha sonra beyitteki kelimelerin manasını vermiş ve genellikle bu kelimelerin sarf ve nahiv yönünden özelliklerine de değinmiştir. Bazı mısra ve beyitlerin öncesi ve sonrasını verdikten sonra söz konusu mısra veya beyitlerin söyleniş hikâyesine de değindiği görülmektedir. Şârih, şerh ettiği beytin toplu manasını ise "mefhûm-ı beyt" başlığı altında vermiştir. *Telhis*'te kelâmın fasih olmasının şartlarından; onun kesret-i tekrârdan arınması gerektiği hususuna misal getirilen Mütenebbî'nin

وَتُسْعِدُنِي فِي عَمْرَةٍ بَعْدَ عَمْرَةٍ
سَبَّوحٌ لَهَا مِنْهَا عَلِيهَا شَوَاهِدٌ

şeklindeki beytinin, Mehmed Zihni Efendi tarafından yapılan şerhi, şârihin yukarıda bahsedilen şerh metodunu göstermesi amacıyla aşağıda verilmiştir:

Bu beyt bahr-i tavilden ve Mütenebbî'nün eş'arındandır. Mısrâ'-ı şânîsi metinde ve mısrâ'-ı evveli Muṭavvel ve Muḥtasar'da mezkûrdur. وَتُسْعِدُنِي i'âne ma'nāsına olan is'addan ki bāb-ı if'aldendir muzâri'-i mü'enneşdür fi'l ve mef'uldür fā'ili mısrâ'-ı şânî'nün ibtidâsında olan سَبَّوحٌdur. عَمْرَةٍ fi'l-i mezkûra müte'allıkdır. عَمْرَةٍ fetḥa vezninde şiddet ü zaḥmet ma'nāsınadır ḥattâ şedâ'id-i mevte ğamarât ta'bir olunur بَعْدَ عَمْرَةٍ aña şıfatdur. سَبَّوحٌ şabûr vezninde şol kırsaqdur ki şuda yüzer gibi gidüp rākibini it'âb eylemez. Me'ḥaz-ı iştikākı şuda yüzmek ma'nāsına olan sibāḥatdur. Fu'ül-i bi-ma'nî fā'il olup tezkîr ü te'nîsi sayan olmağla şā'ir mü'enneşiyetini i'tibār itmişdür. سَبَّوحٌ sebūḥun şıfatıdır مِنْهَا şevāhiden ḥâldür عَلِيهَا şevāhide müte'allıkdır zamîrler bütün sebūḥa rāci'dür. شَوَاهِدٌ 'alāmât ma'nāsına olarak لَهَا zarf-ı müsteḥarınun fā'ilidür mevşūfa i'timāden fā'il zāhirde 'amel itmişdür. Zarf-ı mezkûrun muḥaddem ḥaber ve şevāhidün mu'aḥḥar mübtedā olması da cā'izdür. Cümle maḥall-i ref'ededür. شَوَاهِدٌ şāhidün cem'i olmak ḥavācib ḥācibün cem'i olduğına kıyāsen 'ulemā-i 'Arabiyye isti'mālidür lūgatde şābit degüldür. Şehādet burada delālet ma'nāsını mutazammın olduğün علی ḥarfî mażarratı müfid degüldür. عَمْرَةٍ fi'l-aşl insānün boyını aşkın şu ma'nāsına olup ba'de melzūmı zıkr ve lāzımı irāde ḥarikiyle mecāz-ı mürsel olarak şiddet ü zaḥmet ma'nāsına isti'māl olunmuşdur. سَبَّوحٌ lafzında feresün ḥarada olan seyr ü meşyi iylikde ve rākibi it'âb itmekde sibāḥate ki şuda yüzmekdür teşbîh olunursa isti'āre-i tebe'iyeye ve eger feresün şuda yüzer bir şaḥşa teşbîhi i'tibār olunursa isti'āre-i muşarraḥa olur. Aşkın şudan necāt ancak fenn-i sibāḥatde māhir bir yüzgeç ile olabileceğinden عَمْرَةٍ تُسْعِدُنِي السَّبَّوحُ mażmūnına güzel düşmüşdür. Böyle bir beyt-i belîği zamā'irün keşretine mebnî müteneffir ve ğayr-ı faşih 'add

itmek inşâfdan ba' id görünüyor. Maḥall-i istiḫād ber-minvāl-i mezkūr أَلِهَا، مِنْهَا، عَلَيْهَا zamirlerinin tekerrür ve tevālîsidür.

Mefhûm-i beyt: Muḥārebāt ve muḳātelâtı tevārüd-i şedâ'id üzerine baña bir feres-i serî ü's-seyr mu'ayyen olur ki anuñ kerîmü'l-aşl ve cevād olduğına kendinden birtaḳım 'alâmetler vardır. Ya' nî iyliğine kendi evzâ' u ḫarekâtı delîldür dimekdür.

Mütenebbî'nüñ bu beyti Seyfû'd-Devle'nüñ medḫi ḫaḳḳında söyledigi gurer ḫaşâ'idinden

عَوَازِلُ ذَاتِ الْخَانَ فِي حَوَاسِدِ
وَ أَنْ ضَجِيعِ الْخُودِ مِنْ لِمَاجِدِ

maḫla'ındaki ḫaşîdesi ebyâtındandır ḫaşîde uzundur. Medḫe dâ'ir olan şu sözi:

خَلِيلِي أَنْي لَأَرَى غَيْرَ شَاعِرِ
فَكَمْ مِنْهُمْ الدَّعْوَى وَ مِنْ الْقِصَائِدِ
فَلَا تَعْجَبْ أَنْ السُّيُوفَ كَثِيرَةً
وَ لَكِنْ سَيْفَ الدَّوْلَةِ الْيَوْمِ وَاحِدًا

be-ğâyet şâ' irâne düşmüşdür (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 41-42).

Eserde şerh edilen şiirler harekeli olarak verilmesine rağmen şârih tarafından misal getirilen Arapça şiirlerin çoğu harekeli değildir. Şerh edilen bütün şiirler numaralandırılarak verilmiştir. Şârih, şerh ettiği şiirlerin başlarına genellikle “kâle (قال)” lafzını eklemiştir.

Şârih, şiirini şerh ettiği bazı şairlerin hayatı hakkında bilgi vermiştir. Söz gelimi, *Telhis*'te mûsnedün ileyhin te'hîri konusuna misal getirilen

كَمْ عَاقِلٍ عَاقِلٍ أَعْيَتْ مَدَاهِبُهُ
وَ جَاهِلٍ جَاهِلٍ تَلْقَاهُ مَرْزُوقًا
هَذَا الَّذِي تَرَكَ الْأَوْهَامَ حَازِرَةً
وَ صَنَّرَ الْعَالَمَ التَّحْرِيرَ زُنْدِيقًا

mısralarının sahibi İbn Râvendî hakkında şu malumata yer vermiştir:

İbnü'r-Râvendî demekle meşhûr olan Ebü'l-Hüseyn Aḫmed bin Yaḫyâ'dur ki zenâdîka-i mütekellimîndür. İkiyüz kırk beş târihinde ve kırk yaşında Bağdâd'da sâkin olur ve ibtidâ-yı ḫâline mezheb-i i'tizâl üzere izḫâr-ı İslâm ider imiş. Şoñra şoñra i'lân-ı zındîka ider olmuş ve hiçbir mezhebde şebât üzere bulunmamışdır. Babası fi'l-aşl Yahüdî imiş ve beyne'l-Yahüd o da ilḫād ve zındîka ile müştahir imiş (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 117).

Bunun yanı sıra şârihin yeri geldikçe saḫâbe-i kirâmdan ve tarihî kişilerden bazısının hayat hikâyelerine de yer verdiği görülmektedir.

Mehmed Zihnî Efendi, bahsettiği konuyla ilgili olarak yeri geldikçe Arapça ve Farsça misallerin yanı sıra Türkçe misaller de getirmiştir. Söz gelimi, tenâfür-i kelimâta "Kırk küp kırkınuñ da ḫulbı kırık küp" tekerlemesini, teşbîh konusuna ise Şeyhülislâm Yahyâ'nın "Ne ḫikmetdür bu kim bir noḳta düşdi kilik-i ḫudretten / Ruḫ-ı ḫübâna zînet lâleye dâğ-ı derûn oldu" (s. 245) beytini misal getirmiştir.

Eserde genellikle şiiri şerh edilen kişinin başından geçen herhangi bir olayın veya konuyla alakalı hikâyelerin nakledildiği de görülmektedir. Örneğin, ta'kid konusuna misal getirilen Ferezdak'ın

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمَلَّكَ
أَبُو أُمِّهِ حَىٰ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ

beyti şerh edilirken şu olay nakledilmiştir:

Ferezdak'ın Velid bin 'Abdu'l-melik ile daği şöyle bir mā-cerāsı olmuştur ki Velid'ün Hālişa isminde çirkince ve kıymetli bir cāriyesi var idi. Ferezdak birinün hicvi hakkında söylediği bir beyde benim şimdiye kadar sizün sitāyişünūze dā'ir olan eş'arum Hālişa'nun üzerinde incü nev' inden olan pīrāye-āsā zā'i' ü nā-be-cā düşdi mefhūmıyla şöyle:

لَقَدْ ضَاعَ شِعْرِي عَلَىٰ بَابِكُمْ
كَمَا ضَاعَ دَرٌّ عَلَىٰ خَالِصِهِ

dimiş ve bu söz Hālişa'nun kulağına gitmiş olmağla anuñ ibrāmı üzerine Velid Ferezdak'ı muqayyeden celb ve istintāḳ itdikde bī-çāre Ferezdak ben ضاع لَقَدْ didüm hemze ile:

لَقَدْ ضَاعَ شِعْرِي عَلَىٰ بَابِكُمْ
كَمَا ضَاعَ دَرٌّ عَلَىٰ خَالِصِهِ

Ya'nī benim size dā'ir olan şi'rüm Hālişa'nun üzerindeki incü gibi revnaḳ-dār oldu didüm demekle ḳurtulmuşdur (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 35).

Mehmed Zihnî Efendi, bazı hatalara dikkat çekerek düzeltmelerde bulunmuştur. Örneğin, *Telhis*'te müsnedin takdimi konusuna misal getirilen

لَهُ هِمَمٌ لَا مُنْتَهَىٰ لِكِبَارِهَا
وَ هِمَّتُهُ الصُّعْرَىٰ أَجَلٌ مِنَ الدَّهْرِ

beytinin sahibinin bazı kaynaklarda Hassān bin Sābit olduğuna dair bilginin yanlış olduğunu vurgulamış ve bu beytin Bekr bin Netṭāh'a ait olduğunu şu şekilde ispatlama yoluna gitmiştir:

Ḳā'ili Ḥassān bin Şābit olmak üzere şöhret bulmuş ise de bu beyt Dīvān-ı Seyyidnā Ḥassān'da bulunmadığına ve Kāmil Müberred'de beyt-i mezkūr Bekr İbnü'n-Netṭāḥ nām şā'ire nisbet ile şā'ir-i mezkūr anı Ebū Dulefū'l-'Iclī hakkında söylemiş olduğu ve mā-ba' dı daği şöyle له راحة لوان معشار جودها/ من البحر على/ البر كان البر اندى bulındığı beyān olındığına mebnī beyt-i mezkūruñ kā'ili Bekr İbnü'n-Netṭāḥ'dur (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 164-165).

Şârih, eserinde daha önce şerh ettiği bir beyit söz konusu olduğunda beytin yalnızca istişhād yönünü açıklayarak okuyucuyu beytin önceki şerhine yönlendirmiştir. Söz gelimi, *Telhis*'te fasl ve vasl konusuna misal getirilen

قَالَ لِي كَيْفَ أَنْتَ قُلْتُ عَلِيلُ
سَهْرٌ دَائِمٌ وَ حُرٌّ طَوِيلُ

mütekellim-i faşih, münşî-i faşih dinilir. Tenbîh mürekkebe kelâm ile kelâm olmayan şıla ve cezâ' cümlesine ve 'Abdullâh gibi terkib-i izâfiye şâmidür ve bunların her birerleri feşâhatle mevşûf olduğu hâlde muşannifün kelâm-ı ta'birine dâhil olamadığı gibi müfredde de dâhil olamaz diye Suyûtî merhûm İmâm Sübkî'den nakl ederek muşannife ta'rîz ediyor. Ya'nî muşannif *الْفَصَاحَةُ يُوصَفُ بِهَا الْمَفْرَدُ وَالْمُرَكَّبُ وَمُتَكَلِّمٌ* dimeli idi demek istiyor. Bunun cevâbı burada kelâm ile hâşî 'âma itlâk kabîlinden olarak mecâzen mürekkebe murâddur kelâmın müfredde mukâbil zikri de buraya karînedür. Çünkü müfred itlâk idilince mürekkebe mukâbili olduğu tebdür ider. Belâgatle yalnız kelâm ve mütekellim vaşflanır kelâm-ı belîğ recül-i belîğ mütekellim-i belîğ şâ'ir-i belîğ dinilir müfred vaşflanmaz kelime-i belîğa dinmez. Cevherî'nün kelâmında böyle müfredi belâgatle tavşîf vâki' olmuş ise de yâ mü'evvel veyâ müsâmahasına haml olunur. Çünkü belâgat kelâmın muktezâ-yı hâle muţâbaqatından 'ibâret olduğundan bu şîfat müfredde müntefidür hattâ müfid olmayan terkiblerde de bu şîfat müntefi olduğundan kıyâsen belâgatle muttaşîf olmaması iktizâ ider. Berâ'at de belâgat gibidür mütekellim-i bâri' kelâm-ı bâri' dinilir kelime-i bâri'a dinilmez. Kâdî Ebübekr İntişâr nâmındaki kitabında berâ'ati belâgatün haddine qarîb bir tarzda tahdîd ü ta'rîf ediyor. Cumhûr bunu ihmâl itmiş *المُفْرَدُ فِي الْفَصَاحَةِ فِي الْإِلَاحَةِ* ilâ-âhîrihi. Şu hâlde müfredde olan feşâhat tenâfir-i hurûfdan, ğarâbetden, kıyâsa, kavâ'id-i 'Arabîyyeye muhâlefetden hâliş ve sâlim bulunmağa olur (vr. 3b-4a).

Eserde kimi zaman günümüz çalışmalarında görülen dipnot usulüne benzer bir yöntemle başvurulduğu görülmektedir. Şârih, izaha ihtiyaç duyulan kelime veya kısımlar hakkında metnin alt veya üst taraflarında bilgi vermiştir. Ek bilgi verileceği zaman metin içinde o kısımların üst taraflarına kırmızı mürekkepli kalemle numaralar vermiş ve bu numaraları metnin aşağısında veya yukarısında tekrar yazarak ilave veya açıklamalarını yapmıştır. Söz gelimi, tenâfir-i hurûf konusu şerh edilirken şârihin misal getirdiği *هععع تركتها ترعى الهععع* cümlesindeki *هععع* kelimesi hakkında dipnotta şu açıklama yapılmıştır: "*هععع* kelimesini Suyûtî ve Cevher-i Mekkûn şârihi *ها* ve *خا*'nın zammıyla zabt ediyorlarsa da Monlâ Fenârî Muţavvel hâşiyesinde *ها*'nın kesri *خا*-i mu'cemenün feth ü kesri ile binti esvedden 'ibâret olduğunu söylüyor ve zâmmeteyn ile olan *هععع*'dur diyor." (vr. 4a).

Şârih, bazı kısımları şerh ederken soru-cevap şeklinde bir usule başvurmuştur. Söz gelimi, *و* *شعره زيد اجل* cümlesini şerh ederken bu usule şu şekilde başvurmuştur:

Kelâmında feşâhat kelimâtının feşâhati olduğu hâlde za'f-ı te'lifden, tenâfir-i kelimâtdan, ta'kidten kelâmın hâliş olmasından 'ibâretdür. Kelimâtının feşâhati ta'biriyile *شعره زيد اجل* gibilerinden ihtirâz ediyor. Muşannifün *مع فصاحتها* sözi *خُلُوصُهُ* nün zâmirinden hâldür. Şu taqdîrde şâhibünün hey'etini mübeyyen, 'adem-i kevn ma'nâsına olan nefsi hülüşün kaydı olur. Öyle olunca bu hâl nefsi taqyîd olup taqyîdi nefsi olmaz. Bu taqdîrde ma'nâ şöyle olur kelâmında vâki' olan feşâhat kelâmın za'f-ı te'lifinün, tenâfir-i kelimâtının, ta'kidinün intifâsından 'ibâret olur. Ammâ o kelâmın kelimâtının feşâhati o intifâyâ mukârin olduğu hâlde şimdi bu yolda virilen ma'nâyâ göre nefsi ola[n] i' tibâr olunup sonra zarf ile taqyîd edilmiş olur. **Su'âl** zarf *خُلُوصُهُ* kavlindeki zâmirden hâl olunca hâlde 'âmil hülüş kavli bulmuş olur. Çünkü hâl ve şâhibinde 'âmil birdür. Şu hâlde bu zarf zarf-ı lağv olur. Nahv 'ulemâsı ise zarf-ı lağvün hâl haber şîfat vâki' olmadığını taşrih ediyor. **Cevâb** nefsi zarfa hâl itlâkı küllün ismini cüz'e itlâk kabîlinden müsâmahayâ mebnîdür. Çünkü haqîkatde hâl zarf ile berâber olan müte'allıkdur zarfın müte'allıkında 'âmil şâhib-i hâlde 'âmil olandır. Şu hâlde zarfın müte'allıkunu zarf-ı müsteşâr ve hâl ile şâhib-i hâlde 'âmilün bir olduğu anlaşılmalıdır. Bu *مع فصاحتها* kavlini ve tenâfirü'l-kelimât kavlindeki kelimâtdan hâl yapmak câ'iz degüldür. Çünkü bundan hâl yapıldığına göre mütenâfir olsun olmasın kelimât-ı ğayr-ı faşihayı müstemil olan kelâmın faşih olmasını istilzâm ider. Çünkü buña kelimât faşih olduğu hâlde tenâfir-i kelimâtdan hâlişdür sözi şâdikdur (vr. 5b-6a).

Mustafa Behçet, eserin birçok yerinde üzerinde durduğu konu hakkında başka âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Şârih, bu tutumunu kimi zaman bazıları diyerek kimi zaman da görüş sahibinin ismini veya eserini zikrederek sürdürmüştür. Örneğin, kaynak metinde kelâmın fasîh olması için kesret-i tekrârdan arınması gerektiği hususuna misal getirilen سُبُوْحٌ لَهَا مِنْهَا عَلَيَّهَا شَوَاهِدٌ beyti şerh edilirken konuyla ilgili bazı âlimlerin görüşlerine şu şekilde yer verilmiştir:

Ba‘zıları kelâmuñ feşâhati zikr idilen şey’lerden hülûş ile berâber kesret-i tekrârdan ve tetâbu‘-ı izâfâtından da sâlim bulunması lâzımdır didiler. Zevzenî tekrâruñ bir şey’i bir def‘a zikrden sonra bir kerre daha zikr itmekden ‘ibâret oldığını söyledikten sonra bir şey’i üçüncü def‘a zikr ile kesret hâşıl olamayacağından muşannifün irâd itdiği سُبُوْحٌ لَهَا مِنْهَا ilâ-âhîrihi mısırâ‘ı kesret-i tekrâra mişâl olamaz diyor. ‘Allâme kesretle burada vahdet muķâbili murâddur bu taķdire göre bir şey’ün üçüncü def‘a zikri ile kesretün hâşıl olacağı tabi‘ idür diye cevâb viriyor (vr. 8a-8b).

Eserde şârihin bazı konularla ilgili olarak kendisinin diğer eserlerine göndermede bulunduğu görülmektedir. Söz gelimi, garâbet konusunu şerh ederken müteşâbihâtтан bahsetmiş ve bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için Gazzâlî’nin *İlcâmü’l-Avâm an-İlmi’l-Kelâm* adlı eserinin, kendisi tarafından yapılan tercümesine müracaat edilebileceğini "Müteşâbihât hakkında esâslı ma‘lûmât almak isteyen Gazzâlî hazretlerinin İlcâmü’l-Avâm ‘an-İlmi’l-Kelâm tercememüze bakşın." (vr. 4b) şeklindeki cümlesiyle bildirmiştir.

Mustafa Behçet’in eserinde kimi zaman *Telhîs*’te bir mısrası şâhid gösterilen beyitlerin diğer mısrası veya o beytin öncesi ve sonrasındaki beyitlere de yer verilmiştir. Örneğin, *Telhîs*’te tenâfür-i kelimâta "وَلَيْسَ قُرْبَ قَبْرِ حَرْبٍ قَبْرٌ" mısrası misal getirilmişken şerhte söz konusu beytin "وَقَبْرٌ" "حَرْبٍ بِمَكَانٍ قَفْرٍ" şeklindeki diğer mısrasına da yer verilmiştir.

Şârih, *Telhîs*’te misal getirilen beyitlerin bazısını yalnızca tercüme etmişken bazısını ise kelimelerinin manasını verip sarf ve nahiv özellikleri, kâilleri, istişhâd yönleri hakkında bilgi vererek ve konuyla ilgili başka âlimlerin görüşleri, konuya dair hikâye ve anekdotları naklederek detaylı bir şekilde şerh etmiştir.

Mustafa Behçet, eserinde birçok ayet, hadis, kelâm-ı kibâr ve Arapça beyit misal getirmiştir.

Eserde ilave edilmek veya düzeltilmek istenen kısımların üzerine işaret konulmuş ve derkenârda sah (صح) kaydı düşülerek gerekli düzeltme ve ilaveler yapılmıştır.

Eserin 1b ile 3a sayfaları arasında *Telhîs*’in dibace kısmı yer almaktadır. 3b ile 12b arasında mukaddime kısmının şerhi bulunmaktadır. 12b ile 94b sayfaları arasında meânî ilminin şerhi bulunmaktadır. Meânî ilminin ilk konusu olan ahvâl-i isnâd-ı haberînin şerhi, eserin 16b ile 23a, ahvâl-i müsnedün ileyh konusunun şerhi 23b ile 40a, ahvâl-i müsned konusunun şerhi 40b ile 50a, ahvâl-i müte'allikât-ı fi'l konusunun şerhi 50a ile 53b, kasr konusunun şerhi 53b ile 60a, inşâ konusunun şerhi 60a ile 69a, fasl ve vasl konularının şerhi 69b ile 83a ve îcâz, itnâb ve müsâvât

konularının şerhi ise 83a ile 94b sayfaları arasında yer almaktadır. Eserin 95a ile 97 sayfaları arasında *Telhîs*'in beyân ilminin girişindeki cümlelerinin şerhi bulunmaktadır. Teşbih ve sonrasındaki konuların şerhi ise eserin elimizdeki nüshasında bulunmamaktadır.

2.4.4. Ahmet Müderrisoğlu, *Telhis Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat*

Eserin müellifi olan Ahmet Müderrisoğlu, 2 Nisan 1910 tarihinde Yeşilhisar'da doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra 1938 yılında Yeşilhisar Cami-i Kebîr imamlığına tayin edilmiştir. 1948'de Yeşilhisar müftülüğüne, 1951'de Nevşehir müftülüğüne, 1954'te tekrar Yeşilhisar müftülüğüne; 1960'da Develi, 1964'te Bor ve 1969'da ise Çamardı müftülüklerine getirilmiştir. 1972 yılında emekli olan Ahmet Müderrisoğlu, 27 Nisan 1995 tarihinde vefat etmiştir. Ahmet Müderrisoğlu, bir süre Kafkas soyadını kullanmış ancak daha sonra mahkeme kararıyla Müderrisoğlu soyadını almıştır. Ahmet Müderrisoğlu'nun, *Telhis Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat* adlı eseri haricinde *Peygamberimizden Dualar* ve *Yeşilhisar Tarihi* olmak üzere iki eseri daha mevcuttur (Müderrisoğlu, 2006: 3).

Telhîs'teki şiirlerin Ahmet Müderrisoğlu tarafından şerh edilmesinden müteşekkil olan *Telhis Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat*, 475 sayfadan oluşmaktadır. 2006 yılında İstanbul'da Çamlıca Yayınları tarafından basılan bu eseri Şükrü Özger baskıya hazırlamıştır. Eserin Arap alfabesinden Latin alfabesine aktarımı Ziya Yılmaz tarafından gerçekleştirilmiştir. Eser, Şükrü Özger tarafından ön söz mahiyetinde kaleme alınan "Sunarken" yazısı, "İçindekiler", Ahmet Müderrisoğlu'nun ön söz mahiyetindeki girişi, "Mukaddime", "Telhîs'teki beyitlerin şerhi" ve "Lugatçe" bölümlerinden oluşmaktadır.

Tanzimat devrinden sonraki ediplerimizin belâgatın kaidelerini Türk edebiyatına uyguladıklarını ve *Telhîs*'ten de istifade ederek Türkçe eserler yazdıklarını dile getiren şârih, kendisinin bu eseri kaleme alış sebebini şöyle açıklar:

Biz de aynı çığırdan yürüyerek bütün âcizliğimize rağmen Telhîs'in edebî kâ'idelere istişhâd ettiği ebyâtını terceme ve şerh edeceğiz. Maksudumuz hem cihân-şümûl Türk dilinin belâgat kâ'idelerine uygun olduğunu göstermek, hem de "Kitâb-ı Telhîs" in ilme, fenne, sanâyi'e, emsâl ve eş'âra temas eden yerlerini izâh etmektir (Müderrisoğlu, 2006: 17).

Giriş kısmında eserde nasıl bir usul takip edildiğine dair şârih tarafından şu açıklama yapılmıştır:

Kitâbımız, me'ânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç bölgeden ibârettir. Bu üç ilim üzerine Telhîs'te şevâhid getirilen kıt'a veya beyitler sıra numarasıyla tertîp olunacaktır. Her beytin evvelâ kelimeleri, sonra toplu ibâresi Türkçeye çevrilecek; sonra da izâhı değer yerleri şerh edilecektir. Her beytin mahall-i istişhâdı kendi şerhinin sonunda gösterilecek ve bu gösterilen edebî kâ'ideler Türkçe emsâl ve eş'âr ile temsil olunacaktır.

Ebyâtın arûzu ve bazı Arabî, Fârisî kıt'aların meâlî, sahîfe aşığısına hâşiye olarak çıkarılmıştır. Gerek ilmî, gerekse edebî bahisler üzerine getirilen cümleler, kâ'ideler, hikmetler, şiirler, dünyânın en güzide âlimleri ve şâ'irleri sözlerinden intihâb edilmiş gayet büyük ve müzeyyen bir bahçeden toplanan küçük bir çiçek demeti gibi bir hâle konulmuştur (Müderrişoğlu, 2006: 17-19).

Eserde dipnotlara çokça başvurulmuş olup bu dipnotlarda şerh edilen beyitlerin aruz vezinleri, bazı Arapça ve Farsça beyitlerin Türkçe tercümelerinin yanı sıra bazı terimler, kavramlar, kişiler ve açıklanmaya muhtaç kısımlarla ilgili bilgiler yer almıştır.

Dipnotlarda yer alan açıklamalardan eseri hazırlayana ait olanların sonuna (Haz.) kısaltması ilave edilmiştir.

Şârih, *Telhis*'te yer alan şiirleri şerh ettiği bu eserinde bütün şiirlere bir sıra numarası vermiştir. Şiirlere numara verirken meânî, beyân ve bedî olmak üzere her bölümdeki şiirleri kendi arasında sıralamıştır. Örneğin, meânî bölümü bittikten sonra beyân bölümündeki şiirleri tekrar l'den başlayarak sıralamıştır. Müderrişoğlu, şerh edeceği şiiri numaralandırdıktan sonra beytin veya kıt'anın Arapçasını yazmıştır. Arapça kısmın altında "müfredât" başlığıyla beyit veya kıt'ada yer alan kelimelerin Türkçe manalarını vermiştir. Daha sonra "terceme ve şerh" başlığında öncelikle şiir sahibinin adını zikrederek adı geçen şiirin yazılış sebebi, türü vb. bilgiler vermiş ve akabinde ilgili şiiri Türkçeye tercüme etmiştir. Tercümeden sonra şiirin şerhi başlamaktadır. Şerh kısmında şârih, söz konusu beyit veya kıt'anın *Telhis*'te hangi mevzuyla alakalı olarak örnek gösterildiğini genellikle belirtmiştir. Aynı zamanda şiirin örnek gösterildiği sanatı da bir iki cümleyle tanıtmıştır. Şârih, genellikle şerh ettiği beyitle alakalı Arapça, Farsça veya Türkçe şiirler, ayetler, hadisler, kalıplaşmış sözler ve büyüklerin sözlerinden de alıntılar yapmıştır. Şârih, şerh ettiği bütün şiirlerin aruz bahrini ve ölçüsünü dipnotta vermiştir.

Bazı şiirlerin *Telhis*'te yalnızca bir mısrası örnek gösterilmesine rağmen bu eserde şârih genellikle ilgili mısranın geçtiği beyit veya kıt'anın tamamını şerh etmiştir. Örneğin, tenâfir-i hurûfla ilgili İmru'u'l-Kays'ın yalnızca "عَدَائِرُهُ مُسْتَشْرَرَاتٌ إِلَى الْعُلَى" mısrası *Telhis*'te örnek olarak verilmesine rağmen şârih, hem bu mısranın olduğu beytin ikinci mısrasını hem de bir önceki beyti şerh etmiştir.

Şerh edilen şiirlerle alakalı metinde yararlanılan Arapça-Farsça şiir ve ibareler, ayetler ve hadislerin manaları genellikle dipnotta verilmiştir.

Şerh edilen beyit veya kıt'alarda geçen kelimelerin manalarının olduğu müfredât başlığında bazen bir kelimeyle ilgili sayfalarca malumat verildiği görülmektedir. Örneğin, Ebû'n-Necm el-Iclî'ye ait olan ve meânî kısmında sıra numarası 5 olan şiirde geçen الْحَمْدُ kelimesine 5 sayfa ayrılmıştır.

Şârih, bazı beyitlerin şerhinde "fâide" şeklinde bir başlık açarak burada birtakım bilgiler vermiştir. Söz gelimi, meânî kısmında şiir numarası 11 olan Ebü't-Tayyib Mütenebbî'nin beyti şerh edilirken şu malumat verilmiştir:

Fâide: Kâil-i beyt Ebu't-Tayyib Mütenebbî, Âl-i Büveyh'ten Adudu'd-Devle'yi medh için İran'a gitmişti. Haleb'e avdetinde yolda eşkıyâ galebesine tutulmuş, kaçmak istemişse de uşağından birisi: "Efendim siz şu beytin kâilisiniz. Ma'amâfih kaçmak şerefinize düşmez zannederim" demiş; Ebu't-Tayyib bunun üzerine gayrete gelip meydân-ı kîtâle avdet etmiş, nihâyet katl olunmuştur (Müderrişoğlu, 2006: 52).

Bu eserin genelinde akademik bir tutum sergilendiği görülmektedir. Ele alınan herhangi bir konu hakkında başka âlimlerin görüşlerine de metin içinde yer verilmiştir. Aynı zamanda metinde yer verilen görüşün sahibi veya eserinin adı da bazen dipnotta zikredilmiştir. Dünyadaki ilk binanın Kâbe olduğu hususunun ele alındığı 83. sayfada, söz konusu mevzunun ispatı için birkaç kişinin konuya dair görüşlerine yer verilmiştir. 165. sayfada şevk konusuyla alakalı olarak Hazret-i İsb ile cehennem korkusu, cennet arzusu ve Allah aşkıyla yanan dokuz kişi arasında geçen bir olayın alıntılıdığı kısımda eserin adı, cildi ve sayfa numarası alıntıdan hemen sonra metinde verilmiştir. Bunlar metin içindeki atf örneklerindedir. 117. sayfada ise alıntı yapılan eserin adı ve sayfa numarası dipnotta belirtilmiştir.

Telhîs'te hatime kısmında ele alınan konularla alakalı örnek gösterilen şiirler, Müderrişoğlu'nun eserinde bedî başlığı altında şerh edilmiştir.

Eserde şerh edilen bazı beyitler *Telhîs*'te yer almamaktadır. Örneğin, meânî bölümündeki 19, 22, 43, 50; beyân bölümündeki 6 ve 17 numaralı şiirler şârihin de belirttiği üzere Taftâzânî'nin *Muhtasar* adlı eserinden, bedî bölümündeki 6 numaralı şiir ise *Havâşî Bedî'* adlı eserden alınmıştır. Aynı zamanda *Telhîs*'te yer alan bütün şiirler, Müderrişoğlu'nun eserinde şerh edilmemiştir.

Eserin 15 ile 20. sayfaları aralığında Ahmet Müderrişoğlu'nun sebab-i te'lif mahiyetindeki kısa bir girişi yer almaktadır. Burada nutuk, edebiyat, belâgat ve tarihçesi gibi konular üzerinde durulmuştur.

Şârih, yukarıda değinilen girişten sonra mukaddime kısmına geçmiştir. Mukaddime kısmı, eserin 21 ile 28. sayfa aralıklarını kapsamaktadır. Bu kısımda edebiyat kavramı ve Türk edebiyatının tarihi hakkında bilgi verilmiştir.

Eserin 28 ile 240. sayfaları aralığında meânî ilmine dair şiirlerin şerhleri bulunmaktadır. Bu bölümdeki kimi şiirlerin şerhinde yazar bazen sıra dışı bilgiler de vermiştir. Örneğin, Ebü'n-Necm el-İclî'ye ait, meânî bölümünde sıra numarası 15 olan şiiri şerh ederken dünyanın şekli ve

hareketleri, mevsimlerin oluşumu gibi konularda coğrafi bilgiler veren şârih, 22 Mart'ta dünyanın farklı yarım kürelerinde yer alan şehirler arasındaki yerel saat farkları ile ilgili şunları söylemiştir:

Meselâ İstanbul, mebde-i tûl i'tibâr edilirse, İstanbul'da 22 Mart vakt-i zevâl saat 12 iken, kadem hizâsında bulunan Okyanusya'nın Markiz Adası şarkında nısfu'l-leyl, şarkta Filipin adaları civârında gurûb, garpta Cenûbî Amerika'nın Guyan Yaylası'nda tulû' vardır. Kezâlik güneş Guyan nısfu'n-nehârî hizâsına geldiğinde İstanbul'da gurûb, Markiz Adası şarkında tulû', Şarkî Asya'da nısfu'l-leyl bulunur. Arzın esnâ-yı devirde güneşe karşı cephe almasıyla etrâfını şu'â'ât-ı şemsiyye böylece devir ve tenvîr eder (Müderrişoğlu, 2006: 63).

Eserin 241 ile 312. sayfaları aralığında *Telhis*'te beyân ilmiyle alakalı olarak misal getirilen şiirlerin şerhleri bulunmaktadır.

Bedî konusundaki şiirlerin şerhinin olduğu kısım, eserin 313 ile 453. sayfaları aralığını kapsamaktadır.

Eserin 456 ile 475. sayfaları aralığında "lugatçe" kısmı bulunmaktadır. Bu kısım, eserde geçen Arapça ve Farsça kelimelerin manalarını ihtiva etmektedir.

2.4.5. Selim Köroğlu, Geniş İzahlı Telhis Tercümesi

Selim Köroğlu tarafından hazırlanan bu eser, 2017 yılında İstanbul'da Kitap Kalbi Yayıncılık tarafından basılmıştır. Toplamda 610 sayfadan oluşan bu eser, *Telhisü'l-Miftâh*'ın mukaddime kısmından ahvâl-i müteallikât-ı fi'l konusuna kadarki kısmının şerhini ihtiva etmektedir. Yazar, *Telhis*'in geri kalanını niçin şerh etmediği hakkında herhangi bir açıklama yapmadığı gibi bu eserin *Telhis*'in seri şeklinde yayınlanacak olan şerhinin birinci kitabı olduğu vb. hakkında da herhangi bir bilgi vermemiştir. Dolayısıyla şimdilik Selim Köroğlu'nun bu eserinin, *Telhis*'in kısmi şerhlerinden olduğunu söylemek mümkündür.

Selim Köroğlu'nun eserinin başlığında her ne kadar *Telhis Tercümesi* ibaresi bulunsa da eserin muhtevası incelendiğinde söz konusu yapıtın tercümeden ziyade şerh başlığı altında verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü yazar, *Telhis*'i yalnızca tercüme etmekle yetinmemiş aynı zamanda tercüme ettiği kısımları Taftâzânî'nin *Mutavvel* ve *Muhtasaru'l-Meânî* gibi eserlerinin yanı sıra Desûkî, Enbâbî, Bennânî, Abdülhakîm, Sîbeveyhî vb. âlimlerin konuyla alakalı eserlerinden de faydalanarak şerh etmiştir. Çalışmamızda bu husus göz önünde bulundurularak Selim Köroğlu'nun eseri, tercüme başlığı yerine şerh başlığı altında verilmiştir.

Köroğlu, *Telhis*'i şerh etmeye başlamadan evvel "Mukaddime" başlığı altında söz konusu eserini kaleme alma sebebinin açıklanmıştır. Bu kısımda ayrıca *Miftâhu'l-Ulûm*, *Telhisü'l-Miftâh*, *Mutavvel* ve *Muhtasaru'l-Meânî* gibi temel belâgat kitapları hakkında da bilgi vermiştir.

Yazar, mukaddime kısmından sonra Hatîb el-Kazvîni ile Sadeddîn Taftâzânî'nin hayatları hakkında birer sayfalık malumat vermiştir.

Köroğlu, evvela şerh edeceği cümle veya paragrafın kaynak dildeki orijinal yazımına yer vermiştir. Ardından “toplu mânası” başlığı altında söz konusu cümle veya paragrafı bütün olarak Türkçeye tercüme etmiştir. Bunun da akabinde “kelime mânası” başlığı altında bu cümle veya paragrafı kelime kelime tercüme etmiştir. Yazar, tercüme kısmını bitirdikten sonra ilgili cümle veya paragrafı “şerh” başlığı altında detaylı olarak açıklamıştır. Bahsedilen şerh yöntemini misallendirmek amacıyla kaynak metnin “وَعَلَّمَ مِنَ الْبَيَانَ مَا لَمْ نَعْلَمُ” cümlesinin Köroğlu tarafından yapılan şerhi şu şekildedir:

Toplu Mânası: ... duygu ve düşüncelerimizi açık seçik ifade etmeyi öğretmesine karşı (Allâhu Te'âlâ'ya hamederiz).

Kelime Mânası: (وَعَلَّمَ) ve öğretmesi (üzerine hamederiz) (مِنَ الْبَيَانَ) açık seçik konuşmaktan (veya ifade tarzlarından) neyi öğretmesi? (مَا) o şeyler ki (لَمْ نَعْلَمُ) (o şeyleri) bilmedik.

Şerh: 1) (عَلَّمَ) fiili (أَنْعَمَ) fiiline matuf olduğundan masdar manasıyla yorumlanır. Öğretme işi de bir tür iyilik olduğuna göre (عَلَّمَ) fiilini (أَنْعَمَ) fiiline atfetmenin ne faydası vardır?

Bu atf, hâssın âmna (özelin genele) atfı olup hâssa ayrıcalık kazandırmak için yapılır. Ayrıca böyle bir atfıla Berâati istihlâl (بِرَاعَةِ الْإِسْتِهْلَالِ) sanatına riayet edilmiş olur. Berâati istihlâl; sözlükte “üstün başlangıç” manasındadır. Terim olarak ise (كَوْنِ الْإِبْتِدَاءِ مُنَاسِبًا لِّلْمَقْصُودِ) “yazarın veya şairin kitabın başlangıcında, kitaptaki maksada, muhtevaya uygun olan kelime veya kelimeleri anmasıdır.”

Buradaki uygunluk ise; beyan öğretmesi “açık seçik konuşmayı öğretmesi” demek olduğundan okuyacağımız meâni ve beyan ilmi de zaten açık seçik konuşma yollarıyla alakalıdır.

2) Car mecrur olan (مِنَ الْبَيَانَ) sözü, sile cümlesindeki (لَمْ نَعْلَمُ) fiilinin mahzûf mefulu olan ve (مَا) 'yı mevsûleye dönen zamirden haldir. İbarenin aslı (وَعَلَّمَ مَا لَمْ نَعْلَمُهُ مِنَ الْبَيَانَ) şeklindedir. (مِنَ) lafzı beyaniyedir. O hâlde (مَا) ve (مِنَ الْبَيَانَ) sözlerinden kastedilen aynı şeydir. Demek oluyor ki bu ibarede mübeyyin (açıklayıcı) olan (مِنَ الْبَيَانَ) lafzı, mübeyyen (açıklanmış) olan (مَا) lafzının evveline geçmiştir. Halbuki asıl ve tabiata uygun olan bunun aksidir. Çünkü açıklama kapalı ifadeden sonra gelir. Burada aslının dışına çıkmasının gerekçesi sec'a (السَّخُّ) nesir (düz söz)deki cümlelerin son kelimesine riayet etmektir. Cümlelerin sonlarındaki mimleri sakın okuyarak sec'i anlamak mümkündür. (Mütercim).

3) Allâme Taftâzânî (Rahimehullâh) (الْبَيَانَ) lafzını (الْمَنْطِقُ الْمَغْرِبُ عَمَّا فِي الضَّمِيرِ) “kalpteki duygu ve düşünceleri ifade eden açık seçik konuşma” şeklinde tefsir etmiştir. İlerde açıklanacağı gibi buradaki (الْفَصِيحُ) lafzından istihlâhî mana kastedilirse bu söz kelime, kelimeler ya da mütetekellimin vasfı olabileceği karinesiyle buradaki (الْمَنْطِقُ) lafzında masdar manası olan “konuşma” değil de (الْمَنْطِقُ بِهِ) konuşulan sözler (kelime ve kelimeler)in kastedilmesi gerekir. Ancak (الْفَصِيحُ) lafzından sözlükteki “açık seçik” manası kastedilirse o takdirde (الْمَنْطِقُ) lafzı zâhiri üzere masdar manasında olur. (الْبَيَانَ) lafzını tercemede bu manaya göre yorumladık. (Köroğlu, 2017: 12-13).

Yazar, eserinin gerek “kelime mânası” başlıklı kelime kelime tercüme kısmında gerekse şerh kısmında zaman zaman soru-cevap yöntemine başvurmuştur.

Köroğlu, eserinin şerh kısmında yeri geldikçe belâgate dair terimlerin manalarını vermiştir.

Şârih, konuyla alakalı kaynak metinde bir mısrasını misal getirilen bir beytin diğer mısrasına da eserinde yer vermiştir. Hatta bazen *Telhis*'te misal getirilen beytin bir önceki veya sonraki beytini de eserine dâhil etmiştir. Köroğlu'nun eserinde dikkat çeken özelliklerden birisi de kaynak metinde

misal getirilen mısra veya beyitlerin şârih tarafından manzum olarak tercüme edilmesidir. Söz gelimi, *Telhîs*'te “garâbet” konusuna misal getirilen Accâc'ın “و فَاحِمًا وَ مَرَسِنًا مُسَرَّجًا” şeklindeki mısrası, kendisinden önceki mısrayla birlikte şârih tarafından şu şekilde tercüme edilmiştir:

“Gözünün siyah beyazını, ince kaşını
Kandil gibi burnunu kömürümsü saçını” (Koroğlu, 2017: 38).

Aynı şekilde *Telhîs*'te tenâfir-i kelimât konusuna misal getirilen Ebû Temmâm'ın

كَرِيمٌ مَتَى أَمْنَحُهُ وَأَمْنَحُهُ وَالْوَرَى
مَعِيَ وَإِذَا مَا لُمْتُهُ لُمْتُهُ وَحَدِي

şeklindeki beyti ise şârih tarafından şu şekilde tercüme edilmiştir:

“Her övmemde o zatı toplanırlar başıma,
Kınadığımda ise kalırım tek başıma” (Koroğlu, 2017: 52)

Koroğlu, kaynak metinde misal getirilen mısra ve beyitlerin kime olduklarını belirterek söz konusu manzumelerin aruzun hangi vezniyle yazıldıklarına açıklık getirmiştir. Bazen bu manzumelerin aruz bahirlerini de vermiştir.

Eserin 10 ile 31. sayfaları aralığında kaynak metnin “dibace” kısmının şerhi yer almaktadır. Kaynak metnin “mukaddime” kısmı, eserin 32 ile 105. sayfa aralığında şerh edilmiştir. Meânî ilminin şerhi, eserin 106. sayfasından itibaren başlamıştır. Meânî ilminin konularının şerhinin sayfa aralıkları şu şekildedir: Ahvâl-i isnâd-ı haberî 128 ile 209, ahvâl-i müsnedün ileyh 210 ile 443, ahvâl-i müsned 444 ile 561 ve ahvâl-i müteallikât-ı fi'l 562-610. Kaynak metinde meânî ilmi kapsamında yer alan “kasr”, “inşâ”, “fasl ve vasl” ve “icâz, itnâb ve müsavât” konuları ise bu eserde şerh edilmeyen kısımlardır. Aynı zamanda kaynak metnin beyân ve bedî bölümleri de bu eserde yer almamaktadır.

2.5. Telhîsü'l-Miftâh Üzerine Yazılan Diğer Türkçe Eserler

Bu başlık altında *Telhîsü'l-Miftâh*'ın tamamının veya bir bölümünün tercümesi veya şerhi olmayıp onun özeti mahiyetinde olan veya onun bazı kısımları esas alınarak yazılmış eserler tanıtılmıştır. Bu başlık altında tanıtılan eserler de tıpkı şerhler başlığı altındaki eserlerde olduğu gibi ayrıntılı bir tanıtıma tabi tutulmamıştır. Burada genel olarak eserlerin muhtevası verilmiş ve bunun yanı sıra eserlerde nasıl bir üslup kullanıldığı üzerinde durulmuştur.

2.5.1. İsmâ'il Rüsûhî Ankaravî, Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha

Bu eser, Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ı ile Hâce-i Cihân namıyla meşhur olan Mahmud bin Muhammed el-Gilânî'nin *Menâzıru'l-İnşâ* adlı eserleri esas alınarak belâgat ve inşâ hakkında yazılmıştır. Eser üzerinde Fatih Ülken (1990) ve Abdülkadir Summak (1999) tarafından iki ayrı yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Çalışmamızda *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha*'dan alıntı yapılırken Abdülkadir Summak'ın hazırladığı tez esas alınmıştır.

İsmâ'il Ankaravî, manevi evlatları olarak gördüğü Derviş Âmil ile Muhammed Sâdık'ın şiir ve inşâ sanatları ile fesâhat ve belâgat ilimlerini öğrenme talepleri üzerine eserini telif ettiğini şu cümlelerle dile getirmiştir:

Zübde-i evlâd-ı ma'nevî ve zümre-i aḥfâdımuñ aşlahı ve ehl-i talebi ya'nî Dervîş 'Âmil ve Muḥammed Şâdiḳ Çelebi الله لهم العلم اللدني vaḳtâ ki şan'at-ı şî'r ve ma'rifet-i inşâya tâlib ve 'ilm-i belâgat ve fenn-i feşâhata râḡıb olup bu faḳîr Mevlevî a'nî Şeyḫ İsmâ'il Anḳaravî'den Ḥaḫîb-i Dimeşḳî'nün a'maz-ı muşannefâtından olan metn-i Telḫîş'i ta'allüme şürü' idüb ḫâlbuki anlarıñ ol fende yedleri ḳaşîr olduğundan ol kitâb-ı belâgat-nisâbda münderic bulunan ma'ânî-i daḳîkanuñ fehmi zihnlere 'asîr geldiḡi cihetle 'ilm-i mezkûra iştigâlden sîr ü melûl olmuşlar idi. Bu faḳîr-i keşîrû't-taḳşîrûñ derûnında şefḳat-ı fitriye ve merḫamet-i cibilliyeye cûşa gelüp onlara ve onlardan ḡayrı tâlib-i belâgat ve feşâhat olanlara teshîl itmek içün ol kitâb-ı bedî'ü'l-esâsuñ bedî' ü beyânına müte'alliḳ olan ve fenlerden ḡullâba ehem ve elzem olan ebyât u kelimât telḫîş ü iḳtibâs ḳılınup Türki 'ibârât üzere tercüme ve tefsîr olındı (Summak, 1999: 1).

Ankaravî'nin yukarıdaki cümleleri, eserin *Telhîs*'in tercüme veya şerhi olduğunu düşündürse de bu eser, *Telhîs*'in doğrudan bir tercümesi veya şerhi değildir. Çünkü eserde *Telhîs*'in bütün kısımlarının tercümesi veya şerhi yer almadığı gibi *Telhîs*'te bulunmayan kısımlar da mevcuttur. Söz gelimi, *Telhîs*'teki ahvâl-i müsned, ahvâl-i müsnedün ileyh, kasr, fasl ve vasl, îcâz, itnâb ve müsâvât gibi konular *Miftâhu'l-Belâga*'da yer almamaktadır. Buna karşın *Miftâhu'l-Belâga*'da ele alınan gazel, kasîde, teşbîb, tercî', rübâ'î, mesnevî, musammat gibi konular ise *Telhîs*'te bulunmamaktadır. Ankaravî, eserinde *Menâzıru'l-İnşâ* adlı eserden bahsetmemiştir. Ancak hicri 20 Rebî'ül-âhir 1284 / miladi 21 Ağustos 1867 tarihinde Tasvîr-i Efkâr Matbaası'nda neşredilen baskıda eserin sonuna ilave edilen şu cümleler, Ankaravî'nin eserinin *Menâzıru'l-İnşâ* adlı eser de esas alınarak yazıldığını göstermektedir:

Şâriḫ-i Meşnevî Şeyḫ İsmâ'il Anḳaravî merḫûm Ḥâce-i Cihân'ıñ Menâzıru'l-İnşâ'sını me'ḫaz iderek bu kitâbı te'lîf eylemiş olduğundan ḫîn-i ḫab'ında bir nüşha-i şaḫîḫaya dest-res olinamadığına binâ'en ba'zî iştibâh olınan maḫalleri mezkûr Menâzıru'l-İnşâ'ya mürâca'atla mümkün mertebe taḫḫîḫ olunmuşdur (Summak, 1999: 218).

Ankaravî'nin eseri bir mukaddime ve dört bâbdan oluşmaktadır. Bâblar da kendi aralarında fasillara ayrılmıştır. Müellif, birinci bâbda evvela kelime ve kelâm kavramlarından bahsetmiş, ardından isnâd ve çeşitleri ile belâgatın tarifi üzerinde durmuştur. İkinci bâbda beyân ilmini ele almıştır. Bu bâbda beyân ilminin tanımını yaptıktan sonra teşbîh, mecâz ve hakikat, mecâz-ı

mürsel, istiâre, kinâye, ta'rîz, telvîh, remz ve işâret konularından bahsetmiştir. Üçüncü bâbda nazım şekilleri ve şiire dair bazı kavramlar hakkında bilgi verdikten sonra bedî ilmi kapsamında ele aldığı sec', tîbâk, mürâ'at-i nazîr, leff ü neşr, tecrîd, medh bimâ yüşbihü'z-zemm, zemm bimâ yüşbihü'l-medh, tecâhül-i ârif, cinâs, kalb, iştikâk, reddül-acüz ale's-sadr, lüzûmu mâ lâ-yelzem, tazmîn, tarsî, iktibâs konuları ile kelâm, şiir, nesir, selâset, letâfet kavramları üzerinde durmuştur. Dördüncü bâbda ise ilm-i inşâ ve kitâbet (mektûb ve çeşitleri, risâle) konularını ele almıştır.

Müellif, eserinin mukaddime kısmında söz ve şiir söyleyenleri dört gruba ayırmış ve bu gruplar hakkında şu malumatı vermiştir:

Kısm-ı evvel oldur ki tamâm-ı şüret ve ma'nâyı cem' kılmış ve anuñ kelâmı zî-rûh olmuş ve rûh-efzây u hayât-bahş olmak mertebesini hem bulmuşdur. Ve kısm-ı şânî oldur ki anuñ kelâmı zâhiren zîb ü zîverle tolmuş ve elfâz u 'ibârât ve tecnisât ü tarşî' atla müzeyyen ve mücellâ olmuş lâkin kâlib-ı bi-cân ve şüret-i bi-ân gibi şeklen hûb ve ma'nen bi-rûh ve bi-ma'nâ kalmış ola bu kısma evliyâ ve 'urefânuñ zî-rûh ve hayât-bahş olan kelimât-ı tayyibelerini tetebbu' eylemek lâzım olur ki tâ kelâmında anuñ rûh hâsıl ola ve ol vâsîta ile zevk ve ma'nâyı vuşûl bula. Ve kısm-ı şâliş oldur ki kelâmı hayli rûh-efzâ ve ma'nidâr ola lâkin şuver-i lafziyyesi zînet-i edebiyâdan 'ârî ve zîb ü zîverle şan'at-ı şî'riyyeden hâlî ve berî olmağa edebiyâta 'âlim olan sühan-dânlar ve nükte-hânlar katlarında bi-rağbet olmuş ve bi-i' tibâr kalmış ola. Ve kısm-ı râbi' oldur ki anlaruñ kelâmı şüret ü ma'nâdan hâlî olmağa aşvât-ı hayvânâta lâhiq ola ve anlar haqqında yâve-güy ve herze-cüy dinmek şâdiq gele (Summak, 1999: 3-4).

Eserde ele alınan kavram ve konular açıklanırken *Telhîs*'te yer almayan Tehâmî, Ebû Firâs, İbn Mu'tezz vb. gibi şairlerin Arapça; Kâtibî, Mevlânâ, Zâhir-i Fâryâbî, Enverî, Hâfız-ı Şirâzî, Kemâl-i Hocendî vb. gibi şairlerin Farsça ve müellifin kendisinin Türkçe beyit, mısra ve şiirleri misal getirilmiştir. Bunun yanı sıra kelâm-ı kibâr, ayet ve hadislerden de misaller getirilmiştir. Eserde en fazla Farsça şiirlerin misal getirildiği görülmektedir.

Ankaravî'nin eserinin temel kaynakları *Telhîsü'l-Miftâh* ile *Menâzuru'l-İnşâ* adlı eserlerdir. Ancak müellif, bu iki eserin yanı sıra Seyyid Şerîf Cürçânî, Sekkâkî, Vâhid-i Tebrîzî gibi âlimler ile *Acâyib-i Mahlûkât*, *Mutavvel*, *Şerh-i Miftâh* gibi eserlerden de istifade etmiştir.

Müellif, *Telhîs*'te şâhid gösterilen bazı beyitlerin kelimelerinin manalarını verip beyitlerin istişhâd yönünü göstermişken bazı beyitlerin ise sarf ve nahiv kaideleri açısından tahlilini yapmıştır. Söz gelimi, *Telhîs*'te ta'kid konusuna misal getirilen Ferezdak'ın

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمَلَّكَ
أَبُو أُمِّهِ حَىٰ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ

beytini sarf ve nahiv kaideleri açısından şu şekilde tahlil etmiştir:

Bunda mübtedâ ile haberüñ mâ-beyni ecnebî kelâm ile ki ol حَىٰ lafzıdır faşl olunmuşdur ki أَبُو أُمِّهِ mübtedâ ve أَبُوهُ anuñ haberidür. Andan sonra müsteşnâ ki lafz-ı مُمَلَّكَ'dür muqaddem olmuşdur.

Müsteşnā minh üzere ki ol حَى' dūr ve daḥi şıfatla mevşūfuñ miyānını bir lafz-ı ecnebī faşl kılmışdır ol حَى يَقَارُبُهُ lafzınıñ miyānında olan أَبُو' dūr ve daḥi bedel ile mübeddelün minh miyānında faşl-ı keşir vāqı' olmışdır ki bedel حَى ve mübeddelün minh مَثَلُهُ' dūr. مَثَلُهُ ism في النَّاس ما في الأنس anuñ ḥaberidūr (Summak, 1999: 13).

Müellif, zaman zaman kendisinin diğēr eserlerine göndermelerde bulunmuştur. Söz gelimi, teşbîhin tarafları itibariyle kısımlarını anlattığı bölümde örnek verdiği İbn Fârid'in beyti için "Sā'ir taḥkîk ü tafşîli bu ḫaşîdeye olan şerḥimizde mezkūr ve mestūr olmışdır." (Summak, 1999: 18) cümlesini sarf ederek okuyucuyu, kendisinin söz konusu beyit üzerine kaleme aldığı şerhine yönlendirmiştir.

Ankaravî, eserin dördüncü bâbında ele aldığı hilâfet-nâme, tehniyet-nâme, ta'ziyet-nâme, şefâ'at-nâme ve mektûb gibi konuları açıklamış ve bunlara örnekler vermiştir. Bu örnekler arasında Ankaravî'nin talebelerinden Şeyh Ahmed Çelebi'nin Ankaravî'ye gönderdiği bir mektup ile Ankaravî'nin Şeyh Ahmed Çelebi'ye gönderdiği mektup da yer almaktadır.

2.5.2. Mefhûm-ı Telhîs

Müellifi ve telif tarihi bilinmeyen bu eser, *Telhîsü'l-Miftâh*'ın muhtasar bir özetidir. Eser genel olarak *Telhîs*'te yer alan belâgate dair terim ve kavramların tanımlarının Türkçeye aktarılmasından ibarettir. *Mefhûm-ı Telhîs*'in transkripsiyonlu metni, Mücahit Kaçar tarafından Littera Turca dergisinin 2015 yılında yayımlanan 1. cildinin 2. sayısının 45-64. sayfaları arasında "Muhtasar Bir Belâgat Metni: Mefhûm-ı Telhîs" başlığıyla yayımlanmıştır. Kaçar, çalışmasında Hatîb el-Kazvî'nin hayatı ve *Telhîsü'l-Miftâh* adlı eseri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra *Telhîsü'l-Miftâh*'la ilgili Türkçe çalışmaların listesini vermiş, ardından *Mefhûm-ı Telhîs*'in nüshalarını tanıtmıştır. Kaçar, *Mefhûm-ı Telhîs*'in muhtevasını kısaca özetledikten sonra ise eserin transkripsiyonlu metnine yer vermiştir. Çalışmamızda *Mefhûm-ı Telhîs*'ten alıntılar, Kaçar'ın bahsedilen makalesinden yapılmıştır.

Telhîs'in dibace kısmı *Mefhûm-ı Telhîs*'te bulunmamaktadır. Eserde *Telhîs*'in tertibi takip edilerek terim, kavram ve konuların özetlendiği görülmektedir. Terim, kavram ve konular özetlenirken birkaç istisna dışında *Telhîs*'teki misallere yer verilmemiştir. Aynı şekilde müellif tarafından da konulara misaller getirilmemiştir. Müellifin genel olarak takip ettiği usulü göstermesi amacıyla fasıl ve vasil konularının anlatıldığı kısım aşağıda verilmiştir:

Yedinci bâb faşl ile vaşlı bildirür. Vaşl bir cümle âḥer cümle üzerine 'atf eylemege dinilür. Faşl zıkr olınan 'atfı terk itmege dinilür. Meşelâ evvelki cümleye müte'allıḫ olan ḥükmi eger ikinci cümleye virilmesi maḫşûd olmasa yâ ikinci cümle beyninde ihâmsız kemâl-i inḫitâ' yâ kemâl-i ittişâl yâ şibh-i kemâl-i inḫitâ' yâ şibh-i kemâl-i ittişâl olsa faşl olınup ikinci cümle evvelki cümle üzerine 'atf olınmaz. Ve eger zıkr olınan umürdan mâ' adâ olursa vaşl müte'ayyin olup ikinci cümle evvelki cümle üzerine 'atf olunur. Kemâl-i inḫitâ' a sebeb iki cümle lafz u ma'nâ ḥasebiyle yâ ancak ma'nâ ḥasebiyle ḥaber olmaḫlıkda daḥi inşâ olmaḫlıkda muḫtelif

olmaklıktır. Kemāl-i ittişāle sebep ikinci cümle evvelki cümleden bedel yā evvelki cümle için beyān yā mü'ekked olmaklıktır. Şibh-i kemāl-i inkişā'a sebep ikinci cümle evvelki cümle üzerine 'atf olduğu takdirce ma'nānuñ fesādına mü'eddā olan āḥer şey' üzerine 'atf olunmasına mühim olmaklıktır. Şibh-i kemāl-i ittişāle sebep ikinci cümle evvelki cümle iktizā itdüğü su'āle cevāb vāki' olmaklıktır. Kemāl-i ittişālede mu'teber olan faşla istināf tesmiye olunur. İstināf üç kısımdır. Birisi oldur ki evvelki cümle mutazammın olduğu su'āl hükmüñ muṭlaq sebebinden ola. İkincisi oldur ki evvelki cümle mutazammın olduğu su'āl hükmüñ sebep-i ḥāşından ola. Üçüncüsü oldur ki evvelki cümle hükmüñ muṭlaq sebebinden ve sebep-i ḥāşından su'āl mutazammın olmayup āḥer şey'den su'āle mutazammın ola. Ve istināfuñ şadedi daḥi mecmū' -ı istināf gāḥ ḥazf olunur. Ve vaşluñ muḥāssenātından birisi oldur ki ma'tūf ile ma'tūfun 'aleyh olan cümleler beyninde ismiyetde ve fi'liyette daḥi māzī vü muzāri' olmaқта münāsebet ola (Kaçar, 2015: 58).

Müellif, *Telhis*'te mukaddime kısmında ele alınan fesāhat, belāgat vb. terim ve konulara meānî başlığı altında yer vermiştir. Bu konular ve *Telhis*'te meānî ilminin girişinde bahsedilen konuları özetledikten sonra "İlm-i me'ānî sekiz bāba münḥaşırdur." (Kaçar, 2015: 53) diyerek *Telhis*'te olduğu gibi meānî ilmini sekiz bāba ayırmış ve her bābın başına "Üçüncü bāb müsnedüñ aḥvālini bildirür." (Kaçar, 2015: 55), "Beşinci bāb kaşruñ aḥvālini bildirür." (Kaçar, 2015: 57) gibi başlık mahiyetinde kalıp ifadeler ilave ederek konuyu özetlemeye başlamıştır. Bu ve buna benzer kalıp ifadeler beyān, bedi ve hatime bölümlerinde kullanılmamıştır.

Telhis'te bedi ilminin manevî sanatlar bölümünde ele alınan cem', tefrik, cem' ma'a't-tefrik, cem' ma'a't-taksim, cem' ma'a't-tefrik ve't-taksim, makbul mübālağa, mezheb-i kelāmî, hüsn-i ta'lil, tefri', medh bimā yüşbihü'z-zemm, zemm bimā yüşbihü'l-medh, istitbā' ve idmāc konuları *Mefhūm-ı Telhis*'te yer almamaktadır.

2.5.3. Hâzâ fi Beyân-ı Ta'birât-ı İsti'ârât fi't-Telhis

Tespit edilen tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesinde TAEKY23 numarasıyla kayıtlıdır. 167x120 dış ve 130x70 mm iç ölçülere sahip olan eser, talik hatla yazılmış olup ilk ve son sayfalar hariç her sayfada 15 satır bulunmaktadır. Bazı sayfaların der-kenârı da kullanılan bu eserin, sırtı bordo renkte olup siyah bez ile ciltlenmiştir. Eserin müellifi ve telif tarihi belli değildir. 7 varaktan müteşekkil olan bu eserde *Telhis*'ten alınan kısımların üstü kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiştir.

Söz konusu eser, *Telhisü'l-Miftāh*'ın istiâreyle alakalı kısmında yer alan örneklerden hareketle istiâre çeşitlerini ele almaktadır. Müellif, bahsedilen konuyla alakalı *Telhis*'teki bütün misalleri eserine dâhil etmemiştir. Aynı zamanda *Telhis*'in istiâre konusuyla alakalı kısmında bulunmayan bazı misallere de yer verilmiştir. *Telhis*'te bulunmayan bu misallerin bazıısı İsmâuddin el-İsferâyî'nin *Şerhu'l-İsâm li'l-Feride* adlı eserinden alınmıştır.

Yazar, *Telhis*'te istiâre konusuna misal getirilen ayet veya beyitlerin orijinalini yazdıktan sonra söz konusu misallerin istişhād yönleri ile hangi istiâre çeşidine örnek teşkil ettiklerini

açıklamıştır. Söz gelimi, *Telhîs*'te istiâre-i tahkîkiyye konusuna misal getirilen Züheyr b. Ebî Sülemî'nin *لَدَىٰ أَسَدٍ شَاكِي السِّلَاحِ مُقَدِّفٍ* mısrasını şu şekilde ele almıştır:

لَدَىٰ أَسَدٍ شَاكِي السِّلَاحِ مُقَدِّفٍ mısra'sında recül-i şücâ' esede teşbîh buyurdu. Anda şecâ'at-i muṭlaḳda teşbîhde mübâlağa buyurdu. Müşebbehi müşebbehün bih cinsinden iddi'â-i efrâd-ı ğayr-ı müte'ârifden 'add buyurdu. Ke-ennehû müşebbehün bihün iki efrâd[1] oldu biri müte'ârif biri ğayr-ı müte'ârif. Ke-ennehû müte'ârif ma'nâsına dâl olan lafz ğayr-ı müte'ârif mefhûmı için isti'âre buyurdu. Hâricde müşebbehün bihe dâl olan esed lafzını zıkr andan recül-i şücâ' ma'nâsını kaçd ve irâde buyurdu. İsti'âre-i aşliyye-i taḥkîkiyye dinildi (vr. 1b).

Eserde kaynak metinde yer almayan bazı misaller getirilmiştir. Örneğin, istiâre-i tebe'iyeye örnek gösterilen *قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى* (A'lâ: 14) ayeti, kaynak metinde istiâre bahsinde mevcut değildir. Müellif, bu ayet hakkında şu malumatı vermiştir:

Âyet-i kerîmesinde *إفلاح في الماضي, إفلاح في المستقبل* ye teşbîh buyurdu. Anda taḥaḳḳuḳ vukû'da teşbîhde mübâlağa buyurdu. Müşebbehi müşebbehün bih cinsinden iddi'â ve efrâd-ı ğayr-ı müte'ârifinden 'add buyurdu. Ke-ennehû müşebbehün bihün iki efrâd[1] oldu biri müte'ârif biri ğayr-ı müte'ârif. Ke-ennehû müte'ârif ma'nâsına dâl olan lafz ğayr-ı müte'ârif mefhûmı için isti'âre buyurdu. Ke-ennehû hâricde müşebbehün bihe dâl olan *إفلاح في الماضي* lafzını zıkr andan *إفلاح في المستقبل* ma'nâsını kaçd ve irâde buyurdu. İsti'âre-i muşarraḥa-i aşliyye-i taḥkîkiyye dinildi bu isti'âreye teb'an *إفلاح في المستقبل* ma'nâsına müste'âr olan *أَفْلَحَ* fî l-i mâzî müfred müzekker ğâ'ib müştak buyurdu. Andan *يُفْلِحُ* ma'nâsını kaçd ve irâde buyurdu isti'âre-i tebe'iyeye dinildi (vr. 2a-2b).

Müellif, kaynak metinden alınan misallerdeki istiâre çeşitlerini anlatırken eserin tamamında aynı kalıp ifadeleri kullanmıştır. Aşağıda kaynak metinden alınan iki farklı misalle ilgili olan şu cümleler, müellifin bahsedilen tutumunu göstermektedir:

رَأَيْتُ أَسَدًا cümlesinde recül-i cebân esede teşbîh buyurdu. Anda zıddiyet ve naḳîziyyetde teşbîhde mübâlağa buyurdu. Müşebbehi müşebbehün bih cinsinden iddi'â efrâd-ı ğayr-ı müte'ârifinden 'add buyurdu. Ke-ennehû müşebbehün bihün iki efrâd[1] oldu biri müte'ârif biri ğayr-ı müte'ârif. Ke-ennehû müte'ârif ma'nâsına dâl olan lafz ğayr-ı müte'ârif mefhûmı için isti'âre buyurdu. Hâricde müşebbehün bihe dâl olan esed lafzını zıkr andan recül-i cebân ma'nâsını kaçd ve irâde buyurdu (vr. 2b).

عَمُرُ الرَّدَاءِ إِذَا تَبَسَّمَ ضَاحِكًا mısra'sında 'aṭâyı ridâ'a teşbîh buyurdu. Anda hıfz u setrde teşbîhde mübâlağa buyurdu. Müşebbehi müşebbehün bih cinsinden iddi'â ve efrâd-ı ğayr-ı müte'ârifinden 'add buyurdu. Ke-ennehû müşebbehün bihün iki efrâd[1] oldu biri müte'ârif biri ğayr-ı müte'ârif. Ke-ennehû müte'ârif ma'nâsına dâl olan lafz ğayr-ı müte'ârif mefhûmı için isti'âre buyurdu. Hâricde müşebbehün bihe dâl olan *رِءَاءِ* lafzını zıkr andan 'aṭâ ma'nâsını kaçd ve irâde buyurdu (vr. 6a).

Eserde düzeltme veya ilaveler için sayfaların der-kenârları kullanılmıştır. Kaynak metinde olduğu gibi bu eserde de istiâre bahsinde ele alınan ilk konu istiâre-i tahkîkiyyedir. Yazar, kaynak metinde istiâre-i tahkîkiyyeye misal getirilen Züheyr b. Ebî Sülemî'nin -yukarıda değinilen- mısrasıyla eserine giriş yapmıştır.

Eserde zaman zaman başka âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Söz gelimi, *Telhîs*'te istiâre-i tahyîliyyeye misal getirilen Huzelî'nin إِذَا الْمَيْيَّةُ أَتَتْ أَطْفَارَهَا وَ şeklindeki mısrası değerlendirilirken önceki âlimlerin, Sekkâkî'nin ve Kazvî'nin görüşlerine şu şekilde yer verilmiştir.

وَ إِذَا الْمَيْيَّةُ أَتَتْ أَطْفَارَهَا mısrâ'ında meniyyeti sebu' a teşbih buyurdu. Anda kahr u galebe ile ihlâk-ı nüfûsda teşbîhde mübâlağa buyurdu. Müşebbehî müşebbehün bih cinsinden iddî'ā ve efrād-ı ğayr-ı müte'ārifinden 'add buyurdu. Ke-ennehū müşebbehün bihūn iki efrād[1] oldu biri müte'ārif biri ğayr-ı müte'ārif. 'İnde's-selef terk olunan müşebbehün bihde 'inde's-Sekkākî zıkr olunan müşebbehde isti'āre 'inde'l-Ḥaṭīb teşbîh-i muzmer fî'n-nefs ba'de'l-i'tibār ḥāricde müşebbeh dāl olan meniyye lafzını zıkr andan yine ma'nāsını kaşd ve irāde buyurdu. İsti'āre bi'l-kināye dinildi bu isti'āreye qarîne ve terk olunan müşebbehün bih remz ve işâret için metrûkuñ levâzımından olan ezfâr lafzını müşebbeh 'inde zıkr buyurdu isti'āre-i tahyîliyye dinildi (vr. 5b-6a).

Eser, kaynak metnin istiâre bahsinde tesadüf edilmeyen اللَّهُ رَجَمَ فُلَانٌ ibaresiyle alakalı değerlendirmeleri içeren şu cümlelerle son bulmaktadır:

اللَّهُ رَجَمَ فُلَانٌ kelâmında يرحم şîğasında medlül olan nisbet-i inşâ'iyi رحم şîğasında medlül olan nisbet-i ihbâriyye teşbîh buyurdu. Anda muṭlağ ḥuşûlde teşbîhde mübâlağa buyurdu. Müşebbehî müşebbehün bih cinsinden iddî'ā ve efrād-ı ğayr-ı müte'ārifinden 'add buyurdu. Ke-ennehū müte'ārif ma'nāsına dāl olan lafz ğayr-ı müte'ārif mefhūmı için isti'āre buyurdu. Ke-ennehū ḥāricde müşebbehün bih dāl olan nisbet-i ihbâriyye lafzını zıkr andan nisbet-i inşâ'iyeye ma'nāsını kaşd ve irāde buyurdu. İsti'āre-i muşarraḥa-i asliyye dinildi bu isti'āreye teb'an nisbet-i inşâ'iyeye ma'nāsına müste'ār olan nisbet-i ihbâriyyeden رحم fî'l-i māzî müfred müzekker ğā'ib aḥz u zıkr buyurdu. Andan يرحم ma'nāsını kaşd ve irāde buyurdu. İsti'āre-i tebe'iyeye dinildi (vr. 7b).

Eserde istiâre-i musarraha-i asliyyeye örnek gösterilen "هَرَمَ الْأَمِيرُ الْجُنْدَ" cümlesi, *Telhîs*'te mecâz-ı aklî konusuna misal getirilmiştir. İstiâre-i musarraha-i asliyye bahsinde zikredilen "مَنْ كَذَبَ" "عَلَى مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَفْعَدَهُ مِنَ النَّارِ" hadisi ise *Telhîs*'te yer almamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TELHÎSÜ'L-MİFTÂH'IN MÜTERCİMİ BİLİNMEYEN TÜRKÇE BİR TERCÜMESİ

Mütercimi belli olmayan bu eser, Taftâzânî'nin *Muhtasaru'l-Meânî* adlı eserinden yararlanılarak hazırlanmış bir *Telhîs* tercümesidir. Eserde *Telhîs*'ten verilen kelime, ibare veya cümlelerin tercümesine ek olarak yapılan açıklama ve ilavelerin tamamına yakını *Muhtasaru'l-Meânî*'den alınmıştır. Bu eser, gerek dili gerekse tercüme usulü göz önünde bulundurulduğunda bir ders ortamında müderris tarafından *Telhîs* tercüme edilirken onu dinleyen talebelere birinin müderrisin sözlerini kaydettiği defterin temize çekilmiş hâli izlenimini uyandırmaktadır. Eserin şimdiye kadar üç nüshası tespit edilebilmiştir.

3.1. Mütercim Hakkında

Bu bölümde, çalışmamızda üzerinde durulan *Telhîs* tercümesinin kime ait olduğu sorusuna cevap bulunmaya çalışılacaktır. Söz konusu tercümenin elimizdeki 3 nüshasında da mütercimin kimliğini açıkça belirten herhangi bir ifade yoktur. Ancak metnin sayfa aralarında mütercimin kimliğini tespiti yarayacak bazı ifadeler rastlanmaktadır. Örneğin, şu ifadeden mütercimin hicri 1004/miladi 1595-96 tarihinde eserini yazmakta olduğu anlaşılmaktadır: “Biz koñşumuza ikrām iderüz mā-dām ki bizdedür ve irsāl-i kerāmet ü ‘aṭā iderüz ne yire meyl iderse. Bu ise ‘aqlen mümkin ammā ‘ādeten mümkin degül. Hıuşūşan bu bizüm zamānumuzda ki biñ dört tārīhidür gāyet imtinā‘ dadur.” (vr. 108a).

Yukarıda verilen cümlede eserin kaleme alındığı zamana işaret eden 1004/1595-96 tarihinden hareketle müterciminin 16. yüzyılda veya 17. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bundan hareketle mütercimin kimliğini bahsedilen zaman diliminde arayarak tespit etmek gerekmektedir.

Mütercimin kimliğine dair sayfa aralarında geçen cümleler, yukarıdakilerle sınırlı değildir. Mütercim, eserin 53b sayfasında İbn Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine yazdığı şerhine şu şekilde göndermede bulunmaktadır: “Kaçan ta‘kīb kaşd olınsa كَ ile ‘aṭf olunur ve mühlet murād olınsa كُمْ ile ‘aṭf olunur. Nitekim ‘ilm-i naḥvde Şerḥ-i Kāfiye'de beyān eyledük.” Aynı şekilde eserin 1b sayfasının sonu ve 2a sayfasının başında yine *el-Kâfiye* adlı esere yazdığı tercüme veya şerh türü bir eserine gönderme yapmıştır. Söz konusu gönderme şu şekildedir: “لِلْأَصُولِ muḥaddar جَمْعًا *na*

müte‘ allıkdur egerçi bu‘ dında olan *اَجْمَعًا*na müte‘ allık olması cāyız ise de zarf olması i‘ tibāriyla. Zīrā maşdar üzere ma‘ mūli taqaddüm itmez. Nitekim Kāfiye’de beyān olındı.” Bunların yanı sıra eserin 2b sayfasında İbn Hâcib’in *eş-Şâfiye* adlı eseri üzerine yazdığı tercüme veya şerh türü bir eserine şu şekilde gönderme yapmıştır: “Daḥi ne gökçek vekıldür. نَعْمَ fi‘l-i māzî aşlda fetḥ-i fā ve kesr-i ‘ayn ile شَهْدَ vezni üzere idi. Lākin ḥarf-i ḥalḳ şaḳil idüğine binā’ en li-ecli’t-taḥfif üç luḡat daḥi cā’iz olur. Nitekim Şâfiye’de beyān olındı.”

Metinden alıntılanan yukarıdaki ifadelerden hareketle mütercimim kimliğini tespit etmemize yarayacak iki bilgi karşımıza çıkmaktadır:

- Mütercim, hicri 1004/miladi 1595-96 tarihinde hayattadır.
- Mütercim, İbn Hâcib’in *Şâfiye* ve *Kâfiye* eserlerini şerh veya tercüme etmiştir.

Bu durumda, elimizdeki bilgilerden hareketle *Telhîs*’i tercüme eden kişinin kim olduğunu bulmak için yapmamız gereken ilk şey, İbn Hâcib’in hem *Şâfiye*’sini hem de *Kâfiye*’sini şerh veya tercüme eden ve aynı zamanda hicri 1004/miladi 1595-96 tarihinde hayatta olan bir mütercimi tespit etmektir. Bu kişinin bulunmasından sonra da mütercimim, *Telhîs* tercümesinde *Şâfiye* ve *Kâfiye*’ye yaptığı göndermelerin bu eserlerde karşılığının olup olmadığını tespit etmek gerekmektedir.

Yukarıda ismi geçen İbn Hâcib ve onun *Kâfiye* ile *Şâfiye* adlı eserleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra söz konusu karinelere hareketle mütercimim kimliği tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tam adı İbnü’l-Hâcib Ebû Amr Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus Cemâleddîn ed-Devvenî olup Mısır’ın Yukarı Saîd bölgesinde bulunan Kûs’a bağlı İsnâ kasabasında 1174 yılının sonlarında doğmuştur. İbn Hâcib, Arap grameri hakkında yazdığı *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* adlı eserleriyle tanınan dil âlimi ve Mâlikî mezhebinin fakihlerindedir. İbn Hâcib’in babası, Mûsek es-Salâhî’nin veziridir. Babasının, Mûsek es-Salâhî’nin veziri olması hasebiyle İbn Hâcib lakabıyla anılmıştır. İbn Hâcib, babasıyla küçük yaşta iken Kahire’ye gitmiş ve orada zamanın âlimlerinden dil, edebiyat, kıraât-ı seb’a, hadis, fıkıh ve fıkıh usulünü tahsil etmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra *el-Emâlî* adlı eserinde verdiği bilgiye göre 1212 yılında Fâziliyye Medresesi’nde ders okutmaya başlamıştır. İbn Hâcib, 1220 veya 1221 yılında Dımaşk’a gitmiş ve Emeviyye Camii’nde Mâlikî mezhebine ayrılan zaviyede ders vermeye başlamıştır. Kâhire ve Dımaşk’ta birçok talebe yetiştiren İbn Hâcib, geçim darlığından dolayı ömrünün sonlarına doğru İskenderiye’ye gitmiş ve 11 Şubat 1249 tarihinde İskenderiye’de vefat etmiştir. Naaşı eş-Şeyh es-Sâlih Ebû Şâme’nin türbesi yanına defnedilmiştir. Günümüzde İbn Hâcib’in mezarı, Ebü’l-Abbâs el-Mürsî Mescidi’nin alt katındadır (Kılıç, 2000: 55-56; Yılmaz, 1997: 469-473).

İbn Hâcib tarafından nahiv konusu üzerine muhtasar bir şekilde kaleme alınan el-Kâfiye, Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb*'ı ile Zemaşerî'nin *el-Mufasssal*'ından sonra yazılmış Arap gramerine dair önemli eserlerden biridir. Sîbeveyhî, *el-Kitâb*'ında nahiv ve sarf konularını çok sayıda örnek vererek karışık bir biçimde ele almıştır. Zemaşerî, Sîbeveyhî'nin geniş bir biçimde ele aldığı malzemeyi daha düzenli ve kısa bir hâle getirmek suretiyle *el-Mufasssal*'ı ortaya koymuştur. İbn Hâcib ise *el-Mufasssal*'dan da faydalanarak Arap grameri ile ilgili malzemeyi tasnif etmiş ve nahve dair konuları *el-Kâfiye*'de, sarfa dair konuları ise *eş-Şâfiye*'de toplamıştır. İbn Hâcib, eserinde İmru'u'l-Kays, Mes'ûd b. Zi'r-Rumme'nin şiirlerinin yanı sıra yeri geldikçe Sîbeveyhî, Yûnus b. Habîb, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ahfeş el-Evsat, Ebû Osmân el-Mâzinî, Müberred, İbn Keysân ve Zeccâc gibi dilcilerin görüşlerine de yer vermiştir. 26 ayet, 13 şiir ve 8 darb-ı meselin şâhid gösterildiği bu eserde zaman zaman Arap lehçeleri arasındaki farklı kullanışlara işaret edilerek Hicâz, Temîm ve Hüzeyl lehçelerinden misaller getirilmiştir. İsimler, fiiller ve harfler şeklinde üç ana başlık ve her başlığın altında yer alan çeşitli alt başlıklardan müteşekkil olan *el-Kâfiye*, uzun bir müddet Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. *el-Kâfiye* üzerine Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere çok sayıda şerh, tercüme, ta'lik ve muhtasar yazılmıştır (Yılmaz, 1997: 487-490; Kılıç, 2001: 153; Hamidov, 2006: 25-26; Karahan, 2011: 25; Yanık, 2016: 5).

Kaynaklarda *el-Kâfiye*'yi Türkçe şerh edenler arasında Kemâleddîn Kaftan, Sûdî-i Bosnevî ve el-Mevlevî İsmâîl'in ismi zikredilmiştir (Hamidov, 2006: 32; Karahan, 2011: 56). *el-Kâfiye*; Mehmed Efendi (öl. 1565), Şâkir (öl. 1721'den sonra), Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed Bursevî (öl. 1753), Vassâf Abdullâh Efendi Akhisârî (öl. 1760), Büyükçekmece naibi Mehmed Tefvik, İshak Harputî ve Mehmed Sâlim Bilge gibi âlimler tarafından da Türkçeye tercüme edilmiştir (Yazar, 2011: 1120-1122; Kılıç, 2001: 154). *el-Kâfiye*'nin en son yapılan tercümesi ise Nevzat H. Yanık'a ait olup *İbn-i Hâcib Kâfiye Tercümesi* adıyla Muallim Neşriyat tarafından 2016 yılında basılmıştır.

eş-Şâfiye, İbn Hâcib'in sarf konusu üzerine muhtasar olarak yazdığı Arap gramerine dair önemli bir eserdir. Eser, sarf öğretimi hususunda çığır açan kitaplardan birisi olarak kabul edilmiştir. Müellif, kendisinden önce yazılan konuyla ilgili kitaplardan faydalanarak eserini vücuda getirmiştir. Bu eser aynı zamanda kendisinden sonra yazılan sarf kitapları için de temel bir kaynak olmuştur. *eş-Şâfiye*, temelde *el-Mufasssal*'ın sarfa dair konularının derlenerek müstakil bir hâle getirilmesinden ibaret bir eser olarak düşünülse de müellif, İbn Kuteybe, İbn Cinnî, İbn Dehhân gibi sarf konusunda eser veren âlimlerin eserlerinden de yararlanarak sarfa dair konuları derli toplu bir biçimde sunmuştur. 42 ayet, 8 şiir ve 1 darb-ı meselin şâhid olarak gösterildiği *eş-Şâfiye*, yazıldığı günden itibaren hem Osmanlı medreselerinde hem de İslam coğrafyasının çeşitli yerlerinde asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur (Çavuş, 2002: 7-9; Doğan, 2008: 418, 421; Kılıç, 2010: 247).

eş-Şâfiye üzerine başta eserin müellifinin yazdığı şerh olmak üzere çok sayıda şerh, tercüme, haşiye vb. yazılmıştır. *eş-Şâfiye* üzerine yazılan bu eserlerin büyük çoğunluğu Arapçadır. Bazı

kaynaklarda bu eseri Türkçe olarak şerh edenler arasında yalnızca Sûdî-i Bosnevî'nin ismi zikredilmişken (Çavuş, 2002: 18; Doğan, 2008: 421) bazı kaynaklarda ise Sûdî-i Bosnevî'nin yanı sıra Tatar Pazarcıklı Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi -Kurd Dede- (öl. 1588), Hüseyin Efendi (öl. 1655'ten sonra) ve Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî'nin (öl. 1782) de isimleri zikredilmiştir (Yazar, 2011: 1120-1123; Kılıç, 2010: 248). Ayrıca *eş-Şâfiye*'yi Sûdî-i Bosnevî, Ya'kûb Abdüllatif, Cizyedârzâde Bahâeddîn Ahmed Efendi (öl. 1794), Seyyid Ahmed Âsım Üsküdârî b. Hüseyin Hâmid Ankaravî gibi kişiler Türkçeye tercüme etmiştir (Kılıç, 2010: 248; Yazar, 2011: 1124). Söz konusu kişilerin yanı sıra Hasan Hilmî er-Rizevî'nin de *eş-Şâfiye* üzerine yazdığı bir tercümesi mevcuttur (Hasan Hilmî er-Rizevî, H 1321/M 1903-04).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında hem *Kâfiye* hem de *Şâfiye* üzerine şerh veya tercüme yazan tek kişinin Sûdî-i Bosnevî olduğu görülmektedir. 16. yüzyılın meşhur şârihlerinden Sûdî'nin doğum ve vefat tarihleri hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kâtip Çelebi, Atâyî ve Müstakimzâde onun vefat yılının 1592-93 olduğunu, Mehmed Tâhir ise 1596 olduğunu belirtmiştir. Ancak Sûdî'nin Bostân şerhinin sonunda 2 Şevvâl 1006/8 Mayıs 1598 tarihi yer almaktadır. Bu tarihten hareketle Sûdî'nin 8 Mayıs 1598 tarihinden sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır (Aruçi, 2009: 466; Yılmaz, 2008: 38; Kaya, 2008: 25). Üzerinde çalıştığımız tercümede yer alan 1004/1595-96 yılı, Sûdî'nin henüz hayatta olduğu zamana tekabül etmektedir. Sûdî'nin hem 1004 yılında hayatta olması hem de *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye*'yi şerh etmiş olması, çalışmamızda ele alınan *Telhîs* tercümesinin Sûdî tarafından yapılmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu ihtimal göz önünde bulundurularak *Telhîs* tercümesinde *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye*'ye atıfta bulunulan yerlerin, Sûdî'nin söz konusu eserler üzerine yazdığı şerhler ve tercümelemlerle mukayese edilerek karşılığının olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir.

Telhîs tercümesinde *Kâfiye*'ye yapılan ilk atıf şu şekildedir: “لِلْأَصُولِ مُقَادَدَرٌ جَمْعًا *na* müte'allıkdur egerçi bu'dında olan *جَمْعًا*'na müte'allıq olması câyiz ise de zarf olması i'tibârıyla. Zîrâ maşdar üzere ma'mûli taqaddüm itmez. Nitekim *Kâfiye*'de beyân olındı.” (vr. 1b-2a). Sûdî'nin *Kâfiye* üzerine yazdığı şerhinde mütercimim bahsettiği konuya karşılık gelen kısım şu şekildedir:

el-Maşdar çün muşannif diledi ki 'amel-i maşdarı beyân eyleye muhtâc oldı ta'rifine ve kıanda semâ'î ve kıanda kıyâsîdür diyü beyân eylemege. Pes maşdar bir hâdeş ismidür kim cârî ola ol ism kendi fi'li üzerine ve murâd hâdeşden ğayrıla kıayim bir ma'nâdur ve murâd kendi fi'li üzerine cârî olmağdan oldur ki anuñ fi'li ola ki ol ism mezkûr ola ol fi'li beyân için nev' cihetinden veyâ 'aded cihetinden. Niteki dirsin جَلَسْتُ ve جُلُوسًا ve جَلَسْتُ ve جَلَسْتُ. İmdi وَيَلَا لَهُ ve يُحَالَهُوْ ve يُحَالَهُوْ ki fi'l andan müştâk degüldür maşdar olmaz ve egerçi mef'ûl-i muṭlağdur ve şülâşî mücerredden maşdar semâ'idür ve 'aded-i evzânı otuz ikiye irişür niteki taşrif kitâblarında meştür ü mezkûrdur ve ğayr-ı şülâşî mücerredden maşdar kıyâsîdür. Niteki taşrifde ma'lûm oldı. Ve maşdar mef'ûl-i muṭlağ olmaduğı vaqt kendi fi'li 'amelini eyler ya'nî mâzî ve hâl ve istikbâl fi'lini. Naḥv أعجبنى ضرب زيد عمرا أمس أو الان أو غداً. Ve ma'mûl maşdar üzerine müteqaddim olmaz. Zîrâ ki maşdar 'amelde ان مع الفعل te'vîlindedür. Ve ان ḥarf-i mevşûldür ve mâ-ba'dı menzile-i cüz'-i âhîrdedür kelimeden pes lâyiğ degüldür ki müteqaddim ola mevşûlât-ı ismide gibi. İmdi niteki câyiz degüldür ki diyessin ان ضربت زيداً câyiz degüldür ki diyessin أعجبنى عمرا

ضرب زيد. Zīrā ki bu ضرب زيد عمروا أعجبنى te'vilindedür (Sûdî-i Bosnevî, Şerhü'l-Kâfiye, vr. 163b-164a).

Telhis tercümesinde konuyla ilgili ikinci atıf Şâfiye'ye yapılmıştır. Söz konusu atıf şu şekildedir: “Daği ne gökçek vekıldür. نغمَ fi'l-i māzî aşda feth-i fâ ve kesr-i 'ayn ile شَهْدَ vezni üzere idi. Lâkin harf-i halk şaķil idüğine binâ'en li-eclit-taħfif üç luğat daği cā'iz olur. Nitekim Şâfiye'de beyân olındı.” (vr. 2b). Bu kısma Sûdî'nin Şâfiye üzerine yazdığı tercüme ve şerhinde karşılık gelen kısımlar şu şekildedir:

Pes fâ'nun fethi ve 'ayn'un kesriyle فَعَلَ vezni eger ikincisi ħurûf-ı halk ise anda üç vech cā'iz olur. الثانى فَعْلٌ بِنَقْلِ vech-i evvel فَعْلٌdur 'ayn'ı sâkin kılmagla taħfif kaşd için الكسرة الى الفاء ikinci vech فَعْلٌdur 'ayn'un kesresini fâ'ya naql itmekle fâ'nun fethasını giderdükden şonra الثالث فَعْلٌ فاتت الفاء اياه üçüncü vech فَعْلٌdur fâ'yı 'ayn'a tâbi' kılmagla ya'nî fâ'yı 'ayn gibi meksür kılmagla fâ'yıla 'ayn ortasında müşâkelet hâşıla olmagçün. Eger dirseñ ki niçün 'ayn'ı fâ'ya tâbi' kılmadılar biz eydürüz ki harf-i halk kavıyye olduğıçün ğayrıyı kendüye tâbi' kıldı. Pes bunun gibi فَعْلَ vezninün üç fer' i gelür. Eger dirseñ ki niçün zikr olınan فَعْلَ vezni bu üçün aşlı oldı biz eydürüz ki bu veznün isti'mâli anlardan ekşer olduğıçün aşl olmagla evlâdur. Eyle olıcağ bunlar fer'ler olduğıçün فَسَّسْ ve جَزَّزْ ve اِجَّزَّ ismleri gibi degüller. Zīrā anlar aşllardur. Eyle اِجَّزَّزْ fi'l daği anuñ gibidür ya'nî ol fi'l-i şülâşî ki 'ayn-ı meksüresi harf-i halk ola anda zikr olınan üç vech cā'iz olur شَهْدَ و شَهْدَ و شَهْدَ pes شَهْدَ gibi de cā'iz olur شَهْدَ ve شَهْدَ ve شَهْدَ demek ħafi degüldür ki ħük-m-i mezkûrda فَعْلَ isme müşârik olduğıçün bu maķâmda فَعْلَ daği zikr olındı (Sûdî-i Bosnevî, Tercüme-i Şâfiye, vr. 13b-14a).

Bu veznlerün ba'zısını ba'zına döndürmek cāyızdır eyle olsa فَعْلَ vezni ki fâ'sı meftûh ve 'ayn'ı meksürdur eger ikinci harfi boğaz harflerinden olsa فَعْلَ'nun meşelâ anda üç vech daği cāyızdır. Bir فَعْلَ demek feth ü sükün ve bir daği فَعْلَ demek kesr ü sükün ile ve bir daği فَعْلَ iki kesr ile. وَكَذَلِكَ و كَذَلِكَ girü ancılaym فَعْلَ daği ol vechler cāyızdır (Sûdî-i Bosnevî, Şerh-i Şâfiye, vr. 6a).

Telhis tercümesinde konuyla alakalı son atıf ise atıf harflerinden bahsedilen kısımda yine *Kâfiye*'ye yapılmıştır. Söz konusu kısımla alakalı *Telhis* tercümesindeki cümleler şu şekildedir: “Kaçan ta'ķib kaşd olınsa لَ ile 'atf olunur ve mühlet murâd olınsa تَمَّ ile 'atf olunur. Nitekim 'ilm-i naħvde Şerh-i Kâfiye'de beyân eyledük.” (vr. 53b). Atıf harfleriyle alakalı Sûdî'nin *Kâfiye* şerhinde yer alan kısım ise şu şekildedir:

Ve fâ (فا) tertibe delâlet ider mühletsüz. Meşelâ زيد و فعمرو delâlet ider ki Zeyd evvel gele ve جاتنى زيد ثم عمرو 'Amr andan sonra mühletsiz ve şümme (ثم) delâlet ider tertibe mühletle. Pes جاتنى زيد ثم عمرو diseñ ma'nâsi evvel Zeyd geldi andan şonra mühletle 'Amr geldi dimekdür (Sûdî-i Bosnevî, Şerhü'l-Kâfiye, vr. 219b).

Yukarıda verilen kısımlar mukayese edildiğinde konu itibarıyla birebir olmasa da birbirine yakın cümlelerin yer aldığı görülmektedir. Ancak bu husus elimizdeki *Telhis* tercümesinin Sûdî'ye ait olduğunu söylemek için tek başına yeterli değildir. Çünkü burada bahsedilen atıf harfleri, masdar ve نغمَ kelimesinin yazımı gibi konular, kaynak metin esas alınarak Arapçanın temel kuralları çerçevesinde ele alınmıştır. Böyle bir anlatıma başka bir müellifin konuyla ilgili herhangi bir eserinde de rastlamak muhtemeldir. Söz gelimi, Milli Kütüphane yazmaları 06 Mil Yz A 4807 numarada şârihi belli olmayıp *Şerh-i Kâfiye* adıyla kayıtlı olan eserde atıf harflerinden fâ (فا) ve şümme (ثم) ile ilgili olan kısım şu şekilde şerh edilmiştir:

Ve dağı ol dört evvelkiden fâ (فا) cem‘ içündür tertîb ile. Meşelâ جانی زید و فعمرو gibi ya‘nî Zeyd geldi ‘ağabince ‘Amr dağı geldi. Ve dağı ol dört evvelkiden şümme (ثم) fâ’nuñ mişlidür tertîb için olmağda velâkin mühlet iledür. Meşelâ جانی زید ثم عمرو diseñ ma‘nâsı Zeyd baña geldi bir zamândan soñra ‘Amr dağı geldi demek olur (vr. 53b).

Sûdî’nin fâ (فا) ve şümme (ثم) ile ilgili olan şerhi ise şu şekildedir: “Ve fâ (فا) tertîbe delâlet ider mühletsüz. Meşelâ جانی زید و فعمرو delâlet ider ki Zeyd evvel gele ve ‘Amr andan sonra mühletsiz ve şümme (ثم) delâlet ider tertîbe mühletle. Pes جانی زید ثم عمرو diseñ ma‘nâsı evvel Zeyd geldi andan soñra mühletle ‘Amr geldi dimekdür.” (vr. 219b).

el-Kâfiye’nin fâ (فا) ve şümme (ثم) atıf harfleriyle ilgili yukarıda verilen –muhtemelen- iki farklı şârihin cümlelerine bakıldığında söz dizimi ve birkaç farklı kelime dışında çok fazla bir farklılığın olmadığı görülmektedir.

Sûdî’nin Kâfiye şerhi ve Şâfiye şerhinde/tercümesinde yukarıda verilen cümlelerin haricinde elimizdeki *Telhîs* tercümesiyle birebir örtüşen başka bir ifade, misal, gönderme, kişisel kullanım gibi herhangi bir kanıt olmadığından tercümenin Sûdî’ye ait olup olmadığı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bu nedenle çalışmamızda mütercimi bilinmeyen bir *Telhîs* tercümesi vasıflandırması tercih edilmiştir.

3.2. Nüsha Tavsifleri

3.2.1. 06 Mil Yz A 9716

Milli Kütüphane Yazmaları arasında bulunan bu nüsha, 129 varaktan oluşmaktadır. Kütüphane kataloğunda *Terceme-i Telhîsu'l-Miftâh* ismiyle kayıtlı bulunan bu nüshanın dış ve iç boyutları 210x150 ve 160x110 mm'dir. Her sayfasında 17 satır bulunmakta olup kaynak metinden alınan cümle ve kelimelerin üst tarafları kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiştir. Bu nüshanın kâğıt türü su yollu filigranlı olup yazı türü nestaliktir. Nüshanın baş tarafında kaynak metnin birkaç cümlesinin tercümesi eksiktir.⁶ Nüshanın sırtı yırtık, kahverengi bez kaplı, cilt kapakları düşük ve şirazesı kısmen yıpranmıştır. Bu nüshada ekleme veya düzeltmeler için sah (صح) kaydı düşülmüş ve der-kenârda ilgili kısımlar tamamlanmış veya tamir edilmiştir.

Eserin son sayfasında "temme'l-kitâbu bi-avnillâhi'l-Meliki'l-Vehhâb fi şehri Rebû'l-evvel min şühûri seneti tis'a ve 'işrîn ve elf" (hicri 1029/miladi 1620) ibaresi bulunmaktadır. Bu ibaredeki 1029/1620 yılı, büyük ihtimalle nüshanın istinsah tarihine işaret etmektedir. Çünkü nüshanın 108a sayfasındaki “Huşuşan bu bizüm zamânumuzda ki biñ dört târihidür gâyet

⁶ Bu nüshanın baş tarafında eksik olan kısım, kaynak metnin dibace kısmındaki عَلَىٰ إِلَهِ الْأَطْهَارِ ifadesine kadarki bölümdür.

imtinā‘dadur.” cümlesinden hareketle eserin hicri 1004/miladi 1595-96 yılında telif edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Ancak eserin telif sürecinin ne zaman nihayete erdiğine dair herhangi bir bilgilendirme yapılmadığı için bu sürecin nüshanın sonunda yer alan 1620 yılına kadar sürmüş olması da ihtimal dâhilindedir. Netice olarak bu nüshanın sonundaki 1620 yılının eserin telifine mi yoksa istinsahına mı işaret ettiği belirtilmediği için tercümenin tam olarak ne zaman tamamlandığını söylemek mümkün değildir.

3.2.2. 06 Mil Yz A 3347

Milli Kütüphane Yazmaları arasında bulunan bu nüsha, 112 varaktan müteşekkildir. Her sayfasında 19 satır bulunan bu nüshanın dış ve iç ölçüleri 200x120 ve 152x62 mm'dir. Yapraklarında rutubet lekeleri bulunan bu nüsha, şemseli, zencirekli, köşebentli, koyu bordo meşin bir cilt içerisinde olup su yollu filigranlı kâğıda talik hatla yazılmıştır. Bu nüshada da kaynak metinden alınan cümle ve ibarelerin üst tarafları genellikle kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiştir. Mukaddime kısmında yaklaşık üç varaklık bir bölümü eksik olan nüshanın sonu da eksiktir. Mukaddime kısmında za'f-ı telif konusundan, kelâmdaki belâgatin esfel ve a'lâ mertebeleri konusuna kadarki bölüm eksiktir. Son kısımda ise bedî-i ma'nevînin konularından müşâkele sanatının bir kısmı ile müşâkeledan sonraki konular eksiktir. Nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

3.2.3. R-3865

Bosna Hersek'teki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi 3865 numarada *Şerh-i Telhîsu'l-Miftâh bi't-Türkiyye* başlığıyla kayıtlı bulunan bu nüsha, 174 varaktır. Nesih hatla yazılan bu nüshanın her sayfasında 19 satır bulunmaktadır. *Telhîs*'in cümlelerinin olduğu bazı kısımların üstü kırmızı mürekkepli kalemle bazı kısımlarınki ise siyah mürekkepli kalemle çizilmiştir. Nüshada düzeltmeler veya eklemeler için sah kaydı düşülmüş ve der-kenâra söz konusu düzeltme veya eklemeler ilave edilmiştir. Nüshanın genelinde ta'kîbe denilen usule başvurulduğu görülmektedir. Bu usule göre her varağın b yüzünün sol alt kısmına bir sonraki varağın a yüzünün ilk kelimesi yazılarak sayfaların karıştırılması önlenir.

Nüshanın bazı sayfalarının rutubetli ve bazılarının ise üst kısımlarının yırtık olduğu görülmektedir. İstinsah tarihi belli olmayan bu nüshanın müstensihî, eserin sonundaki "Temmetü'l-kitâb ve Rabbenâ Mahmûdun ve lehu'l-mekârimu ve'l-'ulâ ve sevvedâhu alâ-yedi'l-abdi'l-za'îfi'l-muhtâc ilâ rahmetihi bihi'l-latîf Seyyid Muhammed bin Seyyid Zeyne'l-Âbidîn" cümlesinden de anlaşıldığı üzere Seyyid Muhammed bin Seyyid Zeyne'l-Âbidîn'dir.

06 Mil Yz A 3347 nüshasının eksik sayfalarının çokluğu yanında telif ve istinsah tarihlerinin belli olmaması, aynı şekilde R-3865 nüshasının da telif ve istinsah tarihlerinin belli olmaması

sebebiyle çalışmamıza; telif mi istinsah tarihi mi olduğu belirtilmese de eserin sonuna miladi 1620 tarihi ilave edilen 06 Mil Yz A 9716 numaralı nüsha asıl nüsha olarak kabul edilmiştir. Ancak bu nüshanın baş tarafından bir sayfa eksiktir. Eksik kısım diğer iki nüshadan tamamlanmış olup dipnotta belirtilmiştir. Çalışmamızda esas nüsha olarak kabul edilen 06 Mil Yz A 9716 numaralı nüsha için A1, 06 Mil Yz A 3347 numaralı nüsha için A2 ve R-3865 numaralı nüsha içinse B kısaltması kullanılmıştır. Çalışmamızda A1 nüshası esas nüsha olarak seçilmiş olmasına rağmen eksiklikler diğer iki nüshadan giderilmiştir. Aynı zamanda nüshalardaki farklılıklar da dipnotta belirtilmiştir.

3.3. Metnin Oluşturulmasında Dikkat Edilen Hususlar

1. *Telhîsü'l-Miftâh*'in orijinal cümlelerinin yazımında Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı ve M. Sadi Çöğenli'nin hazırladıkları *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı* adlı eser esas alınmıştır.

2. Çalışmamızda *Telhîs*'in ana metninin hem daha kolay bir şekilde takip edilebilmesi hem de tercümenin metniyle karıştırılmaması için *Telhîs*'in cümleleri her satırda ortalanarak verilmiştir. *Telhîs*'in orijinal cümleleri yazılırken Kazvî'nin misal getirdiği mısra, beyit ve şiirlerin, metnin diğer kısımlarından kolaylıkla ayırt edilebilmesi için bu kısımlar bir alttaki satırda verilmiştir. Söz gelimi, *نَحُوْ جَاءَ شَقِيْقٌ عَارِضًا رُّمَحَهُ* cümlesi yazılırken *نَحُوْ* kelimesinden sonraki kısım, Kazvî tarafından misal getirilen bir mısra olduğundan *نَحُوْ* kelimesinin altındaki satırda verilmiştir. Kaynak metinde geçen ayet ve hadisler ise metnin geri kalanından ayırt edilebilmesi amacıyla tırnak işareti içinde verilmiştir.

3. Eserde geçen özel adların indeksi oluşturulurken büyük oranda İslâm Ansiklopedisi'nden yararlanıldığından "İbn" kelimesinin hem metin içinde hem de diğer kısımlardaki yazımında İslam Ansiklopedisi'ndeki yazımı esas alınmıştır.

4. Eserde mütercim tarafından göndermede bulunan kısımların daha önce metnin hangi sayfasında geçtiği dipnotta belirtilmiştir.

5. Metnin hem tercüme kısmında geçen Arapça ibare ve cümlelerinin hem de mütercim tarafından tercüme edilmeden geçilen kaynak metnin ibare ve cümlelerinin manası dipnotta verilmiştir.

6. Metin içindeki anlam eksikliklerini tamamlamak için tarafımızca metne ilave edilen harf, hece, ek veya sözcükler köşeli parantez "[]" içerisinde gösterilmiştir. Aynı zamanda tercüme metninin sayfa numaraları da köşeli parantez içerisinde verilmiştir.

7. Metinde noktalama işaretleri ekleme ve büyük-küçük harf ayrımı tasarrufunda bulunulmuştur.

8. Türkçe kelimelerin sonunda "b" harfi bulunmadığından orijinal metinde "-ub/-üb" şeklinde yazılan zarf-fiil ekleri çalışmamıza "-up/-üp" şekliyle aktarılmıştır.

9. Metinde yer alan ayetlerin manası, sure ve ayet numaraları dipnotta verilmiştir. Aynı şekilde, metinde geçen hadislerin de kaynakları tespit edilerek Türkçe manalarına dipnotta yer verilmiştir. Ayetlerin Türkçe manaları Halil Altuntaş ile Muzaffer Şahin tarafından hazırlanan ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'nca 2011 yılında 12. baskısı gerçekleştirilen *Kur'an-ı Kerim Meâli* adlı eserden alıntılanmıştır. Herhangi bir ayetin tamamı yerine o ayetin bir kısmının metne dâhil edildiği yerlerde, anlamın bozulmaması amacıyla söz konusu ayetin tamamının manası verilmiş ve tercümede yer alan kısma karşılık gelen bölümün altı çizilmiştir.

10. Metnin transkripsiyonlu olarak aktarılmasında İsmail Ünver'in "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler" adlı makalesi esas alınmıştır.

11. Çalışmamızda neşredilen metnin üç nüshası mevcuttur. Bunlardan esas nüsha olarak kabul edilen 06 Mil Yz A 9716 numaralı nüsha için A1, 06 Mil Yz A 3347 numaralı nüsha için A2 ve R-3865 numaralı nüsha içinse B kısaltması kullanılmıştır. Metin içinde nüshalar arasındaki ek, sözcük ve cümle farklılıkları dipnotta verilmiştir. Söz konusu farklılıklar gösterilirken evvela doğrusu olduğuna karar verilip metne dâhil edilen sözcük veya sözcük grupları ait oldukları nüsha veya nüshaların kısaltmalarıyla yazılmış, ardından iki nokta üst üste konularak bu kısımların diğer nüsha veya nüshalardaki hâllerine nüshaların kısaltmalarıyla birlikte yer verilmiştir. Nüshalardan birinde veya ikisinde olup diğerleri veya diğerinde olmayan kısımlar ise söz konusu kısımların eksik olduğu nüsha veya nüshaların kısaltmalarının önüne konulan "-" işareti ile gösterilmiştir. Söz gelimi, A1 nüshasında yer alan "bağş" kelimesi A2 ve B nüshalarında yer almamışsa bu husus dipnotta " bağş: -A2, B" şeklinde gösterilmiştir.

12. Müstensih veya mütercim hatası olduğu düşünülen ve anlam bakımından metne uymayacak bir şekilde imla edilen bazı kelimelerin metinde doğru hâllerine yer verilmiş olup bu husus dipnotta belirtilmiştir. Örneğin, kaynak metinde "telmîh" konusunun anlatıldığı kısım tercüme edilirken mütercim veya müstensih tarafından bu kelime "temliḥ" şeklinde imla edilmiştir. Ancak hem kaynak metne hem de anlama dayanarak bu kelimenin "telmîh" olması gerektiğinden tarafımızca telmîh olarak transkribe edilmiş ve buna dipnotta işaret edilmiştir.

13. Çalışmamızın transkripsiyonlu metin haricindeki yerlerinde geçen eser adları, metnin geri kalanından daha kolay bir şekilde ayırt edilebilmesi amacıyla italik olarak yazılmıştır.

14. Metinde mütercim veya müstensihin zaman zaman “ilâ-âhîr, muşannif ve raḥimehu'llâh” kelimelerini kısaltarak “ilḥ, maşş ve raḥ” şekillerinde yazdığı görülmektedir. Çalışmamızda bu kelimelerin kısaltmaları yerine orijinal hâlleri tercih edilmiştir.

3.4. Metinde Kullanılan Transkripsiyon Alfabeti

Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Harf	Günümüz Latin Alfabesinde Karşılığı	Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Harf	Günümüz Latin Alfabesinde Karşılığı
ا, ء	A, a, E, e, ʾ	ط	Ṭ, ṭ
ب	B, b	ظ	Z, z
پ	P, p	ع	ʿ
ت	T, t	غ	Ġ, ġ
ث	Ṣ, ṣ	ف	F, f
ج	C, c	ق	Q, q
چ	Ç, ç	ك, ك, گ	K, k, G, g, Ń, ñ
ح	H, h	ل	L, l
خ	H, h	م	M, m
د	D, d	ن	N, n
ذ	Z, z	و	V, v, U, u, Ü, ü
ر	R, r	ه	H, h
ز	Z, z	ی	Y, y, I, i, İ, i
ژ	J, j	Uzun “a”	Ā, ā
س	S, s	Uzun “i”	Ī, ī
س	Ş, ş	Uzun “u”	Ū, ū
ک	Ş, ş		
ض	Ḍ, ḍ, Ž, ž		

3.5. Metin

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لَهُ الَّذِي أَنْطَقَنَا بِبَدَائِعِ الْبَيَانِ وَالْهَمَمَاتِ لَطَائِفِ جَوَاهِرِ الْمَعَانِي بِدَرَايِعِ التَّيْبَانِ. وَالصَّلَاةُ عَلَى مَنْ هُوَ أَشْرَفُ بَنِي عَدْنَانَ مُحَمَّدٍ الَّذِي تَأَيَّدَ بِدَلَائِلِ الْإِعْجَازِ وَبَلَاغَةِ الْقُرْآنِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ هُدَاةَ طُرُقِ الْحَقِّ وَسُبُلِ الْعَفْوِ وَالْغُفْرَانِ. وَبَعْدَ فَاِنَّ كِتَابَ التَّلْخِيصِ لِلْإِمَامِ الْهَمَامِ قُدْوَةَ الْعُلَمَاءِ وَعُمْدَةَ الصُّلَحَاءِ لَمَّا كَانَ مُحْتَوِيًّا عَلَى مَا لَا يُدُّ مِنْهُ مِنَ الْمَعَانِي وَالْبَيَانِ وَالْبَدِيعِ وَإِنَّ الْمُحَصِّلِينَ التَّمَسُّوْا مِنِّي أَنْ أَشْرَحَهُ بِلِسَانِي يَبْدُوا بِهِ غَوَامِضَاتِ هَذِهِ الْفُنُونِ عَلَى الْمُشْتَغَلِينَ فَأَجِبْنَهُمْ خُصُوصًا قُرَّةَ عَيْنِي وَمُنْتَجَةَ قَلْبِي أَبْقَاهُ اللَّهُ تَعَالَى مَا طَلَعَ آلٌ وَبَلَغَ زَالَ قَالَ الْمُؤَلَّفُ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْقُرْظِيِّ الْخَطِيبِ بِجَامِعِ دِمَشْقَ أَقَاضَ اللَّهُ شَايِبَ الْغُفْرَانِ وَأَسْكَنَهُ فِي أَعْرَقِ الْجَنَانِ بَعْدَ قَوْلِهِ.⁷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أَنْعَمَ وَ عَلَّمَ مِنَ الْبَيَانِ مَا لَمْ نَعْلَمْ

Meḥāmid-i mevcūdāt Allāh için şābitdür şıfat-ı in‘ām üzere ḥuṣūṣan cümle in‘āmdan bilmedigümüz nesne ta‘līm üzere. Ve eczā-yı terkībde elif lām cins için ve istiḡrāk için olmaḳ cā’izdür. Nitekim aḥvāl-i müsnedün ileyhde beyān olına in-şā’a’llāhu te‘ālā. Ḥamd dördüncü bābdan maşdardur. Aşda احمد, احمدا iken devām ve şebāt içündür merfū‘ kılınup mübtedā oldı. Lafzatu’llāh lafzen mecrürdur lām ile cār ma‘al-mecrūr zarf i‘rābdan maḥallen merfū‘ haberdür mübtedānuñ. مَا أَنْعَمَ de مَا mā-i maşdariyye أَنْعَمَ fi‘l-i māzī fā‘il taḥtında müstetir rāci‘dür lafzatu’llāha. Ve cümle-i أَنْعَمَ te‘vīl-i maşdarda olup maḥallen mecrūr olur. عَلَى ile cār ma‘al-mecrūr müte‘allıḳdur حَمْدٌ e. Ve عَلَّمَ ma‘tūfdur أَنْعَمَ ye. مَا لَمْ نَعْلَمْ mevşül şılasıyla maḥallen manşüb mef‘ül[i] olur عَلَّمَ nuñ. هَالِ مِنَ الْبَيَانِ olur mā-i mevşülden emr-i sec‘e ri‘āyeten zi‘l-ḥāl üzere taḳdīm olındı.

وَالصَّلَاةُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ خَيْرٌ مِنْ نَطْقٍ بِالصَّوَابِ

Ve şalāt-ı Bārī seyyidümüz Muḥammed üzere olsun. Eyle Muḥammed ki şavāb ile nuṭṭā idenlerüñ ḥayrlıdır.

وَأَفْضَلُ مَنْ أَوْتِيَ الْحِكْمَةَ وَفَصَلَ الْخُطَابِ

Daḥi eyle Muḥammed ki ḥikmet ve faşl-ı⁸ ḥiṭāb ya‘nī ḥaḳḳ ile bāṭıl beynin faşıl⁹ [1a] olan ḥiṭāb i‘tā olınanuñ efḍalidür.

وَ عَلَى آلِهِ الْأَطْهَارِ

Ve şalāt-ı Bārī āl-i tāhirleri üzere olsun.

⁷ Beyānın güzellikleriyle bizi konuşturan ve beyān aracılığıyla bize anlamların cevherlerinin inceliklerini ilhām eden Allāh’a hamdolsun. Allāh’ın rahmeti ve bereketi Benī Adnān’ın en şereflişi i‘cāzın delilleri ve Kur’ān’ın belāḡati ile desteklenmiş olan Hz. Peygamber’in ve Hakk’a götüren yollara ulaştıran ve afv ve bağışlanma yoluna götüren ālinin ve aḥabının üzerine olsun. Bundan sonra; Şüphesiz Yüce gönüllülerin önderi, ālimlerin lideri salihlerin dayanağına ait olan et-Telḥis kitabının öğrenilmesi gerekli olan me‘ānī, beyān ve bedī’ ilimlerini muhtevī olması ve talebelerin benden bu ilimlerle meşḡul olanlara bu ilimlerin kapalı kalan yerlerini açıklayacak şekilde bir şerḥ yazmamı isteyince, onlara hususen de gözümün nuru ve gönülümün meylettiği kimseye -ki Allāh onu başlangıçtan sonuna kadar bāki kılsın- cevap verdim. Dimeşḳ Camii hatibi, müellif Muhammed b. Abdurrahmān el-Kazvīnī –Allāh ona maḡfretini saḡanak saḡanak yaḡdırsın ve onu cennetlerin ortasına yerleştirsın- dedi ki:

Sözünden sonra...

⁸faşl-ı A2: fażl-ı B.

⁹Buraya kadarki kısım A1 nüshasında bulunmadığı için A2 ve B nüshalarından alınmıştır.

وَ صَحَابَتِهِ الْأَخْيَارِ

Daği şahābe-i ahyār üzere olsun. Ahyār seyyid vezni üzere olan hayyirūñ cem' idür.

أَمَّا بَعْدُ

Ammā hamd ü¹⁰ şalātından soñra zamm üzere mebnī olmasi zīrā izāfetden munkaṭı' a olan cihāt-ı sitte qabilindendür. Taqdir-i kelām¹¹ وَالصَّلَاةُ¹¹ dimekdür.¹²

فَلَمَّا كَانَ عِلْمُ الْبَلَاغَةِ وَتَوَابِعُهَا مِنْ أَجْلِ الْعُلُومِ قَدْرًا

Muşannif raḥimehu'llāh vaqtā kim isti' māli vācib olan eşyādan fāriğ oldıysa cā'izetü'l-isti' māl olan eşyāya şürü' eyledi ki anlar dört şey'dür: Fenn-i kitāb ve teby'in-i ğaraż ve ism-i kitāb ve ta' dād-ı ebvāb. Ve fenn-i kitāba işāret eyledi¹³ ki vaqtā kim 'ilm-i belāğat ki me'ānī ve beyāndur ve 'ilm-i belāğatūñ tevābi' i ki 'ilm-i bedī' dür ecell-i 'ulūmdan oldıysa miqdār cihetinden

وَأَدَقَّهَا سِرًّا

ve bu 'ilm-i belāğat ve tevābi' i adaqq-ı 'ulūm oldıysa sır cihetinden ya' nī sā'ir 'ulūmdan bu 'ilmüñ qadri celīlraq ve sırrı daqıkrak oldıysa

إِذْ بِهِ يُعْرَفُ دَقَائِقُ الْعَرَبِيَّةِ

sā'ir 'ulūmdan daqıkrak olmaq neden demek geldi? Cevāb virüp eyitdi ki zīrā hemān bu 'ilm ile daqāyık-ı 'Arabiyet bilinür.

وَأَسْرَارُهَا

Daği esrār-ı 'Arabiyet bilinür. Pes bu taqdirce adaqq-ı 'ulūm olur sır cihetinden.

وَيُكْتَنَفُ عَنْ وُجُوهِ الْإِعْجَازِ فِي نَظْمِ الْقُرْآنِ اسْتِئْزَارًا

Ve bu 'ilmüñ qadri ecell olmaq zīrā bununla nazm-ı Qur'an'da ḥāşıl olan vücūh-ı i' cāzuñ sırları keşfolınur. Ya' nī bu 'ilmle bilinür ki Qur'an mu'cizdür ki insān buncılayın nazm u te'līfe [1b] qādir degüldür. Eyle olsa pes ma'lūm oldu ki 'ilm-i belāğati taḥşil eylemek vācib. Zīrā tevḥīd-i Bārī te'ālā herkese vācib. Ḥālbuki tevḥīd-i kāmīl taşdıq-ı nebī 'aleyhi's-şalātu ve's-selāma¹⁴ tevaqquf ider.¹⁵ Ol daği Qur'an mu'ciz idüğini bilmege tevaqquf ider. Bu¹⁶ daği 'ilm-i belāğati bilmege tevaqquf ider. Pes 'ilm-i belāğat bu i'tibār ile cemī' 'ulūm-ı 'Arabiyenüñ ecelli¹⁷ olur.

وَكَانَ الْقِسْمُ الثَّلَاثُ مِنْ مِفْتَاحِ الْعُلُومِ الَّذِي صَنَّفَهُ الْفَاضِلُ الْعَلَامَةُ

Ve teby'in-i ğaraża ya' nī kitāb-ı Telḥiş'i te'lifden ğāyet ğaraż ne idüğün beyāna işāret idüp eyitdi ki ve daği¹⁸ vaqtā¹⁹ kim Miftāḥu'l-'Ulūm adlu kitābdan kısım-ı şāliş oldıysa. Eyle Miftāḥ ki anı fāzıl-ı 'allāme taşnif eyledi ki anuñ künyeti

¹⁰ü: -A1.

¹¹Şimdi Allah'a hamd ve salāttan sonra...

¹²dimekdür: -A1.

¹³eyledi A1: itdi A2, B.

¹⁴c aleyhi's-şalātu ve's-selāma: 'aleyhi's-selāma A2, B.

¹⁵ider A1, B: iderler A2.

¹⁶Ol daği Qur'an mu'ciz idüğünü bilmege tevaqquf ider. Bu: -A2.

¹⁷c ulūm-ı 'Arabiyenüñ ecelli A1: 'ulūmuñ ecell A2: 'ulūmuñ 'Arabiyenüñ ecell B.

¹⁸işāret idüp eyitdi ki ve daği A1: işāret itdi ki daği A2: işāret itdi ki ve daği B.

¹⁹vaqtā A1, A2: vaqt B.

أَبُو يَعْقُوبَ

ve ismi

يُوسُفُ

'dur.

السَّكَّائِي

Sekkāke mensūbdur.

أَعْظَمَ مَا صُنِّفَ فِيهِ

‘İlm-i belāğat ve tevābi’inden²⁰ taşnīf olınanun a‘zāmı oldıysa. أَعْظَمَ lafzen mansūb haberidür muḳaddem كَانَ'nūñ.

مِنَ الْكُتُبِ الْمَشْهُورَةِ

kütüb-i meşhūreden olduğı hālde

نَفْعًا

nef' cihetinden. Lafzen mansūb temyīzdür أَعْظَمَ'den.

لِكُونِهِ

Ḳısm-ı şālīş olduğından ötüri.

أَحْسَنَهَا

Kütüb-i meşhūrenūñ aḥseni oldıysa²¹

تَرْتِيبًا

her şey'i maḥallinde mevzū' olmaḳ cihetinden.

وَأَتَمَّهَا

Daḥi kütüb-i meşhūrenūñ etemmi oldıysa

تَحْرِيرًا

tenḳīḥ-i kelām cihetinden.

وَأَكْثَرَهَا

Daḥi kütüb-i meşhūrenūñ ekḫeri oldıysa

لِلْأُصُولِ جَمْعًا

uḫūl cem' itmek cihetinden. لِلْأُصُولِ muḳadder جَمْعًا'na müte'allıḳdur egerçi bu'dında olan جَمْعًا'na müte'allıḳ olması cāyiz ise de zarf olması i' tibāriyla. Zīrā maşdar üzere ma'mūli taḳaddüm itmez. Nitekim Kāfiye'de [2a] beyān olındı.

وَلَكِنْ كَانَ²² غَيْرَ مَصْنُوعٍ

Lākin bu ḳısm-ı şālīş ḡayr-ı maḥfūz oldıysa

عَنِ الْحَشْوِ

müstaḡnī 'anh olan zā'id den

وَالنَّطْوِيلِ

daḥi bilā-fā'ide olan zā'id den

²⁰tevābi'inden A2, B: tevābi'inde A1.

²¹oldıysa A1: -A2, -B.

²²كان: -A1.

وَالْتَعْقِيدُ²³

daḥi muğlaq olmadan ğayr-ı maşūn oldıysa.

قَابِلًا لِلاِخْتِصَارِ

Tatvıl olan şey 'i ihtisār kābil oldıysa.²⁴ قَابِلًا haber-i ba' de'l-ḥaber[i]dür. كَانُ nuñ.

مُفْتَقِرًا إِلَى الْإِبْصَاحِ وَالْتَّجْرِيدِ

Anda olan ta' kīd izāḥa ve ḥaşvden tecrīde muḥtāc oldıysa.

الْفَتْ

Ben daḥi te'lif eyledüm. الْفَتْ cümlesi i' rābdan maḥalli yok cevābıdır. لَمَّا nuñ.

مُخْتَصِرًا يَنْصَمُنُ مَا فِيهِ

Qısm-ı şālīşde olanı müştemil bir muḥtaşar te'lif eyledüm

مِنَ الْقَوَاعِدِ

kā' idelerden olduğu hālde. Ol kısım-ı şālīşde olan şey 'i cüz'ıyyātına munṭabık olan ḥük-m-i küllīye kā' ide dinür.

وَيَسْتَمِلُ عَلَى مَا يُحْتَاجُ إِلَيْهِ

Daḥi muḥtācun ileyh olan şey 'i müştemil.

مِنَ الْأَمْثَلَةِ

İzāḥ-ı kavā' id için mezkūr olan cüz'ıyyātdan olduğu hālde.

وَالشَّوَاهِدِ

Daḥi işbāt-ı kavā' id için mezkūr olan cüz'ıyyātdan olduğu hālde.

وَلَمْ أَلْ جُهْدًا

İctihādı senden men' eylemedüm. أَلْ -بِأَلْوِ -أَلْ -أَلْ den fi'l-i muzāri' nefs-i mütekellim vaḥdeh 'alāmet-i cezm lāmuñ suḫūṭıdır. Taqdīr-i kelām²⁵ اجْتِهَادًا²⁵ ma' nāsına.

فِي تَحْقِيقِهِ

Muḥtaşarı taḥkīḳde.

وَتَهْدِيهِ

Daḥi tenkīḥde.

وَرَتَّبْتُهُ تَرْتِيبًا أَقْرَبَ تَتَاوُلًا مِنْ تَرْتِيبِهِ

Aḥz cihetinden tertīb-i Sekkākī'den aḳreb tertīb ile ya' nī pāk²⁶ tertīb eyledüm.

وَلَمْ أَبَالِغْ فِي اخْتِصَارِ لَفْظِهِ

Ve lafzını ihtisārda²⁷ mübālağa itmedüm

تَقْرِيْبًا لِتَعَاطِيهِ

muḥtaşaruñ²⁸ aḥzını ve ḥıfzını ḳarīb itmeden ötüri.

²³daḥi bilā-fā 'ide olan zā 'idden وَالتَّعْقِيدُ -A2, -B.

²⁴قَابِلًا: -A1.

²⁵Hiçbir çabayı esirgemedim.

²⁶ya' nī pāk A1: -A2, B.

²⁷ihtisārda A1, A2: ihtisār B.

²⁸muḥtaşaruñ A1, A2: muḥtaşar B.

وَطَلَبًا لِتَسْهِيلِ فَهْمِهِ عَلَى طَالِبِيهِ

Ve fehm-i muhtaşar ʔaliblerine teshil-i [2b] ʔalebden ötüri lafzımı ihtişarda mübālagayı terk eyledüm.

وَأَضَفْتُ إِلَى ذَلِكَ فَوَائِدَ عَنَزْتُ فِي بَعْضِ كُتُبِ الْقَوْمِ عَلَيْهَا

Ve bu mezkūra baʕzı kütüb-i ʔavmde muʔtaliʕ olduğum fevāʕidi muzāf kıldum.

وَزَوَائِدَ

Dağı zāʕideler muzāf kıldum ki

لَمْ أَظْفُرْ

vāşıl olmadum

فِي كَلَامٍ أَحَدٍ

bir kimesnenüñ kelāmında.

بِالتَّصْرِيحِ بِهَا

Tilke'z-zevāʕide taşrihe vāşıl olmadum.

وَلَا الْإِشَارَةَ إِلَيْهَا

Dağı tilke'z-zevāʕide işārete fevz bulmadum.

وَسَمَّيْتُهُ تَلْخِيصَ الْمِفْتَاحِ

Ve cāʕizetü'l-istiʕmālden ism-i kitāba taşrihen eyitdi ki ben bu kitābı²⁹ Telhış-i Miftāh tesmiye itdüm ism maʕnāsına muʔabıķ olsun için.

وَأَنَا أَسْأَلُ اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ أَنْ يَنْفَعَهُ بِهِ

Bu kitābla menfaʕate³⁰ ʔalib olduğum hālde ki ol nefʕ Allāh teʕālānuñ fazlından olduğı hālde.³¹

وَهُوَ اللَّهُ حَسْبِي

Hasbümdür.

وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

Dağı ne gökçek vekıldür. Niem fiʕl-i māzī aşlda fetḥ-i fā ve kesr-i ʕayn ile şehid vezni üzere idi. Lākin ḥarf-i ḥalķ şaķil idüğine bināʕen li-ecli't-taḥfif üç luğat dağı cāʕiz olur. Nitekim Şāfiyeʕde beyān olındı. الوكيل lafzen merfūʕ fāʕilidür niemnün. Cümlesi maḥallen merfūʕ ḥaberidür mübtedā-yı maḥzūfuñ. Taḳdir-i kelām الله الوكيل niem mübtedā ḥaberiyle maʕtūfdur وهو حسبي cümlesine.

[Muḳaddime]

مُقَدِّمَةٌ

Lafzen merfūʕ ḥaber ola mübtedā-yı maḥzūfa. Taḳdir-i kelām ³²هذه مُقَدِّمَةٌ. Ey ʔalib-i esrār-ı belāğat olan ʕunşur-ı laḫif ve eşir-i şerif maʕlüm ola ki bu kitāb-ı Telhış vaḳtā kim muḳaddime ve fūnūn-ı şelāşe ve ḥātime³³ üzere müretteb oldıysa bu bendeñüz her birinde [3a] vāķiʕ olan mebahışi icmāl

²⁹kitābı A2, B: kitāba A1.

³⁰menfaʕate A2, B: menfaʕat A1.

³¹Burada kaynak metindeki ذلك كما نفع بأصله إنّه ولي ذلك kısmının orijinali atlanmıştır.

³²Bu mukaddimedir.

³³muḳaddime ve fūnūn-ı şelāşe ve ḥātime A2, B: fūnūn-ı muḳaddime-i şelāşe ve ḥātime A1.

tarîki ile mebdâ-i kelâmda irâd idelüm tâ kim zât-ı pāk-sîret maķāşid-ı muhtaşarı şaħife-i hâtırâ naķşında nev'-i źucret çekmeyeler. Pes muķaddime fâ'ildür müteķaddime ma'nāsına. Zîrâ tef'îl gâh olur tefe'ül ma'nāsına³⁴ olur. Muķaddime-i 'ilm ve muķaddime-i kitâb dinür şol şey'e ki 'ilme şürü' yâhod kitâba şürü' aña tevaķķuf eyleye. Ve bu muķaddime muķaddime-i 'ilm ve muķaddime-i kitâb olması erbâb-ı baş'ire ħafi degüldür. Ve bu muķaddime de daħi iki baħş vardır. Biri ma'nâ-yı feşâhat ve ma'nâ-yı belâgati beyân için ve biri daħi 'ilm-i belâgatüñ 'ilm-i me'ânî ve 'ilm-i beyâna ve 'ilm-i bedî'e³⁵ inhişarımı beyân içündür.

[Feşâhat]

الْفَصَاحَةُ يُوصَفُ بِهَا الْمَفْرَدُ وَالْكَلَامُ وَالْمُتَكَلِّمُ³⁶

Feşâhat iştilâh-ı ehl-i beyânda³⁷ bir vaşfdur ki anuñla müfred şıfatlanır ve kelâm ve mütekellim şıfatlanır. Meşelâ قام kelime-i faşîha ve مَرْدٌ زَيْدٌ قَامٌ kelâm-ı faşîh ve فَصِيحٌ³⁸ وَكَاتِبٌ فَصِيحٌ وَكَاتِبٌ فَصِيحٌ gibi.

[Belâgat]

وَالْبَلَاغَةُ يُوصَفُ بِهَا الْأَخِيرَانِ فَقَطُ

Belâgat daħi bir vaşfdur ki anuñla ancak âĥîrân şıfatlanır. Ya'nî kelâm ve mütekellim şıfatlanır müfred şıfatlanmaz. Zîrâ kelime-i belîga edâsı mesmû' degül.

[Müfreddeki Feşâhat]

فَالْفَصَاحَةُ فِي الْمَفْرَدِ خُلُوصُهُ مِنْ تَنَافُرِ الْحُرُوفِ وَالْعَرَابَةِ وَمُخَالَفَةِ الْقِيَاسِ

Pes müfredde ĥaşıl olan feşâhat zâlike'l-müfred³⁹ tenâfir-i ĥurûf ve ĥarâbet ve muĥâlefet-i kıyâs-ı luğavîden ĥalış olmaķdur.

[Tenâfir-i Ĥurûf]

فَالْتَّنَافُرُ

Pes tenâfir-i ĥurûf kelimede⁴⁰ bir vaşfdur ki tilke'l-kelimenüñ 'usr-ı nuţķın icâb eyleye mişâl-i مُسْتَشْزِرَاتٌ gibi. İmru 'u'l-Ķayş'uñ

غَدَائِرُهُ مُسْتَشْزِرَاتٌ إِلَى الْعُلَى

ķavlinde 'acüz-i beyt مُرْسَلٍ وَ مُنْتَى فِي مُنْتَى [3b] غَادَا'İR CEM'-İ GADİRE CEVĀNİB MA'NĀSINA, müsteşzirât ism-i fâ'îl mĀZĪSİ اسْتَشْزَرَ ارْتَفَعَ yāhod رَفَعَ ma'nāsına lâzım ve müte'addî olur. 'Ulā cem'-i 'ulyā ki mü'enneş-i a'lādur süflā mü'enneş-i esfel oldıĥı gibi. Tağıllu fî'l-i muzārî' taĥayyüb ma'nāsına, 'ıķāş cem'-i 'aķîşa bölük şaç ma'nāsına, müşennā örülmüş, mürsel şarĥuķ. Ya'nî keşret-i şa'r bir tabaķadur ki cevānib-i 'ulāya mürtefî'dür 'ıķāş müşennā ve mürselde gā'ib olur. Ĥāşıl-ı kelâm her kelime ki zevķ-i şaħîh anı şaķîl 'addeyleye mütenâfirü'l-ĥurûf olur.

[Ķarâbet]

³⁴zîrâ tef'îl gâh olur tefe'ül ma'nāsına: -A2, -B.

³⁵ve 'ilm-i bedî'e: -B.

³⁶وَالْكَلَامُ وَالْمُتَكَلِّمُ: -B.

³⁷iştilâh-ı ehl-i beyânda A1, B: iştilâh-ı beyânda A2.

³⁸كَاتِبٌ فَصِيحٌ: -A2, -B.

³⁹zâlike'l-müfred: A1, A2: zâlike B.

⁴⁰kelimede: A1, A2: kelime B.

وَالْغَرَابَةُ

Ġarābet kelimenüñ vaḥṣī olup me'nūsetü'l-isti' māl olmamasıdır mişāl-i müserrec gibi. 'Accāc'uñ

وَفَاجِمًا وَمَرْسِيًا مُسْرَجًا⁴¹

ķavlinde

أَيُّ كَالسَّنْفِ السُّرْجِيِّ فِي الدَّقَّةِ وَالِاسْتِوَاءِ

mersin-i müserrec dimek ya'nī maḥbūb ki nāmı zamāndur⁴² faḥm gibi esved-i şa'r ve seyf-i Süreycī gibi diġķat ve istivāda enf izhār eyledi.

أَوْ كَالسِّرَاجِ فِي الْبَرِيقِ⁴³

Yāḥod berīķ ü leme'ānda sirāc gibi enf izhār eyledi dimek olur. Pes bu ma'nalara olan müserrec ġarībdür me'nūsetü'l-isti' māl degüldür. Şadr-ı beyt مُرَجَّجًا وَ حَاجِبًا مُرَجَّجًا ve ya'nī siyāh çeşm ve ince uzun ebrū izhār eyledi.

[Muḥālefetü'l-Ķıyās]

وَالْمُخَالَفَةُ

Muḥālefet kelimenüñ vāzı' dan şābit olan şey'e muḥālif⁴⁴ olmasıdır أَجَلٌّ gibi.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَجَلِّ⁴⁵

Ķavlinde kıyās idgām ile أَجَلٌّ iken pes أَبَى ve يَأْبَى ve عَوَرَ ve يَعْوَرُ mişilli faşih olurlar.⁴⁶ Zīrā vāzı' adan eylece şābit olmışlardır.

قِيلَ وَمِنَ الْكِرَاهَةِ فِي السَّمْعِ

Dindi⁴⁷ ki feşāḥat-ı müfred [4a] mā-zükireden ḥulūşdur⁴⁸ ve daḥi kerāhet fi's-sem' den ḥulūşdur. Ya'nī kelime bir ḥāl ile ola ki sem' anı mecc⁴⁹ itmeye ve semā' indan berī olmaya. Meşelā جِرْشَى gibi olmaya. Ebi't-Ṭayyib'üñ

مُبَارَكُ الْإِسْمِ أَعْرُ اللَّقْبِ⁵⁰

كَرِيمُ الْجِرْشَى شَرِيفُ النَّسَبِ⁵¹

ķavlinde kerīmü'n-nefs ma'nāsına أَعْرُ dinür şol ata ki alında beyāz ola. Ba' de isti'āre olındı her vāzıḥ ma' rūf için.

وَفِيهِ نَظْرٌ

Şāḥib-i ķilūñ ķavlinde nażar vardur. Zīrā kerāhet fi's-sem' olması ġarābetinden⁵² ötüri olur. Ol ḥod zikr olındı.

⁴¹ "Siyah saçı ve Süreyc kılıcı misali zarif burnunu (gösterdiği vakti hatırla)." Bulut, **Belāgat Meānî-Beyân-Bedi'**, s. 37.

⁴² nāmı zamāndur A2, B: ism-i ezmādur A1.

⁴³ Telhîs'te الْبَرِيقِ kelimesinden sonra الْمَعَانِ ve ifadesi yer almaktadır.

⁴⁴ kelimenüñ vāzı' dan şābit olan şey'e muḥālif: -A2, -B.

⁴⁵ "Hamd, ulu ve yüceler yücesi Allah'a mahsustur." Yanık vd., a.g.e., s. 2.

⁴⁶ olurlar A1: olur A2, B.

⁴⁷ Dindi A1: Dinildi A2, B.

⁴⁸ ḥulūşdur A1, A2: ḥulūş olur B.

⁴⁹ mecc: -B.

⁵⁰ مُبَارَكُ الْإِسْمِ أَعْرُ اللَّقْبِ: Bu mısra Telhîs'te ve A2 nüshasında yoktur.

⁵¹ "İsmi mübārek, lakabı büyüktür. Şahsiyeti saygın, nesebi de şereflidir." Bulut, **Belāgat Meānî-Beyân-Bedi'**, s. 38.

[Kelāmda Feşāḥat]

وَفِي الْكَلَامِ خُلُوصُهُ مِنْ ضَعْفِ التَّأْلِيفِ وَتَنَافُرِ الْكَلِمَاتِ وَالتَّعْقِيدِ مَعَ فَصَاحَتِهَا

Ve kelāmda feşāḥat zālike'l-kelāmuñ za' f-1 te'lif ve tenāfür-i kelimāt ve ta' kīdden ḥulūşıdır. Lākin muṭlaq tenāfür-i kelimātdan degül belki tilke'l-kelimāt her biri faşih olduğu hālde mütenāfür olmamağdır. Pes **زَيْدٌ أَجَلٌّ** bir kelāmdur ki anda za' f-1 te'lif ve tenāfür ve ta' kīd yok fe-emmā kelām faşih degüldür. Zīrā kelime-i **أَجَلٌّ** faşih degüldür.⁵³ مَعَ فَصَاحَتِهَا hāl olur ḥulūşa muttaşıl olan zamīrden yāḥod kelimātdan ve 'alā-kile't-tağdireyn nazardan hālī degül. Zīrā dimek olur ki kelimāt faşih olduğda kelāmuñ mā-zükireden ḥulūşıdır yāḥod kelimāt faşih olduğda tenāfür-i kelimātdan⁵⁴ ḥulūşıdır yohsa faşih olmaduğda ḥulūş lāzım degül dimek olur.⁵⁵ تَدَبَّرَ يَا لَيْبِبُ تَصِلُ⁵⁵

[Za' f-1 Te'lif]

فَالضَّعْفُ

Pes za' f-1 te'lif terkib-i kelām kânūn-ı naḥvīye muḥālif olmağdır ki beyne'l-cumhūr meşhūr ola. Meşelā

نَحْوُ⁵⁶ ضَرَبَ غُلَامُهُ زَيْدًا⁵⁷

pes ızmar ḳable'z-zıkr hem lafzen ve hem ma' nen olduğu eclden [4b] kıyās-ı naḥvīye muḥālif oldı. Ammā ızmar ḳable'z-zıkrūñ lafzen⁵⁸ olması pes zāhirdür ki ḡulāma muttaşıl olan zamīr zıkr-i Zeyd'den evveldür ve ammā ızmar ḳable'z-zıkr ma' nen olması zīrā fā' ilūñ ḥaḳḳı mef' ul üzere muḳaddem olmağdır.

[Tenāfür-i Kelimāt]

وَالْتَّنَافُرُ

Tenāfür-i kelimāt kelimelerūñ lisāna şaḳil olmasıdır eger her biri⁵⁹ faşih ise de. Mişāl: نَحْوُ:

وَلَيْسَ قُرْبٌ قُرْبٌ قُرْبٌ قُرْبٌ

Ḥarb ki ism-i recüldür anuñ ḳabri ḳurbında ḳabr yoğdur. Pes bu kelimelerūñ her biri 'alā-ḥide faşih fe-emmā muḳārenetlerinde ziyāde şıḳlet ḥāşıl olmağın bu kelām faşih olmadı. Şadr-ı beytِ وَقُرْبٌ قُرْبٌ قُرْبٌ قُرْبٌ Ḳabr-i Ḥarb otsuz ve şusuz yirdedür. Zıkr olındı ki bir cin şayḥa⁶⁰ idüp Ḥarb bin Ümeyye ol şayḥadan⁶¹ vefāt itdi. Pes ol cin anuñ ḥaḳḳında bu beyti dimiş. Ve tenāfür-i kelimāta mişāl-i şānī ki mişāl-i evvelden dūn ola⁶²

قَوْلِهِ

⁵²ğarābetinden A1: ġarābetden A2, B.

⁵³ Kelāmın fasih olmasıyla birlikte...

⁵⁴ Buradan itibaren "kelām için iki taraf ḥāşıldır " ibaresine kadarki üç varak, A2 nüshasında eksiktir.

⁵⁵ Ey akıl sahibi kimse! Dikkat et öğrenirsin.

⁵⁶ نَحْوُ: -A1.

⁵⁷ Kölesi, Zeyd'i dövdi.

⁵⁸ ḳable'z-zıkrūñ lafzen A1: ḳable'z-zıkr gerek lafzen B.

⁵⁹ biri A1: birisi B.

⁶⁰ şayḥa A1: şaḥīḥa B.

⁶¹ şayḥadan A1: şaḥīḥadan B.

⁶² ola B: -A1.

وَ تَسْكُبُ عَيْنَايَ الدُّمُوعَ لِتَجْمُدَا

ķavli gibi. Ma' nā-yı beyt sizden bu' d-ı dārı taleb iderüm ķarīb olmañuzdan ötüri ve iki gözlerüm yaş döker ķurumadan ötüri. Pes šā' ir firāķ-ı eħibbeye lāzım olan ke'ābet⁷¹ ü ħüznden sekb-i dumū'ı kināye ķıldı. Lākin devām-ı telāķīyi mūcib olan feraħ ü sürürdan cümūd-ı 'aynı kināye ķılmasında ħaṭā eyledi.

فَإِنَّ الْإِنْتِقَالَ مِنْ جُمُودِ الْعَيْنِ إِلَى بُحْلِهَا بِالدُّمُوعِ لَا إِلَى مَا قَصَدَهُ مِنَ السُّرُورِ

Zirā cumūd-ı 'ayndan dumū' buħlinedür [5b] yoħsa šā' ir ķaşd itdügi sürüra intiķāl olunmaz.⁷²

قِيلَ وَمِنْ كَثْرَةِ التَّكْرَارِ وَتَتَابِعِ الْإِضَافَاتِ

Dinildi ki fešāħat-ı kelām mā-zükireden ħulūşdur ve daħi keşret-i tekrārdan ve tetābu' -ı izāfātdan ħulūşdur. Keşret-i tekrāra mişāl:

كَقَوْلِهِ

وَتُسْعِدُنِي فِي عَمْرَةٍ بَعْدَ عَمْرَةٍ⁷³

سُبُوخٌ لَهَا مِنْهَا عَلَيْهَا شَوَاهِدٌ

Ma' nā-yı beyt baña müsā' ade ider kirāren olan şiddetde bir feres-i ħasenül'-cery ki anuñ üstünde şevāhid ü 'alāmāt ħāşıldur. Lēa şıfat-ı sūbuħ'ı, sūbuħ'ı ħāldür şuāhid'den, mūte'allıķdur şuāhid'e. Ve tetābu' -ı izāfāta mişāl:

قَوْلِهِ

حَمَامَةٌ جَزَعَى حَوْمَةَ الْجَنْدَلِ اسْجَعِي

فَأَنْتِ بَمَرَأَى مِنْ سَعَادٍ وَمَسْمَعٍ⁷⁴

Pes bu ķavilde tetābu' en ḫamāte'ye, ħamāte'ye ve ħamāte'ye muzāf olmuş. Cer' ā ħamrā' vezni üzere mü'enneş-i iken li-ecli'z-zarüre ķaşır eyledi šā' ir⁷⁵ ķumlu yir ma' nāsına. Ħavme büyük nesne, cendel taşlı yir, sec' gögercin ötmege dirler. Ma' nā-yı beyt yā büyük taşlı ķumlu yirüñ gögercini öt. Zirā sen bir mevzi' desin ki maħbūbem Su' āde seni görür ve işidür.

وَ فِيهِ نَظْرٌ

Bu ķilde nażar vardur. Zirā bunlar ile eger lafz şaķil olursa pes tenāfür ķaydıyla ħāric olur ve eger şaķil olmazsa fešāħat-ı kelāma ħalel virmez şunuñ birle ki bunlar āyet-i kerīmede vāķi' oldı meñl' dāb' gibi. ⁷⁶ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا⁷⁸, ⁷⁷ ذِكْرٌ رَحْمَةً رَبِّكَ⁷⁷ ve ⁷⁶ قَوْمٌ نُوحٍ

[Mütellimün Feşāħatı]

وَ فِي الْمُنْتَكِمِ مَلَكَةٌ يُقْنَدَرُ بِهَا عَلَى التَّغْيِيرِ عَنِ الْمَقْصُودِ بِلَفْظٍ فَصِيحٍ

⁷¹ke'ābet B: ke'ibbe A1.

⁷²olunmaz B: alınmaz A1.

⁷³:Beytin bu mısrası Telhîs'te yoktur.

⁷⁴:فَأَنْتِ بَمَرَأَى مِنْ سَعَادٍ وَمَسْمَعٍ: Bu mısra Telhîs'te yoktur.

⁷⁵šā' ir B: -A1.

⁷⁶“Ey kavmim! Şüphesiz ben, Nūh kavmi, Âd kavmi, Semūd kavmi ve onlardan sonra gelen toplulukların başına gelen olayların sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum” “Kur'an, Mü'min Suresi, Ayet: 30-31”.

⁷⁷“Bu, Rabbinin, Zekeriya kuluna olan merhametinin anılmasıdır.” “Kur'an, Meryem Suresi, Ayet: 2”.

⁷⁸“Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki ...” “Kur'an, Şems Suresi, Ayet: 7-8”.

Mütekellimde feşâhat bir keyfiyyet-i rāsihadur ki ol keyfiyyet sebebiyle maqşūdın lafz-ı faşih ile edāya qādir olur. يُقْتَدَرُ [6a] diyüp يُعَبَّرُ dimemesi iş'ār ider ki tilke'l-meleke bulunan kimesneye faşih tesmiye olunur gerek faşih edā itsün gerek itmesün.

[Kelāmda Belāgat]

وَالْبَلَاغَةُ فِي الْكَلَامِ مُطَابَقَتُهُ لِمُقْتَضَى الْحَالِ مَعَ فَصَاحَتِهِ

Belāgat-ı kelām muqtezā-yı hāle muṭābaqatdur zālike'l-kelām faşih olduğu hālede. Muqtezā-yı hālden murād meşelā muḥāṭab hükm-i kelāmı inkār itmesi bir hāldür ki te'kīd iktizā ider. Pes te'kīd hükm-i muqtezā-yı hāl olur ve te'kīd ile 79 زَيْدًا فِي الدَّارِ kavluñ muqtezā-yı hāle muṭābiq kelām olur.

وَهُوَ مُخْتَلِفٌ فَإِنَّ مَقَامَاتِ الْكَلَامِ مُتَفَاوِتَةٌ

Hālbuki muqtezā-yı hāl muḥtelifdür. Zīrā maqāmāt-ı kelām mütefāvitdür ki her maqālūñ bir maqāmı vardır.

فَمَقَامُ كُلِّ مِنَ التَّنْكِيرِ وَالْإِطْلَاقِ وَالنَّقْدِيمِ وَالذِّكْرِ يُبَيِّنُ مَقَامَ خِلَافِهِ

Pes bunlardan her birinūñ maqāmı hilāfı maqāmına muḡāyirdür. Meşelā maqām-ı tenkīr maqām-ı ta' rife muḡāyir ve maqām-ı iṭlāq maqām-ı taqyīde muḡāyir ve maqām-ı taqdim maqām-ı te' hīre ve maqām-ı zikr maqām-ı ḥazfe muḡāyir.

وَمَقَامُ الْفَصْلِ يُبَيِّنُ مَقَامَ الْوَصْلِ

Ve maqām-ı faşl maqām-ı vaşla muḡāyir.

وَمَقَامُ الْإِجَازِ يُبَيِّنُ مَقَامَ خِلَافِهِ

Maqām-ı icāz daḥi maqām-ı iṭnāb ve müsāvāta muḡāyirdür.⁸⁰

وَكَذَا خِطَابُ الذِّكْرِ مَعَ خِطَابِ الْعَبِيَّ

Ve kezālik ḥiṭāb-ı zekī ḥiṭāb-ı ḡabīye muḥālif. Zīrā zekīye münāsib olan i' tibārāt-ı laṭīfe vü me' ānī- i ḥafīyye ḡabīye⁸¹ münāsib olmaz.

وَلِكُلِّ كَلِمَةٍ مَعَ صَاحِبَتِهَا مَقَامٌ

Ve her kelime için muşāhibiyle bir maqām vardır ki āher ile⁸² yoqdur. Meşelā 83 إِنْ حَسُنَ maqām-ı 84 إِذَا حَسُنَ'ye muḡāyirdür.

وَأَرْتِفَاعُ شَأْنِ الْكَلَامِ فِي الْحُسْنِ وَالْقَبُولِ بِمُطَابَقَتِهِ لِلِإِعْتِبَارِ الْمُنَاسِبِ

[6b] Ve şe'n-i kelāmuñ ḥüsnde ve maqḡbül olmada yüce olması maqāma münāsib i' tibāra muṭābaqatı sebebiyledür.

وَأَنْحِطَاطُهُ بِعَدَمِهَا

Ve şe'n-i kelāmuñ ḥüsni-i ḡabülde alçaq olması 'adem-i muṭābaqat iledür.

فَمُقْتَضَى الْحَالِ هُوَ الْإِعْتِبَارُ الْمُنَاسِبُ

⁷⁹ Şüphesiz ki Zeyd evdedir.

⁸⁰ muḡāyirdür B: muḡāyir A1.

⁸¹ B nüshasında bu kelimeden önce "me' ānīdür ol" ibaresi bulunmaktadır.

⁸² ile B: -A1.

⁸³ Güzel olursa.

⁸⁴ Güzel olduğu zaman.

Pes muḳteżā-yı ḥāl maḳām ü ḥāle münāsib olan i‘ tibārdur. Ḥāşıl-ı kelām muḳteżā-yı ḥāle muṭābık olan kelām i‘ tibār-ı münāsibe muṭābık olmuş olur belīg olur ve yüce olur.

فَالْبَلَاغَةُ رَاجِعَةٌ إِلَى اللَّفْظِ بِاعْتِبَارِ إِفَادَتِهِ الْمَعْنَى بِالْتَّرْكِيبِ

Vaḳtā kim belāğat-ı kelām muṭābaḳat-ı mezkūr oldıysa pes belāğat lafz-ı ‘ Arabiye rāci‘ bir şıfat olur. Lākin zālīke'l-lafzuñ vaşf-ı belāğat ile ittişāfi lafz ve şavt olduğı sebebden degül belki terkīb sebebiyle ma‘ nā-yı murādı ifādesi i‘ tibārıyla lafza rāci‘ bir şıfat olur.

وَ كَثِيرًا مَا

Lafzen manşüb mef‘ ülün fihdür يُسْمَى nuñ. Taḳdīr-i kelām زَمَانًا كَثِيرًا.

يُسْمَى ذَلِكَ فَصَاحَةً أَيْضًا

Vaşf-ı mezbūr belāğat tesmiye olınuğı gibi ekşeriyā feşāḥat daḫi tesmiye olunur. Meşelā Qur‘ān a‘ lā ṭabaḳa feşāḥatdedür dinür murād belāğat ma‘ nāsına olan feşāḥat olur yoḫsa ta‘ rīf-i mezkūr üzere olan feşāḥat olmaz.

وَلَهَا طَرَفَانِ أَعْلَى وَ هُوَ حَدُّ الْإِعْجَازِ وَ مَا يُقْرَبُ مِنْهُ

Belāğat-ı kelām için iki taraf ḥāşıldur. Biri taraf-ı a‘ lādur ol daḫi iki kısmdur. Biri ḥadd-i i‘ cāz ve biri ḥadd-i i‘ cāza⁸⁵ ḳarīb olan. Ḥadd-i i‘ cāz aña dirler ki belāğatde⁸⁶ ṭavḳ-ı beşerden ḥāric olan ṭabaḳaya irtikā eyleye ve bülegāyı ‘ āciz eyleye mu‘ āraza itmeden Qur‘ān gibi. Ve ḥadd-i i‘ cāza⁸⁷ [7a] ḳarīb olan ḥadīs-i Resūlullāh gibi şalla’llāhu ve’s-sellem.⁸⁸

وَأَسْفَلُ وَ هُوَ مَا إِذَا غُيِّرَ⁸⁹ عَنْهُ إِلَى مَا دُونَهُ التَّحَقُّ عِنْدَ الْبُلْغَاءِ بِأَصْوَاتِ الْحَيَوَانَاتِ

Ve bir tarafı daḫi esfeldür. Ol daḫi bir vaşfdur ki eger mā-dūnına taḡyīr olsa ‘ inde'l-bülegā aşvāt-ı ḫayvānāta lāḫıḳ olurdu ki maḫallinden⁹⁰ keyfe-māttefaḳ şādır olur ḫavāş-ı zā’ide ve nikāt-ı laṭīfe i‘ tibār olunmayup.

وَيَبِينُهُمَا

Ṭaraf-ı a‘ lā ile taraf-ı⁹¹ esfel beyninde

مَرَائِبُ كَثِيرَةٌ

ḥāşıldur maḳām ḫasebiyle mütefāvitdür ki ba‘ zı ba‘ zıdan a‘ lā olmağıla.

وَتَتَّبِعُهَا

Belāğat-ı kelāma

وَجُوهٌ أُخْرَى

tābi‘ olur mezkūrı muṭābaḳat ve feşāḥatinden ḡayrı

تُورِثُ الْكَلَامَ حُسْنًا

⁸⁵i‘ cāza A2, B: i‘ cāz A1.

⁸⁶belāğatde: -A1.

⁸⁷i‘ cāza A2, B: i‘ cāz A1.

⁸⁸şalla’llāhu ve’s-sellem: -A2, -B.

⁸⁹Telhīs'te عُيِّرَ kelimesinden sonra الْكَلَامُ kelimesi gelmektedir.

⁹⁰olurdu ki maḫallinden A1: olurdu muḫālinden A2, B.

⁹¹taraf-ı: -A2, -B.

kelāma ḥusn i' t̄a ider. Ol vücūh-ı āḥer muḥassenāt-ı lafzī ve muḥassenāt-ı ma' nevidür ki aña 'ilm-i bedi' dirler. Ve⁹² tettebbu' dimesi belāgat-ı kelāmdan ḥāric idüğine işāretdür yoḥsa belāgat-ı kelāma sebep olan eczāda dāḥil degüldür. Ve belāgat-ı kelāma tābi'⁹³ kılması zirā bu⁹⁴ vücūh bir şıfat degüldür ki anuñla mütekellim muttaşif ola. Meşelā şā'ir-i mübeddi' dinilmez lākin kelām-ı bedi' dinür.

[Mütekellimüñ Belāgati]

وَ فِي الْمُتَكَلِّمِ

Ve mütekellimde ḥāşıl olan belāgat

مَلَكَةٌ يُقْتَدِرُ بِهَا عَلَى تَأْلِيفِ كَلَامٍ بَلِيغٍ

bir keyfiyyet-i rāşıḥadur ki anuñla kelām-ı belīgi te'life kādır olur.

فَعَلِمَ

Pes mezkūr ta' rīfātdan bilindi ki

أَنَّ⁹⁵ كُلَّ بَلِيغٍ فَصِيحٍ

her belīg faşihdür.

وَلَا عَكْسَ

Ḥālbuki her faşih belīg degüldür. Ya'nī her kelām ve mütekellim ki belīg ola faşih olur velākin her kelām ve mütekellim ki faşih ola belīg olmaḥ elbette lāzım degül. Zirā cāyızdır ki⁹⁶ bir kelām faşih ola lākin muḳtezā-yı ḥāle muḳābıḳ olmamağıla belīg [7b] olmaz.

وَأَنَّ الْبَلَاغَةَ مَرْجِعُهَا إِلَى الْإِحْتِرَازِ عَنِ الْخَطَا⁹⁷ فِي تَأْيِيدِ الْمَعْنَى الْمُرَادِ

Ve daḥi mā-zükireden ma'lūm oldu ki merci'-i belāgat ma'nā-yı murādı edāda ḥaḫādan iḫtirāzedür. Ya'nī murād olan ma'nā-yı murādı⁹⁸ edā itmede ḥaḫādan iḫtirāz ḥāşıl olduḫda vācibdür ki belāgat daḥi ḥāşıl ola.

وَالِي تَمْيِيزِ الْفَصِيحِ مِنْ غَيْرِهِ

Ve daḥi merci'-i belāgat-ı faşih ḡayr-ı faşihden temyizedür.

وَالثَّانِي

Temyiz-i faşih min-ḡayriḥi

مِنْهُ

şāniden ba' zıdur.

مَا يُبَيِّنُ فِي عِلْمِ مَثْنِ اللُّغَةِ

⁹²Ve: -B.

⁹³tābi': -A2, -B.

⁹⁴bu: -A1.

⁹⁵an: -A2, -B.

⁹⁶ki: -A1, -B.

⁹⁷عن العَبَثِ الْخَطَا: A1, A2; عَنِ الْخَطَا: B.

⁹⁸ma'nā-yı murādı A1: ma'nāyı A2, B.

Metn-i luġat ‘ilminde izāḥ olunan meşelā ġarābet gibi. Ya‘nī kütüb-i luġatı tettebbu‘ iden kimesne luġat-ı ġarībi luġat-ı ġayr-ı ġarībden temyīz ider. Anuñ için ‘ilm-i metn-i luġat didi ‘ilm-i luġat dimedi. Zīrā luġat e‘ amdur kütüb-i luġatde olandan ve ġayrıdan.

أَوِ التَّصْرِيفِ

Yāḥod ‘ilm-i taşrīfde izāḥ olunan meşelā muḥālefet-i kıyās gibi. Ya‘nī ‘ilm-i taşrīf ile ma‘lūm olur ki أَجَلٌ kıyās-ı luġavīye muḥālif ve أَجَلٌ muḥālif degül.⁹⁹

أَوِ النَّحْوِ

Yāḥod ‘ilm-i naḥvde izāḥ olunan şānīden ba‘zıdır. Meşelā za‘f-ı te’līf ve ta‘kīd-i lafzī gibi. Ya‘nī ‘ilm-i naḥv ile ma‘lūm olur ki ¹⁰⁰صَرْبٌ غُلَامُهُ زَيْدًا terkībi za‘if ve ¹⁰¹صَرْبٌ غُلَامُهُ زَيْدًا terkībi za‘if degül. Ve kezālik ¹⁰²وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ حَتَّى يُفَارِقَهُ إِلَّا مُمَلَّكَ - أَبُو أُمِّهِ حَتَّى أُبُوهُ يُفَارِقُهُ ¹⁰² وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ حَتَّى يُفَارِقَهُ إِلَّا مُمَلَّكَ terkībi za‘if degül.

أَوْ يُذْرِكُ بِالْحِسِّ

Yāḥod ḥiss ile idrāk olma tenāfir gibi. Pes ḥiss-i sem‘ ile bilinür ki ḥurūf-ı مُسْتَشْرَرٌ mütenāfirdür¹⁰³ ve ḥurūf-ı مُرْتَفَعٌ mütenāfir degüldür.¹⁰⁴ Ve kezālik tenāfir-i kelimāt ḥiss ile idrāk olunur.

وَهُوَ

Bu ‘ulūm-ı¹⁰⁵ mezkūrede beyān olunan ve ḥiss ile idrāk [8a] olunan

مَا عَدَا التَّعْقِيدَ الْمَعْنَوِيَّ

ta‘kīd-i ma‘nevīden mā‘adāsıdır. Zīrā ma‘nānuñ muġlaḥ idüġi mezkūr ile ma‘lūm olmaz belki ‘ilm-i beyān ile ma‘lūm olur. Pes ma‘lūm oldu ki merci‘-i belāġat ba‘zısı ‘ulūm-ı mezkūrede mübeyyendür ve ba‘zısı ḥiss ile müdrekdür ve ba‘zısı ma‘nā-yı murādı edāda ḥaṭādan iḥtirāzdur ve ba‘zısı ta‘kīd-i ma‘nevīden iḥtirāzdur. Pes bu iki iḥtirāzı ifāde ider ‘ilme ḥācet māss oldu ki anlara¹⁰⁶ işāret itdi.¹⁰⁷

وَمَا يُحْتَرَزُ بِهِ عَنِ الْأَوَّلِ عِلْمِ الْمَعْنَايِ

Evvelkiden ya‘nī ma‘nā-yı murādı edāda ḥaṭādan iḥtirāz olunan ‘ilm ‘ilm-i me‘ānīdür.

وَمَا يُحْتَرَزُ بِهِ عَنِ التَّعْقِيدِ الْمَعْنَوِيِّ عِلْمِ النَّبِيَانِ

Ta‘kīd-i ma‘nevīden iḥtirāz olunan ‘ilm ‘ilm-i beyāndur.

وَمَا يُعْرَفُ بِهِ وُجُوهُ التَّحْسِينِ عِلْمِ الْبَدِيعِ

Şol ‘ilm ki anuñla vücūh-ı taḥsīn biline ‘ilm-i bedī‘dür.

⁹⁹ Burada bahsedilen kelimelerin geçtiği beyit, metnin 3b sayfasındadır.

¹⁰⁰ Kölesi, Zeyd'i dövdü.

¹⁰¹ Zeyd'i kölesi dövdü.

¹⁰² "İnsanlar arasında, bir hükümdardan başka, ona benzeyen hiçbir canlı yoktur; onun annesinin babası ise onun babasıdır." Yanık vd., a.g.e., s. 4.

¹⁰³ Burada bahsedilen مُسْتَشْرَرٌ kelimesinin geçtiği mısra ile söz konusu mısranın izahı, metnin 3a sayfasının sonu ile 3b sayfasının başlarında yer almaktadır.

¹⁰⁴ mütenāfirdür ve ḥurūf-ı mürtefi‘ mütenāfir degüldür A1: mütenāfirdür mürtefi‘ degüldür A2, B.

¹⁰⁵ ‘ulūm-ı A1, A2: ‘ilm-i B.

¹⁰⁶ anlara A1: anlar A2, B.

¹⁰⁷ itdi A2, B: ider A1.

Zirā şundan hālī degül eger nisbet kelām için hāric olursa gerek tilke'n-nisbete zālike'l-hārice muṭābık olsun gerek olmasun pes ol kelām haber olur.

وَ إِلَّا فَاِنْشَاءً

Ve eger nisbet kelām için¹¹⁵ hāric olmazsa pes ol kelām inşā olur. Meşelā hāricde Zeyd kā'ım olduğda ¹¹⁶دَيْدُ قَائِمٌ diseñ haber şādık olur ve ¹¹⁷دَيْدُ لَيْسَ قَائِمٌ diseñ haber kāzib olur ve eger ¹¹⁸دَيْدًا لَيْتَ diseñ kelām inşā olur. Pes ma' lūm oldu ki kelām ikiden hālī degül. Biri inşā anuñ için¹¹⁹ bir bāb vaż' olındı ve biri daḡi iḡbār.

وَ الْخَيْرُ لَا بُدَّ لَهُ مِنْ مُسْنَدٍ إِلَيْهِ وَ مُسْنَدٍ وَ إِسْنَادٍ

Ve¹²⁰ habere daḡi müsnedün ileyh ve müsned ve isnād lāzım bunlar için daḡi birer bāb vaż' olındı.

وَ الْمُسْنَدُ قَدْ يَكُونُ لَهُ [9a] مُتَعَلِّقَاتٌ إِذَا كَانَ فِعْلًا

Müsned için daḡi¹²¹ az olur müte' allıqāt olur kaçan fi' l olsa ¹²²حَسَنٌ زَيْدٌ gibi.

أَوْ فِي مَعْنَاهُ

Yāḡod ma' nā-yı fi' lde olsa maşdar ve ism-i fā' il ve ism-i mef' ul ve zurūf gibi. Bu müte' allıqāt için daḡi bir bāb vaż' olındı.

وَ كُلُّ مِنَ الْإِسْنَادِ وَ التَّلَاقِ إِذَا بَقِيَ أَوْ بَعِيْرَ قَصْرِ

İsnād ve ta' alluḡdan her biri yā qaşr ile olur¹²³ yā bi-ḡayr-ı qaşr ile¹²⁴ olur. Bu daḡi bir bāb vaż' olındı.¹²⁵

وَ كُلُّ جُمْلَةٍ قُرْنَتْ بِأُخْرَى إِذَا مَعْطُوفَةٌ عَلَيْهَا أَوْ غَيْرُ مَعْطُوفَةٍ

Ve her cümle ki cümle-i uḡrāya muḡārin ola tilke'l-cümleye yā ma' ṭuf ola yā olmaya. Bu daḡi bir bāb.

وَ الْكَلَامُ الْبَلِيغُ إِذَا زَائِدٌ عَلَى أَصْلِ الْمُرَادِ لِغَايِدَةٍ أَوْ غَيْرِ زَائِدٍ

Kelām daḡi aşl murād üzere li-fā' idetin¹²⁶ yā¹²⁷ zā' id ola yā olmaya. Bu daḡi bir bāb cümlesi sekiz bāb olur.

تَنْبِيْهُ

'Alā-ṭarīḡi'l-hafā kelām-ı sābık mutazammın olduğı ma' nāya tevfiḡe dirler. Lākin bir vech üzere mutazammın ola ki eger tenbīh olmayadı ezkiyādan ḡayrı kimesne fehm itmege ḡādir olmazdı. Bu

¹¹⁵içün: -A1.

¹¹⁶Zeyd ayaktadır.

¹¹⁷Zeyd ayakta deḡildir.

¹¹⁸Keşke Zeyd ayakta olsa.

¹¹⁹anuñ için A2, B: anuñ için A1.

¹²⁰Ve: -A1.

¹²¹daḡi: -A2.

¹²²Zeyd, güzel oldu.

¹²³olur: -A2, -B.

¹²⁴ile: -A1.

¹²⁵vaż' olındı: -A2, -B.

¹²⁶li-fā' idetin: -A2, -B.

¹²⁷yā: -A1, -B.

maḥalde daḥi inḥiṣār-ı kelāmda muṭābaḳat ‘adem-i muṭābaḳat zıkr olındı ki ma‘ nā şıdk u kızbi mutazammındur. Pes bu ma‘ nāyı ta‘ yinen tenbīh didi.

صَدَقَ الْخَبْرُ مُطَابَقَتَهُ لِلْوَاقِعِ

Tefsīr-i şıdk u kızbde iḥtilāf olındı. Ba‘ zılar eyitdiler ki şıdk-ı haber nefsü'l-emre zālike'l-ḥaberüñ ḥükmi muṭābıḳ olmaḳdur.

وَكَذِبُهُ عَدْمُهَا

Ve kızb-i haber nefsü'l-emrde¹²⁸ ‘adem-i muṭābaḳatdur. Nitekim mişāli mürür itdi.

وَقِيلَ مُطَابَقَتُهُ الْإِعْتِقَادَ الْمُخْبِرِ وَلَوْ خَطَأً

Ve dinildi ki k̄ā’ili Nazzām'dur şıdk-ı haber ḥükümüñ i‘ tiḳād-ı muḥbire muṭābaḳatıdur zālike'l-i‘ tiḳād ḥaṭā daḥi olursa.

وَ عَدْمُهَا

Ve kızb-i haber [9b] i‘ tiḳād-ı muḥbire ‘adem-i muṭābaḳatdur zālike'l-i‘ tiḳād ḥaṭā daḥi olursa. Pes k̄ā’ilüñ¹²⁹ السَّمَاءِ تَحْتًا ḳavli şıdk olur eger böyle i‘ tiḳād iderse.¹³⁰ السَّمَاءِ فَوْقًا ḳavli kızb olur eger böyle i‘ tiḳād itmezse.

بِدَلِيلٍ¹³² "إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ"¹³¹

Nazzām Allāh te‘ālānuñ bu ḳavli delili ile istidlāl eyledi ki Allāh te‘ālā münāfıḳlarıñ Ḥazret-i Resūlu'llāh'a şalla'llāhu ‘aleyhi ve's-sellem¹³³ لِرَسُولِ اللَّهِ dimelerinde anları k̄āzib kıldı. Ma‘ a-hāzā bu kelām zāhire muṭābıḳ fe-emmā i‘ tiḳādlarına muṭābıḳ olmağu ḥayṣıyyetden ḥaḳlarında لَكَاذِبُونَ buyuruldı.

وَرُدُّ بِأَنَّ الْمَعْنَى لَكَاذِبُونَ فِي شَهَادَةٍ

Bu istidlāl redd olındı ma‘ nā-yı āyet-i kerīme لَكَاذِبُونَ فِي شَهَادَةٍ olmaḳ sebebiyle. Ya‘ nī bu şehādet şamīm-i ḳalb ve ḥulūş-ı i‘ tiḳāddandır dimelerinde k̄āziblerdür ve bu iddi‘ ālarına أٌ ve لَام ve cümle-i ismiyye ile te‘kīd itmeleri delālet ider. Ḥālā ki bu şehādet şamīm-i ḳalbdendür dimeleri bir ḥaberdür ki nefsü'l-emre muṭābıḳ degül. Eyle olsa bunlar bu iddi‘ āda k̄āzib olmış olurlar.

فِي تَسْمِيَّتِهَا أَوْ

Yāḥod ma‘ nā هَذَا الْأَخْبَارِ شَهَادَةٌ ya‘ nī bu iḥbārī şehādet tesmiyelerinde k̄āziblerdür. Zīrā şehādet i‘ tiḳāda muvāfiḳ olan şey’e¹³⁴ dirler. Pes تَسْمِيَّتِهَا maşdardur mef’ül-i şānīsine muzāf olmış ve mef’ül-i evveli maḥzūf. Nitekim taḳdīr şıḥāḥ-ı¹³⁵ şerīfe ḳar‘ olındı.

أَوِ الْمَشْهُودِ بِهِ فِي رَغْمِهِمْ

¹²⁸ nefsü'l-emrde A1, B: nefsü'l-emre A2.

¹²⁹ Gökyüzü altımızdadır.

¹³⁰ Gökyüzü üstümüzdedir.

¹³¹ “Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder.” “Kur’an, Münâfikûn Suresi, Ayet: 1”.

¹³² Telhīs'te بَدِيلِ kelimesinden sonra قَوْلِهِ تَعَالَى ifadesi bulunmaktadır.

¹³³ “Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor.” “Kur’an, Münâfikûn Suresi, Ayet: 1”.

¹³⁴ şey’e A1, B: şey’de A2.

¹³⁵ şıḥāḥ-ı A2, B: şımāc-ı A1.

Yāhūd ma‘nā-yı āyet-i şerīfe زَعَمَهُمْ فِي الْمَشْهُودِ بِهِ فِي زَعْمِهِمْ ya‘nī bunlar kendü zu‘mlarında meşhūdün bihde ya‘nī ¹³⁶ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ qavllerinde kāziblerdür. Hāşıl-ı kelām [10a] bunlar fi'l-vāqı‘ bu haberde kāzib degüller belki kendü i‘tikādlarında kāziblerdür. Eyle olsa ¹³⁷ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ haberi haber-i şādık olmış¹³⁸ olur.

الْجَاحِظُ مُطَابَقَتُهُ مَعَ الْإِعْتِقَادِ

Cāhız eyitdi ki şıdk-ı haber haberüñ vāqı‘a muṭābaqatıdır muṭābık idüğine i‘tikād birle.

وَعَدْمُهَا مَعَهُ

Ve kizb-i haber haberüñ vāqı‘a ‘adem-i muṭābaqatıdır muṭābık degül idüğini i‘tikād birle.

وَعَيْزُهُمَا

Bu iki kısmdan ğayrı haber

لَيْسَ بِصِدْقٍ وَلَا كَذِبٍ

ne şıdk olur ve ne kizb olur. Ya‘nī Cāhız¹³⁹ eyidür ki haber altı kısmdur. Biri şıdk ve biri kizb ve dördü ne şıdk ve ne kizb. Ol dördüñ biri vāqı‘a muṭābaqatıdır ‘adem-i muṭābaqatı i‘tikād birle qavl-i felāsifede¹⁴⁰ الْحَالُمُ حَادِثٌ gibi. İkincisi muṭābaqat bi-ğayrı'l-i‘tikād qavl-i mecnūn الْحَالُمُ حَادِثٌ gibi.¹⁴¹ Üçüncü ‘adem-i muṭābaqat muṭābaqatı i‘tikād itmek birle qavl-i felāsife الْقَدِيمُ gibi. Dördüncü ‘adem-i muṭābaqat¹⁴² bi-ğayrı i‘tikād qavl-i mecnūn الْقَدِيمُ gibi.

بِدَلِيلٍ "أَفْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جِنَّةٌ"¹⁴³

Cāhız Allāh te‘ālānuñ bu qavli deliliyle istidlāl eyledi. Zīrā küffār nebī ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selāmuñ¹⁴⁴ haşr u neşr iḥbārını iftirā ve ḥāl-i cinnette iḥbārına haşr eylediler.

لَأَنَّ الْمُرَادَ بِالثَّانِي عَيْزُ الْكُذِبِ

Hālbuki şekk yoqdur şānī ile murād ya‘nī ḥāl-i cinnette iḥbār ile murād kizbüñ ğayrıdır.

لَأَنَّهُ قَسِيمُهُ

Zīrā şānī kizbüñ kısmıdır ki ma‘nā ¹⁴⁵ أَمْ أَمْ كَذِبٌ أَمْ أَمْ كَذِبٌ أَمْ أَمْ كَذِبٌ dimekdür. Hālbuki qasım-i şey’ şey’üñ ğayrıdır.

وَعَيْزُ الصِّدْقِ

Ve şıdkuñ daḡi ğayrıdır.

لَأَنَّهُمْ لَمْ يَعْتَدُوا

Zīrā küffār şıdkını i‘tikād itmediler. Hāşıl-ı kelām ma‘nā-yı qavl-i Bārī te‘ālā الْجَنَّةِ Bārī te‘ālā الْجَنَّةِ dimekdür. Ya‘nī yalan mı söyledi yoḡsa mecnūn olduḡı [10b] ḥālde mi haber virdi? Pes ḥāl-i

¹³⁶ “Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor.” “Kur’an, Münâfikûn Suresi, Ayet: 1”.

¹³⁷ “Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor.” “Kur’an, Münâfikûn Suresi, Ayet: 1”.

¹³⁸ olmuş A2, B: olmasa A1.

¹³⁹ Cāhız: -A2.

¹⁴⁰ felāsifede A2, B: felāsife A1.

¹⁴¹ gibi: -A2, -B.

¹⁴² muṭābaqat A1: i‘tikād A2, B.

¹⁴³ “Allah’a karşı yalan mı uydurdu, yoksa onda delilik mi var?” “Kur’an, Sebe Suresi, Ayet: 8”.

¹⁴⁴ aleyhi’s-şalātu ve’s-selāmuñ A1: ‘aleyhi’s-selāmuñ A2, B.

¹⁴⁵ Yalan mı söyledi yoksa cinnette hâlinde mi haber verdi?

cinnetde haber virmek ne kizb ve ne şıdķ olur. Ammā kizb olmadığı¹⁴⁶ zīrā kizbe¹⁴⁷ muķābildür و¹⁴⁸ أَمْ كَذِبٌ إِلَّا أَمْ كَذِبٌ dimek olurdu. Ve ammā şıdķ olmadığı zīrā küffār şıdķ-ı nebī ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selāmi¹⁴⁹ i‘ tiķād itmezler. Zīrā anlar¹⁵⁰ أَمْ كَذِبٌ أَمْ صَدَقٌ dimek murādları degüldür.

وَرُدُّ

Bu istidlāl redd olındı

بِأَنَّ الْمَعْنَى أَمْ لَمْ يَفْتَرِ

ma‘ nā¹⁵¹ أَمْ بِهِ جِنَّةٌ¹⁵², أَمْ لَمْ يَفْتَرِ¹⁵² olmağıla.

فَعَبَّرَ عَنْهُ بِالْجِنَّةِ

Pes ta‘ bīr olındı. Pes ta‘ bīr olındı. Pes ta‘ bīr olındı.

لِأَنَّ الْمَجْنُونِ لَا افْتِرَاءَ لَهُ

Zīrā mecnūnuñ iftirāsı yoķdur. Zīrā iftirā ‘amden kizbe dirler. Mecnūnda ise ‘amd olmaz. Pes bu taķdırcə ma‘ nā dimek olur ‘amden mi kizb ider yoķsa lā ‘an-‘amdin mi kizb ider? Eyle olsa أَمْ بِهِ¹⁵³ جِنَّةٌ haber-i kāzib olmış olur. Vaķtā kim ta‘ rīf-i şıdķ-ı haber ve ta‘ rīf-i¹⁵⁴ kizb-i haberden fāriğ oldıysa şürū‘ eyledi.

[Aḥvāl-i İsnād-ı Haberī]

Ebvāb-ı me‘ āniye evvelki bāb

أَحْوَالُ الْإِسْنَادِ الْخَبْرِيِّ

beyānındadır. Ol daķı dört baķşüdü. Biri maķşüd ‘ani’l-ħaberdür¹⁵⁵ ikincisi aķsām-ı haber üçüncüsü muķteżā-yı zāhir üzere olması ve olmamasıdır dördüncüsü yā ḥaķīķat yā mecāz olması.

لَا شَكَّ أَنْ قَصَدَ الْمُخْبِرُ بِخَيْرِهِ إِفَادَةَ الْمُخَاطَبِ

Baķş-i evvel ki maķşüd ‘ani’l-ħaberdür¹⁵⁶ şekk yoķdur ki taḥķīķ kaşd-ı muḥbir haberiyile ya‘nī iḥbār şadrında olan kimesnenüñ haber ile kaşdı muḥāṭaba ifāde itmekdür.

إِمَّا الْحُكْمُ أَوْ كَوْنُهُ عَالِمًا بِهِ

لِحُكْمِ لَفْظِ الْمَنْشُوبِ مَعْفُؤْلِ السَّانِسِدُورِ إِفَادَتُهُ¹⁵⁷ ve mef‘ül-i evveli الْمُخَاطَبِ olur. Ya‘nī ifāde maşdardur fā‘ili metrükdür¹⁵⁸ mef‘ül-i evveline muzāf olmuş ve mef‘ül-i şānī’i ki İMَّا الْحُكْمُ’dür

¹⁴⁶ Ammā kizb olmadığı: Bu ibare B nüshasında iki defa yazılmıştır.

¹⁴⁷ kizbe A1: kizbüñ A2, B.

¹⁴⁸ Aksi hâlde yalan söylemiş olurum yoksa o yalan söylemiş olur.

¹⁴⁹ ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selāmi A1: ‘aleyhi’s-selāmi A2, B.

¹⁵⁰ Yalan mı söyledi yoksa doğru mu söyledi.

¹⁵¹ Yoksa onda bir delilik mi var?

¹⁵² İftira etmedi mi?

¹⁵³ Yoksa onda bir delilik mi var?

¹⁵⁴ ta‘ rīf-i: -A1.

¹⁵⁵ ‘ani’l-ħaberdür A1: ‘ani’l-ħaber A2, B.

¹⁵⁶ ‘ani’l-ħaberdür A1: ‘ani’l-ħaberde A2, B.

¹⁵⁷ şānīsīdür ifādenüñ A2, B: şānī’dür ifādnüñ A1.

¹⁵⁸ metrükdür A2, B: metrük A1.

manşūblıca mezkūrdur.¹⁵⁹ Ya‘nī muḥbir muḥāṭaba yā ḥūkm-i ḥaberi ifāde itmekdür yāḥod kendü ol ḥūkme ‘ālim idüğini ifāde [11a] itmekdür.

وَيُسَمَّى الْأَوَّلُ فَائِدَةَ الْخَبَرِ

İfādesi maḥşūd olan ḥūkme fā‘ide-i ḥaber tesmiye olunur.

وَالثَّانِي لِأَرْزَمَهَا

Muḥbirūn ḥabere ‘ālim olmasına lāzım-ı fā‘ide-i ḥaber tesmiye olunur. Meşelā kıyām-ı Zeyd’i bilmeyen kimesneye ¹⁶⁰ زَيْدٌ قَائِمٌ diyüp kendüñ ḥūkm¹⁶¹ itmege fā‘ide-i ḥaber dinür ve kıyām-ı Zeyd’i bilen kimesneye زَيْدٌ قَائِمٌ diyüp kendüñ ‘ālim olduğına lāzım-ı fā‘ide-i ḥaber dinür.

وَقَدْ يُنَزَّلُ الْعَالِمُ¹⁶² مَنْزِلَةَ الْجَاهِلِ

Fā‘ide ve lāzım-ı fā‘ide-i ḥabere ‘ālim olan kimesne az olur cāhil menziline tenzīl olunur

لِعَدَمِ جَزِيهِ عَلَى مُوجِبِ الْعِلْمِ

mūcib-i ‘ilm üzere cārī olmadığından ötüri. Meşelā tārikü’ş-şalāt olan ‘ālime ¹⁶³ الصَّلَاةُ وَاجِبَةٌ diyü ḥaber virmek gibi.

فَيُنْبَغِي أَنْ يُفْتَصَرَ مِنَ التَّرْكِيبِ عَلَى قَدْرِ الْحَاجَةِ

Vaqtā kim muḥbirūn ḥaberiyle qaşdı ifāde-i muḥāṭab oldıysa pes lāyık olur ki terkīb-i ‘Arabıyyeden ḥadr-i ḥacet üzere iḳtişār olına lağvden iḥtirāzdan ötüri.

فَإِنْ كَانَ خَالِي الذَّهْنِ مِنَ الْحُكْمِ وَالتَّرَدُّ فِيهِ

Baḥş-i şānī aḳsām-ı ḥaber beyānındadır. Ol daḥi üç kısımdur. Anları beyānen eyitdi¹⁶⁴ ki eger muḥāṭab ḥūkmnden ve ḥūkmde tereddüdden ḥāliyyü’z-zihn olursa

اسْتُعْنِيَ عَنْ مُوَكَّدَاتِ الْحُكْمِ

mü‘ekkedāt-ı ḥūkmnden istiğnā olunur. Zīrā ḥālī olan zihnde ḥūkm mütemekkin olur bilā-te’kīd.

وَ إِنْ كَانَ مُتَرَدِّدًا فِيهِ طَالِبًا لَهُ

Ve eger muḥāṭab ḥūkmde mütereddid olup ḥūkm-i kelāmı tālib olursa ya‘nī zihn-i muḥāṭabda müsned ve müsnedün ileyh ḥāzır olsa fe-emmā vuḳū‘-ı isnāda müteḥayyir olsa ki¹⁶⁵ vāḳi‘ midür degül midür diyü

حَسَنَ تَقْوِينُهُ [11b] بِمُؤَكَّدٍ

bu maḥūle ḥūkmi bir mü‘ekked ile taḳviyet gökçek olur. Meşelā ¹⁶⁶ زَيْدٌ قَائِمٌ zihn-i muḥāṭabda ḥāzır olsa fe-emmā Zeyd’üñ kıyām ile ittişāfında şekk eylese belki ḥilāf-ı ḥūkmi zann eylese bu taḳdīrce ol muḥāṭaba ¹⁶⁷ زَيْدًا لِقَائِمٍ diyü ḥaber virseñ istiḥsānen.

¹⁵⁹ mezkūrdur A2, A2: mezkūr A1.

¹⁶⁰ Zeyd ayaktadır.

¹⁶¹ diyüp kendüñ ḥūkm A2, B: diyü ḥūkm A1.

¹⁶² Telhīs’te الْعَالِمُ kelimesinden sonra بِهِمَا kelimesi yer almaktadır.

¹⁶³ Namaz kılmak vaciptir.

¹⁶⁴ beyānen eyitdi A1, A2: beyān itdi B.

¹⁶⁵ ki: -A2, -B.

¹⁶⁶ Zeyd ayaktadır.

¹⁶⁷ Muhakkak ki Zeyd ayaktadır.

وَ إِنْ كَانَ مُنْكَرًا وَجِبَ تَوَكُّيدُهُ بِحَسَبِ الْإِنْكَارِ

Ve eger muhāṭab hükmi-i kelāmı münkir olsa¹⁶⁸ bi-ḥasebi'l-inkār hükmi te'kīd vācib olur.

كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى جَكَايَةً عَنْ رُسُلِ عَيْسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ¹⁶⁹ إِذْ كُذِّبُوا فِي الْمَرَّةِ الْأُولَى

Nitekim rüsul-i 'İsā'dan hikāye ṭarīkiyle Allāh te'ālā ḥazretleri¹⁷⁰ buyurdu anlar tekzīb olunduğı vaqtda merre-i ūlāda

"إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ"¹⁷¹

didiler. İinne ve cümle-i ismiyye ile hükmi te'kīd idüp zīrā evvel merrede inkār kemâlde degül idi.

وَ فِي الْمَرَّةِ الثَّانِيَةِ¹⁷²

Ve merre-i şāniyede

"رَبُّنَا يَعْلَمُ"¹⁷³ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ"¹⁷⁴

didiler. İinne ve cümle-i ismiyye ve lām-ı ibtidā ve ḳasem ile hükmi te'kīd idüp ya'nī Ḥazret-i 'İsā şalavātu'llāhi 'alā nebiyyinā ve 'aleyh¹⁷⁵ Antāb¹⁷⁶ ṭā'ifesine iki peygamber gönderdi ki anları imāna da'vet ideler. Ol ṭā'ife daḫi bu iki peygamberi inkār itdiler. Siz peygamber degülsüz didiler "مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ"¹⁷⁷ dimekle. Pes inkār-ı evvelden inkār-ı şānī ziyāde olmağıla kelām-ı şānī ziyāde te'kīdāt ile irād olındı.

وَيُسَمَّى الصَّرْبُ الْأَوَّلُ ابْتِدَائِيًّا وَ الثَّانِي طَلْبِيًّا وَ الثَّلَاثُ إِتْكَارِيًّا

İştīlāḥ-ı me'ānide ḍarb-ı evvele ya'nī ḥāliyyü'z-zihne [12a] ilkā olınan hükme¹⁷⁸ ibtidā'î tesmiye olunur tereddüd ü¹⁷⁹ inkārdan ḥālī olup hüküm mübtedā olduğı eelden ve ḍarb-ı şānī ya'nī mütereddüdün fiḥ olan hüküm ṭalebī tesmiye olunur maṭlūb olduğı eelden ve ḍarb-ı şālīş ya'nī münker olan hüküm inkārī tesmiye olunur münker olduğı eelden.

وَ إِخْرَاجُ الْكَلَامِ عَلَيْهَا إِخْرَاجًا عَلَى مُقْتَضَى الظَّاهِرِ

Ve vücūh-ı mezkūr üzere ya'nī ḍarb-ı evvelde te'kīdsüz ve ḍarb-ı şānīde istiḥsānen te'kīd ile taḳviyyet ve ḍarb-ı şālīşde bi-ḥasebi'l-inkār te'kīd ile irāda muḳteżā-yı zāhir üzere iḥrāc tesmiye olunur. Ya'nī zikr olınan ṭaraf üzere vārid olsa bir kelām muḳteżā-yı zāhir üzere vāriddür dinür.

¹⁶⁸olsa A2, B: olursa A1.

¹⁶⁹صلوات الله على نبيينا و عليه A2, B: عليه السلام¹⁶⁹

¹⁷⁰ḥazretleri: -A1.

¹⁷¹“Şüphesiz biz size gönderilmiş elçileriz.” “Kur'an, Yâsîn Suresi, Ayet: 14”.

¹⁷²و فِي الْمَرَّةِ الثَّانِيَةِ: Bu kısım Telhîs'te şeklindedir.

¹⁷³رَبُّنَا يَعْلَمُ: Bu kısım Telhîs'te yoktur.

¹⁷⁴“Bizim gerçekten size gönderilmiş elçiler olduğumuzu Rabbimiz biliyor.” “Kur'an, Yâsîn Suresi, Ayet: 16”.

¹⁷⁵şalavātu'llāhi 'alā nebiyyinā ve 'aleyh A1: 'aleyhi's-selām A2, B.

¹⁷⁶Yâsîn Suresi'nin 16. ayetini tefsir eden müfessirlerin bir kısmı, Hazret-i İsa'nın havarilerini gönderdiği şehrin Antakya olduğunu belirtmişlerdir (bk. Cihangir, 2013: 61). Mütercim söz konusu şehri, Antāb olarak kaydetmiştir. Tercümede Antāb şeklinde geçen bu yer adının, Antep mi Antakya mı yoksa başka bir yer mi olduğu hakkında kesin bir bilgiye ulaşılammıştır.

¹⁷⁷“Siz de ancak bizim gibi insansınız. Rahmân, hiçbir şey indirmemiştir. Siz sadece yalan söylüyorsunuz.” “Kur'an, Yâsîn Suresi, Ayet: 15”.

¹⁷⁸hükme A2, B: hüküm A1.

¹⁷⁹ü: -A1.

Ma' lüm ola ki aḥvāl-i isnād dört baḥş idi ki sâbıkan taşrîḥ vâқи' olmuş idi. Ol ebḥâşdan baḥş-ı sâliş isnâduñ muḳteżâ-yı zâhir üzere olması ve olmaması beyânında idi. Zâlike'l-baḥşe işâret itdi ki وَ إِخْرَاجِ الْكَلَامِ ilâ-âḥir.

وَ كَثِيرًا مَا يُخَرِّجُ الْكَلَامَ عَلَى خِلَافِهِ

Ve ekşeriyâ kelâm ḥilâf-ı muḳteżâ-yı zâhir üzere irâd olunur.

فَيُجْعَلُ غَيْرُ السَّائِلِ كَالسَّائِلِ

Pes sâ'il olmayan sâ'il gibi kılinur.

إِذَا قُدِّمَ إِلَيْهِمَا يُلَوِّحُ لَهُ بِالْخَبَرِ فَيَسْتَشْرِفُ لَهُ اسْتِشْرَافَ الْمُتَرَدِّدِ الطَّالِبِ

Çağan ğayr-ı sâ'ile ḥabere müşîr olan şey' taḳdîm olınsa pes ol ğayr-ı sâ'il daḥi mütereddid ve ṭâlibüñ istişrafı gibi ḥabere müsteşrif ü¹⁸⁰ muntazır olsa. Mişâl:

نَحْوُ "وَلَا تَخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا"¹⁸¹

Ya' nî Bârî te'âlâ Ḥâzret-i Nüh şalavâtu'llâhi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhiye¹⁸² ḥiṭâben eyidür ki [12b] yâ Nüh zâlimler ḥaḳḳında bize du'â eyleme¹⁸³ ki anlardan 'azâb def' ola. Pes bu ḥiṭâb ḥabere müşîr olmağla Ḥâzret-i Nüh ḥabere¹⁸⁴ muntazır oldu. Egerçi sâ'il degül idi fe-emmâ¹⁸⁵ sâ'il gibi kılinup

"إِنَّهُمْ مُعْرِفُونَ"¹⁸⁶

diyü ḥaber virildi te'kîd ile.

وَ غَيْرُ¹⁸⁷ الْمُنْكَرِ كَالْمُنْكَرِ

Ve daḥi ğayr-ı münkir münkir gibi kılinur

إِذَا لَاحَ عَلَيْهِ شَيْءٌ مِنْ أَمَارَاتِ الْإِنْكَارِ

çağan ğayr-ı münkir üzere 'alâmât-ı inkârdan bir şey' zâhir olsa. Mişâl:

نَحْوُ

جَاءَ شَقِيقٌ عَارِضًا رُمَحُهُ

Bir şâ'ir Şaḳîḳ'i hicv idüp eyitdi ki Şaḳîḳ geldi şırıgım¹⁸⁸ yaşşılığına ḳoduğı ḥâlde. Pes Şaḳîḳ 'ammisi oğullarından rimâḥ var idigin münkir degül fe-emmâ rumḥın 'arzan ḳoyup mültefit olmaduğı eçlden münkir gibi kılinup

إِنَّ بَنِي عَمَّكَ فِيهِمْ رِمَاحٌ

dinildi. Ya' nî ğâfil olma 'ammuñ oğullarından rimâḥ vardır.

وَالْمُنْكَرُ كَغَيْرِ الْمُنْكَرِ

Münkir daḥi ğayr-ı münkir gibi kılinur.

¹⁸⁰ü: -A2.

¹⁸¹ "Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme." "Kur'an, Hûd Suresi, Ayet: 37".

¹⁸² şalavâtu'llâhi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhiye A1: 'aleyhi's-selâma A2, B.

¹⁸³ eyleme A1: eylemeye A2, B.

¹⁸⁴ ḥabere A1, A2: ḥaberde B.

¹⁸⁵ fe-emmâ A1: ammâ A2, B.

¹⁸⁶ "Çünkü onlar suda boğulacaklardır." "Kur'an, Hûd Suresi, Ayet: 37".

¹⁸⁷ A1 nüshasında غَيْرُ kelimesinden önce yer alan يُجْعَلُ وَ ibaresi Telhîs'te ve A2 ile B nüshalarında olmamasına binaen metne dahil edilmemiştir.

¹⁸⁸ şırıgım A1: şırıgım A2, B.

إِذَا كَانَ مَعَهُ مَا إِنْ تَأَمَّلَهُ ارْتَدَّعَ

Kaçan ol münkir ile bir şey' olsa ki eger ol şey'i te'emmül eylese inkârından rücū' ider. Mişâl:

نَحْوُ "لَا رَيْبَ فِيهِ"¹⁸⁹

Qur'an'da şekk yokdur. Ya' nî kıyās bu idi ki zālike'l-ḥüküm mü'ekked irād olına. Zīrā 'adem-i reybi münkir olanlar kemāl-i inkārda idiler fe-emmā anlar ile delā'il ḥāşıl idi ki eger ol delā'ile nazār itseler inkārlarından¹⁹⁰ rücū' iderlerdi.

وَهَكَذَا اِعْتِبَارَاتُ النَّفْيِ

İ' tibārāt-ı nefy-i¹⁹¹ işbāt gibidür i' tibārāt-ı nefy-i ḥüküm. Meşelā eger menfī olan ḥüküm ibtidā'î ise mü'ekkedātdan tecrīd olunur ve eger talebī ise istiḥsānen te'kīd ile [13a] taḳviye olunur ve eger inkārī ise bi-ḥasebi'l-inkār te'kīd olunur. Ḥāliyyü'z-zihne¹⁹² مَا زَيْدٌ قَائِمًا¹⁹³ ve ḫālibe¹⁹⁴ مَا زَيْدٌ بَقَائِمٍ¹⁹⁵ ve münkire¹⁹⁴ مَا زَيْدٌ بَقَائِمٍ¹⁹⁴ diyü ḥaber virsin ebḥās-ı erba'adan baḥş-i¹⁹⁵ rābi' isnāduñ ḥaḳīḳat ve mecāz olmasında idi. Pes muşannif raḥimehu'llāh ol baḥşe işāret idüp¹⁹⁶

[Ḥaḳīḳat-ı 'Aḳliyye]

تَمَّ اِلْسِنَادُ مِنْهُ حَقِيْقَةٌ عَقْلِيَّةٌ

didi. Ya' nî ba' de'l-mezkūr muṭlaḳa isnād¹⁹⁷ gerek iḥbārī ve gerek inşā'î olsun ba' zısı¹⁹⁸ ḥaḳīḳat-ı 'aḳliyyedür.

وَهِيَ اِسْنَادُ اَلْفِعْلِ اَوْ مَعْنَاهُ اِلَى مَا هُوَ لَهُ عِنْدَ اَلْمُتَكَلِّمِ فِي الظَّاهِرِ

Ḥaḳīḳat-ı 'aḳliyye daḥi fi' li yā ma' nā-yı fi' li¹⁹⁹ مَا هُوَ لَهُ عِنْدَ اَلْمُتَكَلِّمِ فِي الظَّاهِرِ mā hüve lehe isnāddur. Ya' nî ne için mebnī oldıysa aña isnād itmege ḥaḳīḳat dinür. Meşelā fā' il için mebnī olanı fā' ile isnād itmek ve mef'ül için mebnī olanı mef'üle isnād itmek ḥaḳīḳat olur. مَا هُوَ الْمُتَعَدِّ اِلَى مَا مُتَعَدِّ اِلَيْهِ isnāda mübtedā'î zarfdur²⁰⁰ i' rābdan maḥallen merfū' ḥaberidür mübtedānuñ. Mübtedā ḥaberiyle cümlesi maḥallen mecrūr şıfatıdır مَا هُوَ الْمُتَعَدِّ لَمْ يَزَلْ يَفْعَلْ. Eñdā lafzen manşüb mef'ülün fihidür zarfuñ ki ol zarf mübtedā'îdür. فِي مَا هُوَ الْمُتَعَدِّ اِلَى مَا مُتَعَدِّ اِلَيْهِ ya. Pes ḥaḳīḳat olmaz illā üç şartuñ biriyle olur. Biri budur ki ḥaḳīḳat için mebnī ola ikincisi i' tiḳād-ı mütekellime muṭābıḳ ola üçüncüsü zāhire muṭābıḳ ola yāḥod zāhir-i kelāmdan fehm olına. Pes ta'rīf müştemil olduğı üzere aḳsām-ı ḥaḳīḳat dörd olur. Ḳısm-ı evvel²⁰¹ i' tiḳāda ve vāḳı' a muṭābıḳ olan ḥükmdür. Mişâl:

¹⁸⁹ "Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptr." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 2".

¹⁹⁰ inkārlarından A2, B: inkārlarında A1.

¹⁹¹ nefy-i: -A1.

¹⁹² Zeyd ayakta değildir.

¹⁹³ Zeyd kesinlikle ayakta değildir.

¹⁹⁴ Yemin ederim ki Zeyd kesinlikle ayakta değildir.

¹⁹⁵ baḥş-i: -A2, -B.

¹⁹⁶ idüp: -A2, B.

¹⁹⁷ isnād: -A1.

¹⁹⁸ ba' zısı A1, A2: ba' zısını B.

¹⁹⁹ Zahirde konuşana göre...

²⁰⁰ zarfdur A1: zarf A2, B.

²⁰¹ evvel: -B.

كَقَوْلِ الْمُؤْمِنِ أَنْبَتَ اللَّهُ الْبَيْتَ²⁰²

Ve kısım-ı şānī vāqı‘ a [13b] muṭābıķ olmayup ancak i‘ tiķāda muṭābıķ olan hūkmdür. Mişāl:

قَوْلِ الْجَاهِلِ أَنْبَتَ الرَّبِيعِ الْبَيْتَ²⁰³

Ve kısım-ı şālīs ancak vāqı‘ a muṭābıķ olan hūkmdür. Mu‘ tezilīnūñ²⁰⁴ خَلَقَ اللَّهُ الْأَفْعَالَ كُلَّهَا kavli gibi ki bu mişāl²⁰⁵ metnde mevcūd degüldür. Ve kısım-ı rābī‘ ne vāqı‘ a ve ne i‘ tiķāda muṭābıķ olmayan hūkmdür. Mişāl:

نَحْنُ قَوْلِكَ²⁰⁶ جَاءَ زَيْدٌ وَأَنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَمْ يَجِئْ

²⁰⁷جَاءَ Zeyd diseñ hālbuki hemān kendüñ bilseñ Zeyd gelmedügin zīrā muḥāṭab daḥi bilicek olursa hūkm ḥaķīķī olmaz belki mecāzī olur.²⁰⁸

[Mecāz-ı ‘Aķlī]

وَمِنْهُ مَجَازٌ عَقْلِيٌّ

İsnāddan ba‘ zıdır mecāz-ı ‘aķlī.

وَهُوَ

Mecāz-ı ‘aķlī

إِسْنَادُهُ إِلَى مُلَابَسِ لَهُ

fi‘ li yā ma‘ nā-yı fi‘ li mülābeslerine isnāddur.

غَيْرَ مَا هُوَ لَهُ

Eyle mülābes ki mā hüve lehūñ ğayrıdur. Ya‘ nī fi‘ l için²⁰⁹ mebnī olmamış ola. Meşelā fā‘ il için mebnī olan fi‘ li mef‘ üle isnād itmek gibi.

بِتَأْوِيلِ

Müte‘ allıķdur isnāda. Ya‘ nī ḥaķīķatin ṭaleb ṭarīķiyle ki bir qarīne vaż‘ idesin isnāduñ ḥaķīķī olmaduđına dālle ola.

وَلَهُ مُلَابَسَاتٌ شَتَّى

Fi‘ l için mülābesāt-ı muḥtelife ḥāşıldur. Ya‘ nī fi‘ lüñ müte‘ allıķāt-ı muḥtelifesi vardur ki anlara müsned olması anlar için mebnī olmaduğı ḥāldede²¹⁰ mecāz olur.

يُلَابِسُ الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ بِهِ وَالْمَصْنَدَ وَالزَّمَانَ وَالْمَكَانَ وَالسَّبَبَ

Bu mezkūr fi‘ le²¹¹ mülābes olur. Mef‘ ülün ma‘ ah ve ḥāl ve temyīz ve müsteşnāyı zıķr itmedi. Zīrā fi‘ l anlara isnād olunmaz.

فَإِسْنَادُهُ إِلَى الْفَاعِلِ وَالْمَفْعُولِ بِهِ إِذَا كَانَ مَبْنِيًّا لَهُ حَقِيقَةً

²⁰² Mümin kişinin şu sözü gibi: Allah sebzeyi yeşertti.

²⁰³ Cahil kişinin şu sözü gibi: Bahar mevsimi sebzeyi yeşertti.

²⁰⁴ Bütün fiilleri yaratan Allah'tır.

²⁰⁵ mişāl: -A2, -B.

²⁰⁶ نَحْنُ قَوْلِكَ: Bu kısım Telhīs'te كَقَوْلِكَ şeklindedir.

²⁰⁷ Zeyd geldi.

²⁰⁸ olur: -A1.

²⁰⁹ için A2, B: anıçün A1.

²¹⁰ ḥāldede: -A1.

²¹¹ mezkūr fi‘ le A1: mezküre fi‘ l A2, B.

Pes fā' il fā' ile isnād itmek fā' il için mebnī olduğda ²¹²فَامَ زَيْدٌ gibi yāḥod mef' ülün bihe isnād itmek [14a] mef' ülün bih için mebnī olduğda ²¹³زَيْدٌ نَصَرَ gibi isnād ḥaḳīḳī olur. Mişāl:

كَمَا مَرَّ

Emsile-i mezkūrede mürür eyleyen²¹⁴ gibi.

وَ إِلَى غَيْرِهِمَا لِلْمَلَابِسَةِ مَجَازٌ

Ve daḫi fā' il ve mef' ülün ḡayrına isnād itmek bunlar için mebnī olduğda isnād mecāzī olur.²¹⁵

Lākin zālike'l-ḡayra isnād münāsebetden ötüri olsa mişāl:

كَفَوَّلَهُمْ عَيْشَةً رَاضِيَةً²¹⁶

Pes ²¹⁷رَاضِيَةً fā' il için mebnī fe-emmā mef' ülün bihe isnād olındı ki zamīr ²¹⁸عَيْشَةً'dür. Eyle olsa isnād mecāz olmuş olur.

وَسَيَّلَ مُفْعَمٌ

Bāb-ı if' ālden muḑ am ism-i mef' üldür doldurulmuş ma' nāsına. Pes seyle isnādı mecāz olur. Zīrā seyl doldurıcudur yoḫsa doldurulmuş degüldür.

وَ شِعْرٌ شَاعِرٌ

Ve daḫi şā' irün şī' re isnādı mecāz olur. Zīrā şī' r meş' ürdür yoḫsa şā' ir degüldür.

وَ نَهَارُهُ صَائِمٌ

Zeyd'ün nehāri şā' imdür dimek mecāz olur. Ḥaḳīḳati Zeyd nehārda şā' imdür.

وَ نَهْرٌ جَارٍ

Ḥaḳīḳaten²¹⁷ nehr cārī degül belki nehrde cārīdür.²¹⁸

وَ بَنَى الْأَمِيرُ الْمَدِينَةَ²¹⁹

Ḥāşıl-ı kelām isnād-ı mecāzī altı mevzi' de olurmış. Biri oldur ki fā' il için mebnī olanı mef' ülün bihe isnād idesin mişāl-i evvel gibi. İkincisi mef' ül için mebnī olanı fā' ile isnād idesin mişāl-i şānī gibi. Üçüncüsü fā' il yā mef' ül için mebnī olanı²²⁰ maşdara isnād idesin mişāl-i şālīs gibi. Dördüncü zamāna isnād idesin mişāl-i rābi' gibi. Beşinci mekāna isnād idesin mişāl-i ḥāmis gibi. Altıncı sebebe isnād idesin ²²¹بَنَى الْمَدِينَةَ gibi ki ḥaḳīḳatde bānī-i medīne 'amelehdür emīr hemān sebab-i binā²²¹ olur.

وَقَوْلُنَا

Ta' rīf-i mecāzda

بِنَاءٍ

²¹² Zeyd ayaḡa kalktı.

²¹³ Zeyd yardım etti.

²¹⁴ mezkūrede mürür eyleyen A2, B: mezkūreden geçen A1.

²¹⁵ olur: -A1.

²¹⁶ Onların hoşnut bir hayat sözü gibi.

²¹⁷ Ḥaḳīḳaten A1: Ḥaḳīḳat A2, B.

²¹⁸ nehrde cārīdür B: nehrde mā-cārīdür A1: nehre cārīdür A2.

²¹⁹ Hükümdar, şehri inşa etti.

²²⁰ olanı A2, B: ola A1.

²²¹ sebab-i bināA2, B: sebab-i benān A1.

[14b] kavlimüz

يُخْرِجُ مَا²²² مَرَّ مِنْ قَوْلِ الْجَاهِلِ

geçen mişâli ihrâc ider kavl-i câhilden²²³ olduğu hâlde ki²²⁴ الدُّرُوبُ الرِّبِيْعُ الْبَيْتُ²²⁴dür. Zîrâ egerçi اُنْتُبْتُ'yi rebî'e isnâd zâhîren gayr-ı mâ hüve lehe isnâddur fe-emmâ te'evvül ya'nî taṭallüb-i ḥaḳîḳa yok. Zîrâ câhilüñ mu'teḳadı budur. Ḥaḳîḳaten²²⁵ rebî' inbât eyleye. Bu taḳdîrce isnâd-ı اُنْتُبْتُ ḥaḳîḳî olur.

وَ لِهَذَا لَمْ يُحْمَلْ قَوْلُهُ
أَشَابَ الصَّغِيرَ وَأَفْنَى الْكَبِيرَ
كَرُّ الْغَدَاةِ وَمَرُّ الْعَثِيْبِ²²⁶
عَلَى الْمَجَازِ

İştirâṭ-ı te'evvülden ötüri kavl-i câhil mecâzdan ḥâric²²⁷ olduğu ecluden şâ'irüñ bu kavli mecâza ḥaml olunmadı. Ya'nî اُنْتُبْتُ وَمَرُّ الْعَثِيْبِ وَكَرُّ الْغَدَاةِ'ye isnâdı mecâza²²⁸ ḥaml olunmadı

مَا لَمْ يُعْلَمَ أَوْ يُظَنَّ

mâ-dâmki ma'lûm olmaya yâḥod zann olunmaya

أَنَّ قَاتِلَهُ لَمْ يَعْتَقِدْ²²⁹ ظَاهِرَهُ

taḥḳîḳ bu kavli kâ'il olan zâhirin i'tiḳâd itmedüğü gibi.²³⁰

كَمَا²³¹ اسْتُدِلَّ عَلَى أَنَّ إِسْنَادَ مَيَّرَ فِي قَوْلِ أَبِي النَّجْمِ
مَيَّرَ عَنْهُ فُنْرُ عَا عَنْ فُنْرُ عِ
جَذْبُ اللَّيَالِي أَبْطِنِي أَوْ أَسْرَعِي

Ya'nî şâ'irüñ mezkûr²³² kavli mecâza ḥaml olunmadı mâ-dâmki zâhir kelâmı dilemedigine istidlâl olunmaya kavl-i Ebi'n-Necm'de اِنْتُبْتُ وَمَرُّ الْعَثِيْبِ'ye isnâdı mecâz idüğüne istidlâl olunduğı gibi.

مَجَازٌ²³³ بِقَوْلِهِ عَقِيْبُهُ

مَيَّرَ kavli 'aḳîbinde

أَفْنَاهُ قَبْلُ اللَّهِ لِلشَّمْسِ اِطْلَعِي

kavli ile istidlâl olunduğı gibi. Ma'nâ-yı beyteyn اَشَابَ الصَّغِيرَ ṣağîri şâb eyledi الْكَبِيرَ الْكَبِيرِ ifnâ eyledi الْغَدَاةِ الْغَدَاةِ'ye ṣabâḥlaruñ tekerrüri وَمَرُّ الْعَثِيْبِ daḥi aḥşâmlaruñ mürürü عَنْهُ مَيَّرَ başdan ayırdı عَنْ فُنْرُ عَا عَنْ فُنْرُ عِ bölük ṣaçı bölük ṣaçdan اِنْتُبْتُ وَمَرُّ الْعَثِيْبِ'ye gicelerüñ geçmesi أَسْرَعِي أَسْرَعِي leyâli ḥaḳḳında maḳûl

²²² ما A2, B: لما A1. A2 ve B'de ما'dan önce نَحْوُ kelimesi bulunmaktadır.

²²³ câhilden A2, B: câhilde A1.

²²⁴ Bahar mevsimi sebzeyi yeşertti.

²²⁵ Ḥaḳîḳaten A1: Ḥaḳîḳat A2, B.

²²⁶ "Sabahın tekrarı ve akşamın geçişi, küçüğü kocattı, büyüğü yok etti." (Ustaosmanoğlu ve Şahin, a.g.e., s. 55).

²²⁷ ḥâric: -A2, -B.

²²⁸ mecâza A1, A2: mecâzı B.

²²⁹ يَعْتَقِدْ: Telhis'te bu kelimenin yerinde يَرُدُّ kelimesi vardır.

²³⁰ gibi: -A2, -B.

²³¹ كَمَا: -A1.

²³² şâ'irüñ mezkûr B: şâ'ir-i mezkûruñ A1, A2.

²³³ مَجَازٌ: -A2, -B.

olduğu [15a] hâlde. Baṭī oluñ yā leyālī yāḥod serī^c olun. أَفْنَاهُ أَبِي النَّجْمِ yāḥod şa^c r-ı re^ḡsi²³⁴ ifnā eyledi. Allāh te^c ālā emr ü irādeti لِلشَّمْسِ اَطَّلَعِي güneşe doğ diyü emr itmesi.

وَ أَقْسَامُهُ أَرْبَعَةٌ

Akşām-ı mecāz-ı^c aqlī dördtür.

لَأَنَّ طَرَفَيْهِ إِيمًا حَقِيقَتَانِ

Zirā isnāduñ iki tarafı ya^c nī müsned ve müsnedün ileyh yā ḥaḳīḳīlerdür. Mişāl:

نَحْوُ أَنْبَتِ الرَّبِيعِ الْبُقْلِ²³⁵

Pes bu maḥalde inbāt ve rebī^c kendü²³⁶ ma^c nālarınadır fe-emmā isnād mecāz olur.

أَوْ مَجَازَانِ

Yāḥod iki taraf bile mecāzlardur. Mişāl:

أُخِي الْأَرْضِ شَبَابُ الزَّمَانِ²³⁷

Pes ma^c nā-yı iḥyā i^c t̄ā-yı ḥayātdur ḥaḳīḳaten ve şebāb ḥayavātuñ²³⁸ bir zamānından^c ibāretdür ki ol zamānda ḥarāret-i ġarīziyyesi²³⁹ meşbūb²⁴⁰ ola ya^c nī ḳaviyye ola. Ve bu maḥalde أُخِي^c mecāzen²⁴¹ tehyīc-i ḳuvve-i nāmiyye ma^c nāsınadır. Ve şebāb izdiyād-ı ḳuvve-i nāmiyye ma^c nāsınadır. Pes isnād ve tarafeyn bi-esrihim hem mecāz olur.

أَوْ مُخْتَلِفَانِ

Yāḥod tarafeyn muhtelif olalar müsned ḥaḳīḳat ve müsnedün ileyh mecāz olmağıla. Mişāl:

أَنْبَتَ²⁴² الْبُقْلِ شَبَابُ الزَّمَانِ²⁴³

Yāḥod müsned mecāz ola ve müsnedün ileyh ḥaḳīḳat ola. Mişāl:²⁴⁴

أُخِي الْأَرْضِ الرَّبِيعِ²⁴⁵

وَ هُوَ فِي الْقُرْآنِ

Mecāz-ı^c aqlī Ḳur^ḡān'da keşīrdür. Ya^c nī keşret²⁴⁶ nefsindedür yoḥsa ḥaḳīḳate izāfetle degüldür.

"وَ إِذَا تَلَيْتَ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا"²⁴⁷

²³⁴ şa^c r-ı re^ḡsi: -B.

²³⁵ Bahar mevsimi sebzeyi yeşertti.

²³⁶ kendü: -B.

²³⁷ Zamanın gençliği yeri diriltti.

²³⁸ ḥayavātuñ A1: ḥayvānuñ A2, B.

²³⁹ ġarīziyyesi A2, B: ġarīziyye A1.

²⁴⁰ meşbūb A2, B: meş^c ūb A1.

²⁴¹ mecāzen A1, B: mecāz A2.

²⁴² أَنْبَتَ: A1 nüshasında bu kelimeden sonra gelen الرَّبِيعِ kelimesi anlama ve Telhîs'te olmamasına binaen metne dahil edilmemiştir.

²⁴³ Zamanın gençliği yeşillikleri bitirdi.

²⁴⁴ Mişāl: -A1.

²⁴⁵ Bahar, yeri diriltti.

²⁴⁶ keşret A2, B: keşīre A1.

²⁴⁷ "O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır." "Kur'an, Enfâl Suresi, Ayet: 2".

Pes *زَادَتْهُمْ* [ye] isnād mecāzendür. Zīrā imān ziyāde-i āyāt degüldür belki āyāt sebebdür fi'l-*ḥaḳīka* ziyāde iden Allāh te'ālādur.

"يَذِيحُ أَبْنَاءَهُمْ"²⁴⁸

Bu maḥalde daḥi fi'l-i zebḥ Fir'avn'a isnād mecāz olur.²⁴⁹ [15b] Zīrā ol²⁵⁰ sebep ve emrdür.

يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا

Ādem ile Ḥavvā'dan libāsların nez' iden fi'l-*ḥaḳīka* İblīs degüldür belki sebebdür.

"يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا"²⁵¹

Vildān ḳoca itmek yevme isnād olındı fi'l-*ḥaḳīka* şeyb iden Allāh'dur.²⁵² Nihāyeti yevm-i ḳiyāmet zamān-ı²⁵³ fi'l olur.

"وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا"²⁵⁴

Arz iḥrāc eyledi eşḳālın ya' nī anda olan defāyin ü ḥazāyini mekāna isnād olmış olur.

وَهُوَ غَيْرُ مُخْتَصِرٍ بِالْخَبِيرِ

Bu mecāz-ı 'aḳlī ḥabere maḥşūş degüldür.

بَلْ يَجْرِي فِي الْإِنْسَاءِ

Belki inşāda daḥi²⁵⁵ cārī olur.²⁵⁶ Mişāl:

نَحْوُ "يَا هَامَانَ ابْنِ لِي صَرْحًا"²⁵⁷

Yā Hāmān baña bir köşḳ binā eyle. Pes Hāmān'a emr sebep olduḡı eclden.

وَلَا بُدَّ لَهُ مِنْ قَرِينَةٍ لَفْظِيَّةٍ

Mecāz-ı 'aḳliyye mecāz idüğine bir ḳarīne-i lafziyyeden²⁵⁸ lā-büddür.

كَمَا مَرَّ

Ḳavl-i Eba'n-Necm'de geḳen *أَفْتَاهُ قِيلَ اللَّهُ* lafzı gibi.²⁵⁹

أَوْ مَعْنَوِيَّةٍ

Yāḥod ḳarīne-i ma' neviyyeden lā-büddür.

كَاسْتِحَالَةِ قِيَامِ الْمُسْنَدِ بِالْمَذْكُورِ عَقْلًا

'Aḳlen müsnedüñ müsnedün ileyhe mezkūr ile ḳā'im olması muḥāl olmaḳ gibi.

²⁴⁸ "Onlardan bir kesimi eziyor, oğullarını boğazlıyor, kadınlarını ise sağ bırakıyordu." "Kur'an, Kasas Suresi, Ayet: 4".

²⁴⁹ mecāz olur A2, B: mecāzen A1.

²⁵⁰ ol: o A2, B.

²⁵¹ "Hāl böyle iken inkār ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günden (kıyametten) nasıl korunursunuz?" "Kur'an, Müzzemmil Suresi, Ayet: 17".

²⁵² Allāh'dur A1, B: Allā te'ālādur A2.

²⁵³ zamān-ı A2, B: ünān-ı A1.

²⁵⁴ "Yeryüzü kendine has bir sarsıntıya uğratıldığı, içindekileri dışarıya çıkarıp attığı ve insan, 'Ona ne oluyor' dediği zaman," "Kur'an, Zilzâl Suresi, Ayet: 2".

²⁵⁵ inşāda daḥi A2, B: inşāda da daḥi A1.

²⁵⁶ cārī olur A1: cārīdür A2, B.

²⁵⁷ "Firavun dedi ki: *Ey Hāmān! Bana yüksek bir kule yap*, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mūsā'nın ilāhını görürüm (!)" "Kur'an, Mü'min Suresi, Ayet: 36".

²⁵⁸ ḳarīne-i lafziyyeden A1: ḳarīneden A2, B.

²⁵⁹ Burada göndermede bulunulan Ebû Necm'in mısrası, metnin 14b sayfasının sonlarında yer almaktadır.

كَفَوَّلَكَ مَحَبَّتَكَ جَاءَتْ بِى 260 إِلَيْكَ

Pes ‘aqlen beni saña muhabbet getürmek mümteni‘ olmak qarîne-i mecâz olur.

أَوْ عَادَةً

Yâhod ‘âdeten müsned mezkûr ile kâ’im olması muhâl olmak gibi.

نَحْوُ هَرَمِ الْأَمِيرِ الْجُنْدِ

Pes ‘aqlen mümkündür ki emîr bir dilâver olup bir ‘askeri hezm eyleye fe-emmâ ‘âdeten mümteni‘ olmak qarîne-i mecâz olur.

وَصُدُورِهِ عَنِ الْمُؤَجَّدِ

Şudûr lafzen mecrûr ma‘tûfdur واستَحَالَ²⁶¹ye. Taqdîr-i kelâm و كَسْدُورٍ dimekdür ya‘nî qarîne-i ma‘neviyye kelâmuñ muvaḥḥidden şudûrî gibi.

فِي مِثْلِ أَشَابِ الصَّغِيرِ

Beyt-i [16a] sâbıqda الغدَاةِ yi أَشَابِ²⁶²ye isnâd mecâz olur eger muvaḥḥidden şâdır olursa.

وَمَعْرِفَةُ حَقِيقَتِهِ إِمَّا ظَاهِرَةٌ

Mecâz-ı ‘aqlîniñ ḥaḳîḳatin bilmek yâ zâhiredür ki fikrsüz bilinür. Mişâl:

كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى "فَمَا رِبَحْتَ تِجَارَتَهُمْ"²⁶³

Ya‘nî anlaruñ ticâreti fâ’ide itmedi. Pes bi-ğayr-ı fikir fehmi olunur ki bu mecâzuñ ḥaḳîḳati

أَيُّ فَمَا رِبِحُوا فِي تِجَارَتِهِمْ²⁶⁴

olur.

وَ إِمَّا خَفِيَّةٌ

Yâhod ḥaḳîḳati ḥafiyye ola fikrsüz ma‘lûm olmaya.

كَمَا فِي قَوْلِكَ سَرَّيْتَنِي رُؤْيَيْكَ

Seni görmek beni mesrûr itdi diseñ mecâz olur.

أَيُّ سَرَّيْتَنِي اللَّهُ عِنْدَ رُؤْيَيْكَ

Seni gördükde Allâh te‘âlâ²⁶⁵ beni mesrûr itdi demek olur ḥaḳîḳati lâkin ba‘de’t-te’emmül zâhir olur.

وَقَوْلِهِ

Daḥî şâ’irüñ ḳavlinde olduğı gibi.

يَزِيدُكَ وَجْهَهُ حُسْنًا

إِذَا مَا زِدْتَهُ نَظْرًا

Fülânüñ vechi saña ḥüsn ziyâde ider kaçan aña ziyâde nazâr itseñ. Bu kelâmuñ ḥaḳîḳati

أَيُّ يَزِيدُكَ اللَّهُ حُسْنًا فِي وَجْهِهِ

ya‘nî Allâh saña ziyâde eylesün²⁶⁶ anuñ vechinde ḥüsn ü leḳâfeti.

²⁶⁰ A1. في A2, B: بی

²⁶¹ Burada atıfta bulunulan cümle, aynı sayfanın ortalarında geçen عَلَا بِالْمَذْكُورِ عَقْلًا cümlesidir.

²⁶² Burada daha önce geçtiğine işaret edilen beyit, metnin 14b sayfasında yer almaktadır.

²⁶³ “İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 16”.

²⁶⁴ Yani onlar ticaretlerinde kazanç sağlamadılar.

²⁶⁵ te‘âlâ: -A1, -B.

وَ أَنْكَرَهُ السَّكَّكِيُّ

Mecāz-ı ‘aqlīyi Sekkākī inkār eyledi.

ذَاهِبًا إِلَى أَنْ²⁶⁷ مَا مَرَّ وَ نَحْوَهُ اسْتِعَارَةٌ بِالْكَنَائِيَّةِ

Zāhib oluban ki taḥḫīk geḥen mişāller ve anlara mümāşil olanlara mümāşil²⁶⁸ olanlar isti‘āre bi'l-kināyedür.

بِنَاءٍ²⁶⁹ عَلَى أَنْ الْمُرَادُ بِالرَّبِّيعِ الْفَاعِلُ الْحَقِيقِيُّ

Rebī‘ ile murād fā‘ il-i ḥaḫīkī idüğine binā‘en ya‘nī rebī‘ zikr olına ve fā‘ il-i muḥtār murād olına.

بِقَرِينَةٍ نَسْبَةٍ الْإِنْبَاتِ إِلَيْهِ

İnbāti rebī‘e nisbet qarīnesiyle ki ol fā‘ il-i muḥtāruñ levāzım-ı mütesāvīyesindendür.

وَعَلَى هَذَا الْفِيَّاسِ

Bu mişāl kıyās üzeredür

غَيْرُهُ

bu mişālūñ ğayrı.

وَفِيهِ نَظْرٌ

Mā-zehebe-i²⁷⁰ Sekkākī’de naẓar vardur.

لَأَنَّهُ يَسْتَلْزِمُ أَنْ يَكُونَ الْمُرَادُ بَعِيشَةً فِي قَوْلِهِ تَعَالَى "فَهُوَ فِي عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ"²⁷¹ [16b] صَاحِبَهَا

Zirā²⁷² bu mezheb müstelzim olur ki عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ de فَهُوَ فِي عَيْشَةٍ ile murād şāhib-i عَيْشَةٍ ola.

كَمَا سَيَأْتِي

Bu kitābda gelen şey’den ötüri ki ol mezheb-i Sekkākī’dür. Ya‘nī müşebbeh zikr olına ve müşebbehün bih murād olına bir qarīne vāsıtasıyla. Ve²⁷³ eyle olsa ma‘nā dimek olurdu ki şāhib-i عَيْشَةٍ şāhib-i عَيْشَةٍ dedür. Bu ḥod fāsiddür.²⁷⁴

وَ أَنْ لَا يَصِحَّ الْإِضَاقَةُ فِي نَحْوِ نَهَارُهُ صَائِمٌ

Ve müstelzim olur ki nehāruñ zamīre izāfeti şāhiḫ olmaya

لِيُطْلَأَنَّ إِضَاقَةَ الشَّيْءِ إِلَى نَفْسِهِ

şey’üñ nefsine izāfeti bāṭıl olduğı ecluden. Zirā nehārdan murād Zeyd olıcağ Zeyd’üñ Zeyd’i şā’imdir dimek olur.

وَ أَنْ لَا يَكُونَ الْأَمْرُ بِالْبِنَاءِ لِهَامَانَ

Ve bināya emr Hāmān’a olmamasın²⁷⁵ müstelzim olur.

وَ أَنْ يَتَوَقَّفَ نَحْوُ أَنْبَتِ الرَّبِّيعِ الْبُقْلَ عَلَى السَّمْعِ

²⁶⁶eylesün A2, B: ider A1.

²⁶⁷أَنْ: -B.

²⁶⁸olanlara mümāşil: -A1.

²⁶⁹بِنَاءٍ: Bu kelime Telhīste yoktur.

²⁷⁰Mā-zehebe-i A1, A2: māhibe-i B.

²⁷¹“Artık o, hoşnut bir hayat içindedir.” “Kur’an, Hākka Suresi, Ayet: 21; Kur’an, Kāria Suresi, Ayet: 7”.

²⁷²Zirā: -A2, -B.

²⁷³Ve: -A1, -A2.

²⁷⁴fāsiddür A2, B: fāsīd A1.

²⁷⁵olmamasın A1, A2: olmamış B.

Ve bu mişāl sem'e mevķūf olmaķ lāzım olur. Zīrā esmā'u'llāh tevfiķīdür. Eyle olsa Allāh'a rebī' ıtlāķı şaħīh olmaz²⁷⁶ tā kim şāri' den mesmū' olmayınca.

وَاللَّوْازِمُ كُلُّهَا مُنْتَفِيَةٌ

Levāzımuñ küllisi muntefiyyedür. Bāb-ı isti'āreden olmaları daħi muntefiyye olur.

وَلَأَنَّهُ يَنْتَقِضُ بِحَوِّ نَهَارُهُ صَائِمٌ

Daħi bundan ötüri nazār vardur ki mā-zehebe-i Sekkākī muntaķız olur²⁷⁷ نَهَارُهُ صَائِمٌ terkibi ile.

لَا شَتْمَالَهُ عَلَى ذِكْرِ طَرَفِي التَّشْبِيهِ

Bu terkib tarafey-i teşbihün²⁷⁸ zikrin müstemil olduğu eçlden. Zīrā isti'āre bi'l-kināye müşebbeh zıkr olunup müşebbehün bih murād olındur. Meşelā زَيْدٌ نَهَارٌ de nehār zıkr olunup Zeyd murād olunmaķ gerek idi ki isti'āre şaħīh ola fe-emmā bu terkibde Zeyd ve nehār mezkūr olmağın isti'āre şaħīh olmaz. Cevāb virildi ki Sekkākī'nün [17a] isti'āre ile murādı müşebbeh zıkr olunup ve haķıķaten müşebbehün bih murād olunmaķ degüldür belki iddi'ā vü mübālağa-i müşebbehün bih murād olunmaķdır.²⁷⁹ Pes levāzım-ı mezkūr bu taķdırce lāzım gelmez. Ve kezālik tarafey-i teşbihi²⁸⁰ zıkr itmek māni' -i isti'āre olmaz illā kaçan bir vech üzere olsa ki zıkr-i tarafeyn teşbihi müs'ir olsa²⁸¹ زَيْدٌ كَأَلَّاسِدٍ gibi.

[Aħvāl-i Müsnedün İleyh]

أَحْوَالُ الْمُسْنَدِ إِلَيْهِ

İlm-i me'āniden bāb-ı şāni aħvāl-i müsnedün ileyh beyānındadır. Tilke'l-aħvāl daħi on sekizdür. Ĥazf-i müsnedün ileyh ve zıkr ve ta'rīf bi'l-ızmār ve ta'rīf bi'l-'alemiyye ve ta'rīf bi'l-mevşūliyye ve ta'rīf bi'l-işāret ve ta'rīf bi'l-lām ve ta'rīf bi'l-iżāfet ve tenkīr-i müsnedün ileyh ve vaşf-i müsnedün ileyh ve tevkīd-i müsnedün ileyh ve beyān-ı müsnedün ileyh ve ibdāl ve 'atf ve faşl-ı müsnedün ileyh 'ani'l-müsned ve taķdīm-i müsnedün ileyh 'ale'l-müsned ve te'hīr-i müsnedün ileyh ve muķteżā-yı zāhir üzere olması ve olmamasıdır. Eyle olsa pes bu bāb on sekiz baħş üzere olmuş olur.²⁸² Baħş-i ĥazf-i müsnedün ileyh beyānındadır ki ana işāreten

أَمَّا حَذْفُهُ²⁸³

didi.

فَلِلْإِحْتِرَازِ عَنِ الْعَبَثِ بِنَاءِ عَلَى الظَّاهِرِ

Ĥāl-i sāmi' üñ zāhirine binā'en zikri 'abeş olduğundan ihtirāzdan ötüridür ĥazf olunması.

أَوْ تَخْيِيلِ الْعُدُولِ إِلَى أَقْوَى الدَّلِيلَيْنِ مِنَ الْعُقْلِ وَاللَّفْظِ

²⁷⁶olmaz: -A2, -B.

²⁷⁷ Onun gündüzü oruçludur.

²⁷⁸Bu terkib tarafı teşbihün A1, B: Bu terkib bu teşbihün A2.

²⁷⁹olunmaķdır A1, A2: olunmaķ B.

²⁸⁰teşbihi A1: teşbihe A2, B.

²⁸¹ Zeyd, aslan gibidir.

²⁸²olur: -A2, -B.

²⁸³ Müsnedün ileyhin hazfedilmesi...

Yāhod aqvā-yı delileyne ‘udül-i taḥyilden ötüri ki ol delileyne ‘aql ü lafzdan oldığı hâlde ya‘nî müsnedün ileyh zıkr olınsa delil-i lafziyyeye i‘timād olınmış olur ve eger ḥazf olınsa delil-i ‘aqliyyeye i‘timād olınmış olur. Pes delil-i ‘aqliyyeye i‘timād itmegi taḥyil için ḥazf olunur. Mişâl:

كَقَوْلِهِ

قَالَ لِي كَيْفَ أَنْتَ قُلْتَ عَلِيٌّ

Baḥa²⁸⁴ eyitdi ki ne hâldesün sen? Eyitdüm ki ‘alilem. Ya‘nî [17b] lafz-ı ‘alâ‘yi ḥazf eyledi zāhire binā‘en zıkrı‘abeş olduğundan ihtirāzdan ötüri yāhod delil-i ‘aqliyyeye ‘udüli taḥyilden²⁸⁵ ötüri.

أَوْ اخْتِيَارَ تَنْبُهِ السَّامِعِ عِنْدَ الْقَرِينَةِ

Yāhod ‘inde'l-ḩarīne tenebbüh-i sāmi‘i imtiḩāndan ötüri ḥazf olunur.

أَوْ مَقْدَارَ تَنْبُهِهِ

Yāhod miḩdār-ı tenebbühin imtiḩāndan ötüri ḥazf olunur. Meşelā Zeyd’i zıkr şadırında iken²⁸⁶ فَعَلٌ²⁸⁷ diseñ lafz-ı ‘hu‘yi ḥazf idüp.

أَوْ إِيْهِامَ صَوْنِهِ عَنِ لِسَانِكَ

Yāhod müsnedün ileyhi ta‘zīmen lisānuñdan şıyānet itdigün²⁸⁸ ihāmdan ötüri ḥazf idesün ḩālīḩ ve²⁸⁹ Rāzīḩ gibi lafzatu’llāhi zıkrısüz.

أَوْ عَكْسِهِ

Yāhod müsnedün ileyhi taḩḩīren lisānuñ andan şıyānetden ötüri ḥazf olunur²⁹⁰ سَرَقٌ gibi lafz-ı lıḩşı zıkrısüz.

أَوْ تَأْتِي الْإِنْكَارَ لَدَى الْحَاجَةِ

Yāhod ‘inde'l-ḩāce teyessür-i inkārdan ötüri. Fācir fāşīḩ gibi ḩarīne ḩā‘im olduğda Zeyd idüğine ki mümkün ola ‘inde'l-ḩāce murādum Zeyd degüldür belki gayrı kimesnedür dimege.

أَوْ تَعْيُوبِهِ

Yāhod²⁹¹ müte‘ayyen olduğundan ötüri.

أَوْ إِدْعَاءِ التَّعْيُوبِ

Yāhod iddi‘ā-yı ta‘ayyünden ötüri.

أَوْ نَحْوِ ذَلِكَ

Yāhod bunlar mişilliden ötüri ḩıyḩ-ı maḩām gibi iḩāle-i kelām gibi.

وَأَمَّا ذِكْرُهُ

Aḩvāl-i mezkūrdan ikinci ḩāl zıkr-i müsnedün ileyhdür.

فَلِكُونِهِ الْأَصْلَ

²⁸⁴Baḥa: -A2.

²⁸⁵taḩyilden A1: taḩyil-i ‘udül A2: taḩyil ‘adedin B.

²⁸⁶iken: -A2, -B.

²⁸⁷Şöyle yaptı.

²⁸⁸itdigün A2, B: itdün A1.

²⁸⁹ve: -A2.

²⁹⁰Çaldı.

²⁹¹Yāhod: -A2, -B.

Ya' nî müsnedün ileyhi zıkr itmek aşl olduğu ecluden ötüridür.

أَوْ الْإِحْتِيَاظِ

Yāḥod ihtiyāṭ ü ihtimāmdan ötüridür

لِضَعْفِ التَّعْوِيلِ عَلَى الْقَرِينَةِ

ḳarīneye i' timād za' if olduğu ecluden.

أَوْ التَّنْبِيهِ عَلَى غَبَاوَةِ السَّمْعِ

Yāḥod ḡabāvet-i sāmi' e tenbihden [18a] ötüridür.

أَوْ زِيَادَةَ الْإِبْصَاحِ وَالتَّقْرِيرِ

Yāḥod ziyāde taqrīr ü izāḥdan ötüridür.

أَوْ إِظْهَارِ تَعْظِيمِهِ

Yāḥod zıkr-i müsnedün ileyhi izḥār ta' zīmden ötüri olur. Zīrā ism-i müsnedün ileyh ta' zīme²⁹² delālet ider şey'dendür²⁹³ أمير المؤمنين حاضرٌ gibi.

أَوْ إِهَانَتِهِ

Yāḥod ihānet-i müsnedün ileyhden ötüri olur ismi ihānete delālet ider şey'den olduğundan ötüri²⁹⁴ السارق حاضرٌ gibi.

أَوْ التَّنْبُرُكِ بِذِكْرِهِ

Yāḥod zıkr-i müsnedün ileyh ile teberrükden ötüri²⁹⁵ قَائِلَ هَذَا الْقَوْلِ وَالسَّلَامِ²⁹⁶ gibi.

أَوْ اسْتِئْذَانِهِ

Yāḥod istilzāzdan ötüri²⁹⁷ الحبيب حاضرٌ gibi.

أَوْ بَسْطِ الْكَلَامِ حَيْثُ الْإِصْغَاءُ مَطْلُوبٌ

Yāḥod ıṣḡā ya' nî işitdürmek maṭlūb olan yirde baş-ı kelāmdan ötüri.

نَحْوُ "هِيَ عَصَائِي"²⁹⁸

²⁹⁹ "مَا تَلَكُ بِبَيْمِينِكَ يَا مُوسَى" diyü ḥiṭāb³⁰⁰ geldikde³⁰¹ عَصَائِي dise olurdu fe-emmā işitdürmek maṭlūb olduğu ecluden itāle-i kelām eyledi.

وَأَمَّا تَغْرِيفُهُ فَبِالْإِضْمَارِ

Ammā müsnedün ileyhi ma' rife irād eylemek pes izmār iledür.

لَأَنَّ الْمَقَامَ لِلتَّكْلِمْ

Zīrā maḳām-ı müsnedün ileyh maḳām-ı tekellümdür³⁰² أَنَا صَرَبْتُ gibi.

²⁹² ta' zīme A2, B: ta' zīm A1.

²⁹³ Mü'minlerin emiri hazırdır.

²⁹⁴ Hırsız hazırdır.

²⁹⁵ Bu sözü söyleyen nebi aleyhi's-selâmdır.

²⁹⁶ عَلَيْهِ السَّلَامُ A1: عَلَيْهِ السَّلَامُ A2, B.

²⁹⁷ Sevgili buradadır.

²⁹⁸ "Mūsâ dedi ki: O benim deḡneḡimdir." "Kur'an, Tâhâ Suresi, Ayet: 18".

²⁹⁹ "Şu sağ elindeki nedir ey Mūsâ?" "Kur'an, Tâhâ Suresi, Ayet: 17".

³⁰⁰ ḥiṭāb A1, B: maṭlūb A2.

³⁰¹ Benim asamdır.

³⁰² Ben vurdum.

أَوْ الْخَطَابِ

Yāhod maḳām-ı hıṭābdur ³⁰³ أَنْتَ ضَرَبْتَ gibı.

أَوْ الْعَيْبَةِ

Yāhod maḳām-ı ğaybetdür ³⁰⁴ زَيْدٌ ضَرَبَ هُوَ gibı.

وَ أَصْلُ الْخَطَابِ أَنْ يَكُونَ لِمُعَيَّنٍ

Žamīr-i hıṭābda aşl muḫāṭab-ı mu‘ayyen için olmağdur. Zırā ma‘nā hıṭāb-ı kelāmı ḫāzıra tevcih itmekdür.

وَ قَدْ يُنْرَكُ ³⁰⁵ إِلَى غَيْرِهِ

Az olur ğayr-ı mu‘ayyene tevcih olunur.

لِيَعْمَ كُلَّ مُخَاطَبٍ

[18b] ‘Alā-ṭarīḳ her muḫāṭaba hıṭāb ‘āmm olsun için.

نَحْوُ "وَلَوْ تَرَى إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُو رُؤُوسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ" ³⁰⁶

Cenāb-ı Rabbü'l-‘İzzet تَرَى وَلَوْ kavli ile muḫāṭaba mu‘ayyeni murād idinmez. ³⁰⁷ Ya‘nī her kim ise eger gördiğün Rableri ḳatında mücrimler baş egdüğü ³⁰⁸ vaḳtı.

أَيُّ تَنَاهَتْ خَالَهُمْ فِي الظُّهُورِ فَلَا يَخْتَصُّ بِهِ مُخَاطَبٌ

Ya‘nī ḫāl-i mücrimīn zāhir ü bāhir olmada mütenāhī oldı. Pes bu hıṭāb muḫāṭab-ı vāḫide maḫşuş olmaz belki her kimden rü‘yet mutaşavver ise bu hıṭāb ile muḫāṭab olur. ³⁰⁹

وَ بِالْعَلَمِيَّةِ

Cār ile mecrūr ma‘ṭūfdur بِالْإِضْمَارِ kavline. ³¹⁰ Ya‘nī daḫi müsnedün ileyhi ta‘rif ‘alemiyyet iledür.

لِإِحْضَارِهِ بَعِيْنِهِ فِي ذَهْنِ السَّامِعِ

Müsnedün ileyh bi-‘aynihī ve bi-şahşihī zihni-ı sāmī‘ de ihzārdan ötüridür. Bi-‘aynihī dimesiyle ism-i cins ile ihzārdan ihtirāz eyledi ³¹¹ رَجُلٌ عَالِمٌ جَائِيٌّ gibı.

الْبَيْدَاءِ

Lafzen manşüb mef‘ülün fihdür ihzāruñ. Ya‘nī evvel merrede bu ḳavliyle zamīr ile ihzārdan ihtirāz eyledi ³¹² جَائِيٌّ زَيْدٌ وَهُوَ رَاكِبٌ gibı.

بِاسْمِ مُخْتَصِرٍ بِهِ

³⁰³ Sen vurdun.

³⁰⁴ Zeyd, onu dövdü.

³⁰⁵ A1 nüshasında يُنْرَكُ kelimesinden sonra الْخَطَابِ kelimesi yer almaktadır.

³⁰⁶ “Suçlular, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, ‘Rabbimiz! (Gerçeği) gördük ve işittik. Artık şimdi bizi (dünyaya) döndür ki, salih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız.’ dedikleri vakit, (onları) bir görsen!” “Kur’an, Secde Suresi, Ayet: 12”.

³⁰⁷ muḫāṭaba mu‘ayyeni murād idinmez A2, B: muḫāṭab-ı mu‘ayyeni dilemez A1.

³⁰⁸ mücrimler baş egdüğü A1, A2: mücrim egdüğü B.

³⁰⁹ olur A2, B: olurlar A1.

³¹⁰ Burada atıfta bulunulan kısım, metnin 18a sayfasının ortalarında geçmektedir.

³¹¹ Âlim olan adam bana geldi.

³¹² Zeyd, binmiş olarak bana geldi.

Müsnedün ileyhe maḥşûş ism ile ihzârdan ötüri. Ve bu kavliyle zamîr-i mütekellim ü muḥâtab ve ism-i işâret ü mevşûl ve mu‘arrefun bi-lâmi'l-‘ahd olanlardan ihtirâz eyledi. Zîrâ bunlar zât-ı müsnedün ileyhe maḥşûş esâmî degüllerdür.³¹³

نَحْوُ "أَقُلُّ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ"³¹⁴

Lafzatu'llâh zât-ı Vâcibü'l-Vücûd için ‘alemdür. Pes ta‘rif-i müsnedün ileyhi ‘alem irâd itmek ile olur zihn-i sâmi‘ de zât-ı Bârî'ye maḥşûş ism ile ihzârdan ötüri.

أَوْ تَعْظِيمٍ

Yâḥod ta‘zîm-i müsnedün ileyhden ötüri. [19a]

أَوْ إِهَانَةٍ

Yâḥod ihânetden ötüri.

أَوْ كِنَايَةٍ

Yâḥod ‘alem şâlih olur ma‘nâdan kinâyetden ötüri.

أَوْ إِيْهَامٍ اسْتِئْذَانِهِ

Yâḥod ‘alemi lezîz bulduğın ihâmdan ötüri.

أَوْ النَّبْرُكِ بِهِ

Yâḥod ‘alem ile teberrük kaçdından ötüri.

أَوْ نَحْوِ ذَلِكَ

Yâḥod mezkûrât-ı mişliden ötüri müsnedün ileyhi ta‘rif ‘alem ile olur tefe‘ül ve taṭayyur gibi. Ta‘zîme mişâl³¹⁵ رَكِبَ عَلَى³¹⁵, ihânete mişâl³¹⁶ هَرَبَ يَزِيدُ³¹⁶, ihâm-ı istilzâza mişâl³¹⁷ جَاءَ الْحَبِيبُ³¹⁷, teberrüke mişâl³¹⁸ مُحَمَّدٌ الشَّيْخُ³¹⁸ وَ مُحَمَّدٌ الشَّيْخُ³¹⁸ gibi.

وَ بِالْمَوْصُولِيَّةِ

Ve³¹⁹ daḥi ta‘rif-i müsnedün ileyh mevşûliyye ile olur.

لِعَدَمِ عِلْمِ الْمُخَاطَبِ بِالْأَحْوَالِ مُخْتَصَّةٍ بِهِ سِوَى الصَّلَاةِ

Şıladan ġayrı müsnedün ileyh maḥşûş aḥvâle ‘ilm-i muḥâtab olmaduğundan ötüri ya‘nî muḥâtab olan kimesne ancak³²⁰ ḥâl-i şılaya ‘âlim ġayrı aḥvâle ‘âlim degül.

كَقَوْلِكَ

Senüñ

الَّذِي كَانَ مَعَنَا أُمِّسَ رَجُلٍ عَالِمٍ

ḳavlüñ gibi. Ya‘nî dün bizüm ile olan kimesne recül-i ‘âlimdür. Pes muḥâtab aḥvâl-ı recüle ‘âlim degül illâ dün bizümle olması ḥâline ‘âlim olduğundan ötüri müsnedün ileyh ta‘rif-i mevşûl ile olur.

³¹³ maḥşûş esâmî degüllerdür A2, B: maḥşûş degüldür A1.

³¹⁴ “De ki: O, Allah’tır, bir tektir.” “Kur’an, İhlâs Suresi, Ayet: 1”.

³¹⁵ Ali bindi.

³¹⁶ Yezid kaçtı.

³¹⁷ Sevgili geldi.

³¹⁸ Allah Hâdî’dir ve Muhammed şefaatçidir.

³¹⁹ Ve: -A2, -B.

³²⁰ ancak: -A1.

أَوْ اسْتَهْجَانَ النَّصْرِيحَ بِالْأَسْمِ

Yāhod ism-i müsnedün ileyh ile taşriḥ istiḳbāḥdan ötüri.

أَوْ زِيَادَةَ التَّقْرِيرِ

Yāhod ziyāde taqrīrden ötüri.

نَحْوُ "وَرَأَوْدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ"³²¹

Yūsuf ‘aleyhi's-selāma geldi ve gitdi şol mer’³²² ki Yūsuf anuñ evinde idi. Zeliḥā dimeyüp الَّتِي getürmesi Cenāb-ı Rabbü'l-‘ İzzet'üñ Zeliḥā'yı ziyāde taqrīr içündür.

أَوْ التَّفْخِيمِ

Yāhod ta‘ zīm ü tehvilden ötüri.

نَحْوُ "فَعَثِيهِمْ مِنَ الَّتِي مَا غَشِيَهُمْ"³²³

Āl-i Fir‘avn'ı bürüyen bürüdi ol bürüyen mevcden [19b] olduğı ḥâlde. Ya‘ nī āl-i Fir‘avn'ı mevci ‘azīm ve mevci maḥūf bürüdi.

أَوْ تَنْبِيهِ الْمُخَاطَبِ عَلَى خَطَأٍ

Yāhod müsnedün ileyhi mevşül ile ta‘ rīf muḥāṭabı ḥaṭā üzere tenbīhden ötüridür.

نَحْوُ

إِنَّ الَّذِينَ تَرَوْهُمْ

Binā-yı mechül üzere نَظُنُّونَ ma‘ nāsına.

إِخْوَانَكُمْ

يَشْفِي غَلِيلَ صُدُورِهِمْ أَنْ تُصْرَعُوا

Şol kimesneler ki anları iḥvān ḡann idersüz anlaruñ şadrları ğıllına sizüñ helāk olmañuz şifā virür. Pes bu ḡannuñ ḥaṭāsına tenbīh ifāde ider الَّذِينَ getürüp ³²⁴الْقَوْمُ الْفُلَانِ getürmemek.

أَوْ الْإِيْمَاءِ إِلَى وَجْهِ بِنَاءِ الْخَيْرِ

Yāhod binā-yı ḥaberüñ tariḳine işāret için.

نَحْوُ "إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ"³²⁵

Şol kimesneler ki ‘ibādetümden istikbār iderler qarīben cehenneme dāḥil olurlar zelil oldukları ḥâlde. Ya‘ nī الَّذِينَ de vech-i bināyı ḥabere imā ḥāşıl olduğı eclden mevşül ile irād olındı.

ثُمَّ إِنَّهُ رَبَّمَا جُعِلَ دَرْبَةً إِلَى التَّعْزِيزِ بِالتَّعْظِيمِ لِشَأْنِهِ

Ba‘ de-zālik vech-i bināyı ḥabere imā az olur şe‘n-i ḥaberüñ ta‘ zimine ta‘ rīze vesīle kılinur.

نَحْوُ

إِنَّ الَّذِي سَمَكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا

بَيْتًا دَعَانِمُهُ أَعْرُ وَ أَطُولُ

³²¹ “Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi.” “Kur’an, Yūsuf Suresi, Ayet: 23”.

³²²mer’^e A1, A2: merde B.

³²³ “Bunun üzerine Firavun askerleriyle birlikte onların peşine düştü de, deniz onları görülmedik bir şekilde kuşatıp yuttu.” “Kur’an, Tāhâ Suresi, Ayet: 78”.

³²⁴Falan kavim var ya.

³²⁵ “Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.” “Kur’an, Mü’min Suresi, Ayet: 60”.

ve hâl-i tavassuṭda

ذَٰكَ زَيْدٌ³³³

ḳavlüñ gibi.

أَوْ تَحْقِيرِهِ بِالْقُرْبِ

Yāḥod müsnedün ileyhi ḳurb ile taḥḳîrden ötüri.

نَحْوُ "أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ إِلَهُتَكُمْ"³³⁴

Ḳıṣṣa-i İbrâhîm şalavātu'llâhi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhide³³⁵ bu mıdur ilâhuñuzı³³⁶ zıkr iden?

أَوْ تَعْظِيمِهِ بِالْبُعْدِ

Yāḥod bu' d ile ta' zîmden ötüri.

نَحْوُ "الْمَ ذَٰلِكَ الْكِتَابُ"³³⁷

Bu' d derecesin [20b] bu' d-ı mesâfeye tenzilen bu kitâb 'a zîmdür.

أَوْ تَحْقِيرِهِ بِالْبُعْدِ

Yāḥod bu' d ile taḥḳîrden ötüri.

كَمَا يُقَالُ ذَٰلِكَ اللَّعِينُ فَعَلَ كَذَا

Bu la'in bunı işledi.

أَوْ لِلتَّنْبِيهِ عِنْدَ تَعْقِيبِ الْمَشَارِ إِلَيْهِ بِأَوْصَافٍ عَلَى أَنَّهُ جَدِيرٌ بِمَا يَرُدُّ بَعْدَهُ

Yāḥod müşârün ileyhi evşâf ile ta' ḳîb ḳatında bu' d-ı ismu'l-işâret vârid olana lâyıḳ idüğine tenbîhden ötüri.

مِنْ أَجْلِهَا

Tilke'l-evşâf eclinden ötüri lâyıḳdur.

نَحْوُ "الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُؤْتُونَ الصَّلَاةَ"³³⁸ أُولَٰئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ"³³⁹

Ḳavline varınca müşârün ileyh ki müşârün dür anı evşâf-ı müte' addide ile ta' ḳîb eyledi.³⁴⁰ Ol evşâf ki îman bi'l-ğayb ve iḳâm-ı şalât ve infâḳ-ı rızḳ ve îman bi'l-kütüb ve îman bi'l-âḥiretdür. Ba' de müsnedün ileyhi ism-i işâret ile ta' rîf eyledi müşârün ileyh 'ulâik'den şoñra vârid olana ḥaḳîḳ idüğine tenbîhden ötüri.

وَ بِاللَّامِ لِلْإِشَارَةِ إِلَى مَعْنَاهِ

Lâm ile ta' rîf-i müsnedün ileyh ma' hûda işâret içündür.

نَحْوُ "وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى"³⁴¹ أَيِ الَّذِي طَلَبْتُ كَأَنِّي وَهَبْتُ لَهَا"³⁴²

³³³زَيْدٌ: -A2.

³³⁴ "İnkâr edenler seni gördükleri zaman ancak alaya alırlar. 'Bu mu ilâhlarınızı diline dolayan?' derler." "Kur'an, Enbiyâ Suresi, Ayet: 36".

³³⁵ şalavātu'llâhi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhide A1: 'aleyhi's-selâmda A2, B.

³³⁶ ilâhuñuzı B: ilâhuñuz A1, A2.

³³⁷ "Elif lâm mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 1-2".

³³⁸ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُؤْتُونَ الصَّلَاةَ: Âyetin bu kısmı Telhîs'te yoktur.

³³⁹ "Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar. (...) İşte onlar Rab'lerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 3,5".

³⁴⁰ eyledi A2, B: eyle A1.

³⁴¹ "Erkek, kız gibi değildir." "Kur'an, Âl-i İmrân Suresi, Ayet: 36".

Ya' nī imre'e-i 'İmrān taleb itdüğü mevhūbe olan ünşā gibi degüldür. الأُنثَى da lām şarihen mezkūr olan ünşāya işāret içündür ve الذَّكْرُ de lām-ı kināye mezkūr olan zekere işāret içündür رَبِّ إِنِّي نَدَرْتُ لَكَ³⁴³ بِطَنِي مُحَرَّرًا³⁴³ de lafz mā-zükireden kināyedür. Zīrā hīdmet-i beyt-i muḳaddese nezr olan zeker olurdu ğayrı olmazdı.

أَوْ لِلْإِشَارَةِ إِلَى [21a] نَفْسِ الْحَقِيقَةِ

Yāhūd nefsi-i ḥaḳīqate işāret içündür efrād-ı mā-şadaḳın i' tibārsuz.

كَقَوْلِكَ

Senüñ

الرَّجُلُ خَيْرٌ مِنَ الْمَرْأَةِ

ḳavlüñ gibi. Ya' nī ḥaḳīqat-ı recül ve māhiyyet-i recül mer'eden ḥayrlıdır.

وَقَدْ يَأْتِي لَوَاحِدٍ

Az olur efrād-ı ḥaḳīqatden ferd-i vāhīd için gelür

بِاعْتِبَارِ عَهْدِيَّتِهِ فِي الذَّهْنِ

zihnde ma' hūd olması i' tibāryıla.

كَقَوْلِكَ

Senüñ

أَدْخَلَ السُّوقَ³⁴⁴

ḳavlüñ gibi.

حَيْثُ لَا عَهْدَ فِي الْخَارِجِ³⁴⁵

Ḥāricde ma' hūd olmayan mekānda.

وَهَذَا فِي الْمَعْنَى كَالْتَكْرَةِ

Zihnde ma' hūd olması i' tibāryıla vāhīd için gelen mu'arrefün bi'l-lām ma' nāda³⁴⁶ nekre gibidür cümle ile şıfatlanmada mişl-i³⁴⁷ مَرَرْتُ عَلَى اللَّيْمِ يَسْبِي³⁴⁷.

وَقَدْ يُفِيدُ الْإِسْتِعْرَاقَ

Az olur³⁴⁸ ki³⁴⁹ istiğrāḳı ifāde ider.

نَحْوُ "إِنَّ الْإِنْسَانَ لِفِي خُسْرٍ"³⁵⁰

Ya' nī taḥḳīḳ küllī insān ḥüsrdadur.

وَهُوَ ضَرْبَانِ حَقِيقِيٌّ

İstiğrāḳ daḥi iki nev' dür. Bir nev' i ḥaḳīḳī. Mişāl:

³⁴²بُهَا: -A2, -B.

³⁴³ "Rabbim! Karnımdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım." "Kur'an, Âl-i İmrān Suresi, Ayet: 35".

³⁴⁴ Çarşıya gir.

³⁴⁵ فِي الْخَارِجِ: Bu kısım Telhîs'te yoktur.

³⁴⁶ ma' nāda A1: ma' nādan A2, B.

³⁴⁷ Bana söven le'im/kötü birinin yanından geçtim.

³⁴⁸ olur: -B.

³⁴⁹ ki: -A2, B.

³⁵⁰ "Andolsun zamana ki, insan gerçekten ziyan içindedir." "Kur'an, Asr Suresi, Ayet: 2".

Ahṣāl-i müsnedün ileyhden sekizinci ḥāl müsnedün ileyhi izāfet ile taʿrīfdür. Zīrā izāfet-i müsnedün ileyhi zihni-sāmiʿ de ṭuruḡ-ı ihzār aḥşar-ı tarīḡdür.

نَحْوُ
هَوَايَ مَعَ³⁵⁹ الرَّكْبِ الْيَمَانِيِّ مُصْعَدٌ

Maḥbūbem Yemenī rākibler ile baʿīd [22a] olıcıdır. ʿAcüz-i beyt حَنِيبٌ وَجُنْمَانِي بِمَكَّةَ مُوْتَقٌ. Cenīb mecnūb maʿnāsınadır.³⁶⁰ Yaʿnī atlar ve ḡaturlar ve cüşmānum yaʿnī şahşum Mekke'de muḡayyeddür.³⁶¹ Pes³⁶² أَهْوَاهُ الَّذِي دِيمِدِنِ اِسْه³⁶³ هَوَايَ دِيمِكِ اِشْهَارِدِر.

أَوْ لِتَضَمُّنِهَا تَعْظِيمًا لِشَأْنِ الْمُضَافِ إِلَيْهِ أَوْ الْمُضَافِ أَوْ غَيْرِ هِمَا

Yāḡod izāfet taʿzīm-i şe'n-i muzāfun ileyhi yā³⁶⁴ şe'n-i muzāfı yā şe'n-i ḡayriyi mutazammın olduğundan ötüridür.

كَقَوْلِكَ

Kendüni taʿzīmde senüñ

عَبْدِي حَضَرَ³⁶⁵

ḡavlüñ gibi. Ve taʿzīm-i ʿabdde

عَبْدُ الْخَلِيفَةِ رَكِبَ³⁶⁶

ḡavlüñ gibi. Ve muzāf ve muzāfun ileyhüñ ḡayrını taʿzīmde

عَبْدُ السُّلْطَانِ عِنْدِي

ḡavlün gibi. Yaʿnī mütekellim kendüyi taʿzīmen ḡünkār ḡulı benüm ḡatumda durur.³⁶⁷

أَوْ تَحْقِيرًا

Yāḡod bu mezkūrı taḡḡiri mutazammın olduğundan ötüridür.³⁶⁸

نَحْوُ وَادُّ الْحَجَّامِ حَضَرَ³⁶⁹

Taḡḡir-i muzāfda³⁷⁰ ضَارِبُ زَيْدٍ حَاضِرٌ gibi. Taḡḡir-i muzāfun ileyhde ve bu ikisinin ḡayrın taḡḡirde³⁷¹ وَادُّ الْحَجَّامِ جَالِسٌ زَيْدٍ gibi.

وَ أَمَّا تَكْبِيرُهُ

Ve ammā müsnedün ileyhi nekre irād eylemek

فَلِإِفْرَادٍ

³⁵⁹ -A1. مع

³⁶⁰ maʿnāsınadır A1: maʿnāsına A2, B.

³⁶¹ muḡayyeddür: muḡayyeldür A1.

³⁶² Sevdiğim kişi.

³⁶³ Sevgilim.

³⁶⁴ yā: -A1.

³⁶⁵ Hizmetçim geldi.

³⁶⁶ Halifenin hizmetçisi bindi.

³⁶⁷ ḡatumda durur A1: ḡatumdadur A2, B.

³⁶⁸ ötüridür A1: ötüri A2, B.

³⁶⁹ Bu kelime Telhīs'te حَاضِرٌ şeklindedir.

³⁷⁰ Zeyd'in vurucusu hazırdır.

³⁷¹ Hacamatçının çocuḡu Zeyd'in oturup kalktığı kişidir.

pes ifrād aşından türidür.

نَحُوٌ "وَجَاءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى" ³⁷²

Nihāye-i medīneden bir recül geldi.

أَوِ التَّوَعِّيَةِ

Yāhod ism-i cins mütenāvil olduğından bir nev[] aşından türidür.

نَحُوٌ "وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ" ³⁷³

Anlaruğ gözlerinde bir nev[] perde vardır.

أَوِ التَّعْظِيمِ

Yāhod ta[] zīmden turi.

أَوِ التَّخْفِيرِ

Yāhod taķīrden turi.

كَقَوْلِهِ

ā[] irüñ

لَهُ حَاجِبٌ فِي كُلِّ أَمْرٍ يَشِينُهُ
وَلَيْسَ لَهُ عَن طَالِبِ الْعُرْفِ حَاجِبٌ

avli gibi. Memdüh için māni[] -i [] azīm hāşıldur ki her emrde [22b] aña [] ayb virür. Hālbuki ālib-i hayr u ihsāndan ³⁷⁴ māni[] -i haīr daği yodur fe-keyfe ki māni[] [] azīm ola.

أَوِ التَّكْثِيرِ

Yāhod tekşīrden türidür.

كَقَوْلِهِمْ

[] Arablaruñ

إِنَّ لَهُ لَإِبْلَاءً وَإِنَّ لَهُ لَعَنَمًا

avli gibi. Taķī fülān için ibl-i keşīr ve ғанem-i keşīr hāşıldur.

أَوِ التَّقْوِيلِ

Yāhod talīlden türidür.

نَحُوٌ "وَرَضُوا نُنَّ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ" ³⁷⁵

Allāh'dan olan rıdṽān-ı alīl ekberdür. Ta[] zīm ile tekşīr beyninde fark taķī ta[] zīm irtifā[] -ı e'n ve [] ulüvv-i abaa hasebiyledür ve tekşīr kemmiyyāt ü maādir i[] tibārıyladur. Ve mā-beyninde farka işāret muşannif raimehu'llāh eyitdi ki

وَ قَدْ جَاءَ لِلتَّعْظِيمِ وَ التَّكْثِيرِ

taķī tenkīr müsnedün ileyhe ta[] zīm ü tekşīr için geldi.

نَحُوٌ "وَإِنْ يُكْذِبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ" ³⁷⁶ أَي دُوَّ عَدَدٍ كَثِيرٍ وَ آيَاتٍ عَظَمًا

³⁷² "ehirin bür ucundan bir adam koşarak geldi." "Kur'an, Yāsīn Suresi, Ayet: 20; Kur'an, Kasas Suresi, Ayet: 20".

³⁷³ "Gözleri üzerinde de bir perde vardır." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 7".

³⁷⁴ hayru ihsāndan A1: hayrdan A2, B.

³⁷⁵ "Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür." "Kur'an, Tevbe Suresi, Ayet: 72".

³⁷⁶ "(Ey Muhammed!) Eğer seni yalancı sayıyorlarsa bil ki, senden nce de nice peygamberler yalancı sayılmıştır." "Kur'an, Fātır Suresi, Ayet: 4". Telhīs'te āyetin devamındaki مِنْ قَبْلِكَ ibaresi de yer almaktadır.

Ya' nī yā Muhammed eger seni tekzīb iderlerse melül olma. Zīrā 'aded-i keşir şāhibi ve āyāt-ı ' izām şāhibi olan rüsul tekzīb olındı.

وَمِنْ تَنْكِيرِ غَيْرِهِ لِلْإِفْرَادِ أَوْ النَّوْعِيَّةِ

İfrād yāhod nev' iyyeden ötürü müsnedün ileyhüñ gayrın tenkirdendür.

"وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ"³⁷⁷

Efrād-ı devābdan her dābbeyi yāhod envā'-ı devābdan her dābbeyi Allāh te'ālā efrād-ı miyāhdan bir şudan yāhod envā'-ı miyāhdan bir nev' mādan hāḫ eyledi.

وَاللَّتَّعْظِيمِ

Daḫi ta' zīm için tenkīr gayrdandır.

"فَأَذْنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ"³⁷⁸

Allāh ve resülünden izn taleb idün ḫarb-i ' azīme.

وَاللَّتَّخْفِيرِ

Daḫi taḫkīr için olandandır.

"إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا"³⁷⁹

Biz zānn itmezüz illā zānn-ı ḫākīr iderüz.

وَأَمَّا وَصْفُهُ فَلِكُونِهِ مُبَيَّنًا لَهُ كَاشِفًا عَنْ مَعْنَاهُ

Ammā müsnedün ileyhi bir şey' ile şıfatlamak pes ol vaşf ma'nā-yı [23a] müsnedün ileyhi mübeyyen ü kāşif olduğundan ötürdür.

كَفُولِكَ

Senün ta' rīf-i cismde

الْجِسْمُ الطَّوِيلُ الْعَرِيضُ الْعَمِيقُ يَحْتَاجُ إِلَى فَرَاغٍ يَشْغَلُهُ

ḫavlıñ gibi. Pes uzun yaşşı derin³⁸⁰ meşğül ider mekāna muḫtāc dimek cismi izāḫ-ı ta' rīf itmeden ötürdür.

وَنُحُوهُ فِي الْكَشْفِ

Vaşfuñ keşf ve izāḫ için olmasında bu ḫavlı gibidir.

الْأَلْمَعِيُّ الَّذِي يَظُنُّ بِكَ الظَّنَّ

كَأَنَّ قَدْ رَأَى وَقَدْ سَمِعَا

Egerçi almעי müsnedün ileyh degüldür zīrā beyt-i sābıḫda olan 'ın'ye ḫaber olmaḫ üzere merfū' dur. Ol ki 'almעי الَّذِي يَظُنُّ بِكَ الظَّنَّ وَالنَّقَى جُمَعَا³⁸¹ ve iyiligi ve taḫvāyı cemī' sin cem' eyledi ol zekīdür ki ke-ennēhū görmiş ve işitmiş gibi saña zānn itdirür.³⁸²

أَوْ مُخَصِّصًا

³⁷⁷ "Allah, bütün canlıları sudan yarattı." "Kur'an, Nūr Suresi, Ayet: 45".

³⁷⁸ "Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resülüyle savaşa girdiğinizi bilin." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 279".

³⁷⁹ "Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece zannediyoruz." "Kur'an, Câsiye Suresi, Ayet: 32".

³⁸⁰ derin: derin [metin].

³⁸¹ şecā' ati A2, B: seḫayı A1.

³⁸² itdirür A2, B: ider A1.

Yāḥod vaşf maḥşûş-ı müsnedün ileyh olduğından ötüri ya‘nī muḳallel-i iştirāk yā rāfi‘-i ihtimāl olduğundan ötüridür.

نَحْوُ زَيْدِ النَّاجِرِ عِنْدَنَا³⁸³
أَوْ مَدْحًا

Yāḥod medḥ olduğundan ötüridür.

أَوْ دَمًا

Yāḥod zemm olduğundan ötüridür.

نَحْوُ زَيْدِ الْعَالِمِ³⁸⁴

Medḥe göre.³⁸⁵

أَوْ الْجَاهِلِ³⁸⁶

Zemme göre.

حَيْثُ يَتَعَيَّنُ قَبْلَ ذِكْرِهِ

Şol mekānda ki zıkr-i Zeyd³⁸⁷ vaşfdan evvel müte‘ayyen ola‘ilm yāḥod ceḥli.

أَوْ تَأْكِيدًا

Yāḥod te‘kīd olduğundan ötüridür.

نَحْوُ أَمْسِ الدَّابِرِ كَانَ يَوْمًا عَظِيمًا

Dünki gün yevm-i‘aẓīm idi. Pes ems debūra delālet ider ba‘de dābir³⁸⁸ dimesi mücerred te‘kīd olur.

وَأَمَّا تَوْكِيدُهُ فَلِلتَّقْرِيرِ

Ammā tevkīd-i³⁸⁹ müsnedün ileyh pes taḳrīrden ötüridür.

أَوْ دَفْعِ تَوَهُمِ التَّجَوُّزِ أَوْ السَّهْوِ

Yāḥod tecevvüz yā sehv-i [23b] tevehhümin def‘den³⁹⁰ ötüridür. Mişāl³⁹¹ قَتَعَ اللَّيْصَ الْأَمِيرُ الْأَمِيرُ³⁹¹ ve جَاءَنِي وَ زَيْدٌ زَيْدٌ³⁹² gibi.

أَوْ عَدَمِ الشُّمُولِ

Yāḥod ‘adem-i şümül tevehhümin def‘den ötüridür.³⁹³ Mişāl³⁹⁴ جَاءَنِي الْقَوْمُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ³⁹⁴ ve

وَأَمَّا بَيَانُهُ فَلِإِيضَاحِهِ بِاسْمٍ مُخْتَصٍ بِهِ

³⁸³ Örnek: Tüccar olan Zeyd yanımızdadır.

³⁸⁴ Örnek: Âlim olan Zeyd...

³⁸⁵ Medḥe göre: -B.

³⁸⁶ الجَاهِلِ: أو زَيْدُ الْجَاهِلِ: أو الْجَاهِلِ A2. Câhil olan (Zeyd)...

³⁸⁷ Zeyd: -A2, -B.

³⁸⁸ dābir A1, B: dābire A2.

³⁸⁹ tevkīd-i A1, B: tevkīde A2.

³⁹⁰ def‘den A2, B: ref‘den A1.

³⁹¹ Hırsızın elini bizzat hükümdar kesti hükümdar.

³⁹² Bana Zeyd geldi Zeyd.

³⁹³ ötüridür A1: ötüri A2, B.

³⁹⁴ Kavmin tamamı bana geldi.

Ve ammā müsnedün ileyhi ‘aṭf-ı beyān ile ta‘ķīb pes müsnedün ileyhe muhtaşş ism ile izāhdan ötürüdür.

نَحُو قَدِمَ صَدِيقُكَ خَالِدٌ

Senüñ dostuñ ki Hālīd'dür ḳudūm eyledi. Ve lāzım degül ki ‘aṭf-ı beyān ma‘ṭūfun ‘aleyhden evzah ola. Zirā cā’izdür ki ictimā‘ dan izāh hāşıl ola.

وَأَمَّا الْإِبْدَالُ مِنْهُ فَلِزِيَادَةِ التَّقْرِيرِ

Ve ammā müsnedün ileyhden bir şey’i bedel ḳılmaḳ pes ziyāde taḳrīrden ötürüdür.

نَحُو جَاءَنِي أَخُوكَ زَيْدٌ³⁹⁵

³⁹⁶جَاءَنِي زَيْدٌ ve bedel-i küll mine'l-külle mişāl ve bedel-i ba‘ż mine'l-külle mişāl:

جَاءَنِي³⁹⁷ الْقَوْمُ أَكْثَرُهُمْ³⁹⁸

Ve bedel-i iştīmāle mişāl:

سَلِبَ زَيْدٌ³⁹⁹ تَوْبُهُ⁴⁰⁰

وَأَمَّا الْعَطْفُ فَلِتَفْصِيلِ الْمُسْنَدِ إِلَيْهِ مَعَ اخْتِصَارٍ

Ve ammā müsnedün ileyhe bir şey’ ma‘ṭūf ḳılmaḳ pes iḥtişār birle müsnedün ileyhi tafşil içündür. Mişāl:

نَحُو جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرٌو

Pes bu maḥalde fā’ili tafşil vardur ki Zeyd ve ‘Amr’dur tafşil-i mecī’e delāletsüz. Ya‘nī mecī’ terāhī ile midür yoḥsa terāhīsüz midür diyü beyān itmeksüz.

أَوِ الْمُسْنَدِ

Yāḥod müsnedi tafşil içündür. Mişāl:

نَحُو جَاءَنِي زَيْدٌ فَعَمْرٌو⁴⁰¹

Ta‘ķīb-i mecī’e göre.

أَوْ تَمَّ عَمْرٌو⁴⁰²

Terāhī-i mecī’e göre.

أَوْ جَاءَنِي الْقَوْمُ حَتَّى خَالِدٌ⁴⁰³

Tertīb-i mecī’e göre. Zirā fa‘ķīb içündür ve terāhī içündür ve delālet içündür ki [24a] eczā-yı mā-ḳabli zihnde mürettebedür az‘afdan aḳvāya yā aḳvādan az‘afa.

أَوْ رَدَّ السَّامِعُ إِلَى الصَّوَابِ

Yāḥod sāmi‘i ḥaṭādan şavāba redd içündür. Mişāl:

³⁹⁵ Örnek: Kardeşin Zeyd bana geldi.

³⁹⁶جَاءَنِي زَيْدٌ: -A1. Zeyd bana geldi.

³⁹⁷جَاءَنِي: Bu kelime Telhîs'te جاء şeklindedir.

³⁹⁸ Kavmin çoğu geldi.

³⁹⁹جَاءَنِي: Telhîs'te عَمْرٌو şeklindedir.

⁴⁰⁰ Zeyd'in elbisesi soyuldu.

⁴⁰¹ Örnek: Bana Zeyd geldi, hemen ardından Amr geldi.

⁴⁰² (Bana Zeyd geldi) sonra Amr geldi.

⁴⁰³ Bana topluluk, hatta Halit bile geldi.

نَحُو جَاءَنِي زَيْدٌ لَا عَمْرُو

Şol kimesneye böyle dirseñ ki ‘ Amr geldi Zeyd gelmedi diyü i‘ tiķād eyleye.

أَوْ صَرَفَ الْحُكْمَ إِلَى آخَرَ⁴⁰⁴

Yāḥod ḥük-m-i kelāmı bir maḥkūmun ‘ aleyhden āḥer maḥkūmun ‘ aleyhe şarf içündür.

نَحُو جَاءَنِي زَيْدٌ بَلْ عَمْرُو أَوْ مَا جَاءَنِي عَمْرُو بَلْ زَيْدٌ⁴⁰⁵

Pes mecī’-i Zeyd’i yāḥod ‘adem-i mecī’-i ‘ Amr’ı ḥük-m-i sükūtda kııarsuñ lākin ḥük-m-i menfī-i şarfuñ ma‘ nāsı mezḥeb-i Müberred’e göre nefy ile şarfdur. Meşelā مَا جَاءَنِي زَيْدٌ بَلْ عَمْرُو ma‘ nāsı baña Zeyd gelmedi belki ‘ Amr geldi demek olur ve Zeyd’üñ gelmediği ḥük-m-i sükūtda olur ve mezḥeb-i cumhūra göre işbāt ile şarfdur. Pes ma‘ nā-yı mişāl-i mezkūr baña Zeyd gelmedi belki ‘ Amr geldi demek olur.

أَوِ الشَّكِّ

Yāḥod şekk-i mütekellimden ötürüdür.

أَوِ الشُّكِّ⁴⁰⁶

Yāḥod sāmi‘ i şekke bıraķmadan ötürüdür.

نَحُو جَاءَنِي زَيْدٌ أَوْ عَمْرُو

Baña Zeyd yā ‘ Amr geldi dirsüñ şekk eyleseñ yāḥod teşkik eyleseñ.

وَأَمَّا فَصَلُّ فَلِتُخَصِّصَهُ بِالْمُسْنَدِ

Ammā müsnedün ileyhi zamīr-ı faşl ile pes müsnedün ileyhi müsne de taḥşişden ötürüdür. Meşelā⁴⁰⁷ هُوَ الْقَائِمُ diseñ kâ’imi Zeyd’e taḥşiş ve kaşr itmiş olursuñ.

وَأَمَّا تَقْدِيمُهُ فَلِكُونَ ذِكْرِهِ أَهَمَّ

Ammā müsned üzere müsnedün ileyhi taķdīm itmek pes zıkr-i müsnedün ileyh ehemm olduğından ötürüdür. Ve cihet-i ihtimāmı

إِمَّا لِأَنَّهُ الْأَصْلُ وَلَا مُقْتَضِي لِلْعُدُولِ⁴⁰⁸ عَنْهُ

[24b] yā aşl olduğından ötürüdür. Ḥālbuki aşldan ‘udüle muķtezā yoķ.

وَأَمَّا لِيَتِمَّ كَنْ الْخَبْرُ فِي ذَهْنِ السَّمْعِ

Veyāḥod zıhn-i sāmi‘ de ḥaberüñ temekkūninden ötürüdür.

لَأَنَّ فِي الْمُبْتَدَأِ تَشْوِيقًا إِلَيْهِ

Zirā mübtedāda ḥabere teşvīķ vardır.

كَقَوْلِهِ

Şā‘ irüñ

وَالَّذِي حَارَتِ الْبَرِّيَّةُ فِيهِ

حَيَوَانٌ مُسْتَحَدَّتْ مِنْ جَمَادٍ

⁴⁰⁴ A2, B: إِلَى الْآخَرَ. A1.

⁴⁰⁵ Örnek: "Bana Zeyd, bilakis Amr geldi veya bana Amr gelmedi, bilakis Zeyd geldi." Yanık vd., a.g.e., s. 22.

⁴⁰⁶ الشُّكِّ: Telhîs'te bu kelimeden sonra gelen لِلْسَّمْعِ kelimesi her üç nüshada da bulunmamaktadır.

⁴⁰⁷ Ayakta olan Zeyd'dir.

⁴⁰⁸ A2, B: لِلْعُدُولِ. A1.

ķavli gibi. Ya' nī Őol nesne ki anda ĥalāyık müteĥayyir oldılar cemāddan müstaĥdeŐ olan ĥayvāndur ol nesne ki ma' ād-ı cismānīdür. Őadr-ı beyt daĥi aña delālet ider إِلَى فِدَاعِ النَّاسِ/ وَاختَلَفَ إِلَهُي وَهَادِ emri-İ İlāĥ zāĥir oldu ve nās iĥtilāf eylediler. Pes ba' zısı ĥalālete düŐdi ĥaŐr u neŐri inkār itmek ile ve ba' zısı hidāyete mażĥar oldu ĥaķıķat-i ĥaŐr u neŐre i' tiķād itmek ile.

وَأِمَّا لِتَعْجِيلِ الْمَسْرَةِ

Yāĥod ta' cīl-i sūrūrdan ötürüdür.

أَوِ الْمَسَاءَةِ

Yāĥod mesā'eti ta' cīlden ötürüdür.

لِلتَّفَاوُلِ

Ĥaberden⁴⁰⁹ fāl olmaķ için.

أَوِ التَّنْطِيرِ

Őerde Şe'āmet olmaķ için.

نَحْوُ سَعْدٍ فِي دَارِكَ

Pes lafz-ı Sa' d taķdīm olındı ta' cīl-i meserretten ötüri. Zīrā mübāreklige⁴¹⁰ delālet ider.

وَالسَّقَاخُ فِي دَارِ صَدِيقِكَ

Cellād dostuñ evindedür. Seffāĥ taķdīm olındı ta' cīl-i mesā'etden ötüri. Zīrā nā-mübāreklige⁴¹¹ delālet ider.

وَأِمَّا لِإِيْهِامِ أَنَّهُ لَا يَزُولُ عَنِ الْخَاطِرِ

Yāĥod ĥāĥırdan⁴¹² zā' il olmadığın iĥāmdan ötürüdür. Zīrā maĥlūb mütekellimdür.

أَوْ أَنَّهُ يُسْتَنْدُ

Yāĥod lezīz idüğün iĥāmdan ötürüdür.⁴¹³ Zīrā [25a] maĥbūb mütekellimdür.

وَ إِمَّا لِنَحْوِ ذَلِكَ

Yāĥod mezkūr miŐliden ötürüdür izĥār-ı ta' zīm ü taĥķīr gibi.

عَبْدُ الْقَاهِرِ وَقَدْ يُقَدَّمُ لِلْيَفِيدِ تَحْصِيصَهُ بِالْخَبَرِ الْفِعْلِيِّ

'Abdu'l-ķāĥir eyitdi ki az olur müsnedün ileyh taķdīm olunur ĥaber-i fi' liye taĥŐiŐ ifāde itmeden ötüri.

إِنْ وَلِيَّ حَرْفِ النَّفْيِ

Eger müsnedün ileyhi ĥarf-i nefy vely iderse ya' nī bilā-faşl ba' de ĥarf-i nefyde vāķi' olursa.

نَحْوُ مَا أَنَا قُلْتُ هَذَا أَيُّ لَمْ أَقُلَّهُ مَعَ أَنَّهُ مَقُولٌ

Ya' nī hemān ben dimedüm bu sözi Őunuñ birle ki benden ĥayrı kimesne dimiŐdür.

وَلِهَذَا

Taķdīm taĥŐiŐi ve ĥayr için Őübūt birle mezkūrdan nefy-i ĥükmi ifāde itdigi eelden

لَمْ يَصِحَّ مَا أَنَا قُلْتُ هَذَا وَلَا غَيْرِي

⁴⁰⁹Ĥaberden A1: Ĥaberde A2, B.

⁴¹⁰mübāreklige A2, B: mübāreklığa A1.

⁴¹¹nā-mübāreklige: nā-mübāreklığa [metin].

⁴¹²ĥāĥırdan A2, B: ĥāĥırda A1.

⁴¹³ötürüdür A1: ötüri A2, B.

dimek şahih̄ olmadı. Zīrā مَا أَنَا قُلْتُ هَذَا dimek ya‘nī ben dimedüm ğayrı didi. Eyle olsa وَلَا غَيْرِي dimek münākaẓa olur.

وَلَا مَا أَنَا رَأَيْتُ أَحَدًا

Ve daħi böyle dimek şahih̄ olmadı. Zīrā iktizā ider ki senden ğayrı kimesne her eħadı göre. Bu ise muħāl.⁴¹⁴

وَلَا مَا أَنَا صَرَبْتُ إِلَّا زَيْدًا

Ve daħi böyle dimek şahih̄ olmadı. Zīrā iktizā ider ki senden ğayrı kimesne Zeyd'den ğayrı herkesi ğarb eyleye. Bu ğod muħāl.⁴¹⁵

وَالْأَيُّ

Eger müsnedün ileyh ħarf-i nefyi vely itmezse

فَقَدْ يَأْتِي لِلتَّخْصِصِ رَدًّا عَلَى مَنْ رَعَمَ انْفِرَادًا غَيْرَهُ بِهِ أَوْ مُشَارَكَةً فِيهِ

pes taqđim-i müsnedün ileyh ğayruñ yā⁴¹⁶ ħaber-i fi‘lī ile infirādın⁴¹⁷ yā⁴¹⁸ ħaber-i fi‘līde müşareketin zu‘m iden kimesneyi reddeden ötüri taħşiş için gelür.

نَحْوُ أَنَا سَعَيْتُ فِي حَاجَتِكَ

Şol kimesneye böyle dirseñ ki ğayrının sa‘yın zu‘m eyleye yāħod [25b] ğayrının saña sa‘yde müşareketin zu‘m eyleye.

وَيُؤَكِّدُ⁴¹⁹ عَلَى الْأَوَّلِ بِنَحْوِ لَا غَيْرِي

İnfirād-ı ğayrı zu‘m iden kimesneyi redd taqđir üzere لَا غَيْرِي mişli ile te’kīdlenür وَلَا عَمْرُو وَلَا زَيْدٌ وَلَا عَمْرُو وَلَا غَيْرِي mişli ile te’kīdlenür⁴²⁰ gibi.

وَعَلَى الثَّانِي بِنَحْوِ وَحْدِي

Müşareket zu‘m iden kimesneyi redd taqđiri üzere وَحْدِي mişli ile te’kīdlenür ve مُتَّوَحِّدًا ve غَيْرٌ مُتَّوَحِّدًا gibi.

وَقَدْ يَأْتِي لِتَقْوِي الْحُكْمِ

Az olur taqđim-i müsnedün ileyh taqavvi-i ħükm için gelür. Mişāl:

نَحْوُ يُعْطِي⁴²¹ الْجَزِيلَ

İ‘tā-yı cezil işledigini taħkik̄ kaşdımdan ötüri taqđim-i ħu ile هُوَ يُعْطِي الْجَزِيلَ⁴²² dirsüñ.

وَكَذَا إِذَا كَانَ الْفِعْلُ مَنْفِيًّا

⁴¹⁴ muħāl A2: maħ A1, B.

⁴¹⁵ muħāl A2: maħ A1, B.

⁴¹⁶ yā: -A1.

⁴¹⁷ infirādın A1: infirāddan A2, B.

⁴¹⁸ yā: -A2.

⁴¹⁹ يُؤَكِّدُ A2, B: يُدَلُّ A1.

⁴²⁰ Ne Zeyd ne Amr ne de benden başkası.

⁴²¹ يُعْطِي: Telhîs'te bu kelimededen önce هُوَ zamiri bulunmaktadır.

⁴²² "O, çok bol ihsanda bulunur." (Yanık vd., a.g.e., s. 23).

Kezālik fi'1 menfī olduġda taq̄dīm-i müsnedün ileyh taqavvī-i hükm için ve taḥşīş için olur. Mişāl-i taḥşīş *يَا نَحْوُ أَنْتَ مَا سَعَيْتُ فِي حَاجَتِي* ya' nī hemān sen benüm ḥācetümde sa'y itmedün. Ve taqavvīye mişāl:

نَحْوُ أَنْتَ لَا تَكْذِبُ فَإِنَّهُ أَشَدُّ لِنَفْسِي الْكَذِبِ مِنْ لَا تَكْذِبُ⁴²³

Nefy-i kizbde *أَنْتَ لَا تَكْذِبُ*, *أَنْتَ لَا تَكْذِبُ*'den eşeddür

وَ كَذَا مِنْ لَا تَكْذِبُ أَنْتَ

ve kezālik *أَنْتَ لَا تَكْذِبُ*'den.

لَأَنَّهُ

Zirā lafz-ı *أَنْتَ*

لِتَأْكِيدِ الْمُحْكُومِ عَلَيْهِ لَا الْحُكْمِ

maḥkūmun 'aleyhi te'kīd içündür hükmī te'kīd için degüldür. Ḥāşıl-ı kelām lafz-ı *أَنْتَ* muḥaddem olduġda tekerrür-i isnād ḥāşıl olur. Pes hükm mü'ekked⁴²⁴ olmaġıla kuvvet ḥāşıl olur fe-emmā mu'aḥḥar olduġda bu kuvvet ḥāşıl olmaz. Zirā hükm mü'ekked olmaz belki maḥkūmun 'aleyh mü'ekked olur.

وَإِنْ بُنِيَ الْفِعْلُ عَلَى مُنْكَرٍ أَفَادَ تَخْصِيصَ الْجِنْسِ أَوْ الْوَاحِدِ بِهِ

Ve⁴²⁵ eger fi'1 münekker üzere mebnī olursa fi'le taḥşīş-i cins yāḥod taḥşīş-i vāḥidi ifāde ider.

Mişāl:

نَحْوُ رَجُلٍ جَاءَنِي أَيَّ لَا امْرَأَةً أَوْ لَا رَجُلَانِ

نَحْوُ رَجُلٍ جَاءَنِي diseñ iki ihtimāl ḥāşıl olur. [26a] Biri budur ki recül geldi mer'e gelmedi ve biri daḥi budur ki recül geldi recülān gelmedi. Pes şüret-i ūlāda cins-i recül mecī'e taḥşīş olur ve şüret-i şāniyede recül-i vāḥid mecī'e taḥşīş olur.

وَ وَاقْفَهُ السَّكَاكِي عَلَى ذَلِكَ

'Abdül-kāhir'e Sekkākī bu mezkūrda muvāfaqat eyledi. Ya' nī eyitdi ki taq̄dīm taḥşīş ifāde ider.

إِلَّا أَنَّهُ قَالَ التَّقْدِيمُ يُبَيِّنُ الْإِخْتِصَاصَ إِنْ جَارَ تَقْدِيرُ كَوْنِهِ فِي الْأَصْلِ مُؤَخَّرًا عَلَى أَنَّهُ قَاعِلٌ مَعْنَى فَقَطُّ

İllā Sekkākī eyitdi ki taq̄dīm ihtişāş ifāde ider eger aşlda mu'aḥḥar taq̄dīr itmek cā'iz olursa ancak ma'nen fā'il olmaġ üzere lafzen fā'il olmaqsuz. Mişāl:

نَحْوُ أَنَا فُئْتُ⁴²⁶

Pes cā'izdür ki aşlda *أَنَا فُئْتُ* taq̄dīr⁴²⁷ olına ki lafz-ı *أَنَا* ma'nen fā'il ve lafzen te'kīd olur.

وَ فُئِرَ

Fi'l-i mechüldür *جَارَ* fi'line ma'tūf olur ya' nī taq̄dīm taḥşīş ifāde itmesi iki şart ile meşrūtdur. Biri budur ki taq̄dīr-i te'ḥīr cā'iz ola ve biri daḥi budur ki aşlda mu'aḥḥar taq̄dīr olına.

وَ إِلَّا فَلَا يُبَيِّنُ إِلَّا تَقْوَى الْحُكْمِ

Ve eger bu⁴²⁸ iki şart bulunmazsa pes⁴²⁹ taq̄dīm ifāde itmez illā taqavvī-i hükm ifāde ider.

⁴²³ Örnek: Sen yalan söylemiyorsun. Bu ifade *نَحْوُ أَنْتَ لَا تَكْذِبُ* (yalan söylemiyorsun) demekten daha etkilidir.

⁴²⁴ mü'ekked A2, B: mezkūr A1.

⁴²⁵ ve: -A2, -B.

⁴²⁶ Örnek: Ben kalktım.

⁴²⁷ taq̄dīr A2, B: taq̄dirine A1.

جَازَ كَمَا مَرَّ وَ لَمْ يَقْدَرْ أَوْ لَمْ يَجْزُ

Gerek taqđir-i te'ħir cā'iz olsun قُمْتُ da geçen gibi ve taqđir olunmasun gerek cā'iz olmasun aşlā.

كَزَيْدٍ قَائِمٍ⁴³⁰

Pes cā'iz degüldür ki aşlda قَامَ زَيْدٌ taqđir olına. Nitekim beyān olunur.

وَاسْتَنْتَى الْمُنْكَرَ بِجَعْلِهِ مِنْ بَابٍ "وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا"⁴³¹ أَي عَلَى الْقَوْلِ بِالْإِبْدَالِ مِنَ الضَّمِيرِ

Sekkākī müsnedün ileyh-i münekkeri istiṣnā eyledi وَأَسْرُوا النَّجْوَى bābından [26b] kılmagıla ya' nī zamīr-i وَأَسْرُوا dan الَّذِينَ'yi bedel kılmak kavli üzere. Ya' nī taqđir eyledi ki⁴³² جَاءَنِي اأشدا جَاءَنِي رَجُلٌ جَاءَنِي fā' il-i جَاءَنِي olmaya belki tahtında müstetir fā' ilden bedel⁴³³ ola.

لِنَلَّا يَنْتَفِي التَّخْصِيصُ

Taḥṣiṣ müntefi⁴³⁴ olmasun için.

إِذْ لَا سَبَبَ لَهُ سِوَاهُ

Zirā taḥṣiṣe bir sebep yokdur⁴³⁵ aşlda mu'aḥḥar olması taqđirinden ğayrı ma' nen fā' il olmaq üzere.

بِخِلَافِ الْمَعْرِفِ

Münekker ḥilāfincadur mu' arref. Zirā i' tibār-ı taḥṣiṣsüz mübtedā vāқи' olur.

ثُمَّ قَالَ وَ شَرْطُهُ أَنْ لَا يَمْنَعَ مِنَ التَّخْصِيصِ مَانِعٌ

Ba' de eyitdi ki münekker bu bābdan olmasına şart budur ki taḥṣiṣden māni' men' itmeye.

كَقَوْلِكَ رَجُلٌ جَاءَنِي عَلَى مَا مَرَّ

Geçen mişāl üzere⁴³⁶ جَاءَنِي رَجُلٌ kavliñ gibi ki māni' -i taḥṣiṣ yok. Zirā mümkindür yā taḥṣiṣ-i cins veyāḥod⁴³⁷ taḥṣiṣ-i vāḥid.

دُونَ قَوْلِهِمْ شَرُّ أَهَرَّ ذَا نَابٍ⁴³⁸

Pes bu kavilde māni' -i taḥṣiṣ⁴³⁹ vardur.

أَمَّا عَلَى التَّقْدِيرِ الْأَوَّلِ

Ammā taḥṣiṣ-i cins taqđir üzere māni' -i taḥṣiṣ olduğı

فَلَا مَمْتِنَاعَ أَنْ يُرَادَ الْمُهْرُ شَرُّ لَا خَيْرٌ

مُرَادٌ OLINMAK MÜMTENİ' OLDUĞINDAN ÖTÜRİDÜR. Zirā mühirr⁴⁴⁰ olmaz illā şerr olur.

وَ أَمَّا عَلَى تَقْدِيرِ⁴⁴¹ الثَّانِي فَلْيَنْبُؤْهُ عَنْ مَطَانٍ اسْتِعْمَالِهِ

⁴²⁸bu: -A2, -B.

⁴²⁹pes: -A2.

⁴³⁰كَزَيْدٍ قَائِمٍ: Bu cümle Telhîs'te قَامَ زَيْدٌ نُحُوْ شَكْلِindedir.

⁴³¹“O zulmedenler gizlice şöyle konuştular:” “Kur'an, Enbiyâ Suresi, Ayet: 3”.

⁴³²Adam bana geldi.

⁴³³bedel A1: lā-büdd A2, B.

⁴³⁴müntefi: -A2, -B.

⁴³⁵yokdur A2, B: yok A1.

⁴³⁶Adam bana geldi.

⁴³⁷veyāḥod A1: yā A2, B.

⁴³⁸"Onların şu sözleri böyle değildir: Şer köpeği havlattı." Ustaosmanoğlu ve Şahin, a.g.e., s. 126.

⁴³⁹taḥṣiṣ: -A2.

⁴⁴⁰mühirr A1, B: mażarr A2.

Ve ammā taḥṣīṣ-i vāḥid taqḍīr üzere māni‘ -i taḥṣīṣ olduğu maḥall-i isti‘ mālden bu‘ dından ötürüdür. Zīrā maḥṣūd olunmaz mühīr olan ⁴⁴² شَرٌّ لَا شَرَّانَ ola.

وَ إِذْ قَدْ صَرَخَ الْأَيْمَةُ بِتَخْصِيصِهِ حَيْثُ تَأْوَلَهُ بِمَا أَهَرَ ذَا نَابٍ إِلَّا شَرٌّ

E’imme-i nuḥāt taḥṣīṣ-i şerri taṣrīḥ eylediler şol mekānda ki ⁴⁴³ شَرٌّ إِلَّا شَرٌّ ile te’vīl eylediler.

فَالْوَجْهُ تَفْطِيعٌ ⁴⁴⁴ شَأْنُ الشَّرِّ بِتَنْكِيْرِهِ ⁴⁴⁵

Pes ḳavl-i nuḥāt beyni ile ḳavl-i me‘ āniyūn beynin vech-i [27a] cem‘ ⁴⁴⁶ شَرٌّ شَأْنُ الشَّرِّ tenkīr ile ta‘ zīm ü tehvīldür. Taqḍīr-i kelām نَابٍ أَهَرَ ذَا نَابٍ فَطِيعٌ أَهَرَ. Bu taqḍīrce şıfat ile taḥṣīṣ ⁴⁴⁷ olur.

وَ فِيهِ نَظْرٌ

Mā-zehbe-i Sekkāki‘de nazār vardır.

إِذِ الْفَاعِلُ اللَّفْطِيُّ وَالْمَعْنَوِيُّ سَوَاءٌ فِي امْتِنَاعِ التَّقْدِيمِ مَا بَقِيَ عَلَى حَالِهِمَا

Zīrā fā‘ il-i lafzī ve fā‘ il-i ma‘ nevī te’kīd ve bedel gibi berāberdür mā-dāmki ḥālleri üzere olalar.

فَتَجَوِيزُ تَقْدِيمِ الْمَعْنَوِيِّ دُونَ اللَّفْطِيِّ تَحْكَمُ

Pes taqḍīm-i fā‘ il-i lafzī cā’iz görülmeyüp taqḍīm-i fā‘ il-i ma‘ nevīyi cā’iz görmek taḥakkümdür ve da‘ vā bilā-delīldür.

ثُمَّ لَا نُسَلِّمُ ⁴⁴⁸ انْتِفَاءَ التَّخْصِيصِ لَوْ لَا تَقْدِيرُ التَّقْدِيمِ

Ba‘ de teslīm itmezüz ⁴⁴⁹ رَجُلٌ جَاءَنِي mişliden intifā-yı taḥṣīṣ eger taqḍīr-i taqḍīm olmayaydı.

لِحُصُولِهِ بِغَيْرِهِ

Taqḍīr-i taqḍīmsüz taḥṣīṣ ḥāşıl olduğundan ötüri.

كَمَا ذَكَرَهُ

Nitekim Sekkāki‘ ⁴⁵⁰ mişāl-i أَهَرَ شَرٌّ de zikr eyledi ol ki taqḍīr ⁴⁵¹ dūr.

ثُمَّ لَا نُسَلِّمُ ⁴⁵² امْتِنَاعَ أَنْ يُرَادَ الْمُهْرُ شَرٌّ لَا خَيْرٌ

Ba‘ de teslīm itmezüz ⁴⁵³ الْمُهْرُ شَرٌّ لَا خَيْرٌ murād olınmaḳ mümteni‘ idügin.

ثُمَّ قَالَ وَيَقْرُبُ مِنْ هُوَ قَامَ زَيْدٌ قَائِمٌ ⁴⁵⁴ فِي التَّقْوِي لِتَضْمَنِهِ الضَّمِيرِ

Ba‘ de eyitdi ki taḳavvī-i ifādede ⁴⁵⁵ هُوَ قَائِمٌ terkībine ⁴⁵⁶ قَائِمٌ قَائِمٌ ḳarīb olur قَامٌ gibi قَائِمٌ zamīr-i Zeyd’i mutazammın olduğundan ötüri.

⁴⁴¹ تَقْدِير: Bu kelime Telhīs’te yokdur.

⁴⁴² Bir şerdir iki şerr değıldir.

⁴⁴³ Köpeğı havlatan ancak şerdir.

⁴⁴⁴ تَفْطِيعٌ A2, B: تَعْظِيمٌ A1.

⁴⁴⁵ تَنْكِيْرِهِ A2, B: تَنْكِيْرِهِ A1.

⁴⁴⁶ الشَّرِّ: -A2.

⁴⁴⁷ taḥṣīṣ A1, B: muḥaṣṣiṣ A2.

⁴⁴⁸ نُسَلِّمُ A2: نم A1, B.

⁴⁴⁹ Adam bana geldi.

⁴⁵⁰ Sekkāki’: -B.

⁴⁵¹ تَفْطِيعٌ dūr A2, B: تَفْطِيعٌ dūr A1.

⁴⁵² نُسَلِّمُ A2: نم A1, B.

⁴⁵³ Havlatma, şerdir hayır değıldir.

⁴⁵⁴ قَائِمٌ: -B.

وَذَلِكَ لِئَلَّا يُلْزَمَ تَرْجِيحُ التَّأَكِيدِ عَلَى التَّأْسِيسِ

Taḳdīm ‘umūm ifāde itmesi terciḥ-i te’kīd ‘ale’t-te’sīs lāzım gelmesün içün.⁴⁶⁸

لَأَنَّ الْمُوجِبَةَ الْمُهْمَلَةَ الْمَعْدُولَةَ الْمَحْمُولَ فِي قُوَّةِ السَّالِبَةِ الْجُزْئِيَّةِ

Zīrā mūcibe-i mūhmele-i ma‘dūletü'l-maḥmūl sālibe-i cüz’iyye ḳuvvetindedür. Ya‘nī⁴⁶⁹ لَمْ يَقُمْ

⁴⁷⁰بِقُومِ الْإِنْسَانِ لَمْ يَقُمْ

الْمُسْتَلْزَمَةَ نَفَى الْحُكْمِ عَنِ الْجُمْلَةِ دُونَ كُلِّ فَرْدٍ

Eyle sālibe-i cüz’iyye ki cümleden nefy-i ḥükmi müstelzimedür yoḥsa küllī ferdden degül.

وَالسَّالِبَةُ الْمُهْمَلَةُ فِي قُوَّةِ السَّالِبَةِ الْكُلِّيَّةِ

Ve sālibe-i mūhmele daḥi sālibe-i [28a] külliyye ḳuvvetindedür. Ya‘nī⁴⁷¹ لَمْ يَقُمْ

بِقُومِ الْإِنْسَانِ

الْمُقْتَضِيَةَ لِلنَّفْيِ عَنِ كُلِّ فَرْدٍ

Eyle sālibe-i külliyye ki her ferdden nefy-i ḥükmi muḳteziyyedür.

لِوُرُودِ مَوْضُوعِهَا فِي سِيَاقِ النَّفْيِ

‘illetdür ya‘nī mevzū‘-ı mūhmele siyāḳ-ı nefyde vārid oldıḡından ötüri.

وَفِيهِ نَظَرٌ لِأَنَّ النَّفْيَ عَنِ الْجُمْلَةِ فِي الصُّورَةِ الْأُولَى وَ عَنِ كُلِّ فَرْدٍ فِي الثَّانِيَةِ إِنَّمَا أَفَادَهُ الْإِسْنَادُ إِلَى مَا أُصِيفَ إِلَيْهِ كُلُّ

Bu ḳavilde ya‘nī ḳavl-i İbn Mālik’de naḡar vardır. Zīrā şūret-i ūlāda ya‘nī لَمْ يَقُمْ

de küllī ferdden nefyi ve şūret-i şāniyyede ya‘nī⁴⁷⁴ لَمْ يَقُمْ

بِقُومِ الْإِنْسَانِ ile mütelāzımāndur.

وَقَدْ زَالَ ذَلِكَ بِالْإِسْنَادِ إِلَيْهَا

Ḥālbuki zālike'l-ma‘nāyi ifāde iden isnād zā’il oldı⁴⁷⁵ e isnād sebebiyle.

فَيَكُونُ تَأْسِيسًا لَا تَأَكِيدًا

Pes bu taḳdīrce te’kīd olmaz te’sīs olur.

وَلِأَنَّ الثَّانِيَةَ إِذَا أَفَادَتِ النَّفْيَ عَنِ كُلِّ فَرْدٍ فَقَدْ أَفَادَتِ عَنِ الْجُمْلَةِ⁴⁷⁶ فَإِذَا حُمِلَتْ عَلَى الثَّانِي لَا يَكُونُ تَأْسِيسًا

Daḥi naḡar bu cihetden ki taḥḳīḳ şūret-i şāniye küllī ferdden nefyi ifāde itdikle cümleden nefyi ifāde ider. Pes şāniye ḥaml olındıḡda te’sīs olmaz belki te’kīd olur.

وَلِأَنَّ النِّكَرَةَ الْمُنْفِيَّةَ إِذَا عَمَّتْ كَانَ قَوْلُنَا لَمْ يَقُمْ

Ve daḥi nekre-i menfiyye ḳaçan ‘āmm olsa لَمْ يَقُمْ

ḳavlimüz sālibe-i ḳüllīye olur yoḥsa sālibe-i mūhmele olmaz. Zīrā bu maḥalde efrād mevzū‘ uñ küllīsine ḥükmler olındıḡına delālet ider şey’ var ol ki ḥayyiz-i nefyde nekrenüñ vuḳū‘ ıdır.

⁴⁶⁸içün: -A2, -B.

⁴⁶⁹ İnsan kalkmadı.

⁴⁷⁰ İnsanların bazıları kalkmadı.

⁴⁷¹ Hiçbir insan kalkmadı.

⁴⁷² İnsanlardan hiçbir şey kaim değildir.

⁴⁷³ -A1: النَّفْيَ عَنِ

⁴⁷⁴ لَمْ يَقُمْ

⁴⁷⁵ oldı A2, B: ola A1.

⁴⁷⁶ Telhīs’te ifadesinden önce النَّفْيَ kelimesi bulunmaktadır.

وَقَالَ عَبْدُ الْقَاهِرِ إِنَّ كُلَّ 477 دَاخِلَةٌ فِي حَيْزِ النَّفْيِ [28b] بِأَنَّ أُخْرِثَ عَنْ أَدَاتِهِ نَحْوُ 478
مَا كُلُّ مَا يَتَمَتَّى الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ 479

‘Abdu'l-kāhīr eyitdi ki eger k̄l ḥayyiz-i nefyde dāḥil olsa edāt-ı nefyden te’ḥīr olunmağıla mişāl-i mezbūr gibi.

أَوْ مَعْمُولَةٌ لِلْفِعْلِ الْمُنْفِيِّ نَحْوُ مَا جَاءَنِي الْقَوْمُ كُلُّهُمْ أَوْ مَا جَاءَنِي كُلُّ الْقَوْمِ أَوْ لَمْ أَخُذْ كُلَّ الدَّرَاهِمِ أَوْ كُلَّ الدَّرَاهِمِ لَمْ أَخُذْ تَوَجَّهَ النَّفْيُ إِلَى الشُّمُولِ خَاصَّةً

Yāḥod fi‘l-i menfī için ma‘mūle olsa emşile-i mezkūre göre zālīke'n-nefy ancaḡ şümūle⁴⁸⁰ müteveccih olur.

وَأَفَادَ 481 ثُبُوتِ الْفِعْلِ أَوْ الْوَصْفِ لِبَعْضِ

Ve şübüt-ı fi‘li yāḥod şübüt-ı vaşfi ifāde ider kelām ba‘zı muzāfun ileyh küll için.

أَوْ تَعَلَّقَهُ بِهِ

Yāḥod ta‘alluḡ-ı fi‘li yāḥod ta‘alluḡ-ı vaşfi ifāde ider kelām⁴⁸² zālīke'l-ba‘za.⁴⁸³

وَالْإِعْمَ

Ve eger ḥayyiz-i nefye dāḥile olmazsa her ferde nefy ‘āmm olur.

كَقَوْلِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ 484 "لَمَّا قَالَ لَهُ ذُو الْيَدَيْنِ أَقْصَرْتَ الصَّلَاةَ أَمْ نَسِيتَ كُلَّ ذَلِكَ لَمْ يَكُنْ" 485

Nebī ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selāmuñ⁴⁸⁶ 487 ذلك لم يكن⁴⁸⁸ ḡavli gibi. Şol vaḡtde ki Zū'l-Yedeyn ḥazretleri nesiit⁴⁸⁶ أَمْ نَسِيتَ الصَّلَاةَ أَمْ نَسِيتَ diyü su’āl buyurdılar ya‘nī şalāt mı ḡaşīr oldı yoḡsa nisyān mı vāḡi‘ oldı? Cevāb buyurıldı ki hiḡbiri olmadı ne ḡaşr ve ne nisyān.

وَعَلَيْهِ قَوْلُهُ

Ebi'n-Necm'ün

قَدْ أَصْبَحْتُ أَمْ الْخَبَارُ تَدْعِي

عَلَيَّ دَنْبًا كُلَّهُ لَمْ أَصْنَعِ

ḡavli her ferde nefyi ‘umūm içündür. Ümmü'l-Ḥiyār şabāḡladı benüm üzerüme ḡünāḡ da‘vā ider olduḡı ḡāle. Ḥālbuki iddi‘ā itdüḡi ve benden hiḡbir ferdden⁴⁸⁹ işlemedüm. k̄l mübtedā olur ve mef’ül-i maḡzūf. Taḡdīr-i kelām⁴⁹⁰ لَمْ أَصْنَعُهُ.

⁴⁷⁷Telhīs'te k̄l kelimesinden önce کانت kelimesi bulunmaktadır.

⁴⁷⁸-B. نَحْوُ.

⁴⁷⁹Kişi, her arzu ettiḡi şeye nail olmaz.

⁴⁸⁰şümūle A1, A2: şümūl B.

⁴⁸¹أَفَادَ A1, B: أَمَّا A2.

⁴⁸²Kelām A2, B: küll A1.

⁴⁸³ba‘za A2, B: ba‘z A1.

⁴⁸⁴صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ A1, B: عَلَيْهِ السَّلَامُ A2.

⁴⁸⁵“Zū'l-Yedeyn: Unuttun mu, yoksa namaz mı kısaldı? dedi. Peygamber: ‘Unutmadım da kısaldı da’ buyurdu.” Ebū Abdullāḡ Muhammed İbn İsmāil el-Buhāri, **Sahīh-i Buhāri ve Tercemesi**, (Mütercim: Mehmed Sofuoḡlu), C. 3, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1987, s. 1165.

⁴⁸⁶‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selāmuñ A1: ‘aleyhi’s-selāmuñ A2, B.

⁴⁸⁷Bunların hiḡbiri olmadı.

⁴⁸⁸k̄l: -A2, -B.

⁴⁸⁹ferdden B: ferdin A1, A2.

وَأَمَّا تَأْجِيرُهُ فَلَا قَيْضَاءَ الْمَقَامِ تُقْدِيمِ الْمُسْنَدِ

Ve ammā müsnedün ileyhi müsnedden te⁴⁹¹hîr itmek pes⁴⁹¹ maqām taqđim-i müsnedi [29a] iktizā itdiginden ötürüdür. Bābında gele in-şā⁴⁹²ʿallāhu te⁴⁹²ālā.

هَذَا كُلُّهُ مُقْتَضَى الظَّاهِرِ

Her mezkūr aḥvālūñ küllisi muqteżā-yı zāhirdür.

وَقَدْ يُخْرَجُ الْكَلَامُ عَلَى خِلَافِهِ

Az olur muqteżā-yı zāhirūñ ḥilāfinca kelām irād olunur.

فَيُوضَعُ الْمُضْمَرُ مَوْضِعَ الْمُظْهَرِ

Pes mużmer mużher mevzi⁴⁹³ ine vaż⁴⁹³ olunur.

كَقَوْلِهِمْ نَعَمْ رَجُلًا زَيْدٌ مَكَانَ نَعَمْ الرَّجُلِ

İzhār ile⁴⁹³ نَعَمْ الرَّجُلِ⁴⁹³ mekānına⁴⁹⁴ نَعَمْ رَجُلًا⁴⁹⁴ kavli gibi izmār ile

فِي أَحَدِ الْقَوْلَيْنِ

maḥşūş mübtedāyı⁴⁹⁵ maḥzūfe kılan kimesne kavlinde.

وَقَوْلِهِمْ

‘Arablaruñ

هُوَ أَوْ هِيَ زَيْدٌ عَالِمٌ⁴⁹⁶

ķavli gibi

مَكَانَ الشَّانِ أَوْ الْقِصَّةِ

الْقِصَّةُ زَيْدٌ عَالِمٌ⁴⁹⁷ الشَّانُ زَيْدٌ عَالِمٌ diyicek yirde

لِتَمَكَّنَ مَا يَغْفُؤُهُ فِي ذَهْنِ السَّامِعِ

mevzi⁴⁹⁸ -i mużhere mużmer vaż⁴⁹⁸ ina⁴⁹⁸ illet zamîr⁴⁹⁸ ‘aķableyin zihni⁴⁹⁸ sāmi⁴⁹⁸ de mütemekkin olsun için.

لَأَنَّهُ إِذَا لَمْ يَفْهَمْ مِنْهُ مَعْنَى انْتِظَرُهُ

Zirā sāmi⁴⁹⁸ kaçan zamîrden ma⁴⁹⁸ nā fehm itmese zamîri⁴⁹⁸ ‘aķablayana intizār⁴⁹⁸ ider.

وَقَدْ يُعْكَسُ

Az olur ‘aks olur ya⁴⁹⁸ nî mużher mevzi⁴⁹⁸ -i mużmere vaż⁴⁹⁸ olunur.

فَإِنْ كَانَ اسْمٌ إِشَارَةً فَلِكَمَالِ الْعِنَايَةِ بِتَمْيِيزِهِ

Eger mevzi⁴⁹⁸ -i mużmerde olan ismi⁴⁹⁸ işāret olursa pes temyîz-i müsnedün ileyh kemāl-i⁴⁹⁸ ināyetden ötürüdür.

لَاخْتِصَاصِهِ بِحُكْمِ بَدِيْعِ كَقَوْلِهِ

⁴⁹⁰ Onu yapmadım.

⁴⁹¹ pes: -A1.

⁴⁹² te⁴⁹²ālā: -A1, -B.

⁴⁹³ Ne iyi adam!

⁴⁹⁴ (Zeyd), ne iyi adamdır!

⁴⁹⁵ mübtedāyı A1: mübtedā A2, B.

⁴⁹⁶ O Zeyd bilgidir.

⁴⁹⁷ عَالِمٌ A1, B: قَائِمٌ A2.

⁴⁹⁸ intizār: Bu kelime A2 nüshasında iki kere yazılmıştır.

Hüküm-i ‘acibe ihtişâşından ötürüdür İbn Rāvend’ün kavli gibi.

كَمْ عَاقِلٍ عَاقِلٍ أَعَيْتَ مَدَاهِبُهُ
وَ جَاهِلٍ جَاهِلٍ تَلْقَاهُ مَرْزُوقًا
هَذَا الَّذِي تَرَكَ الْأَوْهَامَ حَائِرَةً
وَ صَيَّرَ الْعَالَمَ التَّحْرِيرَ زُنْدِيقًا

Ya‘nī çok ‘ākil vardır ki ıruq-ı me‘āşı⁴⁹⁹ anı ‘āciz eyledi ve çok cāhil vardır ki aña merzūken mülākī olursuñ. Bu ‘ākilün reddiyyü'l-ḥāl ve cāhilün celiyyü'l-ḥāl olması evhāmı müteḥayyire kıldı ve ‘ālim-i müteyakḫını kāfir eyledi.

أَوْ التَّهَكُّمِ بِاسْمَاعِ كَمَا إِذَا كَانَ فَاقِدَ الْبَصَرِ

[29b] Yāḥod sāmi‘i istihzādan ötüri kemāl-i ‘ināyete ma‘tūf olur ve mecrūr olur. Nitekim sāmi‘i فَاقِدِ الْبَصَرِ olduğda هَذَا dirsün ḥālbuki anda müşārün ileyh olmaya.

أَوْ النَّدَاءِ عَلَى كَمَالِ بِلَادَتِهِ

Yāḥod⁵⁰⁰ kemāl-i belādetine tenbīhden ötürüdür. Ke-ennēhū maḥsūsdan⁵⁰¹ ḡayrıyı idrāk itmez.

أَوْ قَطَانَتِهِ

Yāḥod kemāl-i zekāsına tenbīhden ötürüdür.⁵⁰² Ke-ennēhū katında ḡayr-ı maḥsūs maḥsūs gibidür.

أَوْ ادِّعَاءِ كَمَالِ طُهْرِهِ

Yāḥod kemāl-i zuhūr-ı müsnedün ileyhi iddi‘āya tenbīhden ötüri.

وَ عَلَيْهِ مِنْ غَيْرِ هَذَا الْبَابِ

İddi‘ā-yı kemāl-i zuhūrdan ötüri ism-i işāreti mużmer mevzi‘ine vaż‘üzeredür.

تَعَالَتْ كَيْ أَسْجَى وَ مَا بِكَ عَلَّةٌ
تُرِيدِينَ قَتْلِي قَدْ ظَوَّرْتُ بِذَلِكَ

Sen ‘illet izḥār eyledüñ yā maḥbūbe ki ben maḥzūn olam. Benüm katlümi dilersün benüm katlüme zafer bulduñ. به yirine بِذَلِكَ getürdi. Zirā katl maḥsūs degüldür ‘udül eyledi katli maḥsūs gibi zāhir idüğine işāretten ötüri.

وَ إِنْ كَانَ غَيْرُهُ فَلَزِيَادَةِ التَّمَكُّنِ⁵⁰³

Mużmer mevzi‘ine mevzū‘olan ism-i işāretüñ ḡayrı olursa pes ziyāde temkīnden ötürüdür.

نَحْوُ "قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ"⁵⁰⁴

⁵⁰⁵هُوَ الصَّمَدُ yirine yüceliğin ziyāde temkīnden ötüri.

وَ نَظِيرُهُ

⁵⁰⁶اللَّهُ الصَّمَدُ üñ nazīri

⁴⁹⁹me‘āşı A2, B: me‘āş A1.

⁵⁰⁰Yāḥod: -A2, -B.

⁵⁰¹maḥsūsdan A2, B: maḥsūs A1.

⁵⁰²ötürüdür B: ötüri A1, A2.

⁵⁰³التَّمَكُّنِ B: التَّمَكُّنِ A1, A2.

⁵⁰⁴“De ki: O, Allah’tır, bir tektir. Allah Samed’dır (Her şey O’na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir).” “Kur’an, İhlās Suresi, Ayet: 1-2”.

⁵⁰⁵O Samed’dır.

⁵⁰⁶Allah Samed’dır.

مِنْ غَيْرِهِ

bāb-ı müsnedün ileyhün ğayrından

"وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَّلَ"⁵⁰⁷

لِيرينه.

أَوْ إِدْخَالَ الرَّوْعِ فِي ضَمِيرِ السَّامِعِ وَ تَرْبِيَةِ الْمَهَابَةِ

Yāhod zamīr-i sāmi‘ a ħavfı idḫāl ve ziyāde mehābet içündür.

أَوْ تَقْوِيَةَ دَاعِي الْمَأْمُورِ

Yāhod [30a] dā‘ī-i me‘mūrı taqviyyetden ötüri.

مِثْلَهُمَا قَوْلُ الْخُلَفَاءِ

İdḫāl-i rev‘ ve taqviyyete mişāl ḫulefānuñ kavlidür.

أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ يَأْمُرُكَ بِكَذَا⁵⁰⁸

⁵⁰⁹أَنَا أَمْرُكَ yirine.

وَعَلَيْهِ مِنْ غَيْرِهِ

Bāb-ı müsnedün ileyhün ğayrından važ‘-ı zāhir üzeredür⁵¹⁰ taqviyyet için.

"فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ"⁵¹¹

لِيرينه tevekkele dā‘ī-i taqviyyeden ötüri.

أَوْ الْإِسْتِعْطَافِ

Yāhod ‘afv talebinden ötüridür.

كَقَوْلِهِ

إِلَهِي عَبْدُكَ الْعَاصِي أَتَاكَ

مُغْرًا بِالذُّنُوبِ وَقَدْ دَعَاكَ⁵¹²

لِيرينه عَبْدُكَ didi taḫažzu‘ dan ötüri.

قَالَ السَّكَّانِيُّ هَذَا غَيْرُ مُحْتَصِنٍ بِالْمُسْنَدِ إِلَيْهِ وَ لَا يَهَذَا الْقَدْرُ بَلْ كُلُّ مَنْ التَّكَلَّمَ وَالْخُطَابِ وَالْغَيْبَةِ مُطْلَقًا يُنْقَلُ إِلَى الْآخِرِ

Sekkākī eyitdi ki kelāmı hikāyeden ğaybete naql müsnedün ileyhe muhtaş degüldür ve bu қadara daḫi maḫşüş degüldür ki ancak hikāyeden ğaybete naql ola. Belki tekellüm ü ḫiṭāb u ğaybetden her biri gerek⁵¹³ müsnedün ileyh⁵¹⁴ olsun gerek⁵¹⁵ ğayrı olsun āḫere naql olunur.

وَيُسَمَّى هَذَا النُّقْلُ التَّفَاتَا

Ve ‘inde'l-‘ulemā bu naql iltifāt tesmiye olunur.

⁵⁰⁷ “Biz onu (Kur’ân’ı) hak olarak indirdik ve o da hak ile indi.” “Kur’an, İsrâ Suresi, Ayet: 105”.

⁵⁰⁸ Müminlerin emiri, sana böyle emrediyor.

⁵⁰⁹ Ben sana şöyle emrediyorum.

⁵¹⁰ üzeredür A2, B: üzere A1.

⁵¹¹ “Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven).” “Kur’an, Âl-i İmrân Suresi, Ayet: 159”.

⁵¹² Telhîs'te beytin yalnızca birinci mısrası örnek olarak verilmiştir. Bu beytin manası şu şekildedir: "Allahım! Âsi kulun, günahlarımı kabullenmiş (itiraf etmiş) olarak sana yöneldi ve sana yalvardı." Ustaosmanoğlu ve Şahin, a.g.e., s. 149.

⁵¹³ gerek A1: ger A2, B.

⁵¹⁴ müsnedün ileyh A2, B: müsned A1.

⁵¹⁵ gerek A1, A2: ger B.

كَقَوْلِهِ

İmru 'u'l-Kays

تَطَاوَلَ لَيْلِكَ بِالْأَثْمِدِ

Mevzi' -i Eşmud'da giceñ tavil oldu. yirine zîrā hîṭāb nefsinedür.

وَ الْمَشْهُورُ أَنَّ الْإِلْتِفَاتِ هُوَ التَّعْبِيرُ عَنْ مَعْنَى بِطَرِيقٍ مِنَ الطَّرِيقِ⁵¹⁶ الثَّلَاثَةِ بَعْدَ التَّعْبِيرِ عَنْهُ بِأَخْرَجَ مِنْهَا

‘İnde'l-cumhür meşhür olan taḥḳîḳ iltifāt bir ma‘nādan ta‘bîrdür⁵¹⁷ turaḳ-ı şelāşeden bir ṭarîḳ ile zālike'l-ma‘nādan ta‘bîrden şöra.

وَ هَذَا أَحْصَى

Tefsîr-i cumhür tefsîr-i Sekkākî'den eḡaşdur. Zîrā Sekkākî katında e‘amdur zālike'l-ma‘nā [30b] ḳable mu‘teber olsun bir ṭarîḳ ile⁵¹⁸ gerek olmasun.

مِثَالُ الْإِلْتِفَاتِ مِنَ التَّكْلِمْ إِلَى الْخِطَابِ

Tekellümden hîṭāba iltifāta⁵¹⁹ mişāl:

"وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ"⁵²⁰

⁵²¹يَرِينِ. وَإِلَيْهِ أَرْجَعُ

وَإِلَى الْغَيْبَةِ

Ve ḡaybete iltifāta mişāl:

"إِنَّا أُعْطِينَاكَ الْكُوفِرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ"⁵²²

لِي فَصَلِّ لِي

وَ مِنَ الْخِطَابِ إِلَى التَّكْلِمْ

Ve hîṭābdan tekellüme iltifāta mişāl

طَخَا بِكَ قَلْبٌ فِي الْجِسَانِ طَرُوبٌ

بُعَيْدَ الشَّبَابِ عَصَرَ حَانَ مَشِيبٌ

يُكَلِّفُنِي لَيْلِي وَ قَدْ شَطَّ وَلَيْهَا

وَ عَادَتْ عَوَادِ بَيْنَنَا وَ خُطُوبٌ

Kendüye hîṭāb idüp eydür ki yā nefis ṭaleb-i ḡisānda şazlık iden ḳalb seni ifnā eyledi cüvānlıḳdan şöraca ḳocalıḳ ḳurbı vaḳtinde. Ḥālbuki baña ḳalbüm vaşl-ı Leylā'yı teklîf ider. Ḥālbuki ol⁵²³ maḡbûbe ḳurbı ba‘îd oldu ve ḡavādiş ü umûr-ı ‘azîme mā-beynümüzde ‘adāvet⁵²⁴ eyledi.

⁵¹⁶ الطَّرِيقُ: Bu kelime Telhîs'te yoktur.

⁵¹⁷ ta‘bîrdür A1, A2: ta‘bîrden B.

⁵¹⁸ ile: -B.

⁵¹⁹ iltifāta A1: iltifāt A2, B.

⁵²⁰ “Hem ben, ne diye beni yaratana kulluk etmeyeyim. Oysa siz de yalnızca O'na döndürüleceksiniz.” “Kur’an, Yâsîn Suresi, Ayet: 22”.

⁵²¹ Ancak ona döndürüleceğim.

⁵²² “Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik. O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes.” “Kur’an, Kevser Suresi, Ayet: 1-2”. Telhîs'te âyetin devamındaki وَأَحْرُ ifadeyi de yer almaktadır.

⁵²³ ol: -A2.

⁵²⁴ adāvet A1: mu‘ādāt A2, B.

وَ إِلَى الْعَيْبَةِ

Ve hıtabdan gaybete iltifata mişal:

"حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ"⁵²⁵

⁵²⁶yirine. وَجَرَيْنَ بِكُمْ

وَ مِنَ الْعَيْبَةِ إِلَى التَّكْلِمْ

Ve gaybetden tekellüme iltifata mişal:

"اللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْتَاهُ"⁵²⁷

⁵²⁸yirine. إِلَى بَلَدٍ فَسُقْتَاهُ

وَ إِلَى الْخُطَابِ

Ve gaybetden hıtaba iltifata mişal:

"مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ إِنَّكَ نَعِيدُ"⁵²⁹

⁵³⁰yirine. إِنَّهَا نَعِيدُ⁵³¹

وَ وَجْهَهُ

Cihet-i hüsn-i iltifāt

أَنَّ الْكَلَامَ إِذَا نُقِلَ مِنْ أُسْلُوبٍ إِلَى أُسْلُوبٍ⁵³² كَانَ أَحْسَنَ تَطْرِيْقًا لِتَشَاوِطِ السَّمَاعِ

taḥkik kelām kaçan bir üslübdan üslüb-ı āḥere naql olinsa⁵³³ tecdīd cihetinden aḥsen olur feraḥ-ı sāmi‘ den ötüri.

وَ أَكْثَرَ إِيقَاطًا لِإِصْغَاءِ إِلَيْهِ

Ve ikāz cihetinden ekşer olur aña sāmi‘ üñ gūş dutmasından ötüri.

وَ قَدْ يَخْتَصُّ مَوَاقِعَهُ بِطَائِفِ

Taḥkik mevāki‘ -i iltifāt [31a] bu vech-i ‘āmdan gayrı leṭāyife⁵³⁴ ḥāş olur.

كَمَا فِي الْفَاتِحَةِ

Sūre-i Fātiḥa'da⁵³⁵ vāki‘ olan iltifāt gibi.

فَإِنَّ الْعَبْدَ إِذَا ذَكَرَ الْحَقِيقَ بِالْحَمْدِ عَنْ قَلْبٍ حَاضِرٍ يَجِدُ مِنْ نَفْسِهِ مَحْرَكًا لِلْإِقْبَالِ عَلَيْهِ

Taḥkik ‘abd-i mü‘min ḥamde lāyik olanı ḳalb-i ḥāzırdan zıkr eylese kendü nefsinde bir muḥarrik bulur ḳuvvet-i vicdān ile zālike'l-ḥaḳīḳa ikbālden ötüri.

⁵²⁵ “Öyle ki gemilerle denize açıldığımız ve gemilerimizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği, yolcuların da bununla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar.” “Kur’an, Yûnus Suresi, Ayet: 22”.

⁵²⁶ Gemiler sizi kaydırıp götürdüğünde.

⁵²⁷ “Allah, rüzgârları gönderendir. Onlar da bulutları hareket ettirir. Biz de bulutları ölü bir toprağa sürer ve onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltiriz.” “Kur’an, Fâtır Suresi, Ayet: 9”.

⁵²⁸ Allah, bulutları ölmüş beldeye sevketti.

⁵²⁹ “Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap, mükâfat ve ceza gününün (ahiret gününün) mâliki Allah’a mahsustur. (Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.” “Kur’an, Fātiha Suresi, Ayet: 4-5”.

⁵³⁰ Ancak O’na ibadet ederiz.

⁵³¹yirine A1: ilerine A2, B.

⁵³²İlyi üslub: -A2, -B.

⁵³³olinsa A1: olına A2, B.

⁵³⁴leṭāyife A2, B: leṭāyif A1.

⁵³⁵Fātiḥa'da A1: Fātiḥa'dan A2, B.

وَكُلَّمَا أجزَى عَلَيْهِ صِفَةً مِنْ تِلْكَ الصِّفَاتِ الْعِظَامِ قَوِيٍّ ذَلِكَ الْمَحْرَكُ إِلَى أَنْ يُؤْوَلَ الْأَمْرُ إِلَى خَاتِمَتِهَا الْمُفِيدَةِ أَنَّهُ مَالِكُ الْأَمْرِ كُلِّهِ فِي
يَوْمِ الْجَزَاءِ

Ve her bār ki ol şıfāt-ı ‘izāmından anuñ üzerine bir şıfat icrā eyleye zālike'l-muħarrik kavī olur tilke'ş-şıfat hātimesine emr-i tavşif rücū idince ki ol hātıme ifāde ider zālike'l-ħaķik yevm-i cezāda küllī emrūñ mālikidür ħanda ħaldı kim ħayrda.

فَجِيئَنِي⁵³⁶ يُوجِبُ الْإِقْبَالَ عَلَيْهِ

Pes emr hātımeye rücū itdiği taħdırece zālike'l-muħarrik ħaķik bi'l-ħamde teveccühi icāb ider.

وَالْخِطَابَ بِتَخْصِيصِهِ بِغَايَةِ الْخُضُوعِ وَالْإِسْتِعَانَةِ فِي الْمُهَمَّاتِ

Ve daħi ħāyete ħuzū'ı ve mühimmātda kemāl-i isti'āneti aña taħşış ile ħiṭāb icāb⁵³⁷ ider.

وَمِنْ خِلَافِ الْمُقْتَضَى تَلْقَى الْمُخَاطَبَ بِغَيْرِ مَا يَتَرَقَّبُ

Muħtezā-yı zāhirūñ ħilāfındandır muħāṭabı tevaķķuf itdiği şey'ün ħayrı ile telaķķī

بِحَمَلِ⁵³⁸ كَلَامِهِ عَلَى خِلَافِ مُرَادِهِ

kelām-ı muħāṭabı ħilāf-ı murādına ħaml ile

تَنْبِيْهَا عَلَى أَنَّهُ هُوَ الْأَوْلَى بِالْقَصْدِ

zālike'l-ħayr ħaşd u irādete evlā idüğine tenbīħden ötüri.

كَقَوْلِ الْقَبْعَنِيِّ لِلْحَجَّاجِ وَقَدْ قَالَ الْحَجَّاجُ⁵³⁹ لَهُ مَتَّوَعِدًا لِأَحْمِلَنَّكَ عَلَى الْأُدْهَمِ

Ķaba' şerā'nuñ Ĥaccāc'a ħavli gibi ki Ĥaccāc aña eyitdi ki elbette seni edheme ħaml iderüm. Ya' nī va' id idüp ħaydı saña ħaml iderüm didi.

مِثْلُ [31b] الْأَمِيرِ حَمَلُ⁵⁴⁰ عَلَى⁵⁴¹ الْأُدْهَمِ وَالْأَشْهَبِ

Ķavli gibi ya' nī emīr gibi ki gāħ feres-i edheme ve gāħ feres-i eşebe ħaml ider. Edhem sevādı ħālib olan feresdür ve eşeb beyāzı ħālib ola.

أَيُّ⁵⁴² مَنْ كَانَ مِثْلَ الْأَمِيرِ فِي السُّلْطَانِ وَبَسْطَةِ الْيَدِ فَجَدِيرٌ أَنْ يُصْفَدَ

Ya' nī şol kimesne ki emīr gibi ola ħalebe vü keremde pes lāyıķdur ki işfād eyleye ya' nī i' t̄ā-yı māl eyleye.

لَا أَنْ يُصْفَدَ

Yoħsa şafd itmeye ya' nī ħayd ile ħatlı itmeye. Evvelki yūsfed bāb-ı⁵⁴³ if' ālden ve ikinci yūsfed şülāşī mücerreden olur.

وَالسَّائِلِ

Ma' tūfdur الْمُخَاطَبِ⁵⁴⁴ a. Ya' nī ħilāf-ı muħtezā-yı zāhirdendür telaķķī-i s̄ā'il

⁵³⁶فَجِيئَنِي: Bu kelime her üç nüshada da فح şeklinde kısaltılarak yazılmıştır.

⁵³⁷icāb: -A1.

⁵³⁸بحمل A2, B: تحمیل A1.

⁵³⁹الحجاج: Bu kelime Telhîs'te yoktur.

⁵⁴⁰حمل: Bu kelime Telhîs'te بحمل şeklindedir.

⁵⁴¹على: -A1.

⁵⁴²أي: -A1.

⁵⁴³bāb-ı: -A1.

⁵⁴⁴Burada atıfta bulunulan kısım, 31a sayfasının sonlarında yer alan "وَمِنْ خِلَافِ الْمُقْتَضَى تَلْقَى الْمُخَاطَبَ بِغَيْرِ مَا يَتَرَقَّبُ" cümlesidir.

بَعِيرٌ مَا يَطَّلُبُ⁵⁴⁵

taleb itdiği şey'ün gayrıyla

بِتَنْزِيلِ سُؤَالِهِ مَنزِلَةً غَيْرَهُ

su'âl-i sâ'ili zâlike's-su'âlün gayrı menziline tenzîl ile

تَنْبِيْهَا عَلَى أَنَّهُ الْأَوْلَى بِحَالِهِ أَوْ الْمُهْمُ لَهُ

zâlike'l-gayr hâl-i⁵⁴⁶ sâ'ile evlâ yâhod mühim idüğini tenbîhden ötüri.

قَوْلُهُ تَعَالَى "يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ"⁵⁴⁷

Pes kamerün nûrı ziyâde ve nâkış olmasından su'âl eylediler. Ziyâde ve noqşândan ğaraž ne idüğine cevâb virildi bu ğaraždan evlâ idüğine ve mühim idüğine tenbîhden ötüri.

وَ كَقَوْلِهِ تَعَالَى "يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ وَاللَّذِينَ الْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ"⁵⁴⁸

Ne maķûle mâldan taşadduķ idelüm diyü su'âl itdiler.⁵⁴⁹ Maşârif-i beyân ile cevâb virildi anlara mühim olan maşârifden su'âl idüğine tenbîhen. Zîrâ şadaķât mu'teber degüldür mevķi'ine vâķi' olmayıcaķ.

وَمِنْهُ التَّعْبِيرُ عَنِ الْمُسْتَقْبَلِ بِلَفْظِ الْمَاضِي

Ve daħi ħilâf-ı muķteżâ-yı zâhirdendür lafz-ı mâzî ile müstaķbelden ta'bir

تَنْبِيْهَا عَلَى تَحَقُّقِ وَفُوعِهِ

taħaķķuķ⁵⁵⁰ vuķû'ına tenbîhden ötüri.

نَحْوُ "وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ [32a] فَصَيْقُ⁵⁵¹ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ⁵⁵² فِي الْأَرْضِ"⁵⁵³

Muķteżâ fıvıncuķ idi fıvıncuķ ma'nâsına lâkin anlaruñ şavt itmesi muķarrerü'l-vuķû' olduğı ecluden mâzî lafzı⁵⁵⁴ ile ta'bir olındı.

وَمِثْلُهُ

Mâzî ile ta'bir gibidür ism-i fâ'il ile ta'bir

"وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ"⁵⁵⁵

ķavlinde Bârî te'âlânuñ liyacuķ meķânına.

وَنَحْوُهُ

Daħi mâzî ile ta'bir gibidür ism-i mef'ül ile ta'bir

⁵⁴⁵ A1. يَطَّلُبُ B: A2. يَطَّلُبُ

⁵⁴⁶ hâl-i: -A1.

⁵⁴⁷ "Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 189".

⁵⁴⁸ "Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 215".

⁵⁴⁹ itdiler A1: eylediler A2, B.

⁵⁵⁰ taħaķķuķ A1: taħķiķ A2, B.

⁵⁵¹ Metinde فَصَيْقُ şeklinde yazılan bu kelime âyette فَفَزَعُ şeklindedir.

⁵⁵² Âyette فِي السَّمَاوَاتِ kelimesinden sonra وَمَنْ ifadesi bulunmaktadır.

⁵⁵³ "Sûr'a üfürüleceği ve Allah'ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü hatırla." "Kur'an, Neml Suresi, Ayet: 87".

⁵⁵⁴ lafzı: -B.

⁵⁵⁵ "Hesap, mükâfât ve ceza mutlaka gerçekleşecektir." "Kur'an, Zâriyât Suresi, Ayet: 6".

zann iderüz ki kâdir olmayalar i‘tibâr-ı la‘îfî muta‘zammin olmadığında nazâr vardır.⁵⁶⁷ Zîrâ eyitdük⁵⁶⁸ oldı.

[Aḥvâl-i Müsned]

أَحْوَالُ الْمُسْنَدِ

Bu bâb aḥvâl-i müsned beyânındadır. Ol daḥi on beş ḥâldür. Terk-i müsned ve zıkr ve efrâdı ve fi‘l olması ve ism olması ve fi‘li mef‘ül ile taqyîd ve terk-i taqyîd-i mezkûr ve fi‘li şart ile taqyîd ve tenkîr-i müsned ve taḥşîş bi'l-izâfe evi'l-vaşf ve terk-i taḥşîş ve ta‘rif ve cümle olması ve te’ḥîr ve taqđim-i müsneddür.

أَمَا تَرَكَهُ فَلَمَّا مَرَّ

Ol on beş ḥâlden ḥâl-i evvel terk-i müsneddür.⁵⁶⁹ Ol daḥi ḥazf-i müsnedün ileyhde geçen şey’den ötürüdür iḥtirâz ‘ani’l-‘abeş gibi ve ğayrı gibi.

كَقَوْلِهِ

فَأَنبَى وَ قَيَّارٌ بِهَا لَعْرِبٌ

Şadr-ı beyt⁵⁷⁰ رَحْلُهُ أَمْسَى بِالْمَدِينَةِ رَحْلُهُ. Ya‘nî menzil ve me’vâsı dūn-ı Medîne’de olan taḥkîk ben ve feres kayyâr Medîne’de ğarîbdür. Pes kayyâr ki ism-i⁵⁷¹ feresdür mübtedâ olur ḥaber maḥzûf. Taqđir-i kelâm⁵⁷² وَ قَيَّارٌ غَرِبٌ.

وَ قَوْلُهُ

نَحْنُ بِمَا عِنْدَنَا وَ أَنْتَ بِمَا

عِنْدَكَ رَاضٍ وَ الرَّأْيُ مُخْتَلِفٌ⁵⁷³

Pes نَحْنُ بِمَا عِنْدَنَا رَاضُونَ⁵⁷⁴ Taqđir-i kelâm

وَ قَوْلِكَ زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ وَ عَمْرٌو⁵⁷⁵

Taqđir-i kelâm⁵⁷⁶ وَ عَمْرٌو وَ مُنْطَلِقٌ.

وَ قَوْلِكَ حَرَجْتُ فَإِذَا زَيْدٌ⁵⁷⁷

أَيُّ فَإِذَا زَيْدٌ مَوْجُودٌ⁵⁷⁸.

وَ قَوْلُهُ

إِنَّ مَحَلًّا وَ إِنَّ مُرْتَجَلًا

أَيُّ إِنَّ لَنَا فِي الدُّنْيَا خُلُوعًا وَ لَنَا عَنْهَا⁵⁷⁹

⁵⁶⁷ vardır A2, B: var A1.

⁵⁶⁸ eyitdük A1, A2: eydük B.

⁵⁶⁹ müsneddür A1, A2: müsned B.

⁵⁷⁰ رَحْلُهُ: رَحْلُهُ A1.

⁵⁷¹ feres kayyâr Medîne’de ğarîbdür. Pes kayyâr ki ism-i: -A2.

⁵⁷² Kayyâr gariptir.

⁵⁷³ "Biz yanımızda olana razıyız, sen de yanındakine razısın; ama görüş farklıdır." Yanık vd., a.g.e., s. 34.

⁵⁷⁴ Biz, bizde olana razıyız.

⁵⁷⁵ Senin "Zeyd gitmektedir Amr da" sözün gibi.

⁵⁷⁶ Amr da gitmektedir.

⁵⁷⁷ Senin "dışarı çıktım, baktım ki Zeyd" sözün gibi.

⁵⁷⁸ Yani baktım ki Zeyd de orada.

Ya' nî dünyāya hūlūl ve andan āhirete irtihāl hāşıldır.

وَقَوْلِهِ تَعَالَى "أَقُل لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي" ⁵⁸⁰

Taḳdīr-i kelām لَوْ تَمْلِكُونَ ⁵⁸¹ Zīrā ḥarf-i لَوْ fi' le dāḥil olur.

وَقَوْلُهُ تَعَالَى "فَصَبِّرْ جَمِيلٌ" ⁵⁸² [33a] يَحْتَمِلُ الْأَمْرَيْنِ

Ḥazf-i müsne ⁵⁸³ muḥtemel ve ḥazf-i müsnedün ileyhe muḥtemel olur.

أَيُّ

فَصَبِّرْ جَمِيلٌ ⁵⁸⁴

أَجْمَلٌ ⁵⁸⁵

ḥazf-i müsne göre

أَوْ فَأَمْرِي ⁵⁸⁶

şabr-ı cemil ḥazf-i müsnedün ileyhe göre.

وَلَا بُدَّ لِلْحَذْفِ ⁵⁸⁷ مِنْ قَرِينَةٍ

Ḥazf-i müsne ḳarīneden lā-büddür.

كُوفُوعِ الْكَلَامِ جَوَابًا لِسُؤَالٍ مُحَقَّقٍ نَحْوُ "وَلَمَّا سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ" ⁵⁸⁸

Ol ḳarīne daḥi su 'āl-i muḥaḳḳaḳa kelāmın cevābı vāḳi' olması gibi bu āyet-i kerīmede vāḳi' olduğu ⁵⁸⁹ gibi. Taḳdīr-i kelām ⁵⁹⁰ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ اللَّهُ سُؤَالَ مُحَقَّقٍ مَنْ خَلَقَ dur.

أَوْ مُقَدَّرٍ

Yāḥod su 'āl-i muḳaddere cevāb ⁵⁹¹ vuḳū' ı gibi.

نَحْوُ

لِيُنَبِّئَكَ بِزَيْدٍ ضَارِعٍ لِخُصُومَةٍ ⁵⁹²

Yezīd İbn ⁵⁹³ Nehşel mertebesinde şā' irūñ ḳavli gibi. Pes ضَارِعٌ su 'āl-i muḳadder ḳarīnesiyle maḥzūf olan ol su 'āl-i muḳadder ⁵⁹⁴ مَن يَنْبِئُكَ dur. Ol su 'āl-i muḳadder

⁵⁷⁹ Bu kısım Telhīs'te اِلْتِحَالًا اِلْاٰخِرَةَ اِلَى اِلْتِحَالِ الْاٰخِرَةِ وَاِلَى اِلْتِحَالِ الْاٰخِرَةِ اِلَى اِلْتِحَالِ الْاٰخِرَةِ şeklinde.

⁵⁸⁰ "De ki: Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz." "Kur'an, İsrâ Suresi, Ayet: 100".

⁵⁸¹ لَوْ تَمْلِكُونَ A2, B: لَوْ تَمْلِكُونَ A1.

⁵⁸² "Artık bana düşen, güzel bir sabırdır." "Kur'an, Yûsuf Suresi, Ayet: 18".

⁵⁸³ müsne A1, A2: müsne B.

⁵⁸⁴ "Artık bana düşen, güzel bir sabırdır." "Kur'an, Yûsuf Suresi, Ayet: 18".

⁵⁸⁵ En güzelidir.

⁵⁸⁶ "Yahut işim (yani فَأَمْرِي صَبْرٌ جَمِيلٌ 'Benim işim güzel sabırdır' takdirindedir." Ustaosmanoğlu ve Şahin, a.g.e., s. 172.

⁵⁸⁷ اِلْحَذْفِ: Bu kelime Telhīs'te yoktur.

⁵⁸⁸ "Andolsun, eğer onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, mutlaka 'Allah' derler." "Kur'an, Lokmân Suresi, Ayet: 25".

⁵⁸⁹ olduğu A2, B: olması A1.

⁵⁹⁰ Yeri göğü kim yarattı diyenin sorusuna onu Allah yarattı der.

⁵⁹¹ cevāb: cevāz A1.

⁵⁹² "Yezid'e hasımlıkta âciz olan ağlasın." Yanık vd., a.g.e., s. 35.

⁵⁹³ İbn A1: bin A2, B.

⁵⁹⁴ O'na kim ağlasın?

وَ فَضْلُهُ عَلَى خِلَافِهِ بِتَكَرُّرِ الْإِسْنَادِ إِجْمَالًا ثُمَّ تَفْصِيلًا

Mef'ül için mebnî olan لَيْبِكِ'nün fâ' il için mebnî olan üzere fa'z u rüçhâni tekerrür-i isnâd iledür. İcmâlen ba' de tafşîlen ammâ tafşîlen isnâd pes يُبْكِي-i muqadderün ضَارِعٌ'e isnâdîdur ve ammâ icmâlen isnâd zîrâ لَيْبِكِ dinildikde ma' lûm olur ki anda bir bâkî vardır ki bu bükâ aña isnâd olunur.

وَ بِوُقُوعِ نَحْوِ يَزِيدٍ غَيْرِ فَضْلَةٍ

Ve daği binâ-yı mef'ülde يُزِيدٌ mişli غَيْرِ فَضْلَةٍ vaqî' olmasıyla zîrâ fâ' il için mebnî olsa يُزِيدٌ mef'ül olmak lâzım gelürdi.

وَ يَكُونُ⁵⁹⁵ مَعْرِفَةَ الْفَاعِلِ كَحُصُولِ نِعْمَةٍ غَيْرِ مُتَرَقِّبَةٍ

Ve ma' rife-i fâ' il ni' met-i ğayr-ı müterakķıbenün huşûli gibi olmağıla.

لِأَنَّ أَوَّلَ الْكَلَامِ غَيْرُ مُطْمَعٍ فِي ذِكْرِهِ

Zîrâ ol kelâm zîkr-i fâ' ile tama' virici degüldür fi' l mef'üle⁵⁹⁶ isnâd olunup kelâm anuñla tām oldığından ötüri. [33b]

وَ أَمَّا ذِكْرُهُ فَلِمَا مَرَّ

Ammâ zîkr-i müsned pes zîkr-i müsnedün ileyhde geçen ' illetlerden ötüridür⁵⁹⁷ ihtimâm ü ihtiyâğ gibi.

أَوْ أَنْ يَتَّعِينَ كَوْنُهُ اسْمًا أَوْ فِعْلًا

Yâğod zîkr ile ism yâ fi' l olması müte' ayyen olmadan ötüri.

وَ أَمَّا إِفْرَادُهُ فَلِكَوْنِهِ غَيْرَ سَبَبِيٍّ مَعَ عَدَمِ إِفَادَةِ تَقْوِيِ الْحُكْمِ

Ve ammâ müfred olması pes ğayr-ı sebebi olduğundan ötüridür taķavviyyü'l-ğüküm ' adem ifadesi birle.

وَ الْمُرَادُ بِالسَّبَبِيِّ نَحْوِ زَيْدٍ أَبُوهُ مُنْطَلِقٌ

Sebebi ile murâd bu mişlidür ki müsned cümle ola müsnedün ileyh olmayan zamîr ile mübtedâyâ müte' allıķa ola mişâl-i⁵⁹⁸ mezkûr gibi.

وَ أَمَّا كَوْنُهُ فِعْلًا فَلِلتَّقْيِيدِ بِأَحَدِ الْأَرْمَةِ الثَّلَاثَةِ

Ammâ fi' l olması ehad-i ezmine-i şelâşe ile taķyîdden⁵⁹⁹ ötüridür

عَلَى أَحْصَرِ وَجْهِ

ağşar-ı tarîķ üzere

مَعَ إِفَادَةِ التَّجْدُدِ

teceddüdi ifade birle.

كَقَوْلِهِ

أَوْ كَلَّمَا وَرَدَتْ عَكَاطَ قَبِيلَةٍ

بَعَثُوا إِلَيَّ عَرِيفَهُمْ يَتَوَسَّمُ

⁵⁹⁵يَكُونُ: Bu kelime her üç nüshada da يَكُونُ şeklinde yazılmıştır. Ancak bu kelimenin hem Telhîs'te يَكُونُ şeklinde yer alması hem de anlamın gereği olarak يَكُونُ olması gerekmektedir.

⁵⁹⁶mef'üle A1, A2: mef'ül B.

⁵⁹⁷ötüridür A1, A2: ötüri B.

⁵⁹⁸mişâl-i: -A1.

⁵⁹⁹taķyîdden A2, B: taķyîdin A1.

Pes *إِنْ* ve *إِذَا* şart içündür *zamān-ı istiḳbālde*.

لَكِنْ أَصْلُ *إِنْ* عَدَمُ الْجَزْمِ بِوُقُوعِ الشَّرْطِ وَ *إِذَا* 608 الْجَزْمِ

Lākin kelime-i *إِنْ* *vuḳū'*-1 şartı 'adem-i cezmde aṣl oldu ve kelime-i *إِذَا* *vuḳū'*-1 şartı 609 cezmde aṣl oldu.

وَ لِذَلِكَ

إِذَا cezmde *إِنْ* 'adem-i cezmde 610 aṣl olduğu eçlden

كَانَ النَّادِرُ مَوْقِعًا لِإِنْ وَ غَلَبَ لَفْظُ الْمَاضِي مَعَ *إِذَا*

ḥūkm-i nādirū'l-*vuḳū'* *إِنْ* lafzına maḥal oldu ve lafz-ı māzī *إِذَا* ile gālib oldu *ḳaṭ'an vuḳū'a* delāletinden ötüri.

نَحْوُ "فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى وَمَنْ مَعَهُ" 611 لِأَنَّ الْمُرَادَ الْحَسَنَةَ الْمَطْلَقَةَ

[34b] Cānib-i 612 ḥasenede *إِذَا* ile lafz-ı māzī getirildi. *Zirā* ḥasene ile murād ḥasene-i muṭlaḳadur ki ḥuṣūli maḳṭū' un bihdür. 613

وَ لِهَذَا عُرِفَتْ تَعْرِيفَ الْجِنْسِ

Ḥasene-i muṭlaḳa murād olduğu eçlden ta' rīf-i cins ile ta' rīf olındı. *Zirā* cinsūn *vuḳū'* ı vācib gibidür keṣret ü ittisā' indan ötüri. *Zirā* her nev' inde müteḥaḳḳıḳdur nev' -i şınıf bunun ḥilāfıncadur.

وَ السَّيِّئَةُ نَادِرَةٌ بِالنِّسْبَةِ إِلَيْهَا

Ḥaseneye nisbet ile seyyi 'e nādirdür.

وَ لِهَذَا نُكْرِتُ

Nādir olduğu eçlden nekre kılındı ki ḳalile delālet ider. Ve cānib-i seyyi 'ede olan 614 *إِنْ* ile lafz-ı muzāri' irād olındı. *Zirā* maḳṭū' u'l-*vuḳū'* degüldür.

وَ قَدْ يُسْتَعْمَلُ *إِنْ* فِي مَقَامِ 615 الْجَزْمِ تَجَاهُلًا

Az olur lafz-ı *إِنْ* tecāhülen maḳām-ı cezmde isti' māl olunur. Meşelā gulāma efendūn evde mi diyü su 'āl itdükde 616 *إِنْ* كَانَ فِيهَا أُخْبِرُكَ

أَوْ لِعَدَمِ جَزْمِ الْمُخَاطَبِ

Yāḥod *vuḳū'*-1 muḥāṭabuñ 'adem-i cezminden ötüri ma' tūfdur *تَجَاهُلًا* ḳavline.

كَقَوْلِكَ لِمَنْ يُكذِّبُكَ

Seni tekzīb idene

إِنْ صَدَقْتُ فَمَاذَا تَفْعَلُ 617

608 Telhīs'te *إِذَا*'den sonra *أَصْلُ* kelimesi yer almaktadır.

609 şartı:-A2.

610 aṣl oldu. *وَ لِذَلِكَ* *إِنْ* cezmde *إِنْ* 'adem-i cezmde: -A2.

611 "Fakat onlara iyilik geldiği zaman, 'Bu bizimdir, (biz çalışıp kazandık)' derler. Eğer başlarına bir kötülük gelirse, Mūsā ve beraberindekilerin uğursuzluğuna yorarlardı." "Kur'an, A'rāf Suresi, Ayet: 131".

612 Cānib-i A2, B: Bāb-ı A1.

613 maḳṭū' un bihdür A2, B: maḳṭū' birdür A1.

614 olan: -A1.

615 مَقَامٌ: Bu kelime Telhīs'te yoktur.

616 Evde olduğunda sana haber veririm.

617 Eğer ben doğruysam, sen ne yapacaksın?

ķavlũn gibi ki Őıdķuŕna ‘ilmũn ola fe-emmā cezm-i muķāṭab olmaya.

أَوْ تَنْزِيلِهِ مَنْزِلَةَ الْجَاهِلِ

Yāḥod muķāṭab-ı ‘ālimi menzile-i cāhile⁶¹⁸ tenzĩlden ötüri.

لِمُخَالَفَتِهِ مُقْتَضَى الْعِلْمِ

Muķteżā-yı ‘ilmine muķālefeinden ötüri. Meşelā babasına ezā idene⁶¹⁹ İN KAN ABĀK FĀLA TŪZİDE⁶¹⁹ ķavlũn gibi.

أَوْ التَّوْبِيخِ

Yāḥod muķāṭabı Őarṭa ta‘yĩrden ötüri.

وَ تَصْوِيرِ أَنَّ الْمَقَامَ لِإِسْتِمَالِهِ عَلَى⁶²⁰ مَا يَفْعَلُ الشَّرْطَ عَنْ أَصْلِهِ لَا يَصْلُحُ إِلَّا لِفَرْضِهِ كَمَا يُفْرَضُ الْمَحَالُ

Daḥi taŐvĩrden ötüridür ki taḥķķıķ maķām-ı Őarṭı aŐlında⁶²¹ ķal‘ ider Şey’e iŐtimālınden⁶²² ötüri zālike'l-maķām Őarṭa Őālılı olmaz illā farzından [35a] ötüri. Nitekim li-farz-ı muķāl farz olunur.

نَحْوُ "أَفْتَضِرُّبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا إِنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ"⁶²³ فِيمَنْ قَرَأَ إِنْ بِالْكَسْرِ

Şol kimesne ķırā’atındaki İN lafzını kesr ile ķırā’at itdi. Pes müŐriklerũn müŐrif olmaları maķṭũ‘un bih lākin lafz-ı İN getirildi tevbiḥden ötüri ve taŐvĩrden ötüri ki taḥķķıķ ‘āķilde⁶²⁴ isrāf bu maķāmda vācibdür ki olmaya illā ‘alā-sebĩli'l-farz-ı muķālāt farz olındığı gibi ‘āķilde.⁶²⁵

أَوْ تَغْلِيْبِ غَيْرِ الْمُتَّصِفِ بِهِ عَلَى الْمُتَّصِفِ بِهِ

Yāḥod Őarṭ ile muttaşıf olmayanı⁶²⁶ anuŕla muttaşıf olan üzere taĝlıbden ötüri maķām-ı cezmde isti‘ māl olunur.

وَ قَوْلُهُ تَعَالَى⁶²⁷ "وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عِبَادِنَا"⁶²⁸ يَحْتَمِلُهُمَا

Muḥtemeldür tevbiḥ ve taŐvĩr-i mezkūra ve ĝayr-ı mürtābĩni mürtābĩne taĝlıbe. Zĩrā muķāṭabĩnde ‘ārif⁶²⁹ bi'l-ḥaķ var idi fe-emmā ‘inād ü⁶³⁰ inkār iderdi.

وَ التَّغْلِيْبِ يَجْرِي⁶³¹ فِي فُنُونِ

Bāb-ı taĝlıb fũnũn-ı keŐĩrede cārĩ olur.

كَقَوْلِهِ تَعَالَى "وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ"⁶³²

⁶¹⁸cāhile A2, B: cāhilde A1.

⁶¹⁹Eĝer o babansa ona eziyet etme.

⁶²⁰على: -B.

⁶²¹aŐlında A2, B: aŐlından A1.

⁶²²iŐtimālınden A1, A2: iŐtimālden B.

⁶²³“Haddi aÇan bir topluluk oldunuz diye, vazgeçip Zikir’le (Kur’an’la) sizi uyarmaktan geri mi duralım?” “Kur’an, Zuhruf Suresi, Ayet: 5”.

⁶²⁴āķilde: -A2, -B.

⁶²⁵āķilde: -A1.

⁶²⁶olmayanı A1: olmayan A2, B.

⁶²⁷تَعَالَى: -B.

⁶²⁸“Eĝer kulumuza (Muhammed’e) indirdiĝimiz (Kur’an) hakkında Őũphede iseniz, haydin onun benzeri bir sũre getirin.” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 23”.

⁶²⁹ārif A1, A2: āriften B.

⁶³⁰inād ü A1: ināden A2, B.

⁶³¹يَجْرِي A2, B: تُجْرِي A1.

Zıkr-i ünşāya tağlīb olındı kıyās k̄ānitāt iken.

وَ قَوْلِهِ تَعَالَى "بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ"⁶³³

Ƙıyās yā-yı ğaybet ile بَجْهَلُونَ idi. Zīrā fā‘ ili k̄avme rāci‘ olur. Lākin cānib-i ma‘ nā tağlīb olındı. Zīrā k̄avm ma‘ nāda muḥātabīnden ‘ ibāretdür.

وَ مِنْهُ

Bāb-ı tağlībendür eb ile ümme

أَبْوَان

dimek.

وَ نَحْوُهُ

Daḡi ebevān mişli ‘ Ömereyn k̄amereyn gibi.

وَ لِكُونِهِمَا لِتَعْلِيْقِ أَمْرٍ بِغَيْرِهِ فِي الْإِسْتِقْبَالِ كَانَ كُلُّ مِنْ جُمْلَتِي كُلِّ⁶³⁴ فِعْلِيَّةً اسْتِقْبَالِيَّةً

Ve daḡi اِنْ ve اِنْدَا ezmān-ı istiḡbālde bir emri ğayra ta‘ liḡ içün oldukları eelden ikisinden her birinün cümleleri ya‘ nī şart ve cezāları fi‘ liyye-i istiḡbāliye oldı. Emreynden [35b] murād biri ḡuşūl-i maẓmūn-ı cezā ve biri ḡuşūl-i maẓmūn-ı şartdur.

وَ لَا يُخَالَفُ ذَلِكَ لَفْظًا إِلَّا لِئُكْتَبَ

Şart ve⁶³⁵ cezādan küllisi lafzen fi‘ liyye-i istiḡbāliyye olmağa muḡālif olmaz illā bir nükteden ötüri. Lafzen dimesi işāretdür ki ma‘ nā her ḡalde istiḡbāliyye olur gerek şart ve cezā ismiyye ve māzīyye olsunlar.

كَإِبْرَازِ غَيْرِ الْحَاصِلِ فِي مَعْرِضِ الْحَاصِلِ لِقُوَّةِ الْأَسْبَابِ

Ol nükte-i ğayr-ı⁶³⁶ ḡāşılı kuvvet-i esbābından ötüri ma‘ rız-ı ḡāşılde ibrāz gibi.

أَوْ كَوْنِ مَا هُوَ لِلْوُقُوعِ كَالْوُقُوعِ⁶³⁷

Ma‘ tūfdur اَلْأَسْبَابِ⁶³⁸. Yāḡod vuḡū‘ içün olan vāḡi‘ gibi oldıġından ötüri.

أَوْ التَّفَاوُلِ

Yāḡod tefe’ülden ötüri.

أَوْ إِظْهَارِ الرَّغْبَةِ فِي وُقُوعِهِ

Yāḡod vuḡū‘ ina raġbeti izḡārdan ötüri.

نَحْوُ إِنْ ظَفِرْتُ بِحُسْنِ الْعَاقِبَةِ فَهُوَ الْمَرَامُ

Ya‘ nī eger ḡüsn-i ‘ āḡıbet⁶³⁹ zafer bulursam pes maḡşūd oldur.

⁶³² “O itaat edenlerdendi.” “Kur’an, Tahrim Suresi, Ayet: 12”.

⁶³³ “Doğrusu siz ne yaptığınızı bilmez bir toplumsunuz.” “Kur’an, Neml Suresi, Ayet: 55”.

⁶³⁴ كلُّ A2, B: كَلِّمًا A1.

⁶³⁵ ve: -A2, -B.

⁶³⁶ ğayr-ı: -A2.

⁶³⁷ كالوقوع: -B.

⁶³⁸ Burada atıfta bulunulan ibare, üstteki satırda geçmektedir.

⁶³⁹ A2 nüshasının derkenarında "Hüsn-i ‘ āḡıbetle kurtuldı isem maḡşūdum budur dimek lāzım. Kezā fi şerḡıyyü'l-müsemmā Behçetü'l-Erīb Şerḡ-i Telḡışül'l-ḡaḡıb" ifadesi yer almaktadır. Mustafa Behçet bin Mehmed Sālim'in burada adı geçen Behçetü'l-Erīb Şerḡ-i Telḡışül'l-ḡaḡıb adlı eserinin ulaşılabilen tek nüshası Millî Kütüphaneye Yazmaları arasında 06 Mil Yz A 4449 numarada kayıtlıdır. Bu nüshada Telḡış'in söz konusu kısmının şerḡ edildiği sayfa eksiktir. Nüshada 88. sayfadan sonra 91. sayfaya geçilmiştir. Nüshanın 89 ile 90. sayfaları yırtılma, çürüme vb. sebeplerden olsa gerek

فَإِنَّ الطَّالِبَ إِذَا عَظَمْتَ رَغْبَتَهُ فِي حُصُولِ أَمْرِ يَكْتُرُ تَصَوُّرَهُ إِيَّاهُ فَرَبَّمَا يُخَيَّلُ⁶⁴⁰ حَاصِلًا

Zirā tālib⁶⁴¹ kaçan bir emrūn ḥuṣūlünde rağbeti ‘azīm olsa ol tālibūn zālīke'l-emri taşavvur itmesi keşir olur. Pes az olur⁶⁴² zālīke'l-emr aña ḥāşıl taḥayyül olunur. Pes ol emrden lafz-ı māzī ile ta‘ bir ider.

وَ عَلَيْهِ قَوْلُهُ تَعَالَى⁶⁴³ "وَلَا تُكْرَهُوا قِتْيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا"⁶⁴⁴

Vuḳū‘-ı şarta rağbeti izhārdan ötüri māzī-i İN ile isti‘ māl üzeredir ḳavl-i Bārī te‘ ālā. İN dinüp İN dinilmedi taḥaşşunı irādetlerinde teveffür-i rağbete delāletden ötüri.⁶⁴⁵ Taḥaşşun imtinā‘ ‘ani'z-zinā ma‘ nāsına.

قَالَ السَّكَّاكِيُّ أَوْ لِلتَّغْرِيبِ

Sekkākī eyitdi ki ḡayr-ı ḥāşılı ma‘ rız-ı ḥāşılta ibrāz itmek yā mā-zükireden ötüridür yāḥod ta‘ rīzden ötüridür. Ya‘ nī fi‘l birine nisbet [36a] olma ve murād ḡayra nisbet ola.

نَحْوُ "لَيْنٌ أَشْرَكَتْ لِيَحْبِطَنَّ عَمَّاكَ"⁶⁴⁶

Pes muḥāṭab nebī ‘aleyhi'ş-şalātu ve's-selāmdur.⁶⁴⁷ Hālbuki anuñ⁶⁴⁸ ‘adem-i iştirāki⁶⁴⁹ maḳtū‘un bihdür fe-emmā lafz-ı māzī getirildi ‘alā-sebīli'l-farz iştirāki⁶⁵⁰ ma‘ rız-ı ḥāşılta ibrāzdan ötüri işrāk idenlerūn ‘amelleri bāṭıl olmasına ta‘ rīzen pes muzāri‘ getirilse bu ta‘ rīzi müfid olmazdı. Zirā aşl üzere olur idi.

وَ نَظِيرُهُ فِي التَّغْرِيبِ

نَظِيرُهُ فِي التَّغْرِيبِ

نَظِيرُهُ فِي التَّغْرِيبِ

ḳavl-i şerīfi.

أَيُّ وَمَا لَكُمْ لَا تَعْبُدُونَ الَّذِي فَطَرَكُمْ بِدَلِيلٍ "وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ"⁶⁵²

eksiktir. Metnimizin A2 nüshasının derkenarında yer alan cümlelerin, Mustafa Behçet'in eserinin eldeki nüshasının 89 veya 90. sayfasında yer alması muhtemeldir. Söz konusu sayfalar eksik olduğundan yukarıdaki cümlelerin Mustafa Behçet'in eserinde yer alıp almadığı tespit edilememiştir.

⁶⁴⁰Telhis'te بِيْهِ kelimesinden sonra إِلَيْهِ kelimesi yer almaktadır.

⁶⁴¹tālib A1: tāleb A2, B.

⁶⁴²Pes az olur: -A1.

⁶⁴³قَوْلُهُ تَعَالَى: Bu ibare Telhis'te yoktur.

⁶⁴⁴“Dünya hayatının geçici mafaatlerini elde etmek için iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuḥşa zorlamayın.” “Kur’an, Nūr Suresi, Ayet: 33”.

⁶⁴⁵ötüri: -A1.

⁶⁴⁶“Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun.” “Kur’an, Zümer Suresi, Ayet: 65”.

⁶⁴⁷‘aleyhi'ş-şalātu ve's-selāmdur A1: ‘aleyhi's-selāmdur A2, B.

⁶⁴⁸anuñ: -A1.

⁶⁴⁹iştirāki A1: işrāki A2, B.

⁶⁵⁰iştirāki A1: işrāki A2, B.

⁶⁵¹“Hem ben, ne diye beni yaratana kulluk etmeyeyim.” “Kur’an, Yâsîn Suresi, Ayet: 22”.

⁶⁵²“Oysa siz de yalnızca O'na döndürüleceksiniz.” “Kur’an, Yâsîn Suresi, Ayet: 22”.

Ya‘nī dimekdür ki size ne oldı ki halk idene ‘ibadet itmezsiniz. Bu kelâmdan sonra وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ kavli deliliyle pes⁶⁵³ ‘adem-i⁶⁵⁴ ‘ibadeti kendüye nisbet idüp ve muhâtabın murâd idindi. Zîrâ kendü ‘âbid idi.

وَجْهٌ حُسْنِهِ إِسْمَاعُ الْمُخَاطَبِينَ الْحَقُّ عَلَى وَجْهِ لَا يَزِيدُ غَضَبَهُمْ وَهُوَ تَرْكُ النَّصْرِحِ بِنِسْبَتِهِمْ إِلَى الْبَاطِلِ

Bu ta‘rîzün cihet-i hüsnî mütekellimün muhâtabîne haqqı bir vechle işitdürmesidür ki⁶⁵⁵ zâlike'l-vech gâzabların ziyâde eylemez. Ol vech ki muhâtabîni bâtıla nisbet ile⁶⁵⁶ taşrih terkür.

وَيُعِينُ عَلَى قَبُولِهِ

Ma‘tûfdür لَا يَزِيدُ kavline.⁶⁵⁷ Taqdîr-i kelâm⁶⁵⁸ قَبُولِهِ. Ve bir vech üzere ki qabûl-i haqqa mu‘în olur.

لِكُونِهِ أَدْخَلَ فِي إِمْحَاضِ النَّصْحِ حَيْثُ لَا يُرِيدُ لَهُمْ إِلَّا مَا يُرِيدُ لِنَفْسِهِ

Zîrâ zâlike'l-vech ihlâş-ı naşihatde edhaldür şol haysiyyetden ötüri ki mütekellim dilemez anlara illâ nefesine diledigin anlara⁶⁶⁰ daği diler.

وَلَوْ لِلشَّرْطِ فِي الْمَاضِي مَعَ الْقَطْعِ بِانْتِفَاءِ الشَّرْطِ

لَوْ daği zamân-ı mâzîde şart içündür intifa‘-ı şarta cezm birle.

فَيَلْزَمُ عَدَمَ التُّبُوتِ وَالْمُضِيِّ فِي جُمْلَتَيْهَا

Pes şart ve cezâsında [36b] ‘adem-i şübüt ve muziyy lâzım olur.

فَدَخُولُهَا عَلَى الْمُضَارِعِ فِي نَحْوِ "لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ"⁶⁶¹ لِقَصْدِ اسْتِمْرَارِ الْفِعْلِ فِيمَا مَضَى وَقَدْ فَوَّقْنَا

Pes bu âyet-i kerîmede fi‘l-i muzâri‘e dâhil olması zamân-ı mâzîde istimrâr-ı fi‘l kaçşından⁶⁶² ötürüdür bir vaqtden sonra bir vaqtdde.

كَمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى "اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ"⁶⁶³

بِهِمْ dinilmedi vaqten ba‘de vaqt istimrâr-ı istihzâ ve teceddüd-i istihzâ kaçşından ötüri.

وَفِي "وَلَوْ تَرَى إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ"⁶⁶⁴

Ve daği bu maħalde lû‘ün fi‘l-i muzâri‘e dâhil olması

لِتَنْزِيلِهِ مِنْزَلَةَ الْمَاضِي

menzile-i mâzîye tenzîlden⁶⁶⁶ ötürüdür

⁶⁵³pes: -A2.

⁶⁵⁴‘adem-i: -A2, -B.

⁶⁵⁵ki: -A1.

⁶⁵⁶ile: -A1.

⁶⁵⁷ Burada atıfta bulkunulan ibare, üstteki Arapça cümlede geçmektedir.

⁶⁵⁸kelâm: -A2, -B.

⁶⁵⁹Telhîs'te لَا يُرِيدُهُ şeklinde olan bu ibare B nüshasında لَا يُرِيدُهُمْ, A1 ve A2 nüshasında ise لَا يُرِيدُ لَهُمْ şeklindedir.

⁶⁶⁰illâ nefesine diledigin anlara: -A2, -B.

⁶⁶¹ "Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşeriniz." "Kur'an, Hucurât Suresi, Ayet: 7".

⁶⁶²kaçşından A1: kaçşdan A2, B.

⁶⁶³ "Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır)." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 15".

⁶⁶⁴Telhîs'te وَ فِي ifadesinden sonra نَحْوُ kelimesi yer almaktadır.

⁶⁶⁵"Ateşin karşısında durdurulup da, 'Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü'minlerden olsak' dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen!" "Kur'an, En'âm Suresi, Ayet: 27".

لِصُدُورِهِ عَمَّنْ لَا خِلَافَ فِي إِخْبَارِهِ

ihbārında hilāf olmayan şād'rden şād'r olduğından ötüri.

كَمَا فِي "رُبَّمَا يَوُدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا"⁶⁶⁷

Nitekim bu maħalde يَوُدُّ وَدَّ menziline tenzīl olındı ihbārında hilāf olmayan kimesneden şudūrından ötüri. Zīrā iltizām eylediler ki مَا ile mekfūfe olan رُبِّ'den şoħra fi'l vāķi' olmaz illā māzī vāķi' olur. Pes burada muzāri' vuķū' ı li-nüktetin olur ol ki zıkr olındı.

أَوْ لِاسْتِخْضَارِ الصُّورَةِ

Ma' tūfdur لِنَتَزِيلِهِ kavline.⁶⁶⁸ Ya' nī muzāri' e ' udül yā mā-zükireden ötüridür veyāħod şüret-i bedī' a istihzārından ötüridür.

كَمَا قَالَ اللَّهُ⁶⁶⁹ تَعَالَى "فَتَنبِيْرُ سَخَابَا"⁶⁷⁰

⁶⁷¹اللَّهِ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ kavlinden şoħra

اسْتِخْضَارًا لِتِلْكَ الصُّورَةِ النَّبِيْعَةِ الدَّالَّةِ عَلَى الْقُدْرَةِ الْبَاهِرَةِ

ķudret-i bāhireye dālle olan ol şüret-i bedī' ayı istihzārden ötüri ol ki keyfiyyet-i maħşūşa vü inķilābāt-ı mütefāvite üzere āşāre-i şehābdur⁶⁷² musaħħaran beyne's[37a]-semā ve'l-arz.

وَأَمَّا تَنْكِيْرُهُ فَلِإِرَادَةِ عَدَمِ الْحَصْرِ وَالْعَهْدِ

Ve ammā tenķir-i müsned pes ta' rīf dālle olduğı haşr u ' ahdūn ' ademini irādetden ötüridür.

نَحْوُ⁶⁷³ زَيْدٌ كَاتِبٌ وَ عَمْرٌو شَاعِرٌ⁶⁷⁴

أَوْ لِلتَّفْخِيمِ

Yāħod ta' zīmden ötüridür.

نَحْوُ "هُدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ"⁶⁷⁵

هُوَ هُدًى kelām هُدًى taķrīren merfū' ħaberdür yā⁶⁷⁶ ذَلِكَ الْكِتَابِ a yā mübtedā-yı maħzūfa. Taķdīr-i kelām هُدًى.

أَوْ لِلتَّخْوِيْرِ

Yāħod taħķīriden ötüri⁶⁷⁷ نَحْوُ مَا زَيْدٌ شَيْئًا.

وَأَمَّا تَخْصِيْصُهُ بِالْإِضَافَةِ أَوْ الْوَصْفِ فَلِكُونِ الْفَائِدَةِ أَتَمَّ

Ammā müsnedi izāfet ve vaşf ile taħşīş⁶⁷⁸ زَيْدٌ غُلَامٌ رَجُلٌ ve⁶⁷⁹ زَيْدٌ رَجُلٌ عَالِمٌ gibi pes fā'ide etemm olduğından ötüridür ki mürür eyledi ziyāde ħuşūş itmeye fā'ideyi icāb ider.

⁶⁶⁶tenzīlden A2, B: tenzīlinden A1.

⁶⁶⁷ "İnkār edenler, 'Keşke müslūman olsaydık' diye çok arzu edeceklerdir." "Kur'an, Hicr Suresi, Ayet: 2".

⁶⁶⁸ Burada atıfta bulunulan ibare, metnin 36b sayfasının ortalarında geçmektedir.

⁶⁶⁹الله: Bu kelime Telhīs'te yoktur.

⁶⁷⁰ "Allah, rüzgārları gönderendir. Onlar da bulutları hareket ettirir." "Kur'an, Fâtır Suresi, Ayet: 9".

⁶⁷¹ "Allah, rüzgārları gönderendir. Onlar da bulutları hareket ettirir." "Kur'an, Fâtır Suresi, Ayet: 9".

⁶⁷² şehābdur A1, A2: şehābdan B.

⁶⁷³نَحْوُ: Telhīs'te bu kelimenin yerine كَقَوْلِكَ kelimesi bulunmaktadır.

⁶⁷⁴ Zeyd kâtiptir, Amr da şairdir.

⁶⁷⁵ "Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 2".

⁶⁷⁶ "Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 2".

⁶⁷⁷ Örnek: Zeyd hiçbir şey değildir.

⁶⁷⁸ Zeyd, adamın hizmetçisidir.

وَأَمَّا تَرْكُهُ فَنَظَاهِرٌ⁶⁸⁰ مِمَّا سَبَقَ

Ammā terk-i taḥṣīṣ-i müsned⁶⁸¹ أو الوصف⁶⁸¹ pes zāhirdür terk-i taqyīd-i müsnedde⁶⁸² sâbık olandan.

وَأَمَّا تَعْرِيفُهُ فَلِإِفَادَةِ السَّامِعِ حُكْمًا عَلَى أَمْرٍ مَعْلُومٍ لَهُ بِإِخْدَى طُرُقِ التَّعْرِيفِ بِآخَرَ مِثْلِهِ

Ammā müsnedi ta'rif itmek pes turoḡ-ı ta'rifün biri ile sāmi'a ma'lūm olan emre ḥükmi ifāde itmeden ötüridür bir müsned-i āḡer ile ki müsnedün ileyh ma'lūmuñ mişlidür. Ya'nī muḡāṭaba müsnedün ileyh ma'lūme müsned ma'lūmi ḥükmi itmegi ifādeden ötürü müsned ta'rif irād olunur.

أَوْ لِأَزْمِ حُكْمٍ كَذَلِكَ

Yāḡod ifāde-i ḥükmi gibi lāzım-ı ḥükmi sāmi'a ifāde itmeden ötüridür

نَحْوُ زَيْدٍ أَخُوكَ وَ عَمْرُو الْمُنْطَلِقِ⁶⁸³

بِإِعْتِبَارِ الْعَهْدِ⁶⁸⁴ أَوْ الْجِنْسِ

ta'rif-i 'ahd yāḡod ta'rif-i cins i' tibārıyla.

وَعَكْسَهُمَا

Ve⁶⁸⁵ daḡi mişāleyn-i mezkūruñ⁶⁸⁶ 'aks-i mişli ki أَخُوكَ زَيْدٌ ve الْمُنْطَلِقُ عَمْرُو olur.

وَالثَّانِي قَدْ يُفِيدُ قَصْرَ الْجِنْسِ عَلَى شَيْءٍ [37b] تَحْقِيقًا

Şānī ya'nī ta'rif-i cins-i i' tibārī az olur taḡḡiken bir şey'e ḡaşr-ı cinsi ifāde ider.

نَحْوُ زَيْدٍ الْأَمِيرِ

Ḳaçan kim Zeyd'den ḡayrı emīr olmasa ya'nī cins-i emīrden⁶⁸⁷ Zeyd'e maḡşūddur dimek olur.

أَوْ مُبَالَغَةً

Yāḡod mübālaḡa bir şey'e ḡaşr-ı cinsi ifāde ider

لِكَمَالِهِ فِيهِ

zālike'ş-şey'ün ol cins kemālinden ötürü.

نَحْوُ عَمْرُو الشُّجَاعِ

Ya'nī cins-i şecā'at 'Amr'a maḡşūrdur ke-ennehū şecā'at-ı ḡayra i'tidād yoḡdur rütbe kemālden ḡaşır olduḡı ecluden.

وَقِيلَ الْأِسْمُ مُتَعَيَّنٌ لِإِبْتِدَاءِ إِدْلَالِهِ عَلَى الذَّاتِ وَالصِّفَةُ لِلْخَبَرِيَّةِ لِإِدْلَالِهَا عَلَى أَمْرِ نِسْبِيٍّ

Ve dinildi ki⁶⁸⁸ ve زَيْدٌ الْمُنْطَلِقُ⁶⁸⁹ de ism-i Zeyd gerek muḡaddem ve gerek mu'aḡḡar olsun ibtidā'iyet müte'ayyendür zāta delāletinden ötürü ve şıfat-ı cüz'iyet müte'ayyendür emr-i nisbiye delāletinden ötürü. Pes 'alā-kile'l-ḡāleyn زَيْدٌ mübtedā ve الْمُنْطَلِقُ ḡaber olur.

⁶⁷⁹ Zeyd, ālim bir adamdır.

⁶⁸⁰ فظ: فَنَظَاهِرٌ A1.

⁶⁸¹ İzafet veya niteleme/sıfat ile...

⁶⁸² müsnedde A1, A2: müsne B.

⁶⁸³ Zeyd senin kardeşindir ve Amr gidicidir.

⁶⁸⁴ بِإِعْتِبَارِ الْعَهْدِ: Bu kısım Telhīs'te تَعْرِيفِ الْعَهْدِ şeklidir.

⁶⁸⁵ Ve: -A2.

⁶⁸⁶ mezkūruñ A1, A2: mezkūrū B.

⁶⁸⁷ emīrden: -A1.

⁶⁸⁸ Zeyd gidicidir.

وَرُدَّ بِأَنَّ الْمَعْنَى الشَّخْصُ الَّذِي لَهُ الصِّفَةُ صَاحِبُ الْأِسْمِ

Ve bu kı̄l redd olındı ma' nā-yı⁶⁹⁰ الْمُنْطَلِقُ زَيْدٌ⁶⁹¹, الْأِسْمُ olmağıla.

وَأَمَّا كَوْنُهُ جُمْلَةً فَلِلتَّقْوَى أَوْ كَوْنِهِ سَبَبًا كَمَا مَرَّ

Ve ammā müsnedüñ cümle olması pes taqavvıden ötürüdür⁶⁹² زَيْدٌ قَامَ gibi yāḥod sebēbī olduğundan ötürüdür. Nitekim efrād-ı müsnedde geçdi ğayr-ı sebēbī olmasından.⁶⁹³

وَأَسْمِيَّتُهَا وَفِعْلِيَّتُهَا وَشَرْطِيَّتُهَا لِمَا مَرَّ

Ve ol cümleñüñ böyle olması geçen şey'den ötürüdür ki ismiyye olması devām ü⁶⁹⁴ şebātdan ötürüdür ve fi'liyye olması ḥudūş ü teceddüd[de]n ötürüdür ve şartiyye olması i'tibārāt-ı muḥtelifeden ötürüdür.

وَظَرَفِيَّتُهَا لِإِخْتِصَارِ الْفِعْلِيَّةِ

Ve müsnedüñ [38a] cümle-i zarfiyye olması iḥtişār-ı fi'liyyetden ötürüdür.

إِذْ هِيَ مُقَدَّرَةٌ بِالْفِعْلِ عَلَى الْأَصَحِّ

Zirā zarfiyye mezheb-i eşaḥḥ üzere fi'l ile muḳadderedür.

وَأَمَّا تَأْخِيرُهُ فَلِأَنَّ ذِكْرَ الْمُسْنَدِ إِلَيْهِ أَهَمُّ كَمَا مَرَّ

Ammā te'ḥīr-i müsned pes zıkr-i müsnedün ileyh ehemm olduğundan ötürüdür. Nitekim bāb-ı müsnedün ileyhde mürür itdi.

وَأَمَّا تَقْدِيمُهُ فَلِإِخْتِصَارِهِ⁶⁹⁵ بِالْمُسْنَدِ إِلَيْهِ

Ammā taḳdīm-i müsned pes müsnedün ileyhi aña ḳaşrdan ötürüdür.

نَحْوُ "لَا فِيهَا غَوْلٌ"⁶⁹⁶

Ḥumūr-ı cennetde şudā' yoḳdur.

وَ لِهَذَا⁶⁹⁷

Taḳdīm taḥşīşi ifāde itdigi eclden

لَمْ يُقَدِّمِ الظَّرْفُ فِي "لَا رَيْبَ فِيهِ"⁶⁹⁸

bu maḥalde zarf ki رَيْبٌ'dür üzere muḳaddem olmadı.

لِنَلَا يُفِيدُ ثُبُوتَ الرَّيْبِ فِي سَائِرِ كُتُبِ اللَّهِ تَعَالَى

Sā'ir kütübü'llāhda sübüt-ı reybi müfid olmasun için zirā bunda şekk yoḳ⁶⁹⁹ diyicek sā'irde şekk var dimek olurdı.

أَوْ لِلتَّنْبِيهِ مِنْ أَوَّلِ الْأَمْرِ عَلَى أَنَّهُ خَيْرٌ لَا نَعْتٌ

⁶⁸⁹ Gidici Zeyd'dir.

⁶⁹⁰ Gidici Zeyd'dir.

⁶⁹¹ Kendisi için sıfat söz konusu olan şahıs, ismin sahibidir.

⁶⁹² Zeyd ayağa kalktı.

⁶⁹³ olmasından A2, B: olmasında A1.

⁶⁹⁴ü: -B.

⁶⁹⁵ فَلِإِخْتِصَارِهِ: Bu kelime Telhîs'te فَلِإِخْتِصَارِهِ şeklinde.

⁶⁹⁶ "Onda baş döndürme özelliği yoktur." "Kur'an, Saffât Suresi, Ayet: 47".

⁶⁹⁷ لِهَذَا: Telhîs'te bu ifadedden önce خُمُورُ الدُّنْيَا ibaresi bulunmaktadır.

⁶⁹⁸ "Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 2".

⁶⁹⁹yoḳ A1, A2: yoḳdur B.

Yāhod taq̄dīm-i müsned evvel emrden haber olup na' t olmadığına tenbīhden ötürüdür.

كَقَوْلِهِ

Ḥassān'uñ

لَهُ هِمَمٌ لَا مُنْتَهَى لِكِبَارِهَا
وَ هِمَّتُهُ الصُّغْرَى أَجَلٌ مِنَ الدَّهْرِ

qavli gibi. Medḥ-i nebī 'aleyhi's-şalātu ve's-selāmda⁷⁰⁰ anuñ için ḥāşıldur himmetler ki kibārına müntehā yoq̄dur ve himmet-i şuğrāsı dehrden eceldür.

أَوْ التَّفَاؤُلِ

Yāhod tefe'ülden ötürüdür⁷⁰¹ بِغَرَّةٍ وَجْهَكَ الْإِيَّامُ gibi.

أَوْ التَّنْوِيْقِ إِلَى ذِكْرِ الْمُسْنَدِ إِلَيْهِ

Yāhod zikr-i müsnedün ileyhe teşvīkden ötürüdür.

كَقَوْلِهِ

Muḥammed bin Vüheyb'ün

ثَلَاثَةٌ تُشْرِقُ الدُّنْيَا بِبَهْجَتِهَا
شَمْسُ الصُّحَى وَ أَبُو إِسْحَاقَ وَالْقَمَرُ

qavli gibi. Mu' taşım-Billāh'ı medḥde üç nesnedür ki ḥüsni ile dünyāyı⁷⁰² işrāk ider şems-i duḥā ve Ebū İshāk ve kamer ki müsnedün ileyh bunlardur. Ve ثَلَاثَةٌ qavli [38b] müsneddür taq̄dīm olındı müsnedün ileyhe teşvīkden ötüri.

تَنْبِيْهُ كَثِيْرٌ مِمَّا ذَكَرَ فِي هَذَا الْبَابِ وَ الَّذِي قَبْلَهُ غَيْرُ مُخْتَصِرٍ بِهِمَا

Bu tenbīhdür ki bu bābda mezkūr olandan⁷⁰³ keşir ve daḥi qablehū bāb-ı müsnedün ileyhden⁷⁰⁴ mezkūr olandan keşir bu iki bāba muhtaş degüldür.

كَالذِّكْرِ وَالْحَذْفِ وَ غَيْرِهِمَا

Ol mezkūr zikr⁷⁰⁵ ü ḥazf ve ğayrılar gibi.

وَالْفِطْنُ إِذَا اتَّقَنَ اعْتِبَارَ ذَلِكَ فِيهِمَا لِأَيَّحْفَى عَلَيْهِ اعْتِبَارُهُ فِي غَيْرِهِمَا

Ḥālbuki zikr⁷⁰⁶ olan zālike'l-mezkūruñ⁷⁰⁷ bu iki bābda i' tibārın muḥkem eylese aña ḥafī olmaz bu iki bābuñ ğayrından zālike'l-mezkūruñ i' tibārı.

[Aḥvāl-i Müte' allıqāt-ı Fi' l]

أَحْوَالُ مُتَعَلِّقَاتِ الْفِعْلِ

Bu bāb aḥvāl-i müte' allıqāt-ı fi' l beyānındadır. Ol daḥi dört ḥāldür. Ḥazf-i mef' ul nesyen ve taq̄dīr-i mef' ul ve taq̄dīm-i mef' ul 'ale'l-fi' l ve taq̄dīm-i ba' z-ı ma' mülāt 'ale'l-ba' z ve sār aḥvāl

⁷⁰⁰c aleyhi's-şalātu ve's-selāmda A1: 'aleyhi's-selāmda A2, B.

⁷⁰¹ Senin yüzünün nuruyla günler aydınlandı.

⁷⁰²dünyāyı A1: dünyā A2, B.

⁷⁰³olandan A1, B: olan A2.

⁷⁰⁴ileyhden A2, B: ileyhde A1.

⁷⁰⁵zikr: -B.

⁷⁰⁶zikr A2, B: zekī A1.

⁷⁰⁷mezkūruñ A1, A2: mezkūr B.

gibi⁷⁰⁸ ki⁷⁰⁹ mā-beynden⁷¹⁰ zıkr olındı ki anlara işāret vāki^c oldı. Tenbīh mezkūrda ve bu dört⁷¹¹ ḥālūñ baḥse ziyāde iḥtişāşından ötüri bu bābda tafşil eyledi ve buña bir muḳaddime temhīd eyledi ve eyitdi ki

الْفِعْلُ مَعَ الْمَفْعُولِ كَالْفَاعِلِ فِي أَنَّ الْغَرَضَ مِنْ ذِكْرِهِ مَعَهُ إِفَادَةٌ تَلْبِيسُهُ بِهِ لَا إِفَادَةٌ وَفُوعِهِ مُطْلَقًا

fi^cl mef^c ul ile⁷¹² olması fā^cil ile olması gibidür. Fā^cil ve mef^c ulden her biriyle fi^cli zıkr itmeden ğaraż fi^clūñ her birine telebbüs ifāde itmede yoḥsa muḥlaḳ vuḳū^c-ı fi^cli ifāde degüldür. Ya^cnī nefsinde⁷¹³ fi^clūñ şābit ve vāki^c olması degüldür belki murād kimden şadır oldı ve kimūñ üzere vāki^c oldıḡın bilmekdür.

فَإِذَا لَمْ يُذَكَّرْ مَعَهُ

Pes kaçan mef^c ul fi^cl ile zıkr olunmasa

فَالْغَرَضُ إِنْ كَانَ إِثْبَاتَهُ لِفَاعِلِهِ أَوْ نَفْيُهُ عَنْهُ مُطْلَقًا نَزَلَ مَنْزِلَةَ اللَّازِمِ

pes ğaraż [39a] eger fi^cli fā^ciline işbāt yāḥod muḥlaḳā fā^cilinden nefy olursa zālike'l-fi^cl lāzım menziline tenzīl olunur.

وَلَمْ يُقَدَّرْ لَهُ مَفْعُولٌ

Ve aña mef^c ul daḡı taḳdīr olunmaz.

لِأَنَّ الْمَقْدَّرَ كَالْمَفْعُولِ⁷¹⁴

Zirā muḳadder ḥükmdē mef^c ul gibidür.

وَهُوَ ضَرْبَانِ

Lāzım menzilesine tenzīl olan iki kışmdur.

لِأَنَّهُ إِذَا أُنْجِعَ الْفِعْلُ مُطْلَقًا كِنَايَةً عَنْهُ

Zirā yā menzile-i lāzıma⁷¹⁵ tenzīl olan fi^cl ya^cnī ^cumūm-ı fi^cli i^ctibārsuz cem^c-i efrādı murād olunmaḡıla ve ḥuşuş-ı fi^cli i^ctibārsuz ba^czı efrādı murād olunmaḡıla⁷¹⁶ ^cumūm ve ḥuşuşdan muḥlaḳ oldıḡı ḥālde zālike'l-fi^cl den kināye kılına

مُتَعَلِّقًا بِمَفْعُولٍ مَخْصُوصٍ دَلَّتْ عَلَيْهِ قَرِينَةٌ

zālike'l-fi^cl mef^c ul-i maḥşuşa müte^c allıḳ oldıḡı ḥālde. Eyle mef^c ul ki aña ḳarīne dālle ola.

أَوْ لَا

Yāḥod bu maḳūle fi^cl den kināye olmaya.

الثَّانِي

İkincisi ya^cnī kināye olmayan

⁷⁰⁸gibi: -A1.

⁷⁰⁹ki: -A2.

⁷¹⁰mā-beynden B: bābeynden A1, A2.

⁷¹¹dört: -B.

⁷¹²ile: -A2.

⁷¹³nefsinde: -A2.

⁷¹⁴كالمفعول: Bu kelime Telhîs'te كالمذكور şeklidir.

⁷¹⁵lāzıma A1: lāzım A2, B.

⁷¹⁶ya^cnī ^cumūm-ı fi^cli i^ctibārsuz cem^c-i efrādı murād olunmaḡıla ve ḥuşuş-ı fi^cli i^ctibārsuz ba^czı efrādı murād olunmaḡıla: -A2, -B.

كَقَوْلِهِ تَعَالَى

Allāh te‘ ālānuñ

"قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ"⁷¹⁷

ķavl-i ŧerīfi gibidür. Ya‘ nī⁷¹⁸ مَنْ يُوجَدُ لَهُ حَقِيقَةُ الْعِلْمِ وَ مَنْ لَا يُوجَدُ⁷¹⁸. Pes يَعْلَمُونَ وَ لَا يَعْلَمُونَ lāzım menzilesine tenzıl olındılar ve müte‘ addī olan fi‘ lden kināye olmadılar.

السَّكَّانِي ثُمَّ إِذَا كَانَ الْمَقَامُ خُطَابِيًّا لَا اسْتِدْلَالَيًّا أَفَادَ ذَلِكَ مَعَ التَّعْمِيمِ

Ve⁷¹⁹ Sekkāki eyitdi ki kaçan maķām hitābī olsa istidlālī olmasa⁷²⁰ ol maķām zālīkeyi ya‘ nī ğaraż-ı fi‘ lün fā‘ il için ŧübütını yā fā‘ ilden nefyini ifāde ider

دَفْعًا لِلتَّحَكُّمِ

eħad-ı mütesāviyeyni āħer üzere terciħ itmegi def‘ den ötüri.

وَ الْأَوَّلُ

Evvelki ya‘ nī mef‘ ül-i maħşūşa müte‘ allıķ olan fi‘ lden⁷²¹ kināye olan fi‘ l

كَقَوْلِ الْبُخْتَرِيِّ فِي الْمُعْتَرِّ بِاللَّهِ

Mu‘ tez-Billāh ki ism-i pādişāhdur anuñ medħinde Buħtūrī’nün

شَجُو حُسَادِهِ وَ غَيْظُ عِدَائِهِ

أَنْ يَرَى مُبْصِرٌ وَ يَسْمَعُ وَاعٍ

ķavli gibi. Müsta‘ in-Billāh’a ta‘ rizen memdūħuñ ħasūdları ħıķdı ve ‘adūları ħıŧmı mübşırūñ görmesidür ve sāmi‘ ün iŧitmesidür.

أَيُّ أَنْ يَكُونَ [39b] دُو رُؤْيِيَّةٍ وَ دُو سَمْعٍ فَيُدْرِكُ مَحَاسِنَهُ وَ أَحْبَابَهُ الظَّاهِرَةَ الدَّالَّةَ عَلَى اسْتِحْقَاقِهِ الْإِمَامَةَ دُونَ غَيْرِهِ

Ya‘ nī ŧāħib-i rü’yet ve ŧāħib-i sem‘ bulına pes ol Mu‘ tez-Billāh’uñ baŧar ile maħāsinin ve sem‘ ile istihķāk-ı imāmete dālle olan aħbār-ı zāhiresin idrāk eyleye anuñ ğayrı müsteħaķ olmadıĝı ħālde.

فَلَا يَجِدُوا إِلَى مُنَازَعَتِهِ سَبِيلًا

Ki ol memdūħa münāza‘at-ı tārīķ bulmayalar. Pes يَرَى ile يَسْمَعُ mef‘ ül-i maħşūşa müte‘ allıķ degüller⁷²² fe-emmā mef‘ ül-i maħşūşa müte‘ allıķ olandan kināye olurlar ol ki maħāsin ü aħbārdur.

وَ إِلَى

Ve eger ‘adem-i zıkr-i mef‘ ül kıtında ğaraż fā‘ ili için iŧbāt yā nefy olmazsa

وَ حَبَّ التَّقْدِيرِ بِحَسَبِ الْقَرَائِنِ

ķarā’in ħasebiyle taķdīr-i mef‘ ül vācib olur.

ثُمَّ الْحَدْفُ إِذَا لَلْتِيَانِ بَعْدَ الْإِنْهَامِ

Ba‘ de ħazf-i mef‘ ülün biħ ba‘ de’l-ibhām beyān itmeden ötüri ola.

كَمَا فِي فِعْلِ الْمَشِيئَةِ مَا لَمْ يَكُنْ تَعَلُّفُهُ بِهِ غَرِيبًا

Nitekim fi‘ l-i meŧiyyetde ħazf olunur mā-dāmki fi‘ l-i meŧiyyetün mef‘ üle ta‘ alluķı ğarīb olmaya.

⁷¹⁷ “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” “Kur’an, Zümer Suresi, Ayet: 9”.

⁷¹⁸ İlmin hakikati kendisinde bulunan ile ilmin hakikati kendisinde bulunmayan eşit değildir.

⁷¹⁹Ve: -A2, -B.

⁷²⁰olmasa: -A1.

⁷²¹fi‘ lden: fi‘ lde A1.

⁷²²degüller A2, B: degüldür A1.

نَحْوُ "فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ"⁷²³

Ya' nī لَوْ شَاءَ هَدَايَتَكُمْ pes لَوْ شَاءَ dinildikde sāmi' fehm ider ki anda bir mef' ul vardır ki meşiyet aña ta' alluğ ider. Pes cevāb-ı şart geldikten sonra ol mef' ul-i mübhem ne idigi mübeyyen olur.

بِخِلَافِ نَحْوِ

وَلَوْ شِئْتُ أَنْ أَبْكِيَ دَمًا لَبَكَيْتُهُ

'Acüz-i beyt اَوْسَعُ الصَّبْرِ لَكِنْ سَاحَةُ الصَّبْرِ اَوْسَعُ. Bu mişli mezkûre muhâlifdür. Zîrâ fi' l-i meşiyetüñ bükâ-yı deme ta' alluğî ġarîbdür. Pes zîkr olındı ki sāmi' aña me'nūs ola ve nefsinde taçarrür ide. Ma' nâ-yı beyt eger çan ağlamağ dileyeydüm bükâ iderdüm velâkin meydân-ı şabr vâsi' raçdur.⁷²⁴

وَأَمَّا قَوْلُهُ

فَلَمْ يُبْقِ مِنِّي الشَّوْقَ غَيْرَ تَفَكُّرِي

وَلَوْ شِئْتُ أَنْ أَبْكِيَ بَكَيْتُ تَفَكُّرًا

Ammâ şâ' irüñ bu çavli

فَلَيْسَ مِنْهُ

[40a] fi' l-i meşiyetüñ mef' üle ta' alluğî ġarîb oldığından ötüri anda çazf-i mef' ul terk olınandan degüldür. Ma' nâ-yı beyt bende şevç bâkî kalmadı tefekkürden ġayrı ve eger bükâ dilesem tefekkür bükâ iderüm ya' nī gözyaşı yirine gözümden fikr ağıdırum.⁷²⁵

لِأَنَّ الْمُرَادَ بِالْأَوَّلِ الْبُكَاءِ الْحَقِيقِيِّ

Zîrâ بَكَيْتُ ile murād bükâ-yı haķîķîdür ve meşiyetüñ bükâ-yı haķîķîye⁷²⁶ ta' alluğî ġarîb degüldür pes çazfi cā' iz olur.

وَأَمَّا لِدَفْعِ تَوَهُمِ إِرَادَةِ غَيْرِ الْمُرَادِ ابْتِدَاءً

Veyāhod ibtidā' ġayr-ı murādı irâdet tevehhümin def' itmeden ötüridür. İmâ lidfeç, İmâ lidfeç, İmâ lidfeç çavline ma' çüfdür.⁷²⁷

كَقَوْلِهِ

وَكَمْ دُدَّتْ عَنِّي مِنْ تَحَامُلِ حَادِثٍ

وَسُورَةَ أَيَّامٍ حَزَزْنَ إِلَى الْعَظْمِ

Benden cevr-i havâdişi çok def' eyledüñ ve şiddet-i eyyâmı ki ol sevret-i eyyâm laħmı 'azme dek kaç' eylediler.

إِذْ لَوْ ذُكِرَ اللَّحْمُ لَرُبَّمَا تَوَهُمَ قَبْلَ ذِكْرِ مَا بَعْدَهُ أَنَّ الْحَزَّ لَمْ يَنْتَهَ إِلَى الْعَظْمِ

Zîrâ eger⁷²⁸ الْحَزَّ إِلَى الْعَظْمِ diyü laħmı zîkr eylese mâ-ba' dın zîkrden evvel az olur tevehhüm olunurdu ki taħķîķ çaz-ı ma' hüd 'azme⁷²⁹ müntehâ olmadı.

⁷²³ "De ki: En üstün delil yalnızca Allah'ındır. O, dileyeydi elbette sizin hepinizi doğru yola iletirdi." "Kur'an, En'am Suresi, Ayet: 149".

⁷²⁴ Ma' nâ-yı beyt eger çan ağlamağ dileyeydüm bükâ iderdüm ve lakin meydân-ı şabr vâsi' raçdur: -A2, -B.

⁷²⁵ Ma' nâ-yı beyt bende şevç bâkî kalmadı tefekkürden ġayrı ve eger bükâ dilesem tefekkür-i bükâ iderüm. Ya' nī göz yaşı yirine gözümden fikr ağıdırum: -A2, -B.

⁷²⁶ haķîķîye A1, B: haķîķî A2.

⁷²⁷ Burada atıfta bulunulan İmâ lidfeç ifadesi 39b sayfasının ortalarında geçmektedir.

⁷²⁸ Eti kemiğe kadar sıyırdılar.

⁷²⁹ 'azme A2, B: 'azm A1.

وَ إِمَّا لِأَنَّهُ أُرِيدَ ذِكْرُهُ ثَابِتًا عَلَى وَجْهِ بَيِّنَةٍ يُقَاعُ الْفِعْلَ عَلَى صَرِيحِ لَفْظِهِ

Yāḥod ḥazf-i mef' ul sāniyen zikr olunması murād olındığından ötüri bir vech üzere ki şariḥ lafz-ı mef' üle iḳā'-ı fi' li mutazammın

إِظْهَارًا لِكَمَالِ الْعِنَايَةِ بِوُقُوعِهِ عَلَيْهِ

fi' lüñ mef' ul üzere vuḳū' ını kemāl-i ' ināyeti izhārdan ötüri.

كَقَوْلِهِ

فَدَ طَلَبْنَا فَلَمْ نَجِدْ لَكَ فِي السُّؤْدَدِ

وَالْمُجْدِ وَالْمَكَارِمِ مَثَلًا

Taḳdīr ⁷³⁰ فَدَ طَلَبْنَا لَكَ مَثَلًا idi. Pes ḥazf olındı. Zīrā eger zikr olma idi فَلَمْ نَجِدْ dinmek lāzım gelürdi.

Pes şariḥ lafz-ı مَثَلًا üzere vāḳi' olmazdı.

وَ يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ السَّبَبُ تَرَكَ مُوَاجَهَةَ الْمَمْدُوحِ بِطَلَبِ مِثْلِ لَهُ

Ve cā'iz olur ki sebeb-i [40b] ḥazf-i mef' ul-i طَلَبْنَا'de taleb-i ⁷³¹ مِثْلًا ile terk-i muvācehe-i memdūḥ ola te'eddübde mübālağa ḳaşdından ⁷³² ötüri.

وَ إِمَّا لِلتَّعْمِيمِ مَعَ الْأَخْتِصَارِ

Yāḥod iḥtişār birle ta' mīm-i mef' ulden ötüridür.

كَقَوْلِكَ فَدَ كَانَ مِنْكَ مَا يُؤْلَمُ

Sende bulındı mü'ellim olan.

أَيُّ كُلِّ أَحَدٍ

Ya' nī her eḥada mü'ellim olan demek olur.

وَعَلَيْهِ

Ta' mīm ma' a'l-iḥtişārdan ötüri ḥazf-i mef' ul üzeredür.

"وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ" ⁷³³

Taḳdīr ⁷³⁴ يَدْعُو جَمِيعَ عِبَادِهِ olur.

وَ إِمَّا لِمَجَرَّدِ الْأَخْتِصَارِ عِنْدَ قِيَامِ قَرِينَةٍ

Yāḥod mücerred iḥtişārdan ötüridür ḳarīne ḳā'im olduḳda.

نَحْوُ أَصْعَيْتُ إِلَيْهِ

Aña dutdum.

أَيُّ أَدْنَى

Ya' nī ḳulaḡımı. Pes ḳarīne ıṣḡā olur ki ḳulaḡ dutmada isti' māl olunur.

وَعَلَيْهِ

Mücerred iḥtişārdan ötüri ḥazf-i mef' ul üzeredür.

"أَرْنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ" ⁷³⁵

⁷³⁰ Senin için benzer aradık.

⁷³¹ taleb-i: -A1.

⁷³² ḳaşdından A2, B: ḳaşdın A1.

⁷³³ "Allah, esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir." "Kur'an, Yûnus Suresi, Ayet: 25".

⁷³⁴ (Allah) tüm kullarını cennete davet eder.

⁷³⁵ "Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım' dedi." "Kur'an, A'râf Suresi, Ayet: 143".

Baḥa göster saḥa nazār ideyüm.⁷³⁶

أَيُّ ذَاتِكَ

Ya' nī zātuḥı göster.

وَإِمَّا لِلرَّعَابِيَةِ عَلَى الْفَاصِلَةِ

Yāḥod fāşılaya ri' āyetden ötüri.

نَحُو "مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى" ⁷³⁷

fāşılasına ri' āyet-i ḥuşul-i ihtişār birle. ⁷³⁸ dinilmedi

وَإِمَّا لِاسْتَهْجَانِ ذِكْرِهِ

Veyāḥod zıkr-i mef' ūli⁷³⁹ ḳabıḥ görmeden ötüri.

كَقَوْلِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا

Ḥazret-i 'Ā'ışe'nün

"مَا رَأَيْتُ مِنْهُ وَمَا رَأَى ⁷⁴⁰ مِنِّي" ⁷⁴¹

Nebī' aleyhi's-şalātu ve's-selāmdan ⁷⁴² görmedüm ol daḥi benden görmedi.

أَيُّ الْعَوْرَةِ

Ya' nī ut⁷⁴³ yirin görmedi ve ⁷⁴⁴ görmedüm.

وَإِمَّا لِنُكْنَةِ أُخْرَى

Yāḥod nükte-i uḥrādan ötüri meşelā sāmi' den ⁷⁴⁵ ihfā gibi ve lede'l-ḥācet temekkün-i inkār ⁷⁴⁶ gibi ve ta' ayyün ve iddi' ā-yı ta' ayyün ve ḡayrı gibi.

وَ تَقْدِيمِ مَفْعُولِهِ وَ نَحْوِهِ عَلَيْهِ لِرَدِّ الْخَطَأِ فِي تَعْيِينِ

Ve mef' ūl-i fi' li ve mef' ūl-i mişliyi cār ile mecrūr gibi ve zarf ü ḥāl gibi fi' l üzere taḳdīm eylemek ta' yin-i ḥaṭā-yı sāmi' i redd itmeden [41a] ötüridür.

كَقَوْلِكَ

Senün

زَيْدًا عَرَفْتُ ⁷⁴⁷

ḳavlün gibi.

⁷³⁶ideyüm A1: idem A2, B.

⁷³⁷ "Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da." "Kur'an, Duhâ Suresi, Ayet: 3".

⁷³⁸ "Kuşluk vaktine andolsun, karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki ..." "Kur'an, Duhâ Suresi, Ayet: 1-2".

⁷³⁹mef' ūli A1, A2: mef' ūl B.

⁷⁴⁰A1. وَ لَا رَأَى: بُوَ مَا رَأَى.

⁷⁴¹ "Aışe (Radiyallahü anhâ)'dan; Şöyle demiştir: Ben, Resûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem) fercine bakmadım veya bu yerini görmedim. O da benden bir şey görmedi." İbn Mâce, **Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi**, (Haz. Haydar Hatipoğlu), C. 5, Kahraman Neşriyat, İstanbul, t.y., s. 364, <https://ia802500.us.archive.org/28/items/SunenIbnMace/S%3%BCnen-i%20%C4%B0bn%20Mace.pdf> (15.05.2017).

⁷⁴² aleyhi's-şalātu ve's-selāmdan A1: aleyhi's-selāmdan A2, B.

⁷⁴³ut A1: ud A2, B.

⁷⁴⁴görmedi ve: -A2, -B.

⁷⁴⁵sāmi' den A2, B: sāmi' de A1.

⁷⁴⁶inkār A2, B: ibkār A1.

⁷⁴⁷ Sadece Zeyd'i tanıdım.

لَمَنْ اعْتَقَدَ أَنَّكَ عَرَفْتَ إِنْسَانًا وَ أَنَّهُ غَيْرُ زَيْدٍ

Şol kimesneye qavlüñ gibi ki i' tiqād eylesesin bir insān bildüñ hālbuki ol insān Zeyd'üñ ğayrı bir kimesnedür.

وَ تَقُولُ لِتَأْكِيدِهِ

Bu reddi⁷⁴⁸ te 'kīdde

لَا غَيْرَهُ⁷⁴⁹

dırsüñ.

وَ لِذَلِكَ⁷⁵⁰ لَا يُقَالُ

Taqdīm-i ta' yīn vāqī' olan haṭāyı redd için oldığı eelden

مَا زَيْدًا صَرَبْتُ وَ لَا غَيْرَهُ⁷⁵¹

dinilmez. Zīrā taqdīm-i mef' ūl Zeyd ğayrına ḍarb vāqī' idigine delālet ider. Pes وَ لَا غَيْرَهُ demek münākaẓa olur.

وَ لَا مَا زَيْدًا صَرَبْتُ وَ لَكِنْ أَكْرَمْتُهُ⁷⁵²

Böyle daḥi dinilmez. Zīrā haṭā-yı sāmi' ta' yīn-i mef' ūl dedür yoḥsa ta' yīn-i fi' lde degüldür.

وَ أَمَّا⁷⁵³ زَيْدًا عَرَفْتُهُ فَتَأْكِيدٌ إِنْ قُدِرَ الْمُفَسِّرُ قَبْلَ الْمُنْصُوبِ

Pes te 'kīd olur eger ḳable'l-manşūb ki 'rū'dür fi' l-i- Mفسر taqdīr olınsa.

وَ إِلَّا

Eger taqdīr⁷⁵⁴ olınmazsa

فَتَخْصِيصٌ

pes taqdīm taḥşiş ifāde ider.

وَ أَمَّا "نَحْوُ" وَأَمَّا تَمُودُ فَهَدَيْتَاهُمْ"⁷⁵⁵

Ammā bu maḥalde هَدَيْتَاهُمْ üzere taqdīm

فَلَا يُفِيدُ إِلَّا التَّخْصِيصَ

ifāde itmez illā taḥşiş ifāde ider. Zīrā taqdīr olınsa أَمَّا فَهَدَيْتَاهُمْ تَمُودُ فَهَدَيْتَاهُمْ olmaḳ lāzım gelürdi hālbuki فَأَمَّا lafzını vely itmez.

وَ كَذَلِكَ

⁷⁵⁶ زَيْدًا عَرَفْتُ mişlidir.

بِزَيْدٍ مَرَرْتُ وَ التَّخْصِيصُ لِأَرْزَمٍ لِلتَّقْدِيمِ غَالِبًا

Taḥşiş ğāliben taqdīme lāzımdur.

⁷⁴⁸ reddi A2, B: redde A1.

⁷⁴⁹ Başkasını deĝil.

⁷⁵⁰ لِذَلِكَ A2, B: كَذَلِكَ A1.

⁷⁵¹ Ben sadece Zeyd'i dövmedim, ondan başkasını da.

⁷⁵² Ben sadece Zeyd'i dövmedim, ama ona ikramda bulundum.

⁷⁵³ وَأَمَّا: Telhīs'te bu kelimeden sonra نَحْوُ kelimesi yer almaktadır.

⁷⁵⁴ taqdīr A1, A2: taqdīm B.

⁷⁵⁵ "Semūd kavmine gelince, biz onlara doĝru yolu göstermiştik." "Kur'an, Fussilet Suresi, Ayet: 17".

⁷⁵⁶ Sadece Zeyd'i tanıdım.

Ve ba' zı ma' mülāt-ı fi' li ba' zı üzere taqđim eylemek

لَأَنَّ أَصْلَهُ التَّقْدِيمُ

zīrā zālike'l-ba' zuñ aşlı taqđim itmekdür.

وَلَا مُقْتَضِي لِلْعُدُولِ عَنْهُ

Ĥālbuki aşldan 'udüle muqtezā daĥi yok.

كَالْفَاعِلِ

Taqđim-i fā' il gibi.

فِي نَحْوِ ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا⁷⁶⁶

وَالْمَفْعُولِ الْأَوَّلِ

Ve mef' ul-i evveli şānī üzere taqđim gibi.

فِي نَحْوِ أُعْطِيَ زَيْدًا دِرْهَمًا⁷⁶⁷

وَلِأَنَّ ذِكْرَهُ أَهَمُّ

Ve daĥi zālike'l-ba' zuñ zıkrı ehemmi oldığından ötüri taqđim olunur.

كَقَوْلِكَ قَتَلَ الْخَارِجِيُّ فُلَانًا⁷⁶⁸

Zīrā ehemmi⁷⁶⁹ olan çatlıñ ĥaricīye ta' alluķıdır ki nās şerrinden ĥalāş olalar.

أَوْ لِأَنَّ فِي التَّأْخِيرِ إِخْلَالَ لِبَيَانِ⁷⁷⁰ الْمَعْنَى

Yāĥod taqđim olunur zīrā te'ĥİRde beyān-ı ma' nāya iĥlāl vardır.

نَحْوُ "وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ⁷⁷¹ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ"⁷⁷² فَإِنَّهُ لَوْ أُجْرَ قَوْلِهِ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ

[42a] Eger te'ĥİRde beyān-ı ma' nāya iĥlāl olınaydı

لَتُوهَمَ أَنَّهُ مِنْ صِلَةِ يَكْتُمُ

tevehhüm olunurdu ki⁷⁷³ te'ĥİRde beyān-ı ma' nāya iĥlāl olınaydı

فَلَمْ يُفْهَمَ أَنَّهُ مِنْهُمْ

Pes zālike'r-recül āl-i Fir'avn'dan idigi fehmi olınmazdı. Zīrā dimek olurdu ki āl-i Fir'avn'dan imānın setri ider bir⁷⁷⁴ recül didi. Ĥālbuki murād bu degüldür belki murād āl-i Fir'avn'dan bir kimesne ki kendü imānın setri iderdi ol kimesne didi.

أَوْ بِالتَّنَاسُبِ

Yāĥod te'ĥİRde tenāsüb⁷⁷⁵ iĥlāl oldığından ötüri taqđim olunur.

كَرَعَايَةِ الْفَاصِلَةِ

Fāşılaya ri' āyet gibi.

⁷⁶⁶ Zeyd, Amr'ı dövdü örneğindeki (fāil gibi).

⁷⁶⁷ Zeyd'e para verdim örneğindeki (birinci meful gibi).

⁷⁶⁸ Senin "Ĥaricīyi falanca öldürdü" sözün gibi.

⁷⁶⁹ ehemmi: -A1.

⁷⁷⁰ لِبَيَانِ A2: بَيَانِ A1, B.

⁷⁷¹ مِنْ: -B.

⁷⁷² "Fıravun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi:" "Kur'an, Mü'min Suresi Ayet: 28".

⁷⁷³ te'ĥİRde beyān-ı ma' nāya iĥlāl olınaydı te'ĥİRde beyān-ı ma' nāya iĥlāl olınaydı ki⁷⁷³ te'ĥİRde beyān-ı ma' nāya iĥlāl olınaydı: -A2, -B.

⁷⁷⁴ bir A2, B: bu A1.

⁷⁷⁵ tenāsüb A2, B: tenāsübe A1.

نَحْوُ "فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى" 776

Pes Mūsā ki fā' il-i 'aūjasa'dür mef'ül ve cār ile mecrürdan te'hîr olındı fāşılaya ri'āyeten. Zīrā fevāşıl 'aī 'alf' üzeredür 777

[Kaşr]

الْقَصْرُ

Beşinci bāb ki kaşruñ beyānındadır. Anda dañi üç baḥş vardır. Baḥş-i evvel taḫşimi baḥş-i şānī tesmiyesi baḥş-i şālīş ṭuruk beyānındadır. Pes muşannif rahimehu'llāh 778 bu üç baḥşe işāret itdi ki

وَ هُوَ حَقِيقِيٌّ وَ غَيْرُ حَقِيقِيٍّ

kaşr dañi luğatde ḥabs ü men'e dirler ve iştilāḥda ṭarīḫ-i maḥşuş üzere bir şey'i bir şey'e taḫşīşdür. Ol dañi ḥaḫīḳī ve ğayr-ı ḥaḫīḳīdür.

وَ كُلُّ مِنْهُمَا نَوْعَانِ

Ḥaḫīḳī ve ğayr-ı ḥaḫīḳīden her biri iki nev' dür.

قَصْرُ الْمُوصُوفِ عَلَى الصِّفَةِ

Ya' nī mevşūfī şifata kaşrdur ki mevşūf tilke's-şifātı tecāvüz itmeye.

وَ قَصْرُ الصِّفَةِ عَلَى الْمُوصُوفِ

Ya' nī şifātı mevşūfa kaşrdur ki şifāt zālīke'l-mevşūfī tecāvüz itmeye.

وَالْمُرَادُ الْمَعْنَوِيَّةُ لَا النَّعْتُ

Bu maḥalde şifāt ile murād ğayr-ı ile kâ'im şifāt-ı ma'nevīdür yoḥsa na' t-ı 779 naḥvī degüldür.

[42b] وَ الْأَوَّلُ مِنَ الْحَقِيقِيِّ

Ḥaḫīḳīden nev'-i evvel olana 780 mişāl:

نَحْوُ مَا زَيْدٌ إِلَّا كَاتِبٌ إِذَا أُرِيدَ أَنَّهُ لَا يَتَّصِفُ بِغَيْرِهَا

Kaşan murād olınsa ki Zeyd kitābetüñ ğayr-ı ile muttaşif olmaz.

وَ هُوَ لَا يَكَادُ يُوجَدُ لِتَعَدُّرِ الْإِحْاطَةِ بِصِفَاتِ الشَّيْءِ

Bu nev' bulunmağa qarīb olmaz. Zīrā şifāt-ı şey'i ihāṭa itmek müte'azzir ḥattā mümkün ola bir şifātı işbāt idüp mā' adāsın nefy itmek.

وَ الثَّانِي

Nev'-i şānī 781 mişāl-i ḥaḫīḳīden oldığı ḥalde.

نَحْوُ مَا فِي الدَّارِ إِلَّا زَيْدٌ 782

Ya' nī dār-ı mu'ayyenede ḥuşūl maḫşūrdur Zeyd'e. Zeyd'den ğayrıya tecāvüz itmez fe-emmā cā'izdür ki Zeyd için şifāt-ı uḥrā ola.

وَ قَدْ يُقْصَدُ بِهِ الْمُبَالَغَةُ

776 "Bunun üzerine Mūsā, içinde bir korku hissetti." "Kur'an, Tâhâ Suresi, Ayet: 67".

777 "(O) yeri ve yüksek gökleri yaratanın katından peyderpey indirilmiştir. Rahmân, Arş'a kurulmuştur." "Kur'an, Tâhâ Suresi, Ayet: 4-5".

778 rahimehu'llāh A1: raḥ A2, B.

779 na' t-ı A1, B: şifāt-ı A2.

780 olana: -A1.

781 şānī A2, B: şāniye A1.

782 Telhīs'te نَحْوُ kelimesinden önce كَثِيرٌ kelimesi yer almaktadır.

Nev' -i s̄ānī ile az olur mübālağa қаşд olunur

لِعَدَمِ الْإِعْتِدَادِ بِغَيْرِ الْمَذْكُورِ

mezḳūr olmayana i' tibār olmadıđından⁷⁸³ ötüri.

وَ الْأَوَّلُ مِنْ غَيْرِ الْحَقِيقِيِّ تَخْصِيصُ أَمْرٍ بِصِفَةٍ دُونَ أُخْرَى أَوْ مَكَانَهَا

Ĝayr-ı haḳiḳīden nev' -i evvel emri bir şıfata taḫşışdür şıfat-ı uḫrāya mütecāviz olduğı ḫāldede yāḫod şıfat-ı uḫrā meḳānına.

وَ النَّائِي تَخْصِيصُ صِفَةٍ بِأَمْرٍ دُونَ أُخْرَى أَوْ مَكَانَهُ⁷⁸⁴

Ve ğayr-ı haḳiḳīden nev' -i s̄ānī şıfatı bir emre taḫşışdür emr-i āḫeri mütecāviz olduğı ḫāldede yāḫod şıfatı bir emre taḫşışdür emr-i āḫer meḳānına.

فَكُلُّ مَذْهَبًا صَرَبَان

Pes қаşr-ı mevşūf 'ale's-şıfat ve қаşr-ı şıfat 'ale'l-mevşūfdan⁷⁸⁵ her biri iki nev' dür. Biri taḫşış-i şey' bi-şey'in biri dağı taḫşış-i şey' meḳān-ı şey'.

وَ الْمُخَاطَبُ بِالْأَوَّلِ⁷⁸⁶ مَنْ يَعْتَقِدُ الشَّرْكَةَ

Ḍarb-ı evvel ile muḫāṭab olan şirkete i' tiḳād iden şaḫşdur.

وَ يُسَمَّى قَصْرَ إِفْرَادٍ

Bu қаşr қаşr-ı ifrād tesmiye olunur

لِقَطْعِ الشَّرْكَةِ

muḫāṭab i' tiḳād itdigi şirketi қаṭ'ından ötüri.

بِالنَّائِي مَنْ يَعْتَقِدُ الْعُكْسَ

Ve ḍarb-ı s̄ānī ile muḫāṭab olan 'aks-i [43a] ḫükmi i' tiḳād idendür.

وَ يُسَمَّى قَصْرَ قَلْبٍ

Bu қаşr қаşr-ı ḳalb tesmiye olunur

لِقَلْبِ حُكْمِ الْمُخَاطَبِ

ḫükmi-i muḫāṭabı ḳalbinden ötüri.

أَوْ تَسَاوِيًا عِنْدَهُ

Ma' tūfdur يَعْتَقِدُ cümlesine.⁷⁸⁷ Ya' nī s̄ānī ile muḫāṭab yā 'aks i' tiḳād eyleye yāḫod ḳatında emrān müsāvī ola. Ya' nī ḫükmi-i mütekellimi ve 'aks-i ḫükmi-i mütekellimi taşavvur eyleye ta'yīne 'ilmsüz.

وَ يُسَمَّى قَصْرَ تَعْيِينِ

Bu қаşr қаşr-ı ta'yīn tesmiye olunur.

وَ شَرْطُ قَصْرِ الْمُوصُوفِ عَلَى الصِّفَةِ إِفْرَادًا عَدَمَ تَنَافِيِ الْوَصْفَيْنِ

İfrāden қаşr-ı mevşūf 'ale's-şıfatuñ şartı ve vaşfeynde 'adem-i tenāfidür ki mevşūfda ictimā'-ı i' tiḳādı şaḫīḫ ola.

⁷⁸³ olmadığından A2, B: olinmadığından A1.

⁷⁸⁴ A1: -A1.

⁷⁸⁵ mevşūfdan A1, A2: mevşūf B.

⁷⁸⁶ Telhīs'te بِالْأَوَّلِ kelimesinden sonra مِنْ صَرَبِي كُنْ ifadesi yer almaktadır.

⁷⁸⁷ Burada atıfta bulunulan ifade, metnin 42b sayfasının sonunda yer almaktadır.

وَقَلْبًا نَحَقُّ⁷⁸⁸ تَنَافِيهِمَا

Ve kalben қаşr-ı mevşûf ‘ale’s-şıfatuñ şartı vaşfeynüñ taħaqqıñ tenāfısidür.

وَقَصْرُ النَّعِيْنِ أَعْمٌ

Ve қаşr-ı ta‘ yinüñ şartı e‘ amdur gerek vaşfān mütenāfi olsun gerek olmasun.

وَالْقَصْرُ طُرُقٌ

Қаşruñ⁷⁸⁹ таріқleri vardır. Dördi bu bābda mezkürdür gayrı mā-sebağda zıkr olındı.

مِنْهَا الْعَطْفُ

Тuruқ-ı erba‘ adandır таріқ-і ‘ aţf.

كَقَوْلِكَ فِي قَصْرِهِ إِفْرَادًا

İfrāden қаşr-ı mevşûf ‘ale’s-şıfatda

زَيْدٌ شَاعِرٌ لَا كَاتِبٌ⁷⁹⁰

қavlüñ gibi müşbete göre.

أَوْ مَا زَيْدٌ كَاتِبًا بَلْ شَاعِرٌ⁷⁹¹

Menfiye göre.

وَقَلْبًا

Қаşr-ı mevşûf ‘ale’s-şıfatda

زَيْدٌ قَائِمٌ لَا قَاعِدٌ⁷⁹²

қavlüñ gibi.

أَوْ مَا زَيْدٌ قَائِمًا بَلْ قَائِدٌ⁷⁹³ وَ فِي قَصْرِهَا

Ve қаşr-ı şıfat ‘ale’l-mevşûfda

زَيْدٌ شَاعِرٌ لَا عَمْرُوٌّ وَ مَا زَيْدٌ شَاعِرًا بَلْ عَمْرُوٌّ⁷⁹⁴

қavlüñ gibi.

وَمِنْهَا النَّفْيُ وَالْإِسْتِثْنَاءُ

Тuruқ-ı қаşрдандур таріқ-і nefy ü istişnā.

كَقَوْلِكَ فِي قَصْرِهِ

İfrāden қаşr-ı mevşûfda

مَا زَيْدٌ إِلَّا شَاعِرٌ⁷⁹⁵

қavlüñ gibi. Ve kalben қаşr-ı mevşûfda

مَا زَيْدٌ إِلَّا قَائِمٌ⁷⁹⁶

⁷⁸⁸ تَحَقُّقٌ A1, A2: تَحَقِّقٌ B.

⁷⁸⁹ Қаşruñ A1, B: Қаşr A2.

⁷⁹⁰ Zeyd şairdir, kâtip değıldir.

⁷⁹¹ Yahut Zeyd, kâtip değıldir aksine şairdir.

⁷⁹² Zeyd ayaktadır, oturmuyor.

⁷⁹³ قَائِمًا بَلْ قَائِدٌ: Telhîs'te قَائِمًا بَلْ قَاعِدًا şeklindedir. Cümleñin manası şu şekildedir: Zeyd ayakta değıldir, aksine oturmaktadır.

⁷⁹⁴ مَا زَيْدٌ شَاعِرًا بَلْ عَمْرُوٌّ: Bu kısım Telhîs'te مَا زَيْدٌ شَاعِرًا بَلْ عَمْرُوٌّ şeklindedir. Cümleñin manası şu şekildedir: Zeyd şairdir, Amr değıl ve Zeyd şair değıldir aksine Amr şairdir.

⁷⁹⁵ Zeyd sadece şairdir.

⁷⁹⁶ Zeyd sadece ayaktadır.

ķavlũñ gibi.

وَ فِي قَصْرَهَا

İfrāden ve ķalben ķaşr-ı şıfatda

مَا شَاعِرٌ إِلَّا زَيْدٌ⁷⁹⁷

ķavlũñ gibi.

[43b] وَ مِنْهَا إِنَّمَا

Ŧuruķ-ı ķaşrdandır lafz-ı إِنَّمَا ile ŧarīķ-i ķaşr.

كَقَوْلِكَ فِي قَصْرِهِ إِفْرَادًا⁷⁹⁸

İfrāden ķaşr-ı mevşũfda

إِنَّمَا زَيْدٌ كَاتِبٌ⁷⁹⁹

ķavlũñ gibi. Ve ķalben

إِنَّمَا زَيْدٌ قَانِمٌ⁸⁰⁰

ķavlũñ gibi.

وَ فِي قَصْرَهَا

Ve ifrāden ve ķalben ķaşr-ı şıfatda

إِنَّمَا قَانِمٌ زَيْدٌ⁸⁰¹

ķavlũñ gibi. Ve lafz-ı إِنَّمَا'nun ķaşrı ifādesine sebeb

لِتَضْمُنْهُ مَعْنَى مَا وَ إِلَّا

مَا ve إِلَّا ma' nāsın mutazammın olduğından ötürü. Vaķtā kim مَا ve إِلَّا ma' nāsını mutazammın olmada ve ķaşrı ifāde itmesinde ihtilāf olındıysa muşannif raħimehu'llāh⁸⁰² üç vechle tazammun beyān eyledi. Ve eyitdi ki

لِقَوْلِ الْمُفَسِّرِينَ "إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ"⁸⁰³ بِالنَّصْبِ

naşb-ı مَيْتَةَ ile

مَعْنَاهُ

bu ķavl-i şerīfũñ ma' nāsı

مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ إِلَّا الْمَيْتَةَ⁸⁰⁴

dimekdür.

وَ هُوَ الْمُطَابِقُ لِإِقْرَاءَةِ الرَّفْعِ

Ve bu ma' nā ref' -i مَيْتَةَ kıra'atına muṧabıķdur. Pes kıra'at-ı naşbda مَا kaffe olur ve مَيْتَةَ mef' ul-i حَرَّمَ olur ve kıra'at-ı ref' de إِنَّ ḫarf-i müşebbehe bi'l-fi'1 ve مَا mevşũl maḫallen manşũb

⁷⁹⁷ Şair, ancak Zeyd'dir.

⁷⁹⁸ إفْرَادًا: Bu kelime Telhıs'te yoktur.

⁷⁹⁹ Zeyd sadece kâtiptir.

⁸⁰⁰ Zeyd sadece ayaktadır.

⁸⁰¹ Ayakta olan sadece Zeyd'dir.

⁸⁰² raħimehu'llāh A1: raḫ A2, B.

⁸⁰³ "Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı." "Kur'an, Bakara Suresi Ayet: 173".

⁸⁰⁴ O, size yalnızca hayvan ölüsünü yasakladı.

ism-i in ve inf-i lafzen merfū haber-i in olur. Ma' nā demek olur ki ⁸⁰⁵عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ⁸⁰⁵. Ve bu terkib kaşr ifade ider ta' rif-i müsnedde geçen ⁸⁰⁶şey'den ötüri. ⁸⁰⁷نَحْوُ الْمُنْطَلِقِ زَيْدٌ⁸⁰⁷.

وَلَقَوْلِ النُّحَاةِ إِنَّمَا لِإثْبَاتِ مَا يُذَكَّرُ بَعْدَهُ وَ نَفْيِ مَا سِوَاهُ

Ve nuḥātuñ kavlınden ötüri ki in bu dında mezkūr olanı işbāt ve mā-sivāyı nefy içündür. Meşelā ⁸⁰⁸إِنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ⁸⁰⁸ didikde kıyām-ı Zeyd'i işbāt ⁸⁰⁹ve mā-sivāyı ku'ūd⁸¹⁰ ve ğayrı gibiyi⁸¹¹ nefy için olur.

وَ لِصِحَّةِ انفِصَالِ الضَّمِيرِ مَعَهُ قَالَ الْفَرَزْدَقُ

Ve lafz-ı in ile infişāl-i zamir şahih oldığı eclden Ferezdağ eyitdi

أَنَا الدَّائِدُ الْحَامِي الدَّمَارِ وَ إِنَّمَا

يُدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ أَنَا وَ مِثْلِي

ben zā'id-i ḥāmī-i zimār ya' nī [44a] ahdî ḥimāyete sāyık idiciyüm ve anlarıñ ensābından müdāfi' - i ḥavādiş illā ben ve benüm mişlumdür şecā'atde⁸¹² ve heybetde. Pes أدافع إنما diyeydi ma' nā demek olurdi ki ben def' itmem illā anlarıñ iḥsābından def' iderüm. Hāl-i⁸¹³ maqşūd bu degüldür belki murād anlarıñ iḥsābından ḥavādişi def' itmez kimesne illā ben ve benüm mişlüm def' ider.

وَ مِنْهَا تَقْدِيمٌ

Ve tūruk-ı kaşrdandur⁸¹⁴ taqdim.

كَقَوْلِكَ فِي قَصْرِه

Kaşr-ı mevşūfda

تَمِيمِي أَنَا⁸¹⁵

kavlıñ gibi.

وَ فِي قَصْرِهَا

Ve kaşr-ı şıfatda

أَنَا كَفَيْتُ مُهْمَكَ⁸¹⁶

kavlıñ gibi gerek ifrāden ve gerek ḳalben ve gerek ta'yinen olsun i' tikād-ı muḥāṭaba göre.

فَهَذِهِ الطَّرِيقُ تَخْتَلِفُ مِنْ وَجْهِه

Pes bu tūruk-ı erba'a niçe vücūh ile muḥtelife⁸¹⁷ olur.

فَدَلَالَةُ الرَّابِعِ بِالْفَحْوَى

⁸⁰⁵Size ölü eti yemeyi haram kılan Allah'tır.

⁸⁰⁶geçen A1, A2: kaçan B.

⁸⁰⁷Örnek: Giden Zeyd'dir.

⁸⁰⁸Zeyd sadece ayaktadır.

⁸⁰⁹nefy içündür. Meşelā إِنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ didikde kıyām-ı Zeyd'i işbāt: -A2, -B.

⁸¹⁰ku'ūd A1: ku'ūda A2, B.

⁸¹¹ğayrı gibiyi A1: ğayrıyı gibi A2, B.

⁸¹²şecā'atde A2, B: şecā'at A1.

⁸¹³Hāl-i A2, B: Hā A1.

⁸¹⁴tūruk-ı kaşrdandur A1: kaşr tūrukındandur A2, B.

⁸¹⁵Ben ancak Temim kabilesindenim.

⁸¹⁶Senin işine ancak ben yeterim.

⁸¹⁷muḥtelife A1, B: muḥtelif A2.

Pes taqdimün kaşra delâleti mefhûm-ı kelâm hasebiyledür.

وَ بَاقِيَّةً بِالْوَضْعِ

Şelâse-i bâkiyyenün kaşra delâleti vaz' iledür. Zîrâ vâzi' kaşrı müfîd⁸¹⁸ olan ma' nâ için vaz' eyledi.

وَ الْأَصْلُ فِي الْأَوَّلِ النَّصُّ عَلَى الْمُثْبِتَةِ وَالْمَنْفِيَّةِ

Ṭarîḳ-i 'aţfda aşl müşbet ve menfiye taşrihdür.

كَمَا مَرَّ

Mişâli mürür itdigi gibi⁸¹⁹ زَيْدٌ كَاتِبٌ لَا شَاعِرٌ⁸¹⁹ gibi.

وَلَا يُنْزَكُ إِلَّا كَرَاهَةً الْإِطْنَابِ

Müşbet ve menfiye naşş terk olunmaz illâ kerâhet-i itnâbdan ötüri terk olunur.

كَمَا إِذَا قِيلَ زَيْدٌ⁸²⁰ يَعْلَمُ النَّحْوَ وَ التَّصْرِيْفَ وَ الْعُرُوضَ أَوْ زَيْدٌ يَعْلَمُ النَّحْوَ وَ عَمْرُو وَ بَكْرٌ⁸²¹

Nitekim böyle dinilse

فَنَقُولُ فِيهِمَا

pes bu iki maḳâmda dirsün

زَيْدٌ يَعْلَمُ النَّحْوَ لَا غَيْرُ⁸²²

kerâhet-i itnâbdan ötüri maḳâm-ı evvelde ve t̄evriş ve t̄evriş dimeszün belki غَيْرُ النَّحْوِ ve dirsün ve maḳâm-ı şânide لا بَكْرٌ وَ لا عَمْرُو وَ لا غَيْرُ زَيْدٌ belki غَيْرُ زَيْدٌ dirsün.

أَوْ نَحْوَهُ

Yâhod لا غَيْرُ mişlin dirsün ya' nî سِوَاهُ ve لا مَنْ عَدَاهُ gibî.

وَ فِي بَاقِيَّةِ [44b] النَّصُّ عَلَى الْمُثْبِتَةِ فَقَطْ

Şelâse-i bâkiyyede aşl müşbete taşrih itmekdür ancaḳ menfiye taşrih itmeksüz.

وَالنَّفْيُ لَا يُجَامِعُ النَّائِي

Vücûh-ı ihtilâfda vech-i şâliş budur ki nefy-i şânîye ya' nî ṭarîḳ-i nefy ü istişnâya mecâmi' olmaz.

Meşelâ⁸²³ مَا زَيْدٌ إِلَّا قَائِمٌ لَا قَاعِدٌ⁸²³ dinilmez kelâm-ı büleğâda.

لَأَنَّ شَرْطَ الْمَنْفِيِّ بِلَا أَنْ لَا يَكُونَ مَنْفِيًّا قَبْلَهَا بِغَيْرِهَا

Zîrâ لا ile menfinün şartı قَبْلَهَا edevât-ı nefyden bir ğayrı ile menfi olmaya.

وَ يُجَامِعُ الْأَجْبِرِينَ

لا-yı 'aţife ile nefy-i âhireyne ya' nî إِنَّمَا ve taqdimē⁸²⁴ mecâmi' olur.

فَيَقَالُ

Pes dinilür

إِنَّمَا أَنَا تَمِيمِيٌّ لَا قَيْسِيٌّ وَ هُوَ يَأْتِينِي لَا عَمْرُو⁸²⁵

⁸¹⁸müfîd A1: müfîde A2, B.

⁸¹⁹ Zeyd kâtiptir şair deĝildir.

⁸²⁰زَيْدٌ: -B.

⁸²¹ Şöyle denildiĝi gibi: Zeyd nahiv, sarf ve aruz ilmini bilir yahut Zeyd nahiv ilmini bilir, Amr ve Bekir de...

⁸²² Zeyd yalnızca nahiv ilmini bilir.

⁸²³ Zeyd ancak ayaktaadır, oturuca deĝildir.

⁸²⁴taqdimē A2, B: taqdim A1.

لَأَنَّ التَّقِيَّ فِيهِمَا غَيْرُ مُصْرَحٍ بِهِ

Zirā āhireynde nefy-i ⁸²⁶مصْرَحٍ بِهِ degüldür.

كَمَا يُقَالُ

Bu mişāleyn

إِمْتَنَعَ زَيْدٌ عَنِ الْمَجِيءِ لَا عَمْرُؤَ⁸²⁶

dinilmek gibidür.

السَّكَاكِيُّ شَرْطُ مُجَامَعَتِهِ الثَّلَاثُ أَنْ لَا يَكُونَ الْوَصْفُ مُخْتَصًّا بِالْمَوْصُوفِ

Sekkākī eyitdi ki nefy-i ‘ātīfenüñ şālīşe ya‘nī ‘inmā‘ya mücāma‘atı vaşf-ı mevşūfa muhtaş olmamağdur.

نَحْوُ "إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ"⁸²⁷

Pes mümteni‘dür ba‘de ⁸²⁸لَا يَسْمَعُونَ dimek. Zirā isticābet olmaz illā işidenden.

وَ قَالَ⁸²⁹ عَبْدُ الْقَاهِرِ لَا يَحْسُنُ فِي الْمُخْتَصِّ كَمَا يَحْسُنُ فِي غَيْرِهِ

Ve ‘Abdu’l-kāhir eyitdi ki vaşf-ı muhtaşda gökçek degüldür ğayr-ı muhtaşda gökçek oldığı gibi.

وَ أَصْلُ الثَّانِي أَنْ يَكُونَ مَا اسْتَعْمِلَ لَهُ مِمَّا يَجْهَلُهُ الْمُخَاطَبُ وَ يُتَّكِرُهُ⁸³⁰

Vücūh-ı ihtilāfdan vech-i rābi‘ budur ki aşl-ı şānī ya‘nī ṭarīk-i nefy ü istiṣnā anuñ için isti‘ māl olınan ḥükm muhāṭab cāhil olduğu şey’den olmağdur ve inkār itdiği şey’den olmağdur.

بِخِلَافِ الثَّلَاثِ

‘inmā‘ya muḥālif olduğu hālde

كَقَوْلِكَ لِصَاحِبِكَ وَ قَدْ رَأَيْتَ شَيْخًا⁸³¹ مِنْ بَعِيدٍ

ba‘’idden bir cism [45a] gördükde muşāhibüñe⁸³²

مَا هُوَ إِلَّا زَيْدٌ⁸³³

ḳavlüñ gibi.

إِذَا اعْتَقَدَهُ غَيْرُهُ

Ḳaçan şāhibüñ ğayr-ı Zeyd’i i‘ tiḳād eylese

مُصِرًّا

bu i‘ tiḳāda muşirr olduğu hālde

وَ قَدْ يُنَزَّلُ الْمَعْلُومُ مُنْزَلَةَ الْمَجْهُولِ لِإِغْتِيَابِ مُنَاسِبٍ

i‘ tibār-ı münāsibden ötüri ma‘lūm menzile-i mechūle tenzil olunur.

فَيُسْتَعْمَلُ لَهُ الثَّانِي

⁸²⁵ Ben ancak Temim'liyim, Kays'lı değilim ve ancak o bana gelir, Amr değil.

⁸²⁶ Zeyd gelmekten kaçındı, Amr değil.

⁸²⁷ “(Davete), ancak (bütün kalpleriyle) kulak verenler uyar.” “Kur’an, En’ām Suresi, Ayet: 36”.

⁸²⁸ Pes mümteni‘dür ba‘de لَا يَسْمَعُونَ -A2: لَا الَّذِينَ لَا يَسْمَعُونَ. cümlesinin anlamı şu şekildedir: Dinlemeyenler değil.

⁸²⁹ وَ قَالَ: Bu kısım Telhîs'te yoktur.

⁸³⁰ يُتَّكِرُهُ: Bu kelime B nüshasında sehven iki kere yazılmıştır.

⁸³¹ شَيْخًا: -A1.

⁸³² muşāhibüñe A2: muşāhibüñ A1, B.

⁸³³ O ancak Zeyd'dir.

Pes ol ma' lūm için nefy ü istiṣnā isti' māl olunur

إِفْرَادًا

ḳaşr-ı ifrād oldığı hālde ol ṣānī. Miṣāl:

نَحْوُ "وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ"⁸³⁴ أَي مَقْصُورٌ عَلَى الرَّسَالَةِ لَا يَتَّعَدَاهَا إِلَى النَّبِيِّ مِنَ الْهَلَاكِ

Ya' nī Muḫammed 'aleyhi's-ṣalātu ve's-selām⁸³⁵ risālete maḳṣūrdur helākdan berī olmağa ta' addī eylemez.

نُزِّلَ اسْتِعْظَامُهُمْ هَلَاكَهُ مُنْزَلَةً إِنْكَارِهِمْ إِيَّاهُ

Helākini ṣaḫābe emr-i ' aẓīm görmeleri helāki inkārı menziline tenzīl olındı. Pes münkirīne olan ḫiṭāb ile muḫāṭab oldılar.

أَوْ قَلْبًا

Ma' ṭūfdur ifrādًا ḳavline.⁸³⁶ Ya' nī ḳaşr-ı ḳalb oldığı hālde.

نَحْوُ "إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا"⁸³⁷

Pes rūsul 'aleyhi's-ṣalātu ve's-selām⁸³⁸ beşer idiklerine münkirīn degüller idiler lākin menzile-i münkirīne tenzīl olındı.

لَا عِتْقَادَ الْفَانِلِينَ أَنَّ الرَّسُولَ لَا يَكُونُ بَشَرًا

Zirā küffār-ı kā'ilin i' tiḳād iderler ki resūl beşer olmaz belki melek olur

مَعَ إِصْرَارِ الْمُخَاطَبِينَ عَلَى دَعْوَى الرَّسَالَةِ

muḫāṭabīnün da' vā-yı risālete ıṣrārı birle.

وَ قَوْلُهُمْ

Rūsul-i kirāmuñ

"إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ"⁸³⁹

dimeleri

مِنْ بَابِ مُجَارَاةٍ⁸⁴⁰ الْخَصْمِ

bāb-ı mücārāt-ı ḫaşmdandır. Ya' nī ḫaşma irḫā-yı ' inān bābındandır

لِيَعْتَرِ⁸⁴¹ الْخَصْمِ

ḫaşm zelīl olsun için.

حَيْثُ يُرَادُ تَبَكُّيُهُ

Şol mekānda ki iskāt-ı ḫaşm murād olunur.

لَا لِتَسْلِيمِ انْتِفَاءِ الرَّسَالَةِ

[45b] İntifā-yı risāleti teslīm için degül.

⁸³⁴ "Muhammed, ancak bir peygamberdir." "Kur'an, Âl-i İmrân Suresi Ayet: 144".

⁸³⁵ 'aleyhi's-ṣalātu ve's-selām A1: 'aleyhi"s-selām A2, B.

⁸³⁶ Burada atıfta bulunulan ibare, metnin 45a sayfasının ortalarında geçmektedir.

⁸³⁷ "Siz de bizim gibi sadece birer insansınız." "Kur'an, İbrâhîm Suresi Ayet: 10".

⁸³⁸ 'aleyhi's-ṣalātu ve's-selām A1: 'aleyhi"s-selām A2, B.

⁸³⁹ "Biz ancak sizin gibi birer insanız." "Kur'an, İbrâhîm Suresi, Ayet: 11".

⁸⁴⁰ مُجَارَاةٍ A2, B: مُخَاوَرَاتٍ A1.

⁸⁴¹ لِيَعْتَرِ: -A1.

وَ كَقَوْلِكَ

Dağı senüñ

إِنَّمَا هُوَ أَخُوكَ⁸⁴²

kavlüñ gibi.

لِمَنْ يَعْلَمُ ذَلِكَ وَ يُقَرُّ بِهِ

Şol kimesneye ki eḡ[i] idigin bilür ve taḡrīb ider.

وَ تُرِيدُ⁸⁴³ أَنْ تُرَفِّقَهُ عَلَيْهِ

Ve dilersüñ ki muḡātabı eḡ[i] üzere refiḡ ü müşfiḡ kılasuñ.

وَ قَدْ يَنْزِلُ الْمُجْهُولُ مَنْزِلَةَ الْمَعْلُومِ لِادِّعَاءِ ظُهُورِهِ فَيَسْتَعْمَلُ لَهُ التَّالِثَ

Az olur mechül ma‘lüm menziline tenzıl olunur zühürün iddi‘ādan ötüri. Pes anuñ içün taḡrīḡ-i inḡā isti‘māl olunur.

نَحْوُ "إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ"⁸⁴⁴

İddi‘ā itdiler ki muşliḡ olmaları emr-i zāhirdür muḡātab inkār ider ve cāhil olur şey⁸⁴⁵ degüldür.

وَ كَذَلِكَ جَاءَ

Yehüd bu da‘vāyı itdikleri ecluden anlara bu ḡiḡāb geldi

"أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ"⁸⁴⁶ لِلرَّذِ عَلَيْهِمْ

Yehüdülere reddeden ötüri

مُؤَكَّدًا بِمَا تَرَى

gördüḡüñ şey⁸⁴⁷ ile mü‘ekked oldıḡı ḡāldede şebāta dālle olan cümle-i ismiyyeyi irād-ı ḡāşra dālle olan ta‘rīf-i ḡāber ü ḡāşrı mü‘ekked olan tavsīḡ-i zamīr-i faşl gibi.

وَ مَزِيَّةٌ إِنَّمَا عَلَى الْعَطْفِ أَنَّهُ يُعْقَلُ مِنْهَا الْحُكْمَانِ مَعًا

inḡā'nuñ ‘aḡf üzere ziyādeliḡi taḡḡīḡ‘dan ḡükmān ta‘aḡḡul olunur mezküre işbāt ve mā‘adādan nefy taşavvur olunur ma‘an.

وَ أَحْسَنُ مَوَاقِعِهَا التَّعْرِيضُ

Aḡşen-i mevāḡi‘-i inḡā ta‘rīzdür.

نَحْوُ "إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ"⁸⁴⁸ فَإِنَّهُ تَعْرِيضٌ بَأَنَّ الْكُفَّارَ مِنْ فَرْطِ جَهْلِهِمْ كَأَلْبَهُائِهِمْ

Taḡḡīḡ bu kelām ta‘rīzdür ki küffār taḡrīb-ı cehllerinden behāyim gibidür.

فَطَمَعُ النَّظَرِ مِنْهُمْ كَطَمَعِهِ مِنْهَا

Pes anlardan naḡar ü fiḡr ḡāma‘ eylemek behāyimden ḡāma‘-ı naḡar gibidür.

ثُمَّ الْقَصْدُ كَمَا يَفْعُ بَيْنَ الْمُبْتَدَأِ وَالْخَبَرِ عَلَى مَا ذَكَرْنَا⁸⁴⁹ يَفْعُ بَيْنَ الْفَاعِلِ وَالْفَاعِلِ وَ غَيْرِ هِمَا

⁸⁴² O ancak senin kardeşindir.

⁸⁴³ Telhîs'te تُرِيدُ kelimesinden önce أَنْتَ kelimesi yer almaktadır.

⁸⁴⁴ “Bunlara, ‘Yeryüzünde fesat çıkarmayın’ denildiğinde, ‘Biz ancak ıslah edicileriz!’ derler.” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 11”.

⁸⁴⁵ emr-i zāhirdür muḡātab inkār ider ve cāhil olur şey: -A2.

⁸⁴⁶ “İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir.” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 12”.

⁸⁴⁷ gibi: -B.

⁸⁴⁸ “Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu bilen kimse, (onun gerçek olduğunu) göremeyen (kalp gözü) kör kimse gibi olur mu? (Bunu) ancak akıl sahipleri anlar.” “Kur’an, Ra’d Suresi, Ayet: 19”.

Daḥi lū ile temennī olunur.

نَحْوُ لَوْ تَأْتِيَنِي فَتُحَدِّثَنِي

Eger baña geleydün haber⁸⁶⁶ vireydün ya' nī ne olaydı gelüp haber vireydün.

بِالنَّصْبِ

ثُحَدِّثُ manşüb olduğu hâlde فَأَنْ فَتُحَدِّثَنِي taqdiri üzere ki naşb-ı lū'ün şart için olmadığına qarîne ola.

[47a]

السَّكَّكِيُّ كَأَنَّ حُرُوفَ التَّنْدِيمِ وَ التَّخْضِضِ وَ هِيَ هَلَاءُ وَ أَلَا بِقَلْبِ الْهَاءِ هَمْزَةً

هَـ-ya' lū ile hemzeyle kalb ile هَلَاءُ

لَوْلَا وَ لَوْ مَا مَأْخُودَةٌ مِنْهُمَا

Sekkākī eyitdi ki ke-ennhū ḥurūf-ı tendim ü taḥziz ki هَلَاءُ ve لَوْلَا ve لَوْ مَا dur temennī için olan هَلْ ile لَوْ'den me'ḥūzedür

مُرَكَّبَتَيْنِ مَعَ لَاءٍ وَ مَا الْمَزِيدَتَيْنِ

لَا-ya' zā'ide ve مَا-ya' zā'ide ile mürekkebeteyn⁸⁶⁷ oldukları hâlde.

لِتَضْمِينِهِمَا مَعْنَى التَّمْنَى

هَلْ ile لَوْ ma' nā-ya' temennīyi mutazammın olduğundan ötürü.

لِيَتَوَلَّدَ مِنْهُ فِي الْمَاضِي التَّنْدِيمُ

Ma' nā-ya' temennīden māzīde⁸⁶⁸ tendim mütevellid olsun için.

نَحْوُ هَلَاءٍ أَكْرَمْتَ زَيْدًا

Zeyd'e ikrām itmedün mi.⁸⁶⁹

وَ فِي الْمُضَارِعِ التَّخْضِضُ

Ve muzāri' de taḥziz mütevellid olsun için.

نَحْوُ هَلَاءٍ تَقُومُ

Ḳā'im olmazsuñ⁸⁷⁰ لَيْتَكَ أَكْرَمْتَهُ⁸⁷¹ ve لَيْتَكَ تَقُومُ⁸⁷² ma' nāsına ya' nī terk-i ikrāma nādīm kılmak ḳaşdından ötürü ve kıyāma ḳandırmaq ḳaşdından ötürü.

وَ قَدْ يَتَمَنَّى بِإِعْلَاقِ فَتُعْطَى حُكْمَ لَيْتٍ

Az olur لَعَلَّ ile daḥi temennī olunur. Pes ḥük-m-i لَيْتٍ aña i'ḫā olunur ve cevābında vāḳi' olan muzāri' izmār ان ile manşüb olur.

نَحْوُ لَعَلِّي أَحْجُ فَأُزَوِّدُكَ بِالنَّصْبِ

Naşb-ı أُزَوِّدُكَ ile ricā iderüm ki ḥacc idem ki seni ziyāret idem.

لِيُعْذِرَ الْمَرْجُو عَنْ الْحُصُولِ

⁸⁶⁶geleydün haber A1: geleydün ki haber A2, B.

⁸⁶⁷ile mürekkebeteyn: -A1.

⁸⁶⁸māzīde A1: māzī A2, B.

⁸⁶⁹itmedün mi A1: itmediği A2, B.

⁸⁷⁰Keşke ona ikrām etseydin.

⁸⁷¹Keşke kalksan.

⁸⁷²ma' nāsına A1, A2: ma' nāsında B.

Ricā olunan şey`ün huşul-i bu`dından ötüri hüküm-i i` tā olunur.

وَ مِنْهَا الْإِسْتِفْهَامُ

Daḥi envā`-ı talebdendir istifhām. Ya`nī aqsām-ı mezkūreden kısım-ı s̄anī istifhāmdur. İstifhām daḥi şüret-i şey`ün zihnde ḥāşıl olmasını talebdür. Tilke's-şüret daḥi eger iki emr beyninde vuḳū`-ı nisbet yāḥod lā-vuḳū`-ı nisbet olursa aña taşdıḳ tesmiye olunur ve eger tilke's-şüret vuḳū`-ı mezkūr olmazsa aña taşavvur tesmiye olunur.

وَ الْأَلْفَاظُ [47b] الْمَوْضُوعَةُ لَهُ

İstifhām için mevzū`a olan elfāz

الْهَمْزَةُ وَ هَلْ وَ مَا وَ مَنْ وَ أَيُّ وَ كَيْفَ وَ كَمْ وَ وَ أَيْنَ وَ أَنَّى وَ مَتَى وَ أَيَّانَ⁸⁷³

bu on bir lafzdur.

قَالَ هَمْزَةٌ لَطَلَبِ التَّصْدِيقِ

Pes hemze taleb-i taşdıḳ için olur

أَقَامَ⁸⁷⁴ زَيْدٌ وَ أَرَزَيْدٌ قَائِمٌ⁸⁷⁵

gibi. Ya`nī istifhām ider ki şaḥīḥ Zeyd ḳā`im mi yoḥsa ḳā`im degül mi. Pes mütekellim Zeyd ve ḳıyāmı `ālim fe-emmā vuḳū`-ı nisbete cāzım degül.

أَوْ التَّصَوُّرُ

Yāḥod taleb-i taşavvur için olur.

كَقَوْلِكَ

Taşavvur-ı müsnedün ileyhi talebde

أُدْبِسُّ فِي الْإِنَاءِ أَمْ عَسَلٌ

ḳavlün gibi. İnāda bir şey`ün huşulüne `ālim fe-emmā petmez midür yoḥsa `asel midür bilmez. Ve taşavvur-ı müsnedi talebde

أَفِي الْخَابِيَةِ دَبْسُكَ أَمْ فِي الرَّقِّ

ḳavlün gibi. Dıbsün da`Aḫḏuhma<sup>876</sup> olmasına ya`nī küpde yāḥod tulumda olmasına `ālim fe-emmā ta`yine `ālim degül.

وَ لِهَذَا

Hemze taleb-i taşavvur için geldiği eelden

أَمْ يَبْنَحُ

taşavvur-ı fā`ili talebde

أَرَزَيْدٌ قَامٌ⁸⁷⁷

terkibi ḳabīḥ olmadı ve taşavvur-ı mef`ūli talebde

أَعْمُرًا عَرَفْتُ⁸⁷⁸

⁸⁷³ A1. أَيَّاهُ: أَيَّانَ⁸⁷³

⁸⁷⁴ Telhıs'te أَقَامَ أَقَامٌ kelimesinden önce كَقَوْلِكَ ibaresi yer almaktadır.

⁸⁷⁵ -B. قَائِمٌ⁸⁷⁵

⁸⁷⁶ da A1: أَأَخَذَهُمَا dan A2, B.

⁸⁷⁷ Zeyd mi kalktı?

terkibi kabîh olmadı ⁸⁷⁹هَلْ زَيْدٌ قَامَ ve ⁸⁸⁰هَلْ عَمْرٌوَا عَرَفْتِ gibi. Zîrā هَلْ taleb-i taşdik içündür. Bu şüretde ise ⁸⁸¹ taqdim huşul-i taşdiki istid'ā ider. Pes lafz-ı هَلْ hāşılıñ huşulini taleb için olmak lâzım gelürdi.

وَالْمَسْئُولُ عَنْهُ بِهَا هُوَ مَا بَلِيهَا

Hemze ile mes'ülün 'anh olan hemzeyi vely iden şey'dür.

كَالْفِعْلِ فِي أَضْرَبْتَ زَيْدًا

Mes'ülün 'anh bu mişâlde fi'l-i ضَرَبَ gibi.

وَالْفَاعِلِ فِي أَنْتَ ضَرَبْتَ زَيْدًا

Ve mes'ülün 'anh bu mişâlde fā'il gibi ki ol 'أنت'dür.

وَالْمَفْعُولِ فِي أَضْرَبْتَ زَيْدًا

Dağı mes'ülün 'anh bu mişâlde mef'ül gibi ki ol Zeyd'dür.

وَ هَلْ لِطَلَبِ التَّصَدِيقِ فَحَسَبُ

Ve lafz-ı ⁸⁸²هَلْ ancak taleb-i taşdik için olur.

نَحْوُ هَلْ قَامَ زَيْدٌ وَ هَلْ عَمْرٌو قَاعِدٌ

Ya' nî Zeyd için [48a] şübüt-ı kıyām ve 'Amr için şübüt-ı ku'ūd ⁸⁸³ hāşıl mı diyü taleb ider.

وَ لِهَذَا امْتَنَعَ

هَلْ taleb-i ⁸⁸⁴ taşdike ⁸⁸⁵ maşşuş olduğu eelden

⁸⁸⁶هَلْ زَيْدٌ قَامَ أَمْ عَمْرٌو

terkibi mümteni' oldı. Zîrā lafz-ı 'أم'den sonra müfred vāқи' olması 'أم-i muttaşıla idüğine delālet ider. Eyle olsa ictimā'-ı naķizeyn lâzım gelür. Zîrā هَلْ taleb-i taşdik için ve 'أم-i muttaşıla taleb-i taşavvur için taşavvur ise naķiz-i taşdikdür. ⁸⁸⁷

وَ قَبِحَ

Dağı هَلْ taleb-i taşdik için olduğu eelden

⁸⁸⁸هَلْ زَيْدًا ضَرَبْتَ

terkibi kabîh oldı.

لِأَنَّ التَّقْدِيمَ يَسْتَدْعِي حُصُولَ التَّصَدِيقِ بِنَفْسِ الْفِعْلِ

⁸⁷⁸ Amr'ı mı tanıdın?

⁸⁷⁹ Zeyd mi kalktı?

⁸⁸⁰ Amr'ı mı tanıdın?

⁸⁸¹ ise: -A2.

⁸⁸² هَلْ: -A2, -B.

⁸⁸³ şübüt-ı kıyām ve 'Amr için şübüt-ı ku'ūd A2, B: şübūta ku'ūd A1.

⁸⁸⁴ taleb-i: -A2.

⁸⁸⁵ taşdike A1, A2: taşdik B.

⁸⁸⁶ Zeyd mi kalktı yoksa Amr mı?

⁸⁸⁷ taşdikdür A1: taşdik A2, B.

⁸⁸⁸ Zeyd'i mi dövdün?

Zirā taqdīm nefs-i fi' le huşul-i taşdıki iktizā ider. Pes ⁸⁸⁹هل huşul-i hāşılı taleb için olur. Bu hod muhāl⁸⁹⁰ ve mümteni' olmadı.⁸⁹¹ Zirā cā'iz ki lafz-ı زَيْدًا fi' l-i maḥzūfa mef' ul ola. Taqdīr-i kelām ⁸⁹²ضَرَبْتَ زَيْدًا.

دُونَ هَلْ زَيْدًا ضَرَبْتَهُ لَجَوَّازِ تَقْدِيرِ الْمُفَسِّرِ ⁸⁹³

Ya' nī bu terkīb cā'iz oldı taqdīr-i fi' l-i müfesser cevāzından ötüri. Takdīr-i kelām ضَرَبْتَ زَيْدًا ضَرَبْتَهُ.

وَجَعَلَ السَّكَاكِي قُبْحَ هَلْ رَجُلٌ عَرَفَ لِيذَلِكَ

Sekkākī ⁸⁹⁴عَرَفَ هَلْ رَجُلٌ عَرَفَ terkibinün ḳabih olmasın nefs-i fi' le huşul-i taşdıki istid' āsından ötüri kıldı yuḳaruda ⁸⁹⁵mürür iden şey' üzere ki عَرَفَ هَلْ رَجُلٌ aşda رَجُلٌ عَرَفَ ola. Fā' il عَرَفَ'den bedel olmaḳ üzere ba' de muḳaddem olmasi li-ecli't-taḥşiş olur.

وَيَلْزَمُهُ أَنْ لَا يُفْبِحَ هَلْ زَيْدٌ عَرَفَ

Ve Sekkākī'ye lāzım gelür ki ⁸⁹⁶عَرَفَ هَلْ زَيْدٌ ḳabih olmaya. Zirā taqdīm-i maḥzar-ı ma' rife anuñ ḳatında taḥşiş için degüldür. Ḥattā taqdīm-i Zeyd nefs-i fi' le huşul-i taşdıki istid' ā eyleye. Ma' a-hāzā icmā' -ı nuḥāt ile ḳabiḥdür. Ṭaraf-ı Sekkākī'den cevāb mümkindür ki taḥḳik lüzüm-ı mezkūr memnū' dur. Zirā cā'izdür ki ' illet-i uḫrādan ötüri [48b] ḳabih ola.⁸⁹⁷

وَعَلَّ غَيْرُهُ قُبْحَهُمَا بَأَنَّ هَلْ بِمَعْنَى قَدْ فِي الْأَصْلِ

Sekkākī'nün ḡayrı عَرَفَ هَلْ رَجُلٌ ve هَلْ زَيْدٌ عَرَفَ ḳubḥın ta'lil eylediler ki taḥḳik aşda هَلْ aşda ma' nāsınadır.

وَتُرِكَ الْهَمْزَةُ قَبْلَهَا لِكَثْرَةِ وَقُوعِهَا فِي الْأِسْتِفْهَامِ

Hemzenün istifhāmda keşret-i vuḳū' indan ötüri ḳabl-i هَلْ terk olındı. Aşda هَلْ رَجُلٌ عَرَفَ ola.

وَهِيَ تَخَصُّصُ الْمَضَارِعِ بِالْإِسْتِفْهَامِ

Kelime-i هَلْ ve سَوْفَ gibi fi' l-i muzāri' i zamān-ı istikbāle taḥşiş ider.

فَلَا يَصِحُّ هَلْ تَضْرِبُ زَيْدًا وَهُوَ أَخْوَكُ

Vaḳtā kim muzāri' i istikbāle taḥşiş eylediyse pes bu terkīb şaḥiḥ olmaz.

كَمَا يَصِحُّ

Nitekim

أَتَضْرِبُ زَيْدًا وَهُوَ أَخْوَكُ

şaḥiḥ olur. Zirā هَلْ ḥālā vāki' olan fi' li inkār için olmaḡa şaḥiḥ olmaz fe-emmā hemze şaḥiḥ olur.

وَلَاخْتِصَاصِهَا ⁸⁹⁸التَّصْدِيقِ بِهَا وَتَخْصِصِهَا الْمَضَارِعَ بِالْإِسْتِفْهَامِ كَانَ لَهَا مَزِيدُ اخْتِصَاصٍ بِمَا كَوْنُهُ زَمَانِيًّا أَظْهَرَ

⁸⁸⁹هل A2, B: ehl-i A1.

⁸⁹⁰muḥāl A2: maḥ A1, B.

⁸⁹¹olmadı A1: olmadıḡı A2, B.

⁸⁹²A2'de زَيْدًا kelimesinden sonra bir kere daha ضَرَبْتَ kelimesi yer almaktadır. ضَرَبْتَ زَيْدًا cümlesinin manası şu şekildedir: Zeyd'i dövdün.

⁸⁹³المفسر: Telhîs'te bu kelimedden sonra قَبْلَ زَيْدًا ifadesi yer almaktadır.

⁸⁹⁴Bir adam bildi mi?

⁸⁹⁵yuḳaruda A2, B: yuḳaru A1.

⁸⁹⁶Zeyd bildi mi?

⁸⁹⁷ola A1, A2: olan B.

⁸⁹⁸لَاخْتِصَاصِهَا: Bu kelime Telhîs'te لَخْتِصَاصِهَا şeklindedir.

Ve kelime-i هَلّ taleb-i taşdıke maqşüre⁸⁹⁹ olduğu eelden ve muzāri‘i istikbāle taḥşīşinden ötüri zamānı olması azher olan şey’e mezīd-i ihtişāşı oldı. Anuñ için مَا mevşül كَوْنُهُ mübtedā ismine muzāf زَمَانِيًا ḥaber-i كَوْنُ ḥaber-i mübtedā.

كَالْفِعْلِ

Zamānı olması azher olan fi‘ l gibi.

وَ لِهَذَا

Fi‘ le mezīd-i ihtişāşı olduğu eelden

كَانَ "فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ" ⁹⁰⁰ أَدُلَّ عَلَى طَلَبِ الشُّكْرِ مِنْ فَهَلْ تَشْكُرُونَ

فَهَلْ أَنْتُمْ تَشْكُرُونَ'den daḥi edell oldı ve هَلْ تَشْكُرُونَ, هَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ terkībinden taleb-i şükre edell oldı ve هَلْ تَشْكُرُونَ, هَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ

لَأَنَّ إِبْرَازَ مَا سَيَتَّحَدَّدُ فِي مَعْرِضِ الثَّابِتِ أَدُلُّ عَلَى كَمَالِ الْعِنَايَةِ بِخُصُولِهِ

Zirā istikbāl müteceddid olan şey’i ma‘ rız-ı sâbitde izhār itmek zālike’ş-şey’ün ḥuşūlini kemāl-i ‘ināyet üzere edeldür. Ya‘ nī cümle-i [49a] fi‘ liyyeyi cümle-i ismiyye şüretinde irād itmek ḥāl olmasın ziyāde dilemege⁹⁰¹ edeldür. Zirā mişāleyn-i aḥḥireyn aşl üzeredürler kelime-i هَلّ taḥkīken fi‘ le dāḥile olduğundan ötüri ve mişāl-i sâbiḥ aşldan müzāldür taḥdiren fi‘ le dāḥile olduğu eelden. Taḥdīr-i kelām فَهَلْ تَشْكُرُونَ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ.

وَ مِنْ أَفَانْتُمْ شَاكِرُونَ

Ve taleb-i şükre bu terkībden⁹⁰² daḥi edeldür.

وَ إِنْ كَانَ لِلتُّبُوتِ

Cümle-i ismiyye olmaḥ i‘ tibārıyla bu terkīb şübüt için oldıysa da.

لَأَنَّ هَلْ أَدَعَى لِلْفِعْلِ مِنَ الْهَمْرَةِ

Zirā هَلّ fi‘ li hemzeden dā‘ irāḥdur.

فَتَرَكُهُ مَعَهَا أَدُلُّ عَلَى ذَلِكَ

Pes terk-i fi‘ l هَلّ ile olduḡda ḥuşūl-i مَا سَيَتَّحَدَّدُ’nün kemāl-i ‘ināyete⁹⁰³ edeldür.

وَ لِهَذَا

هَلّ fi‘ li hemzeden ed‘ ā olduğu eelden

لَا يَحْسُنُ

gökçek olmaz.

هَلْ زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ ⁹⁰⁴

Terkībi

إِلَّا مِنَ الْبَلِيغِ

illā belīg kimesneden şādır olsa gökçek olur. Zirā terk-i fi‘ l ile şübūta delālet ḫaşd ider⁹⁰⁵ olacağı olmuş maḥāmında⁹⁰⁶ ibrāz ider.

⁸⁹⁹maqşüre A2, B: maqşūr A1.

⁹⁰⁰ “Şimdi siz şükrediyor musunuz?” “Kur’an, Enbiyâ Suresi, Ayet: 80”.

⁹⁰¹dilemege A2, B: dimege A1.

⁹⁰²terkībden A2, B: terkībden A1.

⁹⁰³‘ināyete A2, B: ‘inānına A1.

⁹⁰⁴Zeyd gidiyor mu?

و هِيَ قِسْمَانِ بَسِيطَةٌ وَ هِيَ الَّتِي يُطْلَبُ بِهَا وُجُودُ الشَّيْءِ

هَلْ iki kısmdur. Bir kısmı müfrededür anuñla vücūd-ı şey ' taleb olunur.

كَقَوْلِنَا

Bizüm

هَلْ الْحَرَكَةُ مُوجُودَةٌ

ķavlümüz gibi. Ya' nī hareket mevcūd mıdır degül midür?

وَ مُرَكَّبَةٌ وَ هِيَ الَّتِي يُطْلَبُ بِهَا وُجُودُ شَيْءٍ لِشَيْءٍ

Ve bir kısmı dağı mürekkebedür ki anuñla bir şey 'üñ bir şey ' için vücūdı taleb olunur.

كَقَوْلِنَا

Bizüm

هَلْ الْحَرَكَةُ دَائِمَةٌ

ķavlümüz gibi. Ya' nī hareket için vücūd devām-ı sābit mi degül mi?

وَالْبَاقِيَةُ لِطَلْبِ التَّصَوُّرِ فَقَطُّ

Elfāz-ı istifhām-ı bākiyye ancak taleb-i taşavvur içündür.

فَيُطْلَبُ بِهِمَا شَرْحُ الْأِسْمِ

Pes⁹⁰⁷ ile şerh-i ism taleb [49b] olunur.

كَقَوْلِنَا

Bizüm

مَا الْعَنْقَاءُ⁹⁰⁸

ķavlümüz gibi ki ism-i ' anķāyı şerh maṭlūb olur.

أَوْ مَا هِيَ الْمُسَمَّى

Yāhod ḥaķīkat-i müsem mā taleb olunur.

كَقَوْلِنَا

Bizüm

مَا الْحَرَكَةُ

ķavlümüz gibi. Ya' nī bu ismüñ müsem māı ḥaķīkat-i nedür?

وَ يَقَعُ هَلْ الْبَسِيطَةُ⁹⁰⁹ بَيْنَهُمَا

Şerh-i ism için olan ile taleb-i māhiyyet için olan beyninde ḥl-i basīta vāķi' olur. Zīrā evvelā⁹¹⁰

şerh-i ism maṭlūb olur ba' de vücūd-ı mefhūm ba' de zālike'l-mefhūmuñ māhiyyet ü ḥaķīkat-i.

وَ بِمَنْ الْعَارِضُ الْمَشْخَصُ لِذِي الْعِلْمِ

Ve dađı ile şāḥib-i ' ilme⁹¹¹ teşāḥḥuş u ta' ayyūnin ifāde ider ' āriż taleb olunur.

⁹⁰⁵ider A1: zā'iddür A2: Zeyd'dür B.

⁹⁰⁶maķāmında A1: maķāmından A2, B.

⁹⁰⁷Pes ما: -B.

⁹⁰⁸Anka nedir?

⁹⁰⁹البسيطة: Telhîs'te bu kelimededen sonra الترتيب في ifadesi yer almaktadır.

⁹¹⁰evvelā A1: olan A2, B.

⁹¹¹: ilme A1, A2: ' ilm B.

كَقَوْلِنَا

Bizüm

مَنْ فِي الدَّارِ

ķavlümüz gibi. Ya‘nī dārda kim vardır? Pes Zeyd mişli ile cevāb virilir.

وَ قَالَ السَّكَّانِيُّ يُسْئَلُ بِمَا عَنِ الْجِنْسِ

Sekkākī eyitdi ki ma ile cinsden su‘āl olunur.

تَقُولُ مَا عِنْدَكَ أَيُّ أُمَّةٍ أَجَنَّا الْأَشْيَاءَ عِنْدَكَ

⁹¹²Ma dinür. Ya‘nī ecnās-ı eşyādan ķanġi cins ķatuñdadur?

وَ جَوَابُهُ

Bu su‘ālūñ cevābı kitābdur.

وَ نَحْوُهُ

Daġi kitāb mişlidür insān ve feres gibi.

أَوْ عَنِ الْوَصْفِ

Yāġod vaşfdan su‘āl olunur.

تَقُولُ مَا رَيْدُ

⁹¹³Ma dirseñ bu su‘āle cevāb

الْكَرِيمِ

'dür.⁹¹⁴

وَ نَحْوُهُ

Daġi ⁹¹⁵Ma mişlidür ġasen ü ġalūķ gibi.

وَ يَمُنُّ عَنِ الْجِنْسِ مِنْ ذَوِي الْعِلْمِ

Ve ma ile şāġib-i ‘ilmden olan cinsden su‘āl olunur.

تَقُولُ مَنْ جِبْرِيْلُ أَيُّ أَبَشَرَ هُوَ أَمْ مَلَكٌ أَمْ جِنِّيٌّ

Ma dirsüñ. Ya‘nī Cibri‘il ne cinsdür beşer midür yoġsa melek midür yoġsa cinnī midür?

وَ فِيهِ نَظَرٌ

Ķavl-i Sekkākī’de nażar vardır. Zirā bu su‘āle cevābda yalnız melekdür demek şāġiġ olmaz belki dinür bir melekdür ki vaġy getürür [50a] sāmī‘a teşāġġuşın ifāde ider.

وَ بِأَيِّ عَمَّا يُمَيِّزُ أَحَدَ الْمُتَشَارِكِينَ فِي أَمْرِ يَعْمُهَا

Ve ma ile eġad-i müteşārikeyn temeyyüz ider şey’den su‘āl olunur bir ⁹¹⁶emr-i müteşārikler ⁹¹⁷ki ikisine daġi ‘āmm olur.

نَحْوُ "أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا"⁹¹⁸

⁹¹² Yanında ne var?

⁹¹³ Zeyd nedir?

⁹¹⁴ bu su‘āle cevāb Ma A1: وَ جَوَابُهُ bu su‘āle Ma A2, B.

⁹¹⁵ Ma: -A2, -B.

⁹¹⁶ bir A2, B: bu A1.

⁹¹⁷ müteşārikler A2, B: müşārikler A1.

⁹¹⁸ “Āyetlerimiz kendilerine apaçık bir şekilde okunduġu zaman, inkār edenler, inananlara, ‘İki topluluktan hangisinin bulunduġu yer daha hayırlı meclis ve mahfilidir? dediler.” “Kur’an, Meryem Suresi, Ayet: 73”.

İki ferikūn kaᅅgısı maᅅām cihetinden aᅅsendür. Pes mü'minūn ü kāfirūn ferikīyyetde müteᅅariklerdür *أَحَدُهُمَا* aᅅerden temeyyüzinden su'āl itdiler.

و بِكُمْ عَنِ الْعَدَدِ⁹¹⁹

Ve *كُمْ* ile 'adedden su'āl olunur. Miᅅāl:

نَحُو "سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ"⁹²⁰

Yā Muᅅammed su'āl eyle Benī İsrā'īl'e ne ᅅadar āyet-i beyyine anlara i'tā eyledük? Ya' nī *عَشْرِينَ* 921 *أَمْ ثَلَاثِينَ*?

و بِكَيْفٍ عَنِ الْحَالِ

Ve *كَيْفٍ* ile ᅅālden su'āl olunur.

و بِأَيِّنَ عَنِ الْمَكَانِ وَ بِمَتَى عَنِ الزَّمَانِ وَ بِأَيَّانَ عَنِ الزَّمَانِ⁹²² الْمُسْتَقْبَلِ

Ve *أَيِّنَ* ile mekāndan ve *مَتَى* ile muᅅlaᅅ zamāndan ve *أَيَّانَ* ile zamān-ı müstaᅅbelden su'āl olunur.

قِيلَ وَ يُسْتَعْمَلُ فِي مَوَاضِعِ التَّفْخِيمِ

Dinildi ki bu *أَيَّانَ* mevāzı'-ı tehvīl ü ta'zīmde isti' māl olunur. Miᅅāl:

مِثْلُ "يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"⁹²³

Ya' nī su'āl ider zamān-ı yevm-i ᅅiyāmeti. Cevāb virülür⁹²⁴ ki ol gün yevm-i 'azāmdür.

و أَنَّى يُسْتَعْمَلُ تَارَةً بِمَعْنَى كَيْفٍ

Ve *أَنَّى* bir kere *كَيْفٍ* ma' nāsına isti' māl olunur. Miᅅāl:⁹²⁵

نَحُو "فَأْتُوا حَرَّتَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ"⁹²⁶

Ne ᅅāl üzere dilerseñüz ᅅarᅅñüz getürñ. Fe-emma *زَيْدٌ* *كَيْفٍ* dinildiği gibi *زَيْدٌ* *أَنَّى* dinilmez fi'le duᅅūli vācib oldığı eelden.

و أُخْرَى بِمَعْنَى مِنْ أَيِّنَ

Bir kere daᅅı *أَيِّنَ* *مِنْ* ma' nāsına isti' māl olunur. Miᅅāl:

نَحُو "أَنَّى لَكَ هَذَا"⁹²⁷

Yā Meryem bu rızᅅ saña ᅅandandır?⁹²⁸

ثُمَّ أَنَّ هَذِهِ الْكَلِمَاتِ كَثِيرًا مَا تُسْتَعْمَلُ فِي غَيْرِ الْإِسْتِفْهَامِ

Ba' de-zālik bu kelimāt-ı istifhāmiyye ekᅅeriyā istifhāmuñ ᅅayrında isti' māl olunur.

كَالْإِسْتِبْطَاءِ

[50b] Baᅅı bulmaᅅ gibi.

⁹¹⁹Telᅅis'te *عَنِ الْعَدَدِ* و *بِكُمْ* ibaresinden önce *أَيَّانَ نَحْنُ أَمْ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ* ifadesi yer almaktadır.

⁹²⁰ "İsrailoᅅullarına sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 211".

⁹²¹ Yirmi mi otuz mu?

⁹²² الزَّمَانِ: Bu kelime Telᅅis'te yoktur.

⁹²³ " "O kıyâmet günü ne zaman?" diye sorar." "Kur'an, Kıyâme Suresi, Ayet: 6".

⁹²⁴ virülür A1: virürler A2, B.

⁹²⁵ Miᅅāl: -A1.

⁹²⁶ "Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 223".

⁹²⁷ "Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. 'Meryem! Bu sana nereden geldi?' derdi." "Kur'an, Âl-i İmrân Suresi, Ayet: 37".

⁹²⁸ ᅅandandır A1: ᅅandan A2, B.

نَحْوُكُمْ دَعْوَتُكُمْ

Ne kadar da' vet itdüm gelmedüñ. Ya' nī sen ba'şısūñ gelmezsūñ.

وَ التَّعْجُوبِ

Daħi ta' accüb gibi.

نَحْوُ "مَا لِي لَا أَرَى الْهُدُودَ"⁹²⁹

Ne oldu baña ki Hüdühüd'i görmem. Ya' nī ne 'aceb Hüdühüd'i mekânında görmezem.

وَ التَّنْبِيهِ عَلَى الضَّلَالِ

Daħi dālālete tenbīh gibi.

نَحْوُ "فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ"⁹³⁰

Çanda gidersizüñ haqqı koyup.

وَالْوَعِيدِ

Daħi va' id gibi.

كَقَوْلِكَ لِمَنْ يُسِيءُ الْأَدَبَ أَلَمْ أُدَبْ فَلَانًا

Sū-yı edeb iden kimesneye fülānı te'dīb itmedüm mi demek gibi. Ya' nī fülānı dögdüğüm bilürsūñ diyü taħvīf idersūñ.

وَ التَّقْرِيرِ

Daħi taqrīr gibi ya' nī bildügi şey'i ikrāra muħātabı ħaml gibi

بِإِلَاءِ الْمُقَرَّرِ بِهِ الْهَمْزَةَ

muħarrerun bihi hemzeye vely itdürmekle.

كَمَا مَرَّ

Nitekim mürür itdi ħaħīqat-ı istifhāmdaki hemze ile mes'ülün 'anh olan hemzeyi vely iden şey'dür.

وَ الْإِنكَارِ

Daħi inkār gibi.

كَذَلِكَ

Münkeri⁹³¹ hemzeye ilā ile.

وَ مِنْهُ

Hemze inkār için kelimesindendür.

"أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ"⁹³²

Allāh te'ālā ħulına kāfi degül midür?

أَيُّ اللَّهِ كَافٍ

Ya' nī Allāh te'ālā kāfidür.

لِأَنَّ نَفْيَ النَّفْيِ إِثْبَاتٌ⁹³³

⁹²⁹ "Hüdühüd'ü niçin göremiyorum?" "Kur'an, Naml Suresi, Ayet: 20".

⁹³⁰ "(Hāl böyle iken Kur'an'dan yüz çevirip) nereye gidiyorsunuz?" "Kur'an, Tekvîr Suresi, Ayet: 26".

⁹³¹ hemzeyi vely iden şey'dür. وَ الْإِنكَارِ وَ Daħi inkār gibi. كَذَلِكَ Münkeri: -A2, -B.

⁹³² "Allah, kuluna yetmez mi?" "Kur'an, Zümer Suresi, Ayet: 36".

⁹³³ لِأَنَّ نَفْيَ النَّفْيِ إِثْبَاتٌ: Bu kısım Telhis'te نَفْيَ النَّفْيِ إِثْبَاتٌ için: لِأَنَّ نَفْيَ النَّفْيِ إِثْبَاتٌ şeklinde.

Zirā nefy-i nefy işbâtdur.

وَ هَذَا مُرَادُ مَنْ قَالَ إِنَّ الْهَمْزَةَ فِيهِ لِلتَّقْرِيرِ

⁹³⁴de olan hemze taqrîr içündür diyen kimesnenün murâdı bu ma' nâdur.

أَيُّ بِمَا دَخَلَهُ النَّفْيُ لَا بِالنَّفْيِ

Ya' nî medhûl-i nefy taqrîr içündür ki ol ⁹³⁵كاف'dür yoḥsa nefy taqrîr içün degüldür ki ol لَيْسَ اللَّهُ ⁹³⁶كاف'dür.

وَ لِإِنكَارِ الْفِعْلِ صُورَةً أُخْرَى

İlâ-yı münkerden gayrı inkâr-ı fi'l içün bir şüret daḥi ḥâşıldur.

وَ هِيَ نَحْوُ

Ol şüret

أَزِيدًا صَرَبْتُ أُمَّ عَمْرًا⁹³⁷

mişlidür.

لِمَنْ يَرِيدُ الصَّرْبَ بَيْنَهُمَا

Zeyd ile ' Amr beyninde terdîd ḍarb iden kimesne⁹³⁸ ke-ennehū i' tiḳâd iderdi ki yâ Zeyd'i yâ ' Amr'ı [51a] urdum. Pes ol i' tiḳâd nefyen Zeyd'i yâḥod ' Amr'ı urduñ mı diyü inkâr idersün.

وَ الْإِنكَارُ إِمَّا لِلتَّوْبِيخِ

Hemzeden müstefâde⁹³⁹ olan inkâr daḥi yâ tevbîḥ içündür.

أَيُّ مَا كَانَ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ

Zâlik ya' nî olan nesne lâyıḳ degül idi ki ola.

نَحْوُ أَ عَصَيْتَ رَبَّكَ

Rabbüne ' aṣî olduñ mı? Pes ' işyân vâḳi' fe-emmā lâyıḳ degül idi ki ola.

أَوْ لَا يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ

Yâḥod ma' nâ-yı tevbîḥ budur ki lâyıḳ degül ki ola.

نَحْوُ أَ تَعْصِي رَبَّكَ

Rabbüne ' aṣî olur mısuñ? Pes ' işyân vâḳi' degül fe-emmā olması daḥi lâyıḳ degül.

أَوْ لِلتَّكْذِيبِ

Yâḥod inkâr tekzîb-i muḥâṭab içündür.

أَيُّ لَمْ يَكُنْ

Ya' nî olmadı ma' nâsına.

نَحْوُ "أَفَأَصْنَعُكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَيْنِينَ"⁹⁴⁰

Rabbünüz sizleri oḡulluḡa üründüledi mi? Ya' nî⁹⁴¹ yalan söylersüz işfâ itmedi.

⁹³⁴ Allah kâfî degül mi?

⁹³⁵ Allah kâfîdir.

⁹³⁶ Allah kâfî degildir.

⁹³⁷ Zeyd'i mi yoksa Amr'ı mı dövdün?

⁹³⁸ kimesne A2, B: kimesneye A1.

⁹³⁹ müstefâde A1: müstefâd A2, B.

⁹⁴⁰ "Rabbiniz erkek çocukları size seçip-ayırды da kendisine meleklerden kız çocukları mı edindi? "Kur'an, İsrâ Suresi, Ayet: 40".

أَوْ لَا يَكُونُ

Yāhūd olmaz ma' nāsına.

نَحْوُ "أَنْ تُزْمَكُمُوهَا"⁹⁴²

Tilke'l-hidāyeyi size ikrāh idelüm mi?

وَ التَّهَكُّمِ

Daği tehekküm gibi lafzen mecrür ma' tūfdur ma' a. ⁹⁴³اِسْتِطَاءِ

نَحْوُ "أَصْلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ تَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا"⁹⁴⁴

İstihzā-yı suhriyye yā Şu' ayb babalarumuz ' ibādet itdigini terk itmege şalātuñ mı emr ider?

وَ التَّخْفِيرِ

Daği taḥkīr gibi.

نَحْوُ مَنْ هَذَا⁹⁴⁵

وَ التَّهْوِيلِ

Daği tehvīl ya' nī ta' zīm gibi.

كَقِرَاءَةِ ابْنِ عَبَّاسٍ "وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُهِينِ مَنْ فِرْعَوْنُ"⁹⁴⁶ بِلَفْظِ الْإِسْتِفْهَامِ وَ رَفَعِ فِرْعَوْنُ

İbn ' Abbās'uñ lafzen istifhām ile ve ref' -i Fir' avn ile kırā'ati gibi ya' nī Fir' avn kimdür?

وَ لِهَذَا

Kaşd-1 tehvīlden ötüri

قَالَ

tehvīl ' azābından ötüri

"إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ"⁹⁴⁷

buyurdu. ⁹⁴⁸

وَ الْإِسْتِيعَادِ

Ve daği istib'ād gibi. [51b]

نَحْوُ "أَتَى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ"⁹⁴⁹

Ya' nī anlara zikri қatından⁹⁵⁰ nice müttā' iz olur? Hālbuki anlara resūl-i mübīn geldi ba' de andan tevellā eylediler.

⁹⁴¹ya' nī: -B.

⁹⁴² "Nûh dedi ki: Ey Kavmim! Söyleyin bakalım; şâyet ben Rabbimden gelen apaçık bir delil üzerinde isem ve O, kendi katından bana bir rahmet vermiş de siz ona karşı kör kalmışsanız, onu istemediğiniz hâlde, biz sizi ona zorlayacak mıyız?" "Kur'an, Hûd Suresi, Ayet: 28".

⁹⁴³ Burada atıfta bulunulan اِسْتِطَاءِ kelimesi, metnin 50a sayfasının son satırında yer almaktadır.

⁹⁴⁴ "Dediler ki: Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptuğunu, yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor." "Kur'an, Hûd Suresi, Ayet: 87".

⁹⁴⁵ Örnek: Bu da kim?

⁹⁴⁶ "Andolsun, İsrailoğullarını o alçaltıcı azaptan; Firavun'dan kurtardık." "Kur'an, Duhân Suresi, Ayet: 30-31".

⁹⁴⁷ "Çünkü o, haddi aşanlardan bir zorba idi." "Kur'an, Duhân Suresi, Ayet: 31".

⁹⁴⁸buyurdu: -A1.

⁹⁴⁹ "Nerede onlarda öğüt almak?! Oysa kendilerine (gerçeği) açıklayan bir peygamber gelmişti. Sonra ondan yüz çevirdiler." "Kur'an, Duhân Suresi, Ayet: 13-14".

⁹⁵⁰қatından A1: қандан A2, B.

وَمِنْهَا الْأَمْرُ

Envā'-ı talebdendir emr.

وَالْأَظْهَرُ أَنَّ 951 صِيغَتَهُ مِنَ الْمُقْتَرَنِ بِاللَّامِ نَحْوُ لِيَحْضُرَ زَيْدٌ وَغَيْرَهَا نَحْوُ أَكْرَمَ زَيْدٌ 952 وَرُوَيْدَ زَيْدٌ 953

Zāhir budur ki lām'a 954 muḳārin olandan şīġa-i emr lıyḥṣur ve lām'ın ġayrına muḳterinden akrm ve ruıyd mişli

مَوْضُوعَةٌ لِطَلَبِ الْفِعْلِ اسْتِغْلَاءً

isti' lā-yı taleb-i fi'l için mevzū' adur

لِتَبَادُرَ الْفَهْمُ عِنْدَ سَمَاعِهَا إِلَى ذَلِكَ

şīġa-i emri semā' katında isti' lā-yı talebe 955 tebādürinden ötüri.

وَقَدْ يُسْتَعْمَلُ لِغَيْرِهِ

Ṭaleb-i mezkūruñ ġayrı için isti' māl olunur.

كَالِإِبَاحَةِ

İbāhe gibi.

نَحْوُ جَالِسِ الْحَسَنِ أَوْ ابْنِ سِيرِينَ 956

وَالْتَهْدِيدِ

Daḫi tehdid gibi.

نَحْوُ "اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ" 957

Diledüğünüz işleñ.

وَالْتَعْجِيزِ

Daḫi ta' ciz gibi.

نَحْوُ "فَاتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ" 959

Mişl-i Qur'an'dan bir sūre getirüñ.

وَالنَّسْخِيزِ

Daḫi teşhīr gibi ya' nī musaḫḫar 960 kıлмақ gibi.

نَحْوُ "كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ" 961

Zelil oldığınız hâlde meymün oluñ.

وَالْإِهَانَةِ

951 أن: -A2, -B.

952 زَيْدٌ: Telhīs'te عَمْرًا şeklindedir.

953 زَيْدٌ: Telhīs'te بَكْرًا şeklindedir.

954 لām'a A2, B: لām A1.

955 talebe A2, B: taleb A1.

956 Örnek: İster Hasan'la ister İbn Sirin'le otur.

957 نَحْوُ: -A1.

958 "Dilediğinizi yapın." "Kur'an, Fussilet Suresi, Ayet: 40".

959 "Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sūre getirin." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 23".

960 musaḫḫar A1: musaḫḫara A2, B.

961 خَاسِئِينَ: خَاسِرِينَ A2. "Biz onlara, 'Aşağılık maymunlar olun' demiştik." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 65".

Daği ihānet gibi.

نَحْوُ "كُونُوا جَارَةً أَوْ حَدِيدًا"⁹⁶²

Siz hicāre yā ḥadīd oluñ.

وَ التَّسْوِيَةِ

Daği tesviye gibi.

نَحْوُ⁹⁶³ "إصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا"⁹⁶⁴

Ya' nī berāberdür gerek şabr idüñ gerek itmeñ.

وَ التَّمَنِّي

Daği temennī gibi.

نَحْوُ

أَلَا يَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ⁹⁶⁵ انْجَلِي

⁹⁶⁶ degül. Pes temennī ider⁹⁶⁸ انْجَلِي⁹⁶⁸ i leyli ki vüs' atde degüldür.

وَ الدُّعَاءِ

Daği du' ā gibi.

نَحْوُ رَبِّ اغْفِرْ لِي⁹⁶⁹

وَ الْإِلْتِمَاسِ

Daği iltimās gibi.

كَقَوْلِكَ لِمَنْ يُسَاوِيكَ رُتْبَةً افْعَلْ بِدُونِ [52a] الْإِسْتِعْلَاءِ

Rütbeten müsāvī olan kimesneye bi-ğayr-ı isti' lā'⁹⁷⁰ ḳavlüñ gibi.

ثُمَّ الْأَمْرُ قَالَ⁹⁷¹ حَقُّهُ الْفَوْرُ لِأَنَّهُ الظَّاهِرُ مِنَ الطَّلَبِ

Ba' de-zālik Sekkākī eyitdi ki emrüñ ḥaḳḳı fevrdür. Zīrā talebden zāhir olan fevrdür.

وَ لِيَتَّبِأْدُرُ الْفَهْمُ عِنْدَ الْأَمْرِ بِشَيْءٍ بَعْدَ الْأَمْرِ بِخِلَافِهِ إِلَى تَغْيِيرِ الْأَمْرِ الْأَوَّلِ دُونَ الْجَمْعِ

Ve daği ḥilāfına emrden şonra bir şey'e emr ḳatında fehm emr-i evveli tağyīre⁹⁷² tebādürinden⁹⁷³ ötüri iki emr beynin cem' itmeksüz

وَ إِرَادَةَ التَّرَاحِي

ve irādet-i terāḥīsüz.

⁹⁶² "De ki: (Şüphe mi var?) İster taş olun ister demir!" "Kur'an, İsrā Suresi, Ayet: 50".

⁹⁶³ نَحْوُ: -A2, -B.

⁹⁶⁴ "Girin oraya. İster dayanın, ister dayanmayın, sizin için birdir." "Kur'an, Tūr Suresi, Ayet: 16".

⁹⁶⁵ Telhīs'te الطَّوِيلُ kelimesinden sonra أَلَا kelimesi yer almaktadır.

⁹⁶⁶ بِأَمْتَل: -A1.

⁹⁶⁷ şol: -A2, -B.

⁹⁶⁸ ider: -A2, -B.

⁹⁶⁹ Örnek: Ey Rabbim! Beni bağışla!

⁹⁷⁰ Yap.

⁹⁷¹ Telhīs'te السُّكَّاءِي kelimesinden sonra فَال kelimesi yer almaktadır.

⁹⁷² tağyīre A1, B: tağyīr A2.

⁹⁷³ tebādürinden A2, B: tebārinden A1.

وَفِيهِ نَظْرٌ

Ḳavl-i Sekkākī'de naẓar vardır. Zīrā ẓarāyinden ḥālī olduḡda fevri teslīm itmezüz.

وَمِنْهَا النَّهْيُ

Envā' -ı talebdendür⁹⁷⁴ nehy.

وَلَهُ حَرْفٌ وَاجِدٌ وَهُوَ لَا الْجَازِمَةَ

Nehy içün bir ḥarf vardır ki ol lā-yı cāzimedür.

فِي نَحْوِ قَوْلِكَ لَا تَفْعَلْ

⁹⁷⁵ didigün yirde

وَهُوَ كَالْأَمْرِ فِي الْأَسْتِغْلَاءِ⁹⁷⁶

isti' lāda emr gibidür.

وَقَدْ يُسْتَعْمَلُ فِي غَيْرِ طَلَبِ الْكُفِّ

Ṭaleb men' ün ḡayrında da isti' māl olunur.

أَوْ التَّرْكِ

Yāḡod ṭaleb terkün ḡayrında iḡtilāf mezḡebine⁹⁷⁷ göre.

كَالتَّهْدِيدِ

Tehdīd gibi.

كَقَوْلِكَ لِعَبْدٍ لَا يَمْتَنِلُ أَمْرَكَ⁹⁷⁸ لَا تَمْتَنِلُ أَمْرِي

Emrüne imtişāl itmeyen ḡuluña⁹⁷⁹ ḡavlün gibi.

وَهَذِهِ الْأَرْبَعَةُ يَجُوزُ تَقْدِيرُ الشَّرْطِ بَعْدَهَا

Bu dördün ya' nī temennī istifhām emr nehy bu' dında taḡdīr-i şarṭ cā'iz olur.

كَقَوْلِكَ لَيْتَ لِي مَالًا أُنْفِقُهُ⁹⁸⁰

ḡavlün gibi.

أَيُّنُ أُرْزَقُهُ أُنْفِقُهُ

Eger rızḡlanursam infāḡ iderüm

وَأَيُّنَ بَيْتِيكَ أُرْزُقُ⁹⁸¹

gibi.

أَيُّ إِنِّ⁹⁸² تُعَرِّفُنِيهِ أُرْزُقُ

Eger beytün bildürürseñ⁹⁸³ seni⁹⁸⁴ ziyāret iderüm

⁹⁷⁴ talebdendür A1: talebden A2, B.

⁹⁷⁵ Yapma.

⁹⁷⁶ A1: كَالْأَمْرِ فِي الْأَسْتِغْلَاءِ A2, B: كَالْأَمْرِ فِي الْأَسْتِغْلَاءِ.

⁹⁷⁷ mezḡebine A2, B: mezḡeb kime A1.

⁹⁷⁸ -A2, B: لَا يَمْتَنِلُ أَمْرَكَ.

⁹⁷⁹ Emrimi yerine getirme (görürsün).

⁹⁸⁰ Senin "keşke malım olsa da onu harcasam" sözün gibi.

⁹⁸¹ Evin nerede? Seni ziyaret edeyim.

⁹⁸² -A1: إِنِّ.

⁹⁸³ bildürürseñ A1, B: bildürürsemseñ A2.

⁹⁸⁴ seni:-A1.

وَ أَكْرَمَنِي أَكْرَمَكَ⁹⁸⁵

gibi.

أَيُّ إِنِّ تُكْرَمَنِي أَكْرَمَكَ

Eger baña ikrām iderseñ saña [52b] ikrām iderüm

وَ لَا تَسْتُمْ يَكُنْ خَيْرًا⁹⁸⁶

gibi.

أَيُّ إِنِّ⁹⁸⁷ لَا تَسْتُمْ يَكُنْ خَيْرًا لَكَ

Eger baña şetm itmezseñ saña hayr olur. Su'âl geldi ki bu dörtten gayrda da taq̄diren⁹⁸⁸ şart olur. Cevāb virüp eyitdi ki

وَ أَمَّا الْعَرَضُ كَقَوْلِكَ أَلَا تَنْزَلُ تُصِيبُ خَيْرًا لَكَ فَمَوْلِدٌ مِنَ الْإِسْتِفْهَامِ

Ammā ' arz pes istifhāmdan müvelleddür bi-re'sihî şey'-i aḡer degüldür.

وَ يَجُورُ فِي غَيْرِهَا

Mevāzî'-ı erba' anuñ gayrında daḡi taq̄dîr-i şart cā'iz olur

لِقَرِينَةٍ

bir qarîne kâ'im olduḡda.

نَحْوُ "قَالَ اللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ"⁹⁸⁹ أَيُّ إِنِّ أَرَادُوا أَوْلِيَاءَ بِحَقِّ

Eger veliyy-i haḡ murād idinirlerse pes Allāh veliydür.

وَ مِنْهَا النَّدَاءُ

Envā'-ı talebdendür nidā'.

وَ قَدْ يُسْتَعْمَلُ صِبْغَتُهُ فِي غَيْرِ مَعْنَاهُ

Şîḡa-i nidā' ma' nāsınuñ gayrında daḡi isti' māl olunur.

كَالْإِعْرَاءِ فِي قَوْلِكَ لِمَنْ أَقْبَلَ يَتَطَلَّمُ يَا مَظْلُومٌ

Ḳandırmaq gibi tazallüm iden kimesneye⁹⁹⁰ ḡavlünde ke-ennhū anı şekvāya ḡandurursuñ.

وَ الْإِخْتِصَاصِ

Daḡi iḡtişāş gibi.

فِي قَوْلِهِمْ أَنَا أَفْعَلُ كَذَا أَيُّهَا الرَّجُلُ

Ḳavl-i ' Arabda⁹⁹¹ أَيُّهَا الرَّجُلُ gibi.

مُنْتَخِصًا مِنْ بَيْنِ الرِّجَالِ

Beyn-i ricālden muḡtaşşan olduḡda.

نُتِمَ الْخَبْرُ قَدْ يَفْعُ مَوْقِعَ الْإِنشَاءِ

Ba' de-zālik az olur ḡaber mevḡi'-i inşāda vāḡi' olur.

⁹⁸⁵ Bana ikram et, sana ikram edeyim.

⁹⁸⁶ Bana sövme! Senin için hayırlı olur.

⁹⁸⁷ إن: -A2.

⁹⁸⁸ taq̄diren B: taq̄dîr A1, A2.

⁹⁸⁹ "Yoksa onlar Allah'tan başka dostlar mı edindiler? Hâlbuki gerçek dost Allah'tır." "Kur'an, Şûrâ Suresi, Ayet: 9".

⁹⁹⁰ Ey mazlum!

⁹⁹¹ Ey adam!

إِمَّا لِلنَّقَالِ

Yā tefe 'üliden ötüri ⁹⁹²وَقَاكَ اللهُ gibi.

أَوْ لِإِظْهَارِ الْجَرْصِ فِي وُقُوعِهِ

Yāḥod vuḳū'ına ḥırş izḥārından ötüri.

كَمَا مَرَّ

Nitekim baḥş-i şartda mürür itdi ki tālibüñ rağbeti 'aẓīm olsa taşavvurın iksār ider ve ḥāşıl[1]⁹⁹³ ḥayāl ider.

وَ الدُّعَاءُ بِصِيغَةِ الْمَاضِي مِنَ الدَّلِيلِ يَحْتَمِلُهُمَا

Belīgden şīga-i māzī ile du'ā tefe 'ül ve izḥār-ı ḥırşa muḥtemel olur.

أَوْ لِإِلْحْتِرَازِ عَنْ صُورَةِ الْأَمْرِ

Yāḥod şüret-i emrden iḥtirāzdan ötüri.

أَوْ لِحَمَلِ الْمُخَاطَبِ عَلَى الْمَطْلُوبِ بِأَنْ يَكُونَ مِمَّنْ لَا يُحِبُّ أَنْ يُكْذَبَ الطَّالِبُ

Yāḥod muḥāṭabı [53a] maṭlūba ḥamliden ötüri muḥāṭab şol kimesneden olmağıla ki mütekellim tekzīb-i tālibi sevmez. Meşelā sevdüğüñ kimesneye ⁹⁹⁴دِيرْسُونِ تَأْتِيَنِي عَدَاً ⁹⁹⁵يِيرِينِ yirine.

تَنْبِيهُ: الْإِنْشَاءُ كَالْخَبَرِ فِي كَثِيرٍ مِمَّا ذُكِرَ فِي الْأَثْوَابِ الْخَمْسَةِ السَّابِقَةِ

Ebvāb-ı ḥamse-i sābıkada mezkūr olandan keşirinde inşā haber gibidür.

فَلْيَعْتَبِرْهُ النَّاطِرُ

Zālike'l-keşiri nāzır i' tibār eylesün.

[Faşl ve Vaşl]

الْفَصْلُ وَالْوَصْلُ

الْوَصْلُ عَطْفٌ بَعْضِ الْجُمَلِ عَلَى بَعْضِ وَالْفَصْلُ تَرْكُهُ

Vaşl ba'zı cümeli ba'zısına 'aṭfdur. Faşl ise terk-i 'aṭfdur.

فَإِذَا أَتَتْ جُمْلَةٌ بَعْدَ جُمْلَةٍ فَالْأُولَى إِمَّا أَنْ يَكُونَ لَهَا مَحَلٌّ مِنَ الْإِعْرَابِ أَوْ لَا

Pes kaçan bir cümle bir cümleden⁹⁹⁶ sonra gelse cümle-i ulā için i' rābdan⁹⁹⁷ yā maḥal ola yā olmaya.

وَ عَلَى الْأَوَّلِ

Cümle-i ulā için i' rābdan maḥal oldığı taḳdīr⁹⁹⁸ üzere

إِنْ قُصِدَ تَشْرِيكُ التَّانِيَةِ لَهَا فِي حُكْمِهِ عَطْفَتْ⁹⁹⁹ عَلَيْهَا

eger ḥük-m-i i' rābda cümle-i şāniyeyi cümle-i ulāya teşrik kaçd olunursa şāniye ulāya 'aṭf olunur.

كَالْمُفْرَدِ

⁹⁹² Allah seni muvaffak kılsın.

⁹⁹³ ḥāşıl A2, B: ḥāş A1.

⁹⁹⁴ Yarın bana gelirsın.

⁹⁹⁵ Bana gel.

⁹⁹⁶ cümleden A1, A2: cümle B.

⁹⁹⁷ i' rābdan: -A1.

⁹⁹⁸ taḳdīr A1, A2: taḳdīren B.

⁹⁹⁹ حُكْمِ عَطْفَتْ A2: حُكْمِ عَطْفَتْ A1, B.

‘ Atf-ı müfred¹⁰⁰⁰ ‘ ale'l-müfred gibi.

فَسَرَطُ كَوْنِهِ مَقْبُولًا بِالْوَاوِ وَ نَحْوَهُ أَنْ يَكُونَ بَيْنَهُمَا جِهَةٌ جَامِعَةٌ

Pes ‘ atf-ı vāv daḥi vāv mişli ile maḳbūl olmasına şart ma‘ tūf ile ma‘ tūfun ‘ aleyh beyninde cihet-i cāmi‘ a olmaḳdur.

نَحْوُ زَيْدٍ يَكْتُبُ وَ يَسْعُرُ¹⁰⁰¹

Şi‘ r ile kitābet beyninde cihet-i cāmi‘ a nazm-ı kelām olur nihāyet biri mevzūn ve biri menşūr.

أَوْ يُعْطَى وَ يُمْنَعُ

İ‘ tā’ men‘ beyninde teẓād olur.

وَ لِهَذَا

Cihet-i cāmi‘ a lā-büdd oldığı ecluden.

عَيْبَ عَلَى أَبِي تَمَامٍ قَوْلُهُ
لَا وَ الَّذِي هُوَ عَالِمٌ أَنَّ النَّوَى
صَبْرٌ وَ أَنَّ أَبَا¹⁰⁰² الْحُسَيْنِ كَرِيمٌ

Ebī Temmām'ın bu kavline ‘ ayb olındı ol Allāh ḥaḳḳıçün ki taḥḳīḳ firāḳ-ı maḥbūb acıdur ve Eba'l-Ḥüseyn kerīmdür. Zirā kerem-i Eba'l-Ḥüseyn ile merāret-i nevā beyninde münāsebet yok [53b] ‘ atf daḥi maḳbūl degül.

وَ إِلَّا فَصَلَّتْ عَنْهَا

Ve eger ḥükm-i i‘ rābda sāniyeyi ūlāya teşrik ḳaşd olınmazsa faşl olunur.

نَحْوُ "وَ إِذَا خَلُّوا إِلَى شَيْطَانِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ" ¹⁰⁰³ لَمْ يُعْطَفَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ عَلَى

Cümle-i ¹⁰⁰⁴ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ

إِنَّا مَعَكُمْ

üzerine¹⁰⁰⁵ ‘ atf olunmadı.

لَأَنَّهُ لَيْسَ مِنْ مَقُولِهِمْ

Zirā ¹⁰⁰⁶ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ maḳūl-i münāfiḳinden degüldür. Pes ‘ atf olunaydı maḳūllerinden olmaḳ lāzım gelürdi.

وَ عَلَى الثَّانِي

Şāni ya‘ nī cümle-i ūlānuñ i‘ rābdan maḥal olmadığı taḳdīr üzere

إِنْ قُصِدَ رَبُّطُهَا بِهَا عَلَى مَعْنَى عَاطِفٍ سِوَى الْوَاوِ عَطِفَتْ بِهِ

¹⁰⁰⁰ müfred A2, B: merd A1.

¹⁰⁰¹ Örnek: Zeyd yazıyor ve şiir söylüyor.

¹⁰⁰² بِالْحُسَيْنِ A1, B: أَبَا الْحُسَيْنِ A2.

¹⁰⁰³ “Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, ‘Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz’ derler. Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır).” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 14-15”.

¹⁰⁰⁴ -A1. “Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır).” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 15”.

¹⁰⁰⁵ üzerine A1, B: üzere A2.

¹⁰⁰⁶ -A2, -B. “Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır).” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 15”.

eger vāv'dan ğayrı ma' nāyī ' āṭıf üzere s̄āniyeyi ūlāya ' aṭf maḳṣūd olursa zālīke'l-' āṭıf ile s̄āniye ūlāya ' aṭf olunur.

نَحْوُ دَخَلٍ زَيْدٌ فَخَرَجَ عَمْرُو أَوْ تَمَّ خَرَجَ عَمْرُو إِذَا قَصِدَ التَّعْقِيبُ أَوْ الْمُهْلَةُ

Ḳaçan ta' ḳīb ḳaşd olınsa فَ ile ' aṭf olunur ve mühlet murād olınsa¹⁰⁰⁷ تَمَّ ile ' aṭf olunur. Nitekim ' ilm-i naḥvde Şerḥ-i Kāfiye'de beyān eyledük.

وَ إِلَى

Eger vāv'dan ğayrı ma' nā-yı ' āṭıf üzere s̄āniye ūlāya rabṭ maḳṣūd olmazsa

فَإِنْ كَانَ لِلأُولَى حُكْمٌ لَمْ يُقْصَدِ إِعْطَاؤُهُ لِلثَّانِيَةِ فَالْفَصْلُ

pes eger ūlā için bir ḥükm olursa ki zālīke'l-ḥükmi s̄āniye i' ṭā eylemek maḳṣūd degül pes faşl vācib olur.

نَحْوُ "وَ إِذَا خَلَّوْا إِلَى شَيْطَانِيهِمْ"¹⁰⁰⁸ لَمْ يُعْطَفَ "اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ"¹⁰⁰⁹ عَلَى قَالُوا

ya ' aṭf olunmadı

لِنَلَّا يُشَارِكُهُ فِي الْإِحْتِصَاصِ بِالطَّرْفِ

ya¹⁰¹⁰ müşārik olmasun için. Zīrā istihzā-yı Allāh anlarıñ şeyāḳinine ḥulūvv vaḳtinde olmaḳ lāzım gelür.

لِمَا مَرَّ

Aḥvāl-i müte' allıḳāt-ı fi' lde geḳen şey'den ötüri ki mef' ūli ve mef' ūl mişliyi taḳdīm iḥtişāşı ifāde ider.

وَ إِلَى

Ma' ṭūfdur حُكْمٌ لِلأُولَى [54a] وَ إِنَّ كَانَ ' ḳavline.¹⁰¹¹ Ve eger ūlā için s̄āniye i' ṭāsı maḳṣūd olmayan ḥükm olmazsa

فَإِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا كَمَالُ الْإِنْفِطَاعِ بِلاَ إِلَيْهِمَا

pes eger beyne'l-cümleteyn kemāl-i inḳitā' olursa ḥilāf-ı maḳṣūdı ihām itmezsüz

أَوْ كَمَالُ الْإِتِّصَالِ

yāḥod kemāl-i ittişāl

أَوْ شِبْهُ أَحَدِهِمَا

yāḥod şibh-i kemāleyn olursa

فَكَذَلِكَ

faşl müte' ayyen olur. Zīrā vaşl muġāyeret ü münāsebet iḳtizā ider.

وَ إِلَى

Eger بَيْنَهُمَا da kemāleyn ü şibh-i kemāleyn olmazsa

فَالْوَصْلُ

pes vaşl vācib olur.

¹⁰⁰⁷ olınsa A1: olsa A2, B.

¹⁰⁰⁸ "Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, 'Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz' derler." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 14".

¹⁰⁰⁹ "Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır)." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 15".

¹⁰¹⁰ ya A1, A2: قَالُوا B.

¹⁰¹¹ Burada atıfta bulunulan ibare, metnin 53b sayfasının ortalarında yer almaktadır.

أَمَّا كَمَالُ الْإِنْقِطَاعِ فَلَاخْتِلَافِيهِمَا خَبْرًا وَ إِنْشَاءً لَفْظًا وَ مَعْنَى

Ammā kemāl-i inqitā‘ pes lafzen ve ma‘nen haber ve inşā cihetinden ihtilāflarından ötürüdür.

نَحْوُ

وَ قَالَ رَأَيْدُهُمْ أَرْسُو نُرَاوُلَهَا

Ḳavmüñ rā‘idi ya‘nī taleb-i mā‘ ve kelā‘ için taḳaddüm¹⁰¹² iden eyitdi ki durğuruñ muḳātele idelüm. ¹⁰¹³Zirā فَكُلُّ حَتْفٍ أَمْرٍ يُجْرِي بِمَقْدَارٍ her nefsiñ mevti ḳaderu'llāh ile cereyān ider. نُرَاوُلَهَا'ya ‘atf olunmadı. Zirā biri lafzen ve¹⁰¹⁴ ma‘nen iḳbār ve biri lafzen ve¹⁰¹⁵ ma‘nen inşā.

أَوْ مَعْنَى

Yāḥod haber ve inşā cihetinden ma‘nen ihtilāflarından ötürü.

نَحْرُ مَاتَ فَلَانَ رَحِمَهُ اللَّهُ¹⁰¹⁶

Pes مَات ve رَحِمَ egerçi lafzen haber fe-emma ma‘nen biri haber ve biri inşā olmağıla ‘atf olunmadı.

أَوْ لِأَنَّهُ لَا جَامِعَ بَيْنَهُمَا

Yāḥod kemāl-i inqitā‘ mā-beyninde cāmi‘ olmadığından ötürüdür.

كَمَا سَيَأْتِي

Nitekim beyān-ı cāmi‘ gelür.

وَ أَمَّا كَمَالُ الْإِتِّصَالِ

Ammā beyne'l-cümleteyn kemāl-i ittişāl

فَلَكُونَ النَّائِبِيَّةُ مُؤَكَّدَةٌ لِلأُولَى لِذَفْعِ تَوَهُمِ تَجَوُّزِ أَوْ غَلْطِ

pes cümle-i şāniye cümle-i ulāyı mü‘ekkede olduğından ötürüdür mecāz ile tekellüm tevehhümin yāḥod ḡalaṭ tevehhümin def‘den ötürü.

نَحْوُ "لَا رَيْبَ فِيهِ"¹⁰¹⁷ فَإِنَّهُ لَمَّا بُولَغَ فِي وَصْفِهِ بِبُلُوغِهِ الدَّرَجَةَ الْفُضْوَى فِي الْكَمَالِ يَجْعَلُ الْمُتَبَدُّ ذَلِكَ [54b] وَ تَعْرِيفِ الْخَيْرِ بِاللَّامِ جَازَ أَنْ يَتَوَهَّمَ السَّامِعُ قَبْلَ التَّأَمُّلِ أَنَّهُ مِمَّا يُرْمَى بِهِ جَزَافًا

Taḫḳīken şe‘n budur¹⁰¹⁸ ki vaḳtā kim kemālde derece-i ḳuşvāya bülūğıyla vaşf-ı kitābda mübālağa olındı ise mübtedāyı kemāl-i ‘ināyet temeyyüze dālle olan ذَلِكْ kılmağıla ve haberini inḥişāra dālle olan lām¹⁰¹⁹ ile ta‘rīf itmegile¹⁰²⁰ cā‘iz oldı ki ḳable't-te‘emmül sāmi‘ cüzāf-ı remy olınandan¹⁰²¹ tevehhüm eyleye. Ya‘nī bu kelām şādıḳ degüldür diyü tevehhüm eyleye belki bu evşāf mübālağadır.

فَاتَّبِعْهُ

¹⁰¹²taḳaddüm A2: taḳdīm A1, B.

¹⁰¹³Zirā: -B.

¹⁰¹⁴ve: -A1.

¹⁰¹⁵ve: -A1.

¹⁰¹⁶Örnek: Falanca öldü. Allah ona rahmet etsin.

¹⁰¹⁷“Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır.” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 2”.

¹⁰¹⁸budur A2, B: bu A1.

¹⁰¹⁹lām: -A1.

¹⁰²⁰itmegile: itmegıla [metin].

¹⁰²¹olınandan A2, B: olınanda A1.

Fi' l-i mechül ile pes فيه لآ رَبِّبْ تَابِي¹⁰²² -i¹⁰²³ ذَلِكَ الْكِتَابُ kılındı
نَفِيًا لِذَلِكَ

tevehhüm-i nefyden ötüri.

فَوْرَانُهُ

¹⁰²⁴ ذَلِكَ الْكِتَابُ لآ رَبِّبْ فِيهِ vizānı

وَرَانُ نَفْسُهُ فِي جَاعِنِي زَيْدٌ نَفْسُهُ

pes nice kim Zeyd'e نَفْسُهُ te'kīd-i ma'nevī vāqī' olursa kezālik¹⁰²⁵ ذَلِكَ الْكِتَابُ لآ رَبِّبْ فِيهِ te'kīd-i ma'nevī vāqī' olur.

نَحْوُ "هُدَى لِّلْمُتَّقِينَ"¹⁰²⁶ فَإِنَّ مَعْنَاهُ

Ma' nā-yı هُدَى لِّلْمُتَّقِينَ

أَنَّهُ فِي الْهَدَايَةِ بَالِغٌ دَرَجَةً لآ يُدْرِكُ كُنْهَهَا

taḥkīk kitab mü'ekkeddür¹⁰²⁷ hidāyetden¹⁰²⁸ gāyeti derk olunmayan¹⁰²⁹ dereceye bāliğdür.

حَتَّى كَانَتْ هِدَايَةٌ مَّخْضَةٌ

Ḥattā ke-ennēhū hidāyet maḥzadur.

وَ هَذَا

Ḥālbuki ma' nā-[yı] هُدَى لِّلْمُتَّقِينَ

مَعْنَى ذَلِكَ الْكِتَابِ

'dur.

لِأَنَّ مَعْنَاهُ كَمَا مَرَّ الْكِتَابُ الْكَامِلُ

Zirā ma' nā-yı ذَلِكَ الْكِتَابُ geçen şey' üzere¹⁰³⁰ الدُّرُ الْكَامِلُ.

وَالْمُرَادُ بِكَمَالِهِ كَمَالُهُ فِي الْهَدَايَةِ

Kemālinden murād hidāyetde kemāldür.

لِأَنَّ الْكُتُبَ السَّمَاوِيَّةَ بِحَسَبِهَا

Zirā kütüb-i semāviyye ḡadr-i hidāyet ile

تَتَفَاوَتْ فِي دَرَجَاتِ الْكَمَالِ

derecāt-ı kemālde mütefāvit olurlar. Zirā maḡşūd-ı aşlī hidāyetdür.

فَوْرَانُهُ وَرَانُ زَيْدٍ الثَّانِي فِي جَاعِنِي زَيْدٌ

Vizān-ı¹⁰³¹ هُدَى لِّلْمُتَّقِينَ bu mişālde Zeyd-i şānīnūn vizānıdır te'kīd-i lafzī olmada.

أَوْ بَدَلًا مِنْهَا

¹⁰²²tābi' -i: -A1.

¹⁰²³ "Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 1".

¹⁰²⁴ "Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 2".

¹⁰²⁵ "Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 2".

¹⁰²⁶ "Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 2".

¹⁰²⁷ mü'ekkeddür A1: mezkūr A2, B.

¹⁰²⁸ hidāyetden A1: hidāyetde A2, B.

¹⁰²⁹ olunmayan A1, B: olmayan A2.

¹⁰³⁰ O, en kāmīl kitaptır.

¹⁰³¹ "Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 2".

فَإِنَّ الْمُرَادَ بِهِ

لِرَحْلٍ ile murād

كَمَالٍ إِظْهَارِ الْكَرَاهَةِ لِإِقَامَتِهِ

kerāhet-i iḳāmeti kemāl-i izhārdur.

وَ قَوْلُهُ لَا تُقِيمَنَّ عِنْدَنَا أَوْفَى بِتَأْدِيبِهِ

Böyle dimesi¹⁰⁴² te 'diye-i murādı ifādur¹⁰⁴³

لِدَلَالَتِهِ عَلَيْهِ بِالْمُطَابَقَةِ مَعَ التَّكْيِيدِ

لدلالتيه عليه بالمطابقة مع التأكيد 'a delāletinden ötüri.

فَوَرَانُهُ

لَا تُقِيمَنَّ عِنْدَنَا Vizān-ı

وَرَانٌ حُسْنُهَا فِي أَعْجَبَنِي الدَّارُ حُسْنُهَا

bu mişalde vizān 'dur.

لِأَنَّ عَدَمَ الْإِقَامَةِ مُغَايِرٌ لِلرَّحْلِ

Zirā 'adem-i iḳāmet irtiḫāle muḡāyirdür pes te 'kīd olmaz.

وَ غَيْرٌ دَاخِلٍ فِيهِ

Ve daḫi [55b] 'adem-i iḳāmet irtiḫāle daḫil degüldür. Pes bedel-i ba'z olmaz belki bedel-i iştimāl olur

مَعَ مَا بَيْنَهُمَا مِنَ الْمُلَابَسَةِ

mā-beyninde¹⁰⁴⁴ mülābese olmaḫ birle.

أَوْ بَيَانًا لَهَا

Yāḫod cümle-i sāniye cümle-i ūlāyı beyānen oldıḡından ötüri

لِخَفَائِهَا

cümle-i ūlā murāda delāletde ḫafāsından ötüri.

نَحْوُ "فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبُتْلَى" ¹⁰⁴⁵ فَإِنَّ وَرَانَهُ

Pes vizān-ı يَا آدَمُ

وَرَانٌ عُمَرُ

'dur.

فِي قَوْلِهِ

أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ ¹⁰⁴⁶

Mısrā'-ı şānī ¹⁰⁴⁷ لَّا دَبْرٌ وَ لَّا مَسَّهَا مِنْ نَقَبٍ وَ. Bu beytde 'Ömer, Ebū Ḥafş'dan bedel oldıḡı gibi قَالَ يَا آدَمُ cümlesi cümle-i فَوَسْوَسَ'den bedel olur.

وَ أَمَّا كَوْنُهَا كَالْمُنْقَطِعَةِ عَنْهَا

¹⁰⁴²dimesi A1: olması A2: dilemesi B.

¹⁰⁴³ifādur A1: ifā ider A2, B.

¹⁰⁴⁴mā-beyninde A2, B: mā-beyninde A1.

¹⁰⁴⁵ "Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?" "Kur'an, Tâhâ Suresi, Ayet: 120".

¹⁰⁴⁶ "Hafş'ın babası Ömer Allah'a yemin etti." Arslan, **Muhtasarül Meani Tercümesi**, C. 2, s. 170.

¹⁰⁴⁷ "Senin devenin ne ayakları ne de sırtı aşınmıştır." Arslan, **Muhtasarül Meani Tercümesi**, C. 2, s. 170.

Ve ammā cümle-i şāniye cümle-i ūlādan munkaṭı‘a gibi olması

فَلِكُونَ عَطْفَهَا عَلَيْهَا مَوْهَمًا لِعَطْفِهَا عَلَىٰ غَيْرِهَا

pes şāniyeyi ūlāya ‘aṭf ğayrıya ‘aṭfı mūhim olduğundan ötürüdür.

و يُسَمَّى الْفَصْلُ لِذَلِكَ قَطْعًا

Ġayrıya ‘aṭfı mūhim olduğu eelden bu faşla kaṭ‘ tesmiye olındı.

مِثَالُهُ

و تَطْنُ سَلْمَى أَنَّنِي أَبْغِي بِهَا

بَدَلًا أَرَاهَا فِي الضَّلَالِ تَهِيمٌ¹⁰⁴⁸

Selmā ḡann ider ki ben aña nazār¹⁰⁴⁹ taleb iderüm. Ben anı ḡalâletde müteḡayyir ḡann iderüm. أَرَا ile تَطْنُ beyninde münâsebet ḡâhiredür müsnedün ileyh birinde maḡbûb birinde muḡibb olmağıla femmā eger ‘aṭf olınsa ‘abġi‘ye ‘aṭfı mūhim olurdu.

و يَحْتَمِلُ الْإِسْتِنَافَ

Ve istināfa da muḡtemeldür. Ke-ennēhū dinildi ki¹⁰⁵⁰ كَيْفَ تَطْنُهَا mucib itdi ki أَرَاهَا تَحْتِيرُ فِي أُودِيَةٍ¹⁰⁵¹ الضَّلَالِ¹⁰⁵¹.

و أَمَا كَوْنُهَا كَالْمُنْتَصِلَةِ بِهَا فَلِكَوْنِهَا جَوَابًا لِسُؤَالٍ اقْتَضَتْهُ الْأُولَى

Ve ammā şāniyenün¹⁰⁵² ūlāya muttaşıla gibi olması pes ūlā iḡtizā itdigi su’ale cevāb olduğundan ötürüdür.

فَتَنْزَلُ الْأُولَى مَنزِلَتَهُ فَتُفَصَّلُ عَنْهَا كَمَا تُفَصَّلُ الْجَوَابُ عَنِ السُّؤَالِ

Cümle-i ūlā su’āl menziline tenzīl. Pes cümle-i şāniye [56a] cümle-i ūlādan faşl olunur. Nitekim cevāb su’âlden faşl olunur. Cevāb ise¹⁰⁵³ su’ale ‘aṭf olınsa ol daḡi su’âlden ‘add olunmaḡ lāzım gelürdi.

السَّكَاكِي فَيَنْزِلُ ذَلِكَ مَنزِلَةَ الْوَاقِعِ لِئُكْتَبَ

Sekkākī eyitdi ki cümle-i ūlā iḡtizā itdigi su’āl li-nūktetin su’āl-i vāqi‘ menziline tenzīl olunur.

كَإِغْنَاءِ السَّامِعِ عَنْ أَنْ يُسْأَلَ أَوْ أَنْ لَا يُسْمَعَ مِنْهُ شَيْءٌ

Tilke'n-nūkte daḡi su’āl-i sāmi‘i iġnā gibi yāḡod mütekellim sāmi‘den bir şey’ işitmek gibi.

تَحْقِيقًا لَهُ أَوْ كَرَاهَةً لِكَلَامِهِ¹⁰⁵⁴

و يُسَمَّى الْفَصْلُ لِذَلِكَ اسْتِنَافًا

Cümle-i şāniye ūlā iḡtizā itdigi su’ale cevāb olduğundan ötürü bu faşl istināf tesmiye olunur.

و كَذَا الثَّانِيَةُ

Cümle-i şāniye daḡi bu faşl gibi istināf ve müste’nife tesmiye olunur.

و هُوَ ثَلَاثَةٌ أُضْرِبُ

¹⁰⁴⁸ الضَّلَالِ A2, B: الضَّلَالَةُ A1.

¹⁰⁴⁹ nazār A1: nazīr A2, B.

¹⁰⁵⁰ Onu nasıl zannediyorsun?

¹⁰⁵¹ Onu ḡalâlet vadisinde bocaladığımı görüyorum.

¹⁰⁵² şāniyenün A1, A2: şāninün B.

¹⁰⁵³ ise: -A1.

¹⁰⁵⁴ Küçültmek veya onun sözünü beġenmemek için.

İstīnāf daḥi üç kısmdur.

لَأَنَّ السُّؤَالَ إِيمًا عَنِ سَبَبِ الْحُكْمِ مُطْلَقًا

Zirā su 'āl-i mezkūr ya' nī cümle-i ulā mutazammın oldığı su 'āl yā mutlak sebab-i hükmden ola.

نَحْوُ

قَالَ لِي كَيْفَ أَنْتَ¹⁰⁵⁵ فَلْتُ عَلِيْلٌ

سَهْرٌ دَائِمٌ¹⁰⁵⁶ وَ حُزْنٌ طَوِيلٌ

أَيُّ مَا بِأَلَيْكَ¹⁰⁵⁷ عَلِيْلًا أَوْ مَا سَبَبُ عَلْتِكَ

Pes 'alil dimesi su 'āl iktizā ider ki ne marazdur ve sebab-i maraz nedür? Cevāb virüp eyidür ki seher-i dā'im ve ḥüzn-i ṭavīldür sebab-i marazum.

وَ إِيمًا عَنِ سَبَبِ خَاصٍ

Yāḥod hükme¹⁰⁵⁸ maḥşūş olan sebebden ola.

نَحْوُ "وَمَا أَبْرَأُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لِأَمَارَةٌ بِالسُّوءِ"¹⁰⁵⁹ كَأَنَّهُ قِيلَ هَلِ النَّفْسُ أَمَارَةٌ بِالسُّوءِ

Nefsümi tezkiye itmezem didikde ke-ennehū dinildi ki nefis sū' ile emmāre midür? Cevāb virüp eyitdi ki¹⁰⁶⁰ إِنَّ النَّفْسَ لِأَمَارَةٌ بِالسُّوءِ.

وَ هَذَا الصَّرْبُ يَفْتَضِي تَأَكِيدَ الْحُكْمِ كَمَا مَرَّ

Bu nev' te'kid-i hükmi iktizā ider. Nitekim aḥvāl-i isnād-ı ḥaberīde¹⁰⁶¹ geçdi. Muḥāṭab hükmden mütereddid olsa mü'ekked ile taqviye-i [56b] hüküm ḥasen olur.

وَ إِيمًا عَنِ غَيْرِهِمَا

Yāḥod sebab-i mutlak ve sebab-i ḥāşuñ gayrından ola su 'āl.

نَحْوُ "قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ"¹⁰⁶² أَيُّ فَمَادَا قَالَ

İbrāhīm anlar diyicek ya' nī وَسَلَامًا ke-ennehū kâ'il eyitdi ki yā İbrāhīm 'aleyhi's-selām ne didi? Bu su 'āle cevāb virüp eyitdi ki وَسَلَامٌ عَلَيْكُمْ ya' nī قَالَ سَلَامٌ.

وَ قَوْلِهِ

رَعِمَ الْعَوَازِلُ أَنَّنِي فِي عَمْرَةٍ

صَدَقُوا وَ لَكِنْ عَمْرَتِي لَا تَنْجَلِي

Cemā'at-ı 'āzile zu'm itdiler ki taḥkīk ben şiddetdeyüm. Ke-ennehū kâ'il eyitdi ki¹⁰⁶³ أَصْدَقُوا أَمْ كَذَّبُوا cevāb virüp eyitdi ki¹⁰⁶⁴ صَدَقُوا. Velākin benüm şiddetüm münkeşife olmaz sā'ir ḡamrātuñ inkişāfi gibi.

¹⁰⁵⁵ A1. -: أَنْتَ.

¹⁰⁵⁶ B. -: دَائِمٌ.

¹⁰⁵⁷ A1. مَلَأْتُكَ. A2, B: مَا بِأَلَيْكَ.

¹⁰⁵⁸ hükme A2, B: hüküm A1.

¹⁰⁵⁹ "Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder." "Kur'an, Yûsuf Suresi, Ayet: 53".

¹⁰⁶⁰ "Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder." "Kur'an, Yûsuf Suresi, Ayet: 53".

¹⁰⁶¹ haberide A2, B: haberde A1.

¹⁰⁶² "Andolsun, elçilerimiz (melekler), İbrahim'e müjde getirip 'Selâm sana!' dediler. O, 'Size de selâm' dedi." "Kur'an, Hûd Suresi, Ayet: 69".

¹⁰⁶³ Onlar doğru mu söylüyorlar yoksa yalan mı?

وَ أَيْضًا مِنْهُ

Girü geçencileyin istināfdan ba' zıdır. İstināfı taqsim āhere işāretdür.

مَا يَأْتِي بِإِعَادَةِ اسْمٍ مَا اسْتُؤِفَتْ عَنْهُ

Şol istināf ki anda¹⁰⁶⁵ istināf vāki' olan ismüñ i' ādesiyle gelür.

نَحْوُ أَحْسَنْتَ إِلَى زَيْدٍ زَيْدٌ حَقِيقٌ بِالْإِحْسَانِ

Ke-ennehü dinildi ki lāyık mı? Cevāben eyitdi ki¹⁰⁶⁶ زَيْدٌ حَقِيقٌ بِالْإِحْسَانِ i' āde-i ism-i Zeyd ile.

وَ مِنْهُ مَا يُبَيِّنُ عَلَى صِفَتِهِ

İstināfdandur عَنْهُ مَا اسْتُؤِفَتْ عَنْهُ şıfat üzere binā olınan.

نَحْوُ أَحْسَنْتَ إِلَى زَيْدٍ صَدِيقُكَ الْقَدِيمُ أَهْلٌ لِدَلِكِ وَ هَذَا¹⁰⁶⁷

Şıfat üzere mebnī olan istināf

أَبْلَغُ

'dür mūcib-i hükm olan sebebi beyāna müştemil oldığı ecluden şadākat-ı qādīme gibi.

وَ قَدْ يُحَدِّثُ صَدْرُ الْإِسْتِنَافِ

Az olur şadr-ı istināf hāzıf olunur.

نَحْوُ "يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْعُدْوِ وَالْأَصَالِ رَجَالٌ"¹⁰⁶⁸

Ke-ennehü dinildi ki kim¹⁰⁶⁹ tesbih ider Allāh'ı? Cevāb virüp ricāl didi ya' nī يسبِّحُ رَجَالٌ.

وَ عَلَيْهِ نَعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ عَلَى قَوْلِ¹⁰⁷⁰

Şadr-ı istināfuñ hāzıfı üzeredür¹⁰⁷¹ زَيْدٌ رَجُلٌ نَعْمَ bir kavlı üzere. Ya' nī şol kimesnenüñ [57a] kavlı üzere ki maḥşuşı mübtedā-yı maḥzūfa haber kırup cümlesin¹⁰⁷² müste'nife kılar.

وَ قَدْ يُحَدِّثُ كُلُّهُ إِمَّا مَعَ قِيَامِ شَيْءٍ مَقَامَهُ

Az olur istināfuñ küllisi hāzıf olunur yā maqāmına bir şey'ün kıyāmıyla.

نَحْوُ

رَعَمْتُمْ أَنْ إِخْوَتَكُمْ فُرِيَشُ

Zu' m itdiñüz taḥkik ihvetüñüz Qureş'dür. Ke-ennehü dinildi¹⁰⁷³ ki¹⁰⁷⁴ كَذَّبْنَا أَمْ كَذَّبْنَا cevāb virüp eyitdi ki¹⁰⁷⁵ كَذَّبْتُمْ. Pes küllī istināf ki كَذَّبْتُمْ'dür hāzıf olunup¹⁰⁷⁶ yerine

¹⁰⁶⁴ Doğru söylüyorlar.

¹⁰⁶⁵ anda A2, B: andan A1.

¹⁰⁶⁶ Zeyd iyiliğe layıktır.

¹⁰⁶⁷ Örnek: Zeyd'e iyilikte bulundun. Eski arkadaşın buna layıktır.

¹⁰⁶⁸ "Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler." "Kur'an, Nûr Suresi, Ayet: 36-37".

¹⁰⁶⁹ kim: -A1.

¹⁰⁷⁰ قَوْلِ A2, B: قَوْلِهِ A1.

¹⁰⁷¹ Ne iyi adamdır, Zeyd!

¹⁰⁷² cümlesin A2, B: cümlesi A1.

¹⁰⁷³ dinildi A1, B: dindi A2.

¹⁰⁷⁴ Doğru muyuz yoksa yalancı mıyız?

¹⁰⁷⁵ Yalancısınız.

¹⁰⁷⁶ olunup A2, B: olunur A1.

لَهُمْ إِلْفٌ وَ لَيْسَ نَكْمُ الْإِافِ

ķavli iķāmet olındı. Ya' nī Ķureyš'ün ticāretde Őayfda Őām'a ve Őitāda¹⁰⁷⁷ Yemen'e rihletlerinde ilf vardur ve sizün¹⁰⁷⁸ bu iki rihletde ilāfuñuz¹⁰⁷⁹ yoķdur.

أَوْ يَدُونَ ذَلِكْ

Yāħod mücerred ķarīne ile iktifā maķāmına bir Şey'ün ķiyāmınsuz ĥazf olunur.

نَحْنُ "فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ" 1080 "أَيُّ نَحْنُ" 1081 عَلَى قَوْلِ

Şol kimesne ķavli üzere ki maĥŐũŕi ĥaber-i mübtedā kılar. Taķdīr-i kelām¹⁰⁸² نَحْنُ هُمْ نَحْنُ. Pes mübtedā ile ĥaber cemī'an ĥazf olındı yirine bir Şey'ün ķiyāmınsuz. Vaķtā kim muşannif raĥimehu'llāħ faşl icāb ider aĥvāl-i erba'a beyānından fāriĝ oldıysa vaşl muķteziyye olan ĥāliyyetini beyāna Şürü' eyledi ve eyitdi ki

وَأَمَّا الْوَصْلُ لِنَدْفِ الْإِيهَامِ

İhām-ı ĥilāf-ı maķŐũdı def den ötüri olan vaşla miŐāl:

فَكَقُولِهِمْ

'Arablaruñ

لَا وَ أَيْدِكَ اللهُ 1083

ķavli gibidür. Ya' nī¹⁰⁸⁴ كَذَلِكَ هَلِ الْأَمْرُ كَذَلِكَ dinilse لا ya' nī كَذَلِكَ dirler. Pes bu cümle¹⁰⁸⁵ cümle-i iĥbāriyye اللهُ وَأَيْدِكَ cümle-i inŐā'iyye-i du'ā'iyye mā-beynlerinde kemāl-i inķıtā' ĥāŐıl velākin 'atf olunmasa du'ā'un 'aleyh tevehhüm olunurdu. Ĥālbuki maķŐũd du'ā'un lehdür¹⁰⁸⁶ ve te'bid ile.¹⁰⁸⁷ Pes her mahalde ki bu kelām vāķi' ola ma' tūfun 'aleyh mazmūn-ı لا olur ol ki كَذَلِكَ cümlesidür.

وَأَمَّا لِلتَّوَسُّطِ

Ve ammā kemāl-i inķıtā' ile kemāl-i ittiŐāl [57b] beyninde tavassuţdan ötüri olan vaşl.

فَإِذَا اتَّفَقَتَا خَبْرًا أَوْ إِشْتَاءَ لُفْظًا وَ مَعْنَى أَوْ مَعْنَى فَقَطَّ بِجَامِعٍ

Bir cāmi' ile kaçan ĥaber ve inŐā cihetinden müttefiķ olsalar lafzen ve ma'nen yāħod ancaķ ma'nen müttefiķ olsalar ya' nī ma' tūf ile ma' tūfun 'aleyh olan cümle ikisi daĥi lafzen ve ma'nen ĥaber veyāħod inŐā olsalar veyāħod ancaķ ma'nā yā ĥaber veyāħod inŐā olsalar pes mecmū'ı sekiz kısm olur. Evvelkisi lafzen ve ma'nen ĥaber ikincisi lafzen ve ma'nen inŐā olduķda üç kısm ĥāŐıl olur lafzān ĥaber ola veyāħod lafz-ı evvel ĥaber ola veyāħod lafz-ı Őānī ĥaber ola. Ve ma'nā ĥaber

¹⁰⁷⁷ Őitāda A2, B: Őitāta A1.

¹⁰⁷⁸ sizün A1, B: siz A2.

¹⁰⁷⁹ ilāfuñuz A1, B: ilācuñuz A2.

¹⁰⁸⁰ "Biz ne güzel döşeyiciyiz." "Kur'an, Zāriyāt Suresi, Ayet: 48".

¹⁰⁸¹ أَيُّ نَحْنُ -B.

¹⁰⁸² "Biz ne güzel döşeyiciyiz." "Kur'an, Zāriyāt Suresi, Ayet: 48". Onlar biziz.

¹⁰⁸³ "Hayır, Allah sana yardım etsin." Yanık vd., a.g.e., s. 74.

¹⁰⁸⁴ Durum böyle midir?

¹⁰⁸⁵ bu cümle: -A1.

¹⁰⁸⁶ du'ā'un lehdür A2, B: du'ā'un leh A1.

¹⁰⁸⁷ ile: -A1.

olduğda üç kısım hâşıl olur lafzân inşâ ola¹⁰⁸⁸ veyâhod lafz-ı evvel inşâ ola veyâhod lafz-ı şânî inşâ ola.

كَقَوْلِهِ تَعَالَى "يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ"¹⁰⁸⁹

cümlesi 'atf olunur lafzen ve ma'nen haber olmada müttefik olduklarından ötürü.

وَ كَقَوْلِهِ تَعَالَى "إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ"¹⁰⁹⁰

cümlesi¹⁰⁹¹ 'atf olındı iki cihetden haber olmada müttefik olduklarından ötürü. İki mişâl getürdü. Evvelkide muhâlefet ikincide münâsebet hâşıldur.

وَ قَوْلِهِ "كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا"¹⁰⁹²

Lafzen ve ma'nen inşâ'eyn olduklarına mişâl:

وَ كَقَوْلِهِ "وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا"¹⁰⁹³

Peslölöl cümlesi 'atf olındı lafzen ihtilâfları birle lâkin ma'nen inşâlardur.

أَيَّ لَا تَعْبُدُوا

Ya'neni 'atf olındı lafzen haber ve ma'nen inşâdur 'atf olındı ma'nâsına. 'atf olındı lafzen haber ve ma'nen inşâdur 'atf olındı ma'nâsına. 'atf olındı lafzen haber ve ma'nen inşâdur 'atf olındı ma'nâsına. 'atf olındı lafzen haber ve ma'nen inşâdur 'atf olındı ma'nâsına.

وَ [58a] تُحْسِنُونَ بِمَعْنَى أَحْسِنُوا

Emr ma'nâsına muzâri' taqdîr olunup 'atf olındı lafzen haber ve ma'nen inşâdur 'atf olındı ma'nâsına. 'atf olındı lafzen haber ve ma'nen inşâdur 'atf olındı ma'nâsına. 'atf olındı lafzen haber ve ma'nen inşâdur 'atf olındı ma'nâsına.

وَ الْجَامِعُ بَيْنَهُمَا

Cümleteyn beyninde cihet-i câmi'a¹⁰⁹⁶

يَجِبُ أَنْ يَكُونَ بِاعْتِبَارِ الْمُسْنَدِ إِلَيْهِمَا وَ الْمُسْنَدَيْنِ جَمِيعًا

cümle-i ulâ ve cümle-i şâniyede olan¹⁰⁹⁷ cemi'an müsned ile müsnedün ileyhleri i'tibârıyla olmak vâcib olur.

نَحْوُ يَشْعُرُ رَيْدٌ وَ يَكْتُبُ

Şif r ile kitâbet beyninde münâsebet zâhirdür.

¹⁰⁸⁸veyâhod lafz-ı şânî haber ola. Ve ma'nâ haber olduğda üç kısım hâşıl olur. Lafzen inşâ ola: -A2, -B.

¹⁰⁸⁹ "Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir." "Kur'an, Nisâ Suresi, Ayet: 142".

¹⁰⁹⁰ "Şüphesiz, iyiler Na'im cennetindedirler. Şüphesiz, günahkârlar da cehennemdedirler." "Kur'an, İnfîtâr Suresi, Ayet: 13-14".

¹⁰⁹¹cümlesi: Bu kelime A1 nüshasında iki kere yazılmıştır.

¹⁰⁹² "Yiyin için fakat israf etmeyin." "Kur'an, A'râf Suresi, Ayet: 31".

¹⁰⁹³ "Hani, biz İsrailoğulları'ndan Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlarla, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz" diye söz almıştık." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 83".

¹⁰⁹⁴ A1: تُحْسِنُوا A2, B.

¹⁰⁹⁵ Ebeveyninize iyilik ediniz.

¹⁰⁹⁶ câmi'a A2, B: câmi'a A1.

¹⁰⁹⁷olan: -A1.

و يُعْطِي زَيْدٌ وَ يَمْنَعُ

İ' t̄a ile men' beyninde teẓād hāşıldur bunlar ittiḥād-ı müsnedün ileyhlerine göre.

و زَيْدٌ شَاعِرٌ وَ عَمْرٌو كَاتِبٌ وَ زَيْدٌ طَوِيلٌ وَ عَمْرٌو قَصِيرٌ¹⁰⁹⁸

لِمُنَاسَبَةِ بَيْنَهُمَا

Zeyd ile ' Amr beyninde münāsebetden ötüri iḥvet ü şadākat gibi.

بِخِلَافِ زَيْدٍ كَاتِبٍ وَ عَمْرٌو شَاعِرٍ¹⁰⁹⁹ بِدُونِهَا¹¹⁰⁰

Zeyd ile ' Amr beyninde münāsebetşüz bu 'aṭf muḥālifdür gerek Zeyd ile ' Amr beyninde münāsebet olsun gerek olmasun.

وَ زَيْدٌ شَاعِرٌ وَ عَمْرٌو طَوِيلٌ¹¹⁰¹

Daḥi

مُطْلَقًا

muḥālifdür. Zirā şî'r ile ṭavīl beyninde münāsebet yoḡ.

السَّكَاكِيُّ الْجَامِعُ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ عَقْلِيٌّ بَأَنْ يَكُونَ بَيْنَهُمَا اتِّحَادٌ فِي النَّصْرِ أَوْ تَمَاطُلٌ

Sekkākī eyitdi ki iki şey' beyninde cihet-i cāmi'¹¹⁰² yā 'aqlīdür beyne's-şey'eyn taşavvurda ittiḥād yāḥod temāşül olmaḡıla.

فَإِنَّ الْعَقْلَ يَتَجَرَّبُ مِنَ الْمُتَمَلِّينَ عَنِ التَّشْخُصِ فِي الْخَارِجِ يَرْفَعُ التَّعَدُّدَ

Zirā 'aql mişleyini ḥāricde teşahḥuşdan tecrīd ile mā-beynlerinde ta'addüdi ref' ider. Pes mütteḥidīn olurlar.

أَوْ تَضَائِفٌ

Yāḥod mā-beyninde¹¹⁰³ teẓāyüf olmaḡıla ki¹¹⁰⁴ eḥādühümāyī āḥersüz ta'aḡḡul mümkin olmaya.

كَمَا بَيْنَ الْعَلَّةِ وَ الْمَعْلُولِ أَوْ الْأَقْلَ وَ الْأَكْثَرِ

Bunlar beyninde olan teẓāyüf gibi.

أَوْ وَهْمِيٌّ

Yāḥod cihet-i cāmi' vehmīdür.¹¹⁰⁵ ma' ṭūfdur. عَقْلِيٌّ

بَأَنْ يَكُونَ بَيْنَ تَصَوُّرَيْهِمَا شِبْهُ [58b] تَمَاطُلٍ

taşavvur-ı şey'eyn beyninde şibh-i temāşül olmaḡıla.

كَلَوْنِيٌّ¹¹⁰⁶ بِيَاضٍ وَ صَفْرَةٍ فَإِنَّ الْوَهْمَ يُدْرِزُهُمَا فِي مَعْرِضِ الْمُتَمَلِّينَ

Taḥḡiḡ vehm beyāz ile şufreti ma'rız-ı mişleynde ibrāz ider.

وَ لِذَلِكَ

¹⁰⁹⁸ Zeyd şairdir ve Amr kâtiptir ve Zeyd uzundur ve Amr kısadır.

¹⁰⁹⁹ زَيْدٌ شَاعِرٌ وَ عَمْرٌو كَاتِبٌ: Bu kısım Telhîs'te عَمْرٌو كَاتِبٌ وَ زَيْدٌ شَاعِرٌ şeklindedir.

¹¹⁰⁰ بِدُونِهَا: -A2, -B.

¹¹⁰¹ Zeyd şairdir ve Amr uzundur.

¹¹⁰² cihet-i cāmi' A2, B: cāmi' A1.

¹¹⁰³ mā-beyninde A2, B: mā-beynden A1.

¹¹⁰⁴ ki: -A1.

¹¹⁰⁵ Burada atıfta bulunulan kelime, metnin 58a sayfasının sonlarındaki " السَّكَاكِيُّ الْجَامِعُ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ عَقْلِيٌّ بَأَنْ يَكُونَ بَيْنَهُمَا اتِّحَادٌ فِي " "النَّصْرِ أَوْ تَمَاطُلٌ" cümlesinde geçmektedir.

¹¹⁰⁶ كَلَوْنِيٌّ A2, B: كَلَوْنٌ A1.

Vehm ma' rız-ı mişleynde ibrāz itdigi eelden

حَسَنَ الْجَمْعِ بَيْنَ الثَّلَاثَةِ الَّتِي فِي قَوْلِهِ

şol şelāşe beynin cem' hasen oldı ki şā' irün

ثَلَاثَةٌ تُشْرُقُ الدُّنْيَا بِبَهْجَتِهَا¹¹⁰⁷

ķavlinde hāşıldur. Zīrā vehm ol üçi nev'-i vāhıdden¹¹⁰⁸ tevehhüm ider ve ihtilāfları ancaķ
'avārız¹¹⁰⁹ iledür. Fe-emmā 'aķl bilür ki anlar umūr-ı mütebāyinedür.

أَوْ تَضَادُّ

Yāhōd teẓād olmağla.

كَالسَّوَادِ وَالْبَيَاضِ¹¹¹⁰

Maḥsūsāta göre.

وَ الْإِيمَانِ وَالْكَفْرِ¹¹¹¹

Ma' ķulāta göre.

وَمَا يَنْصِفُ بِهَا

Ve bu mezkūrāt ile muttaşif olan gibi esved ü ebyaz mü'min ü kāfir gibi.

أَوْ شِبْهُ تَضَادِّ

Yāhōd şibh-i teẓād olmağla.

كَالسَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَالْأَوَّلِ وَالثَّانِي¹¹¹²

فَاتِنَهُ

Taḥķik vehm

يُنزِلُهُمَا مَنزِلَةَ التَّضَائِفِ

teẓād ve şibh-i teẓādı¹¹¹³ teẓāyüf menziline tenzıl eyler.

وَلِذَلِكَ

Teẓāyüf menziline tenzilinden ötüri

تَجِدُ الضِدَّ أَقْرَبَ خُطُورًا بِالْبَالِ مَعَ الضِدِّ

zıddı zıdd¹¹¹⁴ ile ķalbe ḥuṭūr cihetinden aķreb bilürsün. Ya'nī zıddıñ zıdd ile ḥāṭıra olması
ķarībraķdur ğayrı ile ḥāṭıra olmadan.

أَوْ خَيَالِيٍّ

Yāhōd cāmi' ḥayālīdür

بِأَنْ يَكُونَ بَيْنَ تَصَوُّرَيْهِمَا تَفَارُقٌ فِي الْخَيَالِ

taşavvur-ı şey'eyn beyninde ḥayālde teķārün olmağla.

¹¹⁰⁷Telhis'te beytin ikinci mısrası olan أبو إسحاق والقمر kısmı da yer almaktadır. Mısranın manası şu şekildedir: "Üç şey vardır ki onların güzelliği ile dünya aydınlanır." Arslan, **Muhtasarül Meani Tercümesi**, C. 2, s. 211.

¹¹⁰⁸vāhıdden A2: vāhidin A1, B.

¹¹⁰⁹c avārız A2, B: 'avāz A1.

¹¹¹⁰Siyah ve beyaz gibi.

¹¹¹¹İman ve küfür (gibi).

¹¹¹²Gök ile yer ve ikinci ile birinci gibi.

¹¹¹³teẓādı: -A1.

¹¹¹⁴zıdd: -A2.

سَابِقٌ

Eyle teḳārün ki ‘aṭf üzere sâbıḳ ola.

وَ أَسْبَابُهُ

Teḳārün fi'l-ḥayālün sebebleri muḥtelifedür.

وَ لِذَلِكَ

Esbâb-ı teḳārün muḥtelife oldığı eelden

اِخْتَلَفَتْ الصُّورُ الثَّابِتَةُ فِي الْخَيَالَاتِ تَرْتُبًا وَ وُضُوحًا

ḥayālâtda şâbite olan şuver muḥtelif oldı tertîb cihetinden ve vuzūḥ cihetinden. Zîrâ niçe şuver vardur ki bir ḥayâlde müctemi‘a ve bir ḥayâlde muḥtelife ve bir ḥayâlde ḥâzır ve bir ḥayâlde gâ‘ib.

[59a] وَ لِصَاحِبِ¹¹¹⁵ عِلْمِ الْمَعَانِي فَضْلُ اخْتِيَاغِ إِلَى مَعْرِفَةِ الْجَامِعِ لَا سِيَّمَا الْخَيَالِيَّ

Şâhib-i ‘ilm-i me‘ânî için ma‘rifet-i cāmî‘a ḥuşuşan kim cāmî‘-i ḥayālîyi ma‘rifete fazl-ı ihtiyâcî ḥâşıldur.

فَإِنَّ جَمْعَهُ مَجْرَى الْإِلْفِ وَ الْعَادَةِ

Zîrâ cem‘-i ḥayālî ilf ve ‘âdet mecrâsımadur.

وَ مِنْ مُحَسَّنَاتِ الْوَصْلِ

Muḥassenât-ı vaşldandur

تَنَاسُبُ الْجُمْلَتَيْنِ فِي الْأِسْمِيَّةِ وَ الْفِعْلِيَّةِ

tenâsüb-i cümleteyn ikisi bile ismiyye olmada ve ikisi bile fi‘liyye olmada

وَ الْفِعْلِيَّتَيْنِ فِي الْمَضِيِّ¹¹¹⁶ وَ الْمَضَارِعِ

ve fi‘liyyenün mâzî ve muzâri‘ olmada tenâsübi.

إِلَّا لِمَانِعٍ

İllâ bir mâni‘den ötüri meger münâsib olmaya.

تَدْنِيْبٌ

Bu baḥş bâb-ı vaşluñ teznîbidür ki bir şey’i bir şey’e zinâbet ya‘nî tâbi‘ kıılmaḳdur. Ḥâl vâқи‘ olan cümleyi bâb-ı vaşla ṭâbi‘ kıılması mekân-ı münâsebetden ötüridür.

أَصْلُ الْحَالِ الْمُتَقَلِّبَةِ

Ḥâl-i müntaḳilede aşl ya‘nî keşîr-i râciḥ

أَنْ يَكُونَ بَعْضُهُ وَآوٍ

vâv’suz olmaḳdur.

لِأَنَّهَا فِي الْمَعْنَى حُكْمٌ عَلَى صَاحِبِهَا

Zîrâ tilke'l-ḥâl ma‘nâda şâhibi üzere ḥükmdür

كَالْخَبَرِ

ḥaber gibi.

وَ وَصَفَتْ لَهُ كَالنُّعْتِ

Daḥi na‘t-ı naḥvî gibi şâhibine vaşfdur.

لَكِنْ حُوْلِفَ إِذَا¹¹¹⁷ كَانَتْ جُمْلَةً

¹¹¹⁵ A1. تصاحب: A2, B. لصاحب: ¹¹¹⁵

A1. الماضي: A2, B. الماضي: ¹¹¹⁶

Lâkin hâzâ'l-aşla muhâlefet olunur kaçan hâl cümle olsa.

فَأَيُّهَا مِنْ حَيْثُ هِيَ جُمْلَةٌ مُسْتَقْلَةٌ بِالْإِفَادَةِ

Taḥkîk hâl-i vâkı' a olan cümle cümle olduğu ḥayşiyetden ifâde-i muḥâtabda müstakıldür.

فَتَحْتَاجُ إِلَى مَا يَرْبُطُهَا بِصَاحِبِهَا

Pes hâl-i vâkı' a olan cümle şāhibine rabṭ ider şey'e muḥtāce olur.

وَ كُلُّ مِنَ الضَّمِيرِ وَالْوَاوِ صَالِحٌ لِلرَّبْطِ

Žamîr ve vāv'dan her biri rabṭa şālihüdür.

وَ الْأَصْلُ الضَّمِيرُ

Rābıtada aşl žamîrdür.

بِدَلِيلِ الْمُفْرَدَةِ وَالْخَبَرِ وَالنَّعْتِ

Ḥāl-i müfrede deliliyle ve ḥaber ve na' t deliliyle ki bunlarda rābıta ancak žamîrdür.

فَالْجُمْلَةُ [59b] إِنْ خَلَّتْ عَنْ ضَمِيرِ صَاحِبِهَا وَجَبَ الْوَاوُ

Pes cümle-i ḥāliyye şāhib-i ḥāle rāci' žamîrden ḥāliye olsa vāv vācib olur ki irtibāṭ ḥāşıl ola.

وَ كُلُّ جُمْلَةٍ خَالِيَةٍ عَنْ ضَمِيرٍ مَا يَجُوزُ أَنْ يَنْتَصِبَ عَنْهُ حَالٌ يَصِحُّ أَنْ تَقَعَ خَالًا عَنْهُ بِالْوَاوِ

Her cümle ki andan hâl manşüb olmak cā'iz ola anuñ žamîrinden ḥāliyye ola şāhiḥ olur andan vāv ile hâl olmak.

إِلَّا الْمُصَدَّرَةَ بِالْمُضَارِعِ الْمُثْبِتِ

İllā muzāri' -i müşbet ile muşaddare olan hâl vāv ile olmak cā'iz degül.

نَحْوُ جَاءَنِي زَيْدٌ وَ يَتَكَلَّمُ عَمْرٌو¹¹¹⁸

Pes bu cā'iz olmaz.

لِمَا سَبَّأَنِي وَ إِلَّا

Ma' tūfdür İN خَلَّتْ İN kavline.¹¹¹⁹ Ya' nî ve¹¹²⁰ eger cümle-i ḥāliyye şāhibi žamîrinden ḥālî olmazsa.

فَإِنْ كَانَتْ فِعْلِيَّةً وَالْفِعْلُ مُضَارِعٌ مُثْبِتٌ

Pes eger cümle fi' liyye olup fi' l daḥi muzāri' -i müşbet olur

إِمْتَنَّعَ دُخُولُهَا

duḥūl-i vāv mümteni' olur.

نَحْوُ "وَلَا تَمُنُّنَ تَسْتَكْبِرُ"¹¹²¹

İ' ṭā eyleme keşir ' add itdigüñ ḥālde. Ve تَسْتَكْبِرُ vāv ile mümteni' dür.

لِأَنَّ الْأَصْلَ الْمَفْرَدَةَ

Zirā ḥālde aşl müfrede olmaḥdır.¹¹²²

وَ هِيَ تَنْدُلُ عَلَى حُصُولِ صِفَةٍ غَيْرِ تَائِبَةٍ مُقَارِنٍ لِمَا جُعِلَتْ قَيْدًا لَهُ

¹¹¹⁷ Telhîs'te إِنْ'dan önce هَذَا kelimesi yer almaktadır.

¹¹¹⁸ Örnek: Amr konuşurken Zeyd geldi.

¹¹¹⁹ Burada atıfta bulunulan ibare, metnin 59b sayfasının ilk satırında geçmektedir.

¹¹²⁰ve: -A2, -B.

¹¹²¹ “İyiliği, daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma.” “Kur’an, Müddesir Suresi, Ayet: 6”.

¹¹²²لِأَنَّ الْأَصْلَ الْمَفْرَدَةَ Zirā ḥālde aşl müfrede olmaḥdır: -A1.

Ḥālbuki müfrede delālet ider bir şıfatuñ ḥuşūline ki ğayr-ı şābitdür kayd kıldığuñ şey'e muķārindür.

وَ هُوَ كَذَلِكَ

Muzāri^c -i müşbet dağı müfrede gibidür delālet-i mezkūrede. Pes müfredede vāv mümteni^c olduğı gibi muzāri^c -i müşbetde¹¹²³ dağı mümteni^c olur.

أَمَّا الْحُصُونُ

Ammā muzāri^c -i müşbetüñ ḥuşūl-i mezkūre delāleti

فَلِكُونِهِ فِعْلاً مُثْبِتًا

fī^c müşbet olduğından ötürüdür.

وَ أَمَّا الْمُقَارَنَةُ

Ve ammā kayd olduğına muķāreneti

فَلِكُونِهِ مُضَارِعًا

ḥāl ü istikbāle şālih olur muzāri^c olduğından ötürüdür.

وَ أَمَّا مَا جَاءَ مِنْ نَحْوِ قُمْتُ وَ أَصْنُكُ¹¹²⁴ وَ جَهَّهُ

وَ قَوْلِهِ

وَ لَمَّا خَشِيْتُ أَطْفِيرَهُمْ

نَجَوْتُ وَ أُرْهَنُهُمْ مَالِكًا

Ammā şol muzāri^c -i müşbet ki vāv ile geldi ba^c zı^c Arablaruñ bu kavlinde.

فَقَبِلَ عَلَى حَذْفِ الْمُبْتَدَأِ

Pes dinildi ki ḥazf-i mübtedā i^c tibāri üzeredür.

أَيُّ وَ أَنَا¹¹²⁵ أَصْنُكُ¹¹²⁶ [60a] وَ أَنَا أُرْهَنُهُمْ وَ قَبِلَ الْأَوَّلُ شَادًّا

Ve dinildi ki أَصْنُكُ وَ قُمْتُ şāzıdır.

وَ الثَّانِي

Ve dağı أُرْهَنُهُمْ zararlıdır. Evvelkinüñ ma^c nāsı kār'im oldum vechine ḍarb itdigüm ḥālde ve ikincinüñ ma^c nāsı vaķtā kim silāḥlarından ḥaşyet itdüm ise necāt buldum anları Mālik'e terk itdigüm ḥālde. Mālik ism-i recüldür ve ism-i feres olmaķ dağı¹¹²⁷ cā'izdür.

وَ قَالَ عَبْدُ الْقَاهِرِ هِيَ فِيهِمَا لِلْعَطْفِ

^cAbdu'l-kāhir eyitdi ki iki mişālde bile vāv ^catf içündür.

وَ الْأَصْلُ

Bunlarda aşl

وَ صَكَكْتُ¹¹²⁸ وَ رَهَنْتُ¹¹²⁹

¹¹²³dağı müfrede gibidür delālet-i mezkūrede. Pes müfredede vāv mümteni^c olduğı gibi muzāri^c -i müşbetde: -A2, -B.

¹¹²⁴أَصْنُكُ A2, B: أَحْبَبْتُ A1.

¹¹²⁵أَنَا: -B.

¹¹²⁶أَصْنُكُ A2, B: أَحْبَبْتُ A1.

¹¹²⁷dağı: -A2, -B.

¹¹²⁸وَ صَكَكْتُ: -A1.

¹¹²⁹ Vurdum ve kurtuldum.

'dür.

عُدِلَ إِلَى الْمُضَارِعِ لِحَاكِيَةِ الْحَالِ¹¹³⁰

Muzāri‘ e ‘udil olındı ḥāl-i māzīyi ḥikāyetden ötüri. Ya‘ nī zamān-ı māzīde vāki‘ olanı ḥālā vāki‘ olmasın farz itmekle pes lafz-ı muzāri‘ ile ta‘ bīr olunur.

وَ إِنْ كَانَ مُنْفِيًا فَلَا مُرَانَ

Ve eger fi‘ l-i muzāri‘ menfī olursa iki emr cā‘ iz olur vāv ile ve¹¹³¹ vāv'suz.

كَفَرَاءَةِ ابْنِ دَكْوَانَ

İbn Zekvān'ın kırā‘atı gibi.

"فَاسْتَوِيْمَا وَلَا تَتَّبِعَانِ" ¹¹³² بِالْتَّخْفِيفِ

Nūn-ı tātbi‘ān'ın taḥfifiyle ki lā nefy için ola nehy için olmaya. Zīrā tešdīd-i nūn ile kırā‘at iden ya‘ aṭf ider. Pes vāv ḥāliyye olmaz belki ‘āṭife olur.

نَحُوْ "وَ مَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ" ¹¹³³

Bize ne oldu mü‘min olduğumuz ḥâlde.

لِدَلَالَتِهِ عَلَى الْمَقَارَنَةِ

Muḳārenete delāletinden ötüri

لِكُوْنِهِ مُضَارِعًا مُثْبِتًا

muzāri‘ -i müšbet olduğundan ötüri

دُونَ الْحُصُولِ لِكُوْنِهِ مُنْفِيًا

menfī olduğundan ötüri ḥuṣūle delāletsüz.

وَ كَذَا

Emrān cā‘ iz olur. Ya‘ nī vāv ile ve vāv'suz ḥāl olmaḳ cā‘ iz olur

إِنْ كَانَ مَاضِيًا

eger fi‘ l māzī olsa.

لَفْظًا أَوْ مَعْنًا كَقَوْلِهِ تَعَالَى "أَنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ" ¹¹³⁵ وَ قَوْلِهِ "أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ" ¹¹³⁴

Lafzen māzī olanlara mišāl [60b] olur.

قَوْلِهِ تَعَالَى "أَنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ" ¹¹³⁶ وَ قَوْلِهِ "فَانقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمَسْسَهُمْ سُوءٌ" ¹¹³⁷ وَ قَوْلِهِ "أَمْ

حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ" ¹¹³⁸

¹¹³⁰ عدل عن لفظ الماضي إلى المضارع لحكاية الحال: Bu kısım Telhîs'te إلى المضارع لحكاية الحال

¹¹³¹ ve: -A2.

¹¹³² "Allah da 'Her ikinizin de duası kabul edildi. Öyleyse dürüst olmakta devam edin ve sakın bilmeyenlerin yolunda gitmeyin.' dedi." "Kur'an, Yûnus Suresi, Ayet: 89".

¹¹³³ "Rabbimizin, bizi salihler topluluğuyla beraber (cennete) koymasını umarken, Allah'a ve bize gelen gerçeğe ne diye inanmayalım?" "Kur'an, Mâide Suresi, Ayet: 84".

¹¹³⁴ "Ancak sizinle aralarında anlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar, yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler başka." "Kur'an, Nisâ Suresi, Ayet: 90".

¹¹³⁵ "Zekeriya, 'Ey Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çatmış iken ve karım da kısır iken benim nasıl çocuğum olabilir?' dedi." "Kur'an, Âl-i İmrân Suresi, Ayet: 40".

¹¹³⁶ "Meryem, 'Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım hâlde, benim nasıl çocuğum olabilir?' dedi." "Kur'an, Meryem Suresi, Ayet: 20.

¹¹³⁷ "Bundan dolayı Allah'tan bir nimet ve lütufla kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler." "Kur'an, Âl-i İmrân Suresi, Ayet: 174".

Bunlar ma'nen māzī olduklarına mişāl olur ve menfī olduklarına mişāl olur.

أَمَّا الْمُثَبِّتُ

Ammā māzī-i müşbetde vāv ve terki cā'iz olmak

فَلِدَلَالَتِهِ عَلَى الْحُصُولِ لِكُونِهِ فِعْلاً مُثَبِّتًا

fi'li müşbet olduğu eclden huşūle delālet itdiginden ötürüdür

دُونَ الْمُقَارَنَةِ لِكُونِهِ مَاضِيًا

māzī olduğu eclden muķārenete delāletsüz.

وَ لِهَذَا

Muķārenete 'adem-i delāletinden ötüri

شُرْطُ أَنْ يَكُونَ مَعَ قَدْ ظَاهِرَةً أَوْ مُقَدَّرَةً

şart olındı ki yā zāhire yā muķaddere lafz-ı qd ile ola. qd-i zāhireye mişāl ¹¹³⁹ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ gibi ve qd-i muķaddereye mişāl حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ gibi.

وَ أَمَّا الْمُنْفِي

Ve ammā māzī-i menfide emrān cā'iz olmak

فَلِدَلَالَتِهِ عَلَى الْمُقَرَنَةِ دُونَ الْحُصُولِ

muķārenete ¹¹⁴⁰ delāletinden ötüri huşūle delāletsüz.

أَمَّا الْأَوَّلُ

Ammā muķārenete delālet itmesi

فَلَأَنَّ لَمَّا لِلِاسْتِعْرَاقِ

lma istiğrāk içündür. Ya'ni hīn-i intifādan zamān-ı tekellüme nefyi ¹¹⁴¹ imtidād içündür.

وَ غَيْرُهَا

lmanuñ ğayrı harf-i nefy ve lma ve lma

لِإِنْتِفَاءِ مُتَقَدِّمٍ

zamān-ı tekellüm üzere müteķaddim intifā içündür

مَعَ أَنَّ الْأَصْلَ اسْتِمْرَارُهُ

şunuñ birle ki nefyde aşl istimrār-ı intifādur.

فَبِحُصُولِ بَيِّنَاتٍ عَلَيْهِا

Pes bu aşl ile muķārenete delālet hāşıl olur

عِنْدَ الْإِطْلَاقِ

zālike'l-intifānuñ ¹¹⁴² inķitā'ına delālet ider ¹¹⁴³ şey'le taķyidsüz.

¹¹³⁸ “Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 214”.

¹¹³⁹ “Zekeriya, ‘Ey Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çatmış iken ve karım da kısır iken benim nasıl çocuğum olabilir?’ dedi.” “Kur’an, Âl-i İmrân Suresi, Ayet: 40”.

¹¹⁴⁰ Muķārenete A1: Muķārenet A2, B.

¹¹⁴¹ nefyi: -A2, -B.

¹¹⁴² intifānuñ: -A1.

¹¹⁴³ ider: -A2, -B.

بِخِلَافِ الْمُنْبِتِ

Müşbet menfînün hilâfıncadır.

فَإِنَّ وَضَعَ الْفِعْلَ عَلَى إِفَادَةِ التَّجَدُّدِ

Zirâ vaz‘-i fi‘l teceddüdi müfîd olmak üzeredir.

[61a] وَ تَحْقِيقُهُ

Bu kelâmuñ taḥkîki

أَنَّ اسْتِمْرَارَ الْعَدَمِ لَا يَقْتَرِفُ إِلَى سَبَبِ

taḥkîk istimrâr-ı ‘adem sebebe müfteḳır degüldür.

بِخِلَافِ اسْتِمْرَارِ الْوُجُودِ

İstimrâr-ı vücüd bunun hilâfıncadır ya‘nî sebebe müfteḳırdur.

وَأَمَّا الثَّانِي

Ammâ mâzî-i menfînün ḥuşûle ‘adem-i delâleti

فَلِكُونِهِ مَنْوِيًّا

menfi olduğundan ötürüdür.

وَ إِذَا كَانَتْ إِسْمِيَّةً فَالْمَشْهُورُ جَوَازُ تَرْكِهَا

Ve kaçan ḥâl-i vâkı‘ a olan cümle ismiyye vâkı‘ a olsa meşhûr olan terk-i vāv'un cevâz[1]dur

لِعَكْسِ مَا مَرَّ فِي الْمَاضِي الْمُنْبِتِ

mâzî-i müşbetde geçen şey’ün ‘aksinden ötüri ya‘nî muḳârenete delâlet idüp ḥuşûl-i şîfata delâlet itmediginden ötüri.

نَحْوُ كَلِمَتِهِ فُوهُ إِلَى فِي¹¹⁴⁴

Ya‘nî müşâfelen

وَ أَنَّ دُخُولَهُ أَوْلَى

duḥûl-i vāv terkinden ise evlâdur.

لِعَدَمِ دَلَالَتِهَا عَلَى عَدَمِ الثُّبُوتِ

Cümle-i ismiyyenün ‘adem-i şübûta delâlet itmediginden ötüri

مَعَ ظُهُورِ الْإِسْتِيْنَاَفِ فِيهَا

cümle-i ismiyyede istînâf zâhir olduğundan ötüri

فَحَسُنَ زِيَادَةُ رَابِطَةٍ

pes ziyâde râbıta ḥâsen oldı.

نَحْوُ "فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ"¹¹⁴⁵

Ya‘nî Allâh te‘âlâya emşâl kıılmañ ehl-i ‘ilm olduğunuz ḥâlde.

وَ قَالَ عَبْدُ الْقَاهِرِ إِنَّ كَانَ الْمُبْتَدَأَ ضَمِيرَ ذِي الْحَالِ وَجَبَتْ

‘Abdu'l-ḳâhir eyitdi ki eger mübtedâ zi'l-ḥâle râci‘ zamîr olsa¹¹⁴⁶ vāv vâcibe¹¹⁴⁷ olur.

نَحْوُ جَاءَ زَيْدٌ وَ هُوَ يُسْرَعُ أَوْ وَ هُوَ مُسْرَعٌ¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁴ Onunla ağız ağıza konuştum.

¹¹⁴⁵ “Öyleyse siz de bile bile Allah’a ortaklar koşmayın.” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 22”.

¹¹⁴⁶ olsa A1, A2: olursa B.

¹¹⁴⁷ vâcibe A1: vâcibe A2, B.

وَإِنْ جُعِلَ نَحْوُ عَلِيٍّ كَتِفِهِ سَيْفٌ خَالًا كَثُرَ فِيهَا تَرْكُهَا

Ve eger ¹¹⁴⁹ عَلِيٍّ كَتِفِهِ سَيْفٌ mişli hāl kılınsa terk-i vāv anda keşir olur.

نَحْوُ

خَرَجْتُ مَعَ الْبَارِي عَلَيَّ سَوَادٌ

Çavli-i Beşşār'ın bu çavli gibi. Şadr-ı beyt نُكِرْتُهَا ¹¹⁵⁰ أَوْ نُكِرْتُهَا [61b] إِذَا كَانَتْ نَحْوِي kaçan belde beni inkār eylese yāhūd ben anı tenkīr eylesem ya' nī ehl-i belde beni bilmeseler ¹¹⁵¹ ve ben anları bilmesem anlardan hūrūc iderüm toğan ile zulmet-i leylden ¹¹⁵² üzerüme ¹¹⁵³ bir şey' müştēmil olduğu hālde. Pes عَلَيَّ سَوَادٌ cümlesi fā' il-i خَرَجْتُ'dan hāldür ki vāv terk olındı.

وَ يَحْسُنُ التَّرْكَ تَارَةً لِدُخُولِ حَرْفِ عَلِيٍّ الْمُبْتَدَاءِ

Cümle-i ismiyyede täreten terk-i vāv hasen olur mübtedā üzere bir harfün duhūlinden ötüri ki zālike'l-harf ile ¹¹⁵⁴ nev' -i irtibāḥ hāşıl olur.

كَقَوْلِهِ

فَقُلْتُ عَسَى أَنْ تُبْصِرَنِي كَأَنَّمَا

بَنِي حَوَالِي الْأَسْوَدُ الْحَوَارِدُ

Ferezdağ'un bu çavli gibi. Pes didüm ki yā maḥbūbe qarīb oldı ki beni göresün oğullarım eṭrāfumda usūdu'l-ḥavārid oldukları hālde ya' nī gāzab-ı esed ¹¹⁵⁵ oldukları hālde. Ya' nī ¹¹⁵⁶ بَنِي aşda benün idi yā-i mütekellime muzāf kılinup idgām olındı taḳdiren merfū' mübtedā. cem' -i esed lafzen merfū' haberdür. Mübtedānün cümlesi cümle-i ismiyye hāl vāqı' olur mef' ul-i-i تُبْصِرَنِي'den ve ol harf ki mübtedā üzere dāhıl olmışdur lafz-ı كَأَنَّمَا'dur eger dāhıl olmayaydı terk-i vāv hasen olmazdı.

وَ أُخْرَى لِقُفُوعِ الْجُمْلَةِ بِعَقَبِ مُفْرَدٍ

Ve täreten uḥrāda terk-i vāv hasen olur hāl-i vāqı'a olan cümle-i ismiyye hāl-i müfred 'aḳabinde ¹¹⁵⁷ vāv vāqı' olduğundan ¹¹⁵⁸ ötüri.

كَقَوْلِهِ

وَاللَّهُ يُنْقِئُكَ لَنَا سَالِمًا

بُرْدَاكَ تَبْجِيلٌ وَ تَعْظِيمٌ

Allāh te'ālā seni bize ibkā eyleye sālīm olduğun hālde. بُرْدَاكَ ya' nī elece ¹¹⁵⁹ libāsuñ tebcīl ü ta' zīm olduğı hālde. Pes سَالِمًا muḳaddem olmayaydı ¹¹⁶⁰ بُرْدَاكَ تَبْجِيلٌ cümlesinde terk hasen olmazdı.

¹¹⁴⁸ Zeyd koşarak geldi.

¹¹⁴⁹ Omuzunda kılıç olduğu halde.

¹¹⁵⁰ بِلْدَةٍ: -A2, -B.

¹¹⁵¹ bilmeseler A1, B: bilseler A2.

¹¹⁵² leylden A1, B: leyinden A2.

¹¹⁵³ üzerüme A1: üzere A2, B.

¹¹⁵⁴ ile: -A1.

¹¹⁵⁵ gāzab-ı esed A1: gāzūb-ı esedler A2, B.

¹¹⁵⁶ Ya' nī: -A1.

¹¹⁵⁷ aḳabinde A2, B: 'aḳabinden A1.

¹¹⁵⁸ vāv vāqı' olduğundan: -A1.

[İcāz, İtnāb ve Müsāvāt]

الْإِجَازُ وَالْإِطْنَابُ وَالْمُسَوَاةُ

‘İlm-i me‘ānī sekiz bāb üzere [62a] idi. Nitekim mürūr eyledi. Ol sekiz bābuñ sekizincisi icāz ve itnāb ve müsāvāt bābıdır. Ol dađı üç bađıdır ki ma‘lūmdur.

السَّكَاكِي أَمَّا الْإِجَازُ وَالْإِطْنَابُ فَلِكُونِهِمَا نِسْبَتَيْنِ لَا يَتَسَرَّرُ الْكَلَامُ فِيهِمَا إِلَّا بِتَرْكِ التَّحْقِيقِ

Sekkākī eyitdi ki icāz ile itnābda nisbiyyeyn olduklarından kelām müyesser degüldür. İllā tağkik ve ta‘yini terk itmekle mümkün olur. Zīrā kelām muciz olur kendüden ezyede¹¹⁶¹ nisbet ile ve kezālik¹¹⁶² mutneb olur kendüden enkaşa nisbet ile.

وَالْبِنَاءُ عَلَى أَمْرِ عُرْفِي

Ve emr-i ‘örfi üzere ya‘nī ehl-i ‘örfüñ müte‘ārefi üzere binā itmekledür.

وَهُوَ

Zālike'l-emr-i ‘örfi

مُنْعَارَفِ الْأَوْسَاطِ

'dür. Evsāṭ-ı nās şol kimesnelerdür ki mertebe-i belāğatde ve gāyet-i¹¹⁶³ fehāmetde olmayalar.

أَيُّ كَلَامِهِمْ

Ya‘nī kelām evsāṭdur

فِي مَجْرَى عُرْفِهِمْ فِي تَأْدِيَةِ الْمَعَانِي

‘inde'l-mu‘āmelāt me‘ānīyi edāda mecrā-yı ‘örflerinde oldığı hālide.

وَهُوَ

Kelām-ı müte‘āref beyne'l-evsāṭ

لَا يُحْمَدُ فِي بَابِ الْبَلَاغَةِ وَلَا يُدْمُ

bāb-ı belāğatde ne mađmūd ve ne mezmūm olur.

فَالْإِجَازُ آدَاءُ الْمَقْصُودِ بِأَقْلٍ مِنْ عِبَارَةِ الْمُتَعَارَفِ

Pes imdi icāz mağşüdü edādur ‘ibāret-i müte‘ārefden ekall ‘ibāretle.

وَالْإِطْنَابُ آدَاؤُهُ بِأَكْثَرٍ مِنْهَا

İtnāb dağı ‘ibāret-i müte‘ārefden¹¹⁶⁴ ekşer ile edāyı mağşüddür.

ثُمَّ قَالَ الْإِخْتِصَارُ لِكُونِهِ نِسْبِيًّا يُرْجَعُ تَارَةً إِلَى مَا سَبَقَ

Ba‘de Sekkākī eyitdi ki ihtisār emr-i nisbī oldıđından ötürü tāreten mā-sebağ rücū‘ olunur. Ya‘nī ‘ibāret-i müte‘ārefden ekşer olmasına rücū‘ olunur.¹¹⁶⁵

وَأُخْرَى إِلَى كَوْنِ الْمَقَامِ حَلِيفًا بِأَبْسَطِ مِمَّا ذَكَرَ

¹¹⁵⁹ elece A1: elcer A2, B.

¹¹⁶⁰ -A2. تَبْجِيلٌ

¹¹⁶¹ ezyede A1, A2: enkaşa B.

¹¹⁶² kezālik: -B.

¹¹⁶³ gāyet-i A1: gāyetde A2, B.

¹¹⁶⁴ müte‘ārefden A2, B: müte‘ārefde A1.

¹¹⁶⁵ rücū‘ olunur: -B.

Ve täreten [62b] uhrâda maḳâm mâ-zükireden ebsaṭa lâyıḳ olmasına rüçü' olunur. Mâ-zükireden¹¹⁶⁶ murâd mütekellim zıkr itdigi kelâmdur. Pes mütekellim maḳşûdını bir kelâm ile edâ itse ki maḳâm ziyâde başta lâyıḳ olsa pes kelâm-ı mütekellim müciz olur lâyıḳa nisbet ile.

وَ فِيهِ

Kelâm-ı Sekkākî'de

نَظَرٌ

ḥâşıldur.

لَأَنَّ كَوْنَ الشَّيْءِ نِسْبِيًّا لَا يَقْتَضِي تَعَسُّرَ تَحْقِيقِ مَعْنَاهُ

Zirâ şey'üñ nisbî olmasi ma'nâsını taḥḳîḳüñ ta'assürin¹¹⁶⁷ iḳtiżâ eylemez. Ve cevâb virildi ki Sekkākî beyân-ı ma'nâ-yı icâz ü iṭnâb ta'assürin murâd idinmedi belki ta'assür-i ta'bir murâd idindi ki bu ḳadar icâz ve bu ḳadar iṭnâb olur.¹¹⁶⁸

ثُمَّ الْبِنَاءُ عَلَى الْمُتَعَارَفِ وَالْبَسْطِ الْمُصَوِّفِ رَدُّ إِلَى الْجِهَالَةِ

Ba' de müte'âref-i mezkûr ve baş-ı mevşûf üzere binâ cehâlete redd itmekdür. Hâlbuki şadr-ı ta'rîfde bu müstaḳîm olmaz. Zirâ müte'ârefüñ kemmiyet ü keyfiyyetleri ma'lûm degül ve ne miḳdâr baş¹¹⁶⁹ olunması daḥi ma'lûm degül.

وَ الْأَقْرَبُ أَنْ يُقَالَ الْمُتَبَوُّلُ مِنْ طُرُقِ التَّعْبِيرِ عَنِ الْمُرَادِ تَأْدِيَةً أَصْلِهِ بِلَفْظِ مُسَاوٍ لَهُ أَوْ نَاقِصٍ عَنْهُ وَافٍ أَوْ زَائِدٍ عَلَيْهِ لِغَايِدَةٍ

Şavâba aḳreb dinilmekdür ki murâd olan ma'nâdan ta'bir ṭuruḳlarından maḳbûl aşl murâdı edâ itmekdür bir lafz ile ki aşl murâda müsâvîdür yâḥod andan nâḳış-ı vâfidür yâḥod li-fâ'idetin aşl murâd üzere zâ'iddür.¹¹⁷⁰ Pes müsâvât lafzûñ aşl murâd miḳdârınca olmasındur.¹¹⁷¹ İcâz nâḳış daḥi¹¹⁷² iṭnâb li-fâ'idetin zâ'id olmasındur.

وَ اخْتَرَزَ بَوَافٍ عَنِ الْإِخْلَالِ

İḥtârâz kavliyle iḥlâlden iḥtirâz olındı.

كَقَوْلِهِ

وَالْعَيْشُ خَيْرٌ فِي ظِلَالٍ

النُّوْكَ مِمَّنْ عَاشَ كَذًّا

Zılâl-i nûk ya'nî ḥumḳ u cehâletde dirlik ḥayrlıdır şol kimesneden ki mef'ûb u mekdür oldığı ḥâlde 'ayş eyleye.

أَيُّ النَّاعِمِ وَ فِي ظِلَالِ الْعَقْلِ

Ya'nî aşl murâd böyle dimek ile edâ olunur ظِلَالِ فِي ظِلَالِ / النُّوْكَ خَيْرٌ مِنَ الْعَيْشِ السَّاقِ فِي ظِلَالِ [63a] وَالْعَيْشُ¹¹⁷³ Pes lafz-ı evvel bu murâdı vâfi¹¹⁷⁴ degüldür pes maḳbûl olmaz.

¹¹⁶⁶ ebsaṭa lâyıḳ olmasına rüçü' olunur. Mâ-zükireden: -A2.

¹¹⁶⁷ ta'assürin A1, B: ta'assürden A2.

¹¹⁶⁸ olur: -A2.

¹¹⁶⁹ baş: -A2.

¹¹⁷⁰ zâ'iddür A2, B: zâ'id A1.

¹¹⁷¹ olmasındur A1, A2: olmışıdır B.

¹¹⁷² daḥi A1: vâfi A2, B.

¹¹⁷³ "Ahmaklığın gölgesindeki rahat bir hayat aklın gölgesindeki zahmetli bir hayattan daha güzeldir." Arslan, **Muhtasarül Meani Tercümesi**, C. 2, s. 286.

وَبَفَائِدَةٍ عَنِ الطَّوِيلِ

بِفَائِدَةٍ kavliyle taṭvilden iḥtirāz olındı.

نَحْوُ

وَأَلْفَى¹¹⁷⁵ قَوْلَهَا كَذِبًا وَمَيْثًا

Şadr-ı beyt *لِرَاهِشِيهِ* Cüzeyme¹¹⁷⁶ ki ism-i recüldür buldı. Zebbā³ ki ism-i imre²edür anuñ kavlini buldı kızb ü meyn buldı. İkisi bir ma²nāya olmağla cem²inde fā²ide yoq. Rāhişeyn iki kavlüñ bātımında olan tamarlardır. Edim üstlerinde olan deridür. Ya²nī Cüzeyme'nüñ iki rāhişi üzere olan¹¹⁷⁷ cildi Zebbā kaṭ² eyledi.¹¹⁷⁸

وَعَنِ الْحَشْوِ الْمُفْسِدِ

Daḥi BIFAIÐE kavliyle ḥaşv-i müfsidden iḥtirāz olındı.

كَالَّذِي فِي قَوْلِهِ

وَلَا فَضْلَ فِيهَا لِلشَّجَاعَةِ وَالنَّدَى

وَصَبْرَ الْفَتَى لَوْلَا لِقَاءَ شَعُوبِ

Bu kavilde vāki² olan nedā gibi seḥā ma²nāsına dünyāda faẓilet yoqdur şecā²at ve nedā ve şabr-ı fetā için. Eger *لِقَاءَ شَعُوبِ* olmayaydı fetḥ-i şin ve zamm-ı ²ayn ile ²alem-i mevtdür.

وَعَنِ الْمُفْسِدِ

Ve daḥi ḥaşv-i ğayr-ı müfsidden iḥtirāz olındı.

كَقَوْلِهِ

فَأَعْلَمُ عِلْمَ الْيَوْمِ وَالْأَمْسِ قَبْلَهُ

Āḥir-i¹¹⁷⁹ beyt *عَمَّ فِي غَدٍ عِلْمٌ مَا فِي غَدٍ عَمَّ*. Bugünki ve dünki ²ilmi bilürüm lākin yarında olan ²ilmden cāhilüm. Pes lafz-ı *قَبْلَهُ* ḥaşv-i ğayr-ı müfsid olur.

الْمُسَاوَاةُ

Müsāvāta mişāl:

"وَلَا يَحِقُّ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ"¹¹⁸⁰

Mekr-i seyyi²¹¹⁸¹ zarar eylemez illā ehline zarar eyler.

وَقَوْلِهِ

فَأِنَّكَ كَاللَّيْلِ الَّذِي مُدْرِكِي¹¹⁸²

وَإِنْ جَلْتُ أَنْ الْمُتَنَائِي عَنْكَ وَاسِعٌ

¹¹⁷⁴vāfi A2, B: daḥi A1.

¹¹⁷⁵أَلْفَى A2, B: أُنْفَى A1.

¹¹⁷⁶Cüzeyme A2: Ḥādīme A1, B.

¹¹⁷⁷olan A1, A2: ola B.

¹¹⁷⁸eyledi A1: eylemedi A2, B.

¹¹⁷⁹Āḥir-i A1: ²Acüz-i A2, B.

¹¹⁸⁰“Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır.” “Kur’an, Fâtır Suresi, Ayet: 43”.

¹¹⁸¹seyyi² A1, A2: şey²i B.

¹¹⁸²الَّذِي مُدْرِكِي: Bu kısım Telhîs'te *هُوَ مُدْرِكِي* şeklindedir.

Taḥkīk¹¹⁸³ sen şol leyl gibisūñ ki beni müdrikdür zann itdüm ise de ki mevzi'-i bu'd senden vāsi' dür.

وَ الْإِجَارُ ضَرْبَانِ

Īcāz iki nev' dür.

إِجَارُ الْقَصْرِ وَ هُوَ

Nev'-i evvel ki īcāz-ı qaşrdur.

مَا لَيْسَ بِحَدْفٍ

Bir nesne ḥazfıyle olmaya.

نَحْوُ "وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ"¹¹⁸⁴ [63b] فَإِنَّهُ مَعْنَاهُ كَثِيرٌ وَ لَفْظُهُ يَسِيرٌ

Taḥkīk bu kelāmuñ ma' nāsı keşir ve lafzı kalıldür.

وَ لَا حَدْفٌ فِيهِ

Ḥālbuki anda ḥazf daḥi yoq.

وَ فَضْلُهُ عَلَى مَا كَانَ عِنْدَهُمْ أَوْ جَزَّ كَلَامٍ فِي هَذَا الْمَعْنَى

Bu ma' nāda 'inde'l-' Arab¹¹⁸⁵ evcez kelām olan üzere fażileti

وَ هُوَ

ol evcez kelām

الْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ¹¹⁸⁶

qavlidür. Bu qavl üzere cihet-i rüchāni

بِقَلَّةِ حُرُوفٍ مَا يُنَاطِرُهُ مِنْهُ

¹¹⁸⁷ qavlinde bu qavl-i ' Araba münāzır olan ḥurūfuñ qılleti iledür.

وَ النَّصِّ عَلَى الْمَطْلُوبِ¹¹⁸⁸

Ve maṭlūba taşriḥ iledür ol ki ḥıyō' qavlidür.

وَ مَا يُبَيِّدُهُ تَنْكِيرُ حَيَوَةٍ مِنَ التَّعْظِيمِ

Ve tenkīr-i ḥıyō' ifāde itdigi şey'ledür ta' zīmden oldığı ḥālede.

لِمَنْعِهِ عَمَّا كَانُوا عَلَيْهِ مِنْ قَتْلِ جَمَاعَةٍ بِوَاحِدٍ

Men'-i qışāşdan ötüri şol şey'den ki ḥāl-i cāhiliyyetde ' Arab anuñ üzere idiler cemā'at-ı vāhidi qatlden oldığı ḥālede. Ya' nī anlaruñ ḥāli bu idi ki bir qābileden bir recül qābile-i uḥrādan¹¹⁸⁹ bir recülü qatlı eylese pes maḳtül qābilesi qātil qābilesinden her kimi bulsal¹¹⁹⁰ qatlı iderlerdi. Pes¹¹⁹¹

أَوْ النَّوْعِيَّةِ

¹¹⁸³Taḥkīk: -A2.

¹¹⁸⁴ "Kısasta sizin için hayat vardır." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 179".

^{1185c} inde'l-' Arab: -A1.

¹¹⁸⁶ Öldürmek, öldürmeyi yok eder.

¹¹⁸⁷ "Kısasta sizin için hayat vardır." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 179".

¹¹⁸⁸ المَطْلُوبِ: المَطْلُوبِ A1.

¹¹⁸⁹ recül qābile-i uḥrādan A1, A2: recül bir qābile-i uḥrādan B.

¹¹⁹⁰ bulsal A1: bulsa A2, B.

¹¹⁹¹ Pes: -A2.

yāhod nev' iyyetden oldığı hâlde tenkîr-i حَيوةِ.

أَيُّ الْحَاصِلَةِ لِلْمَقْتُولِ وَالْقَاتِلِ

Ya' nî katli¹¹⁹² maşşud olan ve katli kaşş iden

بِالْإِزْدَاعِ

katlden rücu' sebebiyle iktişaş'a ' alemden¹¹⁹³ ötüri.

وَالطَّرَادِ

qavlinüñ iştirâdıyla. Zîrâ kışaş hayâta sebep-i muṭlaqdur katli buña muḥâlifdür.

وَأَخْلَوْهُ مِنَ التَّكْرَارِ

Ve tekrârdan ḥulüvv iledür.

وَأَسْتَعْنَاهُ عَنِ تَقْدِيرِ مَحْذُوفٍ

Ve taqđîr-i maḥzûfdan istiğnâ iledür.

وَالْمُطَابَقَةِ

Ve şan' at-ı muṭâbaqata¹¹⁹⁴ iştîmâl iledür. Ol ki ma' niyeyn-i müteğâyireyn beynin¹¹⁹⁵ cem' dür kışaş ile hayât gibi.

وَالْإِجَارُ الْحَذْفِ

Ma' ṭüfdür al-icâr al-ḥazf. ¹¹⁹⁶ Bir nev' daḥi icâz-ı ḥazfdür.

[64a] وَالْمَحْذُوفُ إِذَا جُرِّءَ جُمْلَةً مُضَافًا

Maḥzûf daḥi yâ cüz'-i cümledür ki muzâfdür.

نَحْوُ "وَأَسْئَلُ الْقَرْيَةَ"¹¹⁹⁷

أَيُّ أَهْلِ الْقَرْيَةِ¹¹⁹⁸.

أَوْ مَوْصُوفٍ

Yâ mevşûfdür.

نَحْوُ أَنَا ابْنُ جَلَّ¹¹⁹⁹

أَيُّ رَجُلٍ جَلَّ¹²⁰⁰

Ya' nî¹²⁰¹ إنكشفت أمره أو كشفت الأمور.

أَوْ صِفَةً

Yāḥod şıfatdur.

نَحْوُ "وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا"¹²⁰² أَيُّ

¹¹⁹² katli A1, A2: kâtil B.

^{1193c} alemden A1, B: ğamdan A2.

¹¹⁹⁴ muṭâbaqata A1: muṭâbaqat A2, B.

¹¹⁹⁵ beynin A1: beynini A2: bilineni B.

¹¹⁹⁶ Burada atıfta bulunulan ibare, metnin 63a sayfasının sonlarında yer almaktadır.

¹¹⁹⁷ "Bulduğumuz kent halkına ve aralarında olduğumuz kervana da sor." "Kur'an, Yûsuf Suresi, Ayet: 82".

¹¹⁹⁸ Yani şehir halkına (sor).

¹¹⁹⁹ Ben parlayanın oğluyum.

¹²⁰⁰ Yani parlayan adamın (oğluyum).

¹²⁰¹ Durumu ortaya çıktı.

كُلِّ سَفِينَةٍ صَاحِبَةٍ¹²⁰³

أَوْ نَحْوَهَا صَاحِبَةٍ

Yāhūd¹²⁰⁴ mişli سَلِيمَتٍ بِسَلِيمَتٍ، سَلِيمَتٍ مِثْلِي صَاحِبَةٍ gibî.

بِدَلِيلِ مَا قِيلَهُ

Mā-kābli delîliyle ol ki¹²⁰⁵ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا kavlidür.

أَوْ شَرَطْتُ

Yāhūd maḥzūf olan şartdur.

كَمَا مَرَّ

Nitekim āhir-i bāb-ı inşāda mürür eyledi.

أَوْ جَوَابُ شَرَطٍ

Yāhūd cevāb-ı şartdur.

إِمَّا لِمَجَرَّدِ الْإِخْتِصَارِ

Ya‘ nī ḥazf-i cevāb-ı şart yā mücerred iḥtişārdan ötürüdür.

نَحْوُ "إِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ"¹²⁰⁶

Cevāb-ı idā maḥzūf.

أَيَّ أَعْرَضُوا

Ya‘ nī emām ve ḥalfuñuzda olan zāt-ı zū'l-celālden ittikā eyleñ dinilse i‘ rāz iderler.

بِدَلِيلِ مَا بَعْدَهُ

Mā-ba‘ dı delîliyle ol ki¹²⁰⁷ وَأَمَّا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ kavli-i şerifidür.

أَوْ لِلدَّلَالَةِ عَلَى أَنَّهُ شَيْءٌ لَا يُحِيطُ بِهِ الْوَصْفُ

Yāhūd delāletden ötüri ki cevāb-ı şart bir şey’dür ki anı vaşf iḥāta eylemez.

أَوْ لِتَذَهَبَ نَفْسُ السَّامِعِ كُلِّ مَذْهَبٍ مُمَكِّنٍ

Yāhūd nefsi-sāmi‘ her mezheb-i mümkinde zāhib olsun için.

مِثْلَهُمَا "وَلَوْ تَرَى إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ"¹²⁰⁹

Cevāb-ı lū maḥzūf vaşf-ı ‘adem-i iḥāta delāletden ötüri ve nefsi-sāmi‘ her mezheb-i mümkinde zāhib olmadan ötüri.

أَوْ غَيْرُ ذَلِكَ

¹²⁰² “O gemi, denizde çalışan birtakım kimselere ait idi. Onu yaralamak istedim, çünkü onların ilerisinde, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı.” “Kur’an, Kehf Suresi, Ayet: 79”.

¹²⁰³ Her sağlam gemi.

¹²⁰⁴ Yāhūd: -A2, -B.

¹²⁰⁵ “Onu yaralamak istedim.” “Kur’an, Kehf Suresi, Ayet: 79”.

¹²⁰⁶ “Onlara, ‘Önünüzde ve arkanızda olan şeylerden (dünya ve ahirette göreceğiniz azaplardan) sakının ki size merhamet edilsin’ denildiğinde yüz çevirirler.” “Kur’an, Yâsîn Suresi, Ayet: 45”.

¹²⁰⁷ “Onlara Rablerinin âyetlerinden bir âyet gelmez ki ondan yüz çeviriyor olmasınlar.” “Kur’an, Yâsîn Suresi, Ayet: 46”.

¹²⁰⁸ Atıfta bulunulan ifade, metnin 64a sayfasının ortalarında geçmektedir.

¹²⁰⁹ “Ateşin karşısında durdurulup da ‘ Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü’minlerden olsak’ dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen!” “Kur’an, En’âm Suresi, Ayet: 27”.

Ma' tūfdur جَوَابٌ شَرُطٍ وَ kavline.¹²¹⁰ Ya' nī [64b] maḥzūf bu mezkūruñ ğayrıdır müsned ve müsnedün ileyh ve mef'ül ve ḥarf-i 'aṭf ile ma' tūf gibi. Nitekim ebvāb-ı sâbıkada mürür eyledi.

نَحْوُ "لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ" ¹²¹¹ أَيِ وَ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ بَعْدِهِ قَاتَلَ بِدَلِيلٍ مَا بَعْدَهُ

Mā-ba' dı deliliyle ol ki ¹²¹² "أُولَئِكَ أَكْثَرُ" قَاتَلُوا مِنْ بَعْدِ وَقَاتَلُوا" kavli-i şerifidür.

وَ إِمَّا جُمْلَةٌ مُسَبَّبَةٌ عَنْ

Sebeb

مَذْكُورٍ

ma' tūfdur جُزْءٌ جُمْلَةٍ kavline.¹²¹³ Yāḥod maḥzūf sebeb-i mezkūra müsebbeb olan cümledür.

نَحْوُ "لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ" ¹²¹⁴

Pes bu sebeb-i mezkūrdur ki müsebbebi ḥazf olındı. Ol ki

أَيِّ فَعَلٍ مَا فَعَلَ ¹²¹⁵

'dür.

أَوْ سَبَبٌ لِمَذْكُورٍ ¹²¹⁶

Yāḥod mezkūra tilke'l-cümle sebedür.

نَحْوُ "فَأَنْفَجَرْتُمْ" ¹²¹⁷ إِنْ قُدِّرَ فَضَرَبَهُ بِهَا

Eger taḥdîr olursa فَضَرَبَهُ بِهَا

وَ يَجُوزُ أَنْ يُقَدَّرَ فَإِنْ ضَرَبْتِ بِهَا

ve cā'iz olur فَضَرَبْتِ بِهَا taḥdîr olına.

أَوْ غَيْرُهُمَا

Yāḥod müsebbeb ve sebebün ğayrıdır maḥzūf.

نَحْوُ "فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ" ¹²¹⁸ عَلَى مَا مَرَّ

Baḥş-i istināfda geçen şey' üzere maḥşūsı mübtedā-yı maḥzūfa ḥaber kılan kimesnenün kavli üzere mübtedā ve ḥaber maḥzūf olur. Taḥdîr-i kelām ¹²¹⁹ هُمْ نَحْنُ نِعْمَ الْمَاهِدُونَ.

وَ إِمَّا أَكْثَرُ

Ma' tūfdur إِمَّا جُمْلَةٌ kavline.¹²²⁰ Yāḥod cümleden ekşerdür.

¹²¹⁰ Atıf yapılan ifade, metnin 64a sayfasının ortalarında geçmektedir.

¹²¹¹ Sizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar, (fetihten sonra harcayan ve savaşanlara) eşit değildir "Kur'an, Hadîd Suresi, Ayet: 10".

¹²¹² "İçinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir." "Kur'an, Hadîd Suresi, Ayet: 10".

¹²¹³ Burada atıfta bulunulan ifade, metnin 64a sayfasının ilk satırında geçmektedir.

¹²¹⁴ "Bu, suçlular hoşlanmasa da Allah'ın hakkı ortaya çıkarması ve batılı ortadan kaldırması içindi." "Kur'an, Enfâl Suresi, Ayet: 8".

¹²¹⁵ Yaptığını yaptı.

¹²¹⁶ مَذْكُورٍ A1, B: لِمَذْكُورٍ A2.

¹²¹⁷ "Hani, Mûsâ kavmi için su dilemişti. Biz de 'Asanı kayaya vur' demiştik, böylece kayadan on iki pınar fışkırmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 60".

¹²¹⁸ "Biz ne güzel döşeyiciyiz." "Kur'an, Zâriyât Suresi, Ayet: 48".

¹²¹⁹ "Biz ne güzel döşeyiciyiz." "Kur'an, Zâriyât Suresi, Ayet: 48". Onlar biziz.

¹²²⁰ Atıf yapılan ifade, metnin 64b sayfasının başlarında geçmektedir.

نَحْوُ "أَنَا أَنْتَبُكُمْ" ¹²²¹ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسَلُونَ يُوسُفَ" ¹²²² أَيُّ فَأَرْسَلُونَ إِلَى يُوسُفَ لِاسْتَعِيرَهُ الرُّؤْيَا فَفَعَلُوا فَاتَّاهُ وَ قَالَ لَهُ يَا يُوسُفَ وَالْحَدْفُ عَلَى وَجْهَيْهِ أَنْ لَا يُقَامَ شَيْءٌ مَقَامَ الْمُحْدُوفِ

Ḥazf daḥi iki vech üzeredür. Vech-i evvel maḳām-ı maḥzūfa bir şey 'ḳā'im olmamaḳdur belki ḳarāne ile iktifā olına

كَمَا مَرَّ

emşile-i sâbıḳda mürür itdügi ¹²²³ gibi.

وَ أَنْ يُقَامَ

Daḥi vech-i şānī maḳām-ı maḥzūfa bir şey 'ḳā'im olmaḳdur.

نَحْوُ "وَإِنْ يُكْذِبُوكَ فَقَدْ كُذِّبْتَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ" ¹²²⁴

Cevāb-ı şart maḥzūf [65a] yirine iḳāmet olındı.

أَيُّ فَلَا تَحْزَنْ وَاصْبِرْ

Ya' nī taḳdīr-i kelām ¹²²⁵ وَإِنْ يُكْذِبُوكَ فَلَا تَحْزَنْ وَاصْبِرْ

وَ أَدْلَتْهُ كَثِيرَةٌ

Edille-i maḥzūfe ¹²²⁶ keşīredür.

مِنْهَا أَنْ يَدُلَّ الْعَقْلُ عَلَيْهِ وَالْمَقْصُودُ الْأَطْهَرُ عَلَى تَعْيِينِ الْمُحْدُوفِ

Edilleden ba' zıdır ki 'aḳl maḥzūfa ve maḳşūd-ı aḳher ta'yīn-i maḥzūfa delālet eyleye.

نَحْوُ "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ" ¹²²⁷

Pes 'aḳl delālet ider ¹²²⁸ ki bu maḥalde maḥzūf var. Zīrā aḥkām-ı ¹²²⁹ şer'ī ef'āle ta'alluḳ ider yoḥsa aḥyāna ¹²³⁰ ta'alluḳ itmez. Ve bu eşyā-yı mezkūreden maḳşūd-ı aḳher delālet ider ki tenāvül-i meyyitedür ki ekle ve şürb-i elbāna şāmildür.

وَ مِنْهَا أَنْ يَدُلَّ الْعَقْلُ عَلَيْهِمَا

Daḥi edille-i mezkūredendür ḥazf ve ta'yīne 'aḳl dālle ola.

نَحْوُ "وَ جَاءَ رَبُّكَ" ¹²³¹ أَيُّ أَمْرُهُ أَوْ عَذَابُهُ

Pes 'aḳl dālle ¹²³² şey' yā emr yāḥod 'azābdur.

وَ مِنْهَا أَنْ يَدُلَّ الْعَقْلُ عَلَيْهِ وَ الْعَادَةُ عَلَى التَّعْيِينِ

¹²²¹ -A1. أَنْتَبُكُمْ

¹²²² "Ben size onun yorumunu haber veririm, beni hemen (zindana) gönderin dedi. (Zindana varınca) Yûsuf!" "Kur'an, Yûsuf Suresi, Ayet: 45-46".

¹²²³ itdügi A1: iden A2, B.

¹²²⁴ "(Ey Muhammed) Eğer seni yalancı sayıyorlarsa bil ki, senden önce de nice peygamberler yalancı sayılmıştır." "Kur'an, Fâtır Suresi, Ayet: 4".

¹²²⁵ Eğer seni yalanlıyorlarsa üzülme ve sabret.

¹²²⁶ maḥzūfe A1: maḥzūf A2, B.

¹²²⁷ "Ölmüş hayvan (...) size haram kılındı." "Kur'an, Mâide Suresi, Ayet: 3".

¹²²⁸ ider A2, B: eyledi A1.

¹²²⁹ aḥkām-ı A2, B: ḥükkām-ı A1.

¹²³⁰ aḥyāna A2, B: a'yāna A1.

¹²³¹ "Rabbim geldi." (Fecr: 22).

¹²³² dālle A2, B: dāll A1.

Edille-i mezkûredendür ‘aql hazfe ve ‘âdet ta‘yîne dâll ola.

نَحْوُ "فَدَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ" ¹²³³ فَإِنَّهُ يَحْتَمِلُ فِي حَبِّهِ لِقَوْلِهِ "قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا" ¹²³⁴

Taḥkîk şe’n muhtemeldür ki ¹²³⁵حَبِّهِ فِي taqdîr olına kavlınden ötüri.

وَ فِي مُرَاوَدَتِهِ

Ve muhtemeldür ki ¹²³⁶حَبِّهِ فِي مُرَاوَدَتِهِ taqdîr olına

لِقَوْلِهِ "تُرَاوَدُ فَتَأْهَأُ عَنْ نَفْسِهِ" ¹²³⁶

kavlınden ötüri. Ve muhtemeldür ki

فِي شَأْنِهِ

taqdîr olına

حَتَّى يَشْمَلَهُمَا

ḥattâ ḥubb ve mürāvedeye ¹²³⁷şāmil ola.

وَ الْعَادَةُ دَلَّتْ عَلَى التَّانِي

‘Âdet şāniye ya‘nî mürāvedeye delâlet eyledi.

لِأَنَّ الْحُبَّ الْمُفْرَطَ لَا يَلَامُ صَاحِبَهُ عَلَيْهِ فِي الْعَادَةِ

Zirâ ‘âdeten ḥubb-ı müfriṭ üzere şāhibi melâmet olunmaz

لِقَهْرِهِ إِيَّاهُ

ḥubb-ı müfriṭ şāhibini ḳahr itdiginde ötüri.

وَ مِنْهَا الشَّرُوعُ فِي الْفِعْلِ

Fi‘le şürü‘ edilledendür.

نَحْوُ بِسْمِ قَيْدَتَرٍ مَا جَعَلْتَ التَّسْمِيَةَ مَبْدَأً لَهُ

Pes aña tesmiye mebdē’ qılınan fi‘l taqdîr olunur. Meşelâ ḳırâ’ata mebdē’ ¹²³⁸[65b] olsa iḳrâ’ taqdîr olunur.

وَ مِنْهَا الْإِقْتِرَانُ

Ta‘yîn-i maḥzûf edillesindendür iḳtirân-ı kelâm u muḥâṭab fi‘le.

كَقَوْلِهِمْ لِلْمُعْرَسِ

‘Arabların mütezevice

بِالرِّفَاءِ وَ التَّنْيِينِ

ḳavli gibi.

أَيُّ أَعْرَسَتْ

Ya‘nî tezvîc eyledün rifâ ile ya‘nî iltiyâm u ittifâḳ ¹²³⁹ile ve oğullar ile anlara mülâbis olmağla.

وَ الْإِطْنَابُ إِمَّا بِالْإِضْحَاحِ بَعْدَ الْإِنْهَامِ

¹²³³ “İşte bu, beni hakkında kınadığımız kimsedir.” “Kur’an, Yûsuf Suresi, Ayet: 32”.

¹²³⁴ “Ona olan aşkı yüreğine işlemiş.” “Kur’an, Yûsuf Suresi, Ayet: 30”.

¹²³⁵ -A1. فِي:

¹²³⁶ “Aziz’in karısı, (hizmetçisi olan) delikanlısından murad almak istemiş.” “Kur’an, Yûsuf Suresi, Ayet: 30”.

¹²³⁷ murāvedeye A2, B: murāvede A1.

¹²³⁸ mebdē’ A1: mübtedā’ A2, B.

¹²³⁹ ittifâḳ A2, B: infâḳ A1.

İtnāb daḥi yā ba‘ de'l-ibhām īzāḥ iledür.

لِيُرَى الْمَعْنَى فِي صُورَتَيْنِ مُخْتَلِفَتَيْنِ

Ma‘ nā-yı vāḥidi şūreteyn-i muḥtelifeteynde göstermeden ötüri biri mübheme ve biri muvażzahadur.

أَوْ لِيَتِمَّ كُنَّ فِي النَّفْسِ فَضْلًا تَمَكُّنٍ

Yāḥod nefilde fażl-ı temekkün ile mütemekkin olsun için

أَوْ لِتَكْمُلَ لَذَّةُ الْعِلْمِ بِهِ

ma‘ nāya ‘ilm lezzeti kāmil olsun için.

نَحْوُ "رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي"¹²⁴⁰ فَإِنَّ اشْرَحَ لِي

Taḥḳīk لي اشْرَحَ لي

يُفِيدُ طَلَبَ شَرْحٍ لِشَيْءٍ مَا لَهُ

ḫālib için olan şey`ün şerḥini ḫalebi ifāde ider.

وَ صَدْرِي يُفِيدُ تَفْسِيرَهُ

صَدْرِي zālike'ş-şey`ün tefsīrin ifāde ider.

وَ مِنْهُ

Ba‘ de'l-ibhām īzāḥdandur

بَابُ نَعْمٍ فِي أَحَدِ الْقَوْلَيْنِ

eḫad-i ḫavleyndeki maḥşūşı mübtedā-yı maḥzūfa haber kılan kimesne ḫavlinde.

إِذْ لَوْ أُرِيدَ الْأَخْتِصَارُ كَفَى نَعْمَ زَيْدٌ

Zirā eger iḥtişār murād olınaydı ¹²⁴¹ dimek kifāyet iderdi.

وَ وَجْهٌ حُسْنِيهِ سِوَى مَا ذَكَرَ

Bāb-ı ¹²⁴² nūn mā-zükireden ḡayrı ya‘ nī īzāḥ ba‘ de'l-ibhāmdan ḡayrı vech-i ḫüsni

إِزْرَاؤُ الْكَلَامِ فِي مَعْرُضِ الْأَعْتِدَالِ

kelāmı ma‘ rız-ı i‘tidāle ibrāzdur īzāḥ ba‘ de'l-ibhām ile itnāb cihetinden ve ḫazf-i mübtedā ile icāz cihetinden.

وَ إِيهَامٍ [66a] الْجَمْعُ بَيْنَ الْمُتَنَافِيَيْنِ

Ve mütenāfiyeyn beyninde ihām cem‘dür. Ya‘ nī icāz ve itnāb beynini cem‘ itmegi vehm itdürür.

وَ مِنْهُ

İzāḥ ba‘ de'l-ibhāmdandur

التَّوَشُّيْعُ وَ هُوَ

bu tevşīc luḡatde ¹²⁴³ ḳuṭn-ı mendūf[1] ¹²⁴⁴ leff itmekdür ve iştilāḫda

أَنَّ يُؤْتَى فِي عَجْزِ الْكَلَامِ بِمُنْتَى مُفسَّرٍ بِاسْمَيْنِ تَأْنِيهِمَا مَعْطُوفٌ عَلَى الْأَوَّلِ

¹²⁴⁰ “Mūsā, dedi ki: Rabbim! Gönlüme ferahlık ver.” “Kur’an, Tāhā Suresi, Ayet: 25”.

¹²⁴¹ Zeyd ne güzel.

¹²⁴² Bāb-ı: -A2.

¹²⁴³ luḡatde: -A1.

¹²⁴⁴ mendūf A2, B: mendūbı A1.

‘acüz-i kelāmda bir müşennā getürmekdür ki iki ism ile müfesserdür ism-i şānī ism-i evvele ma‘ tūf ola.

نَحْوُ "يَشِيبُ ابْنُ آدَمَ وَ يَشِيبُ فِيهِ خَصْلَتَانِ الْجِرْصُ وَ طُولُ الْأَمَلِ" ¹²⁴⁵

İbn Ādem şeyb olur ve anda iki haşlet şāb olur hırş ve tūl-i emel.

وَ إِمَّا بِذِكْرِ الْخَاصِّ بَعْدَ الْعَامِّ

Ma‘ tūfdur ¹²⁴⁶ Yāḥod itnāb ba‘ de-l-‘ām ḥāşī zıkr iledür

لِلتَّنْبِيهِ عَلَى فَضْلِهِ

meziyyet-i ḥāşa tenbīhden ötüri.

كَأَنَّهُ لَيْسَ مِنْ جِنْسِهِ

Ke-ennēhū zālike'l-ḥāş cins-i ‘āmdan degüldür

تَنْزِيلًا لِلتَّعَايِيرِ فِي الْوَصْفِ مَنْزِلَةً التَّعَايِيرِ فِي الذَّاتِ

vaşfda teğāyüri zātda teğāyür menziline tenzīlden ötüri.

نَحْوُ "حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى" ¹²⁴⁷ وَ إِمَّا بِالتَّكْرِيرِ لِنُكْتَةِ

Veyāḥod itnāb tekrīr iledür bir ¹²⁴⁸ nükteden ötüri.

كَتَاكِيدِ الْإِنذَارِ فِي "كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ" ¹²⁴⁹

Bu kavilde inzārī te ‘kīd gibi tilke'n-nükte.

وَ فِي ثُمَّ دَلَالَةٌ ¹²⁵⁰ عَلَى أَنَّ الْإِنذَارَ التَّانِي أْبْلَغُ

Ve lafz-ı ‘de delālet vardur ki inzār-ı şānī inzār-ı evvelden eblağdur bu‘ d-ı mertebeyi bu‘ d-ı zamān menziline tenzīlden ötüri.

وَ إِمَّا بِالْإِغَالِ

Yāḥod iğāl iledür. Bilād-ı ba‘ īde gitmek ma‘ nāsınadur luğatde ve tefsīr-i iğālde ihtilāf olındı.

فَقِيلَ هُوَ خَنْمُ النَّبِيِّ بِمَا يُفِيدُ نُكْتَةَ يَتِمُّ الْمَعْنَى بِدُونِهَا

Dinildi ki beyti ḥatm itmekdür bir nükte ifāde ider şey ‘le ki ma‘ nā ol nüktesüz tamām ¹²⁵¹ [66b] olur.

كَزِيَادَةِ الْمُبَالَغَةِ فِي قَوْلِهَا

وَ إِنَّ صَخْرًا لَتَأْتُمُّ الْهُدَاةَ ¹²⁵²

كَأَنَّهُ عَلَّمَ فِي رَأْسِهِ نَارًا

Ḥānsā’nuñ bu kavlinde ¹²⁵¹ nükte ifāde itdigi gibi ol nükte ziyāde mübālağa gibi. Şāḥr ki Ḥānsā’nuñ qarındaşıdur anuñ ḥaqqında eyidür ki taḥkīk Şāḥr’a iktidā iderler hādī olanlar. Ke-

¹²⁴⁵ “Ādem oğlu ihtiyarlayıp çöker fakat kendinden iki şey gençleşir: Mal üzerine hırş, ömür üzerine hırş.” Ebu’l-Hüseyn Muslimu’bnu’l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Niysâbüri, **Sahîh-i Muslim ve Tercümesi**, (Mütercim: Mehmed Sofuoğlu), C. 3, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 236.

¹²⁴⁶ Burada atıfta bulunulan ifade, metnin 65b sayfasının başlarında geçmektedir.

¹²⁴⁷ “Namazlara ve orta namaza devam edin.” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 238”.

¹²⁴⁸ bir: -B.

¹²⁴⁹ “Hayır; ileride bileceksiniz! Hayır, hayır! İleride bileceksiniz!” “Kur’an, Tekâsür Suresi, Ayet: 3-4”.

¹²⁵⁰ A1 nüshasında دَلَالَةٌ kelimesi iki kere yazılmıştır.

¹²⁵¹ tamām A1: tām A2, B.

¹²⁵² Telhîs’te الْهُدَاةُ kelimesinden sonra بِهْ kelimesi geçmektedir.

ennehū ol Şahr ‘alemdür ya‘ nī cemīl-i¹²⁵³ mürtefī‘ dūr ki¹²⁵⁴ re’inde nār vardır. Pes كَأَنَّهُ عَلَّمَ kavli maḫşūda vāfī ol ki muḫtedā bihe teşbīhdür. İllā فِي رَأْسِهِ نَارٌ kavli¹²⁵⁵ ziyāde mübālağa i‘ āde ider.

وَ تَحْقِيقِ التَّشْبِيهِ

Ve ol nükte ziyāde taḫkīḳ-i teşbīh gibi.

فِي قَوْلِهِ

İmru ‘u'l-Ḳays’uñ

كَأَنَّ عُيُونَ الْوَحْشِ حَوْلَ جَبَائِنَا
وَ أَرْحُلِنَا الْجُرْعُ الَّذِي لَمْ يُنْقَبِ

ḳavlinde كَأَنَّ لَمْ يُنْقَبِ kavli gibi. Cez‘ fetḫ-i cīm ile¹²⁵⁶ ve sükūn-ı zā¹²⁵⁷ ile Yemen boncuğudur ki anda sevād ve beyāz ola. ‘Uyūn-ı vaḫşiyi cez‘e teşbīh eyledi. Ba‘de يُنْقَبِ لَمْ dimesi zālike’t-teşbīhūñ taḫkīḳin¹²⁵⁸ ifāde¹²⁵⁹ itsün için. Ma‘nā-yı beyt ke-ennehū ‘uyūn-ı vaḫş ḫaymelerümüz eṭrāfında ve raḫlelerimiz eṭrāfında şol cez‘ dūr ki delinmemiş ola.

وَ قِيلَ لَا يَخْتَصُّ بِالشَّعْرِ

Ve dinildi ki bu iğāl¹²⁶⁰ şi‘re muḫtaşş olmaz belki sār kelāmda daḫi olur.

وَ مُثِّلَ

Zālike'l-iğāl şi‘rūñ ğayrından oldığı ḫāle temsil olındı.

بِقَوْلِهِ تَعَالَى "يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ"¹²⁶¹

Pes وَهُمْ مُهْتَدُونَ kavlinsüz ma‘nā tamām olur. Zirā şeksüz resūl olan mühtedīdür. İllā bu ḳadar var ki bunda ittibā‘a ziyāde ḫüsn¹²⁶² vardır.

وَ إِمَّا بِالذُّبِيلِ

Veyāḫod ıṭnāb mezkūr ile ḫāşıl oldığı gibi tezyīl ile daḫi ḫāşıl olur.

وَ هُوَ تَعْقِيبُ الْجُمْلَةِ بِجُمْلَةٍ تَسْتَمِلُ عَلَى مَعْنَاهَا لِلتَّأْكِيدِ

Ol tezyīl bir cümleyi bir cümle ile taḳībdir cümle-i ulā ma‘nāsını müştemile cümle-i ulāyı tevkīdden ötüri.

وَ هُوَ ضَرْبَانِ

Tezyīl iki nev‘dür.

[67a] ضَرْبٌ لَمْ يُخْرَجْ مَخْرَجَ الْمُثَلِّ

Bir nev‘ şöhretde meşel maḫrecine iḫrāc olınmadı.

¹²⁵³cemīl-i A1: ḫabl A2, B.

¹²⁵⁴ki: -A1.

¹²⁵⁵ḳavli: -A1.

¹²⁵⁶ile: -A1.

¹²⁵⁷zā A2: zāy A1, B.

¹²⁵⁸taḫkīḳin A2, B: taḫkīḳ A1.

¹²⁵⁹ifāde: -B.

¹²⁶⁰iğāl A1: ifā A2, B.

¹²⁶¹ “Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve şöyle dedi: Ey kavmim! Bu elçilere uyun. Sizden hiçbir ücret istemeyen kimselere uyun, onlar hidayete erdirilmiş kimselerdir.” “Kur’an, Yāsīn Suresi, Ayet: 20-21”.

¹²⁶²ḫüsn A2, B: ḫaşş A1.

نَحْوُ "ذَلِكَ جَزَائُهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ يُجَازِي إِلَّا الْكُفُورَ" ¹²⁶³ عَلَى وَجْهِ

Bir vech üzere ki يُجَازِي ile bu cezā-yı maḥṣūṣ murād olına pes müstaḳbel bi'l-ifāde olmaz ve eger يُجَازِي ile ve الْكُفُورَ إِلَّا يُعَاقِبُ إِلَّا الْكُفُورَ murād olunursa ki ¹²⁶⁴ إِنَّ شَرًّا فَسَّرَ

وَ ضَرْبٌ أُخْرَجَ مَخْرَجَ الْمَثَلِ

Ve bir nev^c meşel maḥrecine iḥrāc olındı ki cümle-i şānīye ile mā-ḳablinden munfaşıl ḥük-m-i küllî maḳşūd ola. Emsāl mecrāsına cārī ola istiḳlālde ve ḥaşv-i isti^c mālde.

نَحْوُ "وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَرَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا" ¹²⁶⁵

Pes الْبَاطِلُ إِنَّ cümlesi tezyīl vāḳi^c olur جَاءَ الْحَقُّ cümlesine.

وَ هُوَ أَيْضًا

Tezyīl yine ḳısmet-i evvel gibi ḳısmet-i uḥrā ile münḳasım olur.

إِمَّا لِتَأْكِيدِ مَنْطُوقِ

Cümle-i ūlānuḥ maṇṭūḳını te[']kīd içündür.

كَهَذِهِ الْآيَةِ

Bu āyet-i kerīme gibi ki zehūḳ-ı bāṭıl الْبَاطِلُ وَ رَهَقَ الْبَاطِلُ daḥi mantūḳdur.

وَ إِمَّا لِتَأْكِيدِ مَفْهُومِ

Yāḥod te[']kīd-i mefhūm içündür.

كَقَوْلِهِ ¹²⁶⁶

وَ لَسْتُ بِمُسْتَبْتٍ أَحَا لَا تَلْمُهُ

عَلَى شَعَثِ أَيِّ الرِّجَالِ الْمُهْتَدِّبِ

Sen meveddet-i eḥī istibḳā idici degülsün ol eḥī iṣlāḥ itmedüḡüñ ḥālde şe^c aş^c nī teferruḳ u zemīm-i ḥiṣāl üzere. Pes bu kelām mefhūmıyla delālet eyledi ricāl-i kümmeli¹²⁶⁷ nefye ve ¹²⁶⁸ أَيُّ الْمُهْتَدِّبِ ḳavliyle te[']kīd eyledi ki istifhām inkārī ola. Ya^c nī ricālde munaḳḳaḥu'l-fi^c āl marāziyyü'l-ḥiṣāl kimesne yoḳdur.

وَ إِمَّا بِالتَّكْمِيلِ

Veyāḥod tekmīl iledür itnāb.

وَ يُسَمَّى الْأَخْتِرَاسَ أَيْضًا

Tekmīl tesmiye olındığı gibi iḥtirās¹²⁶⁹ daḥi tesmiye olunur tevaḳḳī vü iḥtirās ma^c nāsına.

وَ هُوَ أَنْ يُؤْتَى فِي كَلَامٍ يُوهِمُ خِلَافَ الْمَقْصُودِ بِمَا يَدْفَعُهُ

Iṣlāḥda tekmīl ḥilāf-ı maḳşūdı iḥām ider kelāmda [67b] def^c iden şey[']i getürmekdür.

كَقَوْلِهِ

فَسَقَى دِيَارَكَ غَيْرَ مُسْبِدِهَا

¹²⁶³“Nimetlere karşı nankörlük etmeleri sebebiyle onları işte böyle cezalandırdık. Biz (bu şekilde) ancak nankörleri cezalandırırız.” “Kur’an, Sebe Suresi, Ayet: 17”.

¹²⁶⁴ Eğer hayır işlemişse cezası hayır, şer işlemişse cezası şer olur.

¹²⁶⁵ “De ki: Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkumdur.” “Kur’an, İsrâ Suresi, Ayet: 81”.

¹²⁶⁶ كَقَوْلِهِ: -A1.

¹²⁶⁷ kümmeli A1, A2: küllî B.

¹²⁶⁸ Hangi adam kusursuzdur?

¹²⁶⁹ iḥtirās A2, B: iḥrās A1.

صَوَّبُ الرَّبِيعِ وَ دَيْمَةٌ تَهْمِي¹²⁷⁰

Yâ maḥbûbe şavb-ı rebî' ya' nî rebî' de yağmur yağması müfsid olmadığı¹²⁷¹ hâlde diyârũnı saḳy eylesün ve daḥi dîme ya' nî dâ'im yağın yağmur ki tehmi¹²⁷² seyelân ider. Sen nüzûl-i maṭar¹²⁷³ ḥarâb-ı diyâra rücû' ın ihâm idicek غَيْرُ مُفْسِدِهَا kavlin itâ eyledi.

نَحْوُ "أَذَلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ"¹²⁷⁴

Pes meleklerũn mü'minîne ezille olmasını ihâm ider ki za' f-ı mü'minîndendür ba' de أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ¹²⁷⁵ kavli zâlike'l-vehmi def' ider.

وَ إِمَّا بِالتَّنْمِيمِ

Veyâḥod itnâb tetmîm iledür.

وَ هُوَ

Tetmîm

أَنْ يُؤْتَى فِي كَلَامٍ لَا يُؤْهِمُ خِلَافَ الْمَقْصُودِ بِفَضْلَةٍ

ḥilâf-ı maḳşûdı mühim olmayan kelâmda bir fazla getürmekdür

لِنُكْتَةٍ

bir nükte ḳaşdından ötüri.

كَالْمُبَالَغَةِ

Ol nükte mübâlağa gibi.

نَحْوُ "وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ"¹²⁷⁶ فِي وَجْهِ

Bir vechde ki ḥub̄i' de olan zamîr ṭa' âma râci' ola.

أَيَّ مَعَ حُبِّهِ

Ya' nî ṭa' âma ihtiyâc birle. Fe-emmâ zamîr Allâh'a râci' olsa ḥub̄i' Allah'ı demek olurdu pes aşl murâdı te'diye için olmuş olur.

وَ إِمَّا بِالْإِعْتِرَاضِ

Veyâḥod itnâb i' tirâz iledür.

وَ هُوَ

İ' tirâz

أَنْ يُؤْتَى فِي أَتْنَاءِ الْكَلَامِ أَوْ بَيْنَ كَلَامَيْنِ مُتَّصِلَيْنِ مَعْنَى بِجُمْلَةٍ أَوْ أَكْثَرَ لَا مَحَلَّ لَهَا مِنَ الْإِعْرَابِ

eşnâ-yı kelâmda veyâḥod ma'nen muttasıl olan kelâmeyn beyninde bir cümle veyâḥod bir cümleden ekşer cümle getürmekdür ki tilke'l-cümle için i' râbda maḥall olmaya

لِنُكْتَةٍ¹²⁷⁷

¹²⁷⁰ -A1. تَهْمِي

¹²⁷¹ olmadığı A1: olduğu A2, B.

¹²⁷² tehmi: -A1.

¹²⁷³ maṭar: -A1.

¹²⁷⁴ "Ey İman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar." "Kur'an, Mâide Suresi, Ayet: 54".

¹²⁷⁵ Onlar kafirlere karşı çok serttirler.

¹²⁷⁶ "Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler." "Kur'an, İnsân Suresi, Ayet: 8".

bir¹²⁷⁸ nükte kaşdından ötüri.

سَوَى دَفْعِ الْإِبْهَامِ

Def' -i ihāmdan ğayrı.

كَالتَّنْزِيهِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى

Tenzih gibi Allāh te' ālānuñ

"وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ"¹²⁷⁹

ķavl-i şerifinde pes سُبْحَانَهُ fi'l-i muķadder ile ki أُسْبِحُ سُبْحَانَهُ [68a] takdir-i kelām cümle-i mu'terizedür eşnā-yı kelāmda vāķı' a oldığından ötüri. Zīrā مَا يَشْتَهُونَ kavli اللهُ الْبَنَاتِ kavline ma' ĩüfdir.

وَ الدُّعَاءِ فِي قَوْلِهِ

Ve ol nükte du' ā gibi şā' irün

إِنَّ التَّمَانِينَ وَ بَلَّغَتْهَا

فَدَأْحَوَجَّتْ سَمْعِي إِلَى تَرْجَمَانِ

taħķik yaşımıñ seksen yılı sem' ümi¹²⁸⁰ tercümāna muħtāc eyledi. Sen daħi irişesün āna. Pes بَلَّغَتْهَا و cümlesi eşnā-yı kelāmda olmağla mu'terize vāķı' a olur.

وَ التَّنْبِيهِ فِي قَوْلِهِ

ķavl-i şā' irde ol nükte tenbih gibi.

وَ اعْلَمْ فَعَلْمُ الْمَرْءِ يَنْفَعُهُ

أَنْ سَوَفَ يَأْتِي 1281 كُلُّ مَا قُدِرَا

أَنْ de olan سَوَفَ cümlesi mu'terizedür fi'l ile mef' ul beyninde vāķı' oldığından ötüri. Taķdir-i kelām سَوَفَ ya' nā ma' lūm olsun her nesne ki taķdir olındı muşakķaleden muħaffefedür. Taķdir-i kelām سَوَفَ ya' nā ma' lūm olsun her nesne ki taķdir olındı yaķında gelür.

وَ مِمَّا جَاءَ بَيْنَ كَلَامَيْنِ وَ هُوَ أَكْثَرُ مِنْ جُمْلَةٍ أَيْضًا قَوْلُهُ تَعَالَى "فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ" 1282 نَسَأَوْكُمُ حَرْثٌ لَكُمْ

Ve daħi beyne'l-kelāmeyn vāķı' olan i' tirāz dandır. Ĥāl buki beyninde i' tirāz vāķı' olan¹²⁸³ kelām cümle-i vāħideden ekşer oldığı gibi zālike'l-i' tirāz daħi cümle-i vāħideden ekşerdür. Allāh te' ālānuñ bu ķavl-i şerifi pes 1284 إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ cümleleri mu'terize olurlar iki kelām beyninde vāķı' a oldıklarından¹²⁸⁵ ötüri. Ol iki kelāmuñ biri¹²⁸⁶ فَاتُوهُنَّ ve biri نَسَأَوْكُمُ ķavlidir.

¹²⁷⁷ :الْمَكْتَبَةِ -A1.

¹²⁷⁸ bir: -A1.

¹²⁷⁹ "Onlar, kızları Allah'a nispet ediyorlar –ki O, bundan uzaktır- kendilerine ise, canlarının istediğini." "Kur'an, Nahl Suresi, Ayet: 57".

¹²⁸⁰ sem' ümi: -A1.

¹²⁸¹ يَأْتِي: -A1.

¹²⁸² "Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever. Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 222-223".

¹²⁸³ olan A1: oldığı A2, B.

¹²⁸⁴ "Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 222".

¹²⁸⁵ oldıklarından A2, B: oldığından A1.

فَإِنَّ قَوْلَهُ "نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ"¹²⁸⁷

Allā te‘ ālānuñ bu qavl-i şerîfî

بَيَانٌ لِّقَوْلِهِ "فَأَتَوْهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكَ اللَّهُ"¹²⁸⁸

qavlini beyāndur ol ki¹²⁸⁹ mekân-ı hârşdür.

وَ قَالَ قَوْمٌ قَدْ تَكُونُ النُّكْتَةُ فِيهِ غَيْرَ مَا ذُكِرَ

Ve bir qavm eyitdiler ki az olur bu i‘ tirāzda [68b] nükte mezkûruñ ğayrı olur ol ki def‘ -i ihāmdur.

ثُمَّ جَوَزَ بَعْضُهُمْ وَفُوعَهُ آخَرَ جُمْلَةً

Ba‘ de zālike'l-kā’ilün iki fırqa oldılar. Ba‘ zıları āhîr cümle vāki‘¹²⁹⁰ olmasın cā’iz gördiler.

لَا يَلِيهَا جُمْلَةٌ مُتَّصِلَةٌ بِهَا

Eyle cümle ki aña muttaşıla bir cümle anı vely itmeye.

فَيَسْتَمَلُّ التَّدْيِيلَ وَ بَعْضَ صُورِ التَّكْمِيلِ

Pes bu tefsîr ile i‘ tirāz tezyîle ve ba‘ zı şuver-i tekmîle şāmil olur. Zîrā tezyîl dā’imā i‘ rābdan maħall olmayan cümle olur ve ba‘ zı tekmîl ki i‘ rābdan maħall olmayan cümle ola.

وَ بَعْضُهُمْ كَوْنَهُ غَيْرَ جُمْلَةٍ

Ba‘ zılar i‘ tirāzūñ cümle olmamasın cā’iz gördiler.

فَيَسْتَمَلُّ بَعْضَ صُورِ التَّنْمِيمِ وَ التَّكْمِيلِ

Pes bu tefsîr ile i‘ tirāz ba‘ zı şuver-i tetmîm ve ba‘ zı şuver-i tekmîle şāmil¹²⁹¹ olur ol ki eṣnā-yı kelāmda yāħod¹²⁹² kelāmeyn-i muttaşilateyn beyninde vāki‘ ola.

وَ إِمَّا بِغَيْرِ ذَلِكَ

Ma‘ tūfdur¹²⁹³ İmā bā’l-iṣṣāħ bēd’-i İbāħ qavline. Ya‘ nî itnāb yāħod mezkûr umûruñ ğayrıyla hāşıl¹²⁹⁴ olur.

كَقَوْلِهِ تَعَالَى "الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ يُؤْمِنُونَ بِهِ"¹²⁹⁵

Şol melekler ki ‘Arş’ı götürürler ve eṭrāf-ı ‘Arş’da olan¹²⁹⁶ melekler Rablerinüñ hāmdiyile tesbîħ iderler ve Rablerine imān iderler.

فَإِنَّهُ لَوْ اخْتَصِرَ

Şe’n bu ki eger ihtîşār olınaydı ya‘ nî itnāb terk olınaydı zîrā ihtîşāren¹²⁹⁷ olur icāz ü müsāvāta ‘āmm olana itlāq olunur.

¹²⁸⁶iki kelāmuñ biri A1, A2: kelāmuñ iki biri B.

¹²⁸⁷“Kadınlarmız sizin ekinliğinizdir.” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 223”.

¹²⁸⁸“Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın.” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 222”.

¹²⁸⁹ki: -A2.

¹²⁹⁰vāki‘ A2, B: vāki‘ a A1.

¹²⁹¹tekmîle şāmil A1: tekmîl olmağa şāmil A2, B.

¹²⁹²yāħod A1: veyāħod A2, B.

¹²⁹³الإبھام A2, B: الإیھام A1. Burada atıfta bulunulan ifade, metnin 65b sayfasının baş kısımlarında geçmektedir.

¹²⁹⁴hāşıl: -A1.

¹²⁹⁵“Arş’ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ederek tesbih ederler, O’na inanırlar.” “Kur’an, Mü’min Suresi, Ayet: 7”.

¹²⁹⁶olan: -A1.

¹²⁹⁷ihtîşāren A2, B: ihtîşār A1.

لَمْ يُذَكَّرْ وَ يُؤْمِنُونَ بِهِ

Bu kavli zikr olunmazdı.

لَأَنَّ إِيْمَانَهُمْ لَا يُكْرَهُ مَنْ يُبَيِّنُهُمْ

Zirā anlaruñ¹²⁹⁸ imānına cāhil olmaz anları işbāt iden kimesne.

وَ حُسْنُ ذِكْرِهِ إِطْهَارُ شَرَفِ الْإِيْمَانِ

¹²⁹⁹به يؤمنون kavlini zikr ḥasen olması şeref-i imānı izhārdur

تَرْغِيْبًا فِيْهِ

imāna terğībden ötürü.

وَ اعْلَمْ [69a] أَنَّهُ قَدْ يُوصَفُ الْكَلَامُ بِالْإِيْجَازِ وَ الْإِطْنَابِ بِاعْتِبَارِ كَثْرَةِ حُرُوفِهِ وَ قَلْتِهَا بِالنِّسْبَةِ إِلَى كَلَامٍ آخَرَ مُسَاوٍ لَهُ فِي أَصْلِ

الْمَعْنَى

Ma' lūm ola ki taḥkīk kelām icāz ve itnāb ile şıfatlanır keşret-i ḥurūf ve kıllet-i ḥurūf i' tibārıyla kelām-ı āḥere nisbet ile. Eyle kelām-ı āḥer ki aşl ma' nāda zālike'l-kelāma müsāvīdür.

كَقَوْلِهِ

يَصُدُّ عَنِ الدُّنْيَا إِذَا عَنَّ سَوْدَدُ

İ' rāz ider dünyādan kaçan siyāde zāhir olsa. Ve tamām-ı beyt eḏzā' nāḥid فِي زِيٍّ عَدَزَاءٍ نَاهِدٍ memesi mürtefi' olan biker-i hey'etine bürüz ya' nī duḥūl eyledi ise de dünyā siyāde zāhir olıcağ¹³⁰⁰ andan i' rāz ider.

وَ قَوْلِهِ

وَ لَسْتُ بِنَظَارٍ إِلَى جَانِبِ الْغَنَى

إِذَا كَانَتْ الْعُلْيَاءُ فِي جَانِبِ الْفَقْرِ

Ben cānib-i gınāya nezzār degülem kaçan 'ulyā cānib-i faqrda olsa. Pes bu beyt mışrā'-ı evvele göre ya' nī عَنَّ الدُّنْيَا ya göre itnāb olur keşret-i ḥurūfından ötürü.

وَ يَقْرَبُ مِنْهُ

Bu kabīle qarīb olur

قَوْلُهُ

Allāh te' ālānuñ

"لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْأَلُونَ"¹³⁰¹

kavli.

وَ قَوْلُ الْحَمَاسِيِّ

Ḥamāsī'nüñ bu kavli

وَ نُكِرُ إِنْ شِئْنَا عَلَى النَّاسِ قَوْلَهُمْ

وَ لَا يُنْكَرُونَ الْقَوْلَ جِئِنَ نَقُولُ

eger dilersek nāsuñ kavllerin inkār iderüz biz¹³⁰² ve biz didikde anlar kavli inkār eylemezler ya' nī riyāsetin vaşf ider ve nefāz-ı ḥükmin vaşf ider.¹³⁰³ ¹³⁰⁴وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ

¹²⁹⁸anlaruñ: -A2, -B.

¹²⁹⁹به: -A1. "O'na inanırlar." "Kur'an, Mü'min Suresi, Ayet: 7".

¹³⁰⁰olıcağ A1, B: olmak A2.

¹³⁰¹"O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar." "Kur'an, Enbiyā Suresi, Ayet: 23".

[‘İlm-i Beyān]

الفن الثاني في البيان

Fünūn-ı şelāşeden fenn-i şānī ‘ilm-i beyān mebhāşindedür. Ol dağı üç bābı müştemildür. Biri bāb-ı teşbīh ve biri bāb-ı mecāz ve ḥaķīkat ve biri bāb-ı kināye ve taşrīḥ.¹³⁰⁵ Nitekim maḥallinde beyān olma in-şa’ allāhu te‘ālā. Ve ta‘rif-i [69b] beyāna işāret itdi ki

وَهُوَ عِلْمٌ يُعْرَفُ بِهِ إِيرَادُ الْمَعْنَى الْوَاجِدِ بِطُرُقٍ مُخْتَلِفَةٍ فِي وُضُوحِ الدَّلَالَةِ عَلَيْهِ

ya‘nī ‘ilm-i beyān melekedür yāḥod uşul ü ḳavā‘iddür ki anuñla ma‘nā-yı vāḥidi ṭuruḳ-ı muhtelifle ile irād¹³⁰⁶ bilinür zālike'l-ma‘nāya delālet vuzūhında ya‘nī ba‘zı ṭuruḳ vāzıḥu'd-delāle olup ve ba‘zı ṭuruḳ evzāḥu'd-delāle olmada. Ve muşannif raḥimehu'llāh taḳşim-i delālete ve bu fende maḳşūduñ ta‘yinine işāret murād idinüp eyitdi ki

وَدَلَالَةُ اللَّفْظِ إِيمًا عَلَى مَا وَضِعَ لَهُ أَوْ عَلَى جُزْئِهِ أَوْ عَلَى خَارِجِ عَنْهُ

delālet-i lafz yā mā vuzı‘a lehdür yā cüz’-i mā vuzı‘a lehdür veyāḥod mā vuzı‘a lehden ḥāricedür.¹³⁰⁷

وَيُسَمَّى الْأُولَى وَضْعِيَّةً وَكُلٌّ مِنَ الْأَخِيرَيْنِ عَقْلِيَّةً

Mā vuzı‘a leh delālet-i vaż‘iyye tesmiye olunur ve cüz’iyye ve ḥārice¹³⁰⁸ delālet-i ‘aḳliyye tesmiye olunur bu fennüñ işılāḥında fe-emmā işılāḥ-ı mantıḳda üç delālet dađı vaż‘iyye tesmiye olunur.

وَيُخْتَصُّ¹³⁰⁹ الْأُولَى بِالْمُطَابَقَةِ

Delālet-i şelāşeden delālet-i ūlāya muṭābaḳat muḥtaşş olur lafz ma‘nāya muṭābıḳ olduğından ötüri. Lafz-ı insānuñ ḥayvān-ı nāṭıḳa delāleti gibi.¹³¹⁰

وَالثَّانِيَّةُ¹³¹¹ بِالتَّضَمُّنِ

Delālet-i şāniyye ya‘nī lafzuñ cüz’-i mā vuzı‘a lehine delāletine tazammun muḥtaşş olur. Lafz-ı insānuñ ancak ḥayvāna delāleti gibi.

وَالثَّلَاثَةُ بِالْإِلْتِزَامِ

Delālet-i şālişe ya‘nī lafzuñ kendü ma‘nāsından ḥārice delāletine iltizām muḥtaşş olur. Lafzen insānuñ ḳābil-i ‘ilme delāleti gibi.

وَشَرْطُهُ اللُّزُومُ الدَّهْنِيُّ

İltizāmuñ şartı lüzüm-ı zihnidür ya‘nī ḥāricinüñ bir ḥāl ile olmasıdır ki mā vuzı‘a lehüñ zihnde¹³¹² ḥuşulinden zālike'l-ḥāricüñ zihnde ḥuşulü lāzım gele.

¹³⁰²biz: -A2, B.

¹³⁰³vaşf ider: -A1.

¹³⁰⁴والله أعلم بالصواب: -A2, -B. En doğrusunu Allah bilir.

¹³⁰⁵bāb-ı mecāz ve ḥaķīkat ve biri bāb-ı kināye ve taşrīḥ A2, B: bāb-ı mecāz ve biri bāb-ı ḥaķīkat A1.

¹³⁰⁶irād: -B.

¹³⁰⁷ḥāricedür A1: ḥāricedür A2, B.

¹³⁰⁸cüz’iyye ve ḥārice A2, B: cüz’-i ḥārice A1.

¹³⁰⁹يُخْتَصُّ: Telhîs'te bu kelimenin yerine تَخْتَصُّ kelimesi yer almaktadır.

¹³¹⁰gibi: -A2.

¹³¹¹الثانية A2, B: الثاني A1.

¹³¹²zihnde A1, A2: zihninde B.

[70a] وَ لَوْ لِإِعْتِقَادِ الْمُخَاطَبِ¹³¹³ بِعُرْفٍ أَوْ غَيْرِهِ

Eger zālike'l-lüzümü 'örf-i 'ām sebebiyle i' tiḳād-ı muḫāṭab işbāt daḫi iderse yāḫod 'örf-i 'āmmuñ ğayrı ya' ni¹³¹⁴ 'örf-i ḫāş sebebiyle işbāt iderse

وَ الْإِبْرَادُ الْمَذْكُورُ لَا يَتَأْتَى بِالْوَضْعِيَّةِ

irād-ı mezkūr ya' nī ma' nā-yı vāḫidi vuzūḫda ṭuruḳ-ı muḫtelife ile¹³¹⁵ irād delālet-i muṭābaḳatıyla ḫāşıl olmaz.

لِأَنَّ السَّمْعَ إِذَا كَانَ عَالِمًا بِوَضْعِ الْأَلْفَاظِ لَمْ يَكُنْ بَعْضُهَا أَوْضَحَ

Zirā sāmi' eger vaż' -ı elfāza 'ālim ise ba' zı elfāz ba' zısından evzaḫ olmaz anuñ ḳatında.

وَ إِلَّا

Ve¹³¹⁶ eger sāmi' vaż' -ı elfāza 'ālim olmazsa

لَمْ يَكُنْ كُلُّ وَاحِدٍ دَالًّا عَلَيْهِ

elfāzdan her biri anuñ ḳatında ma' nāya dālle olmaz. Zirā fehmi ma' nā vaż' ı ' ilme tevaḳḳuf ider.

وَ يَتَأْتَى بِالْعَقْلِيَّةِ

Ve irād-ı mezkūr delālet-i ' aḳliyye ile ḫāşıl olur.

لِحَوَازِ أَنْ يَخْتَلِفَ مَرَاتِبُ اللُّزُومِ فِي الْوُضُوحِ

Merātib-i lüzüm vuzūḫda muḫtelife olmaḳ cā'iz olduğından ötüri tazammunda eczānuñ külle lüzümü ve iltizāmda levāzımuñ melzūma lüzümü muḫtelif olur.

ثُمَّ اللَّفْظُ الْمُرَادُ بِهِ لِأَنَّهُ مَا وَضِعَ لَهُ إِذَا قَامَتْ قَرِينَةٌ عَلَى عَدَمِ إِرَادَتِهِ فَمَجَازٌ وَ إِلَّا فَكِنَايَةٌ

Ba' de lāzım-ı mā vużı' a leh murād olan lafz gerek lāzım dāḫil ve gerek lāzım ḫāric olsun eger mā vużı' a lehi ' adem-i irādeti ḳarīne-i ḳā'ime olursa mecāz olur ol lafz ve eger ' adem-i irādeti ḳarīne olmaz ise pes ol lafz kināye olur. Mecāza mişāl: ¹³¹⁷ *Pes Rَأَيْتُ أَسَدًا يَتَكَلَّمُ* Pes keşret-i remād ile keşret-i zīfān murād olunur fe-emmā ḳarīne olmadıḳı eelden cā'izdür ki mā vużı' a lehi [70b] daḫi murād olma.

وَ قُدِّمَ عَلَيْهَا لِأَنَّ مَعْنَاهُ كَجُرِّءٍ مَعْنَاهَا

Mecāz kināye üzere taḳdīm olındı. Zirā ma' nā-yı mecāz ma' nā-yı kināyeden¹³²¹ cüz' gibidür. Zirā ma' nā-yı mecāz ancaḳ lāzımdur ve ma' nā-yı kināye cā'iz olur lāzım ve melzüm olmaḳ cüz' ise ḳüll üzere muḳaddem ve cüz' gibidür dimesi. Zirā ma' nā-yı kināye cem' an lāzım ile melzüm degüldür belki ma' nāsı lāzımdur irādet-i melzūmuñ cevāz[1] birle.

¹³¹³-A1. وَ لَوْ لِإِعْتِقَادِ الْمُخَاطَبِ

¹³¹⁴ya' nī: -A2, -B.

¹³¹⁵ile: -A2, -B.

¹³¹⁶Ve: -A2.

¹³¹⁷ Konuşan bir aslan gördüm.

¹³¹⁸Zeyd: -B.

¹³¹⁹ḳarīnedür A1: ḳarīne A2, B.

¹³²⁰ Zeyd'in külü boldur.

¹³²¹kināyeden A1, A2: kināyede B.

ثُمَّ مِنْهُ مَا يُبْتَنَى عَلَى التَّشْبِيهِ

Ba' de mecāz dandır teşbîh üzere mübtenî olan. Mecāz ki aşlı teşbîh olan isti'âredür.

فَتَعَيَّنَ التَّعْرُضُ لَهُ

Pes teşbîhe ta'arruz müte'ayyen oldı.

فَأَحْصَرَ فِي الثَّلَاثَةِ

Pes 'ilm-i beyāndan maqşūd üç bāba münhaşır olur. Biri teşbîh ve biri mecāz ve biri kināye. Vaqtā kim muşannif raḥimehu'llāh muḫaddime-i 'ilm-i beyāndan fāriğ oldıysa ebvāb-ı beyāna şürū' eyledi ve eyitdi ki

[Teşbîh]

التَّشْبِيهُ

ya' ni¹³²² هَذَا بَابُ التَّشْبِيهِ الْإِصْطِلَاجِيُّ الْمُبْنَى عَلَيْهِ الْإِسْتِعَارَةُ¹³²²

التَّشْبِيهِ

Teşbîh muḫlaḳā

الدَّلَالَةُ عَلَى مُشَارَكَةِ أَمْرٍ لِأَمْرٍ فِي مَعْنَى

ma' nā-yı teşbîh luğatde bir emrūn ma' nāda emr-i āḫere müşāreketine delāletdür.

وَالْمُرَادُ هَهُنَا مَا لَمْ يَكُنْ عَلَى وَجْهِ الْإِسْتِعَارَةِ التَّحْقِيقِيَّةِ وَالْإِسْتِعَارَةِ بِالْكَنَايَةِ وَ النَّجْرِيدِ

'İlm-i beyānda teşbîh-i muşṭalaḫun 'aleyh ile¹³²³ murād isti'āre-i taḫḳīkiyye vechi üzere olmaya¹³²⁴ gibî ve isti'āret bi'l-kināye vechi üzere olmaya¹³²⁵ gibî¹³²⁶ ve isti'āre-i tecrīd vechi üzere olmaya¹³²⁷ gibî.

فَدَخَلَ فِيهِ نَحْوُ قَوْلِنَا

زَيْدٌ أَسَدٌ¹³²⁸

Pes teşbîh-i muşṭalaḫun ta' rīfnde bu ḳavlümüz dāḫil [71a] oldı ki anda edāt-ı teşbîh¹³²⁹ maḫzūf ola.

نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى

Ve¹³³⁰ daḫi Allāh te'ālānuñ

"صُمْ بِكُمْ عُمِي"¹³³¹

ḳavl-i şerīfi ki edāt ve müşebbeh maḫzūf ola¹³³² أَيْ هُمْ صُمْ بِكُمْ عُمِي

وَ النَّظْرُ فِي أَرْكَانِهِ

¹³²² Bu bāb, isti'āre konusunun üzerine bina edildiği ıstılāhî teşbîh bābıdır.

¹³²³ ile: -A2.

¹³²⁴ Hamamda bir aslan gördüm.

¹³²⁵ Ölüm, pençelerini takmış.

¹³²⁶ gibî: -A2, -B.

¹³²⁷ Aslan gibi olan Zeyd'e rastladım.

¹³²⁸ Zeyd, aslandır.

¹³²⁹ edāt-ı teşbîh A2, B: edāt-ı teşbîhiyye A1.

¹³³⁰ Ve: -A2.

¹³³¹ "Onlar sağırdırlar (gerçekleri işitmezler), dilsizdirler (gerçekleri konuşmazlar), kördürler (gerçekleri görmezler)." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 18".

¹³³² Yani onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir.

Bu maqşūda nazār erkān-ı teşbīh-i muştalaḥdur.

وَ هِيَ طَرْفَاهُ وَ وَجْهُهُ وَ أَدَانُهُ

Erkān-ı teşbīh dördtür.¹³³³ Teşbīhün iki tarafı vardır¹³³⁴ biri müşebbeh ve biri müşebbehün bih ve vech-i teşbīh ve edāt-ı teşbīh.

وَ فِي الْعَرَضِ مِنْهُ

Ve daḡi teşbīhden ġarazedür nazār.

وَ فِي أَقْسَامِهِ

Ve aqsām-ı teşbīhedür nazār. Ya‘ nī ‘ ilm-i beyānda bu altı nesneden baḡş olunur.

وَ طَرْفَاهُ إِذَا جَسِيَّانَ

Müşebbeh ve müşebbehün bih yā ikisi daḡi ḡissilerdür.

كَالْخَدِّ وَ الْوَرْدِ

Mübşirātda ḡaddi verde teşbīh gibi.

وَ الصَّوْتِ الضَّعِيفِ وَ الْهَمْسِ

Ve mesmū‘ātda şavt-ı za‘ifî hemse teşbīh gibi. Hems ki şavtı iḡfā itmekdür ke-ennehū fezā-yı femden ḡurūc eylemez.

وَ النُّكْهَةِ وَ الْعَنْبَرِ

Meşmūmātda¹³³⁵ nükheyi ya‘ nī rīḡ-i femi ‘ anbere teşbīh gibi.

وَ الرَّيْقِ وَ الْخَمْرِ

Mezūḡātda ve maḡbūbuñ tükrüġin ḡamra teşbīh gibi.

وَ الْجِلْدِ النَّاعِمِ وَ الْحَرِيرِ

Melmūsātda cild-i nermi ḡarīre teşbīh gibi.

أَوْ عَقْلِيَّانِ كَالْعِلْمِ وَ الْحَيَاةِ

Veyāḡod ḡarafey-i teşbīh ‘ aḡlī olalar ‘ ilmi ḡayāta teşbīh gibi.

أَوْ مُخْتَلِفَانِ

Yāḡod muḡtelifān¹³³⁶ olalar.

كَالْمَنِيَّةِ وَ السَّبْعِ

Meniyye ki mevṡ ma‘ nāsınadır ‘ aḡlīdür sebu‘a teşbīh gibi ki ḡissīdür.

وَ الْعَطْرِ وَ خُلُقِ كَرِيمِ

Ve ‘ ıtrı ya‘ nī ṡīb-i rāyīḡāyı teşbīh gibi ki ḡissīdür ḡuluḡ-ı kerīme teşbīh gibi ki ‘ aḡlīdür.

وَ الْمُرَادُ بِالْجِسْمِيِّ الْمُدْرِكُ هُوَ أَوْ مَادَّتُهُ بِإِخْدَى الْحَوَاسِّ الْخَمْسِ الظَّاهِرَةِ¹³³⁷

ḡissī ile murād ḡavāss-ı ḡamse-i zāḡire ile yā kendi veyāḡod māddeşi müdreḡ ola.

فَدَخَلَ فِيهِ الْخَيَالِيُّ

¹³³³Erkān-ı teşbīh dördtür A2, B: Erkān-ı teşbīhendür A1.

¹³³⁴tarafı vardır A2, B: ḡarafdur A1.

¹³³⁵Meşmūmātda A1: Meşmūmātdan A2, B.

¹³³⁶muḡtelifān A1: muḡtelif A2, B.

¹³³⁷الظَّاهِرَةِ A1, A2: الظ B.

[71b] Pes müdrek-i hayālī¹³³⁸ hissīde dāhīl olur. Müdrek-i hissī bir ma‘dūmdur ki müctemi‘ farz olına şol umūrdan ki her biri hiss-i zāhir ile müdrekdür.

كَمَا فِي قَوْلِهِ

Қавл-і şā‘ irde oldığı gibi.

فَكَأَنَّ مُحَمَّرَ السَّقِيْقِ إِذَا تَصَوَّبَ أَوْ تَصَعَّدَ
أَعْلَامُ يَأْقُوتِ نُشَيْرِنَ عَلَى رِمَاحٍ مِنْ رَبْرِجْدٍ

Ke-ennehū verd-i aħmer ki vasa‘ında sevād vardır ve tağlarda biter kaçan taşavvub eylese ya‘nī süflīye meyl itse veyāħod taşa‘ad eyleyse ya‘nī ‘ulūvve¹³³⁹ meyl itse yāķūtdan ‘alemlerdür ki zebercedden rimāħ üzere yılmış. Pes ‘alem ve yāķūt ve rumħ ve zebercedden¹³⁴⁰ her biri hiss-i başar ile maħsūs. Lākin bu hey’et-i maħşūşa ki bu umūrdan mürekkebedür¹³⁴¹ maħsūs degül.

و بِالْعَقْلِيِّ¹³⁴² مَاعَدَا ذَلِكَ

Ve ‘aqlī ile murād bundan mā‘ adāsıdır. Ya‘nī ħavāss-ı zāhire ile¹³⁴³ ne kendi müdrek ola¹³⁴⁴ ve ne māddeşi müdrek.¹³⁴⁵

فَدَخَلَ فِيهِ الْوَهْمِيُّ¹³⁴⁶

Pes müdrek-i ‘aqlīde müdrek-i vehmī dāhīl olur.

أَيُّ مَا هُوَ غَيْرُ مُدْرِكٍ بِهَا

Ya‘nī şol vehmī ki ħavāss-ı mezkūrenūñ biriyle müdrek degül.

و لَوْ أَدْرَكَ لَكَانَ مُدْرِكًا بِهَا

Ve eger idrāk olınsa ħavāss-ı zāhirenūñ biriyle idrāk olına idi. Pes bu kayd ile vehmī ‘aqlīden mütemeyyez olur. Zīrā ‘aqlī eger idrāk olınsa ħavāss-ı zāhirenūñ biriyle olunmaz ne kendi ve ne māddeşi.

كَمَا فِي قَوْلِهِ

İmru’u'l-Қays’uñ bu қавлинде vāķi‘ oldığı gibi:

أَيَقْتُلْنِي وَالْمَشْرِفِيُّ مُضَاجِعِي¹³⁴⁷
و مَسْنُونَةٌ زُرُقٌ كَأَثَابِ أَعْوَالٍ

Va‘id iden zālike'r-recül beni қатл ider mi? Ĥālbuki keskin қılıç benüm mülāzımumdur ve siħām ki maħdūdetü'n-nişāl-i¹³⁴⁸ şāfiye-i mücellāt-ı enyāb-ı aġvāl gibidür. Pes ġül dişleri hiss ile idrāk olunmaz. Velākin¹³⁴⁹ eger idrāk olınsa idrāk olunmaz illā hiss-i başar ile idrāk olunur.

¹³³⁸ħayālī A2, B: ħayāl A1.

¹³³⁹‘ulūvve A1: ‘ulyāya A2, B.

¹³⁴⁰zebercedden A2, B: zeberced A1.

¹³⁴¹mürekkebedür A1: mürekkebe A2, B.

¹³⁴²بِالْعَقْلِيِّ A2, B: بِالْعَقْلِ A1.

¹³⁴³ile: -A1.

¹³⁴⁴müdrek ola: -A2, -B.

¹³⁴⁵müdrek A1: müdrek olmaya A2, B.

¹³⁴⁶الْوَهْمِيُّ A2, B: الْوَهْمِ A1.

¹³⁴⁷Telhîs'te أَيَقْتُلْنِي وَالْمَشْرِفِيُّ مُضَاجِعِي mısrası yoktur.

¹³⁴⁸maħdūdetü'n-nişāl A2, B: maħdadedetü'n-nişāl A1.

[72a] وَمَا يُدْرِكُ بِالْوَجْدَانِ

Ve müdrek-i 'aqlîde dâhil olur şol nesne ki vicdân ile müdrek ola. Ya' nî kuvâ-yı bâtına ile idrâk olınanlara¹³⁵⁰ vicdâniyyât diyü tesmiye olınur.

كَالَّذِئِ وَ الْأَلَمِ

Müdrek bi'l-vicdân lezzet ve elem gibi.

وَ وَجْهُهُ مَا يَشْتَرِكَانِ فِيهِ

Erkân-ı teşbîhden vech-i şebeh şol ma' nâdur ki anda tarafeyn müsterek olalar

تَحْقِيقًا أَوْ تَخْيِيلًا

yâ taḥkîken ki zâlike'l-ma' nâ ḥaḳîqaten eḥad-i tarafeynde mevcûd ola veyâḥod taḥyîlen ki zâlike'l-ma' nâ eḥad-i tarafeynde 'alâ-sebîli't-taḥyîl mevcûd ola veyâḥod iki tarafda daḥi¹³⁵¹ mevcûd ola.

نَحْوُ مَا فِي قَوْلِهِ

Ḳavl-i Ḳāḍî'de olan vech-i şebeh gibi:

وَ كَانَ النُّجُومَ بَيْنَ دُجَاخَا

سُنُنٌ لَأَحَ بَيْنَهُنَّ ابْتِدَاعُ

Ke-ennehû zulumâtı beyninde nücûm şol sünnetlerdür ki aralarında aḥdâş u¹³⁵² bid'at zâhir oldı.

فَإِنَّ وَجْهَ الشَّبَهِ فِيهِ

Taḥkîk bu teşbîhde vech-i şebeh

هُوَ الْهَيْئَةُ الْحَاصِلَةُ مِنْ حُصُولِ أَشْيَاءَ مُشْرِقَةٍ بَيَضٍ فِي جَوَانِبِ شَيْءٍ مُظْلِمٍ أَسْوَدَ

şey¹³⁵³-i muzlim-i esved cevânibinde eşyâ-yı maşrıka-i beyz ḥuşûlinden ḥâşıla olan hey'etdür.

فَهِيَ غَيْرُ مَوْجُودَةٍ فِي الْمَشَبَّهِ بِهِ إِلَّا عَلَى طَرِيقِ التَّخْيِيلِ

Pes tilke'l-hey'et müşebbehün bihde mevcûd degül illâ taḥyîl tarîk[i] üzere mevcûd olur.

وَ ذَلِكَ

Tilke'l-hey'etün 'alâ-tarîki't-taḥyîl müşebbehün bihde vücûdı

أَنَّهُ

taḥkîk şe'n

لَمَّا كَانَتْ الْبِدْعَةُ وَ كُلُّ مَا هُوَ جَهْلٌ تَجْعَلُ صَاحِبَهَا كَمَنْ يَمْشِي فِي الظُّلْمَةِ

vaqtâ kim bid'at ve her nesne kim¹³⁵⁴ cehl ola şâḥibin zulumetde meşy iden gibi kılar oldıysa

فَلَا يَهْتَدِي لِلطَّرِيقِ وَ لَا¹³⁵⁵ يَأْمَنُ أَنْ يَنَالَ مَكْرُوهًا

pes tarîk-i ḥaḳka vâşıl olmaz ve mekrûha irişmeden¹³⁵⁶ emîn olmaz.

سُدِّهَتْ بِهَا

¹³⁴⁹ Velâkin A1, B: Lâkin A2.

¹³⁵⁰ olınanlara A1: olına anlara A2, B.

¹³⁵¹ daḥi: -A2, -B.

¹³⁵² u: -A1.

¹³⁵³ şey¹³⁵³-i: -A1.

¹³⁵⁴ kim A1: ki A2, B.

¹³⁵⁵ لا: -A1.

¹³⁵⁶ irişmeden A1: irişmedin A2, B.

[72b] ya cevāb vāki^c olur ya^c nī vaqtā¹³⁵⁷ kim bid^c at ve cehl sāhibini mezkūr gibi kılar oldıysa bid^c at zūlmete teşbīh olındı.

وَلَزِمَ بِطَرِيقِ الْعَكْسِ إِذَا أُرِيدَ¹³⁵⁸ أَنْ يُشَبَّهَ السُّنَّةُ وَكُلُّ مَا هُوَ عِلْمٌ بِالْأُورِ

Ve daḥi tarīḳ-i ^c aks ile lāzım oldı ki sūnnet ve her nesne ki ^c ilm ola nūra teşbīh olına. Zīrā sūnnet ve ^c ilm bid^c at ü cehlūñ¹³⁵⁹ muḳābilidür nūr muḳābil-i zūlmet oldıḡı gibi.

وَشَاعَ ذَلِكَ

Bu şāyi^c oldı ya^c nī sūnnet ve ^c ilm nūr gibi olmaḡ ve bid^c at ve cehl zūlmet gibi olmaḡ.¹³⁶⁰

حَتَّى تُخَيَّلَ أَنَّ الثَّانِيَّ مِمَّا لَهُ بَيَاضٌ

Ḥattā taḡyayül olunur ki şānī için ya^c nī sūnnet ve ^c ilm için beyāz ü işrāk ḥāşıldur.

نَحْوُ "أَتَيْتُكُمْ بِالْخَيْفَةِ الْبَيْضَاءِ"

Resül-i Ekrem şallā'llāhu ^c aleyhi ve sellem ḥazretlerinūñ¹³⁶¹ ḳavl-i şerīfi gibi dīn-i Ḥanīfiyye'ye sizi getürdüm. Eyle dīn ki ebyāzdur.

وَالأَوَّلُ عَلَى خِلَافِ ذَلِكَ

Ve evvelki taḡyīl olunur ḳısm-ı şānīnūñ ḥilāfi üzere. Ya^c nī bid^c at ü cehl için sevād ü zālām¹³⁶² taḡyīl olunur.

كَقَوْلِكَ شَاهَدْتُ سَوَادَ الْكُفْرِ مِنْ حَبِيبِ فُلَانٍ

Senūñ bu ḳavlūñ gibi ya^c nī sevād-ı küfri cebīn-i fülānda müşāhede eyledüm.

فَصَارَ تَشْبِيهُهُ النُّجُومِ بَيْنَ الدُّجَى بِالسُّنَنِ بَيْنَ الْإِبْتِدَاعِ كَتَشْبِيهِهَا بَيَاضِ السُّنَنِ فِي سَوَادِ الشَّبَابِ

Taḡyīl-i mezkūr sebebiyle beyne'd-dücā nücümü beyne'l-ibtidā^c sūnene teşbīh olur. nücümü sevād-ı şebābda beyāz şeybe teşbīh gibi olur.

أَوْ بِالْأَنْوَارِ مُؤْتَلَفَةً بَيْنَ النَّبَاتِ الشَّدِيدَةِ الْخَضِرَةِ

Veyāḡod envāra¹³⁶³ ya^c nī ezhāra¹³⁶⁴ ve bahārlara teşbīh gibi ki mu^ṭeliḳa vü lāmi^c adur ziyāde yeşil olan nebātāt beyninde.¹³⁶⁵

فَعَلِمَ

Vech-i şebehde iştirāk vācib [73a] olmasından ma^c lūm oldı

فَسَادَ جَعَلِهِ

vech-i şebehi kıılmaḡ fesādı.

فِي قَوْلِ الْقَائِلِ

Ḳā^ṭilūñ

¹³⁵⁷vaqtā: -A2, -B.

¹³⁵⁸أُرِيدَ A2, B: أَرَادَ A1.

¹³⁵⁹cehlūñ A2, B: cehl A1.

¹³⁶⁰olmaḡ: -A2.

¹³⁶¹Resül-i Ekrem şallāllāhu ^c aleyhi ve sellem ḥazretlerinūñ A1: Resül-i Ekrem'ün A2, B.

¹³⁶²zālām A1: azlām A2, B.

¹³⁶³envāra A2, B: envār A1.

¹³⁶⁴ezhāra A2, B: ezhār A1.

¹³⁶⁵beyninde A1, A2: blinende B.

النَّحْوُ فِي الْكَلَامِ كَالْمَلْحِ فِي الطَّعَامِ¹³⁶⁶

ķavlinde

كُونَ الْقَلِيلُ مُصْلِحًا وَالْكَثِيرُ مُفْسِدًا

ķalil muşlih ve keşir müfsid olmasını vech-i şebeh ķılmaķ fesadı ma' lūm oldu.

لَأَنَّ النَّحْوَ لَا يَحْتَمِلُ الْقِلَّةَ وَالْكَثْرَةَ

Zirā nahv ķillete ve keşrete muķtemel olmaz.

بِخِلَافِ الْمَلْحِ

ķillete ve keşrete muķtemeldür.

وَ هُوَ إِمَّا غَيْرُ خَارِجٍ عَنْ حَقِيقَتَيْهِمَا

Vech-i şebeh daķi ĥaķiķat-ı ĥarafeynden yā ĥayr-ı ĥāricdür.

كَمَا فِي تَشْبِيهِ تَوْبٍ بِآخَرَ فِي نَوْعِهَا أَوْ جِنْسَيْهِمَا

Nitekim bir şevbi şevb-i āķer nev'lerinde veyāĥod cinslerinde teşbīh itmede vāķi' olur هَذَا الْقَمِيصُ¹³⁶⁷ هَذَا الْقَمِيصُ¹³⁶⁷ gibii kettān olmada veyāĥod şevb olmada.

أَوْ خَارِجٌ صِفَةً إِمَّا حَقِيقَةً جَسَدِيَّةً

Veyāĥod ĥaķiķat-ı ĥarafeynden bir şıfat ola vech-i şebeh. Ol daķi yā ĥaķiķat-ı ĥissiiyye ola ya' nī eĥad-i¹³⁶⁸ ĥavāss-ı müdreke ola

كَالْكَفَيَّاتِ الْجَسْمِيَّةِ مِمَّا يُدْرَكُ بِالْبَصَرِ

keyfiyyāt-ı cismiyye gibi başar ile idrāk olınandan olduķı ĥālde.

مِنَ الْأَلْوَانِ وَالْأَشْكَالِ وَالْمَقَادِيرِ وَالْحَرَكَاتِ وَمَا يَتَّصِلُ بِهَا

Keyfiyyāt-ı cismiyye ki başar ile idrāk olına bu mezkūr gibidür ve bunlara muttaşıl olan gibidür¹³⁶⁹ ĥüsn ü ķubĥ gibi ve dıĥķ ü būkā gibi.

أَوْ بِالسَّمْعِ

Yāĥod sem' ile idrāk olına¹³⁷⁰ ĥavline ma' tūfdur.

مِنَ الْأَصْوَاتِ الضَّعِيفَةِ وَالْقَوِيَّةِ وَ الَّتِي بَيْنَ بَيْنٍ

aşvāt-ı za' ife vü ķaviyye ve beyne'z-za' if ve'l-ķavī olandan olduķı ĥālde.

أَوْ بِالذَّوْقِ

Yāĥod zevķ ile idrāk olına

مِنَ الطُّعُومِ

ķu' ümdan olduķı ĥālde.

أَوْ بِالسَّمِّ

Yāĥod [73b] şemm ile idrāk olına¹³⁷¹

مِنَ الرَّوَاحِجِ

¹³⁶⁶ Kelamda nahiv, yemekteki tuz gibidir.

¹³⁶⁷ Bu elbise, bu elbisenin misli gibidir.

¹³⁶⁸ eĥad-i A1: iĥdā-yı A2, B.

¹³⁶⁹ gibidür: -A2, -B.

¹³⁷⁰ Burada atıfta bulunulan ibare, metnin 73a sayfasının ortalarında geķen "كَالْكَفَيَّاتِ الْجَسْمِيَّةِ مِمَّا يُدْرَكُ بِالْبَصَرِ" cümlesinde geķmektedir.

¹³⁷¹ ĥu' ümdan olduķı ĥālde. Yāĥod şemm ile idrāk olına: -A2, -B.

rāyihâlardan olduğı hâlde.

أَوْ بِاللَّمْسِ

Yāhūd lems ile idrāk olına

مِنَ الْحَرَارَةِ وَالْبُرُودَةِ وَالرُّطُوبَةِ وَالْيُبُوسَةِ وَالْخُسُونَةِ وَالْمَلَأَسَةِ وَاللَّيْنِ وَالصَّلَابَةِ وَالْجَفَّةَ وَالثَّقَلَ¹³⁷²

bunlardan olduğı hâlde.

وَمَا يَتَّصِلُ بِهَا

Ve bu mezkūrâta muttasıl olandan¹³⁷³ olduğı hâlde letâfet ü keşâfet ü ğayrı¹³⁷⁴ gibi.

أَوْ عَقْلِيَّةً

Ma' tūfdur حَسِّيَّةً kavline.¹³⁷⁵ Veyāhūd şıfat-ı haķikîyye 'aķliyye ola

كَالْكَيفِيَّاتِ النَّفْسَانِيَّةِ

keyfiyyât-ı nefsanîyye gibi.

مِنَ الذِّكَاةِ وَالْعِلْمِ وَالْعَضْبِ وَالْجِلْمِ¹³⁷⁶

Bunlardan olduğı hâlde keyfiyyât-ı nefsanîyye

وَسَائِرِ الْغَرَائِزِ

ve sâ'ir tabi'yyâtından olduğı hâlde.

وَأِمَّا إِضَافِيَّةً

Ma' tūfdur حَقِيقِيَّةً kavline.¹³⁷⁷ Veyāhūd ol şıfat izâfiyye ola. Ya'nî bir ma'nâ ola ki şey'eyne müte'allıķ ola.

كَإِزَالَةِ الْحَجَابِ فِي تَشْبِيهِ الْحُجَّةِ بِالسَّمْسِ

Ĥücceti şemse teşbîhde izâle-i ĥicâb gibi ol şıfat-ı izâfiyye.

وَأَيْضًا

Taķsîm-i evvel gibi vech-i şebehi bir taķsîm daĥi

إِمَّا وَاحِدٌ وَإِمَّا بِمَنْزِلَةِ الْوَاحِدِ لِكَوْنِهِ مُرَكَّبًا مِنْ مُتَعَدِّدٍ

vech-i şebeh yâ vâĥiddür veyāhūd menzile-i vâĥiddedür müte'addiden mürekkeb olduğı ecluden vâĥid¹³⁷⁸ degül belki menzile-i vâĥiddedür.

وَكُلٌّ مِنْهُمَا حَسِّيٌّ أَوْ عَقْلِيٌّ

Vâĥid ü menzile-i vâĥidden her biri yâ ĥissîdür veyāhūd 'aķlîdür.

وَأِمَّا مُتَعَدِّدٌ

Ma' tūfdur إِمَّا وَاحِدٌ kavline.¹³⁷⁹ Veyāhūd vech-i şebeh müte'addiddür. Ya'nî nice umūra nazâr olup anlarıñ her birinden iştirāk-ı tarafeyn maķşūd olmaķdur.¹³⁸⁰

¹³⁷² Sıcaklığın ve soğukluğun ve yaşlığın ve kuruluğun ve sertliğin ve inceliğin ve yumuşak ve sertliğin ve hafifliğin ve ağırlığın ...

¹³⁷³ olandan -A2, -B.

¹³⁷⁴ ve ğayrı: -A2, -B.

¹³⁷⁵ Atıf yapılan kelime, metnin 73a sayfasının ortalarında geçmektedir.

¹³⁷⁶ Zekâ ve ilim ve kızgınlık ve ahlak yumuşaklığı...

¹³⁷⁷ Burada atıf yapılan kelime, metnin 73a sayfasının ortalarında geçmektedir.

¹³⁷⁸ vâĥid: -A1.

كَذَلِكَ

Vāhīd gibi müte‘ addid daḥi yā ḥissī olur veyāḥod ‘ aqlī olur.

أَوْ مُخْتَلَفٌ

Veyāḥod muhtelifdür. Ya‘ nī zālike'l-müte‘ addidūn ba‘ zı ḥissī ve ba‘ zı ‘ aqlīdür.

وَالْحِسِّيُّ طَرْفَاهُ حِسِّيَّانِ لَا غَيْرُ

Vech-i şebeh-i ḥissīnūn iki [74a] tarafı ḥissī olur ‘ aqlī olmaz.

لَا مُتَنَاعَ أَنْ يُدْرَكَ بِالْحِسِّ مِنْ غَيْرِ الْحِسِّيِّ شَيْءٌ

Ḥiss ile ḥissīnūn ḡayrı bir şey’ idrāk olunmak mümteni‘ olduğundan ötürü.

وَالْعَقْلِيُّ أَعْمٌ

Vech-i şebeh-i ‘ aqlī ḥissīden e‘ amdur

لِجَوَازِ أَنْ يُدْرَكَ بِالْعَقْلِ مِنَ الْحِسِّيِّ شَيْءٌ

‘ aqlī ile ḥissīden bir şey’ idrāk olunmak cā’iz olduğu ecluden.

وَلِذَلِكَ يُقَالُ التَّشْبِيهُ بِالْوَجْهِ الْعَقْلِيِّ أَعْمٌ

‘ Aqlī ḥissīden e‘ am olduğu ecluden dinilir ki vech-i ‘ aqlī ile teşbīh e‘ amdur.

فَإِنْ قِيلَ هُوَ مُشْتَرِكٌ فِيهِ

Eger dinilürse ki vech-i şebeh müşterekün fihdür zīrā ṭarafeyn anda şerīkdür

فَهُوَ كُلِّيٌّ

pes vech-i şebeh küllīdür. Zīrā cüz’ide vuḳū‘ -ı şirket mümteni‘ dür.

وَالْحِسِّيُّ لَيْسَ بِكُلِّيٍّ

Ḥālbuki ḥissī küllī degüldür. Zīrā her ḥissī mādde mevcüddür. Bu mişli ise olmaz illā cüz’i olur.

قُلْنَا الْمُرَادُ

Biz dirüz ki vech-i şebeh ḥissī olmasıyla murād

أَنَّ أَفْرَادَهُ مُدْرَكَةٌ بِالْحِسِّ

taḥkīḳ efrādı ya‘ nī cüz’iyyātı ḥiss¹³⁸¹ ile müdreke olmaḳdır. Meşelā ḥumret gibi ki¹³⁸² mevādda ḥāşıla olan cüz’iyyātı ḥiss-i başar ile müdrekedür. Muḥaşşal-i kelām¹³⁸³ vech-i şebeh yā vāḥīd olur yā mürekkeb olur veyāḥod müte‘ addid olur. Vāḥīd daḥi yā ḥissī olur yā ‘ aqlī olur. Ve mürekkeb kezālik yā ḥissī olur yā¹³⁸⁴ ‘ aqlī olur. Pes bunlar dört kısım olur. Ve¹³⁸⁵ müte‘ addid daḥi yā ḥissī olur yā ‘ aqlī olur veyāḥod muhtelif olur. Bu daḥi üç olur. Ve bunlardan vāḥīd-i ‘ aqlī ve¹³⁸⁶ mürekkeb-i ‘ aqlī ve müte‘ addid-i ‘ aqlīnūn iki tarafı ḥissī olmaḳ var ve ‘ aqlī olmaḳ var veyāḥod bir tarafı ḥissī ve bir tarafı ‘ aqlī olmaḳ var. Pes mecmū‘ -ı aḳsām on altı olur.

¹³⁷⁹ Burada atıfta bulunulan ibare, metnin 73b sayfasının ortalarında geçen "إِنَّمَا وَاحِدٌ وَ إِنَّمَا بِمَنْزِلَةِ الْوَاحِدِ لِكَوْنِهِ مُرَكَّبًا مِنْ مُتَعَدِّدٍ" cümlesinin başında bulunmaktadır.

¹³⁸⁰ maḳşūd olmaḳdır A1, A2: maḳşūda almaḳdır B.

¹³⁸¹ ḥiss A1, A2: ḥüsn B.

¹³⁸² ki: -A2.

¹³⁸³ kelām: -A1.

¹³⁸⁴ yā: -B.

¹³⁸⁵ ve: -A2.

¹³⁸⁶ vāḥīd-i ‘ aqlī ve A1, A2: vāḥīd-i ‘ aqlī olmaḳ ve B.

الْوَّاحِدُ الْحِسِّيُّ

Ol on altı [74b] kısmıdan vāhid-i hissī

كَالْحُمْرَةِ

mubşırātdan humret gibidür

وَ الْخَفَاءِ

ve mesmū'ātdan hafā-yı şavt gibidür ve meşmūmātdan ũibü'r-rāyiha gibidür ve mezūķātdan lezzetü't-ṭa'm gibidür

وَ الْيْنِ الْمَلْمُسِ¹³⁸⁷

melmūsātdan leyn-i melmūs¹³⁸⁸ gibidür.

وَ الْعَقْلِيِّ

Vāhid-i 'aqlī

كَالْعَرَاءِ عَنِ الْفَائِدَةِ وَ الْجُرْأَةِ

fā' ideden 'ārī olmak gibi ve cür'et gibi cür'a vezni üzere şecā'at ma'nāsına

وَ الْهُدَايَةِ

ve hidāyet gibi ya'c nī maṭlūba müşil ṭarīka delālet gibi¹³⁸⁹

وَ اسْتِطَابَةِ النَّفْسِ

ve istiṭābet-i nefis gibi.

فِي تَشْبِيهِهِ وَ جُودِ الشَّيْءِ الْعَدِيمِ¹³⁹⁰ النَّفْعِ بَعْدَمِهِ

'Adīmü'n-nef'¹³⁹¹ olan şey'ün vücūdını 'ademine teşbihde 'arāzü'l-fā'ide vech-i şebah vāhid-i 'aqlī olduğu gibi ve ṭarafeyn daḥi 'aqlīdür. Zīrā vücūd ve 'adem umūr-ı 'aqliyyedendür.

وَ الرَّجُلِ الشُّجَاعِ بِالْأَسَدِ

Ve recül-i şücā'ı esede teşbihde cür'et gibi¹³⁹² ki ṭarafān hissī olalar.

وَ الْعِلْمِ بِالنُّورِ

Ve 'ilmi nūra teşbihde hidāyet gibi ki¹³⁹³ müşebbeh 'aqlī ve müşebbehün bih hissī ola. Pes nūr ile maṭlūba vüşül olduğu gibi 'ilm ile daḥi işāl olunur.

وَ الْعَطْرِ بِخُلُقِ شَخْصٍ كَرِيمٍ¹³⁹⁴

Ve 'ıṭrı ya'c nī ũib-i rāyihayı şahş-ı kerīmün ḥulķına teşbihde istiṭābet-i nefis gibi ol vāhid-i 'aqlī ki müşebbeh hissī ola ve müşebbehün bih 'aqlī ola.

وَ الْمُرَكَّبِ الْحِسِّيِّ

¹³⁸⁷الملمس: -A1.

¹³⁸⁸ melmūs A1: melmes A2, B.

¹³⁸⁹ gibi: -A2, -B.

¹³⁹⁰ القديم A1, A2: القديم B.

¹³⁹¹ 'Adīmü'n-nef' A2, B: 'Adīmü'n-nefs A1.

¹³⁹² gibi A1, A2: gibidür B.

¹³⁹³ ki: -A2, -B.

¹³⁹⁴ شخص: Bu kelime Telhis'te yoktur.

Mürekkebi-hissî daği iki tarafı müfred olmak var mürekkebi olmak var veyâhod bir tarafı müfred ve bir tarafı hissî¹³⁹⁵ mürekkebi olmak var.

فِيمَا طَرَفَاهُ مُفْرَدَانِ

Pes mürekkebi-hissî ki tarafân müfred olalar.

كَمَا فِي قَوْلِهِ

Şâ'irüñ

وَقَدْ لَاحَ فِي الصُّبْحِ¹³⁹⁶ التُّرْبِيَا كَمَا تَرَى
كَعُقُودِ [75a] مُلَاحِيَةٍ حِينَ نَوْرًا

ķavlinde vâķi' olan vech-i Şebeh mürekkebi-hissî gibi. Ma'nâ-yı beyt vaķt-i Őubħda Őureyyâ ya'nî ülker zâhir oldu. Nitekim görürsün aķ üzüm Őalkımı gibi Őüküfesi açıldıķda.

مِنَ الْهَيْئَةِ الْخَاصِلَةِ مِنْ تَقَارُنِ الصُّورِ الْبَيْضِ الْمُسْتَدِيرَةِ الصِّغَارِ الْمَقَادِيرِ فِي الْمُرَايِ

ķa'da olan vâ'ı beyân vâķi' olur الْهَيْئَةِ مِنْ الْكَاوِلِي يَا'nî Őureyyâyı 'unķüda teşbihde vech-i Şebeh teķârün-i Őuverden ħâŐıla olan hey'etden olduğı ħâlde. Eyle Şuver ki beyzdür müstediredür mer'ada ya'nî baŐarda ŐıĒârü'l-maķâdirdür.

عَلَى الْكَيْفِيَّةِ الْمَخْصُوصَةِ

Tilke'Ő-Şuver keyfiyyet-i maĥŐuŐa üzere olduğı ħâlde ki ictimâ'-ı telâŐuķ ile müctemi'a degül ve Őedidetü'l-iftirâķ daği degül

إِلَى الْمِقْدَارِ الْمَخْصُوصِ

miķdâr-ı maĥŐuŐiyye munzamma olduğı ħâlde ya'nî tilke'Ő-Şuver tül ü 'arzdân miķdâr-ı maĥŐuŐ üzere olduğı ħâlde. Pes Şâ'ir¹³⁹⁷ niĒe eŐyâya nazar eyledi ve bunlardan¹³⁹⁸ mürekkebe olan hey'eti vech-i Şebeh ķıldı. ħâlbuki iki tarafı müfred. Zirâ müşebbeh Őureyyâ ve müşebbehün biħ 'unķüd-ı muķayyed 'unķüd-ı mullâhiyye olmağıla iħrâc-ı nür ħâlınden taķyîd ise efrâdı menâfi degül. Nitekim gelür.

وَفِيمَا طَرَفَاهُ مُرَكَّبَانِ

Daği mürekkebi-hissî Şol teŐbihdeki tarafân mürekkebi ola.

كَمَا فِي قَوْلِ بَشَّارِ

BeşŞâr'uñ

كَأَنَّ مَنَارَ النَّعْمِ فَوْقَ رُؤُسِنَا
وَ أَسْيَافَنَا لَيْلٌ تَهَاوَى كَوَاكِبُهُ

ķavlinde vâķi' olan vech-i Şebeh gibi. Ma'nâ-yı beyt ke-ennhü merfû' olan¹³⁹⁹ Ēubâr-ı rü'üsumuz fevķinde ve ke-ennhü Őeyflerimiz bir Ēicedür ki yıldızları düŐerdi birbiri [75b] ardınca.

مِنَ الْهَيْئَةِ الْخَاصِلَةِ مِنْ هَوِيِّ أَجْرَامِ مُشْرِقَةٍ

Ol vech-i Şebeh ecsâm-ı muŐrıķanuñ Őüküħından¹⁴⁰⁰ ħâŐıla olan hey'etden olduğı ħâlde.

¹³⁹⁵hissî: -A1, -A2.

¹³⁹⁶الصُّبْحِ A1, A2:الصُّبْحِ B.

¹³⁹⁷Őâ'ir A1, B: Şâ'irüñ A2.

¹³⁹⁸bunlardan A2, B: bunlarda A1.

¹³⁹⁹olan A1: ola A2, B.

مُسْتَطِيلَةٌ مُتَنَاسِبَةٌ الْمَقْدَارِ مُتَّفَرِّقَةٌ فِي جَوَانِبِ شَيْءٍ مُظْلِمٍ

Eyle ecrām-ı muşrıka ki mustafiledür münāsebetü'l-miḳdārdur şey'-i muzlim cevānibinde müteferriḳadur. Pes vech-i şebēh ecrām-ı muşrıka ve mustafile ve münāsebetü'l-miḳdār ve cevānib-i şey'-i muzlimde müteferriḳadan mürekkeb bir hey'etdür. Ve¹⁴⁰¹ tarafān daḫi mürekkebdür. Zīrā şā'irūn maḳşūdı leylī naḳ'a ve kevākibi süyūfa teşbīh itmek degüldür belki hey'et-i süyūfi teşbīhdür ki iḡmādından¹⁴⁰² iḡrāc olunmuş ola. Ḥālbuki 'āliye vü sāfile olur ve gelür ve gider ve ıztırāb-ı şedīd ile muḫtaribe olur ve cihāt-ı muḫtelifeye sür'at ile müteḫarrike olur ve bu aḫvāl üzere i' vicāc ü istiḳāmete ve irtifā' u inḫifāza¹⁴⁰³ münḳasım olur telāḳī vü tedāḫül birle ve teşādüm ü telāḫuḳ birle. Ve kezālik cānib-i müşebbehün biḫ daḫi 'iddet-i eşyādan mürekkebdür kevākibūn tehāvāsında olan tevāfuḳ ve tedāḫül ve istiḫāle gibi.

وَ الْجِسْمِيَّ فِيمَا طَرَفَاهُ مُخْتَلِفَانِ

Daḫi mürekkeb-i ḫissīye mişāl iki tarafı muḫtelifān¹⁴⁰⁴ olan teşbīh.

كَمَا مَرَّ¹⁴⁰⁵ فِي تَشْبِيهِ السَّقِي

Teşbīh-i Şaḳīḳ'de¹⁴⁰⁶ mürür iden vech-i şebēh gibi ecrām-ı ḫaḍr[ā] muştafile rü'ūsına ecrām-ı ḫamr[ā] mebsūṭayı neşrden ḫāşıla olan hey'etden oldığı ḫālde. Pes müşebbeh müfreddür ol ki Şaḳīḳ'dür ve müşebbehün biḫ mürekkebdür ol ki a' lām-ı yāḳūt ola zebercedden rimāḫ üzere menşüre olmuş olalar. Ve müşebbeh mürekkeb olup müşebbehün biḫ müfred oldığına [76a] نَرِيَا¹⁴⁰⁸ olduğu gibidür. Nitekim gelür.

وَ مِنْ بَدِيعِ الْمُرَكَّبِ الْجِسْمِيِّ مَا يَجِيءُ فِي الْهَيْئَاتِ الَّتِي تَقَعُ عَلَيْهَا الْحَرَكَةُ

Mürekkeb-i ḫissinūn¹⁴¹⁰ 'acībindendür şol vech-i şebēh ki üzerinde ḫareket vāḳı'a olan hey'ātda gelür.

وَ يَكُونُ عَلَى وَجْهَيْنِ

Tilke'l-hey'ātda gelen vech-i şebēh daḫi iki vech üzere olur.

أَحَدُهُمَا

Vecheynden biri

أَنْ يَقْتَرِنَ بِالْحَرَكَةِ غَيْرَهَا مِنْ أَوْصَافِ الْجِسْمِ

evşāf-ı cismden ḫarekete ḡayrı nesne muḳārin ola

كَالشَّكْلِ وَاللُّونِ

¹⁴⁰⁰süḳūṭından A1: süḳūṭında A2, B.

¹⁴⁰¹Ve: -A1.

¹⁴⁰²iḡmādından A1: iḡmāzdan A2: iḡmāzından B.

¹⁴⁰³inḫifāza A2, B: inḫifāz ki A1.

¹⁴⁰⁴muḫtelifān A1: muḫtelif A2, B.

¹⁴⁰⁵مر: -A1.

¹⁴⁰⁶Burada göndermede bulunulan beyit, metnin 71b sayfasında geçmektedir.

¹⁴⁰⁷مُشْمَسًا -A1.

¹⁴⁰⁸الرُّبِيِّ -A1. Burada misal getirilen şiir ve bu şiirin tercümesi, metnin 80b sayfasının sonlarında yer almaktadır.

¹⁴⁰⁹Bahsedilen bu misalin tercümesi, metnin 80b sayfasında yer almaktadır.

¹⁴¹⁰ḫissinūn: -A2.

ol ğayr-ı şekl-i cism ve levn-i cism gibi.

كَمَا فِي قَوْلِهِ

Şā' irūñ

وَ الشَّمْسُ كَالْمِرْآةِ فِي كَفِّ الْأَشْتَلِ¹⁴¹¹

ķavlinde olan vech-i ŧebeh gibi.

مِنَ الْهَيْئَةِ الْخَاصِلَةِ مِنَ الْأَسْتِدَارَةِ مَعَ الْإِشْرَاقِ

İŧrāk birle istidāreden ħāşıla olan hey'etden oldığı ħālde ol vech-i ŧebeh

وَ الْحَرَكَةِ السَّرِيعَةِ الْمُتَّصِلَةِ مَعَ تَمَوُّجِ الْإِشْرَاقِ

ve temevvüc-i iŧrāk birle ħareket-i serī' a-i muttaşıladan ħāşıla olan hey'etden oldığı ħālde.

حَتَّى يَرَى الشُّعَاعَ كَأَنَّهُ يَهُمُّ

Ĥattā ŧu'ā' ğörinür ke-ennehū ķaşd eyler

بِأَنَّ يَنْبَسِطَ

münbasiŧ olmağa. Ya' nī ol ŧu'ā' doğulmağa ķaşd ider.

حَتَّى يُفِيضَ مِنْ جَوَانِبِ الدَّائِرَةِ

Ĥattā cevānib-i dā'ireden döküle.

تُمْ يَبْدُو لَهُ

Ba' de nāzıra re'y-i āħer zāħir olur.

فَيَرْجِعُ إِلَى الْإِنْتِبَاضِ

Pes ol nāzır re'y itdüği inbisāŧdan inķıbāza rücū' ider. Ke-ennehū ŧu'ā' cevānibinden vasaŧa rücū' ider. Muĥaŧşal-ı kelām eger ŧemse diķķat ile nāzar¹⁴¹² eylesen ğörürsün ke-ennehū ŧu'ā' ı dağılır yine cem' olur. Kezālik ķavlaķ elinde āyīneye nāzar eylesen [76b] böyle ğörürsün.

وَ الثَّانِي¹⁴¹³

Vecheyn-i mezkürdan vech-i ŧānī

أَنَّ تُجَرَّدَ عَنْ غَيْرِهَا

ĥareket ğayrdan mücerrede olmaķdur.

فَهُنَاكَ أَيْضًا

Vech-i evvelde muķārenet lāzım oldığı gibi vech-i ŧānīde daĥı

لَا بُدَّ مِنَ اخْتِلَاطِ حَرَكَاتٍ إِلَى جِهَاتٍ مُخْتَلِفَةٍ

ciĥāt-ı muĥtelifeye ĥarekāt-ı cismden lā-büddür. Ba' zı yemīne ve ba' zı ŧimāle ve ba' zı 'ulüvve ve ba' zı süfle ĥareket itmek gibi ki terkīb müteĥaķķıķ ola.

فَحَرَكَةُ الرَّحَى وَ السَّهْمِ لَا تَرْكِيْبَ فِيهَا

Değirmen ve oķ ĥareketinde terkīb yokdur ciĥet-i ĥareket mütteĥid oldığından ötüri.

بِخِلَافِ حَرَكَةِ الْمُصْحَفِ فِي قَوْلِهِ

Şā' irūñ

وَ كَأَنَّ الْبُرْقَ مُصْحَفًا قَارٍ

¹⁴¹¹ Güneş, felçli kimsenin elindeki ayna gibidir.

¹⁴¹² ile nazar: -A2, -B.

¹⁴¹³ :و الثَّانِي -A1.

فَأَنْطَبَأًا مَرَّةً وَ انْفَتَاحًا

ķavlinde hareket-i muşhaf mezkūra muhālif oldığı hālde. Ma' nā-yı beyt ke-ennehū şimşek ķārīnūn muşhafıdır gāh açılır ve gāh kapanur.

وَ قَدْ بَقَعَ التَّرْكِيبُ فِي هَيْبَةِ السُّكُونِ

Az olur hey'et-i sūkūnda terkīb vāķi' olur.

كَمَا فِي قَوْلِهِ

Şā' irūn

فِي صِفَةِ كَلْبٍ

يُقْعِي جُلُوسَ الْبَدْوِيِّ الْمُصْطَلِي

ķavlinde vāķi' oldığı gibi. Ma' nā-yı beyt ķuyruğı üzere oturan kelbūn şıfatındadır āteşe ısınan bedevīnūn oturması.

مِنَ الْهَيْبَةِ الْحَاصِلَةِ مِنْ مَوْقِعِ كُلِّ غَضُوٍ مِنْهُ فِي إِقْعَائِهِ

İķ' ā-yı kelbde her 'uzvı mevķi' inde¹⁴¹⁴ hāşıla olan hey'etden oldığı hālde ya'nī her 'uzvı için bir mevķi' hāş olur ve mecmū' için şüret-i hāşşa olur ki tilke'l-mevāķi' den mü'ellefedür. وَ كَذَلِكَ صُورَةٌ جُلُوسِ بَدْوِيٍّ عِنْدَ الْإِصْطِلَاءِ بِالنَّارِ¹⁴¹⁵

وَ الْعَقْلِيُّ

Vech-i şebehden¹⁴¹⁶ mürekkebi' aķlī

كَحَرَمَانَ الْإِنْتِفَاعِ بِأَبْلَغِ نَافِعٍ

eblağ-ı nāfi' ile müntefi' olmadan maħrūm olmak

مَعَ تَحْمُلِ [77a] التَّعَبِ فِي اسْتِصْحَابِهِ

muşāħabetinde ta' ab ü zaħmete¹⁴¹⁷ taħammül birle.

فِي قَوْلِهِ تَعَالَى

Allāh te' ālānuñ

"مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا"¹⁴¹⁸

ķavl-i şerīfnde pes vech-i şebeh umūr-ı 'aķlīden mürekkebedür. Zīrā niçe umūrdan müntezi' adur. Zīrā ħimārdan fi'l-i maħşūş ki ħaml ve maħmül ev' iye-i 'ulūm olmak ve ħimār cāhil olmak ri' āyet olındı. Kezālik cānib-i şebehde daħi bunlar ri' āyet olındı.¹⁴¹⁹ Zīrā ma' nā-yı āyet-i kerīme hāl-i Yehūd kışşada buyuruldu ki Tevrat'ı yüklenüp ba' de getürmeyenlerūn mişli ya'nī anuñla 'amel itmeyenlerūn mişli ħimār mişli gibidür ki sıfrleri ya'nī kitābları getürürler ve bu ķadar elem birle fā'ide itmezler.

وَ اعْلَمُ أَنَّهُ قَدْ يُنْتَرَعُ مِنْ مُنْعَدِّدٍ

Ma' lūm ola ki vech-i şebeh müte' addidden iħrāc olunur.

¹⁴¹⁴mevķi' inde A1: mevķi' inden A2, B.

¹⁴¹⁵İşte bedevi kişinin ateş yakarken önünde ısınmak için oturduğu zaman ki şekli, (köpek oturuşuna benzemektedir).

¹⁴¹⁶şebehden A2, B: şebehde A1.

¹⁴¹⁷zaħmete A2, B: zaħmet A1.

¹⁴¹⁸ "Tevrat'la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir." "Kur'an, Cum'a Suresi, Ayet: 5".

¹⁴¹⁹Kezālik cānib-i şebehde daħi bunlar ri' āyet olındı: -A2.

فَيَقَعُ الْخَطَا

Pes intizā' da ḥaṭā vāqī' olur¹⁴²⁰

لُجُوبِ انْتِزَاعِهِ مِنْ أَكْثَرِ

zālike'l-müte' addidden ekşerden intizā' vācib oldığından ötüri.

كَمَا إِذَا انْتُزِعَ مِنَ الشَّطْرِ الْأَوَّلِ مِنْ قَوْلِهِ

Nitekim cüz'-i evvelden intizā' olına.¹⁴²¹ Ol cüz'-i evvel şā' irüñ¹⁴²²

كَمَا أُبْرِقَتْ قَوْمًا عَطَاشًا غَمَامَةً

فَلَمَّا رَأَوْهَا أَقْسَعَتْ وَ تَجَلَّتْ

ķavlinde¹⁴²³ olduğu hâlde. Ma'nā-yı beyt nitekim ķavm-i 'ıṭāşa ğamāme zāhir olsa pes ol ķavm ğamāmeyı gördükleri vaķtde müteferriķa vü münkeşife oldu. Pes vech-i şebehi mücerred أُبْرِقَتْ قَوْمًا عَطَاشًا ğamāme' ķavlinde intizā' demek ḥaṭādur

لُجُوبِ انْتِزَاعِهِ مِنَ الْجَمِيعِ

vech-i şebehi cemī' beytden intizā' vācib oldığından ötüri.

فَإِنَّ الْمُرَادَ التَّشْبِيهَ بِاتِّصَالِ ابْتِدَاءِ مُطْمِعٍ بِانْتِهَاءِ مُؤَيِّسٍ¹⁴²⁴

Taḥķiķ kelām-ı mezkürdan murād ṭama' ifāde iden ibtidānuñ [77b] ye's ifāde iden intihāya ittişāline teşbihdür.

وَالْمُنْعَدُّ الْجَسِيءُ

Vech-i şebeh ki müte' addid-i hissī ola

كَاللُّونِ وَالطَّعْمِ وَالرَّابِحَةِ فِي تَشْبِيهِهٖ فَآكِهَةٌ بِأُخْرَى

bir fākiheyi fākihe-i¹⁴²⁵ uḥrāya teşbih itmede vech-i şebeh levn ve ṭa' m ve rāyiḥa olmak gibi.

وَالْعَقْلِيُّ

Ve müte' addid-i ' aķlī

كَجِدَّةِ النَّظَرِ وَ كَمَالِ الْحَذَرِ وَ إِخْفَاءِ السِّفَادِ فِي تَشْبِيهِهٖ طَائِرٍ بِالْغُرَابِ

bir ṭa'iri ğurāba teşbihde diķķat-i ḥiddet-i nażar ve kemāl-i ḥazer ve iḥfā-yı sifād ya'nī iḥfā-yı cimā' gibi.

وَالْمُخْتَلِفُ

Ve müte' addid-i muḥtelif

كَحُسْنِ الطَّلَعَةِ وَ نَبَاهَةِ الشُّنَانِ فِي تَشْبِيهِهٖ إِنْسَانٍ بِالشَّمْسِ

bir insānı şemse teşbih ḥüsn-i ṭal' at ya'nī cemāl-i vech ve nebāhat-i şe'n ya'nī şeref ve iştiḥār-ı şe'n gibi ki evvelki hissī ve¹⁴²⁶ ikincisi¹⁴²⁷ ' aķlīdür. Vech-i şebeh-i müte' addid ile vech-i şebeh-i

¹⁴²⁰فَيَقَعُ الْخَطَا Pes intizā' da ḥaṭā vāqī' olur: -A2, -B.

¹⁴²¹olına A2, B: olınsa A1.

¹⁴²²şā' irüñ A2: şā' ir A1, B.

¹⁴²³ķavlinde A1: ķavlinden A2, B.

¹⁴²⁴مؤيس A2, B: مؤ A1.

¹⁴²⁵fākihe-i: -A1.

¹⁴²⁶ve: -A2.

¹⁴²⁷ikincisi A1: ikinci A2, B.

mürekkebe beyinde fark hâşıldur. Zîrâ müte‘addidde umûr-ı mezkûrenüñ her birinde iştirâk-ı tarafeyn ‘alâ-ħide maqşûddur ve mürekkebe maqşûd olan bir hey’etdür ki umûr-ı mezkûre anda müstereke olurlar. Yoħsa ‘alâ-ħide her birinde iştirâk maqşûd degül.

وَاعْلَمْ أَنَّهُ قَدْ يُنْتَرَعُ السَّبَبُ مِنْ نَفْسِ التَّنَادِ

Ma‘lûm ola ki az olur Şebih nefis-i tezâddan intizâ‘ olunur

لَا تُشْرِكُ الصِّدِّيقِينَ فِيهِ

ziddeynüñ tezâdda iştirâkenden ötüri.

ثُمَّ يُنَزَّلُ مَنْزِلَةَ التَّنَاسُبِ بِوَسِطَةِ تَمْلِيحٍ أَوْ تَهَكُّمٍ

Ba‘de zâlike't-tezâd tenâsüb menziline tenzilden ötüri bir temliħ ya‘nî Şey’-i meliħi getürmek vâŐıtasıyla veyâħod tehekküm ya‘nî suħriyye ve istihzâ vâŐıtasıyla.

فَيُقَالُ لِلْجَبَانَ مَا أُشْبِهَهُ بِالْأَسَدِ

Pes ĳorĳaĳ olan kimesneden ötüri dinilür ki ne ‘aceb esede beñzer.

وَالْبَخِيلُ¹⁴²⁸ أَنَّهُ¹⁴²⁹ حَاتِمٌ

Ve baħil [78a] olan kimesneden ötüri taħĳik fülân kimesne Ĥâtim-i Ĥay’dür dinilür yâ zârâfeten¹⁴³⁰ veyâħod istihzâ’en.

وَأَدَاتُهُ الْكَافُ

Ve edât-ı teşbih kâf’dür

وَكَأَنَّ

'dür

وَمِثْلُ

'dür.

وَمَا فِي مَعْنَاهُ

Daħi mişl ma‘nâsında olan Şey’dür mümâŐelet ve müŐâbehet ve münâsebet ve ĳayrı ĳibi ki bu ma‘nâya ola.

وَالْأَصْلُ فِي نَحْوِ الْكَافِ أَنْ يَلِيَهُ الْمُشَبَّهُ بِهِ

Lafzen ve¹⁴³¹ taĳdiren ve kâf’da ve kâf miŐlide lafz-ı naħv u mişl ü Şebih ĳibi bunlarda aşl müşebbehün biħ anı vely itmekdür yâ lafzen¹⁴³² gibi veyâħod taĳdiren ĳavl-i Bârî’de¹⁴³³ أَوْ كَمِثْلِ ذَوِي صَيْبٍ¹⁴³⁴ gibi. Taĳdîr-i kelâm¹⁴³⁴ أَوْ كَمِثْلِ ذَوِي صَيْبٍ¹⁴³⁴ gibi. Taĳdîr-i kelâm¹⁴³⁴ أَوْ كَمِثْلِ ذَوِي صَيْبٍ¹⁴³⁴ gibi.

وَقَدْ يَلِيهِ غَيْرُهُ

Az olur kâf mişliyi müşebbehün biħün ĳayrı vely ider.

نَحْوُ "وَاصْرَبْ لَهُمْ مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَاهُ"¹⁴³⁵

¹⁴²⁸ البخيل: Telhîs’te bu kelime للبخيل Şeklindedir.

¹⁴²⁹ أَنَّهُ: Telhîs’te هُوَ Şeklindedir.

¹⁴³⁰ zârâfeten A1: zârâfet A2, B.

¹⁴³¹ ve: ev [metin].

¹⁴³² Zeyd aslan ĳibidir.

¹⁴³³ “Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve ŐimŐekle saĳanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu ĳibidir.” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 19”.

¹⁴³⁴ Yaĳmura tutulmuş kimselerin misli ĳibidir.

Anlara mişl-i hayāt-ı dünyāyı darb eyle ki¹⁴³⁶ mişl-i hayāt-ı dünyā şü ile hāşıl olan nebāt gibidir. Pes taq̄d̄ir-i kelām¹⁴³⁷ كَتَبَاتٍ حَاصِلٍ مِنَ الْمَاءِ olur tarāvet ü nazretinde ve helāk ü fenā te‘āq̄ub itmesinde.

وَ قَدْ¹⁴³⁸ يُذَكَّرُ فِعْلٌ يُبَيِّنُ عَنْهُ

Az olur teşbīhden mebnī bir fi‘l zikr olunur.

كَمَا فِي عَلِمْتُ زَيْدًا أَسَدًا

Nitekim bu kavilde fi‘l-i عَلِمْتُ muḥbir-i teşbīhdür.

إِنْ قُرِبَ التَّشْبِيهِ¹⁴³⁹

Eger teşbīh takrīb olınsa ya‘nī kemāl-i müşābehet iddi‘ā olınsa.

وَ حَسِبْتُ أَنْ بُعِدَ

¹⁴⁴⁰ وَأَسَدًا كَمَا فِي كَوْنِ كَوْنِ كَوْنِ كَوْنِ KAVILINDE fi‘l-i حَسِبْتُ muḥbir-i teşbīh vāki‘ olduğu gibi eger teşbīh teb‘īd olınsa ya‘nī muḥaqqak ve şābit olmasa.

وَ الْغَرَضُ مِنْهُ فِي الْأَعْلَابِ

Teşbīhden ġarāz ḥükmi-i aġlebde

يَعُودُ إِلَى الْمُشَبَّهِ

müşebbeh olan şey’e ‘ā’id olur.

وَ هُوَ

Müşebbehe ‘ā’id olan ġarāz

بَيَانُ إِمْكَانِهِ

müşebbehün mümkün olmasını [78b] beyāndur. Ol daḡi emr-i ġarīb imtinā‘ı da‘vāsı mümkün olduğunda

كَمَا فِي قَوْلِهِ

şā‘irün kavlinde vāki‘ olduğu gibi:

فَإِنْ¹⁴⁴¹ تَقُقِ الْأَنَامَ وَ أَنْتَ مِنْهُمْ

فَإِنَّ الْمُسْكَ بَعْضُ دَمِ الْعَرَالِ

Eger sen ḡalāyıkdan olmañ birle anlar üzere fāyık olursañ¹⁴⁴² aceb degül. Zirā misk dem-i ġazālūñ ba‘zıdır. Ya‘nī iddi‘ā eyledise ki memdūḡ cins-i ḡalāyıkdan¹⁴⁴³ olması birle anlara fāyık olup fāyık olmada anlara¹⁴⁴⁴ aşlen müşābehet bāķī kalmadı. Ke-ennēhū dinildi ki zāhiren bu iddi‘ā mūmteni‘

¹⁴³⁵ “Onlara dünya hayatının örneğini ver: (Dünya hayatı) gökten yağdırdığımız yağmur sebebi ile yeryüzü bitkilerinin boy verip birbirine karışması, fakat sonunda bütün bu canlılığın; rüzgârın savurduğu kuru bir çer-çöpe dönmesi gibidir.” “Kur’an, Kehf Suresi, Ayet: 45”.

¹⁴³⁶ki: -A2.

¹⁴³⁷ Su ile elde edilen, nebat gibidir.

¹⁴³⁸قَدْ: -B.

¹⁴³⁹التَّشْبِيهِ: Telhîs'te bulunmayan bu kelime Muhtasar'dan alınmıştır.

¹⁴⁴⁰ Zeyd'in arslan olduğunu zannettim.

¹⁴⁴¹ فَإِنْ A2: وَ إِنَّ A1, B.

¹⁴⁴² olursañ A2, B: olur A1.

¹⁴⁴³ ḡalāyıkdan A2, B: ḡalāyıkdur A1.

¹⁴⁴⁴ anlara: -A1.

gibidir. Pes bu da'vāyı işbāt idüp mümkün olmasın beyān eyledi hāl-i miske¹⁴⁴⁵ teşbīh itmekle ki misk daği aşda cins-i dimādan iken¹⁴⁴⁶ ba' de demden ' add olunmaz.

أَوْ خَالِهِ

Ma' tūfdur إمكانه kavline. Veyāhod hāl-i müşebbehi beyāndur ol ğaraž ki evvelā müşebbeh evşāfdan ne vaşf üzeredür.

كَمَا فِي تَشْبِيهِ نُوبٍ بِأَخَرَ فِي السَّوَادِ

Karalığda bir şevbi āhıere teşbīh vāki' oldığı gibi kaçan sāmi' levn-i müşebbehün bihi bilse ammā levn-i müşebbehi bilmese.

أَوْ مَقْدَارِهَا

Veyāhod ğaraž hāl-i müşebbehün miqdārını beyāndur.

كَمَا فِي تَشْبِيهِهِ بِالْغُرَابِ فِي شِدَّتِهِ

Şevb-i esvedı şiddet-i sevādda ğurāba teşbīhde¹⁴⁴⁷ vāki' oldığı gibi.

أَوْ تَفْرِيرِهَا

Merfū' ma' tūfdur إمكانه بيان kavline. Yāhod nefis-i sāmi' de hāl-i müşebbehi taqrīr ve şānını taqviyyetdür.

كَمَا فِي تَشْبِيهِ مَنْ لَا يَحْصُلُ مِنْ سَعْيِهِ عَلَى طَائِلٍ¹⁴⁴⁸ بِمَنْ يَرْفُقُ عَلَى الْمَاءِ

Fā'ideye sa' yinden¹⁴⁴⁹ bir nesne taşşil idemeyen kimesneyi şu üzere yazı yazana teşbīhde vāki' oldığı gibi. Pes bu teşbīhde¹⁴⁵⁰ ' adem-i fā'ideyi taqrīr hāşıldur ki ğayrıda bu taqrīr yoğdur.

وَ هَذِهِ الْأَعْرَاضُ الْأَرْبَعَةُ تَقْتَضِي أَنْ يَكُونَ [79a] وَجْهَ الشَّبَّهِ فِي الْمَثَبَةِ بِهِ أَنَّمْ

Ve bu aĝrāž-ı erba' a iktizā ider ki vech-i şebih müşebbehün bihde etemm ola.

وَ هُوَ بِهِ أَشْهَرُ

Ve müşebbehün bih vech-i şebih ile¹⁴⁵¹ eşher ve a' ref ola.

أَوْ تَرْبِيئُهُ

Merfū' ma' tūfdur إمكانه بيان kavline. Yāhod müşebbehi ' ayn-ı sāmi' de tezyīndür.

كَمَا فِي تَشْبِيهِ وَجْهِ أَسْوَدٍ بِمُقَلَّةِ الطَّبِيِّ

Vech-i esvedı ' ayn-ı zābye teşbīhde vāki' oldığı gibi.

أَوْ تَشْوِيهِهُ

Yāhod müşebbehi taqbīhdür.

كَمَا فِي تَشْبِيهِ وَجْهِ مَجْدُورٍ بِسَلْحَةِ جَامِدَةٍ قَدْ نَقَرَتْهَا الدِّيَكَةُ

Çiçek bozmış yüzi tavuklar eşmiş qurı necāsete teşbīhde vāki' oldığı gibi.

أَوْ اسْتِطْرَافُهُ

¹⁴⁴⁵hāl-i miske: -A1.

¹⁴⁴⁶iken A1: idigin A2, B.

¹⁴⁴⁷teşbīhde A1, A2: teşbīh B.

¹⁴⁴⁸طَائِلٍ: -A1.

¹⁴⁴⁹sa' yinden A1, B: sa' yden A2.

¹⁴⁵⁰teşbīhde A1, A2: teşbīh B.

¹⁴⁵¹ile: -A2, -B.

Yāhod müşebbehi türfe ya' nī ḥadīs-i ' acīb ' add itmedür.

كَمَا فِي تَشْبِيهِ فَحْمٍ فِيهِ جَمْرٌ مُوقَدٌ بِبَحْرِ مِنَ الْمِسْكِ مَوْجُهُ الدَّهَبُ

İçinde yanmış közi olan kömürü mevci zeheb olan miskden bahre teşbîhde vāқи' olduğu gibi. Ya' nī kara kömürü ki anda ildirür âteş ola miskden bahre teşbîh eyleseñ talazları altun ola.

لِإِبْرَازِهِ

Bu teşbîhde müşebbeh istiṭrāf olındı ol müşebbehi ibrāzdan ötüri.

فِي صُورَةِ الْمُتَتَعِ عَادَةً

'Ādeten şüret-i mümteni' de ibrāzdan ötüri ' aqlen eger mümkün daḥi olursa.

وَ لِإِسْتِطْرَافٍ وَجْهٌ آخَرُ

İstiṭrāf için şüret-i mümteni' de ibrāzdan ğayrı vech-i āḥer daḥi ḥāşıldur.

وَ هُوَ أَنْ يَكُونَ الْمُشْتَبَّهُ بِهِ نَادِرَ الْحُضُورِ فِي الدِّهْنِ

Ol vech müşebbehün bihün zihnde ḥuzūri nādir olmaḥdur.

إِمَّا مُطْلَقًا كَمَا مَرَّ

Yā muṭlaḳā nādir ola teşbîh maḥmide mürür iden gibi.

وَ إِمَّا عِنْدَ حُضُورِ الْمُشْتَبِّهِ

Veyāḥod müşebbehün ḥuzūri ḳatında nādirü'l-ḥuzūr ola.

كَمَا فِي قَوْلِهِ

Şā' irün ḳavlinde vāқи' [79b] olduğu gibi:

وَ لَا زَوْرِدِيَّةَ يَزُّهُو بِزُرْقَتِهَا
بَيْنَ الرَّيَاضِ عَلَى حُمْرِ الْيَوَاقِيَتِ

كَأَنَّهَا فَوْقَ قَامَاتِ ضَعْفَنَ بِهَا
أَوَائِلُ النَّارِ فِي أَطْرَافِ كِبْرِيَتِ

Lāziverdiyye ki benefşedür gökliği ile çemende kırmızı güllere büyüklenür. Ke-ennehū ol benefşe sākātı fevḳinde ya' nī şapları¹⁴⁵² dūrüsında ki anuñla şapları za' ifdür eṭrāf-ı kibrītte evā'il-i nārdur. Pes nāruñ eṭrāf-ı kibrītte ittişāli nādir degüldür muṭlaḳā belki benefşenün şüreti ḥāzır olduḳda nādir olur. Pes bu taḳdīrce türfe olur.

وَ قَدْ يَعُودُ إِلَى الْمُشْتَبِّهِ بِهِ

Az olur ğaraż-ı teşbîh müşebbehün bihe ' ā'id olur.

وَ هُوَ صَرَبَانٌ

Müşebbehün bihe ' ā'id olan ğaraż iki nev' dūr.

أَخَذَهُمَا إِيهَامٌ أَنَّهُ أَتَمُّ مِنَ الْمُشْتَبِّهِ

Ol iki nev' den biri vech-i şebehde müşebbehün bih müşebbehden etemm idüğini ihāmdur.

وَ ذَلِكَ

Bu ihām

فِي تَشْبِيهِ الْمَقْلُوبِ

teşbîh-i maḳlūbdadır ki nāḳış anda müşebbehün bih ḳılınur ekmel idüğün iddi' ā ḳaşdından ötüri.

¹⁴⁵² şapları A2, B: şapları A1.

كَقَوْلِهِ

Şā' irūñ kavli gibi:

وَبَدَا الصَّبَاحُ كَأَنَّ عُرَّتَهُ
وَجَهُ الْخَلِيفَةِ جِبِينَ يُمْتَدِّحُ

Şabāḥ zāhir oldı ke-ennehū anuñ beyāzı vech-i ḥalīfedür memdūḥ oldığı vaq̄tde.

وَالتَّائِي

Ḍarb-ı şānī

بَيَانُ الْإِهْتِمَامِ بِهِ

müşebbehün bihi ihtimām itdigini¹⁴⁵³ beyāndur.

كَتَشْبِيهِ الْجَائِعِ وَجْهًا كَالْبَدْرِ فِي الْإِشْرَاقِ وَالْإِسْتِدَارَةِ بِالرَّغِيفِ

Aç olan kimesnenüñ istidāre vü işrāqda bedr gibi olan vechi çörege teşbih gibi. Zīrā ıarını aç rağīfde¹⁴⁵⁴ ziyāde ihtimām ider.

وَ يُسَمَّى هَذَا إِظْهَارَ الْمَطْلُوبِ

Bu ġaraż[1] müştemil olan teşbihe izḥār-ı maṭlūb tesmiye olınur.

هَذَا

Bu mezkūr ya' nī iki şey'ün birin müşebbeh ve birin müşebbehün bih kılamak

إِذَا أُرِيدَ إِحْقَاقُ التَّاقِصِ حَقِيقَةً أَوْ ادِّعَاءٌ بِالرَّائِدِ

[80a] yā ḥaḳīḳat veyāḥod iddi'ā'ı vech-i şebehde nāḳış olanı zā'id olana ilḥāḳ murād olındığı vaq̄tdeür vech-i şebehde ḥaḳīḳat-ı nāḳış müşebbehe 'ā'id ġarażda oldığı gibi ve iddi'ā-yı nāḳış müşebbehün bihe 'ā'id ġarażda oldığı gibi.

فَإِنْ أُرِيدَ الْجَمْعُ بَيْنَ شَيْئَيْنِ فِي أَمْرٍ

Pes eger bir emrde beyne's-şey'eyn cem' murād olınsa

فَالْأَحْسَنُ تَرْكُ التَّشْبِيهِ

terk-i teşbih aḥsendür

إِلَى الْحُكْمِ بِالتَّشْبَاهِ

teşābühe ḥükm¹⁴⁵⁵ zāhib olmadan ötüri ki ol iki şey'den her biri müşebbeh ve müşebbehün bih olalar

لِخْتِرَازًا مِنْ تَرْجِيحِ أَحَدِ الْمُتَسَاوَيْنِ

vech-i şebehde mütesāviyeynün birin aḥer üzere tercīḥden ihtirāzdan ötüri.

كَقَوْلِهِ

Şā' irūñ kavli gibi:

تَشَابَهَ دَمْعِي إِذْ جَرَى وَ مُدَامَتِي
فَمِنْ مِثْلِ مَا فِي الْكَأْسِ عَيْنِي تَسْكُبُ

¹⁴⁵³itdigini A1: itdügi A2, B.

¹⁴⁵⁴rağīfde A1: rağīfden A2, B.

¹⁴⁵⁵ḥükm A1: ḥükme A2, B.

فَوَاللّٰهِ مَا اَدْرِيْ اَبَاخَمْرٍ اَسْبَلْتُ
جُفُوْنِيْ اَمْ مِنْ عِبْرَتِيْ كُنْتُ اَشْرَبُ

Gözyāşum akdığı vaqtdə¹⁴⁵⁶ ḥamr¹⁴⁵⁷ ile müteşābih oldılar. Pes ke 'sde olan mişilliden gözüm döker va'llāhi bilmezem gözüm қаpaқları ḥamr mı aқıdır yoḥsa ben gözüm yaşından¹⁴⁵⁸ mı içerüm.

وَ يَجُورُ التَّشْبِيْهُ اَيْضًا

İlhāq-ı mezkūr irādetinde teşbīh cā'iz olduğı 'inde irādeti'l-cem'¹⁴⁵⁹ yine teşbīh cā'iz olur.

كَتَشْبِيْهِ غُرَّةِ الْفَرَسِ بِالصُّبْحِ

Ğurre-i feresi şubḥa teşbīh gibi.

وَ عَكْسِيْهِ

Daḥi 'aksi gibi ya' nī şubḥı ğurre-i ferese teşbīh gibi.

مَتَى اُرِيْدُ ظَهْرُ مُنِيْرٍ فِيْ مُظْلِمٍ اَكْتَرَّ مِنْهُ

Zuhūr-ı münīr dilendigi vaqtdə muzlimde. Eyle muzlim¹⁴⁶⁰ ki zālike'l-münīrden ekşerdür.

وَ هُوَ بِاعْتِبَارِ الطَّرْفَيْنِ

Teşbīh i' tibār-ı ṭarafeyn ile dört kısmdur.

اِمَّا تَشْبِيْهُ مُفْرَدٍ بِمُفْرَدٍ

Yā müfredi müfrede teşbīhdür.

وَ هُمَا

Ol [80b] müfredeyn daḥi¹⁴⁶¹

غَيْرُ مُقَيَّدَيْنِ¹⁴⁶²

olurlar.

كَتَشْبِيْهِ الْخَدِّ بِالْوَرْدِ

Ḥaddi verde teşbīh gibi.

اَوْ مُقَيَّدَانِ

Yāḥod muḳayyedān olurlar.

كَقَوْلِهِمْ هُوَ كَالرَّاقِمِ عَلَى الْمَاءِ

Muḥaşşıl olmak¹⁴⁶³ ile muḳayyed olan sā' i şu üzere yazmaq ile muḳayyed olan kātib gibidür.

اَوْ مُخْتَلِفَانِ

Yāḥod muḥteliflerdür. Ya' nī biri muḳayyed ve biri muḳayyed degül.

كَقَوْلِهِ وَ الشَّمْسُ كَالْمَرْأَةِ فِي كَفِّ الْأَسَلِ¹⁴⁶⁴ وَ عَكْسِيْهِ

¹⁴⁵⁶vaqtdə A2, B: vaqte A1.

¹⁴⁵⁷ḥamr A1: ḥamrum A2, B.

¹⁴⁵⁸yaşından A1: yaşında A2, B.

^{1459c}inde irādeti'l-cem' A2, B: irādeti'l-cem' A1.

¹⁴⁶⁰eyle muzlim: -A2.

¹⁴⁶¹daḥi: -A1.

¹⁴⁶²“(Mecrur, izafet, sıfat, hal ve mefullerle) kayıtlanmamış.” Ustaosmanoğlu ve Şahin, a.g.e., s. 449.

¹⁴⁶³olmak B: olmamak A1, A2.

¹⁴⁶⁴Güneş, felçli kimsenin elindeki ayna gibidir.

Daḥi ‘aksi gibi meşelā¹⁴⁶⁵ الْمِرْأَةُ فِي كَفِّ الْأَشَلِّ كَالشَّمْسِ

وَ إِمَّا تَشْبِيهِ مُرْكَبٍ بِمُرْكَبٍ

Veyāḥod mürekkebi mürekkebe teşbīhdür.

كَمَا فِي بَيْتِ بَشَّارٍ

Beyt-i Beşşār'da olan teşbīh gibi ki¹⁴⁶⁶ ol¹⁴⁶⁷ كَأَنَّ مَثَارَ النَّفْعِ

وَ إِمَّا تَشْبِيهِ مُفْرَدٍ بِمُرْكَبٍ

Veyāḥod müfredi mürekkebe teşbīhdür.

كَمَا مَرَّ مِنْ تَشْبِيهِ الشَّقِيقِ

Teşbīh-i Şaḳīk'de mürür iden teşbīh gibi ki ol¹⁴⁶⁸ كَانَ مُحَمَّرَ الشَّقِيقِ

وَ إِمَّا تَشْبِيهِ مُرْكَبٍ بِمُفْرَدٍ

Veyāḥod mürekkebi müfrede teşbīhdür.

كَقَوْلِهِ

يَا صَاحِبِي تَقْصِيًا نَظَرِيكُمَا

تَرِيَا وَجُوهَ الْأَرْضِ كَيْفَ تَصَوَّرُ

تَرِيَا نَهَارًا مُشْمِسًا قَدْ شَابَهُ

زَهْرُ الرَّبِيِّ فَكَأَنَّمَا هُوَ مُفْمِرُ

Yā iki müşāhibüm nazarlarıñuz aqşāya¹⁴⁶⁹ irişdürüñ göresüz vücūh-ı arzı ne şüret baḡladı. Göresüz güneşli gündür ki depelerde olan çiçeklerle muḡālaḡa eyleye. Ke-ennehū ol gün ay aydınlı gicedür. Zīrā ol çiçekler ziyāde nazāret¹⁴⁷⁰ ü ḡudretinde zū³-i şemsi nāqış idüp sevāda māyil eyledi. Pes müşebbeh mürekkeb ve müşebbehün bih ki muḡmirdür müfreddür.

وَ أَيْضًا

Taḡsīm-i evvel gibi bi-i‘ tibāri'l-ḡarafeyn teşbīhi taḡsīm-i āḡer

إِنْ تَعَدَّدَ طَرَفَاهُ

eger teşbīhūñ iki¹⁴⁷¹ ḡarafı müte‘ addid olursa

فَأِمَّا مَلْفُوفٌ

ol daḡi melfūfdur. [81a] Ol ki müşebbehātı evvelā ḡetürüp ba‘ de müşebbehün bihleri müretteben ḡetürmekdür.

كَقَوْلِهِ

كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَ يَابِسًا

لَدَى وَكُرْهَا الْعُنَابُ وَ الْحَشَفُ الْبَالِي

¹⁴⁶⁵ Felçli kimsenin elindeki ayna, güneş gibidir.

¹⁴⁶⁶ki: -A2, -B.

¹⁴⁶⁷ Göndermede bulunulan beyit, metnin 75a sayfasında yer almaktadır.

¹⁴⁶⁸ Burada göndermede bulunulan beyit, metnin 71b sayfasında geçmektedir.

¹⁴⁶⁹aqşāya A2, B: aqşā A1.

¹⁴⁷⁰ nazāret A: nezāret A2, B.

¹⁴⁷¹iki: -A1.

Ke-ennehū ḳulūb-ı tayr raṭb u yābis oldukları hālde ‘uḳāb yuvası ḳatında ‘unnābdur raṭba göre ve ḥaṣef-i bālī¹⁴⁷² ya‘ nī ḳurı ḥurmādur yābise göre.

أَوْ مَفْرُوقٌ

Yāḥod mefrūḳdur ol ki bir müṣebbeh ile bir müṣebbehün bihi getirüp ba‘de birer āḥer getirilmektür.

كَقَوْلِهِ

النَّشْرُ مِسْكٌ وَ الْوَجُوهُ دَنَا

نَيْرٌ وَ اطْرَافُ الْأَكْفِ عَنَّمْ¹⁴⁷³

Ṭīb ü rāyihāsı ol mer‘enüñ miskdür ve vücūhı denānīrdür ve kefleri¹⁴⁷⁴ eṭrāfi ‘anemdür. ‘Anem bir ṣecerdür ki aḥmer ve leyvindür.

وَ إِنْ تَعَدَّدَ طَرْفَهُ الْأَوَّلُ

Ve eger ṭaraf-ı evveli müte‘addid olursa ya‘ nī müṣebbeh

فَتَسْبِيهِ التَّسْوِيَةِ

teṣbīh-i tesviyedür.

كَقَوْلِهِ

صُدُّعُ الْحَبِيبِ وَ خَالِي كِلَاهُمَا كَاللَّيَالِي

Ḥabībūñ zūlfı ve benüm ḥālüm ikisi daḥi leyālī gibidür.

وَ إِنْ تَعَدَّدَ طَرْفَهُ الثَّانِي فَتَسْبِيهِ الْجَمْعِ

Ṭaraf-ı ṣānī ya‘ nī müṣebbehün bih müte‘addid olursa teṣbīh-i cem‘dür.

كَقَوْلِهِ

كَأَنَّمَا يُبْسَمُ عَنْ لَوْلُو

مُنْضِدٍ أَوْ بَرْدٍ أَوْ أَقَاحٍ

Şadr-ı beyt الصَّبَاحُ إِلَى حَتَّى الصَّبَاحُ / بَاتَ نَدِيمًا لِي حَتَّى الصَّبَاحُ şabāḥa dek baña nedīm oldı. Ağyed ki anuñ ḥamāyil yiri muḥkem idi. Ke-ennehū tebessüm iderdi zālīke'l-ağyed ya‘ nī yumuşaḳ tenlü maḥbūb lü‘lü‘-yi muntazamdan yāḥod¹⁴⁷⁵ ṭolulardan veyāḥod papadya çiçeklerinden.¹⁴⁷⁶

وَ بِاعْتِبَارِ وَجْهِهِ

Ma‘ṭūfdur¹⁴⁷⁷ بِاعْتِبَارِ الطَّرْفَيْنِ ḳavline. Vech-i teṣbīh i‘tibārıyla

وَ إِمَّا تَعْنِيْلُ

yā temsīldür.

وَ هُوَ مَا وَجْهُهُ مُنْتَزَعٌ مِنْ مُتَعَدِّدٍ

Şol teṣbīhdür ki vech-i ṣebbeh müte‘addiden¹⁴⁷⁸ müntezi‘ ola.

¹⁴⁷²bālī A1, A2: bay B.

¹⁴⁷³عَنَّمْ A2, B: عَلَّمْ A1.

¹⁴⁷⁴kefleri A2, B: kef A1.

¹⁴⁷⁵yāḥod A1: veyāḥod A2, B.

¹⁴⁷⁶çiçeklerinden A1, B: çiçeklerden A2.

¹⁴⁷⁷Göndermede bulunulan bu ibare, 80a sayfasının sonlarında geçmektedir.

¹⁴⁷⁸müte‘addiden A2, B: müte‘addidin A1.

كَمَا مَرَّ

Teşbîh-i şüreyyâda¹⁴⁷⁹ geçen gibi.

وَ قَبْدَهُ السَّكَاكِي بِكُونِهِ غَيْرَ حَقِيقِي

Zâlike'l-müntezi' i [81b] Sekkākī gayr-ı haqīkī olmasıyla taqyîd eyledi.

كَمَا فِي تَشْبِيهِه مَثَلُ الْيَهُودِ بِمَثَلِ الْجَمَارِ

Mişl-i Yehūdı mişl-i¹⁴⁸⁰ himāra teşbîhde¹⁴⁸¹ olduğu gibi.

وَ إِمَّا غَيْرُ تَمَثِيلِ

Veyāhod gayr-ı temşîldür.

وَ هُوَ بِخِلَافِهِ

Hilāf-ı temşîle mülābisdür.

وَ أَيْضًا

Taqsîm-i evvel gibi. Teşbîhi taqsîm-i āher bi-i' tibāri'l-vech

إِمَّا مُجْمَلٌ وَ هُوَ مَا لَمْ يُذَكَّرْ وَجْهَهُ

yā mücmeldür ki vech-i şebeh mezkûr olmaya.

فَمِنْهُ مَا هُوَ ظَاهِرٌ يَفْهَمُهُ كُلُّ أَحَدٍ

Mücmeldendür şol vech-i şebeh ki zāhirdür herkes fehm ider.

نَحْوُ زَيْدٍ كَالْأَسَدِ وَ مِنْهُ خَفِيٌّ لَا يُدْرِكُهُ إِلَّا الْخَاصَّةُ

Ve mücmeldendür vech-i şebeh hafı ki anı idrāk eylemez illā hāşşa idrāk ider.

كَقَوْلِ بَعْضِهِمْ هُمْ كَالْحَلَقَةِ الْمَفْرَعَةِ لَا يُدْرَى أَيْنَ طَرَفَاهَا

Fāţıma bintü'l-Ḥarşeb'den su'āl eylediler ki oğullarından kaçığı efđaldür. Pes eyitdi ki fülāndur yok fülān yok fülān. Ba' de eyitdi ki şekl eyledüm ya' nī faqd itdüm anlar halka-i muttaşıla gibidür iki tarafı kande idüğü ma' lüm olmaz.

أَيُّ هُمْ مُتَنَاسِبُونَ فِي الشَّرَفِ كَمَا أَنَّهَا مُتَنَاسِبَةٌ الْأَجْزَاءِ فِي الصُّورَةِ

Ya' nī anlar şerefde mütenāsiblerdür. Nitekim halka-i müferrağa şüretde mütenāsibetü'l-eczādur.

وَ أَيْضًا مِنْهُ

Ve kısım-ı evvel gibi mücmeldendür

مَا لَمْ يُذَكَّرْ فِيهِ وَصَفٌ أَحَدِ الطَّرَفَيْنِ

şol vech-i şebeh ki anda vaşf-ı ehad-i tarafeyn zıkr olunmaya¹⁴⁸² gibi.

وَ مِنْهُ مَا ذُكِرَ فِيهِ وَصَفٌ الْمُنْتَسَبِ بِهِ وَحْدَهُ

Dağı mücmeldendür şol vech-i şebeh ki anda yalnız vaşf-ı müşebbehün bih zıkr olına¹⁴⁸³ gibi.

وَ مِنْهُ مَا ذُكِرَ فِيهِ وَصَفُهُمَا

Ve mücmeldendür şol vech-i şebeh ki anda vaşf-ı tarafeyn zıkr olına.

¹⁴⁷⁹ Göndermede bulunulan beyit, metnimizin 74b-75a sayfalarındadır.

¹⁴⁸⁰ mişl-i: -A1.

¹⁴⁸¹ teşbîhde A1: teşbîh A2, B.

¹⁴⁸² Zeyd arslandır.

¹⁴⁸³ Onlar halka gibidirler.

كَقَوْلِهِ
صَدَقْتُ عَنْهُ وَ لَمْ تَصْدِفْ مَوَاهِبُهُ
عَنِّي وَ عَاوَدَهُ ظَنِّي فَلَمْ يَجِبِ

[82a] كَالْعَيْثِ إِذْ جِئْتَهُ وَ أَفَاكَ رَيْئُهُ
وَ إِذْ تَرَحَّلْتَ عَنْهُ لَجَّ فِي الطَّلَبِ

Memdūḥdan i' rāz eyledüm ve anuñ hibeleri benden munḩatı' olmadı ve ol memdūḩa ḩannum mürāca' a eyledi. Pes ol ḩann nev-mīd olmadı maḩar gibi ki eger aña gelseñ anuñ eḩdali saña gelür ve eger andan irtiḩāl eyleseñ ḩalebde lecūc ider¹⁴⁸⁴ ya' nī' inād ider.

وَ إِمَّا مُفَصَّلٌ¹⁴⁸⁵

Ma' ḩūfdur¹⁴⁸⁶ İmā ḩūjml' kavline.

وَ هُوَ مَا ذَكَرَ فِيهِ وَ جِهَهُ

Şol şey'dür ki anda vech-i ũebeh ḩıkr olına.

كَقَوْلِهِ
وَ تَعْرُهُ فِي صَفَاءٍ وَ أَدْمَعِي كَالْأَلِيِّ

Esnān-ı ḩabīb ũāfi olmada ve benüm gözüm yaşları incüler gibidür.

وَ قَدْ يُتَسَامَحُ بِذِكْرِ مَا يَسْتَنْبِغُهُ مَكَانَهُ

Vech-i ũebeh mekānına aña tābi' bir şey'üñ ḩıkrı sebebiyle vech-i ũebehden tesāmuḩ olunur.

كَقَوْلِهِمْ لِلْكَلامِ الْفَصِيحِ

Kelām-ı faṩıḩ ḩaḩḩında

هُوَ كَالْعَسَلِ فِي الْحَلَاوَةِ¹⁴⁸⁷

ḩavlleri gibi.

فَإِنَّ الْجَامِعَ فِيهِ لِأَزْمِهَا

Bu teşbīhde vech-i ũebeh lāzım-ı ḩalāvetdür.

وَ هُوَ مِثْلُ الطَّنْبَعِ

Ol ki meyl-i ḩab' dur.

وَ أَيْضًا

Taḩsīm-i evvel gibi bi-i' tibāri'l-vech taḩsīm-i āḩer

إِمَّا قَرِيبٌ مُبْتَدَلٌ وَ هُوَ مَا يُنْقَلُ فِيهِ مِنَ الْمُسَبَّبِ إِلَى الْمُسَبَّبِ بِهِ مِنْ غَيْرِ تَدْقِيقِ نَظَرٍ

teşbīh yā ḩarīb-i mübtezeldür anda müşebbehden müşebbehün bihe intiḩāl olunur tedḩıḩ-ı nazarsuz

لِظُهُورِ وَ جِهَةٍ فِي بَادِي الرَّأْيِ

vech-i ũebeh bādī-i re'yde ḩuhūrından ötüri ya' nī' evvel rü'yette.

إِمَّا لِكَوْنِهِ أَمْرًا جُمْلِيًّا

Yā emr-i cümli olduğundan ötüri.

¹⁴⁸⁴lecūc ider A2, B: lecūcdür A1.

¹⁴⁸⁵ Teşbīh ya da mufassal olur. Mufassal teşbīh, vech-i ũebehi açıḩça ḩikredilen teşbīhtir.

¹⁴⁸⁶ Göndermede bulunulan bu ibare, 80b sayfasının baş taraflarında geçmektedir.

¹⁴⁸⁷ O, tatlılıkta bal gibidir.

vech-i şebehüñ hafâsından ötüri bādī-i nazarda.

إِمَّا لِكثْرَةِ النَّقْصِيلِ

Yā keşret-i tafşilden [83a] ötüridür ‘adem-i zuhūr.

كَقَوْلِهِ

وَ الشَّمْسُ كَالْمِرْآةِ فِي كَفِّ الْأَسَلِ¹⁴⁹⁶

أَوْ نُذُورِ حُضُورِ الْمُسَبِّهِ بِهِ

Yāḥod ḥuzūr-ı müşebbehün bihüñ nedretinden ötüri.

إِمَّا عِنْدَ حُضُورِ الْمُتَسَبِّهِ لِیُعْذِ الْمُنَاسَبَةَ

Ol daḡi yā müşebbeh ḥāzır olduḡda nādir ola bu‘d-ı münāsebetden ötüri mā-beynlerinde.

كَمَا مَرَّ

Nitekim nār-ı kibrīte benefşeyi teşbīhde¹⁴⁹⁷ mürūr eyledi.

وَ إِمَّا مُطْلَقًا

Yāḥod¹⁴⁹⁸ muṭlaḡ¹⁴⁹⁹ ḥuzūr-ı müşebbehün bih nādir ola.

لِكُونِهِ وَهَمِيًّا

Vehmī olduḡından ötüri enyāb-ı aḡvāl¹⁵⁰⁰ gibi.

أَوْ مُرَكَّبًا خَيَالِيًّا

Yāḥod mürekkeb-i ḡayālī olduḡından ötüri a‘lām-ı yāḡūt¹⁵⁰¹ gibi.¹⁵⁰²

أَوْ مُرَكَّبًا عَقْلِيًّا

Veyāḥod mürekkeb-i ‘aḡlī olduḡından ötüri¹⁵⁰³ مَثَلُ الْحَمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا gibi.

كَمَا مَرَّ

Bu zıkr itdīgümüz mişāllerden nitekim mürūr eyledi.

أَوْ لِقَوْلِهِ تَكَرَّرَ عَلَى الْحَسِّ

Veyāḥod müşebbehün bihüñ ḡisse tekerrüri ḡalīl olduḡından ötüridür ‘adem-i zuhūrī.

كَقَوْلِهِ

وَ الشَّمْسُ كَالْمِرْآةِ فِي كَفِّ الْأَسَلِ¹⁵⁰⁴

فَالْغَرَابَةُ فِيهِ

Pes bu mişāalde ḡarābet

مِنْ وَجْهَيْنِ

iki vechdendür. Biri vech-i şebehde keşret-i tafşil ve biri ḡisse üzere ḡillet-i tekerrür.

¹⁴⁹⁶ Güneş, eli titreyen adamın elindeki ayna gibidir.

¹⁴⁹⁷ İlgili beyit için metnin 79b sayfasına bakılabilir.

¹⁴⁹⁸ Yāḥod A1: Veyāḥod A2, B.

¹⁴⁹⁹ muṭlaḡ A1: muṭlaḡā A2, B.

¹⁵⁰⁰ İlgili beyit için metnin 71b sayfasına bakılabilir.

¹⁵⁰¹ Bu terkinin geṡtiḡi beyit için metnin 71b sayfasına bakılabilir.

¹⁵⁰² أَوْ مُرَكَّبًا خَيَالِيًّا² Yāḥod mürekkeb-i ḡayālī olduḡından ötüri a‘lām-ı yāḡūt gibi -A2, a‘lām-ı yāḡūt gibi -B.

¹⁵⁰³ “Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir.” “Kur’an, Cum’a Suresi, Ayet: 5”.

¹⁵⁰⁴ Güneş, eli titreyen adamın elindeki ayna gibidir.

وَالْمُرَادُ بِالتَّفْصِيلِ أَنْ يُنْظَرَ فِي أَكْثَرِ مَنْ وَصَفَ وَاجِدٍ¹⁵⁰⁵

Tafşılden murād vaşf-ı vāhiddin ekşere nazār olınmağdur.

وَيَفْعُ عَلَى وَجْهِهِ

Bu tafşıl daği vücūh-ı keşire üzere vāki^c olur.

أَعْرِفُهَا أَنْ تَأْخُذَ بَعْضًا وَتُدَعِ بَعْضًا

Ol vücūhuñ a^c refi ba^c zı evşāfi aḥz idüp ve ba^c zısın terk itmekdür.

كَمَا فِي قَوْلِهِ

حَمَلْتُ رُدِّيئًا كَأَنَّ سِنَانَهُ

سِنَانًا¹⁵⁰⁶ لَهَبٍ لَمْ يَتَّصِلْ بِدُخَانٍ

Rudeyne adlu bir ḥātūna mensüb rumḥı¹⁵⁰⁷ getürdüm ki ol ḥātūn şırıķ yapıcı idi. Ke-ennehū anuñ demreni yelek ucı idi ki ol yelek¹⁵⁰⁸ duḥāna muttaşıl olmamış ola. Pes [83b] şā^c ir lehebde şekl ü levn ü leme^c ānı i^c tibār eyledi ve duḥāna ittişālin terk eyledi ki evşāfindan biri daği ol idi.

وَأَنْ تَعْتَبِرَ الْجَمِيعَ

Ve daği cemī^c evşāfi i^c tibār eylemekdür.

كَمَا مَرَّ مِنْ تَشْبِيهِ التَّرِيَّا

Teşbīh-i şüreyyāda mürūr itdigi gibi¹⁵⁰⁹ ki cemī^c evşāf andan¹⁵¹⁰ mu^c teber idi.

وَكُلَّمَا كَانَ التَّرْكِيْبُ مِنْ أُمُورٍ أَكْثَرَ كَانَ التَّشْبِيْهُ أْبْعَدَ

Ve her bār ki terkīb umūr-ı ekşerden olsa teşbīh eb^c ad olur ve ağreb olur.

وَالْيَلْبِغُ مَا كَانَ مِنْ هَذَا الضَّرْبِ

Teşbīh-i belīg bu nev^c ba^c idden olan teşbīhdür

لِغَرَابَتِهِ

bu nev^c ġarīb oldığından ötüri.

وَلِأَنَّ تَبْلِغَ الشَّيْءِ بَعْدَ طَلْبِهِ أَلْدُ

Ve daği ba^c de't-ṭaleb bir nesneye irişmek lezīzraq oldığından ötüri.

وَقَدْ يُتَصَرَّفُ فِي الْقَرِيبِ بِمَا يَجْعَلُهُ غَرِيبًا

Az olur teşbīh-i qarībde şol nesne taşarruf olınur ki anı ġarīb kılar ol nesne.

كَقَوْلِهِ

لَمْ تَلْقَ هَذَا الْوَجْهَ شَمْسٌ نَهَارَنَا

إِلَّا بِوَجْهِ لَيْسَ فِيهِ حَيَاءٌ

Günümüz¹⁵¹¹ güneşi bu vechle¹⁵¹² muḳābil olmadı illā bir vechle ki anda ḥayā yokdur. Pes vechi şemse teşbīh mübtezeldür. Lākin zarīf-i ḥayā ve anda olan diḳḳat u ḥafā¹⁵¹³ ibtizālden ġarābete¹⁵¹⁴ iḥrāc eyledi.

¹⁵⁰⁵ واجِدٍ: Bu kelime Telhis'te yoktur.

¹⁵⁰⁶ سِنَانًا: -A1.

¹⁵⁰⁷ rumḥı A2, B: remimi A1.

¹⁵⁰⁸ yelek A2, B: yalek A1.

¹⁵⁰⁹ Göndermede bulunulan beyit, metnimizin 74b-75a sayfalarındadır.

¹⁵¹⁰ andan A1: anda A2, B.

قَوْلِهِ
عَرَمَاتُهُ مِثْلُ النُّجُومِ تَوَاقِبًا
لَوْ لَمْ يَكُنْ لِلتَّاقِبَاتِ أَقْوَالٌ

Memdūhuñ kaşdları nücüm gibidür nürda levāmiḥ oldukları hâlde ol eger tilke'l-levāmiḥ için ufül yaḥnī gurūb olmayaydı. Pes ḥazmı necme teşbîh mübtezel fe-emmā ḥadem-i ufūli iştirāt-ı ğarābete¹⁵¹⁵ iḥrāc eyledi.

و يُسَمَّى هَذَا التَّشْبِيهَ الْمَشْرُوطَ

Bu teşbîh teşbîh-i meşrūṭ tesmiye olındı şart ile taqyīdinden¹⁵¹⁶ ötüri.

و بِإِعْتِبَارِ أَدَاتِهِ

[84a]¹⁵¹⁷ Ve teşbîh bi-iḥtibārī'l-edāt

إِمَّا مُؤَكَّدٌ

yā mü'ekkeddür.

و هُوَ مَا خُذِفَتْ أَدَاتُهُ

Ol ki edāt-ı teşbîhi ḥazf olındur.

مِثْلُ "وَهِيَ تَمْرٌ مَرَّ السَّحَابِ"¹⁵¹⁸

أَيُّ مِثْلُ مَرَّ السَّحَابِ¹⁵¹⁹.

و مِنْهُ

Mü'ekkeddendür şol teşbîh ki edātı ḥazfden şonra müşebbehün biḥ müşebbehe müzāf kılına.

نَحْوُ

وَالرِّيحُ تَنْعَثُ بِالْعُصُونِ وَ قَدْ جَرَى
ذَهَبُ الْأَصِيلِ عَلَى لُجَيْنِ الْمَاءِ

Rīḥ-ı şabā budaklar ile oynar. Hālbuki baḥde'l-ḥaşr olan vaqtüñ şufreti fizza-i mā üzere cereyān eyledi. Pes şuyı lüceyne teşbîh idüp aña müzāf kıldı.

أَوْ مُرْسَلٌ

¹⁵²⁰ İmā mü'ekked qavline maḥtūfdur. Yāḥod bi-iḥtibārī'l-edāt mürseldür.

و هُوَ

Mürsel olan teşbîh

بِخِلَافِهِ

¹⁵¹¹ Günümüz A1: Görünmez A2, B.

¹⁵¹² vechle B: veche A1, A2.

¹⁵¹³ ḥafā A2, B: şafā A1.

¹⁵¹⁴ ğarābete A1: ğarābet A2, B.

¹⁵¹⁵ iştirāt-ı ğarābete A1: iştirāt-ı ğarābet A2, B.

¹⁵¹⁶ taqyīdinden A2: taqyīdin A1, B.

¹⁵¹⁷ Metnin varak numaraları verilirken 83. varaktan sonra 84 yerine sehven 85 yazılmıştır. Bu nedenle çalışmamızdaki varak numaraları 84a'dan itibaren metindeki varak numaralarını bir varak geriden takip etmektedir.

¹⁵¹⁸ "Hālbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler." "Kur'an, Neml Suresi, Ayet: 88".

¹⁵¹⁹ Yani bulutların geçmesi gibi.

¹⁵²⁰ Bu ifade, 84a sayfasının başında geçmektedir.

حَذَفَ وَجْهَهُ وَ أَدَاتِهِ فَقَطُّ

vech-i şebeh ve edāt-ı teşbīhi¹⁵²⁸ ḥazfdür ancaḳ.

أَوْ مَعَ حَذْفِ الْمُشَبَّهِ

Yāḥod müşebbehi ḥazf birle anları ḥazfdür a^c lā-yı merātib-i teşbīh.

ثُمَّ حَذَفَ أَحَدَهُمَا كَذَلِكَ

Bu mertebeden soñra a^c lā mertebe vech ü edātdan birin ḥazfdür yā münferiden yā ḥazf-i müşebbeh birle.

وَلَا قُوَّةَ لِغَيْرِهَا

Mezkūrātuñ ğayrı için kuvvet yoḳdur. Ol ğayr-ı edevāt-ı¹⁵²⁹ vechi cemī^c an zikrdür müşebbehün yā zikri veyā ḥazf-i birle.

[Ḥaḳīḳat ve Mecāz]

الْحَقِيقَةُ وَالْمَجَازُ

Ebvāb-ı beyāndan bāb-ı şānī ḥaḳīḳat ve mecāz beyānındadır ve ^c ilm-i beyāna nazardan maḳşūd-ı aşlı¹⁵³⁰ mecāzdur. Zīrā ihtilāf-ı ṭurūḳ anuñla ḥāşıl olur ve zikr-i ḥaḳīḳat aşl mecāz olmaḳladur.

وَقَدْ يُقَيَّدَانِ بِاللُّغَوِيَّيْنِ

Az olur luğavī olmaḳla muḳayyed olurlar ḥaḳīḳat-ı ^c aḳlī ve mecāz-ı ^c aḳlīden mütemeyyiz olsunlar için. Zīrā anlar isnādda olurlar ve ekşer bu kayd ile muḳayyed olmazlar şer^c i ve ^c örfiye muḳābil tevehhüm olunmasun için.

الْحَقِيقَةُ

Aşlda fa^c il bi-ma^c nā fā^c il yā fa^c il¹⁵³¹ bi-ma^c nā mef^c üldür. Ḥaḳḳ yā ḥaḳḳaḳ bābından şābit yā müşbet¹⁵³² ma^c nāsına ba^c de vaşfiyyetden ismiyyete naḳl için bir tā ziyāde olındı.

[85a] الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِيمَا وَضِعَتْ لَهُ فِي اصْطِلَاحِ التَّخَاطُبِ

Ḥaḳīḳat iştīlāḥ-ı taḥāṭubda mā vuẓı^c a lehi olan ma^c nāda müsta^c mele¹⁵³³ olan kelimedür. Ya^c nī şol iştīlāḥda ki ḳavm beyninde ol iştīlāḥ ile olur ṭarafeynden ḥitāb.

وَالْوَضْعُ تَعْيِينُ اللَّفْظِ لِلدَّلَالَةِ عَلَى مَعْنَى بِنَفْسِهِ

Vaz^c -ı lafz bi-nefsihī bir ma^c nāya delālet için lafzı ta^c yındür.

فَخَرَجَ الْمَجَازُ

Pes ta^c rīf-i ḥaḳīḳatden mecāz ḥāric oldı.

لِأَنَّ دَلَالَتَهُ بِقَرِينَةٍ

Zīrā mecāzuñ delāleti bir ḳarīne iledür bi-nefsihī degüldür.

دُونَ الْمُشْتَرَكِ

Lafz-ı müşterek ta^c rīfden ḥāric olmadı.

¹⁵²⁸teşbīhi B: şebēhi A1, A2.

¹⁵²⁹edevāt-ı A1: edāt-ı A2, B.

¹⁵³⁰aşlı A2, B: aşl A1.

¹⁵³¹fa^c il: -A1.

¹⁵³²müşbet A1: müşebbeh A2, B.

¹⁵³³olan ma^c nāda müsta^c mele: -A2, -B.

وَالْقَوْلُ بِدَلَالَةِ اللَّفْظِ لِذَاتِهِ ظَاهِرُهُ فَاسِيدٌ

Lafzuñ li-zātihī delāletine kāyil olmak zāhiren fāsiddür. Zīrā vaz‘a muhtāc olmayup belki lafz ile ma‘nā beyninde münāsebet-i tabī‘iden ötüri her lafz ma‘nāsına dālle ola idi ihtilāf-ı¹⁵³⁴ ehemmm birle luğāt-ı muhtelif¹⁵³⁵ olmamağ lāzım gelürdi.¹⁵³⁶ Bu hod fāsīd. Pes müte‘ayyen oldı ki delālet bi-ḥasebi'l-vaz‘ olur.

وَقَدْ تَأَوَّلَهُ السَّكَّاجِيُّ

Bu kavli Sekkāki te‘vīl eyledi ve eyitdi ki bu kavli ehl-i iştikāğ ile ehl-i taşrīfün kavline işāretdür ki anlar eyitdiler ḥurūf için nefslerinde ḥavāşş vardur ki ihtilāf-ı ḥurūf anuñladur cehr u hems gibi¹⁵³⁷ ve şiddet ü reḥāvet gibi ve bu ḥavāşşa ‘ālim olan kimesne bu ḥurūfdan mürekkeb olanı bir ma‘nā için ta‘yinde tenāsübi ihmāl eylemeye ḥağğ ḥikmeti każādan ötüri.

وَالْمَجَازُ

Aşlda¹⁵³⁸ المكان 'dan mef‘ aldür mekânından tecāvüz itmek ma‘nāsına.

مُفْرَدٌ وَ مُرَكَّبٌ

Müfred ve mürekkebdür.

أَمَّا الْمُفْرَدُ فَهُوَ الْكَلِمَةُ الْمُسْتَعْمَلَةُ فِي غَيْرِ مَا وَضِعَتْ لَهُ فِي اصْطِلَاحِ التَّخَاطُبِ

Mecāz-ı müfred şol kelimedür ki iştilāḥ-ı taḥāṭubda mā vuẓı‘a lehün ğayrından¹⁵³⁹ müsta‘ mele ola.

[85b] عَلَى وَجْهِ يَصِحُّ مَعَ قَرِينَةٍ عَدَمِ إِرَادَتِهِ

Bir vech üzere müsta‘ mele ola ki qarīne ile mā vuẓı‘a lehde¹⁵⁴⁰ ‘adem-i irādet şaḥīḥ ola.

فَلَا بُدَّ مِنَ الْعَلَاقَةِ

Pes mecāz için ‘alāqa lāzımdur

لِيُخْرَجَ الْغَلَطُ وَالْكِتَابِيُّ

ḳaydeyn-i āḥereyn ile ğalaṭ ve kināye¹⁵⁴¹ ḥāric olsun için. Meşelā kitāba işāret idüp¹⁵⁴² خُذْ هَذَا الْفَرَسَ ḳavli ğalaṭ olur. Zīrā qarīne ile irādet şaḥīḥ olur vech üzere degüldür.

وَ كُلُّ مِنْهُمَا

Ḥaḳīḳat ve mecāzdan her biri luğavīdür ve şer‘īdür¹⁵⁴³ ve ‘örfi ḥāşdur.

أَوْ عَامٌّ

Yāḥod ‘örfi ‘āmdur. Ḥaḳīḳat-ı luğavīye ve¹⁵⁴⁴ mecāz-ı luğavīye mişāl:

كَاسِدٍ لِلسَّبْعِ وَالرَّجُلِ الشُّجَاعِ¹⁵⁴⁵

¹⁵³⁴ ihtilāf-ı A2, B: ihtilāfen A1.

¹⁵³⁵ muhtelif A1: muhtelif A2, B.

¹⁵³⁶ gelürdi A2, B: gelür A1.

¹⁵³⁷ gibi: -A1.

¹⁵³⁸ Mekânı geçti.

¹⁵³⁹ ğayrından A1: ğayrında A2, B.

¹⁵⁴⁰ lehde A1: lehin A2, B.

¹⁵⁴¹ ve kināye: -A1.

¹⁵⁴² Bu atı al.

¹⁵⁴³ ve şer‘īdür: -A2, -B.

¹⁵⁴⁴ Ḥaḳīḳat-ı luğavīye ve A1: Ḥaḳīḳat-ı luğavīye mişāl ve A2, B.

Ve haḳīkat-ı şer'î ve mecāz-ı şer'îye mişāl:

صَلَاةٌ¹⁵⁴⁶

gibi.

لِلْعِبَادَةِ وَالدُّعَاءِ

Ve 'örfî ḥāşşa mişāl:

فِعْلٌ¹⁵⁴⁷

gibi.

لِلْفُطْرِ وَالْحَدِيثِ

Ve 'örfî 'amma mişāl:

دَابَّةٌ

gibi.

لِذِي الْأَرْبَعِ

Dört ayaklu ḥayvāna

وَ الْإِنْسَانَ

daḥi insāna dābbe demek mecāz olur.

[Mecāz-ı Mürsel]

وَ الْمَجَازُ مُرْسَلٌ إِنْ كَانَتْ الْعَلَاقَةُ غَيْرَ الْمُسْتَبَهَةِ

Ma'nā-yı mecāz ma'nā-yı haḳīkat beyninde olan 'alāḳa müşābehetüñ gayrı olursa mecāz-ı mürseldür.

وَ إِلَّا

Eger 'ayn-ı müşābehet olursa

فَاسْتِعَارَةٌ

pes mecāz isti'āredür.

وَ كَثِيرًا مَا يُطْلَقُ الْإِسْتِعَارَةُ عَلَى اسْتِعْمَالِ اسْمِ الْمُسْتَبَهَةِ بِهِ فِي الْمُسْتَبَهَةِ

Ekşeriyā ism-i müşebbehün bihi müşebbehde isti'māle isti'āre ıtlāḳ olunur.

فَهُمَا

Müşebbehün bih ve müşebbeh müste'ārun minh ve müste'ārun lehdür.

وَ الْفُطْرُ

Ve lafz-ı müşebbehün bih müste'ārdur.

وَ الْمُرْسَلُ كَالْيَدِ فِي النَّعْمَةِ وَ الْقُدْرَةِ

Mecāz-ı mürsel ni'met ve ḳudret ma'nalarında müsta'mele olan yed gibidür ki aşda 'uzv-ı maḥşuş için mevzū'dur.

¹⁵⁴⁵ "Yırtıcı hayvan ve kahraman bir kişiye arslan denmesi gibi. Malumdur ki yırtıcı hayvana arslan denmesi hakikat-i lugaviyedir, aynı kelimeyi cesur bir adam için kullanmak ise mecaz-i lügavî olur." Ustaosmanoğlu ve Şahin, a.g.e., s. 477.

¹⁵⁴⁶ "İbadet ile duaya salat denmesi gibi. Yine malumdur ki ibadet için salat denmesi hakikat-i şer'îye; dua için kullanılması ise mecaz-ı şer'î olur." Ustaosmanoğlu ve Şahin, a.g.e., s. 477.

¹⁵⁴⁷ "Kip ve bir işe fiil denmesi gibi. Tarifi nahiv kitaplarında yapılan malûm kipler yani çekimler için fiil denmesi hakikat-i örfî-i hâs olur, fiil lafzını iş ve eylem anlamında kullanmak ise mecaz-ı örfî-i hâs olur." Ustaosmanoğlu ve Şahin, a.g.e., s. 477.

وَالرَّأوِيَّةِ فِي الْمَزَادَةِ

Azık getüren devenün ismi ki râviyedir ve mecâz-ı [86a] mürsel râviye gibidir ki mezâde ma' nâsına müsta' meleüdür. Mezâde şol nesnedür¹⁵⁴⁸ ki sefer azığın anda qorlar ve bunda 'alağa ba' irün ol mezâdeyi hâmil olmasındur.

وَمِنْهُ تَسْمِيَةُ الشَّيْءِ بِاسْمِ حُرِّيِّهِ

Ve mürseldendir şey'i ism-i cüz'yle tesmiye.

كَالْعَيْنِ فِي الرَّبِّيَّةِ¹⁵⁴⁹

Rebî'e¹⁵⁵⁰ ma' nâsına müsta' mele olan 'ayn gibi. Rebî'e¹⁵⁵¹ gözedici raqîb ma' nâsına.

وَعَكْسُهُ

Ve mürseldendir bunun 'aksi ya' nî tesmiyesi¹⁵⁵² bi-ism-i külle.

كَالْأَصَابِعِ فِي الْأَتَامِلِ

Enâmil ma' nâsına müsta' mele olan eşâbi' gibi. Enâmil¹⁵⁵³ enmulenün cem' idür barmaq ucı dimekdür.

وَتَسْمِيَةُ بِاسْمِ سَبَبِهِ

Ve mürseldendir şey'i sebebi ismiyle tesmiye.

نَحْوُ رَعَيْنَا الْعَيْثَ

Gayı otlatduq. Ya' nî gayı u maţar sebebiyle olan nebâti ra'y itdük.

أَوْ مُسَبِّبِهِ

Yâhod şey'i ism-i müsebbibiyle tesmiye mürseldendir.

نَحْوُ أَمْطَرَتِ السَّمَاءَ نَبَاتًا

Semâvât yağdurdı. Ya' nî sebab-i nebâti yağdurdı.

أَوْ مَا كَانَ عَلَيْهِ

Yâhod şey'i¹⁵⁵⁴ tesmiyedür zamân-ı mâzîde anuñ üzere¹⁵⁵⁵ oldukları şey'ün ismiyle.¹⁵⁵⁶

نَحْوُ "وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ"¹⁵⁵⁷

Zamân-ı mâzîde yetâmâ olanların emvâlin i' tã eyleñ dimek olur.

أَوْ مَا يُؤَلِّقُ بِهِ

Yâhod zamân-ı müstaqbelde olıcaq şey'ün ismiyle¹⁵⁵⁸ tesmiye.

نَحْوُ "إِنِّي أَرَانِي" ¹⁵⁵⁹أَعَصِرُ خَمْرًا"¹⁵⁶⁰

¹⁵⁴⁸şol nesnedür A1, B: şoldur A2.

¹⁵⁴⁹الرَّبِّيَّةُ: -A1.

¹⁵⁵⁰Rebî'e: -A1.

¹⁵⁵¹rebî'e: -A1.

¹⁵⁵²tesmiyesi A2, B: tesmiy-i şey'i A1.

¹⁵⁵³Enâmil: -A2.

¹⁵⁵⁴ Yâhod şey': Bu ibare A1 nüshasında iki defa yazılmıştır.

¹⁵⁵⁵üzere A1: üzerine A2, B.

¹⁵⁵⁶ismiyle A1: ismiyledür A2, B.

¹⁵⁵⁷ "Yetimlere mallarını verin." "Kur'an, Nisâ Suresi, Ayet: 2".

¹⁵⁵⁸ismiyle A1: ismiyle A2, B.

Ya‘nī hāmır olıcaķ ‘ineb ‘aşır iderüm dimek olur.

أَوْ مَحَلِّهِ

Yāhōd maħalliyle tesmiye.

نَحْوُ "فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ"¹⁵⁶¹

Ya‘nī nādī ve meclisde hālil olan ehli da‘vet itsün dimek olur.

أَوْ حَالِهِ

Yāhōd maħalde hūlūl idenūñ ismiyle tesmiye mürseldendür.

نَحْوُ "وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ"¹⁵⁶² أَي فِي الْجَنَّةِ

Şol kimesneler ki yüzleri aķ oldu pes anlar raħmetu'llāhdadır. Ya‘nī cennetdedür ki anda raħmet hūlūl ider.

[86b] أَوْ آلَتِهِ

Yāhōd şey‘i āletiyle tesmiye mecāz-ı mürseldendür.

نَحْوُ "وَأَجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ"¹⁵⁶³ أَي ذَكَرًا حَسَنًا

Āhīrlerde baña lisān-ı şıdķ i‘tā eyle. Ya‘nī zıkr-i ħasen i‘tā eyle ki lisān aña āletdür.

[İsti‘āre]

وَ الْإِسْتِعَارَةُ قَدْ يُقَيَّدُ بِالتَّحْقِيقِيَّةِ

İsti‘āre ki ‘alāķası müşābehēt olan mecāzı az olur taħķıķiyye ile muķayyede olur taħyīliyye ve mekniyyeden mütemeyyiz olsun için.

لِتَحَقَّقَ مَعْنَاهَا جَسًا أَوْ عَقْلًا

Ĥissen yā‘aķlen¹⁵⁶⁴ مَا عُنِي بِهَا mütēħaķķaķ oldıģından ötüri.

كَقَوْلِهِ

لَدَى أَسَدٍ شَاكِي السِّلَاحِ مُقَدِّبِ

Esed ķatında tāmu's-silāh ħāşıldur ki ekşeriyā anuñla vaķāyi‘e taķzīf ü remy olınmışdır. Pes bu maħalde esed recūl-i şücā‘ için isti‘āre olınmışdır. Pes bu maħalde ol emr¹⁵⁶⁵ mütēħaķķaķdur ħissen.¹⁵⁶⁶

وَ قَوْلِهِ تَعَالَى "اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ"¹⁵⁶⁷ أَي الدِّينَ الْحَقَّ

Bize şırāt-ı mustaķīmi ķulaģuzla. Ya‘nī dīn-i ħaķķı ki millet-i İslām’dur. İslām ise emr-i¹⁵⁶⁸ mütēħaķķaķdur ‘aķlen.

وَ دَلِيلٌ أَنَّهَا مَجَازٌ لُغَوِيٌّ كَوْنُهَا مَوْضُوعَةٌ لِلْمُسْتَبَهِّ بِهِ وَ لَا لِأَعْمٍ مِنْهُمَا

¹⁵⁵⁹ -A2. إني أراني

¹⁵⁶⁰ “Ben rüyamda şaraplık üzüm sıktıģımı gördüm.” “Kur’an, Yūsuf Suresi, Ayet: 36”.

¹⁵⁶¹ “Haydi, taraftarlarını çağırısın.” “Kur’an, Alāk Suresi, Ayet: 17”.

¹⁵⁶² “Yüzleri ağaranlar ise Allah’ın rahmeti içindedirler.” “Kur’an, Āl-i İmrān Suresi, Ayet: 107”.

¹⁵⁶³ “Sonra gelecekler arasında beni doğrulukla anılanlardan kıl.” “Kur’an, Şu‘arā Suresi, Ayet: 84”.

¹⁵⁶⁴ Ondan kastedilen şey.

¹⁵⁶⁵ Pes bu maħalde ol emr A2, B: Ol ise emr A1.

¹⁵⁶⁶ ħissen: -A1.

¹⁵⁶⁷ “Bizi doğru yola ilet.” “Kur’an, Fātiha Suresi, Ayet: 6”.

¹⁵⁶⁸ emr-i: -A2, -B.

İsti'āre mecāz-ı luğavî idigine delîl müşebbehün bih için mevzû'a olmasıdır ve¹⁵⁶⁹ müşebbeh ve müşebbehün bihden e' amm için mevzû'a¹⁵⁷⁰ olmamasıdır. Pes¹⁵⁷¹ رَأَيْتُ أَسَدًا يَزُمِي لِأَنَّهَا عَقْلِيٌّ kavlimüzde lafz-ı¹⁵⁷² esed sebu'-ı maḥşûş için mevzû'dur recül-i şücâ' için ki müşebbehdür mevzû' degül ve ḥayvân-ı mücterî için ki ikisine 'āmdur mevzû' degül ki vara ḥaḳîḳat ola anlara ıtlâḳ olınduḳda sebu'-ı maḥşûşa esed dinildükdē ḥaḳîḳat olduḳı gibi.

وَقِيلَ إِنَّهَا عَقْلِيٌّ

Dinildi ki isti'āre 'aqlîdür.

بِمَعْنَى أَنَّ التَّصَرُّفَ فِي أَمْرِ عَقْلِيٍّ لَا لِعَوِيٍّ

Şu ma'nāya ki isti'ārede taşarruf emr-i 'aqlîde taşarrufdur emr-i luğavîde taşarruf degül.

لِأَنَّهَا [87a] لَمَّا لَمْ تُطْلَقْ عَلَى الْمُشَبَّهِ إِلَّا بَعْدَ ادِّعَاءِ دُخُولِهِ فِي جِنْسِ الْمُشَبَّهِ بِهِ كَانَ اسْتِعْمَالُهَا فِيمَا وَضِعَتْ لَهُ

Zîrâ isti'āre vaktâ kim müşebbehe ıtlâḳ olınmadıysa illâ cins-i müşebbehün bihde¹⁵⁷³ duḫûlin iddi'ādan şoñra ıtlâḳ olındıysa pes müşebbehde isti'āreyi isti'māl mā vuzı'a lehde¹⁵⁷⁴ isti'māl oldu.

وَلِهَذَا

Müşebbehün bihün ismin müşebbehe ıtlâḳ müşebbehün bih cinsinden¹⁵⁷⁵ duḫûlin iddi'ādan şoñra olduḳı ecluden

صَحَّ التَّعَجُّبُ فِي قَوْلِهِ

ḳavl-i şâ'irde vâḳi' olan ta'accüb şaḥîḥ oldu.

قَامَتْ تُظَلِّلُنِي مِنَ الشَّمْسِ

نَفْسٌ أَعْرُ عَلَيَّ مِنْ نَفْسِي

قَامَتْ تُظَلِّلُنِي وَ مِنْ عَجَبٍ

شَمْسٌ تُظَلِّلُنِي مِنَ الشَّمْسِ

Ḳā'ime oldu gölge ider baña güneşden bir nefis ki nefsümden 'azîzraḳdur ḳā'ime oldu gölge ider baña. Ḥâlbuki 'acebdendür güneş ya'nî ḥüsn ü bahâda şems gibi olan ḡulâm güneşden baña gölge ider. Ke-ennehü zâlike'l-ḡulâma ma'nā-yı şemsi iddi'ā eyledi ve ḥaḳîḳat üzere anı şems eyledi. Eger böyle iddi'ā eylemeyeydi ta'accübün ma'nâsı¹⁵⁷⁶ olmazdı.

وَالنَّهْيُ عَنْهُ

Ve eger müşebbehün bihin ismin müşebbehe ıtlâḳ iddi'ā-yı mezkûrdan ötüri olduḳı ecluden nehy 'ani't-ta'accüb şaḥîḥ oldu.

فِي قَوْلِهِ

¹⁵⁶⁹ A1 nüshasında "ve" bağlacından önce müşebbeh kelimesi yer almaktadır. Ancak bu kelime iki defa tekrar edilerek anlamı bozduğundan metne dâhil edilmemiştir.

¹⁵⁷⁰ olmasıdır müşebbeh. Ve müşebbeh ve müşebbehün bihden e' amm için mevzû'a: -A2, -B.

¹⁵⁷¹ Ok atan bir aslan gördüm.

¹⁵⁷² lafz-ı: -A1.

¹⁵⁷³ müşebbehün bihde A1, B: müşebbehde A2.

¹⁵⁷⁴ lehde A1, A2: lehinde B.

¹⁵⁷⁵ cinsinden A2, B: cinsinde A1.

¹⁵⁷⁶ ma'nâsı A1, A2: ma'nâsını B.

لَا تَعْجَبُوا مِنْ بَلَىٰ غَلَّاتِهِ
فَذُرُّوا أَرْزَارُهُ عَلَى الْقَمَرِ

Şā' irūñ bu kavlinde 'aceb eylemeñ ol maħbūbuñ eski gömleginden taħķīķ anuñ bağları kamer üzere bağlanmışdır. Pes eger maħbūbı kamer-i haķīķī kılmayaydı ta' accübden¹⁵⁷⁷ nehy itmenüñ ma' nāsı olmazdı. Zīrā kamerüñ şanıdır ketān bezin pāreler.

وَرُدُّ بَأْسَ الْإِدْعَاءِ لَا¹⁵⁷⁸ يَقْتَضِي كَوْنَهَا مُسْتَعْمَلَةً فِيمَا وَضَعَتْ لَهُ

Ve bu delil redd olındı ki taħķīķ müşebbehüñ cins-i müşebbehün bihe duħūlin iddi'ā eylemek isti'ārenüñ [87b] mā¹⁵⁷⁹ vuẓı' a lehinde müsta' mele olmasın iktizā eylemez. Zīrā cezm iderüz ki esedüñ mā vuẓı' a lehi recül-i şücā' degüldür.

وَأَمَّا التَّعَجُّبُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ فَلِلْبِنَاءِ عَلَى تَنَاسِي التَّشْبِيهِ

Ammā ta' accüb ve ta' accübden nehy ki beyteyn-i mezkūreynde mürür eyledi pes tenāsī-i¹⁵⁸⁰ teşbihe binādan ötürüdür.

فَضَاءٌ لِحَقِّ الْمُبَالَغَةِ

Haķķ-ı mübālağayı kazādan ötürüdür.¹⁵⁸¹

وَالِاسْتِعَارَةُ تُفَارِقُ الْكُذْبَ بِالْبِنَاءِ عَلَى التَّأْوِيلِ

Ve isti'āre kiẓbe muğāyir olur te'vīl üzere binā ile. Ya' nī isti'ārede te'vīl olunur ki¹⁵⁸² kiẓbde ise aħer şey' murād idigine te'vīl bulunmaz.

وَنَصَبِ الْقَرِيْبَةِ عَلَى إِرَادَةِ خِلَافِ الظَّاهِرِ

Ve isti'ārede hilāf-ı zāhir irādetine naşb-ı qarīne iledür kiẓbde ise qarīne olmaz.

وَلَا تَكُونُ عَلْمًا

İsti'āre 'alem olmaz

لِمُنَافَاتِهِ الْجِنْسِيَّةِ

cinsiyete 'alemüñ münāfātından ötüri.

إِلَّا إِذَا تَضَمَّنَ نَوْعَ وَصْفِيَّةٍ كَحَاتِمِ

İllā isti'āre şol vaķtde 'alem olur ki zālike'l-'alem nev'-i vaşfiyyeti mutaẓammın ola¹⁵⁸³ Hātim gibi ki cūd ile ittişāfi mutaẓammındur ve Mārid buħl ile ve Saħbān feşāħat ile ve Bāķıl fehāmet ile. Ya' nī tekellüme 'adem-i iktidār ile ittişāfi mutaẓammındur¹⁵⁸⁵ HATİMA¹⁵⁸⁴ RAYTÜ AL-Yَوْمِ gibi.

¹⁵⁷⁷ ta' accübden A2, B: ta' accübde A1.

¹⁵⁷⁸ ȷ: -A1.

¹⁵⁷⁹ mā: -A1.

¹⁵⁸⁰ A1 nüshasında bu kelimenin üst kısmına "nisyan hali ve 'adem demek" ibaresi yazılmıştır.

¹⁵⁸¹ ötürüdür A2: ötüri A1, B.

¹⁵⁸² ki: -A2, -B.

¹⁵⁸³ ola A1: olsa A2, B.

¹⁵⁸⁴ AL-Yَوْم: Bu kelime her üç nüshada da الْقَوْم şeklinde yazılmıştır. Ancak Muhtasar'da bu kelime الْيَوْم şeklinde geçmektedir. Mehmet Arslan, Muhtasar'daki bu misal için dipnotta şu açıklamayı yapmıştır: "Bugün Hatem'i gördüm deyince bugün lafzı Hatem-i Tayi'nin kastedilmediğine dair bir karinedir. Çünkü Hatem-i Tayi çoktan öldüğüne göre burada kastedilen Hatem-i Tayi gibi cömert bir adam gördüm demektir. Yani istiare var." Arslan, **Muhtasarül Meani Tercümesi**, C. 2, s. 614. Bu açıklama esas alınarak söz konusu kelime, metnimize de الْيَوْم şekliyle dâhil edilmiştir.

¹⁵⁸⁵ Bugün Hâtim'i gördüm.

وَقَرِينُهَا

Ḳarīne-i isti'āre

إِمَّا أَمْرٌ وَاجِدٌ

yā emr-i vāḥiddür

كَمَا فِي قَوْلِهِ رَأَيْتُ أَسَدًا يَرْمِي

lafz-ı bu kavlıñde ḳarīne oldığı gibi.

وَأَكْثَرُ

Yāḥod ḳarīne emr-i vāḥidden ekşerdür.

كَقَوْلِهِ

فَإِنْ تَعَاَفَا الْعَدْلُ وَالْأَيْمَانَا

فَإِنْ فِي أَيْمَانِنَا نِيرَانَا

Eger siz 'adl u ḳasemleri kerīh görürseñüz pes bizüm sağ ellerimizde āteşler vardur ya' nī kılıçlar vardur āteşler şu' lesi gibi leme'ān ider. Pes تَعَاَفَا'nun 'adl u eymanā ta'alluḳı ḳarīnedür ki nīrāndan murād süyüfdür. Zīrā bu şartuñ cevābı muḥārebe idigine delālet ider ve sağ elde [88a] olması ḳarīne-i uḥrā olur.

أَوْ مَعَانٍ مُلْتَمِئَةً

Yā ḳarīne niçe ma' nālardur ki birbirine merbūtdur cemī' i bir ḳarīne olur.

كَقَوْلِهِ

وَصَاعِقَةٍ مِنْ نَصْلِهِ تَنْكُفِي بِهَا

عَلَى أَرْوُسِ الْأَقْرَانِ خَمْسُ سَحَابٍ

Az nār vardur ki ol memdūḥuñ ḥiddet-i seyfinden aḳrān başları üzere ol nārı taḳlīb eyler. Beş şehāb ya' nī ol memdūḥuñ enāmīl-i ḥamsesi cūd u 'aṭā yāḥod¹⁵⁸⁶ beş şehābdur ki anuñla aḳrān ü emşālī üzere 'aṭāyāyı yaḡdurur. Pes anuñla aḳrānı helāk eyler. Pes vaḳtā kim enāmīl-i memdūḥ için şehāyibi isti'āre eylediye zıkr eyledi ki naşl-i seyfinden sā' iḳā ḥāşıldur. Ve ¹⁵⁸⁷ عَلَى أَرْوُسِ الْأَقْرَانِ didi ve ¹⁵⁸⁸ خَمْسُ سَحَابٍ didi ki 'aded-i enāmīldür. Pes bunuñ mecmū'ından zāḥir oldı ki şehāyib ile enāmīldür murād.

وَهِيَ بِإِغْتِيَابِ الطَّرْفَيْنِ

Ṭarafeyn i' tibārıyla isti'āre

فِي سَمَانٍ

iki kısmdur.

لِأَنَّ اجْتِمَاعَهُمَا فِي شَيْءٍ إِمَّا مُمَكِّنٌ

Zīrā şey'-i vāḥidde¹⁵⁸⁹ ictimā'-ı ṭarafeyn yā mümkündür

نَحْوُ أَحْبَبْنَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى "أَوْ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْبَبْنَا"¹⁵⁹⁰ أَيَّ صَالًا فَهَدَيْنَاهُ

¹⁵⁸⁶ yāḥod A1: yā da A2, B.

¹⁵⁸⁷ Ona denk olanların başları üzerinde...

¹⁵⁸⁸ Beş bulut.

¹⁵⁸⁹ şey'-i vāḥidde A2, B: şey'-i vāḥide A1.

¹⁵⁹⁰ "Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?" "Kur'an, En'am Suresi, Ayet: 122".

Allāh te‘ālānuñ kavlı-i şerīfinde vāki‘ olan أَحْيَيْنَاهُ gibi. Meyyit olanı ihyā eyledük ya‘nī dāll olanı hidāyet eyledük. Pes ihyā hidāyet için isti‘āre olındı. Bunlaruñ ise şey’-i vāhidde ictimā‘ ları mümkündür.

وَأَلْسَمَ وَفَاقِيَةَ

Şey’-i vāhidde ictimā‘-ı tarafeyn mümkün olan vifākiyye tesmiye olınsun.

وَ إِمَّا مُمْتَنِعٌ

Veyāhod ictimā‘ mümteni‘dür.

كَاسْتَعَارَ اسْمَ الْمَغْدُومِ لِلْمَوْجُودِ لِعَدَمِ غَنَائِهِ

İsm-i ma‘dūmı mevcūd için isti‘āre gibi ‘adem-i ganāsından ötüri ya‘nī zālike'l-mevcūduñ ‘adem-i nef’inden ötüri.

وَأَلْسَمَ [88b] عِنَادِيَةَ

İctimā‘-ı tarafeyn mümteni‘ olan isti‘āre ‘inādiyye tesmiye olınsun.

وَ مِنْهَا التَّهَكُّمِيَّةُ وَ التَّمْلِيحِيَّةُ

İsti‘āre-i ‘inādiyyedendür tehekkümiyye ve temlihiyye.

وَ هُمَا مَا اسْتُعْمِلَ فِي ضِدِّهِ أَوْ تَقْيِضِهِ لِمَا مَرَّ

Bu ikisi şol isti‘āredür ki ma‘nā-yı haqīkisinüñ zıddında yā naķizinde müsta‘mel ola geçen şey’den ötüri ki tezādd u tenākuz menzile-i tenāsübe tenzīl olınur tehekküm yā temliḥ vāsıtasıyla. Nitekim bāb-ı teşbihde mürür eyledi.

نَحْوُ "فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ"¹⁵⁹¹

Beşāret ki muḥātabdan¹⁵⁹² sürür izhār iden şey’ ile iḥbārdur isti‘āre olındı inzār için ki zıdd-ı beşāretdür tehekküm ve istihzā tariķi üzere.

وَ بِاعْتِبَارِ الْجَامِعِ قِسْمَانِ

Ve cāmi‘ i‘tibārıyla ya‘nī tarafeyn müşterekün fiḥ oldığı şey’ i‘tibārıyla iki kısmdur.

لَأَنَّهُ إِمَّا دَاخِلٌ فِي مَفْهُومِ الطَّرْفَيْنِ

Zirā zālike'l-cāmi‘ yā mefhūm-ı tarafeynde dāḥıldür.

نَحْوُ قَوْلِهِ

‘Aleyhi’s-şalātu ve’s-selām¹⁵⁹³

"خَيْرُ النَّاسِ رَجُلٌ يُمَسِّكُ بِعَنَانِ فَرَسِهِ كُلَّمَا سَمِعَ هَيْعَةَ طَارِ الْيَهَاءِ أَوْ رَجُلٌ فِي شَفَقَةٍ فِي غَنِيمَةٍ حَتَّى يَأْتِيَهُ"¹⁵⁹⁴

¹⁵⁹¹ “Öyle ise sen onlara elem dolu bir azabı müjdele!” “Kur’an, İnşikāk Suresi, Ayet: 24”.

¹⁵⁹² muḥātabdan A2, B: muḥātabda A1.

¹⁵⁹³ ‘Aleyhi’s-şalātu ve’s-selām A1: ‘Aleyhi’s-selām A2, B.

¹⁵⁹⁴ “İnsanların yaşayış hallerinin hayırlısı, öyle bir kimsenin yaşayışıdır ki o, sırtında uçarcasına koşturacağı atının dizgininden tutmuş Allah yolunda cihâda hazır beklemektedir. O, bir düşman sesi yahut düşmanla karşılaşma çağrısı işitir işitmez, atının üzerine sıçrar da öldürmeği yahut ölümü, umur ettiği yerlerinde nâil olmak için uçarcasına koşturur gider. Yahut da o hayırlı hayat şu kimsenin hayatıdır: Şu dağların en yüksek yerlerinden bir yüksekliğin tepesindeki küçük bir koyun sürüsünün başında yahut şu vâdilerden bir vâdinin karnındaki küçük bir koyun sürüsünün başında bulunur da, namazı ikâme eder, zekât verir, insanlardan yana da hayırdan başka bir işte bulunmayarak kendisine ölüm gelinceye kadar Rabbına ibâdet eder durur.” Ebu'l-Hüseyn Muslimu’bnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Niysâbüri, **Sahîh-i Muslim ve Tercümesi**, C. 6, s. 93. أو رَجُلٌ فِي شَفَقَةٍ فِي غَنِيمَةٍ حَتَّى يَأْتِيَهُ. Bu kısım Telhis’tedir.

Nāsuñ hayırlısı şol kimesnedür ki atı yuların duta her bār ki bir şayha işide aña tayērān eyleye ya' nī 'adv eyleye. Yāḥod şol kimesnedür ki dağ başında sākin olup azıcıq koyun ile geçine. Pes tayērān 'adv için isti'āre olındı.

فَإِنَّ الْجَامِعَ بَيْنَ الْعَدُوِّ وَالطَّيْرَانَ هُوَ قَطْعُ الْمَسَافَةِ بِسُرْعَةٍ وَهُوَ دَاخِلٌ فِيهِمَا

Pes 'adv ile tayērān beyinde cāmi' sūr'at ile kaç' -ı mesāfedür. Hālbuki bu kaç' 'adv u tayērānda dāḥıldür.

أَوْ غَيْرُ دَاخِلٍ كَمَا مَرَّ

Veyāḥod dāḥil degüldür. Nitekim recül-i şücā' için esedi isti'ārede vech için şemsi isti'ārede mürür eyledi.

وَ أَيْضًا

Taḫsīm-i evvel gibi. Yine isti'āreyi bi-i' tibāri'l-cāmi'¹⁵⁹⁵ [89a] taḫsīmdür.

إِمَّا عَامِيَّةٌ

Yā 'āmmiyyedür.

وَ هِيَ الْمُبْتَدَأَةُ

'Āmmiyye olan isti'āre mübtezedür

لِظُهُورِ الْجَامِعِ فِيهَا

anda cāmi' üñ zuhūrından ötüri.

نَحْوُ رَأَيْتُ أَسَدًا يَرْمِي 1596 أَوْ خَاصِيَّةً وَ هِيَ الْعَرَبِيَّةُ

Yāḥod ḥāşşiyyedür ol ki ġarābedür.

وَ الْعَرَابَةُ قَدْ يَكُونُ فِي نَفْسِ الشَّبَّهِ

Ġarābet az olur nefsi teşbīhde olur.

كَمَا فِي قَوْلِهِ

وَ إِذَا احْتَبَى قَرْيُوسُهُ بِعَنَانِهِ

عَلَّكَ الشَّكِيمَ إِلَى الثَّصْرَافِ الرَّائِرِ

Şā' ir atını medḥde eyidür ki eger uyanı eger kaçına ilkā olınsa gemin çeyner şāḥibi 'avd idince. Pes 'inānuñ qarbusda vuḫū' -ı hey'etin şūfilerüñ kemere girdükde vāqi' olan hey'ete teşbīh eyledi. İhtibāyı ki arqa ile ayakları bir nesne¹⁵⁹⁷ ile cem' eylemekdür uyanuñ eger kaçında vāqi' olması için isti'āre eyledi. Pes ġarābet-i şebehden ötüri isti'āre ġarābe oldı.

وَ قَدْ يَحْصُلُ بِتَصْرُفٍ فِي الْعَامِيَّةِ

İsti'āre-i 'āmmiyyede daḥi bir taşarruf ile ġarābet ḥāşıl olur.

كَمَا فِي قَوْلِهِ

Ḳavl-i şā' irde¹⁵⁹⁸ oldıġı gibi:

أَخَذْنَا بِأَطْرَافِ الْأَحَادِيثِ بَيْنَنَا 1599

¹⁵⁹⁵bi-i' tibāri'l-cāmi' A2, B: bi-i' tibāri'l-cem' A1.

¹⁵⁹⁶Örnek: Ok atan bir arslan gördüm.

¹⁵⁹⁷bir nesne A2, B: bulınsa A1.

¹⁵⁹⁸Ḳavl-i şā' irde A1: Şā' irüñ ḳavlinde A2, B.

¹⁵⁹⁹أَخَذْنَا بِأَطْرَافِ الْأَحَادِيثِ بَيْنَنَا: Bu mısra Telhîs'te yoktur.

وَسَأَلْتُ بِأَعْنَاقِ الْمَطِيِّ الْأَبَاطِحُ

Şürü‘ eyledük mā-beynimizde aḥbār-ı mażiyyeye ve deve boyunlarıyla şu yolları aqđı. Ebātiḥde vākı‘a olan seylerden seyelānın seyr-i ibil¹⁶⁰⁰ için isti‘āre eyledi līn ü selāseti müştemile olan sür‘atde. Ve bunda olan şebeh ‘āmmīdür lākin ġarābet ifāde ider şey’i taşarruf eyledi.

إِذَا أَسْنَدَ الْفِعْلَ إِلَى الْأَبَاطِحِ

Zirā fi‘l-i sālṯ’i ebātiḥe isnād eyledi

ذُونَ الْمَطِيِّ

Ḥiṣṣe’ye isnād eylemedi.

وَأُدْخَلَ الْأَعْنَاقَ فِي السَّيْرِ

Ve a‘nākı seyre idḡāl eyledi. Zirā seyr-i ibilde baṯı‘ ü sür‘at ġāliben a‘nāqda [89b] zāhir olur.

وَبِاعْتِبَارِ الثَّلَاثَةِ سِنَّةٍ أَقْسَامٍ

Ve isti‘āre müste‘ārun minh ve müste‘ārun leh ve cāmi‘i‘tibārıyla altı kısım olur.

لِأَنَّ الطَّرْفَيْنِ إِنْ كَانَا حِسِّيَيْنِ فَالْجَامِعُ إِمَّا حِسِّيٌّ

Zirā ṯarafeyn ḥissī olduğda pes cāmi‘daḡi yā ḥissīdür.

نَحْوُ "فَأَخْرَجَ لَهُمْ عَجَلًا جَسَدًا"¹⁶⁰¹ فَإِنَّ الْمُسْتَعَارَ مِنْهُ وَلَدُ الْبَقْرَةِ

Pes müste‘ārun minh veled-i baqaradır.

وَالْمُسْتَعَارُ لَهُ الْحَيَوَانُ الَّذِي خَلَقَهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ حُلِيِّ الْقَيْطِ

Müste‘ārun leh ise şol¹⁶⁰² ḡayvāndur ki anı Bārī te‘ālā Kıbtā‘ifesiñ ḡilyelerinden ḡalk eyledi.

وَالْجَامِعُ الشَّكْلُ

Cihet-i cāmi‘¹⁶⁰³ şekldür.

وَالْجَمِيعُ حِسِّيٌّ

Ḥālbuki üçü bile ḥissīdür.

وَأَمَّا عَقْلِيٌّ

Veyāḡod cāmi‘i‘aqlīdür.

نَحْوُ "وَأَيَّةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ"¹⁶⁰⁴ فَإِنَّ الْمُسْتَعَارَ مِنْهُ وَهُوَ كَثْفُ الْجِلْدِ عَنْ نَحْوِ الشَّاةِ

Pes müste‘ārun minh ki koyun mişilliden¹⁶⁰⁵ deri yüzmeğdür.

وَالْمُسْتَعَارُ لَهُ كَثْفُ الصُّوِّ عَنْ مَكَانِ اللَّيْلِ

Müste‘ārun leh mekān-ı leyden ziyāy¹⁶⁰⁶ keşf itmekdür.

وَهُمَا حِسِّيَّانِ

Ḥālbuki bu ikisi ḥissīdür.

وَالْجَامِعُ مَا يُعْقَلُ مِنْ تَرْتُّبِ أَمْرِ عَلَى آخَرَ

¹⁶⁰⁰ibil A1: ile A2, B.

¹⁶⁰¹“Böylece (Sāmiri) onlar için böğürmesi olan bir buzağı heykeli ortaya çıkardı.” “Kur’an, Tâhâ Suresi, Ayet: 88”.

¹⁶⁰²şol: -B.

¹⁶⁰³Cihet-i cāmi‘ A1, B: Cihet-i cāmi‘ a A2.

¹⁶⁰⁴“Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız, bir de bakarsın karanlık içinde kalmışlardır.” “Kur’an, Yâsîn Suresi, Ayet: 37”.

¹⁶⁰⁵mişilliden A1, A2: mişillidür B.

¹⁶⁰⁶ziyāy A2, B: şabāḡı A1.

Cāmi‘ emrūn āher terettübinden ta‘ aq̄kul olınan şey’dür.

وَ إِمَّا مُخْتَلِفٌ

Veyāḥod muhtelifdür ba‘ zı ḥissī ve ba‘ zısı ‘ aqlīdür.¹⁶⁰⁷

كَقَوْلِكَ رَأَيْتُ شَمْسًا

Ben güneşi gördüm dirsün.

وَ أَنْتَ تُرِيدُ إِنْسَانًا كَالشَّمْسِ فِي حُسْنِ الطَّلَعِ

Ḥālbuki bir insāni dilersün cemāl-i vechde güneş gibi ol ise ḥissīdür.

وَ نِبَاهَةِ الشَّانِ

Ve ‘ālī-ṣān olmada ol ise ‘ aqlīdür.

وَ إِلَّا إِمَّا عَقْلِيَّانِ

Ve eger ṭarafeyn ḥissī olmazlarsa pes ikisi daḥi yā ‘ aqlī olurlar.

نَحْوُ "مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْقَدِنَا"¹⁶⁰⁸ فَإِنَّ الْمُسْتَعَارَ مِنْهُ الرُّقَادُ

Pes müste‘ ārun minh ruqād ya‘ nī nevmdür.

وَ الْمُسْتَعَارُ لَهُ الْمَوْتُ

Ve müste‘ ārun leh mevtdür.

وَ الْجَامِعُ عَدَمُ ظُهُورِ الْفِعْلِ

Ve cāmi‘ fi‘ l zāḥir olmamaqdur.

وَ الْجَمِيعِ

[90a] Ḥālbuki cemī‘ si

عَقْلِيَّ

'dür.

وَ إِمَّا مُخْتَلِفَانِ

Veyāḥod biri ḥissī ve biri ‘ aqlī olmağla muhteliflerdür.

وَ الْجِسْمِيُّ هُوَ الْمُسْتَعَارُ مِنْهُ

Ḥālbuki ḥissī müste‘ ārun minhdür.

نَحْوُ "فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ"¹⁶⁰⁹

Me’mür olduğun şey’i farq eyle.

فَإِنَّ مُسْتَعَارَ مِنْهُ كَسْرُ الرَّجَاجَةِ

Pes müste‘ ārun minh sırça uvanmaqdur.

وَ هُوَ جِسْمِيَّ

Ol ise ḥissīdür.

وَ الْمُسْتَعَارُ لَهُ النَّبْلِيُّ

Ve müste‘ ārun leh tebliğdür.¹⁶¹⁰

¹⁶⁰⁷ وَ إِمَّا مُخْتَلِفٌ Veyāḥod muhtelifdür ba‘ zı ḥissī ve ba‘ zısı ‘ aqlīdür: -A1.

¹⁶⁰⁸ “Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı?” “Kur’an, Yāsīn Suresi, Ayet: 52”.

¹⁶⁰⁹ “Sana emrolunamı açıkça ortaya koy.” “Kur’an, Hicr Suresi, Ayet: 94.

¹⁶¹⁰ وَ الْمُسْتَعَارُ لَهُ النَّبْلِيُّ. Ve müste‘ ārun leh tebliğdür. Ol ise ḥissīdür. وَ هُوَ جِسْمِيَّ Pes müste‘ ārun minh sırça uvanmaqdur. فَإِنَّ مُسْتَعَارَ مِنْهُ كَسْرُ الرَّجَاجَةِ müste‘ ārun leh tebliğdür A1: فَإِنَّ الْمُسْتَعَارَ لَهُ النَّبْلِيُّ Ve müste‘ ārun leh tebliğdür كَسْرُ الرَّجَاجَةِ Pes müste‘ ārun minh sırça uvatmaqdur وَ هُوَ جِسْمِيَّ Ol ise ḥissīdür A2, B.

وَ الْجَامِعِ النَّائِبِ

Ve cāmi¹⁶¹¹ te'şirdür.

وَ هُمَا عَقْلِيَّانِ

Ĥālbuki müste'ārun leh¹⁶¹² ve cāmi' ' aqlidür.

وَ إِمَّا عَكْسُ ذَلِكَ

Yāḥod bunuñ¹⁶¹³ aksidür. Ya' nī ḥissī müste'ārun lehdür ancaḳ.

نَحْوُ "إِنَّا لَمَّا طَعَى الْمَاءَ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ"¹⁶¹⁴

Şu azduḳda biz sizi gemide getürdük.

فَإِنَّ الْمُسْتَعَارَ لَهُ كَثْرَةُ الْمَاءِ وَ هُوَ حَسْبِي

Pes müste'ārun leh şuyuñ keşretidür ol ise ḥissidür.

وَ الْمُسْتَعَارُ مِنْهُ التَّكْبُرُ

Ve müste'ārun minh tekebbürdür.

وَ الْجَامِعِ الْإِسْتِعْلَاءِ الْمُفْرَطُ

Ve cāmi' isti' lā-yı müfriḫdür.

وَ هُمَا عَقْلِيَّانِ

Anlar ise ' aqlidür.

وَ بِإِغْتِيَابِ اللَّفْظِ قِسْمَانِ

İsti'āre lafz-ı müste'ār i' tibārıyla iki kışmdur.

لَأَنَّهُ إِنْ كَانَ اسْمَ جِنْسٍ

Zirā eger lafz-ı müste'ār ism-i cins olursa

فَأَصْلِيَّةٌ

pes isti'āre aşliyyedür.

كَاسِدٍ

Recül-i şücā' için isti'āre olınan esed gibi ve darb-ı şedid için ḳatlı gibi.

وَ إِلَّا فَتَبَعِيَّةٌ

Ve eger ism-i cins olmazsa pes tebe' iyyedür.

كَالْفِعْلِ وَ مَا يَشْتَقُّ مِنْهُ

Fi'l gibi ve andan müştak olan ism-i fā' il¹⁶¹⁵ ism-i mef' ul gibi ve ḡayrı gibi.

وَ الْحَرْفِ

Daḡı ḡarf gibi.

فَالْتَشْبِيهُ فِي الْأَوَّلَيْنِ لِمَعْنَى الْمَصْنَدِ

Pes fi'l ve müştak-ı fi' lde teşbīḡ ma' nā-yı maşdar içündür.

وَ فِي الثَّلَاثِ لِمُتَعَلِّقِ مَعْنَاهُ

¹⁶¹¹Ve cāmi': -A1.

¹⁶¹²leh: A2 ve B nüshalarında iki kere yazılmıştır.

¹⁶¹³bunuñ: -B.

¹⁶¹⁴“Şüphesiz, (Nūḡ zamanında) su bastıḡı vakit, sizi gemide biz taşıdık.” “Kur'an, Hāḡka Suresi, Ayet: 11”.

¹⁶¹⁵olan ism-i fā' il: -A1.

Ve ħurūfda¹⁶¹⁶ teşbîh ma‘ nāsı müte‘ allağ olduğu şey’dür.

كَالْمَجْرُورِ فِي زَيْدٍ فِي نِعْمَةٍ

Ol müte‘ allağ-ı [90b]¹⁶¹⁷ vāki‘ olan mecrūr gibi.

فَيَقْدَرُ فِي نَطَقَتِ الْحَالِ وَالْحَالُ نَاطِقَةٌ بِكَذَا لِلدَّلَالَةِ بِالنُّطْقِ

Vaktā kim ma‘ nā-yı maşdar için ve müte‘ allağ ma‘ nā-yı ħurūf¹⁶¹⁸ için oldıysa teşbîh¹⁶¹⁹ pes bu kavilde delāleti nuṭqa teşbîh taqdîr olunur. Bu taqdîrce¹⁶²⁰ كَذَا عَلَى دَالَّةِ الْحَالِ دَالَّةٌ عَلَى كَذَا demek olur.

و فِي لَامِ التَّغْلِيلِ نَحْوُ "فَالْتَقَطَهُ الْفِرْعَوْنُ لِيَكُونَ لَهُمْ عَذَابًا وَحَرْنَا" ¹⁶²¹ لِلْعَدَاوَةِ وَالْحُزْنَ الْحَاصِلَ بَعْدَ الْإِلْتِقَاطِ بِعَلَّتِهِ الْغَائِيَّةِ

Ve bu āyetde vāki‘ olan lām-ı ta‘ lilde ba‘ de’l-iltikāṭ ḥāşıl olan ħüzn¹⁶²² ü ‘ adāveti iltikāṭuñ ‘ illet-i ġā’iyyesine teşbîh taqdîr olunur muḥabbet ve tebennî gibi ol ‘ illet-i ġā’iyye.

و مَدَارُ قَرِينَتِهَا فِي الْأَوْلَيْنِ

Fi’ l ü müştakda medār-ı qarîne

عَلَى الْفَاعِلِ

fā’ il üzeredür.

نَحْوُ نَطَقَتِ الْحَالِ بِكَذَا ¹⁶²³

Zirā nuṭq-ı ḥaḳīkī ḥāle¹⁶²⁴ isnād olunmaz.

أَوْ الْمَفْعُولِ

Yāḥod devrān-ı qarîne mef’ ul üzeredür.

نَحْوُ

جُمِعَ الْحَقُّ لَنَا فِي إِمَامٍ ¹⁶²⁵

قَتَلَ الْبُخْلُ وَأَحْيَا السَّمَاخَا

Bizüm imāmumuzda cem’ olındı ki buḥli katl eyledi ya‘ nī izāle eyledi ve cūdı iḥyā eyledi ya‘ nī izḥār eyledi. Pes katl-i ḥaḳīkī ve iḥyā-yı ḥaḳīkī buḥl ü cūda ta‘ alluḳ eylemezler.

و نَحْوُ

نَقَرِيهِمْ لِهَدَمِيَّاتٍ نَقَدُ بِهَا

مَا كَانَ خَاطَ عَلَيْهِمْ كُلُّ زَرَادٍ ¹⁶²⁶

¹⁶¹⁶ ħurūfda A2: ħarfde A1, B.

¹⁶¹⁷ Zeyd, nimet içindedir.

¹⁶¹⁸ ħurūf A2, B: ħarf A1.

¹⁶¹⁹ teşbîh: -A2, -B.

¹⁶²⁰ Durum, bunu göstermektedir.

¹⁶²¹ “Nihayet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı.” “Kur’an, Kasas Suresi, Ayet: 8”.

¹⁶²² Her üç nüshada "ħuzy" şeklinde yazılan bu kelimenin, anlama ve Muhtasar’daki şekline binaen "ħüzn" olması gerekmektedir.

¹⁶²³ Örnek: Hal böyle konuştu/gösterdi.

¹⁶²⁴ ḥāle A1: ḥāl A2, B.

¹⁶²⁵ جُمِعَ الْحَقُّ لَنَا فِي إِمَامٍ: Bu mısra Telhîs’te yer almamaktadır.

¹⁶²⁶ مَا كَانَ خَاطَ عَلَيْهِمْ كُلُّ زَرَادٍ: Bu mısra Telhîs’te yoktur.

Biz anları¹⁶²⁷ konuklarımız keskin şırıklara mensûbe ta' nât ile. Anuñla kaç' iderüz şol nesneyi ki anlar üzere anı her doqııcı dikdi idi. Pes mef' ul-i şānī ki l'ahdimiyyat dur n'farihem qarīne-i isti' aredür.

وَالْمَجْرُورِ

Yāhod mecrūr üzeredür devrān-ı qarīne.

نَحْوُ "فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ"¹⁶²⁸

Pes zıkr-i eğab qarīnedür b'şir isti' are-i tebe' iyye oldığına tehekkümiyye oldığına.

وَبِاعْتِبَارِ آخَرَ ثَلَاثَةَ أَقْسَامٍ

Ve isti' are tarafeyn ve cāmi' ve lafzdan [91a] gayrı bir i' tibār ile üç kısmdur.

مُطْلَقَةً وَ هِيَ مَا لَمْ تَقْتَرِنْ بِصِفَةٍ وَ لَا تَفْرِيعِ

Muñlakadur. Ol dağı şol isti' aredür ki bir şıfata ve bir tefri' e qarīn olınmaya.

وَالْمُرَادُ الْمَعْنَوِيَّةُ لَا النَّعْثُ

Ve şıfat ile murād şıfat-ı ma' neviyyedür yoğsa na' t-ı nađvī degüldür.

وَمُجَرَّدَةٌ وَ هِيَ مَا فُرِنَ بِمَا يُلَايِمُ الْمُسْتَعَارَ لَهُ

Ve bir kısmı dağı mücerrededür. Ol dağı şol isti' aredür ki müste' arun lehe mülāyim olan şey'e muqārin ola.

كَقَوْلِهِ

عَمْرُ¹⁶²⁹ الرَّدَاءِ إِذَا تَبَسَّمَ ضَاغِكًا

Tamām-ı beyt almal r'qāb b'şak'itih r'qāb almal. Keşrür-ridādur¹⁶³⁰ kaçan tebessüm eylese dıhka şāri' oldığı hāde dıhkından ötüri sā'iller elinde riqāb māli kapanur. Pes ridā'ı 'aṭā için isti' are eyledi ve 'aṭāya münāsib olan gāmr ile anı vaşf eyledi.

وَمُرَشَّحَةٌ وَ هِيَ مَا فُرِنَ بِمَا يُلَايِمُ الْمُسْتَعَارَ مِنْهُ¹⁶³¹

Ve bir kısmı dağı muraşşahadur. Ol dağı şol isti' aredür müste' arun minhe mülāyim olan şey'e muqārin ola.

نَحْوُ "أُولَئِكَ الَّذِينَ اسْتَرَوْا الصَّلَاةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبَحَتِ تِجَارَتُهُمْ"¹⁶³²

İştirā istibdāl ü ihtiyār için isti' are olındı. Ba' de iştirāya¹⁶³³ mülāyim olan ribḥ ü ticāret isti' areye tefri' olındı.

وَ قَدْ يَجْتَمِعَانِ

Az olur tecrīd ve terşih cem' olurlar.

كَقَوْلِهِ

لَدَىٰ أَسَدٍ شَاكِي الصِّلَاحِ مُقَدَّفٍ

¹⁶²⁷Biz anları A1: Ve biz anlar A2, B.

¹⁶²⁸ "Onları elem dolu bir azap ile müjdele." "Kur'an, Âl-i İmrân Suresi, Ayet: 21".

¹⁶²⁹ عَمْرُ A2, B: مَخْمَرُ A1.

¹⁶³⁰ Keşrür-ridādur A1, B: er-ridādur A2.

¹⁶³¹ -A1. وَ مُرَشَّحَةٌ وَ هِيَ مَا فُرِنَ بِمَا يُلَايِمُ الْمُسْتَعَارَ مِنْهُ

¹⁶³² "İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 16".

¹⁶³³ iştirāya A1: iştirā A2, B.

Esed katında hâşıldur tamām-ı silâh ki ol esed vaqâyi'e atılmışdur. Pes *شَاكِي الصَّلَاحِ* kavli tecrîd olur müste'ârun lehe mülâyim olduğu ecluden ol ki¹⁶³⁴ recül-i şücâ' dur.

لَهُ لَيْدٌ أَظْفَارُهُ لَمْ تُقَلِّمْ

Ol esedün kılları vardur ki tırnaqları kesilmemiş. Ve bu kavli terşih olur. Zîrâ müste'ârun minhe mülâyimdür ol ki esed-i haqîkîdür.

وَ التَّرْشِيحُ أَبْلَغُ

Ve terşih itlâk u tecrîdden eblağdur ve daği [91b] terşih ve tecrîd cem' inden mübâlağarakdur

لَا شَتْمَالِهِ عَلَى تَحْقِيقِ الْمُبَالَغَةِ

teşbih mübâlağa taḥkîkine ve taqviyyetine iştimalinden ötüri.

وَ مَبْنَاهُ عَلَى تَنَاسِي التَّشْبِيهِ

Ve mebnâ-yı terşih teşbîhi tenâsî üzeredür. Ke-ennehû iddi'â olunur ki müste'ârun leh nefsi müste'ârun minhdür. Aña bir şey' müşebbeh degüldür.

حَتَّى إِنَّهُ يُبْنَى عَلَى غُلُوِّ الْقَدْرِ مَا يُبْنَى عَلَى غُلُوِّ الْمَكَانِ

Ḥattâ şe'n bu ki 'ulüvv-i mekāna mebnî olan 'ulüvv-i qadra¹⁶³⁵ mebnî olur.

كَقَوْلِهِ

وَ يَصْنَعُهُ حَتَّى يَطُنُّ الْجَهْلُ

بِأَنَّ لَهُ حَاجَةً فِي السَّمَاءِ

Şu'üd ider ol memdüh hattâ cāhiller zann ider ki gökde bir ḥaceti vardur. Pes şu'üdü 'ulüvv-i qadr için ve medâric-i kemâle irtikâ için isti'âre eyledi. Ba' de 'ulüvv-i mekāna binâ olınan şey'i anuñ üzerine¹⁶³⁶ binâ eyledi. Ve cehül lafzında ziyâde mübâlağa vardur. Ke-ennehû 'ârif bilür ki semâda ḥaceti yoğdur. Zîrâ cemî' kemâlât ile muttaşıfudur.

وَ تَحْوُهُ

Binâsı¹⁶³⁷ teşbihden ötüri 'ulüvv-i mekāna mebnî olanı 'ulüvv-i qadra binâ mişillidür.

مَا مَرَّ مِنَ التَّعَجُّبِ وَ النَّهْيِ عَنْهُ

Ta'accüb ü nehy 'ani't-ta'accübden mürür eyleyen ol ki *فَأَمْتُ تَطَلُّنِي* kavlidür¹⁶³⁸ ve *لَا تَعَجُّبُوا مِنْ بِلَا*¹⁶³⁹ kavlidür.

وَ إِذَا جَازَ الْبِنَاءَ عَلَى الْفَرْعِ مَعَ الْإِعْتِرَافِ بِالْأَصْلِ

Vaktâ kim fer' üzere ya'nî müşebbehün bih üzere binâ-yı kelâm cā'iz oldıysa aşda¹⁶⁴⁰ ya'nî müşebbehe i' tirâf birle.

كَمَا فِي قَوْلِهِ

Nitekim kavli-i şâ'irde vâqî' dür:

¹⁶³⁴ki: -A2, -B.

¹⁶³⁵mebnî olan 'ulüvv-i qadra: -A2.

¹⁶³⁶üzerine A2: üzere A1, B.

¹⁶³⁷Binâsı A2, B: Tenâsî A1.

¹⁶³⁸Burada *فَأَمْتُ تَطَلُّنِي* ibaresiyle göndermede bulunulan şiir, metnin 87a sayfasında yer almaktadır.

¹⁶³⁹“Sevgilinin elbisesinin çürüdüğüne şaşırmayın.” Arslan, **Muhtasarül Meani Tercümesi**, C. 2, s. 662. Bu mısranın geçtiği beyit, metnin 87a sayfasında bulunmaktadır.

¹⁶⁴⁰aşda A2, B: aşla A1.

هِيَ الشَّمْسُ مَسْكُنُهَا فِي السَّمَاءِ
فَعَزَّ الْفُؤَادَ عَزَاءً جَمِيلاً

فَلَنْ تَسْتَطِيعَ إِلَيْهَا الصُّعُودَا
وَلَنْ تَسْتَطِيعَ إِلَيْكَ النُّزُولَا

Maḥbūbe şemsdür ki meskeni semādatur. Pes ḳalbe [92a] ḥaml eyle ‘azā-yı cemīl ya‘nī şabr-ı cemīli ḳalbe ḥavāle eyle. Zīrā sen aña şu‘ūd itmege ḳādir degülsün ve ol daḥi saña nüzül itmege ḳādir degüldür. Pes الشَّمْسُ هِيَ teşbīhdür isti‘āre degüldür ve bu teşbīhde müşebbehe i‘tirāf vardır. Bunuñ birle kelām gene müşebbehün bih üzere binā olındı ol ki şemsdür.

فَمَعَ جَحْدِهِ أُولَى

Pes fer‘ üzere binā aşlı inkār birle evlādur.

وَأَمَّا الْمُرَكَّبُ فَهُوَ ¹⁶⁴¹ اللَّفْظُ الْمُسْتَعْمَلُ فِيمَا شَبِهَ بِمَعْنَاهُ الْأَصْلِيَّ تَشْبِيهَ التَّمثِيلِ

Ve ammā mecāz-ı mürekkeb şol şey‘de müsta‘mel olan lafzdur ki anuñ ma‘nā-yı aşlisine teşbīh-i temşil ile teşbīh olına

لِلْمُبَالَغَةِ

teşbīhde mübālağadan ötüri.

كَمَا يُقَالُ لِلْمُتَرَدِّدِ فِي أَمْرٍ

Bir emrde müterreddid olana nitekim dinilür:

إِنِّي أَرَاكَ تُقَدِّمُ رَجُلًا وَتُؤَخِّرُ أُخْرَى

Ben seni görürüm bir ayağuñ taḳdīm idersün ve birin te‘ḥīr idersün. Pes zālīke'l-emrde tereddüd şūreti teşbīh olındı şol kimesnenüñ tereddüdi şūretine ki¹⁶⁴² durup gitmek ister ayağın atar ve gitmek ister ayağın çeker. Pes bi'l-muṭābaḳa dālle olan kelām şūret-i ulāda şāniye üzere isti‘māl olındı.

وَهَذَا يُسَمَّى التَّمثِيلَ عَلَى سَبِيلِ الْأِسْتِعَارَةِ

Bu mecāz-ı mürekkeb ‘alā-sebīli'l-isti‘āre temşil tesmiye olunur.

وَقَدْ يُسَمَّى التَّمثِيلَ مُطْلَقًا

Ve az olur temşil tesmiye olunur muṭlaḳā ‘alā-sebīli'l-isti‘āre ile taḳyīdsüz.

وَمَتَى فَتَنَا اسْتِعْمَالُهُ كَذَلِكَ

Vaḳtā kim mecāz-ı mürekkebün isti‘māli ‘alā-sebīli'l-isti‘āre [92b] ile şāyi‘ olsa

سُمِّيَ مَثَلًا

meşel tesmiye olunur.

وَلِهَذَا

Meşel bir tesmiye oldığı eelden ki isti‘māli ‘alā-sebīli'l-isti‘āre ile şāyi‘ dūr.

لَا يَتَعَيَّرُ الْأَمْثَالُ

¹⁶⁴¹ A1. فَمَا هُوَ A2, B.

¹⁶⁴²ki: -A2, -B.

Meşeller müteğayyir olmaz. Zīrā isti‘āre vācibdür ki lafz-ı müşebbehün bih ola müsta‘meldür¹⁶⁴³ müşebbehde. Pes eger meşel tağyir olınsa lafz-ı müşebbehün bih olmazdı pes isti‘āre olmazdı¹⁶⁴⁴ pes meşel olmazdı. Pes bu eelden mađārib-i emşāle iltifāt olunmaz tezkiren ve te’nişen ve ifrāden ve teşniyeten ve cem’an.

فصل¹⁶⁴⁵

Bu faşldür isti‘āre bi'l-kināye ve isti‘āre-i tağyiliyye beyānındadır.

فَدُّ يُضْمَرُ التَّشْبِيهُ فِي النَّفْسِ فَلَا يُصْرَحُ بِشَيْءٍ مِنْ أَرْكَانِهِ سِوَى الْمُشَبَّهِ

Az olur teşbīh nefs-i mütেকellimde muzmer olur. Pes erkān bir şey’ ile taşrih olunmaz zikr-i müşebbehden gayrı.

وَ يُدَلُّ عَلَيْهِ

Ve ol teşbīh-i muzmere delil naşb olunur

بِأَنَّ يُثَبَّتَ لِلْمُشَبَّهِ أَمْرٌ مُخْتَصٌّ بِالْمُشَبَّهِ بِهِ

müşebbehün bihe muhtaşş olan emr müşebbeh için işbāt olınmağ ile.

فَيَسْمَى التَّشْبِيهُ اسْتِعَارَةً بِالْكِنَايَةِ أَوْ مَكْنِيًّا عَنْهَا

Pes teşbīh-i muzmer isti‘āre bi'l-kināye yāhūd isti‘āre-i mekniyye tesmiye olunur.

وَ إِثْبَاتُ ذَلِكَ الْأَمْرِ لِلْمُشَبَّهِ اسْتِعَارَةً تَخْيِيلِيَّةً

Ve zālike'l-emr müşebbeh için işbāta isti‘āre-i tağyiliyye tesmiye olunur.

كَمَا فِي قَوْلِ الْهُذَلِيِّ

إِذَا الْمَنِيَّةُ أَنْشَبَتْ أَطْفَارَهَا

Tamām-ı beyt

أَلْفَيْتُ كُلَّ تَمِيمَةٍ لَا تَنْفَعُ

Ya‘nī şol vaqtda ki meniyye ya‘nī mevt dırnaqların ta‘liq eyleye her temimeyi sen gayr-ı nāfi‘ bulursuñ. Temime şol ħarezedür ki ma‘āze kılınur. Ya‘nī şol ħamāyıldür ki def‘-i āfet¹⁶⁴⁶ için boyuna aşarlar.

شَبَّهَ الْمَنِيَّةَ بِالسُّعْيِ فِي اغْتِيَالِ [93a] الْفُؤَسِ

Şā‘ir mevti sebu‘a teşbīh eyledi ihlāk-ı nefsdde

بِالْفُؤْرِ وَالْعَلْبَةِ

ķahr u galebe ile

مِنْ غَيْرِ تَفْرِقَةٍ بَيْنَ نَفَاعٍ وَ ضَرَارٍ

nāfi‘ olan zārr olan kimesne beynin farq itmedükleri¹⁶⁴⁷ ħāldde.

فَأَثَبَتْ لَهَا

Pes meniyye için¹⁶⁴⁸ işbāt eyledi

¹⁶⁴³müşebbehün bih ola müsta‘meldür: -A2, -B.

¹⁶⁴⁴olmazdı A1, A2: olmaz B.

¹⁶⁴⁵فصل: -A2.

¹⁶⁴⁶āfet: -A1.

¹⁶⁴⁷itmedükleri A1: itdükleri A2, B.

¹⁶⁴⁸içün: -B.

الْأَظْفَارَ الَّتِي لَا يَكْمُلُ ذَلِكَ فِيهِ بِدُونِهَا

şol ezfârı ki zâlike'l-iğtiyâl sebu' da kâmil olmaz ol ezfârsuz.

وَ كَمَا فِي قَوْلِ الْآخَرِ
وَ لَيْنُ نَطَقْتُ بِشُكْرِ بَرَكَ مُفْصِحًا
فِلِسَانُ حَالِي بِالشُّكَايَةِ أَنْطَقُ

Eger iyliğün şükriyle nuṭṭı ideydüm maḏhar oldıgum hâlde pes lisân-ı hâlüm şikâyete enṭaḑdur.

شَبَّهَ الْحَالَ بِإِنْسَانٍ مُتَكَلِّمٍ فِي الدَّلَالَةِ عَلَى الْمُفْصُودِ

Hâl-i insânı mütekellime teşbîh eyledi maḑşûda delâletde.

فَأْتَبَتُ لَهَا اللِّسَانَ الَّذِي بِهِ قِوَامُهَا فِيهِ

Pes hâl için şol lisânı işbât eyledi ki insânda kıvâm-ı delâlet anuñladur.

وَ كَذَا قَوْلُ زُهَيْرٍ
صَحَا الْقَلْبُ عَنْ سَلْمَى وَ أَقْصَرَ بِاطِلُهُ
وَ عُرِّيَ أَفْرَاسُ الصَّبِيِّ وَ رَوَّاجِلُهُ

Ayıldı ḑalbüm Selmâ'dan ya'nî Selmâ 'aşḑından ḑalbüm zâ'il oldı ve meyl ü hevâ andan¹⁶⁴⁹ imtinâ' eyledi ve şıbâ feresleri râḑileleri ta'riye olındı.

أَرَادَ أَنْ يُبَيِّنَ أَنَّهُ تَرَكَ مَا كَانَ يَرْتَكِبُهُ زَمَنَ الْمَحَبَّةِ مِنَ الْجَهْلِ وَالْعَبِي

Züheyr beyân itmegi murâd eyledi ki zamân-ı muḑabbetde irtikâb eyledigi cehl ü ḑalâleti terk eyledi.

وَ أَعْرَضَ عَنْ مُعَاوَدَتِهِ

Ve mürtekib oldıgı şey'e varup gelmeden i'râz eyledi.

فَبَطَلْتُ الْآثَةَ

Pes mürtekib olan şey'ün âlâtı bâṭıla oldı.

فَسَبَّهَ فِي نَفْسِهِ الصَّبَا¹⁶⁵⁰ بِجَهَّةٍ مِنْ جِهَاتِ الْمَسِيرِ كَالْحَجِّ وَالْجَارَةِ قَضَى مِنْهَا الْوَطَرَ

Pes şıbâyı cihât-ı mesîrden bir cihete teşbîh eyledi ḑacc ve ticâret gibi. Eyle cihet ki andan [93b] vaṭar ḑazâ olunur.

فَأُهْمِلْتُ الْآثَةَ

Pes âlâtı ihmâl olunur veh-i şebih bu maḑalde iştiğâl-ı tâmdur ve ol iştiğâlde mesâlik-i¹⁶⁵¹ sa' biyye rükûbdur.

فَأْتَبَتُ لَهُ الْأَفْرَاسَ وَ الرَّوَاجِلَ

Pes şıbâ için efrâs u revâḑili işbât eyledi.

فَالصَّبَا مِنَ الصَّبَوَةِ بِمَعْنَى الْمَيْلِ إِلَى الْجَهْلِ وَالْفُتُورَةِ

Pes şıbâ bu taḑdîrce şabvetden me'ḑūz olur cehl ü fütüvvete meyl ma'nâsına yoḑsa 'den me'ḑūz olmaz şıbyân ile lu' b itmek ma'nâsına.

وَ يَحْتَمِلُ أَنَّهُ أَرَادَ دَوَاعِيَ النَّفُوسِ وَ شَهَوَاتِهَا وَ الْفُورَى الْحَاصِلَةَ لَهَا فِي اسْتِيفَاءِ اللَّذَاتِ

¹⁶⁴⁹hevâ andan A2, B: hevândan A1.

¹⁶⁵⁰الصَّبَا: -A2, -B.

¹⁶⁵¹mesâlik-i A2, B: sâlik-i A1.

Ve muhtemeldür ki Züheyr devā'î-i nûfûsı ve shehvât-ı nûfûsı murād idine ve daħi nûfûs için hâşıla olan kuvâyı murād idine lezzâtı istifâ itmede.

أَوْ الْأَسْبَابَ الَّتِي قَلَّمَا تَتَّخِذُ فِي اتِّبَاعِ الْعَيْ إِلَّا أَوَانَ الصَّبَا

Yâhod şol esbâbı murād idindi ki az olur ittibâc-ı dâlâlete mübâşeret olmaz illâ âvân-ı şıbâda ve unfuvân-ı şebâbda mübâşeret olur ol esbâb māl ü menāl ü a'vân gibi.

فَيَكُونُ الْإِسْتِعَارَةُ تَحْقِيقِيَّةً

Bu taqdirce efrâs u revâhil isti'âre-i taḥkîkiyye olur.

فَصَلِّ¹⁶⁵²

Bu faşl mebâhiş-i ḥaḳîkat ve mecâz ve isti'âre bi'l-kinâye ve isti'âre-i taḥyîliyye beyânındadır.

عَرَفَ السَّكَاكِي الْحَقِيقَةَ اللَّغَوِيَّةَ

Sekkâkî ḥaḳîkat-i luğaviyyeyi ta'rîf eyledi

بِالْكَلِمَةِ الْمُسْتَعْمَلَةِ فِيمَا وَضِعَتْ لَهُ مِنْ غَيْرِ تَأْوِيلٍ فِي الْوَضْعِ

mā vuẓı'a lehinde¹⁶⁵³ müsta' mele olan kelimeyi vaẓ' da te'vilsüz. Ya'nî ḥaḳîkat-ı luğaviyye şol kelimedür ki mā vuẓı'a lehinde müsta' mele ola zâlike'l-vaẓ' da te'vîl olmadığı hâlde.

وَ احْتَرَزَ بِالْقَيْدِ الْأَخِيرِ عَنِ الْإِسْتِعَارَةِ عَلَى أَصَحِّ الْقَوْلَيْنِ

Ḳayd-ı âḥîr ile [94a] ya'nî¹⁶⁵⁴ kaydıyla isti'âreden ihtirâz eyledi ḳavlinüñ eşaḥḥı üzere ol ki¹⁶⁵⁵ dinilmekdür taḥkîk isti'âre mecâz-ı luğavîdür. Zîrâ mā vuẓı'a lehün ğayrında müsta' meledür. Bu taqdirce isti'âreden ihtirâz lâ-büddür. Ve ammâ isti'âre mecâz-ı aḳlî dinilse ve lafẓ ma'nâ-yı luğavîsinde müsta' meledür dinilse pes isti'âre ḥaḳîkat-ı luğaviyye olur. Andan ihtirâz şaḥîḥ olmaz.

فَأَيْهَا مُسْتَعْمَلَةٌ فِيمَا وَضِعَتْ لَهُ بِتَأْوِيلٍ

Zîrâ ḳavl-i evvel üzere isti'âre mā vuẓı'a lehinde müsta' meledür te'vîl ile. Ol te'vîl müşebbeh cins-i müşebbehün bihde dâḥil olmasın iddi'â eylemekdür.

وَ عَرَفَ الْمَجَازَ اللَّغَوِيَّ بِالْكَلِمَةِ الْمُسْتَعْمَلَةِ فِي غَيْرِ مَا وَضِعَتْ لَهُ

Ve mecâz-ı luğavîyi ta'rîf eyledi mā vuẓı'a lehinde müsta' mele olan kelime ile

بِالتَّحْقِيقِ

taḥkîk ile ğayr-ı mā vuẓı'a lehinde müsta' mele ola yoḥsa te'vîl ile degül

فِي اصْطِلَاحٍ بِهِ التَّخَاطُبُ مَعَ قَرِينَةٍ مَانِعَةٍ عَنِ إِزَادَتِهِ

bir işılâḥda ki anuñladur taḥâṭub¹⁶⁵⁶ ma'nâsını irâdetden mâni'a olan ḳarîneye muḳârin oldığı hâlde.

وَ أَتَى بِقَيْدِ التَّحْقِيقِ لِتَدْخُلِ الْإِسْتِعَارَةُ عَلَى مَا مَرَّ

Ve ta'rîf-i mezkûrda ḳayd-ı taḥkîkiyi getürdi ta'rîf-i mecâz isti'âre dâḥil olsun için mürür iden şey' üzere ki isti'âre mā vuẓı'a lehinde müsta' meledür te'vîl ile taḥkîk ile degül. Pes taḥkîk ile

¹⁶⁵²فَصَلِّ: -A2.

¹⁶⁵³lehinde A1: lehinden A2, B.

¹⁶⁵⁴Te'vile gidilmeksizin.

¹⁶⁵⁵ki: -B.

¹⁶⁵⁶taḥâṭub A2: taḥâṭuba A1, B.

kayd itmeyeydi isti'āre ta'rifde dāhil olmazdı. Zīrā te'vīl ile ğayr-ı mā vuzi' a lehde¹⁶⁵⁷ müsta' mele degüldür isti'āre belki taḥkīk ile ğayr-ı mā vuzi' a lehde¹⁶⁵⁸ müsta' meledür.

وَرُدُّ

Mā-zükire-i Sekkākī redd olındı.

بِأَنَّ الْوَضْعَ إِذَا أُطْلِقَ لَا يَتَنَاوَلُ الْوَضْعَ بِتَأْوِيلِ

Taḥkīk vaż' ıtlāḳ olinsa te'vīl olan vaż' a mütenāvil olmaz.

وَالْتَقْيِدَ بِاصْطِلَاحِ التَّخَاطُبِ لَا بُدَّ مِنْهُ فِي تَعْرِيفِ الْحَقِيقَةِ

Ve daḥi mā-zükire-i Sekkākī [94b] redd olındı taḥkīk ta'rif-i ḥaḳīkatde¹⁶⁵⁹ اصطلاح التَّخَاطُبِ ile takyīdden lā-büddür. Ḥālbuki Sekkākī kayd eylemedi.

وَقَسَمَ الْمَجَازَ إِلَى الْإِسْتِعَارَةِ وَغَيْرِهَا

Ve mecāzīyi kısmet eyledi isti'āre vü ğayrıya.

وَعَرَفَ الْإِسْتِعَارَةَ وَغَيْرَهَا¹⁶⁶⁰ بِأَنْ تَذَكَّرَ أَحَدَ طَرَفِي التَّشْبِيهِ وَتُرِيدَ بِهِ الْآخَرَ

Ve isti'āreyi Sekkākī ta'rif eyledi tarafı teşbīhün birin zıkr idüp āḥer murād idinesün

مُدْعِيًا دُخُولَ الْمُشَبَّهِ فِي جِنْسِ الْمُشَبَّهِ بِهِ

müşebbehün cins-i müşebbehün bihde duḥūlin¹⁶⁶¹ müdde' i oldıguñ ḥalde.

وَقَسَمَهَا إِلَى الْمَصْرَحِ بِهَا وَالْمُكْنِي عِنَّا

Ve isti'āreyi muşarraḥ ve meknīye kısmet eyledi.

وَعَنَى بِالْمَصْرَحِ بِهَا أَنْ يَكُونَ الظَّرْفُ الْمَذْكُورُ هُوَ الْمُشَبَّهِ بِهِ

Ve muşarraḥ ile diledi ki¹⁶⁶² taraf-ı mezkūr¹⁶⁶³ müşebbehün bih ola.

وَجَعَلَ مِنْهَا

İsti'āre-i¹⁶⁶⁴ muşarraḥun bihādan

تَحْقِيقِيَّةً وَتَخْيِيلِيَّةً¹⁶⁶⁵ وَعَدَّ التَّمثِيلَ مِنْهَا

'alā-sebīli'l-isti'āre olan temşīli¹⁶⁶⁶ taḥkīkiyyeden 'add eyledi.

وَرُدُّ بِأَنَّهُ مُسْتَأْزَمٌ لِلتَّرَكِيبِ الْمُنَافِي لِلْإِفْرَادِ

Zālike'l-'add redd olındı. Taḥkīk temşīl müstelzimdür ifrādı münāfi olan terkībi. Pes mecāz-ı müfred aqsāmından olan isti'āreden temşīli¹⁶⁶⁷ 'add itmek şaḥīḥ olmaz.

وَفَسَّرَ التَّخْيِيلِيَّةَ بِمَا لَا تَحَقُّقَ لِمَعْنَاهُ جَسًا وَلَا عَقْلًا بَلْ هُوَ صُورَةٌ وَهَمِيَّةٌ مَحْضَةٌ

¹⁶⁵⁷lehde A1, A2: lehinde B.

¹⁶⁵⁸lehde A1, A2: lehinde B

¹⁶⁵⁹المخاطبُ A1: التَّخَاطُبُ B.

¹⁶⁶⁰A2 ile B nüshalarında bu kelimeden sonra "ve mecāzı kısmet eyledi isti'āre ve ğayrıya" ifadesi bulunmaktadır.

¹⁶⁶¹duḥūlin A2, B: duḥūl A1.

¹⁶⁶²ki: -A2, -B.

¹⁶⁶³taraf-ı mezkūr A1: taraf-ı meşhūr-ı mezkūr A2, B.

¹⁶⁶⁴İsti'āre-i A2, B: İsti'āreyi A1.

¹⁶⁶⁵Telhîs'te تَخْيِيلِيَّةٌ kelimesinden sonra فَسَّرَ التَّخْيِيلِيَّةَ بِمَا مَرَّ ifadesi yer almaktadır.

¹⁶⁶⁶temşīli: -A1.

¹⁶⁶⁷temşīli: -A1.

Ve taḥyīliyyeyi şol şey ' ile tefsīr eyledi ki ne ḥissen ve ne ' aqlen ma' nāsı için taḥaqqūq¹⁶⁶⁸ olmaya belki ḥālīş şüret-i vehmiyyedür ' aql ü ḥiss aña muḥālaṭa itmemişdür.

كَلَّفَ الْأَطْفَارَ فِي قَوْلِ الْهُدَلِيِّ

Ḳavl-i Hüzelī'de mürür iden ezfār lafzı gibi ol ki¹⁶⁶⁹ 1670 إِذَا الْمُنْيَةُ أَنْشَبَتْ أَطْفَارَهَا

فَأَبَتْ لَهَا شَبَّةَ الْمُنْيَةِ بِالسُّعِّ فِي الْإِغْتِيَالِ

Vaḳtā kim ihlākden [95a] meniyyeyi sebu' a teşbīh eylediyse

أَخَذَ الْوَهُمُ فِي تَصْوِيرِهَا بِصُورَتِهِ

vehm¹⁶⁷¹ şüret-i sebu' ile meniyyeyi taşvīre şürū' eyledi.

وَ اخْتَرَعَ لَوَازِمِهَا

Ve levāzım-ı sebu' ı meniyyeye işbāt ile taşvīre şürū' eyledi.

فَاخْتَرَعَ لَهَا صُورَةً مِثْلَ صُورَةِ الْأَطْفَارِ

Pes meniyyeye şüret-i ezfār gibi bir şüret icād eyledi¹⁶⁷² ve hem

ثُمَّ أَطْلَقَ عَلَيْهِ لَفْظَ الْأَطْفَارِ

ba' de zālīke'l-mişle lafz-ı ezfārı ıtlāk eyledi.

وَ فِيهِ تَعَسُّفٌ

Zıkr olınan şey ' ile taḥyīliyyeyi tefsīrde ta' assüf vardır. Ya' nī ' alā-gayri't-ṭarīḫ aḥz vardır.

وَ يُخَالِفُ تَفْسِيرَ غَيْرِهَا

Ve taḥyīliyyeyi Sekkāki'nün tefsīri mā-zükire ile gayrınun tefsīrine muḥālif olur.

بِجَعْلِ الشَّيْءِ لِلشَّيْءِ

Bir şey'i şey'-i āḥer için kılmak ile tefsīr gayra muḥālif olur. Ya' nī gayrılar taḥyīliyyeyi tefsīr iderler şey'i şey' kılmak ile ezfārı meniyye için kılmak gibi ve yidi şimāl için kılmak gibi.

وَ يَفْتَضِي أَنْ يَكُونَ التَّرْشِيحُ تَحْيِيلِيَّةً

Ve Sekkāki'nün tefsīr-i taḥyīliyyede zıkr itdigi şey ' iḳtizā ider ki terşih isti' āre-i taḥyīliyye ola.¹⁶⁷⁴

لِلرُّومِ مِثْلَ مَا ذَكَرَهُ فِيهِ

Sekkākī tefsīr-i taḥyīliyyede¹⁶⁷⁵ zıkr itginün mişli terşih¹⁶⁷⁶ lāzım oldığı eelden zīrā ikisin daḥi bir¹⁶⁷⁷ ma' nā ile tefsīr eyledi.

وَ عَنَى بِالْمَكْنِيِّ عَنْهَا أَنْ يَكُونَ الْمَذْكُورُ هُوَ الْمَشَبَّهَ

Ve meknī ' anḥā ile diledi ki ṭaraf-ı mezkūr müşebbeh ola.

¹⁶⁶⁸taḥaqqūq A1: taḥkīk A2, B.

¹⁶⁶⁹ki: -A2, -B.

¹⁶⁷⁰ Ölüm, pençelerini birine takınca... Bu mısranın alıntılıdığı beyit, metnin 92b sayfasında yer almaktadır.

¹⁶⁷¹vehm: -A2, -B.

¹⁶⁷²Pes meniyyeye şüret-i ezfār gibi bir şüret icād eyledi A1: Pes meniyye işbāt ile taşvīre şürū' eyledi A2, B. şüret-i ezfār gibi bir şüret icād eyledi A2, B.

¹⁶⁷³بِجَعْلِ A2: وَ بَجَعْلِ A1, B.

¹⁶⁷⁴isti' āre-i taḥyīliyye ola A1, B: isti' āre-i taḥyīliyyede A2.

¹⁶⁷⁵لِلرُّومِ مِثْلَ مَا ذَكَرَهُ فِيهِ Sekkāki tefsīr-i taḥyīliyyede: -A2.

¹⁶⁷⁶terşih:- A2.

¹⁶⁷⁷bir: -B.

عَلَى أَنَّ الْمُرَادَ بِالْمَنِيَّةِ هُوَ السُّبُعُ

¹⁶⁷⁸ أَظْفَارَهَا kavlinde meniyye ile murād sebu' olmak üzere.

بِإِذْعَاءِ السُّبُعِيَّةِ لَهَا بِقَرِينَةٍ إِضَافَةِ الْأَظْفَارِ إِلَيْهَا

Ezfaruñ meniyyeye¹⁶⁷⁹ izāfeti qarinesiyle aña sebu' iyye iddi' ā itmekle¹⁶⁸⁰ sebu' ola murād.

وَرُدُّ

Sekkākī'nüñ isti' āre-i mekniyyeyi [95b] tefsiri redd olındı.

بِأَنَّ لَفْظَ الْمُشَبَّهِ فِيهَا مُسْتَعْمَلٌ فِيمَا وُضِعَ لَهُ تَحْقِيقًا

İsti' āre bi'l-kināyede lafz-ı müşebbeh taḥkīken mā vuẓı' a lehinde müsta' meldür. Zīrā ḥaḳīqaten meniyye ile¹⁶⁸¹ murād olınan degüldür illā mevtdür ol ise mā vuẓı' a lehidür.

وَ الْإِسْتِعَارَةُ لَيْسَتْ كَذَلِكَ

İsti' āre ise böyle degüldür ki taḥkīken mā vuẓı' a lehinde müsta' mel ola. Ve bu maḥalde mazanne-i su'āl istiḥmām olındı ise ki eger meniyye ile ma' nā-yı ḥaḳīkī murād olınsa yā ezfāra izāfetinüñ ma' nāsı ne olur? Cevāba işāret itdi ki

وَ إِضَافَةُ نَحْوِ الْأَظْفَارِ قَرِينَةُ التَّشْبِيهِ الْمَضْمَرِ

ezfār mişlinüñ izāfeti teşbih-i muzmer qarinesidür.

وَ اخْتَارَ رَدَّ التَّبَعِيَّةِ إِلَى الْمَكْنِيِّ عَنْهَا بِجَعْلِ قَرِينَتِهَا الْإِسْتِعَارَةَ مَكْنِيًّا عَنْهَا وَ جَعَلَ اسْتِعَارَةَ¹⁶⁸² التَّبَعِيَّةِ قَرِينَتَهَا

Ve isti' āre-i tebe' iyyeyi isti' āre bi'l-kināyeye redd itmegi Sekkākī ihtiyār eyledi qarīne tebe' iyyeyi isti' āre-i mekniyye qarīne kılmak ile ve isti' āre-i tebe' iyyeyi isti' āre-i mekniyyeye¹⁶⁸³ qarīne kılmak ile emr-i mezkūrı ihtiyār eyledi

عَلَى نَحْوِ قَوْلِهِ فِي الْمَنِيَّةِ وَ أَظْفَارَهَا

meniyye vü ezfārında ḳavli mişli üzere.

وَرُدُّ

Sekkākī ihtiyār itdiği şey' redd olındı.

بِأَنَّهُ إِنْ قَدَّرَ التَّبَعِيَّةَ حَقِيقَةً لَمْ تَكُنْ تَحْضِيْلِيَّةً

Taḥkīk isti' āre-i tebe' iyye eger ḥaḳīqat taḳdīr olınsa ki anuñla ma' nā-yı ḥaḳīkīsi murād olına ol tebe' iyye¹⁶⁸⁴ taḥyīliyye olmaz.

لِأَنَّهَا مَجَازٌ عِنْدَهُ

Zīrā taḥyīliyye Sekkākī ḳatında mecāzdur. Zīrā anı aḳsām-ı isti' āre-i muşarraḥdan ḳısm kıldı.

فَلَمْ تَكُنْ الْمَكْنِيَّةُ عَنْهَا مُسْتَلْزِمَةً لِلتَّحْضِيْلِيَّةِ وَ ذَلِكَ بَاطِلٌ بِالْإِتِّفَاقِ¹⁶⁸⁵

Pes isti' āre-i mekniyye taḥyīliyyeyi müstelzime olmaz. Bu ise bi'l-ittifāḳ bāḫıdır.

¹⁶⁷⁸ Ölüm, pençelerini takmış.

¹⁶⁷⁹ meniyyeye A1, A2: meniyye B.

¹⁶⁸⁰ iddi' āitmekle A1, A2: iddi' āu'l-kelimete B.

¹⁶⁸¹ ile: -A1.

¹⁶⁸² جَعَلَ اسْتِعَارَةً: Bu ibare Telhīs'te yoktur.

¹⁶⁸³ kılmak ile ve isti' āre-i tebe' iyyeyi isti' āre-i mekniyyeye: -A2, -B.

¹⁶⁸⁴ ol tebe' iyye: -A1.

¹⁶⁸⁵ بِالْإِتِّفَاقِ: -A2, -B.

وَ إِلَّا

Ve eger tebe' iyye haqı̇kat taqđır olınmaz ise belki mecāz taqđır olınsa

فَتَكُونُ اسْتِعَارَةً

pes¹⁶⁸⁶ bi'z-zarūri¹⁶⁸⁷ isti' āre olur. Zīrā [96a] fi' lde isti' āre olmaz illā tebe' iyye olur.

فَلَمْ يَكُنْ مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ مُغْنِيًا عَمَّا ذَكَرَهُ عَيْرُهُ

Bu taqđırce Sekkāki'nūñ tebe' iyyeyi mekniyyeye redde¹⁶⁸⁸ zāhib ğayr zıkr itdiği şey'den muğnī olmaz ol ki isti' āre-i tebe' iyye ve ğayrıya taqsımdür.

فَصَلِّ¹⁶⁸⁹

Şerā'it-i hūsn-i isti' āre beyānında bu bir faşldur.

حُسْنُ كُلِّ مِنَ الْإِسْتِعَارَةِ التَّخْفِيفِيَّةِ وَ التَّمَثِيلِ بِرِعَايَةِ جِهَاتِ¹⁶⁹⁰ حُسْنِ التَّشْبِيهِ

İsti' āre-i taḥkikiyye vü temşilden her birinūñ hūsn olması cihāt-ı hūsn-i teşbīhi ri' āyet itmekledür.

وَ أَنْ لَا يُسَمَّ رَانِحْتُهُ لَفْطًا

Ve lafzen rāyiḥa-i teşbīh şemm olınmamaq¹⁶⁹¹ iledür hūsn olması.

وَ لِذَلِكَ

Lafzen rāyiḥa-i teşbīh şemm olınmamaq¹⁶⁹² şart-ı hūsn oldığı ecluden

يُوصَى أَنْ يَكُونَ السَّبُّ بَيْنَ الطَّرْفَيْنِ جَلِيًّا

bi-nefsihī vaşiyet olunur ki beyne't-ṭarafeyn vech-i şebeh¹⁶⁹³ bi-nefsihī celī ola beyāna muḥtāc olmaya yā ḥadd-i zātında zāhir ola veyāḥod ' örf yā iştılāḥ vāsıtasıyla zāhir ola

لِنَلَّا بِصِيرِ الْغَارَا

isti' āre ilğāz ve ta' miye olmasun için. Zīrā vech-i şebeh celī olmasa ilğāz u ta' miye olur.

كَمَا لَوْ قِيلَ رَأَيْتُ أَسَدًا وَ أَرِيدَ إِنْسَانًا أَبْخَرُ

Nitekim esed gördüm dinilse ve ağızı koḡar insān murād olınsa pes vech-i şebeh ḥafī olur.

وَ رَأَيْتُ إِبِلًا مَائَةً لَا تَجِدُ فِيهَا رَاجِلَةً وَ أَرِيدُ النَّاسَ

Ve nitekim yüz deve gördüm ki¹⁶⁹⁴ anda bir¹⁶⁹⁵ rāḥile bulmazsuñ dinilse ve nās murād olınsa pes bunlar ilğāz olurlar.

وَ بِهَذَا ظَهَرَ أَنَّ التَّشْبِيهَ أَعْمُ مَحَلًّا

Ve bizüm zıkr itdigimüz ile zāhir oldı ki maḥal cihetinden¹⁶⁹⁶ teşbīh isti' āreden e' āmdur. Zīrā her yirde ki isti' āre mümkin ola teşbīh daḡi mümkin olur ammā her yirde ki teşbīh mümkin ola isti' āre mümkin olmaz.

¹⁶⁸⁶Pes: -A2, -B.

¹⁶⁸⁷bi'z-zarūri A1: bi'z-zarūret A2, B.

¹⁶⁸⁸redde A1, B: redd A2.

¹⁶⁸⁹فَصَلِّ: -A2.

¹⁶⁹⁰جِهَات: -A1.

¹⁶⁹¹olınmamaq A1: olınmaḡ A2, B.

¹⁶⁹²olınmamaq A1: olınmaḡ A2, B.

¹⁶⁹³şebeh: -A2, -B.

¹⁶⁹⁴ki: -A1.

¹⁶⁹⁵bir A1, A2: bu B.

وَ يَتَّصِلُ بِهِ

Bizüm zıkr itdigimiz muttaşıl olur. Ol zıkr itdigimiz kaçan [96b] vech-i şebeh¹⁶⁹⁷ hafî olsa teşbih olur ammā isti‘āre hasen olmaz.

أَنَّهُ إِذَا قَوِيَ الشَّبَهُ بَيْنَ الطَّرْقَيْنِ حَتَّى اتَّحَدَا كَالْعِلْمِ وَالنُّورِ وَالظُّلْمَةِ وَالشُّبْهَةِ لَمْ يَحْسُنِ الشَّنْبِيهُ

Kaçan beyne‘-tarafeyn şebeh kavî olsa hattâ tarafeyn müttehid olsalar ‘ilm nūr ile ve zulmet¹⁶⁹⁸ şübhe ile oldığı gibi teşbih hasen olmaz.

وَ يَتَعَيَّنُ الْإِسْتِعَارَةُ

Ve isti‘āre müte‘ayyen olur şey’i nefsine teşbih gibi olmasun için.

وَ الْمَكْنِيُّ عَنْهَا كَالْتَّحْقِيقِيَّةِ

İsti‘āre-i mekniyye daği taḥkikiyye gibidür ḥüsn olması ri‘āyet-i mezkūr¹⁶⁹⁹ ile olmada.

وَ التَّخْيِيلِيَّةُ حُسْنُهَا بِحَسَبِ حُسْنِ الْمَكْنِيِّ عَنْهَا

İsti‘āre-i mekninün ḥüsn olması isti‘āre-i mekninün ḥüsni sebebiyledür. Zīrā taḥyiliyye mekniyyeye tābi‘dür.

فَصْلٌ¹⁷⁰⁰

Bu bir faşdur ma‘nā-yı āheri beyānında ki āna mecāz ıtlāk olunur ‘alā-sebīli’-iştirāk.

وَ قَدْ يُطْلَقُ الْمَجَازُ عَلَى كَلِمَةٍ تَغَيَّرَ حُكْمُ إِعْرَابِهَا

Az olur mecāz ıtlāk olunur şol kelime ki ḥüküm-i i‘rābı müteğayyir ola

بِحَذْفِ لَفْظٍ أَوْ زِيَادَةِ لَفْظٍ

yā¹⁷⁰¹ bir lafzı ḥazf veyāḥod ziyāde itmekle.

كَقَوْلِهِ تَعَالَى "وَ جَاءَ رَبُّكَ"¹⁷⁰²

Yā‘nī¹⁷⁰³ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ.

وَ اسْأَلِ الْقَرْيَةَ¹⁷⁰⁴

Yā‘nī¹⁷⁰⁵ أَهْلَ الْقَرْيَةِ.

وَ قَوْلِهِ تَعَالَى "أَلَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ"¹⁷⁰⁶ أَي أَمْرُ رَبِّكَ وَ أَهْلَ الْقَرْيَةِ وَ أَلَيْسَ مِثْلَهُ شَيْءٌ¹⁷⁰⁷

[Kināye]

الْكِنَايَةُ

Ebvāb-ı beyāndan bāb-ı şālīş kināyedür. Luğatde terk-i taḥrīhdür ve iştilāḥda

¹⁶⁹⁶ cihetinden A2, B: cihetinde A1.

¹⁶⁹⁷ vech-i şebeh: -A1.

¹⁶⁹⁸ zulmet A1: zulm A2, B.

¹⁶⁹⁹ mezkūr A1: mezküre A2, B.

¹⁷⁰⁰ فصل: -A2.

¹⁷⁰¹ yā: -A2, -B.

¹⁷⁰² "Rabbin geldi." (Fecr: 22).

¹⁷⁰³ Rabbinin emri geldi.

¹⁷⁰⁴ "Bulunduğumuz kent halkına ve aralarında olduğumuz kervana da sor." "Kur'an, Yûsuf Suresi, Ayet: 82".

¹⁷⁰⁵ Karye halkı(na sor).

¹⁷⁰⁶ "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." "Kur'an, Şûrâ Suresi, Ayet: 11".

¹⁷⁰⁷ Yani, Rabbinin emri (geldi) ve karye halkı(na sor) ve O'nun misli bir şey yoktur.

لَفْظٌ أُرِيدُ بِهِ لَازِمٌ مَعْنَاهُ مَعَ جَوَازِ إِرَادَتِهِ مَعَهُ

bir lafzıdır ki anuñla lâzım-ı ma' nā murād olına anuñla ma' nā-yı mā vuẓı' a lehi irāde cā'iz oldığı hâlde.

فَطَهَرَ أَنَّهَا تُخَالِفُ الْمَجَازَ مِنْ جِهَةِ إِزَادَةِ الْمَعْنَى الْحَقِيقِيَّةِ مَعَ إِزَادَةِ لَازِمِهِ

Pes zāhir oldı ki kināye mecāza muḥālif olur ma' nā-yı ḥaḳīḳīyi irādet cihetinden lâzım-ı ma' nāyı irādet birle.

وَفَرَّقَ [97a] بَأَنَّ الْأِنْتِقَالَ فِيهَا مِنَ اللَّازِمِ

Kināye ile mecāz beyni farḳ olunur. Taḥḳīḳ kināyede intiḳāl lâzımdan¹⁷⁰⁸ melzūmadur.

وَفِيهِ مِنَ الْمَلْزُومِ

Ve mecāzda intiḳāl melzūmdan lâzımadur.

وَرُدُّ

Bu farḳ redd olındı.

بَأَنَّ اللَّازِمَ مَا لَمْ يَكُنْ مَلْزُومًا لَمْ يَنْتَقِلْ مِنْهُ

Taḥḳīḳ lâzım mā-dāmki melzūm olmaya¹⁷⁰⁹ andan melzūma¹⁷¹⁰ intiḳāl olunmaz. Zīrā lâzım lâzım¹⁷¹¹ oldığı ḥayṣiyyetden cā'izdür ki e' amm ola melzūma¹⁷¹² şāmil ola.

وَجِيئَ بِهِ

Lâzım melzūm oldığı taḳdīrce

يَكُونُ الْأِنْتِقَالَ مِنَ الْمَلْزُومِ

melzūmdan lâzıma intiḳāl olur mecāzda oldığı gibi. Pes farḳ müteḥaḳḳaḳ olmaz.

وَهِيَ ثَلَاثَةٌ أَقْسَامٌ

Kināye daḫi üç ḳısmdır.

الْأُولَى الْمَطْلُوبُ بِهَا عَيْزُ صِفَةٍ وَ لَا نِسْبَةٍ

Kināye-i ūlā anuñla şıfat ve nisbetüñ ḡayrı maṭlūb olundur.

فَمِنْهَا مَا هِيَ مَعْنَى وَاحِدٌ

Ūlādandır şol kināye ki ma' nā-yı vāḫid ola. Meşelā şıfāt-ı ma' neviyyeden bir¹⁷¹³ şıfatda müttefiḳ ola mevşūf-ı mu' ayyene iḥtişāş. Pes tilke's-şıfat zıkr olunur zālīke'l-mevşūfa¹⁷¹⁴ anuñla tevaşşul olunur.

كَقَوْلِهِ

الضَّارِبِينَ بِكُلِّ أَيْبَضٍ مِخْدَمٍ¹⁷¹⁵

وَ الطَّاعِنِينَ مَجَامِعِ الْأَضْغَانِ

¹⁷⁰⁸lâzımdan A2, B: lâzımda A1.

¹⁷⁰⁹olmaya A1, A2: olınsa B.

¹⁷¹⁰melzūma A1, A2: melzūm B.

¹⁷¹¹lâzım lâzım A1: lâzım A2, B.

¹⁷¹²melzūma A2, B: melzūmayla A1.

¹⁷¹³bir: -A2.

¹⁷¹⁴mevşūfa A1, A2: mevşūf B.

¹⁷¹⁵الضَّارِبِينَ بِكُلِّ أَيْبَضٍ مِخْدَمٍ: Bu mısra Telhis'te yer almamaktadır.

Bir¹⁷¹⁶ seyf-i kı̄atı^c ile dārib olanlar ve ta^c n idenler mecāmi^c -i azgāndur hı̄kd u ḥasedler. Mecāmi^c ma^c nā-yı vāḥiddür kılūbdan kināyedür.

وَمِنْهَا مَا هِيَ مَجْمُوعٌ مَعَانٍ

Ve ūlādandur şol kināye ki mecmū^c -ı me^c ānīdür. Meşelā bir şıfat aḥz olunup levāzım-ı uḥrāya zamm olına cümlesi mevşūf-ı vāḥide¹⁷¹⁷ muḥtaşş ola.

كَقَوْلِنَا كِنَايَةً عَنِ الْإِنْسَانِ

İnsāndan kināye tārīkiyle

حَيٌّ مُسْتَوِي الْقَامَةِ عَرِيضُ الْأَطْفَارِ¹⁷¹⁸

ḳavlimüz gibi.

وَشَرَطُهُمَا الْإِخْتِصَاصُ بِالْمَكْنِيِّ عَنْهُ

Bu iki kināyenün şartı evşāfuñ mekniyyun^c anha iḥtişāşıdır.

الثَّانِيَةُ

Aḳsām-ı [97b] kināyeden kināye-i şāniye

الْمَطْلُوبُ بِهَا صِفَةٌ

şıfātndan bir şıfat maḥlūb olandır cūd u kerem gibi.

فَإِنْ لَمْ يَكُنْ الْإِنْتِقَالُ بِوَاسِطَةِ فَقَرِيئَةٍ

Eger kināyede¹⁷¹⁹ maḥlūba intikāl bir vāsıta ile olursa pes ḳarīne

وَاضِحَةٌ

'dur. Ol kināye

كَقَوْلِهِمْ كِنَايَةً عَنِ طُولِ الْقَامَةِ

ṭavīl ḳāmetden kināye tārīkiyle

طَوِيلٌ نَجَادُهُ وَطَوِيلُ النَّجَادِ¹⁷²⁰

ḳavli gibi.

وَالأُولَى¹⁷²¹

طَوِيلٌ نَجَادُهُ¹⁷²²

كِنَايَةٌ سَادِجَةٌ¹⁷²³

'dur ki aña taşrīḥ muḥālaṭa eylemez.

وَفِي الثَّانِيَةِ¹⁷²⁴

طَوِيلُ النَّجَادِ¹⁷²⁵ da ḥāşıldur

¹⁷¹⁶Bir A2: Her A1, B.

¹⁷¹⁷vāḥide A1: vāḥid A2, B.

¹⁷¹⁸Diridir, duruşu diktir, tırnakları geniştir.

¹⁷¹⁹kināyede A2, B: kināyeden A1.

¹⁷²⁰Onun kılıcının bağı uzundur ve kılıcının bağı uzun.

¹⁷²¹Birincisi...

¹⁷²²Onun kılıcının bağı uzundur.

¹⁷²³Basit kinayedir.

¹⁷²⁴İkincisinde...

¹⁷²⁵Kılıcının bağı uzun.

تَصْرِيحٌ مَا

taşrîhlerden bir taşrîh haşıldur

لِتَضْمُنَ الصِّفَةَ الضَّمِيرَ

tavîl zamîr-i mevşûfî mutazammîn olduğundan ötürî.

أَوْ حَقِيقَةً¹⁷²⁶

Veyâhod qarîne-i hafîyyedür intikâl te'emmüle tevaqquf ider.

كَقَوْلِهِمْ كِنَايَةً عَنِ الْأَيْلَةِ

Eblehden kināye tarîkiyle

عَرِيضُ الْفَقَا¹⁷²⁷

qavlleri gibi.

وَ إِنْ كَانَ الْإِنْتِقَالَ بِوَأَسْطَةِ

Ve eger kināyeden maṭlûba intikâl bir vâsıtayla olursa

فَبَعِيدَةٌ

pes ba' idedür.

كَقَوْلِهِمْ كَثِيرُ الرَّمَادِ كِنَايَةً عَنِ الْمَضْيَافِ

Ḳonuqlardan kināye¹⁷²⁸ râmâdî ḳavli gibi.

فَأَنَّهُ يُنْتَقَلُ مِنْ¹⁷²⁹ كَثْرَةِ الرَّمَادِ إِلَى كَثْرَةِ إِحْرَاقِ الْحَطَبِ

Çok külden çok odun yakmağa intikâl olunur

تَحْتِ الْوُدْرِ

çölmek altında.

وَ مِنْهَا إِلَى كَثْرَةِ الطَّبَايِخِ وَ مِنْهَا إِلَى كَثْرَةِ الْأَكْلَةِ وَ مِنْهَا إِلَى كَثْرَةِ الضِّيْفَانِ وَ مِنْهَا إِلَى الْمَقْصُودِ

Ve ihrâḳ-ı haṭabdan keşret-i ṭabāyiḡe ve andan keşret-i ekeleye ve andan keşret-i zîfāna ve andan maḳşûda intikâl olunur.

التَّالِيَةُ

Aḳsâm-ı kināyeden kināye-i şālîşe

الْمَطْلُوبُ بِهَا نِسْبَةً

anuñla maṭlûb nisbet ola.

كَقَوْلِهِ

إِنَّ السَّمَاحَةَ وَ الْمُرُوءَةَ وَ النَّدَى

فِي فُجَيْةٍ ضُرِبَتْ عَلَى النَّبْنِ الْحَشْرِجِ

Taḡḳîḳ cûd u recûliyyet ü 'aṭā bir ḳubbede[98a]dür ki İbn Ḥaşrec üzere yayılmışdur.

فَأَنَّهُ أَرَادَ أَنْ يُنْبِتَ إِخْتِصَاصًا ابْنَ¹⁷³⁰ الْحَشْرِجِ بِهَذِهِ الصِّفَاتِ

Murād idindi ki bu şifātuñ İbn Ḥaşrec'e iḡtişāşın¹⁷³¹ işbāt eyleye.

¹⁷²⁶ حَقِيقَةً A2, B: حَقِيقَةً A1.

¹⁷²⁷ Ensesi geniş.

¹⁷²⁸ Külü çoktur.

¹⁷²⁹ مِنْ A2, B: عَنْ A1.

¹⁷³⁰ ابْنِ: -B.

فَتَرَكَ التَّصْرِيحَ بِأَنْ يَقُولَ إِنَّهُ مُخْتَصٌّ بِهَا أَوْ نَحْوَهُ

Pes taşrihi terk eyledi İbn Hâşrec ol şıfâta muhtaşdur dimek ile yâhod bunuñ mişliyle taşrih itmegi terk eyledi.

إِلَى الْكِنَايَةِ

Kināyeye terk eyledi

بِأَنْ جَعَلَهَا فِي قُبَّةٍ مَضْرُوبَةٍ عَلَيْهِ

ol şıfâtı İbn Hâşrec üzere mebniyye bir kubbeye kılmağ ile.

وَ نَحْوُهُ

Beyt-i mezkûr gibidür kināye bir şıfâtı mevşûfa¹⁷³² nisbet için olmadı.

قَوْلُهُمْ

الْمَجْدُ بَيْنَ تَوْبِيهِ وَ الْكِرَامُ بَيْنَ بُرْدِيهِ

Ululuğ iki giysüsü arasındadır ve kerem iki libâsı beynindedür.

وَ الْمُوصُوفُ فِي هَدْيَيْنِ الْقِسْمَيْنِ

Bu iki kısımda ya' nî şānî ile şālişde mevşûf

قَدْ يَكُونُ غَيْرَ مَذْكُورٍ

az olur mezkûr olmaz.

كَمَا يُقَالُ فِي عَرْضِ مَنْ يُؤَدِّي الْمُسْلِمِينَ

Nitekim müslimîne ezâ iden kimesneye doğundurmada

"الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَدِهِ وَ لِسَانِهِ"¹⁷³³

dinilür.

قَالَ السَّكَّاكِيُّ الْكِنَايَةُ تَتَفَاوَتْ إِلَى تَعْرِيفِ وَ تَلْوِيحِ وَ رَمَزٍ وَ إِيمَاءٍ وَ إِشَارَةٍ

Sekkākî eyitdi ki kināye münkasım olur ta' rîze ve telvîhe ve remze ve imā'a ve işārete.

وَ الْمُنَاسِبُ لِلْعُرْضِيَّةِ التَّعْرِيفُ

Kināye-i 'urziyyeye¹⁷³⁴ münāsib olan ta' rîzdür. Zîrâ ta' rîz kelâmı bir cānibe imāledür.

وَ لِغَيْرِهَا إِنْ كَثُرَتِ الْوَسَائِلُ التَّلْوِيحُ

Ve 'urziyyenüñ ğayrına münāsib olan eger vesāyiğ keşire ise telvîhdür.

وَ إِنْ قَلَّتْ مَعَ خَفَاءِ الرَّمُزِ

Ve eger vesāyiğ [98b] kalil olursa lüzümdan¹⁷³⁵ hafâ birle münāsib olan remzdür.

وَ بِإِلَاءِ خَفَاءِ

Ve hafâsuz olduğda münāsib olan¹⁷³⁶

الْإِيمَاءُ وَ الْإِشَارَةُ

imā ve işāretdür.

¹⁷³¹ ihtişâşın: -A2.

¹⁷³² mevşûfa A2: mevzûha A1: mevşûf B.

¹⁷³³ "Müslümân dilinden, elinden müslümânların selâmette kaldığı kimsedir." Ebû Abdullâh Muhammed İbn İsmâil el-Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, (Mütercim: Mehmed Sofuoğlu), C. 1, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1987, s. 167.

¹⁷³⁴ urziyyeye A1, A2: 'urziyye B.

¹⁷³⁵ lüzümdan: -A1.

¹⁷³⁶ olan: -A2, -B.

وَالْتَعْرِضُ قَدْ يَكُونُ مَجَازًا

Ta' riz az olur mecāz olur.

كَقَوْلِكَ أَذَيْتَنِي فَسَتَعْرِفُ

Baḥa ezā itdüñ pes yaqında bilürsüñ.

وَ أَنْتَ تُرِيدُ إِنْسَانًا مَعَ الْمُخَاطَبِ دُونَهُ

Hālbuki muḥāṭab ile bir insān dilersüñ muḥāṭabı dilemezsüñ.

وَ إِنْ أَرَدْتَهُمَا جَمِيعًا كَانَ كِنَايَةً

Ve eger ma' nā-yı aşılyı ve ma' nā-yı mecāziyi dilerseñ cemī' an kināye olur.

وَ لَا بُدَّ فِيهِمَا مِنْ قَرِينَةٍ

İki şüretde daḥi qarīneden lā-büddür.

فَصَلِّ 1737 أَطْبَقَ الْبُلْغَاءُ عَلَى أَنَّ الْمَجَازَ وَالْكِنَايَةَ أَبْلَغُ مِنَ الْحَقِيقَةِ وَالنَّصْرِيحِ

İttifāḥ eyledi bülegā ki mecāz ḥaḳīḳatden ve kināye taşriḥden eblağdur.

لِأَنَّ الْإِنْتِقَالَ فِيهِمَا مِنَ الْمَلْزُومِ إِلَى اللَّازِمِ

Zirā mecāz ve kināyede intiqāl melzūmdan lāzımadur.

فَهُوَ كَدَعْوَى الشَّيْءِ بِنَيْتِهِ 1738

Pes mecāz ve kināyeden her biri şey 'i beyyine ile da' vā gibidür.

وَ عَلَى وَ أَنَّ الْإِسْتِعَارَةَ أَبْلَغُ مِنَ التَّشْبِيهِ

Ve ittifāḥ eylediler ki isti' āre teşbihden eblağdur.

لِأَنَّهَا نَوْعٌ مِنَ الْمَجَازِ

Zirā isti' āre mecāzdan bir nev' dür. Mecāz ise ḥaḳīḳatden eblağdur. 1739

['İlm-i Bedī']

أَلْفُ التَّالِثِ عِلْمُ الْبَدِيعِ

Fünūn-ı şelāşeden fenn-i şāliş 'ilm-i bedī' beyānındadır.

وَ هُوَ عِلْمٌ يُعْرِفُ 1740 بِهِ وَجُوهَ تَحْسِينِ الْكَلَامِ بَعْدَ رِعَايَةِ الْمُطَابَقَةِ وَ وُضُوحِ الدَّلَالَةِ

'İlm-i bedī' bir 'ilmdür ki anuñla vücūh-ı taḥsīn-i kelām bilinür muḳtezā-yı ḥāle muṭābaḳat-ı ri' āyetinden soñra 1741 ve vuzūḥ-ı delālete ri' āyetinden 1742 soñra.

وَ هِيَ صَرْبَانٌ مَعْنَوِيٌّ وَ لَفْظِيٌّ

Vücūh-ı taḥsīn daḥi [99a] iki nev' dür. Biri ma' nevīdür ki evvelā ve bi'z-zāt ma' nāyı taḥsīn ider ve biri lafzīdür ki lafzı taḥsīn ider.

إِمَّا 1743 الْمَعْنَوِيُّ

1737 -A2. فصل.

1738 -A2. بِنَيْتِهِ.

1739 eblağdur A1: eblağ A2, B.

1740 تُعْرِفُ A2, B: تُعْرِفُ A1.

1741 ri' āyetinden soñra A2, B: muṭābaḳat-ı ri' āyetden A1.

1742 ri' āyetinden A2, B: ri' āyetden A1.

1743 -A1. إمّا.

Lafzî üzere taḳdîm eyledi.¹⁷⁴⁴ Zîrâ maḳşûd-ı aşlî vü ğaraż-ı evvelî olan me'ânîdür elfâz ise¹⁷⁴⁵ degüldür illâ ḳavâlib-i me'ânîdür. Pes ma'nevî daḡı yigirmi yidi ḳısmâ münḳasım olur. Ol ki muṭâbaḳatdur ve mürâ'ât-ı nazîrdür ve teşâbüh-i eṭrâfdur ve irşâd ve 'aksdur ve rücû'dür ve tevriyedür ve istiḥdâmdur ve müşâkeledür ve müzâvecedür ve leff ü neşrdür ve cem'dür ve taḳsîmdür ve cem' ma'a't-tefriḳdür¹⁷⁴⁶ ve tecrîddür ve mübâlağadur ve ḡüsn-i ta'lîldür¹⁷⁴⁷ ve tefrî'dür ve te'kîd-i medḡ bimâ yüşbihü'z-zemdür ve te'kîd-i zem bimâ yüşbihü'l-medḡdür ve istitbâ'dur ve idmâcdur ve tevcîhdür ve hezldür ve tecâhül-i 'ârifdür ve ḳavlu bi'l-müceb ve ıṭtırâddur. Ve lafzî daḡı on altı ḳısmâ münḳasım olur. Ol ki tecnîs-i mümâşildür ve tecnîs-i müstevfâdur ve tecnîs-i müteşâbihdür ve tecnîs-i mefrûḡdur ve tecnîs-i muḡarrefdür ve tecnîs-i nâḳışdur ve tecnîs-i muṭarrafdur¹⁷⁴⁸ ve tecnîs-i müzeyyeldür ve tecnîs-i muzâri'dür ve tecnîs-i lâḡıḳdur ve tecnîs-i ḳalbdür ve cinâs-ı mürâ'ātu'l-iştîḳâḳdur ve redd-i 'acüz 'ale's-şadrur ve sec'dür ve müvâzenedür ve lüzümü mâ lâ-yelzemdür. Ve ḡâtime¹⁷⁴⁹ daḡı yidi ḳısmâ münḳasımdur. Sırḳat ü aḡzdür ve iḳtibâsdur ve tazmîndür ve telmîhdür¹⁷⁵⁰ ve berâ'at-ı istiḡlâldür ve taḡalluşdur ve iḳtizâbdur. Pes ma'lum oldu ki 'ilm-i bedî' iki bâb ve bir ḡâtime üzere mürettebdür. Bâb-ı evvel yigirmi yidi ḳısm ve bâb-ı şânî on [99b] altı ḳısmdur¹⁷⁵¹ ve ḡâtime yidi ḳısmdur. Pes cümle aḳşâm tamâm elli baḡş olur. Nitekim 'add olındı bu icmâl zabṭ olınduḡda¹⁷⁵² ba' de mezkûr olan tafşîlât sehl olur ve bu aḳşâm tafşîline muşannif raḡimehu'llâḡ¹⁷⁵³ şürû' idüp eyitdi ki

[Muṭâbaḳat/Tezâd]

فَمِنْهُ الْمَطَابَقَةُ

pes ma'nevîdendür muṭâbaḳat.

وَ يُسَمَّى الطَّبَاقَ وَ التَّنَادُ أَيْضًا

Ve ṭibâḳ ve tezâd daḡı tesmiye olunur muṭâbaḳat tesmiye olındıḡı gibi.

وَ هِيَ الْجَمْعُ بَيْنَ مُتَضَادَّيْنِ أَيْ مَعْنَيَيْنِ مُتَقَابِلَيْنِ فِي الْجُمْلَةِ

Ol ki iki zıddeynin beynin¹⁷⁵⁴ cem' itmekdür. Ya'nî fi'l-cümle müteḳâbil olan ma'neyeyn beynin cem'dür.

وَ يَكُونُ بِلَفْظَيْنِ مِنْ نَوْعِ اسْمَيْنِ

Zâlike'l-cem' iki lafz ile olur envâ'-ı kelimeden bir nev' den oldıḡı ḡâlde ismeyn ile olur.

نَحْوُ "وَ تَحْسَبُهُمْ آيِقَاطًا وَ هُمْ رُفُودٌ"¹⁷⁵⁵

¹⁷⁴⁴eyledi: -A1.

¹⁷⁴⁵ise: -A1.

¹⁷⁴⁶cem' ma'a't-tefriḳdür A2, B: cem'dür ma'a't-tefriḳ A1.

¹⁷⁴⁷ḡüsn-i ta'lîldür A2, B: ḡüsn ü ta'lîldür A1.

¹⁷⁴⁸ve tecnîs-i muḡarrefdür ve tecnîs-i nâḳışdur ve tecnîs-i muṭarrafdur: -A2.

¹⁷⁴⁹ḡâtime A2, B: ḡâtim A1.

¹⁷⁵⁰telmîhdür A2: temlîhdür A1, B.

¹⁷⁵¹ḳısmdur: -A1.

¹⁷⁵²olınduḡda A1: oluḡda A2, B.

¹⁷⁵³raḡimehu'llâḡ -A2: muşannif raḡimehu'llâḡ -B.

¹⁷⁵⁴zıddeynin beynin A1: zıddeynini A2, B.

Siz anları uyanıklar zann idersüz anlar ise nā'imlerdür. Pes eykâz ve ruḳūd ismeyn-i müteḳābileydür.

أَوْ فَعْلَيْنِ

Yāḥod fi'leyn ile olur.

نَحْوُ "يُحْيِي وَيُمِيتُ"¹⁷⁵⁶ أَوْ حَرْفَيْنِ

Yāḥod ḥarfeyn ile olur.

نَحْوُ "أَلَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ"¹⁷⁵⁷

Nefs içündür kesb itdigi ve gine üzerinedür iktisāb itdigi. Pes lām ile 'alā müteḳābilāndur. Zīrā lām intifā'a ve 'alā tazarrura delālet ider.

أَوْ مِنْ نَوْعَيْنِ

Yāḥod iki nev' den oldığı ḥâlde zeynike'l-lafzeyn.

نَحْوُ "أَوْ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ"¹⁷⁵⁸

¹⁷⁵⁹ Taḥḳīḳ iḥyāda ma'nā-yı ḥayāt i'tibār olındı. Mevt ile ḥayāt ise müteḳābilāndur.

وَهُوَ صَرْبَانِ

Ṭībāḳ daḥi iki nev' dür. Biri ṭībāḳu'l-[100a] icābdur.

كَمَا مَرَّ

Nitekim bu mişāllerde mürūr eyledi. Ve biri daḥi ṭībāḳu's-selbdür. Ol ki maşdar-ı vāḥidūñ iki¹⁷⁶⁰ fi'lini zikrdür biri müşbet ve biri menfī veyāḥod biri emr ve biri nehy ola.¹⁷⁶¹ Mişāl-i evvel:

نَحْوُ "وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا"¹⁷⁶²

Ve mişāl-i şāni:

"فَلَا تَحْسَبُوا النَّاسَ وَاعْتَدُوا لَكُمْ" ¹⁷⁶³

وَمِنَ الطَّبَاقِ نَحْوُ قَوْلِهِ

تَرَدَّى ثِيَابَ الْمَوْتِ حُمْرًا فَمَا أَتَى

لَهَا اللَّيْلُ إِلَّا وَهِيَ مِنْ سُنْدُسٍ خُصْرٌ

Ve istebrāḳ ṭībāḳdandur ḳavl-i şā'ir mişilli şiyāb-ı mevti reddetme itdiler ol şiyāb aḥmer oldukları ḥâlde. Pes tilke's-şiyāba leyl gelmedi illā ol şiyāb sündüs-i ḥuḍrdan ve istebrāḳdandur. Bunda elvān-ı müteḳābile zikr olunur ve buña tedbīc tesmiye olunur.

¹⁷⁵⁵ "Uykuda oldukları hâlde, sen onları uyanık sanırsın." "Kur'an, Kehf Suresi, Ayet:18".

¹⁷⁵⁶ "Hani İbrahim, 'Benim Rabbim diriltir, öldürür.' demiş." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 258".

¹⁷⁵⁷ "Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 286".

¹⁷⁵⁸ "Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüteceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?" "Kur'an, En'am Suresi, Ayet: 122".

¹⁷⁵⁹ Şüphesiz ki ihyâ kelimesinden, hayat manası kastedilmiştir.

¹⁷⁶⁰ iki: -A1.

¹⁷⁶¹ ola: -A2, -B.

¹⁷⁶² "Fakat insanların çoğu bilmezler. Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler." "Kur'an, Rûm Suresi, Ayet: 6-7".

¹⁷⁶³ "(Ey Yahudi yöneticiler ve âlimleri!) Şu hâlde, siz de insanlardan korkmayın, benden korkun ve âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin." "Kur'an, Mâide Suresi, Ayet: 44".

وَيَلْحَقُ بِهِ

Ṭibāka lāhık olur iki nesne.

نَحْوُ "أَشِدَاءَ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ"¹⁷⁶⁴

Ya' nī şol iki ma' nā beynini cem' dür ki biri muḳābil-i āḫere müte' allık ola. Bu maḫalde رُحَمَاءَ gibi.

فَإِنَّ الرَّحْمَةَ مُسَبَّبَةٌ عَنِ اللَّيْنِ

Zirā raḫmet mülāyemetüñ müsebbebidür ki sebep-i raḫmet olan rıfḳ ṭab' dur. Ve biri daḫi iki ma' nā beynini cem' dür müteḳābil olmayalar fe-emmā ma' naları müteḳābil olan lafzeyn ile ta' bīr olına.

نَحْوُ قَوْلِهِ

لَا تَعْجَبِي يَا سَلَمَ مِنْ رَجُلٍ

ضَحَكَ الْمَشِيبُ بِرَأْسِهِ فَبَكَى

Yā maḫbūbe 'acebleme bir ādeme ki ḳocalık başında şırıtdı o daḫi aḫladı ya' nī ḳocalık zuḫūr eyledi.¹⁷⁶⁵ Pes¹⁷⁶⁶ zuḫūr ile bükā beyninde teḳābül yoḳ fe-emmā bükāya¹⁷⁶⁷ muḳābil olan dıḫk ile ta' bīr olındı ol zuḫūr.

وَيُسَمَّى الثَّانِي إِيهَامَ التَّضَادِّ

Bu ikinciye ihām-ı tezād tesmiye olunur.

وَدَخَلَ فِيهِ مَا يَخْتَضُّ بِاسْمِ الْمُقَابَلَةِ

[100b] Bu ṭibāka da dāḫil oldı şol nesne ki ism-i muḳābeleye muḫtaşş ola.¹⁷⁶⁸

وَهُوَ أَنْ يُؤْتَى لِمَعْنَيْنِ¹⁷⁶⁹ مُتَوَافِقَيْنِ أَوْ أَكْثَرَ ثُمَّ بِمُقَابِلِ ذَلِكَ عَلَى التَّرْتِيبِ

İsm-i muḳābeleye muḫtaşş olan iki ma' nā-yı mütevāfıḳlar getirülmekdür yā ekşer me' ānī getirülmekdür ba' de zālike'l-mezkūra muḳābil olanı zıkrdür tertīb üzere.

وَالْمُرَادُ بِالتَّوَافُقِ خِلَافُ التَّقَابُلِ

Ve tevāfuḳ ile murād ḫilāf-ı teḳābüldür.

نَحْوُ "فَلْيُبْضَحْكُمْ قَلِيلًا وَلْيُنْكَرُوا كَثِيرًا"¹⁷⁷⁰

Az gülüp çok aḫlasunlar. Dıḫk ile ḳillet ki mütevāfıḳlardur evvelā getirülüp ba' de bükā ile keşret¹⁷⁷¹ getirüldi ki mezkūruñ zıdlarıdır.

وَنَحْوُ قَوْلِهِ

مَا أَحْسَنَ الدِّينَ وَالدُّنْيَا إِذَا اجْتَمَعَا

وَ أَفْبَحَ الْكُفْرَ وَ الْإِفْلَاسَ بِالرَّجُلِ

Ne 'aceb güzeldür dīn ü dünyā ḳaçan cem' olsalar bir ādemde ve küfr ü iflās ne 'aceb ḳabiḫdür bir ādemde. Pes evvelā ḫüsn ü dīn ü ḡnāyı getürdi ba' de tertīb üzere zıdların getürdi.

¹⁷⁶⁴ "İnkārcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler." "Kur'an, Fetih Suresi, Ayet: 29".

¹⁷⁶⁵eyledi A1: itdi A2.

¹⁷⁶⁶zuḫūr eyledi pes: -B.

¹⁷⁶⁷bükāya A1: bükā A2, B.

¹⁷⁶⁸ola A2, B: olan A1.

¹⁷⁶⁹لِمَعْنَيْنِ A1: بِمَعْنَيْنِ A2, B.

¹⁷⁷⁰ "Az gülsünler, çok aḫlasınlar." "Kur'an, Tevbe Suresi, Ayet: 82".

¹⁷⁷¹keşret: -A2.

وَنَحْوُ "فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى"¹⁷⁷²
 Şol kimesne ki i'fâ eyleye ve ittikâ eyleye ve hüsneyî taşdik eyleye pes yakında yüsreyî teysir iderüz biz. Ammâ şol kimesne ki imsâk eyleye ve Allâh te'âlâdan istiğnâ eyleye ve hüsneyî tekzîb eyleye pes yakında aña 'usrâyî teysir iderüz. Cem' beyninde tezâd zâhir fe-emmâ ittikâ ile istiğnâ beyninde zâhir olmadığı ecluden muşannif raħimehu'llâh beyân idüp eyitdi ki

الْمُرَادُ بِاسْتِغْنَى أَنَّهُ زَهَدَ فِيمَا عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى كَأَنَّهُ مُسْتَعْنٍ عَنْهُ فَلَمْ يَتَّقِ

istiğnâ ile murâd Allâh atında [101a] olandan i'râz eyledi ke-ennehû 'inda'llâh olandan müstağnîdür. Pes bu ecluden ħavf itmedi.

أَوْ اسْتِغْنَى بِشَهَوَاتِ الدُّنْيَا عَنْ نَعِيمِ الْجَنَّةِ فَلَمْ يَتَّقِ

Yâĥod murâd shehvât-ı dünyâ muqâbilinde na'im-i cennetden istiğnâ eyledi. Pes bu ecluden ħorĥmadı.

وَزَادَ السَّكَاكِي

Ta'rif-i muqâbelede Sekkâkî kayd-ı âĥer ziyâde eyledi ve eyitdi

أَنْ تَجْمَعَ بَيْنَ شَيْئَيْنِ مُتَوَافِقَيْنِ أَوْ أَكْثَرَ وَضِدَهُمَا¹⁷⁷³ وَإِذَا شُرْطَ هَهُنَا أَمْرٌ شُرْطَ تَمَّةً ضِدَّهُ الْمُتَوَافِقَاتِ¹⁷⁷⁴

bir emr şart olunduĥda beyne'l-ezdâd daĥi ol emrûn zıddı şart olunur.

كَهَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ

Bu iki âyet gibi.

فَإِنَّهُ لَمَّا جُعِلَ التَّيْسِيرُ مُشْتَرَكًا بَيْنَ الْإِعْطَاءِ وَ الْإِتْقَاءِ وَ التَّصَدِيقِ جُعِلَ ضِدُّهُ مُشْتَرَكًا بَيْنَ أُضْدَادِهَا

Taĥĥik şe'n bu ki vaĥtâ kim teysir i'fâ vü ittikâ vü taşdik beyninde müşterek ĥılındıysa zıdd-ı teysir daĥi ol ki¹⁷⁷⁵ ta'sirdür ezdâd-ı mezkûr beyninde müşterek ĥılındı ol ki baĥl ü istiğnâ vü tekzîbdür.

[Mürâ'ât-ı Nazîr/Tenâsüb]

وَ مِنْهُ مَرَاعَاةُ النَّظِيرِ وَ يُسَمَّى التَّنَاسُوبَ وَ التَّوْفِيقَ أَيْضًا

Ma'nevîdendür mürâ'ât-ı nazîr ki aña tenâsüb ve tevfiĥ ve îtlâf ve telfiĥ daĥi dinür.

وَ هِيَ جَمْعُ أَمْرٍ وَ مَا يُنَاسِبُهُ لَا بِالتَّضَادِ

Ol ki bir emri münâsibiyle cem'dür ki ol münâsebet tezâd tarîĥiyle olmaya.

نَحْوُ "وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ"¹⁷⁷⁶

Şems ve ĥamer ĥesâbdadurlar.

وَ قَوْلُهُ

كَالْقِسِيِّ الْمُعْطَفَاتِ بَلْ

الْأَسْهُمِ مَبْرِيَّةً بَلْ الْأَوْتَارِ

¹⁷⁷² "Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat, kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa, biz de onu en zor olana kolayca iletiriz." "Kur'an, Leyl Suresi, Ayet: 5-10".

¹⁷⁷³ كَأَنَّ تَجْمَعَ بَيْنَ شَيْئَيْنِ مُتَوَافِقَيْنِ أَوْ أَكْثَرَ وَ ضِدَهُمَا: Bu kısım Telhîs'te yoktur.

¹⁷⁷⁴ الْمُتَوَافِقَاتِ: Bu kelime Telhîs'te yoktur.

¹⁷⁷⁵ ki: -A2, -B.

¹⁷⁷⁶ "Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir." "Kur'an, Rahmân Suresi, Ayet: 5".

Şā' irün bu kavli mişli gibi şıfat-ı ibildeki ol arık deve egri yaylar gibidür bükülmede¹⁷⁷⁷ belki yonulmuş oğlar gibidür belki kirişler gibidür.

وَ مِنْهَا مَا يُسَمِّيهِ بَعْضُهُمْ تَشَابُهَ الْأَطْرَافِ

Ve mürā'āt-ı nazīrendür şol [101b] nesne ki ba'zılar aña teşābühü'l-eṭrāf tesmiye iderler.

وَ هُوَ أَنْ يُحْتَمَّ الْكَلَامُ بِمَا يُنَاسِبُ إِبْتِدَاءَهُ فِي الْمَعْنَى

Ol ki kelāmı tamām itmekdür ma' nāda ibtidā'-i kelāma münāsib olan şey' ile.

نَحْوُ "لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ"¹⁷⁷⁸

Ol Allāh'ı ebşār idrāk eylemez ol ise ebşārı idrāk eyler ki ol Allāh laṭīfdür. Anuñ için ebşār anı idrāk eylemez ve ḥabīrdür ebşārı idrāk eyler.

وَ يُلْحَقُ بِهَا

Mürā'āt-ı nazīre lāḥıķ olur ma'neyeyn-i ğayr-ı mütebāyineyn beynini iki lafz cem' itmek ki ma'naları mütenāsib ola eger bu maḥalde maķşūd degül ise de.

نَحْوُ "الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ"¹⁷⁷⁹

Pes necm kevkeb ma'nāsına olduķda şems ve kāmere¹⁷⁸⁰ münāsib olur ve buķül ma'nāsına olduķda şecere münāsib olur. Ve bu maḥalde necmden murād olan buķüldür ki secde iderler ya'nı inķiyād iderler.

وَ يُسَمَّى إِيهَامَ التَّنَاسُبِ

Ve bu mülḥike ihām-ı tenāsüb tesmiye olunur.

[İrşād]

وَ مِنْهُ الْإِرْصَادُ وَ يُسَمِّيهِ بَعْضُهُمُ التَّسْهِيمَ وَ هُوَ أَنْ يُجْعَلَ قَبْلَ الْعَجْزِ مِنَ الْفَقْرَةِ أَوْ الْبَيِّنَاتِ مَا يَدُلُّ عَلَيْهِ إِذَا عُرِفَ الرَّوِيُّ

Ve irşād daḥi ma'nevīdendür. Ba'zılar teshīm¹⁷⁸¹ daḥi dirler. Ol ki ḳable'l-'acüz bir şey' kılınmaķdur ki 'acüze delālet eyleye. 'Acüz ki āḥir-i kelimedür fıķradan olduğı ḥālide. Fıķra neşrde beyt menzilesindedür nazımda kaçan ḥarf-i revī ma'rūf olsa. Revī şol ḥarfdür o āḥir-i ebyāt ve o āḥir-i fıķralar anuñ üzere binā olunur.

نَحْوُ "فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيظْلِمَهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ"¹⁷⁸² وَ نَحْوُ قَوْلِهِ

إِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ شَيْئًا فَدَعُهُ

وَ جَاوِزُهُ [102a] إِلَى مَا تَسْتَطِيعُ

Kaçan bir nesneye ḳādir olmasañ anı terk eyle ve ḳādir olduđuñ nesneye tecāvüz eyle.

[Müşākele]

وَ مِنْهُ الْمُشَاكَلَةُ وَ هِيَ ذِكْرُ الشَّيْءِ بِلَفْظٍ غَيْرِهِ لِوُقُوعِهِ فِي صُحْبَتِهِ تَحْقِيقًا أَوْ تَقْدِيرًا

¹⁷⁷⁷bükülmede A1: bükülmekde A2, B.

¹⁷⁷⁸ "Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır." "Kur'an, En'ām Suresi, Ayet: 103".

¹⁷⁷⁹ "Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir. Otlar ve ağaçlar (Allah'a) boyun eğerler." "Kur'an, Rahmān Suresi, Ayet: 5-6".

¹⁷⁸⁰kāmere A2, B: kamer A1.

¹⁷⁸¹ teshīm A2, B: teshehhüm A1.

¹⁷⁸² "Demek ki Allah onlara zulmediyor değildi, ama onlar kendilerine zulmediyorlardı." "Kur'an, Tevbe Suresi, Ayet: 70".

Ve müşākele ma‘nevīdendir. Ol ki şey’i zikrdür kendü lafzınıñ ğayrıyla zālīke’ş-şey’ şoĥbet-i zālīke’l-ğayrda vāki‘ oldığından ötüri yā vuķū‘ -ı muĥaķķaķ ile veyāĥod vuķū‘ -ı muķadder ile.

فَالأَوَّلُ

Pes vuķū‘ -ı muĥaķķaķ ile olan

كَقَوْلِهِ
قَالُوا اقْتَرِحْ 1783 سَيِّئًا نُجِدُ لَكَ طَبْعَهُ
قُلْتُ أَطْبُخُوا لِي جُبَّةً وَ قَمِيصًا

Cübbe ve ħamīši olmayan kimesneye didiler ki bir şey’ taleb eyle anuñ ħabĥını icāde idelüm ya‘nī ğoķķek idelüm. Ol daĥı eyitmiş baña ħaftān ve ğömlek ħabĥ eyleñ ya‘nī bunları baña biķüñ. Pes 1784 خَطُّوا yirine 1785 أَطْبُخُوا dimesi taĥķiķen şoĥbet-i ħabĥda vuķū‘ ından ötüridür.

وَ نَحْوُهُ

Bu mişāl gibidür:

"تَعَلَّمْ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ" 1786

Zātu’llāh’a nefis ıtlāķ eyledi şoĥbet-i nefside 1787 vāki‘ oldığı eçden.

وَ التَّانِي

Taķdiren şoĥbet-i ğayrda vāki‘ olan.

نَحْوُ "صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ" 1788 وَ هُوَ مَصْنَدٌ

Şıbğa maşdardur صَبَّغٌ dan cilse vezni üzere.

مُؤَكَّدٌ "لَا مَنَّا بِاللَّهِ" 1789

Ya‘nī 1790 أَطْبُخُوا dimesi mü’ekkiddür.

أَيُّ تَطْهِيرِ اللَّهِ

Ya‘nī 1790 أَطْبُخُوا dimesi mü’ekkiddür.

لِأَنَّ الْإِيمَانَ يُطَهِّرُ النَّفْسَ

Zirā imān nüfüsü taĥĥir ider. Pes taĥĥir Allāh’a şāmil olur ve anuñla mü’ekked olur te’kīd lafzı birle.

وَ الْأَصْلُ فِيهِ

Bu ma‘nāda aşl ya‘nī taĥĥiri lafz-ı şabğ ile zikr itmede aşl

أَنَّ النَّصَارَى كَانُوا يَغْمِسُونَ أَوْلَادَهُمْ فِي مَاءٍ أَصْفَرَ يُسَمُّونَهُ الْمَعْمُودِيَّةَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ تَطْهِيرٌ لَهُمْ

taĥķiķ Naşārā evlādını [102b] bir şaru şuya daldururlardı ki aña ma‘mūdiyye tesmiye iderler ve dirlerdi ki ol şuya daldurmak anları taĥĥirdür.

1783 A2 nüshasının bundan sonraki kısmı eksiktir.

1784 (Cübbe) diken.

1785 (Cübbe) pişirin.

1786 “Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben sende olanı bilemem.” “Kur’an, Mâide Suresi, Ayet: 116”.

1787 nefside: -B.

1788 “Biz Allah’ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah’ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz ona ibadet edenleriz (deyin).” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 138”. Misal getirilen âyetin وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ kısmı Telhîs’te yer almamaktadır.

1789 “Biz Allāh’a, (...) iman ettik.” “Kur’an, Bakara Suresi, Ayet: 136”.

1790 Allāh’ın temizlemesi.

فَعَبَّرَ عَنِ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ بِصِبْغَةِ اللَّهِ لِلْمُشَاكَلَةِ بِهَذِهِ الْقَرِينَةِ

Pes imān-ı bi'llāhdan şıbgā ile ta' bir olındı müşākele için sebep-i nüzūl qarīnesiyle.

[Müzāvece]

وَمِنْهُ الْمُرَاوَجَةُ وَ هِيَ أَنْ تُرَاوَجَ بَيْنَ مَعْنَيْنِ فِي الشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ

Müzāvece daği ma'nevīdendür. Ol ki iki ma'nā beyninde zevciyyet ikā' olınmağdur. Eyle iki ma'nā ki şart ve cezāda vāki'lerdür.

كَقَوْلِهِ

إِذَا مَا نَهَى النَّاهِي فَلَجَّ بِي الْهَوَى
أَصَاخَتْ إِلَى الْوَأَشِيِّ فَلَجَّ بِهَا الْهَجْرُ

Kaçan bizi nāhī ol maḥbūbenūñ ḥubbından men' eylese baña hevā lecūc ider ve mülāzemet ider. O maḥbūbe vāşīye eşāḥat ider. Ya'nī nemmāma istimā' ider ve gūş dutar. Pes aña hecr mülāzemet ider. Şā'ir müzāvece eyledi ¹⁷⁹¹ نَهَى النَّاهِي ile ¹⁷⁹² إِلَى الْوَأَشِيِّ beynini ki şart ve cezāda vāki'lerdür anlar üzere lecāc şey'-i müretteb olmada.

[Aks]

وَمِنْهُ الْعَكْسُ وَ هُوَ أَنْ يُقَدَّمَ جُزْءٌ فِي الْكَلَامِ ثُمَّ يُؤَخَّرَ

'Aks daği ma'nevīdendür. Ol ki kelāmda bir cüz' taqđīm olup ba'de te'ḥīr olına.

وَيَقَعُ عَلَى وُجُوهِ

Bu 'aks daği niçe vücūh üzere vāki' olur.

مِنْهَا أَنْ يَقَعَ بَيْنَ أَحَدِ طَرَفَيْ الْجُمْلَةِ وَ مَا أُصِيفَ إِلَيْهِ

Vücūh-ı mezkūredendür zālike'l-'aks vāki' olan ¹⁷⁹³ cümleñ eḥad-i ṭarafeyn ile zālike't-ṭarafa muzāf olan beyninde.

نَحْوُ

عَادَاتُ السَّادَاتُ سَادَاتُ الْعَادَاتِ

Ulularuñ 'ādeti 'ādetleruñ ulusıdır. Pes kelāmuñ eḥad-i ṭarafı 'ādātdür ¹⁷⁹⁴ ki sādāta muzāfdur ve mā-beynlerinde 'aks vāki' [103a] oldı evvelā biri muqaddem olup ve sāniyen mu'aḥḥar olmağıla.

وَمِنْهَا أَنْ يَقَعَ بَيْنَ مُتَعَلِّقِي فِعْلَيْنِ فِي جُمْلَتَيْنِ

Vücūh-ı mezkūredendür iki müte'allıq fi'leyn beyninde vāki' ola ¹⁷⁹⁵ iki cümlede oldığı ḥālde.

نَحْوُ "يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ" ¹⁷⁹⁶

Pes ḥay ile mayyit beyninde 'aks vāki' oldı.

وَمِنْهَا أَنْ يَقَعَ بَيْنَ لَفْظَيْنِ فِي طَرَفَيْ جُمْلَتَيْنِ

Vücūh-ı mezkūredendür ṭarafeyn cümleleynde olan lafzeyn beyninde vāki' ola.

نَحْوُ "لَا هُنَّ جُلٌّ لَهُمْ وَ لَا هُمْ يَجْلُونَ لَهُنَّ" ¹⁷⁹⁷

¹⁷⁹¹ Nehyedici nehyetti.

¹⁷⁹² Koğucuya kulak verdi.

¹⁷⁹³ olan B: ola A1.

¹⁷⁹⁴ 'ādātdür A1: 'ādāt B.

¹⁷⁹⁵ ola: -B.

¹⁷⁹⁶ "(Allah), diriye ölüden çıkarır, ölüyü de diriden çıkarır." "Kur'an, Rûm Suresi, Ayet: 19".

هُمُّ üzere taq̄dīm olındı ve şāniyen هُنَّ, هُمْ'den te'ħir olındı.

[Rücū']

وَمِنْهُ الرُّجُوعُ وَ هُوَ العُودُ إِلَى الكَلَامِ السَّابِقِ بِالنَّفْضِ

Rücū' daħi ma'nevīdendür. Ol ki kelām-ı sābıka naqz ile ve ibtāl ile rücū' itmekdür bir nükteden ötüri.

كَقَوْلِهِ

قِفْ بِالذِّيَارِ الَّتِي لَمْ يَعْفُهَا الْقَدَمُ

بَلَى وَ غَيَّرَهَا الْأَرْوَاحُ وَ الدِّيَمِ

Şā'ir nefsine ħitāb idüp eyidür ki ikāmet eyle şol diyārda ki anı te'tāvül-i zamān¹⁷⁹⁸ ibtāl itmedi ve teqādüm-i 'ahd yıkmadı. Ba' de zālīke'l-kelāma 'avdet idüp naqz eyledi. Belki anı riyāħ ü emtār ifnā eyledi ve bunda nükte taħayyür¹⁷⁹⁹ ü tedellühdür.¹⁸⁰⁰

[Tevriye]

وَمِنْهُ التَّوْرِيَةُ وَ يُسَمَّى الْإِيهَامَ أَيْضًا

Ve ma'nevīdendür tevriye. Īhām daħi tesmiye olınur.

وَ هُوَ أَنْ يُطْلَقَ لَفْظٌ لَهُ مَعْنَيَانِ قَرِيبٌ وَ بَعِيدٌ وَ يُرَادُ الْبَعِيدُ

Tevriye bir lafz ıtlāk olına ki iki ma'nāsı ola biri qarīb ve biri ba'īd ve ma'nā-yı ba'īd murād olına.

وَ هِيَ ضَرْبَانِ مُجَرَّدَةٌ¹⁸⁰¹

Tevriye daħi iki nev'üdür. Bir nev'¹⁸⁰² mücerrededür ki aña bir şey' mecāmi' olmaya ma'nā qarībe mülāyim olandan.

نَحْوُ "الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى"¹⁸⁰³

İstıwā ile [103b] ma'nā-yı ba'īd murād olındı ol ki istıwā ve aña bir şey' mecāmi' olmadı qarībe mülāyim olandan ol ki istiqrārdur.

وَ الثَّانِيُ¹⁸⁰⁴ مَرْتَبَةً

İkincisi ya'ni qarībe mülāyim olan şey' mecāmi' olana müreşşaha dinür.

نَحْوُ "أَوْ السَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ"¹⁸⁰⁵

Semāyı eller ile binā eyledük. Eyd ile ma'nā-yı ba'īd murād olındı ol ki qüdretdür ve ma'nā-yı qarībe mülāyim olana muqārindür ol ki binādur ki ele münāsibdür.

[İstihdām]

¹⁷⁹⁷ "Çünkü müslüman hanımlar kâfirlere helâl değillerdir. Kâfirler de müslüman hanımlara helâl olmazlar." "Kur'an, Mümtehine Suresi, Ayet: 10".

¹⁷⁹⁸ te'tāvül-i zamān A1: te'tāvül zamānı B.

¹⁷⁹⁹ taħayyür B: tecerrüd A1.

¹⁸⁰⁰ tezellühdür A1: tezellühdedür B.

¹⁸⁰¹ Telhîs'te "مَجْرَدَةٌ" kelimesinden sonra gelen "لَا تُجَامِعُ شَيْئًا مِمَّا يَلَانِمُ الْقَرِيبِ" ibaresinin, tercümede yalnızca çevirisi yer almaktadır.

¹⁸⁰² Bir nev' i A1: Biri B.

¹⁸⁰³ "Rahmân, Arş'a kurulmuştur." "Kur'an, Tâhâ Suresi, Ayet: 5".

¹⁸⁰⁴ الثَّانِي: Bu kelime Telhîs'te yoktur.

¹⁸⁰⁵ "Göğü kudretimizle biz kurduk." "Kur'an, Zâriyât Suresi, Ayet: 47".

وَمِنْهُ الْإِسْتِخْدَامُ وَهُوَ أَنْ يُرَادَ بِلَفْظٍ لَهُ مَعْنَيَانِ أَحَدُهُمَا ثُمَّ بِضَمِيرِهِ الْآخَرَ

İstihdām daḥi ma‘nevīdendür. Ol ki iki ma‘nāsı olan lafz ile bir ma‘nāsı murād ola ve aña rāci‘ zamīr ile ma‘nā-yı āḥer murād ola.

أَوْ يُرَادَ بِأَحَدِ ضَمِيرَيْهِ أَحَدُهُمَا ثُمَّ بِالْآخَرِ الْآخَرَ

Yāḥod iki zamīr birle bir ma‘nāsı murād ola ve zamīr-i āḥer ile ma‘nā-yı āḥer murād ola.

فَالأَوَّلُ

Miṣāl-i evvel:

إِذَا نَزَلَ السَّمَاءُ بِأَرْضِ قَوْمٍ
رَعَيْنَاهُ وَإِنْ كَانُوا غَضَابًا

Kaçan bir kavmün arzına semā ya‘nī maṭar nüzül eylese biz ol semāyı ya‘nī nebātı otladuruz eger ol kavm gāzab iderlerse de. Pes semā ile maṭar ve رَعَيْنَاهُ’da olan zamīriyle nebāt diledi.

وَ الثَّانِي

Miṣāl-i ṣānī:

كَقَوْلِهِ
فَسَقَى الْعُضَا وَالسَّائِكِينَ وَإِنْ هُمْ
شَبُّهُ بَيْنَ جَوَانِحِي وَ ضُلُوعِي

Şuwardı şecer-i gādāyı ve ol gādāda ya‘nī mekân-ı gādāda sākin olanları. Saḳy eyledi ol sākinler gādāyı ya‘nī nārı yaqıldılarsa da gögsüm ile eyegülerüm beyninde. Pes gādānuñ iki zamīrinden biriyle ol ki sākine muttaşıl olan zamīr-i mecrürdur şecer-i gādā oldığı mekân murād olındı ve zamīr-i āḥer ile¹⁸⁰⁶ ol ki şebbūya muttaşıl olan zamīr-i mañşūbdur [104a] nār murād olındı.

[Leff ü Neşr]

وَمِنْهُ اللَّفُّ وَ النَّشْرُ وَ هُوَ ذِكْرُ مُتَعَدِّ عَلَى التَّفْصِيلِ أَوْ الْإِجْمَالِ ثُمَّ بِالْكَلِّ مِنْ غَيْرِ تَعْيِينِ ثَقَّةً بِأَنَّ السَّمْعَ يَرُدُّهُ إِلَيْهِ

Ma‘nevīdendür leff ü neşr ki müte‘addidi zıkrdür ‘ale’t-taṣṣīl yā icmālen ba‘de hāzā’l-müte‘addidūñ eḥādından her biri için olanı zıkrdür ta‘yīn itmeksüz sāmi‘ün her şey’i mā hüve lehine redd itmesine i‘timāden.

فَالأَوَّلُ

Miṣāl-i evvel ki zıkr-i müte‘addid ‘ale’t-taṣṣīl ola

ضَرْبَانِ

iki nev‘dür.

لِأَنَّ النَّشْرَ إِمَّا عَلَى تَرْتِيبِ اللَّفِّ

Zirā neşr yā tertīb-i leff üzeredür.

نَحْوُ "وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ"¹⁸⁰⁷

Leyl ü nehār ‘ale’t-taṣṣīl zıkr olındı ba‘de leyl için olan zıkr olındı ol ki anda sükündür ve nehār için olan zıkr olındı ol ki anda fazlu’llāh[1] talebdür.

وَ إِمَّا عَلَى غَيْرِ تَرْتِيبِهِ

¹⁸⁰⁶ile: -A1.

¹⁸⁰⁷ “Allah, rahmetinden ötürü geceyi içinde dinlenesiniz; gündüzü de, lütfundan isteyesiniz ve şükredesiniz diye sizin için yarattı.” “Kur’an, Kasas Suresi, Ayet: 73”.

Veyā¹⁸⁰⁸ tertīb-i leffūñ ğayrı üzeredir.

كَقَوْلِهِ
كَيْفَ أَسْأَلُوْا وَأَنْتَ جَحْفُتٌ وَغُصْنٌ
وَغَزَالٌ لَحْظًا وَقَدًّا وَرَدْفًا

Senüñ muhabbetüñden nice zā'il olam ki sen hıksuñ ya' nī kum gibisüñ ki biri birine meyl itdigi gibi saña dağı meyl olunur ve ğuşnsuñ¹⁸⁰⁹ ya' nī dal gibisüñ ve ğazālsuñ laħza ya' nī nazar cihetinden ve dalsuñ qad cihetinden ve kumsuñ meyl cihetinden.

وَالتَّائِي

Mişāl-i šānī ki 'ale'l-icmāl zıkr olına müte' addid.

نَحْوُ "وَ قَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى" ¹⁸¹⁰ أَي قَالَتِ الْيَهُودُ لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا وَ قَالَتِ النَّصَارَى لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ نَصَارَى

Ya' nī Yehūd eyitdi ki cennete Yehūd olan girür ve Naşārā eyitdi ki cennete Naşārā olan girür.

فَقَفَّ

İki [104b] ferīk beyni leff olındı yāħod iki qavl beyni leff olındı icmālen

لِعَدَمِ الْإِلْتِبَاسِ

ferīkeyn beyninde iltibās olmadığı ecluden.

لِلْعُلْمِ بِتَضَلُّلِ كُلِّ فَرِيقٍ صَاحِبِهِ

Her ferīk şāhibini tağlil itdigine cezmden ötüri.

[Cem']

وَ مِنْهُ الْجَمْعُ وَ هُوَ أَنْ يُجْمَعَ بَيْنَ مُتَعَدِّدٍ فِي حُكْمٍ

Ve ma' nevidendür cem' ki bir hükmde müte' addid beyni cem' olınmağdur.

كَقَوْلِهِ تَعَالَى "الْمَالُ وَ الْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا" ¹⁸¹¹

Māl ile benin beyni¹⁸¹² cem' olındı hükm zinetinde.

وَ نَحْوُهُ

Ancılayındur qavl-i Ebī ' Aţāhiye beyt:

عَلِمْتُ يَا مُجَاشِعُ بَيْنَ مَسْعَدَةَ
إِنَّ الشَّبَابَ وَ الْفِرَاقَ وَ الْجِدَّةَ
مَفْسَدَةٌ لِلْمَرْءِ أَى مَفْسَدَةٌ

Yā Mes'ade oğlı Mücāşi' bildüñ ki şebāb ve ferāğ mine'l-'avāyık vecde ya' nī istiġnā itmek mefsede-i kāmilesidür.

[Tefrīk]

وَ مِنْهُ التَّفْرِيقُ وَ هُوَ إِيقَاعُ تَبَايُنٍ بَيْنَ أَمْرَيْنِ مِنْ نَوْعٍ فِي الْمَذْحِ أَوْ غَيْرِهِ

¹⁸⁰⁸Veyā A1: veyāħod A2.

¹⁸⁰⁹ğuşnsuñ ya' nī dal gibisüñ A1: ğuşnsuñ ya' nī sen ya' nī dal gibisüñ B.

¹⁸¹⁰"Bir de; 'Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası Cennet'e girmeyecek' dediler." "Kur'an, Bakara Suresi, Ayet: 111".

¹⁸¹¹"Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür." "Kur'an, Kehf Suresi, Ayet: 46".

¹⁸¹²beyni: -B.

Ve ma‘nevīdendür tefrīk. Ol¹⁸¹³ ki iki emr beyninde ikā‘-ı tebāyündür bir nev‘den olduğu hâlde gerek medhde gerek gayrda.

كَقَوْلِهِ
مَا نَوَالُ الْعَمَامِ وَقَتَّ رَبِيعِ
كَتَوَالِ الْأَمِيرِ يَوْمَ سَخَاءِ

فَقَوَالُ الْأَمِيرِ بَدْرَةَ عَيْنِ
وَ نَوَالِ الْعَمَامِ قَطْرَةَ مَاءِ

Vaqt-i rebī‘de buluduñ ‘aṭāsı degüldür yevm-i şehāda emirüñ ‘aṭāsı gibi. Zīrā ‘aṭā-yı emīr bedre-i ‘ayndür ya‘nī on biñ dirhemdür ve ‘aṭā-yı ğamām Şu kaṭresidür. Pes iki nevāl beyninde tebāyün ikā‘ olındı.

[Takṣīm]

وَ مِنْهُ النَّقْسِيمُ وَ هُوَ ذِكْرٌ مُنْعَدِّدٌ نُمُّ إِضَافَةٌ الْكُلِّ إِلَيْهِ عَلَى التَّعْيِينِ

Ma‘nevīdendür takṣīm ki müte‘addidi zıkrdür ba‘de ‘ale’t-ta‘yīn mā hüve lehine izāfetdür.

كَقَوْلِهِ
وَ لَا يُقِيمُ عَلَى صَنْمٍ يُرَادُ بِهِ
إِلَّا الْأَدْلَانَ غَيْرَ الْحَيِّ وَ الْوَيْدُ
هَذَا عَلَى الْخَسْفِ مَرْبُوطٌ بِرُمَّتِهِ
وَ ذَا يُشْحُ فَلَا يَرْتِي لَهُ أَحَدُ

Bir kimesne [105a] zulme ikāmet eylemez illā iki zelīl ve ḥaḳīr biri ğayrū’l-ḥayy ki ḥimārdur ve biri veted ki mīḥdür. Bu ḥimār ise ḥasf üzere ya‘nī zūll ve ḥaḳāret üzere bağlıdur rümmesiyle ya‘nī köhne ib pāresiyle ve ol veted ise başı yarılır döğilmede. Pes aña bir kimesne anı itmez ya‘nī raḥm¹⁸¹⁴ eylemez ve riḳḳat¹⁸¹⁵ eylemez. Pes ğayrū¹⁸¹⁶ vetedi zıkr eyledi ba‘de rabṭ ‘ale’l-ḥasfī ğayra¹⁸¹⁷ mużāf kıldı ve Őecce vetede mużāf kıldı.

[Cem‘ ma‘a’t-Tefrīk]

وَ مِنْهُ الْجَمْعُ مَعَ التَّفْرِيقِ وَ هُوَ أَنْ يُدْخَلَ شَيْئَانِ فِي مَعْنَى وَ يُفْرَقَ بَيْنَ جِهَتَيْ الْإِدْخَالِ

Ve ma‘nevīdendür cem‘ ma‘a’t-tefrīk ki iki Şey’ bir ma‘nāya idḥāl olına ve cihet-i idḥāl beyni tefrīk olına.

كَقَوْلِهِ
فَوَجْهَكَ كَالنَّارِ فِي ضَوْئِهَا
وَ قَلْبِي كَانَارِ فِي حَرِّهَا

¹⁸¹³Ol: -B.

¹⁸¹⁴raḥm B: aḥmer A1.

¹⁸¹⁵riḳḳat B: reddi A1.

¹⁸¹⁶ğayrū B: ‘ayr-ı A1.

¹⁸¹⁷ğayra B: ‘ayra A1.

Senüñ vechüñ zıyāda āteş gibi ve benüm qalbüm harāretde āteş gibi.¹⁸¹⁸ Pes qalb ile vech-i ḥabībi nār gibi olmaya idḥāl eyledi ba‘ de tefrīḡ eyledi ki vechde ŧebeh žū‘ ve leme‘ āndur ve qalbede harāret ve iḥtirāḡdur.

[Cem‘ ma‘ a't-Taḡsīm]

وَمِنْهُ الْجَمْعُ مَعَ التَّقْسِيمِ وَ هُوَ جَمْعٌ مُتَعَدِّدٌ تَحْتَ حُكْمِ ثُمَّ تَقْسِيمُهُ

Ma‘ nevīdendür cem‘ ma‘ a't-taḡsīm ki bir ḥükm taḡtında müte‘ addidi cem‘ idüp ba‘ de taḡsīmdür.

أَوْ الْعَكْسُ

Yāḥod taḡsīm müte‘ addiddür¹⁸¹⁹ ba‘ de cem‘ dūr.

فَالأَوَّلُ

Miḡāl-i evvel:

كَقَوْلِهِ

حَتَّى أَقَامَ عَلَى أَرْبَابِ خَرْشَنَةَ
تَسْقَى بِهِ الرُّومُ وَالصُّلْبَانُ وَالْبَيْعُ

لِلسَّبْيِ مَا نَكَّحُوا وَالْقَتْلِ مَا وُلِدُوا
وَالنَّهْبِ مَا جَمَعُوا وَالنَّارِ مَا زَرَعُوا

Ḥarşene bilād-ı Rüm'dan bir beldedür. Erbāz rabazuñ cem‘ idür eḡrāf-ı beldeye dirler. Şulbān cem‘ -i şalībdür ki Naşārā āna taparlar. Biya‘ cemī‘ -i bī‘ adur. Ya‘ nī ol memdūḡ ki¹⁸²⁰ erbāz-ı Ḥarşene'de iḡāmet eyledi ki anuñ sebebiyle şaḡī olur Rüm ve şulbān [105b] ve biya‘. Pes memdūḡ ki emīr-i ‘askerdür anuñ¹⁸²¹ ŧeḡāsını cem‘ eyledi ki ŧeḡāsi ve ḡatl ü nehye müŧtemildür ba‘ de taḡsīm eyledi ve eyitdi ki nikāḡ itdiklerin sebīden ötüri ve doḡurduḡların ḡatlden ötüri ve cem‘ itdiklerin yaḡmalamaḡdan ötüri ve ekdiklerin iḡrāḡdan ötüri.

وَالثَّانِي

Taḡsīm ŧümme'l-cem‘ e miḡāl:

كَقَوْلِهِ

قَوْمٌ إِذَا حَارَبُوا ضَرَبُوا عَدُوَّهُمْ
أَوْ حَاوَلُوا النَّفْعَ فِي أَشْيَاءِهِمْ نَفَعُوا

سَجِيَّةٌ تِلْكَ مِنْهُمْ غَيْرٌ مُحَدَّثَةٌ
إِنَّ الْخَلَائِقَ فَاعْلَمْ شَرُّهَا الْبِدْعُ

Anlar bir ḡavmdür ki ḡaçan muḡārebe itseler ‘adūlarına zarar iderler yāḡod eḡyā‘ vü etbā‘ ına nef‘ itmek ḡaleb itseler nef‘ iderler. Bu ḡaḡlet anlarda seciyye ya‘ nī ḡarīziyyedür muḡdeşe ve ‘arīza¹⁸²²

¹⁸¹⁸ gibi: -B.

¹⁸¹⁹ müte‘ addiddür B: müte‘ addid A1.

¹⁸²⁰ ki: -A1.

¹⁸²¹ anuñ A1: anuñ Rüm'ün B, A2.

¹⁸²² ‘arīza B: ḡarīza A1.

degüldür. Taḥkîk ḥalıka ve ṭabîc atlerdür¹⁸²³ belki anlaruñ şerri bidc atlerdür ya' nî mübtedi' ât u muḥdeşâtdur. Pes şıfat-ı memdüh[â]tı evvelâ ḍarr-ı a' dâ vü nefc -i evliyâyâ kısmet itdi ba' de ol şıfat anlara seciyye olmaḥ taḥtında¹⁸²⁴ cemc eyledi.

[Cemc ma' a't-Tefriḳ ve't-Taḳsım]

وَ مِنْهُ الْجَمْعُ مَعَ التَّفْرِيقِ وَ التَّقْسِيمِ

Ve ma' nevıdendür cemc ma' a't-tefriḳ ve't-taḳsım.

كَقَوْلِهِ تَعَالَى "يَوْمَ يَأْتُ لَا تَكَلِّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ سُعِيُّيٌّ وَ سَعِيدٌ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُّوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَ شَهِيْقٌ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ وَ أَمَّا الَّذِينَ سَعَدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءٌ غَيْرَ مَجْدُوْدٍ"¹⁸²⁵

Pes evvelâ cemc eyledi enfüsi neküm nefc lâ ḳavlinde ki bir nefc tekellüm eylemez illâ iznu'llâh ile ba' de tefriḳ eyledi ki ba' zı şaḳı ve ba' zı sa' iddür dimek ile ba' de taḳsım eyledi ki şaḳı olanlar için nefes alup virmek [106a] vardur nârda muḥalled olurlar. Mâ-dâmki semâvât-ı âḫiret ve arz-ı âḫiret dura bu ' ibâret te' bidden¹⁸²⁶ kinâyedür illâ vaḳt-i meşıyyetu'llâhda ba' zı ' uşât-ı mü' minin ki ' işyân ile şaḳı olmuşlar idi anlar muḥalled olmazlar. Allâh diledigin işleyicidür ki küffârı taḥlîd ider ve fussâḳı mü' mininden iḫrâc ider ve sa' id olanlar cennetde muḥalled olurlar. Mâ-dâmki semâvât-ı âḫiret ve arz-ı âḫiret ola illâ vaḳt-i meşıyyetu'llâhda ba' zı ' uşât-ı mü' minin cennetde muḥalled olmaz belki evvelâ itdikleri fışkın¹⁸²⁷ cezâsın görürler ba' de sa' âdet-i imân sebebiyle cennete dâḫil olurlar. Pes te' bîd bi-i' tibârî'l-intihâ noḳşân ḳabül itdigi gibi bi-i' tibârî'l-ibtidâ ḳâbil-i noḳşân olur ' aḫâ-yı ğayr-ı maḳtûc oldığı ḫâlde.

وَ قَدْ يُطْلَقُ التَّقْسِيمُ عَلَى أَمْرَيْنِ آخَرَيْنِ

Az olur taḳsım iki emr-i âḫere ıtlâḳ olunur bu mezkûrdan ğayr.

أَحَدُهُمَا أَنْ يُذَكَّرَ أَحْوَالُ الشَّيْءِ مُضَافًا إِلَى كُلِّ مَا يَلِيْقُ بِهِ

Ol iki emrden biri oldur ki aḫvâl-i şey' zıkr olına her birine lâyıḳı muzâf oldığı ḫâlde.

كَقَوْلِهِ

سَأَطْلُبُ حَقِّي بِالْقَنَاءِ وَ مَشَايِخِ

كَأَنَّهُمْ مِنْ مَا أَلْتَمُّوا مُرْدُ

يُقَالُ إِذَا لَاقُوا جَفَافٍ إِذَا دُعُوا

كَثِيرٍ إِذَا شَدُّوا قَلِيلٍ إِذَا عُدُّوا

¹⁸²³ṭabîc atlerdür A1: ṭabîc atler B.

¹⁸²⁴taḥtında: -B.

¹⁸²⁵“O gün geldiği zaman Allah'ın izni olmadan hiçbir kimse konuşamaz. Onlardan mutsuz (cehennemlik) olanlar da vardır, mutlu (cennetlik) olanlar da. Mutsuz olanlara gelince; cehennemdedirler. Onların orada şiddetli bir soluyuşları vardır. Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır. Mutlu olanlara gelince, gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemişi başka. Bu, onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir.” “Kur'an, Hüd Suresi, Ayet: 105-108”.

¹⁸²⁶te' bidden B: te' bîdin A1.

¹⁸²⁷fışkın A1: fışkı B.

Ḳanā rumḥ, meṣāyih ‘asker, iltiṣām şırıḳ¹⁸²⁸ ucın boğaz altına geçürmek. Ya‘nī ḥaḳḳımı taleb iderüm ḳanā ile ve meṣāyih ile. Ke-ennehū ṭül-i iltiṣāmlarından emr dilerdür ol meṣāyih muḥārebe itseler şaḳīllerdür ve da‘vet olınsalar ḥafifler ve müsri‘lerdür şedd olınsalar keşir ‘add olınsalar ḳalil. Pes aḥvāl-i meṣāyihī zıkr eyledi ve her birine münāsib olan ḥālī muzāf ḳıldı. Meşelā şıḳla¹⁸²⁹ muzāf ḳıldı ḥāl-i mülākātı [106b] ve ḥiffete ḥāl-i du‘āyī tā āḥirine dek.

وَ التَّائِي اسْتِيْفَاءُ اُقْسَامِ الشَّيْءِ

Ol iki emrden emr-i şānī aḳsām-ı şey’i istifādur.

كَقَوْلِهِ تَعَالَى "يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ اِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ اَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَاِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيْمًا"¹⁸³⁰

Pes insānuñ dört ḥālī vardur. Yā oğlı ola veyāḥod kıızı ola veyāḥod oğlı ve kıızı ola veyāḥod ne oğlı ve ne kıızı ola. Ḥālbuki āyet-i kerīmede mecmū‘-ı aḳsām istifā olındı. Diledigine ināş veb ider ve diledigine zükür hibe ider veyāḥod zükürān ve ināş cihetinden anları tezvīc ider.

[Tecrīd]

وَ مِنْهُ التَّجْرِيْدُ وَ هُوَ اَنْ يُنْتَزَعَ مِنْ اَمْرٍ ذِي صِفَةٍ اَمْرٌ اٰخَرٌ مِثْلُهُ فِيْهَا

Ma‘nevīdendür tecrīd ki zī-şifat olan emrden ol şıfatda anuñ mişli bir emr-i āḥer intizā‘ olına mübālağadan ötüri

لِكَمَالِهَا فِيْهِ الصِّفَةِ¹⁸³¹

tilke’ş-şıfat¹⁸³² zālīke’l-emrde kāmīl oldıḡı ecluden.

وَ هُوَ اُقْسَامٌ

Tecrīd daḡı niçe ḳısmdur.

مِنْهَا

Ol aḳsāmdandur şol nesne ki mün-i tecrīdiyye ile ola.

نَحْوُ قَوْلِهِمْ لِي مِنْ فُلَانٍ صَدِيْقٌ حَمِيْمٌ اَيُّ بَلَغَ¹⁸³³ حَدًّا صَحَّ مَعَهُ اَنْ يُسْتَخْلَصَ مِنْهُ اٰخَرٌ مِثْلُهُ فِيْهَا

Benüm fülāndan bir şadīḳ-i ḥamīmüm vardur ki ḳarībdür ve emrūme¹⁸³⁴ ihtimām ider. Ya‘nī fülān şadāḳatde bir ḥadde irişdi ki zālīke’l-ḥadd ile ol fülāndan bir āḥer kimesne istiḥlāş olınmaḡ şaḡīḥ oldı ki¹⁸³⁵ anuñ mişli ola şadāḳatde. Ya‘nī¹⁸³⁶ مِنْ رَيْدٍ صَدِيْقِي Zeyd ile kendüñ beyninde şadāḳat-ı tāmme olsa. Ke-ennehū Zeyd’den bir şaḡsı tecrīd ider tilke’ş-şadāḳat ile muttaşıf.

وَ مِنْهَا

Aḳsām-ı mezkūredendür şol nesne ki ba-i tecrīdiyye [107a] ile ola.

¹⁸²⁸ şırıḳ A1: şarıḳ B.

¹⁸²⁹ şıḳla A1: şıḳletini B.

¹⁸³⁰ “Diledigine kız çocukları, diledigine erkek çocukları verir. Yahut o çocukları erkekler, dişiler olmak üzere çift verir, dilediḡi kimseyi de kısır yapar.” “Kur’an, Şûrâ Suresi, Ayet: 49-50”.

¹⁸³¹الصِّفَةِ: -B.

¹⁸³²Tilke’ş-şıfat: -A1.

¹⁸³³بَلَغَ B: بَلَغَ A1.

¹⁸³⁴emrūme: -B.

¹⁸³⁵ki: -B.

¹⁸³⁶Zeyd, benim samimi dostumdur.

نَحُو قَوْلَهُمْ لَنْ سَأَلَتْ فَلَانًا لَنْسَلَنَّ بِهِ الْبَحْرَ¹⁸³⁷

Fülândan su'âl eyleseñ ol taleb-i¹⁸³⁸ baħrden su'âl itmiş olursuñ. Ol fülānuñ semāhat-ı vüçüd ile ittişāfında mübālağa idüp andan baħri tecrīd eyledi seħāda.

وَ مِنْهَا

Aķsām-ı mezkūredendür şol tecrīd¹⁸³⁹ ki i-bā¹⁸⁴⁰ mu' ayyenüñ duħūliyle ola.

نَحُو قَوْلِهِ

وَ شَوْهَاءَ تَعْدُو بِي إِلَى صَارِخِ الْوَعَى

بِمُسْتَنْلِمٍ مِثْلِ الْفَنِيْقِ الْمُرْحَلِ

Şevhā şol feresdür ki ķabīhū'l-manzar ola şedāķ ya' nī femi vāsi' oldığından ötüri. تَعْدُو تُسْرِعُ صَارِخَ تَعْدُو تُسْرِعُ صَارِخَ li-ennehū ya' nī dir' ki zırh gömlegidür fenīķ faħl-i mükerrerem, muraħħal mürsel ya' nī şevhā¹⁸⁴¹ benüm ile isrā' ider الْحَرْبِ مُسْتَنْلِمٍ ile boşanmış deve¹⁸⁴² gibi gider ħarbe isti' dādında mübālağa idüp kendiden bir āħer kimesneyi intizā' eyledi ol ki müstel'imdür. Ħālbuki müstel'imden murād olınan yine kendüdür.

وَ مِنْهَا

Aķsām-ı tecrīdendür şol tecrīd ki müntezi' a dāħil olmaķ ile ola.

نَحُو قَوْلِهِ تَعَالَى "أَلَمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ"¹⁸⁴³ أَي فِي جَهَنَّمَ دَارُ الْخُلْدِ

Ya' nī cehennemde küffārdan ötüri dār-ı ħuld vardur. Ke-ennehū¹⁸⁴⁴ ol dārdan dār-ı uħrā intizā' olındı ki anlar için cehennemde i' dād olınmışdur küffāruñ şiddet ile ittişāfında mübālağadan ötüri.

وَ مِنْهَا

Aķsāmdandur ki tavassuť-ı ħarfsuz ola.

نَحُو قَوْلِهِ

فَلَنْ يَغِيْبَ لِأَرْحَلَنْ بَعْرُوَّةٍ

نَحْوِي الْعَنَائِمِ أَوْ يَمُوتَ كَرِيْمٌ

Eger bāķi olursam bir ġazāya gidem ki anda ġanīmetleri cem' idem yāħod kerīm ola. [107b] Ke-ennehū nefsinde bir kerīm intizā' eyledi¹⁸⁴⁵ keremde mübālağadan ötüri.

وَ قِيلَ تَقْدِيرُهُ أَوْ يَمُوتَ مِنِّي كَرِيْمٌ¹⁸⁴⁶

Eyle olsa¹⁸⁴⁷ صَدِيْقٌ لِي مِنْ فَلَانٍ كَابِلِيْنَدِنِ OLUR.

¹⁸³⁷ A1: التَّخْرِيْدِ B.

¹⁸³⁸ taleb-i: -B.

¹⁸³⁹ tecrīd B: nesne A1.

¹⁸⁴⁰ i-bā B: i-bā A1.

¹⁸⁴¹ şevhā B: şev' A1.

¹⁸⁴² deve B: deve A1.

¹⁸⁴³ "Āyetlerimizi inkār etmelerinin cezası olarak orada onlar için ebedilik yurdu vardır." "Kur'an, Fussilet Suresi, Ayet: 28".

¹⁸⁴⁴ Ke-ennehū: -A1.

¹⁸⁴⁵ eyledi: -B.

¹⁸⁴⁶ Denildi ki bunun takdiri كَرِيْمٌ مِنِّي يَمُوتُ'dur.

¹⁸⁴⁷ Benim için falancadan bir dost vardır.

و فِيهِ نَظْرٌ

Bu kıilde naẓar vardur. Zīrā tecrīd hāşıl olur ve ma' nā tamām olur bu taẓdīrsüz.

و مِنْهَا

Akşāmdandur ẓarīk-i kināye ile olan.

نَحْوُ

يَا خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطِيَّ وَلَا
يَشْرَبُ كَأَسَا يَكْفَى مَنْ يَجْلَأُ

Yā şol kimesne hayrlısı¹⁸⁴⁸ ki ata biner ve kāseyi baḥīl eliyle içmez. Ke-ennehū nefsinde bir cūd intizā' eyledi ki anuñ eliyle içirür ola. Hālbuki ma' lūmdur ki kendü eliyle içer.

و مِنْهَا مُخَاطَبَةُ الْإِنْسَانِ نَفْسَهُ

Akşām-ı tecrīdendür insān kendü nefsiyle muḥātaba itmek. Ke-ennehū nefsinde bir şaḥş intizā' ider ba' de anuñla muḥātaba ider.

كَقَوْلِهِ

لَا خَيْلَ عِنْدَكَ تُهْدِيهَا وَلَا مَالَ
فَلْيُسْعِدِ النَّطْقُ إِنْ لَمْ تُسْعِدِ الْحَالُ¹⁸⁴⁹

Ḳatuñda atlar yok ki ihdā idesün ve māl daḥi yok. Bārī kelāmuñ gökçek olsun ḥālūñ gökçek olmadıysa. Ke-ennehū kendü nefsinde bir şaḥş intizā' idüp aña ḥiṭāb ider.

[Maḳbūl Mübālağa]

و مِنْهُ الْمُبَالَغَةُ الْمُقْبُولَةُ

Ma' nevīdendür mübālağa-i maḳbūle mübālağa-i merdūde degüldür. Zīrā muḥassenātdan degüldür.

و الْمُبَالَغَةُ أَنْ يُدْعَى لَوْصَفٍ بُلُوغُهُ فِي الشَّدَّةِ وَالضَّعْفِ حَدًّا مُسْتَجِبِلًا أَوْ مُسْتَبْعِدًا لِئَلَّا يُظَنَّ أَنَّهُ غَيْرُ مُتَنَاهٍ فِيهِ

Mübālağa muṭlaqā şiddet ü za' fda bir vaşf için bülüg iddi' ā olına ḥadd-i müstaḥīle veyāḥud ḥadd-i müsteb' ide ki zālike'l-vaşf şiddet ve za' fda ğayr-ı mütenāhī zann olunmasun.

و تَنْحَصِرُ فِي التَّنْبِيغِ وَالْإِعْرَاقِ وَالْغُلُوِّ

Mübālağa [108a] bu üç şey'e münḥaşır olur.

لِأَنَّ الْمُدْعَى إِنْ كَانَ مُمَكِّنًا عَقْلًا وَ عَادَةً فَتَنْبِيغٌ

Zīrā eger müdde' ā ' aḳlen ve ' ādeten mümkin¹⁸⁵⁰ olursa pes teblīğdür.

كَقَوْلِهِ

فَعَادَى عِدَاءَ بَيْنِ تَوْرٍ وَ نَعَجَةٍ
دِرَاكًا فَلَمْ يَنْصَحْ بِمَاءٍ فَيُغْسَلِ

Ya' nī feres¹⁸⁵¹ ' adv ü isrā' eyledi şevr ile na' ce beyninde müdreğ oldığı ḥālde pes derlemedi ve ğasl olunmadı. Baḳar-ı vaḥşuñ erkeğine şevr ve dīşisine na' ce dinür. Ya' nī iddi' ā eyledi ki mızmar-

¹⁸⁴⁸ḥayrlısı B: ḥayr ıssı A1.

¹⁸⁴⁹فَلْيُسْعِدِ النَّطْقُ إِنْ لَمْ تُسْعِدِ الْحَالُ: Bu mısra Telhīs'te yoktur.

¹⁸⁵⁰olur EĞADE' فَتَنْبِيغٌ لِأَنَّ الْمُدْعَى إِنْ كَانَ مُمَكِّنًا عَقْلًا وَ عَادَةً فَتَنْبِيغٌ -B.

¹⁸⁵¹feres: -B.

ı vāhidde kendü ferisi şevr ü na'ceyi idrāk eyledi ve terlemedi. Bu hod 'aqlen ve 'ādeten¹⁸⁵² mümkün.

فَإِنْ كَانَ مُمَكِّنًا عَقْلًا لَا عَادَةَ فَاِعْرَاقُ

Ve eger 'aqlen mümkün olup ve 'ādeten mümkün olmazsa pes iğrāk olur.

كَقَوْلِهِ

وَأُنْكِرُ مَا جَارَنَا مَا دَامَ فِيْنَا
وَأُنْبِغِيهِ الْكَرَامَةَ حَيْثُ مَا لَا

Biz koñşımuza ikrām iderüz mā-dāmki bizdedür ve irsāl-i kerāmet ü 'atā¹⁸⁵³ iderüz ne yire meyl iderse.¹⁸⁵⁴ Bu ise 'aqlen mümkün ammā 'ādeten mümkün degül. Hıuşuşan bu bizüm zamānumuzda ki biñ dört tārīhidür gāyet imtinā' dadur.

وَهُمَا مَقْبُولَانِ

Bu tebliğ ve iğrāk maqbüllerdür.

وَالْأَفْعُلُ

Ve eger 'aqlen ve 'ādeten mümkün olmazsa pes gūlüvv olur.

كَقَوْلِهِ

وَأَخَفْتُ أَهْلَ الشَّرِكِ حَتَّى أَنَّهُ
لَتَخَافَكَ النَّطْفُ الَّتِي لَمْ تُخْلَقْ

Ehl-i şirke sen havf eyledüñ hattā şe'n bu ki saña havf eyleyeler şu nuḫfeler ki maḫlūka olmadı. Pes nuḫfe-i gāyr-ı maḫlūkanuñ havf itmesi 'aqlen ve 'ādeten mümteni' dür.

وَالْمَقْبُولُ مِنْهُ أَصْنَافٌ

Gūlüvden maqbūl olan niçe şınıfdur.

مِنْهَا مَا أُدْخِلَ عَلَيْهِ مَا يُقَرِّبُهُ إِلَى الصِّحَّةِ

Aşnāf-ı maqbüledendür şol nesne ki şıḫhat qarīb ider şey'i [108b] gūlüvve idḫāl olına.

نَحْوُ يَكَادُ

Lafz-ı yekād gibi.

فِي "يَكَادُ رَبِّهَا بُضِيُّ وَ لَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ" ¹⁸⁵⁵ وَمِنْهَا مَا تَضَمَّنَ نَوْعًا حَسَنًا مِنَ التَّخْيِيلِ

Aşnāfdandur¹⁸⁵⁶ şol nesne ki taḫyilden nev'-i ḫaseni mutažammın ola.

كَقَوْلِهِ

عَقَدْتُ سَنَابِكُهَا عَلَيْهَا عَنِيْرًا
لَوْ تَبْتِغِي عَنَّا عَلَيْهِ لِأَمْكِنَا

Efrās-ı ciyāduñ dırnaqları rü'üsları üzere 'aşir ya'nī gūbār 'aḫd eyledi. Eger tilke'l-ciyād zālike'l-'aşir üzere 'anaḫ ya'nī seyr ibtiğā idelerdi zālike'l-'anaḫ mümkün olaydı. Ya'nī iddi'ā eyledi ki

¹⁸⁵²ve 'ādeten: -A1.

¹⁸⁵³c atā A1: 'atā mı B.

¹⁸⁵⁴iderse A1: olsa B.

¹⁸⁵⁵ "Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır." "Kur'an, Nūr Suresi, Ayet: 35".

¹⁸⁵⁶Aşnāfdandur B: Aşnāfdan A1.

atlar dınağından mürtefi^c olan ğubār şöyledür ki¹⁸⁵⁷ terāküm eyledi ki üzerinde koşmak mümkün ola.

وَ قَدْ اجْتَمَعَا

¹⁸⁵⁸ İZHAL MA YUQURİBE İLİ VİSİHE VE TAZMUN TAĞİİL HİSİN

فِي قَوْلِهِ

يُحَيِّلُ لِي أَنْ سَمَرَ الشُّهُبُ فِي الدُّجَى
وَ شَدَّتْ بِأَهْدَابِي الْيَهْنَ أَجْفَانِي

Baňa şol hayāl olunur ki şühüb mismarlanmış olalar ki mekânından zâ'ıl olmazlar leyl-i muzlimde ve benüm gözüm қаpaқları ol şühübe kirpiklerinden bağlanmışdur ol gicenüň ğāyet uzunluğından ve kendünüň ziyāde seherinden ötüri.

وَ مِنْهَا

Aşnāfdandur

مَا أُخْرَجَ مُخْرَجَ الْهَزْلِ وَالْخَلَاةِ

hezl ve ḥalā^c at muḥrecine iḥrāc olunan.

كَقَوْلِهِ

أَسْكُرُ بِالْأَمْسِ إِنْ عَزَمْتُ عَلَى الشُّرْبِ
غَدًا إِنْ دَا مِنْ الْعَجَبِ

Dünki günde sekrān olurum eger yarın şürbe^c azīmet idersem. Taḥḳīḳ bu ḥāl-i^c acīb dendir.

[Mezḥeb-i Kelāmī]

وَ مِنْهُ الْمَذْهَبُ الْكَلَامِيُّ¹⁸⁵⁹ وَ هُوَ إِيزَادُ حُجَّةٍ لِلْمَطْلُوبِ عَلَى طَرِيقَةِ أَهْلِ الْكَلَامِ

Ma^c nevīdendir mezḥeb-i kelāmī.¹⁸⁶⁰ Ol ki maṭlūb için bir ḥüccet irād itmekdür ehl-i kelām tariḳi üzere.

نَحْوُ

"لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا"¹⁸⁶¹

[109a] Eger semāvāt ve arzda ilāhlar olaydı Allāh'dan ğayrı semāvāt ve arz fāsīd olurdı. Anlar ise fāsīd degül. Pes Allāh'dan ğayrı ilāhlar yoқdur.

وَ قَوْلُهُ

حَلَفْتُ فَلَمْ أَتْرُكْ لِنَفْسِكَ رَبِيَّةً
وَ لَيْسَ¹⁸⁶² وَرَاءَ اللَّهِ لِلْمَرْءِ مَطْلَبٌ
لَنْ كُنْتُ قَدْ بُلِغْتَ عَنِّي حَيَاتَهُ
لَمُبْلِغِكَ الْوَأْسِي أَعْسُ وَأَكْذَبُ
وَ لَكِنِّي كُنْتُ امْرَأًا لِي جَانِبًا¹⁸⁶³

¹⁸⁵⁷ şöyledür ki B: şöyle A1.

¹⁸⁵⁸ Onu sağlığa yaklaştıran ve güzel hayal ihtiva edeni eklemek.

¹⁸⁵⁹ B: الكافي A1.

¹⁸⁶⁰ kelāmī B: kāfi A1.

¹⁸⁶¹ "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilāhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu." "Kur'an, Enbiyā Suresi, Ayet: 22".

¹⁸⁶² B: وليس.

‘Aṭāña seḥāb müṣābih olmadı anuñ sebebiyle maḥmūm oldu. Ya‘nī tefevvuk-ı bahşāyişüñ sebebiyle maḥmūm oldu. Pes anuñ ṣābīb ya‘nī ol seḥābdan dökülen ruḥzādur ya‘nī ‘urq-ı ḥummādur. Pes nüzül-i maṭar şıfat-ı ṣābitedür seḥāb için ‘ādeten aña bir ‘illet zāhir olmaz. Ḥālbuki ta‘līl eyledi ki ḥummāsınun ‘urqıdur diyü ‘aṭā-yı memdūḥ sebebiyle ḥādīşedür ol ḥummā.

أَوْ تَطْهَرُ لَهَا عَلَّةٌ غَيْرُ الْمَذْكُورَةِ

Yāḥod ol şıfat için mezkūreden gayrı bir ‘illet zāhir olmaḥdur.

كَقَوْلِهِ

مَا بِهِ قَتْلُ أَعَادِيهِ وَ لَكِنْ

يَبْتَقِي إِخْلَافَ مَا يَرْجُو [110a] الذَّنَابُ

Anda a‘dālarımı katl kaşdı yoḡ idi velākin ḳurtlar ricā itdiği şey’e iḥlāfdan ötüri¹⁸⁶⁷ ittikā ider.

فَإِنَّ قَتْلَ الْأَعْدَاءِ فِي الْعَادَةِ لِدَفْعِ مَضَرَّتِهِمْ لَا لِمَا ذَكَرَهُ

Taḥḳīḳ ‘ādeten katl-i e‘ādī mażarratların def‘ ve münāza‘alarından şāfv-ı memleket içündür yoḡsa şā‘ir zıkr itdiği ‘illetden ötüri degüldür. Ol ‘illet ki ḳurtlar ricāsını bitürmekdür a‘dā leşleriyle. Pes bu maḥalde kemāl-i cūd ve kemāl-i seḥā ile vaşf vardır. Ḥattā ḥayvānāt-ı ‘ucm için daḥi zāhir olur.

وَالثَّانِيَةُ

Şıfat-ı gayr-ı ṣābite ki işbātı murād olma

إِمَّا مُمَكِّنَةٌ

ol daḥi yā mümkündür.

كَقَوْلِهِ

يَا وَاشْبِيَا حَسُنْتَ فِينَا إِسَانَتُهُ

نَجَى جَذَارِكَ إِنْسَانِي مِنَ الْغَرَقِ

Yā vāşī vü nemmām bizüm beynimüzde isā‘etüñ ḥüsn oldu ki benüm senden ḥazer itmem insān ‘aynumı ya‘nī gözüm bebegini ḡarḳdan ḳurtardı.

فَإِنَّ اسْتِحْسَانَ إِسَانَةِ الْوَاشِي مُمَكِّنٌ لَكِنْ لَمَّا خَالَفَ النَّاسَ فِيهِ عَقَبَهُ بِأَنَّ جَذَارَهُ مِنْهُ نَجَى إِسَانَتُهُ مِنَ الْغَرَقِ¹⁸⁶⁸

Taḥḳīḳ isā‘et-i vāşīye istiḥsān mümkündür lākin vaḳtā kim şā‘ir bu istiḥsānda nāsa muḥālefet eylediye istiḥsānı ta‘ḳīb eyledi ki taḥḳīḳ andan ḥazer itmek insānımı ḡarḳdan ḳurtarur.

وَ غَيْرُ مُمَكِّنَةٍ

Veyāḥod gayr-ı mümkinedür.

كَقَوْلِهِ

لَوْ لَمْ يَكُنْ نَبِيُّهُ الْجُورَاءِ خِدْمَتُهُ

لَمَّا رَأَيْتَ عَلَيْهَا عَقْدَ مُنْتَطِقِ

Eger niyyet-i cevzā ḥidmet-i memdūḥ olmayaydı anuñ üzere ‘aḳd-ı muntaḥıḳı¹⁸⁶⁹ görmezdüñ. Ya‘nī eṭrāf-ı cevzāda kevāib vardır ki aña niṭāḳ-ı cevzā dinür. Pes yine cevzā ḥidmet-i memdūḥ olmaḥ bir şıfatdur ki mümkün [110b] degüldür pes işbāt kaşd olunur.

¹⁸⁶⁷ötüri: -B.

¹⁸⁶⁸الغرق: Telhis'te bu kelimeden sonra في الذموع ibaresi yer almaktadır.

¹⁸⁶⁹muntaḥıḳı B: munḥıḳı A1.

وَأَلْحَقَ بِهِ مَا يُبْنَى عَلَى الشَّكِّ

Ve hüsni-i ta' lile ilhâk olındı şol nesne ki şekk üzere binâ olına.

كَقَوْلِهِ

كَأَنَّ¹⁸⁷⁰ السَّحَابَ الْعُرَّ عَيَّنَ تَحْتَهَا

حَبِيبًا فَمَا تَرَقَّا¹⁸⁷¹ لَهُنَّ مَدَامِعُ

Ke-ennehü şehâb-ı gurr ya' nî şehâb-ı maţar ki ğarîzetü'l-mâ' ve keşîretü'l-miyâh ola yüce depeler altında habîbümi ğâ'ib eyledi. Pes ol şehâb eclinden dumû'lar sâkine olmaz 'alâ-sebîli's-şekk nüzül-i maţarı ta' lîl eyledi ki tahte'r-rübâ¹⁸⁷² habîbin ğâ'ib eyledi. Ol daĥi bükâ ider ol şehâb üzere.

[Tefrî']

وَمِنْهُ التَّفْرِيعُ وَهُوَ أَنْ يُبْنَى لِمُتَعَلِّقٍ أَمْرٌ حُكْمٌ بَعْدَ إِتْبَاتِهِ لِمُتَعَلِّقٍ لَهُ آخَرَ

Ma' nevîdendür tefrî'.¹⁸⁷³ Ol ki bir emrün müte'allaĥına bir ĥükmi işbât itmekdür zâlike'l-ĥükmi ol emrün müte'allaĥ-ı âĥerine işbâtdan¹⁸⁷⁴ şoñra.

كَقَوْلِهِ

أَخْلَامَكُمْ لِسِقَامِ الْجَهْلِ شَافِيَةٌ

كَمَا دِمَاءُكُمْ تَشْفِي مِنَ الْكَلْبِ

Sakâm-ı cehle aĥlâm u 'uĥülünüz şâfiyedür. Nitekim demlerünüz ĥuduz âdeme şifâ virür. Zîrâ pâdişâhların ĥanı ĥuduran âdeme nâfi' imiş. Pes ĥükmi-i şifâyı sakâm-ı cehle işbât eyledi ba' de kelebe işbât eyledi.

[Te'kidü'l-Medĥ bimâ Yüşbihü'z-Zem]

وَمِنْهُ تَأْكِيدُ الْمَدْحِ بِمَا يُشْبِهُ الدَّمَ

Ma' nevîdendür zemme müşâbih nesne ile medĥi te'kiddür.

وَهُوَ ضَرْبَانِ

Ol daĥi iki nev' dür.

أَفْضَلُهُمَا أَنْ يُسْتَنْتَى مِنْ صِفَةِ دَمٍ مُنْفِيَةٍ عَنِ الشَّيْءِ صِفَةً مَدْحٍ يَتَّقَدِيرِ دُخُولِهَا فِيهَا

Ol iki nev' üñ efdali şîfat-ı zemden istişnâ olunmaĥdur. Eyle şîfat-ı¹⁸⁷⁵ zemm ki bir şey'den menfiyye ola şîfat-ı medĥ istişnâ olunmaĥdur şîfat-ı medĥ şîfat-ı zemde duĥülü taĥdîriyle.

كَقَوْلِهِ

وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنْ سُبُوْقَهُمْ

بِهِنَّ قُلُوبٌ مِنْ قِرَاعِ الْكِنَانِ

Anlarda 'ayb yoĥdur illâ bu ĥadar var ki anların süyûfında fülül [111a] ya' nî kesr ü şînik vardur ketâyibün ya' nî cüyüşün muĥâra' a vü muĥârebesinden.

أَيُّ إِنْ كَانَ قُلُوبُ السَّيْفِ عَيْبًا فَأَنْبَتَ شَيْئًا مِنْهُ

¹⁸⁷⁰كَأَنَّ: -A1.

¹⁸⁷¹تَرَقَّا: -A1.

¹⁸⁷²tahte'r-rübâ B: taht-ı A1.

¹⁸⁷³tefrî': -A1.

¹⁸⁷⁴işbâtdan A1: işbât B.

¹⁸⁷⁵şîfat-ı: -B.

Ya' nī eger fülül-i seyf 'ayb olursa ol 'aybdan bir şey'i işbāt ile

عَلَى تَقْدِيرِ كَوْنِهِ مِنْهُ

fülül-i seyf 'aybdan olduğu taqdīr üzere

وَ هُوَ مُحَالٌ

bu taqdīr ise muhāldür¹⁸⁷⁶ ya' nī fülül 'ayb olmaç.

فَهُوَ إِبْتِثَاتٌ شَيْءٍ مِنَ الْعَيْبِ فِي الْمَعْنَى تَعْلِيْقٌ بِالْمُحَالِ

Ma' nāda muhāle ta' liḳdūr¹⁸⁷⁷ gibī. حَتَّى يَلْجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخَيْاطِ

فَالتَّأَكِيدُ فِيهِ مِنْ جِهَةٍ أَنَّهُ كَدَعَوَى الشَّيْءِ بِبَيِّنَةٍ

Pes bu çarbdā te'kīd şey'i beyyine ile da' vā gibī olan cihetden.

وَ أَنَّ الْأَصْلَ فِي الْإِسْتِثْنَاءِ هُوَ الْإِتِّصَالُ

Ve istiṣnāda ittiṣāl aṣl olduğu cihetdendir. Ya' nī müsteṣnā minh bir ḫāl ile ola ki eger istiṣnādan¹⁸⁷⁸ süküṭ olınsa anda müsteṣnā dāḫil ola idi.

فَذَكَرَ أَدَاتِهِ قَبْلَ ذِكْرِ مَا بَعْدَهَا يُؤْهِمُ إِخْرَاجَ شَيْءٍ مِمَّا قَبْلَهَا

Pes mā-ba' dını zıkrden ol edāt-ı istiṣnāyı zıkr itmek mā-ḳablinden bir şey' iḫrāc itmegi iḫām ider.

فَإِذَا وَلِيَهَا صِفَةً مَدْحٍ جَاءَ التَّأَكِيدُ

Pes edātı şıfat-ı medḫ vely itse te'kīd gelür. Zīrā medḫ 'ale'l-medḫ ḫāşıl olur.

وَ الثَّانِي

Ḍarb-ı sānī

أَنَّ يُثْبِتَ لِشَيْءٍ صِفَةً مَدْحٍ وَ تَعَقَّبَ بِأَدَاةِ اسْتِثْنَاءٍ يَلِيهَا صِفَةٌ مَدْحٍ أُخْرَى لَهُ

bir şey'e şıfat-ı medḫ işbāt olına ve edāt-ı istiṣnā ile ta'ḳīb olına. Eyle edāt-ı istiṣnā ki anı şıfat-ı medḫ-i uḫrā vely ider ol şey' için olduğu ḫālde.

نَحْوُ "أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ بَيْدَ أَيِّ مَنْ قُرَيْشٍ"¹⁸⁷⁹

Ḥāzret-i Peyğamber şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem¹⁸⁸⁰ buyurdılar ki ben efşāḫ-ı 'Arabum. İllā bu ḳadar var ki Ḳureys ḳabīlesindenüm. Ol ki 'Arab-ı 'arbādandur.

[111b] وَ أَصْلُ الْإِسْتِثْنَاءِ فِيهِ أَيْضًا

Geçen gibi bu çarbdā istiṣnānuñ aşlı

أَنَّ يَكُونُ مُنْقَطِعًا

istiṣnā-yı munḳaṭı' olmaçdur.

لَكِنَّهُ لَمْ يُقَدَّرْ مُتَّصِلًا

Lākin istiṣnā-yı munḳaṭı' bu nev' de muttaşıl taqdīr olınmadı nev'-i evvelde taqdīr olındığı gibi.

فَلَا يُعِيدُ التَّأَكِيدَ إِلَّا مِنَ الْوَجْهِ الثَّانِي

¹⁸⁷⁶ muhāldür B: muḫāl A1.

¹⁸⁷⁷ "Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete de giremezler!" "Kur'an, A'râf Suresi, Ayet: 40".

¹⁸⁷⁸ istiṣnādan B: istiṣnāda A1.

¹⁸⁷⁹ "Ben Arapların en fasih konuşanıyım. Şu kadar var ki, ben Kureys'liyim." Aliyyü'l-Kāri, **Uydurma Hadisler**, (Çev. Halil İbrahim Kutlay), İnkılab Yayınları, 2013, s. 140, https://www.academia.edu/17929879/UYDURMA_HAD%C4%B0SLERMOLLA_AL%C4%B0YY_UL_KAR%C4%B0?auto=download (03.04.2017).

¹⁸⁸⁰ şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem A1: şallā'llāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem B.

Pes te'kīd ifāde itmedi illā vech-i şānī ṭarīķinden ifāde eyledi ol ki edāt-ı istiṣnāyı zıkr-i müsteşnādan evvel zıkr itmek mā-ķablinden şey'ün iķrācın ihām ider.

وَ لِهَذَا

Bu nev' de te'kīd ancak vech-i şānīden olduğu eelden

كَانَ الضَّرْبُ الْأَوَّلُ أَفْضَلَ

ḍarb-ı evvel ki iki vechden te'kīd müfiddür efdal oldu ḍarb-ı şānīden ki bir vechden te'kīd müfiddür.

وَ مِنْهُ ضَرْبٌ آخَرٌ

Te'kīd-i medḥ bimā yüşbihü zemdendür bir nev' daḥi ki medḥ¹⁸⁸¹ ma' nāsına olan müsteşnā zemm ma' nāsına olan fi' le ma' mül kılına.

نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى "وَمَا تَنْقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا"¹⁸⁸²

Bize 'ayb itmezşün illā Rabbümüz āyātına imān getürmemüze 'ayb idersün. Ol ki¹⁸⁸³ menāķıb ü mefāḥirün aşıdır. Bu daḥi ḍarb-ı evvel gibidür ifāde-i te'kīdde.

وَ الْإِسْتِزْرَاكُ فِي هَذَا الْبَابِ كَالِاسْتِئْثَاءِ

İstidrāk bu bābda istiṣnā gibidür.

كَمَا فِي قَوْلِهِ

هُوَ الْبَدْرُ إِلَّا أَنَّهُ الْبَحْرُ زَاخِرًا

سِوَى أَنَّهُ الضَّرْعُ غَامٌ لِكِنَّةِ الْوَيْلِ

Ol memdūḥ bedrdür illā bu ḳadar var ki baḥrdür¹⁸⁸⁴ zāḥir olduğu ḥālde illā bu ḳadar var ki ḍırgām ya' nī eseddür lākin ol memdūḥ vebldür ya' nī maṭardur ki keşirü'l-ķaṭarāt ola.

[Te'kīdū'z-Zem bimā Yüşbihü'l-Medḥ]

وَ مِنْهُ تَأْكِيدُ الدَّمِّ بِمَا يُشْبِهُ الْمَدْحَ

Ve ma' nevīdendür te'kīd-i zem bimā yüşbihü'l-medḥ.

وَ هُوَ ضَرْبَانِ

Ol daḥi iki nev' dür.

أَحَدُهُمَا أَنْ يُسْتَنْتَنَى مِنْ صِفَةِ مَدْحٍ مَنْفِيَّةٍ عَنِ الشَّيْءِ [112a] صِفَةُ دَمٍّ بِتَقْدِيرِ دُخُولِهَا فِيهَا

Ol iki nev' ün biri oldur ki şey'den menfiyyete olan şıfat-ı medḥden şıfat-ı zem istiṣnā olına şıfat-ı zem şıfat-ı medḥde duḥūl taḳdīriyle.

كَقَوْلِكَ فَلَانَ لَا خَيْرَ فِيهِ إِلَّا أَنَّهُ يُسِيءُ إِلَى مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهِ

Fülānda ḥayr yok illā bu ḳadar var ki iyilik idene isā'et ider.

وَ ثَانِيَهُمَا أَنْ يُنْبَتَ لِلشَّيْءِ صِفَةُ دَمٍّ وَ يُعَقَّبَ بِأَدَاةِ اسْتِئْثَاءٍ يَلِيهَا صِفَةُ دَمٍّ أُخْرَى لَهُ

Nev' -i şānī budur ki şey'e şıfat-ı zemm işbāt olına ve bir edāt-ı istiṣnā ile ta' ķıb olına ki anı şıfat-ı zemm-i uḥrāsı vely ide.

¹⁸⁸¹ medḥ: -A1.

¹⁸⁸² "Sen sırf, Rabbimizin āyetleri bize geldiğinde iman ettiğimiz için bize hınç duyuyorsun." "Kur'an, A'rāf Suresi, Ayet: 126".

¹⁸⁸³ ki: -B.

¹⁸⁸⁴ baḥrdür A1: baḥrden B.

كَقَوْلِكَ فَلَنْ فَاسِيقٌ إِلَّا أَنَّهُ جَاهِلٌ

Fülân fâsıkdur illâ bu kadar var ki câhildür.

تَحْقِيقُهُمَا عَلَى قِيَاسِ مَا مَرَّ

Ve bu ikisinin te'kîd ifâde itmelerinde taḥkîk te'kîd-i medḥ bimâ yüṣbihü'z-zemde mürür iden kıyâs üzeredir.

[İstibâ']

وَمِنْهُ الْإِسْتِثْبَاعُ وَهُوَ الْمَدْحُ بِشَيْءٍ عَلَى وَجْهِ اسْتِنْبَاعِ الْمَدْحِ بِشَيْءٍ آخَرَ

Ve ma'nevîdendür istibâ'. Ol ki bir şey' ile medḥdür bir vech üzere ki şey'-i âḥer ile medḥe¹⁸⁸⁵ istibâ' olına.

كَقَوْلِهِ

نَهَيْتَ مِنَ الْأَعْمَارِ مَا لَوْ حَوَيْتَهُ

لَهَيَّيْتِ الدُّنْيَا بِأَنَّكَ خَالِدٌ

'Ömrlerden şol kadar nehb ü gâret eyledüñ eger anı cem' eyleseñ ḥulüdüñ ile dünyâ tehniye vü beşâret olındı.

مَدَحَهُ بِالنِّهَائِيَةِ فِي الشَّجَاعَةِ¹⁸⁸⁶ عَلَى وَجْهِ اسْتِنْبَاعِ مَدَحِهِ بِكَوْنِهِ سَبَبًا لِصَلَاحِ الدُّنْيَا وَنِظَامِهَا

Anı şecâ' atde nihâyet ile medḥ eyledi bir vech üzere ki dünyânuñ şalâḥ u niżâmına sebep olmasıyla medḥe istibâ' eyledi. Ya'nî şol kadar çok kimesne katl eyledi ki eger anlaruñ 'ömrlerin cem' eylese dünyâda [112b] muḥalled ola idi ve dünyâ anuñ ḥulüdüyle mübeşşire ola idi.

وَ فِيهِ

Bu beytde medḥden iki vech-i âḥer vardur.

أَنَّهُ نَهَبَ الْأَعْمَارَ دُونَ الْأَمْوَالِ

Bir vech oldur ki a'mâr nehb eyledi emvâl nehb eylemedi.¹⁸⁸⁷ Nitekim 'ulüvv-i himmetüñ şanı budur.

وَ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ ظَالِمًا فِي قَتْلِهِمْ

Ve bir vech daḥi oldur ki anları katilde zâlim olmadı ve illâ eger zâlim olaydı anuñ ḥulüdüyle dünyâyâ sürür ḥâşıl olmazdı.

[İdmâc]

وَمِنْهُ الْإِدْمَاجُ وَهُوَ أَنْ يُضْمَرَ كَلِمَةٌ سَبِقَ لِمَعْنَى مَعْنَى¹⁸⁸⁸ آخَرَ

Ve ma'nevîdendür idmâc. Ol ki bir ma'nâ için sevḥ olınan kelâma ma'nâ-yı âḥer tazmîn olına.

فَهُوَ أَعْمٌ مِنَ الْإِسْتِثْبَاعِ

Pes idmâc istibâ' dan e'amdur medḥe ve gayrıya şümülinden ötüri.

كَقَوْلِهِ

أُقَلِّبُ فِيهِ أَجْفَانِي كَأَنِّي¹⁸⁸⁹

¹⁸⁸⁵medḥe: -A1.

¹⁸⁸⁶الشَّجَاعَةِ B: الشَّيْءِ A1.

¹⁸⁸⁷eylemedi: -B.

¹⁸⁸⁸مَعْنَى: -B.

¹⁸⁸⁹كَأَنِّي: -B.

أَعْدُ بِهَا عَلَى الدَّهْرِ الدُّنُوبَا

Gözüm kapaqların zālīke'l-leylde taqlīb iderüm. Ke-ennēhū ol ecfānum ile dehre zūnūb ‘add olınurum.

فَأَيْتُهُ ضَمَّنَ وَصَفَ اللَّيْلَ بِالطُّوْلِ الشِّكَايَةَ مِنَ الدَّهْرِ

Pes şā‘ ir tūl ile leyli vaşfa dehrden şikāyeti tazmīn eyledi.

[Tevcih]

وَ مِنْهُ التَّوَجِيهُ وَ هُوَ إِيرَادُ الْكَلَامِ مُحْتَمَلًا لِوَجْهَيْنِ مُخْتَلَفَيْنِ

Ve ma‘nevīdendür tevcīh. Ol ki kelāmı iki vech-i muhtelifē muhtemel irād itmekdür.

كَقَوْلِ مَنْ قَالَ لِأَعْوَرَ لَيْتَ عَيْنَيْهِ سَوَاءٌ

A‘ vere böyle diyen kimesnenün kavli gibi ne olaydı iki gözi berāber olaydı. Muhtemeldür ki ‘avrā şaḥīḥ olaydı bu taqdirce du‘ā olur ve muhtemeldür ki ‘ayn-ı şaḥīḥa ‘avrā olaydı demek ola bu taqdirce bed-du‘ā olur.

السَّكَاكِي وَ مِنْهُ مُتَشَابِهَاتُ الْقُرْآنِ بِاعْتِبَارِ

Sekkākī eyitdi ki tevcīhdendür Qur‘ān’uñ müteşābihātı bir i‘tibār ile ol ki [113a] vecheyn-i muhtelifeyne ihtimāl ile. Ve bir i‘tibār ile tevcīhe müfāriḳ olur ol ki ihtimāleynün¹⁸⁹⁰ ‘adem-i istivāsıdur. Zīrā bir ma‘nāsı qarīb ve¹⁸⁹¹ bir ma‘nāsı ba‘id olur.

[Hezl]

وَ مِنْهُ الْهَزْلُ الَّذِي يُرَادُ بِهِ الْجُدُّ

Ve ma‘nevīdendür hezl ki anuñla cidd ü qaşd murād olınur.

كَقَوْلِهِ

إِذَا مَا تَمِيمِي أَنَاكَ مُفَاجِرًا

فَقُلْ عَدَّ عَنْ¹⁸⁹² ذَا كَيْفَ أَكُلُّكَ لِلضَّبِّ

Eger bir Temīmī saña gelse iftiḥār itdiği hālde pes aña eyit ki bu faḥrdan tecāvüz eyle zīkr eyle aña nice yirsün zabbı ya‘nī keleri.

[Tecāhül-i ‘Ārif]

وَ مِنْهُ تَجَاهُلُ الْعَارِفِ وَ هُوَ كَمَا سَمَّاهُ السَّكَاكِيُّ سَوْقُ الْمَعْلُومِ مَسَاقَ غَيْرِهِ لِئِنَّكَ

Ve ma‘nevīdendür tecāhül-i ‘ārif. Ol ki Sekkākī tesmiye itdiği gibi ma‘lūmı ğayr-ı ma‘lūm mesāḳına sevḳ itmekdür bir nükteden ötürü.

كَالتَّوْبِيخِ فِي قَوْلِ الْخَارِجِيَّةِ

Ol nükte tevbiḥ gibi kavli-i ḥāriciyyede.

أَيَا شَجَرَ الْخَابُورِ مَالِكِ مُورِقًا

كَأَنَّكَ لَمْ تَجْزَعْ عَلَى ابْنِ طَرِيفٍ

Yā şecer-i Ḥābūr saña ne oldı varaḳlı¹⁸⁹³ oldıḡuñ hālde ke-ennēhū İbn Ṭarīf üzere sen ceza‘ ü feza‘ itmedüñ.¹⁸⁹⁴ Tecāhül idüp kāñ ile getürdi ve ḏa varaḳ olmasıyla tevbiḥ eyledi.

¹⁸⁹⁰ihtimāleynün A1: ihtimāleyn-i evvelinün B.

¹⁸⁹¹bir ma‘nāsı qarīb ve: -A1.

¹⁸⁹²عن: -A1.

¹⁸⁹³varaḳlı A1: varaḳları B.

وَالْمُبَالَغَةَ فِي الْمَدْحِ

Ve nükte medhde mübālağa gibi.

كَقَوْلِهِ

الْمَعُ بَرَقَ سَرَى أَمْ ضَوْءُ مَصْبَاحٍ
أَمْ ابْتِسَامُهَا بِالْمُنْظَرِ الصَّاحِي

Lem'-i berç mi zāhir oldı yoğsa zav'-i mişbāh mı yoğsa ol maḥbūbenüñ dāḥi vü zāhir olan manzarıyla tebessümi ve gülmesi zāhir oldı?

أَوْ فِي الذَّمِّ

Yāḥod zemde mübālağa gibi.

كَقَوْلِهِ

وَمَا أَدْرَى وَ سَوَّفَ إِخَالَ أَدْرَى¹⁸⁹⁵
أَقَوْمٌ أَلْ حِصْنِ أَمْ نِسَاءً

Bilmezüm ve yakında zann iderüm ki bilmem Āl-i Hısn kavm midür yoğsa nisā mıdır? Ya' nī ricāldür ammā ' avratdan seçilmez.

وَالْتَدَلُّهُ

[113b] Ve taḥayyür ü tedehhüş gibi

فِي الْحُبِّ

' aşğda.

فِي قَوْلِهِ

بِاللَّهِ يَا ظَلِيَّاتِ الْقَاعِ قُلْنَ لَنَا
لَيْلَىٰ مَنكُنَّ أَمْ لَيْلَىٰ مِنَ الْبَشَرِ

Bi'llāh yār u zīrek zabyātı bize kışa eyleñ ki¹⁸⁹⁶ Leylā'm sizden midür¹⁸⁹⁷ yoğsa beşerden midür? Ke-ennehū bilmez su'āl ider.

[Kavlu bi'l-Müceb]

وَمِنْهُ الْقَوْلُ بِالْمَوْجِبِ وَ هُوَ ضَرْبَانِ

Ve ma'nevīdendür kavlu bi'l-müceb. Ol daḥi iki nev' dür.

أَحَدُهُمَا أَنْ يَقَعَ صِفَةٌ فِي الْكَلَامِ الْغَيْرِ كِنَايَةً عَنْ شَيْءٍ أُثْبِتَ لَهُ حُكْمٌ فَتَنَبَّهَتْهَا لِغَيْرِهِ مِنْ غَيْرِ تَعَرُّضٍ لِثُبُوتِهِ لَهُ أَوْ نَفْيِهِ عَنْهُ

Ol iki nev' üñ biri oldur ki kelām-ı ğayrda bir şıfat bir şey'den kināye vāқи' ola. Eyle şey' ki anuñçün bir hükm işbāt olına. Pes sen daḥi ol şıfatı¹⁸⁹⁸ zālike's-şey'üñ ğayrına işbāt idesüñ ol hükmüñ zālike'l-ğayra şübüt u nefyine ta'arruz itmeksüz.

نَحْوُ قَوْلِهِ تَعَالَى "يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ"¹⁸⁹⁹

¹⁸⁹⁴:itmedüñ B: itmek A1.

¹⁸⁹⁵: Bu mısra Telhîs'te yoktur.

¹⁸⁹⁶ki: -B.

¹⁸⁹⁷sizden midür A1: sizdençürür B.

¹⁸⁹⁸kināye vāқи' ola. Eyle şey' ki anuñçün bir hükm işbāt olına. Pes sen daḥi ol şıfatı: -B.

¹⁸⁹⁹ "Onlar, 'Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır' diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve mü'minlerindir." "Kur'an, Münâfikün Suresi, Ayet: 8".

Münāfıklar eyidürler ki eger Medīne'ye rüçü' eylesek e'azz ezelli andan ihrāc iderdi. Hālbuki 'izzet Allāh ve resūline ve mü'minlere maḥşūşdur. Pes e'azz kelām-ı münāfıķında kendü ferīķlerinde kināye vāķi' oldı ve ezille mü'mininden kināye vāķi' oldı. Ve münāfıklar Medīne'den mü'minleri ihrāc itmegi işbāt eylediler. Pes Bārī te'ālā anları redd itmede şıfat-ı 'izzeti ferīķlerinüñ ğayrına işbāt eyledi. Ol ki Allāh ve resūli ve mü'minindür ve zālike'l-ḥükümüñ 'izzet ile mevşūfına şübütına ta'arruz¹⁹⁰⁰ itmedi.

وَ الثَّانِي حَمْلُ لَفْظٍ وَقَعَ فِي كَلَامِ الْغَيْرِ عَلَى خِلَافِ مُرَادِهِ مِمَّا يَحْتَمِلُهُ بِذِكْرِ مُتَعَلِّقِهِ

Nev'-i şānī oldur ki kelām-ı ğayrda vāķi' olan lafzı ḥilāf-ı murāda ḥaml ola zālike'l-lafz muḥtemel oldı ğıy şey'den [114a] oldı ğı hāldede ol ḥilāf zālike'l-lafzūñ müte'allakını zıkr itmekle.

كَقَوْلِهِ
قُلْتُ نَقَلْتُ إِذَا أَتَيْتُ مِرَارًا
قَالَ نَقَلْتُ¹⁹⁰¹ كَاهِلِي بِالْأَيْدِي

Ben eyitdüm ki niçe kerre gelmek ile teşķil eyledüm. Ol daḥi eyitdi ki teşķil eyledüñ boynumu eyādī ile. Ya'nī ni'am ile boynumu egdün didi.

[İtḥirād]

وَ مِنْهُ الْإِطْرَادُ وَ هُوَ أَنْ يَأْتِيَ بِأَسْمَاءِ الْمَمْدُوحِ أَوْ غَيْرِهِ وَ أَسْمَاءِ¹⁹⁰² آيَاتِهِ عَلَى تَرْتِيبِ الْوِلَادَةِ مِنْ غَيْرِ تَكْلُفٍ

Ve ma'nevīdendür itḥirād. Ol ki esmā-yı memdūḥı yāḥod ğayr-ı memdūḥı getirüp ve esmā-yı ābāsını velādet-i tertīb üzere nazmda tekellüfsüz getürmekdür.

كَقَوْلِهِ
إِنْ يَقْتُلُوكَ فَقَدْ تَلَّتْ عُرُوشَهُمْ
بِعَنْبِيَةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ شِهَابٍ

Ferahlandılar seni katl itmek ile. Pes 'arşlarını ya'nī serirlerin şell ü hedm eyledüñ 'Uteybe İbnü'l-Ḥāriş bin Şihāb ile.

وَ أَمَّا الضَّرْبُ اللَّفْظِيُّ

Vaḳtā kim ḍarb-ı ma'nevīden fāriğ oldıysa ḍarb-ı lafzīye şürü' eyledi.

[Cinās]

فَمِنْهُ

Pes kelām-ı muḥassine olan vücūh-ı lafzīden ba'zıdır.

الْجِنَاسُ بَيْنَ اللَّفْظَيْنِ وَ هُوَ تَشَابُهُمَا فِي اللَّفْظِ

Cinās beyne'l-lafzeyn ol ki lafzānuñ telaffuzda teşābühleridür.

فَاتَّامُ مِنْهُ أَنْ يَنْفَعًا فِي أَنْوَاعِ الْخُرُوفِ وَ أَعْدَادِهَا وَ هَيْئَتِهَا وَ تَرْتِيبِهَا

Pes cināsdan tām olan envā'-ı ḥurūfda ve a'dād-ı ḥurūfda ve hey'āt-ı ḥurūfda ve tertīb-i ḥurūfda müttefıķ olmalarıdır ol iki lafzūñ.

[Cinās-ı Mümāşil]

فَإِنْ كَانَا مِنْ نَوْعِ كَاسْمَيْنِ

¹⁹⁰⁰ta'arruz B: ta'rız A1.

¹⁹⁰¹-B: إِذَا أَتَيْتُ مِرَارًا قَالَ نَقَلْتُ.

¹⁹⁰²أَسْمَاءِ: أو غَيْرِهِ وَ أَسْمَاءِ. Bu kısım Telhīs'te yoktur.

Eger ol iki müttefik olan lafz nev' -i vāhiden olurlarsa iki ism gibi yā iki fi' l yā iki harf gibi

سُمِّيَ مُمَاتِلًا

mümāşil tesmiye olunur ıştılāh-ı mütekellimeyn gibi nev' de [114b] müttehid olanlara.

نَحْوُ "وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لِيَأْتُوا غَيْرَ سَاعَةٍ" ¹⁹⁰³

Ḳıyāmet ḳopdığı günde mücrimler ḳısmet olunur bir sā' atden ğayrı lebiş ü tevaḳḳuf itmeyeler. Pes sā' ateyn beyninde tecnīs-i mümāşil vardır.

[Cinās-ı Müstevfā]

وَ إِنْ كَانَا مِنْ نَوْعَيْنِ سُمِّيَ مُسْتَوْفَى

Ve eger ol ¹⁹⁰⁴ iki lafz nev' eynden olursa tecnīs-i müstevfā tesmiye olunur.

كَقَوْلِهِ

مَا مَاتَ مِنْ كَرَمِ الزَّمَانِ فَإِنَّهُ

يَحْيَا لَدَى يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ

Şol kimesne ki kerem-i zamāndan ola Yaḫyā bin 'Abdu'llāh ḳatında ol diri olur. Zīrā merāsım-i keremi ol iḫyā ider.

وَ أَيْضًا

Geçencileyin cinās-ı tāmımı taḳşım-i āḫer.

[Cinās-ı Terkiḳ]

إِنْ كَانَ أَحَدُ لَفْظَيْهِ مُرَكَّبًا وَ الْآخَرُ مُفْرَدًا سُمِّيَ جِنَاسَ التَّرْكِيبِ

Ve eger iki lafzuñ biri mürekkeb ve biri müfred olursa cinās-ı terkiḳ tesmiye olunur.

[Cinās-ı Müteşābih]

فَإِنْ اتَّفَقَا فِي الْخَطِّ حُصَّ بِاسْمِ الْمُتَشَابِهِ

Pes eger müfred ile mürekkeb kitābetde müttefik olurlarsa ism-i ¹⁹⁰⁵ müteşābih ile ḫāş olur.

كَقَوْلِهِ

إِذَا مَلَكَ لَمْ يَكُنْ ذَاهِبَةً

فَدَعَاهُ فَدَوَّلَتْهُ ذَاهِبَةً

Eger melik hibe şāḫibi olmazsa anı terk eyle. Zīrā devleti zāhibedür. Pes evvelki zāhibe ذَا ile ḫibe'den mürekkeb ve ikinci zāhibe müfreddür.

[Cinās-ı Mefrūḳ]

وَ إِلَّا حُصَّ بِاسْمِ الْمَفْرُوقِ

Ve eger müfred ile mürekkeb ḫaṭten müttefik olmazlarsa ism-i mefrūḳ ile ḫāşş olur. Ya' nī tecnīs-i mefrūḳ dinür şūret-i kitābetde iki lafzuñ iftirāḳından ötüri.

كَقَوْلِهِ

كُلُّكُمْ قَدْ أَخَذَ الْجَامَ وَ لَا جَامَ لَنَا

مَا الَّذِي ضَرَّ مُدِيرَ الْكَاسِ لَوْ جَامَلْنَا

¹⁹⁰³ "Ḳıyāmetin kopacağı gün suçlular, (dünyada) bir andan fazla kalmadıklarına yemin ederler." "Kur'an, Rūm Suresi, Ayet: 55".

¹⁹⁰⁴ol: -B.

¹⁹⁰⁵ism-i: -A1.

Her biriñüz cāmı aldı bize cām yok mıdır? Müdîr-i ke'se ne şey' zarar virür eger bizümle mücāmele vü mu'āmele [115a] eylese hüsn-i cemîl ile? Pes لَنَا mürekkebi ve kitābetde ittişāl olmaz ve ikinci جَامِلًا müfred ve kitābetde ittişāl olmaz.

[Cinās-1 Muḥarref]

وَإِنْ اِخْتَلَفَا فِي هَيْئَاتِ الْحُرُوفِ فَقَطُّ

Ve eger lafzān ancak hey'et-i ḥurūfda muhtelif olurlarsa

سُمِّيَ مُحَرَّفًا

tecnîs-i muḥarref tesmiye olunur.

كَقَوْلِهِمْ جُبَةُ الْبُرْدِ جُبَةُ الْبُرْدِ

Bürd kaftanı şovukdan kalkandır.

وَ نَحْوُهُ

Bu mişāl gibidür:

كَقَوْلِهِمْ الْجَاهِلُ إِمَّا مُفْرَطٌ أَوْ مُفْرَطٌ

Cāhil yā ifrāṭ idicidür yā tefrîṭ idicidür.

وَ الْحَرْفُ الْمُسَدَّدُ فِي حُكْمِ الْمُخَفَّفِ

Ḥarf-i¹⁹⁰⁶ müşedded bu bābda ḥükmi-i muḥaffefdedür.

كَقَوْلِهِمْ الْبِدْعَةُ شَرِكُ الشَّرِكِ

Evvelkide fetḥ-i şîn ve ikincide kesr ile bid'at şirkün şerikidür.

[Cinās-1 Nāqış]

وَإِنْ اِخْتَلَفَا فِي أَعْدَادِهَا سُمِّيَ نَاقِصًا

Ve eger a' dād-ı ḥurūfda muhtelif olurlarsa cinās-ı nāqış tesmiye olunur.

وَ ذَلِكَ إِمَّا بِحَرْفٍ وَاحِدٍ فِي الْأَوَّلِ

Ve bu ihtilāf evvelde bir ḥarf sebebiyle olur.

نَحْوُ "وَ التَّقَاتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ"¹⁹⁰⁸

Mesāḳda mīmūñ ziyādesiyle olur.

أَوْ فِي الْوَسَطِ

Yāḥod vasaṭda bir ḥarf sebebiyle olur.

نَحْوُ جَدِّي جَهْدِي¹⁹⁰⁹

Ḥa'nuñ ziyādesiyle olur.

أَوْ فِي الْآخِرِ

Yāḥod āḥirde bir ḥarf sebebiyle olur.

كَقَوْلِهِ

يَمْدُونَ مِنْ أَيْدٍ عَوَاصٍ عَوَاصِمِ

¹⁹⁰⁶Ḥarf-i A1: ḥurūf-ı B.

¹⁹⁰⁷إن: -A1.

¹⁹⁰⁸“Bacakların birbirine dolandığı zaman, işte o gün sevk ediliş, Rabbinedir.” “Kur’an, Kiyāme Suresi, Ayet: 29-30”.

¹⁹⁰⁹Zenginliğim gayretimdir.

‘Avāşımda mīm ziyādesiyle olur. ‘Āşiyeye olan ellerden ‘işmet ve hıfz iden öciler çekerler. Ve tamām-ı beyt قَوَاضٍ قَوَاضٍ بِأَسْيَافٍ تَصُولُ بِأَسْيَافٍ قَوَاضٍ ya‘nī a‘dāya dāribe olan elleri medd iderler ve evliyā-yı hāmiye¹⁹¹⁰ olan elleri medd iderler hāmla itdikleri hālde aqrān üzere katle hākime olan süyūf ile ki kātī‘ adur ol süyūf.

[Cinās-ı Muṭarraf]

وَرُبَّمَا سُمِّيَ 1911 هَذَا مُطَرَّفًا

Āhıre [115b] bir ḥarf zālike'l-iḥtilāf¹⁹¹² ziyādesiyle olan kısma¹⁹¹³ muṭarraf tesmiye olunur.

[Cinās-ı Müzeyyel]

وَأِمَّا بِأَكْثَرِ مِنْ حَرْفٍ

Veyāḥod bir ḥarfden ekşer ḥarf sebebiyle ola.¹⁹¹⁴

كَقَوْلِهَا

Ḥansā’nuñ kavli gibi:

إِنَّ الْبُكَاءَ هُوَ الشِّعَاءُ
مِنَ الْجَوَى بَيْنَ الْجَوَانِحِ

Taḥkīk bükā şifādur cevāniḥ beyninde cevādan ya‘nī ḥarīka-i kalbden eṭrāf beyninde.

وَرُبَّمَا سُمِّيَ مُدْبِلًا

Bu nev‘e müzeyyel daḥi tesmiye olunur.

[Cinās-ı Muṣāri‘]

وَإِنْ اِخْتَلَفَا فِي أَنْوَاعِهَا فَيُسْتَرْطُ أَنْ لَا يَقَعَ الْاِخْتِلَافُ

Ve eger lafzeyn-i mütecāniseyn envā‘-ı ḥurūfda muhtelif olurlarsa pes şart olunur ki ḥarf-i vāḥidden ekşer ḥarf ile iḥtilāf vāki‘ olmaya. Ve illā teşābüh ba‘id olup tecānūs bāḳī olmazdı¹⁹¹⁵ ile¹⁹¹⁶ نِكَلٌ gibi.

ثُمَّ الْحَرْفَانِ إِنْ كَانَا مُتَقَارِبَيْنِ سُمِّيَ مُضَارِعًا

Ba‘de anlarda iḥtilāf vāki‘ olan ḥarfler eger maḥrecede müteḳāribān olurlarsa muṣāri‘ tesmiye olunur.

وَهُوَ إِمَّا فِي الْأَوَّلِ

Ol ḥarf-i ecnebī daḥi yā evvelde ola.

نَحْوُ

بِنِّي وَبَيْنَ كِنِّي لَيْلٌ
دَامِسٌ وَطَرِيقٌ طَامِسٌ

¹⁹¹⁰ olan elleri medd iderler ve evliyā-yı hāmiye: -B.

¹⁹¹¹ A1. تُسَمَّى B: سُمِّيَ

¹⁹¹² zālike'l-iḥtilāf: -B.

¹⁹¹³ kısma A1: kısmet B.

¹⁹¹⁴ ola A1: zālike'l-iḥtilāf B.

¹⁹¹⁵ Yardım etti.

¹⁹¹⁶ Çekindi, korktu.

Benüm ile mekânüm beyninde leyl-i muẓlim ve ẓarîḳ-i ḫarâb vardır. Pes dâmis ile tāmîs beyninde mücâneset vardır ḫarf-i evvelde iḫtilâf birle.¹⁹¹⁷

أَوْ فِي الْوَسْطِ

Yāḫod ol ḫarf vasaḫda ola.

نَحْوُ "وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ"¹⁹¹⁸ أَوْ فِي الْآخِرِ

Yāḫod āḫirde ola.

نَحْوُ "الْخَيْلُ مَعْقُودٌ بَنَوَاصِدِيهَا الْخَيْرُ"¹⁹¹⁹

Atlaruñ başlarında ḫayr ma‘ ḳüddur. Pes mişâl-i evvelde dâl ile t̄a ve şânîde hâ ile hemze ve şâlîşde lâm ile rā beyninde teḳârüb-i maḫrec ḫarfî degüldür.

[Cinās-ı Lāḫıḳ]

وَ إِلَّا سُمِّيَ لِأَحْفًا

Ve eger ḫarfân müteḳāribān fi'l-maḫrec olmazlarsa lāḫıḳ tesmiye olunur.

وَ هُوَ أَيْضًا إِمَّا فِي الْأَوَّلِ

Ol ḫarf daḫi geḫenleyin yā evvelde vāḳi‘ ola.

نَحْوُ "وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ"¹⁹²⁰

[116a] Luḡatin vezni üzere veyl her hümeze vü lümeze içündür. Hümeze nāsuñ ‘ arazların kesr idici ve lümeze nāsa ḫa‘ n idici ma‘ nāsına olur ki i‘ tiyād üzere olalar.

أَوْ فِي الْوَسْطِ

Yāḫod vasaḫda¹⁹²¹ ola ol¹⁹²² ḫarf.

نَحْوُ "ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ"¹⁹²³ أَوْ فِي الْآخِرِ

Yāḫod āḫirde ola.

[Cinās-ı Ḳalb]

نَحْوُ "وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ"¹⁹²⁴ وَ إِنْ خُتِلَافًا فِي تَرْتِيبِهَا سُمِّيَ تَجْنِيسَ الْقَلْبِ

Ve eger tertîb-i ḫurūfda lafẓān-ı müteḳānisān muḫtelif olsalar tecnîs-i ḳalb tesmiye olunur.

نَحْوُ

حُسَامُهُ فَتَحُّ لِأَوْلِيَائِهِ حَتْفٌ لِأَعْدَائِهِ

Seyf-i memdūḫ evliyāsına fetḫdür a‘ dāsına ḫatf ya‘ nî mevtdür.

وَ يُسَمَّى قَلْبَ كُلِّ

¹⁹¹⁷iḫtilâf birle A1: iḫtilâf gibi birle B.

¹⁹¹⁸ “Onlar başkalarını ondan (Kur’an’dan) alıkojarlar, hem de kendileri ondan uzak kalırlar.” “Kur’an, En’âm Suresi, Ayet: 26”.

¹⁹¹⁹Atların alınlarına ḫayır yazılıdır. Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amme işteḫara mine'l-Ehâdisi ala elsineti'n-Nâs I-II**, Müessesetü Menahili'l-İrfan, Beyrut, t.y., s. 397.

¹⁹²⁰ “İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden kişinin vay hâline.” “Kur’an, Hümeze Suresi, Ayet: 1”.

¹⁹²¹vasaḫda A1: vasaḫ B.

¹⁹²²ol: -A1.

¹⁹²³ “Bu, sizin yeryüzünde haksız yere şımarmanızdan ve böbürlenmenizden ötürüdür.” “Kur’an, Mü’min Suresi, Ayet: 75”.

¹⁹²⁴ “Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar.” “Kur’an, Nisâ Suresi, Ayet: 83”.

Ve bu nev'e kalb-i küllî tesmiye olunur tertîb-i harfî küllîsi mün'akis olduğundan ötüri hatf ile fethûñ.

نَحْوُ "أَلْهَمَ اسْتُرْ عَوْرَاتِنَا وَ آمِنُ رَوْعَاتِنَا"¹⁹²⁵

‘Avratlarımız setr eyle yâ Rabbî ve kôrķularımızdan emîn eyle.

وَ يُسَمِّي قَلْبَ بَعْضٍ

Ve kalb-i ba‘z tesmiye olunur in‘ ikâs ba‘z-ı ĥurûf-ı kelime beyninde vâkı‘ olduğu ecluden.

وَ إِذَا وَقَعَ أَحَدُهُمَا فِي أَوَّلِ النَّبْتِ وَ الْآخِرِ فِي آخِرِهِ سُمِّيَ مَقْلُوبًا مُجْتَمِعًا

Lafzeyn-i mütecâniseynüñ biri evvel beyninde ve biri âĥir beyninde vâkı‘ olsa tecnîs-i kalb bu taķdîrce maķlûb-ı mücennaĥ tesmiye olunur.

وَ إِذَا وَلِيَ أَحَدُ الْمُتَجَانِسِينَ الْآخَرَ سُمِّيَ مُزْدَوِجًا وَ مُكَرَّرًا وَ مُرَدَّدًا

Ve kaçan eĥad-i mütecâniseyn âĥeri vely itse müzdevic ve mükerrer ve müredded tesmiye olunur.

نَحْوُ "وَ جِئْتُكَ مِنْ سَبَأٍ بِنَبَأٍ يَقِينٍ"¹⁹²⁶ وَ يُلْحَقُ بِالْجِنَاسِ شَيْئَانِ أَحَدُهُمَا أَنْ يَجْمَعَ اللَّفْظَيْنِ الْإِسْتِيفَاقُ

Ve cinâsa iki şey’ lâĥıķ olur. Biri oldur ki [116b] iki lafzı bir iştikâķ cem‘ eyleye ya‘nî ikisi bir lafzdan müştak ola.

نَحْوُ "فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَدِيمِ"¹⁹²⁷

Pes aqm ile qm ile aqm dan müştakdur.

وَ النَّثَائِي أَنْ يَجْمَعَهُمَا الْمُسَابَهَةُ وَ هِيَ مَا يَشْبَهُهُ الْإِسْتِيفَاقُ

Ve şey’-i şânî oldur ki iki lafz beynini müşābehet cem‘ eyleye. Ol ki bir ittifaķdur ki iştikāķa müşābih ola fe-emmā müştak olmaya.

نَحْوُ "قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ"¹⁹²⁸

Pes qal ile eml den müştak ve qal ile eml den müştak.

[Reddü'l-‘Acüz ‘Ale’s-Şadr]

وَ مِنْهُ رَدُّ الْعَجْزِ عَلَى الصَّدْرِ وَ هُوَ فِي النَّثْرِ أَنْ يُجْعَلَ أَحَدُ اللَّفْظَيْنِ الْمُكَرَّرَيْنِ أَوْ الْمُتَجَانِسَيْنِ أَوْ الْمُلْحَقَّيْنِ بِيَمَا فِي أَوَّلِ الْفُورَةِ وَ الْآخِرِ فِي آخِرِهَا

Lafzîdendür redd-i ‘acüz ‘ale’s-şadr. Ol ki neşrde eĥad-i lafzeyni ki mükerrer olalar veyāĥod mütecâniseyn veyāĥod mütecâniseyne¹⁹²⁹ mülĥaķ olalar evvel-i fıķrada kılınup ve lafz-ı âĥer âĥir-i fıķrada kılınmaķdur. Pes aķsām-ı mezkûr dört olur. Mükerrereyne mişāl:

نَحْوُ "وَ يَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهَ أَحَقُّ أَنْ يَخْشَاهُ"¹⁹³⁰

Ve mütecâniseyne mişāl:

نَحْوُ سَائِلِ اللَّيْمِ يَزْجَعُ وَ دَمَعُهُ سَائِلٌ

¹⁹²⁵Ey Allah’ım! Ayıplarımız ört, korkularımızdan emin kıl. Aclûnî, a.g.e., s. 182.

¹⁹²⁶“Sebe’den sana sağlam bir haber getirdim.” “Kur’an, Neml Suresi, Ayet: 22”.

¹⁹²⁷“Allah tarafından, geri çevrilmesi olmayan bir gün gelmeden önce yüzünü dosdoğru dine çevir.” “Kur’an, Rûm Suresi, Ayet: 43”.

¹⁹²⁸“Lût, şöyle dedi: Şüphesiz ben sizin yaptığınız bu çirkin işe kızanlardanım.” “Kur’an, Şu’arâ Suresi, Ayet: 168”.

¹⁹²⁹mütecâniseyne A1: mütecâniseyn olana B.

¹⁹³⁰یَخْشَى kelimesi ayette تَخْشَى şeklindedir. “İçinde, Allah’ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktı.” “Kur’an, Ahzâb Suresi, Ayet: 37”.

Le'imde sā'il olan rücū' ider gözi yaşı seyelān¹⁹³¹ itdigi hâlde. Ve iştiqāk cihetinden mütecāniseyne mülhāk olana mişāl:

نَحْوُ "إِسْتَعْفُرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا"¹⁹³²

Ve şübhe-i iştiqāk ile mütecāniseyne mülhāk olana¹⁹³³ mişāl:

"قَالَ إِنِّي لَعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ"¹⁹³⁴ وَ هُوَ فِي النَّظْمِ أَنْ يَكُونَ أَحَدُهُمَا فِي آخِرِ الْبَيْتِ وَالْآخِرُ فِي صَدْرِ الْمِصْرَاعِ الْأَوَّلِ أَوْ حَشْوِهِ أَوْ آخِرِهِ أَوْ صَدْرِ الْمِصْرَاعِ الثَّانِي¹⁹³⁵

Ve nazmda redd-i 'acüz 'ale's-şadr lafzeyn-i mütecāniseynüñ biri āhîr-i beytde ola ve lafz-ı āher mışrā' -ı evvelüñ yā evvelinde yā evsaftında yā āhîrinde ola veyāhōd mışrā' -ı şānînüñ evvelinde ola. Pes mecmū' -ı aqşām on altı olur ki [117a] dördü dörde đarbdan hāşıldur. Ve muşannif raħimehu'llāh ol on altı kışmdan on üçine mişāl getürdi ve üçine mişāl getürmedi ihmāl eyledi. Mükerrerü'l-āhîr şadr-ı mışrā' -ı evvel oldığına mişāl:

كَقَوْلِهِ

سَرِيْعٌ إِلَى ابْنِ الْعَمِّ يَلْطِمُ وَجْهَهُ
وَ لَيْسَ إِلَى دَاعِي النَّدَى بِسَرِيْعٍ

İbn 'amme serī' dür vechine đarb itdigi hâlde. Hālbuki 'atā-yı¹⁹³⁶ dā' iye serī' degüldür. Ve mükerrerü'l-āhîr hāşv-i mışrā' -ı evvelde oldığına mişāl:

قَوْلِهِ

تَمَّتْ مِنْ شَمِيمٍ عَرَارٍ نَجْدٍ
فَمَا بَعْدَ الْعَشِيَّةِ مِنْ عَرَارٍ

Vilāyet-i Necd'ün gülleri şemīminden istimtā' eyle. Zīrā ba' de'l-'aşıyye 'arār yoğdur. Ya' nī biz anı i' dām iderüz. Zīrā arz-ı Necd'den hāric oluruz aqşām vağtinde. Ve mükerrerü'l-āhîr mışrā' -ı evvelde oldığına mişāl:

نَحْوُ¹⁹³⁷ قَوْلِهِ

وَ مَنْ كَانَ بِالْبَيْضِ الْكَوَاعِبِ مُعْرَمًا
فَمَا زِلْتُ بِالْبَيْضِ الْقَوَاضِبِ مُعْرَمًا

Şol kimesne ki bīz-i kevā' ib ile muğrem ü müteħayyir ola ben daği süyüf-i kavātı' ile muğrem ü ğarīm olmadan zā'il olmazam. Ve mükerrerü'l-āhîr mışrā' -ı şānī evvelinde oldığına mişāl:

قَوْلِهِ

وَ إِنْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا مُعْرَجَ سَاعَةٍ
فَلَيْلًا فَإِنِّي نَافِعٌ لِي قَلِيلُهَا

¹⁹³¹seyelān A1: seyl B.

¹⁹³² "Rabbinizden bağışlama dileyin; çünkü O, çok bağışlayıcıdır." "Kur'an, Nüh Suresi, Ayet: 10".

¹⁹³³mülhāk olana A1: mülhāka B.

¹⁹³⁴ "Lüt, şöyle dedi: Şüphesiz ben sizin yaptığımız bu çirkin işe kızanlardanım." "Kur'an, Şuarā Suresi, Ayet: 168".

¹⁹³⁵ B: الأَوَّلُ A1. الثَّانِي

^{1936c} atā-yı A1: 'atāya B.

¹⁹³⁷ نَحْوُ -B.

Eger sâ' atüñ miqdârı qalil¹⁹³⁸ daği olursa taḥkîk baña ol sâ' atüñ qalili nâfi' dür. İsm-i lûm tahtında müstetir râci' dür elâm'a ki elâm'dan mefhümdür beyt-i sâbıqda. Ol¹⁹³⁹ beyt-i sâbıq budur أَلَمَّا عَلَى الدَّارِ Nüzül eyleñ şol dâra ki eger anda ehlini bulaydum anuñ mevzi' -i qaylulesi vaḥş olmazdı ya' nî vîrân olmazdı. Ve mütecânisü'l-âḥir şadr-ı mısrâ' -ı evvelde oldığına mişâl:

قَوْلِهِ

دَعَانِي مِنْ مَلَأَ مَكْهَمًا سَفَاهًا¹⁹⁴⁰

فَدَاعِي الشُّوقِ قَبْلُكُمَا دَعَانِي

Siz ikiñüz bizi terk eyleñ [117b] sefehî melâmetüñüzden. Pes dâ'î-i şevk sizden evvel baña du'â eyledi. Ve mütecânisü'l-âḥir ḥaşv-i mısrâ' -ı evvelde¹⁹⁴¹ oldığına mişâl:

قَوْلِهِ

وَ إِذَا الْبَلَابِلُ أَفْصَحَتْ بِلُغَاتِهَا

فَأَنْفِ الْبَلَابِلِ بِاخْتِسَاءِ بِلَابِلِ

Evvelki belâbil cem' -i bülbül 'andelîb ma' nâsına ve ikinci belâbil cem' -i belbâl ḥüzn ma' nâsına ve üçüncü belâbil cem' -i bülbüle ibriḳ ve şürâḥî ma' nâsına, ihtisâ şürb ma' nâsına. Ya' nî bülbüller lugâtlarıyla feşâḥat itdikde ḥüznleri nefy eyle şürâḥilerden şürb-i müdâm itmekle. Ve mütecânisü'l-âḥir âḥir-i mısrâ' -ı evvelde oldığına mişâl:¹⁹⁴²

قَوْلِهِ¹⁹⁴³

وَ مَشَعُوفٌ بِآيَاتِ الْمَثَانِي

وَ مَقْتُونٌ بِرَنَاتِ الْمَثَانِي

Âyât-ı meşânî ile ya' nî âyât-ı Qur'ân ile muḥarriḳü'l-ḳalbdür ve nağamât-ı meşânî ile fitnelenmişdür. Meşânî bir cins-i mizmâruñ ismidür. Rennât nağme ve şavt ma' nâsına. Ve mütecânisü'l-âḥir şadr-ı mısrâ' -ı şânide oldığına mişâl:

أَمَلْتُهُمْ ثُمَّ تَأَمَّلْتُهُمْ

فَلَاخَ لِي أَنْ لَيْسَ فِيهِمْ فَلَاخَ

Fikr eyledüm ba' de te'emmül eyledüm. Pes baña zâḥir oldı kim anlarda felâḥ u fevz u necât yokdur. Ve iştiḳâḳ-ı mütecânise mülḥaḳu'l-âḥir şadr-ı mısrâ' -ı evvelde oldığına mişâl:

قَوْلِهِ

ضَرَانِبُ أَبْدَعَتْهَا فِي السَّمَاحِ

فَلَسْنَا نَرَى لَكَ فِيهَا ضَرَبِيَا

¹⁹³⁸miqdârı qalil B: miqdâr-ı qalili A1.

¹⁹³⁹Ol: -A1.

¹⁹⁴⁰سَفَاهًا B: شِفَاهًا A1.

¹⁹⁴¹ḥaşv-i mısrâ' -ı evvelde: -A1.

¹⁹⁴²mişâl: -B.

¹⁹⁴³قَوْلِهِ: -B.

Ḍarāyib ḍarībenūn¹⁹⁴⁴ cem‘idür tabī‘at ma‘nāsına. Ya‘nī şol ṭabāyi‘ u ahlāk ki anı semāh-ı vüçüdda izhār eyledün pes saña ol ahlākda ḍarīb görmedük ya‘nī mişl görmedük. Ve iştiķāk mülhāķu'l-āḥir ḥaşv-i mışrā‘-ı evvelde oldığına mişāl:

قَوْلِهِ
إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَحْزُنْ عَلَيْهِ لِسَانُهُ
فَلَيْسَ عَلَى شَيْءٍ سِوَاهُ بِحَزَّانٍ

[118a] Kişi kendü ‘aleyhisine lisānın ḥıfz itmecek¹⁹⁴⁵ pes ğayrı üzere ya‘nī ğayrınıñ ‘aleyhisine ḥāfız degüldür. Kendü ‘aybın setr itmeyen ğayrınıñ ḳande setr ide. Ve şibhe iştiķāk ile mülhāķ olan ḥaşv-i mışrā‘-ı evvelde oldığına mişāl:

قَوْلِهِ
لَوْ اخْتَصَرْتُمْ مِنَ الْإِحْسَانِ زُرْتُمْ
وَالْعُدْبُ يُهَجَّرُ لِلْإِفْرَاطِ فِي الْخَصْرِ

Eger ihtisār ideydünüz ihsāndan sizi ziyāret ideydüm ve mā-yı ‘azb hecr ü ‘arz olunur ḥaşarda ya‘nī bürüdetde ifrātdan ötüri. Ve iştiķāk¹⁹⁴⁶ mülhāķu'l-āḥir āḥir-i mışrā‘-ı evvelde oldığına mişāl:

قَوْلِهِ
فَدَعِ الْوَعِيدَ فَمَا وَعِيدُكَ ضَائِرِي
أَطْنِينُ أَجْبَحَةَ الدُّبَابِ يَضِيرُ

Va‘īdi terk eyle. Pes senün va‘īdün baña zāyir degül. Ya‘nī ḳapu şavtı ḳadar degül zübābuñ ḳanatları şavtı zarar mı ider? Ya‘nī zarar itmez. Ve iştiķāk¹⁹⁴⁷ mülhāķu'l-āḥir şadr-ı mışrā‘-ı şānide oldığına mişāl:

قَوْلِهِ
وَقَدْ كَانَتْ الْبَيْضُ الْقَوَاضِبُ فِي الْوَعَى
يَوَاتِرَ فَهِيَ الْآنَ مِنْ بَعْدِهِ بُثْرُ

Süyüf-ı ḳavāṭi‘ ḥarbde bevātir idi ya‘nī ḳavāṭi‘ idi. Pes ol süyüf el-ān memdühdan şoñra ebterlerdür.

[Sec‘]

وَمِنْهُ السَّجْعُ

Ve lafzidendür sec‘.

قِيلَ هُوَ تَوَاطُؤُ الْفَاصِلَتَيْنِ مِنَ النَّثْرِ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ

Dinildi ki sec‘ neşrde fāşilateynün ḥarf-i vāḥid üzere tevāfuķıdır.

وَهُوَ

Bu tefsīr

مَعْنَى قَوْلِ السَّكَّائِي

Sekkākī’nün ḳavli ma‘nāsıdır.

¹⁹⁴⁴ḍarībenūn A1: ḍarībet B.

¹⁹⁴⁵ itmecek: itmecek [metin].

¹⁹⁴⁶iştiķāk B: iştiķāken A1.

¹⁹⁴⁷iştiķāk B: iştiķāken A1.

هُوَ فِي النَّثْرِ كَالْقَافِيَةِ فِي الشَّعْرِ

Neşrde sec' şî' rde kâfiye gibidür.

وَ هُوَ

Sec' daği üç nev' dür.¹⁹⁴⁸

مُطَرَّفٌ إِنْ اِخْتَلَفَا فِي الْوَزْنِ

Muṭarrafdur eger veznde muhtelif olursa.¹⁹⁴⁹

نَحْوُ "مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا"¹⁹⁵⁰

Pes "مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا" ile أَطْوَارًا muhteliflerdür.

وَ إِلَّا

Ve eger veznde muhtelif olmazlarsa

فَإِنْ كَانَ مَا فِي إِحْدَى الْقَرِيْبَيْنِ أَوْ أَكْثَرُهُ مِثْلَ مَا يُقَابِلُهُ مِنَ الْأُخْرَى فِي الْوَزْنِ وَ التَّفْقِيَةِ فَتَرْصِيْعٌ

pes eger ihde'l-ḳarīneteynde olan veyāḥod¹⁹⁵¹ ihde'l-ḳarīneteynde olanuñ ekşeri muḳābili mişli olursa ḳarīne-i uḥrādan oldığı ḥâlde yā veznde veyāḥod tevāfuḳda muḳābili mişli olursa pes tarşî' dür. Ol ḳarīneden murād nazmda mişrā' dur ve neşrde mişrā' mişli bir kelāmdur.

نَحْوُ

فَهُوَ يَطْبَعُ الْأَسْجَاعَ¹⁹⁵² بِجَوَاهِرِ لَفْظِهِ¹⁹⁵³

وَ يَفْرَغُ الْأَسْمَاعَ بِرَوَاجِرِ وَ عَظْمِهِ

Ol memdūḥ cevāhir-i lafzıyla escā' ı¹⁹⁵⁴ ṭab' ider ya' nī gökçek ider ve zevācir va' zıylā esmā' ı ḳar' ider. Pes ḳarīne-i şānīde olanuñ cem' si ḳarīne-i ūlādan muḳābiline muvāfiḳdur. İllā¹⁹⁵⁵ هُوَ lafzına bir şey' muḳābil olmaz.

وَ إِلَّا

Eger ḳarīnede olanuñ cem' i veyāḥod ekşeri uḥrādan muḳābili mişli olmazsa

فَمُتَوَازٍ

ol sec' sec' -i mütevāzī olur.

نَحْوُ "فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ وَ أَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ"¹⁹⁵⁶

Sürür ü ekvāb vezni ve¹⁹⁵⁷ taḳfiye muhtelif oldığı eçlden.

قِيلَ وَ أَحْسَنُ السَّجْعِ مَا تَسَاوَتْ قَرَائِنُهُ

¹⁹⁴⁸nev' dür A1: nev' B.

¹⁹⁴⁹olursa A1: olurlarsa B.

¹⁹⁵⁰ "Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz? Hâlbuki, O, sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır." "Kur'an, Nûh Suresi, Ayet: 13-14".

¹⁹⁵¹ihde'l-ḳarīneteynde olan veyāḥod: -B.

¹⁹⁵²الْأَسْجَاعُ: Bu kelime hem A1 hem de B nüshasında الْأَسْجَاعُ şeklinde yazılmasına rağmen anlama ve Telhîsteki orijinal haline binaen الْأَسْجَاعُ şeklinde yazılmıştır.

¹⁹⁵³لَفْظِهِ: -A1.

¹⁹⁵⁴escā' ı: eşcā' ı [metin].

¹⁹⁵⁵هُوَ: -A1.

¹⁹⁵⁶ "Orada yüksek tahtlar, konulmuş kadehler (...) vardır." "Kur'an, Gâşiye Suresi, Ayet: 13-14".

¹⁹⁵⁷ve: -A1.

Dinildi ki aḥsen-i sec' hareket ve sükūnda qarāyini mütesāvī olundur.

نَحْوُ "فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ وَ طَلْحٍ مَّنْضُودٍ وَ ظَلِّ مَمْدُودٍ" 1958 ثُمَّ مَا طَأَّتْ قَرِينَتُهُ النَّائِبَةُ 1959

Ba' de'l-aḥsen qarāne-i sāniyesi tavīl olundur.

نَحْوُ "وَ النَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَ مَا عَوَىٰ" 1960 أَوْ قَرِينَتُهُ النَّائِبَةُ 1961

Veyāḥod qarāne-i sālişesi tavīl ola.

نَحْوُ "خُدُوهُ فَعَلُّوهُ ثُمَّ الْجَجِيمِ صَلْوَهُ" 1962 وَلَا يَحْسُنُ أَنْ يُؤْتَىٰ قَرِينَةً أَقْصَرَ مِنْهَا كَثِيرًا

Qarāne-i sāniyeyi qarāne-i ūlādan kaşr-ı keşir ile aqşar getirülmek ḥasen olmaz. Zīrā sec' evvelde emed ü gāyeteyn istifā eyler. [119a] Pes s̄anī aqşar gelicek sāmi' intihāyı taleb iden şaḥş gibi olur.

وَ الْأَسْجَاعُ 1963 مَبْنِيَّةٌ عَلَى سَكُونِ الْإِعْجَازِ

Sec' ler sükūn-i i' cāz ü evāḥir üzere binā olınmışdır. Zīrā tavāṭu' u tezāvüc tām olmaz illā vaḥf ü sükūn ile tām olur.

كَقَوْلِهِمْ

مَا أَبْعَدَ مَا فَاتَتْ وَ مَا أَقْرَبَ مَا هُوَ آتٌ

Ne 'aceb ba' id oldı geçen ve ne 'aceb qarīb oldı gelen.

وَ لَا يُقَالُ فِي الْقُرْآنِ أَسْجَاعٌ

Qur'an'da escā' vardır dinilmez ta'zīmen ve ri'āyeten li'l-edeb. Zīrā aşda sec' gögercin ötmesine dirler. Ve ba' zılar eydürler ki izn şer' olmadı ecluden.

بَلْ يُقَالُ فَوَاصِلٌ

Belki Qur'an'da olan 1964 escā' a fevāşıl dinür.

وَ قِيلَ السَّجْعُ غَيْرٌ مُّخْتَصِنٌ بِالنَّنْرِ

Ve dinildi ki sec' neşre muḥtaşş degüldür.

وَ مِثْلُهُ مِنَ النَّظْمِ

Nazımdan mişāli:

قَوْلُهُ

تَجَلَّىٰ بِهِ رُشْدِي وَ أَنْزَلَتْ بِهِ يَدِي

وَ فَاضَ بِهِ تَمْدِي وَ أَوْرَىٰ بِهِ زَنْدِي

Anuñla rüşd ü 'aqlum tecellī eyledi ve elüm māl şāḥibi oldı ve mā-yı ḳalilüm keşir oldı ve çaḳmağum āteşli oldı.

[Taşfır]

وَ مِنَ السَّجْعِ عَلَىٰ هَذَا الْقَوْلِ مَا يُسَمَّى النَّسْطِيرَ

1958 "(Onlar), dikensiz sidir ağaçları ve meyveleri küme küme dizili muz ağaçları altında, yayılmış sürekli bir gölgede ..."
"Kur'an, Vâkı'a Suresi, Ayet: 28-30".

1959: -A1. النَّائِبَةُ

1960 "Battığı zaman yıldızla andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed haktan) sapmadı ve azmadı." "Kur'an, Necm Suresi, Ayet: 1-2".

1961: أَوْ قَرِينَتُهُ النَّائِبَةُ: Bu kısım Telhîs'te أَوْ النَّائِبَةُ şeklinde.

1962 "(Allah, şöyle der:) Onu yakalayıp bağlayın. Sonra onu cehenneme atın." "Kur'an, Hâkka Suresi, Ayet: 30-31".

1963: الْأَسْجَاعُ B: الْأَسْجَاعُ A1.

1964: Ve ba' zılar eydürler ki izn şer' olmadı ecluden. بَلْ يُقَالُ فَوَاصِلٌ Belki Qur'an'da olan: -B.

Neşre ‘adem-i ihtişâşına kıyıl olmak üzere taşîr tesmiye olunan sec‘den

وَهُوَ جَعْلُ كُلِّ مِنْ شَطْرِي النَّيِّبِ سَجْعَةً مُخَالَفَةً لِأَحْتِبَاهَا

ol ki beytün iki şatırından her birin bir sec‘ kılmaktadır ki âher sec‘e muhâlife ola.

كَقَوْلِهِ

تَدْبِيرٌ مُعْتَصِمٌ بِاللَّهِ مُنْتَقِمٌ

لِلَّهِ مُرْتَعِبٌ فِي اللَّهِ مُرْتَقِبٌ

Mu‘taşım-Billâh’uñ tedbiri ki müntakim-i li’llâhdur rıdvân-ı Bârî’ye râğıbdur mürtekb u muntazırdur şevâbına. Pes şatır-ı evvelüñ sec‘i mîm üzere mebnî ve şatır-ı şânînüñ [119b] sec‘i bâ üzere mebnîdür.

[Müvâzene]

وَمِنْهُ الْمُوَازَنَةُ وَهِيَ تَسَاوَى الْفَاصِلَيْنِ فِي الْوِزْنِ دُونَ التَّفْقِيَةِ

Ve lafzîdendür müvâzene. Ol ki fâşilateynüñ veznde tesâvisidür taqfiyede degül ya‘nî tevâfuğ olmayalar.

نَحْوُ "وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ وَرَزَابِيٌّ مَبْنُوثَةٌ"¹⁹⁶⁵ فَإِنْ كَانَ مَا فِي إِحْدَى الْقَرِيْنَيْنِ أَوْ أَكْثَرُهُ مِثْلَ مَا يُقَابَلُهُ مِنَ الْأُخْرَى فِي الْوِزْنِ خُصَّ

بِاسْمِ مُمَاتَلَةٍ

Pes eger ihde'l-karîneteynde olan şey’ yâhod ekşeri karîne-i uhrâdan muqâbilinüñ mişli olursa veznde ism-i mümâşele ile hâş olur. Ya‘nî müvâzeneden bu nev‘e mümâşele tesmiye olunur.

نَحْوُ "وَأَتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ"¹⁹⁶⁶ وَقَوْلِهِ

Dağı Ebî Temmâm’uñ kavli gibi.

مَهَا الْوَحْشُ إِلَّا أَنْ هَاتَا أَوَانِسُ

فَقَنَا الْخَطَّ إِلَّا أَنْ تَلُكَ دَوَابِلُ

Mehâ cem‘-i mehâtdür baqara-i vaḥşiyye ma‘nâsına. Baqar-ı vaḥşdür anlar illâ bu nisâ evânisdür ya‘nî me’nüselerdür. Haṭṭ bir mevzi‘ ismidür. Ya‘nî Haṭṭ’uñ kanâsıdır ya‘nî gürzdür.¹⁹⁶⁷ İllâ ol kanâ zevâbildür bu nisâ ise zevâbil degüldür.

[Ḳalb]

وَمِنْهُ الْقَلْبُ

Ve lafzîdendür ḳalb. Ol ki ‘aks idüp ḥarf-i âḥir ile bed’en eyleseñ tâ evvele dek bi-‘aynihî ḥâşıl olan ol kelâm olur ve bu ḳalb nazm u neşrde cārî olur.

كَقَوْلِهِ

مَوَدَّنُهُ تَدْوُمٌ لِكُلِّ هَوْلٍ

وَ هَلْ كُلُّ مَوَدَّنُهُ تَدْوُمٌ

Anuñ meveddeti her ḥavfda dâ’im olur ve her kimsenüñ meveddeti dâ’im olur mı?

وَ فِي التَّنْزِيلِ

Âyet-i kerîmede geldi

¹⁹⁶⁵ “Orada yüksek tahtlar, konulmuş kadehler, sıra sıra yastıklar, serilmiş gösterişli yaygılar vardır.” “Kur’an, Gâşiye Suresi, Ayet: 13-16”.

¹⁹⁶⁶ “Biz onlara (hükümlerimizi) açıklayan Kitab’ı (Tevrat’ı) verdik. Onları doğru yola ilettik.” “Kur’an, Sâffât Suresi, Ayet: 117-118”.

¹⁹⁶⁷ gürzdür: gürizdür [metin].

"كُلُّ فِي فَلَاكِ" 1968 "رَبِّكَ فَكَبَّرَ" 1969

gibi.

[Teşrîc]

وَمِنْهُ التَّسْرِيعُ وَهُوَ بِنَاءُ النَّبْتِ عَلَى قَافِيَتَيْنِ بَصْحُ الْمَعْنَى عِنْدَ الْوُقُوفِ عَلَى كُلِّ مِنْهُمَا

Ve lafzîdendür teşrîc. Ol ki beyti iki kıafiye üzere binâ itmekdür ki ikisiden [120a] her biri üzere vukûfda ma' nâ şahîh ola.

كَقَوْلِهِ

يَا خَاطِبَ الدُّنْيَا الدُّنْيَا الدُّنْيَا إِنَّهَا
شَرِّكَ الرَّدَى وَفَرَارَةُ الْأَكْدَارِ

Yâ dünyâ-yı hasiseye hitâb iden kimesne ol dünyâ şirk-i redâdur. Ya' nî helâkûn hibâle ve duzağıdur ve maqarr-ı küdürâtdur.

[Lüzümü mâ lâ-yelzem]

وَمِنْهُ لُزُومٌ مَا لَا يُلْزَمُ وَهُوَ أَنْ يَجِيءَ قَبْلَ حَرْفِ الرَّوِيِّ أَوْ مَا فِي مَعْنَاهُ مِنَ الْفَاصِلَةِ مَا لَيْسَ بِلَازِمٍ فِي السَّجْعِ

Ve lafzîdendür lüzümü mâ lâ-yelzem. Ol ki sec' de lâzım olmayan şey' harf-i revîden evvel gele yâhod ma' nâ-yı harf-i revîde olan harfden evvel gele zâlike'l-harf fâşıladan olduğu hâlde. Ya' nî fevâşıl-ı fıkrada harf-i revî mevki' inde¹⁹⁷⁰ vâki' ola.

نَحْوُ "فَأَمَّا النَّبِيْمُ فَلَا تَفْهَرُ وَ أَمَّا السَّائِلُ فَلَا تَنْهَرُ" 1971

Pes رَا harf-i revî menzilesindedür ve قَبْلَهَا vâki' olan هَا lüzümü mâ lâ-yelzem olur. Zîrâ ol harfsüz sec' şahîh olur فَلَا تَفْهَرُ, فَلَا تَسْخَرُ, gibi.

وَقَوْلِهِ

سَأَشْكُرُ عَمْرًا مَا تَرَاحَتْ مَنِّي
أَيَادِي لَمْ تُنْمُنْ وَإِنْ هِيَ جَلَّتْ

قَتَى غَيْرُ مَحْجُوبِ الْعَنَى عَنْ صَدِيقِهِ
وَ لَا مُظْهِرِ الشُّكْوَى إِذَا النَّعْلُ رَلَّتْ

رَأَى خَلَّتِي مِنْ حَيْثُ يَخْفَى مَكَانَهَا
فَكَانَتْ قَدًا عَيْنِيهِ¹⁹⁷² حَتَّى تَجَلَّتْ

Tahkîk şükr iderüm bir ' Amr'den ki eger mevtüm müterâhî olursa bir eyâdiden şükr iderüm ki eger ol ni' metler ' azîme vü keşîre olurlarsa da minnete halî olup kaç' olunmaya. Bir fetâ ki şadiķinden maħcûbu'l-ġinâ degül ve müzhir-i şekvâ degül kaçan na' lı diprinse benüm faķrum görür şol haşşiyetden mekân-ı hallet hafî olur. Zîrâ anı taħammül ile setr iderüm. Pes benüm faķrum aña mu' ayyen oldı. [120b] Ĥattâ münkeşife vü zâ' ile oldı o hallet.

¹⁹⁶⁸ "Her biri bir yörüngede yüzmektedirler." "Kur'an, Enbiyâ Suresi, Ayet: 33".

¹⁹⁶⁹ "Rabbini yücelt." "Kur'an, Müddesir Suresi, Ayet: 3".

¹⁹⁷⁰ mevki' inde A1: mevki' ine B.

¹⁹⁷¹ "Öyleyse sakın yetimi ezme! Sakın isteyeniyi azarlama!" "Kur'an, Duhâ Suresi, Ayet: 9-10".

¹⁹⁷² عَيْنِيهِ: Bu kelime Telhîs'te şeklindedir.

وَأَصْلُ الْحُسْنِ فِي ذَلِكَ كَلِمَةٌ أَنْ يَكُونَ الْأَلْفَاظُ تَابِعَةً لِلْمَعَانِي دُونَ الْعَكْسِ

Muḥassenāt-ı lafzīnūn küllisinde asl-ı ḥüsn elfāz me‘ānīye tābi‘a olmaqdır. Yoḥsa me‘ānī elfāza tābi‘a olmamaqdır.

[Ḥātime]

[Serikāt-ı Şi‘riyye]

خَاتِمَةٌ فِي السَّرْقَاتِ الشَّعْرِيَّةِ وَ مَا يَنْصِلُ بِهَا وَ غَيْرَ ذَلِكَ

Bu mezkūr fūnūn-ı şelāse ḥātimesidir. Serikāt-ı şī‘riyye beyānında¹⁹⁷³ ve aña muttaşıl olan mebhāiş beyānında¹⁹⁷⁴ ve bunların ğayrı ebḥāş beyānındadır.

اتِّفَاقُ الْقَائِلِينَ إِنْ كَانَ فِي الْغَرَضِ عَلَى الْعُمُومِ كَالْوَصْفِ بِالشَّجَاعَةِ وَ السَّخَاءِ فَلَا يُعَدُّ سَرِقَةً

İki kâ‘ilūn ittifākı eger ‘umūm üzere ğarażda olursa şecā‘at ve seḥā ile vaşf gibi pes bu ittifāk sirkat ‘add olunmaz

لِيَتَفَرَّقَ فِي الْعُقُولِ وَ الْعَادَاتِ

bu ğaraż ‘āmmūn ‘uḳūl ü ‘ādātta taḳarrürinden ötüri

وَ إِنْ كَانَ فِي وَجْهِ الدَّلَالَةِ

ve iki ittifāk-ı kâ‘ileyn ğaraza delālet ṭarīḳinde olursa

كَالتَّشْبِيهِ

teşbih ve mecāz ve kināye gibi

وَ كَذِكْرِ هَيَاتٍ تَدُلُّ عَلَى الصِّفَةِ

ve şifata dālle hey‘ātı zıkr gibi

لِاخْتِصَاصِهَا بِمَنْ هِيَ لَهُ

tilke'l-hey‘ātı mēn ḥey ḥiṭṣāşından ötüri

كَوَصْفِ الْجَوَادِ بِالتَّهْلُلِ عِنْدَ وُرُودِ الْعَفَاتِ

cevādı tehellül ü beşāşet ile vaşf gibi ‘āfīlerūn ya‘nī sā‘illerūn vürüdü ḳatında

وَ التَّجِيلِ بِالْعُبُوسِ

baḫīle ‘abūs ile vaşf gibi sā‘ilinūn vürüdü ḳatında

مَعَ سَعَةِ ذَاتِ الْيَدِ

sa‘at-ı māl birle seḥāda ve ḳillet-i zātü'l-yed birle baḫīlde.

فَإِنْ اشْتَرَكَ فِي مَعْرِفَتِهِ

Eger nās [121a] vech-i delāleti ma‘rifetde şerik olurlarsa

لَا سِتْقَارَ فِيهَا

‘uḳūl ü ‘ādātta ol vechūn istiḳrārından ötüri

كَتَشْبِيهِ الشَّجَاعِ بِالْأَسَدِ وَ الْجَوَادِ بِالْبَحْرِ

şücā‘ı esede ve cevādı baḫre teşbih gibi

فَهُوَ كَالْأَوَّلِ

pes bu nev‘de olan ittifāk ğaraż-ı ‘āmda olan ittifāk gibidür.

وَ إِلَّا

¹⁹⁷³beyānında A1: beyānındadır B.

¹⁹⁷⁴beyānında A1: beyānındadır B.

Ve eger ma' rifetinde nās müşterek olmazlarsa

جَارَ أَنْ يُدْعَى فِيهِ السُّنْقُ وَالزِّيَادَةُ

cāyızdır ki ol nev' de beyne'l-kā' ileyn sebķ ziyāde iddi'ā olına tefāşul ile ki biri ekmeldür āherden dinile.

وَ هُوَ

Ma' rifetinden nās müşterek olmayan nev' dağı

ضَرْبَانِ

iki nev' dūr.

خَاصِّي¹⁹⁷⁵ غَرِيبٌ

Ĥāşşî-i ġarîbdūr biri ki fikrsüz neyl olunmaz.

وَ عَامِي تُصَرَّفَ فِيهِ بِمَا أُخْرِجَهُ مِنَ الْإِبْتِدَالِ إِلَى الْغَرَابَةِ

Ve bir nev' i dağı 'āmmî ki ibtizālden ġarābete iĥrāc ider şey' andan taşarruf olunur.

كَمَا مَرَّ

Nitekim bāb-ı teşbîĥ ü isti'ārede mūrūr eyledi.

فَالأَخْذُ وَالسَّرْقَةُ نَوْعَانِ

Pes aĥz ve seriķa iki nev' dūr. Bir nev' i zāhirdūr ve bir nev' i ġayr-ı zāhirdūr.

أَمَّا الظَّاهِرُ فَهُوَ أَنْ يُؤْخَذَ الْمَعْنَى كُلُّهُ إِمَّا مَعَ اللَّفْظِ كُلِّهِ أَوْ بَعْضِهِ

Ammā zāĥir şol nesnedūr ki ma' nānuĥ küllîsi aĥz olına lafzuĥ küllîsiyle yāĥod ba' zıyla oldıġı ĥâlde.

أَوْ وَخَذَهُ

Yāĥod ancaķ ma' nā aĥz olına.

[Nesh ve İntihāl]

فَإِنْ أُخِذَ اللَّفْظُ كُلُّهُ مِنْ غَيْرِ تَغْيِيرٍ لِنُظْمِهِ وَ هُوَ مَدْمُومٌ

Eger küllî lafz aĥz olunursa nazmını taġyîrsüz pes ol aĥz mezmūmdur.

لِأَنَّهُ سَرْقَةٌ مَحْضَةٌ

Zirā maĥz seriķadur.

وَ يُسَمَّى نَسْخًا وَانْتِحَالًا

Ve aña nesh ve intihāl tesmiye olunur.

كَمَا حُكِيَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ الرَّبِيعِ أَنَّهُ جَعَلَ بِقَوْلِ مَعْنِ ابْنِ [121b] أَوْسٍ

إِذَا أَنْتَ لَمْ تُنْصِفْ أَخَاكَ وَجَدْتَهُ

عَلَى طَرْفِ الْهَجْرَانِ إِنْ كَانَ يَعْوَلُ

وَ يَرْكَبُ حَدَّ السَّيْفِ مِنْ أَنْ تُضْمِيَهُ¹⁹⁷⁶

إِذَا لَمْ تَكُنْ عَنْ شَفْرَةِ السَّيْفِ مَرْحَلُ

¹⁹⁷⁵Telhîs'te خَاصِّي kelimesinden sonra فِي نَفْسِهِ fi ifadesi yer almaktadır.

¹⁹⁷⁶: -A1. تُضْمِيَهُ

Nitekim ‘Abdu’llāh bin Zübeyr’den hikāyet olındı ki Ma‘n bin Evs kavlini kendünün kıldı. Kaçan kırındaşuña naşafeyi i‘tā itmeseñ ol ahi taraf-ı hicrān üzere bulursuñ eger hadd-i seyfi ‘aql ü rekb iderse aña zulm itmekden kaçan şefre-i seyfdan murahhıl-i mib‘ad olmasa.

وَ فِي مَعْنَاهُ أَنْ يُبَدَّلَ بِالْكَلِمَاتِ كُلِّهَا أَوْ بَعْضِهَا مَا يُرَادُفُهَا

Anda nazm müteğayyir olmayan şey’ ma‘nāsınadır kelimātuñ küllisine yā ba‘zısına mürādifi mübeddel olmağ ya‘nī mürādif-i elfāz daği tağyir olinsa yine mezmüm olur.

[İğāre ve Mesh]

وَ إِنْ كَانَ مَعَ تَغْيِيرٍ لِنَظْمِهِ أَوْ أُخِذَ بَعْضُ اللَّفْظِ سُمِّيَ إِغَارَةً وَ مَسْحًا

Ve eger nazm ü lafzını tağyir ile olursa veyāhod ba‘zı lafzı aħz ile olursa iğāre ve mesh tesmiye olunur.

فَإِنْ كَانَ الثَّانِي أَبْلَغَ لِاخْتِصَانِهِ بِفَضِيلَةٍ فَمَمْدُوحٌ

Pes eger şānī evvelkiden eblağ olursa bir fazlaya ihtişāşından ötüri hüsni sebki ve ihtişār ve izāh ve ziyāde ma‘nā gibi pes şānī memdūhdur maqbuldür.

كَقَوْلِ بَشَّارٍ
مَنْ رَأَى النَّاسَ لَمْ يَطْفُرْ بِحَاجَتِهِ
وَ قَارَ بِالطَّيِّبَاتِ الْفَاتِكُ اللَّهْجُ

Beşşār’uñ kavli gibi nāsdan murākabe ve hāzer iden kimesne hācetine zafer bulmaz ve tayyibāta fevzi vüşül bulur şücā‘-i¹⁹⁷⁷ kıttāl ki hāriş ‘ale’l-katlı ola.

وَ قَوْلِ سَلْمٍ

Ba‘de ve Beşşār’dan soñra Selm’uñ kavli gibi:

مَنْ رَأَى النَّاسَ مَاتَ هَمًّا
وَ قَارَ بِاللَّذَّةِ الْجَسُورِ

Nāsdan [122a] hāzer iden kimesne hemm [ü] hūznden ötüri ölür ve lezzete vüşül bulur cesür ya‘nī şedīdü’l-cür’et olan kimesne. Pes beyt-i Selm sebken eved ve lafzen aħşardur.

وَ إِنْ كَانَ دُونَهُ

Ve eger şānī evvelüñ dūnı olursa belāğatde evvelkide bulunan fazlanuñ fevātından ötüri

فَمَمْدُومٌ

pes şānī mezmüm olur.

كَقَوْلِ أَبِي تَمَّامٍ

Muhammed bin Hūmeyd’uñ merşiyesinde Ebī Temmām’uñ kavli gibi:

هَيْهَاتَ لَا يَأْتِي الزَّمَانُ بِمِثْلِهِ
إِنَّ الزَّمَانَ بِمِثْلِهِ لَبَخِيلٌ

Ba‘id oldı zamān ol memdūh mişilliyi getürmez. Taħkik zamān anuñ mişline bağıldür.

وَ قَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ

Ebī Temmām’dan soñra Ebi’t-Tayyib’uñ kavli gibi:

أَعَدَى الزَّمَانَ سَخَاؤُهُ فَسَخَا بِهِ
وَ لَقَدْ يَكُونُ الزَّمَانُ بِهِ¹⁹⁷⁸ بَخِيلًا

¹⁹⁷⁷şücā‘-i: Bu kelime A1 nüshasında iki kere yazılmıştır.

O memdūhuñ seḥāsı zamāna sirāyet eyledi. Ol daḡı anuñ seḥāsıyla seḡı oldu. Az olur ol memdūh ile zamān baḡıl olur. Ya‘ nī anuñ mişlini viremez.

وَ إِنْ كَانَ مِثْلُهُ فَأَبْعُدْ مِنَ الدَّمِّ

Ve eger şānī mişl-i evvel olursa pes şānī zemden eb‘ ad olur.

وَ الْفَضْلُ لِلْأَوَّلِ

Ḥālbuki fażl evvelki içündür.

كَقَوْلِ أَبِي تَمَّامٍ

Ebī Temmām'uñ kavli gibi:

لَوْ حَارَ مُرْتَادُ الْمَنِيَّةِ لَمْ تَجِدْ

إِلَّا الْفِرَاقَ عَلَى النُّفُوسِ دَلِيلًا

Eger helāk-i nūfūsa tevaşşulde müteḡayyir olsa ḡālib ki mevtdür bulmazsuñ illā fırāḡı nūfūsa delil bulursuñ.

وَ قَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ

Ve ba‘ de Ebi‘ṡ-ṡayyib’uñ kavli gibi:

لَوْ لَا مُفَارَقَةُ الْأَحْبَابِ مَا وَجَدْتُ

لَهَا الْمَنَايَا إِلَى أَرْوَاحِنَا سُبُلًا

Eger mufāraḡa-i aḡbāb olmayaydı menāyā ervāḡumuza sūbūl bulmazdı ol sūbūl meniyye için oldıḡı¹⁹⁷⁹ ḡāilde.

[İlmām ve Selḡ]

وَ إِنْ أُجِدَّ الْمَعْنَى وَحْدَهُ سُمِّيَ الْإِلْمَامًا وَ سَلْحًا

[122b] Ve eger vaḡde ma‘ nā aḡz olunursa ilmām ve selḡ tesmiye olunur. İlmām alm‘den maşḡardur ḡaşḡ ü nüzūl ma‘ nāsına ve selḡ ḡoyun derisin yüzmege dirler.

وَ هُوَ ثَلَاثَةٌ أَقْسَامٍ

Bu ilmām daḡı üç kışmdur.

أُولَاهَا

Aḡsām-ı şelāşenüñ evveli şānī evvelden eblaḡ olandır.

كَقَوْلِ أَبِي تَمَّامٍ

هُوَ الصُّنْعُ إِنْ يَعْجَلُ فَخَيْرٌ وَإِنْ يَرْتُ

فَللرَّيْثُ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ أَنْفَعُ

ḡū zamīr-i şe‘ndür. Şun‘ iḡsān ma‘ nāsına mübtedādur ḡaberi cümle-i şarṡiyye olur. Ya‘ nī şe‘n budur eger iḡsān ta‘cīl olunursa ḡayrdür ve eger reşş-i ebṡā‘ olunursa pes reyş¹⁹⁸⁰ ü baṡī‘ ba‘zı mevāzi‘ de enfa‘ dur.

وَ قَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ

وَ مِنَ الْخَيْرِ بَطْنُ سَيْبِكَ عَنِّي

أَسْرَعُ السُّحْبِ فِي الْمَسِيرِ الْجَهَامُ

¹⁹⁷⁸ الرَّمَانُ بِهِ: Bu kısım Telhîs'te الرَّمَانُ بِهِ şeklindedir.

¹⁹⁷⁹ oldıḡı: -B.

¹⁹⁸⁰ reyş: لريث [metin].

Ve ba‘de kavlı-i Ebî Tayyib gibi. Hayrdandır senün te‘hîr-i ‘atâñ benden. Şehâblar isrâ‘ eyledi mesîr-i cehâmda. Ol ki şusuz buluttur. Zîrâ şulu olan şehâb baṭî‘ ü şakîldür.

وَ تَأْتِيهَا

Aḳsâm-ı şelâşeden kısım-ı şānî oldur ki şānî evvelkiden dūn ola.

كَقَوْلِ الْبُحْثَرِيِّ

وَ إِذَا تَلَّقَى فِي النَّدِيِّ كَلَامَهُ

الْمَصْفُورِ الْمُنْفَعِ¹⁹⁸¹ جَلَّتْ لِسَانَهُ مِنْ عَضْبِهِ

Kaçan leme‘ân eylese meclisde anuñ kelāmı ki şayqallanmışdır anuñ lisānını ḥayāl eyledüm ki ya‘nî seyfini kâṭı‘ ḥesâb eyledi.

وَ قَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ

كَأَنَّ أَلْسِنَهُمْ فِي النَّطْقِ قَدْ جُعِلَتْ

عَلَى رِمَاحِهِمْ فِي الطَّعْنِ خُرْصَانًا

Ke-ennehū nuṭṭ itmede lisānları ṭa‘n itmede¹⁹⁸² rimāḥları üzere ḥurşān ya‘nî demren kılnmışdır.

وَ تَأْتِيهَا

Aḳsâm-ı şelâşeden kısım-ı şālîş oldur ki şānî evvel gibi kılna.

كَقَوْلِ الْأَعْرَابِيِّ

وَ لَمْ يَكْ أَكْثَرَ الْفَثِيَانِ مَالًا

وَ لَكِنْ كَانَ أَرْحَبُهُمْ ذِرَاعًا

Ol memdūḥ ekşer-i fityān olmadı māl cihetinden velākin ol memdūḥ anlara [123a] şehāsı oldı zîrâ‘ cihetinden.

وَ قَوْلِ أَشَجَعِ

وَ لَيْسَ بِأَوْسَعِهِمْ فِي الْعَنَى

وَ لَكِنَّ مَعْرُوفَهُ أَوْسَعُ

Ol memdūḥ ğınāda evsa‘-ı kavm degüldür velākin ma‘rūf ve iḥsāmı evsa‘dur.

وَ أَمَّا غَيْرُ الظَّاهِرِ فَمِنْهُ أَنْ يَتَشَابَهَ الْمُغْنِيَانِ

Ammā ğayr-ı zāḥir ol daḥi niçe kısım olur. Pes ol ğayr-ı zāḥirdendür beyt-i evvel ile beyt-i şānî ma‘naları müteşābih olmaḳ.

كَقَوْلِ جَرِيرِ

فَلَا يَمْنَعُكَ مِنْ أَرْبٍ لِحَاهُمْ

سَوَاءٌ ذُو الْعِمَامَةِ وَالْخِمَارِ

Seni men‘ itmez anlar liḥyeye hācetinden ya‘nî şüret-i¹⁹⁸³ ricālde olmaları men‘ itmez. ‘İmāme şāḥibi ile ḥimār ya‘nî baş bezi şāḥibi berāberdür. Ya‘nî anlardan ricāl ve nisā za‘fda berāberdür.

وَ قَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ

وَ مَنْ فِي كَفِّهِ مِنْهُمْ قَنَاءٌ

كَمَنْ فِي كَفِّهِ مِنْهُمْ حِصَابٌ

¹⁹⁸¹الْمُنْفَعِ: Bu kelime Telhîs'te yoktur.

¹⁹⁸²ṭa‘n itmede: -A1.

¹⁹⁸³şüret-i: Bu kelime A1 nüshasında iki kere yazılmıştır.

Anlardan şol kimesne elinde şırıķ ola şol kimesne gibidür ki anlardan elinde boya ola.

وَ مِنْهُ أَنْ يُنْقَلَ الْمَعْنَى إِلَى مَحَلِّ مَعْنَى آخَرَ

Ve ğayr-ı zāhirdendür ma' nā bir ma' nā-yı āher maḥalline naql olunmaq.

كَقَوْلِ الْبُحْتَرِيِّ
سَلُّوا وَ أَشْرَفَتِ الدِّمَاءُ عَلَيْهِمْ
مُحَمَّرَةً فَكَأَنَّهُمْ لَمْ يُسَلُّوا

Ġisūları şoyuldu ve üzerlerinde demler işrāk eyledi muḥmerre oldukları hālde. Pes ke-ennehū anlaruñ şiyābı selb olunmadı.

وَ قَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ
يَيْسَ النَّجْبُ عَلَيْهِ وَ هُوَ مُجَرَّدٌ
مِنْ غَمْدِهِ فَكَأَنَّمَا هُوَ مُعْمَدٌ

Seyf üzere kıan yābis oldu. Hālbuki ol seyf kıınından mücerred idi şöyle kıurudu ki ke-ennehū ol seyf kıınına girdi.

وَ مِنْهُ أَنْ يَكُونَ الْمَعْنَى التَّانِي أَشْمَلٌ

Ve ğayr-ı zāhirdendür ma' nā-yı şānī ma' nā-yı evvelden eşmel olmak.

كَقَوْلِ جَرِيرٍ
إِذَا غَضِبْتَ عَلَيْكَ بَنُو تَمِيمٍ
وَ جَدَّتِ النَّاسَ كُلَّهُمْ غَضَابًا

Benū Temīm saña [123b] ğazab itseler kıüllī nāsı ğazab ider bulursuñ. Zīrā anlar kıüllī nās maḳāmına kıā'imlerdür.

وَ قَوْلِ أَبِي نُوَّاسٍ
لَيْسَ مِنَ اللَّهِ بِمُسْتَنْكَرٍ
أَنْ يَجْمَعَ الْعَالَمُ فِي وَاحِدٍ

Allāh te'ālādan müstenker ya' nī inkār olınmış degüldür 'ālemi vāḥidde cem' eylemek. Pes 'ālem nāsa ve ğayrıya şāmildür. Pes kıavl-i Cerīr'den¹⁹⁸⁴ eşmel olur.

[Kıalb]

وَ مِنْهُ الْقَلْبُ وَ هُوَ أَنْ يَكُونَ الْمَعْنَى التَّانِي تَقْيِضَ الْمَعْنَى الْأُولَى

Ve ğayr-ı zāhirdendür kıalb. Ol ki ma' nā-yı şānī ma' nā-yı evvelüñ naķīzi olmaķdır.

كَقَوْلِ أَبِي الشَّيْبِ
أَجَلُ الْمَلَامَةِ فِي هَوَاكَ لَذِيذَةٌ
حُبًّا لِذِكْرِكَ فَلْيُلْمَنِي الْيَوْمَ

A' zam-ı melāmet senüñ sevdānda lezīzedür zıkrüñe muḥabbete baña levm kıaşd eylesen.

وَ قَوْلِ أَبِي الطَّيِّبِ
أُحِبُّهُ وَ أُحِبُّ فِيهِ مَلَامَةً
إِنَّ الْمَلَامَةَ فِيهِ مِنْ أَعْدَائِهِ

¹⁹⁸⁴ Cerīr'den B: Cerīr en A1.

İstifhām-ı inkārīdür. Ya‘nī ben anı sever miyüm anuñ haqqında melāmet sever olduğum hālde? Zīrā¹⁹⁸⁵ anuñ haqqında melāmet a‘dāsındandır. Ya‘nī ‘adū maḥbūbdan şadır olur. Anuñ haqqında melāmet yoḥsa ben melāmet sevmezüm.

وَمِنْهُ أَنْ يُؤْخَذَ بَعْضُ الْمَعْنَى وَ يُضَافُ إِلَيْهِ مَا يُحْسِنُهُ

Ve ğayr-ı zāhirdendür ba‘zı ma‘nā aḥz olunup ve anı muḥassin olan şey’ aña muzāf kılınmaḡ.

كَقَوْلِ الْأَفْوَاهِ

وَوَتَرَى الطَّيْرَ عَلَى أَثَارِنَا

رَأَى عَيْنٍ ثِقَةً أَنْ سَتَمَارُ

¹⁹⁸⁶رَأَى عَيْنًا taḡdirine ثِقَةً taḡdirine hāl yā mef’ ulün leh¹⁹⁸⁷ ola اَثَارِنَا muṭazammın olduğu şey’i.

Ya‘nī cins-i ṭayrı bizüm āşārumuzda re‘y-i ‘ayn ile görürsün vāşiḡa vü mu‘temed oldukları hālde. Taḡkīḡ imāret ü iṭ‘ām olunurlar ḡatlı ideceğümüz lūḡūmdan.

وَقَوْلِ أَبِي تَمَّامٍ

وَقَدْ ظَلَلْتُ عَقْبَانَ أَغْلَامِهِ ضُحَى

بِعَقْبَانِ طَيْرٍ فِي الدِّمَاءِ نَوَاهِلِ

أَقَامَتْ [124a] مَعَ الرَّايَاتِ حَتَّى كَانَتْهَا

مِنَ الْجَيْشِ إِلَّا أَنَّهَا لَمْ تُقَاتِلِ

‘İḡbān-ı a‘lām gölgelendi vaḡt-i ḡuḡāda ‘iḡbān-ı¹⁹⁸⁸ ṭayr ile ki dimāda ḡanmışlardur ol ṭuyūr. Ol ṭayr bölüğü¹⁹⁸⁹ rāyāt yanī a‘lām ile iḡāmet eylediler. Ḥattā ke-ennehū ol ‘iḡbān ṭayr ‘askerindendür. İllā bu ḡadar var ki muḡātele itmediler.

وَبِقَوْلِهِ

Şā‘irüñ

فِي الدِّمَاءِ نَوَاهِلِ

ḡavliyle

وَبِأَقَامَتِهَا مَعَ الرَّايَاتِ

ve anlaruñ rāyāt ile iḡāmetiyle

حَتَّى كَانَتْهَا مِنَ الْجَيْشِ¹⁹⁹⁰ وَ بِهَا

bu ziyādāt-ı şelāşe ile

بَيْنَ حُسْنِ الْأَوَّلِ

ma‘nā-yı beyt-i evvelüñ ḡüsnī tām olur.

وَأَكْثَرُ هَذِهِ الْأَنْوَاعِ وَ نَحْوِهَا

¹⁹⁸⁵anuñ haqqında melāmet sever olduğum hālde. Zīrā: -B.

¹⁹⁸⁶رَأَى عَيْنًا B: رَأَى A1.

¹⁹⁸⁷mef’ ulün leh B: mef’ ul A1.

^{1988c}iḡbān-ı: -A1.

¹⁹⁸⁹bölüğü A1: büyegü B.

¹⁹⁹⁰الْجَيْشِ B: الْجَيْشِ A1.

Ġayr-ı¹⁹⁹¹ zāhir için mezkûre olan envā'ın ekşeri ve ġayr-ı zāhir için¹⁹⁹² ve anlar mişilli maķbûledür.

بَلْ مِنْهَا مَا يُخْرِجُهُ حُسْنُ النَّصْرِفٍ مِنْ قَبِيلِ الْإِتْبَاعِ إِلَى حَيْزِ الْإِتْبَاعِ

Belki bu envā' dan ba' zıdır ħüsn-i taşarruf s̄anīyi ķabil-i ittibā' dan ħayyiz-i ibtidā' a iħrāc iden şey' i degül.

مَا كَانَ أَشَدَّ حَفَاءً كَانَ أَقْرَبَ إِلَى الْقَبُولِ

Ve her nesne ki ziyāde ħafī ola ķabüle aķrebdür.

هَذَا إِذَا عَلِمَ أَنَّ الثَّانِيَّ أَخَذَ مِنَ الْأَوَّلِ

Bu mezkûr şol vaķtdedür ki beyt-i s̄anī beyt-i evvelden aġz olındığı ma' lûm olsa

لِجَوَازِ أَنْ يَكُونَ الْإِتْفَاقُ مِنْ قَبِيلِ تَوَارِدِ الْخَوَاطِرِ

ittifāķ tevārüd-i ħavātır ķabilinden olmaķ cāyiz oldığı eclden

أَيَّ مَجِيئِهِ عَلَى سَبِيلِ الْإِتْفَاقِ مِنْ غَيْرِ قَصْدٍ إِلَى الْأَخْذِ

tevārüd-i ħavātır ya' nī 'alā-sebīli'l-ittifāķ gelmekdür aġz itmege ķaşdsuz.

فَإِذَا لَمْ يُعْلَمْ قَبِيلَ قَالَ فَلَنْ كَذَا وَ قَدْ سَبَقَهُ إِلَيْهِ فَلَنْ فَقَالَ كَذَا

Pes aġz ma' lûm olmaduķda¹⁹⁹³ dinile ki fülān böyle didi. Ĥālbuki aña fülān kimesne sebķ idüp böyle didi.

وَمَا يَنْصِلُ بِهَذَا الْقَوْلُ فِي الْإِقْتِبَاسِ وَ تَضْمِينِ [124b] وَ الْعُقْدِ وَ الْحَلِّ وَ التَّمْلِيحِ¹⁹⁹⁴

Ķavl fi's-seriķāta muttaşıl olan şey' dendür şol ķavl ki iķtibāsda ve tazmīnde ve ' aķd ü ħalde¹⁹⁹⁵ ve temlīħdedür.¹⁹⁹⁶

[İķtibās]

أَمَّا الْإِقْتِبَاسُ فَهُوَ أَنْ يُضْمَنَّ الْكَلَامُ شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ أَوْ الْحَدِيثِ لَا عَلَى أَنَّهُ مِنْهُ

Ammā iķtibās Ķur'ān yāħod ħadīşden bir şey' kelāma tazmīn olınmaķdur. Zālike'ş-şey' Ķur'ān ve ħadīşden olmaķ tarīķi üzere olmaya belki zālike'l-kelāmdan ola.

كَقَوْلِ الْحَرِيرِيِّ

فَلَمْ يَكُنْ إِلَّا كَلِمَحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ حَتَّى أَنْشَدَ فَأَعْرَبَ¹⁹⁹⁷

Ĥattā inşād itdikle iġrāb olındı.

وَ قَوْلِ الْآخَرِ

إِنْ كُنْتَ أَرْمَغْتَ عَلَى هَجْرِنَا

مِنْ غَيْرِ مَا جُرِمَ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ

وَ إِنْ تَبَدَّلْتَ بِنَا غَيْرَنَا

¹⁹⁹¹ Ġayr-ı: -A1.

¹⁹⁹² ve ġayr-ı zāhir için: -A1.

¹⁹⁹³ olmaduķda A1: olmaķda B.

¹⁹⁹⁴ التَّمْلِيحِ: Bu kelime Telhīs'te التَّمْلِيحِ şeklindedir.

¹⁹⁹⁵ aķd ü ħalde A1: ' aķdda ve ħalde B.

¹⁹⁹⁶ temlīħdedür: temlīħdedür [metin].

¹⁹⁹⁷ O, göz açıp kapamak gibi yahut daha da kısa bir anda şiiirini okudu ve söyleyeceği garip sözü söyledi.

"فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ"¹⁹⁹⁸

Eger siz¹⁹⁹⁹ hicrānumuza izmā' ya' nī ' azīmet iderseñüz cürmsüz pes şabrumuz şabr-ı²⁰⁰⁰ cemıldür ve eger bizi ğayra tebdil iderseñüz Allāh bize kāfıdür ve gökçek vekıldür.

وَ قَوْلِ الْحَرِيرِيِّ
قُلْنَا "شَاهَتِ الْوَجُوهُ" وَ فَبِحِ الْكُفْعِ وَ مَنْ يَرْجُوهُ

Şāhēt ūjūh hadīs-i şerīfdür ki yevm-i Ĥuneyn'de²⁰⁰¹ küffār yüzine bir avuç uvağ taş atdı ve eyitdi ki yüzleri qabih oldı. Pes şā'ir ki²⁰⁰² iktibās idüp eyitdi ki vücūh qabih oldı ve lüka²⁰⁰³ ya' nī le'ım taqbih olındı ve andan ricā iden kimesne taqbih olındı.

وَ قَوْلِ ابْنِ عَبَّادٍ
قَالَ لِي إِنَّ رَقِيبِي سَيِّءُ الْخُلُقِ فَدَارَهُ
قُلْتُ دَعْنِي وَ جَهْكَ الْجَنَّةَ حَفَّتْ بِالْمَكَارِهِ

Ĥabīb baña eyitdi ki raqīb seyyi'ül-ĥulğdur pes aña müdārā eyle ve mülātafa eyle. Ben daği aña eyitdüm ki beni terk eyle ki senüñ vechüñ cennetdür mekarih ile ihāta olınmışdır. Ĥadīs-i şerīfi [125a] iktibās eyledi ol ki²⁰⁰⁴ حَفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَ حَفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ.

وَ هُوَ صَرَبَانٌ

İktibās iki nev' dūr.

مَا لَمْ يُنْقَلْ فِيهِ الْمُقْتَبَسُ مِنْ مَعْنَاهُ الْأَصْلِيِّ

Biri şol şey'dür ki anda muqtebes ma' nā-yı aşlīsinden naql olınmaya

كَمَا تَقَدَّمَ

emşilede taqaddüm iden gibi.

وَ خِلَافُهُ

Ve biri daği qarab-ı evvelüñ ĥilāfi²⁰⁰⁵ ya' nī ma' nā-yı aşlīsinden naql olınan²⁰⁰⁶ şey'dür.

كَقَوْلِهِ

İbn Rümī'nün qavli gibi.

لَئِنْ أَخْطَأْتُ فِي مَدْحِكَ
مَا أَخْطَأْتُ فِي مَنْعِي

لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَاتِي
بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ

¹⁹⁹⁸ "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir! "Kur'an, Âl-i İmrân Suresi, Ayet: 173".

¹⁹⁹⁹ siz A1: bir B.

²⁰⁰⁰ şabr-ı: -A1.

²⁰⁰¹ Ĥuneyn'de A1: Ĥuneyn'i B.

²⁰⁰² ki: -A1.

²⁰⁰³ lüka' A1: yeka' B.

²⁰⁰⁴ Cennet zorluklarla kuşatılmıştır. Cehennem de nefsin arzuları ile kuşatılmıştır. Aclûnî, a.g.e., s. 362.

²⁰⁰⁵ ĥilāfi A1: ĥilāfidür B.

²⁰⁰⁶ olınan A1: olınmayan B.

Pes Ebî Tayyib'ün kaçidesi maṭla'ıdır ki 'Uzeyb bir mevzi' ism[i] ve Bāriḳ daḫi bir mevzi' üñ ismi ola. Ve مَائِيْنٌ zarfdur ki²⁰¹⁴ تَدَكَّرْتُ veyāḫod ve مَجْرٌ ve مَجْرٌ مَائِيْنٌ zarfdur ki²⁰¹⁴ تَدَكَّرْتُ veyāḫod ve مَجْرٌ andan bedel ola. Ma' nā dimek olur ki anlar bu iki mevzi' beyninde nüzül eylediler. Pes anlar rimāḫı cerr iderler ve atlar üzere қошу iderler. Ve şā' ir-i s̄ānī 'Uzeyb ile²⁰¹⁵ taşğir-i 'azb diledi. Ya' nī şefe-i ḫabīb 'azb²⁰¹⁶ ve datlu olur²⁰¹⁷ ve dişlerinüñ bāriḳ olmasıyla şebīḫ bi'l-berḳi diledi ve mā-beyn ile rīḳi diledi bu ki tevriye dirler²⁰¹⁸ ve tebaḫ[t]ur-ı ḫaddini temāşıldür²⁰¹⁹ rumḫa teşbīḫ eyledi ve tetābu'-ı dumū'ı cereyān-ı ḫayl-i sevābıḳa teşbīḫ eyledi. Pes bu taḫdīrce aşda aḫsen olur.

و لَا يَضُرُّ التَّغْيِيرُ الْيَسِيرُ

Ve bunda daḫi azıcıḳ taḡyīr zarar eylemez.

و رُبَّمَا سُمِّيَ تَضْمِينُ الْبَيْتِ فَمَا زَادَ اسْتِعَانَةً

Az olur bir beyti ve daḫi ziyādeyi taẓmīn yā isti'āne tesmiye olunur.

و تَضْمِينُ الْمِصْرَاعِ فَمَا دُونَهُ إِيدَاعًا²⁰²⁰

Ve mışrā' ı ve mā-dūn-ı mışrā' ı taẓmīne idā' tesmiye olunur.

['Aḳd]

وَأَمَّا الْعَقْدُ فَهُوَ أَنْ يُنْظَمَ نَثْرٌ لَا عَلَى طَرِيقِ الْإِقْتِبَاسِ

Pes neşr [126a] nazm olunmaḫdur iḳtibās ṭarīḳi üzere degül ya' nī iḳtibās ṭarīḳi üzere olmaya.

كَقَوْلِهِ

مَا بَالُ مَنْ أَوْلَهُ نُطْفَةً

و جِيفَةً أُخْرَهُ يَفْخَرُ

Şol kimesnenüñ ki evveli nuṭfe ve āḫiri cīfe ola ḫāl nedür ki faḫr ider?

عَقْدَ قَوْلِ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَ مَا لِابْنِ آدَمَ وَ الْفَخْرَ وَ إِيمًا أَوْلَهُ نُطْفَةً وَ أُخْرَهُ جِيفَةً²⁰²²

Ḥazret-i 'Alī'nüñ bu ḳavlini 'aḳd ve nazm eyledi şā' ir.

[Ḥall]

وَأَمَّا الْحُلُّ فَهُوَ أَنْ يُنْثَرِ نَظْمٌ

Ammā ḫall pes nazm neşr olunmaḫdur.

كَقَوْلِ بَعْضِ الْمَغَارِبَةِ فَإِنَّهُ لَمَّا قَبِحَتْ فَعْلَانَتُهُ وَ حَنَظَلَّتْ نَحْلَانَتُهُ لَمْ يَزَلْ سُوءُ الظَّنِّ يَقْتَادُهُ وَ يُصَدِّقُ تَوْهَمَهُ الَّذِي يَعْتَادُهُ

²⁰¹⁴ki: -A1.

²⁰¹⁵ile: -B.

^{2016c}azb: -B.

²⁰¹⁷olur A1: olurlar B.

²⁰¹⁸tevriye dirler A1: teviyedür B.

²⁰¹⁹temāşıldür B: temā'il A1.

²⁰²⁰Telhîs'te ايداعًا kelimesinden sonra رَفُوا kelimesi gelmektedir.

²⁰²¹A1. و مَا لِابْنِ آدَمَ وَ B.

²⁰²²"Böbürlenme ile beraber Âdemoḡlu ne elde edebilir? Zira onun evveli nuṭfe; sonu cīfedir." Ustaosmanoḡlu ve Şahin, a.g.e., s. 692.

Ba'zı mağāribe kavli gibi vaqtā kim fi'ller kabīh oldıysa ve ħurmāları acılıqda²⁰²³ ħanżala gibi yimiş virür oldıysa sū'-i zann ildirmeden zā'il olmadı ve mu'tād oldukları tevehhümi taşdıķ itmeden zā'il olmadı.

حَلَّ قَوْلَ أَبِي الطَّيِّبِ

Ebi't-Ṭayyib'ün kavlini şā'ir ħall eyledi:

إِذَا سَاءَ فِعْلُ الْمَرْءِ سَاءَتْ ظُنُونُهُ
وَ صَدَّقَ مَا يَعْتَادُهُ مِنْ تَوَهُمٍ²⁰²⁴

[Telmīh]

وَ أَمَّا التَّمْلِيحُ²⁰²⁵ فَهُوَ أَنْ يُشَارَ إِلَى قِصَّةٍ أَوْ شِعْرِ مِنْ غَيْرِ ذِكْرِهِ

Ammā telmīh²⁰²⁶ pes bir kışşaya yāħod bir şi're işāret olunmaķdur ol kışşa vü şi'ri zikrısüz.

كَقَوْلِهِ

فَوَاللَّهِ مَا أَدْرِي أَمْ أَحْلَامٌ نَائِمٌ
أَمْ لَمَّتْ بِنَا أَمْ كَانَ فِي الرِّكْبِ يُوَشِّعُ

Eħibbe-i mürteħilīne taħavvüfin²⁰²⁷ ve vech-i ħabībe tu[1]ū'-ı şemsi vaşf eyledi ba' de bunı isti'zām idüp²⁰²⁸ وَ تَحْكِيْرًا وَ تَدْلُهُا idüp eyitdi ki va'llāhi bilmezem aħlām-ı nāyim mi bize bu ħālī ilmām-ı irā'et itdi yoħsa rekbde Yūşā' mı var.

أَشَارَ إِلَى قِصَّةِ يُوَشِّعُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ اسْتِيفَافِهِ²⁰²⁹

Ve Yūşā' 'aleyhi's-selāmuñ şemsi durgurmasına işāret eyledi ki rivāyet olındı Yūşā' 'aleyhi's-selām yevm-i cum'ada cebbārīn ile [126b] muķātele eyledi. Pes güneş idbār itdikde ħavf eyledi ki güneş gāyib ola anların ħatlınden fāriğ olmadan yevm-i sebt dāħil ola ki anda anlar ħatlı itmek ħelāl olmaya pes Allāh te'ālāya du'ā eyledi. Pes güneş redd olındı anlaruñ ħatlınden fāriğ olunca.

وَ قَوْلِهِ

لَعَمْرُؤُ مَعَ الرَّمْضَاءِ وَ النَّارُ تَلْتَطِي
أَرْقُ وَ أَحْفَى مِنْكَ فِي سَاعَةِ الْكَرْبِ

لَعَمْرُؤُ mübtedā مَعَ الرَّمْضَاءِ fā'ili taħtında žamīrden ħāl olur وَ النَّارُ 'a ma' tūf تَلْتَطِي'dan ħāl olur ve وَ أَحْفَى ħaber-i mübtedā olur riķķat ve şefķat ma'nāsına ve أَحْفَى ħafīden teşeffuķ ve telāttuf ma'nāsına رَمْضَاءُ ısıcaķ yire dirler ki iħtirāķ²⁰³⁰ eyleye. Ya'nī 'Amr ısıcaķ yirde olduķda ve nār yalıñlandıķda senden eşfaķdur sā'at-i kerbde.

أَشَارَ إِلَى الْبَيْتِ الْمَشْهُورِ

الْمُسْتَجِيرُ بِعَمْرٍو عِنْدَ كُرْبَتِهِ

²⁰²³ acılıqda: acilikde [metin].

²⁰²⁴ "Kişinin işi çirkinleştiginde zanları da çirkinleşir (Su-i zan sahibi olur). Tevehhümünden (şüpheciliğinden) alışkanlıkları da onu onaylar..." Ustaosmanoğlu ve Şahin, a.g.e., s. 692.

²⁰²⁵ التَّمْلِيحُ: Bu kelime Telhīs'te التَّمْلِيحُ şeklindedir.

²⁰²⁶ telmīh: temliħ [metin].

²⁰²⁷ mürteħilīne taħavvufin: Bu kısım A1 nüshasında tahrip olmuştur.

²⁰²⁸ Şaşırmış ve hayrete düşmüş olarak.

²⁰²⁹ اسْتِيفَافِهِ: Telhīs'te bu kelimededen sonra السَّمْسُ kelimesi yer almaktadır.

²⁰³⁰ iħtirāķ B: iħrāķ A1.

كَالْمُسْتَجِيرِ مِنَ الرَّمَضَاءِ بِالنَّارِ²⁰³¹

Beyt-i meşhūra işâret eyledi ol ki 'al-müstecîr' dür âhîrine dek.

[Faşl]

فَصْلٌ

Hâtimeden bir faşldur hüsni-ibtidâ ve taḥalluş ve intihâ beyânında.

يُنْبَغِي لِلْمُتَكَلِّمِ أَنْ يَتَأْتَقَ فِي ثَلَاثَةِ مَوَاضِعَ مِنْ كَلَامِهِ حَتَّى يَكُونَ أَعْدَبَ لَفْظًا وَ أَحْسَنَ سُبُكًا وَ أَصَحَّ مَعْنَى

Lâyıkdur mütekellime²⁰³² gerek şâ'ir olsun ve gerek kâtib olsun²⁰³³ mevâzi'-i selâşede te'ennuḵ u tettebbu' eyleye kendü kelâmından oldığı hâlde. Hattâ lafzen a'zeb ola tenâfir ü şıḳlden gâyet bu'dda olmağla ve sebken aḥsen ola ta'ḳidden gâyet bu'dda olmağla ve ma'nen eşaḥḥ ola tenâḳuş u imtinâ' [127a] ü ibtizâl ü muḥâlîfe-i 'örfden sâlim olmağla.

[İbtidâ]

أَحَدَهَا الْإِبْتِدَاءُ

Mevâzi'-i selâşeden biri ibtidâdur. Zirâ ol kelâm aḥsen olursa ol kelâma sâmi' iḳbâl itmede.

كَقَوْلِهِ

قَفَا نَبْكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَ مَنْزِلِ

عَامِهِ بِسِقْطِ اللَّوِيِّ بَيْنَ الدُّخُولِ وَ حَوْمَلِ²⁰³⁴

Sıḳt munḳatı' remldür livâ reml-i mu'avvec ve Daḥûl ve Ḥavmel iki mevzi' dür. Ya'nî eczâ-yı Daḥûl beyninde duruñ zıkr-i ḥabîb ve zıkr-i menzilden ötüri.

وَ قَوْلِهِ

قَصْرٌ عَلَيْهِ تَجِيَّةٌ وَ سَلَامٌ

خَلَعَتْ عَلَيْهِ جَمَالَهَا الْأَيَّامُ

Bir dârı medḥde eyidür ki bir ḳaşrdur ki üzerinde taḥiyye ve selâm vardur ki cemâlini eyyâm ḥal' u nez' idüp aña tarḥ itmişlerdür.

وَ يَجِبُ²⁰³⁵ أَنْ يَتَجَنَّبَ فِي الْمَدْحِ مِمَّا²⁰³⁶ يُنْطَوِّرُ بِهِ

Ve vâcibdür ki medḥde bed-ḥâl olandan ictinâb ü teba'ud olına.

كَقَوْلِهِ

مَوْعِدٌ أَحْبَابِكَ بِالْفُرْقَةِ عَدُ

Senüñ aḥbâbuñ mev'idi yarın iftirâḳ iledür.

[Berâ'at-ı İstihlâl]

وَ أَحْسَنُهُ مَا نَاسَبَ الْمُقْصُودَ

Ve aḥsen-i ibtidâ maḳşûda münâsib olan nesnedür.

وَ يُسَمَّى بَرَاةَ الْإِسْتِهْلَالِ

²⁰³¹ "Sıkışık ve üzüntülü anında Amr'dan yardım talebinde bulunan, ateşle kızgın hale gelmiş araziden yardım istemiş gibidir." Ustaosmanoğlu ve Şahin, a.g.e., s. 696.

²⁰³² mütekellime B: mütekellim A1.

²⁰³³ olsun: -B.

²⁰³⁴ عامه بسقط اللوى بين الدخول و حومل: Bu mısra Telhîs'te yer almamaktadır.

²⁰³⁵ يجب: Bu kelime Telhîs'te yoktur.

²⁰³⁶ مما المدح ما: Bu kısım Telhîs'te المدح ما şeklinde.

Ve aña berā' at-ı istihlāl tesmiye olunur.

كَقَوْلِهِ فِي النَّهْنِيَّةِ

Tehniyede kavlı-i şā' ir gibi:

بُسْرَى فَقَدْ أَنْجَرَ الْأَيَّامَ²⁰³⁷ مَا وَعَدَا

Muştuluğ ki eyyām va' dısına vefā eyledi.

وَ قَوْلِهِ فِي الْمَرْثِيَّةِ²⁰³⁸

Ve²⁰³⁹ mersiyede kavlı-i şā' ir gibi:

هِيَ الدُّنْيَا تَقُولُ بِمِلءِ فِيهَا

حَدَارٍ حَدَارٍ مِنْ بَطْشِي وَ قَتْلِي²⁰⁴⁰

Ol bir dünyādur ki ağız dolusuyla eyidür ki hāzer eyle başşumdan ve şiddet ile aħzumdan ve²⁰⁴¹ fücā'et-i katlümnden hāzer eyle.

[Taħalluş]

وَ ثَانِيهَا التَّخْلُصُ مِمَّا سَبَبَ الْكَلَامَ بِهِ

Ve mevāzi' -i şelāşeden mevzi' -i şānī taħalluşdur. Ya' nī kelām anuñla ibtidā [127b] vü iftitāh olanından ħurūcdur

مِنْ نَسِيبٍ²⁰⁴² أَوْ غَيْرِهِ

nesībden²⁰⁴³ ve ġayrıdan oldığı ħālde. Nesīb²⁰⁴⁴ cemāl-i vaşfına dirler ve ġayr-ı edeb ve iftiħār ve şikāyet-i ġayrı gibi.

إِلَى الْمَقْصُودِ مَعَ رِعَايَةِ الْمُلَاعَمَةِ بَيْنَهُمَا

Mağşūd olana ħurūcdur mā-nesīb²⁰⁴⁵ ile mağşūd beyninde mülāyemet ri'āyeti²⁰⁴⁶ birle.

كَقَوْلِهِ

يَقُولُ فِي قَوْمِ قَوْمِي وَ قَدْ أَخَذْتُ

مِنَّا السُّرَى وَ خَطَا الْمَهْرِيَّةَ الْقُودِ

أَمَطَّلَعَ الشَّمْسُ تَبْغِي أَنْ تَرُومَ بِنَا

فَقُلْتُ كَلَاً وَ لَكِنْ مَطَّلَعَ الْجُودِ

²⁰³⁷الأيام: Bu kelime Telhîs'te الإقبال şeklindedir.

²⁰³⁸المرثية: -B.

²⁰³⁹Ve: -B.

²⁰⁴⁰قتلي: Bu kelime Telhîs'te قَتْلِي şeklindedir.

²⁰⁴¹ve: -B.

²⁰⁴²نسيب: Bu kelime Telhîs'te نَسِيب şeklindedir.

²⁰⁴³nesībden: Bu kelime A1 ve B nüshalarında "neşibden" şeklinde yazılmasına rağmen anlama binaen kelimenin "nesīb" olması gerekmektedir.

²⁰⁴⁴Nesīb: neşib [metin].

²⁰⁴⁵mā-nesīb: mā-neşib [metin].

²⁰⁴⁶ri'āyeti A1: ri'āyetleri B.

Çıkmış adlu mevzi' de benüm kavmüm eyidür şol vaqtdür ki gice seyri te'sîr eyledi ve Mehriyyete mensûb olan ilk haţve ve adımları te'sîr eyledi maţla' -1 şems mi bize çaşd itmegi taleb ider? Ben daħi red' idüp eyidüm ki hâşâ maţla' -1 şems taleb eylemez velâkin maţla' -1 cüd taleb ider.

[İktidâb]

وَ قَدْ يُنْقَلُ²⁰⁴⁷ مِنْهُ إِلَى مَا لَا يُلَائِمُهُ

Az olur²⁰⁴⁸ مِمَّا شُبِّبَ بِهِ الْكَلَامُ²⁰⁴⁹ dan mülâyim olmayana intikâl olunur.

وَ يُسَمَّى الْأَقْتِنَابَ

Ve bu intikâl iktidâb tesmiye olunur. Luğatde iktitâ' vü irtihâle dirler.

وَ هُوَ مَذْهَبُ الْعَرَبِ وَ مَنْ يَلِيهِمْ مِنَ الْمُخَضَّرِيِّينَ

Ve bu iktidâb ' Arab-ı cāhiliyyetüñ mezhebîdür ve muhâdramînden anları vely idenüñ mezhebîdür.

Muhâdram şol kimesnelerdür ki cāhiliyyete ve İslâm'a yitişmiş olalar.

كَقَوْلِهِ

لَوْ رَأَى اللَّهُ أَنَّ فِي الشَّيْبِ خَيْرًا

جَاوَزْتُهُ الْأَبْرَارُ فِي الْخُلْدِ شَيْبًا

كُلَّ يَوْمٍ تُبْدِي صُرُوفَ اللَّيَالِي

خُلُقًا مِنْ أَبِي سَعِيدٍ عَرَبِيًّا

Eger Allâh te'âlâ yigitlikde hayr göreydi²⁰⁵⁰ ol yigidini²⁰⁵¹ ebrâr-ı eşyeb oldukları hâlde huld içre geçerlerdi. Her gün şurûf-ı leyâlî Ebî Sa' id'den hulq-ı ğarîb izhâr ider.

وَ مِنْهُ مَا يَقْرُبُ مِنَ النَّخْلِصِ

Ve iktidâbdan ba' zıdır [128a] şol nesne ki taħalluşa qarîb olur ve aña münâsib olur.

كَقَوْلِكَ بَعْدَ حَمْدِ اللَّهِ

Ĥamdi'llâhdan sonra

أَمَّا بَعْدُ²⁰⁵²

ķavlüñ gibi.

وَ قِيلَ وَ هُوَ فَصْلُ الْخَطَابِ

Ve²⁰⁵³ dinildi ki bûlegānuñ بَعْدُ لِلَّهِ/أَمَّا بَعْدُ ķavlleri faşl-ı ĥitâbdur.

وَ قَوْلِهِ تَعَالَى

Ve Allâh te'âlānuñ

"هَذَا وَ إِنَّ لِلطَّاعِينَ لَشَرَّ مَأْبٍ"²⁰⁵⁴

²⁰⁴⁷ A1. تَقُولُ: B: يُنْقَلُ.

²⁰⁴⁸ Sözü güzelleştiren/kelâmın kendisiyle güzelleştiği şey.

²⁰⁴⁹ A1. مِمَّا شُبِّبَ بِهِ الْكَلَامُ B: مِمَّا شُبِّبَ بِهِ الْكَلَامُ.

²⁰⁵⁰ göreydi A1: gördi B.

²⁰⁵¹ yigidini B: yigidligi A1.

²⁰⁵² Bundan sonra.

²⁰⁵³ Ve: -A1.

²⁰⁵⁴ "İşte böyle! Şüphesiz azgınlar için elbette kötü bir dönüş yeri, vardır." "Kur'an, Sâd Suresi, Ayet: 55".

ķavli gibi.

أَيُّ الْأَمْرِ هَذَا أَوْ هَذَا كَمَا ذُكِرَ

Ya' nī taķdīr-i kelām ²⁰⁵⁵هَذَا الْأَمْرُ ola veyāhod ²⁰⁵⁶هَذَا كَمَا ola.

وَ قَوْلِهِ تَعَالَى

Ve Allāh te' ālānuŃ

"هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لِحُسْنَ مَآبٍ" ²⁰⁵⁷

ķavli gibi.

وَ مِنْهُ

TaħalluŃa ķarīb olan iķtiđābdandur

قَوْلُ الْكَاتِبِ

neŃr sۆyleyenüň

هَذَا بَابٌ

dimesi bir sۆzden bir sۆze intikāl vaķtinde.

[Intihā]

وَ تَأْتِيهَا الْإِنْتِهَاءُ

Ve mevāzi' -i ŃelāŃeden mevzi' -i ŃālīŃ intihādur.

كَقَوْلِهِ

وَ إِنِّي جَدِيرٌ إِذْ بَلَّغْتُكَ بِالْمُنَى

وَ أَنْتَ بِمَا أَمَلْتُ مِنْكَ جَدِيرٌ

فَإِنْ تَوَلَّى ²⁰⁵⁸مِنْكَ الْجَمِيلَ فَأَهْلُهُ

وَ إِلَّا فَايِّي عَاذِرٌ وَ شَكُورٌ

Taħķīķ ben lāyīķum ārzūlara vuŃule ve sen daăı te'emmül itdügüne lāyīķsuň. Pes eger baña i' t̃ā-yı cemīl iderseň ehlsün ²⁰⁵⁹ ya' nī zālīke'l-cemīli i' t̃ā'a sen ehlsün ve eger i' t̃ā-yı cemīl itmez iseň pes ben 'öwr ü Ńükr idiciyüm muķaddemā itdīgüň iħsān ü luţfa.

وَ أَحْسَنُهُ مَا آذَنَ بِإِنْتِهَاءِ الْكَلَامِ

Ve aħsen-i intihā Ńol nesnedür ki intihā-yı kelāmı īzān ü i' lām eyleye.

كَقَوْلِهِ

بَقِيَتْ بَقَاءَ الدَّهْرِ يَا كَهْفُ أَهْلِهِ

وَ هَذَا دُعَاءٌ لِلْبَرِيَّةِ شَامِلٌ

Bāķī ol beķā-yı dehr gibi ehl-i kehf. Bu du' ādur beriyye iķün Ńāmildür.

وَ جَمِيعُ فَوَاتِحِ السُّورِ وَ خَوَاتِمِهَا وَ آرَدَةُ عَلَى أَحْسَنِ الْوُجُوهِ وَ أَكْمَلِهَا

²⁰⁵⁵Durum/emir budur.

²⁰⁵⁶ İŃte (netice) bunun anlatıldıăı gibidir.

²⁰⁵⁷ "Bu bir öăüttür. Allah'a karŃı gelmekten sakınanlar iķin elbette güzel bir dönüŃ yeri vardır." "Kur'an, Sād Suresi, Ayet: 49".

²⁰⁵⁸ تَوَلَّى: Bu kelime Telhīs'te تَوَلَّى Ńeklindedir.

²⁰⁵⁹ ehlsün: -A1.

Ve āyet-i kerīmede²⁰⁶⁰ vāқи^c olan şuverüñ fevātiḥ ü ḥavātimi aḥsen-i vücūh ve ekmel-i vücūh²⁰⁶¹ üzere vāriedür.²⁰⁶²

تَمَّ الْكِتَابُ بِعَوْنِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ فِي شَهْرِ رَبِيعِ الْأَوَّلِ مِنْ شَهْرِ سَنَةِ تِسْعِ وَ عَشْرِينَ وَ أَلْفٍ²⁰⁶³

---

²⁰⁶⁰kerīmede B: kerīme A1.

²⁰⁶¹ve ekmel-i vücūh: -B.

²⁰⁶²Telhīs'teki لِمَا نَقَدَّمِ مَعَ التَّنْذِيرِ ifadesi metinde eksiktir.

²⁰⁶³Melik ve Vehhâb olan Allah'ın yardımıyla bu kitap, 1029 yılının Rebiülevvel ayında tamamlandı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.TELHÎSÜ'L-MİFTÂH'IN MÜTERCİMİ BİLİNMEYEN TÜRKÇE TERCÜMESİNİN İNCELEMESİ

4.1. Eserin Tercüme Usulü

Tezimizde metni neşredilen eserin, çalışmamızın “Giriş” bölümünde değinilen tercüme stratejilerinden hangisine dâhil edilebileceği hakkında kesin bir söz söylemek mümkün değildir. Çünkü mütercim, ne eserin herhangi bir yerinde tercüme yöntemine dair bir söz söylemiş ne de eseri yalnızca bir yöntemle tercüme etmiştir. Ancak esere genel olarak bakıldığında hem harfiyen hem de meâlen tercüme yönteminin kullanıldığını söylemek mümkündür. Çünkü mütercim, bazen kaynak metnin tercüme edilecek olan cümle, ibare veya kelimesini verdikten sonra yalnızca söz konusu kısmı kelime kelime tercüme etmişken bazen de kaynak metnin ilgili kısmını verdikten sonra o kısmı meâlen tercüme etmiştir. Bunun yanı sıra çeviribilim çalışmalarında bahsedilen sadık tercüme ve serbest tercüme yöntemlerinden hangisinin metnimize uygulandığı hususu üzerinde durulduğunda ise yine her iki yöntemin uygulandığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Çünkü mütercim, eserin bazı kısımlarında kaynak metnin cümle, ibare veya kelimelerinin anlamlarını hiçbir eksiltme veya eklemeye yapmadan vermişken bazı kısımlarında ise eklemelerin yanı sıra eksiltmelerde de bulunmuştur. Mütercimin tercümeyle ilave ettiği eklemeler, büyük oranda Taftâzânî'nin *Muhtasaru'l-Meânî* adlı eserinden yapılmıştır. Yukarıda bahsedilen stratejilerin metnimizdeki tezahürlerine dair örnekler, aşağıda sunulmuştur.

Kelime kelime tercüme yönteminin çeşitlerinden birisi kaynak metnin söz dizimi yerine erek dilin söz dizimi esas alınarak yapılan tercümedir. Mütercimin, kaynak metnin söz dizimini esas almayıp aktarılan dilin söz dizimini esas alarak yaptığı tercümeyle *Telhîs*'in " وَأَضَفْتُ إِلَى ذَلِكَ قَوَائِدَ عَثْرَتْ " "في بَعْضِ كُتُبِ الْقَوْمِ عَلَيْهَا مُطَّالِيٌ" olduğum fevâ'idi muzâf kıldum." (vr. 2b) şeklindeki tercümesini misal getirmek mümkündür. Aynı şekilde eserin 38b sayfasında geçen " فَإِذَا لَمْ يُذَكَّرْ مَعَهُ فَالْغَرَضُ إِنْ كَانَ إِثْبَاتُهُ لِفَاعِلِهِ أَوْ نَفْيُهُ " cümlesinin "Çağan mef' ul fi'l ile zıkr olunmasa pes ğaraż eger fi'li fâ'iline işbât yâħod muṭṭlakā fâ' ilinden nefy olursa zālîke'l-fi'l lâzım menziline tenzîl olunur." (vr. 38b-39a) şeklindeki tercümesinde de aktarılan dilin söz diziminin esas alındığı görülmektedir.

Mütercimin aktarılan dilin söz dizimini esas alarak yaptığı tercüme usulünün yukarıda verilen iki cümlelerin yanı sıra daha fazla örneği metinde mevcuttur. Ancak verilen bu iki cümle, meramı

anlatmak için yeterli olduğundan daha fazla örneğe gerek görülmemiştir. Kelime kelime tercüme yönteminin diğer çeşidi ise kaynak metnin söz dizimi esas alınarak yapılan tercümedir.

Bu tür tercümelelerde mütercim, Arapça dil bilgisine göre öğeleri sıralanan bir cümleyi, öge dizilişi Arapçadan farklı olan Türkçe bir cümleyle tercüme ederken ya kaynak metnin söz dizimini tamamıyla ya da kısmen koruyarak tercüme eder. Hâl böyle olunca ortaya çıkan erek metin, birçok devrik cümleyi barındırmaktan kurtulama[z] (Yazar, 2015: 86).

İcâzın tanımına dair kaynak metnin "فَالْإِيجَازُ آدَاءُ الْمُفْصُودِ بِأَقَلِّ مِنْ عِبَارَةِ الْمُتَعَارَفِ" şeklindeki cümlesi, mütercim tarafından "Pes imdi icâz maşşüdü edâdur 'ibâret-i müte'ârefden eḳall 'ibâretle." (vr. 62a) şeklinde tercüme edilmiştir. Bu cümlede kaynak metnin söz dizimi esas alındığı için cümle devriktir. Bu hususa başka bir örnek de kaynak metnin "لِأَنَّ الْحُبَّ الْمُفْرَطَ لَا يُلَاقُ صَاحِبَهُ عَلَيْهِ فِي الْعَادَةِ لِقَهْرِهِ" cümlesinin mütercim tarafından "Zîrâ 'âdeten ḥubb-ı müfriṭ üzere şâhibi melâmet olunmaz ḥubb-ı müfriṭ şâhibini ḳahr itdiginden ötüri." (vr. 65a) şeklindeki tercümesidir. Bu cümlede kaynak metnin söz diziminden ötüri zarf tümleci cümlelerin sonunda gelmektedir. Mütercim de kaynak metnin söz dizimine göre cümleyi tercüme ettiği için zarf tümlecini cümlelerin sonunda vermiş ve bu durum, cümlelerin devrik olmasına neden olmuştur.

Mütercim, eserin bazı yerlerinde sadık tercüme yöntemine bağlı kalmışsa da birçok yerde serbest tercüme yöntemine başvurmuştur. Örneğin, kaynak metnin girişindeki "الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أَنْعَمَ وَ" cümlesini tercüme ettikten sonra söz konusu cümlelerin nahiv kaideleri açısından tahlilini yapmıştır. Mütercimin bu cümleye dair tahlili kaynak metinde bulunmamaktadır. Mütercim yukarıdaki cümleyle ilgili olarak eserin diğer kısımlarında olduğu gibi *Muhtasaru'l-Meânî*'den yararlanarak söz konusu tahlili yapmıştır.

Bu eser, genel olarak bakıldığında *Telhîs* tercümesi özelliğine sahip olmakla birlikte bazı kelime, ibare, cümle, mısra, beyit, ayet vb. hakkında yapılan açıklamalardan hareketle zaman zaman şerh özelliği de kazanmıştır. Esere şerh özelliği kazandıran bölümlerin büyük bir kısmı Taftâzânî'nin *Muhtasaru'l-Meânî* adlı eserinden yapılan alıntılardan oluşmaktadır. Söz gelimi, eserin; ahvâl-i isnâd-ı haberî kısmındaki "وَقَدْ يُنَزَّلُ الْعَالِمُ مَنْزِلَةَ الْجَاهِلِ" cümlesi "fâ'ide ve lâzım-ı fâ'ide-i ḥabere 'âlim olan kimesne az olur câhil menziline tenzîl olunur." (vr. 11a) şeklinde yalnızca tercüme edilmişken, giriş kısmındaki "الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أَنْعَمَ وَ عِلْمٌ مِنَ الْبَيَانِ مَا لَمْ نَعْلَمْ" cümlesi ise "meḥâmid-i mevcûdât Allâh için şâbitdür şıfat-ı in'âm üzere ḥuşûşan cümle in'âmdan bilmediğimiz nesne ta'lîm üzere" şeklinde tercüme edildikten sonra *Muhtasar*'dan yararlanılarak cümledeki kelimelerin nahiv kaideleri açısından incelemesi şu şekilde yapılmıştır:

Ve eczâ-yı terkîbde elif lâm cins için ve istiḡrâḳ için olmak cā'izdür. Nitekim ahvâl-i müsnedün ileyde beyân olma in-şâ'allâhu te'âlâ. Ḥamd dördüncü bâbdan maşdardur. Aşda احمد iken devâm ve şebât içündür merfû' kılinup mübtedâ oldı. Lafzatu'llâh lafzen mecrûrdur lâm ile câr ma'a'l-mecrûr zarf i'râbdan maḥallen merfû' ḥaberdür mübtedânuñ. مَا أَنْعَمَ'de مَا mā-i maşdariyye أَنْعَمَ fi'l-i māzî fâ'il tahtında müstetir râci'dür lafzatu'llâha. Ve cümle-i أَنْعَمَ te'vîl-i maşdarda olup maḥallen mecrûr olur. عَلَى ile câr ma'a'l-mecrûr müte'allıḳdur ḥamde.

Ve عَلمٌ ma‘ tūfdur انْعَمَ ye. مَا لَمْ نَعْلَمْ mevşul şılasıyla maħallen mañşub mef’ ul[i] olur عَلمٌ nūñ. مِنَ الْبَيَانِ hāl vāki‘ olur mā-i mevşulden emr-i sec‘ e ri‘ āyeten zi'l-hāl üzere taqđim olındı (A2, B: vr. 2a).

Mütercim, kimi cümlelerin tercümesinde; bazı kelimeleri evvela orijinal metindeki şekliyle vermiş, ardından yani diyerek söz konusu kelimelerin Türkçesini zikretmiştir. Söz gelimi, kaynak metindeki "كَقَوْلِ الْفَرَزْدَقِ فِي مَدْحِ خَالِ هِشَامٍ" cümlesini "Ferezdağ'ın Hişām bin ‘ Abdül-Melik'ün hālin ya‘ nī tayısın medh hāğğında" (vr. 4b-5a) şeklinde tercüme etmiştir. Burada görüldüğü gibi tercüme cümlesinde “hāl” kelimesinin evvela Arapça cümlede geçen orijinaline yer vermiş, ardından “ya‘ nī” diyerek bu kelimenin Türkçede “tayı/dayı” anlamına geldiğini vurgulamıştır. Mütercim, bazı kelimelerin ise erek dildeki karşılığına yer vermeyip kelimeleri yalnızca kaynak metindeki hālleriyle kullanmıştır. Söz gelimi, kaynak metinde tefrī’ sanatına misal getirilen

أَخْلَامُكُمْ لِسَقَامِ الْجَهْلِ شَافِيَةٌ
كَمَا دِمَاءُكُمْ تَشْفِي مِنَ الْكَلْبِ

beytini mütercim "Sakām-ı cehle ahlām u ‘ uğulünüz sāfiyedür. Nitekim demlerünüz quduz ādeme şifa virür." (vr. 110b) şeklinde tercüme etmiştir. Bu beytin tercümesinde altı çizili kelimelerin erek dildeki karşılığı mütercim tarafından verilmemiş olup söz konusu kelimelerin kaynak metindeki orijinal hālleri tercih edilmiştir. Eserin birçok yerinde buna benzer kullanımlara rastlamak mümkündür.

Mütercim, bazı kelimelerin Arapça sarf kaideleri çerçevesinde, hangi vezin üzere hangi kök harflerden türediğini belirtmiştir. Örneğin "Ağyār seyyid vezni üzere olan hayyirūñ cem‘ idür." (vr. 1a) cümlesinde “ağyār” kelimesini ve “Şıbgā maşdardur şabğdan cilse vezni üzere." (vr. 102a) cümlesinde ise “şıbgā” kelimesini bahsedildiği şekilde ele almıştır.

Mütercim, bazı konularla ilgili başka eserlere göndermelerde bulunmuştur. Söz gelimi, eserin dibace kısmındaki "لِلْأَصُولِ جَمْعًا" cümlesini tercüme ederken "لِلْأَصُولِ muğadder jam‘a’na müte‘ allığdur egerçi bu‘ dında olan jam‘a’na müte‘ allığ olması cāyiz ise de zarf olması i‘ tibārıyla. Zīrā maşdar üzere ma‘ mūli tağaddüm itmez. Nitekim Kāfiye’de beyān olındı." (vr. 1b-2a) şeklinde İbn Hācib’in *Kāfiye* adlı eserine, yine dibace kısmındaki "و نِعْمَ الْوَكِيلُ" cümlesini tercüme ve izah ederken

Dağı ne gökçek vekildür. نِعْمَ fi‘l-i māzī aşlda fetħ-i fā ve kesr-i ‘ ayn ile شَهِدَ vezni üzere idi. Lākin ħarf-i ħalk şağil idüğine binā’ en li-ecli’t-tağfif üç luğat dağı cā’iz olur. Nitekim Şāfiye’de beyān olındı. الْوَكِيلُ lafzen merfū‘ fā’ ilidür نِعْمٌ nūñ. Cümlesi maħallen merfū‘ ħaberidür mübtedā-yı mağzūfuñ. Tağdir-i kelām الله الْوَكِيلُ نِعْمٌ mübtedā ħaberiyle ma‘ tūfdur هُوَ حَسْبِي cümlesine (vr. 2b)

şeklinde İbn Hācib’in *Şāfiye* adlı eserine göndermede bulunmuştur.

Telhîsü'l-Miftâh'ta tenâfûr-i hurûf, garâbet, muhâlefet-i kıyâs, za'f-i te'lîf, tenâfûr-i kelimat vb. terimlerin tarifi yapılmayıp yalnızca bu terimlere misal getirilmişken tercümede söz konusu terimler, *Muhtasar*'dan yararlanılarak tarif edilmiştir. Örneğin, bunlardan tenâfûr-i hurûf "Kelimede bir vaşfdur ki tilke'l-kelimenüñ 'usr-ı nuṭṭın ĩcâb eyleye." (vr. 3a) ve garâbet ise "Kelimenüñ vaşşî olup me'nüsetü'l-isti' mâl olmamasıdır." (vr. 3b) şeklinde tarif edilmiştir.

Mütercim, *Telhîs*'te misal getirilen bazı mısra ve beyitleri yalnızca tercüme ederek veya tercüme etmeden geçmişken bazılarını ise kelimelerinin tek tek anlamını vererek veyahut o kelimeleri nahiv kaideleri açısından inceleyerek şerh etmiştir. Mütercimin şerh ettiği mısra ve beyitlerin şerh kısmı genellikle *Muhtasar*'dan yararlanılarak yapılmıştır. Söz gelimi, kaynak metinde tetâbu'-ı izâfât konusuna misal getirilen "حَمَامَةٌ جَزَعَى حَوْمَةَ الْجَنْدَلِ اسْجَعِي" mısrası, *Muhtasar*'dan faydalanılarak şu şekilde şerh edilmiştir:

Pes bu kavilde tetâbu'en حَمَامَةٌ, جَزَعَى ve حَوْمَةَ, جَزَعَى ve حَوْمَةَ, جَزَعَى muzâf olmuş. Cer'â ḥamrâ' vezni üzere mü'enneş-i أَجْرَعُ iken li-ecli'z-zarûre kaçır eyledi şâ'ir kumlu yir ma'nâsına. Ḥavme büyük nesne, cendel taşlı yir, sec' gögercin ötmege dirler. Ma'nâ-yı beyt yâ büyük taşlı kumlu yirüñ gögercini öt. Zîrâ sen bir mevzi' desin ki maḥbûbem Su'âde seni görür ve işidür (vr. 5b).

İstibtâ' sanatına misal getirilen

نَهَيْتَ مِنَ الْأَعْمَارِ مَا لَوْ حَوَيْتَهُ
لَهَيَّيْتِ الدُّنْيَا بِأَنَّكَ خَالِدٌ

beytinin ise "Ömrlerden şol kadar nehb ü gâret eyledüñ eger anı cem' eyleseñ ḥulûduñ ile dünyâ tehniye ve beşâret olındı." (vr. 112a) şeklinde yalnızca tercüme edildiği görülmektedir. Muhâlefet-i kıyâs konusuna misal getirilen "الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَجَلِّ" mısrası ise tercüme edilmemiş olup yalnızca mısranın istişhâd sebebine şu şekilde değinilmiştir: "Kavlinde kıyâs idgâm ile أَجَلٌ iken pes يَا أَبَى يَا أَبَى ve عَوْرٌ, عَوْرٌ mişilli faşîḥ olurlar. Zîrâ vâzi' adan eylece şâbit olmuşlardır." (vr. 3b).

Kaynak metinde bir mısrası misal getirilen bazı beyitlerin diğer mısrasına da kimi zaman tercümede yer verildiği görülmektedir. Örneğin, kaynak metinde tenâfûr-i hurûf konusuna İmru'u'l-Kays'ın "عَدَائِرُهُ مُسْتَشْرَرَاتٌ إِلَى الْعُلَى" mısrası misal getirilmişken tercümede söz konusu beytin "تَصِلُ الْعَقَاصُ فِي مَتْنِي وَ مُرْسَلٌ" şeklindeki diğer mısrasına da yer verilmiştir.

Mütercim, *Muhtasar*'dan alıntı yaptığı kısımlarda; söz konusu kısımların tamamını almayıp genellikle özetleme yoluna gitmiştir. Örneğin, *Telhîs*'te tenâfûr-i hurûf konusuna misal getirilen İmru'u'l-Kays'ın "عَدَائِرُهُ مُسْتَشْرَرَاتٌ إِلَى الْعُلَى" mısrasıyla alakalı *Muhtasar*'da yaklaşık iki sayfalık bir malumat mevcutken mütercim, beytin diğer mısrasına da yer vererek söz konusu malumattan özet olarak yalnızca şu kısmı alıntılanmıştır:

‘Acüz-i beyt مُرْسَلٌ فِي مُنْتَى وَ مُرْسَلٌ فِي مُنْتَى gadā’ir cem‘ -i gadire cevānib ma‘nāsına müsteşzirāt ismi -i fā‘il māzīsi اسْتَنْزَرَ اسْتَنْزَرَ yāhod رَفَعَ ma‘nāsına lāzım ve müte‘addī olur. ‘Ulā cem‘ -i ‘ulyā ki mü’enneş-i a‘lādūr süflā mü’enneş-i esfel olduğu gibi. Tađillu fī‘l-i muzāri‘ tağayyüb ma‘nāsına ‘ıķāş cem‘ -i ‘aķışa bölük şaç ma‘nāsına müşennā örülmüş mürsel şarguķ. Ya‘nī keşret-i şa‘r bir ũabakadur ki cevānib-i ‘ulāya mürtefi‘dür ‘ıķāş müşennā ve mürselde gā‘ib olur. Hāşıl-ı kelām her kelime ki zevķ-i şaĥiĥ anı şaķil ‘add eyleye mütenāfirü'l-ĥurūf olur (vr. 3a-3b).

Kaynak metinde misal getirilen bazı mısra, beyit veya şiiirlerin kime ait oldukları mütercim tarafından bazen belirtilmiştir. Örneğın, garābete misal getirilen mısranın sahibi kaynak metinde anılmamışken tercümede bu mısranın Accāc'a ait olduğu ifade edilmiştir.

Mütercim, mukaddime kısmının sonunda "Lākin muĥtār-ı muşannif mezheb-i evvel olmağıla kitab-ı Telĥiş'i fūnūn-ı şelāşe üzere tertīb eyledi. Bu bendenüz her fennin evvelinde kavā'id ve uşūlin ‘alā-tarıķi'l-icmāl beyān idelüm tā fehm āsān ola bi-izni'llāhi te‘ālā." (vr. 8a) diyerek eseri nasıl bir usul üzere tertip ettiğini belirtmiştir.

Kaynak metinde misal getirilen bazı ayetlerin manası, mütercim tarafından verilmemiştir. Söz gelimi, *Telĥiş*'te müsnedün ileyhın alemiyyetle ma'rife olması konusuna misal getirilen "قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ" (İhlās: 1) ayetinin istişhād yönüne "Lafzatu'llāh zāt-ı Vācibü'l-Vücūd için ‘alemdür. Pes ta‘rif-i müsnedün ileyhi ‘alem irād itmek ile olur zıĥn-i sāmī‘de zāt-ı Bārī'ye maĥşüş ism ile iĥzārdan ötüri." (vr. 18b) şeklinde değınilmişken ayetin Türkçeye tercümesi yapılmamıştır. Bunun yanı sıra mütercimin kaynak metnin bazı cümlelerini de tercüme etmediğı görülmektedir. *Telĥiş*'te istināf konusunda geçen "نَحْنُ أَحْسَنَتْ إِلَىٰ زَيْدٍ صَدِيقِكَ الْقَدِيمِ أَهْلٌ لِذَلِكَ وَ هَذَا" (vr. 56b) cümlesi, mütercim tarafından tercüme edilmeden geçilen cümlelerden biridir.

Mütercim, eserin daha önceki sayfalarında geçen konulara yeri geldikçe göndermeler yapmıştır. Söz gelimi, istināf konusunu tercüme ederken istināfın, ikinci cümledeki hükmü yani cevabın te'kidini gerektirmesi hususuna, ahvāl-i isnād-ı haberī konusunda değındığını şu şekilde vurgulamıştır: "Bu nev‘ te'kid-i hükmī iķtizā ider. Nitekim ahvāl-i isnād-ı haberīde geçdi. Muĥāṭab hükmde müterreddid olsa mü'ekked ile taķviye-i hükm ḥāsen olur." (vr. 56a-56b).

Mütercim, *Telĥiş*'te herhangi bir konuya misal getirilen bazı beyitlerin *Muhtasar*'da anlamlarının yanı sıra mahall-i istişhādları da verilmesine rağmen bu beyitlerin istişhād yönlerine tercümede yer vermeyip söz konusu beyitleri yalnızca tercüme etmekle yetinmiştir. Söz gelimi, *Telĥiş*'te vech-i şebeh konusuna misal getirilen

وَبَدَا الصَّبَاحُ كَأَنَّ عُرَّتَهُ
وَجْهَ الْخَلِيفَةِ جِئِنَ يُمْتَدِّحُ

beytinin, *Muhtasar*'da istiṣhād yönü açıklanmasına rağmen tercümede "Şabāḥ zāhir oldu ke-ennehū anuñ beyāzı vech-i ḥalīfedür memdūḥ oldığı vaḳtde." (vr. 79b) şeklinde yalnızca tercüme edildiği görülmektedir.

Tercümenin bazı yerlerinde *Muhtasar*'dan birebir olmak suretiyle orijinal dilde alıntılar yapıldığı görülmektedir. Söz gelimi, eserin 76a sayfasındaki " تَرَيَا نَهَارًا مُشْمِسًا قَدْ شَابَهُ زَهْرُ الرَّبِيِّ ", 76b sayfasındaki " فَإِنَّهُ قَدْ أُعْتَبِرَ فِي الإِحْيَاءِ مَعْنَى " ve 99b sayfasındaki " وَأَكْذَلِكَ صُورَةٌ جُلُوسِ بَدْوَى عِنْدَ الإِصْطِلَاءِ بِالنَّارِ " ifadeleri, *Muhtasar*'dan yapılan birebir alıntılardır.

Telḥīs'te ahvâl-i isnâd-ı haberî konusunda mecâz-ı aklîye misal getirilen

أَشَابَ الصَّغِيرَ وَأَفْنَى الْكَبِيرَ
كَرُّ الْغَدَاةِ وَمَرُّ الْعَشِيِّ

ve

مَيَّرَ عَنْهُ فُنُرًا عَنْ فُنُرٍ
جَذَبَ اللَّيَالِي أَبْطُنِي أَوْ أَسْرَعِي

beyitleri ile "أَفْنَاهُ قِيلُ اللَّهِ لِلشَّمْسِ اطلَّعي" mısrası ibare ibare tercüme edilmiştir. Genel olarak mütercim beyitleri tercüme ederken ya evvela beyitteki kelimelerin tek tek anlamını verip ardından beytin genel manasını vermiş ya da kelimelerin manasını vermeyip doğrudan beytin Türkçe manasına yer vermiştir. *Telḥīs*'te alt alta olmayıp arada başka cümlelere de yer verilen bu iki beyit ile bu mısra ise "Ma' nâ-yı beyteyn" denilerek mütercim tarafından bir arada olmak üzere ibare ibare tercüme edilmiştir. Mütercimin, yukarıda değinilen söz konusu mısra ve beyitlere dair tasarrufu şu şekildedir:

Ma' nâ-yı beyteyn أَشَابَ الصَّغِيرَ şağ'iri şāb eyledi وَأَفْنَى الْكَبِيرَ keb'iri ifnā eyledi كَرُّ الْغَدَاةِ şabāḥların tekerrürü وَمَرُّ الْعَشِيِّ daḥi aḥşāmların mürürü مَيَّرَ عَنْهُ başdan ayırdı عَنْ فُنُرٍ عَنْ فُنُرٍ bölük şacı bölük şaçdan جَذَبَ اللَّيَالِي gicelerün geçmesi أَوْ أَسْرَعِي leyālî ḥaḳḳında maḳūl olduğu ḥâlde. Baḳî oluñ yā leyālî yāḥod serī' olun. أَفْنَاهُ أَبِي النُّجْمِ yāḥod şa' r-ı re'si ifnā eyledi. قِيلُ اللَّهِ Allāḥ te'ālā emr ü irādeti اطلَّعي güneşe doğ diyü emr itmesi (vr. 14b-15a).

Mütercim, *Telḥīs*'te misal getirilen beyitlerin tercümesi için bazen "Ma' nâ-yı beyt" terkiibini kullanmıştır.

Eserde mütercimin bazı konuları tercüme ederken soru-cevap şeklinde bir usul takip ettiği görülmektedir. Söz gelimi, isti'âre bahsiyle ilgili olarak kaynak metindeki "وَالِإِسْتِعَارَةَ لَيْسَتْ كَذَلِكَ" cümlesi mütercim tarafından "İsti'âre ise böyle degüldür ki taḥḳîken mā vuẓı' a lehinde müsta' mel ola ve bu maḥalde maẓanne-i su'âl istiṣmām olındı ise ki eger meniyye ile ma' nâ-yı ḥaḳḳîkî murād

olinsa yā ezfāra izāfetinūn ma‘nāsı ne olur?" (vr. 95b) şeklinde soru kalıbına sokularak tercüme edilmiş, ardından kaynak metinde yukarıdaki cümleden hemen sonra gelen "وَإِضَافَةٌ نَحْوِ الْأَطْفَارِ قَرِيبَةٌ" cümlesi ise yukarıda yöneltilen sorunun cevabı mahiyetinde "Cevāba işāret itdi ki ezfār mişlinūn izāfeti teşbīh-i muzmer qarīnesidür." (vr. 95b) şeklinde tercüme edilmiştir.

Mütercim, tercümesinde kaynak metnin bazı cümle, ibare ve kelimelerini eksiltme yoluna gitmiştir. Bu eksiltmelerin mütercimin keyfî tutumundan mı yoksa tercüme edilecek metnin esas alınan nüsha veya nüshalarından mı kaynaklandığı belli değildir. Söz gelimi, kaynak metnin dibace kısmının sonunda yer alan "وَأَنَا أَسْأَلُ اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ أَنْ يَنْفَعَ بِهِ كَمَا نَفَعَ بِأَصْلِهِ إِنَّهُ وَلِيُّ ذَلِكَ وَهُوَ اللَّهُ حَسْبِي وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ" cümlesi tercüme edilirken cümledeki "كَمَا نَفَعَ بِأَصْلِهِ إِنَّهُ وَلِيُّ ذَلِكَ" (vr. 2b) şeklindeki kısmı hiçbir izah yapılmadan tercümeye dâhil edilmemiştir. Bu hususa başka bir misal de eserin 37a sayfasındaki "بِإِعْتِبَارِ تَعْرِيفِ" ifadesidir. Tercümede bu şekilde geçen söz konusu ifade *Telhis*'te "بِإِعْتِبَارِ تَعْرِيفِ" şeklinde yer almaktadır. Bu ifadedeki "تَعْرِيفِ" kelimesi de eksiltilerek tercüme metnine alınmamıştır.

Eserin kimi yerlerinde mütercimin, kaynak metnin orijinalinde yer alan cümle veya kelimelere yer vermediği hâlde söz konusu kısımların anlamlarını tercümeye dâhil ettiği görülmektedir. Kaynak metinde garâbet konusuna Accâc'ın "وَفَاجِمًا وَمَرْسِيًا مُسَرَّجًا" şeklindeki mısrası misal getirildikten sonra bu mısranın misal getirilmesinin sebebi "أَيُّ كَالسَّيْفِ السَّرِيحِيِّ فِي الدَّقَّةِ وَالِاسْتِوَاءِ" cümlesiyle izah edilmiştir. Mütercim, bu cümledeki "أَيُّ كَالسَّيْفِ السَّرِيحِيِّ فِي الدَّقَّةِ وَالِاسْتِوَاءِ" cümlesiyle izah edilmiştir. Mütercim, bu cümledeki "أَيُّ كَالسَّيْفِ السَّرِيحِيِّ فِي الدَّقَّةِ وَالِاسْتِوَاءِ" cümlesinin sonunda yer alan "وَالِاسْتِوَاءِ" kelimesinin orijinalini, kaynak metnin orijinal cümlesini verdiği kısma dâhil etmemesine rağmen cümleyi Türkçeye tercüme ettiği kısımda söz konusu kelimeyi "... esved-i şa‘r ve seyfi Süreycî gibi diğkāt ve istivāda enf izhār eyledi yāhod berīk ü leme‘ānda sirāc gibi enf izhār eyledi demek olur." (vr. 3b) şeklinde tercüme metnine dâhil etmiştir.

Mütercim, kaynak metnin meânî ilmine dair bölümünü tercümeye başlamadan evvel "Bu bendeñüz her fennin evvelinde qavā‘id ü uşūlin ‘alā-ṭarīqī'l-icmāl beyān idelüm tā fehm āsān ola bi-izni'llāhi te‘ālā." (vr. 8a) cümlesine yer vererek meânî, beyān ve bedī ilimlerinin girişlerinde bu ilimlerin kaide ve usulleri hakkında kısaca bilgi vereceğini dile getirmiştir. Nitekim, meânî ilminin girişinde "Fünūn-ı şelāşeden fenn-i evvel ‘ilm-i me‘ānī beyānındadır ‘ilm-i beyān üzere taqđim eyledi. Zīrā ta‘rif-i ‘ilm-i beyān ta‘rif-i ‘ilm-i me‘āniye tevaqquf ider." (vr. 8a) cümlesine; beyān ilminin girişinde "Fünūn-ı şelāşeden fenn-i şānī ‘ilm-i beyān mebahşişindedür. Ol dađi üç bābı müştemildür. Biri bāb-ı teşbīh ve biri bāb-ı mecāz ve ḥaḳīqāt ve biri bāb-ı kināye ve taşriḥ." (vr. 69a) cümlesine ve bedī ilminin girişinde ise

Fünūn-ı şelāşeden fenn-i şāliş ‘ilm-i bedī‘ beyānındadır. Zīrā maḳşūd-ı aşlī vü ğarāz-ı evvelī olan me‘ānīdür elfāz ise degüldür illā qavālib-i me‘ānīdür. Peş ma‘nevī dađi yigirmi yidi kısma münkasım olur. Ol ki muṭābaqatdur ve mūrā‘āt-ı nazīrdür ve teşābüh-i eṭrāfdür ve irşād ve ‘akşdur ve rücū‘dür ve tevriyedür ve istiḥdāmdür ve müşākeledür ve müzāvededür ve leff ü neşrdür ve cem‘dür ve taḳşīmdür ve cem‘ ma‘at-tefriḳdür ve tecrīddür ve mübālağadur ve ḥüsn-

i ta' lildür ve tefrî' dür ve te'kîd-i medh bimā yüſbihü'l-z-zemdür ve te'kîd-i zem bimā yüſbihü'l-medhdür ve istitbâ' dur ve idmâcdur ve tevcîhdür ve hezldür ve tecâhül-i 'ârifdür ve kavlu bi'l-mücib ve ittîrâddur. Ve lafzî dağı on altı kısma münkasım olur. Ol ki tecnîs-i mümâſildür ve tecnîs-i mütevfâdur ve tecnîs-i müteſâbihdür ve tecnîs-i mefrûkdur ve tecnîs-i muharrefdür ve tecnîs-i nâkıſdur ve tecnîs-i mu'tarrafdur ve tecnîs-i müzeyyeldür ve tecnîs-i muzâri' dür ve tecnîs-i lâhıkdur ve tecnîs-i kalbdür ve cinâs-ı mürâ'âtu'l-iſtikâkdur ve redd-i 'acüz 'aleſ-şadrdur ve sec' dür ve müvâzenedür ve lüzümü mâ lâ-yelzemdür. Ve hâtîme dağı yidi kısma münkasımdur. Sırkat ve ağzdür ve iktibâsdur ve tazmîndür ve telmîhdür ve berâ'at-ı istihlâldür ve tağalluşdur ve iktizâbdur. Pes ma'lum oldu ki 'ilm-i bedî' iki bâb ve bir hâtîme üzere mürettebdür. Bâb-ı evvel yigirmi yidi kısım ve bâb-ı ſânî on altı kısımdur ve hâtîme yidi kısımdur. Pes cümle aqſâm tamâm elli bağş olur (vr. 99a-99b).

cümlesine yer vererek bu düşüncesini gerçekleſtirmiſtir.

4.2. Muhteva Analizi

Eserin 1a ile 2b sayfaları arasında kaynak metnin dibace kısmının tercümesi, 2b ile 8a sayfaları arasında ise mukaddime kısmının tercümesi yer almaktadır.

Mütercim, mukaddime kelimesi hakkında *Muhtasaru'l-Meânî*'dan ſu alıntıyı yapmıſtır:

Lafzen merfû' haber ola mübtedâ-yı mağzûfa. Taqđir-i kelâm *هذِهِ مُقَدِّمَةٌ*. Ey tâlib-i esrâr-ı belâgat olan 'unſur-ı lağîf ve eſîr-i ſerîf ma'lum ola ki bu kitâb-ı Telhîſ vaqtâ kim muqaddime ve fûnûn-ı ſelâſe ve hâtîme üzere müretteb oldıysa bu bendeñüz her birinde vâkı' olan mebâhiſi icmâl tariği ile mebâdî-i kelâmıda irâd idelüm tâ kim zât-ı pâk-sîret maqâſıd-ı muhtasarı ſađife-i hâtıra naqſında nev'-i zücret çekmeyeler. Pes muqaddime *مُقَدِّمٌ* den ism-i fâ'ildür müteqaddime ma'nâsına. Zîrâ tef'îl gâh olur tefe'ül ma'nâsına olur. Muqaddime-i 'ilm ve muqaddime-i kitâb dinür ſol ſey'e ki 'ilme ſürü' yâhod kitâba ſürü' aña tevaqquf eyleye. Ve bu muqaddime muqaddime-i 'ilm ve muqaddime-i kitâb olması erbâb-ı baſâ'ire hafî degüldür. Ve bu muqaddimedede dağı iki bağş vardır. Biri ma'nâ-yı feſâhat ve ma'nâ-yı belâgati beyân için ve biri dağı 'ilm-i belâgatüñ 'ilm-i me'ânî ve 'ilm-i beyâna ve 'ilm-i bedî'e inhiſârını beyân içündür (vr. 2b-3a).

Kaynak metinde muhâlefet-i kıyâs konusuna örnek verilen "أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَجَلِّ" mısrası mütercim tarafından tercüme edilmeyip yalnızca mısranın istiſhâd yönüne ſu ſekilde yer verildiği görölmektedir: "Kavlinde kıyâs idgâm ile أَجَلٌ iken pes أَبَى، يَا أَبَى، وَعَوْرٌ، يَعَوْرٌ miſilli faſiğ olurlar. Zîrâ vâzî'adan eylece ſâbit olmuſlardır." (vr. 3b).

Mütercim, *Telhîs*'te ta'kîd konusuna örnek verilen

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمَّكًا
أَبُو أُمَّهِ حَيٌّ أَبُوهُ يُقَارِبُهُ

beytini *Muhtasaru'l-Meânî*'den faydalanarak nahiv kaideleri açısından inceledikten sonra beytin istiſhâd yönüne deđinmiſ ancak beytin Türkçe manasını vermemiſtir. Bu beyitle ilgili tercümedeki değerlendirme ſu ſekildedir:

مَا مُشَابِهٍ-ي لَيْسَ مِثْلُهُ, إِسْمِ-ي مَا فِي النَّاسِ, مَا هَابِر-ي فِي الْمَلِكَا, مُسْتَعْنَا وَ مُسْتَعْنَا مِنْهُ حَىٰ كİ bedeldür مِثْلُهُ'dan, أَبُو أَمِيهِ, مُبْتَدَا, هَابِر, يُقَارِبُ cümlesi şıfatıdır حَىٰ'ün. Pes bu terkibde hâlel vâkı' oldı mübtedâ ile haber beynin faşl itmek ile ve şıfat ile mevşûf beynin faşl itmek ile ve bedel ile mübtedlün minh beynin faşl itmek ile ve müsteşnâyı müsteşnâ minh üzere taqdim itmek ile (vr. 5a).

Mukaddimeden sonra eserin ana bölümlerinden meânî ilminin tercümesi başlamıştır. Meânî ilminin tercümesi eserin 8a ile 69a sayfaları aralığını kapsamaktadır.

Kaynak metinde Câhız'a göre haberin doğru ve yalan olmasının tartışıldığı bölüm tercüme edilirken mütercim tarafından konuya dair bazı örnekler verilmiştir. Mütercimin verdiği örnekler, *Telhîs*, *Muhtasar* ve *Mutavvel*'de bulunmamaktadır. Söz konusu bölüm şu şekildedir:

Ya'nî Câhız eyidür ki haber altı kısmıdır. Biri şıdk ve biri kızb ve dördü ne şıdk ve ne kızb. Ol dördün biri vâkı'a muṭābaḳatıdır 'adem-i muṭābaḳatı i'tikād birle ḳavl-i felâsife العالم حادث gibi. İkincisi muṭābaḳat bi-ğayri'l-i'tikād ḳavl-i mecnûn العالم حادث gibi. Üçüncü 'adem-i muṭābaḳat muṭābaḳatı i'tikād itmek birle ḳavl-i felâsife العالم قديم gibi. Dördüncü 'adem-i muṭābaḳat bi-ğayri'l-i'tikād ḳavl-i mecnûn قديم العالم gibi (vr. 10a).

Meânî ilminin konularından ahvâl-i isnâd-ı haberînin tercümesi, eserin 10b ile 17a sayfaları arasındadır.

Telhîs'te te'kîd edatının kullanılmasının vacip olduğu yerler konusuna "إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمَرْسُلُونَ" (Yasin: 16) ayeti misal getirilmiştir. Taftâzânî, *Mutavvel* adlı eserinde bu ayet hakkında bilgi verirken Hazret-i İsâ'nın Antakya halkına gönderdiği iki elçisinin Antakya halkı tarafından yalanlanması sonucu, elçilerin pekiştirme amacıyla bu sözü söylediklerini belirtmiştir (Taftâzânî, t.y.: 49). Mütercim ise söz konusu elçilerin gönderildiği yeri "Hazret-i 'İsâ şalavātu'llâhi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyh Antâb tã'ifesine iki peygamber gönderdi ki anları imâna da'vet ideler." (vr. 11b) cümlesinde görüldüğü üzere Antâb olarak bildirmiştir. Söz konusu ayette Taftâzânî'nin Antakya, mütercimin ise Antâb olarak bildirdiği yerle alakalı olarak Kur'ân'da herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Kaynaklarda bu konuyla ilgili kesin bir ittifak olmamasına rağmen söz konusu yerin Antakya olduğuna dâir çeşitli rivayetler mevcuttur (İbn Kesîr, 1996: 6726; Elmalılı M. Hamdi Yazır, 2015: 407).

Mütercim, hakikat-ı akliyye konusunu tercüme ederken "خَلَقَ اللَّهُ الْأَفْعَالُ كُلَّهَا" cümlesini misal getirmiş ve bu cümlelerin *Telhîs*'te bulunmadığına şu şekilde işaret etmiştir: "Bu mişâl metnde mevcüd degüldür." (vr. 13b). Mütercim, söz konusu misali *Muhtasar*'dan alıntılamıştır (bk. Arslan, 2014a: 167).

Eserin 17a ile 32b sayfaları arasında ahvâl-i müsnedün ileyh konusunun tercümesi yer almaktadır.

Eserin 69a ile 98b sayfaları arasında beyân ilminin tercümesi bulunmaktadır.

Tercümede beyân ilmi kapsamında ele alınan konular şu şekilde zikredilmiştir: "Fünûn-ı selâsedden fenn-i şânî 'ilm-i beyân mebâhişindedür. Ol daği üç bâbı müstemildür. Biri bâb-ı teşbîh ve biri bâb-ı mecâz ve haķîķat ve biri bâb-ı kināye ve taşrih." (vr. 69a).

Telhîs'te beyân ilmi kapsamında ele alınan ilk konu teşbîhtir. Teşbîh konusunun tercümesi, eserin 69b ile 84b sayfaları arasındadır.

Mütercim, teşbîh konusuna *Muhtasar*'dan "هَذَا بَابُ التَّشْبِيهِ الْإِصْطِلَاحِيِّ الْمُنْبِيِّ عَلَيْهِ الْإِسْتِعَارَةُ" cümlesini birebir alıntılararak giriş yapmıştır.

Mütercimin, *Telhîs*'in "وَالْمُرَادُ هَهُنَا مَا لَمْ يَكُنْ عَلَى وَجْهِ الْإِسْتِعَارَةِ التَّحْقِيقِيَّةِ وَالْإِسْتِعَارَةِ بِالْكَنَايَةِ وَ التَّجْرِيدِ" cümlesini "İlm-i beyānda teşbîh-i muştalahun 'aleyh ile murād isti'āre-i taḥķiķiyye vechi üzere olmaya *رَأَيْتُ أَسَدًا فِي الْحَمَامِ* gibi ve isti'āret bi'l-kināye vechi üzere olmaya *أَنْشَبْتُ الْمَنِيَّةُ أَظْفَارَهَا* gibi ve isti'āre-i tecrîd vechi üzere olmaya *لَقَيْتُ بَرِيدًا أَسَدًا* gibi" (vr. 69b) şeklinde tercüme ederken örnek verdiği "لَقَيْتُ بَرِيدًا أَسَدًا، أَنْشَبْتُ الْمَنِيَّةُ أَظْفَارَهَا، رَأَيْتُ أَسَدًا فِي الْحَمَامِ" cümleleri *Muhtasar*'dan alınmıştır.

Kazvîni'nin teşbîh konusuna misal getirdiği "صَمٌّ بَكْمٌ عُمِيٌّ (Bakara: 18)" (vr. 71a) ile "وَهِيَ تَمْرٌ" (Neml: 88)" (vr. 84a) ayetlerinin Türkçe manaları tercümede verilmemiştir.

Kaynak metinde müşebbeh ve müşebbehün bihin hissî oluşuna misal getirilen "وَالصَّوْتِ وَالضَّعِيفِ وَالْهَمْسِ" cümlesi tercüme edilirken cümledeki hems kelimesinin anlamı mütercim tarafından şu şekilde verilmiştir: "Hems ki şavtı ihfâ itmekdür ke-ennehü fezâ-yı femden ħurûc eylemez." (vr. 71a).

Mütercim, *Telhîs*'teki "أَنَّ أَفْرَادَهُ مُدْرَكَةٌ بِالْحِسِّ" cümlesini "taḥķiķ efrādı ya'nî cüz'ıyyâtı ħiss ile müdreke olmağdur." (vr. 74a) şeklinde tercüme ettikten sonra vech-i şebihin kısımlarına dair *Muhtasar*'daki on altı maddelik bölümü şu şekilde alıntılarlamıştır:

Muḥaşşal-i kelām vech-i şebeh yā vāḥid olur yā mürekkeb olur veyāḥod müte'addid olur. Vāḥid daği yā ħissî olur yā 'aqlî olur. Ve mürekkeb kezâlik yā ħissî olur yā 'aqlî olur. Pes bunlar dört kısım olur. Ve müte'addid daği yā ħissî olur yā 'aqlî olur veyāḥod muḥtelif olur. Bu daği üç olur. Ve bunlardan vāḥid-i 'aqlî ve mürekkeb-i 'aqlî ve müte'addid-i 'aqlînin iki tarafı ħissî olmağ var ve 'aqlî olmağ var veyāḥod bir tarafı ħissî ve bir tarafı 'aqlî olmağ var. Pes mecmû' -ı aḳsâm on altı olur (vr. 74a).

Mütercim, vech-i şebeh-i müteaddid ile vech-i şebeh-i mürekkeb arasında şu şekilde bir ayırım yapılması gerektiğini vurgulamıştır:

Vech-i ŧebeh-i müte'addid ile vech-i ŧebeh-i mürekkeb beyninde fark hâşıldır. Zîrâ müte'addidde umûr-ı mezkûrenüñ her birinde iŧtirâk-ı ŧarafeyn 'alâ-hîde maŧŧüddür ve mürekkebe maŧŧüd olan bir hey'etdür ki umûr-ı mezkûre anda müŧtereke olurlar. Yoħsa 'alâ-hîde her birinde iŧtirâk maŧŧüd degül" (vr. 77b).

Telhîs'te teŧbîh konusunda tarif edilmeyip yalnızca adlarına yer verilen teŧbîhin melfûf ve mefrûk çeŧitleri, *Muhtasar*'dan hareketle mütercim tarafından tarif edilmiŧtir.

Eserin 84b ile 96b sayfaları arasında hakikat ve mecâz konularının tercümesi yer almaktadır.

Mütercim, hakikat kelimesini *Muhtasar*'dan hareketle ŧu ŧekilde tahlil etmiŧtir: "Aŧlda fa'îl bi-ma'nâ fâ'îl yâ fâ'îl bi-ma'nâ mef'ûldür. Haħ yâ haħkaħ bâbından ŧâbit yâ müŧbet ma'nâsına ba'de vaŧfiyyetden ismiyyete naħl iħün bir ta ziyâde olındı." (vr. 84b).

Telhîs'te "اللفظ لذاته ظاهره فاسد" (lafz, bizzat manasına delalet eder)" sözünden sonra "و قد تأوله" (Sekkâkî, bu sözü zahirinden anlaŧılan manayı tevil etti)" denilmiŧ ancak Sekkâkî'nin söz konusu tevilini gösterilmemiŧtir. Tercümede ise Sekkâkî'nin tevilini, *Muhtasar*'dan alıntı yapılarak ŧu ŧekilde yer bulmuŧtur:

Bu kavli Sekkâkî te'vîl eyledi ve eyitdi ki bu kavli ehl-i iŧtikâk ile ehl-i taŧrîfüñ kavline iŧaretdür ki anlar eyitdiler ħurûf iħün nefslerinde ħavâŧŧ vardır ki iħtilâf-ı ħurûf anuñladur ceħr u hems gibi ve ŧiddet ü reħâvet gibi ve bu ħavâŧŧa 'âlim olan kimesne bu ħurûfdan mürekkeb olanı bir ma'nâ iħün ta'yinde tenâsûbi ihmâl eylemeye haħ ħikmeti każâdan ötüri (vr. 85a).

Mecâz-ı mürsel konusuyla alakalı olarak *Telhîs*'te yer alan "و الراوية في المزادة" cümlesinin istiŧhâd yönü tercümede ŧu ŧekilde belirtilmiŧtir: "Azık getüren devenüñ ismi ki râviyedür ve mecâz-ı mürsel râviye gibidür ki mezâde ma'nâsına müsta' meledür. Mezâde ŧol nesnedür ki sefer azığın anda ħorlar ve bunda 'alaħa bi-ħayruñ ol mezâdeyi ħâmil olmasındır." (vr. 85b-86a).

Kaynak metinde istiârenin, alem isimlerden yapılamayacaħı mevzusunun ele alındığı kısımda, alem ismin bir vasıfla meŧhur olmasının bu durumun müstesnası olduħu belirtilmiŧ ve buna cömertlik vasfıyla meŧhur olan Hâtem, örnek verilmiŧtir. Tercümede ise konuyla alakalı olarak Hâtem'in yanı sıra Mârid'in cimrilik, Sahbân'ın fesâhat ve Bâkıl'ın da kendini ifade edememe vasfıyla meŧhur olduħu vurgulanmıŧtır.

Kaynak metinde hakikat ve mecâz konularına misal getirilen "فَيَبْتَرُهُمْ بِعَذَابِ أَلِيمٍ (İnŧikâk: 24)" (vr. 88b), "فَأَخْرَجَ لَهُمْ عَجَلًا حَسَدًا" (Tâhâ: 88)" (vr. 89b), "وَأَيُّهُ لَّهُمُ اللَّيْلُ نَسْلُجٌ مِنْهُ النَّهَارُ" (Yâsîn: 37)" (vr. 89b), "فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا" (Yâsîn: 52)" (vr. 89b), "كٰسٰس: 8)" (vr. 90b), "مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْقِدِنَا" (Yâsîn: 52)" (vr. 89b), "فَيَبْتَرُهُمْ بِعَذَابِ أَلِيمٍ (Âl-i İmrân: 21)" (vr. 90b), "بِأَلْهَدَىٰ فَمَا رِبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اسْتَرَوْا الضَّلَالَةَ" (Bakara: 16)" (vr. 91a), "وَجَاءَ رَبُّكَ" (Fecr: 22)" (vr. 96b), "لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ" (ŧûrâ: 11)" (vr. 96b) ayetlerinin manaları tercümede verilmemiŧtir.

(Mümtehine: 10)" (vr. 103a), " الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى (Tâhâ: 5)" (vr. 103a), " وَ مِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَ " (vr. 104a), " الْيَوْمَ تَمَسَّهُ نَارٌ " (Nûr: 35)" (vr. 108b) ayetlerinin Türkçe manaları tercümede verilmemiştir.

Kaynak metinde mutâbakatın harf ile meydana gelmesi konusuna misal getirilen " لَهَا مَا كَسَبَتْ " (Bakara: 286)" ayeti, mütercim tarafından "Nefs içündür kesb itdiği ve gine üzerinedür iktisâb itdiği." (vr. 99b) şeklinde tercüme edildikten sonra *Muhtasar*'dan yararlanılarak ayetteki hangi harfler vasıtasıyla mutâbakat meydana geldiği şu şekilde açıklanmıştır: "Pes lām ile ‘alā müteḳâbilândur. Zîrâ lām intifā‘ a ve ‘alā tazarrura delâlet ider." (vr. 99b).

Telhîs'te mutâbakatın iki zıt kelimenin bir araya getirilmesiyle oluşması hususuna " أَوْ مَنْ كَانَ " (En'âm: 122)" ayeti örnek gösterilmiştir. Mütercim, söz konusu ayeti tercüme ederken *Muhtasar*'ın " فَإِنَّهُ قَدْ أُعْتِبَرَ فِي الْإِحْيَاءِ مَعْنَى الْحَيَاةِ " şeklindeki cümlesini orijinal harfleriyle birebir alıntılanmıştır.

Telhîs'te mürâât-ı nazîre tenâsüb ve tevfiḳ adları da verildiği belirtilmişken tercümede bunların yanı sıra îtlâf ve telfik de denildiği vurgulanmıştır.

Kazvîni'nin mürâât-ı nazîr sanatına misal getirdiği " الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ " (Rahmân: 5-6)" ayeti hakkında tercümede *Muhtasar*'dan alıntılanmış şu açıklama yer almaktadır: "Pes necm kevkeb ma‘nâsına olduḳda şems ve ḳamere münâsib olur ve buḳûl ma‘nâsına olduḳda şecere münâsib olur. Ve bu maḫalde necmden murâd olan buḳûldür ki secde iderler ya‘nî inḳıyâd iderler." (vr. 101b).

Mütercim, Kazvîni'nin irsâd sanatına dair tarifinde geçen acüz, fıkra ve revî kavramlarını şu şekilde tarif etmiştir: "Acüz ki âḫîr-i kelimedür fıḳradan olduḳı hâlde. Fıkra neşrde beyt menzilesindedür nazımda ḳaçan ḫarf-i revî ma‘rûf olsa. Revî şol ḫarfdür o âḫîr-i ebyât ve o âḫîr-i fıḳralar anuñ üzere binâ olunur." (vr. 101b).

Kaynak metinde aks sanatına misal getirilen " عَادَاتُ السَّادَاتِ سَادَاتُ الْعَادَاتِ " cümlesi mütercim tarafından "Ulularuñ ‘âdeti ‘âdetleruñ ulusıdır." (vr. 102b) şeklinde tercüme edildikten sonra cümlenin söz konusu sanata misal getirilmesinin sebebi şu şekilde açıklanmıştır: "Pes kelâmuñ eḫad-i ḫarafi ‘âdâtdür ki sâdâta muzâfdir ve mâ-beynlerinde ‘aks vâḳi‘ oldı evvelâ biri muḳaddem olup ve şâniyen mu‘aḫḫar olmaḳıla." (vr. 102b-103a).

Mütercim, *Telhîs*'te cem‘ ma‘a't-taksîm sanatına misal getirilen

حَتَّى أَقَامَ عَلَى أَرْبَاضِ خَرَشَنَةَ
تَشَقَّى بِهِ الرُّومُ وَالصُّلْبَانُ وَالْبَيْعُ

لِلسَّبِي مَا نَكُّوْا وَ الْقَتْلِ مَا وُلْدُوْا
وَ النَّهْبِ مَا جَمَعُوْا وَ النَّارِ مَا زَرَعُوْا

mısralarının evvela bazı kelimelerin manası verilmiş, ardından bu mısraların tercüme ve izahına geçilmiştir. Mütercimim bu mısralarla ilgili değerlendirmeleri şu şekildedir:

Harşene bilād-ı Rūm'dan bir beldedür. Erbāz rabažuñ cem' idür eṭrāf-ı beldeye dirler. Şulbān cem'-i şalībdür ki naşārā aña taparlar. Biya' cem'-i bī' adur. Ya'nī ol memdūh ki erbāz-ı Harşene'de iḳāmet eyledi ki anuñ sebebiyle şaḳī olur Rūm ve şulbān ve biya'. Pes memdūh ki emīr-i 'askerdür anuñ Rūm'uñ şeḳāsını cem' eyledi ki şeḳāsı ve ḳatl ü nehye müştēmildür ba' de taḳsīm eyledi ve eyitdi ki nikāh itdiklerin sebīden ötüri ve doğurduḳların ḳatlden ötüri ve cem' itdiklerin yaḡmalamaḳdan ötüri ve ekdiklerin iḫrāḳdan ötüri (vr. 105a-105b).

Mütercim, *Telhīs*'te mübālaḡanın çeşitlerinden iḡrāka misal getirilen

وَ نُكْرُمُ جَارَنَا مَا دَامَ فِيْنَا
وَ نُثْبِعُهُ الْكَرَامَةَ حَيْثُ مَالًا

beytini tercüme ederken "Huşūşan bu bizüm zamānumuzda ki biñ dört tāriḫidür ḡāyet imtinā' dadur." (vr. 108a) cümlesiyle kendisinin tercüme yi ne zaman yaptığına işarete bulunmuştur. Bu cümledeki 1004 tarihi, miladi 1595/1596 yılına mukabil gelmektedir.

Mübālaḡa konusu tercüme edilirken *Muhtasar*'dan "إِدْخَالَ مَا يُقَرَّبُهُ إِلَى الصِّحَّةِ وَتَضْمُنُ تَخْيِيلَ حَسَنٍ" (v. 108b) cümlesinin orijinal hāliyle alıntılandığı görülmektedir.

Bedî ilminin ikinci kısmı lafzi sanatlardır. Lafzi sanatlardan cinās, eserin, 114a-116b, reddü'l-acüz ale's-sadr 116b-118a, sec' 118a-119a, taştîr 119a-119b, müvāzene 119b, kalb 119b, teşrîf' 119b-120a, lüzümü mâ lâ-yelzem 120a-120b sayfaları arasındadır.

Kaynak metinde cinās-ı mefrūk sanatına misal getirilen

كُلُّكُمْ قَدْ أَخَذَ الْجَامَ وَ لَا جَامَ لَنَا
مَا الَّذِي صَرَّ مُدِيرَ الْكَاسِ لَوْ جَامَنَا

beytindeki hangi iki kelimenin söz konusu sanata örnek teşkil ettiği tercümede şu şekilde izah edilmiştir: "Pes lāna jām mürekkeḳ ve kitābetde ittīşāl olmaz ve ikinci jām lāna müfred ve kitābetde ittīşāl olmaz." (vr. 115a).

Telhīs'te bedî ilminin lafzi sanatlar kısmına misal getirilen "وَ التَّقَاتِ السَّاقِ بِالسَّاقِ إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ" (vr. 115a), "ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ" (En'ām: 26) (vr. 115b), "وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ" (Kiyāme: 29-30) (vr. 115a), "وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ الْأَمْنِ" (Nisā: 83) (vr. 116a), "تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ" (Mü'min: 75) (vr. 116a).

beytinin ikinci mısrasının Arcî'ye ait olduğu mütercim tarafından "Pes mışrâ' -ı şānī ' Arcî'nü'dür." (vr. 125b) şeklinde belirtilmiştir.

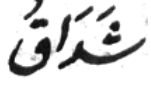
Tazmîn konusu tercüme edilirken mütercim tarafından kurulan "Tevriye ya' nī ihâm gibi." (vr. 125b) cümlesinden hareketle mütercimin de geleneğe uyarak tevriye ile ihâmı aynı sanat olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Klasik belâgat kitaplarında tevriye ile ihâmın ayırt edilmeyerek birbirlerinin yerine kullanılan iki terim olduğu hususunda genel bir ittifak söz konusudur (Saraç, 2002: 148; Coşkun, 2007: 256-257). Ancak başta Ali Nihat Tarlan olmak üzere Cem Dilçin, İsa Kocakaplan, Hikmet Akdemir vb. gibi araştırmacılar, tevriye ile ihâmı birbirinden ayırt ederek tevriyede iki manası olan bir lafzın uzak anlamının kastedildiği, ihâmda ise iki manası olan bir lafzın her iki manasının da beyitte kastedildiğini belirtmişlerdir (Tarlan, 1981: 177; Dilçin, 2009: 421; Kocakaplan, 2014: 53-54; Akdemir, 2016: 285). Mücahit Kaçar ise iki anlamı olan bir kelimenin her iki anlamının da beyte uyması ancak bu anlamlardan birinin kastedilmesi durumu için tevriye veya ihâm, kelimenin ikinci anlamının beytin genel anlamı içinde yerinin olmayıp yalnızca beyitteki diğer kelimeler vasıtasıyla sezdirilmesi durumu içinse ihâm-ı tevriye terimini teklif etmiştir (Kaçar, 2014: 79).

Telhis'in hâtîme kısmında misal getirilen "هَذَا وَ إِنَّ لِلطَّاعِينَ لَشَرَّ مَا بِي (Sad: 55)" (vr. 128a) ve " هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَا بِي (Sad: 49)" (vr. 128a) ayetlerinin manası tercümede verilmemiştir.

4.3. Dil ve İmla Hususiyetleri

Çalışmamızda transkripsiyonlu metni yayımlanan tercümenin elimizde üç nüshası mevcuttur. Eldeki bu üç nüsha da harekesiz olarak yazılmıştır. Ancak çalışmamızda asıl nüsha olarak kabul edilen A1 nüshasında *Telhis*'in bazı orijinal cümleleri, kimi ayet, hadis ve kelâm-ı kibâr ile iki şekilde okunmaya müsait bazı kelimelerin harekelendiği görülmektedir. Örneğin, nüshanın 3a sayfasındaki "usr" kelimesinin ilk harfinin ötre ile okunması gerektiği müellif veya

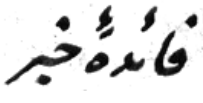
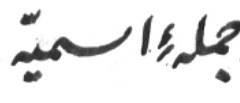
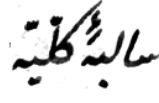
müstensih tarafından harfin üzerine ötre işareti konularak şeklinde gösterilmiştir. Bu nüshanın 5b sayfasında yer alan ötmek fiilinin, emir kipinin ikinci teklik şahıs çekimi olan "öt" biçimi yazılırken kelimenin ilk harfinin üzerine ötre, son harfinin üzerine ise cezm işareti konularak bu kelimenin öt şeklinde okunması gerektiği belirtilmiştir. Aynı nüshanın 107a sayfasındaki

"şedâk" kelimesinin yaygın olarak kullanılmamasından olsa gerek şeklinde harekelendiği görülmektedir.

Tercümenin A1 nüshasında Farsça tamlamalar, nüshanın yazıcısı tarafından genellikle gösterilmiştir. Özellikle tamlanan unsurunun ünlü ile bittiği durumlarda tamlamalar eser boyunca

belirtilmiştir. Tamlanan unsurunun sonunun e/a ile bittiği kelimelerde tamlananın sonundaki “he (ه)” harfinin üzerine hemze ve kesre işareti birlikte konulmuştur. Söz konusu kullanıma şu örnekleri

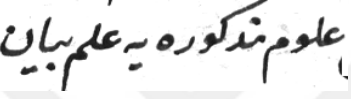
misal getirmek mümkündür: 11a, 11b, 28a

vb. Aynı şekilde tamlanan unsurunun sonunun elif (ل) ve y (ي) ile bittiği kelimelerde de terkip, hemze ve altına konan kesre ile gösterilmiştir. Bahsedilen bu kullanıma şu terkipleri örnek vermek

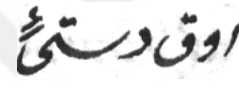
mümkündür: 72a vb. 3a, 2b,

Tamlanan unsurunun ünsüz harfle bittiği durumlarda ise kelimenin sonundaki ünsüz harfin altına bazen kesre işareti konulmuş bazen de konulmamıştır. Söz gelimi, eserin 7b sayfasındaki

muhâlefet-i kıyâs terkinde izafet kesresi şeklinde gösterilmişken 8a

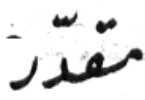
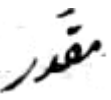

sayfasındaki "ulûm-ı mezkûreye ilm-i beyân" ibaresindeki iki

terkipte de izafet kesresi gösterilmemiştir. Eserde bazen de akuzatif eki için yukarıda belirtildiği gibi hemze ve onun altına konulan kesre işareti kullanılmıştır. Söz gelimi, A1 nüshasının 82b sayfasında yer alan "Evķ-i destīyi bardaġa teşbīh gibi miķdār ve Şekilde." cümlesindeki "Evķ-i

destīyi" terkinin sonundaki akuzatif ekinin her üç nüshada da şeklinde yazıldığı görölmektedir.

"Türkçe yapım eklerinin en sık kullanılanlarından olan +lık/+lik, +luk/+lük eki kalın ünlü kelimelerde لىق, ince ünlü kelimelerde لك şeklinde yazılır ve dudak uyumuna baġlı olarak okunur." (Develi, 2007: 75). Bu ek, eserin üç farklı yerinde standart imlaya uygun yazılmamıştır. A1 nüshasının 126a sayfasındaki "acılıķda" kelimesindeki +lık eki, kâf (ق) ile yazılması gerekirken kef (ك) ile yazılmıştır. Bu durum B nüshasında da görölmektedir. A2 nüshasında ise bu kısım eksik olduġundan söz konusu ekin bu nüshada nasıl yazıldığı hakkında hiçbir malumat bulunmamaktadır. Yine A1 nüshasının 24b sayfasındaki "mübäreklige" kelimesindeki +lik eki, kef (ك) yerine gayn (غ) ile yazılmıştır. A2 ve B nüshalarında ise ekin, doġru Şekli olan gayn (غ) ile yazıldığı görölmektedir. A1 nüshasının 24b sayfasında "nā-mübäreklige" şeklinde geçen kelimeye ise +lik eki, kef ile yazılması gerekirken her üç nüshada da gayn ile yazılmıştır.

Őedde ile okunması gereken yerlerin üzerine eserin A1 ve B nüshalarında çoġunlukla, A2 nüshasında ise kısmen Őedde işareti (◌) konulmuştur. Ašaġıda, her üç nüshadan bu kullanıma

örnekler verilmiştir: A1: 1b, B: 3b, A2: 2b.

Türkçede çokluk ve fazlalık ifade eden karşılaştırma eklerinden +rak, +rek eki (Ergin, 1998: 172) tercümede 7 kere kullanılmıştır. Genellikle Türkçe kelimelere getirilen bu ekin tercümede kullanıldığı 7 kelime de Arapçadır. Bu eki almış kelimelerin geçtiği cümleler aşağıdaki gibidir:

Ma' nā-yı beyt eger kıan ağlamağ dileyeydüm bükā iderdüm velākin meydān-ı Şabr **vāsi' rak**dur (vr. 39b).

Zirā ۞ fi' li hemzeden **dā' irak**dur (vr. 49a).

Ya' nī Őıdduñ Őıdd ile ĥātırā olmasđ **karibrak**dur ğayrı ile ĥātırā olmadan (vr. 58b).

Ve dağı ba' de'ŧ-taleb bir nesneye irişmek **lezizrak** olduğundan ötüri (vr. 83b).

Ķā'ime oldđ gölge ider baña güneşden bir nefis ki nefsümden **'azizrak**dur kıā'ime oldđ gölge ider baña (vr. 87a).

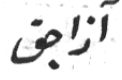

Ve terŐiŐ itlāk u tecriddeden eblağdur ve dağı terŐiŐ ve tecridd cem' inden **mübalağarak**dur (vr. 91a-91b).

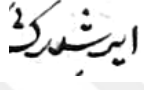

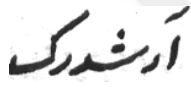
Eger benden bir cināyete mübelliğ olasañ Allāh ĥađkıĳün mübelliğ olan vāŐı vü nemmām eğaşŞ ya' nī **ĥāyinrak** ve ekzebdür (vr. 109a).

“+cılayın/+cileyin” eki, Eski Anadolu Türkçesinde çok kullanılmış olup zamirlere gelerek onlara “gibi” ve “kadar” anlamları katmıŐtır (Ergin, 1998: 174). Zamanla kullanımı azalan bu ekin, tercümenin 56b ile 114b sayfalarındaki “geçencileyin” yapısında iki defa kullanıldığı görölmektedir. Bu ek, her iki yerde de kelimeye “geçenki gibi” anlamını katmıŐtır.

Mütercim, “bazen, kimi zaman” vb. anlamları karşılamak için genellikle “az olur” ifadesini kullanmıştır. Bu ifade, eserin 21a, 29a ve 78a sayfalarında ikiŐer; 9a, 11a, 18a, 19b, 25a, 25b, 27b, 34b, 35b, 37b, 40a, 42b, 45b, 46b, 47a, 52b, 56b, 57a, 68a, 76b, 77b, 79b, 83b, 84b, 86b, 89a, 91a, 92a, 92b, 93b, 96b, 98a, 98b, 106a, 108b, 122a, 125b ve 127b sayfalarında ise birer defa olmak üzere toplam 44 kere kullanılmıştır.

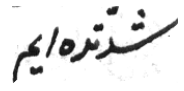
Eserin her üç nüshasında da bazı kelimelerin yazımında imla hataları yapıldığı görölmektedir. Mesela fasıl ve vasıl konusunun alt başlıklarından kemāl-i ittisāl terimi hakkında bilgi verilen “... ĥaberi inĥiŐāra dālle olan lām ile ta' rıf itmegile cā'iz oldđ ki ...” (vr. 54b) cümlesindeki “itmegile” kelimesi her üç nüshada ایتمغیله şeklinde kef (ك) yerine gayn (غ) harfi ile yazılmıştır. Kaynak metinde reddü'l-acüz ale's-sadr konusuna misal getirilen bir beyit tercüme edilirken mütercimin kurduğu “Kişi kendü 'aleyhisine lisānın ĥıfz itmecek pes ğayrı üzere ya' nī ğayrınuñ 'aleyhisine ĥāfız degüldür.” (118a) cümlesindeki “itmecek” kelimesi hem A1 hem de B nüshasında “ایتمغی” şeklinde kef (ك) yerine kaf (ق) ile yazılmıştır. A2 nüshasının ise bu kısmı eksiktir. *Telĥis*'te müsnedün ileyhın mevsuf olmasđ konusuna misal getirilen “الĳسُم الطویل العریض العمیق یحْتَاجُ إِلَى فَرَاعٍ” cümlesi, mütercim tarafından “Pes uzun yaşı derin meŐğöl ider mekāna muĥtāc dimek cismi izāĥ-ı ta' rıf itmeden ötüridür.” (vr. 23a) şeklinde tercüme edilmiŐtır. Bu cümledeki derin kelimesi her üç nüshada da درك şeklinde yazılmıştır. Oysa bu kelimenin doğru yazımı درین şeklindedir (Belviranlı, 1978: 60).

Eserde imla kusurlarının yanı sıra bazı kelimelerde imla tutarsızlıkları da mevcuttur. Örneğin, eser boyunca üç defa geçen "azacığ" kelimesinin, metnin iki yerinde "azacığ" ve bir yerinde ise "azacığ" şeklinde yazıldığı görülmektedir. Bu kelime 125a sayfasında ; 88b ve 125b sayfalarında ise şeklinde imla edilmiştir.

Eserin 79b sayfasında iki defa geçen "şapları" kelimesinin yazımı hususunda nüshalar arasında farklılıklar görülmektedir. A1 nüshasında bu kelime bir yerde "şapları" ve diğer yerde "şapları" olmak üzere iki farklı şekilde yazılmışken A2 ve B nüshalarında her iki yerde de "şapları" şeklinde yazılmıştır. Aynı şekilde teşbihin iki tarafı itibarıyla taksimi konusunun dördüncü maddesi olan mürekkebin müfrede benzetilmesi ile ilgili bahiste geçen "irişdürüñ" kelimesi, A2 ve B nüshalarında B, A2 şeklinde imla edilmişken A1 nüshasında ise şeklinde imla edilmiş, kelimenin ilk harfinin fethalı okunması gerektiği üzerine konan üstün ile belirtilmiştir.

Fasıl ve vasıl konusunun alt başlıklarından istînâfa misal getirilen

رَعَمَ الْعَوَازِلُ أَنَّنِي فِي عَمْرَةٍ
صَدَّقُوا وَ لَكِنَ عَمْرَتِي لَا تَنْجَلِي

beytinin, mütercim tarafından yapılan "Cemā'at-ı 'āzile zu' m itdiler ki taḥḫīk ben şiddetdeyüm." (vr. 56b) şeklindeki tercümesinde geçen "şiddetdeyüm" kelimesi her üç nüshada da şeklinde yazılmıştır.

İstiârenin tarafları itibarıyla taksimi konusundaki "وَلُتْسَمَ وَفَاقِيَّةً" cümlesi "Şey'-i vāḥidde ictimā'-ı ṭarafeyn mümkin olan vifāḫiyye tesmiye olınsun." (vr. 88a) ve "وَلُتْسَمَ عِنَادِيَّةً" cümlesi ise "İctimā'-ı ṭarafeyn mümteni' olan isti'āre 'inādiyye tesmiye olınsun." (vr. 88b) şeklinde tercüme edilmiştir. Mütercim, yukarıdaki iki cümlede de kelimeyi "olınur" yerine "olınsun" şeklinde emir üçüncü teklik şahıs kipi ile çekimlemiştir. Emir kipi "dildeki kullanılış farklarının verdiği anlam ve işlev kaymaları dolayısıyla, istek, gereklilik, açıklama, uyarı, yönlendirme, dua, yemin, yakarış, kargış, şaşkınlık, hayret, yeterlik, sitem, kabullenme, teslimiyet gibi" (Korkmaz, 2014: 596) çeşitli görevlerde kullanılmıştır. Bunların yanı sıra emir kipinin aynı zamanda kesinlik bildirme görevi de vardır (Usta, 2013: 92). Zeynep Korkmaz, geniş zaman kalıbındaki bazı fiillerin de emir kipinin yerini tuttuğunu belirtmiştir (2014: 576). Bu durum, emir kipinin de geniş zaman kipinin yerine

kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Emir kipinin bazı durumlarda kesinlik görevine sahip olabildiği gerçeği göz önünde bulundurularak yukarıda misal getirilen cümlelerdeki "olunsun" kelimesinde bu kipin, metinde sözü edilen istiâre çeşitlerini tanımlamak için kullanıldığından kesinlik bildirdiğini söylemek mümkündür.

Mütercim, eserindeki bazı cümleleri kaynak dilin söz dizimine uygun olarak tercüme etmeye çalıştığından olsa gerek sık sık devrik cümleler kullanmıştır. Mütercimin bu şekilde kurduğu cümlelere aşağıdakileri örnek göstermek mümkündür:

Kaynak Metin: وَ الثَّانِي تَخْصِيصُ صِفَةٍ بِأَمْرٍ دُونَ آخَرَ أَوْ مَكَانَهُ

Tercümesi: Ve ğayr-ı haķikiden nev'-i şānī sıfatı bir emre taḥşīşdür emr-i āḫeri mütecāviz olduğu hâlde yāḫod sıfatı bir emre taḥşīşdür emr-i āḫer mekânına (vr. 42b).

Kaynak Metin: سِنَّةَ الْحَالِ بِإِنْسَانٍ مُتَكَلِّمٍ فِي الدَّلَالَةِ عَلَى الْمُفْصُودِ

Tercümesi: Hâl-i insānı mütekellime teşbîh eyledi maḫşûda delâletde (vr. 93a).

4.4. İndeks

4.4.1. Belâgat Terimleri İndeksi

Bu başlık altında verilen kelime, terim ve konular, genel bir alfabetik sıralama yerine *Telhis*'te ait oldukları konu kapsamında alfabetik olarak verilmiştir. Bunun sebebi, bazı kavram veya konuların hem belâğatin hangi konusuna dâhil olduğunu göstermek hem de söz konusu kavram veya konuların birbirleriyle karıştırılmasını önlemektir. Çalışmamızda metni neşredilen eserin belâgate dair kavram, terim ve konularının indeksinin çıkarıldığı bu bölüm, aslında *Telhisü'l-Mifâh*'ın bir özettir.

MUĞADDİME (2b-8a)

[Belâğatüñ] A' lā [Mertebesi] (6b-7a): Biri taraf-ı a' lādur ol daḫi iki kışmdur. Biri ḫadd-i i' cāz ve biri ḫadd-i i' cāza ḫarīb olan. Ḥadd-i i' cāz aña dirler ki belâğatde tavḫ-ı beşerden ḫāric olan ṭabākaya irtikā eyleye ve büleğāyı ' āciz eyleye mu' āraza itmeden Ḳur'ān gibi. Ve ḫadd-i i' cāza [7a] ḫarīb olan ḫadīs-i Resūlu'llāh gibi şalla'llāhu ve's-sellem.

[Belâğatüñ] Esfel [Mertebesi] (7a): Ol daḫi bir vaşfdur ki eger mā-dünına tağyir olsa ' inde'l-büleğā aşvāt-ı ḫayvānāta lāḫıḫ olurdı ki maḫallinden keyfe-mättefaḫ şādır olur ḫavāş-ı zā'ide ve nikāt-ı laṭife i' tibār olunmayup.

Belâgat (3a): Belâgat daḫi bir vaşfdur ki anuñla ancaḫ āḫīrān sıfatlanur. Ya' nī kelām ve mütekellim sıfatlanur müfred sıfatlanmaz. Zirā kelime-i belîga edāsı mesmū' degül.

Belâgat-ı Kelām (6a): Belâgat-ı kelām muḫtezā-yı ḫāle muṭābaḫatdur zālike'l-kelām faşih olduğu hâlde.

Feşāhat (3a): İştılāh-ı ehl-i beyānda bir vaşfdur ki anuñla müfred şıfatlanur ve kelām ve mütekellim şıfatlanur.

Ġarābet (3b): Kelimenüñ vaḥşī olup me'nüsetü'l-isti' māl olmamasıdır mişāl-i müserrec gibi.

Kelāmda Feşāhat (4a): Zālīke'l-kelāmuñ za' f-ı te'lif ve tenāfür-i kelimāt ve ta' kıdden ḥulūşıdır.

Lākin muṭlaq tenāfür-i kelimātdan degül belki tilke'l-kelimāt her biri faşih olduğu ḥālede mütenāfir olmamağdur.

Kerāhet fi's-Sem' (4a): Kelime bir ḥāl ile ola ki sem' anı mecc itmeye ve semā' indan berī olmaya. Meşelā cirişşe gibi olmaya.

Muḥālefet-i [Kıyās] (3b): Kelimenüñ vāzī' dan şābit olan şey'e muḥālif olmasıdır ecel gibi.

Muḳtezā-yı Ḥāl (6a-6b): Muḳtezā-yı ḥālden murād meşelā muḥātab ḥükm-i kelāmı inkār itmesi bir ḥāldür ki te'kid iktizā ider. Pes te'kid ḥükm-i muḳtezā-yı ḥāl olur ve te'kid ile إِنَّ زَيْدًا فِي الدَّارِ kavluñ muḳtezā-yı ḥāle muṭābık kelām olur. Pes muḳtezā-yı ḥāl maḳām ü ḥāle münāsib olan i'tibārdur. Ḥāşıl-ı kelām muḳtezā-yı ḥāle muṭābık olan kelām i'tibār-ı münāsibe muṭābık olmuş olur belig olur ve yüce olur.

Müfredde Feşāhat (3a): Pes müfredde ḥāşıl olan feşāhat zālīke'l-müfred tenāfür-i ḥurūf ve Ġarābet ve muḥālefet-i kıyās-ı luğaviden ḥāliş olmağdur.

Mütekellimde Belāğat (7a): Mütekellimde ḥāşıl olan belāğat bir keyfiyyet-i rāsiḥadur ki anuñla kelām-ı beligi te'life kadir olur.

Mütekellimde Feşāhat (5b): Mütekellimde feşāhat bir keyfiyyet-i rāsiḥadur ki ol keyfiyyet sebebiyle maḳşūdın lafz-ı faşih ile edāya kadir olur.

'İlm-i Bedī' (8a): Şol 'ilm ki anuñla vüçūh-ı taḥşin biline 'ilm-i bedī' dür.

'İlm-i Beyān (8a): Ta' kıd-i ma'nevīden ihtirāz olunan 'ilm 'ilm-i beyāndur.

'İlm-i Me'ānī (8a): Ma'nā-yı murādı edāda ḥaṭādan ihtirāz olunan 'ilm 'ilm-i me'ānīdür.

Ta'kıd (4b-5a): Kelāmuñ mu'aḳkad olması murāda delāleti zāhir olmamağdur yā nazmda vāki' olan ḥalelden ötüri ki ol ḥalel fehmi murāduñ şu'übetin icāb eyleye taḳdīm ü te'ḥir ve zıkr ü ḥazf gibi yāḥod bi-ḥasebü'l-luğa fehmi olunan ma'nādan maḳşūd mütekellime intikālede vāki' olan ḥalelden ötüri murāda delāleti zāhir olmaya.

Tenāfür-i Ḥurūf (3a): Pes tenāfür-i ḥurūf kelimedede bir vaşfdur ki tilke'l-kelimenüñ 'usr-ı nuṭḳın icāb eyleye mişāl-i müsteşzirāt gibi.

Tenāfür-i Kelimāt (4b): Kelimelerüñ lisāna şaḳil olmasıdır eger her biri faşih ise de.

Za' f-ı Te'lif (4a): Terkiḳ-i kelām ḳānūn-ı naḥvīye muḥālif olmağdur ki beyne'l-cumhūr meşhūr ola.

'İLM-İ ME'ĀNĪ (8a-69a)

Ḥaber [Cümlesi] (8b): Eger nisbet kelām için ḥāric olursa gerek tilke'n-nisbete zālīke'l-ḥārice muṭābık olsun gerek olmasun pes ol kelām ḥaber olur.

İnşā [Cümlesi] (8b): Ve eger nisbet kelām için ḥāric olmazsa pes ol kelām inşā olur.

Kizb-i Haber (9a-9b, 10a): Ve kizb-i haber [kâ'ili Nazzâm'dur] i'tikâd-ı muh̄bire 'adem-i muṭâbakatdur zâlike'l-i' tiḳâd ḥaṭâ daḥi olursa. [Câhız eyitdi ki] kizb-i haber haberüñ vâqı'a 'adem-i muṭâbakatıdur muṭâbık degül idüğini i' tiḳâd birle.

'İlm-i Me'ânî (8a-8b): 'İlm-i me'ânî bir 'ilmdür ya'nî [8b] bir kavâ'id-i külliyyedür anuñla şol aḥvâl-i lafz-ı 'Arabî bilinür ki ol aḥvâl sebebiyle lafz-ı 'Arabî muḳteẓâ-yı ḥâle muṭâbık olur.

Şıdḳ-ı Haber (9a, 10a): Ve dinildi ki kâ'ili Nazzâm'dur şıdḳ-ı haber ḥükmüñ i'tikâd-ı muh̄bire muṭâbakatıdur zâlike'l-i' tiḳâd ḥaṭâ daḥi olursa. Câhız eyitdi ki şıdḳ-ı haber haberüñ vâqı'a muṭâbakatıdur muṭâbık idüğine i' tiḳâd birle.

Aḥvâl-i İsnâd-ı Ḥaberî (10b-17a)

Fâ'ide-i Haber (10b-11a): Muh̄bir muḥâṭaba yâ ḥükm-i haberî ifâde itmekdür. İfâdesi maḳşüd olan ḥükme fâ'ide-i haber tesmiye olunur. Meşelâ kıyâm-ı Zeyd'i bilmeyen kimesneye رَيْدٌ قَائِمٌ diyüp kendüñ ḥükm itmege fâ'ide-i haber dinür.

Ḥaḳîkat-ı 'Aḳliyye (13a): Ḥaḳîkat-ı 'aḳliyye daḥi fi' li yâ ma'nâ-yı fi' li عِنْدَ الْمُتَكَلِّمِ فِي الظَّاهِرِ mā hüve lehe isnâddur. Ya'nî ne için mebnî oldıysa aña isnâd itmege ḥaḳîkat dinür. Meşelâ fâ'il için mebnî olanı fâ' ile isnâd itmek ve mef'ül için mebnî olanı mef'üle isnâd itmek ḥaḳîkat olur.

İbtidâ'î [Kelâm] (11b-12a): Ḥâliyyü'z-zihne ilḳâ olınan ḥükme ibtidâ'î tesmiye olunur tereddüd ü inkârdan ḥâlî olup ḥükm mübtedâ olduğı eelden.

İnkârî [Kelâm] (12a): Münker olan ḥükm inkârî tesmiye olunur münker olduğı eelden.

İsnâd-ı Ḥaḳîkî (13b-14a): Pes fi' li fâ' ile isnâd itmek fâ'il için mebnî olduğda رَيْدٌ قَائِمٌ gibi yâḥod mef'ülün bihe isnâd itmek mef'ülün bih için mebnî olduğda رَيْدٌ نَصْرٌ gibi isnâd ḥaḳîkî olur.

İsnâd-ı Mecâzî (14a): Fâ'il ve mef'ülün ğayrına isnâd itmek bunlar için mebnî olduğda isnâd mecâzî olur. İsnâd-ı mecâzî altı mevzi'de olurmuş. Biri oldur ki fâ'il için mebnî olanı mef'ülün bihe isnâd idesin. İkincisi mef'ül için mebnî olanı fâ' ile isnâd idesin. Üçüncüsü fâ'il yâ mef'ül için mebnî olanı maşdara isnâd idesin. Dördüncü zamâna isnâd idesin. Beşinci mekâna isnâd idesin. Altıncı sebebe isnâd idesin بَنَى الْأَمِيرُ الْمَدِينَةَ gibi ki ḥaḳîkatde bânî-i medîne 'amelehudur emîr hemân sebab-i binâ olur.

İsti'âre bi'l-Kināye (16b): Müşebbeh zıkr olunup müşebbehün bih murâd olındur.

Lâzım-ı Fâ'ide-i Haber (10b-11a): Yâḥod kendü ol ḥükme 'âlim idüğini ifâde itmekdür. Muh̄birüñ ḥabere 'âlim olmasına lâzım-ı fâ'ide-i haber tesmiye olunur. Kıyâm-ı Zeyd'i bilen kimesneye رَيْدٌ قَائِمٌ diyüp kendüñ 'âlim olduğna lâzım-ı fâ'ide-i haber dinür.

Mecâz-ı 'Aḳlî (13b): Fi' li yâ ma'nâ-yı fi' li mülâbislerine isnâddur. Eyle mülâbis ki mā hüve lehunñ ğayrıdur. Ya'nî fi'l için mebnî olmamış ola. Meşelâ fâ'il için mebnî olan fi' li mef'üle isnâd itmek gibi. Ya'nî ḥaḳîkatın taleb ṭarîḳiyle ki bir ḳarîne vaz' idesin isnâduñ ḥaḳîkî olmaduğına dâlle ola.

Muktezâ-yı Zâhir (12a): Vücûh-ı mezkûr üzere ya' nî darb-ı evvelde te'kîdsüz ve darb-ı şânide istihsânen te'kîd ile taqviyet ve darb-ı şâlişde bi-hasebi'l-inkâr te'kîd ile irâda muktezâ-yı zâhir üzere ihrâc tesmiye olunur. Ya' nî zikr olunan taraf üzere vârid olsa bir kelâm muktezâ-yı zâhir üzere vâriddür dinür.

Ṭalebî [Kelâm] (12a): مُتَرَدِّدًا فِيهِ olan hükm ṭalebî tesmiye olunur maṭlûb olduğı eelden.

Ahvâl-i Müsnedün İleyh (17a-32b)

Ḥazf-i Müsnedün İleyh (17a): Hâl-i sâmi' üñ zâhirine binâ'en zikri 'abeş olduğundan ihtirâzdan ötürdür ḥazf olunması yâḥod aqvâ-yı delileyne 'udûl-i taḥyilden ötüri ki ol delileyne 'aql ü lafzdan oldığı hâlde ya' nî müsnedün ileyh zikr olinsa delîl-i lafziyyeye i'timâd olunmuş olur ve eger ḥazf olinsa delîl-i 'aqliyyeye i'timâd olunmuş olur. Pes delîl-i 'aqliyyeye i'timâd itmegi taḥyil için ḥazf olunur.

İltifât (30a): Sekkâkî eyitdi ki kelâmı hikâyeden ğaybete naql müsnedün ileyhe muhtaş degüldür ve bu kadara daḡi maḥşûş degüldür ki ancak hikâyeden ğaybete naql ola. Belki tekellüm ü ḥiṭâb u ğaybetden her biri gerek müsnedün ileyh olsun gerek ğayrı olsun âḡere naql olunur ve 'inde'l-'ulemâ bu naql iltifât tesmiye olunur. 'İnde'l-cumhür meşhûr olan taḡkîk iltifât bir ma' nâdan ta' bîrdür ṭuruk-ı şelâşeden bir ṭarîk ile zâlike'l-ma' nâdan ta' bîrden sonra.

İstiğrâk-ı Ḥakîkî (21a): Bi-hasebi'l-luğa lafz mütenâvil olduğu efrâduñ küllîsin irâdete ḡakîkî tesmiye olunur.

İstiğrâk-ı 'Örfî (21a): Ehl-i 'örfüñ fehmi ḡasebiyle lafz mütenâvil olduğu efrâduñ küllîsin irâdete 'örfî tesmiye olunur.

Ḳalb (32a): Hîlâf-ı muktezâ-yı zâhirdendür ḡalb ol ki eczâ-yı kelâm biri birinüñ mekânına ḡılınmaḡ.

Müsnedün İleyhden Bedel Yapılması (23b): Müsnedün ileyhden bir şey'i bedel ḡılmaḡ pes ziyâde taḡrîrden ötürdür.

Müsnedün İleyhe 'Aṭf Yapılması (23b-24a): Müsnedün ileyhe bir şey' ma' tûf ḡılmaḡ pes iḡtişâr birle müsnedün ileyhi tafşîl içündür yâḡod müsnedi tafşîl içündür yâḡod sâmi' i ḡaṭadan şavâba redd içündür yâḡod hükm-i kelâmı bir maḡkûmun 'aleyhden âḡer maḡkûmun 'aleyhe şarf içündür yâḡod şekk-i mütekellimden ötürdür yâḡod sâmi' i şekke bırakmadan ötürdür.

Müsnedün İleyhi Taḡdîm (24a-25b): Müsned üzere müsnedün ileyhi taḡdîm itmek pes zikr-i müsnedün ileyh ehemmi olduğundan ötürdür ve cihet-i ihtimâmı yâ aşl olduğundan ötürdür veyâḡod zihni sâmi' de ḡaberüñ temekkününden ötürdür yâḡod ta' cîl-i sürürden ötürdür yâḡod mesâ'eti ta' cîlden ötürdür yâḡod ḡaṭırdan zâ' il olmadığı ihâmdan ötürdür yâḡod lezîz idügin ihâmdan ötürdür yâḡod mezkûr mişliden ötürdür izḡâr-ı ta' zim ü taḡkîr gibi. 'Abdu'l-ḡâhir eyitdi ki az olur müsnedün ileyh taḡdîm olunur ḡaber-i fi' liye taḡşîş ifâde itmeden ötüri eger müsnedün ileyhi ḡarf-i nefy vely iderse ya' nî bilâ-faşl ba' de ḡarf-i nefyde vâḡi' olursa. Az olur taḡdîm-i müsnedün ileyh taḡavvî-i hükm için gelür.

Müsnedün İleyhüñ Faşl Zâmîri Alması (24a): Müsnedün ileyhi zâmîr-ı faşl ile pes müsnedün ileyhi müsnede taḥşîşden ötürüdür.

Müsnedün İleyhüñ İsm-i İşâret ile Ma'rife Olması (20a-20b): Müsnedün ileyhi ism-i işâret îrâd itmek ile ta'rif ekmele-i temyîz ile temyîzden ötürüdür aḡrâzdan bir ḡaraż ta'alluḡından ötüri yâḡod ḡabâvet-i sâmi'e ta'rifden ötüri yâḡod ḡurb u bu'd u tavassuḡda ḡâl-i müsnedün ileyhi beyândan ötüri ism-i işâret ile ta'rif olunur yâḡod müsnedün ileyhi ḡurb ile taḡḡirden ötüri yâḡod bu'd ile ta'zîmden ötüri yâḡod bu'd ile taḡḡirden ötüri yâḡod müşârün ileyhi evşâf ile ta'ḡîb ḡatında bu'd-ı ismu'l-işâret vârid olana lâyıḡ idüḡine tenbîhden ötüri.

Müsnedün İleyhüñ İzâfetle Ma'rife Olması (21b-22a): Zîrâ izâfet-i müsnedün ileyhi zîhn-i sâmi'de ṡuruk-ı ihzâr aḡşar-ı ṡarîḡdür. Yâḡod izâfet ta'zîm-i şe'n-i muzâfun ileyhi yâ şe'n-i muzâfi yâ şe'n-i ḡayriyi mutaḡammın olduḡundan ötürüdür yâḡod bu mezkûri taḡḡiri mutaḡammın olduḡundan ötürüdür.

Müsnedün İleyhüñ Lâm ile Ma'rife Olması (20b-21a): Lâm ile ta'rif-i müsnedün ileyhi ma'hûda işâret içündür yâḡod nefis-i ḡaḡîḡate işâret içündür efrâd-ı mâ-şadaḡın i'tibârsuz. Az olur efrâd-ı ḡaḡîḡatden ferd-i vâḡid için gelür. Az olur ki istiḡrâḡı ifâde ider.

Müsnedün İleyhüñ Ma'rife Gelişi (18a-18b): Müsnedün ileyhi ma'rife îrâd eylemek pes izmâr iledür. Zîrâ maḡâm-ı müsnedün ileyhi maḡâm-ı tekellümdür أَنَا صَرَبْتُ gibi yâḡod maḡâm-ı ḡiṡâbdur أَنْتَ صَرَبْتُ gibi yâḡod maḡâm-ı ḡaybetdür هُوَ زَيْدٌ صَرَبَ هُوَ gibi.

Müsnedün İleyhüñ Mevşül ile Ma'rife Olması (19a-19b): Ta'rif-i müsnedün ileyhi mevşüliyye ile olur. Şıladan ḡayrı müsnedün ileyhi maḡşuş aḡvâle 'ilm-i muḡâṡab olmaduḡundan ötüri ya'nî muḡâṡab olan kimesne ancaḡ ḡâl-i şılaya 'âlim ḡayrı aḡvâle 'âlim degül. Yâḡod ism-i müsnedün ileyhi ile taṡrîḡ-i istiḡbâḡdan ötüri yâḡod ziyâde taḡrîrden ötüri yâḡod ta'zîm ü tehvîlden ötüri yâḡod müsnedün ileyhi mevşül ile ta'rif muḡâṡabı ḡaṡâ üzere tenbîhden ötürüdür yâḡod binâ-yı ḡaberüñ ṡarîḡine işâret için.

Müsnedün İleyhüñ Nekre Getirilişi (22a-22b): Müsnedün ileyhi nekre îrâd eylemek pes ifrâd ḡaşdından ötürüdür yâḡod ism-i cins mütenâvil olduḡundan bir nev' ḡaşdından ötürüdür yâḡod ta'zîmden ötüri yâḡod taḡḡirden ötüri yâḡod tekşîrden ötürüdür yâḡod taḡlîlden ötürüdür. İfrâd yâḡod nev' iyyeden ötüri müsnedün ileyhi ḡayrın tenkîrdenür daḡı ta'zîm için tenkîr ḡayrdandır daḡı taḡḡir için olandandır.

Müsnedün İleyhüñ 'Alemliyetle Ma'rife Olması (18b-19a): Müsnedün ileyhi ta'rif 'alemliyet iledür müsnedün ileyhi bi-'aynihî ve bi-şahşihî zîhn-i sâmi'de ihzârdan ötürüdür yâḡod ta'zîm-i müsnedün ileyhi den ötüri yâḡod ihânetden ötüri yâḡod 'alemi lezîz bulduḡın ihâmdan ötüri yâḡod 'alem ile teberrük ḡaşdından ötüri.

Müsnedün İleyhüñ 'Aṡf-ı Beyân Alması (23b): Müsnedün ileyhi 'aṡf-ı beyân ile ta'ḡîb pes müsnedün ileyhe muḡtaşş ism ile izâḡdan ötürüdür.

Müsnedün İleyhüñ Şıfat Alması (22b-23a): Müsnedün ileyhi bir şey' ile şıfatlamak pes ol vaşf ma'nâ-yı müsnedün ileyhi mübeyyen ü kâşif olduḡundan ötürüdür yâḡod vaşf maḡşuş-ı müsnedün ileyhi olduḡundan ötüri ya'nî muḡallele-i iştirâḡ yâ râfi'-i ihtimâl olduḡundan ötürüdür yâḡod medḡ olduḡundan ötürüdür yâḡod zemm olduḡundan ötürüdür.

Müsnedün İleyhüñ Te'ḥīri (28b-29a): Müsnedün ileyhi müsneden te'ḥīr itmek pes maḳām taḳdīm-i müsnedi iḳtizā itdiginden ötürüdür.

Müsnedün İleyhüñ Te'kīdi (23a-23b): Tevkīd-i müsnedün ileyh pes taḳrīrden ötürüdür yāḥod tecevvüz yā sehv-i tevehhūmin def' den ötürüdür yāḥod 'adem-i şümül tevehhūmin def' den ötürüdür.

Zıkr-i Müsnedün İleyh (17b-18a): Müsnedün ileyhi zıkr itmek aḣl olduğı eelden ötürüdür Yāḥod ihtiyāṫ ü ihtimāmdan ötürüdür ḳarīneye i' timād za' if olduğı eelden yāḥod ḡabāvet-i sāmi'e tenbīhden ötürüdür yāḥod ziyāde taḳrīr ü izāḥdan ötürüdür yāḥod zıkr-i müsnedün ileyhi izḥār ta' zımden ötüri olur yāḥod ihānet-i müsnedün ileyhden ötüri olur ismi ihānete delālet ider şey'den olduğundan ötüri yāḥod zıkr-i müsnedün ileyh ile teberrükden ötüri yāḥod istilzāzdan ötüri yāḥod işğā ya' nī işıldürmek maṫlūb olan yirde baştı kelāmdan ötüri.

Aḥvāl-i Müsned (32b-38b)

Fi'li Mef'ül ile ve Mef'ül Mişli ile Taḳyīd (33b): Fi'li mef'ül ile ve mef'ül mişli ile taḳyīd ya' nī temyīz ve ḥāl ve istiḣnā ile taḳyīd pes ziyāde fā'ideden ötürüdür.

Fi'li Şart ile Taḳyīd (34a-36a): Ammā fi'li şart ile taḳyīd pes niçe i' tibārdan ötürüdür ki bilinmez illā edevāt-ı şartuñ mā-beynin ma'rifet ile bilinür ol mā-beyn edevāt-ı tafşīlden olduğı ḥālde. Pes ۞ ve ۞ şart içündür zamān-ı istiḳbāldede. Az olur lafz-ı ۞ tecāhülen maḳām-ı cezmde isti' māl olunur. Yāḥod muḥāṫab-ı 'ālimi menzile-i cāhile tenzīlden ötüri yāḥod muḥāṫabı şarta ta' yīrden ötüri. Dağı taşvīrden ötürüdür ki taḥḳīḳ maḳām-ı şartı aḣlında ḳal' ider şey'e iştimālınden ötüri zālike'l-maḳām şarta şāliḥ olmaz illā farzından ötüri. Yāḥod şart ile muttaşif olmayanı anuñla muttaşif olan üzere taḡlībden ötüri maḳām-ı cezmde isti' māl olunur yāḥod tefe'ülde ötüri yāḥod vuḳū'na raḡbeti izḥārdan ötüri. ۞ dağı zamān-ı māzīde şart içündür intifā'-ı şarta cezm birle.

Müsnedi İzāfet ve Vaş ile Taḥşīş (37a): Pes fā'ide etemm olduğundan ötürüdür ki mürür eyledi ziyāde ḥuşuş itmeye fā'ideyi icāb ider.

Müsnedi Ta'rif İtmek (37a): Pes ṫuruḳ-ı ta'rifüñ biri ile sāmi'a ma'lūm olan emre ḥükmi ifāde itmeden ötürüdür bir müsned-i āḥer ile ki müsnedün ileyh ma'lūmuñ mişlidür. Ya' nī muḥāṫaba müsnedün ileyh ma'lūme müsned ma'lūmı ḥükmi itmegi ifādeden ötüri müsned ta'rif irād olunur. Yāḥod ifāde-i ḥükmi gibi lāzım-ı ḥükmi sāmi'a ifāde itmeden ötürüdür ta'rif-i ' ahd yāḥod ta'rif-i cins i' tibāryla.

Müsnedüñ Cümle Olması (37b-38a): Ammā müsnedüñ cümle olması pes taḳavvīden ötürüdür رَيْدٌ قَامٌ gibi yāḥod sebebī olduğundan ötürüdür. Müsnedüñ cümle-i zarfıyye olması ihtişār-ı fi'liyyetden ötürüdür.

Müsnedüñ Fi'l Olması (33b): Ammā fi'l olması eḥad-i ezmine-i şelāse ile taḳyīdden ötürüdür aḥşar-ı ṫarīḳ üzere teceddüdi ifāde birle.

Müsnedüñ İsm Olması (33b): Ammā ism olması 'adem-i taḳyīd-i mezkūrı ve teceddüdi ifādesinden ötürüdür.

Müsnedüñ Müfred Olması (33b): Pes ğayr-ı sebēbī oldığından ötürüdür taĳavviyyü'l-hüküm 'adem ifādesi birle.

Taĳdīm-i Müsned (38a): Pes müsnedün ileyhi aña ĳaşrdan ötürüdür. Yāĳod taĳdīm-i müsned evvel emrden ĳaber olup na't olmadığına tenbīhden ötürüdür yāĳod tefe'ülden ötürüdür yāĳod zıkr-i müsnedün ileyhe teşvīĳden ötürüdür.

Tenkīr-i Müsned (37a): Ammā tenkīr-i müsned pes ta'rif dālle olduğu ĳaşr u 'ahdüñ 'ademini irādetden ötürüdür yāĳod ta'zīmden ötürüdür yāĳod taĳĳīrden ötüri.

Te'ĳīr-i Müsned (38a): Pes zıkr-i müsnedün ileyh ehemmi oldığından ötürüdür.

Terk-i Müsned (32b): Ol daĳı ĳazf-i müsnedün ileyhde geĳen şey'den ötürüdür iĳtirāz 'ani'l-'abeş gibi ve ğayrı gibi.

Terk-i Taĳyīd (34a): Ammā terk-i taĳyīd terbiye-i fā'ideden māni' den ötürüdür.

Zıkr-i Müsned (33b): Pes zıkr-i müsnedün ileyhde geĳen 'illetlerden ötürüdür ihtimām ü ihtiyāz gibi yāĳod zıkr ile ism yā fi'l olması müte'ayyen olmadan ötüri.

Aĳvāl-i Müte'allikāt-ı Fi'l (38b-42a)

ĳazf-i Me'ül (40a-40b): ĳazf-i me'ül şāniyen zıkr olunması murād olındığından ötüri bir vech üzere ki şariĳ lafz-ı me'üle ikā'-ı fi'li mutazammın fi'lüñ me'ül üzere vuĳū'ını kemāl-i 'ināyeti izĳardan ötüri yāĳod iĳtişār birle ta'mīm-i me'ülden ötürüdür Yāĳod mücerred iĳtişārdan ötürüdür ĳarīne ĳā'im olduĳda yāĳod faşılaya ri'āyetden ötüri veyāĳod zıkr-i me'üli ĳabīĳ görmeden ötüri yāĳod nükte-i uĳrādan ötüri meşelā sāmi' den iĳfā gibi.

Me'ül-i Fi'li ve Me'ül-i Mişliyi Cār ile Mecerūr Gibi ve Zarf ü ĳāl Gibi Fi'l Üzere Taĳdīm Eylemek (40b-42a): Ve me'ül-i fi'li ve me'ül-i mişliyi cār ile mecerūr gibi ve zarf ü ĳāl gibi fi'l üzere taĳdīm eylemek ta'yīn-i ĳaĳā-yı sāmi'i redd itmeden ötürüdür. Eger taĳdīm olunmazsa pes taĳdīm taĳşiş ifāde ider ve taĳdīm cemī' şuverde taĳşışden ma'ādā mukaddeme ihtimāmı ifāde ider. Ve ba'zı ma'mulāt-ı fi'li ba'zı üzere taĳdīm eylemek zīrā zālike'l-ba'zuñ aşlı taĳdīm itmekdür taĳdīm-i fā'il gibi ve me'ül-i evveli şāni üzere taĳdīm gibi. Ve daĳı zālike'l-ba'zuñ zıkr-i ehemmi oldığından ötüri taĳdīm olunur. Yāĳod taĳdīm olunur zīrā te'ĳīrde beyān-ı ma'nāya iĳlāl vardur yāĳod te'ĳīrde tenāsüb iĳlāl oldığından ötüri taĳdīm olunur .

Me'ülün Fi'l ile Zıkr Olunmaması (38b-39a): Pes ĳaçan me'ül fi'l ile zıkr olunmasa pes ĳarāz eger fi'li fā'iline işbāt yāĳod muĳlaĳā fā'ilinden nefy olursa zālike'l-fi'l lāzım menziline tenzīl olunur. Zīrā yā menzile-i lāzıma tenzīl olan fi'l ya'nī 'umüm-ı fi'li i'tibārsuz cem'-i efrādı murād olunmaĳıla ve ĳuşuş-ı fi'li i'tibārsuz ba'zı efrādı murād olunmaĳıla 'umüm ve ĳuşuşdan muĳlaĳ oldığı ĳālde zālike'l-fi'lden kināye ĳılına zālike'l-fi'l me'ül-i maĳşūşa müte'allik oldığı ĳālde yāĳod bu maĳüle fi'lden kināye olmaya.

Kaşr (42a-46b)

Kaşr (42a): Kaşr daği lügatde ḥabs ü men'e dirler ve iştlâhda tarîk-i maḥşuş üzere bir şey'i bir şey'e taḥşîşdür.

Kaşr-ı Ğayr-ı Ḥaḳîkî (42b): Ğayr-ı ḥaḳîkîden nev'-i evvel emri bir şifata taḥşîşdür şifat-ı uḥrāya mütecāviz oldığı ḥâlde yāḥod şifat-ı uḥrā mekânına ve Ğayr-ı ḥaḳîkîden nev'-i şānî şifatu bir emre taḥşîşdür emr-i āḥeri mütecāviz oldığı ḥâlde yāḥod şifatu bir emre taḥşîşdür emr-i āḥer mekânına.

Kaşr-ı Ḥaḳîkî (42a): Ya' nî mevşūfî şifata kaşrdur ki mevşūf tilke's-şifatu tecāvüz itmeye ya' nî şifatu mevşūfa kaşrdur ki şifat zālike'l-mevşūfî tecāvüz itmeye.

Kaşr-ı İfrād (42b): Muḥāṭab olan şirkete i' tîkād iden şaḥşdur. Bu kaşr kaşr-ı ifrād tesmiye olunur muḥāṭab i' tîkād itdigi şirketi kaṭ'ından ötüri.

Kaşr-ı Kālb (42b-43a): Muḥāṭab olan 'aks-i ḥükmi i' tîkād idendür. Bu kaşr kaşr-ı kālb tesmiye olunur ḥükmi-i muḥāṭabı kālbinden ötüri.

Kaşr-ı Ta'yîn (43a): Ya' nî şānî ile muḥāṭab yā 'aks i' tîkād eyleye yāḥod katında emrān müsāvî ola. Ya' nî ḥükmi-i mütekellimi ve 'aks-i ḥükmi-i mütekellimi taşavvur eyleye ta'yîne 'ilmsüz. Bu kaşr kaşr-ı ta'yîn tesmiye olunur.

Kaşruñ Tarîkleri (43a-43b): Tūruk-ı erba'adandur tarîk-i 'aṭf. Tūruk-ı kaşrdandur tarîk-i nefy ü istiṣnā. Tūruk-ı kaşrdandur lafz-ı ائِمَّا ile tarîk-i kaşr. Ve tūruk-ı kaşrdandur taḳdîm.

İnşā (46b-53a)

Emr (51b): Zāḥir budur ki لَام'a muḳārin olandan şîġa-i emr لِيُحْضِرُ ve لَام'ın Ğayrına muḳterinden أَكْرَمٌ ve رُوَيْدٌ mişli isti'lā-yı taleb-i fi'l için mevzū'adur şîġa-i emri semā' katında isti'lā-yı talebe tebdürinden ötüri. Taleb-i mezkūruñ Ğayrı için isti'māl olunur ibāḥe gibi daği tehdîd gibi daği ta'cîz gibi daği teşhîr gibi ya' nî musaḥḥar kılmak gibi daği ihānet gibi daği tesviye gibi daği temennî gibi daği du'ā gibi daği iltimās gibi.

İstifhām (47a-51a): İstifhām daği şüret-i şey'üñ zihnde ḥāşıl olmasını talebdür. Tilke's-şüret daği eger iki emr beyninde vuḳū'-ı nisbet yāḥod lā-vuḳū'-ı nisbet olursa aña taşdik tesmiye olunur ve eger tilke's-şüret vuḳū'-ı mezkūr olmazsa aña taşavvur tesmiye olunur. İstifhām için mevzū'a olan elfāz اَيُّ وَكَيْفٌ وَكَمْ وَ اَيْنَ وَ اَنَّى وَ مَتَى وَ اَيَّانَ bu on bir lafzdur. Pes hemze taleb-i taşdik için olur yāḥod taleb-i taşavvur için olur. Ve lafz-ı هَلْ ancak taleb-i taşdik için olur. Kelime-i هَلْ س ve سَوَّفَ gibi fi'l-i muzāri'i zamān-ı istiḳbāle taḥşîş ider. هَلْ iki kısımdur. Bir kısmı müfrededür anuñla vücūd-ı şey' taleb olunur ve bir kısmı daği mürekkebedür ki anuñla bir şey'üñ bir şey' için vücūdı taleb olunur. Pes مَا ile şerḥ-i ism taleb olunur yāḥod ḥaḳîkat-i müsemma taleb olunur. Ve daği مَنْ ile şāḥib-i 'ilme teşaḥḥuş u ta'ayyünin ifāde ider 'arîz taleb olunur yāḥod vaşfdan su'āl olunur ve مَنْ ile şāḥib-i 'ilmden olan cinsden su'āl olunur. Ve اَيُّ ile eḥad-i müteşārikeyn temeyyüz ider şey'den su'āl olunur bir emr-i müteşārikler ki ikisine daği 'āmm olur. Ve كَمْ ile 'adedden

su'āl olunur ve كَيْف ile hālden su'āl olunur ve أَيْن ile mekāndan ve مَتَى ile mutlak zamāndan ve أَيْنَ ile zamān-ı müstaḳbelden su'āl olunur ve أَيْ bir kere كَيْف ma' nāsına isti' māl olunur. Ba' de-zālik bu kelimāt-ı istifhāmiyye ekseriyā istifhāmuñ ğayrında isti' māl olunur baḫ bulmaḫ gibi daḫi ta' accüb gibi daḫi ḍalālete tenbīh gibi daḫi va' id gibi daḫi taḫrīr gibi daḫi inkār gibi daḫi tehekküm gibi daḫi taḫḫīr gibi daḫi tehvīl ya' nī ta' zīm gibi ve daḫi istib' ād gibi.

Nehy (52a): Nehy için bir ḫarf vardır ki ol لا-yı cāzimedür. Taleb men' ũñ ğayrında da isti' māl olunur yāḫod taleb terkūñ ğayrında iḫtilāf mezhebine göre tehdīd gibi

Nidā (52b): Envā' -ı talebdendür nidā'. Şīġa-i nidā' ma' nāsınuñ ğayrında daḫi isti' māl olunur daḫi iḫtişāş gibi.

'Arz (52b): Ammā 'arz pes istifhāmdan müvelleddür bi-re'sihī şey'-i āḫer degüldür. Mevāzī' -ı erba' anuñ ğayrında daḫi taḫdīr-i şart cā' iz olur bir ḫarīne ḫā' im olduḫda.

Temennī (46b-47a): Temennī için mevzū' olan lafz لَأَيْت'dür. Az olur lafz-ı هَل ile temennī olunur. Daḫi لَوْ ile temennī olunur. Az olur لَعَل ile daḫi temennī olunur.

Faşl ve Vaşl (53a-62a)

Cihet-i Cāmi'a (58a): Cümleteyn beyninde cihet-i cāmi' a cümle-i ũlā ve cümle-i şāniyede olan cemī' an müsned ile müsnedün ileyhleri i' tibāriyla olmaḫ vācib olur.

Faşl (53a): Faşl ise terk-i ' aḫdür.

İstīnāf (56a-56b): Cümle-i şāniye ũlā iḫtizā itdiġi su'āle cevāb olduġından ötüri bu faşl istīnāf tesmiye olunur. Cümle-i şāniye daḫi bu faşl gibi istīnāf ve müste' nife tesmiye olunur. İstīnāf daḫi üç kışmdur. Zīrā su'āl-i mezkūr ya' nī cümle-i ũlā mutazammın olduġı su'āl yā mutlak sebep-i ḫükmden ola yāḫod ḫükme maḫşuş olan sebebden ola yāḫod sebep-i mutlak ve sebep-i ḫāşuñ ğayrından ola su'āl.

Ḳaḫ' (55b): Ammā cümle-i şāniye cümle-i ũlādan münḫaḫı' a gibi olması pes şāniyeyi ũlāya ' aḫf ğayrıya ' aḫfi mūhim olduġından ötüridür. Ğayrıya ' aḫfi mūhim olduġı eelden bu faşla ḫaḫ' tesmiye olındı.

Kemāl-i İnḫiḫā' (54a): Kemāl-i inḫiḫā' pes lafzen ve ma' nen ḫaber ve inşā cihetinden iḫtilāflarından ötüridür yāḫod ḫaber ve inşā cihetinden ma' nen iḫtilāflarından ötüri yāḫod kemāl-i inḫiḫā' mā-beyninde cāmi' olmadıġından ötüridür.

Kemāl-i İttişāl (54a-54b): Ammā beyne'l-cümleteyn kemāl-i ittişāl pes cümle-i şāniye cümle-i ũlāyı mü'ekkede olduġından ötüridür mecāz ile tekellüm tevehhümin yāḫod ġalaḫ tevehhümin def' den ötüri yāḫod cümle-i şāniye cümle-i ũlādan bedel olduġından ötüridür kemāl-i ittişāl.

'Aḫf-ı Vāv (53a): Pes ' aḫf-ı vāv daḫi vāv mişli ile maḫbūl olmasına şart ma' ḫūf ile ma' ḫūfun ' aleyh beyninde cihet-i cāmi' a olmaḫdur.

Vaşl (53a): Vaşl ba' zı cümeli ba' zısına ' aḫdür.

İcāz, İtnāb ve Müsāvāt (62a-69a)

İtnāb (62a, 65b-67b): İtnāb daḥi ‘ibāret-i müte‘ārefden ekṣer ile edāyı maḳṣūddur. İtnāb daḥi yā ba‘de'l-ibhām izāḥ iledür yāḥod nefside faẓl-ı temekkün ile mütemekkin olsun için yāḥod itnāb ba‘de'l-‘ām ḥāṣı zıkr iledür meziyyet-i ḥāṣa tenbīhden ötüri veyāḥod itnāb tekrır iledür bir nükteden ötüri yāḥod iḡāl iledür veyāḥod itnāb mezkūr ile ḥāṣıl oldığı gibi tezyıl ile daḥi ḥāṣıl olur veyāḥod tekmil iledür itnāb veyāḥod itnāb tetmim iledür veyāḥod itnāb i‘tirāz iledür. İtnāb yāḥod mezkūr umuruñ ğayrıyla ḥāṣıl olur.

İcāz (62a): İcāz maḳṣūdı edādur ‘ibāret-i müte‘ārefden eḳall ‘ibāretle.

İcāz-ı Ḥazf (63b-64b): Maḥzūf daḥi yā cüz’-i cümledür ki muzāfdur yā mevşūfdur yāḥod şıfatdur yāḥod maḥzūf olan şartdur yāḥod cevāb-ı şartdur yāḥod maḥzūf sebep-i mezkūra müsebbeb olan cümledür yāḥod müsebbeb ve sebepün ğayrıdur maḥzūf yāḥod cümleden ekṣerdür. Ḥazf daḥi iki vech üzeredür. Vech-i evvel maḳām-ı maḥzūfa bir şey’ kâ’im olmamaḳdur belki ḳarīne ile iktifā olına daḥi vech-i şānī maḳām-ı maḥzūfa bir şey’ kâ’im olmaḳdur.

İcāz-ı Ḳaşr (63a): Bir nesne ḥazfıyle olmaya.

İḡāl (66a-66b): Bilād-ı ba‘ide gitmek ma‘nāsınadır luḡatde ve tefsīr-i iḡālde ihtilāf olındı. Dinildi ki beyti ḥatm itmekdür bir nükte ifāde ider şey’le ki ma‘nā ol nüktesüz tamām olur ve ol nükte ziyāde taḥḳīḳ-i teşbīh gibi.

İ‘tirāz (67b, 68b): İ‘tirāz eṣnā-yı kelāmde veyāḥod ma‘nen muttaşıl olan kelāmeyn beyninde bir cümle veyāḥod bir cümleden ekṣer cümle getürmekdür ki tilke'l-cümle için i‘rābda maḥall olmaya bir nükte ḳaşdından ötüri. İ‘tirāz ba‘zı şuver-i tetmim ve ba‘zı şuver-i tekmile şāmil olur ol ki eṣnā-yı kelāmde yāḥod kelāmeyn-i muttaşilateyn beyninde vāḳi‘ ola.

Müsāvāt (62b): Pes müsāvāt lafzuñ aṣl murād miḳdārınca olmasıdır.

Tekmil (67a-67b): Tekmil tesmiye olındığı gibi ihtirās daḥi tesmiye olunur tevaḳḳī vü ihtirās ma‘nāsına. İştılāḥda tekmiḳ ḥilāf-ı maḳṣūdı ihām ider kelāmde def‘ iden şey’i getürmekdür.

Tetmim (67b): Tetmim ḥilāf-ı maḳṣūdı mühim olmayan kelāmde bir faẓla getürmekdür bir nükte ḳaşdından ötüri.

Tevşī‘ (66a): Luḡatde ḳuṭn-ı mendūf[1] leff itmekdür ve iştılāḥda ‘acüz-i kelāmde bir müşennā getürmekdür ki iki ism ile müfesserdür ism-i şānī ism-i evvele ma‘ṭūf ola.

Tezyıl (66b-67a): Ol tezyıl bir cümleyi bir cümle ile ta‘ḳıbdür cümle-i ulā ma‘nāsını müstemile cümle-i ulāyı tevkīdden ötüri. Tezyıl iki nev‘dür. Bir nev‘ şöhretde meşel maḥrecine iḥrāc olunmadı ve bir nev‘ meşel maḥrecine iḥrāc olındı ki cümle-i şāniye ile mā-ḳablinden munfaşıl ḥükm-i küllī maḳṣūd ola.

‘İLM-İ BEYĀN (69a-98b)

Ba‘id-i Ġarīb (82b): Ḳarībün ḥilāfına mülābisdür vech-i şebēhün ḥafāsından ötüri bādī-i nazarda.

Delālet-i Lafz (69b): Delālet-i lafz yā mā vuẓı‘a lehdür yā cüz’-i mā vuẓı‘a lehdür veyāḥod mā vuẓı‘a lehden ḥāricedür.

Edāt-ı Teşbîh (78a): edāt-ı teşbîh كَأَنِّ dūr ve مِثْلٌ dūr ve مِثْلٌ dūr.

Ḥaḳīkat (85a): İştılâḥ-ı taḥāṭubda mā vuẓı' a lehi olan ma' nāda müsta' mele olan kelimedür. Ya' nî şol iştılâḥda ki ḳavm beyninde ol iştılâḥ ile olur tarafeynden ḥiṭāb.

Ḥaḳīkat-ı Luğaviyye (93b): Sekkāki ḥaḳīkat-i luğaviyyeyi ta'rif eyledi mā vuẓı' a lehinde müsta' mele olan kelimeyi vaẓ' da te'vilsüz. Ya' nî ḥaḳīkat-ı luğaviyye şol kelimedür ki mā vuẓı' a lehinde müsta' mele ola zālike'l-vaẓ' da te'vil olmadığı ḥâlde.

İltizām (69b): Delālet-i şālişe ya' nî lafẓuñ kendü ma' nāsından ḥārice delāletine iltizām muhtaşş olur. Lafzen insānuñ ḳābil-i ' ilme delāleti gibi.

İmā ve İşāret (98b): Ve ḥafāsuz olduḳda münāsib olan imā ve işāretdür.

İsti' āre (85b, 86b): Eger ' ayn-ı müşābehet olursa pes mecāz isti' āredür. Ekseriyā ism-i müşebbehün bihi müşebbehde isti' māle isti' āre itlāk olunur. İsti' āre ki ' alāḳası müşābehet olan mecāzdur az olur taḥḳīḳiyye ile muḳayyede olur taḥyīliyye ve mekniyyeden mütemeyyiz olsun için.

İsti' āre bi'l-Kināye / İsti' āre-i Mekniyye (16b, 92b): Zīrā isti' āre bi'l-kināye müşebbeh zıkr olup müşebbehün bih murād olınandır. Az olur teşbîh nefis-i mütেকellimde muzmer olur. Pes erkān bir şey' ile taşriḥ olunmaz zıkr-i müşebbehden ḡayrı ve ol teşbîh-i muzmere delil naşb olunur müşebbehün bihe muhtaşş olan emr müşebbeh için işbāt olunmaḳ ile. Pes teşbîh-i muzmer isti' āre bi'l-kināye yāḥod isti' āre-i mekniyye tesmiye olunur.

İsti' āre-i Aşliyye (89b): Zīrā eger lafẓ-ı müste' ār ism-i cins olursa pes isti' āre aşliyyedür recül-i şüca' için isti' āre olunan esed gibi ve ḍarb-ı şedid için ḳatlı gibi.

İsti' āre-i Ḥāşşiyye (89a): Ol ki ḡarībedür. Ḡarābet az olur nefis-i teşbîhde olur.

İsti' āre-i Muraşşaha (91a): Ol daḡı şol isti' āredür müste' ārun minhe mülāyim olan şey'e muḳārin ola.

İsti' āre-i Muṭlaḳa (91a): Ol daḡı şol isti' āredür ki bir şıfata ve bir tefri'e ḳarīn olmaya ve şıfat ile murād şıfat-ı ma' neviyyedür yoḡsa na' t-ı naḥvī degüldür.

İsti' āre-i Mücerrede (91a): Ol daḡı şol isti' āredür ki müste' ārun lehe mülāyim olan şey'e muḳārin ola.

İsti' āre-i ' Āmmiyye (89a): ' Āmmiyye olan isti' āre mübtezeldür anda cāmi' üñ zuḡurından ötüri.

İsti' āre-i ' İnādiyye (88b): İctimā'-ı tarafeyn mümteni' olan isti' āre ' inādiyye tesmiye olunsun. İsti' āre-i ' inādiyyedendür tehekkümiyye ve temliḡiyye. Bu ikisi şol isti' āredür ki ma' nā-yı ḥaḳīḳisinüñ zıddında yā naḳizinde müsta' mel ola geḇen şey'den ötüri ki tezādd u tenāḳuz menzile-i tenāsübe tenzīl olunur tehekküm yā temliḡ vāsıtasıyla.

İsti' āre-i Taḡyīliyye (92b): Ve zālike'l-emri müşebbeh için işbāta isti' āre-i taḡyīliyye tesmiye olunur.

İsti' āre-i Tebe' iyye (89b): Eger [lafẓ-ı müste' ār] ism-i cins olmazsa pes tebe' iyyedür fi'l gibi ve andan müştāḳ olan ism-i fā' il ism-i mef' ül gibi ve ḡayrı gibi. Pes fi'l ve müştāḳ-ı fi' lde teşbîh ma' nā-yı maşdar içündür.

İsti' āre-i Vifāḳiyye (88a): Şey'-i vāḡidde ictimā'-ı tarafeyn mümkün olan vifāḳiyye tesmiye olunsun.

- İzhār-ı Maṭlūb (79b):** Darb-ı şānī müşebbehün bihi ihtimām itdigini beyāndur. Bu ğarāz[1] müştemil olan teşbīhe izhār-ı maṭlūb tesmiye olunur.
- Ḳarīb-i Mübtezel (82a):** Anda müşebbehden müşebbehün bihe intikāl olunur tedkīk-i nazarsuz vech-i şebih bādī-i re'ye zuhūrından ötüri ya' nī evvel rü'yetde.
- Kināye (96b):** Luġatde terk-i taşriḥdür ve işlāḥda bir lafzdur ki anuñla lāzım-ı ma' nā murād olına anuñla ma' nā-yı mā vuẓı' a lehi irāde cā'iz oldığı hālde. Pes zāhir oldu ki kināye mecāza muḥālif olur ma' nā-yı ḥaḳīḳīyi irādet cihetinden lāzım-ı ma' nāyi irādet birle.
- Kināye-i Ba'ide (97b):** Eger kināyeden maṭlūba intikāl bir vāsıtayla olursa pes ba'idedür.
- Mā vuẓı' a leh (69b):** Delālet-i vaẓ' iyye tesmiye olunur.
- Mecāz (70b):** Mecāz ki aşlı teşbīh olan isti'āredür.
- Mecāz (85a, 96b):** Aşlda المکان dan mef' aldür mekânından tecāvüz itmek ma' nāsına. Müfred ve mürekkebdür. Az olur mecāz ıtlāḳ olunur şol kelime ki ḥük-m-i i' rābı müteġayyir ola yā bir lafzı ḥazf veyāḥod ziyāde itmekle.
- Mecāz-ı Luġavī (94a):** [Sekkākī] ve mecāz-ı luġavīyi ta' rīf eyledi mā vuẓı' a lehinde müsta' mele olan kelime ile taḥḳīk ile ğayr-ı mā vuẓı' a lehinde müsta' mele ola yoḥsa te'vīl ile degül.
- Mecāz-ı Müfred (85a-85b):** Şol kelimedür ki işlāḥ-ı taḥāṭubda mā vuẓı' a lehün ğayrından müsta' mele ola. Bir vech üzere müsta' mele ola ki ḳarīne ile mā vuẓı' a lehde 'adem-i irādet şaḥīḥ ola.
- Mecāz-ı Mürekkeb (92a):** Şol şey'de müsta' mel olan lafzdur ki anuñ ma' nā-yı aşlīsine teşbīh-i temşil ile teşbīh olına teşbīhde mübālaġadan ötüri. Bu mecāz-ı mürekkeb 'alā-sebīl-i-isti'āre temşil tesmiye olunur.
- Mecāz-ı Mürsel (85b-86b):** Ma' nā-yı mecāz ma' nā-yı ḥaḳīḳat beyninde olan 'alāḳa müşābehetün ğayrı olursa mecāz-ı mürseldür. Ve mürseldendür şey'i ism-i cüz'iyile tesmiye ve mürseldendür bunuñ 'aksi ya' nī tesmiyesi bi-ism-i külle ve mürseldendür şey'i sebebi ismiyle tesmiye yāḥod şey'i ism-i müsebbibiyle tesmiye mürseldendür yāḥod şey'i tesmiyedür zamān-ı māzīde anuñ üzere oldukları şey'ün ismiyle yāḥod zamān-ı müstaḳbelde olıcaḳ şey'ün ismiyle tesmiye yāḥod maḥalliyle tesmiye yāḥod maḥalde ḥulūl idenün ismiyle tesmiye mürseldendür yāḥod şey'i āletiyile tesmiye mecāz-ı mürseldendür
- Muṭābaḳat (69b):** Delālet-i şelāsedan delālet-i ūlāya muṭābaḳat muḥtaşş olur lafz ma' nāya muṭābıḳ oldığından ötüri. Lafz-ı insānuñ ḥayvān-ı nāṭıḳa delāleti gibi.
- Müşebbeh ile Müşebbehün Bihün Ḥissī Olması (71a):** Ḥissī ile murād ḥavāss-ı ḥamse-i zāhire ile yā kendi veyāḥod mādde müdrek ola.
- Müşebbeh ile Müşebbehün Bihün 'Aḳlī Olması (71b):** 'Aḳlī ile murād bundan mā' adāsıdır. Ya' nī ḥavāss-ı zāhire ile ne kendi müdrek ola ve ne mādde müdrek.
- 'İlm-i Beyān (69b):** 'İlm-i beyān melekedür yāḥod uşul ü ḳavā' iddür ki anuñla ma' nā-yı vāḥidi ṭuruḳ-ı muḥtelife ile irād bilinür zālike'l-ma' nāya delālet vuzūḥında ya' nī ba' zı ṭuruḳ vāzıḥu'd-delāle olup ve ba' zı ṭuruḳ evzāḥu'd-delāle olmada.
- Remz (98a-98b):** Ve eger vesāyiṭ ḳalil olursa lüzūmdan ḥafā birle münāsib olan remzdür.
- Ta' rīz (98a):** Kināye-i 'urziyyeye münāsib olan ta' rīzdür. Zīrā ta' rīz kelāmı bir cānibe imāledür.

Tazammun (69b): Delâlet-i şāniye ya' nī lafzuñ cüz'-i mā vuzi'a lehine delâletine tazammun muhtaşş olur. Lafz-ı insānuñ ancağ hayvāna delâleti gibi.

Telvîh (98a): Ve 'urziyyenüñ ğayrına münāsib olan eger vesāyiğ keşire ise telvîhdür.

Teşbîh (70b): Ma' nā-yı teşbîh luğatde bir emrūñ ma' nāda emr-i āḫere müşāreketine delâletdür.

Teşbîhden Ğarāz (78a-79b): Teşbîhden ğarāz ḥükm-i aĝlebde müşebbeh olan şey'e 'ā'id olur veyāḫod ḫāl-i müşebbehi beyāndur ol ğarāz ki evvelā müşebbeh evşāfdan ne vaşf üzeredür veyāḫod ğarāz ḫāl-i müşebbehüñ miqdārını beyāndur yāḫod nefsi-sāmi' de ḫāl-i müşebbehi takrîr ve şānını takviyyetdür yāḫod müşebbehi 'ayn-ı sāmi' de tezyindür yāḫod müşebbehi takbîhdür yāḫod müşebbehi ṭurfe ya' nī ḫadîş-i 'acîb 'add itmedür. Az olur ğarāz-ı teşbîh müşebbehün bihe 'ā'id olur. Müşebbehün bihe 'ā'id olan ğarāz iki nev' dür. Ol iki nev' den biri vech-i şebehde müşebbehün bih müşebbehden etemm idüğini ihāmdur. Darb-ı şānī müşebbehün bihi ihtimām itdiğini beyāndur.

Teşbîh-i Belîğ (83b): Ve her bār ki terkîb umūr-ı ekşerden olsa teşbîh eb'ad olur ve aĝreb olur. Teşbîh-i belîğ bu nev' ba' idden olan teşbîhdür bu nev' ğarîb olduğundan ötürü.

Teşbîh-i Cem' (81a): Taraf-ı şānī ya' nī müşebbehün bih müte'addid olursa teşbîh-i cem' dür.

Teşbîhi İ'tibār-ı Tarafeyn ile Takşîm (80a-80b): Teşbîh i'tibār-ı tarafeyn ile dört kısmdur. Yā müfredi müfrede teşbîhdür ol müfredeyn daḫi olurlar yāḫod muḳayyedān olurlar yāḫod muhteliflerdür veyāḫod mürekkebi mürekkebe teşbîhdür veyāḫod müfredi mürekkebe teşbîhdür veyāḫod mürekkebi müfrede teşbîhdür

Teşbîh-i Maḳbûl (84a): İfade-i ğarāzı vāfi olandur beyān-ı ḫâlde müşebbehün bih vech-i şebeh ile a' ref şey' olmağ gibi yāḫod vech-i şebehde etemm şey' olmağ gibi yāḫod müşebbehün bih vech-i şebehde müselleml-ḥükm ola ma' rûfu'l-ḥükm ola 'inde'l-muḫāṭab şol teşbîhde ki anda ğarāz imkân-ı teşbîhi beyān ola.

Teşbîh-i Mefrûḳ (81a): Ol ki bir müşebbeh ile bir müşebbehün bihi getirüp ba' de birer āḫer getürmekdür.

Teşbîh-i Melfûf (80b-81a): Eger teşbîhüñ iki tarafı müte'addid olursa ol daḫi melfûfdür. Ol ki müşebbehātı evvelā getirüp ba' de müşebbehün bihleri müretteben getürmekdür.

Teşbîh-i Merdûd (84a): Maḳbûlüñ ḫilāfına mülābisdür. Ya' nī ifade-i ğarāzdan kâşır ola.

Teşbîh-i Meşrûṭ (83b): Bu teşbîh teşbîh-i meşrûṭ tesmiye olındı şart ile takyidinden ötürü.

Teşbîh-i Mufaşşal (82a): Şol şey' dür ki anda vech-i şebeh zıkr olına.

Teşbîh-i Mücmel (81b): Yā mücmeldür ki vech-i şebeh mezkûr olmaya. Mücmeldendür şol vech-i şebeh ki zāhirdür herkes fehm ider ve mücmeldendür vech-i şebeh ḫafi ki anı idrāk eylemez illā ḫāşşa idrāk ider ve kısm-ı evvel gibi mücmeldendür şol vech-i şebeh ki anda vaşf-ı eḫad-i tarafeyn zıkr olunmaya رَيْدٌ أَسَدٌ gibi daḫi mücmeldendür şol vech-i şebeh ki anda yalnız vaşf-ı müşebbehün bih zıkr olına هُمْ كَالْحَلَقَةِ gibi ve mücmeldendür şol vech-i şebeh ki anda vaşf-ı tarafeyn zıkr olına.

Teşbîh-i Mü'ekked (84a): Ol ki edāt-ı teşbîhi ḫazf olunandur.

Teşbîh-i Mürsel (84a): Mürsel olan teşbîh mü'ekkedüñ ḫilāfına mülābisdür. Ya' nī anda edāt zıkr olunmağdur.

Teşbîh-i Tesviye (81a): Eger taraf-ı evveli müte‘ addid olursa ya‘ nî müşebbeh teşbîh-i tesviyedür.

Vaz‘ -ı Lafz (85a): Vaz‘ -ı lafz bi-nefsihî bir ma‘ nāya delālet için lafzı ta‘ yındür.

Vech-i Şebeh (72a): Erkān-ı teşbîhden vech-i şebeh şol ma‘ nādur ki anda tarafeyn müşterek olalar yā taḥkîken ki zālike'l-ma‘ nā ḥaḳîqaten eḥad-i tarafeynde mevcūd ola veyāḥod taḥyilen ki zālike'l-ma‘ nā eḥad-i tarafeynde ‘alā-sebīli't-taḥyil mevcūd ola veyāḥod iki tarafda daḥi mevcūd ola.

Vech-i Şebehi Ğayr-ı Temşil Şeklinde Olan Teşbîh (81b): Ḥilāf-ı temşile mülābisdür.

Vech-i Şebehi Temşil Şeklinde Olan Teşbîh (81a): Şol teşbîhdür ki vech-i şebeh müte‘ addidden müntezi‘ ola.

Vech-i Şebehüñ Hissî Olması (74a): Vech-i şebeh hissî olmasıyla murād taḥkîk efrādı ya‘ nî cüz‘iyyatı hiss ile müdreke olmaḳdur. Meşelā ḥumret gibi ki mevādda ḥāşıla olan cüz‘iyyatı hiss-i başar ile müdrekedür.

‘İLM-İ BEDİ‘ (98b-120b)

Cem‘ (104b): Ma‘ nevīdendür cem‘ ki bir ḥükmd e müte‘ addid beyni cem‘ olınmaḳdur.

Cem‘ ma‘ a't-Taḳsīm (105a): Ma‘ nevīdendür cem‘ ma‘ a't-taḳsīm ki bir ḥükmd taḥtında müte‘ addidi cem‘ idüp ba‘ de taḳsīmdür yāḥod taḳsīm müte‘ addiddür ba‘ de cem‘ dür.

Cem‘ ma‘ a't-Tefrîḳ (105a): Ve ma‘ nevīdendür cem‘ ma‘ a't-tefrîḳ ki iki şey‘ bir ma‘ nāya idḥāl olına ve ciheti idḥāl beyni tefrîḳ olına.

Cinās (114a): Cinās beyne'l-lafzeyn ol ki lafzānuñ telaffuzda teşābühleridür.

Cinās-ı Lāḥıḳ (115b-116a): Eger ḥarfān müteḳāribān fi'l-maḥrec olmazlarsa lāḥıḳ tesmiye olunur. Ol ḥarf daḥi geḫenleyin yā evvelde vāḳi‘ ola yāḥod vasaḫda ola ol ḥarf yāḥod āḫırde ola.

Cinās-ı Mefrūḳ (114b): Ve eger müfred ile mürekkeb ḥaḫḫten müttefiḳ olmazlarsa ism-i mefrūḳ ile ḥāşş olur. Ya‘ nî tecnīs-i mefrūḳ dinür şüret-i kitābetde iki lafzuñ iftirāḳından ötüri.

Cinās-ı Muḫarraf (115a-115b): Āḫire bir ḥarf zālike'l-iḥtilāf ziyādesiyle olan kısma muḫarraf tesmiye olunur veyāḥod bir ḥarfd e ekşer ḥarf sebebiyle ola.

Cinās-ı muzāri‘ (115b): Eger lafzeyn-i mütecāniseyn envā‘ -ı ḥurūfda muḫtelif olurlarsa pes şart olunur ki ḥarf-i vāḫidden ekşer ḥarf ile iḫtilāf vāḳi‘ olmaya. Ba‘ de anlarda iḫtilāf vāḳi‘ olan ḥarfler eger maḥrecde müteḳāribān olurlarsa muzāri‘ tesmiye olunur. Ol ḥarf-i ecnebī daḥi yā evvelde ola yāḥod ol ḥarf vasaḫda ola yāḥod āḫırde ola.

Cinās-ı Mümāşil (114a-114b): Eger ol iki müttefiḳ olan lafz nev‘ -i vāḫidden olurlarsa iki ism gibi yā iki fi‘l yā iki ḥarf gibi mümāşil tesmiye olunur iştılāḫ-ı mütekellimeyn gibi nev‘ de müttehid olanlara.

Cinās-ı Müteşābih (114b): Pes eger müfred ile mürekkeb kitābetde müttefiḳ olurlarsa ism-i müteşābih ile ḥāşş olur.

Cinās-ı Müzeyyel (115b): Veyāḥod bir ḥarfd e ekşer ḥarf sebebiyle ola. Bu nev‘ e müzeyyel daḥi tesmiye olunur.

- Cinās-ı Nākış (115a):** Ve eger a^c dād-ı ħurūfda muhtelif olurlarsa cinās-ı nākış tesmiye olunur. Ve bu iĥtilāf evvelde bir ħarf sebebiyle olur yāħod vasaṭda bir ħarf sebebiyle olur yāħod āħirde bir ħarf sebebiyle olur.
- Cinās-ı Tām (114a):** Pes cināsdan tām olan envā^c -ı ħurūfda ve a^c dād-ı ħurūfda ve hey^ʿāt-ı ħurūfda ve tertīb-i ħurūfda müttefik olmalarıdır ol iki lafzuñ.
- Cinās-ı Terķīb (114b):** Ve eger iki lafzınuñ biri mürekkeb ve biri müfred olursa cinās-ı terķīb tesmiye olunur.
- Ġulūvv (108a):** Eger ^ʿaĥlen ve ^ʿādeten mümkin olmazsa pes ġulūvv olur.
- Hezl (113a):** Ve ma^c nevīdendür hezl ki anuñla cidd ü ħaşd murād olunur.
- Ĥüsn-i Ta^clīl (109b):** Ma^c nevīdendür ĥüsn-i ta^clīl. Ol ki bir vaşf için ^ʿillet-i münāsibe iddi^c ā olunmaĥdır bir i^c tibār-ı laṭīf ile ki ol i^c tibār-ı ĥaĥīķī degüldür. Ya^c nī ol vaşf için i^c tibār olunan ^ʿillet fi'l-vāķī^c anuñ için ^ʿillet olmaya.
- İtṭirād (114a):** Ve ma^c nevīdendür itṭirād. Ol ki esmā-yı memdūħı yāħod ġayr-ı memdūħı getürüp ve esmā-yı ābāsını velādet-i tertīb üzere nazmda tekellüfsüz getürmekdür.
- İdmāc (112b):** Ve ma^c nevīdendür idmāc. Ol ki bir ma^c nā için sevĥ olunan kelāma ma^c nā-yı āħer tazmīn olına.
- İġrāķ (108a):** Eger ^ʿaĥlen mümkin olup ve ^ʿādeten mümkin olmazsa pes iġrāķ olur.
- İhām-ı Tenāsüb (101b):** Mürā^cāt-ı nazīre lāħīķ olur ma^c niyeyn-i ġayr-ı mütebāyineyn beynini iki lafz cem^c itmek ki ma^c nāları mütenāsib ola eger bu maħalde maĥşūd degül ise de ve bu mülhīķa ihām-ı tenāsüb tesmiye olunur.
- İrşād (101b):** Ba^c zılar teshīm daħi dirler. Ol ki ħable'l-^cacüz bir şey^ʿ ħılınmaĥdır ki ^ʿacüze delālet eyleye. ^ʿAcüz ki āħir-i kelimedür fıĥradan olduĥı ĥālide. Fıĥra neşrde beyt menzilesindedür nazmda ħaçan ħarf-i revī ma^c rūf olsa. Revī şol ħarfdür o āħir-i ebyāt ve o āħir-i fıĥralar anuñ üzere binā olunur.
- İstihdām (103b):** İstihdām daħi ma^c nevīdendür. Ol ki iki ma^c nāsı olan lafz ile bir ma^c nāsı murād ola ve aña rāci^c zamīr ile ma^c nā-yı āħer murād ola yāħod iki zamir birle bir ma^c nāsı murād ola ve zamīr-i āħer ile ma^c nā-yı āħer murād ola.
- İstibtā^c (112a):** Ve ma^c nevīdendür istibtā^c. Ol ki bir şey^ʿ ile medħdür bir vech üzere ki şey^ʿ-i āħer ile medħe istibtā^c olına.
- Ķalb (119b):** Ve lafzīdendür ħalb. Ol ki ^ʿaks idüp ħarf-i āħir ile bed^ʿen eylesen tā evvele dek bi-^ʿaynihī ĥāşıl olan ol kelām olur ve bu ħalb nazm ve neşrde cārī olur.
- Ķavlu bi'l-Müciḅ (113b-114a):** Ve ma^c nevīdendür ħavlu bi'l-müciḅ. Ol daħi iki nev^cdür. Ol iki nev^c üñ biri oldur ki kelām-ı ġayrda bir şıfat bir şey^ʿden kināye vāķi^c ola. Eyle şey^ʿ ki anuñçün bir ĥükm işbāt olına. Pes sen daħi ol şıfatı zālīke'ş-şey^ʿüñ ġayrına işbāt idesüñ ol ĥükmüñ zālīke'l-ġayra şübüt ve nefyine ta^c arruz itmeksüz. Nev^c-i şānī oldur ki kelām-ı ġayrda vāķi^c olan lafzı ĥilāf-ı murāda ĥaml ola zālīke'l-lafz muħtemel olduĥı şey^ʿden olduĥı ĥālide ol ĥilāf zālīke'l-lafzuñ müte^callaķını zıkr itmekle.
- Leff ü Neşr (104a):** Ma^c nevīdendür leff ü neşr ki müte^caddidi zıkrdür ^ʿale't-taḫşīl yā icmālen ba^c de hāzā'l-müte^caddidüñ eħādından her biri için olanı zıkrdür ta^cyīn itmeksüz sāmī^c üñ her

şey'î mā hüve lehine redd itmesine i' timāden. Zīrā neşr yā tertīb-i leff üzeredür veyā tertīb-i leffüñ ğayrı üzeredür.

Lüzümü mā Lā-yelzem (120a): Ve lafzīdendür lüzümü mā lā-yelzem. Ol ki sec' de lāzım olmayan şey' harf-i revīden evvel gele yāḥod ma' nā-yı harf-i revīde olan harfdan evvel gele zālike'l-harf fāşıladan olduğı hālde. Ya' nī fevāşıl-ı fıkrada harf-i revī mevki' inde vāki' ola.

Maḳlūb-ı Mücennaḥ (116a): Lafzeyn-i mütecāniseynüñ biri evvel beyninde ve biri āḥir beyninde vāki' olsa tecnīs-i ḳalb bu taḳdīrce maḳlūb-ı mücennaḥ tesmiye olunur.

Mezheb-i Kelāmī (108b): Ma'nevīdendür mezheb-i kelāmī. Ol ki maḳlūb için bir ḥüccet irād itmekdür ehl-i kelām ṭarīḳi üzere.

Muṭābaḳat (99a): Ve ṭibāḳ ve tezād daḡi tesmiye olunur muṭābaḳat tesmiye olındığı gibi. Ol ki iki zıddeynin beynin cem' itmekdür. Ya' nī fi'l-cümle müteḳābil olan ma'niyeyn beynin cem' dür.

Mübālaḡa (107b): Mübālaḡa muṭlaḳā şiddet ve za' fda bir vaşf için bülūḡ iddi' ā olına ḡadd-i müstaḡile veyāḡod ḡadd-i müsteb' ide ki zālike'l-vaşf şiddet ve za' fda ğayr-ı mütenāḡi zann olunmasun.

Mürā'āt-ı Nazīr (101a): Aña tenāsüb ve tevfiḳ ve itlāf ve telfiḳ daḡi dinür. Ol ki bir emri münāsibiyle cem' dür ki ol münāsebet tezād ṭarīḳiyle olmaya.

Müşākele (102a): Ol ki şey'î zıkdür kendü lafzınıñ ğayrıyla zālike's-şey' şoḡbet-i zālike'l-ğayrda vāki' oldığından ötüri yā vuḳū' -ı muḡaḳḳaḳ ile veyāḡod vuḳū' -ı muḳadder ile.

Müvāzene (119b): Ve lafzīdendür müvāzene. Ol ki fāşilateynüñ veznde tesāvīsidür taḳfiyede degül ya' nī tevāfuḳ olmayalar.

Müzāvece (102b): Ol ki iki ma' nā beyninde zevciyyet iḳā' olunmaḳdur. Eyle iki ma' nā ki şart ve cezāda vāki' lerdür.

'Aks (102b-103a): Ol ki kelāmda bir cüz' taḳdīm olunup ba' de te'ḡir olına. Bu 'aks daḡi niçe vüçūh üzere vāki' olur. Vüçūh-ı mezkūredendür zālike'l-'aks vāki' olan cümleñüñ eḡad-i ṭarafeyn ile zālike't-ṭarafa muzāf olan beyninde. Vüçūh-ı mezkūredendür iki müte'allıḳ fi'leyn beyninde vāki' ola iki cümlede oldığı hālde. Vüçūh-ı mezkūredendür ṭarafeyn cümleteynde olan lafzeyn beyninde vāki' ola.

'İlm-i Bedī' (98b): 'İlm-i bedī' bir 'ilmdür ki anuñla vüçūh-ı taḡsīn-i kelām bilinür muḳtezā-yı ḡāle muṭābaḳat-ı ri' āyetinden şoñra ve vuzūḡ-ı delālete ri' āyetinden şoñra.

Reddül-'Acüz 'ale's-Şadr (116b): Lafzīdendür redd-i 'acüz 'ale's-şadr. Ol ki neşrde eḡad-i lafzeyni ki mükerrer olalar veyāḡod mütecāniseyn veyāḡod mütecāniseyne müllḡaḳ olalar evvel-i fıkrada ḳılınup ve lafz-ı āḡer āḡir-i fıkrada ḳılınmaḳdur ve nazmda redd-i 'acüz 'ale's-şadr lafzeyn-i mütecāniseynüñ biri āḡir-i beytde ola ve lafz-ı āḡer mışrā' -ı evvelüñ yā evvelinde yā evsatında yā āḡirinde ola veyāḡod mışrā' -ı şānīñüñ evvelinde ola.

Rücū' (103a): Rücū' daḡi ma'nevīdendür. Ol ki kelām-ı sābıḳa naḳz ile ve ibṭāl ile rücū' itmekdür bir nükteden ötüri.

Sec' (118a): Dinildi ki sec' neşrde fāşilateynüñ harf-i vāḡid üzere tevāfuḳdur.

Sec' -i Muṭarraḡ (118a): Muṭarraḡdur eger veznde muḡtelif olursa.

Sec'-i Mütevāzī (118b): Eger qarīnede olanuñ cemī' veyāḥod ekşeri uḥrādan muḳābili mişli olmazsa ol sec' sec'-i mütevāzī olur.

Taḳsīm (104b): Ma'nevīdendür taḳsīm ki müte'addidi zıkrdür ba' de 'ale't-ta'yīn mā hüve lehine izāfetdür.

Tarşī' (118b): Eger veznde muḥtelif olmazlarsa pes eger iḥde'l-qarīneteynde olan veyāḥod iḥde'l-qarīneteynde olanuñ ekşeri muḳābili mişli olursa qarīne-i uḥrādan oldığı ḥālide yā veznde veyāḥod tevāfuḳda muḳābili mişli olursa pes tarşī'dür. Ol qarīneden murād nazmda mısrā' dur ve neşrde mısrā' mişli bir kelāmdur.

Taşṭīr (119a): Neşre 'adem iḥtişāşına kāyil olmaḳ üzere taşṭīr tesmiye olunan sec'den ol ki beytūñ iki şatırından her birin bir sec' kılmaḳdur ki āḥer sec' e muḥālife ola.

Tebliğ (108a): Eger müdde'ī 'aḳlen ve 'ādeten mümkin olursa pes tebliğdür.

Tecāhül-i 'Ārif (113a): Ve ma'nevīdendür tecāhül-i 'ārif. Ol ki Sekkākī tesmiye itdiği gibi ma'lūmı ḡayr-ı ma'lūm mesāḳına sevḳ itmekdür bir nükteden ötüri.

Tecnis-i Ḳalb (116a): Eger tertīb-i ḥurūfda lafzān-ı mütecānisān muḥtelif olsalar tecnis-i ḳalb tesmiye olunur.

Tecnis-i Muḥarref (115a): Ve eger lafzān ancak hey'et-i ḥurūfda muḥtelif olurlarsa tecnis-i muḥarref tesmiye olunur.

Tecnis-i Müstevfā (114b): Ve eger ol iki lafz nev'eynden olursa tecnis-i müstevfā tesmiye olunur.

Tecrīd (106b-107b): Ma'nevīdendür tecrīd ki zī-şifāt olan emrden ol şifātda anuñ mişli bir emr-i āḥer intizā' olına mübālaḡadan ötüri tilke's-şifāt zālike'l-emrde kāmīl oldığı eclden. Tegrīd daḡi niçe ḳısmdur. Ol aḳsāmdandır şol nesne ki مـ-i tecrīdiyye ile ola. Aḳsām-ı mezkūredendür şol nesne ki بـ-i tecrīdiyye ile ola. Aḳsām-ı mezkūredendür şol tecrīd ki جـ-i mu'ayyenūñ duḡūliyle ola. Aḳsām-ı tecrīddendür şol tecrīd ki müntezi' a في dāḡil olmaḳ ile ola. Aḳsāmdandır ki tavassuṭ-ı ḥarfsuz ola. Aḳsāmdandır ṭarīḳ-i kināye ile olan. Aḳsām-ı tecrīddendür insān kendü nefsiyle muḥāṭaba itmek. Ke-ennēhū nefsinden bir şaḡş intizā' ider ba' de anuñla muḥāṭaba ider.

Tefrīḳ (104b): Ve ma'nevīdendür tefrīḳ. Ol ki iki emr beyninde ikā'-ı tebāyündür bir nev'den oldığı ḥālide gerek medḡde gerek ḡayrda.

Tefrī' (110b): Ma'nevīdendür tefrī'. Ol ki bir emrūñ müte'allāḳına bir ḡükmi işbāt itmekdür zālike'l-ḡükmi ol emrūñ müte'allāḳ-ı āḡerine işbātdan şonra.

Te'kid-i Zemm bimā Yüşbihü'l-Medḡ (111b-112a): Ve ma'nevīdendür te'kid-i zem bimā yüşbihü'l-medḡ. Ol daḡi iki nev'dür. Ol iki nev'ün biri oldur ki şey'den menfiyyete olan şifāt-ı medḡden şifāt-ı zem istiḡnā olına şifāt-ı zem şifāt-ı medḡde duḡūl taḡdīriyle. Nev'-i şānī budur ki şey'e şifāt-ı zemm işbāt olına ve bir edāt-ı istiḡnā ile ta'ḳīb olına ki anı şifāt-ı zemm-i uḡrāsı vely ide.

Te'kidü'l-Medḡ bimā Yüşbihü'z-zem (110b-111a): Ma'nevīdendür zemme müşābih nesne ile medḡi te'kiddür. Ol daḡi iki nev'dür. Ol iki nev'ün eḡḡalı şifāt-ı zemden istiḡnā olunmaḳdur. Eyle şifāt-ı zemm ki bir şey'den menfiyye ola şifāt-ı medḡ istiḡnā olunmaḳdur şifāt-ı medḡ şifāt-ı

zemde duhūli taqdīriyle. Darb-ı şānī bir şey'e şıfat-ı medh işbāt olma ve edāt-ı istiṣnā ile ta' kib olma. Eyle edāt-ı istiṣnā ki anı şıfat-ı medh-i uḥrā vely ider ol şey' için oldığı ḥālide.

Teşābühü'l-Etrāf (101a-101b): Mürā'āt-ı nazīrendür şol nesne ki ba'zılar aña teşābühü'l-etraf tesmiye iderler. Ol ki kelāmı tamām itmekdür ma' nāda ibtidā'-i kelāma münāsib olan şey' ile.

Teşri' (119b-120a): Ve lafzīdendür teşri'. Ol ki beyti iki kāfiye üzere binā itmekdür ki ikisiden her biri üzere vuḳūfda ma' nā şaḥīḥ ola.

Tevcih (112b): Ve ma'nevīdendür tevcih. Ol ki kelāmı iki vech-i muḥtelife muḥtemel irād itmekdür.

Tevriye (103a): Ve ma'nevīdendür tevriye. İhām daḥi tesmiye olunur. Tevriye bir lafz itlāk olma ki iki ma' nāsı ola biri qarīb ve biri ba' id ve ma' nā-yı ba' id murād olma

Tevriye-i Mücerrede (103a): Bir nev' i mücerrededür ki aña bir şey' mecāmi' olmaya ma' nā qarībe mülāyim olandan.

Tevriye-i Müreşşaha (103b): İkincisi ya' nī qarībe mülāyim olan şey' mecāmi' olana müreşşaha dinür.

Ṭibāḳu's-Selb (100a): Ol ki maşdar-ı vāḥidūn iki fi'lini zıkrdür biri müşbet ve biri menfī veyāḥod biri emr ve biri nehy ola.

ḤĀTİME (120b-128a)

Aḥz ve Serika (121a): Pes aḥz ve serika iki nev' dür. Bir nev' i zāhirdür ve bir nev' i ḡayr-ı zāhirdür. Ammā zāhir şol nesnedür ki ma' nānuḥ küllisi aḥz olma lafzuḥ küllisiyle yāḥod ba' zıyla oldığı ḥālide yāḥod ancak ma' nā aḥz olma.

Berā'at-ı İstihlāl (127a): Aḥsen-i ibtidā maḳşūda münāsib olan nesnedür ve aña berā'at-ı istihlāl tesmiye olunur.

Ḥall (126a): Pes nazm neşr olunmaḳdur.

İbtidā (127a): Zirā ol kelām aḥsen olursa ol kelāma sāmi' iḳbāl itmede.

İdā' (125b): Mıṣrā' ı ve mā-dūn-ı mıṣrā' ı tazmīne idā' tesmiye olunur.

İḡāre ve Mesh (121b-122a): Eger nazm ü lafzını taḡyir ile olursa veyāḥod ba' zı lafzı aḥz ile olursa iḡāre ve mesh tesmiye olunur. Pes eger şānī evvelkiden eblaḡ olursa bir fazlaya iḥtişāşından ötüri ḥüsn-i sebk ve iḥtişār ve izāḥ ve ziyāde ma' nā gibi pes şānī memdūḥdur maḳbūldür ve eger şānī evvelūn dūnı olursa belāḡatde evvelkide bulunan fazlanuḥ fevātından ötüri pes şānī mezmūm olur ve eger şānī mişl-i evvel olursa pes şānī zemden eb' ad olur.

İḳtibās (124b-125a): İḳtibās Ḳur'an yāḥod ḥadışden bir şey' kelāma tazmīn olunmaḳdur. Zālike's-şey' Ḳur'an ve ḥadışden olmaḳ tariki üzere olmaya belki zālike'l-kelāmdan ola. İḳtibās iki nev' dür. Biri şol şey' dür ki anda muḳtebes ma' nā-yı aşlisinden naḳl olunmaya ve biri daḥi darb-ı evvelūn ḥilāfi ya' nī ma' nā-yı aşlisinden naḳl olunan şey' dür.

İktidâb (127b): Az olur $\text{مَمَّا شُيِّبَ بِهِ الْكَلَامُ}$ dan mülâyim olmayana intikâl olunur ve bu intikâl iktidâb tesmiye olunur. Lügatde iktitâ' vü irtihâle dirler. Ve bu iktidâb 'Arab-ı cāhiliyyetüñ mezhebidür ve muhâdramînden anları vely idenüñ mezhebidür.

İlmâm ve Selh (122b): Eger vaḥde ma' nâ aḥz olunursa ilmâm ve selh tesmiye olunur. İlmâm الم den maşdardur kaşd ve nüzül ma' nāsına ve selh koyun derisin yüzmege dirler. Bu ilmâm daḥi üç kısmdur. Aḳsâm-ı şelâşenüñ evveli şānî evvelden eblağ olandur. Aḳsâm-ı şelâşeden kısm-ı şānî oldur ki şānî evvelkiden dūn ola. Aḳsâm-ı şelâşeden kısm-ı şālîş oldur ki şānî evvel gibi kılına.

İntihâ (128a): Aḥsen-i intihâ şol nesnedür ki intihâ-yı kelâmı izān ü i' lām eyleye

İsti' āne (125b): Az olur bir beyti ve daḥi ziyādeyi tazmîn yā isti' āne tesmiye olunur.

Ḳalb (123b): Ve ḡayr-ı zāhirdendür ḳalb. Ol ki ma' nâ-yı şānî ma' nâ-yı evvelüñ naḳîzi olmaḳdur.

Nesh ve İntihâl (121a): Eger küllî lafz aḥz olunursa nazmını taḡyîrsüz pes ol aḥz mezmūmdur. Zîrâ maḥz seriḳadur ve aña nesh ve intihâl tesmiye olunur.

'Aḳd (125b-126a): Pes neş nazm olınmaḳdur iḳtibās ṭarîḳi üzere degül ya' nî iḳtibās ṭarîḳi üzere olmaya.

Taḥalluş (127a-127b): Kelâm anuñla ibtidâ vü iftitâḥ olnandan ḥurūcdur nesîbden ve ḡayrıdan oldıḡı ḥâlde.

Tazmîn (125a): Tazmîn pes şî' rüñ zımnında şî' r-i ḡayrdan bir şey' kılmāḳdur şî' r ḡayrdan oldıḡına tenbîh birle eger ' inde'l-büleḡā meşhūr degül ise.

Telmîḥ (126a): Pes bir kışşaya yāḥod bir şî' re işâret olınmaḳdur ol kışşa ve şî' ri zikrsüz.

Tevārüd (124a): Bu mezkūr şol vaḳtdedür ki beyt-i şānî beyt-i evvelden aḥz olındıḡı ma' lūm olsa ittifaḳ tevārüd-i ḥavâṭır ḳabîlinden olmaḳ cāyiz oldıḡı eçden tevārüd-i ḥavâṭır ya' nî ' alā-sebîli'l-ittifaḳ gelmekdür aḥz itmege ḳaşdsuz.

4.4.2. Özel Adlar İndeksi

'Abbās bin el-Aḥnef (5a): Tam adı Ebü'l-Fazl el-Abbās b. el-Ahnef b. el-Esved el-Hanefî el-Yemâmî olup 750 yılı civarında Bağdat'ta doğmuştur. Hârûnürreşîd'in saray şairlerinden biri olan Abbās b. el-Ahnef, 808 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Abbās b. el-Ahnef, şiirlerinin büyük çoğunluğunu gazel formunda yazmıştır. Onun şiirlerinde Nercis, Nesrin, Hind ve Suâd gibi platonik aşk şiirlerine konu olmuş sevgili adları birçok kez geçmektedir (Tülücü, 1999: 481).

'Abdu'l-ḳāhîr (25a, 26a, 28b, 44b, 60a, 61a): Tam adı Ebû Bekr Abdulkâhîr b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî olup hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Kaynaklarda onun Cürcân'da doğduğu ve bütün hayatını orada geçirdiği belirtilmiştir. Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Hasan el-Fârisî ve Kadı Ebü'l-Hasan Alî b. Abdulazîz el-Cürcânî gibi âlimlerden ders almış ve tahsilini tamamladıktan sonra Cürcân'da ders vermeye başlamıştır. Abdulkâhîr el-Cürcânî'nin 1078 veya 1079 yılında Cürcân'da vefat ettiği tahmin edilmektedir. Abdulkâhîr el-Cürcânî, dilin bütün inceliklerine vâkıf bulunmasından dolayı

imâmu'n-nuhât diye tanınmıştır. Arap dili ve belâgati ile ilgili kaleme aldığı *Esrâru'l-Belâga* ve *Delâ'ilü'l-İcâz* adlı eserleri, onun en önemli eserleridir (Hacımuftuoğlu, 1988b: 247-248).

‘**Abdu'llâh bin Zübeyr (121b)**: Aşere-i mübeşşereden Zübeyr b. Avvâm'ın oğlu olup Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. El-Avvâm el-Kureşî künyesiyle bilinmektedir. Hicretin ikinci yılında Medine'de doğan Abdullâh'ın ismini, Hazret-i Peygamber koymuştur. Abdullâh b. Zübeyr, Hazret-i Osmân tarafından Kur'ân'ın nüshalarının çoğaltılması için kurulan dört kişilik heyete dâhil olanlardandır. 683 yılında Yezîd'in ölümü üzerine Abdullâh, halifeliğini ilan etmiştir. Hicâz ve doğu eyaletlerinde hüküm sürmüştür. O, 1 Ekim 692 tarihinde Haccâc ile girilen savaşta öldürülmüştür. Hadis kitaplarında Abdullâh b. Zübeyr'den rivayet edilen 33 hadis mevcuttur (Yıldız, 1988: 145-146).

‘**Accâc (3b)**: Tam adı Ebü'l-Cahhâf Ru'be b. Abdullâh el-Accâc b. Ru'be b. Lebîd et-Temîmî es-Sa'dî olan Ru'be b. Accâc, Arap recez şiirinin en büyük temsilcisi kabul edilmiştir. Miladî 685 yılında doğup 762 yılında vefat etmiştir. Ru'be b. Accâc, çölde dili bozulmamış bedeviler arasında yetişmesi sebebiyle dil alanında önemli bir şahsiyet hâline gelmiştir. Onun şiirleri nadir ve garip kelimeler açısından son derece zengindir. Bundan dolayı şiirleri, dilcilerin ilgisini çok fazla çekmiştir. Şiirlerinde garip kelimeler kullanmanın yanı sıra harf ve hareke değişikliklerine ve masdarlar, çoğul sîgaları ve fiil çekimlerinin farklı kullanımlarına başvurmuştur. Bu yönüyle onun şiirlerinde çok fazla kural dışı kullanıma rastlamak mümkündür (Er, 2008: 282).

‘**Âdem (15b)**: İlahî kitaplarda kendisinden bahsedilen ilk insan ve ilk peygamberdir.

‘**Âl-i Cefne (109a)**: Şam şehri civarındaki bir kabilenin ismidir (Abdunnâfi İffet Efendi, 1873: 182).

‘**Amr (120a)**: Mehmed Zihnî Efendi metinde geçen Amr hakkında şu malumatı vermiştir:

‘Amr'dan kim murâd olduğu hakkında daği kütüb-i edebde birçok ihtilâf vardır. İbn Hâlikân'ın ihtiyârınca İbn Şül diyü ma'rûf olan ‘Amr bin Mes'adetü'l-Vezîr'dir. Şerh-i Dîvân'da ‘Amr bin Sa'id bin el-‘Âş yâhod ‘Amr bin Zekvân olmak üzere gösterilmiştir. ‘Amr bin ‘Osmân bin ‘Affân diyen daği olmuştur. Ma'âhidü't-Tanşîş'de ise kâ'il-i ebyât ‘Abdullâh bin ez-Zübeyrül-Esedî olup memdüh ü meşkür vâki' olan ‘Amr'dan daği murâd Hazret-i ‘Osmân'ın oğlu ‘Amr'dır denilmiştir. (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 553).

‘**Arcî (125b)**: Arcî hakkında Mehmed Zihnî Efendi şu bilgiyi vermiştir:

‘Abdullâh bin ‘Amr isminde Hazret-i ‘Osmân'ın hafidi bir şâ'ir-i mâhirdür. Mekke yolunda ‘Arc isminde bir menzile mülâzemeti cihetiyle oraya mensüb olmuştur. Kendisi meydân-ı feşâhatin şehsüvârı olduğu gibi fûrûsiyyet (binicilik) feşâhatgâhının daği şayılr ser-âmedlerinden idi. (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 626-627).

‘**Bâkıl (87b)**: Bâkıl, meramını ifade edemeyen biri olarak bilinmektedir. Rivayete göre Bâkıl adındaki bu kişi, on bir dirheme bir ceylan satın almış. Ona ceylanı kaçta aldığı sorulunca on bir dirheme aldığını bir türlü söyleyememiş. Bunun üzerine on parmağı ile ceylanı ya da

on parmağı ile dilini yan yana koyarak on bir şeklinde ifade etmeye çalışmıştır. Bu hadiseden sonra Bâkıl, meramını tam olarak ifade edemeyen kişi olarak tanınmıştır (Arslan, 2014b: 613).

Bâriḳ (125b): “‘Irâḳ’da Ḳâdisiye ile Başra arasında bir şü olup eş‘âr-ı ‘Arab’da zıkrı keşirdir.” (Şemseddîn Sâmî, 1889: 1191).

Benū Temîm (123a): Adnânîlere mensup bir Arap kabilesinin adıdır. Necid, İran körfezi, Basra, Bahreyn ve Kûfe bölgesindeki Uzheyb, bu kabilenin yerleşim alanlarıdır. Göçebe bir kabiledir. İslâm'dan önce büyük çoğunluğu putperestti. İslâm'ın gelmesiyle birlikte kabile mensupları yavaş yavaş İslâm'ı kabul etmiştir. Cerîr b. Âtiyye, Ferezdak, Mâlik b. Nüveyre, Rû'be b. Accâc gibi şairler bu kabiledendir (Ayca, 2011: 418-419).

Beşşâr (61a, 75a, 80b, 121b): Aslen İranlı olup tam adı Ebû Muâz Beşşâr b. Bürd el-Ukaylî'dir. Dünyaya kör olarak gelen Beşşâr, şiirin yanı sıra fıkıh ve kelâm ilimlerinde de kendisini geliştirmiştir. Şiirlerinde bedevilerin düzgün ve akıcı söyleyişleri ile kentlilerin ince söyleyişlerini bir araya getirmiştir. Beşşâr'ın şiirlerinde Zerdüşî dininin izlerine de rastlamak mümkündür. Hicviyeleriyle meşhur olan Beşşâr, devrinde muhdesûn diye bir akım başlatmıştır. Beşşâr'ın 783 veya 784 yılında vefat ettiği tahmin edilmektedir (Muhtar, 1992: 8; Ürün, 2015: 92).

Buhtürî (39a): Tam adı Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî olup 819 veya 821 yılında Halep'in kuzeydoğusunda yer alan Menbic veya Menbic'in köylerinden birinde doğmuş Arap şairidir. İlk tahsilini doğduğu yerde tamamladıktan sonra Ebû Temmâm ile tanışmış ve ondan şiir sanatına dair önemli bilgiler öğrenmiştir. Ebû Temmâm'dan çok etkilenen Buhtürî, birçok şiirinde onu taklit etmiştir. 892 yılında Menbic'de vefat eden Buhtürî'nin kaynaklarda *Dîvân*, *el-Hamâse* ve *Me'âni's-Şi'r* olmak üzere üç eseri zikredilmiştir (Tüccar, 1992: 381-383).

Câhîz (10a): Tam adı Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî'dir. Câhîz ise onun lakabıdır. Gözleri iri ve yuvalarından çıkık olduğu için kendisine patlak gözlü manasına gelen Câhîz lakabı verilmiştir. 767-777 yılları arasında Basra'da doğan Câhîz, okuma ve araştırma şevkiyle döneminin birçok ilmini öğrenmiş ve mutezilenin el-Câhîziyye denilen ekolünü meydana getirmiştir. Abbâsîler döneminde on bir halifenin zamanını yaşayan Câhîz, 870 yılında Basra'da vefat etmiştir. Ma'mer b. Müsennâ, el-Asmâî, Ahfeş el-Evsat, Ebû Zeyd el-Ensârî ve en-Nazzâm gibi âlimlerden ders alan Câhîz, Arap edebiyatının en fazla eser veren müelliflerinden birisi olarak anılmaktadır. Dil, edebiyat, kelâm, mezhepler tarihi, tarih, siyaset, ahlak, sanat ve ticaret gibi birçok alanda yüzlerce eser kaleme almıştır. *Kitâbu'l-Hayevân*, *el-Beyân ve't-Tebyîn* ve *Kitâbu'l-Buhalâ*, Câhîz'in en meşhur eserlerindedir (Karuko, 2014: 57-103).

Cerîr (20a, 123b): Tam adı Cerîr b. Atiyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî olup Yemâme'de 650-651 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Annesinin gördüğü bir rüya üzerine ip anlamına gelen Cerîr ismini ona verdiği rivayet edilmektedir. Cerîr, küçük yaşlarında tanıştığı döneminin meşhur şairi Ferezdak ile uzun yıllar süren bir hiciv yarışına girmiştir.

Aynı zamanda şair Ahtal ile de atışmaları mevcuttur. Emevî fetihleri ve Halife Abdülmelik b. Mervân hakkında birçok şiir yazmıştır. Yemâme'de 728 veya 732 yılında vefat ettiği tahmin edilen Cerîr'in Ferezdak ve Ahtal ile olan atışmaları *Nekâ'izu Cerîr ve'l-Ferezdak* ve *Nekâ'izu Cerîr ve'l-Ahtal* adlarıyla neşredilmiştir (Tüccar, 1993: 412-413).

Cibrîl (49b): Cibrîl veya Cebrâîl, Allah ile peygamberler arasında elçilik görevini ifa eden dört büyük melekten biridir.

Cüzeyme (63a): Tam adı Ebû Mâlik Cüzeyme b. Mâlik b. Fehm el-Ebraş et-Tenûhî el-Ezdî olup Irak'ta hüküm süren Tenûhî Devleti'nin üçüncü hükümdarıdır. Doğum ve ölüm tarihleri tam olarak bilinmeyen Cüzeyme, miladi III. asırda yaşamıştır. Tenûhî Devleti'nin en güçlü hükümdarı olan Cüzeyme, Hîre ve Enbâr şehirlerini idaresine aldıktan sonra Suriye'de hüküm süren Tedmür (Palmyra) Krallığı'na saldırarak Tedmür melikini öldürmüştür. Tedmür melikinin kızı olan Zebbâ, babasının intikamını almak için Cüzeyme ile evlenmiş ve belli bir süre sonra Cüzeyme'yi öldürmüştür. Cüzeyme'nin hükümdarlığının 60 veya 120 yıl sürdüğü tahmin edilmektedir (Önkal, 1993: 508-509).

Dahûl (127a): "Dâl'ın fethiyle bir mevzi' dir." (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 422).

Eba'l-Hüseyn (53a): Ebâ'l-Hüseyn Muhammed b. Haysem'dir (Müderrişoğlu, 2006: 177). "Ebû'l-Hüseyn'den murâd Muhammed bin Heysem İbnü Şebâbe'dir." (Mehmed Zihnî Efendi, 1910:191).

Ebî 'Atâhiye (104b): Abbâsî devri şairlerinden olup künyesi Ebû İshâk İsmâil b. el-Kâsım b. Süveyd'dir. Miladi 748 yılında Kûfe veya Aynüttemr'de doğan Ebû Atâhiye, Kûfe'de yetişmiş ve hayatını çömlekçilik yaparak sürdürmüştür. Şiirleriyle ünü yayılmaya başlayınca Bağdat'a gitmiştir. Muhammed el-Mehdî tarafından saraya davet edilmiş ve burada Utbe adlı bir cariyeye âşık olup şiirler yazdığından Mehdi tarafından hapse atılmıştır. Ebû Atâhiye, bu olaydan sonra kelim ilmiyle ilgilenmeye başlayarak zühd ve takva anlayışına sahip olmuştur. Onun zühd ve takva anlayışı şiirlerine de yansımıştır. Ebû Atâhiye, zühde dair şiirlerinde vaaz ve nasihat, ahlak ve hikmete dair şiirlerinde ise hayat ve insan hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur. Ölüm tarihi tam olarak bilinmeyen Ebû Atâhiye'nin bütün şiirleri günümüze kadar ulaşamamıştır (Ayyıldız, 1994: 294-295).

Ebi'n-Necm/Eba'n-Necm (14b, 15b, 28b): Tam adı Ebü'n-Necm el-Fazl b. Kudâme er-Râciz el-İclî olup Basra ve Kûfe civarında yaşayan Benî İcl kabilesindedir. Doğum tarihi bilinmeyen ve şöhretinin zirvesine Emevî halifelerinden Hişâm b. Abdülmelik zamanında erişen Ebü'n-Necm el-İclî'nin 743 yılından önce vefat ettiği tahmin edilmektedir. Ebü'n-Necm, recez bahrinde yazdığı şiirlerinin yanı sıra irticalen şiir söyleme kabiliyetiyle de tanınmıştır (Arslan, 1994: 338).

Ebi't-Tayyib (4a, 122a, 122b, 125b, 126a): Tam adı Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdüssamed el-Cu'fi el-Kindî el-Mütenebbî'dir. Daha çok Mütenebbî adıyla bilinmektedir. H 303 (M 915-16) yılında Kûfe'de doğan Mütenebbî, 965 yılında vefat etmiştir. Öğrenimine Kûfe'de başlayan Mütenebbî, Karimatî istilasından dolayı hicri 312'de Semâve Çölü'ne göç etmiştir. Burada bedevi hayatı yaşayan Araplar arasında iki yıl kalmış

ve dil yeteneğini geliştirerek lügat, şiir, hikmet ve emsâl öğrenmiştir. Hikemiyatın hâkim olduğu Mütenebbî'nin şiirleri, aynı zamanda kendi dönemindeki birçok tarihî olaya da ışık tutmaktadır. Mütenebbî, Arap dili ve edebiyatı ile ilgili iyi bir tahsil görmüş ve bedeviler arasında kaldığı için dilin inceliklerine vâkıf bir şairdir. *Dîvân*'ı bizzat kendisi tarafından tertip edilmiş ve öğrencilerine okutulmuştur (Durmuş, 2006a: 195-198).

Ebî Temmâm (53a, 119b, 122a): Tam adı Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî olup hamâse sahibi meşhur Arap şairlerindendir. Birçok yere seyahat etmiş ve gittiği yerlerin meşhur şairleriyle görüşme fırsatı elde etmiştir. Biraz kekeme olmasına rağmen fasih konuşan Ebû Temmâm, şiirlerinin muhtevasında özgünlüğü yakalamıştır. Şiirlerinde bedf' sanatlarına fazla yer verdiği için kimi münekkitler tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Tarih, felsefe, kelâm ve mantık gibi ilimlere vâkıf olan ve bu ilimleri şiirlerinde ustalıkla kullanan Ebû Temmâm, özellikle kasideleriyle ön plana çıkmıştır. Şiirlerinde İslâmî kavramlara çokça yer veren Ebû Temmâm'ın miladi 846 veya 847 tarihlerinde vefat ettiği tahmin edilmektedir. *Dîvân, el-Hamâse, el-Hamâsetü's-Sugrâ* vb. onun eserlerinden birkaçıdır (Elmalı, 1994: 241-242).

Ebû Şakr (20a): Arapların Benî Şeybân kabilesinden bir kişinin ismidir (Müderrişoğlu, 2006: 88).

Eşmud (30a): Bir yer ismidir.

Fâtıma bintü'l-Harşeb (81b): Fâtıma bintü'l-Harşeb el-Enmâriye olarak bilinen bu kadın, İslam öncesi devirde yaşayıp kavmi arasında mevki sahibi olan kadınlardan biridir. Fâtıma bintü'l-Harşeb ve onun gibi kavmi arasında mevki sahibi olan kadınlar, nikâhlanırken boşama hakkının kendilerinde olmasını şart koşmuş ve kocalarıyla geçinememe durumunda bu hakkı kullanabilme yetkisine sahip olmuşlardır (Ateş, 2010: 70).

Ferezdak (4b, 43b, 61b): Tam adı Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî olan Ferezdak, miladi 641 yılında Basra yakınındaki Kâzime'de doğmuştur. Yüzü veya alt dudağı somuna benzediği için kendisine Ferezdak lakabı verilmiştir. Henüz küçük yaşlarda iken şiire başlayan Ferezdak, hayatının sonuna kadar içki ve eğlenceye olan düşkünlüğünü sürdürmüştür. Şiirin her türünde örnekler vermesine rağmen özellikle fahriye ve hicviye türlerinde daha başarılı olmuştur. Ferezdak'ın kendi devrinin önemli şairlerinden Cerîr ile olan karşılıklı hicivleri, Arap edebiyatında nakîza adı verilen türün başarılı örnekleri arasında sayılmıştır. Lügat, nahiv, belâgat vb. türlerde yazılan birçok eserde Ferezdak'ın şiirlerinden misaller getirilmiştir. Şiirlerinde Câhiliye şiirinin de etkisinde kalan Ferezdak, Emevîler devrinin önemli şairlerindendir (Ergin, 1995: 373-374).

Fir'avn (15a, 19a, 19b, 42a, 51a): Eski Mısır hükümdarlarına Fir'avn lakabı verilmiştir. Bu lakapla bilinenlerden en meşhuru, Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen ve Hazret-i Mûsâ zamanında yaşamış olanıdır. Kur'ân'da bu kişi, Hazret-i Mûsâ'nın karşısında yer almış, onun tanrısına ulaşmak için kuleler inşa etmiş, ilahlık iddiasında bulunmuş birisi olarak tanıtılmıştır. Kaynakların rivayetine göre Hazret-i Mûsâ'nın kendisiyle mücadele ettiği bu hükümdarın adı Ebü'l-Abbâs b. Velîd'dir (Harman, 1996: 119-120).

Ḥābūr (113a): "Diyārbekir nāhiyelerinden birinin ismidir." (Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn, H. 1259/M. 1843: 206).

Ḥaccâc (31a): Tam adı Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafi olup miladi 661 yılında Tâifte doğmuştur. Zalim lakabıyla meşhur olan Emevî valisidir. Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân tarafından Basra Valisi Mus'ab b. Zübeyr'e karşı düzenlenen sefere artçı birliklerin kumandanı olarak tayin edilerek Emevî devlet hayatında rol alan Haccâc, hayatının geri kalanında Emevî saltanatının devamı için büyük gayret sarf etmiştir. Haccâc, 714 yılında Kûfe ile Basra arasındaki Vâsıt şehrinde vefat etmiştir (Aycan, 1996: 427-428).

Ḥālîd (23b): Müsnedün ileyhî'nin atf-ı beyân yapılması konusuna misal getirilen "قَدِيمٌ صَدِيقُكَ خَالِدٌ" cümlesinde geçen ve kim olduğu bilinmeyen herhangi bir kişinin ismidir.

Ḥāmān (15b, 16b): Hazret-i Mûsâ zamanında yaşayan Mısır firavununun vezirinin ismidir.

Ḥamāsî (69a): Mehmed Zihnî Efendi, Hamāsî'nin adının geçtiği beyti şerh ederken beytin sahibi hakkında şu cümleleri sarf etmiştir:

Ḳā'ili Ḥamāsî'dir ki Dîvân-ı Ḥamāse'ye mensûbdur. Dîvân-ı Ḥamāse ma'lûm olduğu üzere şâ'ir Ebû Temmām eṭ-Ṭā'î'nin eş'âr-ı ḳudemâdan intihâb edebildiği ebyâtı cem' ve sekiz bâba taḳsîm ederek tertîb etmiş olduğu şi'r mecmû'asıdır ki bâb-ı evveli ḥamāset ve şecâ'ate dâ'ir olan eş'âr-ı ḥāvî olduğu için o isim ile şöhret bulmuştur. Bu beyt bâb-ı mezkûruñ evâ'ilindedir ve bir güzel ḳaşıdedendir. (...) Ḳā'il-i ḳaşıde Semev'el bin 'Ādiyâ el-Yehūdî'dir ki şâ'ir-i cāhiliyyedir. Onu 'Abdülmelik bin 'Abdurrahîm el-Ḥārşî'ye nisbet edenler daḥî olmuştur. (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 239-240).

Ḥansâ (66b, 115b): Tam adı Ümmü Amr Tûmâdır bint Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd olup Arapların en meşhur kadın şairlerindedir. Miladi 575 yılında doğduğu tahmin edilen Hansâ, 645 yılında vefat etmiştir. Muḥadramûn şairlerindedir. Muâviye ve Sahr adındaki kardeşlerinin savaşta öldürülmelerine çok üzülen Hansâ, özellikle Sahr için birçok mersiye kaleme almıştır. Hansâ'nın, şairlerinin birçoğu kardeşi Sahr için söylenen mersiyelerden müteşekkil *Dîvân*'ı günümüze kadar ulaştırmıştır (Ergin, 1997: 46-47).

Ḥarb bin Ümeyye (4b): Tam adı Ebû Amr Harb b. Ümeyye b. Abdüşşems olan Harb b. Ümeyye, Ebû Süfyân'ın babasıdır. Harb b. Ümeyye, Kureyş kabilesinden Abdüşşemsoğulları'nın reisi olup Cāhiliye devrinde Mekke'nin en saygın kişilerinden birisi olmuştur. Kaynaklarda, Emevîler'in Süfyânî kolunun soyunun Harb b. Ümeyye'ye ulaştığı zikredilmiştir. Harb b. Ümeyye, Kureyş ile Kays Aylân arasında meydana gelen birinci ve ikinci Ficâr savaşlarına kumandan olarak katılmış ve bu savaşlardan aldığı yaralar sonucu 588 yılında vefat etmiştir (Sarıçam, 1997: 112).

Ḥarşene (105a): "Bilād Rûmdan bir beldedir. Ya'nî memâlik-i 'Oşmāniyye و صانها الله عن المصاحب و البليه dāhiline bulunan meşhûr Amasya belde-i mu'azzamasının ism-i ḳadîmidir." (Abdunnâfi İffet Efendi, 1873: 173).

Ḥassân (38a): Hazret-i Peygamber'in şairi olarak tanınan sahabelerden Hassân b. Sâbit olup tam adı Ebü'l-Velîd (Ebû Abdurrahmân) Hassân b. Sâbit el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî

şeklindedir. Medine'de dünyaya gelen Hassân b. Sâbit, Hazret-i Peygamber'i ve İslâm dinini şiirleriyle savunduğu için "şâirün'n-nebî", "Ebül-Hüsâm (keskin kılıç sahibi)" ve "Ebül-Mudarrib (iyi savaşçı)" unvanlarıyla da tanınmıştır. Şiirleriyle hayatını geçindiren şairlerdendir. İslâm'dan önceki dönemde Ukâz panayırındaki yarışmalara katılmıştır. Hazret-i Peygamber, Hassân'ın sanatına değer vermiş ve Mescid-i Nebevî'de şiirlerini okuması için ona bir minber tahsis etmiştir. Hassân b. Sâbit'in vefatı ile ilgili olarak kaynaklarda miladi 660, 670 ve 674 gibi muhtelif tarihlere yer verilmiştir (Elmalı, 1997: 399-401).

Hâtim-i Tay/Hâtim (78a, 87b): Künyesi Ebû Seffâne Hâtim b. Abdullâh b. Sa'd et-Tâî el-Kahtânî olup Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairidir. Tay kabilesinin reisi olan Hâtim, çocukluğundan itibaren cömertliği ve misafirperverliğiyle tanınmıştır. Menkıbelerde İslâmiyet'ten önceki mert ve cömert Arap tipini idealize eden Hâtim, "Hâtim'den daha cömert" ifadesiyle darb-ı mesellere konu olmuştur. Hâtim, şiirlerinde cömertliği överek konuklara karşı güler yüzlü davranmak gerektiğini vurgulamıştır. Miladi 578 yılında vefat ettiği tahmin edilen Hâtim'in, hayatı ve şiirleri hakkında müstakil eserler kaleme alınmıştır (Tülücü, 1997: 472-473).

Hatt (119b): "Arabistân'da Bahreyn vilâyetinde bir mağaldır ki oranın mızrağ degnekleri be-ğâyet düzgün ve maqbûldür. Rimâh-ı Hattîyye 'inde'l-' Arab meşhûrdur." (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 544).

Hazret-i 'Â'îşe (40b): Hz. Ebû Bekr'in kızı ve Hz. Peygamber'in hanımıdır.

Havmel (127a): "Cevher vezninde bir mevzi' ismi olup fâ-i ' âtıfe ile Dahûl'e ma' tûfen mecrûrdur." (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 422).

Havvâ (15b): İlahi kitaplarda kendisinden bahsedilen ilk kadın ve Hazret-i Âdem'in zevcesidir.

Hişâm bin ' Abdül-Melik/Hişâm (4b, 5a): Tam adı Ebül-Velîd Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân'dır. Miladi 691 veya 692 yılında Medine veya Dımaşk'ta doğup 743 yılında Rusâfe'de vefat eden Hişâm b. Abdülmelik, 724 ile 743 yılları arasındaki Emevî halifelerindedir. Onun hilafet yılları Emevî hanedanının üçüncü yükselme dönemi kabul edilmektedir. Hilafet merkezini Dımaşk'tan Rusâfe şehrine taşıyan Hişâm b. Abdülmelik, kimi olumsuzluklara rağmen ülkede istikrarı sağlamıştır. Ancak onun ölümünden sonra Emevî devleti, cihad devleti olma vasfını kaybetmiştir (Özkuyumcu, 1998: 148-150).

Huneyn (124b):

Mekke-i Mükerreme ile Tâ'if arasında bir mağal olup hicret-i nebeviyyenin sekizinci senesi henüz şirkten kurtulmamış ba' zı kabâ' il-i ' Arab, Mekke'yi istirdâd maqşadıyla hücum ettiklerinde bu mevki'de ' asâkir-i İslâm'a karşı gelerek ibtidâ gâlib gelmişlerse de ba'de galebe ve nuşret ' asâkir-i müslimîne naşib olmuştur. Huneyn Gazvesi gazavât-ı Hazret-i Nebevî'nin en mühimlerinden olup bunda daği şahâbeden bir hayli zevât şehid olmuşlardır. (Şemseddîn Sâmî, 1899: 1993).

Hüdhüd (50b): Kur'an-ı Kerîm'de Hazret-i Süleymân kıssası anlatılırken kendisinden bahsedilen kuştur.

Hüzelî (94b): Şair sahabelerden olan Hüzelî, miladi 630 yılında kabilesiyle birlikte İslamiyet'i kabul etmiştir. Künyesi Ebû Züeyb Huveylid b. Hâlid b. Muharris el-Hüzelî'dir. Daha çok mersiyesiyle şöhret bulan Hüzelî, Mısır'da çıkan bir veba salgını sonucu beş oğlunu yitirmiş ve bunun üzerine Arap edebiyatının en güzel mersiyelerinden biri sayılan el-Ayniyye'sini yazmıştır. Hüzelî'nin 648 veya 649 yılında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Hüzelî'nin *Dîvân*'ı Josef Hell tarafından yayımlanmıştır (Er, 1994: 272).

İblîs (15b): İnsanlara musallat olarak onları doğru yoldan saptırmaya çalışan varlığın adıdır.

İbn 'Abbâs (51a): Tam adı Ebü'l-Abbâs Abdullâh bin el-Abbâs bin Abdülmuttalib el-Kureşî olan ve aynı zamanda İbn Abbâs olarak da meşhur bu kişi, Hazret-i Peygamber'in amcasının oğludur. Hicretten üç yıl önce Mekke'de doğan İbn Abbâs, tefsir ve fıkıh alanlarında bilgisini arttırarak bu ilimlerde devrin otoritesi olmuştur. Miladi 687 veya 688 yılında Tâifte vefat eden İbn Abbâs, çok hadis rivayet eden sahabelerdendir (Çakan ve Eroğlu, 1988: 76).

İbn Hâşrec (98a): "İbnü'l-Hâşrec'den murâd emîr-i Nisâbü'r olan 'Abdullâh bin el-Hâşrec'dür ki ecvâddandır." (Mehmed Zihni Efendi, 1910: 320).

İbn Mâlik (28a): Tam adı Ebü Abdullâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdullâh b. Mâlik et-Tâî el-Endülüsî el-Ceyyânî olup *el-Elfiyye* adlı eseriyle tanınan gramer, sözlük ve kıraat âlimidir. Miladi 1204 yılında Kurtuba civarındaki Ceyyân'da doğup 1274'te Dımaşk'ta vefat eden İbn Mâlik, öğrenimini tamamladıktan sonra Halep, Hama ve Dımaşk'ta dil ve kıraat dersleri vermiştir. Gramerle ilgili karmaşık meseleleri sade bir dille anlatıp Arap gramerinin öğretiminde kolaylık sağlayan İbn Mâlik, Arap dili ve grameri üzerine çok sayıda eser yazmıştır. *El-Elfiyye*, *el-Kâfiyetü's-Şâfiye*, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, *Şerhu't-Teshîl* vb. onun eserlerinden birkaçıdır (Turan, 1999: 169-170).

İbn Râvend (29a): Tam adı Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed b. İshâk er-Râvendî olup Horasan'ın Merverrûz şehrine bağlı Rîvend köyünde doğmuştur. Hayatının en önemli dönemini Bağdat'ta geçiren İbn Râvend, mülhitçe fikirleri yansıtan eserleri ve müfrit Şiîliğiyle tanınan filozof ve kelam âlimidir. Miladi 913 veya 914 yılında vefat eden İbn Râvend, fikirlerinden dolayı Müslüman zümreler tarafından dışlanmış ve bu nedenle eserlerinin büyük çoğunluğu günümüze ulaşamamıştır. Kaynaklarda zikredilip günümüze ulaşmayan eserlerinden birkaçının adını şu şekilde sıralamak mümkündür: *Kitâbu't-Tabâ'î*, *Kitâbu'l-Lü'lü'e*, *Kitâbu'l-İmâme*, *Kitâbu't-Tâc*, *Kitâbu'z-Zümürüd*, *Kitâbu'd-Dâmig* vb. (Kutluer, 2000: 179, 183).

İbn Rûmî (125a): Genellikle hicivleriyle tanınan İbn Rûmî'nin tam adı Ebü'l-Hasen Alî b. el-Abbâs b. Cüreyc el-Bağdâdî olup 21 Haziran 836 tarihinde Bağdat'ta doğmuştur. Gençlik yıllarında bir süre haraç tahsildarı olarak çalışan İbn Rûmî, maaşının yetersizliğinden dolayı görevini bırakıp şiir yazarak hayatını kazanmaya gayret etmiştir. İbn Rûmî, Buhtürî'den sonra zamanının en büyük şairi kabul edilmiştir. Eşi, çocukları ve annesinin ölümleri üzerine çeşitli mersiye yazmıştır. İbn Rûmî'nin yaklaşık on yedi bin beyitten müteşekkil *Dîvân*'ı, Arap edebiyatının en hacimli divanlarından biridir. İbn Rûmî, bazı devlet

ricaline medhiyeler yazmış; ancak karşılığında kendisine cömert davranılmadığı için bu kişilere çeşitli hicviyeler de yazmıştır. İbn Rûmî, miladi 896 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir (Durmuş ve Çuhadar, 2000: 186-188).

İbn Tārîf (113a): "Rü'ūsâ-yı havâricden olup Hârûnürreşîd zamânında Nuşaybîn ve Hâbü cihetlerinde hurûc etmiş ve 189 târihinde Ebû Hâlid Yezîd bin Mezîdü's-Şeybânî yediyle katl olunmuştur." (Şemseddîn Sâmî, 1899: 4693).

İbn Zekvân (60a): Tam adı Ebû Amr Abdullâh b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân ed-Dımaşkî olan İbn Zekvân, kırâat-ı seb'a imamlarından İbn Âmir'in meşhur iki râvîsinden biridir. 789 yılında Dımaşk'ta doğduğu tahmin edilen İbn Zekvân, kıraat ilminin yanı sıra hadis ilmiyle de meşgul olmuştur. İbn Zekvân, 6 Şubat 857 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir (Altıkulaç, 1999: 462).

İbrâhîm (5a): Tam adı İbrâhîm b. Hişâm b. İsmâîl el-Mahzûmî olan bu zât, Emevî halifelerinden Hişâm b. Abdülmelik'in dayısıdır (Taftâzânî, 2014: 75).

İbrâhîm (20a): Semavi dinlerin üçü tarafından kabul edilen ve oğlu İsmâîl'i kurban etme teşebbüsünde bulunan peygamberdir.

İmrân (20b): Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden bahsedilen Hazret-i Meryem'in babasıdır.

İmru'u'l-Kays (3a, 30a, 66b, 71b): İmru'u'l-Kays lakabıyla bilinen Ebû Vehb (Ebü'l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr, Kinde'nin son hükümdarı Hucr'un oğlu olup Necid'de doğmuştur. Küçük yaşından itibaren şiire ilgi duyan İmru'u'l-Kays, muallakât-ı seb'a şairlerinden biridir. Miladi 540 yılı civarında öldüğü rivayet edilen İmru'u'l-Kays'ın şairliği, Hazret-i Peygamber ve Hazret-i Alî tarafından da övülmüştür. Bu övgüler, onun şöhretini arttırmıştır. Hanımları ceylan, güneş ve yumurta şeklinde vasıflandırması, kasidede nesib bölümünü ayırması, nesib bölümünde ince duygu ve ifadelerle yer veriş vb. gibi hususlar, onun şiire getirdiği yeniliklerden kabul edilmiştir. İmru'u'l-Kays'ın şiirleri, 8. yüzyılın sonlarına doğru Ebû Amr eş-Şeybânî, Hâlid b. Kulsûm, Asmaî ve Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî tarafından derlenmiştir (Savran, 2000: 237-238; Furat, 1996: 76).

İsâ (11b): Kur'ân-ı Kerîm'de Meryem'in oğlu ve Mesîh şeklinde ismi geçen ve kendisine İncil'in gönderildiği peygamberdir.

İsmâ'îl bin Abbâd (4b): Sâhib b. Abbâd lakabıyla bilinen ve tam adı Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî olan İsmâîl b. Abbâd, miladi 938 yılında Kazvîn'e bağlı Tâlekân veya İstahr'da doğmuştur. Büveyhîler'e 18 yıl vezirlik yapan İsmâîl b. Abbâd, 995 yılında Rey şehrinde vefat etmiş ve cenazesi İsfahan'a nakledilerek orada defnedilmiştir. Devlet adamı kimliğinin yanı sıra âlim, edip ve şair kimlikleri de bulunan İsmâîl b. Abbâd'ın kelâm, tarih, filoloji, şiir ve edebiyat alanlarında çok sayıda eseri bulunmaktadır (Çelebi, 2008: 512).

Ğaba'şerâ (31a): Zalim lakabıyla meşhur olan Emevî valisi Haccâc'ın veziridir (Taftâzânî, 2014: 418).

Kâdî (72a): Tam adı Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kâdî et-Tenûhî olup miladi 939 yılında Basra'da doğmuştur. Başta Bağdat olmak üzere Ahvaz, Askerimükrem, Harran, Cezîre-i İbn Ömer, Kûfe ve Musul gibi yerlerde kadılık yapan Kâdî et-Tenûhî, 11 Mart 994 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Arap dili ve edebiyatı, hadis, fıkıh, kelâm, mantık, hendese ve aruz alanlarında geniş bir bilgi elde eden Kâdî, her sıkıntıdan sonra bir ferahlığın geleceği ilkesini benimseyerek bazı eserler kaleme almıştır. *el-Ferec Ba'de's-Şidde, Nişvârü'l-Muhâdara ve Ahbârü'l-Müzâkere, el-Müstecâd min Fe'alâti'l-Ecvâd, Dîvân ve Unvânu'l-Hikme* Kâdî'nin eserleridir (Gündüzöz, 2011: 470-471).

Kâfiye (1b, 53b): İbnü'l-Hâcib'in Arap nahvi ile ilgili olan eseridir. İbnü'l-Hâcib, kendisinden önce Zemahşerî'nin Arap nahvine dair yazdığı el-Mufassal adındaki eserinden yararlanarak Arap grameri ile ilgili konuları el-Kâfiye adlı eserinde ele almıştır. Eser; isimler, fiiller ve harfler olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Ebû Amr b. Alâ, Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhî, Yûnus b. Habîb, Ahfeş el-Evsat, Müberred, İbnü Keysân ve Zeccâc gibi dilcilerin görüşlerine zaman zaman atıf yapılan bu eserde 24 ayet, 13 şiir ve 8 atasözü şâhid olarak getirilmiştir (Kılıç, 2001: 153).

Kıbt (89b): Mısır'ın yerli ve Hıristiyan halkına verilen isimdir.

Kumes (127b): Bir yer ismidir.

Leylâ (30b, 113b): Arap, Türk, Fars ve Urdu edebiyatlarında çokça işlenmiş bir aşk hikâyesi olan Leylâ ve Mecnûn mesnevisinin kadın kahramanıdır.

Mâlik (60a): "İsm-i recüldür ve ism-i feres olmak daği cā'izdür." (Tercüme-i Telhîsü'l-Miftâh, 06 Mil Yz A 9716: 60a).

Ma'n bin Evs (121b): Mudar kabilesinin Müzeyne koluna mensup olup künyesi Ma'n b. Evs b. Ziyâd el-Müzenî'dir. Muhadram şairlerinden biri olan Ma'n b. Evs'in, Abdullâh b. Cahş ile Ömer b. Ebû Seleme'ye methiye ve Hazret-i Ömer'e ise kaside yazdığı bilinmektedir. Belli bir dönem ticaret hayatına atılan ve hayatının son dönemlerinde gözleri kör olan Ma'n b. Evs'in miladi 684 yılında öldüğü tahmin edilmektedir (Ergin, 2003: 554-555).

Mârid (87b): Benî Hilâl b. Amr kabilesinden olan Mârid, cimriliğiyle tanınmıştır. Öyle ki ateş yakarken birilerinin gelip ondan ateş istememeleri için ateşin dumanını gizlemiş. Aynı şekilde devesini sulamak için havuza götürdüğünde, başkasının devesi gelip içmesin diye havuzun altında kalan ıslaklığı bile kurutmuş (Arslan, 2014b: 613).

Medîne (32b): Geçmişte adı Yesrib olan Medine, günümüzde Suudi Arabistan sınırları içerisinde olup Hazret-i Peygamber'in Mescid-i Nebevî'si ile kabrinin bulunduğu şehirdir.

Mehriyye (127b): "Mehre kabilesine mensüb olan ibil olup bu kabilenin cediti Mehr bin Ceydân'dır." (Abdunnâfi İffet Efendi, 1873: 240).

Mekke (22a): Suudi Arabistan'a bağlı olup Ka'be'nin bulunduğu ve hac ibadetinin yerine getirildiği kutsal şehirdir.

Meryem (50a): Hazret-i İsa'nın annesi olan kadındır.

Mes'ade oğlu Mücâşi' (104b): Ebü'l-Atâhiye'nin *Telhîs*'te cem' sanatına misal getirilen şiirinde geçen bir şahıs ismidir.

- Miftāhu'l-'Ulüm (1b):** Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin Arap grameri ve belâgati ile ilgili olan eseridir. Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını ortaya koymak amacıyla yazılan bu eser, 1 mukaddime ile 5 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sarf ilmi, ikinci bölümde nahiv ilmi, üçüncü bölümde meânî ve beyân ilimleri ile daha sonraları müstakil bir hâle gelecek olan bedî ilmi, dördüncü bölümde had ve istidlâl (mantık) ilimleri ve beşinci bölümde ise şiir (aruz ve kafiye) ve def'u'l-metâ'in ilimleri ele alınmıştır (Alak, 2009: 44).
- Muhammed (22b, 50a):** Kur'ân-ı Kerîm'de âlemlere rahmet olarak gönderildiği bildirilen son peygamberdir.
- Muhammed bin Humejd (122a):** Tam adı Ebû Nehşel Muhammed bin Humejd et-Tâî'dir. Benî Humejdler'den Ebû Nehşel, Ebû Müslim ve Ebû Ca'fer olarak bilinen üç kardeşten Ebû Nehşel, Muhammed b. Humejd'in künyesidir (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 412; Tüccar, 1992: 382).
- Muhammed bin Vüheyb (38a):** Aslen Basralı olup doğum tarihi bilinmeyen Muhammed b. Vüheyb'in nisbesi el-Hamîrî olup künyesi Ebû Ca'fer'dir. Daha sonra Bağdat'a yerleşen Muhammed b. Vüheyb'in şiirlerinin üslubu sağlam, lafızları kolay ve manaları kolayca anlaşılırdır. Ehl-i Beyt hakkında birçok mersiyesi bulunan Muhammed b. Vüheyb'in H 225/M 839 yılında öldüğü tahmin edilmektedir (Elmalı, 1982: 95).
- Mu'tasım-Billâh / Ebû İshâk (38a, 119a):** Mu'tasım-Billâh veya Ebû İshâk'ın künyesi, Ebû İshâk el-Mu'tasım-Billâh Muhammed b. Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh el-Abbâsî olup Abbâsî halifelerinden Hârûnürreşîd'in oğludur. Miladi 796 yılında Bağdat'ta doğan Mu'tasım-Billâh'ın ilk resmî görevi 816 yılındaki hac emirliğidir. 828 yılında Mısır ve Suriye valiliğine tayin edilmiş ve 833 yılında ise sekizinci Abbâsî halifesi olmuştur. Onun Abbâsî halifeliliği, vefat yılı olan 842'ye kadar sürmüştür. Yeterli bir eğitim almamasına rağmen güçlü bir hitabete ve şiir yazma kabiliyetine sahip olan Mu'tasım-Billâh, Abbâs b. Abdülmuttalib'in sekizinci kuşaktan torunu, sekizinci Abbâsî halifesi olması, sekiz yıl sekiz ay halifelik yapması, sekiz erkek ve sekiz kız çocuğuna sahip olması gibi sebeplerden "müsemmen" unvanıyla da vasıflanmıştır (Avcı, 2006: 380-381).
- Mu'tez-Billâh (39a, 39b):** Tam adı Ebû Abdullâh el-Mu'tez-Billâh Muhammed b. Ca'fer el-Mütevekkil b. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Abbâsî olan Mu'tez-Billâh, miladi 847 yılında doğmuş ve 869 yılında vefat etmiştir. Mu'tez-Billâh, 866 ile 869 yılları arasında Abbâsî Devleti'nin halifesi olmuştur (Aktan, 2006: 390-391).
- Müberred (24a):** Tam adı Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdülekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî olup miladi 826 yılında Basra'da doğduğu tahmin edilmektedir. Arap dili ve edebiyatının önemli âlimlerinden biri olan Müberred, küçük yaşından itibaren nahiv ve lügat sahalarında bilgisini arttırmıştır. Çeşitli ilim dallarında İbnü'l-Mu'tez, İbn Keysân, Ahfeş el-Asgar vb. gibi çok sayıda talebe yetiştiren Müberred, 899 veya 900 yılında Bağdat'a vefat etmiştir. Basra dil mektebinin Sîbeveyhî'den sonra ikinci otoritesi olan Müberred, Arap grameri ve edebiyatı hakkında özgün görüşler ortaya koymuştur. Müberred, Arap dili, edebiyatı ve belâgati hakkında çok sayıda eser kaleme almıştır. *El-*

Kâmil fi'l-Edeb, el-Muktedab, el-Fâzıl ve'l-Mefzûl ve el-Belâga onun eserlerinden birkaçıdır (Durmuş, 2006b: 432-433).

Müstaîn-Billâh (39a): Tam adı Ebû'l-Abbâs el-Müstaîn-Billâh Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Abbâsî olup miladi 832 yılında doğmuştur. Müstaîn-Billâh, Abbâsî Devleti'nin 862 ile 866 yılları arasındaki halifesidir. Müstaîn-Billâh, 866 yılında kendisinin yerine halife olan Mu'tez-Billâh'ın görevlendirdiği Saîd b. Sâlih tarafından Sâmerrâ'da öldürülmüştür (Özaydın, 2006: 112-113).

Nazzâm (9a, 9b): Tam adı Ebû İshâk İbrâhîm b. Seyyâr b. Hânî' en-Nazzâm olup miladi 776 yılında Basra'da doğmuş ve 845 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Nazzâm, Basra Mu'tezile ekolünün ileri gelen kelâmcılarından olup Nazzâmiyye kolunun kurucusudur. Dil, edebiyat, şiir, fıkıh, kelâm ve hadis gibi alanlarda önemli bir birikime sahip olan Nazzâm, Kur'ân, İncil, Tevrat ve Zebur'u ezberlemiş, Yunan felsefesini araştırmış, Aristo'nun bazı eserlerine reddiyeler yazmıştır. Kaynaklarda, meşhur Arap bilginlerinden Câhız'ın hocası Nazzâm'ın 40 civarında eseri olduğu belirtilmektedir (Çelebi, 2006: 466; Işık, 1977: 101-102).

Necd (117a): Orta Arabistan'da bulunan bir bölgenin ismidir. Klasik kaynaklarda yüksek kısımları Arabistan'ın sahil şeridini oluşturan Tihâme ve Yemen'e, alçak kısımları ise Irak ve Suriye'ye uzanan ve büyük bir bölümü çöl olan bölgeye Necd adı verilmiştir. Üç tarafı çöllere kaplı olduğu için Necd'de çöl iklimi hâkimdir. Necd, en eski göçebe toplumların yaşadığı bölge olarak bilinir (Kurşun, 2006: 491).

Nüh/Hâzret-i Nüh (12a, 12b): Kendisine inanmayan kavminin tufan ile helak edildiği peygamberdir.

Ömer / Ebû Hâfş (55b): Ömer bin Hattâb olarak bilinen ve İslam'ın ikinci halifesi olan kişidir.

Rudeyne (83a): "Aṭvel'de der ki Rudeyne bir imre'eniñ ismidir. Bunuñ zevciniñ ismine Semher derler ve bunlarıñ ikisi de rumḥ ve ḳanât yaparlar. Egerçi Rudeyne yaparsa rumḥ-ı Rudeynî ve ḳanât-ı Rudeyniyye derler ve egerçi Semher yaparsa rumḥ-ı Semherî ve ḳanât-ı Semheriyye derler." (Ebû'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn, H. 1259/M. 1843:139)

Sa'd (24b): Müsnedün ileyhin takdîmi konusuna misal getirilen "نَحْوُ سَعْدٍ فِي دَارِكٍ" cümlesinde geçen herhangi bir şahsın ismidir.

Sahbân (87b): Künyesi Sahbân b. Züfer b. İyâs el-Vâilî el-Bâhilî olup Vâil kabilesinin hatip ve şairlerindendir. Hz. Peygamber devrinde yaşayıp Müslüman olan Sahbân, hitabet, fesâhat ve belâgat alanlarındaki maharetleriyle meşhurdur. Hitap esnasında elde asa tutma geleneğinin Sahbân tarafından başlatıldığı rivayet edilmiştir. Aynı zamanda şair olan Sahbân'ın eserlerinin çok azı günümüze kadar ulaşmıştır. Sahbân'ın doğum ve vefat tarihlerine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Durmuş ve Öz, 2008: 511-512).

Şahr (66b): bk. Hansâ.

Sekkâkî (2a, 16a, 16b, 26a, 27a, 30a, 32a, 35b, 39a, 44b, 47a, 48a, 48b, 49b, 52a, 56a, 58a, 62a, 62b, 81b, 85a, 93b, 94a, 94b, 95a, 95b, 96a, 98a, 101a, 112b, 113a, 118a): Tam adı Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârezmî es-Sekkâkî'dir. Hicri 554 veya 555 (miladi 1159 veya 1160) yılında Hârezm'de doğan Sekkâkî, hayatının

ilk dönemlerinde metal oyma ve işleme sanatıyla uğraştığından Sekkâkî lakabıyla anılmıştır. Kelâm, felsefe, dil felsefesi, mantık, fıkıh ve usulü, Arap dili, belâgat, edebiyat ve şiir alanlarında yetkin bir şahsiyet olan Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eseriyle Arap dili ve belâgatinde çığır açmıştır. Sekkâkî'nin belâgat sahasında kendisinden sonra gelen âlimler üzerinde önemli bir etkisi söz konusudur. Hicri 626 (miladi 1229) yılında vefat etmiştir (Durmuş, 2009: 332).

Selm (121b, 122a):

Ebü'l-‘Atâhiye ve Beşşâr mu‘âşırı bir şâ‘ir olup Beşşâr'dan telemmüz eylemiştir. Pederinden mevrûş bir muşhafı satın parasıyla bir şanbûr ve ‘alâ-ķavlin Ebû Nüvâs Dîvân'ı iştirâ ettiği için el-Ĥâsir ya‘nî ziyân-dîde diyü tavsîf ü talkîb olunmuştur. Vefâtı yüz seksen altı târîhindedir. Bilâ-vâriş vefât edip otuz altı biñ dînâr taĥlîf etmiştir. (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 572).

Selmâ (55b, 93a): "Esmâ-i nisâ-i Arabdandır." (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 194).

Su‘âd(e) (5b): Arap şiirinde platonik aşk şiirlerine konu olmuş sevgili adlarından biridir (Tülücü, 1999: 481).

Süreyc (3b): "Süreyc, kılıç yapan bir demircinin ismi olup kılıçlar ona nispet edilmektedir." (Arslan, 2014a: 62).

Şâfiye (2b): İbnü'l-Hâcib'in Arap sarfi hakkında kaleme aldığı eseridir. İbnü'l-Hâcib, *Şâfiye*'de Zemahşerî'nin *el-Mufasssal* adlı eserinde yer alan sarfa dair konuları bir araya getirip ayıklamış ve bazı düzeltme ve özetlemelerle birlikte gerekli ilavelerde bulunmuştur. Bu eser, sarfin neredeyse bütün konularını kapsayan ilk muhtasar eser olması bakımından önemli bir yer teşkil etmektedir. Sarf kurallarını sistemli bir şekilde anlatan *Şâfiye*, İslam coğrafyasında asırlarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu eser üzerine çok sayıda şerh, tercüme ve haşiye kaleme alınmıştır (Kılıç, 2010: 247).

Şakîk (12b, 75b, 80b): Şiirde geçen bir adamın ismidir.

Şâm (57a): İslam dünyasının önemli tarihî şehirlerinden biri olan ve tarihî kaynaklarda Dımaşk olarak da geçen Şâm, günümüzde Suriye sınırları içerisinde bulunmaktadır. 1521 yılından itibaren kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine geçen Şâm, İslam fetihlerinden önce Bizans hâkimiyetinde bulunmuştur (Tomar, 2010: 311-315).

Şeybân (20a): Adnânîler'e mensup bir Arap kabilesinin adıdır. Şeybânoğulları'nın atası Şeybân b. Sa'lebe'dir. Bu zatın nesebi Adnân'a ulaşmaktadır. Şeybânoğulları, Câhiliye devrinde Yemâme ve Bahreyn civarında ikamet etmiştir. İslam'ın ortaya çıktığı yıllarda bu kabile, Yemâme'den Basra, el-Cezîre ve Diyarbekir'e kadar uzanan bir coğrafyaya yayılmıştır. Başta şair Nâbîga olmak üzere Şeybânîler'den birçok şair ve âlim yetişmiştir (Demircan, 2010: 37).

Şu‘ayb (19b, 20a, 51a): Kur'ân-ı Kerîm'de Medyen halkına gönderildiği bildirilen peygamberdir.

Telhîş (1b, 2b, 8a): Hatîb el-Kazvînî tarafından yazılan ve uzun bir müddet Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan *Telhîsü'l-Miftâh*, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinin belâgate dair üçüncü bölümünün özeti olarak kaleme alınmıştır. Bu eser, her

ne kadar *Miftâhu'l-Ulûm*'un üçüncü kısmının özeti olarak kaleme alınmış olsa da gerek Kazvî'nin gerekse belâgat âlimlerinin konuya dair görüşlerine yer vermesi açısından orijinal bir eserdir. Eser bir dibace, bir mukaddime, üç ana bölüm ve bir hatimeden oluşmaktadır. (Akdağ, 2015: 323-325).

‘Ukâz(a) (33b): Mekke'nin güneydoğusundaki Tâif ile Nahle bölgeleri arasında bulunan Ukâz, Câhiliyye döneminin en meşhur panayıdır. Ukâz panayı, Araplar için edebî bir kongre merkezi olmuştur. Şairler bu panayırda en güzel şiirlerini okuyarak birbirleriyle yarışmıştır. Ukâz, edebî faaliyetlerin yanı sıra toplumsal ve kültürel etkinliklerin yapıldığı, çevre şehirlerden en güzel malların getirilip sergilendiği bir alışveriş merkezi olmuştur. Ekonomik, sosyal, dinî vb. bazı sebeplerden dolayı Ukâz panayı, zamanla önemini yitirmiştir (Azizova, 2012: 61-62).

‘Uteybe İbnü'l-Hâriş bin Şihâb (114a): Telhîs'te ittîrâd sanatına misal getirilen ve bazı kaynaklarda Rubey‘atü’bnü Ubeyd’e (Müderrişoğlu, 2006: 355; Demir, 2016: 351), bazı kaynaklarda Rubey‘at Ebû Zü‘âb el-Hamâsi’ye (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 46) ve bazılarında ise Abbâs b. Mirdâs’a (Bulut, 2016: 189) izafe edilen beyitte geçen bir şahsın ismidir.

‘Uteybetü’bnü’l-Hâriş rü’esâdan ve şüce‘ân-ı besâlet-şi‘ârdan olup anuñ kabilesinden biri beytiñ kâ’ili olan Rubey‘a’nın oğlu Zü‘âb’ı katletmişti. Oña bedel Rubey‘a dañi bi’z-zât ‘Uteybe’yi katletmekle mu‘arrız-ı tesellî ve ref‘-i taħassürde olarak bunu söylemiş. (Mehmed Zihnî Efendi, 1910: 47).

‘Uzeyb (125b): Kûfe yakınlarında bulunan bir yerin ismidir. “Tatlı su” anlamına gelen Uzeyb, bereketli topraklara sahip olup her tarafı yeşil ve mamur olan bir yerdir. Bol suya sahip olduğundan dolayı söz konusu yere Uzeyb adı verilmiştir. Uzeyb, Kûfe menzillerinden Kadîsiye ile Mugise arasında yer almaktadır. Söz konusu menzil, Benî Temîm kabilesine aittir. Uzeyb, yukarıda söz konusu edilen yerin yanı sıra Kâdisiye ile Mugise arasında uzanan bir suyun da ismidir. Temîm vadisinde bulunan bu su, Kûfe’nin de ihtiyacını karşılamaktadır (Koyuncu, 2008: 28; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, 2004: 248; Aşura Kültürü (t.y.), <http://kitab.nur-az.com/tr/lib/view/503/17>).

Ümmü'l-Ĥiyâr (28b): Ebû'n-Necm el-İclî'nin "fertlerden tek tek yapılan umumi nefy" konusuna misal getirilen şiirinde geçen bir kişi adıdır.

Yahyâ bin ‘Abdu’llâh (114b): Ebû Temmâm'ın bir beytinde ismi geçen bu kişinin kimliği ile ilgili muhtelif görüşler söz konusudur. Ebû'l-İsme Mustafa İsmâmeddîn, bu kişinin Harûnürreşîd'in veziri Cafer Bermekî'nin kardeşi olduğunu ve aynı zamanda Harûnürreşîd'e de vezirlik yaptığını söylerken (1843: 210) Ahmed Müderrişoğlu, Yahyâ el-Bermekî'nin künyesinin Yahyâ b. Hâlid olduğunu, Harûnürreşîd'in hicri 187/miladi 802 yılında Bermekîler'i tarumar eylediğini ve beytin sahibi Ebû Temmâm'ın ise o yıllarda henüz yeni doğduğunu belirtmiştir (2006: 356). Mehmed Zihnî Efendi ise bu kişinin, Ebû Temmâm'ın asrındaki büyüklerden Ebû'l-Garîb Yahyâ bin Abdullâh olduğunu dile getirmiştir (1910: 486).

Yemen (57a): Kuzeyinde Suudi Arabistan, doğusunda Umman, batısında Kızıldeniz ve güneyinde Aden Körfezi'nin bulunduğu Yemen, Arap yarımadasının güneybatısında yer alan bir

ülkedir. Yapısal olarak sert bir temel üzerinde bulunan Yemen, bazı tektonik hareketlerin yaşandığı bir ülkedir. Bu ülke, kıyılardan iç kesimlere doğru uzanan birbirinden farklı doğal güzellikleri olan bölgelere sahiptir. Tihâme, Hadramut, Hadûr Şuayb, Taiz, İb, San'a vb. bu bölgelerden bazılarıdır (Kurt, 2013: 400-401). Hazret-i Nûh'un oğlu Sâm'dan itibaren bir yerleşim yeri olan Yemen, tarihî süreçte Maîn Krallığı, Katabân Krallığı, Evsân Devleti, Sebe Devleti, Himyerî Devleti, Habeşliler, Sâsânî Devleti, Emevîler, Abbâsîler, Eyyûbîler, Memlûkler, Osmanlı İmparatorluğu vb. birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır (Tomar, 2013: 401-406).

Yezîd İbn Nehşel (33a): Arap şairlerinden Dırâr b. Nehşel'in kardeşidir (Müderrişoğlu, 2006: 132).

Yûsuf (19a): Hazret-i Ya'kûb'un oğlu olup Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden bahsedilen ve İsrâiloğullarına gönderilmiş olan peygamberdir.

Yûşa' (126a): Hazret-i Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberdir.

Zebbâ (63a): bk. Cüzeyme.

Zelîhâ (19a): Yûsuf kıssasının kadın kahramanıdır.

Züheyr (93a, 93b): Muallaka şairlerinden biri olan Züheyr, miladi 520 yılı civarında doğmuştur. Künyesi Ebû Sülmâ (Ebû Büceyr) Züheyr b. Ebî Sülmâ (Rebîa) b. Riyâh el-Müzeni'dir. Züheyr, İmru'u'l-Kays ve Nâbiga ez-Zübyânî ile birlikte İslam öncesi dönemin üç büyük şairlerinden biri kabul edilmiştir. Züheyr'in aile bireyleri arasında çok sayıda şair bulunmaktadır. Babası Ebû Sülmâ, kız kardeşleri Sülmâ ile Hansâ, kardeşi Evs ve oğulları Büceyr ile Ka'b bunlardan en meşhurlarıdır. Özellikle oğlu Ka'b, Kasîdetü'l-Bürde sahibi olup en tanınmıştıdır. Züheyr'in şiirleri, vezin ve kafîye bakımından kusursuz olup hikmetli ve eğitici bir yöne sahiptir. Bazı şiirleri darb-ı mesel hâline gelmiştir. Vefat tarihinin 609 yılı civarı olduğu tahmin edilen Züheyr'in, *Muallaka* ve *Dîvân* olmak üzere iki eseri vardır (Tülücü, 2013: 540-542).

Zü'l-Yedeyn (28b): Kendisine el-Hirbâk da denilen Zü'l-Yedeyn, Benî Eslem kabilesine mensup olup Hicazlıdır. Hazret-i Peygamber'in öğle veya ikindi namazını kaldırırken ikinci rekatta selam vermesi üzerine "Ya Resulullâh! Namaz mı kısaldı yoksa unuttun mu?" diye soran sahabedir (Özmen, 2004:96).

SONUÇ

Çalışmamızda *Telhîsü'l-Miftâh*'ın Türkçe tercümeleri detaylı olarak tanıtılmış ve mütercimi bilinmeyen bir tercümesinin metni transkripsiyonlu olarak yayımlanmıştır. Çalışmamızda yaptığımız araştırma ve taramalar sonucu şimdiye kadar *Telhîsü'l-Miftâh*'ın 10 Türkçe tercümesi tespit edilmiştir. Bunlardan Arûzî Mehmed Bosnevî ile Ahmed Nazîf Efendi'nin tercümeleri yalnızca kaynaklarda bahsedilen ancak herhangi bir nüshası veya basımına tesadüf edilemeyen eserlerdir. *Telhîsü'l-Miftâh*'ın klasik dönem tercümelerinin yanı sıra günümüzde yapılmış 4 tercümesi de mevcuttur.

Çalışmamızda yaptığımız incelemelere göre, modern dönemde yapılan *Telhîs* tercümelerinde hem daha anlaşılır bir dil kullanılmış hem de anlaşılmayı kolaylaştırmak amacıyla farklı usuller uygulanmıştır. Gerek klasik dönem *Telhîs* tercümelerinde gerekse modern dönem *Telhîs* tercümelerinde Arapçanın gramer kaideleri esas alınmış, terimlerin Arapçadaki adlandırmaları tercih edilmiştir. İlk dönem tercümelerinde görülen şerhe yakın tercüme usulü, bazı modern dönem tercümelerinde de kısmen görülmektedir.

Bazı kaynaklarda Muhammed bin Muhammed Altıparmak'ın *Şerh-i Telhîs/Tercüme-i Telhîs* adlı eseri ile Abdunnâfi İffet Efendi'nin *en-Nef'ü'l-Mu'avvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel* adlı eseri de *Telhîsü'l-Miftâh*'ın tercümeleri arasında zikredilmiştir. Ancak bunlardan Altıparmak'ın eseri, *Telhîs*'in doğrudan tercümesi olmayıp Sadeddin Taftâzânî'nin *Telhîs* üzerine yazdığı *Muhtasaru'l-Meânî* adlı eserinin tercümesidir. Bununla birlikte eserde zaman zaman Taftâzânî'nin *Mutavvel* adlı eserinden de alıntılar yapılmıştır. Abdunnâfi İffet Efendi'nin zikredilen eseri ise Taftâzânî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* üzerine yaptığı *Mutavvel* adlı şerhinin tercümesidir. Bu iki eser, doğrudan *Telhîs* tercümeleri olmayıp *Telhîs* üzerine yazılan *Muhtasar* ve *Mutavvel* adlı şerhlerin tercümeleri olduğundan dolayı çalışmamızda *Telhîs*'in tercümelerinin detaylı olarak tanıtıldığı kısma dâhil edilmemiştir.

Yapılan araştırmalar sonucunda şimdiye kadar Osmanlı dönemine ait olup *Telhîsü'l-Miftâh*'ı baştan sona kadar tercüme eden yalnızca bir tercüme tespit edilmiştir. Söz konusu tercümenin Milli Kütüphane yazmaları arasında yer alan 06 Mil Yz A 9716 ve 06 Mil Yz A 3347 numaralı iki nüshası ve Bosna Hersek'teki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi R-3865 numaradaki nüshası olmak üzere toplam üç nüshası tespit edilmiştir. Bu nüshalardan hareketle adı geçen tercümenin transkripsiyonlu metni oluşturularak çalışmamızda neşredilmiştir.

Çalışmamızda neşredilen tercümenin mütercimi hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak metnin satır aralarında yer alan bazı cümlelerden hareketle bu tercümenin 1004/1595-96 yılında hayatta olup İbn Hâcib'in *Kâfiye* ve *Şâfiye* adlı eserlerini şerh veya tercüme eden biri tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu husus göz önünde bulundurularak gerekli araştırmalar yapılmış ve kaynaklardan ulaşılabildiği kadarıyla bu kıstasa uyan tek kişinin Sûdî-i Bosnevî olduğu anlaşılmıştır. Ancak gerek Sûdî'nin bilimsel çalışmalara konu edilmiş hiçbir eserinde *Telhîs*'i tercüme ettiğine dair hiçbir kayıt olmadığından gerekse Sûdî'nin *Şâfiye* ve *Kâfiye* adlı eserler üzerine yazdığı şerh veya tercümelerinde elimizdeki tercümenin Sûdî'ye ait olduğunu ispatlayacak kesin bir delile ulaşılamadığından bu duruma ihtiyatla yaklaşılarak mütercimi bilinmeyen bir *Telhîs* tercümesi adlandırması tercih edilmiştir. Sûdî'nin hem kütüphane kayıtlarına geçmiş hem de geçmemiş olan bütün eserlerinin gün yüzüne çıkarılması; *Telhîs* üzerine yazılmış ancak henüz kayıtlara geçmemiş olan Türkçe tercüme veya tercümelerin ortaya çıkması, Türkçe belâgat literatürünün bütün eserlerinin tespit edilmesi gibi hususların, zaman içerisinde çalışmamızda metni neşredilen tercümenin mütercimini ortaya çıkarabileceği ihtimali her zaman için mevcuttur.

Çalışmamızda metni neşredilen mütercimi bilinmeyen *Telhîs* tercümesinde hem harfiyen hem de mealen tercüme stratejisi uygulanmıştır. Eser, temelde *Telhîs* tercümesi olmakla birlikte bazı kelime, ibare, cümle, mısra, beyit, ayet vb. hakkında yapılan tahlil ve ilave açıklamalardan hareketle zaman zaman şerh özelliği de kazanmıştır. Esere şerh özelliği kazandıran bölümlerin büyük bir kısmı Taftâzânî'nin *Muhtasarul-Meânî* adlı eserinden yapılan alıntılardan oluşmaktadır. Mütercim, eserin büyük bir bölümünde *Telhîs*'in kelime, ibare veya cümlelerini vermiş ve ardından bunları tercüme etmekle yetinmiştir. Ancak eserin bazı yerlerinde söz konusu kısımları tercüme ettikten sonra açıklayıcı mahitte birtakım bilgiler vermiştir. Mütercimin açıklayıcı mahiyette eklediği bilgilerin büyük çoğunluğu Taftâzânî'nin *Muhtasarul-Meânî* adlı eserinden alınmıştır. Bu durumdan hareketle elimizdeki tercümenin *Telhîs*'in mi yoksa *Muhtasar*'ın mı tercümesi olduğu sorusuna cevap aranması iktiza etmektedir. Bu sorunun cevabına ulaşmak için yapılan araştırma ve karşılaştırmalar sonucu elimizdeki tercümenin, gerekli görülen yerlerde *Muhtasar*'dan faydalanılarak yapılmış bir *Telhîs* tercümesi olduğu kanaatine varılmıştır. Çünkü bu eserde *Muhtasar*'ın tamamı tercüme edilmemiştir. Mütercim, yalnızca izaha ihtiyaç duyduğu yerlerde *Muhtasar*'a başvurmuş ve *Muhtasar*'ın söz konusu kısım ile ilgili cümlelerinin manasını eserine dâhil etmiştir. Hatta öyle ki tercümenin kimi yerlerinde *Muhtasar*'ın bazı cümlelerinin orijinal dildeki yazımlarına da yer verdiği görülmektedir. Yukarıda Osmanlı döneminde yapılan kısmi *Telhîs* tercümelerinde olduğu gibi bu eser üzerinde de *Muhtasarul-Meânî*'nin büyük bir etkisi görülmektedir. Bu durum, *Muhtasar*'ın Türk âlimleri üzerinde ne kadar büyük bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir.

Eserin şerhe yakın kısımlarında mütercim tarafından Türkçe veya Farsça olmak üzere mısra, beyit, şiir gibi herhangi bir misal getirilmemiştir. Getirilen misallerin tamamı Arapça olup büyük

oranda *Muhtasar* ve bazen de *Mutavvel*'den alıntıdır. Bu yönüyle eserin kendine özgü bir orijinalliğinden söz etmek mümkün değildir. Bu tercümenin belâgat açısından en önemli özelliği, belâgat sahasının en önemli eserlerinden birisi olan *Telhîsü'l-Miftâh*'ın muhtemelen bir Osmanlı âlimi tarafından yapılan Türkçe bir tercümesi olmasıdır. Bu husus, *Telhîsü'l-Miftâh*'ın Türk edebiyatına etkisinin saptanması ve Türkçe belâgat literatürünün tarihî seyri için önem kazanmaktadır. Mütercimi bilinmeyen bu tercümenin tahkik edilerek neşredilmesinin, yazıldığı dönemde olduğu gibi günümüzde de *Telhîsü'l-Miftâh*'ın Arapça bilmeyen kişiler tarafından tam manasıyla anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla yapılacak tercüme ve şerhlerine katkı sağlayacağı aşikârdır. Aynı zamanda özelde *Telhîs*'in, genelde ise belâgatın Türkçe bir sözlüğünün oluşturulması hususunda da bu tercümenin fayda sağlayacağı umulmaktadır. Belâgat ilminin Türkçe kelime kadrosu, kavram ve terminolojisinin tam anlamıyla oluşturulması, oturtulması vb. için kütüphane raflarında bekleyen, belâgate dair bu ve bunun gibi birçok eserin tahkikinin yapılması gerekmektedir. Çalışmamıza konu edilen bu tercüme, belâgat literatürü açısından her ne kadar deryada ancak bir damla mesabesinde olsa da bütünün parçalarının vücuda getirilmesi açısından önemlidir.

Uzun bir müddet Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan belâgat ilminin temel kitaplarından *Telhîsü'l-Miftâh*, başta Arap yarımadası olmak üzere bütün İslam coğrafyasında rağbet görmüş ve bunun sonucu olarak çeşitli dillere tercüme edilmiştir. *Telhîsü'l-Miftâh*'ın Türkçe tercümelerinin tanıtılıp Osmanlı döneminde yazılan bir tercümesinin neşredildiği bu çalışmanın, başta Türkçe belâgat literatürü olmak üzere belâgat ilmi üzerine yapılacak araştırma ve çalışmalara katkı sağlaması temennimizdir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Abdunnâfi İffet Efendi (1873), **en-Nef'u'l-Mu'avvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel**, Matba'a-i Âmire, İstanbul.

Aclûnî (t.y.), **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amme işteharâ mine'l-Ehâdîsi ala elsineti'n-Nâs I-II**, Müessesetü Menahili'l-İrfan, Beyrut.

Akdağ, Ahmet (2015), "Abdülganî Gürânî ve 'Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh' Adlı Eseri", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 15(1), 321-342.

————— (2016), "Telhîsü'l-Miftâh'ın Beyân Bölümünün Mütercimi Bilinmeyen Bir Tercümesi", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 5(3), 1243-1266.

Akdemir, Hikmet (2016), **Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'**, Nizamiye Akademi, İstanbul.

Aksoy, Mustafa (1991), **Molla Lütî'nin Risâle-i Mevlânâ Lütî'si**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aktan, Ali (2006), "Mu'tez-Billâh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 31 (390-391), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Alak, Musa (2009), **Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aliyyü'l-Kârî (2013), **Uydurma Hadisler**, (Çev. Halil İbrahim Kutlay), İnkılab Yayınları, https://www.academia.edu/17929879/UYDURMA_HAD%C4%B0SLERMOLLA_AL%C4%B0Y_UL_KAR%C4%B0?auto=download (03.04.2017).

Altıkulaç, Tayyar (1999), "İbn Zekvân, Ebû Amr", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 20 (462), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer (2011), **Kur'an-ı Kerim Meâli**, 12. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Arslan, Ahmet Turan (1994), "Ebü'n-Necm el-İclî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 10 (338), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Arslan, Mehmet Ali (2014a), **Muhtasarül Meani Tercümesi**, C. 1, Seyda Yayınları, Diyarbakır.

————— (2014b), **Muhtasarül Meani Tercümesi**, C. 2, Seyda Yayınları, Diyarbakır.

Aruçi, Muhammed (2009), "Sûdî Bosnevî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 37 (466), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

- Ateş, Ali Osman (2010), "Hz. Peygamber Döneminde Âile", **Küreselleşen Dünyada Aile 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri Kitabı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 65-85.
- Avcı, Casim (2006), "Mu'tasım-Billâh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 31 (380-382), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Aycan, İrfan (1996), "Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 14 (427-428), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- (2011), "Temîm (Benî Temîm)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 40 (418-419), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Aytekin, Murat (2006), **Vak'anüvîs Hafîl Nûrî'nin "Matla'u'n-Nûr" Adlı Telhîs Tercümesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayverdi, İlhan (2011), **Kubbealtı Lugatı-Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, (Redaksiyon-Etimoloji: Ahmet Topaloğlu), 2. Baskı, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- Ayyıldız, Erol (1994), "Ebü'l-Atâhiye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 10 (294-295), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Azizova, Elnure (2012), "Ukâz", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 42 (61-62), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Bağdatlı İsmail Paşa (1951), **Hediyetü'l-Ârifîn, Esmâ'ü'l-Mu'allifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Belviranlı, Ali Kemâl (1978), **Osmanlıca İmlâ Lügati 3**, Marifet Yayınları, İstanbul.
- Benli, Ahmet Sami (1991), **Başlangıçtan Fatih Devri Sonuna Kadar Belagata Dair Eser Veren Osmanlı Âlimleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulut, Ali (2014), **Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'**, 2. Baskı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (2015), **Belâgat Terimleri Sözlüğü**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (2016), **Bedî' İlmi**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1972), **Osmanlı Müellifleri**, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), C. 2, Meral Yayınevi, İstanbul.
- Cihangir, Ömer (2013), **Konuları Açısından Yâsîn Sûresinin Tefsiri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Coşkun, Ahmet (2002), "Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında Belâgat İlminin Önemi", Bedreddin Çetiner (Ed.), **Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III Tartışmalı İlmî Toplantı 14-15 Ekim 2000**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 269-283.
- Coşkun, Menderes (2007), "Tevriye ve Çeşitleri Üzerine Düşünceler", **Turkish Studies**, 2(4), 248-261.
- Çağmar, M. Edip (2003), **Arap Belâgatinde Te'kîd**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakan, İsmail L. ve Eroğlu, Muhammed (1988), "Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 1 (76-79), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Çavuş, Mahmut (2002), **Arakiyecizâde Ahmed Bin Ali et-Tokâdî ve Şifâu's-Şâfiye'sinin Tahkiki**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, İlyas (2006), "Nazzâm", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 32 (466-469), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- (2008), "Sâhib b. Abbâd", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 35 (512-515), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Çelik, Yüksel (2009), **es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin "el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2011), "Sekkâkî'ye Kadar Belagat Çalışmaları", **bilimname**, (20), 85-108.
- Çiçekler, Mustafa (2010), "Şems-i Kays", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 38 (508), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Çiftçi, Ömer (t.y.), **Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)**, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736,metinpdf.pdf?0> (22. 02. 2016).
- Demir, Gökhan (2016), **et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demircan, Adnan (2010), "Şeybân (Benî Şeybân)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 39 (37), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Demircioğlu, Cemal (2003), "19. Yüzyıl Sonu Türk Edebiyatında 'Tercüme' Kavramı", **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları**, 27/II, 13-31.
- (2009), "Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmaları Açısından 'Terceme' ve 'Çeviri' Kavramlarını Yeniden Düşünmek", **Journal of Turkish Studies Cem Dilçin Armağanı I**, (33/I), 159-177.
- Develi, Hayati (2007), **Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 1**, 3F Yayınevi, İstanbul.

- Devellioğlu, Ferit (2006), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 23. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Dikici, Recep (2016), **Arapça Belâgat Kaynakları**, Ma'ruf Yayınları, İstanbul.
- Dilçin, Cem (2009), **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Dinçkol, Mehmed Fahreddin (1990), **Telhis (Meani-Beyan-Bedi) –Kur'an Edebiyatı-**, (İlavelerle Yayına Hazırlayan: Medine Balcı), Ebrar Yayınları, İstanbul.
- Doğan, Ahmet (2011), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Doğan, Candemir (2008), "eş-Şâfiye ile Esâsu's-Sarf'ın Karşılaştırmalı Analizleri", **EKEV Akademi Dergisi**, (34), 417-436.
- Durmuş, İsmail (2002), "Kazvînî, Hatîb", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 25 (156-157), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- (2006a), "Mütenebbî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 32 (195-200), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- (2006b), "Müberred", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 31 (432-434), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- (2009), "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 36 (332-334), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Durmuş, İsmail ve Çuhadar, Mustafa (2000), "İbnü'r-Rûmî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 21 (186-188), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Durmuş, İsmail ve Öz, Mustafa (2008), "Sahbân el-Vâilî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 35 (511-512), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî (2004), **İbn Battûta Seyahatnâmesi**, C. I, (Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ebû Abdullâh Muhammed İbn İsmâîl el-Buhârî (1987), **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, (Mütercim: Mehmed Sofuoğlu), C. 1, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- (1987), **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, (Mütercim: Mehmed Sofuoğlu), C. 3, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Ebu'l-Hüseyn Muslimu'bnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Niysâbü'rî (1988), **Sahîh-i Muslim ve Tercümesi**, (Mütercim: Mehmed Sofuoğlu), C. 3, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- (1988), **Sahîh-i Muslim ve Tercümesi**, (Mütercim: Mehmed Sofuoğlu), C. 6, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- Ebû'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn (1843), **Şerhu Ebyâtu't-Telhîs ve'l-Muhtasar**, Tab'hâne-i Âmire, İstanbul.

Ebuzziyâ Tevfik (1888/89), **Lügat-ı Ebuzziyâ**, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul.

Elmalı, Hüseyin (1982), **Hicri III. Asırda Arap Edebiyatı Sahasındaki Çalışmalar ve Bellibaşlı Edipler**, Yayınlanmamış Doktora Ön Çalışması, Atatürk Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi.

————— (1994), "Ebû Temmâm", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 10 (241-243), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

————— (1997), "Hassân b. Sâbit", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 16 (399-402), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Elmalı M. Hamdi Yazır (2015), **Hak Dini Kur'an Dili**, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam vd.), C. 1, Azim Dağıtım Yayıncılık, İstanbul.

————— (2015), **Hak Dini Kur'an Dili**, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam vd.), C. 6, Azim Dağıtım Yayıncılık, İstanbul.

Er, Rahmi (1994), "Ebû Züeyb el-Hüzelî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 10 (272), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

————— (2008), "Rü'be b. Accâc", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 35 (282-283), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Eren, Cüneyt ve Uzunoğlu, M. Vecih (2014), **Belâgat Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul.

Eren, Hasan (1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 2. Baskı, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.

Ergin, Ali Şakir (1995), "Ferezdak", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 12 (373-375), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

————— (1997), "Hansâ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 16 (46-47), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

————— (2003), "Ma'n b. Evs", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 27 (554-555), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Ergin, Muharrem (1998), **Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri için Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul.

Erkan, Arif (2012), **el-Beyân Arapça-Türkçe Büyük Sözlük**, Yasin Yayınevi, İstanbul.

Ersöz, İsmet (1993), "Elmalı M. Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", **Elmalı M. Hamdi Yazır Sempozyumu 4-6 Eylül 1991**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 169-177.

Erünsal, İsmail (1988), "Mu'îdî'nin Miftâhu't-Teşbih'i", **Osmanlı Araştırmaları**, (VII-VIII), 215-272.

Furat, Ahmet Subhi (1996), **Arap Edebiyatı Târihi I (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

- Gökyay, Orhan Şaik ve Özen, Şükrü (2005), "Molla Lutfi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 30 (255-258), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Güceyüz, İsa (2015), **Belâgat Literatürünün Târihî Seyri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülensoy, Tuncer (2007), **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Güman, Osman (2008), "Çevirenin Önsözü", **Abdülkâhir el-Cürcâni Delâilü'l-İ'câz Sözdizimi ve Anlambilim**, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Gündüzöz, Soner (2011), "Tenûhî, Ebû Alî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 40 (470-471), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Gürbüz, Faruk (2009), **Tercüme ve Tercüme Prensipleri**, Simurg Yayınları, İstanbul.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah (1988a), "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (8), 115-127.
- (1988b), "Abdülkâhir el-Cürcâni", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 1 (247-248), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- (1999), "Osmanlı'da Belâgat İlmi", **Osmanlı: Bilim Ansiklopedisi içinde**, 8 (206-211), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Hamidov, Mahir (2006), **İbnu el-Hacib'in el-Kafiye'si ile el-Beydavi'nin Lübbü'l-Elbab fi İlmi'l-İ'rabı'nın Mukayesesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamza, Adem (2011), **Türk Edebiyatında El Yazması Bir Lûgaz ve Mu'ammâ Mecmuasının Transkripsiyonlu Olarak Latin Harflerine Çevirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harman, Ömer Faruk (1996), "Firavun", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 13 (118-121), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Hasan Hilmî er-Rizevî (1903-04), **Şâfiye Mukayyed ve Ma'nâlı**, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Demirbaş No: 440/001861.
- Hatîb el-Kazvînî (2014), **Telhîsü'l-Miftâh**, Cümle Yayınları, İstanbul.
- Hazer, Dursun (1994), **Sadettin Teftâzânî ve Arap Dili ve Belâgatındaki Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hüseyin Remzî (1887/88), **Lûgat-ı Remzî**, Matbaa-i Hüseyin Remzî, İstanbul.
- İrmak, Mustafa (2011), **Arap Belâgatında Haber-İnşâ Meselesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- (2013), “XVI. Yüzyıla Ait Türkçe Bir Belâgat Çalışması: Şerîf Ahmed b. Yûsuf ve Belâgat Tercümesi (Değerlendirme ve Neşir)”, **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (3), 165-209.
- Işık, Kemal (1977), "Nazzâm ve Düşünceleri", **Ankara Üniversitesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi**, (3), 101-113.
- İbn Kesîr (1990), **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri**, (Çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner), C. 12, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İbn Mâce (t.y.), **Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi**, (Haz. Haydar Hatipoğlu), C. 5, Kahraman Neşriyat, İstanbul, <https://ia802500.us.archive.org/28/items/SunenIbnMace/S%C3%BCnenni%20%20Mace.pdf> (15.05.2017).
- İbrahim Cûdî Efendi (2006), **Lügat-ı Cûdî**, (Haz. İsmail Parlatur, Bilgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İpşirli, Mehmet (2003), “Medrese, Osmanlı Dönemi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 28 (327-333), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İshakoğlu, Ömer (2004), **Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İzgi, Cevat (1997), **Osmanlı Medreselerinde İlim I**, İz Yayınları, İstanbul.
- Kaçar, Mücahit (2007), “Cumhuriyet Dönemi (1923-2007) Türk Edebiyatında ‘Belâgat’ Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 5(10), 315-330.
- (2009), “Şiire ve Söz Sanatlarına Dâir Bir Mesnevî Hasan Yâver’in ‘Kitâb-ı Fenniyye-i Eş‘âr’ İsimli Eseri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, (40), 95-140.
- (2012), **Şerîfî Hadîkatü'l-Fünûn Türkçe Te'lif Edilmiş Bir Belâgat Kitabı**, Okur Akademi, İstanbul.
- (2014), "Bir Söz Sanatı Olarak İham-ı Tevriye", **Dil ve Edebiyat Araştırmaları**, (14), 73-81.
- (2015), “Muhtasar Bir Belâgat Metni: Mefhûmu't-Telhîs”, **Littera Turca**, 1(2), 45-64.
- Karabey, Turgut ve Atalay, Mehmet (2000), **Belâgat-ı Osmâniyye**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Karahan, İsmail (2011), **İbnü'l-Hâcib ve el-Kâfiye Adlı Eseri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karuko, Semira (2014), **el-Câhız ve Belâgat**, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

- Kaya, İbrahim (2008), **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız (Sûdî): Kelimeler-Remizler-Kavramlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, Atabey (1990), **Üskübî'nin Şerh-i Telhîs'i**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2007), "Altıparmak Mehmed Efendi ve Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu", **Turkish Studies**, 2(3), 332-339.
- Kılıç, Hulûsi (1992), "Belâgat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 5 (380-383), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (2000), "İbnü'l-Hâcib", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 21 (55-58), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- (2001), "el-Kâfiye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 24 (153-154), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- (2010), "eş-Şâfiye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 38 (247-248), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kınar, Kadir (2004), **Belagatta İcâz**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızıklı, Zafer (2011), "Arap Dilinde Retoriğin Bir Bilim Dalı Olarak Doğuşu, Gelişimi ve Öncüleri", Zeki Dilek ve diğerleri (Haz.), **38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) Bildiriler Kitabı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1007-1026.
- Kocakaplan, İsa (2014), **Açıklamalı Edebî Sanatlar**, 8. Baskı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, Zeynep (2014), **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Koyuncu, Recep (2008), **Hatip Olarak el-Ahnef b. Kays**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koroğlu, Selim (2017), **Geniş İzahlı Telhis Tercümesi**, Kitap Kalbi Yayıncılık, İstanbul.
- Kumbasar, Murat (2006), "Taftâzânî (H. 722-792/M. 1322-1390)'nin Eserleri", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (25), 149-164.
- Kurşun, Zekeriya (2006), "Necid", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 32 (491-493), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kurt, Halil (2013), "Yemen, Fizikî ve Beşerî Coğrafya", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 43 (400-401), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

- Kutluer, İlhan (2000), "İbnü'r-Râvendî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 21 (179-184), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Levend, Ağâh Sırrı (1988), **Türk Edebiyatı Tarihine Giriş**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mahdum, Abid Nazar (2001), **Ravzatü's-Şühedâ ile Hadîkatü's-Sü'edâ Mukayesesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mehmed Süreyya (1996), **Sicill-i Osmanî**, (Haz. Nuri Akbayar), C. 4, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Mehmed Zihni Efendi (1910), **el-Kavlü'l-Ceyyid fi Şerhi Ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid**, Matbaatü'l-Âmire, İstanbul.
- Muhtar, Cemal (1992), "Beşşâr b. Bürd", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 6 (8-9), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Mustafa Behçet bin Mehmed Sâlim, **Behçetü'l-Erîb Şerhu Telhîsü'l-Hafîb**, Milli Kütüphane, Arşiv Nr. 06 Mil Yz A 4449.
- Müderrişoğlu, Ahmet (2006), **Telhîs Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat**, (Haz. Şükrü Özger), Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Önkâl, Ahmet (1993), "Cezîme el-Ebraş", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 7 (508-509), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Özaydın, Abdülkerim (2006), "Müstâîn-Biilâh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 32 (112-113), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Özdoğan, M. Akif (2000), **Klasik Arap Edebiyatında Edebî Tenkit ve İbn Raşîk al-Kayravânî'nin Edebî Tenkittteki Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2002), "Belâgatın Sistemize Edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvîni'nin Rolü", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, (4), 97-106.
- Özek, Ali (2002), "el-Keşşâf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 25 (329-330), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Özkuyumcu, Nadir (1998), "Hişâm b. Abdülmelik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 18 (148-150), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Özmen, Ramazan (2004), **Hanbelî Mezhebi Fıkıh Usûlcülerinin Hadis/Sünnet Metodolojisi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Paker, Saliha (2008), "Eski Türklerde Tercüme Faaliyetleri", **Journal of Turkish Studies Şinasi Tekin Hatıra Sayısı IV**, (32/II), 99-111.

_____ (2014), "Terceme, Te'lif ve Özgünlük Meselesi", **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin hâlleri: Osmanlı'da telif, tercüme ve şerh**, 1. Baskı içinde (36-71), Klasik Yayınları, İstanbul.

Parlatır, İsmail (2006), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara.

Saraç, M. A. Yekta (2002), "Tevriyedeki İham", **İlmî Araştırmalar**, (13), 133-149.

_____ (2004a), "Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları", **Journal of Turkish Studies Günay Kut Armağanı III**, (28/1), 311-344.

_____ (2004b), "Salâhaddin-i Uşşakî'nin Belâgat ile İlgili Eseri ve Bu Eserdeki Edebî Terimler", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, (31), 281-318.

_____ (2013), **Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat**, 11. Baskı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.

Sarıçam, İbrahim (1997), "Harb b. Ümeyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 16 (112), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Savran, Ahmet (2000), "İmruülkays b. Hucr", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 22 (237-238), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Shareef, Mohammed Ali (2015), **el-Hatîb el-Kazvî'nin Telhîsu'l-Miftâh Eseri Işığında Klâsik Türk Edebiyatı Belâgat Terimlerinin Tasnîfi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Smyth, William (2013), "Belâgat İlminin Standart Hale Gelen Düzenlenişi ve es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm'u", (Çev. Abdullah Yıldırım), **İ. Ü. Şarkiyat Mecmuası**, (22), 213-232.

Sucu, Nurgül (2006), "Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (19), 125-148.

Sûdî-i Bosnevî, **Şerh-i Şâfiye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Darülmecnevi Koleksiyonu, Arşiv Nr. 530.

_____, **Şerhü'l-Kâfiye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu, Arşiv Nr. 1455.

_____, **Tercüme-i Şâfiye**, Kayseri Râşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, Arşiv Nr. 796.

Summak, Abdülkadir (1999), **Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha –Transkripsiyonlu Metin-**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şaban, İbrahim (2008), "XIX. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Belagata Dair Eserleri", **İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası**, (13), 119-134.

- (2011), "Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri", **İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası**, (17), 108-132.
- Şafak, Yakup (1991), **Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şanlı, İsmet (2010), **Muhammed bin Muhammed Altıparmak Telhîs Tercümesi [Tenkitli Metin]**, Ürün Yayınları, Ankara.
- (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Kâfiye**, Milli Kütüphane, Arşiv Nr. 06 Mil Yz A 4807.
- Şemseddin Sâmî (1889), **Kâmûsu'l-A'lâm**, C. 2, Mihrân Matbaası, İstanbul.
- (1899), **Kâmûsu'l-A'lâm**, C. 6, Mihrân Matbaası, İstanbul.
- (2007), **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihad (1981), **Edebiyat Meseleleri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Taşdelen, Hasan (2015), "Belâgat ilmi ve Tarihi", İsmail Güler (Ed.), **İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler**, 1. Basım içinde, İSAM Yayınları, İstanbul, 215-306
- Tekin, Şinasi (2008), "Eski Türklerde Tercüme Faaliyetleri", Saliha Paker (drl.), **Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları: Şinasi Tekin Hatıra Sayısı IV**, (32/II), 99-111.
- Tolasa, Harun (1986), "18. YY.'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü –Müstakimzâde'nin Istılâhâtü's-Şi'riye'si II", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, (24-25), 363-380.
- Tomar, Cengiz (2010), "Şam", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 43 (401-406), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- (2013), "Yemen, Tarih: Osmanlılar'a Kadar", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 38 (311-315), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Toparlı, Recep ve Çögenli, Sadi (1990), **Osmanlıcada Kullanılan Arapça ve Farsça Edat Zarf Deyim ve Terkipler**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- Turan, Abdülbaki (1999), "İbn Mâlik et-Tâî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 20 (169-171), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Tüccar, Zülfikar (1992), "Buhtürî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 6 (381-383), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- (1993), "Cerîr b. Atıyye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 7 (412-413), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Tülücü, Süleyman (1997), "Hâtim et-Tâî", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 16 (472-473), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

- (1999), "İbnü'l-Ahnef", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 20 (481-482), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- (2013), "Züheyr b. Ebû Sülmâ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 44 (540-542), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2005), **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- URL, "Aşura Kültürü" (t.y.), <http://kitab.nur-az.com/tr/lib/view/503/17> (27.03.2017).
- Usta, Çiğdem (2013), **Türkiye Türkçesinde Emir Kipliği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ustaosmanoğlu, Mahmut Şevket ve Şahin, Halil İbrahim (2012), **Telhis Tercümesi (Kur'an'daki Edebiyat)**, Hanifiye Kitabevi, İstanbul.
- Uzun, Taceddin (1997), **Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü**, Damla Ofset A.Ş, Konya.
- Uzuner, Ömer Sami (2016), "Mustafa Behcet Bey'in Nahçivânî Tefsirinin Mukaddimesi Tercümesi: Behcetü'l-Fevâihi'r-Rahmâniyye", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, (37), 115-146.
- Ünver, İsmail (2008), "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", **Turkish Studies**, 3(6), 1-46.
- Ürün, Ahmet Kâzım (2015), **Klasik Arap Edebiyatı**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Yalar, Mehmet (1997), **el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat İlmindeki Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yanık, Nevzat H. (2016), **İbn-i Hâcib Kâfiye Tercümesi**, Muallim Neşriyat, İstanbul.
- Yanık, Nevzat H. vd. (t.y.), **Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı**, Huzur Yayınevi, İstanbul.
- Yazar, Sadık (2011), **Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- (2015), **Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb/Gırnâtî Seyahatnâmesi İnceleme-Metin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım**, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- YAZICI, Tahsin (1992), "Belâgat", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 5 (383-384), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Hüseyin (2010), **Arap Dili ve Belâgatında Kinaye ve Tariz**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, Hakkı Dursun (1988), "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde**, 1 (145-146), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Yılmaz, Hasan (2016), “Kur’ân Meali Bağlamında Harfi Tercüme ile Tefsirî Tercüme Türü Arasında Bir Mukayese”, **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (6), 1-18.

Yılmaz, İbrahim (1997), “İbnu’l-Hâcib, Hayatı, Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelemesi”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (13), 469-492.

Yılmaz, Ozan (2008), **16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân’ı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Yücel, Faruk (2016), **Çevirinin Tarihi**, Çeviribilim Yayınları, İstanbul.

SÖZLÜK²⁰⁶⁴

A

- Ābā (Ar.):** Babalar.
- ‘**Abūs (Ar.):** Somurtkan, suratı asık.
- ‘**Acüz (Ar.):** Kuyruk; düzyazıda paragrafın sonu, şiirde ise beytin sonu.
- Adak̄k (Ar.):** En dakik, en ince.
- ‘**Adimū'n-nef' (Ar.):** Fayda vermeyen, faydasız.
- ‘**Adv (Ar.):** Koşmak, yelmek, seğirtmek.
- ‘**Āfi (Ar.):** Yalvaran, dilenen.
- Ağrāz (Ar.):** Maksatlar, niyetler, hedefler.
- Ağreb (Ar.):** En garip, pek tuhaf.
- Ağvāl (Ar.):** Gulyabaniler, hayaletler, hortlaklar.
- Ağyed (Ar.):** Nazik derili, esmer vücutlu, uykucu, tembel.
- Aḥ (Ar.):** Kardeş, dost.
- Aḥdās (Ar.):** Yeni hadiseler, fena şeyler, dertler, musibetler.
- Aḥlām (Ar.):** Rüyalar.
- Aḥşar (Ar.):** En kısa, pek kısa.
- Aḥyān (Ar.):** Vakitler, zamanlar.
- Aḥyār (Ar.):** İyi ve faziletli olan kimseler, hayırlılar.
- Aḥz (Ar.):** Alma, ele geçirme.
- ‘**Akd (Ar.):** Bağlama, bağlanma, düğümlleme, anlaşıma.
- ‘**Akīb (Ar.):** Bir diğzerinin arkasından gelen.

²⁰⁶⁴ Bu bölüm şu eserlerden istifade edilerek hazırlanmıştır: Devellioğlu, 2006; Toparlı ve Çögenli, 1990; Uzun, 1997; Eren ve Uzunoğlu, 2014; Erkan, 2012; Saraç, 2013; Akdemir, 2016; Bulut, 2015; Gülensoy, 2007; Şemseddin Sâmi, 2007; İbrahim Cûdî Efendi, 2006; Doğan, 2011; Parlatır, 2006; Karahan, 2011; Ayverdi, 2011; Türkçe Sözlük, 2005.

‘**Aks (Ar.):** Bir ibaredeki kelime veya kelime gruplarının ters çevrilerek yeni bir ifade oluşturmasıdır. Bu kelime veya kelime gruplarının ters çevrilmesi sonucu oluşturulan yeni ifadenin de anlamlı olması gerekmektedir.

Akşā (Ar.): Uzakta bulunan, en uzak, en kenar, son.

Akşar (Ar.): En (daha, pek, çok) kısa.

Akṣvā (Ar.): Çok kuvvetli, en kuvvetli.

‘**Alā-ḥide (Ar.):** Tek başına, ayrıca.

‘**Alāḳa (Ar.):** Bir kelimenin hakiki manasından mecazi manasına geçişini sağlayan husus, hakiki ve mecazi anlamlar arasındaki ortak bağ.

‘**Alā-kile'l-ḥāleyn (Ar.):** Her iki hâlde.

A'lām (Ar.): Sancaklar, bayraklar.

‘**Alem (Ar.):** Nişan, işaret; özel isim; sancak, bayrak.

‘**Alil (Ar.):** Hasta.

A'mār (Ar.): Yaşayışlar, yaşanılan müddetler, yaşlar, ömürler.

‘**Amd (Ar.):** Bir şeyi bilerek, isteyerek, kasıtlı ve kararlı olarak yapma; niyet, kasıt.

‘**Amden (Ar.):** Önceden tasarlayarak, isteyerek ve bilerek, kasten.

‘**Amelehu (Ar.):** "Tarafından yapıldı" anlamına gelen bir sözdür.

‘**Āmī (Ar.):** Avama ait olan.

‘**Amm (Ar.):** Amca.

‘**Āmm (Ar.):** Umumi, genel.

‘**Anak (Ar.):** Hayvanların bir çeşit yürüme şekli.

A'nāk (Ar.): Boyunlar, gerdanlar.

‘**Anem (Ar.):** Kızıl, yumuşak budakları olan bir ağaçtır.

‘**Arār (Ar.):** Papatyanın sığır gözü denilen çeşidi, güzel kokulu bir çiçek.

‘**Arbā (Ar.):** Arab-ı bâide diye bilinen Âd, Semûd, Tasım, Cedis gibi yok olmuş kabileler.

A‘ref (Ar.): Çok bilinen, pek ma'rûf.

Arık (T.): Zayıf, cılız.

‘**Ārıza (Ar.):** Sonradan olan.

‘**Arzan (Ar.):** Enine, genişliğine.

Āşār(e) (Ar.): İzler, işaretler, alametler.

‘**Asel (Ar.):** Bal.

‘**Aşır (Ar.):** Toprak, toz.

‘**Aşr Etmek (Ar. +T.):** Üzümü sıkmak.

‘**Aşiyye (Ar.):** Akşam.

‘**Atā (Ar.):** Bağışlama, bahşiş.

‘**Atāyā (Ar.):** Bahşişler, hediyeler.

‘**Atf-ı Beyān (Ar.):** Bir sözün anlamını açıklamak veya kuvvetlendirmek için ona eklenen kelime veya kelime öbeğine atf-ı beyān adı verilir.

Atvel (Ar.): Pek uzun.

Āvān (Ar.): Vakitler, zamanlar.

A‘vān (Ar.): Yardım edenler, yordakçılar.

‘**Avārız (Ar.):** Arızalar, sonradan olan noksanlıklar.

‘**Avāşım (Ar.):** Koruyucu, koruma.

‘**Avāyık (Ar.):** Engeller, müşküller, zor işler.

‘**Avd (Ar.):** Dönme, geri gelme.

A‘ver (Ar.): Bir gözü kör, tek gözlü.

‘**Avrā (Ar.):** Tek gözlü.

‘**Azā (Ar.):** Sabır.

Az‘af (Ar.): En zayıf.

‘**Azb (Ar.):** Tatlılık.

A‘zeb (Ar.): En lezzetli ve tatlı.

Azğān (Ar.): Kinler, hasetler.

Azher (Ar.): En zahir, apaçık.

‘**Āzile (Ar.):** Azarlayan, kınayan.

‘**Azm (Ar.):** Kemik.

‘**Azm (Ar.):** Kasıt, niyet, karar.

Ba‘de-zālīk (Ar.): Bundan sonra.

Bādī-i Re‘y (Ar.): İlk fikir, ilk düşünce.

Bahīl (Ar.): Cimri, hasis.

Bahşāyīş (Far.): Bağışlayış, veriş, ihsân ediş.

Ba‘ir (Ar.): Ekek deve.

Bakara (Ar.): İnek, dişi sığır.

Bākī (Ar.): Ağlayan.

Bālī (Ar.): Kuru, eski.

Bānī (Ar.): Bir yapıyı inşâ eden, inşâ ettiren.

Bār (Far.): Defa, kere.

Bārīk (Ar.): Parıldayan.

Ba‘ş (Ar.): Gönderme, gönderilme; dirilme, diriltme.

Başt (Ar.): Sözü uzatma, uzun uzun anlatma.

Baḫī (Ar.): Yavaş, ağır hareketli.

Başt (Ar.): Zor ve şiddetle yakalayış.

Bedel (Ar.): Söz esnasında bir şey sıfatı veya vasfı ile beraber söylendiğinde fakat kastedilen o şeyin vasfı veya sıfatı değil de zâtı olursa, zikredilen sıfat veya vasma bedel denir.

Bedel-i Ba‘z (Ar.): Geniş anlamlı bir sözün bir kısmına yapılan açıklama.

Bedel-i Ba‘z mine'l-Küll (Ar.): Mübdelün minhin gerçek bir parçası olan bedeldir.

Bedel-i İştimāl (Ar.): Bedel, mübdelün minhin bir parçası değil de ona ait bir özellik ise buna bedel-i iştimāl denir. Yani genel anlamlı bir sözün bir noktasını açıklayan cümleye denir.

Bedel-i Küll mine'l-Küll (Ar.): Bir şeyin aynı manada olan şeyden bedel olmasıdır.

Bed‘en (Ar.): Başlangıçta, ilk önce, ilkin.

Bed-ḫāl (Far.+Ar.): Hali kötü, düşkün.

Bedī‘a (Ar.): Beğenilen ve takdir edilen yeni şey, nadide ve güzel.

Bedr (Ar.): Dolunay.

Bedre (Ar.): İçi altın dolu kese.

Behāyim (Ar.): Dört ayaklı hayvanlar.
Belābil (Ar.): Bülbüller; kederler, hüznler; içki konan ibrikler.
Belādet (Ar.): Budalalık, sersemlik, ahmaklık.
Beled (Ar.): Şehir, memleket.
Benin (Ar.): Oğullar, erkek çocuklar.
Benun (Ar.): Oğullar.
Berā' at-ı İstihlāl (Ar.): Söze maksada uygun olarak güzel bir şekilde giriş yapmaktır.
Berī (Ar.): Kurtulmuş, sâlim.
Berīk (Ar.): Işık, parıltı.
Beriyye (Ar.): Halk, insanlar, yaratık.
Berķ (Ar.): Şimşek.
Be's (Ar.): Zarar, zıyan, fenalık.
Beşāret (Ar.): Müjde, muştı.
Beşāset (Ar.): Güler yüzlülük.
Bevātir (Ar.): Keskin, çok kesen kılıçlar.
Bey' (Ar.): Satma, satış, satın alma.
Beyyine (Ar.): Delil, şahit, tanık.
Bī' a (Ar.): Kilise.
Bi-⁶ aynihī (Ar.): Aynıyla, olduğu gibi.
Bid' at (Ar.): Peygamber zamanından sonra dinde meydana çıkan şeyler, sonradan çıkarılan âdetler.
Bi-esrihim (Ar.): Hepsi, tamamı.
Bi-ḥasebi'l-İnkār (Ar.): İnkâr ölçüsünde.
Bilā-fā'ide (Ar.): Faydasız.
Bilece (T.): Birlikte, beraber.
Bi-nefsihī (Ar.): Bizzat, kendisi, kendisi ile.
Bi-re'sihī (Ar.): Kendi başına, bizzat.
Bi-şahşihī (Ar.): Şahsıyla.
Biya' (Ar.): Kiliseler.
Bu'd (Ar.): Uzaklık.
Buḥl (Ar.): Cimrilik, pintilik.
Buḳūl (Ar.): Sebzeler, otlar, yeşillikler.
Bükā (Ar.): Ağlama.
Bürd (Ar.): Bir çeşit çubuklu kumaş, aba.
Bürüdet (Ar.): Soğukluk, hararetsizlik.

Bürüz (Ar.): Meydana çıkma, belirme, zuhur etme.

C

Cār (Ar.): Harf-i cerr.
Cārī (Ar.): Yürürlükte olan, geçerli; akan.
Cāzim(e) (Ar.): Anlayan, kavrayan, bilen, idrak eden (kimse).
Cebbārīn (Ar.): Zorbalar.
Cehām (Ar.): Yağmur vermeyen bulut.
Cehr (Ar.): Açıktan ve yüksek sesle söylemek, görünmek.
Celī (Ar.): Aşıkâr, meydanda, belli.
Celīl (Ar.): Yüce, ulu.
Cem' (Ar.): Birden fazla mananın tek bir hükümde toplanmasıdır.
Cemād (Ar.): Cansız varlık.
Cem' ma' a't-Taḳsīm (Ar.): Tek bir hüküm altında toplanan iki veya daha fazla mananın ayrı ayrı hükümlere bağlanmasıdır.
Cem' ma' a't-Tefrīk (Ar.): İki veya daha fazla mananın tek bir hüküm altında toplanmasından sonra aralarındaki farklılıkların gösterilmesidir.
Cem' ma' a't-Tefrīk ve't-Taḳsīm (Ar.): Cem' yapıldıktan sonra tefrīk ve onun ardından da taksīm yapılmasıdır.
Cenīb (Ar.): Yanında giden, yedek.
Cer' ā (Ar.): Bir şey bitirmeyen kumluk yer.
Cerr (Ar.): Çekmek, sürüklemek.
Cevā (Ar.): Aşk veya üzüntüden yanıp tutuşma; hastalığın uzaması.
Cevād (Ar.): Çok cömert.
Cevānib (Ar.): Taraflar, yanlar.
Cevānih (Ar.): Kaburga kemiklerinin ikinci veya üçüncüsü ile yedincisi arasındaki herhangi bir kemik olup çoğunlukla beşinci, altıncı veya yedinci olur.

Cevzā (Ar.): İkizler burcu, semanın kuzey yarım küresinde görünen iki parlak yıldızlı bir burç olup güneşin mayıs ayında girdiği burç.

Cez' (Ar.): Siyah ve beyaz renklere sahip bir çeşit Yemen boncuğu.

Ceza' ü Feza' (Ar.): Telaş içinde ağlayıp sızlanma.

Cezil (Ar.): Çok, bol.

Cezm (Ar.): Kesin, karar, niyet; Arapçada bir kelimenin sonundaki harf veya harekeyi birleştirme ya da düşürme.

Cidd (Ar.): Ciddilik.

Cife (Ar.): Leş.

Cihāt-ı Sitte (Ar.): Altı yön (ön, arka, sağ, sol, alt, üst).

Cihet-i Cāmi'a (Ar.): İki cümle arasındaki ilgi ve yakınlık, birleştirme yönü.

Cilse (Ar.): Oturmak.

Cinās-ı Terkiḅ (Ar.): Cinâsı meydana getiren lafızlardan birinin mürekkep, diğerinin ise müfred olmasıdır.

Ciyād (Ar.): Yarış atı, yarışçı.

Cūd (Ar.): Cömertlik.

Cümle-i Mu'terize (Ar.): Cümlenin manasını açıklamak için parantez içerisinde yazılan cümle.

Cümlī (Ar.): Mücmel olan; kısa, öz ve basit olan.

Cümūd-ı 'Ayn (Ar.): Göz donukluğu.

Cüşmān (Ar.): Ceset, cisim, şahıs.

Cüzāf (Ar.): Düşünmeden insandan sâdır olan bazı davranışlar, rastgele, gelişigüzel.

Ç

Çeynemek (T.): Çiğnemek.

Çölmek (T.): Çömlük.

D

Dābbe (Ar.): Yük ve binek hayvanı, yürüyen mahlûk.

Dābir (Ar.): Nihayet, son, ahir.

Ḍāḥī (Ar.): Açık, bariz olan yer.

Dā'ī (Ar.): Davet eden, sebep olan.

Daḳāyık (Ar.): İnce ve anlaşılması güç ve dikkate muhtaç olan şeyler, incelikler.

Daḳīk (Ar.): İnce, zarif, nazik.

Ḍāl (Ar.): Arabistan kirazı.

Ḍāll (Ar.): Sapıtılmış, doğru yoldan ayrılmış.

Dālle (Ar.): Delâlet eden, işaret eden, belirten.

Dāmīs (Ar.): Gizleyen, örten.

Ḍarāyib (Ar.): Tabiatler, karakterler; benzerler, misiller.

Ḍarīb (Ar.): Darp eden, çarpan, döven.

Ḍarībe (Ar.): Tabiat, karakter; benzer, misil.

Debūr (Ar.): Ayrılık, firak.

Delâlet (Ar.): Lafız ile anlam arasındaki münasebete denir.

Delâlet-i 'Aḳliyye (Ar.): Lafzın, konulduğu manaya değil de akıl aracılığıyla anlaşılmanaya delalet etmesidir. "Eli açık bir adam" ifadesinin kişinin cömertliğine, dumanın ateşe delaleti vb.

Delâlet-i Vaz'ıyye (Ar.): Lafzın konulduğu mananın tamamına delalet etmesidir. Arslan lafzının bilinen yırtıcı hayvana delaleti gibi.

Denānir (Ar.): Altınlar.

Devābb (Ar.): Yük ve binek hayvanları, yürüyenler.

Devā'ī (Ar.): İçten gelen bir duyguyu teşvik edici haller.

Dıbs (Ar.): Pekmez.

Ḍıḥk (Ar.): Gülme.

Dır' (Ar.): Savaşta giyilen zırh.

Ḍırgām (Ar.): Aslan.

Ḍıyḳ (Ar.): Dar olma, darlık.
Dimā (Ar.): Kanlar.
Dīme (Ar.): Aralıksız yağın yağmur.
Diprinmek (T.): Hareket etmek, harekete gelmek, sarsılmak.
Dumū' (Ar.): Göz yaşları.
Durgurmak (T.): Durdurmak.
Durūs (Ar.): Bir nesnenin mahv ve perişan olması, dağılması.
Dücā (Ar.): Karanlık.
Dürer (Ar.): İnciler, inci taneleri.
Dürūs (Ar.): Müfret olması itibariyle bir nesnenin mahv ve perişan olması.

E

E'ādī (Ar.): Düşmanlar, hasımlar.
E'azz (Ar.): En aziz, en şerefli.
Eb'ad (Ar.): Çok (daha, en) uzak.
Ebsaṭ (Ar.): Sözü daha fazla uzatma.
Ebāṭih (Ar.): Kumlu dereler ve ırmaklar.
Ebleh (Ar.): Ahmak, bön, budala.
Ebrār (Ar.): Hayır sahipleri, iyiler.
Ebşār (Ar.): Gözler, görme hassaları.
Ebtā' (Ar.): Gecikmek, ağır davranmak.
Ebter (Ar.): Eksik, tamamlanmamış; kuyruğu kesik.
Ebvāb (Ar.): Bâblar, kısımlar; kapılar.
Ecell (Ar.): En celil, en büyük.
Ecfān (Ar.): Göz kapakları.
Ecllel (Ar.): Ulu ve büyük kimse.
Ecebī (Ar.): Yabancı, garip, alışılmamış.
Ecrām (Ar.): Cansız cisimler.
Ecved (Ar.): Daha iyi.
Eczā (Ar.): Parçalar, kısımlar.
Ed'ā (Ar.): Daha çok isteme.
Edhem (Ar.): Karayağız at, zincir.
Edille (Ar.): Deliller, işaretler.
Edīm (Ar.): Tabaklanmış deri.

Efrād (Ar.): Tek olanlar, birler, fertler.
Efşah (Ar.): Daha (pek, çok, en) fasih.
Eğaşş (Ar.): Hileye düşürme, aldatma.
Ehī (Ar.): Arkadaş, dost, kardeş.
Ehibbe (Ar.): Dost, sevgili.
E'imme-i Nuḥāt (Ar.): Nahiv âlimleri, nahivciler.
Eḳall (Ar.): Daha (pek, en) az.
Ekele (Ar.): Çok yiyenler.
Ekvāb (Ar.): Küpler, kadehler.
Ekzeb (Ar.): Büyük yalan, en yalan, uydurma.
El-ān (Ar.): Şimdi.
Elbān (Ar.): Sütler.
Elece (T.): Öylece.
Emed (Ar.): Son, nihâyet.
Emmāre (Ar.): Emreden, emredici.
Ems (Ar.): Dünkü gün.
Emṭār (Ar.): Yağmurlar.
Enāmīl (Ar.): Parmak uçları.
Enf (Ar.): Burun.
Enfa' (Ar.): Daha faydalı.
Enḳaş (Ar.): Daha (en, çok) noksan, eksik.
Enmule (Ar.): Parmak ucu.
Ensāb (Ar.): Soylar.
Enṭaḳ (Ar.): Daha (pek, çok, en) iyi söz söyleyen.
Enyāb (Ar.): Köpek dişleri denilen uçları sivri dört diş.
Erbāz (Ar.): Şehrin şevresindeki evler, şehir surları.
Eşābī' (Ar.): Parmaklar.
Eşāḥat (Ar.): Dinleme, kulak verme.
Eşahḥ (Ar.): En sahih, doğru.
Esbak (Ar.): Evvel gelen, önceki.
Escā' (Ar.): Nesirde fıkra sonlarının kafiye tarzında olan uygunlukları, mevzun nesirler.
Eshel (Ar.): Çok (daha, pek) kolay.

Eşir (Ar.): Ağırlanmış, ikram edilmiş insan, hâlis dost.

Eşkâl (Ar.): Ağır yükler, ağır şeyler, ağırlıklar.

Esmâ' (Ar.): Kulaklar, kulak işitmeleri.

Esnân (Ar.): Dişler.

Eşedd (Ar.): Daha şiddetli.

Eşfağ (Ar.): Daha (en, pek) şefkatli, merhametli.

Eşheb (Ar.): Beyaz at.

Eşher (Ar.): Çok (daha, en, pek) meşhur, ünlü.

Eşmel (Ar.): Daha şâmil, daha çok şeyi kaplayan.

Eşyeb (Ar.): Saçı, sakalı ağarmış ihtiyar adam.

Etbâ' (Ar.): Tabi olanlar, bağlı olanlar.

Etemm (Ar.): En mükemmel, en tam.

Evâhir (Ar.): Sonlar.

Evâ'il (Ar.): Başlangıçlar, ilk vakitler, iptidalar.

Evânis (Ar.): Cana yakın kız veya kadınlar, genç kızlar.

Evcez (Ar.): En veciz ve kısa söz.

Ev' iye (Ar.): Kaplar, mahfazalar.

Evk (Ar.): Yük, ağırlık; içinde su biriken çukur yer.

Evsâ' (Ar.): Daha (en, pek, çok) geniş.

Evsât (Ar.): Ortalar.

Evzah (Ar.): Daha vazih, daha açık.

Eyâdî (Ar.): Eller, nimetler.

Eyd (Ar.): Kuvvet, kudret; eller.

Eyegü (T.): Eğe kemiği, kaburga.

Eyitmek (T.): Söylemek, demek.

Eykez (Ar.): Uyanıklar.

Eymân (Ar.): Yeminler.

Eyyâm (Ar.): Nüfuz, iktidar; günler.

Ezâd (Ar.): Zıtlar.

Ezell (Ar.): En zelil, en alçak.

Ezfâr (Ar.): Tırnaklar.

Ezkiyâ (Ar.): Çok zeki ve anlayışlı kimseler.

Ezyed (Ar.): Daha (en, pek, çok) ziyade, fazla.

F

Fahl (Ar.): Aygır.

Fahm (Ar.): Kömür.

Fâ'ide-i Haber (Ar.): Muhatabı bilgilendirme.

Fâ'il-i Muhtâr (Ar.): İsteddiğini yapmakta serbest olan (Cenâb-ı Hak).

Fakd (Ar.): Bulunmama, bir şeyi kaybetme.

Farç (Ar.): Aşırı, aşırılık.

Fâşıl (Ar.): Ayıran, bölen.

Fâşıla (Ar.): Bend, durak, kısım.

Fâsid (Ar.): Kötü, yanlış, fena.

Faşl (Ar.): Sözü meydana getiren cümlelerin atıf edatları ve rabitalarla birbirlerine bağlanmayıp ayrı ayrı getirilmeleridir.

Faşl-ı Hîtib (Ar.): Konuya geçişte kullanılan **أَمَّا بَعْدُ** ifadesi; iki söz arasını ayıran kelime veya isimlerden biri; hakkı batıldan ayırarak, nizamı ayırt edip kesmek ve halletmek; herşeyi kemâl-i vüzûh ile fasledip hakikatini göstermek.

Fazî' (Ar.): Şiddetli.

Fe-emmâ (Ar.): Kaldı ki, ama.

Fehâmet (Ar.): Âcizlik, dili sürçme, zelle.

Fe-keyfe (Ar.): Nasıl.

Fenîk (Ar.): Sahibinin yanında kıymetli olan aygır.

Ferîk (Ar.): İnsan topluluğu, cemaat.

Fetâ (Ar.): Genç, delikanlı; cömert, eli açık.

Fevâ'id (Ar.): Menfaatler, faydalar, kârlar.

Fevâşıl (Ar.): Fasılalar.

Fevât (Ar.): Geçip gitmek.

Fevâtiḥ (Ar.): Başlangıçlar.

Fevr (Ar.): Derhal, hemen, acele.

Fızza (Ar.): Gümüş.
Fi'l-i Māzī (Ar.): İçinde bulunulan zamandan önceki zamana delalet eden fiile denir.
Fityān (Ar.): Yiğitler, gençler; cömertler.
Fussāk (Ar.): Günahkârlar, doğru yoldan ayrılanlar.
Fücā'et (Ar.): Ansızın gelen, olan.
Fülül (Ar.): Kılıcın keskin tarafının kırılması.

G

Ġabāvet (Ar.): Anyayıssızlık, kalın kafalılık.
Ġabī (Ar.): Kalın kafalı, anlayıssız, ahmak.
Ġabre (Ar.): Toz.
Ġaḍā (Ar.): Ateşi uzun müddet devam eden seksek ağacı.
Ġadā'ir (Ar.): Saç örükleri.
Ġāliben (Ar.): Ekseriya, çoğu zaman, çoğunlukla.
Ġamāme (Ar.): Bulut.
Ġamr (Ar.): Derinlik, suyun derinliği, çok su.
Ġamrāt (Ar.): Şiddet ve sıkıntılar.
Ġanā (Ar.): Fayda, menfaat.
Ġanem (Ar.): Koyun.
Ġarābet (Ar.): Alışılmamış ve anlamı açık olmayan veya anlaşılmayan kelime ve tabirleri kullanmaktan dolayı ortaya çıkan fesahat kusurudur.
Ġarāz (Ar.): Maksat, niyet.
Ġarīm (Ar.): Alacaklı.
Ġarīziyye (Ar.): Yaratılışa ait, doğuştan, kendiliğinden.
Ġays (Ar.): Yağmur.
Ġazāl (Ar.): Ceylan.
Ġill (Ar.): Gizli kin ve garez, düşmanlık.
Gökçek (T.): Güzel, sevimli, hoş.
Ġül (Ar.): İfrit, hortlak.
Ġulām (Ar.): Köle, esir, bıyığı çıkmamış delikanlı.

Ġulüvv (Ar.): Mübalağanın çeşitlerinden biri olan gulüvv, yapılan mübalağanın aklen de âdeten de mümkün olmamasıdır.
Ġurāb (Ar.): Karga.
Ġurr (Ar.): Çokça su yağdıran bulut.
Ġuşn (Ar.): Dal, budak.
Gürz (Far.): Eskiden silah olarak kullanılan uzun saplı, büyük demir topuz.

H

Ĥaber (Ar.): Mananın tamamlanabilmesi için mübtedaya isnad edilen şeydir, yüklem; cümlede anlatılan işin, oluşun, hareketin olup olmadığını veya sözü edilenin var olup olmadığını bildiren sözde, hükmün doğru veya yalan olma ihtimalinin yer aldığı ifadedir.
Ĥabīr (Ar.): Haberli, haberdar, her şeyi bilen Allah.
Hādī (Ar.): Hidayete ermiş, hidayet yolunu gösteren, doğru yolu gösteren, rehber.
Ĥadīd (Ar.): Demir.
Ĥadd (Ar.): Yanak.
Ĥaḳīkat (Ar.): Kelimenin konulduğu anlamda, yani gerçek anlamda kullanılmasıdır.
Ĥaḳīkat-ı 'Aḳliyye (Ar.): Bir fiili veya onun manasını bir şeye isnat etmektir.
Ĥaḳīkat-ı Luġavī (Ar.): Lafzın lüğat manasıyla kullanılmasıdır. "Aslan" lafzının bilinen hayvan manasıyla kullanılması gibi.
Ĥaḳīkat-ı Şer'ī (Ar.): Lafzın din tarafından konulan manada kullanılmasıdır. Hem namaz hem de dua anlamına gelen salāt kelimesinin, İslam'ın beş temel esasından birisi olan namaz anlamında kullanılması hakikat-ı şer'î olur.

Hāl (Ar.): Fiilin meydana geldiği anda fâilin, mefûlün veya her ikisinin durumunu açıklamak için getirilen vasfa denir.

Ḥal' (Ar.): Soyma, çıkarma.

Ḥall (Ar.): Şiiri nesre dönüştürmektir.

Ḥalā'at (Ar.): Yüzsüzlük, utanmazlık, ciddiyetsizlik.

Ḥalāyık (Ar.): Mahlûklar, insanlar.

Ḥalf (Ar.): Yemin etme, yemin.

Ḥalîka (Ar.): Tabiat, nas.

Ḥāliyyü'z-Zihn (Ar.): Zihni boş.

Ḥall (Ar.): Şiiri nesre dönüştürmektir.

Ḥallet (Ar.): Fakirlik, hâcet.

Ḥalt (Ar.): Karıştırma; fena, münasebetsiz söz söyleme.

Ḥalûk (Ar.): İyi huylu, insaniyetli.

Ḥamāyil (Ar.): Kılıç bağı, kuşağı; muska.

Ḥamîm (Ar.): Samimi arkadaş, yakın hısım.

Ḥamr (Ar.): Şarap.

Ḥanzal(a) (Ar.): Ebucehil karpuzu.

Ḥarâret-i Ğarîziyye (Ar.): Vücûdun normal harâreti.

Ḥareze (Ar.): Boncuk.

Ḥarîka (Ar.): Acı, sızı.

Ḥarîr (Ar.): İpek.

Ḥarîş (Ar.): Hırslı, istekli.

Ḥarş (Ar.): Tarla.

Ḥaşar (Ar.): Soğuk.

Ḥasf (Ar.): Yere batma.

Ḥāsir (Ar.): Zarara, ziyana uğrayan.

Ḥasîse (Ar.): Kötü huy, fena tabiat.

Ḥaşr (Ar.): Bir şeyi, özel bir tarzda başka bir şeyle tahsis etmek ve öne çıkarmaktır.

Ḥāşşa (Ar.): Bir kimseye ya da bir şeye özel olan nitelik, kuvvet, güç.

Ḥāşşî (Ar.): Mahsus, özel, ilk bakışta anlaşılması zor.

Ḥasûd (Ar.): Kıskaç, çekemeyen.

Ḥaşef (Ar.): Hurmanın yaramazı.

Ḥaşv (Ar.): Bir cümle veya beyitte fazladan gereksiz söz irat etmeye denir.

Ḥaşv-i Müfsid (Ar.): Bir cümle veya sözde dile getirilmek istenen anlamı bozan haşv çeşididir.

Ḥaṭab (Ar.): Odun.

Ḥatf (Ar.): Ölüm.

Ḥaṭve (Ar.): Adım.

Ḥavâş (Ar.): Hassalar, keyfiyetler.

Ḥavâss-ı Ḥamse-i Zâhire (Ar.): Dıştaki beş duygu; görme, işitme, tatma, koklama, dokunma.

Ḥavâtîm (Ar.): Sonlar, âkıbetler.

Ḥayavât (Ar.): Hayatlar.

Ḥaybe(t) (Ar.): Mahrumluk, mahrum ve me'yûs olma.

Ḥayl (Ar.): At, at sürüsü.

Ḥayme (Ar.): Çadır.

Ḥayyir (Ar.): Devamlı iyilik eden; çok hayırlı.

Ḥayyiz (Ar.): Taraf, mevki, mekân.

Ḥazz (Ar.): Kesme, kısaltma.

Hedm (Ar.): Yıkma, harap etme.

Hemm (Ar.): Üzüntü, gam, tasa.

Hems (Ar.): Fısıltı, hışırtı, sesi gizlemek.

Hezl (Ar.): Ciddi bir konuyu şaka, alay vb. bir yolla ifade etmektir.

Hezm (Ar.): Hezimete uğratma, mağlup etme.

Hıkd (Ar.): Kin tutma, düşmanlık, öfke.

Hıkf (Ar.): Kumun bir yere toplanıp yığılarak tepe oluşturması.

Ḥişâl (Ar.): Hasletler, huylar, güzel huylar.

Ḥibâle (Ar.): Tuzak, kemet, bağ.

Hibe (Ar.): Bağış, bahşiş, hediye.

Ḥicâre (Ar.): Taş.

Ḥiffet (Ar.): Hafiflik.

Ḥilye (Ar.) Süs, zinet.

Ḥimâr (Ar.): Eşek.

Ḥimâr (Ar.): Örtü, sarık, kadının baş örtüsü.

Ḥin (Ar.): An, zaman, vakit.
Ḥisān (Ar.): Güzeller.
Ḥod (Far.): Kendi.
Ḥudūṣ (Ar.): Yeniden meydana gelme, yenileme. sonradan peyda olma.
Ḥudret (Ar.): Yeşillik.
Ḥuld (Ar.): Ebedilik, sonu olmayan.
Ḥulḳ (Ar.): Huy, tabiat.
Ḥulūd (Ar.): Ebedilik.
Ḥuluk (Ar.): Huy, tabiat, ahlāk.
Ḥulūl (Ar.): Gelip çatma, girme, geçme.
Ḥulūvv (Ar.): Hâililik, boşluk, boş olma.
Ḥumḳ (Ar.): Ahmaklık.
Ḥumret (Ar.): Kırmızılık.
Ḥumūr (Ar.): Hamrlar, şaraplar.
Ḥurṣān (Ar.): Temrenler.
Ḥuṣūl (Ar.): Hâsil olma, vücûda gelme.
Ḥuzū^c (Ar.): Alçak gönüllülük.
Hümeze (Ar.): Bir kişinin ardından ayıplarını söyleyen, gammaz, alay eden.
Ḥüsn-i Ta^c lîl (Ar.): Bir durumun bir nükteden dolayı gerçek sebebinin dışında başka bir sebebe bağlanarak açıklanmasıdır.
Ḥüsr (Ar.): Zarar, ziyan, kayıp.

I

‘İḳāṣ (Ar.): Saç bağı, kâkül bağı.
‘İḳbān (Ar.): Tavşancıl kuşları.
İṣbāḥ (Ar.): Sabah vakti, seher vakti.
İṣfā (Ar.): Seçip ayıklama.
İṣfād (Ar.): Verme.
İṣgā (Ar.): Kulak verip söz dinleme, söylenilen sözü dinleyip kabul etme veya yerine getirme.
‘İṫāṣ (Ar.): Susamış olanlar.
İṫlāk (Ar.): Kelimenin kayıt altına alınmadan kayıtsız bir şekilde gelmesi.

İṫnāb (Ar.): Herhangi bir fayda için maksadı, alışıl gelmiş ibareden daha fazla ibare ile ifade etmektir.
İṫṫrād (Ar.): Övülen veya yerilen bir kimsenin soyuna ait isimlerin bir beyitte sıralanmasıdır.
İzmār (Ar.): Saklama, gizleme.
İzmār ḳable'z-Zikr (Ar.): Bir kelimenin zikrinden önce ona ait zamir kullanmaktır. Bu durum Arapçanın gramer kurallarına aykırıdır.

İ

İbāḥe (Ar.): Serbest bırakma.
İbdāl (Ar.): Bir harfin hazfedilerek yerine bir başkasının konulmasıdır.
İbhām (Ar.): Sözüün manasının kolayca anlaşılmayacak şekilde kapalı olmasıdır.
İbil (Ar.): Dişi deve.
İbn (Ar.): Oğul.
İbrāz (Ar.): Meydana çıkarma, gösterme.
İbtidā (Ar.): Başlama, başlangıç.
İbtidā^c (Ar.): Örneksiz olarak bir şey meydana getirme, yeni ve güzel bir eser meydana getirme.
İbtidā^c iyyet (Ar.): İlk derecede.
İbtigā (Ar.): Talep, arzu, istek, maksat.
İbtizāl (Ar.): Bir şeyin hor kullanılması, bayağılaşma, ayağa düşme.
İcāde (Ar.): İyi yapma, iyi işleme.
İ^c cāz (Ar.): Âciz bırakma, acze düşürme; mûcize sayılabilecek kadar güzel söz söyleme; benzerini yapmada herkesi acze düşürme.
İcāz (Ar.): Az lafızla birçok manayı maksada uygun bir şekilde açık ve net bir şekilde ifade etmektir.

İcāz-ı Hāzif (Ar.): Maksadın, ifadeden herhangi bir unsur çıkarılarak ifade edilmesidir.

İcāz-ı Kaşr (Ar.): Maksadın, sözden herhangi bir kelime veya kelime grubu çıkarılmadan özlü bir şekilde ifade edilmesidir. Yani hazfin yapılmadığı icâzdır.

İcmāl (Ar.): Kısaltma, özet.

İctihād (Ar.): Gücü yettiği kadar çalışma, gayret gösterme.

İdā' (Ar.): Başka bir şairin şiirinden bir mısra veya daha az bir kısmın tazmîn edilmesidir.

İ' dād (Ar.): Hazırlama, geliştirme.

İdbār (Ar.): Geriye gitmek, geri dönmek.

İddet (Ar.): Topluluk, cemaat.

İdgām (Ar.): Ard arda gelen bir cinsten iki harfi birbirine katmak yani imlâ yönünden bu iki harfi şeddeleyerek bir harf halinde yazmaya denir.

İdmāc (Ar.): Belli bir maksadı ifade eden herhangi bir söze başka bir anlam daha ilave etmektir.

İfnā (Ar.): Yok etmek.

İfrād (Ar.): Müfred, tek olarak söyleme.

İfrāṭ (Ar.): Aşırı gitme, pek ileri gitme.

İftirāk (Ar.): Ayrılmak, dağılmak.

İftitāḥ (Ar.): Açma, açılma; başlangıç.

İğāl (Ar.): Bir söz veya beyti nükte ifade eden bir şeyle bitirmektir ki o nükte olmadan da söz veya beytin manası tamamlanmıştır.

İğāre/Mesh (Ar.): Sirkatin çeşitlerinden olan igāre/mesh, lafız ve mananın biraz değişiklik yapılarak alınmasıdır.

İgmād (Ar.): Kınına, kılıfına sokma.

İgnā (Ar.): Başka bir şeye muhtaç bırakmama.

İgtiyāl (Ar.): Baskın yapıp öldürme, yok etme.

İhām (Ar.): Vehme düşürme.

İhām-ı Tenāsüb (Ar.): Anlam bakımından ilişkili olan kelimelerden birinin başka bir anlamda kullanılmasıdır.

İhām-ı Tezād (Ar.): Cümlede yer alan iki anlamlı bir kelimenin kastedilmeyen uzak anlamı ile başka bir kelime arasında zıtlık olmasıdır. Yani ifadede kastedilmeyen manalardan dolayı zıtlık bulunmasıdır.

İhbār (Ar.): Haber verme, bildirme.

İhdā (Ar.): Bir, ehad.

İhrāk (Ar.): Yakma, yakılma.

İhsāb (Ar.): Rızı ve hoşnut etmek.

İhtibā (Ar.): Kemer vs. ile sırtını ve baldırlarını sarıp bir araya toplamak, kabaları üzerine oturup bacaklarını dikerek ellerini önden bağlamak.

İhtimām (Ar.): Dikkatle, gayretle çalışma.

İhtirāk (Ar.): Tutuşup yanma.

İhtirāz (Ar.): Sakınmak, kaçınmak.

İhtisā (Ar.): Bir şeyi içme.

İhtişār (Ar.): Kısaltma. Geniş açıklamalara ve tanımlamalara girilmeden konunun yalın ve doğal bir şekilde ifade edilmesidir.

İhtişāş (Ar.): Mübtedanın haberini, mübtedadan sonra gelen eliflamalı isme tahsis etmektir.

İhtiyāt (Ar.): İlerisini düşünerek, görerek davranma, tedbirli bulunma.

İhzār (Ar.): Hazırlama, hazır etme.

İkā' (Ar.): Yapma, yaptırma.

İk' ā (Ar.): Kalçası üzerine oturarak iki ayağını dikine dikme şeklinde oturma.

İkām-ı Şalāt (Ar.): Namaza durma.

İkbāl (Ar.): Bir şeye yönelmek, teveccüh etmek, istemek.

İkrāh (Ar.): Birine zorla iş yaptırma, iğrenme.

İksār (Ar.): Çoğaltma, arttırma.

İktibās (Ar.): Şiir veya nesirde bir ayet ya da hadisin tamamı veya bir kısmının alıntılanmasıdır.

İktidā (Ar.): Tabi olma, uyma.

İktidāb (Ar.): Söze başladıktan sonra herhangi bir münasebet kurmaksızın doğrudan maksada geçilmesidir. Buna fasl-ı hitāb da denilmektedir.

İktirān (Ar.): Yaklaşma, yanına varma.

İktisāb (Ar.): Kazanma, edinme.

İktişār (Ar.): Sözü uzatmama, kısa kesme.

İktişās (Ar.): Kısas isteme veya etme.

İktiṭāʿ (Ar.): Bir şeyden bir parça almak, kesmek.

İlā (Ar.): Yemin etme, sıkıntı ve derde uğrama.

İlāf (Ar.): Alıştırmak, ülfet ettirmek, güven.

İʿlāl (Ar.): Tahfif (kolaylık) için kalb, teskîn veya hazf yoluyla illet harfinin değiştirilmesidir.

İldirmek (T.): Hafif ışık vermesi için ateş yakmak; iliştirmek, dokundurmak.

İlf (Ar.): Alışkanlık.

İlgāz (Ar.): Maksudı gizleme, bilmece hâline sokma.

İğrāb (Ar.): Uzaklara yolculuk etme.

İğrāk (Ar.): Mübâlağanın çeşitlerinden biri olan iğrāk, yapılan mübâlağanın aklen mümkün olup âdeten mümkün olmamasıdır.

İʿlām (Ar.): Bildirme, anlatma.

İllā (Ar.): Ancak, yalnız, den başka, meğer, aksi halde.

ʿİllet (Ar.): Sebep, neden.

ʿİlm-i Bedīʿ (Ar.): Muktezâ-yı hâle uygun olarak söylenen fasih sözün, nasıl güzelleştirileceğini öğreten ilimdir.

ʿİlm-i Belāğat (Ar.): Sözün muktezâ-yı hâle uygun olarak akıcı ve anlaşılır bir dille ifade edilmesidir.

ʿİlm-i Beyān (Ar.): Maksudı açık bir şekilde ve değişik yollarla ifade etme usullerini inceleyen ilim dalıdır.

ʿİlm-i Meʿānī (Ar.): Sözün muktezâ-yı hâle uygun olmasına dâir kuralları inceleyen ilim dalıdır.

İlmām (Ar.): Konma, iki şey birbirine yaklaşma.

İlmām/Selḥ (Ar.): Serikat-ı şî'riyyenin çeşitlerinden olan ilmām/selḥ, başka bir şairin şiirinin lafızlarının değil, yalnızca manasının alınmasıdır.

İltibās (Ar.): İki veya daha çok şeyin birbirlerine benzemesi.

İltifāt (Ar.): Zamirler arasında geçiş yapılması suretiyle sözün zâhirî durumua uygun söylenmemesidir. Diğer bir deyişle bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, üslup ve zaman bakımından değişiklikler yapmaktır.

İltikāf (Ar.): Yere düşmüş bir şeyi kaldırıp alma, toplama, devşirme.

İltimās (Ar.): Rica, istirham, yapılmasını isteme.

İltişām (Ar.): Örtme, örtünme.

İltiyām (Ar.): Cem' olma, kaynaşma.

İmā ve İşāret (Ar.): Kinâyenin vasıtaları az olup işaret ettiği manaya delâleti çok olan çeşitleridir.

ʿİmāme (Ar.): Başlık, sarık.

İmāret (Ar.): Rızık getirmek.

İmreʿe(t) (Ar.): Kadın, hatun.

İmsāk (Ar.): Bir şeyden el çekme.

İmtidād (Ar.): Uzama, uzun sürme.

İmtināʿ (Ar.): Gerçekleşmesi mümkün olmama, mümteni olma, imkânsızlık.

İnā (Ar.): Kap.

İnʿām (Ar.): Nimet verme, iyilik etme.

ʿİnān (Ar.): Dizgin.

İnāş (Ar.): Kadınlar, kızlar.

İnbât (Ar.): Nebâtın bitmesini sağlama, nebâti bitirme, tohumu yere dikip yeşillendirme.

İnbisâṭ (Ar.): Genişleme, yayılma.

‘İnde'l-Hāce (Ar.): Lazım olduğu, gerektiği zaman.

‘İneb (Ar.): Üzüm.

İnfirād (Ar.): Yalnız olma, yanında kimse bulunmama.

İnfişāl (Ar.): Ayrılma.

İnhifāz (Ar.): Alçaklanma, aşağılanma.

İnhīṣār (Ar.): Bir şeyi, bir maddeyi, bir işi, başkası yapmamak üzere yalnız bir kişiye, bir müesseseye verme.

İnkıbāz (Ar.): Büzülüp toplanma, çekilme.

İnkıyād (Ar.): Boyun eğme, kendini teslim etme.

İnşā (Ar.): Bir isteği, dileği, emri, tasarımı, şartı bildiren ve söylenen sözde hükmün doğru veya yanlış olma yönünün bulunmadığı ifededir.

İnşād (Ar.): Şiir okuma, şiir söyleme.

İntilāk (Ar.): Salıverme, yol verilme, yollama.

İntifa’ (Ar.): Bir şeyin ortadan yok olması, aradan çıkma.

İntifā’ (Ar.): Menfaatlanma, faydalanma.

İntihā (Ar.): Son, nihayet, sonuç.

İntikāl (Ar.): Bir konudan başka bir konuya geçme.

İntizā’ (Ar.): Çekip koparma, yerinden ayırma.

İnzāl (Ar.): İndirme, indirilme, nüzûl ettirme.

İnzār (Ar.): İhtarda bulunma, korkutma.

İ’rāb (Ar.): Âmillerin değişmesiyle cümle içerisinde kullanılan kelimenin sonunun yani son harfinin harekesinin değişmesine denir.

İrā’et (Ar.): Gösterme, tayin etme.

İ’rāz (Ar.): Yüz çevirmek.

İrhā-yı ‘inān (Ar.): Dizginleri gevşetme, işine devam etme; işi olurluna bırakma, istediği sonuca varabilmek için karşısındakine geçici olarak hak verme.

İrşād/Teshīm (Ar.): Kafiye veya secili bir sözde, kafiye veya secinin nasıl devam edeceğine söz içerisinde işarette bulunmaktır.

İrtihāl (Ar.): Göçme, ölme.

İrtikā (Ar.): Yukarı çıkma, yükselme.

İrtikāb (Ar.): Kötü bir iş işleme.

İsā’et (Ar.): Kötülükte bulunma, kötü iş işleme.

İskāt (Ar.): Susturma.

İsm-i İşāret (Ar.): Bir şeyi işaret etmek suretiyle belirten isim.

İsnād (Ar.): Bir fiil, hâl ve sıfatın diğer bir şeye nisbet edilmesidir. Yüklem ile özne arasında bir hüküm bağı bulundurur.

İsrā’ (Ar.): Hızlandırma, süratlendirme.

İstebraḳ (Ar.): Sırma ile işlenmiş bir çeşit kaba kumaş.

İsti’āne (Ar.): Başka bir şairin şiirinden bir ya da daha fazla beytin tazmîn edilmesidir.

İsti’ānet (Ar.): Yardım isteme.

İsti’āre (Ar.): Bir lafzın benzetme yapmak amacıyla mecâzî manada kullanılmasıdır. İstiârede benzeyen ve kendisine benzetilenden ancak birisi kullanılır.

(İsti’āre-i) ‘Āmmiyye (Ar.): Herkes tarafından kolayca anlaşılabilir istîâredir.

İsti’āre-i Aşliyye (Ar.): Cins isimlerle yapılan istîâredir. Cesaretli bir adam için kullanılan aslan lafzı cins bir isim olup istîâre-i asliyyedir.

(İsti’āre-i) Hāşşiyye (Ar.): Herkes tarafından kolayca anlaşılmayan istîâredir.

İsti’āre-i ‘İnādiyye (Ar.): Benzeyen ve kendisine benzetilenin bir şeyde veya bir kişide birleşmediği istîâredir.

İsti'âre bi'l-Kināye (Ar.): Kapalı istiâre, istiâre-i mekniyye.

İsti'âre-i Mekniyye (Ar.): Teşbihin unsurlarından yalnızca benzeyenin zikredildiği istiâredir. Bu istiârede kendisine benzetilen zikredilmez, ancak ona ait bir özelliğe yer verilir.

(İsti'âre-i) Muraşşaha (Ar.): Kendisine benzetilenin, kendisine ait bir özellik zikredildiği istiâredir.

İsti'âre-i Muşarrahun bihâ (Ar.): Açık istiâre. Teşbihin unsurlarından yalnızca kendisine benzetilene yer verilen istiâredir.

(İsti'âre-i) Muṭlaḳa (Ar.): Sadece kendisine benzetilenin zikredildiği ve kendisine benzetilen ile benzeyene ait herhangi bir özelliğin zikredilmediği istiâredir.

İsti'âre-i Taḥkikiyye (Ar.): Sadece kendisine benzetilenin zikredildiği istiâredir.

İsti'âre-i Taḥyiliyye (Ar.): Hayal gücüne dayanan bu istiâre, kapalı istiârenin bir bölümüdür. Lafzın gerçek manasında kullanılmadığını gösteren karineye istiâre-i taḥyiliyye adı verilir.

(İsti'âre-i) Tebe'iyye (Ar.): Fiil veya fiilden türeyen isimlerle (ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i mekân vb.) yapılan istiâredir.

İsti'âre-i Tecrîd/Mücerrede (Ar.): Benzetilenle birlikte benzeyene ait bir özelliğin zikredildiği istiâredir.

İsti'âre-i Tehekkümiyye (Ar.): Övmeye delâlet eden lafızların yerme ve alay anlamında kullanılmasıdır. İstiâre-i inâdiyyenin kısımlarından olan bu istiârede gerçek anlamın zıddı kastedilir.

İsti'âre-i Temlihiyye (Ar.): İstiâre-i inâdiyyenin kısımlarından olan istiâre-i

temlihiyye, latife kastıyla söylenir. Bu istiârede de gerçek mananın zıddı kastedilir.

İstib'ād (Ar.): Uzak görme, ihtimal vermeme.

İstibdāl (Ar.): Değiştirme, değiştirilme.

İstibḳā (Ar.): Muhafaza etme, koruma, sürmesini isteme.

İstibtā' (Ar.): Ağır hareket etme, gecikme.

İsticâbet (Ar.): Duanın Allah tarafından kabul olunması.

İstid'ā (Ar.): Yalvararak isteme.

İstidâre (Ar.): Daire biçimine girme, dönme, dolaşma.

İstidlāl (Ar.): Bir delile dayanarak bir şeyden netice çıkarma, delil ile anlama.

İstidrāk (Ar.): Önceden söylenilen sözden doğan zan ve şüpheyi gidermek.

İstifā (Ar.): Tamamıyla alma, alınma; ödetilme.

İstifhām (Ar.): Kişinin önceden bilmediği bir şeyi sorarak anlamak ve öğrenmek istemesidir. İstifhamın tasdik ve tasavvur olmak üzere edatları أَهْلٌ، مَا، مَنْ، كَيْفٌ، أَيْنَ olmak üzere edatları أَهْلٌ، مَا، مَنْ، كَيْفٌ، أَيْنَ şeklindedir.

İstigrāk (Ar.): Arap dilinde "el" harf-i ta'rîfinin isimleri umumi hâle koyması; bütün manayı içine almak.

İstihdām (Ar.): İki anlamlı bir kelimenin bir manasını kelimenin kendisiyle diğer manasını ise ona ait zamiriyle ifade etmektir. Tevriyeden farkı kelimenin her iki manaya eşit uzaklıkta olmasıdır.

İstihḳāk (Ar.): Hakkı olma, hak kazanma.

İstihlās (Ar.): Bir şeyi elde etmeye çalışma, kurtarma veya kurtarılma.

İstihṣān (Ar.): Beğenme, beğenilme, güzel bulma.

İstihṣānen (Ar.): Beğenerek, güzel bularak, güzel sayarak.

İstihzā (Ar.): Birisiyle eğlenme, alay etme.

İstihzār (Ar.): Hazırlama, hatırlama, akla getirme.

İstikbāh (Ar.): Çirkin görme, ayıplama.

İstikbār (Ar.): Büyükleme, kendini büyük görme.

İsti' lā (Ar.): Büyük görme, yükselme.

İstilzāz (Ar.): Lezzet alma.

İsti' māl (Ar.): Kullanma.

İstimrār (Ar.): Sürüp gitme, devam.

İstimtā' (Ar.): Faydalanma.

İstināf (Ar.): Yeniden başlama, sözün başlangıcı, söz başı.

İstiṣnā (Ar.): ٱلْإِستِصْنَاءُ (illā) ve benzeri edatlardan sonrakinin ifade ettiği hükmü, öncekilerin hükmünden çıkarmaktır.

İstiṣnā-yı Müferreğ (Ar.): Müstesna minhi hazfedilen istisna.

İstiṣ'ār (Ar.): Yazı ile bildirilmesini isteme.

İstiṣrāf (Ar.): Dikkatle bakmak, istekli olmak.

İstiṭābet (Ar.): Hoş bulma, iyi bulma.

İstiṭāle (Ar.): Uzama.

İstiṭbā' (Ar.): Bir şeyin bir vasıfla methedildikten sonra başka bir vasıfla tekrar övülmesidir.

İstiṭrāf (Ar.): Görülmemiş bir şey sayma, güzel sayma.

İstivā (Ar.): Birbirine eşit ve denk olma; doğruluk.

İsti' zām (Ar.): Büyük görme, büyütme.

İṣrāk (Ar.): Aydınlatma, parlatma.

İṣtihār (Ar.): Meşhur olma, tanınma.

İṣtimāl (Ar.): İçine almak, kaplamak.

İṣtirā (Ar.): Satın alma, alınma.

İṣtirāṭ (Ar.): Şart kılma, şart koşma, şartlaşma.

İṭāle (Ar.): Uzatma, uzatılma.

İṭ'ām (Ar.): Yemek yedirme, yemek verme.

İ' tidād (Ar.): Sayma, gururlanma.

İ' tirāz (Ar.): Itnâbın yollarından biri olan it'irāz, kelâmın ortasına ya da peşpeşe gelen iki kelâmın arasına irabda mahalli olmayan bir veya daha fazla ara cümle getirmektir.

İ' tiyād (Ar.): Âdet edinme, alışma, alışkanlık.

İttibā' (Ar.): Tabi olma, itaat etme, arkasından gitme.

İttikā (Ar.): Sakınma, çekinme, korunma.

İttisā' (Ar.): Bolluk, genişlik.

İ' vicāc (Ar.): Eğri büğrü olma, doğru hareket etmeme.

İzā' at (Ar.): Zâyi etme, kaybetme.

İ' zām (Ar.): Büyükler, ulular.

İzān (Ar.): Bildirme.

İzdiyād (Ar.): Ziyadeleşme, artma, çoğalma.

İzmā' (Ar.): Bir işe tam anlamıyla azmedip sarılmak, kararlı olmak.

K

Ke'ābet (Ar.): Keder, üzüntü.

Kabīl (Ar.): Soy, nevi, sınıf; türlü, gibi.

Kā'im (Ar.): Ayakta duran, ayakta bulunan, yerine geçen.

Ḳal' (Ar.): Koparma, sökme, yerinden çıkarma.

Ḳalb (Ar.): Herhangi bir kelâmdaki lafızların yerlerinin birbiriyle değiştirilmesidir.

Ḳalb-i Ba' z (Ar.): Cinâs-ı kalbin, lafızlardan birisinin bir kısmının ters çevrilmesiyle elde edilen çeşididir.

Ḳalb-i Küll(i) (Ar.): Cinâs-ı kalbin, lafızlardan birisinin tamamının ters çevrilmesiyle elde edilen çeşididir.

Ḳalīl (Ar.): Az.

Ḳamīş (Ar.): Gömlek.

Ḳanā (Ar.): Şeyhlere, ululara münasip olan mızraklar.

Ḳanda (T.): Nerede.

Ḳānitāt (Ar.): İtaat edenler.

Ḳarʿ (Ar.): Ses, kapı çalmak, vurmak.

Ḳarāʾin (Ar.): Karineler, ipuçları.

Ḳarbūs (Ar.): At eyerinin ön ve arka kaşı.

Ḳārī (Ar.): Kıraat eden, okuyan, okuyucu.

Ḳarīb-i Mübtezel (Ar.): Kendisinde herhangi bir incelemede bulunmadan ilk bakışta benzetme yönünün açık olmasından dolayı benzeyenden kendisine benzetilene intikalin kolay olduğu teşbîhtir. Yani kaşın yaya, yanağın güle benzetilmesi gibi çok sık görülen sıradan teşbîhlerdir.

Ḳasīm (Ar.): Taksim edilen şeyin yarısı, nasip, hisse.

Ḳaşr (Ar.): Bir şeyin başka bir şeye tahsisi, yani bir şeyin başkalarında olmayıp sadece onda bulunduğunu söylemektir.

Ḳat (T.): Yan, nezd, huzur.

Ḳatarāt (Ar.): Katreler, su damlaları.

Ḳāṭiʿ (Ar.): Kat' eden, kesen.

Ḳattāl (Ar.): Çok öldüren, çok katleden.

Ḳavālib (Ar.): Kalıplar.

Ḳavlaḳ (T.): Tüyü, kılı dökülmüş.

Ḳavlu bi'l-Mücbib (Ar.): Başkasının sözü gereğince söz söylemektir. Söz sahibi, dinleyene ait bir hükmü redetmesine rağmen sözün gerektirdiği hükmü kabul eder.

Ḳayyim (Ar.): İşini gören, yürüten.

Ke-ennehū (Ar.): Güya, sanki.

Kelāʾ (Ar.): Yeşil ot.

Kelām (Ar.): Duyan kimseye tam bir mana ifade eden söz, ibare, cümleler veya cümlecikler.

Keleb (Ar.): Kuduz hastalığı.

Kemāl-i İnkıṭāʿ (Ar.): İki cümleden birinin haberî, diğerinin inşâî olması; iki cümlelerin de lafız yönünden haberî, mana yönünden birinin haberî ve diğerinin inşâî olması; iki cümle arasında birleştirici bir bağ olmaması

gibi sebeplerden dolayı iki cümlelerin birbirinden ayrılmasıdır.

Kemāl-i İttişāl (Ar.): İki cümlelerin tek cümleymiş gibi tam bir mana birliğine sahip olmasıdır.

Kemmiyyāt (Ar.): Nicelikler.

Kerāhet (Ar.): Tiksinme, iğrençlik.

Kerb (Ar.): Sıkıntı, gam, tasa, gam.

Keʿs (Ar.): İçi dolu kap, şarap dolu kap.

Keşāfet (Ar.): Koyuluk, kalınlık, saydam olmama, yoğunluk.

Ketāyib (Ar.): Askerler.

Kevāʾib (Ar.): Göğüsleri yeni çıkmaya başlayan genç kızlar.

Keyfe-mātefaḳ (Ar.): Nasıl rast gelirse, hangisi olursa.

Kevkeb (Ar.): Yıldız.

Ḳil (Ar.): Söz.

Kināye (Ar.): Bir sözü, hakiki (gerçek, temel) anlamının anlaşılmasına engel bir karene olmamak şartıyla hakiki anlamının dışında kullanmaktır.

Kināye-i ʿUrziyye (Ar.): Kināyenin kısımlarından taʾrîze kināye-i urziyye veya kināye-i taʾrîziyye adları da verilmektedir.

Kirāren (Ar.): Tekrar tekrar.

Ḳudūm (Ar.): Uzak bir yoldan, uzak bir yerden gelme.

Ḳurb (Ar.): Yakınlık.

Ḳuşvā (Ar.): Son derecede bulunan, son, nihayet.

Ḳuṭn-ı Mendūf (Ar.): Atılmış pamuk.

Ḳuʿūd (Ar.): Oturma.

Ḳuvve-i Nāmiyye (Ar.): Olma, yerden bitme kuvveti.

Küdürāt (Ar.): Kederler, acılar, üzüntüler.

Kümmel (Ar.): Kamiller, olgunlar.

Lā 'an-‘amdin (Ar.): İstemeyerek, istemeden.
Lā-büdd (Ar.): Elzem, gerekli.
Lafzatu'llāh (Ar.): Allah'ın sözü.
Lafzen (Ar.): Sözlü olarak, söze bağlı olarak.
Lağv (Ar.): Faydasız, boş, yanılma.
Laḥm (Ar.): Et.
Lāzım (Ar.): Geçişsiz fiil.
Lāzım-ı Fā'ide-i Ḥaber (Ar.): Konuşan kişinin muhatabın bilgiyi bildiği bir hükmü bildirirken kendisinin de bildiğini muhataba farketirmesidir.
Lāziverdiyye (Ar.): Lacivert renkli menekşeler.
Lebiş (Ar.): Bir yerde eğlenip durmak, kalmak.
Lecūc (Ar.): Çok inatçı.
Leff (Ar.): Sarmak, dürmek.
Leff ü Neşr (Ar.): İki veya daha fazla kelime ya da unsurun zikredilmesinden sonra bunlarla ilgili kelime veya unsurların düzenli ya da düzensiz bir şekilde sıralanmasıdır.
Leheb (Ar.): Ateşin alevlenmesi, ateş alevi.
Le'im (Ar.): Alçak, aşağılık kimse.
Lem' (Ar.): Parlama, parıldama.
Leme'ān (Ar.): Parlama, parıldama.
Lems (Ar.): Dokunma, dokunma duygusu.
Levāmi' (Ar.): Parıldayan şeyler, nurlar, parıldamalar.
Levm (Ar.): Zemmetme, çekiştirme.
Levn (Ar.): Renk.
Leyālī (Ar.): Geceler.
Leyyin (Ar.): Yumuşak.
Lıışş (Ar.): Hırsız.
Li-ecli't-taḥḥif (Ar.): Kolaylaştırmak için.
Li-ennehū (Ar.): Çünkü, -diği için.
Li-fā'idetin (Ar.): Bir fayda için.
Lihye (Ar.): Sakal.
Līn (Ar.): Yumuşaklık.

Li-nüktetin (Ar.): Bir nükte için.
Livā (Ar.): Kumluk alan; sancak.
Li-zātihi (Ar.): Kendiliğinden.
Lu'b (Ar.): Oyun, eğlence.
Lüceyn (Ar.): Gümüş.
Lühüm (Ar.): Etler.
Lüka' (Ar.): Alçak, ahmak, beceriksiz.
Lümeze (Ar.): Arkadan çekiştiren, gıybet eden.
Lüzümü mā lā-yelzem (Ar.): Şiir veya nesirde revî harfinden önceki harf ya da herekenin veya her ikisinin aynı olmasıdır.

M

Ma'ād (Ar.): Dönüş, geri dönüş, dönüp gidilecek yer.
Ma'a-hāzā (Ar.): Bununla birlikte, bununla beraber.
Ma'āze (Ar.): Sığınak, nazarlık.
Mā-ba'd (Ar.): Sonraki, sonrası, sonu.
Maḍārib-i Emsāl (Ar.): Atasözü söylenecek hal, yer, zaman.
Ma'dületü'l-Maḥmül (Ar.): Mantık ilminde mahmül yani yüklem olumsuz olduğu önermelerdir.
Ma'düm (Ar.): Yok olan, mevcut olmayan.
Mā-dün (Ar.): Alt, aşağı derece.
Mağārib(e) (Ar.): Batılar, garplar.
Maḥāsin (Ar.): Güzellikler.
Maḥfūz (Ar.): Saklanmış, gizlenmiş; gözetilmiş, korunmuş.
Maḥkūmun 'aleyh (Ar.): Aleyhine hükmolunan, özne.
Maḥmid (Ar.): Övme, medhetme.
Maḥmūd (Ar.): Övülmüş, sena edilmiş.
Maḥmūm (Ar.): Hummaya, sıtmaya tutulmuş, sıtmalı olan, ateşi olan.

Maḥsūs (Ar.): Hissedilen, anlaşılan, beş duyudan biriyle duyulan.

Maḥsūsāt (Ar.): Gözle görülen, hisle anlaşılan şeyler.

Ma' hūd (Ar.): Belli, olan, bilinen.

Maḥūf (Ar.): Korkunç, tehlikeli.

Mā hüve leh (Ar.): Lehine olan şey.

Maḥz(a) (Ar.): Katıksız, saf, hâlis.

Maḥzūf (Ar.): Hazfolunmuş, kaldırılmış.

Maḳāl (Ar.): Söz, lakırdı, lâf.

Maḳarr (Ar.): Karar yeri, karagâh, merkez.

Maḳlūb-ı Mücennaḥ (Ar.): Beytin başıyla sonundaki lafızlardan birisinin ters çevrilmesiyle meydana gelen cinâs-ı kalbidir.

Maḳşūr (Ar.): Bir şey için ayrılmış, bir şeye hasır veya tahsis edilmiş.

Maḳşūrun 'aleyh (Ar.): Kendisine bir şey tahsis edilen.

Maḳtū'un bih (Ar.): Kendisiyle kesilmiş, kesinleşmiş olan.

Ma' ḳūd (Ar.): Akdolunmuş, bağlanmış, düğümlü.

Maḳūl(e) (Ar.): Söylenilmiş.

Ma' müdiyye (Ar.): Hıristiyanların yeni doğmuş çocuklarını daldırdıkları suya verilen isim.

Ma' mül (Ar.): Âmilin etkisiyle merfū', mansūb, meczūm ve mecrūr olmak suretiyle sonu değişen kelime.

Manşūb (Ar.): Nasbolunmuş, bir kelimenin sonundaki harfinin üstün (e) okunması.

Manṭūḳ (Ar.): Söz, bizzat lafzın delalet ettiği mana.

Manzar (Ar.): Görünüş, manzara.

Ma' rız (Ar.): Bir şeyin görüldüğü, çıktığı yer.

Mā-şadaḳ (Ar.): Tasdik edilen husus, uygun, muvafık.

Maşdar (Ar.): Fiilerin ad durumundaki yalın biçimi.

Maşūn (Ar.): Korunmuş, saklanmış, sağlam.

Māss (Ar.): Önemli, gerekli.

Maṭar (Ar.): Yağmur.

Ma' tūf (Ar.): Birine isnad olunmuş, yöneltmiş.

Ma' tūfun 'aleyh (Ar.): Bir rabıt edatı ile (bağlaç) kendisine bağlı olan kelime.

Mā vuzi'a leh (Ar.): Belirlenen, ayrılan, konulan.

Mazanne (Ar.): Bir şeyin vücûdunun zannolunduğu yer, zan götüren.

Mazarrat (Ar.): Zararlar, ziyanlar.

Mā-zehebe (Ar.): Düşünülen/fikredilen şey, görüş.

Mā-zükire (Ar.): Mā-zükireden murād mütেকellim zıkr itdigi kelâmdur (vr. 62b). Zikredilen şey.

Mebādī (Ar.): Başlangıçlar, ilk unsurlar.

Mebḥaş (Ar.): Bâb, fasıl, bilim, ilim.

Mebnī (Ar.): Kendinden önceki âmilin değişmesine rağmen sonunun değişmeyip ref', nasb ve cer halinde aynı hal üzere kalan kelime. Yani son harfî hiçbir şekilde değişmeyen, sabit harekeli kelime.

Mebstū(a) (Ar.): Bastolunmuş, açılmış, yayılmış.

Mecāmi' (Ar.): Toplanılacak yerler, meclisler.

Mecāz (Ar.): Lafzın asıl manasından alınarak başka bir manaya nakledilmesidir.

Mecāz-ı 'Aḳlī (Ar.): Bir alakaya binaen bir işin asıl fâilinden başkasına isnâd edildiği ve bu isnâdın hakîkî olmasına mâni bir karinenin bulunduğu mecâzdır.

Mecāz-ı Luḡavī (Ar.): Lafzın lügat manasının dışında kullanılmasıdır. Aslan kelimesinin

cesur ve yiğit bir adam için kullanılması buna misaldir.

Mecâz-ı Müfred (Ar.): Konuşulan ıstılahta kelimenin asıl konulduğu mananın dışındaki bir manada kullanılmasıdır.

Mecâz-ı Mürekkebe (Ar.): Lafzın abartma maksadıyla teşbîh-i temsîl ile asıl manasına benzetilen bir manada kullanılmasıdır. Yani birden fazla kelime ile ifade edilen bir hususu, onun benzeri veya onu andıran bir ifadeye benzetmektir. "Geçti Bor'un pazarı sür eşeğini Niğde'ye." ifadesi yerine "treni kaçırdın" ifadesini kullanmak bu duruma örnek verilebilir. Mecâz-ı mürekkebe, temsîlî istiâre veya mürekkebe istiâre de denilir.

Mecâz-ı Mürsel (Ar.): Lafzın benzetme amacı güdülmeyen gerçek anlamının dışında başka bir anlamda kullanılmasıdır. Mecâz-ı mürselde hakiki mana ile mecazi mana arasındaki alaka, benzerlik dışındaki bir şey üzerine kuruludur.

Mecâz-ı Şer'î (Ar.): Lafzın din tarafından konulan mananın dışında kullanılmasıdır. Salât kelimesinin, İslam'ın beş temel esasından birisi olan namaz için değil de dua anlamında kullanılması buna örnektir.

Mecc (Ar.): Atmak, püskürtmek.

Mecî' (Ar.): Geliş, gelme.

Mecnüb (Ar.): Yedekte çekilen nesne.

Mecrūr (Ar.): Cerrolunmuş, harf-i cerr veya izâfet halinde son harfî "i" ile okunan kelimenin hali.

Medîne (Ar.): Şehir.

Mefâhîr (Ar.): İftihar edilecek, övünülecek şeyler.

Mefâze (Ar.): Çöl, sahra.

Mefrûk (teşbîh) (Ar.): Önce bir benzeyen ile kendisine benzetilen söylendikten sonra

ardından diğer benzeyen ve kendisine benzetilenlerin sıralandığı teşbîhtir.

Mefsede (Ar.): Fesatlık, bozgunculuk, fesat merkezi.

Mef'ülün bih (Ar.): Fâilin işlediği işten etkilenen isme denir. Diğer bir deyişle ismin -i hali olarak çevrilebilir.

Mef'ülün fih (Ar.): Fiilin yapıldığı yeri veya zamanı bildiren isimdir.

Mef'ülün ma'ah (Ar.): Öncesinde cümle bulunan, مَعَ (birlikte) anlamına gelen vâv'dan sonra gelen ve fiilin bir şeyle birlikte yapıldığına delalet eden mef'ûldür.

Mehâbet (Ar.): Azamet, ululuk, korkunçluk, büyük görünme.

Mehâmid (Ar.): Medihler, övgüler.

Mehâ (Ar.): Yaban sığırları.

Mehât (Ar.): Yaban sığırı.

Me'ḥûz(e) (Ar.): Alınmış, ahz olunmuş.

Mekârih (Ar.): Dertler, sıkıntılar, tiksiniyecek şeyler.

Mekdür (Ar.): Kederli.

Mekfûfe (Ar.): Yasak edilmiş, men olunmuş.

Meknî (Ar.): Gizli, saklı, kapalı.

Mekniyyun 'Anh (Ar.): Kinâyenin delalet ettiği manadır.

Mekr-i Seyyi' (Ar.): Kötü hile.

Melâmet (Ar.): Kınama, ayıplama.

Melfûf (teşbîh) (Ar.): Tarafları birden çok öğeden oluşmuş teşbîhte önce benzeyenlerin sonra da kendisine benzetilenlerin art arda gelmesidir.

Melfûz (Ar.): Telaffuz olunmuş, söylenmiş.

Melmûs (Ar.): El ile dokunulmuş.

Melmûsât (Ar.): El ile dokunmalar, dokunulanlar.

Melûl (Ar.): Usanmış, mahzun.

Menâyâ (Ar.): Ölümler.

Meniyye (Ar.): Ölüm.

Me'nūs(e) (Ar.): Ünsiyet olunmuş, alışılmış, alışık.

Me'nüsetü'l-isti'māl (Ar.): Kullanma alışkanlığı.

Mer'a (Ar.): Görünüm, görünüş.

Merāret (Ar.): Acılık, tatsızlık.

Merbūt (Ar.): Bağlanmış, bitişmiş, iliştilmiş.

Merdūd (Ar.): Reddolunmuş, kabul edilmemiş.

Mer'e (Ar.): Kadın.

Merfū' (Ar.): Ref' halinde olan isim.

Merre (Ar.): Defa, kerre.

Mersin (Ar.): Burun.

Merzūk (Ar.): Rızıklanmış, rızkı verilmiş.

Mesā'et (Ar.): Fenalık etme, kötü iş yapma.

Mesāk (Ar.): Sevk edilecek yer, sürülecek yer.

Meşānī (Ar.): Kur'an-ı Kerim; iki telli tambur.

Mesīr (Ar.): Gezilecek yer, gezinti yeri.

Mesmū' (Ar.): Duyulmuş, işitilmiş.

Mesmū' āt (Ar.): İşitilenler, duyulanlar.

Mes'ülün 'anh (Ar.): Kendisinden sual edilen, kendisinden sorulan.

Meşbūb (Ar.): Güzel, sevimli, hoş.

Meşhūdün bih (Ar.): Üzerinde tanıklık yapılan şey, konu.

Meşiyet (Ar.): İstek, dilek, irade.

Meşiyetu'llāh (Ar.): Allāh'ın iradesi, Allāh'ın istemesi.

Meşmūmāt (Ar.): Koklanılanlar, koklanmış şeyler.

Meşrūt (Ar.): Şart koşulmuş, şarta bağlı.

Meş'ūr (Ar.): Anlaşılmış, şuur hâline geçmiş.

Metrūk (Ar.): Terkedilmiş.

Met'ūb (Ar.): Yorgun, bitkin.

Me'vā (Ar.): Yurt, mesken, sığınacak yer.

Mevādd (Ar.): Maddeler, cisimler.

Mevāzī' (Ar.): Yerler, mevziler.

Mevc (Ar.): Dalga, deniz dalgası.

Meveddet (Ar.): Dostluk, sevgi, muhabbet.

Mevhūbe (Ar.): Hibe olunmuş, ihsan edilmiş, verilmiş.

Mev'id (Ar.): Va'dedilen, söz verilen yer; söz verme.

Mevkūf (Ar.): Vakfedilmiş, ait, bağlı.

Mevşūl (Ar.): Vaslolunmuş, manası kendisinden sonra gelen bir cümleyle gerçekleşen isim.

Mevt (Ar.): Ölüm.

Meyn (Ar.): Yalan, yalan söyleme.

Meyyit (Ar.): Ölü, cansız, ölmüş.

Mezāde (Ar.): Tulum, azık torbası.

Mezbūr (Ar.): Adı geçen, ismi yukarıda geçen.

Mezīd (Ar.): Artma, arttırma, artmış, arttırılmış.

Mezmūm (Ar.): Zemmolunmuş, yerilmiş.

Mışbāh (Ar.): Kandil, çıra.

Mızmār (Ar.): Koşu meydanı.

Mīb'ad (Ar.): Daima uzaklara yolculuk eden.

Mīh (Far.): Çivi, kazık, mih.

Mismār (Ar.): Çivi, mih.

Miyāh (Ar.): Sular.

Mizmār (Ar.): Ney, kaval, çalgı.

Mu'aḥḥar (Ar.): Tehir edilmiş, sonraya bırakılmış.

Mu'aḥḥad (Ar.): Ta'kīd edilmiş, düğümlenmiş, kapalı, karışık.

Mu'arref (Ar.): Tarif edilmiş, bilinen.

Mu'arrefūn bi'l-lām (Ar.): Harf-i ta'rīf almış kelime.

Mu'ātebe (Ar.): Azarlama, paylama.

Mu'avvec (Ar.): Eğilmiş, eğik, eğri.

Mūcez (Ar.): İcâz yoluyla, kısa bir şekilde.

Mūcibe-i Mūhmele (Ar.): Yalın olumlu önerme.

Mufāraqa (Ar.): Ayrılık, ayrılmak.
Muġnī (Ar.): İġnâ eden, zengin eden, doyuran.
Muġrem (Ar.): Âşık, tutkun.
Muḡaḡram (Ar.): Câhiliyye devrinde doğan ve İslam zamanında da yaşayan kimselere verilen addır.
Muḡaḡramīn (Ar.): Câhiliyyeti ve İslam'ı idrak eden ve ikinci derece itibar olunan Arap şairleri.
Muḡaffef (Ar.): Hafifletilmiş, hafiflendirilmiş.
Muḡālaḡa (Ar.): Karışma; güzel uyuşma, anlaşma.
Muḡālefetü'l-Kıyās (Ar.): Kelimenin dil kurallarına uymaması durumudur.
Muḡalled (Ar.): Devamlı, sürekli olarak kalan.
Muḡarrık (Ar.): Harekete getiren.
Muḡaşşıl (Ar.): Hasıl eden, meydana getiren.
Muḡassin (Ar.): Güzelleştiren, güzellik veren.
Muḡdeş(e) (Ar.): İhdas edilmiş, sonradan meydana gelmiş şeyler.
Mūhim (Ar.): Vehme düşüren.
Muḡmerre (Ar.): Kızarma, kızarıklık, kızılılık.
Muḡtār (Ar.): Beġenilmiş, seçkin; zor, baskı ve emir altında bulunmayan, dilediġi gibi hareket edebilen, istediġini yapabilen.
Muḡtaşar (Ar.): İhtisar edilmiş, kısaltılmış.
Muḡtaşş (Ar.): Bir kimseye veya bir şeye mahsus olan.
Muḡtaşşan (Ar.): Bilhassa, en çok.
Muḡaddem (Ar.): Sunulan, takdim edilen, arz edilen; önde bulunan.
Muḡallel (Ar.): Azaltma.
Muḡāra'a (Ar.): Çekişme, vuruşma.
Muḡārenet (Ar.): Bitişme, bir araya gelme, uygunluk.

Muḡarrerun bih (Ar.): Kendisiyle kararlaştırılmak istenen, ikrar edilmek istenen.
Muḡātele (Ar.): Vuruşmak, kavga, savaş.
Muḡīm (Ar.): İkamet eden, oturan.
Muḡmir (Ar.): Mehtaplı.
Muḡtebes (Ar.): İktibas olunmuş olan, bir yerden alınan.
Muḡtedā bih (Ar.): Kendisine uyulan.
Muḡterin (Ar.): Yaklaşan, yakın gelen.
Muḡtezā-yı Ḥāl (Ar.): Üslupta zamana, yere, duruma ve hitap edilen kişilere göre dili ayarlama, sözün söylendiġi yerin, zamanın gerçek ve gereklerine uygun olması.
Muḡtezā-yı Zāhir (Ar.): Hitabın hem zaman hem de mekân açısından muhatabın durumuna uygun olarak söylenmesidir.
Muḡteziyye (Ar.): Lazım gelen, gereken, gerektiren.
Mullāhiyye (Ar.): Tanesi uzun ve beyaz renkte olan bir üzüm çeşidi.
Munḡaḡa' (a) (Ar.): Kesilen, kopan.
Munḡabıḡ (Ar.): İntibak eden, birbirine tam uyan; uygun.
Munḡatıḡ (Ar.): Kemer kuşanma.
Munḡazar (Ar.): Bekleyen, gözleyen.
Munḡazır (Ar.): İntizar eden, gözleyen, bekleyen.
Munḡamm(a) (Ar.): Üste konan, katılan.
Murahḡhal (Ar.): Mekânından salıverilmiş at.
Murahḡhil (Ar.): Bir yerden diġer bir yere göçüren.
Murāḡabe (Ar.): Bakma, gözetme, gözaltında bulundurma.
Muḡaddare (Ar.): Sudur etmiş, çıkmış.
Muḡāhib (Ar.): Arkadaş, sohbetle bulunan.
Muḡarraḡ (Ar.): Açık söylenmiş, belirtilmiş.
Mūşil (Ar.): Ulaştıran, yetiştiren, vardıran.
Muḡsirr (Ar.): Israr eden, direnen.

Muṣliḥ (Ar.): İslah eden, düzeltici.
Muṣṭalaḥ (Ar.): Terim anlamı kazanmış, terimleşmiş.
Muṣṭalaḥun ‘aleyh (Ar.): Üzerine istilah edilen.
Mustaḥīl(e) (Ar.): Uzayan.
Muṣriḳa (Ar.): Parlayan, parlak.
Muṭābaqat/Ṭibāk/Tezād (Ar.): Anlam bakımından birbirinin zıddı olan iki kelimenin bir ibarede kullanılmasıdır.
Muṭābıḳ (Ar.): Uygun, uyan, muvafık.
Mutaẓammın (Ar.): Tazammun eden, içine alan.
Mu‘teḳad (Ar.): İnanılan, itikat edilen şey.
Mu‘teliḳa (Ar.): Parlak, parlayan.
Mu‘temed (Ar.): Kendisine itimat edilen, inanılıp güvenilen kimse.
Muṭneb (Ar.): Uzatılmış, uzatılan söz.
Muṭṭali‘ (Ar.): Öğrenmiş, haber almış, bilgili, haberli.
Muvācehe (Ar.): Yüzleşme, yüz yüze gelme.
Muvahḥid (Ar.): Allah'ın birliğine inanan.
Muvazzah(a) (Ar.): İzah olunmuş, açıklanmış.
Muzāf (Ar.): İzafe olunmuş, katılmış, bağlanmış; isim tamlamasında tamlanana verilen ad.
Muzāfun ileyh (Ar.): İsim tamlamasında tamlayana verilen addır.
Muẓher (Ar.): (Nahivde) zamir olmayan.
Muẓiyy (Ar.): Mazi sigası, geçmiş zaman kipi.
Muẓmer (Ar.): Zamir; gizli, saklı.
Mübālaḡa (Ar.): Bir fiil, vasıf, hüküm veya durumun olumlu veya olumsuz manada abartılı bir şekilde ifade edilmesidir.
Mübdelūn minh (Ar.): Kendisinden bedel getirilen, yani bedelden önce gelen isme verilen ad.

Mübelliḡ (Ar.): Haber veren, bildiren.
Mübeyyen (Ar.): Tebeyyün etmiş, meydana çıkarılmış, açıkça söylenmiş.
Mübşır (Ar.): Göz sahibi, gözcü, gören.
Mübşırāt (Ar.): Görünenler, görünen âlem.
Mübtedā (Ar.): Cümlenin başında bulunan merfû isim, özne.
Mübtedi‘āt (Ar.): Sonradan meydana gelen şeyler.
Mübtenī (Ar.): Kurulu, kurulmuş olan, dayanan.
Mücāmele (Ar.): Karşılıklı iyi muamelede bulunma, güzel geçinme.
Mücāneset (Ar.): Bir cinsten olma, hemsin olma.
Mücārāt (Ar.): Yarışma, yürümekte yarış etme.
Mücerred (Ar.): Yalnız, tek başına.
Mücmel (teṣbīḥ) (Ar.): Benzetme yönünün açıkça zikredilmediği teşbihtir.
Mücterī (Ar.): Cüret eden, cesaret eden.
Müdüām (Ar.): Şarap.
Müdüārā (Far.): Yüze gülme, dost gibi görünme.
Müdüir (Ar.): İdare eden, bakan.
Müdürik (Ar.): İdrak eden, anlayan, kavrayan.
Mü‘eddī (Ar.): Sebep olan, meydana getiren.
Mü‘ekked (Ar.): Tekit edilmiş, sağlaştırılmış, tekrar edilmiş.
Mü‘ellefe (Ar.): Telif edilmiş, yazılmış.
Mü‘ellim (Ar.): Elem veren.
Müfāriḳ (Ar.): Ayrılan, ayrılmış.
Müferraḡa (Ar.): Dökülmüş, bitştirilmiş.
Müfred (Ar.): Bir tek şeye delalet eden, tekil.
Müfriṭ (Ar.): İfrat eden, sınırı geçen, aşırı.
Müfteḳır (Ar.): İftikar eden, fakir, muhtaç.
Mühirr (Ar.): Havlatma.
Mülābes (Ar.): Münasebet, yakınlık.
Mülābesāt (Ar.): Münasebet kurulan şeyler.

Mülābis (Ar.): Münasebet kuran, yakınlık gösteren.

Mülākī (Ar.): Buluşan, kavuşan, görüşen.

Mülātafa (Ar.): Güzel muamele, lutfetme.

Mülāyemet (Ar.): Yumuşak huyluluk, uygunluk.

Mülāzemet (Ar.): Bir işle devamlı meşgul olma, sımsıkı bağlanma.

Mülhik (Ar.): İlhak eden, katan.

Mültefit (Ar.): İltifat eden, yüzünü çevirip bakan.

Mümāsele (Ar.): İki ibaredeki lafızların tamamı veya büyük bir kısmının yalnızca vezin bakımından birbirine uymasıdır.

Mümāselet (Ar.): Benzeyiş, müşabih olmak, birbirine benzeme.

Mümteni' (Ar.): İmtina eden, çekinen, imkânsız.

Münāfat (Ar.): Birbirine zıt olma, uymama.

Münākaza (Ar.): İki sözün birbirini tutmaması.

Münākkaḥu'l-fi'āl (Ar.): Tenkîh edilmiş, ayıklanmış, temizlenmiş fiiller.

Münāza'at (Ar.): Ağız kavgaları, çekişmeler.

Münbasiḥ (Ar.): İnbisât eden, yayılan, genişleyen.

Münekker (Ar.): Tenkîr edilmiş, bilinmeyen, belli olmayan bir şeye delalet eden.

Münḥaşır (Ar.): İnhisâr eden, sınırlanmış.

Münkeşif(e) (Ar.): Açılmış, meydana çıkarılmış, keşfolunmuş.

Münkir (Ar.): İnkâr eden.

Müntakiz (Ar.): İntikâz eden, bozulan.

Müntakim (Ar.): İntikam alan, öc alan.

Müntefiyye (Ar.): İntifâ eden, yok olan.

Müntezi' (Ar.): Bir şeyi söken, yerinden çekip koparan.

Mürā'āt-ı Nazır/Tenāsüb/Tevfik/İtlâf/Telfik (Ar.): Aralarında tezat dışında ilişki bulunan

iki veya daha fazla kelimeyi bir ifadede toplamaktır.

Mürādif (Ar.): Diğer bir kelime ile manası bir, eş ve aynı olan.

Mürāvede (Ar.): İsteme.

Mürsel (Ar.): Salıverilmiş, örülmemiş saç.

Mürsel (teşbîh) (Ar.): Teşbîh edatı zikredilen teşbîhtir.

Mürtābin (Ar.): Şüphe edenler.

Mürtefi' (Ar.): Yükselmiş, yüksek, yüce.

Mürteḥilîn (Ar.): Dünyadan göç edenler, ölenler.

Mürteḳib (Ar.): Bekleyen, gözleyen.

Mürteḳib (Ar.): İrtikâp eden, kötü iş yapan.

Mürür (Ar.): Geçme.

Müşakḳal(e) (Ar.): Ağırlaştırılmış.

Müsāvāt (Ar.): Herhangi bir manayı kendisine eşit miktarda kelime ile ifade etmektir. Yani kelimelerin istenilen manayı tam olarak karşılamasıdır.

Müşennā (Ar.): Bükülmüş, örülmüş saçlar.

Müserrec (Ar.): İncelik ve düzgünlük; şimşegin parıltısı.

Müsned (Ar.): Yüklem, kendisi ile müsnedün ileyh üzerine hüküm verilen unsurdur.

Müsnedün ileyh (Ar.): Özne, kendisine bir hüküm isnâd edilen zat yani cevherdir.

Müsri' (Ar.): Hızlandıran, hız veren.

Müstāgnî 'anh (Ar.): Kendisine ihtiyaç duyulmayan.

Müstahdes (Ar.): Sonradan meydana çıkarılmış, yaratılmış.

Müstahîl (Ar.): İmkânsız, manasız.

Müste'ār (Ar.): İstiâredede ödünç lafız veya terkiptir.

Müste'ārun Leh (Ar.): Kendisine mana ödünç verilen öge, benzeyen.

Müste'ārun Minh (Ar.): Kendisinden mana ödünç alınan öge, kendisine benzetilen.

Müsteb' id (Ar.): Uzak gören, uzak sayan.

Müstedir(e) (Ar.): Daire şeklinde olan.

Müstefād(e) (Ar.): Kazanılmış, anlaşılması.

Müstel'im (Ar.): Zırhlı, zırh giymiş.

Müstelzim(e) (Ar.): Gerektiren, gereken.

Müste'nife (Ar.): Yeniden başlayan.

Müstenker (Ar.): İnkâr edilmiş.

Müsterād (Ar.): Otlakta hayvanların gezindikleri yer.

Müsteşnâ (Ar.): ٱلْإِثْمَانِ (illâ) vb. gibi istisnâ edatlarından sonra gelen isim.

Müsteşnâ minh (Ar.): ٱلْإِثْمَانِ (illâ) vb. gibi istisnâ edatlarından önce gelen ve anlamca istisnâ edatlarından sonrakini de kapsayan isim.

Müsteşrif (Ar.): Bakan, nazır.

Müsteşzirât (Ar.): Yukarı kaldırılan saç.

Müstetir (Ar.): Gizli, gizlenen.

Müşâfelen (Ar.): Ağız ağıza, yüz yüze.

Müşâkele (Ar.): Bir manayı lafzın kendi anlamı ile değil de kelimada geçen başka bir mana ile ifade etmektir. Müşâkelede bir kelimenin iki farklı anlamda tekrar etmesi söz konusudur.

Müşâreket (Ar.): Ortaklık, iki tarafın da isteğini bildiren fiil.

Müşârün ileyh (Ar.): Kendisine işaret edilen, adı geçen.

Müşedded (Ar.): Şeddeli harf; kuvvetlendirilmiş.

Müşîr (Ar.): Emir ve işaret eden.

Müştemil (Ar.): İstimâl eden, içine alan, saran.

Müşterekün fih (Ar.): Kendisi üzerinde birleşilmiş olan.

Müte'addi (Ar.): Geçişli fiil.

Müte'allık (Ar.): Bağlı, ilgili, ilişiği olan.

Müte'allıkât (Ar.): İlgili olanlar, ilgili hususlar.

Müte'âref (Ar.): Herkesin bildiği, ünlü.

Müte'azzir (Ar.): Özürlü, özrü bulunan, mümkün olmayan, güç.

Mütebâyin(e) (Ar.): Birbirine uymayan, birbirine zıt olan.

Müteceddid (Ar.): Yenilenen, yenileşen, yeni.

Mütefâvit (Ar.): Birbirinden farklı, çeşitli olan, aralarında fark bulunan.

Mütehaqqık (Ar.): Tahakkuk eden, doğruluğu meydana çıkan.

Müteharrik(e) (Ar.): Hareket eden, kıvıldaayan.

Mütehayyir (Ar.): Hayrette kalan, şaşmış.

Müteķabil (Ar.): Karşılıklı, karşıt, biri ötekinin karşısında olan.

Müteķaddime (Ar.): Tekaddüm eden, öne geçen, ileri geçen.

Müteķellim (Ar.): Konuşan kişi, fiil çekiminde birinci şahıs.

Mütemekkin (Ar.): Temekkün eden, yerleşen, yerleşmiş.

Mütenâhî (Ar.): Nihayet bulan, biten, sona eren.

Mütenâvil (Ar.): Tenâvül eden, el uzatıp alan, alıp yiyen.

Müterâhî (Ar.): Ağır davaramıcı, yavaş hareket edici, gecikici.

Müterakķib(e) (Ar.): Bekleyen, gözleyen.

Mütesâvî (Ar.): Birbirine müsavi ve eş olan, eşit olan.

Mütevellid (Ar.): Tevellüd eden, doğan, ileri gelmiş, meydana gelmiş.

Müteyakķın (Ar.): Teyakkun eden, kati olarak bilen.

Mütezevvic (Ar.): Evlenmiş, evli.

Mütta'iz (Ar.): Vaazlanmış, kendisine vaaz verilen.

Müttehid (Ar.): Beraberce, birlikte, birleşmiş.

Müvāzene (Ar.): Seci oluşturan kelimeler arasında vezin açısından uyum olup kafiyeye açısından uyum olmamasıdır.

Müvelled (Ar.): Doğmuş, doğurulmuş.

Müzāl (Ar.): Ek, ilave.

Müzāvece (Ar.): Şart ve cevap cümlelerindeki iki mananın arasını birleştirmektir.

Müzhir (Ar.): İzhar edici, gösterici.

N

Na'ce (Ar.): Koyun.

Nağamāt (Ar.): Nağmeler, ahenkler.

Nāhī (Ar.): Men eden, yasak eden, önleyen.

Naḥv (Ar.): Kelimelerin birbirine rabt, izafet ve amel eylemeleriyle ilgili olan kuralları kapsayan ilim; söz dizimi, cümle bilgisi, sentaks.

Naḥvī (Ar.): Nahivle ilgili, nahve dâir.

Nā'im (Ar.): Uyuyan, uykuda bulunan.

Naḳ' (Ar.): Toz.

Nāka (Ar.): Dişi deve.

Naḳīz (Ar.): Karşı, zıt.

Naḳz (Ar.): Bozma, çözme, kırma.

Na'l (Ar.): Pabuç, ayakkabı; nal.

Naşafe (Ar.): İnsaf, adalet.

Naşārā (Ar.): Hristiyanlar.

Naşl (Ar.): Temren, ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri demir.

Naşş (Ar.): Sadece bir manaya gelen kelime, açıklık.

Na't (Ar.): Kendinden önceki bir kelimenin veya kendisiyle ilgisi bulunan bir kelimenin manasını tamamlamak için getirilen tâbi, yani gramer terimi olarak bir ismi niteleyen sığata na't adı verilir.

Nāyim (Ar.): Uyuyan, uykuda olan.

Nazar (Ar.): Görme, görüş, basiret, bakış açısı.

Nazāret (Ar.): Tazelik, güzellik, hoşluk.

Nazīr (Ar.): Benzer, eş.

Nazret (Ar.): Tazelik, parlaklık.

Nebāhat (Ar.): Şan, şeref, onur.

Necm (Ar.): Yıldız; bakla, kabak gibi gövdesi olmayıp yerde biten bitki.

Nedā (Ar.): Cömertlik.

Nedret (Ar.): Nadirlik, seyreklik, az bulunmak.

Nefāz (Ar.): Geçme, sözü geçme.

Nefsü'l-Emr (Ar.): Aslına bakılırsa, gerçekte.

Nefy (Ar.): مَأْمُورٌ gibi bir edatla, لَيْسَ gibi bir fiille veya غَيْرٌ gibi bir isimle bir şey hakkındaki hükmün olumsuz hale gelmesi.

Nehb ü Ğāret Eylemek (Ar+T.): Çapulculuk etmek, yağmalamak.

Nekre (Ar.): Arapçada başında harf-i ta'rîf bulunmayıp gösterdiği nesne veya kavramın açıkça belirtilmediği kelime.

Nemmām (Ar.): Koğuculuk eden, dedikoducu.

Nesh'İntihāl (Ar.): Sirkatin çeşitlerinden olan nesh/intihāl, lafız ve mananın hiçbir değişiklik yapılmadan alınmasıdır.

Nevāl (Ar.): Bahşiş, bağış, kısmet, talih.

Nevm (Ar.): Uyku.

Nevmīd (Far.): Ümitsiz.

Neyl (Ar.): Merama erme, isteğe ulaşma.

Nez' (Ar.): Çekip koparmak, kaldırmak.

Nezr (Ar.): Adak, adama.

Nikāt (Ar.): Herkesin anlayamadığı ince manalar.

Nişāl (Ar.): Temrenler.

Nisbet (Ar.): İki şey arasındaki olumlu veya olumsuz ilgi.

Nisyān (Ar.): Unutma.

Niṭāq (Ar.): Kuşak, kemer.

Nuṭfe (Ar.): Meni.

P

Pes (Far.): Öyle ise, sonuç olarak, hasılı, işte.
Petmez (T.): Pekmez.

R

Rabaz (Ar.): Şehrin çevresi, şehrin çevresindeki evler.
Rabt (Ar.): Bağlama, cümleleri lüzumlu harf ve edatlarla birbirine bağlayarak sıralama.
Rāci' (Ar.): Geri dönen; ilgili olan; zamir.
Rāfi' (Ar.): Kaldıran, kaldırıcı.
Rağif (Ar.): Yufka, pide.
Rāhile (Ar.): Yük hayvanı, yük getiren deve, göç esnasında üzerine binilen deve.
Rāhile (Ar.): Göçme, göç.
Rahimehu'llāh (Ar.): Allah rahmet etsin.
Rā'id (Ar.): Öncü, rehber.
Rākib (Ar.): Binen, binici.
Rāsiha (Ar.): Sağlam, bilgisi çok geniş olan.
Ratb (Ar.): Yaş, ıslak.
Rāviye (Ar.): Su taşıyan hayvan.
Ra'y (Ar.): Otlatma, gütmeye.
Rāyāt (Ar.): Sancaklar, bayraklar.
Rebī' (Ar.): Bahar.
Rebī'e (Ar.): Casus.
Recül (Ar.): Erkek.
Redā (Ar.): Helak, yıkılma, mahvolma.
Redd-i 'Acüz 'ale's-Şadr (Ar.): Şiirde beytin, nesirde ise cümle veya ibarenin sonunda; lafız ve mana bakımından aynı veya lafız bakımından aynı mana bakımından farklı olan kelimeyi önceden tekrarlamaktır.
Rekb (Ar.): Diz ile vurmaya, binmek; atlılar takımı, kervan.
Remād (Ar.): Kül.
Reml (Ar.): Kum.
Remy (Ar.): Atma, tüfek atma.

Remz (Ar.): İşaret, gizli ve kapalı söyleme; kinâyenin bir çeşidi olarak az vasıtayla yapılan ve işaret ettiği anlama delâleti gizli olan kinâyedir. Yani sözü bazılarından saklamak ve bazılarına da anlatmak amacıyla el, göz, kaş vb. bir işaretle bildirmektir.

Rennāt (Ar.): Nağme, ses.

Reşş (Ar.): Eskimiş, yıpranmış.

Rev' (Ar.): Korku.

Revāhil (Ar.): Yük hayvanları.

Revī (Ar.): Kafiye olan kelimenin son harfi.

Re'y-i 'Ayn (Ar.): Kendi gözüyle görerek.

Reyb (Ar.): Şüpheli.

Reyş (Ar.): Gecikme, yavaşlık.

Rıdvān (Ar.): Hoşnutluk, rıza.

Rıfık (Ar.): Yumuşaklık, yavaşlık.

Ribh (Ar.): Kâr, kazanç.

Ridā (Ar.): Aba, cübbe gibi elbise üstüne giyilen giysi, kuşak, kaftan.

Rifā (Ar.): İttifak, anlaşma.

Rih (Ar.): Koku, rüzgâr.

Rik (Ar.): Salya, ağız suyu.

Rikāb (Ar.): Boyun, ense kökü; boyunduruk altında olanlar, köleler.

Rikkat (Ar.): İncelik, yufka yüreklilik; acıma, merhamet.

Rimāh (Ar.): Mızraklar.

Riyāh (Ar.): Rüzgârlar.

Riyāset (Ar.): Reislik, başkanlık, baş olma.

Ruhzā (Ar.): Vücûdu sırlıslam ıslatan çok ter, sıtma nöbetinin ardısına boşanan ter.

Ruqād (Ar.): Uyku, uyuma.

Ruqūd (Ar.): Uyuma.

Rumh (Ar.): Mızrak, süngü.

Rübā (Ar.): Tepe, yüksek yer.

Rüchān (Ar.): Üstünlük, üstün olma.

Rücū' (Ar.): Söylenilen sözden sevinçi üzüntü, dehşet, hayret vb. bir noktaya dayalı olarak geri dönmektir. Mütekellim, bir konu

hakkındaki düşüncesini söyledikten sonra bir nükteden dolayı bu düşüncesini bırakarak başka bir konu hakkındaki düşüncesini ifade etmeye başlar.

Rümme (Ar.): Eskimiş organ parçası.

Rusul (Ar.): Elçiler.

S

Şabğ (Ar.): Boyama, boyanma.

Sābık (Ar.): Geçen, geçmiş.

Şabīb (Ar.): Ter.

Sa' biyye (Ar.): Zor, güç, güçlük.

Şabvet (Ar.): Nefsin arzularının peşinden sürüklenme.

Sādāt (Ar.): Ulular, seyyitler.

Şadīk (Ar.): Doğru, gerçek dost.

Şafd (Ar.): Bukağı, zincir ile sağlam bağlama, sağlamlaştırma.

Şafv (Ar.): Her şeyin iyisi.

Şağīr (Ar.): Küçük, buluğa ermemiş.

Sā'ī (Ar.): Çalışan.

Şā'ika (Ar.): Yıldırım.

Sā'il (Ar.): Sual eden, soran, istekli.

Şā'im (Ar.): Oruçlu.

Sakām (Ar.): Hastalık, illet.

Sākāt (Ar.): Ayaklar, bacaklar.

Şakīl (Ar.): Ağır; ağır ve kalın okunan hece.

Sakı (Ar.): Sulama.

Şalīb (Ar.): Haç.

Sālībe-i Cüz'iyye (Ar.): Tikel olumsuz önerme.

Sālībe-i Külliyye (Ar.): Tümel olumsuz önerme.

Sālībe-i Mühmele (Ar.): Yalın olumsuz önerme.

Sāmi' (Ar.): İşiten, dinleyen, dinleyici.

Şamīm-i Kalb (Ar.): Kalbin içi, gönülden.

Şavāb (Ar.): Doğruluk, dürüstlük; doğru, dürüst.

Şavb (Ar.): Taraf, cihet, yön.

Şayf (Ar.): Yaz mevsimi.

Şayha (Ar.): Bağırma, nara atma.

Sāyık (Ar.): Sevkeden, süren, sürücü.

Şaykal (Ar.): Parlak, cilalı.

Sebī (Ar.): Savaşta esir düşen kimse.

Sebk (Ar.): İleri geçme, ilerleme.

Sebk (Ar.): İbarenin tarz ve tertibi.

Sebt (Ar.): Cumartesi.

Sebu' (Ar.): Yırtıcı hayvan, canavar.

Sec' (Ar.): İki veya daha fazla ibarenin fâsıla sonlarının aynı olmasıdır.

Sec'-i Mütevāzī (Ar.): İki fâsılanın yalnızca vezin ve revî harfi yönünden aynı olmasıdır.

Seciyye (Ar.): Huy, tabiat, karakter.

Sefehī (Ar.): Akılsızlık.

Seffāh (Ar.): Kan dökücü, gaddar.

Sehāb (Ar.): Bulut.

Sehāyib (Ar.): Bulutlar.

Seher (Ar.): Uykusuzluk, gece uyuyamama hastalığı.

Sekb (Ar.): Suyu dökme.

Sekkāk (Ar.): Bıçakçı, çakıcı.

Şekl (Ar.): Kaybetme; bir kişinin dostu veya çocuğunun ölmesi.

Sekrān (Ar.): Sarhoş, mest olan adam.

Selāset (Ar.): Akıcı ve ahenkli olma hâli, akıcılık, kolay anlaşılma hâli.

Selb (Ar.): Kaldırma, giderme.

Selem (Ar.): Palamut ağacı.

Şell (Ar.): Yıkma, mahvetme.

Sem' (Ar.): Kulak, işitme.

Semā' (Ar.): İşitme, duyma.

Semāh (Ar.): Cömertlik, hoşgörü.

Semāhat (Ar.): Cömertlik.

Şerikāt-ı Şi'riyye (Ar.): Bir şairin başkasına ait bir şiiri kendisine nispet etmesidir. Buna şiir hırsızlığı da denilmektedir.

Şevābık (Ar.): At sürüsü.

Şevād (Ar.): Siyah, kara, siyahlık.

Şevr (Ar.): Öküz, boğa.

Şevret (Ar.): Öfke, kızgınlık, zorluk.

Şeyyi' (Ar.): Fena, kötü.

Şeyyi'e (Ar.): Kötülük.

Şibā (Ar.): Kalbin meyli, meyletme.

Şihāh (Ar.): Doğrular, gerçekler.

Sıkt (Ar.): Kumlukların inceliş son bulunduğu yer.

Şıla (Ar.): Arapçada ism-i mevsûlden sonra gelen cümleye verilen ad.

Şımık (T.): Kırık.

Sırça (T.): Cam, billur.

Sırran ve cehren (Ar.): Gizliden ve açıktan.

Şiyānet (Ar.): Koruma, korunma.

Sifād (Ar.): Hayvanların çiftleşmesi.

Sifr (Ar.): Kitap.

Simen (Ar.): Semizlik, yağlılık.

Sirāc (Ar.): Işık, kandil.

Şiyāb (Ar.): Elbiseler, giyecek şeyler.

Siyāde (Ar.): Beylik, başkanlık, reislik.

Siyāk (Ar.): Sözüün gelişi, ifade şekli.

Sū' (Ar.): Kötülük, fenalık, kötü.

Şudā' (Ar.): Baş ağrısı; sıkıntı, rahatsızlık.

Şufret (Ar.): Sarı renk, sarılık.

Suhriyye (Ar.): Maskaralık, alay, dalga geçme.

Sukūṭ (Ar.): Düşme.

Şulbān (Ar.): Haçlar.

Şurre (Ar.): Para kesesi.

Şurūf (Ar.): Geçip gitme, geçme.

Şu'ūbet (Ar.): Güçlük, zorluk.

Şu'ūd (Ar.): Yukarı çıkma, yükselme.

Şübūt (Ar.): Sabit olma, gerçekleşme, meydana çıkma.

Sübül (Ar.): Yollar.

Sürür (Ar.): Tahtlar.

Süyūf (Ar.): Kılıçlar.

Ş

Şāb (Ar.): Genç.

Şāfiye (Ar.): Şifâ veren.

Şa'r (Ar.): Kıl, saç.

Şāri' (Ar.): Kanun koyan, şariat koyan.

Şaṭr (Ar.): Mısra, bölüm, parça.

Şāz (Ar.): Kural dışı, kaideye uymayan.

Şe'āmet (Ar.): Uğursuzluk.

Şe'aş (Ar.): Dağıtma, saçma; dağınık.

Şebāb (Ar.): Gençlik.

Şecc (Ar.): Baş yarma ve yarılma.

Şedāk (Ar.): Ağzının her iki yanının geniş olması.

Şefe (Ar.): Dudak.

Şefi' (Ar.): Şefaata eden, bir suçun bağışlanması için aracılık eden.

Şefre (Ar.): Kılıcın kenarı, mızrak ucu.

Şekā (Ar.): Bedbahtlık, bahtı karalık, mutsuzluk.

Şemīm (Ar.): Koku, hoş koku.

Şe'n (Ar.): İş, şan, tavır, hadise.

Şetm (Ar.): Sövmek, azarlamak.

Şevhā (Ar.): Çirkin bir yüze sahip olan at.

Şeyb (Ar.): Yaşlılık, ihtiyarlık, saç ve sakal ağarması.

Şitā (Ar.): Kış mevsimi.

Şühüb (Ar.): Akan yıldızlar.

Şürū' (Ar.): Başlama.

T

Ta'ab (Ar.): Sıkıntı, eziyet, zahmet.

Ta'accüb (Ar.): Şaşma, hayret etme.

Ta'addī (Ar.): Geçme, öteye geçme.

Ta'addüd (Ar.): Birden çok olma, çoğalma, sayısı artma.

Ta'alluk (Ar.): Münasebet, alakalı oluş; manayı tamamlamak için zarfın veya car mecrûrun fiile yahut fiile benzeyene bağlanması.

Ta'assûf (Ar.): Sapma, doğru yoldan çıkma, zorlama.

Ta'assür (Ar.): Güçleşme, güç olma.

Ṭabāyih (Ar.): Yemek pişirme.

Ṭabḥ (Ar.): Pişirme, pişirilme.

Ta'cîl (Ar.): Acele ettirme, çabuklaştırma.

Ta'cîz (Ar.): Aciz bırakma.

Ta'dād (Ar.): Sayma, birer birer söyleme, sayıp dökme.

Taḍlîl (Ar.): Dalalete düşürme, doğru yoldan çıkarma.

Taḥṣîl (Ar.): Etraflı olarak bildirme, açıklama.

Taḡayyüb (Ar.): Kaybolma, gözden uzaklaşma.

Taḡlîb (Ar.): Aralarında anlamca benzerlik veya yakınlık gibi bir ilgi bulunan kelimelerin birbirine katılmasıdır. Bu uygulama tesniyelerde daha yaygındır. Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'e Ömereyn, güneş ve aya kamereyn, anne ve babaya ebeveyn denilmesi vb.

Taḡyîr (Ar.): Değiştirme, başka şekle sokma.

Taḥalluṣ (Ar.): Yazarın bir konudan diğerine güzel bir üslupla geçiş yapmasıdır.

Taḥaṣṣun (Ar.): Korunmak, istihkâma çekilmek.

Taḥavvûf (Ar.): Korkuya düşme.

Taḥazzu' (Ar.): Alçak gönüllülük gösterme.

Taḥiyye (Ar.): Selamlar, dualar, esenlikler.

Taḥlîd (Ar.): Daimi olarak oturtma, oturtulma.

Taḥṣîṣ (Ar.): Hâs kılmak, bir şeyi yalnız bir hâl ve maddeye hasretmek.

Taḥt (Ar.): Aşağı, alt.

Taḥvîf (Ar.): Korkutma, korkuya düşürme.

Taḥzîz (Ar.): İsteklendirme.

Taḫarrür (Ar.): Karar kılma, kararlaşma.

Taḫavvî (Ar.): Kuvvetlenme.

Taḫbîḥ (Ar.): Çirkin görme, beğenmeme.

Taḫdîm (Ar.): Cümlede sonra gelmesi gereken bir ögeyi diğerinin önüne almaktır.

Taḫdîr-i Kelâm (Ar.): Sözü kıymeti; sözden anlaşılan husus.

Taḫfiye (Ar.): Kafiye yapmak.

Ta'kîd (Ar.): Dügümlmek. Terim olarak sözü, bir engelden dolayı kastedilen manayı açıkça ifade etmemesidir.

Ta'kîd-i Lafzî (Ar.): Bir cümlede lafızların (kelimelerin), yerlerinde kullanılmamasından meydana gelen ta'kîd.

Ta'kîd-i Ma'nevî (Ar.): Bir cümlede kelimelerin, yerlerinde kullanılmasına rağmen anlama delâletlerinde kapalılık olmasıdır.

Taḫlîb (Ar.): Döndürme, döndürülme, tersine çevirme, çevrilme.

Taḫlîl (Ar.): Azaltma, azaltılma, azlık.

Taḫrîb (Ar.): Yaklaştırma, yaklaştırılma, tahmin.

Taḫrîr (Ar.): Sağlamaştırma, yerleştirme, anlatma.

Taḫsîm (Ar.): Bir ibarede zikredilen birden fazla unsurdan her birinin kime ait olduğunun belirtilmesidir.

Taḫyîd (Ar.): Hükmü kayıtlı bir şekilde getirmek.

Taḫzîf (Ar.): Atmak, remy etmek.

Talaz (T.): Dalga, kasırğa.

Ta'lîl (Ar.): Sebep, bahane gösterme, gösterilme.

Ta'm (Ar.): Yeme, lezzet, zevk.

Ṭamaʿ (Ar.): Doymazlık, çok isteme, hırsla istemek.

Taʿmīm (Ar.): Genel duruma getirme, umumileştirme.

Ṭāmis (Ar.): Uzak; silik, sönük, donuk.

Taʿmiye (Ar.): Kapalı şekilde anlatma.

Ṭaʿnāt (Ar.): Mızrak yaraları, izleri.

Tāreten (Ar.): Defa, kere.

Ṭarḥ (Ar.): Atma, bırakma.

Taʿrif (Ar.): İzafet veya ۱ ile nekreyi maʿrife yapma.

Tārik (Ar.): Bırakan, terk eden.

Taʿriye (Ar.): Soyma, soyulma, çıplaklaştırma.

Taʿrīz (Ar.): Dokundurma, iğneleme, üstü örtülü bir şekilde itiraz ve sitem etme, söylenilen sözün tam tersini kastetme.

Tarṣīʿ/Muraṣṣa Secʿ (Ar.): İki cümle veya mısradaki yer alan lafızların çoğunun veya tamamının vezin, kafiye ve harf sayıları bakımından aynı olmasıdır.

Taṣaʿʿad (Ar.): Yükselmek, yukarı çıkmak.

Taʿsīr (Ar.): Güçleştirme, zorlaştırma, güçleştirilme.

Taṣrīf (Ar.): Bir kelimenin veya fiilin çeşitli zamanlara göre sıra ile söylenişine denir.

Taṣrīḥ (Ar.): Açık açık söyleme, söylenme.

Taṭallüb (Ar.): Bir defa daha istemek.

Taṭayyur (Ar.): Kötüye yorma, uğursuz sayma.

Taṭhīr (Ar.): Temizleme, paklama.

Taṭvīl (Ar.): Uzatma, uzatılma. Lafzın fazlalığında herhangi bir fayda yoksa ve bu fazlalık kelimede belli değilse buna tatvīl, yani gereksiz uzatma denir.

Tavassuṭ (Ar.): Ara bulma, aracılık, orta uzaklık.

Tavāṭuʿ (Ar.): Muvafık olmak, uygun olmak.

Ṭavīl (Ar.): Uzun.

Ṭavḳ-ı Beṣer (Ar.): İnsan gücü.

Tavsīṭ (Ar.): Araya koyma, aracılık ettirme.

Ṭayerān (Ar.): Uçma, uçuş.

Taʿyīr (Ar.): Kabahati yüze vurarak utandırma.

Taẓallüm (Ar.): Bir haksızlıktan sızlanmak, şikâyet etmek.

Taẓarrur (Ar.): Zarara uğrama, zarar görme.

Taʿẓīm (Ar.): Büyükleme, büyük sayma, saygı gösterme.

Taẓmīn (Ar.): Bir şairin başka bir şairin şiirinden mısra, beyit veya iki beyti alıntı yapmasıdır. Alıntı yapılan şiirin kime ait olduğu bilinmelidir.

Teʿāḳub (Ar.): Birbiri arkasında gitme, birbirini takip etme.

Tebādūr (Ar.): Ansızın akla gelmek.

Tebaḥtur (Ar.): Kendini beğenen gururlu kişi gibi edalı yürüme, kibirli yürüme.

Tebaʿʿud (Ar.): Uzaklaşmak.

Tebennī (Ar.): Evlat edinme.

Teberrük (Ar.): Uğur sayma, mübarek sayma.

Teʿbīd (Ar.): Ebedileştirme, sonsuzlaştırma.

Tebʿid (Ar.): Uzaklaştırma.

Tebliḡ (Ar.): Mübâlağanın çeşitlerinden biri olan tebliḡ, yapılan mübâlağanın aklen ve âdeten mümkün olmasıdır.

Tebyīn (Ar.): Meydana çıkarma, belli etme; açıktan açığa anlatma.

Tecāhül-i ʿĀrif (Ar.): Bilinen bir hususun bir nokteden dolayı bilmiyormuş gibi ifade edilmesidir.

Teceddüd (Ar.): Yenilenme.

Tecevvüz (Ar.): Sözü mecâz olarak söyleme.

Tecnis-i Ḳalb (Ar.): Cinâsı oluşturan kelimelerdeki harflerin sıralanışının farklı olmasıdır.

Tecnîs-i Lâhık (Ar.): Cinâsı oluşturan kelimelerin harflerinin türlerinin farklı olup mahreçlerinin de birbirinden uzak olmasıdır.

Tecnîs-i Mefrûk (Ar.): Cinâsı oluşturan kelimelerin yazılışlarının farklı olup okunuşlarının aynı olmasıdır. "Cânânsız" ve "cân ansız" kelimeleri vb.

Tecnîs-i Muḥarref (Ar.): Cinâsı oluşturan kelimelerin hareke ve sükûnlarının farklı olmasıdır.

Tecnîs-i Muḥarraf (Ar.): Cinâsı oluşturan kelimelerden birisinin son harfinin diğerinden fazla olmasıdır.

Tecnîs-i Muzâri‘ (Ar.): Cinâsı oluşturan kelimelerin harflerinin türlerinin farklı olup mahreçlerinin birbirine yakın olmasıdır.

Tecnîs-i Mümâsil (Ar.): Cinâsı oluşturan kelimelerin her ikisinin de kelime türleri bakımından ortak olmasıdır. Yani her ikisinin isim, fiil veya harf olmasıdır.

Tecnîs-i Müstevfâ (Ar.): Cinâsı oluşturan kelimelerin her ikisinin de kelime türleri bakımından farklı olmasıdır. Yani birini isim diğerinin fiil olması vb.

Tecnîs-i Müteşâbih (Ar.): Cinâsı oluşturan iki lafzın yazılış ve okunuş bakımından aynı olmasıdır.

Tecnîs-i Müzeyyel (Ar.): Cinâsı oluşturan kelimelerde meydana gelen birden fazla harf fazlalığının sadece kelime sonunda olmasıdır.

Tecnîs-i Nâkış (Ar.): Cinâsı oluşturan kelimelerden birinin harf sayısının diğerinden eksik veya fazla olmasıdır.

Tecrîd (Ar.): Söz söyleyenin kendisinden başka bir varlığa hitap ederek kendisini kastetmesidir.

Tedbîc (Ar.): Kinâye veya tevriye maksadıyla renkleri bir arada zikretmektir. Bazı

kaynaklarda tezâdın bir çeşidi olarak ele alınmıştır.

Tedehhüş (Ar.): Dehşete düşme, korkma.

Tedellüh (Ar.): Hayrete düşme, dehşete düşme.

Te'diye (Ar.): Ödeme, yerine getirme.

Te'eddüb (Ar.): Edeplenme, edebini takınma, utanma.

Te'emmül (Ar.): İyice, etraflıca düşünme.

Te'ennuk (Ar.): Güzeli, en hoş olanı talep etmek, aramak.

Te'evvül (Ar.): Başka anlama gelme.

Tefâşul (Ar.): Birbirinden ayrılmak, ayrışmak.

Teferruk (Ar.): Dağılma, yayılma.

Teferrüs (Ar.): Sezme, anlar gibi olma.

Tefe'ül (Ar.): Hayra yorma, uğur sayma.

Tefevvuk (Ar.): Üste çıkma, üstün olma, yükselme.

Tefri‘ (Ar.): Fer'lendirme, şubelere ayrılma, kısım kısım olma; belâgat terimi olarak bir şeye ait bir sıfat zikredildikten sonra pekiştirme amacıyla o şeye ait başka bir veya birkaç sıfatın daha zikredilmesidir.

Tefriḥ (Ar.): Geride kalmak, normalden aşağı olmak, ortalamanın çok altında kalmak.

Tehāvā (Ar.): Şiddetli ve çabuk yürümek.

Tehellül (Ar.): Yüzü gülme, keyifli olma, sevinme.

Tehmî (Ar.): Akar.

Tehniye (Ar.): Kutlamak, tebrik etmek; sevinç.

Tehvîl (Ar.): Korkuya düşürme.

Tehyic (Ar.): Heyecanlandırma, coşturma.

Teḫâbül (Ar.): Karşılık gelme, karşılama.

Teḫādüm (Ar.): Geçmiş bulunma.

Teḫârün (Ar.): Birbirinin yanına gelme, birbirine yanaşma.

Te'kîd (Ar.): Pekiştirme, kuvvetlendirme, söylenen sözün muhatabın zihninde yerleşmesi ve pekişmesidir.

Te'kîd-i Lafzî (Ar.): Söylenen sözün muhatap tarafından yanlış anlaşılması için aynen veya eş anlamlısıyla tekrar edilmesidir.

Te'kîd-i Ma'nevî (Ar.): كُلُّ, كِلَا, كِلْتَا, أَجْمَعُ جَمِيعٍ, ذَاتُ, النَّفْسُ vb. sayılı kelimelerle yapılan tekittir.

Te'kîd-i Medh bimā Yüşbihü'z-Zem (Ar.): Bir şey veya kişinin yergi ifade eden lafızlarla övülmesidir.

Te'kîd-i Zem bimā Yüşbihü'l-Medh (Ar.): Bir şey veya kişinin övgü ifade eden lafızlarla yerilmesidir. Yani bir varlığın över gibi görünüp aslında yerilmesidir.

Tekmîl/ihtirâs (Ar.): Itnâbın yollarından biri olan tekmîl, maksadın zıttını düşündürmeyi ortadan kaldıran bir sözün getirilmesidir. Yani cümleyi yanlış anlaşılmayı giderecek bir sözle tamamlamaktır.

Teksîr (Ar.): Çoğaltma, çoğaltılma, çokluk.

Telâhuḳ (Ar.): Birbiri arkasından gelip birleşme, birbirine katılma.

Telâşuḳ (Ar.): Bitişme, bitişiklik.

Ṭelâṭṭuf (Ar.): Lütuf ve nezaketle davranma, nazikâne muamelede bulunma.

Telebbüs (Ar.): İlişki, bağ.

Telmîh (Ar.): Şiir veya düzyazıda bilinen bir kıssaya, efsaneye, tarihî bir olaya, bir ayet veya hadise, yaygın bir atasözüne vb. gönderme yapmaktır.

Telvîh (Ar.): Kinâyenin kısımlarından olan telvîh, uzak ve yakın anlamlar arasında bir çok vasitanın olmasıdır.

Temâşül (Ar.): Benzeme, benzeyiş.

Temekkün (Ar.): Yerleşme, yer tutma.

Temhîd (Ar.): Düzenleme, düzeltme, yayma.

Temîme (Ar.): Nazarlık, nazar boncuğu.

Temlîh (Ar.): İncitmeden yapılan dokundurma, söz arasında güzel bir mazmun (nükteli, cinaslı, güzel söz) söyleme.

Temyîz (Ar.): Zat veya nisbetten müphemî açıklamak için zikredilen fazladan nekre kelimedir. Sayıları ve belirsiz isimleri belirten kelime.

Tenâfi (Ar.): Birbirine zıt ve muhalif olma.

Tenâfir-i Hurûf (Ar.): Benzer seslerin bir araya gelmesinden meydana gelen ses uyumsuzluğudur.

Tenâfir-i Kelimât (Ar.): Kelimelerin tek başlarına sahih ve fasih olmalarına rağmen yan yana geldiklerinde lisana ağır gelmeleridir.

Tenâḳuş (Ar.): Azalma, eksilme.

Tenâḳuz (Ar.): Çelişme, zıddiyet.

Tenâsî (Ar.): Unutmuş görünmek, unutmak.

Tenâşüd (Ar.): Karşılıklı şiir okuma.

Tenâvül (Ar.): Alıp yeme.

Tenebbüh (Ar.): Uyanma, kendine gelme.

Tendîm (Ar.): Pişman ettirme.

Tenḳîh (Ar.): Bir şeyin fazla ve lüzumsuz kısımlarını çıkartıp düzeltme, ayıklama.

Tenkîr (Ar.): Ma'rife bir ismi nekre yapma, yani harf-i ta'rîfsiz kullanma.

Terâhî (Ar.): Gecikme.

Terâküm (Ar.): Birikme, yığılma.

Terdîd (Ar.): Reddetme, geri çevirme.

Tereccî (Ar.): Rica etme, umma.

Terḡîb (Ar.): İsteklendirme, arzu ettirme.

Teşâdüm (Ar.): Çarpışma, tokuşma.

Tesâmuḳ (Ar.): Müsamaha etme, hoş görme.

Tesâvî (Ar.): İki şeyin birbirine denk olması.

Teshîl (Ar.): Kolaylaştırma, kolay hâle getirme.

Teshîr (Ar.): Zorla kabul ettirmek, boyun eğdirmek.

Teşḳîl (Ar.): Ağırlaştırma, ağırlığını arttırma.

Teşniye (Ar.): Arapçada bir kelimenin iki şeye delalet ettiğini gösteren sîgadır. Tesniye, müfred bir kelimenin sonuna elif-nûn (ان) veya ye-nûn (ين) harfleri getirilerek yapılır.

Tesviye (Ar.): İki şeyin olup olmamasının eşit olması, iki şeyi müsavî etme.

Teşâbüh-i Etrâf (Ar.): Sözüň mana bakımından başlangıcına uygun bir şekilde bitirilmesidir.

Teşâhhuş (Ar.): Şahıs şekline girme, cisimlenme.

Teşbîh-i Belîğ (Ar.): Teşbîhin unsurlarından benzeyen ile kendisine benzetilenin zikredildiği, benzetme edatı ile benzetme yönünün zikredilmediği teşbîhtir.

Teşbîh-i Cem' (Ar.): Benzeyenin tek, kendisine benzetilenin ise birden çok ögeden oluştuğu teşbîhtir.

Teşbîh-i Maqlûb (Ar.): Benzeyenle kendisine benzetilenin yer değiştirdiği teşbîhtir.

Teşbîh-i Merdüd (Ar.): Benzeyenle kendisine benzetilen arasında benzerlik olmaması veya uzak bir benzerlik olmasından dolayı maksadı tam olarak ifade edemeyen teşbîhtir.

Teşbîh-i Meşrûf (Ar.): Benzeyenin kendisine benzetilene benzetilmesinin bir şarta bağlı olduğu teşbîhtir.

Teşbîh-i Tesviye (Ar.): Teşbîhin ana unsurlarından benzeyenin birden çok ve kendisine benzetilenin ise tek olduğu teşbîhtir. Bu teşbîhte birçok şey teke şeye benzetilir.

Teşkîk (Ar.): Şüpheye düşürme, şüphede bırakma.

Teşri' (Ar.): Bir beyti mananın da sahih olduğu iki kafiye üzerine bina etmektir.

Te'tāvül (Ar.): Uzama, uzun olma.

Tetebbu' (Ar.): Bir şeyi etraflıca tetkik etme, mâhiyetini anlamaya çalışma.

Tetmîm (Ar.): Itnâbın yollarından biri olan tetmîm, maksadın zıttını düşündürmeyen bir sözde bir nükteden dolayı söze bir ögenin eklenmesidir.

Tevâbi' (Ar.): Tabi olanlar.

Tevâfuk (Ar.): Uyuma, uygun gelme.

Tevakkî (Ar.): Sakınma, çekinme, korunma.

Tevakkuf (Ar.): Bağlı olmak, vâ-beste olmak.

Tevâriid (Ar.): İki şairin birbirinden habersiz bir şekilde aynı şiiri söylemeleridir.

Tevaşşul (Ar.): Kavuşma, ulaşma, birleşme.

Tevbîh (Ar.): Azarlama, paylama.

Tevcih (Ar.): Bir sözün hem olumlu hem de olumsuz anlama gelecek şekilde söylendikten sonra o sözde övgünün mü yerginin mi kastedildiğinin muhataba bırakılmasıdır.

Teveffür (Ar.): Çok olmak, artmak.

Tevellâ (Ar.): Birisini dost edinme, yakınlık beslemek, yönelme.

Tevessüm (Ar.): Bir şeyin işaretlerine bakarak iyice anlamak.

Tevfik (Ar.): Uygun duruma getirme.

Te'vîl (Ar.): Kapalı olan bir şeyi açma, izah etme; fiili veya başka bir şeyi daha önce bir mevsûl-i harfî (sılasıyla birlikte bir mastara te'vîl edilen ve bir âide ihtiyacı olmayan her harf) ile geçenleri mübteda, fâil, mef'ûl veya cümledeki durumunun gerektirdiği şeye göre mastara çevirmektir.

Tevkîd (Ar.): Sağlamaştırma.

Tevriye (Ar.): Yakın ve uzak anlamı bulunan bir lafzın hemen akla gelen yakın anlamını değil de uzak anlamını kastetmektir.

Tevşî' (Ar.): Bir cümleyi tesniye (ikil) bir lafızla bitirdikten sonra onu birbirine atfedilmiş iki isimle açıklamaktır.

Teyessür (Ar.): Kolaylaşma, kolay olma.

Teysîr (Ar.): Kolaylaştırma, kolaylaştırılma.

Tezāyüf (Ar.): İki şeyden birinin düşünülmesinin diğerini de hatıra getirdiği şeyler arasındaki münasebetir. Çocuğun varlığının babanın varlığına götürmesi vb.

Tezvic (Ar.): Evlendirmek.

Tezyil (Ar.): Bir cümleden sonra tekit için onun/birincinin manasını barındıran başka bir cümlenin getirilmesidir.

Ṭibāku'l-İcāb (Ar.): Olumlu fiil ve isimler arasında meydana gelen zıtlığa dayanan tıbaktır.

Ṭibāku's-Selb (Ar.): Bir kelimenin veya aynı kökten türemiş iki kelimenin, cümlede biri olumlu biri olumsuz veya biri emir biri nehiy olmak üzere iki manada kullanılmasıdır.

Ṭıyn (Ar.): Çamur, balçık.

Ṭıb (Ar.): Güzel koku.

Ṭül ü 'Arz (Ar.): Uzunluk ve genişlik.

Ṭulū' (Ar.): Doğma, doğuş.

Ṭurfe (Ar.): Yeni, görülmemiş şey.

Ṭu'üm (Ar.): Yemeler, zevkler, lezzetler.

U

'Ucm (Ar.): Dilinde tutukluk olanlar, dilsiz.

'Udil (Ar.): Dönülme, çevrilme.

'Udül (Ar.): Vazgeçme, geri dönme.

Ufül (Ar.): Batış, gurub, gözden kayboluş.

'Uḳāb (Ar.): Karakuş, kartal, tavşancıl kuşu.

'Ulā (Ar.): Yüksek, üst.

'Ulyā (Ar.): Yüksek yer; diğerinin üstünde, daha yüksek kısımda bulunan.

'Unfuwān (Ar.): Gençlik ve güzelliğin başlangıcı, bir şeyin tazelik zamanı.

'Unḳūd (Ar.): Salkım, meyve salkımı.

'Umnāb (Ar.): Hünnap.

'Unşur (Ar.): Asıl, hasep, kök.

'Urḳ (Ar.): Çok terli.

'Uşāt (Ar.): Asiler, günahkârlar.

'Usr (Ar.): Güçlük, zorluk, sıkıntı.

'Usrā (Ar.): Güçlük, zorluk.

Usūdu'l-Ḥavārid (Ar.): Kükremiş aslanlar.

Ut (T.): Haya, edep.

Uvaḳ (T.): Ufak, küçük, kırıntı.

Uvanmaḳ (T.): Kırılmak, parçalanmak.

Uyan (T.): Dizgin, gem, yular.

'Uyūn (Ar.): Gözler.

'Uzeyb (Ar.): Leziz, tatlılık manasındaki 'azb kelimesinin musaggarıdır.

Ü

Ünşā (Ar.): Dişi, kadın, kız.

Üründülemek (T.): Seçmek, iyisini seçmek.

V

Vāfiye (Ar.): Yeter, tam.

Vahşī (Ar.): Yabancı, yabani, ürkütücü.

Va'id (Ar.): Birini iyiliğe sevk ve kötölemekten uzaklaştırmak için korkutma, yıldırma.

Vaḳāyi' (Ar.): Vakalar, hadiseler, olaylar.

Vasaṭ (Ar.): Orta, merkez, iki şeyin arası.

Vāsiḳ(a) (Ar.): Güvenen, itimat eden.

Vaşl (Ar.): Sözü teşkil eden cümlelerin vav harfiyle birbirlerine bağlanmalarıdır. Diğer bir deyişle bir cümleyi, diğer bir cümleye bir bağlaç ile bağlamaktır.

Vāşī (Ar.): Gammaz, koğucu, yalancı.

Vaṭar (Ar.): İş, ihtiyaç.

Vāzi' (Ar.): Vaz' eden, koyan.

Vebl (Ar.): Şiddetli yağmur.

Veliyy (Ar.): Dost; Allah'ın 99 adından biri.

Vely (Ar.): Birbiri ardı sıra gelme.

Verd (Ar.): Gül.

Veted (Ar.): Ağaç kazık, demir mih.
Veyl (Ar.): Yazık, vah vah.
Vifākiyye (İstiâre) (Ar.): Benzeyen ve kendisine benzetenin bir şeyde veya bir kişide birleştiği istiâredir.
Vildān (Ar.): Çocuklar.
Vizān (Ar.): Mertebe bakımından denk, eşit olmak.
Vürūd (Ar.): Geliş, gelme, vârid olma.

Y

Yābis (Ar.): Kuru, rutubetsiz.
Yalıñlanmak (T.): Alevlenmek, parlamak.
Yaşşı (T.): Yayvan ve düz.
Yehūd (Ar.): Yahudi, Hz. Yakub'un oğlu Yahuda soyundan gelenler.
Yelek (T.): Okun yay kirişine takılan bölümündeki tüy.
Yetāmā (Ar.): Yetimler.
Yılmak (T.): Çekilmek, uzaklaşmak.
Yonulmak (T.): Yontulmak.
Yüsrā (Ar.): Kolaylık.

Z

Żabb (Ar.): Kertenkele, keler.
Żaby (Ar.): Geyik, karaca, gazal gibi hayvanlar.
Żabyāt (Ar.): Geyikler, ceylanlar.
Ża'f-ı Te'lif (Ar.): Kelâmın nahiv (cümle bilgisi) kaidelerine aykırı olmasından ileri gelen fesahat kusurudur.
Żāhib(e) (Ar.): Giden, gidici.
Żā'id (Ar.): Gereksiz, lüzumsuz; artan, artıran.
Żā'id (Ar.): Şerefini, hasebini vs. koruyan.
Żā'il (Ar.): Sona eren, zeval bulan.
Żalām (Ar.): Karanlık.

Żamir-i Şe'n (Ar.): Buna müfred gâib, gâibe zamiri, kıssa zamiri ve emr zamiri gibi isimler de verilmektedir Bu zamirle bahsedilmek istenen şeye veya olaya işaret edilir. "Durum şu ki ..., gözünü aç, uyanık ol" gibi anlamlara gelir.
Żamm (Ar.): Bir harfin zammeli (yani o, u, ö, ü ile) okunması.
Żarr (Ar.): Zarar.
Żār (Ar.): Zararlı.
Żav' (Ar.): Aydınlık, ışık.
Żāyir (Ar.): Zarar, ziyan.
Żebħ (Ar.): Boğazlama, kesme.
Żehāb (Ar.): Bir fikre, düşünceye uyma, zannetme, öyle sanma, gitme.
Żehab (Ar.): Altın.
Żehūk (Ar.): Yok olucu, geçici.
Żeker (Ar.): Erkek.
Żemim (Ar.): Kötü, beğenilmeyen davranış.
Zer' (Ar.): Ekme, tohum ekme, ekilmiş.
Zer' a (Ar.): Vesile, bahane, sebep, fırsat.
Żevābil (Ar.): Renkleri solmak.
Zevācir (Ar.): Yasak edenler, önleyenler.
Zevā'id (Ar.): Fazlalıklar, ziyadeler.
Żeynike (Ar.): Uzaktaki iki erkek kişiyi göstermek için kullanılan işaret ismi.
Żilāl-i Nūk (Ar.): Ahmaklığın gölgeleri.
Żımn (Ar.): İç taraf, gizli maksat, niyet.
Żifān (Ar.): Misafirler.
Żimār (Ar.): Irz, namus ve aile gibi korunması ve savunulması gereken her şey.
Żinābet (Ar.): Bir şeyin ardı, arkası.
Żirā' (Ar.): İnsanın, dirsek ucundan orta parmak ucuna kadar olan miktar, uzunluk ölçüsü.
Żū' (Ar.): Aydınlık, ışık.
Żucret (Ar.): İç sıkıntısı, yürek darlığı.
Zu'm (Ar.): Zan, sanı, şüphe.
Żurūf (Ar.): Zarflar.

Zübāb (Ar.): Sinek.

Zükrān (Ar.): Erkekler.

Zükūr (Ar.): Erkekler.

Zünūb (Ar.): Günahlar.

ÖZGEÇMİŞ

Ahmet Akdağ, 20.03.1989 tarihinde Adıyaman ili Sincik ilçesinde doğdu. 2000 yılında Meran Birleştirilmiş Sınıflar İlkokulu'nu; 2003 yılında Sincik Merkez Pansiyon Ortaokulu'nu; 2006 yılında Sincik Lisesi'ni; 2010 yılında Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 2011'de Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne araştırma görevlisi olarak atanan Akdağ, yine aynı yıl aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. *Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'ndeki 19 Hk 2207 Numaralı Şiir Mecmuası (İnceleme-Metin)* adlı teziyle 2013 yılında yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda doktora programına kaydoldu.

Akdağ'ın alanıyla ilgili ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanan çeşitli makaleleri haricinde Mücahit Kaçar ile birlikte hazırladıkları *Mollâ Ahmed İlâhî Tasavvuf-nâme (İnceleme-Metin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım)*, Özer Şenödeyici ile birlikte hazırladıkları *Tirnovalı Râşid Divançesi* ve *Ulu Çınarın Gölgesinde Bir Şair Meylî ve Şiirleri* adlı kitapları bulunmaktadır.

AKDAĞ, evli ve bir kız babası olup İngilizce bilmektedir.